

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΥΠΡΟΥ

**ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ
ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

**«Το Κομματικό Σύστημα στην Κύπρο 1878-1931:
Συγκρότηση και Ιδιομορφίες»**

ΓΙΑΝΝΟΣ Ν. ΚΑΤΣΟΥΡΙΔΗΣ

2009

ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

**«Το Κομματικό Σύστημα στην Κύπρο, 1878-1931:
Συγκρότηση και Ιδιομορφίες»**

ΓΙΑΝΝΟΣ Ν. ΚΑΤΣΟΥΡΙΔΗΣ

**«Διατριβή η οποία υποβλήθηκε προς απόκτηση διδακτορικού τίτλου
σπουδών στο Πανεπιστήμιο Κύπρου»**

ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 2009

ΣΕΛΙΔΑ ΕΓΚΥΡΟΤΗΤΑΣ

Υποψήφιος Διδάκτορας: Γιάννος Ν. Κατσουρίδης

Τίτλος Διατριβής: «Το Κομματικό Σύστημα στην Κύπρο, 1878-1931: Συγκρότηση και Ιδιομορφίες»

«Η παρούσα Διδακτορική Διατριβή εκπονήθηκε στο πλαίσιο σπουδών για απόκτηση Διδακτορικού Διπλώματος στο Τμήμα Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Κύπρου και εγκρίθηκε στις 24 Σεπτεμβρίου 2009 από τα μέλη της εξεταστικής επιτροπής».

Εξεταστική Επιτροπή

Ερευνητικός Σύμβουλος: Δρ. Κυριάκος Δημητρίου, Αναπληρωτής Καθηγητής

Άλλα μέλη:

Δρ. Μαρία Χατζηπαύλου, Επίκουρη Καθηγήτρια (Πρόεδρος)

Δρ. Καίσαρας Μαυράτσας, Αναπληρωτής Καθηγητής (Εσωτερικό Μέλος)

Δρ. Δημήτρης Μπουραντώνης, Αναπληρωτής Καθηγητής (Εξωτερικό Μέλος)

Δρ. Πέτρος Παπαπολυβίου, Επίκουρος Καθηγητής (Εξωτερικό Μέλος)

©Γιάννος Ν. Κατσουρίδης

Γιάννος Ν. Κατσουρίδης

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΥΠΡΟΥ

ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

«Το Κομματικό Σύστημα στην Κύπρο, 1878-1931:

Συγκρότηση και Ιδιομορφίες»

ΓΙΑΝΝΟΣ Ν. ΚΑΤΣΟΥΡΙΔΗΣ

Δ.Τ. 744868

Ερευνητικός Σύμβουλος: Δρ. Κυριάκος Δημητρίου, Αναπληρωτής Καθηγητής

Εξεταστική Επιτροπή

Δρ. Μαρία Χατζηπαύλου, Επίκουρη Καθηγήτρια (Πρόεδρος)

Δρ. Κυριάκος Δημητρίου, Αναπληρωτής Καθηγητής (Ερευνητικός Σύμβουλος)

Δρ. Καίσαρας Μαυράτσας, Αναπληρωτής Καθηγητής (Εσωτερικό Μέλος)

Δρ. Δημήτρης Μπουραντώνης, Αναπληρωτής Καθηγητής (Εξωτερικό Μέλος)

Δρ. Πέτρος Παπαπολυβίου, Επίκουρος Καθηγητής (Εξωτερικό Μέλος)

Στην οικογένεια αφετηρίας,
Νίκο, Αντρούλλα και Αλέξανδρο
(οι ρίζες του ανθρώπου)

Στην οικογένεια δημιουργίας,
Γιώτα και μικρό Νίκο
(τα φτερά του ανθρώπου)

Γιάννος Ν. Κατσουρίδης

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Ολοκληρώνοντας τη διδακτορική διατριβή μου μετά από μια μακρόχρονη προσπάθεια, νιώθω να κατανοώ πλήρως όσα συνηθίζουν να αναφέρουν πλείστοι καθηγητές στους φοιτητές και στα εγχειρίδια: η διδακτορική διατριβή αποτελεί μια μοναχική πορεία, γεμάτη συγκινήσεις, απογοητεύσεις αλλά και χαρές, ιδιαίτερα όταν συνειδητοποιείς ότι αυτή αποδίδει καρπούς. Αποτελεί ταυτόχρονα και μια πορεία αυτογνωσίας για τον φοιτητή, στο βαθμό που την αξιοποιεί ως τέτοια. Η διαδρομή αυτή όσο μοναχική και αν φαντάζει δεν είναι ποτέ έτσι. Έτσι, ολοκληρώνοντας την πορεία αυτή θα ήθελα να ευχαριστήσω ορισμένους ανθρώπους, οι οποίοι συνέβαλαν, συνειδητά ή ασυνειδητά, ο καθένας με τον δικό του τρόπο στην ολοκλήρωση της εργασίας.

Τον επιβλέποντα καθηγητή της παρούσας διδακτορικής διατριβής, *Αναπλ. Καθ. Κυριάκο Ν. Δημητρίου*. Πρώτα απ' όλα για το ότι αποδέχτηκε να με επιβλέψει στα χρόνια αυτά και τον σημαντικό χρόνο που αφιέρωσε. Η βοήθεια και η καθοδήγηση που μου προσέφερε καθόλη τη διάρκεια εκπόνησης της διατριβής ήταν ανεκτίμητη. Ιδιαίτερα, όμως, κατά τους τελευταίους μήνες με τις συνεχείς του παρατηρήσεις και συμβουλές. Μέσα από τους συνεχείς διαλόγους που αναπτύξαμε καθόλη τη διάρκεια εκπόνησης της διατριβής, ιδιαίτερα για τη χρήση επιστημονικών και επίμαχων ορολογιών, νιώθω ότι μπόρεσα να κατανοήσω πολλά πράγματα σε σχέση με την επιστημονικότητα που πρέπει να διέπει μια ακαδημαϊκή εργασία.

Τον *Καθηγητή* του Τμήματος Πολιτικής Επιστήμης του Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών *Μιχάλη Σπουρδαλάκη*, για τις συμβουλές και εισηγήσεις που μου παρείχε όλα αυτά τα χρόνια πάνω σε ιδέες και τρόπο οργάνωσης της εργασίας. Ιδιαίτερα τον ευχαριστώ για την ανταπόκριση στη διοργάνωση του μεταπτυχιακού σεμιναρίου για τα πολιτικά κόμματα το εαρινό εξάμηνο του 2005.

Τον φίλο και ερευνητή στο Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών, *Δρ. Ρολάνδο Κατσιαούνη*, για τις πολύτιμες συμβουλές του και τη βοήθεια του. Με τη βαθιά του γνώση για την περίοδο που καλύπτει η διατριβή, μπόρεσε να προβεί σε σημαντικές υποδείξεις τόσο για την εξεύρεση των αναγκαίων πηγών για μελέτη όσο και ως προς τα προς εξέταση θέματα.

Το διοικητικό προσωπικό του Τμήματος Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Κύπρου, *Έλενα Πετρίδου-Χαλλούμα* και *Σταυρούλα Σωφρονίου*, για τη βοήθεια τους όλα αυτά τα χρόνια, ακόμα και σε περιπτώσεις που γινόμεν φορτικός.

Τους υπαλλήλους στο Γραφείο Τύπου και Πληροφοριών της Κυπριακής Δημοκρατίας *Χρήστο Σπύρου και Βασίλη Κωνσταντίνου* για τη βοήθεια και τις διευκολύνσεις που μου έδωσαν στις ατέλειωτες ώρες μελέτης των εφημερίδων της εποχής.

Την υπεύθυνη της βιβλιοθήκης στο Αρχαιολογικό Μουσείο, *Μαρία Οικονομίδου*, που μου επέτρεψε να έχω πρόσβαση στις εφημερίδες του Κομμουνιστικού Κόμματος Κύπρου (φωτογράφιση με αναλογική μηχανή), παρόλο που αυτές έχουν αποσυρθεί από τη δημόσια θέαση λόγω της φθοράς που έχουν υποστεί από την παρέλευση του χρόνου.

Τον φίλο φωτογράφο *Ανδρέα Μανώλη* για την αφιλοκερδή φωτογράφιση των εφημερίδων του Κομμουνιστικού Κόμματος Κύπρου από το Αρχαιολογικό Μουσείο.

Την οικογένεια μου: *Νίκο, Ανδρούλλα και τον αδελφό μου Αλέξανδρο*. Η ευγνωμοσύνη μου για τη βοήθεια τους σε όλα τα επίπεδα όλα αυτά τα χρόνια είναι απερίγραπτη. Το οικογενειακό περιβάλλον διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση της προσωπικότητάς μου, καθώς και των ενδιαφερόντων μου. Το ειδικό αντικείμενο μελέτης της παρούσας διατριβής αντλεί την έμπνευσή του από τα βιώματα του υποφαινόμενου, κυρίως, όμως, από αυτά της οικογένειάς μου και ιδιαίτερα των δύο παππούδων και του πατέρα μου.

Στη σύζυγο μου *Γιώτα*. Φτάνοντας πλέον στο τέλος του δρόμου, μπορώ να πω με βεβαιότητα ότι η βοήθεια που μου προσέφερε όλα αυτά τα χρόνια ήταν ανεκτίμητη. Χωρίς τη φροντίδα του μικρού Νίκου τα δύο τελευταία χρόνια δεν θα μπορούσα ποτέ να ολοκληρώσω τη διατριβή. Ήταν πάντα δίπλα μου ακόμα και σε δύσκολες για την ίδια στιγμές. Το εκτιμώ αφάνταστα και την ευχαριστώ.

Περίληψη

Ο βασικός στόχος της διατριβής είναι η διερεύνηση και η ερμηνεία των διαδικασιών και των κοινωνικών διαιρετικών τομών που αποτέλεσαν τις προϋποθέσεις για τη δημιουργία του κυπριακού κομματικού συστήματος. Η περίοδος που εξετάζεται είναι η πρώτη φάση της Αγγλοκρατίας, από το 1878 μέχρι τα Οκτωβριανά του 1931, όπου και τερματίστηκε η πολιτική δραστηριότητα των Κυπρίων με την επιβολή βίαιων μέτρων καταστολής. Κεντρική υπόθεση εργασίας της διατριβής είναι ότι την περίοδο αυτή συγκροτείται σταδιακά η βάση για ένα πρώιμο κομματικό σύστημα στην Κύπρο με κυρίαρχο άξονα αντιπαράθεσης το εθνικό (αντιαποικιακό) ζήτημα, το οποίο προκάλεσε συγκρούσεις και εντάσεις τόσο απέναντι στην αποικιακή Αρχή όσο και μεταξύ των κυπριακών πολιτικών δυνάμεων. Στην περίοδο αυτή αρχίζουν να αποκρυσταλλώνονται, σε αρχική και πρώιμη φάση, οι κοινωνικές συμμαχίες που καθορίζουν για το μεγαλύτερο διάστημα του 20^{ου} αιώνα τη σχέση πολιτικών σχηματισμών και κοινωνικών ομάδων.

Η διατριβή διαιρείται σε δύο μέρη. Το πρώτο μέρος επικεντρώνεται στην ανάλυση των συνθηκών που συντέλεσαν στην εμφάνιση οργανωμένης πολιτικής ζωής, τα βήματα, τις διαδικασίες και τις προϋποθέσεις που συνέβαλαν στη σταδιακή εδραίωση της παρουσίας των πολιτικών κομμάτων. Εξετάζονται, έτσι, η ανάδυση της αστικής και της εργατικής τάξης, ο ρόλος της κυπριακής Εκκλησίας, η επίδραση του αποικιακού πλαισίου κατοχής στις μορφές εκπροσώπησης και διεκδίκησης, η εμφάνιση της πολιτικής ιδεολογίας του εθνικισμού και το αντιπροσωπευτικό σύστημα εκπροσώπησης που καθιερώθηκε. Το δεύτερο μέρος επικεντρώνεται στην κινητοποίηση (mobilisation) των βασικών διαιρετικών τομών στην κυπριακή κοινωνία, τα βασικά, δηλαδή, ζητήματα γύρω από τα οποία δημιουργείται πόλωση, αντιπαράθεση και οργανωτικές μορφές έκφρασης τους. Εξετάζονται δύο βασικές κοινωνικές διαιρέσεις: η εθνική/αντι-αποικιακή και η ταξική. Ταυτόχρονα, μελετούνται και οι αντίστοιχοι φορείς που οργάνωσαν αυτή την αντιπαράθεση και την εξέφρασαν στο πολιτικό επίπεδο.

Το θεωρητικό πλαίσιο που ακολουθεί η παρούσα διερεύνηση είναι η κοινωνιολογικού χαρακτήρα θεωρία των διαιρετικών τομών (cleavage theory) των Lipset και Rokkan (1967). Σύμφωνα με τη θεωρία αυτή, οι κοινωνικές διαιρέσεις βρίσκουν εκπροσώπηση στο πολιτικό επίπεδο μέσω του ρόλου και της δράσης των οργανωμένων κομματικών σχηματισμών.

Τα ερευνητικά ζητούμενα καθόρισαν και σε μεγάλο βαθμό την μεθοδολογία εξέτασης και έρευνας. Η χρονική απόσταση από τα γεγονότα που διερευνώνται, η δυσκολία εξεύρεσης

επιζώντων της περιόδου για συνεντεύξεις και η έλλειψη ποσοτικών στοιχείων, εκτός από τις πληθυσμιακές απογραφές, παραπέμπουν στη χρήση ποιοτικών εργαλείων και μεθόδων συλλογής και ανάλυσης των δεδομένων. Έτσι, έγινε επισταμένη ανάλυση εφημερίδων της εποχής, μελέτη της δευτερογενούς βιβλιογραφίας, καθώς και κομματικών διακηρύξεων και άλλων εγγράφων.

Σκοπός της διατριβής είναι η ανάδειξη και ερμηνεία των παραγόντων (και των προϋποθέσεων) που διαμόρφωσαν και συγκρότησαν την πρώιμη έκφραση του κυπριακού κομματικού συστήματος κατά την εν λόγω περίοδο.

Γιάννος Ν. Κατσουρίδης

Abstract

The main purpose of the thesis is to examine and explain the processes and the cleavages through which the foundations of the party system in Cyprus were laid in the late 19th and early 20th century. The main hypothesis of the thesis is that during this period we detect the formation of a premature party system in the country revolving around the anti-colonial (ethnic) and class cleavages; the former being the dominant.

The thesis is divided into two parts. The first one examines the preconditions and the environment in which the party system in Cyprus arose, and the second part the organizational mobilization of certain cleavages which resulted in organizational forms of representation.

In the first part the focus is on the economic, social, ideological and political developments that took place and helped in turn the development of an early party system. Within this context we are interested in the development of the middle and working classes in Cyprus and the degree of their unity, the role of the dominant Cyprus Church within a modernization process accelerated by the British colonial rule, the nationalistic ideology and its major representatives, and the franchise system given to Cypriots.

The second part focuses on the ethnic (anti-colonial) and class cleavages and how they were mobilized through nationalistic forms of organization and the Communist Party, the first party established in Cyprus (1926).

The theoretical framework is largely based on the cleavage theory (Lipset and Rokkan, 1967) taking into account all subsequent critics pointed to it and most importantly assigning the political actor (parties and organizations) a crucial role. Two particular cleavages are of significant importance: the anti-colonial cleavage and the class cleavage.

The nature of the thesis and the formulation of the research action determined to a large degree the kind of methodology required to implement it. The time lag between today and the period under study, the difficulty in finding anyone that actually lived the events to be surveyed, the lack of quantitative data other than the population censuses, and the exploratory nature of the study are variables pointing to the use of qualitative tools in data collection and analysis. Therefore, to seek answers to our research questions we relied heavily on secondary literature, indexing of relevant newspapers of the period, party manifestos and declarations.

Through this project we anticipate to shed light on the structure of the party competition in Cyprus at the time. What is more, a careful and thorough examination of the data reveals that many of the issues and controversies of today are rooted in the tumultuous period under study.

Γιάννος Ν. Κατσουρίδης

Καινοτομία της διατριβής

Στόχος της παρούσας διατριβής είναι να συνεισφέρει στο επιστημονικό πεδίο της μελέτης των πολιτικών κομμάτων στην Κύπρο, έναν τομέα έρευνας που δεν έχει μελετηθεί επαρκώς. Η καινοτομία της διατριβής έγκειται τόσο στη μεθοδολογικά πρωτότυπη διερεύνηση του γνωστικού αντικείμενου όσο και στην αναλυτική περιγραφή του πρώιμου κομματικού συστήματος της περιόδου μέχρι και το 1931, μέσα στο πλέγμα των ιδιαίτερων συνθηκών που δημιούργησαν οι αποικιοκρατικές δομές εξουσίας. Στο πλαίσιο αυτό εξετάζονται οι κοινωνικές δυνάμεις, οι ιδεολογικές προϋποθέσεις και το ευρύτερο πολιτικό πλαίσιο που συνέβαλαν στην εμφάνιση οργανωμένων κομματικών σχηματισμών στην Κύπρο. Το θεωρητικό παράδειγμα που χρησιμοποιείται για τη μελέτη και ανάλυση του πρώιμου κυπριακού κομματικού συστήματος είναι η θεωρία των διαιρετικών τομών (cleavage theory), η οποία επιτρέπει την κατανόηση της εμφάνισης των πολιτικών κομμάτων μέσα από ποικίλους κοινωνικούς ανταγωνισμούς οι οποίοι διασυνδέονται με τα κοινωνικά, πολιτικά και θεσμικά ζητήματα της εποχής. Για να επιτευχθεί ο στόχος αυτός έγινε πρωτίστως αναδίφηση σε ιστορικά έγγραφα και αρχεία που είτε χρησιμοποιούνται για πρώτη φορά, είτε δεν έχουν μελετηθεί επαρκώς για τη διερεύνηση της πρώιμης συγκρότησης των πολιτικών κομμάτων.

Οι μέχρι τώρα μελέτες και έρευνες στον τομέα εστιάζονται συνήθως στην ανίχνευση των καταβολών του κυπριακού προβλήματος, ενώ άλλα πλαίσια ανάλυσης είναι σχετικώς υποβαθμισμένα. Έτσι, η διατριβή αυτή αποσυνδέεται από το καθιερωμένο πλαίσιο έρευνας και θέτει ως αναλυτική κατηγορία μελέτης τα πολιτικά κόμματα καθαυτά, όπως επίσης και τις άλλες μορφές οργανώσεων που εμφανίστηκαν κατά την περίοδο αυτή. Οι οργανώσεις και οι πρώιμοι κομματικοί μηχανισμοί εξετάζονται αφενός μεν στη βάση του κοινωνικού, εκλογικού και πολιτικού ανταγωνισμού των Ελληνοκυπρίων στο σύνολο τους εναντίον των Βρετανών, αφετέρου δε στη βάση των ιδεολογικών αντιθέσεων στο εσωτερικό της ελληνοκυπριακής κοινότητας.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Σελ.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1

Κεφάλαιο 1: Βιβλιογραφική Επισκόπηση αναλυτικό πλαίσιο εργασίας

12

1.1	Ιστορικές προϋποθέσεις της γένεσης των κομμάτων	14
1.1.1	Εθνική-Γαλλική επανάσταση	15
1.1.2	Βιομηχανική επανάσταση	16
1.1.3	Εκλογικό δικαίωμα	18
1.2	Κοινωνική τάξη και κόμμα	22
1.3	Ορισμός του πολιτικού κόμματος	25
1.3.1	Λειτουργίες	27
1.4	Τρόποι μελέτης του κομματικού φαινομένου	28
1.4.1	Οργανωτικά πρότυπα	30
1.4.1.1	Το κόμμα στελεχών	33
1.4.1.2	Το κόμμα μαζών	34
1.4.2	Κομματικά μοντέλα με βάση τη σχέση κόμμα-κράτος-κοινωνία	38
1.4.3	Ιδεολογία	41
1.4.3.1	Αριστερά – Δεξιά	41
1.4.3.2	Κομματικές οικογένειες	45
1.5	Κομματικά συστήματα	46
1.6	Αναλυτικό πλαίσιο εργασίας για την εμφάνιση και εξέλιξη των πολιτικών κομμάτων	48
1.6.1	Σημεία κριτικής και προσοχής	52

ΜΕΡΟΣ Α:

ΟΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ, ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ, ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΕΣ ΚΑΙ ΘΕΣΜΙΚΕΣ ΑΦΕΤΗΡΙΕΣ ΤΟΥ ΚΟΜΜΑΤΙΚΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ

58

Κεφάλαιο 2: Από την οθωμανική κατοχή στη βρετανική

61

2.1	Το τέλος της Οθωμανικής κατοχής: μια αγροτική, προ-νεωτερική κοινωνία	62
2.1.1	Κοινωνικές σχέσεις και κοινωνικοπολιτική ελίτ	65
2.1.2	Πατερναλισμός και φιλανθρωπία	66

2.1.3	Συντεχνίες	67
2.2	Η βρετανική αποικιοκρατία	69
2.2.1	Δημογραφία και συγκοινωνίες	72
2.3	Φορολογικό σύστημα	74
2.4	Η κατάσταση της αγροτικής τάξης στην περίοδο της βρετανικής αποικιοκρατίας	78
2.4.1	Τοκογλυφία	80
2.4.2	Κοινωνικές σχέσεις και πηγές των πελατειακών σχέσεων	86
Κεφάλαιο 3: Η νέα κοινωνική διάταξη: μια κοινωνία υπό αλλαγή: νέες τάξεις στο προσκήνιο		90
3.1	Η αστική τάξη στο προσκήνιο	91
3.1.1	Αστικοποίηση	98
3.1.2	Η διαμόρφωση μιας νέας ελίτ	98
3.2	Η συγκρότηση της εργατικής τάξης	104
3.2.1	Το ειδικό βάρος της μεταλλευτικής βιομηχανίας	110
3.2.2	Ταξική συνείδηση	113
3.2.3	Συμπέρασμα	118
Κεφάλαιο 4: Η νεωτερικότητα και η Εκκλησία ως θεσμός συνέχειας		121
4.1	Η διαδικασία του εκσυγχρονισμού και η Εκκλησία ως θεσμός συνέχειας	125
4.1.1	Ιστορική εξήγηση της ισχύος και του ρόλου της Εκκλησίας	125
4.2	Η σύγκρουση Βρετανών - Εκκλησίας	133
4.3	Η σχέση Εκκλησίας και εθνικισμού	138
Κεφάλαιο 5: Το Ιδεολογικό Πλαίσιο		144
5.1	Ο εθνικισμός ως ιδεολογία ανατροπής	145
5.2	Φορείς του εθνικισμού και του ενωτικού αιτήματος	147
5.2.1	Χαρακτήρας και ιδιομορφίες του εθνικού κινήματος στην Κύπρο	149
5.2.2	Μαζικότητα του εθνικού κινήματος	155
5.2.3	Βαλκανικοί Πολέμοι	157

5.2.4	Εθνικισμός και ταύτιση με την Ένωση	160
5.3	Μηχανισμοί διάδοσης της εθνικιστικής ιδεολογίας	162
5.3.1	Εκπαίδευση	164
5.3.2	Μέσα ενημέρωσης	170
5.3.3	Ελευθεροτεκτονισμός	174
5.4	Οι μεταπτώσεις του εθνικιστικού λόγου και έντασης	175
5.5	Οι πρώτες σοσιαλιστικές ιδέες	179
Κεφάλαιο 6: Αντιπροσωπευτικοί θεσμοί εκπροσώπησης και εκλογικό δικαίωμα		183
6.1	Αντιπροσωπευτικές μορφές εκπροσώπησης	183
6.1.1	Τοπική αυτοδιοίκηση	185
6.1.2	Νομοθετικό Συμβούλιο	188
6.1.2.1	Ερμηνεία και αξιολόγηση των αλλαγών	190
6.2	Οκτωβριανά, καταστολή και κατάργηση όλων των ελευθεριών	193
6.3	Το εκλογικό δικαίωμα στην Κύπρο και οι εκλογές ως εργαλείο νομιμοποίησης	194
6.3.1	Φανερή ψηφοφορία	199
6.3.2	Νέο σύνταγμα, 1925	202
6.3.3	Απόρριψη εισήγησης για δικαίωμα ψήφου στις γυναίκες	202
6.4	Χαρακτηριστικά και περιορισμοί των μορφών εκπροσώπησης	203
6.4.1	Στρεβλώσεις του εκλογικού συστήματος	206
6.4.2	Πελατειακές σχέσεις	207
Κεφάλαιο 7: Η Εθνικοποίηση της Πολιτικής Διαδικασίας, η Ελλειμματική Εισαγωγή των Μαζών στην Πολιτική και ο Ολιγαρχικός Κοινοβουλευτισμός		212
7.1	Χαρακτήρας της πολιτικής	212
7.2	Κοινωνική προέλευση των μελών του Νομοθετικού Συμβουλίου: Ολιγαρχικός κοινοβουλευτισμός	214
7.3	Η εθνικοποίηση της πολιτικής	225
7.4	Τα πολιτικά διακυβεύματα της περιόδου	228
7.4.1	Το πλαίσιο της αποικιακής εξουσίας	229
7.4.2	Εθνικό ζήτημα	230
7.4.3	Νομιμοποίηση του πολιτικού καθεστώτος	231

7.4.4	Κοινωνικός και πολιτικός ρόλος της Εκκλησίας	232
7.4.5	Η κατάσταση της αγροτικής τάξης	233
7.4.6	Το κοινωνικό ζήτημα	234
7.4.7	Οργάνωση	235
7.5	Εκλογική συμμετοχή ως μοχλός εθνικοποίησης και πολιτικοποίησης και η πολιτική συμπεριφορά των μαζών	236
7.6	Η ατελής πολιτική ενσωμάτωση	245

ΜΕΡΟΣ Β: ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΔΙΑΙΡΕΣΕΙΣ: Η ΚΙΝΗΤΟΠΟΙΗΣΗ ΚΑΙ Η ΟΡΓΑΝΩΤΙΚΗ ΤΟΥΣ ΕΚΦΡΑΣΗ

Κεφάλαιο 8: Οι διαιρετικές τομές της πρώιμης συγκρότησης της Δεξιάς παράταξης: (α) Το Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα

8.1	Λέσχες, αναγνωστήρια και σωματεία	260
8.2	Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα	264
8.2.1	Αιτίες και ζητήματα που καθόρισαν το χαρακτήρα της σύγκρουσης	266
8.2.2	Οι δύο παρατάξεις: ποιους εξέφραζαν, ο ιδεολογικοπολιτικός τους λόγος και ο τρόπος οργάνωσής τους	269
8.2.3	Η κοινωνική διάσταση της σύγκρουσης	270
8.2.3.1	Οι Κυρηνειακοί (διαλλακτικοί)	270
8.2.3.2	Οι Κιτιακοί (αδιάλλακτοι)	273
8.2.4	Ιδεολογική έκφραση	274
8.2.4.1	Το πνεύμα της σύγκρουσης και ο ρόλος των εφημερίδων	276
8.2.5	Η οργανωτική πτυχή	277
8.3	Η απαρχή της πολιτικής των μαζών και εθνικοποίησης της πολιτικής	279
8.3.1	Η «δημοκρατική» διάσταση των διαδικασιών	280
8.3.2	Επίδραση στις «πολιτειακές» εκλογές	285
8.4	Μια αποτίμηση	287

Κεφάλαιο 9: Οι διαιρετικές τομές της πρώιμης συγκρότησης του δεξιού χώρου: (β) Η αντιαποικιακή διαιρετική τομή και οι πρώτες συλλογικότητες

9.1	Οι πρώτες οργανωτικές προσπάθειες του εθνικού ζητήματος	293
-----	---	-----

9.1.1	Μασονία	293
9.1.2	Εφημερίδες	295
9.2	Πλαίσιο ανάλυσης: Οι μεταπτώσεις της έντασης του ενωτικού αιτήματος	297
9.3	Κυπριακή Πολιτική Οργάνωση (1912)	299
9.4	Το σχίσμα «Βενιζελικών – Βασιλικών»	302
9.4.1	Η πρεσβεία του 1918-1919	307
9.5	Πολιτική Οργάνωση Κύπρου (1921)	313
9.5.1	Αλλαγή πορείας	316
9.5.2	Οι επταδικοί	318
9.5.3	Εκλογές του 1925	322
9.6	Λαϊκό Κόμμα (Γ. Χατζηπαύλου)	322
9.6.1	Η επάνοδος των εθνικιστών και η κατάσταση στο εσωτερικό μέτωπο	331
9.7	Εθνική Οργάνωση Κύπρου (1930)	334
9.7.1	Εσωτερικός συσχετισμός δυνάμεων και τάσεις	339
9.7.2	Ριζοσπαστικοποίηση και εμφάνιση της ακραίας δεξιάς στο πολιτικό τοπίο	342
9.8	Εθνική Ριζοσπαστική Οργάνωση Κύπρου (ΕΡΕΚ) (1931)	343
9.8.1	Οκτωβριανά	345
9.9	Εθνικές Οργανώσεις: μωσαϊκό αντιλήψεων και προσωπικών φιλοδοξιών	347
	Κεφάλαιο 10: Οι καταβολές της κυπριακής Αριστεράς: Η κινητοποίηση της εργατικής και αγροτικής τάξης και ο πρώτος κομματικός σχηματισμός: το Κομμουνιστικό Κόμμα Κύπρου (ΚΚΚ)	358
10.1	Αριστερά κόμματα και ταξικές συντεχνίες στον ευρωπαϊκό χώρο	359
10.2	Εμφάνιση κινημάτων των κατώτερων τάξεων στην Κύπρο	360
10.2.1	Αγροτικές αναταραχές και κοινωνική ληστεία	362
10.2.2	Οι οργανωτικές παραδόσεις των τεχνιτών	363
10.2.3	Αταξικές συντεχνίες και εργατικές λέσχες	364
10.3	Οι βραχύβιες προσπάθειες οργάνωσης Αγροτικού Κόμματος	366
10.4	Η οργάνωση της εργατικής τάξης	373
10.5	Το ζήτημα της ταξικής συνείδησης, η συλλογική δράση και το πολιτικό υποκείμενο	375
10.6	Σοσιαλιστικοί πυρήνες	379

10.7	Ίδρυση του Κομμουνιστικού Κόμματος Κύπρου	387
10.7.1	Προέλευση: η ταξικότητα της έκκλησης	390
10.8	Στρατηγική	393
10.8.1	Ενιαίο μέτωπο	394
10.8.2	Μορφές δράσης	396
10.9	Πρόγραμμα και πολιτικός λόγος	396
10.9.1	Το κοινωνικό ζήτημα	398
10.9.2	Το εθνικό ζήτημα	401
10.9.3	Πολιτικά δικαιώματα	404
10.9.4	Η στάση έναντι της θρησκείας	405
10.9.5	Συνοψιση	407
10.10	Έντυπα μέσα επικοινωνίας	408
10.11	Κοινωνική βάση και ηγεσία	413
10.11.1	Μέλη και οπαδοί	413
10.11.2	Ηγεσία	416

Κεφάλαιο 11: Οι καταβολές της κυπριακής Αριστεράς: οι οργανωτικές δομές, η αντιπαράθεση με το κράτος και τη Δεξιά και ο εκλογικός ανταγωνισμός 419

11.1	Οργάνωση	419
11.1.1	Μια παράλληλη κοινωνία	420
11.1.2	Εσωκομματική δομή	425
11.1.3	Σχέσεις με κομμουνιστικά κέντρα του εξωτερικού	430
11.2	Η παρέμβαση του ΚΚΚ στην οργάνωση του κυπριακού συνδικαλιστικού κινήματος	433
11.3	Η κρατική καταστολή και ο ανταγωνισμός με τη Δεξιά	439
11.3.1	Κρατική καταστολή	439
11.3.2	Η αντίδραση της Δεξιάς	443
11.4	Ο εκλογικός ανταγωνισμός	451
11.5	Ερμηνεία της ψήφου προς το ΚΚΚ και της απόκλισης της εκλογικής συμπεριφοράς της εργατικής τάξης	457
11.6	Το ΚΚΚ καθίσταται έκνομο	460
11.7	Φορέας κοινωνικής αλλαγής και ριζοσπαστικοποίησης	461

ΕΠΙΛΟΓΟΣ - ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ 470

Βιβλιογραφία

ΠΙΝΑΚΕΣ ΚΑΙ ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

Σελ.

3.1	Κυβερνητικοί υπάλληλοι	102
5.1	Ενδεικτική κυκλοφορία ελληνικών εφημερίδων	172
7.1	Εκλεγέντα μέλη Νομοθετικού Συμβουλίου ανά Επαρχία 1883-1930	217- 218
7.2	Εκλογική συμμετοχή Ελληνοκυπρίων στις εκλογές του Νομοθετικού Συμβουλίου 1883-1930	238
7.3	Βιογραφικά μελών Νομοθετικού Συμβουλίου	247

Παρόλο που οι πρώτοι συστηματικοί μελετητές του κομματικού φαινομένου, οι Ostrogorski (1902) και Michels (1912) προανέγγειλαν το τέλος τους ως πολιτικούς εκφραστές της κοινωνίας, τα πολιτικά κόμματα εξακολουθούν να βρίσκονται στο επίκεντρο του πολιτικού συστήματος σχεδόν ενάμιση αιώνα, να επηρεάζουν τον πολιτικό πολιτισμό, να κατασκευάζουν ιδεολογίες, και κατ' επέκταση το πλαίσιο κατανόησης του κόσμου, και να εκφράζουν τις κοινωνικές αντιπαραθέσεις. Οι πολιτικοί επιστήμονες συναρτούν την εξέλιξη της δημοκρατίας στις διάφορες χώρες με όρους ανάπτυξης και λειτουργίας των κομμάτων. Ο Schattschneider έγραφε ότι *«τα πολιτικά κόμματα δημιούργησαν τη σύγχρονη δημοκρατία και η σύγχρονη δημοκρατία δεν μπορεί να γίνει αντιληπτή χωρίς αυτά»*.¹

Η μελέτη των πολιτικών κομμάτων στην Κύπρο υστερεί σημαντικά σε σχέση με την αντίστοιχη πρόοδο στην Ευρώπη και άλλες κοινωνίες. Η καθυστέρηση στην επιστημονική διερεύνηση των παραγόντων που συνέβαλαν στη γένεση του κυπριακού κομματικού συστήματος μπορεί να εξηγηθεί από μια σειρά παραμέτρων. Η πρώτη αφορά στο γεγονός ότι η Κύπρος αποτέλεσε σε ολόκληρη την ιστορία της, με εξαίρεση την μετά το 1960 περίοδο, χώρα αποικιοκρατούμενη. Ο αποικιακός ηγεμονισμός και η προεξάρχουσα κουλτούρα αποτέλεσαν τροχοπέδη στη φυσιολογική εξέλιξη των κοινωνικοοικονομικών σχέσεων και των πολιτικών - θεσμικών δομών, όπως συνέβηκε και σε άλλες χώρες του κόσμου με αποικιοκρατική ιστορία. Αυτό είχε ως συνέπεια τη χρονική καθυστέρηση στην εμφάνιση του ίδιου του θεσμού των πολιτικών κομμάτων. Δεύτερον, η αργοπορημένη συγκρότηση του κυπριακού κράτους είχε αρνητικές συνέπειες σε σχέση με τρεις συνθήκες που θεωρούνται σημαντικές για την εμφάνιση οποιουδήποτε συστήματος συλλογής στοιχείων, τα οποία επιτρέπουν στους επιστήμονες τη διεξαγωγή ερευνητικής δράσης: ένα ελάχιστο επίπεδο συγκεντροποίησης και γραφειοκρατικοποίησης, ένα ικανοποιητικό επίπεδο μόρφωσης στον πληθυσμό και ικανοποιητική δια-τοπική κινητικότητα.² Τέλος, η εξήγηση μπορεί να αναζητηθεί στην, για πολλά χρόνια, απουσία ανώτατου εκπαιδευτικού ιδρύματος που θα έδινε ώθηση στην επιστημονική έρευνα, αφού η δημιουργία και λειτουργία πανεπιστημίου στην Κύπρο χρονολογείται μόλις το 1992.

---

¹ Το παράθεμα στο Mainwaring Scott and Torcal Mariano (2006), «Party System Institutionalization and Party System Theory after the Third Wave of Democratization», σσ. 204-227, στο Katz R. and Crotty W. (Επιμ.), *Party Politics*, Sage Publications, London, σ. 221.

² Rokkan Stein (1970), *Citizen, Elections, Parties*, McKay Co, New York, σ. 253.

Η παρούσα διατριβή είναι συνεισφορά στον επιστημονικό κλάδο της μελέτης των πολιτικών κομμάτων. Το σύγγραμμα εντάσσει την ιστορική πληροφόρηση για την Κύπρο, στο πλαίσιο ενός διαφορετικού πρίσματος ανάλυσης χρησιμοποιώντας ως μονάδες ανάλυσης τα πολιτικά κόμματα. Το **αντικείμενο εργασίας** της διατριβής αποτελεί η επεξήγηση της δημιουργίας του κυπριακού κομματικού συστήματος στη βάση των δομικών και άλλων παραμέτρων που το συνθέτουν. Θα επιχειρηθεί να φωτισθεί το γενικό πλαίσιο ανάδυσης, εξέλιξης και δράσης των πρώτων κομματικών (και άλλων οργανωτικών) φορέων, καθώς και οι ανταγωνιστικές τους σχέσεις στα πλαίσια ενός δοτού πολιτικού συστήματος. Θα διερευνηθούν οι διαιρέσεις και οι συγκρούσεις μέσα στην κυπριακή κοινωνία, ποιες και πώς αυτές εκφράστηκαν στο πολιτικό επίπεδο. Επιπλέον, θα εξεταστούν οι ιδεολογικοί, πολιτικοί και θεσμικοί μηχανισμοί μέσω των οποίων εισήχθησαν οι μάζες των πολιτών στην πολιτική διαδικασία. **Κεντρική υπόθεση εργασίας** της διατριβής είναι ότι την περίοδο αυτή συγκροτείται σταδιακά η βάση για ένα πρώιμο κομματικό σύστημα στην Κύπρο με κυρίαρχο άξονα αντιπαράθεσης το εθνικό (αντιαποικιακό) ζήτημα, το οποίο προκαλεί συγκρούσεις και εντάσεις τόσο απέναντι στην αποικιακή Αρχή όσο και μεταξύ των κυπριακών πολιτικών δυνάμεων. Στην περίοδο αυτή αρχίζουν να αποκρυσταλλώνονται, σε αρχική και πρώιμη φάση, οι κοινωνικές συμμαχίες που χαρακτηρίζουν για το μεγαλύτερο διάστημα του 20^{ου} αιώνα τη σχέση πολιτικών σχηματισμών και κοινωνικών ομάδων.

Το **θεωρητικό πλαίσιο** που ακολουθεί η παρούσα διερεύνηση είναι συνδυασμός δύο θεωρητικών μοντέλων που επηρέασαν σημαντικά το επιστημονικό «παράδειγμα» (paradigm) της μελέτης των πολιτικών κομμάτων και τα οποία αποτέλεσαν τις κυρίαρχες προσεγγίσεις ανάλυσης των πολιτικών κομμάτων και των κομματικών συστημάτων στα αρχικά τους στάδια. Η πρώτη είναι η κοινωνιολογικού χαρακτήρα θεωρία των διαιρετικών τομών (cleavage theory) των Lipset και Rokkan (1967).³ Σύμφωνα με τη θεωρία αυτή, οι κοινωνικές διαιρέσεις βρίσκουν εκπροσώπηση στο πολιτικό επίπεδο μέσω του ρόλου και της δράσης των οργανωμένων κομματικών σχηματισμών. Καθοριστικής συνεισφοράς ήταν επίσης η κλασική θεωρία του Duverger (1954) για την πηγή προέλευσης των κομμάτων (κοινοβουλευτική ή εξωκοινοβουλευτική), καθώς και για τα χαρακτηριστικά των δύο ειδών κομμάτων που κυριαρχούν στις αρχικές φάσεις των κομματικών συστημάτων: το κόμμα προυχόντων (ή ελίτ) και το κόμμα μαζών.⁴ Η θεωρία αυτή είναι περισσότερο οργανωσιακού χαρακτήρα και προσανατολισμού. Όλα αυτά τα ζητήματα

---

³ Lipset Seymour Martin and Rokkan Stein (1967), «Cleavage Structures, Party Systems and Voter Alignments: An Introduction», στο Lipset Seymour Martin and Rokkan Stein (Επιμ.), *Party Systems and Voter Alignments*, σσ. 1-64, Free Press, New York.

⁴ Duverger Maurice (1954), *Political Parties*, Methuen & Co. Ltd, London.

εξετάζονται στο *πρώτο κεφάλαιο* που περιλαμβάνει τη σχετική βιβλιογραφική επισκόπηση και παραθέτει το αναλυτικό πλαίσιο της διατριβής.

Η μελέτη επιχειρεί να ξεφύγει από το επιστημονικό «παράδειγμα» που τονίζει το ρόλο των προσωπικοτήτων, ως τους κυρίαρχους φορείς αλλαγών και εξελίξεων, ανεξαρτήτως της σημασίας που πρέπει να τους αποδίδεται. Στην πρώτη φάση της ανάπτυξης των εθνών - κρατών, σημειώνει ο Rokkan, η έμφαση ήταν στην ανάλυση δεδομένων που αφορούσαν στα άνω στρώματα της ιεραρχίας και στα κέντρα λήψης των πολιτικών αποφάσεων. Με τη σταδιακή επέκταση του δικαιώματος ψήφου και την ανάπτυξη των κομμάτων μαζών κατά τον 19^ο και 20^ο αιώνα, την εισαγωγή στη πολιτική των μη προνομιούχων στρωμάτων και την επέκταση του εκλογικού δικαιώματος, δημιουργήθηκε η ανάγκη για νέες προσεγγίσεις που να λαμβάνουν υπόψη και τη μεγάλη μάζα του πληθυσμού.⁵ Η ανάλυση, έτσι, εστιάζεται στην κοινωνική δομή, στην οικονομία, στο ιδεολογικό κλίμα, στο ρόλο των πελατειακών δικτύων και στο ρόλο των εξωτερικών επιρροών και ειδικότερα της αποικιοκρατικής εξουσίας, στην εμφάνιση και εξέλιξη της πολιτικής ζωής στην Κύπρο.

Από το πεδίο έρευνας και την κεντρική υπόθεση εργασίας της διατριβής, καθώς και από το θεωρητικό πλαίσιο μπορούν να συναχθούν κάποιες επί μέρους υποθέσεις εργασίας. Πρώτο, ότι οι διαιρετικές τομές που «παρήγαγαν» οργανωμένες μορφές πολιτικής δράσης και διεκδίκησης επιδρούν με διαφορετικό τρόπο και μορφή στον πολιτικό χώρο της Αριστεράς σε σχέση με τον αντίστοιχο της Δεξιάς. Δεύτερο, ότι η Δεξιά χαρακτηρίζεται από μεγαλύτερη πολυμορφία οργανωτικά και πολιτικά, συγκριτικά με την Αριστερά. Τρίτο, ότι οι μεταξύ των δύο παρατάξεων σχέσεις επηρέασαν το χαρακτήρα τους, την ιδεολογία και το πολιτικό τους πρόγραμμα. Τέταρτο, ότι το αντιαποικιακό αίσθημα και η Ένωση, όπως αυτά διαπλάθηκαν από την ιδεολογία του εθνικισμού και την Εκκλησία, αποτέλεσαν το κυρίαρχο πολιτικό αίτημα στην ελληνοκυπριακή κοινωνία αλλά και εστία αντιπαράθεσης. Τέλος, ότι η Εκκλησία της Κύπρου, με την παρουσία αιώνων ως αυτόνομου θεσμού, αποτέλεσε τον κυρίαρχο κοινωνικό αλλά και πολιτικό δρώντα της περιόδου.

Μεθοδολογικά η διατριβή στηρίζεται τόσο σε πρωτογενείς όσο και σε δευτερογενείς πηγές. Η έλλειψη εξειδικευμένης, κυπρολογικής βιβλιογραφίας στο υπό εξέταση θέμα καθιστά αναγκαία τη χρησιμοποίηση πρωτογενών πηγών πληροφόρησης, όπως κομματικά έγγραφα και κείμενα (π.χ. καταστατικά, διακηρύξεις, ανακοινώσεις, συνεδριακές αποφάσεις, κτλ.), εφημερίδες της περιόδου και αρχεία συνεντεύξεων. Επισταμένη επισκόπηση έγινε στην εφημερίδα *Ελευθερία* η οποία είχε τη μεγαλύτερη κυκλοφορία στις

---

⁵ Βλ. Rokkan, *Parties*, ό.π., σσ. 13-14.

πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα και των εφημερίδων του μοναδικού πολιτικού κόμματος της περιόδου, του Κομμουνιστικού Κόμματος Κύπρου (ΚΚΚ), *Πυρσός* και *Νέος Άνθρωπος*. Σε συγκεκριμένες χρονικές περιόδους γίνεται χρήση και άλλων εφημερίδων: ο *Ευαγόρας* και η *Φωνή της Κύπρου* τη διετία 1900-1901 όταν το αρχιεπισκοπικό ζήτημα βρισκόταν στις απαρχές του, το *Νέον Έθνος* της Λάρνακας στα χρόνια 1916-1923 όταν βρισκόταν σε ισχύ η αντιπαράθεση «βενιζελικών» και «βασιλικών» και η *Λαϊκή*, μετέπειτα *Νέα Λαϊκή*, που εξέφραζαν το Λαϊκό Κόμμα του πολιτευτή Γιώργου Χατζηπαύλου στα χρόνια 1925-1931.

Η μελέτη θα αξιολογήσει τα ιστορικά δεδομένα της Κύπρου με βάση τη θεωρητική συζήτηση και τις μεθοδολογικές προτάσεις της διεθνούς βιβλιογραφίας, όπως αυτές αναπτύχθηκαν για την ερμηνεία της εμφάνισης των πολιτικών κομμάτων λαμβάνοντας υπόψη, όμως, τις ιδιαίτερες συνθήκες της πολιτικής ζωής σε μια μικρή χώρα όπως η Κύπρος η οποία, επιπλέον, τελούσε υπό καθεστώς αποικίας. Η προσπάθεια είναι να εξεταστεί κατά πόσο οι θεωρίες, οι παραδοχές και οι προϋποθέσεις που καταγράφηκαν ως απαραίτητες για τη συγκρότηση κομματικών σχηματισμών στο διεθνή χώρο, μπορούν να αποτελέσουν το πλαίσιο ανάλυσης και στην περίπτωση της Κύπρου. Η μελέτη επικεντρώνεται στις ερμηνευτικές και αναλυτικές προσεγγίσεις της γένεσης του κομματικού φαινομένου και όχι στις νεότερες θεωρίες της εξέλιξης και μεταλλαγής του θεσμού, που αναπτύχθηκαν στην πορεία. Οι νεότερες αυτές προσεγγίσεις και εργαλεία ανάλυσης λαμβάνουν υπόψη αλλαγές στα κομματικά συστήματα που δεν είχαν συντελεστεί στην περίοδο που εξετάζουμε και που κατ' επέκταση εκφεύγουν του χρονικού ορίζοντα της παρούσας μελέτης. Ως τέτοια αλλαγή μπορούμε, ενδεικτικά, να αναφέρουμε την αλλαγή στη σύνθεση της εργατικής τάξης από χειρονακτικής, ως επί το πλείστον φύσης, σε γραφειακή, ιδιαίτερα μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, η οποία είχε αντίκτυπο στην οργάνωση και στα πολιτικά προγράμματα των κομμάτων, κυρίως της Αριστεράς.

Ορισμένες εννοιολογικές σημειώσεις ή/και διευκρινίσεις είναι απαραίτητες σε σχέση με κάποιες ορολογίες που χρησιμοποιούνται στη διατριβή. Η πρώτη αφορά στον προσδιορισμό των δύο εθνοτικά κυρίαρχων ομάδων της Κύπρου. Εξαιτίας της μετάβασης του νησιού στη βρετανική διοίκηση και της συνεπαγόμενης απώλειας της οθωμανικής υπηκοότητας των κατοίκων της Κύπρου, οι δύο πληθυσμιακά κυρίαρχες ομάδες του νησιού, οι οποίες κατά την οθωμανική περίοδο, αλλά και στις πρώτες δεκαετίες της βρετανικής κατοχής, ορίζονταν ως χριστιανοί και μουσουλμάνοι, θα ορίζονται, συμβατικά σε ό,τι αφορά τη μελέτη αυτή, ως Ελληνοκύπριοι και Τουρκοκύπριοι αντίστοιχα. Οι ορισμοί αυτοί, σκοπό έχουν να περιγράψουν τις δύο αυτές ομάδες όπως άρχισαν να πολιτικοποιούνται και να αποκτούν, σε μαζικό βαθμό, εθνική συνείδηση. Η διατριβή

επικεντρώνεται αποκλειστικά στην εξέλιξη της κομματικής ζωής στην ελληνική κοινότητα για τρεις βασικά λόγους: την ευχερέστερη πρόσβαση σε στοιχεία, την ανάγκη περιορισμού του εύρους της μελέτης και, τέλος, και σημαντικότερο, το γεγονός ότι η αντίστοιχη κομματικά οργανωμένη ζωή στην Τουρκοκυπριακή κοινότητα εμφανίστηκε μεταγενέστερα, παρόλο που υπήρχαν κάποια σημάδια υποτυπώδους κομματικής παρουσίας.⁶

Η δεύτερη σημείωση αφορά στη χρήση των όρων «εθνικισμός», «εθνικιστές» και «εθνικιστική παράταξη», οι οποίοι χρησιμοποιούνται συστηματικά μέσα στη μελέτη. Η σημείωση αυτή είναι απαραίτητη διότι ο όρος «εθνικισμός» διασυνδέεται συχνά, στη νεότερη βιβλιογραφία, με ακραίες μορφές συλλογικής συμπεριφοράς. Η χρήση του όρου εθνικισμός πρέπει να γίνεται κατανοητή μέσα στα πλαίσια της αγγλικής απόδοσης του όρου *nationalism* η οποία ερμηνεύει περιεκτικότερα τις βασικές παραδοχές και αξιώματα της ιδεολογίας του εθνικισμού. Μια ιδεολογία η οποία πρωτίστως βασίζεται στην αρχή της αυτοδιάθεσης των εθνοτήτων ως πηγή του διεθνούς δικαίου και οργάνωσης του κόσμου, και η οποία συνδέεται με τη διαμόρφωση του νεωτερικού κράτους. Η χρήση του όρου εθνικισμός επιτρέπει τη διαμόρφωση ενός συστηματικού πλαισίου αναφοράς και ερμηνείας στα αιτήματα της αναδυόμενης ελληνοκυπριακής αστικής τάξης, αρχικά, και της συντριπτικής πλειοψηφίας των Ελληνοκυπρίων στη συνέχεια, απέναντι στη βρετανική κατοχική αρχή.

Οι ίδιοι οι πρωταγωνιστές της περιόδου δεν χρησιμοποιούν αυτοπροσδιοριστικά τον όρο εθνικισμός ή εθνικιστές παρά σε περιορισμένο αριθμό αναφορών. Η περιφραστική και κατά κόρον χρήση όμως, παραπλήσιων επιθέτων όπως εθνική μερίδα, εθνικός αγώνας, εθνική αποκατάσταση, εθνικοί αντιπρόσωποι, εθνικά ιδεώδη, κτλ., μας επιτρέπει να προσδώσουμε στην παράταξη η οποία πολιτικά εκφράστηκε με το αίτημα για Ένωση με την Ελλάδα, τον όρο «εθνικιστές», ως περιεκτική επιστημονική έννοια. Το επίθετο «εθνικιστές» χρησιμοποιεί για την ενωτική παράταξη και το Κομμουνιστικό Κόμμα Κύπρου σε πλειάδα περιπτώσεων, καθώς και ορισμένοι σημαντικοί μελετητές της περιόδου.⁷

Η βασική ορίζουσα της πολιτικής ιδεολογίας του εθνικισμού, που αφορά στην αρχή των εθνοτήτων ως πηγή διεθνούς δικαίου και οργάνωσης του κόσμου σε αντίστοιχα έθνη-κράτη, είναι γνωστή στους πρωταγωνιστές της εποχής και σε μερικά κείμενα γίνεται επίκληση της. Ενδεικτικά παραθέτουμε τα εξής: η εφημερίδα *Εναγόρας* σε έκδοση της που

---

⁶ Georghallides George (1979), *A Political and Administrative History of Cyprus 1918-1926 with a Survey of the Foundations of British Rule*, Cyprus Research Center, Nicosia, σ. 177.

⁷ Βλ. ενδεικτικά, Georghallides, *History of Cyprus 1918-1926*, ό.π., σ. 84.

προπαγάνδιζε συγκεκριμένες υποψηφιότητες για τις εκλογές του Νομοθετικού Συμβουλίου το 1901, οι οποίοι ονόμαζαν εαυτούς «*Εθνικό Συνδυασμό*», αναφέρεται στη «*σεμνή και ιερά ιδέα της εθνότητας*» στην οποία βασίζεται ο κυπριακός αγώνας.⁸ Η εφημερίδα *Νέον Έθνος* σε μερικές περιπτώσεις αναφερόταν στην ίδια αρχή ως βάση του κυπριακού αγώνα: «*η αρχή των εθνικοτήτων δεν βασίζεται επί των τοιούτων ή τοιούτων κυβερνητών, αλλ' επί των δικαιωμάτων των λαών*».⁹ Παρόμοια αναφορά γίνεται και μερικούς μήνες αργότερα από την ίδια εφημερίδα: «*(...) την όλην υπόθεσιν μας βασίζοντες επί του δόγματος των εθνικοτήτων, διατί να μην επικαλεσθώμεν την αρχήν ταύτην κατά το στάδιον τούτο της διεξαγωγής της υποθέσεως μας*»; Η πιο ξεκάθαρη αναφορά στον όρο «εθνικιστές» συναντάται σε κείμενα του Σάββα Λοιζίδη, ενός από τους επιφανέστερους ηγέτες της εθνικιστικής παράταξης στη δεκαετία του 1920 και μετέπειτα, όταν αρθρογραφούσε για να αναλύσει τις τάσεις εντός του εθνικού κινήματος στις αρχές της δεκαετίας του 1930: «*και εντός ακόμη της κεντρικής εθνικής πολιτικής οργανώσεως (...) θα συναντήση κανείς τα εξής πολιτικά αποχρώσεις: ριζοσπάστας εθνικιστάς (...), εθνικιστάς (...) και μεταρρυθμιστάς (...)*».¹⁰

Αυτές οι αναφορές καταδεικνύουν ότι ο όρος εθνικισμός είχε αρχίσει να αποκρυσταλλώνεται στην πολιτική ορολογία των πρωταγωνιστών της περιόδου αν και χρησιμοποιείται εναλλακτικά και με μερικούς άλλους παραπλήσιους όρους, οι οποίοι κατά την περίοδο αυτή δεν διαχωρίζονταν στον πολιτικό λόγο.

Τέλος, σε ολόκληρη τη διατριβή χρησιμοποιούνται, στη καλύτερη δυνατή ελληνική τους απόδοση, ορολογίες, κατά κύριο λόγο αγγλικής προέλευσης, οι οποίες αποτελούν σύνηθες τρόπο αναφοράς σε εγχειρίδια και βιβλιογραφία σχετική με τη μελέτη των πολιτικών κομμάτων. Οι ορολογίες αυτές μπορεί να ξενίζουν σε πρώτη ανάγνωση, γι' αυτό και προστίθεται η αγγλική αναφορά σε παρένθεση σε ορισμένα σημεία. Σε σχέση με τις παραπομπές στις εφημερίδες, χρησιμοποιείται η ημερομηνία του νέου Γρηγοριανού ημερολογίου.

Περιοδολόγηση. Η επιλογή για τη χρονική κατάτμηση της υπό εξέταση περιόδου γίνεται για να εξυπηρετηθεί η ανάγκη σύντμησης του χρονικού ορίζοντα της διατριβής αφενός, αλλά και διότι η περίοδος αυτή παρακολουθεί την εμφάνιση και εξέλιξη φαινομένων που προσδιόρισαν καταλυτικά τη σύγχρονη Ιστορία της Κύπρου, αφετέρου. Ως τέτοια είναι η εισαγωγή των μαζών στην πολιτική, η καθιέρωση εκλογικών διαδικασιών και του εκλογικού δικαιώματος, η εμφάνιση του εθνικισμού και του σοσιαλισμού ως πολιτικών

⁸ «Ζήτω ο Εθνικός συνδυασμός», Παράρτημα *Εναγόρα*, 26 Σεπτεμβρίου 1901.

⁹ «Η θέσις του κυπριακού ζητήματος», *Νέον Έθνος*, 26 Μαΐου 1917, σ. 1.

¹⁰ «Πολιτικώς είμεθα νήπια», άρθρο Σάββα Λοιζίδη, *Ελευθερία*, 26 Νοεμβρίου 1930, σ. 1

ιδεολογιών, ο ρόλος της θρησκείας και της Εκκλησίας, ο τρόπος με τον οποίο το Κομμουνιστικό Κόμμα Κύπρου έθεσε στην πολιτική ημερήσια διάταξη το κοινωνικό ζήτημα, ο ρόλος της αποικιοκρατίας, κ.ο.κ. Η περίοδος αυτή υπήρξε καθοριστική για το σύγχρονο κυπριακό πολιτικό και κομματικό σύστημα αφού η μετα-αποικιακή δομή και λειτουργία τους αποτελεί συνέχεια αυτής.

Τα σημεία αναφοράς για την κατάτμηση της ιστορικής περιόδου, όπως προτείνεται, αφορούν σε γεγονότα της ιστορίας των κομμάτων και δεν χρησιμοποιούν κατ' ανάγκη τους γνωστούς τρόπους χρονολόγησης της σύγχρονης Ιστορίας της Κύπρου. Επιλέγεται, λοιπόν, να εξεταστεί η περίοδος μέχρι το 1931, η οποία μπορεί να θεωρηθεί ως σημείο καμπής αφού στην πρώτη αυτή περίοδο παρακολουθούμε τη συγκρότηση ενός υποτυπώδους, πρώιμου κομματικού συστήματος. Η περίοδος μετά το 1931 και μέχρι το 1941, όταν ιδρύεται το ΑΚΕΛ, χαρακτηρίζεται από ανύπαρκτη, σχεδόν, οργανωμένη κομματική και πολιτική δράση λόγω του καταπιεστικού και δικτατορικού συστήματος που επέβαλαν οι Βρετανοί μετά τα Οκτωβριανά. Η περίοδος από το 1941 και μετά αποτελεί μια δεύτερη φάση στην συγκρότηση και εξέλιξη του κυπριακού κομματικού συστήματος αφού το 1941 έχουμε τη μετεξέλιξη του Κομμουνιστικού Κόμματος σε ΑΚΕΛ και δύο χρόνια μετά, την ίδρυση του πρώτου παγκύπριου πολιτικού κόμματος στο χώρο της Δεξιάς, του Κυπριακού Εθνικού Κόμματος (ΚΕΚ).

Δομή της διατριβής

Η εργασία χωρίζεται σε δύο μέρη. Το **πρώτο μέρος** επικεντρώνεται στην ανάλυση των συνθηκών που συντέλεσαν στην εμφάνιση οργανωμένης πολιτικής και κομματικής ζωής, στα βήματα, στις διαδικασίες και στις προϋποθέσεις που οδήγησαν στη σταδιακή εδραίωση των πολιτικών κομμάτων. Ο σχηματισμός κομμάτων ως φορέων πολιτικής εκπροσώπησης εμφανίζεται στο τέλος μιας διαδικασίας κατά την οποία έχουν «ικανοποιηθεί» μια σειρά προϋποθέσεων στο επίπεδο της οικονομίας, της ιδεολογίας και της κοινωνίας. Η δημιουργία κομμάτων είναι, ιστορικά, άμεσα συνυφασμένη με την εμφάνιση της δυτικού τύπου δημοκρατίας και του καπιταλισμού, δεδομένων των οικονομικών και κοινωνικών συνεπειών του.¹¹ Αυτό εξηγεί και την εμφάνιση των κομμάτων στην Κύπρο μετά την έλευση των Βρετανών και όχι σε συνθήκες οθωμανικής κατοχής, όπου κυριαρχούσαν φεουδαρχικού τύπου κοινωνικές και οικονομικές δομές.

Η οργάνωση, ανάπτυξη και λειτουργία πολιτικών κομμάτων είναι συνυφασμένη με τις συγκεκριμένες συνθήκες κάθε ξεχωριστής κοινωνίας και τις δομές εξουσίας σε αυτήν.

---

¹¹ Scarrow E. Susan (2002), *Perspectives on Political Parties*, Palgrave, USA, σ. 4.

Κόμματα και πολιτικές δυνάμεις επηρεάζουν και επηρεάζονται από το κοινωνικό, το πολιτικό και το κρατικό σύστημα στο οποίο λειτουργούν, προσαρμόζουν την οργάνωση και τις διεκδικήσεις τους στις ιδιαιτερότητες και ιδιομορφίες της συγκεκριμένης κοινωνίας, ταυτίζονται με την πορεία της και πολλές φορές ακόμη καθορίζουν αποφασιστικά την εξέλιξη, ή και αλλαγή της.¹² Έτσι, στόχος του πρώτου μέρους είναι η ανάλυση του ευρύτερου περιβάλλοντος μέσα στο οποίο εμφανίστηκαν οι πρώτοι πολιτικοί σχηματισμοί στην Κύπρο που θα μας επιτρέψει στο δεύτερο μέρος να κατανοήσουμε τα αιτήματα και τις διεκδικήσεις τους.

Πιο αναλυτικά:

Στο *πρώτο κεφάλαιο* πραγματοποιείται μια βιβλιογραφική επισκόπηση του αντικειμένου των πολιτικών κομμάτων, των συνθηκών και των παραμέτρων που συνέβαλαν στην εμφάνιση και ανάπτυξη τους και μερικές από τις κυριότερες προσεγγίσεις / θεωρίες μελέτης τους. Παρουσιάζεται, επίσης, το αναλυτικό πλαίσιο εργασίας που ακολουθείται στην παρούσα διερεύνηση.

Στο *δεύτερο κεφάλαιο* εξετάζονται η μετάβαση από την Οθωμανική στη βρετανική κατοχή, η κατάσταση της αγροτικής τάξης, οι κοινωνικές σχέσεις που χαρακτηρίζονται από έντονα στοιχεία πατερναλισμού, οι αλλαγές που δρομολόγησαν οι Βρετανοί στο φορολογικό σύστημα και η παρακμή της κορπορατιστικής οργάνωσης της, βασισμένης στις συντεχνίες επαγγελματιών, οικονομίας.

Στο *τρίτο κεφάλαιο* αναλύεται η νέα κοινωνική διάταξη που εμφανίστηκε ως συνέπεια της ανάπτυξης πρώιμων καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής στην Κύπρο, η συγκρότηση της αστικής και της εργατικής τάξης και οι εσωτερικές τους διαφοροποιήσεις και αντιθέσεις.

Στο *τέταρτο κεφάλαιο* μελετάται ο θεσμός της Εκκλησίας της Κύπρου και ο ηγεμονικός της ρόλος σε όλο το πλέγμα των κοινωνικών και πολιτικών δραστηριοτήτων, οι τρόποι με τους οποίους συγκέντρωσε τη μεγάλη οικονομική και πολιτική ισχύ που την χαρακτήριζε και η σύγκρουση της με τη βρετανική αρχή.

Στο *πέμπτο κεφάλαιο* διερευνάται το ιδεολογικό πλαίσιο της πολιτικής αντιπαράθεσης και ιδιαίτερα ο ρόλος της ιδεολογίας του εθνικισμού στη διαδικασία αλλαγής της κυπριακής κοινωνίας και στη διαμόρφωση του αιτήματος της Ένωσης με την Ελλάδα. Αυτό γίνεται μέσω της εξέτασης των φορέων υιοθέτησης και των μηχανισμών διάδοσης του εθνικισμού, καθώς και των ιδιομορφιών του εθνικού κινήματος. Παράλληλα, εξετάζεται και η εμφάνιση των πρώτων σοσιαλιστικών ιδεών.

---

¹² Γιαλλουρίδης Χριστόδουλος (1993), «Το Κυπριακό Κομματικό Σύστημα», στο Ράσκη Γιοακίμ και Κατσούλης Ηλίας, *Τα Πολιτικά Κόμματα της Δυτικής Ευρώπης*, 2 Τόμοι, Εκδόσεις Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, σσ. 159-205, σ. 159.

Στο *έκτο κεφάλαιο* εξετάζεται η επίδραση των αποικιοκρατικών δομών στο σχηματισμό των κομμάτων στην Κύπρο. Μελετούνται, έτσι, η εξέλιξη του πολιτικού και θεσμικού οικοδομήματος που επέβαλαν οι Βρετανοί, οι αντιπροσωπευτικές μορφές εκπροσώπησης της περιόδου, ο ρόλος των πελατειακών σχέσεων, καθώς και η εξέλιξη του εκλογικού δικαιώματος.

Στο *έβδομο κεφάλαιο* συζητούνται οι παράγοντες οι οποίοι συνέβαλαν στην υπέρβαση της τοπικότητας και στην εθνικοποίηση της πολιτικής ζωής στην Κύπρο, καθώς και η ενσωμάτωση των Κυπρίων στην πολιτική διαδικασία, στο βαθμό που αυτό έλαβε χώρα, όπως αυτό εκφράστηκε με τη συμμετοχή στις εκλογικές διαδικασίες. Αναλύονται επίσης τα κοινωνικά χαρακτηριστικά της πολιτικής εκπροσώπησης, όπως εκφράζονται από τα δημογραφικά, κοινωνικά και άλλα χαρακτηριστικά των εκλεγέντων μελών της ελληνοκυπριακής κοινότητας στο Νομοθετικό Συμβούλιο.

Το **δεύτερο μέρος** επικεντρώνεται στην κινητοποίηση (mobilisation) των βασικών διαιρετικών τομών στην κυπριακή κοινωνία, τα βασικά, δηλαδή, ζητήματα γύρω από τα οποία δημιουργείται πόλωση και αντιπαράθεση. Το περιεχόμενο των διαιρέσεων που διαμορφώνονται στην περίοδο αυτή, συνεχίζουν να επηρεάζουν την κομματική πολιτική και αντιπαράθεση σε ολόκληρο τον εικοστό αιώνα. Ταυτόχρονα, μελετούνται και οι αντίστοιχοι φορείς που οργάνωσαν αυτή την αντιπαράθεση και την εξέφρασαν στο πολιτικό επίπεδο. Οι φορείς αυτοί, αν και δεν αυτοπροσδιορίζονται ακόμα, ως Αριστερά και Δεξιά, αναπτύσσουν τα βασικά οργανωτικά, ιδεολογικά και πολιτικά χαρακτηριστικά που συνδέονται με τις δύο αντίστοιχες πολιτικές παρατάξεις.

Στα κεφάλαια του δεύτερου μέρους εξετάζονται ζητήματα όπως οι διαφορές μιας μορφής οργάνωσης της άρχουσας κοινωνικοπολιτικής ελίτ από τις αντίστοιχες των αγροτικών και εργατικών μαζών, η σχέση που ανέπτυξαν τα διάφορα πολιτικά κόμματα με τμήματα της κοινωνίας και σε ποιο βαθμό κατάφεραν να εκφράσουν ταξικά συμφέροντα, πώς διαμορφώθηκε η κοινωνική σύνθεση των κομμάτων στην Κύπρο, με ποιους τρόπους αναπτύχθηκε η επιρροή και πώς διαμορφώθηκε η εκλογική τους συμπεριφορά, η μεταξύ τους αντιπαράθεση και ο εσωτερικός τρόπος λειτουργίας τους.

Στο *κεφάλαιο οκτώ* εξετάζεται το πρώτο θέμα που αποτέλεσε εστία κοινωνικής σύγκρουσης, το Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα, γύρω από το οποίο αναπτύχθηκαν οι πρώτες συσσωματώσεις. Ήταν ένα ζήτημα που προέκυψε μέσα στα πλαίσια της Εκκλησίας της Κύπρου ως του μοναδικού θεσμού αυτοδιοίκησης των Ελληνοκυπρίων και μέσω του οποίου βρήκε έκφραση η υποβόσκουσα πολιτική αντιπαράθεση για τον τρόπο χειρισμού του εθνικού ζητήματος.

Στο κεφάλαιο εννέα, αναλύεται η κινητοποίηση της ανταποικιακής διαιρετικής τομής, η οποία αντικατοπτρίστηκε και πολιτικό-οργανωτικό επίπεδο με τη δημιουργία τεσσάρων εθνικών οργανώσεων, ως μορφή διεκδίκησης του ενωτικού αιτήματος απέναντι στη βρετανική αρχή.

Στα κεφάλαια δέκα και έντεκα διερευνώνται οι μορφές οργάνωσης και κινητοποίησης των «κατώτερων» στην κοινωνική ιεραρχία στρωμάτων της κυπριακής κοινωνίας και ειδικότερα η οργάνωση της εργατικής τάξης, όπως εκφράστηκε από το Κομμουνιστικό Κόμμα Κύπρου (ΚΚΚ). Η εργατική τάξη στην Κύπρο εκπροσωπείται σε πολιτικό επίπεδο σε ένα σημαντικό της μέρος, την περίοδο αυτή, από δεξιούς αστικούς σχηματισμούς, ένα φαινόμενο που παρατηρείται ακόμα και μετά την ίδρυση του κόμματος που επαγγέλλεται εκπροσώπηση της, του ΚΚΚ. Το φαινόμενο αυτό συναντάται σε όλες σχεδόν τις κοινωνίες πέραν της Κύπρου οι οποίες έχουν ήδη αναλυθεί και μελετηθεί. Οι αιτίες του φαινομένου αυτού έχουν κοινές ρίζες στις διάφορες κοινωνίες αλλά και ιδιαίτερες, που αποδίδονται στις ιδιόζουσες συνθήκες της κάθε περίπτωσης ξεχωριστά. Το φαινόμενο αυτό προσεγγίζεται εδώ, με επίκεντρο τα δεδομένα της κυπριακής κοινωνίας. Εξετάζεται επίσης και η προσπάθεια δημιουργίας Αγροτικού Κόμματος.

Η ανάλυση του κυπριακού κομματικού συστήματος στην πρώτη και πρόωμη αυτή του φάση, ιδωμένο ως σύνολο, μας δίνει το συνολικό πλαίσιο μέσα στο οποίο τα κόμματα και οι οργανώσεις της περιόδου αλληλεπιδρούν και διαμορφώνουν τις μεταξύ τους σχέσεις τόσο μέσα στο σύστημα αυτό όσο και στο ευρύτερο πολιτικό σύστημα. Ο κόσμος της πολιτικής συγκροτείται κατά κύριο λόγο από σχέσεις ανταγωνισμού μεταξύ αντίθετων μερών: κόμματα, ομάδες συμφέροντος, φράξιες, λαούς, έθνη, κτλ.¹³ Τον συγκρουσιακό αυτό κόσμο που εκφράζεται, κυρίως μέσα από το σχήμα Αριστεράς – Δεξιάς προσπαθούμε να κατανοήσουμε στην εργασία αυτή: τους φορείς εκπροσώπησης της αντιπαράθεσης, καθώς και των κοινωνικών ομάδων που εκπροσωπούν, το περιεχόμενο της στο πλαίσιο των ιδιόζουσων συνθηκών της κυπριακής πραγματικότητας με την αποικιοποίηση και το ανελεύθερο περιβάλλον της εποχής. Μας ενδιαφέρει ιδιαίτερα η ιστορική διάσταση της διαίρεσης Αριστεράς - Δεξιάς και τα θέματα που τη διέπουν διότι το σχήμα αυτό αρχίζει να ορίζει δειλά-δειλά τη δομή του κομματικού και εκλογικού ανταγωνισμού και τη βάση διεξαγωγής τους, η οποία κάποτε είναι αντιπαράθεση κοινωνικών τάξεων και άλλοτε η διαφορά προσέγγισης στην επίλυση του εθνικού ζητήματος.

---

¹³ Bobbio Norberto (2002), *Δεξιά και Αριστερά*, 3^η έκδοση, Εκδόσεις Πόλις, Αθήνα, σ. 119.

Βιβλιογραφική επισκόπηση και αναλυτικό πλαίσιο εργασίας

Οι συζητήσεις στη σχετική με τα πολιτικά κόμματα βιβλιογραφία συνήθως αρχίζουν με την αναφορά περί της παρακμής ή της κατάρρευσης τους.¹ Η προσέγγιση αυτή στηρίζεται στις παθογένειες και τις παρενέργειες του θεσμού, οι οποίες μεγεθύνονται σε αντίθεση με την παρασιώπηση της συμβολής τους στην ανάπτυξη της δημοκρατίας, με αποτέλεσμα να νομιμοποιείται η προαναγγελία του «τέλους» τους. Τα πολιτικά κόμματα αποτέλεσαν πρόσφορο πεδίο όπου τίθεται συνεχώς το ερώτημα αν εξακολουθούν να έχουν μέλλον ως μονάδες οργάνωσης του πολιτικού και κρατικού βίου. Πολλοί θεωρούν ότι έχουν ήδη εκλείψει, ή με τα λόγια του Beck, ότι είναι ένας θεσμός «ζόμπι».² Παρόλα αυτά, οι πιο πρόσφατες μελέτες αναγνώρισαν την αντοχή και τις μεταλλάξεις του θεσμού, ο οποίος κατάφερε να επιβιώσει και συνεχίζει να ρυθμίζει κατά τρόπο αποφασιστικό τις κοινωνικές και πολιτικές σχέσεις.

Η επισκόπηση της αμερικάνικης και ευρωπαϊκής βιβλιογραφίας του 19^{ου} αιώνα αποδεικνύει ότι πολύ λίγα γράφηκαν για τα πολιτικά κόμματα μέχρι τις αρχές του 20^{ου} αιώνα κάτι που αντικατοπτρίζει την πολύ αργή αναγνώριση των κομμάτων ως νομιμοποιημένο μέρος της διαδικασίας διακυβέρνησης.³ Προτού εισέλθουμε στα δεδομένα της Κύπρου θα συνοψίσουμε τη θεωρητική συζήτηση για το θεσμό των πολιτικών κομμάτων, όπως αυτή αναπτύχθηκε στη διεθνή βιβλιογραφία, και θα τη συσχετίσουμε με τις πτυχές που ενδιαφέρουν τη δική μας περίπτωση. Ορισμένα ερωτήματα σχετικά με το αντικείμενο της εργασίας αυτής, προκύπτουν και οφείλουν να διερευνηθούν.

Γιατί μελετούμε τα κόμματα; Η πολιτική βασισμένη στα κόμματα ήταν μια από τις «μετασηματιστικές εφευρέσεις» του 19^{ου} αιώνα.⁴ Από το 1891, ήδη, ο James Bryce διατύπωσε τη θέση ότι τα κόμματα δημιουργούνται αναπόφευκτα, διότι αποτελούν τον κυριότερο άξονα οργάνωσης της πολιτικής ζωής και, τουλάχιστον, ένδειξη δημοκρατικού βίου.⁵ Τα κόμματα παρέχουν τους πρωταρχικούς δεσμούς μεταξύ κοινωνίας και κράτους

¹ Siavelis Peter (2006), «Party and Social Structure», σσ. 359-370, στο Katz and Crotty, *Party Politics*, ό.π., σ. 368.

² Beck Ulrich (1996), *Η Επιπόηση του Πολιτικού*, Εκδόσεις Νέα Σύνορα- Α. Α. Λιβάνη, Αθήνα, σ. 258. Εδώ αναφέρεται στην έννοια του θανάτου θεσμών που είναι νεκροί εδώ και καιρό, αλλά που δεν μπορούν να πεθάνουν ακόμα και δίνει το παράδειγμα των ταξικών κομμάτων.

³ Scarrow Susan (2006), «The 19th Century Origins of Modern Political Parties: The Unwanted Emergence of Party Based Politics», σσ. 16-24, στο Katz and Crotty, *Party Politics*, σ. 21.

⁴ Βλ. Scarrow, «Origins» ό.π., σ. 16.

⁵ Bryce James (1893), *Party Organisations*, στο Scarrow *Perspectives*, ό.π., σσ. 233-238.

στις περισσότερες δημοκρατίες και αποτελούν προνομιακούς διαχειριστές της εξουσίας⁶ αφού βρίσκονται στο επίκεντρο του πολιτικού ανταγωνισμού για την κατάκτηση της.⁷

Πότε εμφανίστηκαν; Τα κόμματα εμφανίστηκαν στις διάφορες χώρες με διαφορετικό τρόπο και σε διαφορετικό χρόνο. Αυτές οι διαφορές επηρέασαν και τις σχετικές με αυτά αντιλήψεις. Σε αντίθεση με πολλές άλλες μεγάλες πολιτικές αλλαγές του 19^{ου} αιώνα, η άνοδος τους προέκυψε χωρίς να προηγηθεί κάποια θεωρητική συζήτηση που να καταδεικνύει την αναγκαιότητα τους και να την υποστηρίζει φιλοσοφικά και θεωρητικά.⁸

Τα κόμματα είναι θεσμός της νεωτερικότητας, απόρροια της εμφάνισης των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής και της αστικής δημοκρατίας που προϋπέθετε ένα εκτεταμένο δίκτυο επικοινωνιών, μαζικά μέσα επικοινωνίας και ικανοποιητικό επίπεδο μόρφωσης.⁹ Η εμφάνιση τους συμπίπτει και αποτελεί απάντηση στην εμφάνιση της αντιπροσωπευτικής διακυβέρνησης και της επέκτασης του δικαιώματος ψήφου.¹⁰ Αν και η γένεση τους δύσκολα προσδιορίζεται χρονικά, ιδιαίτερα για τα πρώτα κόμματα, με τη μορφή που σήμερα τα κατανοούμε εμφανίζονται περίπου στην τρίτη δεκαετία του 19^{ου} αιώνα, ως ενώσεις ψηφοφόρων (στις ΗΠΑ και Αγγλία) για την οργάνωση της ψήφου και των επί μέρους συλλογικοτήτων και εμφανίστηκαν γύρω από τις κοινοβουλευτικές διαδικασίες και υποψηφίους.¹¹ Οι πρώτες ενδείξεις κομματικής μορφής οργανώσεων χρονολογούνται ακόμα πρωτότερα και αφορούσαν στους Tories και στους Whigs στην Αγγλία τον 17^ο και 18^ο αιώνα, στην εκλογική επιτροπή (caucus) της Ουάσινγκτον το 1800 που επέλεξε τον υποψήφιο των φεντεραλιστών για την προεδρία των ΗΠΑ και στους Ισπανούς Liberales το 1812 που ζήτησαν την κατάρτιση συντάγματος για τη χώρα.¹²

Αναγκαίο κακό; Η κομματικά οργανωμένη πολιτική άλλαξε θεμελιωδώς μερικές πτυχές οργάνωσης της κοινωνίας σε σημείο που να μην μπορούμε να τη διανοηθούμε χωρίς την ύπαρξη των κομμάτων. Αυτή η θεμελιώδης αλλαγή, όμως, αποτέλεσε και αιτία μεγάλης πολεμικής εναντίον τους. Μέχρι το τέλος του 19^{ου} αιώνα η εικόνα τους περιγραφόταν με τα μελανότερα χρώματα με τους περισσότερους αναλυτές να τα ορίζουν ως φατρίες συμφερόντων που εμπόδιζαν πιο καθαρές μορφές δημοκρατίας, ως καταστροφείς της εθνικής πολιτικής ενότητας, ως απειλή ενάντια στον εθνικό πλούτο, ότι συστηματικά

⁶ Διαμαντόπουλος Θανάσης (1993), *Το Κομματικό Φαινόμενο: Μορφές, Συστήματα, Οικογένειες Κομμάτων*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, σ. 23.

⁷ Σπουρδαλάκης Μιχάλης (1990), *Για τη Θεωρία και τη Μελέτη των Πολιτικών Κομμάτων*, Β' Έκδοση, Εκδόσεις Εξάντας, Αθήνα, σ. 94.

⁸ Βλ. Scarrow, *Perspectives*, ό.π., σ. 4.

⁹ Βλ. Σπουρδαλάκης, *Για τη Μελέτη των Πολιτικών Κομμάτων*, ό.π., σ. 39· Macridis, «Introduction» στο Macridis, *Political Parties*, ό.π., σ. 14· Epstein D. Leon (1967), *Political Parties in Western Democratic Systems*, στο Macridis Roy (Επιμ.), *Political Parties*, Harper and Row Publishers, London, σ. 145.

¹⁰ Molyneux John (1986), *Marxism and the Party*, 3rd edition, Bookmarks Publications, Great Britain, σ. 18.

¹¹ Βλ. Scarrow, «Origins», ό.π., σ. 18.

¹² Βλ. Διαμαντόπουλος, *Το Κομματικό Φαινόμενο*, ό.π., σ. 30.

απέκλειαν αξιολογούς ανθρώπους και ότι διαιώνιζαν τις συγκρούσεις αποδυναμώνοντας το γενικό συμφέρον.¹³ Μόνο μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο απέκτησαν καθολική αποδοχή ως αναγκαίοι, λειτουργικοί και νομιμοποιημένοι δημοκρατικοί δρώντες (actors).¹⁴ Όταν η εμπειρία της κομματικής πολιτικής άρχισε να συσσωρεύεται στον 19^ο αιώνα τότε άρχισε να αντιμετωπίζεται διαφορετικά και η μελέτη των κομμάτων, ξεφεύγοντας από τα στερεότυπα του «αντικομματισμού». Παρά τις αρχικές αντιλήψεις, τα πολιτικά κόμματα ρίζωσαν και μεγαλούργησαν σε τέτοιο βαθμό που ο 20^{ος} αιώνας αναφέρεται ως ο αιώνας της κομματικής δημοκρατίας.¹⁵

Σημασία έχει τώρα να στραφούμε στις ιστορικές εξελίξεις που οδήγησαν στην εμφάνιση του θεσμού των πολιτικών κομμάτων και ορισμένα σημαντικά ζητήματα που άπτονται του τρόπου μελέτης αυτής της θεσμικής καινοτομίας.

1.1 Ιστορικές προϋποθέσεις της γένεσης των κομμάτων

Ξεκινώντας από τις ιστορικές αιτίες, στη διεθνή βιβλιογραφία υπάρχει συναίνεση σε τρεις βασικές εξελίξεις που συνέβαλαν στη γένεση των πολιτικών κομμάτων.

Η πρώτη είναι η Εθνική (Γαλλική) Επανάσταση η οποία δημιούργησε το έθνος - κράτος με τους θεσμούς του και ιδιαίτερα το κοινοβούλιο και το εκτελεστικό, τα οποία αποτέλεσαν πόλους γύρω, και μέσα στους οποίους σχηματίστηκαν τα πρώτα συμφέροντα και οι πρώτες οργανώσεις. Τα κόμματα είναι πάνω απ' όλα θεσμοί του εθνικού πολιτικού συστήματος που επιδιώκουν να καταλάβουν την κρατική εξουσία, εξού και μέχρι σήμερα το βασικό πλαίσιο δράσης, αλλά και μελέτης των κομμάτων είναι το εθνικό (κρατικό).

Η δεύτερη ήταν η Βιομηχανική Επανάσταση που δρομολόγησε μια σειρά από διαδικασίες που μετασχημάτισαν δραστικά και μόνιμα τις κοινωνίες στα έθνη - κράτη: η αστικοποίηση, η ανάπτυξη των συγκοινωνιών και της επικοινωνίας, η επέκταση της εκπαίδευσης, αποτελούν κοινωνικές διαδικασίες που συνδέονται με την εκβιομηχάνιση και οδήγησαν στην «εθνικοποίηση» των πολιτικών θεμάτων ευνοώντας την ανάπτυξη υπερτοπικών πολιτικών οργανώσεων. Με τη βιομηχανική επανάσταση και την αλματώδη ανάπτυξη του εμπορίου αναπτύχθηκαν οι καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής, οι οποίες

¹³ Βλ. Scarrow, *Perspectives*, ό.π., σ. ix, 8. Οι Henry Saint-John και Viscount Bolingbroke (1738), «The Patriot King and Parties», στο Scarrow, *Perspectives*, ό.π., σ. 30, υποστήριζαν ότι, «Το κόμμα είναι πολιτικός δαίμονας και οι φατρίες είναι οι χειρότερες από όλα τα κόμματα». Ο George Washington (1796), «Farewell Address to Congress», στο Scarrow, *Perspectives*, ό.π., σ. 48, έγραφε: «Οι κίνδυνοι από τα κόμματα για το κράτος μπορούν να προκύψουν από το γεωγραφικό διαχωρισμό που επιβάλλουν», αλλά θεωρεί ως κυριότερο κίνδυνο το κομματικό πνεύμα διότι, «υπονομεύει τη δημόσια διοίκηση, εξάπτει την εχθρότητα του ενός μέρους έναντι του άλλου και οδηγεί σε περιοδικές εξεγέρσεις και ανυπακοές. Ανοίγει την πόρτα σε εξωτερικές επεμβάσεις και τη διαφθορά, που βρίσκουν εύκολη πρόσβαση στην κυβέρνηση μέσω του κομματικού πάθους».

¹⁴ Βλ. Siavelis, «Party», ό.π., σ. 359.

¹⁵ Βλ. Scarrow, *Perspectives*, ό.π., σ. 5.

οδήγησαν στην εμφάνιση και ανάπτυξη της αστικής και εργατικής τάξης, που με τη σειρά τους έδωσαν ώθηση στις διαδικασίες κοινωνικής, οικονομικής και πολιτικής οργάνωσης. Η αστική τάξη, που βρέθηκε αντιμέτωπη με την αριστοκρατία που κατείχε όλα τα προνόμια της διαχείρισης του κράτους, αναγκάστηκε να οργανωθεί για να προωθήσει τα αιτήματα και τα συμφέροντα της και έτσι οι πρώτες ιδρυτικές δημιουργίες κομμάτων στο κάθε κράτος ήταν αστικές κομματικές οργανώσεις. Παράλληλα, εμφανίστηκε και ένα μαζικό βιομηχανικό προλεταριάτο (εργατική τάξη). Και οι δύο αυτές τάξεις πίεζαν και απαιτούσαν πολιτική συμμετοχή και γι' αυτό το σκοπό δημιούργησαν και τους αναγκαίους θεσμούς-μηχανισμούς (τα κόμματα) για να προωθήσουν και να εκφράσουν τα δικά τους συμφέροντα.¹⁶

Τέλος, η επέκταση του εκλογικού δικαιώματος, καρπός της απαίτησης των νεοεμφανιζόμενων κοινωνικών ομάδων και τάξεων, απαιτούσε την κινητοποίηση νέων εκλογικών στρωμάτων με αποτέλεσμα να απαιτούνται νέες μορφές επαφής και οργάνωσης αυτών των νέων ομάδων που απέκτησαν πολιτικά δικαιώματα. Η επέκταση του εκλογικού δικαιώματος σηματοδοτεί στην κάθε χώρα την εισαγωγή των μαζών στην πολιτική.

Ας εξετάσουμε την κάθε μια από αυτές τις ιστορικές εξελίξεις ξεχωριστά.

1.1.1 Εθνική-Γαλλική επανάσταση. Το έθνος-κράτος αποτέλεσε τη νέα νομιμοποιητική αρχή η οποία προέβαλλε τη κυριαρχία λαϊκών μορφών της πολιτικής εξουσίας. Η εξέλιξη αυτή συνοδευόταν από την ταυτόχρονη παρακμή της θρησκευτικής κοσμοαντίληψης που χαρακτήριζε τις παραδοσιακές κοινωνίες, καθώς και την άνοδο μιας κοσμικής και υλιστικής κουλτούρας.¹⁷

Τα σύγχρονα πολιτικά κόμματα, ιδιαίτερα στη Δυτική Ευρώπη, πήραν μορφή στα μέσα του 19^{ου} αιώνα είτε κατά τη διάρκεια, είτε μετά, περιόδων μεγάλων κοινωνικών και πολιτικών επαναστάσεων και ανατροπών. Αυτές οι επαναστάσεις τερμάτισαν την παλαιά πολιτική τάξη πραγμάτων και «οδήγησαν σε μια μετατόπιση του κέντρου εξουσίας από το παλάτι σε κυβερνητικά γραφεία και κοινοβούλια, δηλαδή, στην πράξη, στα αρχηγεία των πολιτικών κομμάτων που εκπροσωπούσαν στην κυβέρνηση».¹⁸ Τα πολιτικά κόμματα αναπτύχθηκαν ως θεσμοί εκπροσώπησης της κοινωνίας μέσα στο πλαίσιο καλά

¹⁶ Ράσκε Γιοακίμ και Κατσούλης Ηλίας (1993), *Τα Πολιτικά Κόμματα της Δυτικής Ευρώπης*, (2 τόμοι), Εκδόσεις Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, σ. 11.

¹⁷ Hall Stewart and Gieben Bram (2003), *Η Διαμόρφωση της Νεωτερικότητας. Οικονομία, Κοινωνία, Πολιτική, Πολιτισμός*, Β' Έκδοση, Εκδόσεις Σαββάλας, Αθήνα, σ. 22.

¹⁸ Chodak Szymon (1964), «The Societal Functions of Party Systems in Sub-Saharan Africa», στο Allardt Erik and Littunen Yrjo (Επιμ.), *Cleavages, Ideologies and Party Systems*, Transactions of the Westermarck Society, Vol. X, Finland, σσ. 257, 259.

καθιερωμένων κρατών και εθνών και ως αποτέλεσμα της οικονομικής ανάπτυξης και της συνακόλουθης εξέλιξης της κοινωνικής δομής.¹⁹

1.1.2 Βιομηχανική επανάσταση. Η βιομηχανική επανάσταση είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την εξέλιξη και ανάπτυξη του καπιταλισμού. Ο κοινωνικός σχηματισμός, στο πλαίσιο του οποίου εκκολάφθηκε ο καπιταλισμός, ήταν μια περίοδος στην οποία δέσποζε η φεουδαρχική κοινωνικοοικονομική δομή.²⁰ Η εκβιομηχάνιση και η αστικοποίηση, καθώς και η αύξηση του πληθυσμού στην ύπαιθρο, ήταν οι κυριότεροι κοινωνικοοικονομικοί παράγοντες που προκάλεσαν μεγάλες αλλαγές μέσα στις κοινωνίες.²¹

Η πρώτη μορφή καπιταλισμού που αναπτύχθηκε ήταν η εμπορική.²² Σταδιακά και για να εξυπηρετήσει αυτές τις μεταβολές, εμφανίστηκε και εδραιώθηκε η οικονομία της χρηματικής ανταλλαγής βασισμένη στην παραγωγή μεγάλης κλίμακας και κατανάλωσης των προϊόντων της αγοράς, η εκτεταμένη ιδιοκτησία της ιδιωτικής περιουσίας και η συσσώρευση του κεφαλαίου σε μια συστηματική και μακροπρόθεσμη βάση.²³

Οι μετακινήσεις από την ύπαιθρο έδωσαν το έναυσμα για την αναζήτηση μιας καινούριας κοινωνικής τάξης.²⁴ Η παραδοσιακή κοινωνική τάξη με τις καθορισμένες κοινωνικές ιεραρχίες παρήκμαζε και στη θέση της εμφανίστηκε η σύγχρονη καπιταλιστική κοινωνία με τους νέους σχηματισμούς τάξεων.²⁵ Η κοινωνική τάξη αποτελούσε ένα νέο τύπο κοινωνικής δομής που είναι χαρακτηριστικός της βιομηχανικής καπιταλιστικής κοινωνίας.²⁶ Ο πολλαπλασιασμός και η διαφοροποίηση των ενδιάμεσων στρωμάτων αποτελεί ιδιότητα του καπιταλισμού, που δημιούργησε και τις απαραίτητες προϋποθέσεις για την εμφάνιση μεγάλων οργανώσεων, που είχαν, η καθεμιά, ιδιαίτερη σύσταση και βάση κατανομής των ανθρώπων μέσα στο κομματικό σύστημα.²⁷ Οι διαφορές πολιτικών απόψεων οφείλονται στις αντιθέσεις συμφερόντων που έρχονται στην επιφάνεια λόγω της πολυπλοκότητας των κοινωνικών σχέσεων²⁸ και η ύπαρξη αριθμού πολιτικών κομμάτων στις διάφορες χώρες είναι έκφραση της κοινωνικής δομής, των κοινωνικών διαιρέσεων των κοινωνιών τους και

¹⁹ Weber Max (2005), *Οικονομία και Κοινωνία. Κοινωνιολογικές Έννοιες*, Εκδόσεις Σαββάλας, Αθήνα, σ. 331.

²⁰ Beaud Michel (2008), *Η Ιστορία του Καπιταλισμού*, Εκδόσεις Ηλέκτρα, Αθήνα, σ. 62.

²¹ Jones Peter (1991), *The 1848 Revolutions*, 2nd Edition, Longman Publishings, UK, σ. 5.

²² Βλ. Beaud, *Καπιταλισμού*, ό.π., σ. 39, 124. Ο Beaud αναφέρεται επίσης σε βιομηχανικό, τυχοδιωκτικό και βιοτεχνικό καπιταλισμό.

²³ Βλ. Hall and Gieben, *Νεωτερικότητας*, ό.π., σ. 23.

²⁴ Neumann Sigmund (1956), «Toward a Comparative Study of Political Parties», σσ. 395-421, στο Neumann Sigmund (Επιμ.), *Modern Political Parties*, University of Chicago, Chicago, σ. 404.

²⁵ Βλ. Hall and Gieben, *Νεωτερικότητας*, ό.π., σ. 23. Βλ. επίσης Beaud, *Καπιταλισμού*, ό.π., σ. 147.

²⁶ Βλ. Hall and Gieben, *Νεωτερικότητας*, ό.π., σ. 19.

²⁷ Meynaud Jean (2002), *Οι Πολιτικές Δυνάμεις στην Ελλάδα 1946-1965, Α' Τόμος*, Εκδόσεις Σαββάλας, Αθήνα, σ. 375.

²⁸ Lipset Seymour, «Introduction», σσ. ix-lxv, στο Ostrogorski Moisei (1982), *Democracy and the Organization of Political Parties*, Volume I: England, Transaction Books, USA, σ. 309.

των διαφορών αυτών.²⁹ Τα κόμματα, ως κοινωνικοί θεσμοί, δημιουργήθηκαν για να εκφράσουν τις πολύπλοκες διαιρέσεις της βιομηχανικής κοινωνίας και οικοδομήθηκαν πάνω στις κοινωνικές τάξεις, όπως και τα συνδικάτα.³⁰

Την ίδια εποχή που εμφανίστηκε ο καπιταλισμός διατυπώθηκαν και οι αρχές της πολιτικής ελευθερίας και του οικονομικού φιλελευθερισμού από την αστική τάξη, μια σύμπτωση όχι τυχαία.³¹ Η αστική τάξη, όντας απομακρυσμένη από τις κρατικές υποθέσεις, αναζητούσε πρόσβαση στις κρατικές δομές, κατάργηση των προνομίων και πολιτικές ελευθερίες. Η αστική τάξη στον αγώνα της προς την κρατική εξουσία είχε ανάγκη ιδεολογικής νομιμοποίησης και έκφρασης. Η όξυνση των αντιθέσεων που προκάλεσε αυτή η εξέλιξη εκφράστηκε με σκληρές ιδεολογικές αντιπαραθέσεις μεταξύ ευγενών και αστών, καθόλη τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα.³² Η αστική τάξη, όταν απόκτησε συνείδηση της σημασίας της, αναζήτησε συμμαχίες με τις μάζες για να πετύχει μεταρρυθμίσεις και αλλαγές. Η πρώτη γενική πολιτική ένωση που περιλάμβανε άτομα από τη μεσαία και κατώτερη τάξη δημιουργήθηκε στο Birmingham το 1830 και πολύ σύντομα βρήκε μιμητές.³³

Η εμφάνιση κομματικών σχηματισμών από τα μέλη της αστικής τάξης προκάλεσε και την αντίστοιχη κινητοποίηση των τάξεων του παλαιού κοινωνικού καθεστώτος. Τα συντηρητικά τμήματα των παραδοσιακών κοινωνιών προσπάθησαν να αναχαιτίσουν, ή έστω να επιβραδύνουν, την απειλητική γι' αυτά κατάσταση διακηρύσσοντας ότι υπήρχε ανάγκη και χώρος για τα κόμματα της σταθερότητας και της τάξης. Ο συντηρητισμός βασιζόταν σε εκείνους που υπεραμύνονταν της παράδοσης, της παλιάς και τακτοποιημένης κοινωνίας, του εθίμου και όχι της αλλαγής. Κατά συνέπεια, είχαν ζωτική σημασία για το συντηρητισμό η επίσημη εκκλησία και οι οργανώσεις που απειλούνταν από ό,τι συμβόλιζε ο φιλελευθερισμός.³⁴

Η πληθυσμιακή κυριαρχία του αγροτικού κόσμου παρέμενε κατά την περίοδο των αλλαγών αλλά αυτό άλλαζε σταδιακά. Με την έξοδο από τη γεωργία και την καταστροφή της τάξης των τεχνιτών, προκλήθηκε ο σχηματισμός μιας μάζας εξαθλιωμένων και διαθέσιμων ανθρώπων από τους οποίους τροφοδοτήθηκε η σύσταση της εργατικής τάξης. Οι μεγάλες πόλεις αποτέλεσαν την εστία του εργατικού κινήματος, όπου εκδηλώθηκε και η αντίθεση του με την εργοδοτική τάξη.³⁵ Ο όρος εργατική τάξη

²⁹ Βλ. Chodak, «Functions», ό.π., σ. 257.

³⁰ Βλ. Beck, *Επινόηση*, ό.π., σ. 117.

³¹ Βλ. Beaud, *Καπιταλισμού*, ό.π., σ. 62.

³² Βλ. Beaud, *Καπιταλισμού*, ό.π., σ. 106.

³³ Βλ. Lipset, «Introduction», ό.π., σ. 65.

³⁴ Hobsbawm J. Eric (2000), *Η Εποχή του Κεφαλαίου 1848-1875*, 7^η Έκδοση, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα, σ. 163-164.

³⁵ Βλ. Beaud, *Καπιταλισμού*, ό.π., σ. 149.

εμφανίστηκε για πρώτη φορά στον αγγλικό γραπτό λόγο μετά το 1815 και στη Γαλλία μετά το 1830.³⁶ Η αποκρυστάλλωση του εργατικού κινήματος μέχρι τη συγκρότηση δικών του μορφών οργάνωσης και εκπροσώπησης ήταν μια αργή και πολύμορφη πορεία που πέρασε πρώτα από σπασμωδικούς και αυθόρμητους αγώνες.³⁷ Η πιο σημαντική μορφή οργάνωσης του εργατικού κινήματος στα χρόνια αυτά ήταν το κίνημα του *χαρτισμού* στην Αγγλία. Ο χαρτισμός ήταν ένα πολιτικό κίνημα με συγκεκριμένο πρόγραμμα για ριζοσπαστική μεταρρύθμιση με επίκεντρο το καθολικό εκλογικό δικαίωμα, τις ετήσιες κοινοβουλευτικές συνελεύσεις και τη μυστική ψήφο με ψηφοδέλτιο.³⁸

Η ανάπτυξη της σοσιαλιστικής σκέψης έδωσε στην εργατική τάξη ένα ισχυρό εργαλείο στον αγώνα της, για να επιβληθεί και να αναγνωριστεί ως πολιτική και κοινωνική δύναμη και να οργανωθεί με αυτόνομα μέσα διαμόρφωσης (κόμματα, συνδικάτα, εφημερίδες) επιβάλλοντας ένα καινούριο συσχετισμό δυνάμεων. Οι εργαζόμενοι συνειδητοποιούσαν σταδιακά τη δύναμη τους και εμφανίστηκαν έτσι οι απεργίες, αναπτύχθηκαν οι εργατικές οργανώσεις και ο αριθμός των συνδικαλισμένων αυξήθηκε ραγδαία. Συνολικά, στον κόσμο υπήρχαν το 1913 περίπου δεκαπέντε εκατομμύρια συνδικαλισμένων εργαζομένων.³⁹ Η συνειδητοποίηση της πραγματικότητας αυτής μετέβαλε τις στάσεις όχι μόνο της αστικής τάξης αλλά και των συντηρητικών στοιχείων. «*Η αναγκαιότητα προσέλκυσης του προλεταριάτου για εξωτερικές συγκρούσεις (πολέμους) και η ελπίδα για το «συντηρητικό» του χαρακτήρα απέναντι στην αστική τάξη, ανάγκασε τους ηγεμόνες να προωθήσουν το ίσο εκλογικό δικαίωμα*».⁴⁰

1.1.3 Εκλογικό δικαίωμα. Οι ιστορίες των ευρωπαϊκών χωρών, μετά τη Γαλλική Επανάσταση, γράφει ο Rokkan, έχουν κάποια κοινά χαρακτηριστικά: όλες επέκτειναν το δικαίωμα πολιτικής συμμετοχής σε ευρύτερους κύκλους πολιτών και, τελικά, με μερικές εξαιρέσεις, εισήγαγαν καθολικό και ισότιμο δικαίωμα ψήφου για τους άντρες και αργότερα για τις γυναίκες.⁴¹ Το εκλογικό δικαίωμα εξελίχθηκε προς την ισοτιμία αφού, πρώτα, πέρασε μέσα από τρεις περιορισμούς: τον άμεσο αποκλεισμό συγκεκριμένων ομάδων του πληθυσμού (π.χ. εθνικών ή θρησκευτικών μειονοτήτων και γυναικών), την ψήφο με προϋποθέσεις (π.χ. συγκεκριμένη περιουσία, φορολογία ή εισόδημα) και συγκεκριμένα μορφωτικά προσόντα.⁴² Η δυτική ανάπτυξη προς την ισότιμη

³⁶ Βλ. Jones, *Revolutions*, ό.π., σ. 10.

³⁷ Βλ. Beaud, *Καπιταλισμού*, ό.π., σ. 169.

³⁸ Royle Edward (1996), *Chartism*, 3rd Edition, Longman Publishings, UK, σ. 6.

³⁹ Βλ. Beaud, *Καπιταλισμού*, ό.π., σσ. 173, 211-216.

⁴⁰ Βλ. Weber, *Κοινωνιολογικές Έννοιες*, ό.π., σ. 342.

⁴¹ Βλ. Rokkan, *Parties*, ό.π., σ. 226.

⁴² Για το δικαίωμα ψήφου, ο Mill ο νεότερος, πρότεινε ένα σύστημα πολλαπλής ψήφου για τα μέλη της ολιγάριθμης τάξης, έτσι ώστε καμιά από τις δύο τάξεις να μην υπερτερεί έναντι της άλλης και

εκλογική δημοκρατία μπορεί να αναλυθεί βάσει ενός ιδεατού μοντέλου διαδοχικών φάσεων. Μόνο τρία κράτη της Δύσης πέρασαν αυτά στάδια σε μια σχετικά διαδοχική σειρά: η Αγγλία, η Σουηδία και το Βέλγιο. Η βήμα προς βήμα εξέλιξη, η οποία ήταν χαρακτηριστικό αυτών των χωρών, ήταν σε άμεση αντίθεση με τις ξαφνικές και επαναστατικές αλλαγές στη Γαλλία. Οι εκλογικές παραδόσεις των χωρών της Ευρώπης βρίσκονται μέσα σε αυτές τις «ακραίες» επιλογές.⁴³

Η διαδικασία επέκτασης του εκλογικού δικαιώματος συντελέστηκε σε διάστημα 100 περίπου χρόνων. Πριν το 1848 δεν υπήρχε σε καμία χώρα το καθολικό εκλογικό δικαίωμα, το οποίο θεσμοθετήθηκε σχεδόν παντού μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Όλες οι δυτικές χώρες μέχρι το 1920 είχαν θεσπίσει το καθολικό εκλογικό δικαίωμα για τους άντρες. Οι γυναίκες, πριν από το 1920, είχαν δικαίωμα ψήφου μόνο στη Ν. Ζηλανδία. Ως συνέπεια του Α' Παγκοσμίου Πολέμου τα περισσότερα κράτη (μερικά ταυτόχρονα με το καθολικό εκλογικό δικαίωμα για τους άντρες) εισήγαγαν και το εκλογικό δικαίωμα για τις γυναίκες.⁴⁴

Η εκδημοκρατικοποίηση του εκλογικού συστήματος υπήρξε απόρροια της επιδίωξης των ανώτερων κοινωνικών στρωμάτων και της αστικής τάξης να περιορίσουν τις εξουσίες του βασιλιά απαιτώντας μερίδιο από την κρατική εξουσία. Από αυτή την επιδίωξη προέκυψαν κοινοβούλια διαφόρων ειδών. Σε αυτά τα κοινοβούλια, άτομα με κοινά συμφέροντα, αξίες ή υπόβαθρο ενώθηκαν σε χαλαρές ομάδες οι οποίες δεν είχαν κοινό πρόγραμμα, σχεδόν ή καθόλου οργάνωση και μικρή πειθαρχία. Η εγκαθίδρυση, όμως, του καθολικού δικαιώματος ψήφου στους άρρενες, ανεξαρτήτως του λόγου υιοθέτησης του, άλλαξε τη φύση της πολιτικής. Η μαζικοποίηση του εκλογικού σώματος και οι τεχνικές που απαιτούνταν για να ελκύσουν νέους ψηφοφόρους, υπαγόρευαν τη δημιουργία νέων μορφών οργάνωσης και επαφής.⁴⁵

Αρχικά δημιουργούνταν οργανώσεις μονοθεματικού χαρακτήρα. Ο στόχος του κάθε κινήματος ήταν να ικανοποιήσει κάποιο αίτημα, συγκεκριμένο και περιορισμένο, και η ένωση που σχηματιζόταν ήταν ένας εφήμερος οργανισμός καταδικασμένος να εκλείψει με

κατά συνέπεια να μην μπορεί να επιβάλει ταξική νομοθεσία. Καθένας θα έπρεπε να έχει μία ψήφο, μερικοί όμως θα έπρεπε να έχουν περισσότερες από μία. Βλ. Μακφέρσον, *Φιλελεύθερη*, ό.π. σ. 88.

⁴³ Βλ. Rokkan, *Parties*, ό.π. σσ. 148-149.

⁴⁴ Βλ. Nohlen, *Κομματικό Σύστημα*, ό.π. σ. 41· Μακφέρσον, *Φιλελεύθερη*, ό.π. σ. 41. Ο Rokkan γράφει, ότι το καθολικό δικαίωμα ψήφου (περιλαμβανομένου των γυναικών) δόθηκε ως εξής, σε μερικές από τις χώρες του κόσμου: Αγγλία 1948, Ιρλανδία 1923, Σουηδία 1920, Φινλανδία 1906, Ολλανδία 1917, Λουξεμβούργο 1919, Αυστρία 1919, Ισλανδία 1920, Νορβηγία 1915, Δανία 1915 και Γαλλία 1945. Βλ. Rokkan, «Structuring of Mass Politics», ό.π., σ. 188.

⁴⁵ Lipset Seymour (1970), «Political Cleavages in Developed and Emerging Polities», σσ. 23-44, στο Allardt Erik and Rokkan Stein (Επιμ.), *Mass Politics*, Free Press, New York, σσ. 24-25.

την επιτυχία του συγκεκριμένου σκοπού που το δημιούργησε.⁴⁶ Η επέκταση του εκλογικού δικαιώματος μείωσε το ρόλο των παραδοσιακών παλαιών οικογενειών ως φορέων πολιτικής εξουσίας⁴⁷ και συνέτεινε στην ανάπτυξη κομματικών οργανισμών με μαζική βάση και μέλη σε εθνικό επίπεδο.⁴⁸

Έτσι, στις περισσότερες περιπτώσεις, η ανάπτυξη των κομμάτων οφείλεται σε δύο αλληλοσυνδεόμενες εξελίξεις: τη μεταφορά της πολιτικής εξουσίας στα κοινοβούλια και την επέκταση του εκλογικού σώματος. Όσο περισσότερο εμπλέκονταν τα κοινοβούλια στη διαδικασία πολιτικών αποφάσεων τόσο μεγαλύτερα ήταν τα κίνητρα για τις διάφορες ομάδες να σχηματίζουν μόνιμες συμμαχίες μέσα στα σώματα αυτά. Η αυξημένη σημασία των κοινοβουλίων συμβάδιζε με την αυξημένη σημασία των εκλογών για τα σώματα αυτά. Ο τρόπος εμφάνισης των κομματικών οργανώσεων συμβάδιζε με την εξέλιξη αυτή. Αυτή ήταν και η θεωρία του Duverger για τη γένεση των κομμάτων που υποθέτει στάδια στην εξέλιξη των κομμάτων και ένα μηχανισμό γένεσης σχετικά απλό (βλ. παρακάτω). Αρχικά δημιουργήθηκαν κοινοβουλευτικές ομάδες στη βάση τοπικής-γεωγραφικής εγγύτητας, προσωπικών συμφερόντων ή κοινής ιδεολογικής προσέγγισης μεταξύ κάποιων βουλευτών, μετά εκλογικές επιτροπές για εγγραφή των ψηφοφόρων και συλλογή στοιχείων γι' αυτούς, και τέλος καθιερώθηκε μια μόνιμη σύνδεση μεταξύ των δύο αυτών στοιχείων. Η ανάγκη κινητοποίησης μεγαλύτερου αριθμού ψηφοφόρων και διασφάλισης της επανεκλογής των βουλευτών δημιούργησε την ανάγκη για πολιτική οργάνωση στο τοπικό επίπεδο, ή στο επίπεδο της εκλογικής περιφέρειας και οδήγησε τα κόμματα να αναπτύξουν πιο επίσημες και τυπικές οργανωτικές δομές. Αυτές οι δύο αλλαγές μαζί μετακίνησαν τα κόμματα στο κέντρο της πολιτικής ζωής δίνοντας τους ένα νέο και καθοριστικό ρόλο.⁴⁹

Γινόταν ολοένα και πιο φανερό ότι τα πολιτικά συστήματα θα έπρεπε να κάνουν χώρο για τις μάζες. Ο αποκλεισμός τους ήταν ουτοπία και το πραγματικό ζήτημα πλέον ήταν η χειραγώγηση τους. Πολύ λίγα κράτη απέφυγαν την επέκταση του δικαιώματος ψήφου.⁵⁰ Σε ολόκληρη την Ευρώπη, κατά τη διάρκεια του δεύτερου μισού του 19^{ου} αιώνα, παρατηρείτο, έτσι, το φαινόμενο κοινωνικές τάξεις που δεν συμμετείχαν στην πολιτική ζωή των χωρών τους, σταδιακά ή ξαφνικά, είτε λόγω δικής τους απαίτησης είτε λόγω στρατηγικών επιλογών των υφιστάμενων ελίτ, να αποκτήσουν πολιτικά δικαιώματα και ταυτόχρονα να τα χρησιμοποιούν. Αυτό το καθολικό φαινόμενο υπόκειται σε αρκετές

⁴⁶ Βλ. Lipset, «Introduction», ό.π., σ. 68.

⁴⁷ LaPalombara Joseph and Weiner Myron (1966), «The Origin and Development of Political Parties», σσ. 3-42, στο LaPalombara and Weiner (Επιμ.), *Political Parties and Political Development*, Princeton University Press, New Jersey, σ. 9. Βλ. επίσης Lipset, «Introduction», ό.π., σ. xix.

⁴⁸ Βλ. Rokkan, *Parties*, ό.π., σ. 226.

⁴⁹ Duverger Maurice (1954), *Political Parties*, Methuen & Co. Ltd, London, ό.π., σ. xxiv· LaPalombara and Weiner, «Origin of Parties», ό.π., σ. 9· Scarrow, *Perspectives*, ό.π., σσ. 6, 9.

⁵⁰ Βλ. Hobsbawm, *Κεφαλαίου*, ό.π., σσ. 155, 159.

παραλλαγές αναλόγως των ιδιαίτερων περιστάσεων και ιστορικών ιδιαιτεροτήτων της κάθε χώρας.⁵¹

Ένας άλλος καθοριστικός παράγοντας του χρονισμού (timing) της εμφάνισης των κομμάτων ήταν οι θεσμικές ρυθμίσεις, περιορισμοί και εμπόδια που υπήρχαν, οι νόμοι δηλαδή που καθόριζαν το δικαίωμα συνάθροισης, ένωσης και έκφρασης. Αυτά τα εμπόδια στο αγγλοσαξονικό περιβάλλον δεν διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο. Στην ηπειρωτική Ευρώπη τα δεδομένα ήταν εξ ολοκλήρου διαφορετικά, αφού πολλές χώρες είχαν νόμους σε ολόκληρο τον 19^ο αιώνα που αποσκοπούσαν στο να εμποδίσουν την οργανωμένη ανάπτυξη πολιτικών ομάδων και να φιμώσουν τις εχθρικές προς τις κυβερνήσεις φωνές.⁵²

Όταν η αστική τάξη κατάφερε να πετύχει το δικαίωμα ψήφου για σημαντικό μέρος του πολιτικού της σώματος, συνειδητοποίησε ότι η οργάνωση και οι δραστηριότητες του εργατικού κινήματος έπρεπε να αναγνωριστούν προκειμένου να δαμαστούν, απόρροια του φόβου από τις επαναστάσεις του 1848. Στη δεκαετία του 1860 η νομοθεσία τροποποιήθηκε σε ολόκληρη την Ευρώπη ώστε να επιτρέψει τουλάχιστον κάποια στοιχειώδη μορφή εργατικής οργάνωσης και απεργιών. Ο αντικειμενικός σκοπός αυτών των αστικών μεταρρυθμίσεων ήταν σαφώς να εμποδίσουν το εργατικό κίνημα να γίνει μια ανεξάρτητη πολιτική, και πολύ περισσότερο επαναστατική, δύναμη.⁵³ Στην πορεία, βέβαια, και συναρτήσει των εκάστοτε πολιτικών συνθηκών αυτές οι «παραχωρήσεις» γίνονταν υπαναχωρήσεις, αφού υπάρχουν αρκετά παραδείγματα κρατών που δια νομοθεσίας απαγόρευσαν τη δράση συγκεκριμένων κομμάτων, όπως π.χ. το Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα στη Γερμανία.⁵⁴

Θεωρητικοποιώντας και γενικεύοντας τη διαδικασία εξέλιξης του εκλογικού δικαιώματος, ο Rokkan σημειώνει ότι συνίσταται σε τέσσερα βήματα αλλαγής. Πρώτον, η επίσημη ενσωμάτωση στρωμάτων και κατηγοριών κατοίκων που έμεναν εκτός συστήματος με τα αρχικά κριτήρια. Δεύτερον, η κινητοποίηση αυτών των πολιτών στους εκλογικούς ανταγωνισμούς, τρίτο, η δραστηριοποίηση τους σε άμεση συμμετοχή στη δημόσια ζωή και, τέλος, η κατάρρευση των παραδοσιακών συστημάτων τοπικής κυριαρχίας μέσω της εισόδου εθνικά οργανωμένων κομμάτων στις τοπικές εκλογές.⁵⁵ Η δημοκρατική αντιπροσώπευση λειτουργούσε σε ένα νέο και καινούριο σύστημα που συνέδεε τους

⁵¹ Torgersen Ulf (1964), «The Structure of Urban Parties in Norway during the First Period of Extended Suffrage 1884-1898», σσ. 377-399, στο Allardt and Littunen, *Cleavages, Ideologies and Party Systems*, ό.π., σ. 377.

⁵² Βλ. Scarrow, «Origins», ό.π., σ. 19.

⁵³ Βλ. Hobsbawm, *Κεφαλαίου*, ό.π., σσ. 175-176.

⁵⁴ Geary Dick (1988), *Το Ευρωπαϊκό Εργατικό Κίνημα (1848-1939)*, Εκδόσεις Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, σσ. 98, 135.

⁵⁵ Βλ. Rokkan, *Parties*, ό.π., σ. 227.

ψηφοφόρους με τους κάτοχους πολιτικής εξουσίας καθιστώντας τους υπόλογους στο εκλογικό σώμα. Οι ρίζες των κομμάτων είναι, συνεπώς, απευθείας συνδεδεμένες με τις δυνάμεις εκδημοκρατικοποίησης μιας κοινωνίας.⁵⁶

Έχοντας εξετάσει τις βασικές ιστορικές εξελίξεις που συνέβαλαν στη γένεση του κομματικού φαινομένου, στρεφόμαστε τώρα στην εξέταση μιας σημαντικής και αμφιλεγόμενης πτυχής στη μελέτη των κομματικών σχηματισμών, που αφορά στη σχέση τους με τις κοινωνικές τάξεις.

1.2 Κοινωνική τάξη και κόμμα

Η ξεχωριστή συνεισφορά της κοινωνιολογίας στη μελέτη των κομμάτων, υποδεικνύει ο Sartori, είναι η διερεύνηση του βαθμού στον οποίο τα κόμματα και τα κομματικά συστήματα αποτελούν ανταπόκριση και αντικατοπτρισμό της κοινωνικής διαστρωμάτωσης, των κοινωνικοπολιτισμικών και κοινωνικοοικονομικών διαιρετικών τομών, του βαθμού ετερογένειας και ενσωμάτωσης, της οικονομικής ανάπτυξης, κτλ.⁵⁷ Η συζήτηση για τη σχέση κοινωνικής τάξης και πολιτικού κόμματος περιστρέφεται γύρω από δύο εκ διαμέτρου αντίθετες τοποθετήσεις. Η μια θεωρεί ότι δεν υπάρχει καμιά συσχέτιση των δύο και η άλλη ανάγει τη σχέση τους ως εκπροσώπηση της τάξης από το κόμμα. Αυτή η δεύτερη προσέγγιση, συνήθως, προσγράφεται στους μαρξιστές. Το μοντέλο της ταξικής ψήφου, γράφει η Mayer, στηρίζεται στη συγκρουσιακή οπτική της κοινωνίας η οποία θεωρεί την ταξική πάλη ως την κινητήρια δύναμη της ιστορίας και την κοινωνική τάξη ένα συλλογικό υποκείμενο με ταξική συνείδηση και σαφείς εκπροσώπους. Η ταξική ψήφος κατανοείται ουσιαστικά ως η ψήφος της εργατικής τάξης υπέρ των κομμάτων της Αριστεράς.⁵⁸

Οι περισσότεροι μελετητές παραδέχονται τη συσχέτιση των δύο αλλά όχι την απλή αναγωγή τάξεων ή άλλων διαιρετικών τομών σε εκπροσώπηση τους από ένα κόμμα που οδηγεί σε μια «ντετερμινιστική» κοινωνιολογία της πολιτικής.⁵⁹ Χαρακτηριστική αυτής της προσέγγισης είναι η αναφορά του Linz ότι «σε μια δημοκρατία οι πολιτικές δυνάμεις όχι μόνο αντικατοπτρίζουν τις κοινωνικές αλλά τις εκπροσωπούν και σε κάποια έκταση τις δεσμεύουν στην υποστήριξη κυβερνητικών πολιτικών».⁶⁰ Ο Mair απορρίπτει την ισχύ της

⁵⁶ Crotty William (2006), «Party Origins and Evolution in the United States», σσ. 499-514, στο Katz and Crotty, *Party Politics*, σσ. 25-26.

⁵⁷ Sartori Giovanni (1990), «The Sociology of Parties: A Critical Review», σσ. 150-184, στο Mair, *The West European Party System*, σ. 150.

⁵⁸ Mayer Nonna (2005), *Εκλογική Συμπεριφορά*, Εκδόσεις Σαββάλας, Αθήνα, σ. 158.

⁵⁹ Mair Peter (2006), «Cleavages», σσ. 371-375, στο Katz and Crotty, *Party Politics*, ό.π., σ. 372.

⁶⁰ Linz Juan (1970), «An Authoritative Regime: Spain», σσ. 251-283, στο Allardt and Rokkan, *Mass Politics*, ό.π., σ. 257.

θέσης αυτής και δίνει ως παράδειγμα τη ταξική διαιρετική τομή την οποία θεωρεί άκυρη αφού διαιρεί μπλοκ κομμάτων (π.χ. κομμουνιστές και σοσιαλιστές έναντι χριστιανοδημοκρατών και φιλελεύθερων), παρά ξεχωριστά κόμματα.⁶¹

Τα εμπειρικά δεδομένα πολλών χωρών αποδεικνύουν ότι αυτόματες και γραμμικές αναγωγές των κοινωνικών διαιρέσεων σε πολιτικά κόμματα και πολιτικές συμπεριφορές δεν υφίστανται.⁶² Τα παραδείγματα που σημειώνονται αφορούν κυρίως στο γεγονός ότι πολλοί εργαζόμενοι ψηφίζουν τα κόμματα της Δεξιάς.⁶³ Η επέκταση του εκλογικού δικαιώματος στους ακτήμονες εργαζόμενους δεν επέφερε μια άμεση πόλωση σε ταξική βάση. Ζητήματα θρησκείας, γλώσσας και ηθικής διατήρησαν τη σημασία τους μέσα στο σύστημα και διαπερνούσαν τις διαιρέσεις μεταξύ των φτωχών και των πλουσιότερων στρωμάτων του πληθυσμού. Οι αποκλίσεις από την ταξική ψήφο καταδεικνύουν ότι οι παραδοσιακοί ρόλοι και εμπειρίες αποτιμούνται εξίσου με την υφιστάμενη οικονομική θέση του ατόμου στην απόφαση για το ποιο κόμμα υποστηρίζει κάποιος.⁶⁴ Ο Sartori θεωρούσε αφελές να γίνεται προβολή της εκπροσώπησης σε επίπεδο ολόκληρης συλλογικότητας και φανταστικό το σενάριο εκπροσώπησης μιας ολόκληρης τάξης από ένα κόμμα.⁶⁵

Κατά τον ίδιο τρόπο, εθνικές διαιρέσεις εντός των χωρών αντικατοπτρίστηκαν επίσης στην ταύτιση συγκεκριμένων ομάδων με συγκεκριμένα κόμματα, ή στη δημιουργία εθνικών ή εθνικιστικών κομμάτων, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι ολόκληρη η εθνική ομάδα υποστήριζε συγκεκριμένο κόμμα. Οι περιφερειακές διαιρέσεις είναι ένας ακόμα σημαντικός παράγοντας που επηρέασε την κομματική στήριξη και διέβρωσε την εθνικά ή ταξικά ομοιογενή πολιτική συμπεριφορά αφού σε πολλές χώρες συγκεκριμένες περιοχές ανέπτυξαν ιστορικές αποφισώσεις σε κάποιο πολιτικό κόμμα, ανεξαρτήτως άλλων κοινωνικών διαιρέσεων (π.χ. Καταλονία, Κεμπέκ κτλ).

Ο Lipset δίνει και μια διαφορετική οπτική σε αυτή την αναντιστοιχία διαιρετικών τομών και κομμάτων που άπτεται της λειτουργίας του ευρύτερου κομματικού συστήματος αλλά και της κοινωνίας.

«Φαινόμενα όπως ο εργάτης που ψηφίζει συντηρητικούς ή ο αστός σοσιαλιστές, δεν είναι απλά αποκλίσεις από το ταξικό σχήμα, αλλά βασικό προαπαιτούμενο για τη διατήρηση του πολιτικού συστήματος. Ένα πολιτικό σύστημα στο οποίο η υποστήριξη στα πολιτικά κόμματα ανταποκρίνεται πολύ στις βασικές κοινωνικές διαιρέσεις δεν

⁶¹ Mair Peter (1990) (Επιμ.), «Introduction», στο *The West European Party System*, σ. 14.

⁶² Βλ. Jones, *Revolutions*, ό.π., σ. 62. Βλ. επίσης Randall, «Structure», ό.π., σ. 388.

⁶³ Βλ. Sartori, «Sociology», ό.π., σ. 160. Βλ. επίσης Mayer, *Συμπεριφορά*, ό.π., σ. 102.

⁶⁴ Βλ. Rokkan, *Parties*, ό.π., σσ. 100, 421.

⁶⁵ Βλ. Sartori, «Sociology», ό.π., σ. 154. Στο ίδιο συμπέρασμα καταλήγει και ο Abrams στην έρευνα του για τα κόμματα στην Αγγλία. Abrams Mark (1984), «Party Politics After the End of Ideology», σσ. 56-63, στο Allardt and Littunen, *Cleavages, Ideologies and Party Systems*, ό.π., σ. 57.

μπορεί να συνεχίσει σε δημοκρατική κατεύθυνση, διότι αντικατοπτρίζει μια κατάσταση σύγκρουσης τόσο έντονη και ξεκάθαρη, ώστε να μην μπορεί να επιτευχθεί συμβιβασμός».⁶⁶

Ο Μακφέρσον εξετάζοντας, επίσης, γιατί το δικαίωμα ψήφου δεν έφερε την ταξική διακυβέρνηση αφού ένα κομματικό σύστημα, στο βαθμό που αντιπροσωπεύει σωστά το αριθμητικό βάρος των διάφορων συμφερόντων, θα έπρεπε να επιφέρει την κατάληψη της εξουσίας από την πολυαριθμότερη τάξη των εργατών αντί να την αποτρέψει, το απέδωσε στο ότι το κομματικό σύστημα άμβλυσε την οξύτητα πιθανών ταξικών συγκρούσεων. Η επίδραση του κομματικού συστήματος, επέφερε τη δημιουργία ενός ιδιαίτερου είδους ισορροπίας στο πολιτικό σύστημα, το οποίο επικάλυψε τα ταξικά ζητήματα και τα συσκοτίισε, διοχετεύοντας την πολιτική δυσαρέσκεια από το σύστημα στους κατόχους και διαχειριστές της εξουσίας.⁶⁷

Έτσι, αν και η συσχέτιση κοινωνικών τάξεων και κομμάτων δεν είναι άμεση, αυτή υφίσταται. Σε κάθε σύγχρονη δημοκρατία, υποδεικνύει ο Lipset, η σύγκρουση ανάμεσα σε διαφορετικές ομάδες εκφράζεται μέσω των πολιτικών κομμάτων. Αν και πολλά κόμματα αποκηρύττουν την αρχή της ταξικής σύγκρουσης, μια ανάλυση των εκκλήσεων τους (σε ποιες τάξεις και στρώματα επιλέγουν δηλαδή να απευθύνονται) και της υποστήριξης τους, αποδεικνύει ότι, όντως, αντιπροσωπεύουν τα συμφέροντα διαφορετικών τάξεων. Σε παγκόσμια κλίμακα η βασική γενίκευση που μπορεί να γίνει είναι ότι τα κόμματα βασίζονται, κυρίως, είτε στις κατώτερες τάξεις, είτε στις μεσαίες και ανώτερες τάξεις.⁶⁸ Συμπληρωματικά, ένδειξη για τον κοινωνικό χαρακτήρα ενός κόμματος μπορεί να βρίσκεται στη φύση των κοινωνικών θεσμών ή των οργανώσεων με τις οποίες ιστορικά και πραγματικά συνδέεται (π.χ. δεσμοί με συντεχνίες, ή εκκλησίες).⁶⁹

Αυτή την προσέγγιση συμμερίζεται και ένας μαρξιστής πολιτικός επιστήμονας, ο Molyneux, ο οποίος προσπαθεί να ανασκευάσει την απόδοση της αναγωγής κοινωνικών τάξεων σε πολιτικά κόμματα, στο μαρξισμό. Η θέση ότι τα κόμματα εκπροσωπούν ταξικά συμφέροντα, γράφει, δεν πρέπει να συνεπάγεται αφορισμούς του είδους το κόμμα ισούται με ολόκληρη τη τάξη, σε όλες τις περιπτώσεις και κατά τρόπο γραμμικό. Δεν συνεπάγεται, επίσης, μαζική ψήφο της εργατικής τάξης σε ένα και μοναδικό κόμμα, ούτε ότι όλες οι πράξεις ενός κόμματος μπορούν να εξηγηθούν με απλή αναφορά στην κοινωνική τάξη

⁶⁶ Lipset Seymour Martin (1963), *Political Man*, Anchor Books, New York, σσ.12-13.

⁶⁷ Μακφέρσον Κ. Μπ. (1986), *Η Ιστορική Πορεία της Φιλελεύθερης Δημοκρατίας*, Εκδόσεις Γνώση, Αθήνα, σσ. 97-104.

⁶⁸ Βλ. Lipset, *Political Man*, ό.π., σ. 230.

⁶⁹ Randall Vicky (2006), «Political Parties and Social Structure in the Developing World», σσ. 387-395, στο Katz and Crotty, *Party Politics*, σ. 388.

στην οποία βασίζεται.⁷⁰ Παραθέτει επίσης ένα απόσπασμα από τον Λένιν για να καταδείξει ότι οι μαρξιστές δεν υποστηρίζουν αυτή την απλή αναγωγή:

*«Το κόμμα ως η εμπροσθοφυλακή της τάξης δεν πρέπει να συγχέεται με την τάξη ως τέτοια... Επειδή ακριβώς υπάρχουν διάφοροι βαθμοί συνείδησης και δραστηριότητας πρέπει να γίνει και μια διάκριση σε σχέση με το βαθμό ταύτισης με το κόμμα... είναι ουτοπικό να αναμένει κάποιος ότι ολόκληρη η τάξη, ή η πλειοψηφία της θα μπορούσε κάτω από καπιταλιστικές συνθήκες να ανυψωθεί στο επίπεδο συνείδησης ή δραστηριοποίησης του κόμματος».*⁷¹

Με βάση τα πιο πάνω, μπορούμε να πούμε ότι η ταξικότητα ενός κόμματος δεν μπορεί να αναχθεί στον τρόπο συμμετοχής - σύνθεσης ενός κόμματος. Αν, δηλαδή, ένα κόμμα έχει 70% εργάτες μέλη δεν συνεπάγεται ότι είναι εργατικό κόμμα. Για να ταξινομήσουμε ένα κόμμα με ταξικούς όρους ασφαλώς πρέπει να δούμε τη ταξική του σύνθεση, αλλά αυτή, πρέπει να συνδυάζεται με την οργανωτική και πολιτική αποτελεσματικότητα του έναντι των συμφερόντων της τάξης που ισχυρίζεται ότι εκπράζει. Επιπρόσθετο επιχείρημα είναι το γεγονός ότι η ταξική καταγωγή δεν συνεπάγεται ταξική συνειδητοποίηση. Οι ταξικές σχέσεις διαμεσολαβούνται από πολλά άλλα ζητήματα, όπως έχει ήδη υποδειχθεί (π.χ. γλωσσικά, εθνοτικά κτλ).

1.3 Ορισμός του πολιτικού κόμματος και λειτουργίες που επιτελεί

Έχοντας εξετάσει τις ιστορικές προϋποθέσεις εμφάνισης των πολιτικών κομμάτων, μπορούμε τώρα να εξετάσουμε το ζήτημα του ορισμού τους και ποια στοιχεία της συζήτησης αυτής ενσωματώθηκαν σε αυτόν. Το πρώτο πράγμα με το οποίο έρχεται αντιμέτωπος ο ερευνητής των πολιτικών κομμάτων είναι το πρόβλημα ορολογίας. Ο ορισμός του κόμματος και των λειτουργιών του περιέχει υποκειμενικούς προσδιορισμούς που ανάγονται, πολλές φορές, σε κανονιστικά αξιώματα. Όπως όλοι οι ορισμοί, έτσι και αυτός, παραμένει αμφιλεγόμενος. Πρέπει τα κόμματα να δίνουν έμφαση στους ιδεολογικούς τους ρόλους, όπως συμβουλεύει ο Burke, ή είναι απλά εργαλεία για απόκτηση πρόσβασης στην εξουσία, όπως λένε οι Epstein και Aldrich, διερωτάται ο White. Ή είναι σημαντικά μεσολαβητικά εργαλεία για την οργάνωση και την απλοποίηση των επιλογών των ψηφοφόρων όπως υποστηρίζει ο Downs;⁷²

Η σύγχυση είναι απόρροια της εννοιολογικής κληρονομιάς των κομμάτων, όπου η λέξη κόμμα χρησιμοποιήθηκε για να περιγράψει πολλές και ανόμοιες καταστάσεις (π.χ.

⁷⁰ Βλ. Molyneux, *Marxism and Party*, ό.π., σ. 11.

⁷¹ Βλ. Molyneux, *Marxism and Party*, ό.π., σ. 54.

⁷² White John (2006), «What is a Political Party?», σσ. 5-15, στο Katz and Crotty, *Party Politics*, σσ. 6-7, ο οποίος δίνει μια σειρά από ορισμούς που δόθηκαν από διάφορους μελετητές για το πολιτικό κόμμα.

φατρίες, πολιτικές λέσχες, εκλογικές επιτροπές, κτλ).⁷³ Δυσχέρειες στον ορισμό προκαλούνται επίσης από το γεγονός ότι η πολιτική επιστήμη ασχολήθηκε συστηματικά με την έννοια πολύ αργοπορημένα.⁷⁴ Η αμφισημία του όρου, καταδεικνύεται και από την ετυμολογική προέλευση της λέξης, αφού το «κόμμα» αποδίδει στα ελληνικά τους λατινικούς όρους «partire» που σημαίνει διαιρώ και «pars» που σημαίνει μέρος του όλου.⁷⁵ Εκδοχές του όρου «κόμμα χρησιμοποιούνταν σε ολόκληρη την Ευρώπη από τον 18^ο αιώνα. Σε αυτό το στάδιο ο όρος συνήθως χρησιμοποιούνταν με αρνητικό περιεχόμενο, μαζί με τον όρο φατρία, για να περιγράψει τις διαιρέσεις γύρω από ιδέες και προσωπικά συμφέροντα τα οποία απειλούσαν την ειρηνική διακυβέρνηση. Μεγάλο μέρος της πνευματικής αντικομματικής κληρονομιάς του 19^{ου} αιώνα είχε τις ρίζες της στην παγιωμένη αντίληψη της εξίσωσης των κομμάτων με τις φατρίες, τις ομάδες, δηλαδή, που προωθούσαν το ιδιωτικό συμφέρον εις βάρος του δημόσιου.⁷⁶

Ο όρος σταδιακά αποσυνδέθηκε από το αρνητικό περιεχόμενο, τόσο στη θεωρία όσο και στην πράξη, ως αποτέλεσμα της εμπειρίας από το θεσμό. Μέχρι τα μέσα του 19^{ου} αιώνα, η πολιτική ζωή σε πολλές χώρες άρχισε να ορίζεται με όρους κομματικού ανταγωνισμού και έτσι η συζήτηση πέρασε από τα ερωτήματα για το κατά πόσο οι χώρες ήταν σε καλύτερη μοίρα χωρίς τα κόμματα σε ζητήματα των κομματικών μορφών και των χαρακτηριστικών τους.⁷⁷ Στην εξέλιξη της, η έννοια και το περιεχόμενο της λέξης, ακολούθησε αυτή την αλλαγή, αφού συναρτήθηκε άμεσα και με τους όρους part-taking και partager που υποδηλώνουν τη συμμετοχή σε ένα ευρύτερο όλο και όχι ενάντια στο όλο.⁷⁸

Χαρακτηριστική του πνεύματος της συζήτησης αυτής είναι η περικοπή ενός Ελβετού καθηγητή νομικής και πολιτικού:

«Εντούτοις, και όπως και ο ίδιος ο όρος υποθέτει, το κόμμα είναι μόνο ένα μέρος ενός ευρύτερου συνόλου, δεν είναι ποτέ από μόνο του η ολότητα. Ένα πολιτικό κόμμα μπορεί συνεπώς να εκπροσωπεί και να ενσωματώνει μόνο ένα μέρος της συνείδησης του έθνους και δεν μπορεί ποτέ να ταυτιστεί με το όλο, το κράτος και το λαό στο σύνολο του. Κανένα κόμμα δεν μπορεί να υπάρξει από μόνο του. Η ύπαρξη και ανάπτυξη του εξαρτάται από αυτήν του αντίπαλου κόμματος (...) Είναι αποτέλεσμα

⁷³ Βλ. Scarrow, «Origins», ό.π., σ. 16.

⁷⁴ Βλ. Διαμαντόπουλος, *Κομματικό Σύστημα*, ό.π., σ. 33.

⁷⁵ Βλ. Michels, *Κοινωνιολογία των Πολιτικών Κομμάτων*, ό.π., σ. 56. Βλ. επίσης Wolinetz Steven (2006), «Party Systems and Party System Types», σσ. 51-62, στο Katz and Crotty, *Party Politics*, ό.π., σ. 51.

⁷⁶ Βλ. Scarrow, «Origins», ό.π., σ. 16. Για τις διαφορές των όρων κόμμα, φατρία, τάση, βλ. Διαμαντόπουλος, *Κομματικό Σύστημα*, ό.π., σσ. 36-37.

⁷⁷ Βλ. Scarrow, «Origins», ό.π., σ. 17.

⁷⁸ Βλ. Διαμαντόπουλος, *Κομματικό Σύστημα*, ό.π., σ. 29.

*και εκπρόσωπος των διαφόρων τάσεων μέσα στην κοινωνία, που σπρώχνουν τη δημόσια πολιτική ζωή μέσα στο κράτος».*⁷⁹

Το κόμμα σύμφωνα με τους Lipset και Rokkan, είναι φορέας σύγκρουσης και εργαλείο ενσωμάτωσης (integration) ταυτόχρονα.⁸⁰ Σε ολόκληρη την ιστορία της δυτικής πολιτικής το κόμμα αντιπροσώπευε τη διαίρεση, τη σύγκρουση και την αντιπαράθεση μέσα στο πολιτικό σώμα. Ανεξαρτήτως πολιτειακής δομής, το κόμμα αποτέλεσε, παράλληλα, φορέα κινητοποίησης βοηθώντας στην ενσωμάτωση ομάδων και κοινοτήτων στο έθνος. Αυτό το έκανε με δύο τρόπους: πρώτα, με τη δημιουργία διατοπικών καναλιών επικοινωνίας, ενδυναμώνοντας, έτσι, τις εθνικές ταυτότητες· δεύτερο, η ανταγωνιστικότητα μεταξύ των κομμάτων τοποθετούσε το εθνικό σύστημα διακυβέρνησης υπεράνω των εκάστοτε κατόχων εξουσίας. Με αυτόν τον τρόπο, το κομματικό σύστημα προστατεύει το ίδιο το πολιτικό σύστημα, αφού τα παράπονα και οι επιθέσεις κατευθύνονται στους κατόχους εξουσίας και όχι στο σύστημα ως τέτοιο.

Αυτή η προσέγγιση τονίζει τον δυσπόστατο χαρακτήρα των κομμάτων που αποτελούν εθελοντικούς θεσμούς της κοινωνίας αφενός, που συμβάλλουν στη συγκρότηση της πολιτικής εξουσίας αφετέρου. Εκφράζουν δηλαδή τις κοινωνικές αντιθέσεις, από τη μια, και, από την άλλη, καλούνται να διαχειριστούν την εξουσία. Είναι προϊόντα της κοινωνίας, οργανώνουν τα κοινωνικά συμφέροντα και τα μεταφράζουν σε πολιτικές προτάσεις που όταν έρθουν στην εξουσία τα υλοποιούν. Αναγνωρίζονται σταδιακά ως παράγοντες πολιτικής εκπροσώπησης των κοινωνικών συμφερόντων αλλά και ως μηχανισμός ελέγχου της κοινωνίας. Από τη μια, λοιπόν, τα κόμματα είναι εξ ορισμού ριζοσπαστικά και επαναστατικά, διότι εκφράζοντας την κοινωνία, επιδιώκουν ανατροπές, και από την άλλη, οδηγούνται στη συντηρητικοποίηση αφού ασχολούνται με την ενσωμάτωση των πολιτικά αποκλεισμένων στους κρατικούς θεσμούς και τη διαχείριση της εξουσίας.

1.3.1 Λειτουργίες. Στις περισσότερες σημερινές, αναπτυγμένες βιομηχανικά δημοκρατίες, τα κόμματα ήταν τα οχήματα κοινωνικής και πολιτικής ενσωμάτωσης των μαζών ως πολιτών δια του αγώνα τους για επέκταση του εκλογικού δικαιώματος. Δημιούργησαν οργανώσεις που περιστοίχιζαν τα άτομα και στερεοποίησαν (solidify) ισχυρές δεσμεύσεις.⁸¹ Παρείχαν έτσι την ενότητα και τη συνοχή που επέτρεπε σε διαιρεμένα συστήματα να λειτουργούν ικανοποιητικά.⁸² Στη θέση της εκκλησίας, που κατά τη διάρκεια του Μεσαίωνα αποτελούσε το πλαίσιο και το κοινωνικό εργαλείο της αντίστοιχης ιδεολογικοποίησης, τα πολιτικά κόμματα αποτελούν, τώρα πια, το κοινωνικό

⁷⁹ Βλ. Bluntschli, «What is a Political Party?», ό.π., σσ. 76, 79.

⁸⁰ Βλ. Lipset and Rokkan, «Cleavage Structures», ό.π., σσ. 3-4.

⁸¹ Βλ. Mainwaring and Torcal, «Party System Institutionalization», ό.π., σ. 209.

⁸² Βλ. Crotty, «Origins», ό.π., σ. 25.

πλαίσιο και εργαλείο της πολιτικής ιδεολογίας κατά τη διάρκεια του καπιταλισμού.⁸³ Τα πολιτικά κόμματα παράγουν και διαδίδουν την ιδεολογία και ιδεολογικοποιούν την πολιτική ζωή. Όσο πιο ιδεολογικοποιημένη είναι η πολιτική ζωή τόσο μεγαλύτερος ο ρόλος των κομμάτων. Ακόμα και στα κράτη και τις κοινωνίες πέραν του δυτικού «παραδείγματος» στο οποίο αναφέρεται το μεγαλύτερο μέρος της βιβλιογραφίας, οι λειτουργίες κινητοποίησης και ενσωμάτωσης είναι, ίσως, οι κυριότερες κοινωνικές λειτουργίες των πολιτικών κομμάτων, σημειώνει ο Chodak.⁸⁴

Στη βιβλιογραφία συναντούμε πληθώρα λειτουργιών που επιτελούν τα πολιτικά κόμματα σε διαφορετικά επίπεδα: οργάνωση της εκλογικής επιλογής με την απλοποίηση των επιλογών των ψηφοφόρων,⁸⁵ αντιπροσώπευση ομάδων, απόψεων και συμφερόντων, σύνθεση των συμφερόντων αυτών σε γενικά προγράμματα (προγραμματική λειτουργία), εκπαίδευση, διαπαιδαγώγηση και κοινωνικοποίηση των πολιτών, παραγωγή συμβόλων ταύτισης και αφοσίωσης, επιδίωξη κατάληψης της εξουσίας, στρατολόγηση της πολιτικής ηγεσίας, εκπαίδευση της πολιτικής ελίτ, παροχή σταθερότητας στις κυβερνήσεις, οργάνωση της κυβέρνησης, εφαρμογή στόχων πολιτικής, οργάνωση της αντιπολίτευσης, έλεγχος του κυβερνητικού μηχανισμού.⁸⁶

1.4 Τρόποι μελέτης του κομματικού φαινομένου

Στη διεθνή βιβλιογραφία τα πολιτικά κόμματα μελετήθηκαν με διαφορετικούς τρόπους αναλόγως του τι ήθελε ο ερευνητής να εξετάσει κάθε φορά, όπως άλλωστε και κάθε ερευνητικό αντικείμενο. Οι κλασικές μελέτες για τα κόμματα είχαν κυρίαρχο ενδιαφέρον τα κομματικά συστήματα ως μια προσπάθεια κατανόησης του πολιτικού συστήματος στο σύνολο του.⁸⁷ Η βιβλιογραφία για τα κόμματα υπέστη μια αλλαγή παραδείγματος (paradigm shift) μετά το 1980, γράφει ο Farrell.⁸⁸ Έκτοτε, οι πολιτικοί επιστήμονες άρχισαν να κοιτάζουν μέσα στο «μαύρο κουτί» των κομμάτων όπως το ονομάζει, αντιμετωπίζοντας τα, δηλαδή, ως ξεχωριστές οντότητες. Παραδείγματα (paradigms) μελέτης αναπτύχθηκαν αρκετά στην πορεία του χρόνου βάσει: (α) της ιδεολογίας και των

⁸³ Lukic Bladimir (1964), «Political Ideology and Social Development», σσ. 64-69, στο Allardt and Littunen, *Cleavages, Ideologies and Party Systems*, ό.π., σ. 67.

⁸⁴ Βλ. Chodak, «Functions», ό.π., σ. 266.

⁸⁵ Ο Farrell θεωρεί ότι οι προεκλογικές εκστρατείες αποτελούν κεντρικό στοιχείο στη ζωή των πολιτικών κομμάτων, και ιδιαίτερα με την έλευση της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας, αποτελεί τον λόγο ύπαρξης των κομμάτων. Βλ. Farrell David (2006), «Political Parties in a Changing Campaign Environment», σσ. 122-133, στο Katz and Crotty, *Party Politics*, ό.π., σ. 122.

⁸⁶ Crotty William (2006), «Party System Transformations: The United States and Western Europe», στο Katz and Crotty, *Party Politics*, ό.π., σ. 500. Σχεδόν παρόμοια σύνοψη κάνει και ο Mair, «Introduction», ό.π., σσ. 1-2.

⁸⁷ Reiter Howard (2006), «The Study of Political Parties, 1906-2005: The View from the Journals», *American Political Science Review*, σσ. 613-618. Vol. 100, No. 4, November, σ. 613.

⁸⁸ Βλ. Farrell, «Campaign», ό.π., σ. 122.

αντίστοιχων οικογενειών, (β) του περιεχομένου των πολιτικών (policies) π.χ. οικολογικό, φεμινιστικό, κτλ. (γ) τον σχηματικό άξονα Δεξιάς – Αριστεράς, (δ) τον τύπο και τα βασικά χαρακτηριστικά της οργάνωσης τους, (ε) τη σχέση τους με το κράτος και την κοινωνία, καθώς και άλλα.

Δύο μεθοδολογικά ζητήματα που προέκυψαν κατά τη διάρκεια αυτής της συζήτησης αφορούσαν στο ζήτημα του κόμματος ως εξαρτημένης ή ανεξάρτητης μεταβλητής και, δεύτερο, το κατά πόσο το κόμμα αποτελεί ενιαίο δρώντα (actor) ή αν αποτελείται από περισσότερες εσωτερικές συνιστώσες. Το πρώτο ζήτημα αφορούσε στη σχέση του κόμματος με το περιβάλλον του, το δεύτερο, την εσωκομματική του κατάσταση και λειτουργία. Στο πρώτο ζήτημα η επικέντρωση της βιβλιογραφίας ήταν, κατά κύριο λόγο, στο κόμμα ως εξαρτημένη από την κοινωνία και το κράτος μεταβλητή. Στο δεύτερο η άποψη που κυριαρχούσε για αρκετό διάστημα ήταν υπέρ του κόμματος ως ενιαίου δρώντος.

Οι θεωρητικοί, γράφει ο Siavelis, δεν ασχολήθηκαν ικανοποιητικά με τα κόμματα ως αυτόνομους δρώντες. Ενώ η ανάλυση των κομμάτων ως εξαρτημένες μεταβλητές είναι έγκυρη, τα κόμματα είναι, επίσης, ανεξάρτητοι φορείς που τοποθετούν τα ζητήματα και επηρεάζουν το πώς οι διαιρετικές τομές μεταφράζονται σε αξίες, πεποιθήσεις και πολιτικές συμπεριφορές.⁸⁹ Η πραγματική πολιτική κοινωνιολογία, σημειώνει ο Sartori, απαιτεί ταυτόχρονη εξερεύνηση του πώς τα κόμματα εξαρτώνται από την κοινωνία και πώς η κοινωνία από τα κόμματα. *«Με το να λέμε ότι ένα κομματικό σύστημα είναι ανταπόκριση σε ένα δεδομένο κοινωνικοοικονομικό περιβάλλον παρουσιάζουμε τη μισή εικόνα».*⁹⁰

Σε σχέση με το ζήτημα των διαφόρων εσωτερικών συνιστωσών των κομμάτων, ο Michels έγραφε, από το 1912 για το γεγονός, ότι το κόμμα δεν πρέπει να αντιμετωπίζεται μόνο από τη σκοπιά των ηγετών του.⁹¹ Ο Michels διαπίστωνε, από τότε, τις διάφορες διαβαθμίσεις εσωκομματικής ισχύος και ιεραρχίας (ψηφοφόροι, μέλη, στελέχη), όπου η συμμετοχή της κάθε βαθμίδας στη διαχείριση εσωκομματικών υποθέσεων εμφανίζει μορφή κλιμακωτή και η ισχύς κάθε κλιμακίου στη λήψη αποφάσεων και στη διοίκηση είναι αντιστρόφως ανάλογη προς την αριθμητική του δύναμη.

Μια παρόμοια λογική αναπτύσσει και ο Molyneux, από μια μαρξιστική σκοπιά, όταν αναφέρεται στα τρία στοιχεία που αποτελούν το κόμμα: Το *μαζικό* στοιχείο που αποτελείται από καθημερινούς μέσους ανθρώπους και που η συμμετοχή τους στο κόμμα παίρνει τη μορφή πειθαρχίας και αφοσίωσης. Χωρίς αυτούς το κόμμα δεν θα υπήρχε αλλά

⁸⁹ Βλ. Siavelis, «Structure», ό.π., σ. 368.

⁹⁰ Βλ. Sartori, «Sociology», ό.π., σσ. 178-179.

⁹¹ Βλ. Michels, *Κοινωνιολογία των Πολιτικών Κομμάτων*, ό.π., σ. 93-94.

ούτε και θα υπήρχε μόνο με αυτούς. Αποτελούν δύναμη στο βαθμό που κάποιος τους οργανώνει και τους πειθαρχεί. Το δεύτερο, το κυρίως συνεκτικό στοιχείο είναι η *ηγεσία*, η οποία ενοποιεί τις πολυσύνθετες δυνάμεις που αν αφήνονταν μόνες τους θα ήταν ανίσχυρες. Το τρίτο, το *ενδιάμεσο* στοιχείο, συνενώνει το πρώτο με το δεύτερο στοιχείο και διατηρεί την επαφή μεταξύ τους.⁹²

Σε ένα άρθρο που σημάδεψε τον τρόπο μελέτης του κόμματος στο εσωκομματικό πεδίο, οι Katz και Mair, επιχειρηματολόγησαν για την προσέγγιση του κόμματος υπό ένα τριπλό πρίσμα, αφού θεωρούν αυτό το πλαίσιο ως πιο παραγωγικό επειδή προσεγγίζει τα κόμματα ως αποτελούμενα από αριθμό διαφορετικών στοιχείων, το καθένα από τα οποία αλληλεπιδρά με τα υπόλοιπα.⁹³ Έτσι πρότειναν τρεις συνιστώσες ενός κομματικού οικοδομήματος: (α) τα κομματικά μέλη που κατέχουν δημόσια αξιώματα (*party in public office*), δηλαδή στο κοινοβούλιο ή στην κυβέρνηση, (β) τα μέλη και τους ακτιβιστές του κόμματος (*party on the ground*), και (γ) την κεντρική κομματική ηγεσία (*party central offices*), που συνήθως οργανώνει και συντονίζει τις λειτουργίες του κόμματος. Το βασικό τους επιχείρημα είναι ότι η κάθε συνιστώσα διαθέτει διαφορετικούς πόρους, περιορισμούς, ευκαιρίες και σχήματα κινήτρων. Αυτή η προσέγγιση έγινε βολικό εργαλείο διδασκαλίας καθώς και μέσο αξιολόγησης της απόδοσης των κομμάτων.

Στη συνέχεια θα εξετάσουμε τρεις βασικούς τρόπους μελέτης των πολιτικών κομμάτων από τους οποίους αντλούμε αρκετά στοιχεία για τη συνέχεια της διατριβής: βάσει του οργανωτικού προτύπου, της σχέσης με το κράτος και την κοινωνία και τις ιδεολογικές πηγές και αναφορές.

1.4.1 Οργανωτικά πρότυπα

Αυτό που μας ενδιαφέρει εδώ είναι ποιες οργανωτικές μορφές υιοθέτησαν τα κόμματα στην αρχική τους φάση πριν την επέκταση του δικαιώματος ψήφου, αλλά και αμέσως μετά, ώστε να αντεπεξέλθουν στη δραστικά αλλαγμένη κατάσταση που προκλήθηκε. Η οργανωτική δομή που μας ενδιαφέρει εδώ σχετίζεται με δύο τύπους κομμάτων: το κόμμα ελίτ (το οποίο συναντάται και με πολλά άλλα ονόματα στη βιβλιογραφία) και το κόμμα μαζών, αφού τα μεταγενέστερα «μοντέλα» (πολυσυλλεκτικό, καρτέλ, επιχειρηματικό) δεν συναντώνται στην Κύπρο της περιόδου που εξετάζουμε. Τα δύο αυτά μοντέλα κομμάτων με βάση οργανωτικά χαρακτηριστικά, πρότεινε ο Duverger.⁹⁴

⁹² Βλ. Molyneux, *Marxism and the Party*, ό.π., σ. 158.

⁹³ Katz S. Richard and Mair Peter (1993), «The Evolution of Party Organizations in Europe: Three Faces of Party Organization», σσ. 593-617, *The American Review of Politics*, Vol. 14, Winter, σ. 594.

⁹⁴ Βλ. Duverger, *Political Parties*, ό.π., σσ. 62-71.

Τονίζοντας την αναγκαιότητα της οργάνωσης, ο Michels έγραφε, ότι χωρίς αυτή δεν νοείται η δημοκρατία, αφού μόνο αυτή προσδίδει συνεκτικότητα στις μάζες. Όποια κοινωνική τάξη θέλει να θέσει στην κοινωνία αιτήματα και επιζητεί να τα πραγματώσει, χρειάζεται την οργάνωση. Αποτελεί το προσφορότερο μέσο των αδυνάτων στον αγώνα έναντι στους ισχυρούς.⁹⁵ Η οργάνωση της πολιτικής με άξονα τα κόμματα σημαίνει ακριβώς οργάνωση των ομαδικών συμφερόντων, υποδείκνυε και ο Weber.⁹⁶

Η κομματική εξέλιξη ήταν συνυφασμένη με την αντίστοιχη κοινωνική και οικονομική. Υπάρχουν πολλά στοιχεία που αποδεικνύουν τις επιπτώσεις της αστικοποίησης και της οικονομικής ανάπτυξης στον κομματικό ανταγωνισμό και κινητοποίηση. Όσο μικρότερη η πυκνότητα του πληθυσμού, όσο μικρότερες οι κοινότητες και λιγότερο αναπτυγμένη και διαφοροποιημένη η οικονομία, τόσο περισσότερο προσωπικός και τοπικός ήταν ο χαρακτήρας της εκπροσώπησης και λιγότερο αναπτυγμένες οι οργανώσεις σε τοπικό και περιφερειακό εκλογικό επίπεδο.⁹⁷

Τα σύγχρονα κόμματα έλκουν την καταγωγή τους από τον αγώνα της αστικής τάξης για απελευθέρωση από τα δεσμά της φεουδαλικής κοινωνίας και για αντιπροσώπευση στο σύστημα εξουσίας, ώστε να μπορεί να ελέγχει τον μοναρχικό απολυταρχισμό. Το κόμμα στελεχών που εξέφρασε την αστική τάξη στο πολιτικό επίπεδο, αυτή την περίοδο, ήταν χαρακτηριστικό μιας κοινωνίας με περιορισμένο πολιτικό πεδίο και ελάχιστο βαθμό συμμετοχής.⁹⁸ Η εξελικτική αυτή πορεία ξεκίνησε με τη δημιουργία κομμάτων που ήταν απλοί οπαδοί της αριστοκρατίας, γράφει ο Weber, και ακολούθησαν τα κόμματα των προκρίτων, που αναπτύχθηκαν παντού μαζί με την αύξηση της δύναμης των αστών.⁹⁹ Τα εργατικά κόμματα που ακολούθησαν δεν διέθεταν κανένα άλλο μέσο ισχύος (ιδιωτικό κεφάλαιο, στρατό, διοίκηση, εκκλησία) και γι' αυτό έστρεψαν την προσοχή τους στην οργάνωση, πράγμα που με το πέρασμα του χρόνου λειτούργησε αναδραστικά στα αστικά κόμματα.¹⁰⁰

Πολλοί συγγραφείς που αναφέρονται στα πρώτα σύγχρονα κόμματα που εμφανίστηκαν στο τέλος του 19^{ου} αιώνα πριν την εισαγωγή του καθολικού εκλογικού δικαιώματος, χρησιμοποιούν διάφορες ονομασίες αλλά βασικά αναφέρονται στο ίδιο φαινόμενο. Ως τέτοιους όρους και μελετητές μπορούμε να αναφέρουμε: τα κόμματα πελατειακών σχέσεων και τα χαρισματικά του Weber,¹⁰¹ τα κόμματα προσωπικοτήτων του Neumann,¹⁰²

⁹⁵ Βλ. Michels, *Κοινωνιολογία των Πολιτικών Κομμάτων*, ό.π., σ. 61.

⁹⁶ Weber Max (1987), *Η Πολιτική ως Επάγγελμα*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, σ. 119.

⁹⁷ Βλ. Rokkan, *Parties*, ό.π., σ. 189.

⁹⁸ Βλ. Neumann, «Origin of Parties», ό.π., σσ. 404-405.

⁹⁹ Βλ. Weber, *Πολιτική ως Επάγγελμα*, ό.π., σσ. 127-129.

¹⁰⁰ Βλ. Ράσκε και Κατσούλης, *Κόμματα*, ό.π., σ. 11.

¹⁰¹ Βλ. Weber, *Κοινωνιολογικές Έννοιες*, ό.π.

τις εκλογικές επιτροπές του Ostrogorski,¹⁰³ τα κόμματα κοινοβουλευτικής προέλευσης του Duverger,¹⁰⁴ τα κόμματα ατομικής εκπροσώπησης (Neumann, Kirchheimer),¹⁰⁵ τα κόμματα προκρίτων (Weber, Neumann).

Η δεύτερη ομάδα αφορά όλα τα μοντέλα του κόμματος μαζών που εμφανίστηκαν αμέσως μετά την επέκταση του εκλογικού δικαιώματος. Οι διάφοροι συγγραφείς που πρότειναν τα ονόματα των μοντέλων αυτών είναι: κόμμα μαζών (Michels, Duverger), ταξικά κόμματα μαζών και κόμματα μειονοτήτων (Kirchheimer), κόμματα μαζών εξωκοινοβουλευτικής προέλευσης βασισμένα, είτε σε παραρτήματα (branches), είτε σε πυρήνες (cells) (Duverger), κόμματα δημοκρατικής, ή ολικής ενσωμάτωσης, ή κόμματα αρχών (Neumann), προγραμματικά κόμματα (Neumann, Wolinetz).¹⁰⁶

Η διάκριση τους δεν βασίζεται μόνο στις διαστάσεις τους ή τον αριθμό των μελών τους (δεν είναι δηλαδή απλά θέμα μεγέθους), αλλά και στο ζήτημα της δομής τους. Για τα σοσιαλιστικά π.χ. κόμματα (μαζών) η στρατολόγηση των μελών τους είναι μια θεμελιώδης δραστηριότητα τόσο από πολιτική όσο και από οικονομική άποψη. Το κόμμα μαζών αντικατέστησε τον τρόπο χρηματοδότησης της προεκλογικής εκστρατείας δίνοντας της δημοκρατικότερο χαρακτήρα. Αντί να απευθύνεται σε μεγάλους δωρητές, διέσπειρε το καθήκον στον μεγαλύτερο δυνατό αριθμό μελών, με το κάθε μέλος να συνεισφέρει ένα μικρό ποσό, μειώνοντας, έτσι, τις εξωγενείς εξαρτήσεις. Αυτή η διάκριση συνέπιπτε, επίσης, με τις διαφορές που προέκυπταν και στις διάφορες οργανωτικές μονάδες συγκρότησης τους. Τα κόμματα στελεχών ανταποκρίνονταν σε μορφές οργάνωσης κλειστών και τοπικών εκλογικών επιτροπών (caucus), αποκεντρωμένα, με χαλαρή δομή και συνοχή. Τα κόμματα μαζών ανταποκρίνονταν σε μορφές οργάνωσης βασισμένες σε παραρτήματα ή πυρήνες και ήταν πιο συγκεντρωτικά και πιο σφιχτοδεμένα.¹⁰⁷

Ο Krouwel εισηγείται μια ανάλυση αυτών των κομματικών μοντέλων σε τρεις διαστάσεις: την οργανωτική, την εκλογική και την ιδεολογική.¹⁰⁸ Σε σχέση με τις οργανωτικές πτυχές γράφει ότι οι διάφορες οργανωτικές μορφές, όπως η εκλογική επιτροπή, το παράρτημα, ο πυρήνας, κτλ., χρησιμοποιούνται για να διαχωρίσουν τα κόμματα όπως τα πρότεινε ο Duverger, ενώ άλλοι πρότειναν να ορίζονται τα κόμματα στη βάση του επιπέδου επαγγελματικοποίησης, γραφειοκρατικοποίησης και θεσμοποίησης του κομματικού

¹⁰² Βλ. Neumann, «Origin of Parties», ό.π., σ. 404.

¹⁰³ Ostrogorski Moisei (1982), *Democracy and the Organisation of Political Parties*, Volume I, Transaction Books, England.

¹⁰⁴ Βλ. Duverger, *Parties*, ό.π. σ. 63.

¹⁰⁵ Kirchheimer Otto (1966), «The Transformation of the Western European Party Systems», σσ. 177-200, στο LaPalombara and Weiner, *Political Parties*, ό.π.

¹⁰⁶ Βλ. Wolinetz, «Party Systems», στο Katz and Crotty, *Party Politics*, ό.π., σσ. 51-62.

¹⁰⁷ Βλ. Duverger, *Parties*, ό.π., σσ. 62-64.

¹⁰⁸ Krouwel Andre (2006), «Party Models», σσ. 249-269, στο Katz and Crotty *Party Politics*, σσ. 252-253.

οργανισμού. Στην οργανωτική διάσταση, ένας άλλος τρόπος διαφοροποίησης αφορούσε στην εξέταση της σημασίας και της θέσης των μελών του οργανισμού και τη θέση των μελών ενός κόμματος που κατείχαν δημόσια αξιώματα. Το σχετικό ισοζύγιο δυνάμεων μεταξύ των τριών συστατικών στοιχείων του κόμματος είναι διαφορετικό στο κάθε ένα από τα μοντέλα. Η εκλογική διάσταση αναφέρεται περισσότερο στη σχέση του κόμματος με την κοινωνία, όπου τα κομματικά μοντέλα συνδέονται με κοινωνιολογικά ή εκλογικά χαρακτηριστικά, όπως η εκπροσώπηση κοινωνικών ομάδων με όρους κοινωνικής τάξης, θρησκείας ή εθνικότητας. Τα κόμματα μαζών και ελίτ ταξινομούνται σύμφωνα με τη ταξική φύση των μελών τους, την πιο ενεργό ή κυρίαρχη κοινωνική ομάδα μέσα στο κόμμα, το επίπεδο συμμετοχής των μελών ή τον τύπο ηγεσίας. Η ιδεολογική διάσταση αναφέρεται στην κατηγοριοποίηση στη βάση της πολιτικής ιδεολογίας και χρησιμοποιεί συνήθως την ορολογία δεξιά, αριστερά, ακραία κόμματα, διαμαρτυρίας, λαϊκιστικά κτλ., ή ομαδοποιεί σε κομματικές οικογένειες.

Ακολουθώντας αυτή την κατηγοριοποίηση, επειδή μπορεί να αποδώσει σε όλες τις διαστάσεις του το φαινόμενο που εξετάζουμε, θα προχωρήσουμε στην ανάλυση των δύο μοντέλων.

1.4.1.1 Το κόμμα στελεχών (ή ελίτ) (*cadre parties*). Στα εκλογικά συστήματα που είχαν προϋπόθεση την κατοχή κτηματικής περιουσίας, που ήταν και ο κανόνας στον 19^ο αιώνα, τα κόμματα φυσιολογικά πήραν τη μορφή των κομμάτων προσωπικοτήτων με τις μάζες να είναι αποκλεισμένες από την πολιτική διαδικασία. Η εκλογική επιτροπή του Birmingham στους φιλελεύθερους στην Αγγλία και η Primrose League στους συντηρητικούς, όπως και ο θεσμός των προκριματικών εκλογών (*primaries*) στις ΗΠΑ ανταποκρινόταν σε αυτό το πρώτο στάδιο. Υπήρχαν δύο τύποι εκλογικών επιτροπών στο τέλος του 19^{ου} αιώνα στην Ευρώπη. Η μια ανταποκρινόταν στα συντηρητικά κόμματα και συνένωνε αριστοκράτες, βιομήχανους, τραπεζίτες, ακόμα και κληρικούς με επιρροή, και η άλλη στους φιλελεύθερους ή ριζοσπάστες που αποτελούνταν από έμπορους, μικρούς βιομήχανους, δημόσιους υπαλλήλους, δασκάλους, δικηγόρους, δημοσιογράφους, συγγραφείς.¹⁰⁹

Η παρουσία του κομματικού οργανισμού εκτός Κοινοβουλίου ήταν πρακτικά ανύπαρκτη και ο συντονισμός μεταξύ των μελών του ήταν πολύ χαλαρά δομημένος. Αυτά τα πρώτα κόμματα προήλθαν κυρίως από ομάδες βουλευτών και συνήθως είχαν αδύναμους δεσμούς με το εκλογικό σώμα. Το κοινωνιολογικό στοιχείο που όριζε ξεκάθαρα αυτά τα κόμματα

---

¹⁰⁹ Βλ. Duverger, *Parties*, ό.π., σσ. 23, 28.

ήταν το υψηλό κοινωνικό *status* των μελών τους, τα οποία είχαν ήδη αποκτήσει πολιτικά ισχυρές θέσεις πριν τη δημιουργία του εξωκοινοβουλευτικού κόμματος.¹¹⁰

Το κόμμα στελεχών ανταποκρίνεται σε μια σύλληψη πολιτικής οργάνωσης, η οποία ομαδοποιεί προσωπικότητες για την προετοιμασία των εκλογών (η οποία ήταν και η αποκλειστική, σχεδόν, λειτουργία των κομμάτων αυτών), τη διεξαγωγή των εκστρατειών και τη διατήρηση της επαφής με τους υποψήφιους. Οργανωτικά, τα κόμματα ελίτ είχαν βασικά δύο επίπεδα: στο εκλογικό σώμα και στο κοινοβούλιο. Οργανώνονταν με τη μορφή της εκλογικής επιτροπής (*caucus*) που αντιστοιχούσε στην αντίστοιχη εκλογική περιφέρεια. Το πρώτο τους χαρακτηριστικό ήταν το περιορισμένο τους μέγεθος (μικρός αριθμός μελών). Ήταν μια κλειστή ομάδα στην οποία δεν μπορούσε να εισέλθει ο οποιοσδήποτε στη βάση απλά της επιθυμίας του και η οποία έχει μεγάλη ισχύ λόγω της κοινωνικής προέλευσης των μελών της και της επιρροής τους. Αποτελούσαν μια αρχαϊκή μορφή κομματικής δομής και τα μέλη τους προέρχονταν συνήθως από τις παραδοσιακές κοινωνικές ελίτ και συνεπώς η σύγκρουση αφορούσε αυτές της ελίτ και δεν διαχεόταν στην υπόλοιπη κοινωνία.¹¹¹ Η κομματική οργάνωση πέραν του κοινοβουλίου ήταν πολύ αδύναμη με πολύ ισχνή παρουσία, και κάθε εκλογική περιφέρεια είχε τους δικούς της πόρους, με συνέπεια η κεντρική διεύθυνση και ο έλεγχος να καθίστανται αδύνατο να εφαρμοστούν. Τα κόμματα αυτά ήταν βασικά ένα συνονθύλευμα τοπικών κομμάτων που αποτελούνταν από μικρούς πυρήνες ατόμων με προσωπική και ανεξάρτητη πρόσβαση στους αναγκαίους, για τη διεξαγωγή της προεκλογικής εκστρατείας, πόρους. Η εμβρυϊκή οργανωτική τους δομή στόχευε αποκλειστικά στη στρατολόγηση υποψηφίων και στη διεξαγωγή της προεκλογικής τους εκστρατείας.¹¹² Ο Neumann τα χαρακτηρίζει ως κόμματα ατομικής εκπροσώπησης, χαρακτηριστικά μιας κοινωνίας με περιορισμένα πολιτικά δικαιώματα και πολύ μικρή συμμετοχή.¹¹³

1.4.1.2 Το κόμμα μαζών (*mass party*). Το κόμμα πήρε το όνομα του από τη μάζα των μελών του, τα οποία αποτελούσαν και την κύρια πηγή εισοδήματος του. Ο υψηλός βαθμός συμμετοχής των μελών στις κομματικές και εκλογικές δραστηριότητες είναι, επίσης, μέρος των χαρακτηριστικών που ορίζουν το κόμμα μαζών.¹¹⁴ Οργανωτικές μονάδες συγκρότησης τους ήταν οι τομείς/παραρτήματα (*branches*) και οι πυρήνες (*cells*). Βασιζόταν στην ποσότητα των μελών του προσπαθώντας να αντισταθμίσει με την

¹¹⁰ Βλ. Krouwel, «Models», ό.π., σ. 253.

¹¹¹ Βλ. Duverger, *Political Parties*, ό.π., σσ. 17-23.

¹¹² Βλ. Krouwel, «Models», ό.π., σ. 254. Βλ. επίσης Duverger, *Parties*, ό.π., σ. 28.

¹¹³ Βλ. Neumann, «Origin of Parties», ό.π., σ. 404.

¹¹⁴ Για το ρόλο των μελών στα διαφορετικά είδη κομμάτων, τις διαφορετικές αντιλήψεις και προσδοκίες από αυτά, τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις τους, τα κίνητρα των κομμάτων να στρατολογούν μέλη και των μελών να μπαίνουν σε κόμματα, τα είδη των μελών και τη δραστηριότητα τους βλ. Heidar Knut (2006), «Party Membership and Participation», σσ. 301-315, στο Katz and Crotty, *Party Politics*.

οργάνωση και τη συλλογικότητα αυτό που του έλειπε σε ατομική επιρροή και ισχύ. Το κέντρο βάρους βρισκόταν στα κεντρικά σώματα του κόμματος και όχι στους βουλευτές. Εκπροσωπούσαν ένα συγκεκριμένο τμήμα του πληθυσμού και όχι την ολότητα (π.χ. κοινωνική τάξη, εθνότητα, θρήσκευμα, κτλ).¹¹⁵

Για την ανάλυση των κομμάτων ως μαζικών οργανισμών πρωτοπόρος ήταν ο Duverger, ο οποίος συνέδεσε την ανάπτυξη των κομμάτων αυτών με την επέκταση των δημοκρατικών δικαιωμάτων, υποστηρίζοντας ότι το καθολικό εκλογικό δικαίωμα οδήγησε στην αντικατάσταση των εκλογικών επιτροπών (caucus) από οργανώσεις με τοπική παρουσία και παραρτήματα και τα κόμματα στελεχών από τα κόμματα μαζών. Ο Duverger συνέδεσε αυτή την αλλαγή κυρίως με τα κόμματα της Αριστεράς επιχειρηματολογώντας ότι η ανάγκη διασφάλισης οικονομικών πόρων καθιστούσε απόλυτα αναγκαίο για τα σοσιαλιστικά κόμματα να αναπτύξουν μαζικές οργανώσεις.¹¹⁶

Η έννοια του κόμματος μαζών αφορά ένα πειθαρχημένο και ιεραρχικό πολιτικό οργανισμό που εμφανίστηκε μετά την εκβιομηχάνιση στην Ευρώπη από την εξωκοινοβουλευτική κινητοποίηση πολιτικά αποκλεισμένων κοινωνικών ομάδων (κυρίως της εργατικής τάξης) στη βάση μιας καλά διαμορφωμένης οργανωτικής δομής και ιδεολογίας. Ο Duverger είδε στο κόμμα μαζών το αρχέτυπο μόρφωμα της σύγχρονης πολιτικής οργάνωσης, καθώς παρείχε το μόνο αποτελεσματικό τρόπο για τις νέες τάξεις, που απέκτησαν δικαίωμα ψήφου, για να συμμετάσχουν στην πολιτική. Τα κόμματα μαζών άρχισαν από την Αριστερά δεδομένου ότι η ισχύς της εργατικής τάξης εξαρτούνταν από μια ισχυρή οργάνωση για να εκμεταλλευτεί το μοναδικό της πλεονέκτημα, τον αριθμό της.

Για τον Weber η αντίθεση του κόμματος μαζών ως μορφής πολιτικής οργάνωσης με οτιδήποτε υπήρχε πριν ήταν έντονη:

*«οι σύγχρονες μορφές κομματικής οργάνωσης έρχονται σε έντονη αντίθεση με την ειδυλλιακή κατάσταση στην οποία κύκλοι προσωπικοτήτων (προυχόντων) και κυρίως τα μέλη του κοινοβουλίου κυβερνούν. Αυτές οι σύγχρονες μορφές είναι παιδιά της δημοκρατίας, του καθολικού εκλογικού δικαιώματος, της ανάγκης να οργανώσουν τις μάζες και της ανάπτυξης της μέγιστης ενότητας και της αυστηρότερης πειθαρχίας».*¹¹⁷

Σχημάτιζαν μόνιμους οργανισμούς που στελεχώνονταν από επαγγελματίες πολιτικούς για να αντιμετωπίσουν τις συνθήκες που προέκυψαν από την επέκταση του εκλογικού δικαιώματος. «Ένα μεγάλο κόμμα χρειάζεται, λόγω του μαζικού χαρακτήρα του, ανθρώπους απασχολούμενους επαγγελματικά και αποκλειστικά με το να υπηρετούν αυτή τη μηχανή».¹¹⁸

¹¹⁵ Βλ. Duverger, *Parties*, ό.π., σσ. 23-36.

¹¹⁶ Βλ. Mair, «Introduction», ό.π., σσ. 2-3.

¹¹⁷ Βλ. Mair, «Introduction», ό.π., σ. 1.

¹¹⁸ Βλ. Michels, *Κοινωνιολογία των Πολιτικών Κομμάτων*, ό.π., σ. 386.

Η ανάγκη για κομματική οργάνωση είναι εγγενής στο πρόβλημα της κινητοποίησης των ψηφοφόρων σε συνθήκες καθολικού δικαιώματος ψήφου. Τέτοιοι οργανισμοί γίνονται, έτσι, διαμεσολαβητικές ενώσεις μεταξύ των ατόμων και των κοινωνικών ομάδων που θέτουν αιτήματα στο κράτος.¹¹⁹

Αν η πολιτική ισχύς προηγήθηκε του κόμματος ελίτ, γράφει ο Krouwel, το κόμμα μαζών αντικατοπτρίζει την ακριβώς αντίστροφη πορεία, με την έννοια ότι ο σχηματισμός του κομματικού οργανισμού προηγήθηκε της απόκτησης εξουσίας.¹²⁰ Ο Neumann τα χαρακτήρισε ως κόμματα κοινωνικής ενσωμάτωσης καθώς επιδιώκουν να ενσωματώσουν τις αποκλεισμένες κοινωνικά ομάδες στο πολιτικό σώμα και επειδή το κόμμα είχε μια συνεχώς αυξανόμενη επιρροή σε όλες τις σφαίρες ζωής του ατόμου.¹²¹ Όντας υπέρ μιας ριζοσπαστικής ανακατανομής της οικονομικής, κοινωνικής και πολιτικής ισχύος, απαιτούσαν ισχυρή δέσμευση από τα μέλη τους, εμπλέκοντας τα σε ένα εκτενές κομματικό οργανωτικό δίκτυο που παρείχε πολλές υπηρεσίες μέσω ενός πολύπλοκου δικτύου επικουρικών οργανώσεων. Κατ' αυτόν τον τρόπο απομόνωναν τους υποστηρικτές τους από εξωτερικές επιρροές μέσω των πολλών παράλληλων αυτών οργανώσεων, φορέων και μηχανισμών (κινήματα νεολαίας, δικές του συντεχνίες, αθλητικούς ομίλους, ενώσεις ψυχαγωγίας, έκδοση εντύπων, κτλ).¹²² Για να οργανώσει τις πολιτικά αποκλεισμένες ομάδες το κόμμα μαζών χρειαζόταν ένα ξεκάθαρο και συνεπές όραμα για ένα καλύτερο και διαφορετικό κόσμο που έπρεπε να μεταδώσει στα μέλη του. Το βάρος έπεφε συνεπώς στην ιδεολογία. Διαμόρφωσαν μια διακριτή κουλτούρα που μοιράζονταν τα μέλη και η οποία είχε εμπεδωθεί με τη ρητορεία, τον κομματικό Τύπο και τις δραστηριότητες σε όλες τις σφαίρες της ζωής. Το ιδεολογικό όραμα για ένα καλύτερο κόσμο γινόταν ορατό και υλοποιείτο μέσω των επικουρικών οργανώσεων.¹²³

Ο Duverger διέκρινε μεταξύ κομμάτων μαζών με παραρτήματα (branch) και αυτών με πυρήνες (cells), με τα τελευταία να είναι πιο ολοκληρωτικά, τόσο ιδεολογικά όσο και οργανωτικά. Το παράρτημα ήταν σοσιαλιστική ανακάλυψη και οι πυρήνες κομμουνιστική. Η γεωγραφική βάση των δύο ήταν λιγότερο εκτεταμένη από την αντίστοιχη των εκλογικών επιτροπών για να διατηρούν τακτική και ουσιαστική επαφή με τις μάζες σε μόνιμη βάση και όχι μόνο σε εκλογικές περιόδους. Στην πορεία και τα κόμματα της αστικής τάξης (κεντρώα και δεξιά) άλλαξαν την οργάνωση τους και αντικατέστησαν την

¹¹⁹ Βλ. Lipset, «Introduction», ό.π., σσ. xx, xxiv.

¹²⁰ Βλ. Krouwel, «Models», ό.π., σ. 254.

¹²¹ Βλ. Neumann, «Origin of Parties», ό.π., σ. 405.

¹²² Βλ. Lipset and Rokkan, «Cleavage Structures», ό.π., σ. 15. Για τους τύπους αυτών των οργανώσεων και τη σημασία τους βλ. Poguntke Thomas (2006), «Political Parties and Other Organizations», σσ. 396-405, στο Katz and Crotty *Party Politics*.

¹²³ Βλ. Krouwel, «Models», ό.π., σσ. 254-255.

επιτροπή με το παράρτημα ως βασικό στοιχείο οργάνωσης. Σχεδόν όλα τα νέα κόμματα ακολούθησαν αυτή τη τακτική, αλλά και τα περισσότερα από τα παλιά, πράγμα που κατά τον Duverger αποτελούσε παράδειγμα μίμησης από την Δεξιά οργανωτικών μορφών που πρώτη υιοθέτησε η Αριστερά.¹²⁴ Το κόμμα μαζών συναντάται και στη θρησκευτική του εκδοχή με τα κόμματα των διαφόρων δογμάτων (π.χ. χριστιανοδημοκρατικά). Παρέμειναν, όμως, περιορισμένα στην έκκληση τους στον κόσμο αφού στόχευαν μόνο στην κινητοποίηση συγκεκριμένης κοινωνικής τάξης, ή εθνικότητας, ή θρησκευτικού δόγματος. Με όρους οργάνωσης όλα τα κόμματα μαζών μοιράζονταν το χαρακτηριστικό της εκτεταμένης και συγκεντρωτικής γραφειοκρατίας στο εθνικό (κεντρικό) επίπεδο. Οι δημοκρατικές εκδοχές του κόμματος μαζών χαρακτηρίζονται από εκλεγμένη και αντιπροσωπευτική συλλογική ηγεσία, η οποία προκύπτει από τη διοργάνωση τακτικών εθνικών συνεδρίων με αντιπροσώπους από τις κομματικές οργανώσεις. Τυπικά, τα κόμματα μαζών είναι δημοκρατικοί οργανισμοί αλλά η απαιτούμενη ιδεολογική σταθερότητα και οι εσωτερικές διαδικασίες εκπαίδευσης και στρατολόγησης των μελών και της ελίτ, έκαναν τις εσωκομματικές εκλογές να μην έχουν ανταγωνιστικό χαρακτήρα.¹²⁵ Ο Michels, αναλύοντας το Γερμανικό Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι σε όλους τους μεγάλους οργανισμούς η συγκέντρωση της δύναμης σε μια ολιγαρχία ήταν αναπόφευκτη.¹²⁶

Τα κόμματα μαζών ήταν ιεραρχικά δομημένα καθώς όλες οι δραστηριότητες των επικουρικών και των τοπικών οργανώσεων συντονίζονταν από την εξωκοινοβουλευτική κεντρική ηγεσία, η δημιουργία της οποίας προηγήθηκε της κοινοβουλευτικής. Αυτό είχε ως συνέπεια οι κάτοχοι δημοσίων αξιωμάτων να ελέγχονται, να πειθαρχούνται και να επιβλέπονται από την εξωκοινοβουλευτική ηγεσία. Η ηγεσία είχε μια προσέγγιση από τα πάνω προς τα κάτω και οι τοπικές οργανώσεις (ή πυρήνες) δημιουργούνταν για να αυξήσουν τη διεύθυνση του κόμματος.¹²⁷ Η πειθαρχία και η αφοσίωση που χαρακτηρίζει το κόμμα μαζών, και ειδικά στην κομμουνιστική του εκδοχή, οδήγησε τον Macridi να το χαρακτηρίσει ως ένα «υβρίδιο στρατού και εκκλησίας».¹²⁸

Αυτό που ήταν ακόμα πιο σημαντικό σε σχέση με την έλευση των κομμάτων μαζών, γράφει ο Mair, ήταν η επίδραση που είχε αυτή η εξέλιξη στη σταθεροποίηση των μαζικών

¹²⁴ Βλ. Duverger, *Parties*, ό.π., σσ. 23-36.

¹²⁵ Βλ. Krouwel, «Models», ό.π., σ. 255.

¹²⁶ Βλ. Michels, *Κοινωνιολογία των Πολιτικών Κομμάτων*, ό.π., σ. 542.

¹²⁷ Βλ. Krouwel, «Models», ό.π., σ. 255.

¹²⁸ Macridis Roy (1967), «Introduction: The History, Functions, and Typology of Parties» «Introduction», σσ. 9-24, στο Macridis, *Political Parties*, ό.π., σ. 12. Η χρήση στρατιωτικής ορολογίας χρησιμοποιήθηκε πολλές φορές για να περιγράψει τα κόμματα, ειδικά κατά τον 19^ο αιώνα όπως μαρτυρούν τα κείμενα που δημοσιεύει η Scarrow. Βλ. π.χ. Anson D. Morse (1891), «The Place of Party in Political System», σσ. 91-98, και Struve Gustav (1848), «The Party Organism», σσ. 67-70, στο Scarrow, *Perspectives*, ό.π.

εκλογικών σωμάτων. Μέσω του εγκλεισμού τμημάτων του εκλογικού σώματος (encapsulation) και της εμφύσησης πολιτικών ταυτοτήτων που αποδείχτηκαν σταθερές και διαρκείς, το κόμμα μαζών έγινε ο φορέας μέσω του οποίου η πολιτική συμπεριφορά απέκτησε δομή και μέσω της οποίας η κομματική σταθερότητα διασφαλίστηκε. Η πολιτική επιλογή εξελίχθηκε σε πολιτική ταυτότητα ως αποτέλεσμα της πολιτικής οργάνωσης και με αυτόν τον τρόπο τα ίδια τα κομματικά συστήματα σταθεροποιήθηκαν.¹²⁹

1.4.2 Κομματικά μοντέλα με βάση τη σχέση κόμμα-κράτος-κοινωνία

Εισηγητές αυτού του τρόπου μελέτης των κομμάτων, το οποίο αντλεί από το προηγούμενο «παράδειγμα» προσθέτοντας, όμως, μια άλλη διάσταση, τη σχέση με το κράτος, είναι οι Katz και Mair.¹³⁰ Περιγράφουν την εξέλιξη και τα χαρακτηριστικά των τεσσάρων τύπων κόμματος, που κατά την άποψη τους εμφανίστηκαν: (α) το κόμμα στελεχών-προυχόντων (cadre party), (β) το κόμμα μαζών (mass party), (γ) το πολυσυλλεκτικό κόμμα (catch-all party) και (δ) το κόμμα καρτέλ (cartel party, του κράτους), τα οποία συναντώνται στη βιβλιογραφία και με άλλα, διαφορετικά ονόματα. Το νήμα που διαπερνά την ανάλυση τους είναι η προβληματική μεταξύ κράτους και κοινωνίας και που τοποθετούνται σε αυτή την διεγκυστίνδα τα διαφορετικά κομματικά μοντέλα που αναπτύχθηκαν. Υποστηρίζουν ότι η ανάπτυξη των κομμάτων στις δυτικές δημοκρατίες αντικατοπτρίζει μια διαλεκτική διαδικασία στην οποία το κάθε νέο μοντέλο κόμματος προκαλεί μια αντίδραση που κινητοποιεί περαιτέρω ανάπτυξη, οδηγώντας με τη σειρά του σε νέους τύπους κόμματος και ούτω καθεξής.

Έτσι, τα κόμματα μαζών προέκυψαν ως αποτέλεσμα του πολιτικού αποκλεισμού μεγάλων τμημάτων πολιτών από την κυρίαρχη ελίτ και από τα κόμματα στελεχών της προ-δημοκρατικής περιόδου στο τέλος του 19^{ου} και αρχές του 20^{ου} αιώνα. Μετά την πολιτική ενσωμάτωση των οπαδών τους, τα κόμματα μαζών μεταμορφώθηκαν σε πολυσυλλεκτικά κόμματα στα τέλη της δεκαετίας του 1950 και αρχές της δεκαετίας του 1960. Καθώς τα προγράμματα τους γίνονταν σταδιακά παρόμοια και η συνεργασία μεταξύ των «χθεσινών» εχθρών καθίστατο νόρμα παρά εξαίρεση, ένα πολιτικό καρτέλ άρχισε να γίνεται αδιαπέραστο για νέους πολιτικούς δρώντες και ομάδες. Τα κόμματα καρτέλ μονοπωλούσαν αργά, αλλά σταθερά, τους κρατικούς πόρους και δημιούργησαν ένα ευνοϊκό νομικό περιβάλλον για τα κόμματα εξουσίας, που έκανε διακρίσεις ενάντια στους νεοεισερχόμενους.

¹²⁹ Βλ. Mair, «Introduction», ό.π., σ. 3. Βλ. επίσης Lipset and Rokkan, «Cleavage Structures», ό.π., σ. 50, όπου διατυπώθηκε για πρώτη φορά η λεγόμενη freezing hypothesis.

¹³⁰ Katz R. S. and Mair P., «Changing Models of Party Organization: The Emergence of the Cartel Party», σσ. 5-28, *Party Politics*, Volume 1, No 1, January 1995.

Το βασικό διακριτικό γνώρισμα των διαφόρων κομματικών τύπων, σε αυτή την οπτική ανάλυσης είναι η κληρονομική τους προέλευση, υποδεικνύει ο Krouwel, η οποία εισηγείται δύο άξονες πάνω στους οποίους μπορεί να τοποθετηθεί η προέλευση των κομμάτων: πρώτο, η εγγύτητα τους στους κρατικούς θεσμούς, ή η προέλευση τους από την κοινωνία και, δεύτερο, ο φορέας που αναλαμβάνει την πρωτοβουλία για τη δημιουργία του κόμματος: κατά πόσο, δηλαδή, είναι άτομο ή συλλογικότητα. Τα κόμματα ελίτ ή στελεχών ξεκίνησαν από πρωτοβουλία βουλευτών τοπικών εκλογικών περιφερειών, ενώ αντίθετα, τα κόμματα μαζών έχουν ως αφετηρία την κοινωνία, συνήθως από συλλογική προσπάθεια κινητοποίησης. Αυτή η εξωκοινοβουλευτική προέλευση σήμαινε ότι το κόμμα ήταν πρώτα απ' όλα κοινωνικό κίνημα (συνήθως εργατικό ή θρησκευτικό) που διάκειτο εχθρικά προς το κράτος.¹³¹

Η διαδικασία αυτή έχει τέσσερα ξεχωριστά στάδια, γράφουν οι Katz και Mair, από τα οποία μας ενδιαφέρουν τα δύο που αναφέρονται στα κόμματα στελεχών και μαζών.¹³² Το πρώτο στάδιο είναι αυτό του φιλελεύθερου καθεστώτος με το εκλογικό δικαίωμα να περιορίζεται στις ανώτερες τάξεις, καθώς και άλλους περιορισμούς στην πολιτική δραστηριότητα των μη εχόντων περιουσία. Παρόλο που η εννοιολογική διάκριση μεταξύ κράτους και κοινωνίας ήταν δόκιμη, σε πρακτικό επίπεδο ήταν ουσιαστικά ανύπαρκτη. Αυτή η εποχή αντιλαμβανόταν την πολιτική ως να υπηρετεί το ένα και ενιαίο εθνικό συμφέρον. Σε ένα τέτοιο περιβάλλον δεν απαιτούνταν επίσημη ή υψηλή μορφή οργάνωσης. Οι πόροι που απαιτούνταν για τις εκλογές, και που συχνά αφορούσαν τοπική θέση στην κοινωνική ιεραρχία, εξευρίσκονταν στο τοπικό επίπεδο και δεν χρειάζονταν οι μεσολαβητές. Έτσι, ο τύπος κόμματος ήταν αυτός των προυχόντων ή της εκλογικής επιτροπής. Το κόμμα αυτό βρισκόταν σχηματικά στην τομή κράτους και κοινωνίας, δηλαδή τα κόμματα ήταν επιτροπές αυτών των ατόμων που μαζί αποτελούσαν τόσο το κράτος όσο και την κοινωνία. Το κόμμα στελεχών χαρακτηρίζεται από μεγάλη επικάλυψη μεταξύ των μελών του κόμματος (party on the ground) και των κατόχων δημοσίων αξιωμάτων (party in public office). Ο βουλευτής ουσιαστικά συνδυάζει το ρόλο του κοινοβουλευτικού αντιπροσώπου και του αντιπροσώπου στο συνέδριο, με την κοινοβουλευτική ομάδα να λειτουργεί ουσιαστικά και ως συνέδριο ανάδειξης των αξιωματούχων.¹³³

Καθώς η εκβιομηχάνιση και η αστικοποίηση προχωρούσαν, ο αριθμός των ατόμων που ήταν ικανοί να εκπληρώσουν τις απαιτήσεις των υποχρεώσεων για απόκτηση δικαιώματος

¹³¹ Βλ. Krouwel, «Models», ό.π., σ. 261.

¹³² Βλ. Katz and Mair, «Models», ό.π., σ. 9.

¹³³ Βλ. Katz and Mair, «Three Faces», ό.π., σ. 602.

ψήφου αυξανόταν και οι υποχρεώσεις αυτές μειώνονταν. Αυτές οι διαδικασίες δημιούργησαν ένα πιο ξεκάθαρο διαχωρισμό μεταξύ κράτους και κοινωνίας. Έτσι οδηγηθήκαμε στο κόμμα μαζών με τα οργανωμένα μέλη, τις επίσημες δομές, που αποτελεί το δεύτερο στάδιο στις σχέσεις κόμματος, κοινωνίας και κράτους. Ως όργανα των πολιτικά περιθωριοποιημένων, αυτά τα νέα κόμματα φυσιολογικά κυριαρχούνταν από αυτούς που η πρωταρχική τους βάση ήταν στο κόμμα και όχι στην κυβέρνηση ή στο κοινοβούλιο. Αυτά τα κόμματα ήταν τα πρώτα που επίσημα δήλωσαν ότι εκπροσωπούσαν τα συμφέροντα ενός συγκεκριμένου τμήματος του πληθυσμού και όχι την ολότητα. Η κοινωνία και το κράτος ήταν ξεκάθαρα διαχωρισμένα και τα κόμματα αποτελούσαν το σύνδεσμο μεταξύ των δύο. Τα κόμματα έμειναν όμως «αγκυροβολημένα» μέσα στη κοινωνία.¹³⁴

Η στρατηγική της περιχαράκωσης (encapsulation) που ακολουθούσαν τα κόμματα μαζών, στην οποία αναφερθήκαμε πιο πάνω, ήταν ταυτόχρονα ανταπόκριση στην ανάγκη κινητοποίησης και οργάνωσης αλλά και αίτιο της. Από τη μια, ενσωματώνοντας τους πολίτες σε ένα δίκτυο ομάδων που μεριμνούσαν για όλες τις ανάγκες της ζωής, το κόμμα παρείχε στον εαυτό του ένα μηχανισμό κινητοποίησης των υποστηρικτών του και ταυτόχρονα ένα τρόπο απομόνωσης τους από εναλλακτικές επιρροές. Από την άλλη, η στρατηγική της περιχαράκωσης απαιτούσε από το κόμμα να δημιουργήσει πρώτα τις επικουρικές οργανώσεις και μετά να κινητοποιήσει τους πιθανούς υποστηρικτές του για να ενταχθούν σε αυτές. Η σύλληψη του κόμματος μαζών δεν εναπόκειται σε μια απλή οργανωτική στρατηγική αλλά και σε μια ξεχωριστή αντίληψη της δημοκρατίας και του ρόλου του κόμματος μέσα σε αυτή. Το κόμμα μαζών δίνει έμφαση στην εκπροσώπηση συγκεκριμένων κοινωνικών ακροατηρίων που το εξουσιοδοτούν να λειτουργεί στη βάση της εσωκομματικής δημοκρατίας εντός του ίδιου του κόμματος.¹³⁵

Η ανάλυση των μορφών των σχέσεων μεταξύ των κομμάτων και του οργανωτικού τους περιβάλλοντος, γράφει ο Roguntke, είναι κλειδί για την κατανόηση της επιβίωσης, της οργανωτικής σταθερότητας και της εκλογικής τους επιτυχίας. Ουσιαστικά, τα κόμματα χρησιμοποιούν άλλους οργανισμούς για να δημιουργήσουν δεσμούς με ομάδες πιθανών ψηφοφόρων. Οι οργανισμοί αυτοί αποτελούν μια μορφή πρόσβασης των κομμάτων σε συγκεκριμένα κοινωνικά συμφέροντα στα οποία το κόμμα δεν μπορεί να φτάσει απευθείας. Δημιουργώντας τέτοιες οργανώσεις, ή δεσμούς με τέτοιους οργανισμούς, τα κόμματα καταφέρνουν να επεκτείνουν τις ρίζες τους στην κοινωνία πέραν της κύριας εκλογικής τους βάσης.¹³⁶

¹³⁴ Βλ. Katz and Mair, «Models», ό.π., σσ. 9-11.

¹³⁵ Βλ. Katz and Mair, «Three Faces», ό.π., σ. 603.

¹³⁶ Βλ. Roguntke, «Organizations», ό.π., σ. 396.

Ανάμεσα στα βασικά χαρακτηριστικά των κομμάτων που άλλαξαν με την πάροδο του χρόνου ήταν και η βάση του ανταγωνισμού μεταξύ τους. Στην περίοδο κυριαρχίας του κόμματος ελίτ, οι πολιτικοί στόχοι και οι συγκρούσεις περιστρέφονταν κυρίως γύρω από τη διανομή των προνομίων και τα κόμματα ανταγωνίζονταν με γνώμονα το κύρος των οπαδών-μελών τους. Καθώς αναπτύχθηκε το κόμμα μαζών, η κύρια αντιπαράθεση στην πολιτική άρχισε να περιστρέφεται γύρω από ζητήματα κοινωνικής μεταρρύθμισης (αλλαγής) ή της εναντίωσης σε αυτή. Οι εκλογές αντικρίζονταν ως ανταγωνισμοί, όχι μεταξύ ανεξάρτητων υποψηφίων που ανταγωνίζονταν στη τοπική κοινότητα, ή στην εκλογική περιφέρεια αλλά μεταξύ αντιπροσωπευτικών ομάδων με εναλλακτικά προγράμματα και ιδεολογίες και μεγαλύτερη λαϊκή εμπλοκή.¹³⁷

1.4.3 Ιδεολογία

Η ιδεολογία αποτελεί σημαντική παράμετρο ανάλυσης και κατηγοριοποίησης των κομμάτων καθώς και των κομματικών συστημάτων, και αντικατοπτρίζεται, περισσότερο ή λιγότερο, στον πολιτικό λόγο αλλά και τις οργανωτικές δομές των κομμάτων και, αρκετές φορές, στην κυβερνητική τους πρακτική. Η ιδεολογία, γράφουν οι Vassalo και Wilcox, παρέχει μια θεμελιώδη δύναμη συνέχειας, και αποτελεί παράλληλα εργαλείο που χρησιμοποιούν τα κόμματα για να προσελκύσουν ψήφους και να κινητοποιήσουν τους ακτιβιστές τους.¹³⁸ Επιπλέον, η ιδεολογική διάκριση των κομμάτων μας επιτρέπει να αναγνωρίσουμε σε ικανοποιητικό βαθμό τις εκλογικές και κοινωνικές συστοιχίες (alignments) των κομμάτων, με την έννοια της διακρίβωσης των κοινωνικών στρωμάτων και συμφερόντων που αυτά εκφράζουν στο πολιτικό σκηνικό. Αυτή η τοποθέτηση μπορεί να έχει απολέσει μεγάλο μέρος της επεξηγηματικής της ικανότητας στις σύγχρονες συνθήκες, δεν παύει όμως από το να αποτελεί σημαντικό εργαλείο ανάλυσης των πολιτικών δεδομένων, ιδιαίτερα στην περίοδο την οποία ανασκοπεί η παρούσα εργασία.¹³⁹ Στη διεθνή βιβλιογραφία οι πλέον διαδεδομένες ιδεολογικές κατηγοριοποιήσεις των πολιτικών κομμάτων βασίζονται, είτε στο σχήμα Αριστερά – Δεξιά, είτε στις κομματικές οικογένειες.

1.4.3.1 Αριστερά - Δεξιά. *«Η πολιτική γίνεται, με την απώλεια του προσανατολισμού με βάση το Αριστερά - Δεξιά, βουβή ταινία ή, ακριβέστερα, ομιλούσα ταινία στην οποία χάνεται*

¹³⁷ Βλ. Katz and Mair, «Three Faces», ό.π., σ. 603.

¹³⁸ Vassalo Francesca and Clyde Wilcox (2006), «Party as a Carrier of Ideas», σσ. 413-421, στο Katz and Crotty, *Party Politics*, ό.π., σ. 414.

¹³⁹ Για μια σύνοψη της αμφισβήτησης του ρόλου των πολιτικών ιδεολογιών στη σύγχρονη εποχή βλ. Heywood Andrew (2003), *Political Ideologies*, 3rd Edition, Palgrave Macmillan, UK, σσ. 19-23.

ο ήχος».¹⁴⁰ Η χαρακτηριστική αυτή αναφορά του Beck για τη μετά το 1989 κατάσταση, απεικονίζει πολύ παραστατικά την καταλυτική επίδραση του άξονα αυτού στην πολιτική σκέψη και διαδικασία, ακόμα και στον αυτοπροσδιορισμό των ανθρώπων και των ομάδων, για ολόκληρο σχεδόν τον 20^ο αιώνα. Μια μεγάλη γκάμα μεθοδολογιών εισηγούνται ότι η διάσταση Αριστεράς - Δεξιάς αντιπροσωπεύει ικανοποιητικά τον χώρο στον οποίο τα κόμματα ανταγωνίζονται.¹⁴¹ Οι δύο έννοιες αλληλοεξαρτώνται με την έννοια ότι το ένα μέρος υπάρχει όταν υπάρχει το άλλο.¹⁴²

Το αντιθετικό αυτό σχήμα αποτελεί την ιστορική έκφραση των πολιτικών συγκρούσεων κατά τους τελευταίους δύο αιώνες. Παρόλες τις δυσκολίες που ενυπάρχουν σε οποιοδήποτε εγχείρημα κατάταξης συγκεκριμένων πολιτικών τάσεων κατά μήκος ενός κατασκευασμένου αναλυτικού άξονα, η τυπολογική μεταφορά Αριστεράς - Δεξιάς γίνεται καθολικά αποδεκτή, σημειώνει ο Τσουκαλάς.¹⁴³ Τα διάφορα κομματικά συστήματα με περισσότερα από ένα κόμμα περιγράφονται ως να ήταν τοποθετημένα σε ένα τόξο με κατεύθυνση από τα αριστερά προς τα δεξιά ή και αντίστροφα. Οι όροι Δεξιά και Αριστερά δεν απεικονίζουν μόνο ιδεολογικές διαφορές αλλά και αντικρουόμενα προγράμματα για την αντιμετώπιση πολλών προβλημάτων και φανερώνουν υπαρκτές αντιθέσεις ως προς τα συμφέροντα και τις αξιολογήσεις για τον προσανατολισμό της κοινωνίας.¹⁴⁴

Οι απαρχές της διάκρισης αυτής και της πολιτικής και κοινωνιολογικής ανάλυσης της σύγχρονης κοινωνίας με τους όρους Αριστεράς και Δεξιάς ανάγονται στην ιστορική ημέρα της 28ης Αυγούστου 1789 στη Γαλλία, όταν οι αντιπρόσωποι στη Συντακτική Συνέλευση που συγκάλεσε ο Βασιλιάς κάθισαν ανάλογα με την πολιτική τους τοποθέτηση και χρωματισμό σε ένα συνεχές ημικύκλιο, από τους πιο ριζοσπάστες και υπέρμαχους της ισότητας και της Επανάστασης στα αριστερά και τους πιο μετριοπαθείς και αριστοκράτες, οπαδούς του μοναρχικού βέτο στα δεξιά του ημικυκλίου της αίθουσας.¹⁴⁵ Η θεατρική αυτή κατανομή επικράτησε έκτοτε, στην Ευρώπη πρώτα, και μετά παγκόσμια, όχι μόνο ως προς την χωροταξική τοποθέτηση των πολιτικών δυνάμεων μέσα στα κοινοβούλια, αλλά, κυρίως, σε σχέση με την ιδεολογική και πολιτική τους αποκρυστάλλωση και τα συμφέροντα που εκπροσωπούσαν, αφού το αντιθετικό αυτό ζευγάρι ήταν εύκολα εφαρμόσιμο σε πολλά συστήματα.¹⁴⁶

¹⁴⁰ Βλ. Beck, *Πολιτικού*, ό.π., σ. 271.

¹⁴¹ Βλ. Vassalo and Wilcox, «Carrier», ό.π., σ. 417.

¹⁴² Βλ. Bobbio, *Δεξιά και Αριστερά*, ό.π., σ. 92.

¹⁴³ Τσουκαλάς Κωνσταντίνος (2002), «Προλεγόμενα», στο Bobbio, *Δεξιά και Αριστερά*, ό.π., σσ. 19, 22.

¹⁴⁴ Βλ. Bobbio, *Δεξιά και Αριστερά*, ό.π., σ. 76.

¹⁴⁵ Βλ. Lipset, *Political Man*, ό.π., σ. 128. Βλ. επίσης Mayer, *Συμπεριφορά*, ό.π., σ. 83.

¹⁴⁶ Βλ. Rokkan, *Parties*, ό.π., σ. 334.

Έκτοτε τα διακυβεύματα άλλαξαν, όμως, η διάκριση παρέμεινε και μέχρι σήμερα η πλειονότητα των πολιτών σκέφτεται τη πολιτική με τους όρους αυτούς. Οι δύο έννοιες δεν πρέπει να εκλαμβάνονται ως απόλυτες, με συγκεκριμένη εννοιολογική συσχέτιση διαχρονικά αλλά σχετικές· αποκτούν δηλαδή περιεχόμενο αναλόγως εποχής και καταστάσεων. Ο νοητικός αυτός άξονας αποτελεί τη συντεταγμένη βάση του οποίου προσλαμβάνουμε και αξιολογούμε τον κόσμο, κατηγοριοποιούμε τις κοινωνικές και πολιτικές αντιθέσεις και αποκρυσταλλώνουμε πολιτικές θέσεις και επιλογές.¹⁴⁷

Η διάκριση παραπέμπει στα κοινωνικοπολιτιστικά χαρακτηριστικά των ατόμων. Όσοι ανήκουν στη Δεξιά ή στην Αριστερά διαφοροποιούνται ως προς τους χώρους που ανήκουν και δεν έχουν τις ίδιες ομάδες αναφοράς.¹⁴⁸ Στις αναπτυγμένες χώρες υπάρχει μια λογική συσχέτιση μεταξύ της ιδεολογίας των πολιτικών κομμάτων και της υποστήριξης τους με βάση παράγοντες διαστρωμάτωσης.¹⁴⁹ Η σύγκρουση των δύο οφειλόταν στις διαφορετικές αξίες και συμφέροντα αυτών που εκπροσωπούσαν. Η ταύτιση της Αριστεράς με την κοινωνική αλλαγή και την ισότητα, της Δεξιάς με την αριστοκρατία και το συντηρητισμό, βάραινε όσο η πολιτική άρχισε να ορίζεται ως μάχη των τάξεων.¹⁵⁰

Η αντιπαράθεση Αριστεράς - Δεξιάς αναδύθηκε και αποκρυσταλλώθηκε μέσα από τη σύγκρουση συλλογικών και ταξικών συμφερόντων, ιδεών και αξιών.¹⁵¹ Από τις πρώτες επαναστάσεις του 1848 στην Ευρώπη η Αριστερά εννοιολογείται κοινωνικά και ο προσδιορισμός της γίνεται με ταξικά κριτήρια: εκπροσωπεί το φτωχό πληθυσμό των πόλεων, τους μικροϊδιοκτήτες, τους φτωχούς αγρότες και, κυρίως, το ανερχόμενο βιομηχανικό προλεταριάτο. Η Δεξιά ήταν πάντα ο κομματικός τομέας που συνδεόταν με τα συμφέροντα των ανώτερων ή κυρίαρχων τάξεων και ιστορικά αυτό το κριτήριο φαίνεται αποδεκτό, γράφει ο Lipset. Οι αντιτιθέμενες αξίες ανταποκρίνονταν γενικά στα συμφέροντα διαφορετικών τάξεων.¹⁵² Κατ' επέκταση, έννοιες που συνδέονται ιστορικά με την Αριστερά είναι η ισότητα, η κοινωνική δικαιοσύνη, η πρόοδος, ο προστατευτισμός, η μεταρρύθμιση, η αλλαγή, η αποαποικιοποίηση, ο κεντρικός οικονομικός σχεδιασμός, οι εθνικοποιήσεις, η ρύθμιση του καπιταλισμού, η περισσότερη αλλαγή υπέρ των μη προνομιούχων, η εναντίωση στο κατεστημένο και ο διεθνισμός. Αντίστοιχα, η Δεξιά προσδιορίζεται ως ο ιδεολογικός χώρος που υιοθετεί την ελεύθερη αγορά, την ανεξάρτηση από τον κεντρικό έλεγχο, την ατομικότητα υπεράνω του συνόλου, τη διατήρηση του

¹⁴⁷ Βλ. Bobbio, *Δεξιά και Αριστερά*, ό.π., σ. 55.

¹⁴⁸ Βλ. Mayer, *Συμπεριφορά*, ό.π., σ. 86.

¹⁴⁹ Βλ. Lipset, «Political Cleavages», ό.π., σ. 33.

¹⁵⁰ Βλ. Lipset, *Political Man*, ό.π., σ. 128.

¹⁵¹ Βλ. Τσουκαλάς, «Προλεγόμενα», ό.π., σ. 14.

¹⁵² Βλ. Lipset, *Political Man*, ό.π., σ. 232. Το ίδιο υποστηρίζει και η Mayer που γράφει ότι ανεξάρτητα από την εισοδηματική υποκατηγορία, η Αριστερά κερδίζει πάντοτε στους μη έχοντες και η Δεξιά στους ψηφοφόρους που διαθέτουν τουλάχιστον κάποια ιδιοκτησιακά στοιχεία. Βλ. Mayer, *Συμπεριφορά*, ό.π., σ. 94.

υφιστάμενου status quo και των προνομίων της ελίτ. Έννοιες που συνδέονται με τη Δεξιά είναι η εξουσία, η κοινωνική ιεραρχία, η τάξη και η ασφάλεια, η παράδοση και η ηθική, η κοινωνική αρμονία, ο εθνικισμός, η οικονομία της αγοράς, ο ελεύθερος ανταγωνισμός, ο милитарισμός, κτλ.¹⁵³ Το ιδεολογικό αυτό φάσμα περιλαμβάνει βέβαια, τόσο τη φιλελεύθερη Δεξιά όσο και τη συντηρητική, οι οποίες ήταν ξεκάθαρα διαχωρισμένες στο παρελθόν, αλλά με αρκετές συγκλίσεις μεταγενέστερα.

Παρόλο που όλοι οι σοβαροί μελετητές του κομματικού φαινομένου αναγνωρίζουν τις συσχετίσεις που αναφέρθηκαν πιο πάνω, όλοι ταυτόχρονα προειδοποιούν ότι αν και αυτό το γενικό σχήμα είναι έγκυρο, υπάρχει αξιοσημείωτη διαφοροποίηση ως προς την πολιτική συμπεριφορά των διάφορων εισοδηματικών ομάδων αφού υπάρχουν φτωχοί που κινούνται προς τη Δεξιά και, αντίστροφα, πλούσιοι που ψηφίζουν Αριστερά.¹⁵⁴ Η σχέση μεταξύ ταξικής θέσης (όπως καθορίζεται από την ιδιοκτησία, το εισόδημα, τη μόρφωση, το επάγγελμα, την κατοχή ισχύος και την κοινωνική θέση) και πολιτικής άποψης ή κομματικής επιλογής δεν είναι συνεπής πάντα. Μέρος της εξήγησης αυτού του φαινομένου και αυτών των αποκλίσεων, αφορά σε άλλα χαρακτηριστικά και δεσμεύσεις, όπως θρησκευτικές πεποιθήσεις και εθιμικές ή ηθικές αξίες που είναι πιο έντονες σε συγκεκριμένες συνθήκες και περιπτώσεις, παρά η οικονομική θέση. Αυτές οι αποκλίσεις όμως είναι και αποτέλεσμα της πολυπλοκότητας του συστήματος διαστρωμάτωσης της κοινωνίας. Στις σύγχρονες κοινωνίες τα άτομα έχουν ανόμοιες θέσεις στη ταξική δομή και έτσι υπόκεινται σε πολλές εμπειρίες και πιέσεις που έχουν αντιθετικές πολιτικές συνέπειες.¹⁵⁵

Τα αριστερά κόμματα απευθύνονται στα συμφέροντα των αριθμητικά μεγαλύτερων χαμηλότερων στρωμάτων αλλά η «ψήφος διαφοροποίησης» (deference vote) δίνει στους συντηρητικούς σημαντικό αριθμό ψήφων από τα μη προνομιούχα στρώματα.¹⁵⁶ Οι μηχανισμοί που είναι εγγενείς στις ταξικές κοινωνίες και που συνδράμουν την αποδοχή εκ μέρους των λαϊκών στρωμάτων των αξιών του συστήματος, βοηθούν στην εξισορρόπηση της σχετικής δύναμης συντηρητικών και αριστερών κομμάτων. Ο ίδιος ο Μαρξ, γράφει ο Lipset, αναγνώριζε ότι τμήματα των κατώτερων τάξεων υποστήριζαν το κατεστημένο και εξηγούσε αυτή την υποστήριξη (την οποία ονόμαζε ψευδή συνείδηση) προβάλλοντας ως επιχειρήματα το ότι οι κατώτερες τάξεις εισέρχονται στην πολιτική ζωή αποδεχόμενες τη νομιμοποίηση της υφιστάμενης στρωματικής διευθέτησης και ότι οι βασικοί θεσμοί της

¹⁵³ Budge Ian (2006), «Identifying Dimensions and Locating Parties: Methodological and Conceptual Problems», σσ. 422-434, στο Katz and Crotty, *Party Politics*, σ. 429· Sartori, «Sociology», ό.π., σ. 162· Bobbio, *Δεξιά και Αριστερά*, ό.π., σσ. 60-61, 161-178.

¹⁵⁴ Βλ. Lipset, *Political Man*, ό.π., σ. 234. Βλ. επίσης Mayer, *Συμπεριφορά*, ό.π., σ. 95.

¹⁵⁵ Βλ. Lipset, *Political Man*, ό.π., σ. 240.

¹⁵⁶ Βλ. Lipset, «Political Cleavages», ό.π., σ. 41.

κοινωνίας (θρησκεία, εκπαίδευση, ΜΜΕ) αναπαράγουν τις ιδέες και τις αξίες που υποστηρίζουν την υφιστάμενη τάξη πραγμάτων και που είναι αποδεκτές σε κάποιο βαθμό από όλα τα κοινωνικά στρώματα.¹⁵⁷

1.4.3.2 Κομματικές οικογένειες. Η έννοια της κομματικής οικογένειας, παρά τα μειονεκτήματά της, παραμένει μια ελκυστική και εύκολα κατανοήσιμη μεταφορά. «Μια κομματική οικογένεια είναι πρωταρχικά μια συνείδηση, μια πολιτική ταυτότητα που προσδιορίζεται από αρκετά σύνθετα και ετερόκλητα ιστορικά, ιδεολογικά, κοινωνικά, οργανωτικά και γενικότερα πολιτικά στοιχεία τόσο του παρελθόντος όσο και του παρόντος».¹⁵⁸

Η ιδεολογία, ως τέτοια, και οι κομματικές - ιδεολογικές οικογένειες εμφανίστηκαν και έγιναν τρόπος κατηγοριοποίησης και μελέτης μετά τη Γαλλική και τη Βιομηχανική Επανάσταση, σημειώνει ο Jones, ο οποίος προχωρεί σε μια περιγραφή της ιδεολογικής διαμάχης στην περίοδο μετάβασης από την παραδοσιακή κοινωνία στη σύγχρονη.¹⁵⁹ Οι ιδέες του παλαιού καθεστώτος αφορούσαν στη νόμιμη μοναρχία, στην εξουσία της εκκλησίας και στα προνόμια της αριστοκρατίας, σε αντίθεση με τις ιδέες του ριζοσπαστικού ιακωβινισμού, του εθνικισμού και της συνταγματικής διακυβέρνησης των μετά τη Γαλλική Επανάσταση ιδεών. Μετά το 1830 και σε αυξανόμενο ρυθμό, νέες πολιτικές δυνάμεις που διέβρωναν την υφιστάμενη πολιτική τάξη άρχισαν να εμφανίζονται. Αυτές οι νέες δυνάμεις ήταν κυρίως ο φιλελευθερισμός, ο εθνικισμός και ο σοσιαλισμός, οι οποίες επιτίθονταν στη σταθερότητα των υφιστάμενων πολιτικών δομών.

Ο φιλελευθερισμός κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα αφορούσε την πεποίθηση ότι η Κυβέρνηση θα έπρεπε να τυγχάνει της πλειοψηφίας της κοινωνίας. Οι φιλελεύθεροι πίστευαν ότι η δύναμη των παραδοσιακών θεσμών, όπως της εκκλησίας και της μοναρχίας, θα έπρεπε να περιοριστούν από νέους θεσμούς που θα εκπροσωπούσαν τα γενικά συμφέροντα της κοινωνίας και ιδιαίτερα αυτά της αριστοκρατίας και των πλουσιότερων τμημάτων της αστικής τάξης. Το φιλελεύθερο πρόγραμμα περιλάμβανε την κοινοβουλευτική διακυβέρνηση, ελευθερία του τύπου και ατομική ελευθερία και ήταν ιδιαίτερα δημοφιλές στην αναδύομενη αστική τάξη των κατασκευαστών, των εμπόρων και των ελευθέρων επαγγελματιών, που έβλεπαν τα προνόμια της εκκλησίας και των πλουσιότερων τμημάτων της αριστοκρατίας ως εμπόδια στη δική τους οικονομική και κοινωνική προοπτική. Έτσι, πέραν των απαιτήσεων για ξεχωριστές πολιτικές μεταρρυθμίσεις, ο φιλελευθερισμός υιοθέτησε αιτήματα οικονομικής ελευθερίας

¹⁵⁷ Βλ. Lipset, *Political Man*, ό.π., σ. 298.

¹⁵⁸ Mair Peter and Mudde Cas (1998), «The Party Family and its Study», σσ. 211-229, *Annual Review of Political Science*, Vol. 1, σ. 212.

¹⁵⁹ Βλ. Jones, *Revolutions*, ό.π., σσ. 29-41.

(ελεύθερο εμπόριο, κατάργηση δασμών, κατάργηση των φεουδαλικών περιορισμών). Η εμφάνιση του φιλελευθερισμού ήταν συνώνυμη με την εμφάνιση της αστικής τάξης.

Ο εθνικισμός υποστήριζε ότι μια ομάδα ανθρώπων που μοιράζονταν κοινή γλώσσα, καταγωγή, ιστορία, κληρονομιά, κουλτούρα και θρησκεία, πρέπει να αποτελούν έθνη - κράτη. Τα πρώτα σημάδια εθνικισμού εκδηλώθηκαν με τις δραστηριότητες της αστικής τάξης, των κατώτερων ευγενών και της μορφωμένης ελίτ. Στα χρόνια πριν το 1848 βρισκόταν ακόμα στο εμβρυακό του στάδιο και οι εθνικιστές ήταν ανίκανοι να συντονίσουν τα διαφορετικά τους προγράμματα. Αυτό επιτεύχθηκε μέχρι το τέλος του 19^{ου} αιώνα.

Ο σοσιαλισμός υποστήριζε ότι απαιτείτο αλλαγή και μεταρρύθμιση στην οικονομική οργάνωση της κοινωνίας, πέραν των πολιτικών αλλαγών. Ως όρος πρωτοχρησιμοποιήθηκε από τον Robert Owen στο *Co-operative Magazine* το 1827. Η βάση του σοσιαλισμού ήταν η κοινή ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής, διανομής και ανταλλαγής. Το βασικό ζήτημα ήταν τα μέσα υλοποίησης αυτού του στόχου. Για κάποιους σοσιαλιστές, ο τρόπος ήταν η κοινωνική μεταρρύθμιση, η φιλανθρωπία και η συνεργασία. Για άλλους ήταν η βίαιη επανάσταση. Η απήχηση του σοσιαλισμού την περίοδο δημιουργίας των πρώτων κομματικών συστημάτων ήταν πολύ μικρή.

1.5 Κομματικά συστήματα

Με δεδομένη την παραπάνω συζήτηση, οι πτυχές και παραμέτροι που εξετάστηκαν, θα μας βοηθήσουν να κατανοήσουμε το κομματικό σύστημα που αναπτύχθηκε στην Κύπρο την περίοδο που εξετάζουμε. Ένα κομματικό σύστημα ορίζεται ως το σύνολο των σχέσεων και αλληλεπιδράσεων ανάμεσα στον αριθμό των κομμάτων, στις αντίστοιχες διαστάσεις τους, στις συμμαχίες τους και στις στρατηγικές και τακτικές που χρησιμοποιούν στη σχέση τους με το κράτος.¹⁶⁰ Στον προσδιορισμό ενός κομματικού συστήματος δεν μπορούμε να κρίνουμε μόνο με το αριθμητικό κριτήριο αλλά πρέπει να προσμετρούμε και τα ποιοτικά χαρακτηριστικά: το είδος και το επίπεδο του ανταγωνισμού, την εκλογική δύναμη των κομμάτων, την ιδεολογική απόσταση που τα χωρίζει, τον βαθμό δόμησης του κομματικού συστήματος, το πρότυπο αλληλεπίδρασης μεταξύ τους, την τοποθέτηση τους έναντι του πολιτικού συστήματος, αν, δηλαδή, επιδιώκουν διατήρηση, ανατροπή ή αλλαγές που δεν αλλάζουν την ουσία του.¹⁶¹ Σύμφωνα με κάποιους ορισμούς, το κομματικό σύστημα

¹⁶⁰ Για την έννοια του κομματικού συστήματος βλ. Wolinetz, «Systems», ό.π., σσ. 51-52, όπου παραθέτει τους διάφορους ορισμούς των Duverger και Sartori.

¹⁶¹ Nohlen Dieter (2007), *Κομματικό Σύστημα και Εκλογικά Συστήματα*, Εκδόσεις Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη, σ. 75.

σχηματίζεται από τα κόμματα που ανταγωνίζονται μεταξύ τους για εκλόγιμα αξιώματα και για τον έλεγχο της κυβέρνησης. Είναι οι μορφές και οι τρόποι συνύπαρξης των κομμάτων.¹⁶² Τα κομματικά συστήματα διαφέρουν σε ένα ή όλα αυτά τα χαρακτηριστικά.

Τα κομματικά συστήματα διαφέρουν μεταξύ τους λόγω σειράς παραγόντων που περιλαμβάνουν τους διαφορετικούς τρόπους με τους οποίους προέκυψαν τα κόμματα μαζών λόγω της επέκτασης του εκλογικού δικαιώματος, τις ποικίλες συνθήκες κάτω από τις οποίες κόμματα που εκπροσωπούσαν λαϊκότερες κοινωνικές τάξεις σχημάτισαν τις ιδεολογίες τους, τον βαθμό στον οποίο τα διάφορα κράτη διευθέτησαν τις εντάσεις που προκλήθηκαν από τις βασικές διαιρετικές τομές που είναι κοινές στην ιστορία των κοινωνιών, όπως η θέση της θρησκείας, το καθολικό δικαίωμα ψήφου, η κατανομή του εθνικού εισοδήματος και οι διαφορές στα εκλογικά συστήματα. Ο αριθμός των κομμάτων σε μια χώρα είναι επίσης συνάρτηση της πολυπλοκότητας και της έντασης των κοινωνικών διαιρέσεων που αναζητούν πολιτική εκπροσώπηση.¹⁶³

Συνοψίζοντας τις θεωρητικές αναφορές μπορούμε να πούμε ότι η πληθώρα των ανταγωνιστικών κομματικών συστημάτων οφείλεται και επηρεάζεται από μια σειρά παραγόντων εκ των οποίων οι καθοριστικότεροι είναι:

(α) *Ταξικοί-κοινωνικοί λόγοι*, δηλαδή κοινωνικοοικονομικές συγκρούσεις και συμφέροντα.¹⁶⁴

(β) *Ιδεολογικοί και θρησκευτικοί παράγοντες*: Εδώ αναφερόμαστε στην ιδεολογική ένταση και απόσταση μεταξύ των πολιτικών δρώντων. Στις χώρες στις οποίες τα δημοκρατικά δικαιώματα (π.χ. δικαίωμα ψήφου και συντεχνιακά δικαιώματα) θεσμοποιήθηκαν πριν την μαζική εμφάνιση της εργατικής τάξης, η πολιτική αντιπαράθεση τείνει να έχει πιο ήπιο και νόμιμο τρόπο έκφρασης. Στις χώρες που δόθηκαν πολιτικά δικαιώματα (citizenship) στις νέες τάξεις χωρίς να προηγηθεί επαναστατική ανατροπή της συμβολικής πηγής παραδοσιακής εξουσίας (της μοναρχίας), επίσης τείνουν ως ομάδα, προς πιο σταθερή και λιγότερο έντονη πολιτική αντιπαράθεση.¹⁶⁵ Διαμάχες μεταξύ εκκλησιών και κράτους δημιουργούν επίσης κόμματα, όπως και οι συγκρούσεις ανάμεσα σε φορείς της διαδικασίας εκσυγχρονισμού και σε παραδοσιακά τμήματα της κοινωνίας.¹⁶⁶

(γ) *Ιστορικοί-εθνικοί παράγοντες*, όπως πολιτιστικές - εδαφικές διαφορές που είναι ξεχωριστές στην κάθε χώρα (π.χ. χώρα των Βάσκων).

¹⁶² Βλ. Mainwaring and Torcal, «Party System Institutionalization», ό.π., σ. 205.

¹⁶³ Βλ. Lipset, «Political Cleavages», ό.π., σ. 23.

¹⁶⁴ Βλ. Ράσκε και Κατσούλης, *Κόμματα*, ό.π., σ. 17.

¹⁶⁵ Βλ. Lipset, «Political Cleavages», ό.π., σ. 32.

¹⁶⁶ Βλ. Ράσκε και Κατσούλης, *Κόμματα*, ό.π., σ. 17.

(δ) *Θεσμικοί παράγοντες*, όπως το εκλογικό σύστημα και το μέγεθος της εκλογικής περιφέρειας, οι οποίοι δεν μπορούν να αποσπαστούν από τις εκάστοτε κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες.¹⁶⁷ Τα εκλογικά συστήματα δεν δημιουργούνται στο κενό αλλά είναι προϊόν των εκάστοτε ιστορικών συνθηκών και έκφραση των πραγματικών συσχετισμών εξουσίας.¹⁶⁸

Τις προτάσεις αυτές της διεθνούς βιβλιογραφίας θα εξετάσουμε στη συνέχεια της εργασίας αυτής για την περίπτωση της Κύπρου αφού πρώτα παραθέσουμε το αναλυτικό πλαίσιο οργάνωσης της μελέτης.

1.6 Αναλυτικό πλαίσιο εργασίας για την εμφάνιση και εξέλιξη των πολιτικών κομμάτων

Η παρούσα διερεύνηση ακολουθεί δύο βασικές θεωρητικές προσεγγίσεις της προέλευσης/γένεσης των κομμάτων, οι οποίες πρέπει να αναλυθούν συμπληρωματικά και οι οποίες αποτελούν το αναλυτικό πλαίσιο οργάνωσης της εργασίας. Η πρώτη είναι του Γάλλου πολιτικού επιστήμονα Maurice Duverger (1951), μια οργανωσιακή θεωρία, ο οποίος έκανε την κλασική διάκριση μεταξύ κομμάτων κοινοβουλευτικής και εξωκοινοβουλευτικής προέλευσης και η δεύτερη είναι η θεωρία των διαιρετικών τομών (cleavages) των Lipset και Rokkan (1967), μια περισσότερο κοινωνιολογική προσέγγιση.

Σύμφωνα με τη θεωρία του Duverger, η ίδρυση των κομμάτων κοινοβουλευτικής προέλευσης οφείλεται (α) στην πολιτική ενδυνάμωση του θεσμού του κοινοβουλίου που κατέστησε πολιτικά σκόπιμη και αναγκαία τη συγκρότηση κοινοβουλευτικών ομάδων και (β) στην επέκταση του δικαιώματος ψήφου που κατέστησε αναπόφευκτη την ίδρυση εκλογικών επιτροπών, δηλαδή επιτροπών προσκείμενων στους πολιτευόμενους βουλευτές και επιφορτισμένων αρχικά με την εγγραφή στον εκλογικό κατάλογο και μετά με την καθοδήγηση και προσανατολισμό της εκλογικής συμπεριφοράς των μαζών που αποκτούσαν το δικαίωμα ψήφου.¹⁶⁹ Τα κόμματα αυτά αντιστοιχούν με τα κόμματα που αναλύσαμε πιο πάνω.

Η εξωκοινοβουλευτική προέλευση των κομμάτων αναφέρεται στη δημιουργία ενός κόμματος από ένα προϋπάρχον θεσμό/οργάνωση του οποίου οι πραγματικές δραστηριότητες δεν αφορούσαν στο κοινοβούλιο και στις εκλογές. Η δημιουργία αυτών των κομμάτων περιέκλειε κάποια πρόκληση στις κυρίαρχες ομάδες, απαίτηση για εκπροσώπηση και μερίδιο εξουσίας από στρώματα και τάξεις που βρίσκονταν εκτός πολιτικής διαδικασίας. Τέτοια κόμματα σχετίζονται με την επέκταση του εκλογικού

¹⁶⁷ Βλ. Nohlen, *Κομματικό Σύστημα*, ό.π., σσ. 526, 562.

¹⁶⁸ Βλ. Rokkan, *Parties*, ό.π., σ. 168. Βλ. επίσης Nohlen, *Κομματικό Σύστημα*, ό.π., σ. 585.

¹⁶⁹ Βλ. Duverger, *Political Parties*, ό.π., σσ. xxiv-xxx.

δικαιώματος, ισχυρά διαμορφωμένες κοσμικές ή θρησκευτικές ιδεολογίες και στις περισσότερες αναπτυσσόμενες περιοχές, με εθνικά και ανταποικιακά κινήματα. Έπαιρναν την αρχική τους οργανωτική ώθηση από ποικίλες πηγές όπως συντεχνίες, συνεργατικές εταιρίες, φοιτητές, διανοούμενους, θρησκευτικές οργανώσεις, επίσημες εκκλησίες, κτλ. Τα πιο χαρακτηριστικά παραδείγματα τέτοιων κομμάτων ήταν τα σοσιαλιστικά στα τέλη του 19^{ου} αιώνα και, ιδιαίτερα, το Βρετανικό Εργατικό Κόμμα που ιδρύθηκε το 1899 από το συνέδριο των εργατικών συνδικάτων, καθώς και τα χριστιανοδημοκρατικά στις αρχές του 20^{ου} αιώνα ως απάντηση στα προλεταριακά κινήματα.¹⁷⁰ Τα κόμματα αυτού του τύπου αντιστοιχούν στο κόμμα μαζών (βλ. παραπάνω).

Ο Duverger, σε σχέση με αυτά τα κόμματα και τις διαφορές τους με τα κοινοβουλευτικώς προερχόμενα, σημειώνει ότι τείνουν να είναι πιο συγκεντρωτικά, με περισσότερη ιδεολογική συνοχή και πειθαρχία που απορρέει από τον μεγάλο αριθμό μελών που διαθέτουν, με λιγότερη επιρροή της κοινοβουλευτικής πτέρυγας του κόμματος αφού δεν διαδραμάτισε ιδιαίτερο ρόλο στην ίδρυση τους και, γενικά, λιγότερο πρόθυμα να αποδώσουν μεγάλη σημασία στο κοινοβούλιο και τις εκλογικές διαδικασίες, τις οποίες βλέπουν ως ένα μόνο στοιχείο στην όλη δραστηριότητα του κόμματος και ένα από τα μέσα για υλοποίηση των πολιτικών του στόχων. Βρίσκουμε πολύ λίγα κόμματα εξωκοινοβουλευτικής προέλευσης πριν τη γένεση των σοσιαλιστικών στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, από το σημείο αυτό και έπειτα, όμως, ο τρόπος αυτός δημιουργίας γίνεται ο κανόνας και το αντίστροφο η εξαίρεση.¹⁷¹

Η δεύτερη είναι η θεωρία των Lipset και Rokkan (1967): η κλασική θεωρία των διαιρετικών τομών.¹⁷² Η δική τους προσέγγιση είναι περισσότερο κοινωνιολογική και αφορά στη σχέση των κομμάτων με την κοινωνία. Σύμφωνα με αυτήν, η δημιουργία των κομμάτων είναι αποτέλεσμα της ύπαρξης μέσα στις κοινωνίες διαίρεσεων και συγκρούσεων που έχουν διάφορες αιτίες και πηγές και τις οποίες τα πολιτικά κόμματα ενσωματώνουν και εκφράζουν στο πολιτικό επίπεδο. Βασική υπόθεση του μοντέλου είναι ότι οι ψηφοφόροι ταυτίζονται με τα συμφέροντα τους σύμφωνα με την κοινωνιολογική τους θέση μέσα στην κοινωνία και επιλέγουν το κόμμα που τα εκφράζει καλύτερα.¹⁷³ Η προσέγγιση αυτή δεν είναι καινοφανής. Μεγάλο μέρος των συζητήσεων για τη σχέση κόμματος-κοινωνίας ήδη υπάρχει στη δουλειά πολλών θεωρητικών του προηγούμενου αιώνα, γράφει ο Siavelis. Δεκαετίες πριν την ανάπτυξη της βιβλιογραφίας για τις

¹⁷⁰ Βλ. Duverger, *Political Parties*, ό.π., σσ. xxx-xxxiv. Βλ. επίσης LaPalombara and Weiner, «Origin of Parties», ό.π., σσ. 9-10.

¹⁷¹ Βλ. Duverger Maurice, *Parties*, ό.π., σσ. xxxiv-xxxvii.

¹⁷² Βλ. Lipset and Rokkan, «Cleavage Structures, Party Systems and Voter Alignments: An Introduction», ό.π..

¹⁷³ Βλ. Mainwaring and Torcal, «Party System Institutionalization», ό.π., σ. 210.

σύγχρονες διαιρετικές τομές, οι παραδοσιακές αναλύσεις αναφέρονταν σε κομματικές συγκρούσεις με όρους πόλης έναντι χωριού, εκκλησίας έναντι αντικληρικών, μιας τάξης ενάντια στην άλλη, κτλ.¹⁷⁴ Οι αναφορές αυτές είχαν ως κοινή συνισταμένη τη σύγκρουση συμφερόντων. Χαρακτηριστική είναι μια αναφορά στα τέλη του 19^{ου} αιώνα: «*Η θεωρία σπάνια κτίζει κόμματα. Μόνο τα κοινωνικά συμφέροντα κάνουν κόμματα. Δηλαδή τα συμφέροντα των κοινωνικών τάξεων είναι πολύ πιο συνδεδεμένα με τις κομματικές θεωρίες από ότι τα ίδια τα κόμματα παραδέχονται*».¹⁷⁵

Η προσέγγιση των Lipset και Rokkan βασίζεται στην έννοια των διαιρετικών τομών και των κοινωνικών διαχωρισμών, τα οποία αποτελούν χαρακτηριστικό γνώρισμα των κοινωνιών σύμφωνα με τους Hall και Gieben.¹⁷⁶ Διαχωρισμούς ανάμεσα σε πλούσιους και φτωχούς, ανάμεσα σε κοινωνικές τάξεις, ανάμεσα σε περιφέρειες, ανάμεσα σε ανθρώπους διαφορετικών θρησκειών και διαφορετικών εθνικών προελεύσεων ή φυλών. Όλοι αυτοί οι διαχωρισμοί αποτελούν διαστάσεις της κοινωνικής δομής και της κοινωνικής πραγματικότητας. Οι διαιρετικές τομές αποτελούν βαθιές δομικές διαιρέσεις που διατηρούνται διαμέσου του χρόνου και των γενεών. Υπάρχει μια ιεραρχία των διαιρετικών βάσεων στο κάθε σύστημα και η πολιτική τους προτεραιότητα ποικίλει ανάμεσα στα διάφορα πολιτεύματα και χώρες και αλλάζει διαμέσου του χρόνου.¹⁷⁷

Οι Lipset και Rokkan επιχειρηματολόγησαν ότι οι διαδικασίες του σχηματισμού εθνών - κρατών και η βιομηχανική επανάσταση διαίρεσαν τις κοινωνίες και ότι οι διαιρετικές τομές που δημιουργήθηκαν, πολιτικοποιήθηκαν με τη μορφή των πολιτικών κομμάτων. Από αυτή την οπτική, τα κόμματα μετασχημάτισαν κοινωνικές ταυτότητες σε πολιτικές.¹⁷⁸ Στο μελέτημα τους επικεντρώνονται στις συγκρούσεις και στις διαδικασίες με τις οποίες αυτές «μεταφράζονται» σε κομματικά συστήματα. Οι συγκρούσεις και οι αντιφάσεις μπορούν να προκύψουν από πολλές σχέσεις μέσα στην κοινωνική δομή αλλά μόνο μερικές από αυτές τείνουν να πολώνουν την πολιτική κατάσταση. Το θεωρητικό μοντέλο των Lipset και Rokkan ξεκινά με τον εντοπισμό των πιθανών πηγών έντασης και αντιθέσεων στις κοινωνικές δομές και, ακολούθως, προχωρεί στην καταγραφή των εμπειρικά υπαρχόντων παραδειγμάτων πολιτικής έκφρασης της κάθε σύγκρουσης σε μια σειρά από χώρες, κυρίως της Δυτικής Ευρώπης και της Βόρειας Αμερικής.

Οι Lipset και Rokkan θεωρούν ότι οι κρίσιμες διαιρετικές τομές και οι πολιτικές τους εκφράσεις βρίσκονται μέσα σε ένα δυδιάστατο χώρο του οποίου ο ένας άξονας αποτελεί

¹⁷⁴ Βλ. Siavelis, «Structure», ό.π., σ. 360.

¹⁷⁵ Von Treitsche Heinrich (1871), «Parties and Party Groups», στο Scarrow, *Perspectives*, ό.π., σ. 159.

¹⁷⁶ Βλ. Hall and Gieben, *Νεωτερικότητα*, ό.π., σ. 259.

¹⁷⁷ Βλ. Mair, «Cleavages», ό.π., σ. 373.

¹⁷⁸ Βλ. Scarrow, «Origins», ό.π., σ. 20.

την εδαφική διάσταση (κέντρο-περιφέρεια) και ο άλλος τον λειτουργικό άξονα (οικονομία).¹⁷⁹ Εντοπίζουν τέσσερις βασικές διαιρετικές τομές γύρω από τις οποίες σχηματίζονται κοινωνικές διαιρέσεις και, κατ' επέκταση, κόμματα που τις εκφράζουν. Δύο από αυτές είναι προϊόντα της εθνικής (γαλλικής) επανάστασης: η πρώτη, είναι η σύγκρουση μεταξύ των κεντρικών δυνάμεων που οικοδομούν το έθνος, από τη μια και της αντίστασης των εθνικά, γλωσσικά, ή θρησκευτικά ξεχωριστών πληθυσμών στις επαρχίες και τις περιφέρειες, από την άλλη (κέντρο έναντι περιφέρεια). Από αυτή τη σύγκρουση προέκυψαν τα κόμματα υπεράσπισης γλωσσικών, εθνοτικών, κοκ, ιδιαιτεροτήτων (π.χ. χώρα των Βάσκων). Η δεύτερη, είναι η σύγκρουση μεταξύ του εθνικού κράτους και των ιστορικά καθιερωμένων προνομίων της εκκλησίας με βασικό ζήτημα τον κοσμικό ή θρησκευτικό έλεγχο της εκπαίδευσης (κράτος έναντι εκκλησία). Από αυτή τη σύγκρουση δημιουργήθηκαν τα κόμματα υπεράσπισης των εκκλησιαστικών προνομίων (π.χ. Χριστιανοδημοκρατικά). Οι άλλες δύο ήταν προϊόντα της βιομηχανικής επανάστασης: η σύγκρουση μεταξύ των ιδιοκτητών γης (γαιοκτήμονες, αριστοκρατία) και της αναδυόμενης τάξης των βιομηχάνων και εμπόρων (αστική τάξη) που διεκδικούσε μερίδιο και πρόσβαση στην εξουσία (γαιοκτήμονες έναντι αστικής τάξης). Από αυτή τη σύγκρουση προέκυψαν τα συντηρητικά και τα φιλελεύθερα κόμματα, με τα δεύτερα να αποτελούν την οργανωτική έκφραση της αστικής τάξης στα πρώτα της βήματα. Η άλλη ήταν η σύγκρουση μεταξύ ιδιοκτητών γης και εργοδοτών, από τη μια και ενοικιαστών, εργατών γης και εργατών, από την άλλη. Η σύγκρουση δηλαδή της ανερχόμενης εργατικής τάξης με την αστική (ιδιοκτήτες έναντι εργάτες). Η σύγκρουση αυτή δημιούργησε τα πολιτικά κόμματα της εργατικής τάξης, δηλαδή τα σοσιαλιστικά και τα κομμουνιστικά.

Και οι δύο επαναστάσεις είχαν συνέπειες για τη δομή των διαιρετικών τομών σε κάθε έθνος αλλά η γαλλική επανάσταση παρήγαγε τις βαθύτερες και τις πιο έντονες αντιπαραθέσεις, γράφει ο Rokkan, διότι αφορούσε σε συγκρούσεις αξιών και πολιτισμικών ταυτοτήτων. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την μεγαλύτερη πολυμορφία των κομματικών συστημάτων και του πολιτικού χώρου της Δεξιάς, ως του χώρου που εξέφρασε την αστική τάξη και τις εσωτερικές διαιρέσεις της. Οι συγκρούσεις στην αγορά εργασίας, αντίθετα, είχαν ομοιόμορφα διαιρετικό χαρακτήρα αφού έτειναν να απλοποιούν τον χαρακτήρα των συγκρούσεων και να τον περιορίζουν. Σε όλες τις χώρες της Ευρώπης εμφανίστηκαν, έτσι, εργατικά κόμματα με την εκβιομηχάνιση. Οι αναδυόμενες μάζες εργατών δυσανασχετούσαν με τις συνθήκες εργασίας τους και την ανασφάλεια και αισθάνονταν πολιτισμικά και κοινωνικά αποξενωμένοι. Ως αποτέλεσμα σχηματίστηκαν εργατικές συντεχνίες και σοσιαλιστικά κόμματα. Η επιτυχία τέτοιων κινήσεων

¹⁷⁹ Βλ. Lipset and Rokkan, «Cleavage Structures», ό.π., σ. 95.

εξαρτούνταν από αρκετούς παράγοντες: την ισχύ των πατερναλιστικών παραδόσεων, το μέγεθος της εργατικής δύναμης, το επίπεδο ευμάρειας και σταθερότητας στην εργασία, τις προοπτικές επαγγελματικής ανόδου, κτλ.¹⁸⁰

1.6.1 Σημεία κριτικής και προσοχής. Σε σχέση με τη θεωρία των διαιρετικών τομών πρέπει να σημειώσουμε μερικά σημαντικά ζητήματα που αφορούν σημεία κριτικής, προειδοποιήσεων και προσοχής στη χρήση τους.

Σε σχέση με την κριτική, η Randall, σημειώνει ότι το μοντέλο εντόπιζε μια σειρά πιθανών διαιρετικών γραμμών που αφορούν κυρίως στον αναπτυγμένο κόσμο. Παραγνώριζε μια διαιρετική τομή (ή βάση ταύτισης) που ήταν πολύ σημαντική στον σχηματισμό των κομμάτων στον αναπτυσσόμενο κόσμο, αυτή του καταπιεσμένου έθνους ενάντια στην ιμπεριαλιστική κατοχική δύναμη. Πολλά από τα μεγαλύτερα κόμματα στις χώρες αυτές αναπτύχθηκαν μέσα από κινήματα εθνικής απελευθέρωσης.¹⁸¹ Στην ίδια παρατήρηση προβαίνει και ο Macridis, που γράφει ότι τα κόμματα στα νεοδημιούργητα έθνη σχηματίστηκαν υπό διαφορετικές συνθήκες σε σχέση με τα αντίστοιχα στη Δύση και για να αντιμετωπίσουν ζητήματα τα οποία τα κόμματα στη Δύση δεν αντιμετώπισαν άμεσα. Ως τέτοια, αναφέρει, μεταξύ άλλων, την εθνική απελευθέρωση και ταυτότητα, τη δημιουργία νομιμοποιημένων κυβερνητικών θεσμών, την απουσία εμπειρίας αντιπροσωπευτικής διακυβέρνησης, τη διαχείριση των διαφορετικών ειδών σύγκρουσης μέσα στη χώρα δεδομένου ότι το αποικιοκρατικό παρελθόν των χωρών αυτών εμφυσούσε μια κλίση για συγκρουσιακές καταστάσεις παρά συναίνεση, τη θέση της θρησκείας.¹⁸² Αυτή η κριτική αποκτά ιδιαίτερη σημασία για την περίπτωση της Κύπρου η οποία εντάσσεται στις υπανάπτυκτες και αποικιοκρατούμενες χώρες.

Στις αναπτυσσόμενες χώρες η πολιτική αντιπαράθεση τείνει να έχει πιο έντονο και πολύπλοκο χαρακτήρα και είναι πιο ιδεολογικοποιημένη.¹⁸³ Ένα από τα χαρακτηριστικά της υπανάπτυξης ήταν η έλλειψη σύγχρονης βιομηχανίας και μιας ταξικής δομής που να την αντικατοπτρίζει. Έτσι, φυλετικές, θρησκευτικές, περιφερειακές και πολιτισμικές διαιρέσεις ήταν πιο σημαντικές από τις ταξικές, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι ο ταξικός ανταγωνισμός δεν υφίστατο. Στις χώρες αυτές το αντιαποικιακό κίνημα ήταν συχνά έκφραση εθνικισμού αλλά και ταξικού αγώνα, ενάντια στην πλούσια τάξη των ξένων καπιταλιστών.¹⁸⁴

¹⁸⁰ Βλ. Rokkan, *Parties*, ό.π., σσ. 103, 108-109.

¹⁸¹ Βλ. Randall, «Structure», ό.π., σ. 389.

¹⁸² Βλ. Macridis, «Introduction», ό.π., σσ. 15-16.

¹⁸³ Βλ. Lipset, *Political Man*, ό.π., σ. 454.

¹⁸⁴ Βλ. Chodak, «Functions», ό.π., σ. 272.

Ένα άλλο σημαντικό ζήτημα αφορά στον αριθμό και την προτεραιότητα των διαιρετικών τομών στην κάθε χώρα. Οι Vassalo και Clyde γράφουν ότι δεν είναι όλες οι διαιρετικές τομές σε μια κοινωνία που μεταφράζονται σε πολιτικά κόμματα¹⁸⁵ και ο Mozaffar ότι δεν πολιτικοποιούνται όλες οι κοινωνικές διαιρετικές τομές, και ακόμα λιγότερες γίνονται κομματικοποιημένες, δηλαδή να μεταβληθούν σε σημαντικές γραμμές κομματικής διαίρεσης.¹⁸⁶ Οι διάφορες ευρωπαϊκές χώρες παρουσίασαν σημαντικές διαφορές σε σχέση με τον χαρακτήρα και την ένταση των διαιρετικών τομών. Αυτές οι διαφορές οφείλονταν μερικώς σε αντικειμενικές διαφορές στη κοινωνική δομή αφού κάποιες κοινωνικές διαιρέσεις υπήρχαν σε κάποιες χώρες αλλά όχι σε άλλες (π.χ. εθνική ανομοιογένεια). Περαιτέρω, εξαρτώνταν και από τις περιστάσεις του κατά πόσο, και σε ποιο βαθμό, ιδιαίτερες διαιρετικές τομές πολιτικοποιήθηκαν αποτελεσματικά. Παράγοντες όπως η θρησκεία, ή η κοινωνική τάξη έτυχαν περισσότερης αξιοποίησης σε κάποια πολιτικά συστήματα παρά σε άλλα. Σημαντικές διαφορές υπάρχουν και στη διάρκεια των διαιρετικών τομών στο κομματικό σύστημα αφού κάποιες επιδεικνύουν μεγαλύτερη αντοχή από άλλες.¹⁸⁷

Καθοριστικό ζήτημα στην ένταση και τη διάρκεια των διαιρέσεων αποτελεί το κατά πόσο οι διαιρετικές τομές είναι συγκλίνουσες ή τεμνόμενες (αν ενδυναμώνουν, δηλαδή, η μια την άλλη ή όχι). Οι τεμνόμενες διαιρετικές τομές (cross-cutting) έτειναν να ευνοούν το σχηματισμό κομμάτων με πιο ετερογενείς βάσεις και περισσότερη μετριοπάθεια επειδή οι διαφορές ανάμεσα στις ομάδες μειώνονταν με τις πολλαπλές μορφές ομογνωμίας και αφοσίωσης (loyalties) και άλλα κοινωνικά χαρακτηριστικά που ήταν κοινά ανάμεσα στα άτομα.¹⁸⁸ Στη μαρξιστική προσέγγιση της μελέτης των κριτηρίων του κύρους (status) ή της τάξης, όλες οι διαιρέσεις στην κοινωνία όπως το επάγγελμα, ο πλούτος, η εθνικότητα, κ.α., συμπίπτουν με τρόπο ώστε να μην εμφανίζονται τεμνόμενες διαιρετικές τομές και οι πολλές διαιρετικές γραμμές να συναντώνται σε μια, αυτή που ονόμασε ο Dahrendorf «υπερεπιβαλλόμενη» (superimposed).¹⁸⁹ Σε αυτές τις περιπτώσεις, οι πολιτικές συγκρούσεις έπαιρναν έντονη μορφή, που σε μερικές περιπτώσεις οδηγούσε και σε εμφύλιες συρράξεις.

Αυτή την αλληλεξάρτηση μεταξύ των διαιρετικών τομών αναγνώριζαν και οι ίδιοι οι Lipset και Rokkan. Ο Rokkan, σημείωνε ότι «*καμιά από τις διαιρετικές τομές δεν μπορεί να*

¹⁸⁵ Βλ. Vassalo and Wilcox, «Carrier», ό.π., σ. 415.

¹⁸⁶ Mozaffar Shaheen (2006), Party, Ethnicity and Democratization in Africa, σσ. 239-247, στο Katz and Crotty *Party Politics*, ό.π., σ. 242.

¹⁸⁷ Daalder Hans (1990), «The Reach of the Party System», στο Mair Peter (Επιμ.), *The West European Party System*, Oxford University Press, Oxford, σ. 87.

¹⁸⁸ Βλ. Siavelis, «Structure», ό.π., σ. 361.

¹⁸⁹ Allardt Erik (1964), «Patterns of Class Conflict and Working Class Consciousness in Finnish Politics», σσ. 97-131, στο Allardt and Littunen, *Cleavages, Ideologies and Party Systems*, σ. 105.

ειδωθεί ξεχωριστά. Έχει μεγάλη σημασία το σύστημα αλληλεξάρτησης μεταξύ τους, που δημιουργείται σε κάθε χώρα».¹⁹⁰ Ο Lipset έγραφε ότι,

*«ο χαρακτήρας και το περιεχόμενο των κυριότερων διαιρετικών τομών που επηρεάζει την πολιτική σταθερότητα μιας κοινωνίας, καθορίζεται σε μεγάλο βαθμό από ιστορικούς παράγοντες που επηρέασαν τον τρόπο με τον οποίο τα κυριότερα θέματα που διαιρούν τη κοινωνία, επιλύθηκαν ή όχι. Η σημαντική ερώτηση είναι αν τα θέματα αυτά αντιμετωπίστηκαν ξεχωριστά και με σειρά, με το ένα να επιλύεται πριν εμφανιστεί το άλλο, ή αν συσσωρεύτηκαν, ούτως ώστε παραδοσιακές πηγές διαίρεσης να αναμειγνύονται με καινούριες. Η επίλυση των εντάσεων με τη σειρά συνεισφέρει σε ένα σταθερό πολιτικό σύστημα. Η μεταφορά ζητημάτων από μια ιστορική περίοδο σε άλλη δημιουργεί μια πολιτική ατμόσφαιρα πικρίας και έντασης παρά ανοχής και συμβιβασμού».*¹⁹¹

Ένα τρίτο ζήτημα αφορούσε στο ότι η ανάλυση των διαιρετικών τομών με εμπειρικούς όρους παραγνώριζε τα κόμματα ως ανεξάρτητες μεταβλητές των οποίων οι δραστηριότητες επίσης συγκαθόριζαν και διαμόρφωναν την κοινωνία.¹⁹² Πιο πρόσφατες αναζητήσεις απορρίπτουν το απλό μηχανικό μοντέλο στο οποίο οι κοινωνικές διαιρετικές τομές αυτόματα μεταφράζονται σε κόμματα και επικεντρώνονται στη διαδικασία κατά την οποία τα κόμματα κινητοποιούν με επιτυχία αυτές τις διαιρετικές τομές και δημιουργούν πολιτικές ταυτότητες.¹⁹³ Ο ρόλος του πολιτικού υποκειμένου, δηλαδή του πολιτικού κόμματος, είναι καθοριστικός.

Τα ζητήματα που πραγματεύεται η θεωρία των διαιρετικών τομών άπτονται του ζητήματος της σύγκρουσης και της διευθέτησης της σε μια κοινωνία. Όπως οι ίδιοι οι Lipset και Rokkan γράφουν, «η διαλεκτική της σύγκρουσης και της ενσωμάτωσης είναι κεντρικού ενδιαφέροντος στη σύγχρονη έρευνα της συγκριτικής κοινωνιολογίας των πολιτικών κομμάτων».¹⁹⁴ Η σύγκρουση θεωρείται ως η μοναδική μέθοδος για την εξεύρεση θεσμοποιημένων τρόπων μείωσης των πιέσεων που προκαλούνται από την ανισότητα στην κοινωνική θέση σε μια κοινωνία. Οι μοναδικές ομάδες που έχουν συμφέρον να μειώσουν την ανισότητα είναι οι μη προνομιούχες. Αυτές οι ομάδες, όμως, μπορούν να υποβάλουν τα αιτήματα τους στο σύστημα μόνο αν το καθεστώς στο οποίο λειτουργούν επιτρέπει την ελεύθερη οργάνωση σε συντεχνίες, κόμματα, κτλ. Η μόνη αποτελεσματική αντίδραση στην ισχύ των κυρίαρχων τάξεων είναι η ισχύς των μη προνομιούχων και τα βασικότερα όπλα των κατώτερων στρωμάτων και των εκμεταλλευομένων τάξεων είναι η ικανότητα να

¹⁹⁰ Rokkan Stein (1968), «The Structuring of Mass Politics in the Smaller European Democracies: A Developmental Typology», σσ. 173-210, *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 10, No 2 (January), σ. 206.

¹⁹¹ Βλ. Lipset, *Political Man*, ό.π., σ. 71.

¹⁹² Βλ. Siavelis, «Structure», ό.π., σ. 361.

¹⁹³ Βλ. Scarrow, «Origins», ό.π., σ. 20.

¹⁹⁴ Βλ. Lipset and Rokkan, «Cleavage Structures», ό.π., σ. 5.

οργανωθούν, να απεργήσουν, να διαδηλώσουν και να αφαιρέσουν με τη ψήφο τους την εκτελεστική εξουσία από την κυρίαρχη τάξη.¹⁹⁵

Συνοψίζοντας τη θεωρητική αυτή συζήτηση και, ιδιαίτερα για τους σκοπούς της παρούσας μελέτης, μπορούμε να πούμε ότι τα κόμματα είναι προϊόντα συγκρούσεων- πολιτικών διαιρετικών τομών¹⁹⁶ και οι παράγοντες εμφάνισης τους περιλαμβάνουν:

(α) *Τις ταξικές ή γενικότερες κοινωνικές συγκρούσεις.* Η έννοια του ταξικού αγώνα που «μεταφράζεται» δημοκρατικά σε πολιτικό έχει αποτελέσει βασική παραδοχή στο αντικείμενο των πολιτικών κομμάτων.¹⁹⁷ Όπως έχει σημειωθεί, όμως, από αρκετούς μελετητές του κομματικού φαινομένου, απαιτείται μεγάλη προσοχή, ώστε να μην ανάγεται αυτή η σύγκρουση ως η μοναδική. Με την εμφάνιση του καπιταλισμού και την έλευση της νεωτερικότητας, η οικονομική και πολιτική σφαίρα διαχωρίστηκαν. Αυτό είχε ως επίπτωση η πολιτική διαδικασία να συσκοτίζει τις κοινωνικοοικονομικές διαφορές. Έτσι, οι ταξικές σχέσεις δεν εμφανίζονται σε ωμή και καθαρή μορφή αλλά, συνήθως, διαμεσολαβούνται.¹⁹⁸ Οι κοινωνικοοικονομικές τάσεις σύγκρουσης κυριαρχούν μεν στα ευρωπαϊκά κομματικά συστήματα αλλά ποτέ δεν εμφανίζονται ως μια ιδανική τυπική έκφραση μιας βασικής σύγκρουσης αρχών δύο κοινωνικών τάξεων που βρίσκονται αντιμέτωπες με τη μορφή δύο κομμάτων.¹⁹⁹

(β) Ο ταξικός δεν ήταν ο μοναδικός κοινωνικός αγώνας που έχει εξελιχθεί σε πολιτικό. *Θρησκευτικοί, πολιτισμικοί και περιφερειακοί αγώνες* επίσης εκφράστηκαν σε πολιτικές διαιρέσεις και κόμματα. Αυτές οι κοινωνικές διαφορές και ανταγωνισμοί, (γλωσσικές, θρησκευτικές, εθνοτικές, κτλ.), έχουν και τη δική τους ξεχωριστή υπόσταση. Όπως σημειώνει ο Mair,

«μερικές φορές, όπως στην Ιρλανδία, η ταξική διαίρεση μεταφράστηκε πολύ αμυδρά στο κομματικό επίπεδο αφού παρά τις εμφανείς ταξικές ταυτότητες, οι διάφορες προσπάθειες να πολιτικοποιηθεί η ταξική αντίθεση, συνήθως καταπνιγόταν από την προσοχή που δινόταν στα εθνικά ζητήματα. Ούτε στις ΗΠΑ μεταφράστηκε στο κομματικό επίπεδο παρά τις ταξικές προκαταλήψεις στην κατανομή της κομματικής υποστήριξης μεταξύ Δημοκρατικών και Ρεπουμπλικάνων, αφού ποτέ δεν οδήγησε στη δημιουργία σημαντικού σοσιαλιστικού ή σοσιαλδημοκρατικού κόμματος. Σε χώρες όπως η Ελβετία και η Ολλανδία, όπου η ταξική σύγκρουση «μεταφράστηκε» επιτυχημένα σε κομματικές εναλλακτικές επιλογές, δεν κατάφερε ποτέ να αποτελέσει υπερ-κυρίαρχη πόλωση και ήταν πάντα ευάλωτη στις άλλες διαιρέσεις. Αντίθετα, στην Ιταλία και στη Γαλλία η ταξική σύγκρουση όχι μόνο αποδείχτηκε η πιο κυρίαρχη πηγή

¹⁹⁵ Βλ. Lipset, *Political Man*, ό.π., σσ. xxii- xxiii.

¹⁹⁶ Βλ. Mair, «Cleavages», ό.π., σ. 371.

¹⁹⁷ Βλ. Mair, «Cleavages», ό.π., σ. 371.

¹⁹⁸ Βλ. Σπουρδαλάκης, *Για τη Μελέτη των Πολιτικών Κομμάτων*, ό.π., σ. 44.

¹⁹⁹ Βλ. Ράσκε και Κατσούλης, *Κόμματα*, ό.π., σ. 12.

*πολιτικής αντιπαράθεσης, αλλά ήταν και η πιο έντονη και ριζοσπαστική με τα κομμουνιστικά κόμματα να αποκτούν γρήγορα το πάνω χέρι στον ανταγωνισμό εκπροσώπησης των συμφερόντων της οργανωμένης εργατικής τάξης».*²⁰⁰

(γ) Το *συνταγματικό-νομικό πλαίσιο* είναι μια τρίτη κατηγορία παραγόντων και περιλαμβάνει τα εμπόδια που παρεμβάλλονται ενώπιον των νέων κινημάτων, τον τρόπο λειτουργίας των δημοκρατικών θεσμών, τα πολιτικά δικαιώματα, το είδος του εκλογικού συστήματος, κτλ. Οποιοδήποτε αναδύμενο πολιτικό κίνημα διέρχεται από μια σειρά εμποδίων στο δρόμο του προς το εσωτερικό του πολιτικού συστήματος.²⁰¹

(δ) Την *εθιμική συγκυρία*, τις συνήθειες δηλαδή ενός τόπου, που αφορά, μεταξύ άλλων, στην ανοχή έναντι του θεσμού του κόμματος αλλά και της ιδέας της οργάνωσης ως τέτοιας. Η παράμετρος αυτή επηρεάζει σημαντικά και τον χαρακτήρα των πολιτικών κομμάτων.

(ε) Τον *πολιτικό λόγο και την πρακτική των άλλων κομμάτων* στον ανταγωνισμό για την εξουσία. Ο Rokkan σημειώνει, για τα κόμματα της εργατικής τάξης, ότι η εμφάνιση και ο χαρακτήρας τους επηρεάζεται και από το τι έχουν να αντιμετωπίσουν τη στιγμή εισόδου τους στην πολιτική σκηνή.²⁰²

Στην πράξη, αυτό που μπορεί να φαίνεται απλή και γραμμική διαδικασία, η μετεξέλιξη δηλαδή της κοινωνικής σύγκρουσης σε πολιτική και σε κομματικές επιλογές, αποδεικνύεται πολύπλοκη και με αρκετά εμπόδια. Δεν υπάρχει αυτοματισμός. Οι διαιρέσεις φύλου, για παράδειγμα, σπάνια εκφράστηκαν στο κομματικό επίπεδο, ανεξαρτήτως πόσο έντονες ήταν σε επίπεδο κοινωνίας. Αυτό που εξηγεί τη διαφοροποίηση σε μεγάλο βαθμό είναι ο «μεταφραστής», δηλαδή το ίδιο το πολιτικό κόμμα. Οι κοινωνικές συνθήκες, που τελικά μεταφράζονται σε κομματικές εναλλακτικές επιλογές, πρέπει να ιδωθούν ως οι βοηθητικές συνθήκες ενώ η κυρίως μεσολάβηση γίνεται από το κόμμα και την οργάνωση του, που επεμβαίνει για να πολιτικοποιήσει αυτές τις συνθήκες. Το ίδιο ισχύει και για τις άλλες διαιρέσεις αφού π.χ. ήταν οι εκκλησίες και άλλες βοηθητικές οργανώσεις της, που βοήθησαν στο μετασχηματισμό των θρησκευτικών διαιρέσεων σε εκλογικές συστοιχίες και στην ίδρυση θρησκευτικών κομμάτων. Η μετάβαση από την κοινωνία στην πολιτική καθορίζεται, τουλάχιστον μερικώς, από την ενεργό παρέμβαση των πολιτικών κομμάτων στην κοινωνία.²⁰³

²⁰⁰ Βλ. Mair, «Cleavages», ό.π., σ. 371.

²⁰¹ Για τα όρια αυτά έγινε αναφορά πιο πάνω. Βλ. Rokkan, «Structuring of Mass Politics», ό.π., σσ. 180-181, 188.

²⁰² Βλ. Rokkan, *Parties*, ό.π., σ. 113.

²⁰³ Βλ. Mair, «Cleavages», ό.π., σσ. 372-373.

Όλα αυτά καθορίζουν τη γένεση, τη διάρκεια και τη δυναμική ενός κόμματος. Πρέπει να συνυπολογιστούν όλα μαζί. Για να γίνει κατανοητή, λοιπόν, η δράση και λειτουργία ενός κόμματος πρέπει να εξετάσουμε την κοινωνική διαιρετική δομή που αποτέλεσε τη γενεσιουργό του αιτία και την πολιτική του αντιπαράθεση (π.χ. ένα κόμμα της Δεξιάς και ένα της Αριστεράς), ώστε να γίνουν κατανοητές η δυναμική και η δομή του κομματικού συστήματος.

ΟΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ, ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ, ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΕΣ ΚΑΙ ΘΕΣΜΙΚΕΣ ΑΦΕΤΗΡΙΕΣ ΤΟΥ ΚΟΜΜΑΤΙΚΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ

Ένα οποιοδήποτε κομματικό σύστημα δεν μπορεί να ερευνηθεί με ακρίβεια χωρίς προηγούμενη μελέτη του κοινωνικού, οικονομικού και πολιτικού περιβάλλοντος που επέδρασε στη διαμόρφωση του χαρακτήρα τους και μέσα στο οποίο αναπτύσσουν τη δράση τους με τελικό βέβαια στόχο να επηρεάσουν ή/και να αλλάξουν αυτό το περιβάλλον. Η κομματική δραστηριότητα γίνεται κατανοητή όταν, μεταξύ άλλων, αντιπαραβάλουμε το κομματικό σύστημα προς τη κοινωνική δομή.¹ Να δούμε, δηλαδή, ποιες τάξεις, ομάδες και κατ' επέκταση συμφέροντα, εξυπηρετεί ο κάθε σχηματισμός, αφού η σύνθεση του εκάστοτε κομματικού ακροατηρίου επηρεάζει τις θέσεις και πολιτικές ενός κόμματος. Όπως σημειώνει η Bradley, οι κοινωνίες χαρακτηρίζονται από διαχωρισμούς και διαιρετικές τομές που προκύπτουν από την κοινωνική δομή και αντανακλούν την άνιση κατανομή πλούτου, κύρους και εξουσίας και οι οποίες διαφέρουν από κοινωνία σε κοινωνία και από εποχή σε εποχή.² Η μελέτη της κοινωνικής δομής μας ενδιαφέρει ιδιαίτερα διότι διαμορφώνει και επιδρά σε σημαντικό βαθμό στην πολιτική συμπεριφορά του εκλογικού σώματος, στις επιλογές του αλλά και στα υφιστάμενα κόμματα προς τα οποία απευθύνεται. Σε όλα σχεδόν τα επίπεδα η πολιτική συνυφίνεται με την οικονομία και την κοινωνία και δεν μπορεί να γίνει κατανοητή παρά μόνο μέσα σε ένα συνολικό πλαίσιο, χωρίς βέβαια να παραγνωρίζουμε ότι οι έννοιες του κοινωνικού και του πολιτικού προσδιορίζουν επίσης διακριτές σφαίρες δραστηριότητας.³

Έχοντας υπόψη τις δύο αυτές ερμηνευτικές αρχές, οι οποίες μπορούν να λειτουργήσουν συμπληρωματικά και όχι αλληλοαποκλειόμενες (η αυτονομία δηλαδή των μεμονωμένων φαινομένων αλλά και η αλληλεξάρτησή τους), το μέρος αυτό της διατριβής ασχολείται με την κοινωνική, οικονομική, πολιτική και ιδεολογική αλλαγή που συντελέστηκε στα τέλη του 19^{ου} και στις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα στην Κύπρο και η οποία αποτέλεσε το πλαίσιο ανάδυσης των πρώτων αντιπαραθέσεων και των πρώτων οργανωμένων πολιτικών και κομματικών συσσωματώσεων. Οι αλλαγές αυτές, συνήθως, ταυτίζονται με τον όρο

¹ Βλ. Meynaud, *Πολιτικές Δυνάμεις*, ό.π., σ. 185. Τη σπουδαιότητα της σχέσης μεταξύ δημοκρατίας, δημοκρατικών θεσμών και κοινωνικής υποδομής για την πορεία ενός δημοκρατικού κράτους υποδεικνύει και ο MacPherson. Βλ. MacPherson, *Φιλελεύθερη*, ό.π., σ. 22.

² Bradley Harriet, «Μεταβαλλόμενες Κοινωνικές Δομές: Τάξη και Φύλο», σσ. 259-334, στο Hall and Gieben, *Νεωτερικότητα*, ό.π., σ. 259. Για τις κοινωνικές δομές και διαιρέσεις βλ. επίσης Heywood, *Εισαγωγή στην Πολιτική*, ό.π., σσ. 270-279.

³ Heywood Andrew (2006), *Εισαγωγή στην Πολιτική*, 2η Έκδοση, Εκδόσεις Πόλις, Αθήνα, σσ. 253, 271.

νεωτερικότητα ο οποίος χρησιμεύει στον χρονολογικό προσδιορισμό των σύγχρονων κοινωνιών.⁴

Μπορούμε να εντοπίσουμε δύο σύνολα παραγόντων που επηρεάζουν και καθορίζουν τις αλλαγές αυτές, τους υλικούς και τους πολιτισμικούς. Η προσέγγιση αυτής της μελέτης αναλύει τη διάβαση στη νεωτερικότητα και την αλλαγή στις κοινωνικοοικονομικές σχέσεις από την άποψη ενός θεωρητικού προτύπου, το οποίο προτείνουν οι Hall και Gieben, βασισμένου στην αλληλεπίδραση ενός αριθμού δομημένων διαδικασιών αλλαγής που λαμβάνουν χώρα κατά τη διάρκεια μακρών περιόδων. Ως κύριες διαδικασίες εντοπίζονται η πολιτική, η οικονομική, η κοινωνική και η πολιτισμική - ιδεολογική, οι οποίες περιλαμβάνουν υλικές και πολιτισμικές μεταβλητές. Οι διαδικασίες αυτές λειτούργησαν στη διάρκεια αρκετών αιώνων με αργό, ασταθή τρόπο ώστε είναι δύσκολο να καθοριστεί ένα σαφές σημείο εκκίνησης.⁵

Το μοντέλο της δυτικής νεωτερικότητας ήταν ένα μείγμα δυτικού καπιταλισμού, δημοκρατίας, κράτους δικαίου και εθνικής κυριαρχίας, γράφει ο Beck. Ο εκσυγχρονισμός, που ως διαδικασία θεωρείται ότι οδήγησε στη συγκρότηση της νεωτερικότητας, γίνεται συνήθως αντιληπτός *«ως οριοθέτηση έναντι του κόσμου των απλοϊκών παραδόσεων και της θρησκείας, απελευθέρωση από τους καταναγκασμούς και τους άμεσους κινδύνους που προέρχονται από τη φύση»*.⁶

Ως τυπολογικά χαρακτηριστικά των νεωτερικών κοινωνιών, οι Hall και Gieben σημειώνουν⁷:

- (1) Την κυριαρχία των λαϊκών μορφών πολιτικής εξουσίας και νομιμότητας μέσα στις σύνθετες δομές του σύγχρονου εθνικού κράτους.
- (2) Μια οικονομία χρηματικής ανταλλαγής, βασισμένη στην παραγωγή μεγάλης κλίμακας και κατανάλωσης των προϊόντων της αγοράς, την εκτεταμένη ιδιοκτησία της ιδιωτικής περιουσίας και τη συσσώρευση του κεφαλαίου σε μια συστηματική και μακροπρόθεσμη βάση.
- (3) Την παρακμή της παραδοσιακής κοινωνικής τάξης με τις καθορισμένες κοινωνικές ιεραρχίες και τις αλληλοκαλυπτόμενες συμμαχίες και την εμφάνιση ενός δυναμικού κοινωνικού καταμερισμού εργασίας που στις σύγχρονες καπιταλιστικές κοινωνίες χαρακτηριζόταν από νέους σχηματισμούς τάξεων.
- (4) Την παρακμή της θρησκευτικής κοσμοαντίληψης, χαρακτηριστική στις παραδοσιακές κοινωνίες, και την άνοδο μιας κοσμικής και υλιστικής κουλτούρας.

⁴ Βλ. Beck, *Επινόηση*, ό.π., σ. 116.

⁵ Βλ. Hall and Gieben, *Νεωτερικότητα*, ό.π., σσ. 15, 22, 26.

⁶ Βλ. Beck, *Επινόηση*, ό.π., σσ. 26, 54, 76. Για τις έννοιες νεωτερικότητα και παράδοση βλ. περισσότερα στο κεφάλαιο 4.

⁷ Βλ. Hall and Gieben, *Νεωτερικότητα*, ό.π., σσ. 22-23.

Στόχος σε αυτό το πρώτο μέρος της μελέτης είναι να εξετάσουμε σε ποιο βαθμό έλαβαν χώρα και με ποιο τρόπο και μορφή, οι διαδικασίες που αναφέρθηκαν, στην περίπτωση της Κύπρου, η οποία αντιμετωπίζει μια ιδιαιτερότητα που την διαφοροποιεί από τις δυτικές κοινωνίες που ακολούθησαν αυτή τη πορεία εξέλιξης. Η παράμετρος που καθορίζει ουσιαστικά την όλη διαδικασία αλλαγών στην Κύπρο, εντός της οποίας λαμβάνουν χώρα οι πολυεπίπεδες διαδικασίες αλλαγών, είναι η αποικιοκρατία. Το ιδιαίτερο αυτό καθεστώς αποτελεί και τη μεταβλητή που επηρεάζει σαφώς, και περισσότερο από τις υπόλοιπες, τη συγκρότηση και εξέλιξη του πολιτικού και κομματικού οικοδομήματος στην Κύπρο. Η μεταβίβαση της Κύπρου από τους Οθωμανούς στους Βρετανούς δεν άλλαξε μόνο το διεθνές καθεστώς του νησιού αλλά διατάραξε και τις υφιστάμενες κοινωνικές δομές και τις πολιτικές ισορροπίες.⁸

---

⁸ Katsiaounis Rolandos (1995), «Social and Political Change in Cyprus: 1878-1924», σσ. 223-251, *Επετηρίς του Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών*, XXI, Λευκωσία, σ. 223.

Από την οθωμανική κατοχή στη βρετανική

Σε αυτό το κεφάλαιο στόχος είναι να εξεταστεί η διαδικασία μετάβασης από την Οθωμανική κατοχή στη Βρετανική, πώς αυτή η διαδικασία επηρέασε τη μεγαλύτερη αριθμητικά τάξη του νησιού, την αγροτική, μέσα από τις αλλαγές στο φορολογικό σύστημα, τις σχέσεις κοινωνικής εξάρτησης που χαρακτήριζαν την περίοδο αυτή, καθώς και τη παρακμή της κορπορατιστικής οργάνωσης της οικονομίας.¹

Η παραδοσιακή κοινωνική δομή της Ευρώπης του 18^{ου} αιώνα, η οποία μπορεί να αποτελέσει ένα θεωρητικό πρότυπο για την εξέταση της κυπριακής κοινωνίας της περιόδου, βασιζόταν ουσιαστικά στη γαιοκτησία. Ήταν μια κοινωνία που την αποτελούσαν κοινωνικές ομάδες αντί για οικονομικές τάξεις. Οι ευγενείς γαιοκτήμονες αποτελούσαν τη δεσπύουσα άρχουσα τάξη και στην ιεραρχία ακολουθούσε ένα στρώμα «παραδοσιακών» επαγγελματιών (κληρικοί, αξιωματούχοι του κράτους, κ.ά.), καθώς, επίσης, και ένα στρώμα μικροϊδιοκτητών και καλλιεργητών. Υπήρχε, επίσης, μια ανερχόμενη και αναπτυσσόμενη «νέα» αστική τάξη που ασχολούνταν με τις νέες μορφές βιομηχανίας και εμπορίου, όπως, επίσης, και η παραδοσιακή τάξη των εμπόρων του φεουδαρχισμού που περιλάμβανε ένα αρκετά μεγάλο αριθμό τεχνιτών, (χρυσοχόοι, ράφτες, τυπογράφοι, επιπλοποιοί, αμαξοποιοί, υποδηματοποιοί, οικοδόμοι, κτλ). Κάτω από την αστική μεσαία τάξη υπήρχε μια μεγάλη τάξη υπηρετών και μια μικρή εργατική τάξη η οποία συμπληρωνόταν εποχιακώς από μισθосυντήρητους της επαρχίας. Χωρικοί ή αγρότες αποτελούσαν το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού.²

Η οικονομία βασιζόταν στη γεωργική παραγωγή και η κατοχή γης ήταν ο καθοριστικός συντελεστής για τον προσδιορισμό της κοινωνικής θέσης. Η βιομηχανία (και η βιοτεχνία) αναπτυσσόταν κατά κύριο λόγο στις πόλεις και ήταν οργανωμένη γύρω από τις συντεχνίες των τεχνιτών, οι οποίες έλεγχαν την είσοδο στο επάγγελμα μέσω του συστήματος μαθητείας και θέσπιζαν λεπτομερείς κανονισμούς για την άσκηση κάθε επαγγέλματος. Στα πλαίσια

¹ Ο όρος κορπορατιστική οργάνωση αναφέρεται στο κλειστό σύστημα των συντεχνιών των διαφόρων επαγγελματιών στις οποίες η ιδιότητα μέλους εξαρτόνταν πλήρως από ένα κλειστό κύκλωμα υφιστάμενων τεχνιτών ή εξειδικευμένων εργατών.

² Hamilton Peter (2003), «Ο Διαφωτισμός και η Γέννηση της Κοινωνικής Επιστήμης», σσ. 41-114, στο Hall and Gieben, *Νεωτερικότητας*, ό.π., σσ. 60-61.

αυτής της κοινωνίας, ήταν απολύτως φυσιολογική πρακτική η εργασία των γυναικών και των παιδιών από μικρή ηλικία.³

Ένα γενικό σχήμα κοινής παραδοχής θεωρεί ότι προ-νεωτερική οικονομία είναι αυτή στην οποία η γεωργία είναι ποιοτικά και ποσοτικά σημαντικότερη στην παραγωγή του εθνικού προϊόντος από τη βιομηχανία, ενώ σύγχρονη οικονομία θεωρείται το αντίστροφο.⁴ Αυτή ήταν και η κατάσταση που χαρακτήριζε την κυπριακή οικονομία τόσο στην περίοδο της μετάβασης από τους Οθωμανούς στους Βρετανούς, όσο και κατά τη διάρκεια της βρετανικής κατοχής, παρά τις σημαντικές αλλαγές που συντελέστηκαν κατά τη διάρκεια της τελευταίας και οδήγησαν σε υποχώρηση του γεωργικού τομέα στο σύνολο της παραγωγής. Στην περίοδο αυτή, εμφανίστηκε μια πρωτο-βιομηχανία μικρού μεγέθους, που λειτουργούσε σε καπιταλιστική βάση, δηλαδή οργανωμένη ως κερδοσκοπικής δραστηριότητας από μη εργαζόμενους επιχειρηματίες που προσέφεραν τα αρχικά κεφάλαια επενδύσεων. Αυτή η νέα τάξη επιχειρηματιών αναδύθηκε μέσα από ποικιλία κοινωνικών ομάδων: ορισμένοι ήταν αρχικά έμποροι ή αρχιτεχνίτες, άλλοι αγρότες που επέκτειναν τις επιχειρηματικές δραστηριότητες τους στη μεταποίηση, μερικοί προήλθαν ακόμα και από τις τάξεις των φτωχών εργαζομένων. Τα ζητήματα αυτά θα εξεταστούν πιο κάτω και στο επόμενο κεφάλαιο.

2.1 Το τέλος της οθωμανικής κατοχής: μια αγροτική, προ-νεωτερική κοινωνία

Η Κύπρος αποτέλεσε υποτελές τμήμα της δεσποτικής Οθωμανικής Αυτοκρατορίας μέχρι το τέλος του 19^{ου} αιώνα. Σε όλη τη διάρκεια της οθωμανικής κατοχής η Κύπρος διοικούνταν σύμφωνα με τις αρχές του συστήματος των μιλλέτ,⁵ βάσει του οποίου η οθωμανική εξουσία διαμεσολαβούνταν από φυλετικές και θρησκευτικές κοινότητες που απολάμβαναν διάφορους βαθμούς αυτονομίας εντός της αυτοκρατορίας. Οι Οθωμανοί επέτρεπαν στους Έλληνες να διευθύνουν σε μεγάλο βαθμό μόνοι τους τις υποθέσεις τους και ενεθάρρυναν την Ορθόδοξη Εκκλησία να αναλάβει την κοσμική μαζί με τη θρησκευτική εξουσία της κοινότητας της. Η θέση του Αρχιεπισκόπου ως Εθνάρχη ήταν σε μεγάλο βαθμό οθωμανικό δημιούργημα κάτι για το οποίο θα γίνει περισσότερη ανάλυση στο κεφάλαιο τέσσερα. Σε αρκετές περιπτώσεις η ελληνική Ορθόδοξη Εκκλησία, οι οθωμανικές αρχές και αρκετοί μεγάλοι γαιοκτήμονες (τσιφλικάδες) και από τις δύο κοινότητες ένωσαν τις δυνάμεις τους ενάντια σε βίαιες

³ Βλ. Bradley, «Μεταβαλλόμενες Κοινωνικές Δομές», ό.π., σ. 261.

⁴ Brown Vivienne (2003), «Η Ανάπτυξη της Οικονομίας», σσ. 193-258, στο Hall and Gieben, *Νεωτερικότητα*, ό.π., σσ. 208, 211.

⁵ Εθνο-θρησκευτικό σύνολο που χρησιμοποιείτο ως μονάδα διοικητικής οργάνωσης από τους Οθωμανούς.

διαμαρτυρίες που ξεσπούσαν από τα πιο εξαθλιωμένα αγροτικά στρώματα και των δύο εθνοθησκευτικών συνόλων της Κύπρου.⁶ Οι εξεγέρσεις αυτές ήταν τοπικού χαρακτήρα, περιστασιακές και χωρίς πολιτικό πρόγραμμα. Δεν είχαν στόχο να ανατρέψουν την κατοχική δομή και η αντίδραση τους στρεφόταν περισσότερο ενάντια σε άτομα που τους εκμεταλλεύονταν σε τοπικό επίπεδο (συλλέκτες φόρων, τοκογλύφους και ιδιοκτήτες γης).

Κατά τον 18^ο αιώνα η Οθωμανική Αυτοκρατορία βίωσε μεγάλες εσωτερικές αλλαγές, όπου, εκτός από την παλιά τάξη των γαιοκτημόνων, αναπτύχθηκαν νέες ομάδες άρχουσων τάξεων.⁷ Εμφανίστηκαν έτσι, νέες κοινωνικές δυνάμεις, γεγονός που παρατηρήθηκε και στα πλαίσια της ελληνικής κοινότητας του νησιού.⁸ Στα τελευταία χρόνια της οθωμανικής κατοχής συντελέστηκε μια αλλαγή στο επίπεδο των κοινωνικοοικονομικών σχέσεων που έφερε στην επιφάνεια μια καινούρια ελληνική ελίτ, τους ενοικιαστές φόρων (tax farmers) η οποία διευκολύνθηκε από τη μερική αποδυνάμωση της Εκκλησίας.⁹ Υπό το νέο σύστημα φορολογίας που καθιέρωσαν οι Οθωμανοί, πλούσιοι Ελληνοκύπριοι αγόραζαν από τους Οθωμανούς το δικαίωμα συλλογής των φόρων και έδιδαν ένα σταθερό ποσό στις Αρχές. Η αγορά αυτών των δικαιωμάτων ήταν ισόβια. Αυτή η πρακτική είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία δικτύων μεσαζόντων, εμπόρων και δανειστών χρημάτων που έλεγχαν την παραγωγική δραστηριότητα της πλειονότητας του οικονομικά ενεργού πληθυσμού, τον οποίο αποτελούσαν μικροϊδιοκτήτες και ακτήμονες αγρότες. Στην Κύπρο της περιόδου απουσίαζε ακόμα το βασικό στοιχείο της καπιταλιστικής οργάνωσης της οικονομίας, δηλαδή η μάζα των μισθωτών εργαζομένων.¹⁰

Δεδομένης της δημογραφικής σύνθεσης στην οποία το 49.7% του οικονομικά ενεργού πληθυσμού, σύμφωνα με την απογραφή του 1891, ανήκε στην αγροτική τάξη¹¹ - κάτι που υποδηλώνει πολύ μεγαλύτερη πληθυσμιακή εξάρτηση στο επίπεδο του συνολικού πληθυσμού

⁶ Holland Robert (1999), *Η Βρετανία και ο Κυπριακός Αγώνας*, Εκδόσεις Ποταμός, Αθήνα, σ. 24.

⁷ Κύρρης Κώστας (1984), «Ανατομία του Οθωμανικού Καθεστώτος στην Κύπρο 1570-1878», σσ. 65-82, *Διαλέξεις Λαϊκού Πανεπιστημίου*, Αρ. 1, Εκδόσεις Δήμου Λευκωσίας.

⁸ Κιτρομηλίδης Πασχάλης (1984), «Τα Συλλογικά Πεπρωμένα του Κυπριακού Ελληνισμού τον ΙΗ και ΙΘ Αιώνα: Διαπιστώσεις και Προοπτικές», σσ. 3-13, *Διαλέξεις Λαϊκού Πανεπιστημίου*, Αρ. 1, Εκδόσεις Δήμου Λευκωσίας, σ. 8.

⁹ Katsiaounis Rolandos (1996), *Labour, Society and Politics in Cyprus During the Second Half of the Nineteenth Century*, Texts and Studies of the History of Cyprus, XXIV, Cyprus Research Center, Nicosia, σ. 13.

¹⁰ Κατσιαούνης Ρολάνδος (2004), «Κοινωνικές, Εθνικές και Πολιτικές Αντιθέσεις στην Κύπρο την Περίοδο της Αγγλοκρατίας 1878-1950», σσ. 19-43, *Διαλέξεις Λαϊκού Πανεπιστημίου*, Αρ. 16, Εκδόσεις Δήμου Λευκωσίας, σ. 19.

¹¹ Census of Cyprus of 1891, London, June 1893, σ. 12. Ο συνολικός αριθμός ανθρώπων που ασχολείται και εξαρτάται από αγροτικές δραστηριότητες είναι πολύ μεγαλύτερος. Ο Γιαλλουρίδης το υπολογίζει γύρω στο 80%. Γιαλλουρίδης Χριστόδουλος (1993), «Το Κυπριακό Κομματικό Σύστημα», στο Ράσκη και Κατσούλης, *Κόμματα*, ό.π., σ. 167.

αφού ολόκληρες οικογένειες με παιδιά απασχολούνται στο γεωργικό τομέα και δεν συμπεριλαμβάνονταν στον οικονομικά ενεργό πληθυσμό- το αγροτικό ζήτημα ήταν το σημαντικότερο πρόβλημα. Ο πυρήνας του προβλήματος αυτού συνίστατο στη σχέση ανάμεσα στην ανέχεια των μικροκαλλιεργητών της γης, που αποτελούσαν και τη μεγάλη πλειοψηφία του πληθυσμού από τη μια, και της ευμάρειας των μεγαλοϊδιοκτητών, συμπεριλαμβανομένης της Εκκλησίας, από την άλλη, ή με άλλα λόγια «ανάμεσα στους παραγωγούς του πλούτου και σε όσους συσσωρεύαν τον πλούτο αυτό».¹² Οι αγροτικές εργασίες σπανίως ήταν κερδοφόρες εξαιτίας των πολύ άσχημων καιρικών συνθηκών και ιδιαίτερα της παρατεταμένης ανομβρίας.¹³ Η ζωή στις αγροτικές κοινότητες εξαντλούνταν ουσιαστικά στον καθημερινό αγώνα της επιβίωσης. Η κακή σοδειά, η πτώση των τιμών και οι διάφοροι τρόποι με τους οποίους αποσπούσαν οι αρχές έσοδα (φόροι, ενοίκια, αποδόσεις σε χρήμα ή σε είδος, «δεκατίες»), έφερναν τους χωρικούς σε απελπιστική κατάσταση. Η οικονομία της Κύπρου βασιζόταν σε σχέσεις ανταλλαγής (δεν είχε ακόμα εκχρηματισθεί), κυρίως σε είδος, μεταξύ των χωρικών. Το εμπόριο ήταν πολύ περιορισμένο και διεξαγόταν, ως επί το πλείστον, από τους υπηκόους των ευρωπαϊκών προξενείων (βλ. επόμενο κεφάλαιο).

Η αγροτική ιδιοκτησία στη τελευταία περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας βασιζόταν στη μικροϊδιοκτησία, που έκανε τη γη στη Κύπρο «θάλασσα ιδιοκτητών».¹⁴ Ο Κύπριος χωρικός κληρονομούσε από γενεά σε γενεά ένα κομμάτι γης το οποίο καλλιεργούσε και ένιωθε, έτσι, μια οικονομική και ατομική ανεξαρτησία. Αυτό βέβαια δεν εμπόδιζε την Εκκλησία να αποκτήσει τεράστια περιουσία εκμεταλλεζόμενη τα προνόμια που της παραχώρησε το οθωμανικό καθεστώς (βλ. κεφάλαιο 4). Σύμφωνα με υπολογισμούς του 1844, η γη που κατείχαν η Εκκλησία, το ΕΒΚΑΦ¹⁵ και οι διάφοροι «τσιφλικάδες», ανερχόταν στο 23.3% των 180.000 εκταρίων καλλιεργήσιμης γης.¹⁶

Παρόλο που η ανισότητα στην ιδιοκτησία της γης δεν ήταν τόσο έντονη όπως στις άλλες χώρες της Ευρώπης, συναντούμε και στην Κύπρο τα μεγάλα τσιφλίκια. μεγάλο μέρος της γης

---

¹² Hobsbawm J. Eric (2002), *Η Εποχή των Επαναστάσεων 1789-1848*, Δ' Ανατύπωση, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα, σ. 27.

¹³ Δημητρίου Κυριάκος (1999), *Βικτωριανά Κείμενα για την Κύπρο 1878-1891*, Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου, Λευκωσία, Εισαγωγή σ. x.

¹⁴ Βλ. Katsiaounis, *Labour*, ό.π., σ. 29. Βλ. επίσης Census of Cyprus of 1921, London, 1922, σσ. 12-13 όπου αναφέρεται συγκεκριμένα ότι η Κύπρος είναι σε μεγάλο βαθμό χώρα αγροτών ιδιοκτητών γης αφού ένα στα 6.7 άτομα είναι ιδιοκτήτης γης (46.321 άτομα) με το 30% περίπου της εδαφικής έκτασης της χώρας να είναι ατομική ιδιοκτησία.

¹⁵ Το ΕΒΚΑΦ ήταν ίδρυμα διαχείρισης των Τουρκικών βακουφίων στην Κύπρο, των εκτάσεων γης δηλαδή, που αφορούσαν κοινωφελείς σκοπούς.

¹⁶ Βλ. Katsiaounis, *Labour*, ό.π., σ. 128.

ανήκε στους πασάδες και στους τσιφλικάδες, με την Εκκλησία και τα μοναστήρια να διατηρούν, επίσης, μεγάλη ιδιοκτησία και το λαό να ζει σε συνθήκες βαριάς υποτέλειας και ανελευθερίας. Το προξενείο της Βρετανίας στη Λάρνακα υπολόγιζε ότι υπήρχαν 70 μεγάλα κτήματα με έκταση 700 μέχρι 7.000 εκτάρια έκαστο.¹⁷

Οι συνθήκες διαβίωσης, κατοικίας και υγιεινής των κατοίκων της Κύπρου ήταν ουσιαστικά πρωτόγονες. Οι ιδιωτικές κατοικίες ήταν συνήθως κτισμένες από πλίνθους, πηλό και καλάμια και τα δημόσια κτήρια από πέτρες. Στον ίδιο χώρο που ζούσαν άνθρωποι συστεγάζονταν ο στάβλος με τα ζώα και η αποθήκη. Ένα κυπριακό χωριό της εποχής δεν διέφερε σχεδόν καθόλου από ένα πρωτόγονο οικισμό.¹⁸ Ο συνολικός αριθμός κατοικήσιμων κέντρων το 1881 ήταν 699, εκ των οποίων τα 37 ήταν χωριά με πληθυσμό κάτω από 10 άτομα και με μέσο όρο κατοίκων ανά κατοικήσιμο κέντρο 281 άτομα, ένδειξη πολύ χαμηλής αστικοποίησης.¹⁹ Στην απογραφή του 1891 βρέθηκαν μόνο 22 κέντρα με πληθυσμό πάνω από 1.000 άτομα και 69 κέντρα με κάτω από 10 άτομα.²⁰

2.1.1 Κοινωνικές σχέσεις και κοινωνικοπολιτική ελίτ. Το παραδοσιακό ιεραρχικό πολιτικό σύστημα λειτουργούσε επειδή οι επικρατούσες κοινωνικές ρυθμίσεις υπαγόρευαν ότι από την κοινωνική θέση και τάξη του κάθε ατόμου απέρρεαν και οι αντίστοιχες υποχρεώσεις.²¹ Σύμφωνα με τις παραδοσιακές αξίες, η θέση των πλουσίων και των φτωχών καθοριζόταν από την «αρχέγονη τάξη πραγμάτων» και υποστηριζόταν από προσωπικές, οικογενειακές και τοπικές δεσμεύσεις, παρά να αντικρίζεται ως προϊόν απρόσωπων οικονομικών και κοινωνικών δυνάμεων που υπόκεινται σε αλλαγή μέσω της πολιτικής δράσης. Στις παραδοσιακές κοινωνίες η θρησκευτική πίστη έτεινε να είναι ισχυρή και να υποστηρίζει το *status quo*.²² Όντας άνισοι μεταξύ τους στις οικονομικές και πολιτικές τους σχέσεις, οι ιδιοκτήτες γης, από τη μια και οι αγρότες από την άλλη, ασπάζονταν και διαφορετικές κοινωνικές αξίες. Οι αγρότες, αν και συνιστούσαν τη μεγάλη πλειονότητα του πληθυσμού, βρίσκονταν στο κατώτατο σημείο της ιεραρχίας και αποτελούσαν το αντικείμενο διοίκησης, όμως ποτέ το υποκείμενο μιας πολιτικής σχέσης.

¹⁷ Βλ. Katsiaounis, *Labour*, ό.π., σ. 33.

¹⁸ Βλ. Δημητρίου, *Βικτωριανά*, ό.π., σ. 16.

¹⁹ Census of Cyprus of 1881, London, 1884, σ. 6.

²⁰ Census 1891, σ. 6.

²¹ Βλ. MacPherson, *Φιλελεύθερη*, ό.π., σ. 16. Ο Sartori, σημειώνει ότι η κοινωνική θέση (status), έχει διαχρονικά ταυτιστεί με ταξικούς δείκτες όπως η εκπαίδευση, το εισόδημα και το επάγγελμα. Βλ. Sartori, «Sociology», ό.π., σ. 167,

²² Βλ. Lipset, *Political Man*, ό.π., σ. 274.

Η κοινωνική διαστρωμάτωση μέσα σε μια κοινωνία φεουδαρχικών δομών, όπως την κυπριακή επί οθωμανικής κυριαρχίας, αντικατοπτριζόταν σε ένα ιεραρχικό πολιτικό σύστημα. Η νομοθεσία και η εκτελεστική αρμοδιότητα ήταν στα χέρια των Οθωμανών. Εντός της ελληνικής κοινότητας υπήρχε μια εσωτερική διαστρωμάτωση βασισμένη στην ισχύ και την κατοχή πλούτου και η πολιτική περιστρεφόταν γύρω από προσωπικά συμφέροντα και φιλοδοξίες των ιεραρχών, των διαφόρων προυχόντων και των οικογενειών τους, και ως τέτοιες ήταν εγγενώς πελατειακές.²³ Οι μεγαλύτερες αντιπαραθέσεις αφορούσαν τα εκκλησιαστικά αξιώματα και διεξάγονταν στο πλαίσιο της Εκκλησίας αφού ήταν και ο μόνος θεσμός αυτοδιοίκησης που είχαν οι Έλληνες. Την κοινωνική ανώτατη ιεραρχία στην Κύπρο, στους κόλπους της οποίας διεξαγόταν η όποια πολιτική αντιπαραθέση, συνιστούσαν οι γαιοκτήμονες, οι ενοικιαστές φόρων, οι μουχτάρηδες και το σώμα των δημογερόντων (αζάδων), το θρησκευτικό κατεστημένο και η γραφειοκρατία.²⁴ Το μικρό μέγεθος της κυπριακής κοινωνίας με τα πολλά διάσπαρτα μικρά χωριά, δημιουργούσε ένα πολύ ευνοϊκό περιβάλλον για την ανάπτυξη πελατειακών σχέσεων.

Η πολιτική και κοινωνική ελίτ, στα χρόνια της μεταβίβασης της Κύπρου στους Βρετανούς, ταυτίζονταν σε μεγάλο βαθμό. Η διαπίστωση αυτή, της συσχέτισης, δηλαδή, ενός πολιτικού συστήματος βασισμένου στις παραδοσιακές αρχές και δομές και της ύπαρξης μιας σταθερής κοινωνικής ιεραρχίας, στην οποία η ισχύς (οικονομική, κοινωνική, πολιτική) βρίσκεται συγκεντρωμένη στα ίδια άτομα, ήταν μια κατάσταση πραγμάτων με εφαρμογή σε ολόκληρη σχεδόν την ευρωπαϊκή ήπειρο.²⁵ Πρέπει να είμαστε, βέβαια, προσεκτικοί, όπως προειδοποιεί και ο Lipset, όταν συσχετίζουμε τα δύο, αφού πολλές φορές άτομα με ισχύ και υψηλό εισόδημα, όπως οι δημόσιοι υπάλληλοι, δεν έχουν υψηλή κοινωνική θέση ενώ, αντίθετα, άτομα με κύρος, όπως οι διανοούμενοι, δεν έχουν καθόλου οικονομική επιφάνεια.²⁶

2.1.2 Πατερναλισμός και φιλανθρωπία. Στις παραδοσιακές κοινωνίες (όπως ήταν και η κυπριακή) οι μεγάλες μάζες του πληθυσμού δεν έχουν την αίσθηση του συνανήκειν αλλά αποδίδουν νομιμοφροσύνη στον κυρίαρχο της αγροτικής κοινότητας ή της κλειστής κοινότητας της πόλης που γεννήθηκαν, εργάζονταν και περνούσαν ολόκληρη τη ζωή

²³ Βλ. Katsiaounis, *Labour*, ό.π., σσ. 21-23.

²⁴ Βλ. Katsiaounis, *Labour*, ό.π., σσ. 14, 41-45.

²⁵ Guttsman W. L. (1960), «Social Stratification and Political Elite», *The British Journal of Sociology*, Vol. 11, No. 2, (June), σσ. 137-150, σ. 142.

²⁶ Βλ. Lipset, *Political Man*, ό.π., σ. 240.

τους.²⁷ Οι δεσμοί που δημιουργούνταν μεταξύ των ιδιοκτητών γης και των ενοικιαστών γης, υπό αυτές τις συνθήκες, τους έκανε να μοιάζουν με οικογένεια, με τον ιδιοκτήτη να έχει πατριαρχικό ρόλο.

Στις κοινωνίες αυτού του τύπου συναντάται και το φαινόμενο του πατερναλισμού, ο οποίος εκδηλωνόταν με ποικίλους τρόπους. Μια μορφή εκδήλωσης του ήταν οι διάφορες δωρεές των πλουσίων μελών της κοινότητας προς τους δυσπραγούντες και τους μη έχοντες ιδιοκτησία, που έπαιζαν καθοριστικό ρόλο στη διατήρηση του κοινωνικού και πολιτικού *status quo* αφού αυτοί που τις δέχονταν δεν μπορούσαν να τις ανταποδώσουν, με αποτέλεσμα να εξαρτώνται από τους δωρητές.²⁸ Η κατάσταση αυτή καταδεικνύει ότι οι ανισότητες ήταν θεμελιωμένες στις κοινωνικές δομές. Το γεγονός ότι μερικά άτομα των κατώτερων τάξεων, με συγκεκριμένες επιδεξιότητες, ή αποφασιστικότητα, ή τύχη, πετύχαιναν να ανέλθουν κοινωνικά, δεν επηρέαζε το γεγονός ότι η πλειοψηφία δεν μπορούσε να το κάνει. Η φιλανθρωπία έγινε έτσι ένα από τα μέσα κοινωνικού ελέγχου δημιουργώντας υποχρεώσεις σε αυτόν που την απολάμβανε. Η κοινωνική αυτή κατάσταση είχε συνέπειες και στην πολιτική σφαίρα. Η πολιτική σε αυτά τα πλαίσια ήταν κάτι που αγόραζε κάποιος παρά ασκούσε.

2.1.3 Συντεχνίες (*esnaf*). Στις πόλεις της Κύπρου, το εμπόριο και οι κατασκευές ελέγχονταν από τις *συντεχνίες* οι οποίες αποτελούσαν δομές που έλεγχαν τη ποιότητα των προϊόντων και συμβούλευαν τις αρχές για τον καθορισμό της τιμής τους.²⁹ Η πιο σημαντική τους λειτουργία ήταν ότι ρύθμιζαν την είσοδο στο εμπόριο. Δεδομένης της προτίμησης των Τούρκων για ιδιοκτησία γης και τη σχεδόν μονοπωλιακή διαχείριση της διοίκησης, η πλειοψηφία των βιοτεχνών και των εμπόρων ήταν Έλληνες.³⁰ Πολλά από όσα έκαναν οι συντεχνίες γίνονταν με στόχο τον περιορισμό της εισόδου στο επάγγελμα, την αποφυγή του

---

²⁷ Λέκκας Ε. Παντελής (1996), *Η Εθνικιστική Ιδεολογία: Πέντε Υποθέσεις Εργασίας στην Ιστορική Κοινωνιολογία*, Β' Έκδοση, Εκδόσεις Κατάρτι, Αθήνα, σ. 78.

²⁸ Βλ. Katsiaounis, *Labour*, ό.π., σ. 116. Ο Hopkin, αναφέρει ότι σε καταστάσεις απόλυτης φτώχειας δώρα όπως φαγητό και ρούχα, είναι συνήθως αρκετά για να εξαγοράσουν ψήφους αν και τονίζει ότι η φιλανθρωπία δεν εξαντλείται απόλυτα στη διανομή υλικών αγαθών. Βλ. Hopkin Jonathan (2006), «Clientelism and Party Politics», σσ. 406-412, στο Katz and Crotty, *Party Politics*, ό.π., σ. 409.

²⁹ Οι συντεχνίες αποτέλεσαν, σύμφωνα με τον Fulcher, το πρώτο ξεκίνημα για την οργάνωση των τεχνιτών. «Οι συντεχνίες ειδικευόμενων εργατών είχαν εδραιωθεί το 16^ο αιώνα στη Βρετανία: η προέλευση τους μπορεί να εντοπιστεί το 14^ο αιώνα. Στους τεχνίτες αυτούς, δινόταν εργασία από έναν αρχιτεχνίτη-αφεντικό για μικρό χρονικό διάστημα. Ωστόσο, δεν είχαν αποκτήσει ακόμη επαρκή γνώση ούτε εμπειρία για να χαρακτηριστούν «μάστορες». Όλο και περισσότεροι αρχιτεχνίτες προσπάθησαν να τους διατηρήσουν ως φτηνό εργατικό δυναμικό, φράζοντας τους το δρόμο για να γίνουν μάστορες και αποκλείοντας τους από τις συντεχνιακές οργανώσεις που ήλεγχαν τους χειροτέχνες. Η αντίδραση των τεχνιτών ήταν η οργάνωση τους, προκειμένου να υπερασπίζονται τα συμφέροντα τους καθώς και να διαπραγματεύονται συλλογικά τις αυξήσεις των μισθών και τις βελτιώσεις στις συνθήκες εργασίας». Βλ. Fulcher James (2006), *Καπιταλισμός*, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, σσ. 28-31.

³⁰ Βλ. Georghallides, *History of Cyprus 1918-1926*, ό.π., σ. 54.

ανταγωνισμού και τον περιορισμό της παραγωγής και της προσφοράς εργασίας, έτσι ώστε να διατηρείται το μέσο εισόδημα στο αναγκαίο επίπεδο. Το δικαίωμα σε ένα επάγγελμα δεν ήταν μόνο ένα δικαίωμα του καταρτισμένου επαγγελματία αλλά και μια οικογενειακή κληρονομιά. Το κομβικό σημείο της θέσης τους βασιζόταν στο γεγονός ότι η οικονομία στηριζόταν σε χειρωνακτικές δεξιότητες τις οποίες κατείχαν αποκλειστικά.

Οι αλλαγές στις οικονομικές σχέσεις, που προκάλεσε η σταδιακή ελευθεροποίηση του οικονομικού συστήματος σε ολόκληρη την Ευρώπη, οδηγούσε σε υψηλούς ρυθμούς αύξησης της εργατικής δύναμης, με συνέπεια τη διεύρυνση του αριθμού των εισερχομένων στα τεχνικά αυτά επαγγέλματα.³¹ Η πραγματική κρίση άρχισε από τη στιγμή που ο επαγγελματίας τεχνίτης μπορούσε να αντικατασταθεί από ημειδικευμένους χειριστές μηχανών ή από κάποιον άλλο καταμερισμό εργασίας, μια διαδικασία που σε γενικές γραμμές τοποθετείται στο τέλος του 19^{ου} αιώνα. Παράλληλα, είχαν μειωθεί σταδιακά και τα κίνητρα να ακολουθήσει κάποιος τα οικογενειακά επαγγέλματα. Η μόρφωση σε εκπαιδευτικά ιδρύματα, και όχι η ειδίκευση, ήταν πλέον ο δρόμος για κοινωνικό *status*.

Οι Ελληνοκύπριοι αρχιτεχνίτες (οι λεγόμενοι μάστροι), οι οποίοι αποτελούσαν την καρδιά των εμπορικών κοινοτήτων, υποστήριζαν σταθερά το σύστημα των συντεχνιών επειδή αυτές οι συντεχνιακές δομές συντηρούσαν την υφιστάμενη διαστρωμάτωση εντός της ελληνικής κοινότητας και, άρα, και την κατανομή ισχύος προς όφελος τους.³² Το σύστημα των συντεχνιών ήταν υπό κατάρρευση ως αποτέλεσμα τόσο της αποσύνθεσης των δομών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας όσο και της ανάπτυξης του εμπορίου και της εισαγωγής ευρωπαϊκών προϊόντων, που επιταχύνθηκε με την εισαγωγή στοιχείων εμπορευματικής οικονομίας από τους Βρετανούς. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα και την αποδυνάμωση της κορπορατιστικής οικονομίας, της οποίας οι συντεχνίες αποτελούσαν δομικό στοιχείο.

Η κοινωνία της Κύπρου εμφάνιζε στις παραμονές της ανάληψης της διοίκησης από τους Βρετανούς αρκετές δομικές ιδιαιτερότητες, οι οποίες προέρχονταν από τον αγροτικό χαρακτήρα της οικονομίας.³³ Η κατάσταση που επικρατούσε στο νησί πριν τη μεταβίβαση του στους Βρετανούς χαρακτηριζόταν από νεποτισμό, δωροδοκία και γενικά διαφθορά των αξιωματούχων.³⁴ Η μεγάλη πλειονότητα των κατοίκων της Κύπρου δεν ήξερε να διαβάζει και

³¹ Hobsbawm J. Eric (2001), *Ξεχωριστοί Άνθρωποι*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα, σσ. 119, 129-130, 131, 138.

³² Βλ. Katsiaounis, *Labour*, ό.π., σ. 43.

³³ Τζεργιάς Παύλος (2001), *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας*, Τόμος I, Εκδόσεις Libro, Αθήνα, σ. 71.

³⁴ Σοφοκλέους Αντρέας (1995), *Συμβολή στην Ιστορία του Κυπριακού Τύπου*, Τόμος Α 1878-1890, Εκδόσεις Intercollege, Λευκωσία, σ. 21.

τα ταξίδια, με εξαίρεση τις μετακινήσεις από και προς τις αγορές, ήταν κάτι εντελώς ασυνήθιστο. Ενδεικτικό της υπανάπτυξης είναι το γεγονός ότι τα ποσοστά αναλφαβητισμού στην απογραφή του 1911, μετά από 33 χρόνια βρετανικής κατοχής, ήταν 73.21%.³⁵ Επί Οθωμανοκρατίας, η ίδρυση και η συντήρηση των ολιγάριθμων σχολείων αποτελούσε αποκλειστική ευθύνη της Εκκλησίας. Μέσα στο υπανάπτυκτο αυτό περιβάλλον, στο οποίο οι χωρικοί ζούσαν σε πρωτόγονους οικισμούς και χωρίς τα χαρακτηριστικά που ανέδειξε ο ευρωπαϊκός πολιτισμός, δεν αναπτύχθηκε η πολιτιστική πρόοδος, όπως αυτή εκφράζεται μέσω των καλλιτεχνικών εκδηλώσεων, των θεατρικών παραστάσεων, του αθλητισμού και την, εν γένει, πνευματική δραστηριότητα.³⁶

2.2 Η βρετανική αποικιοκρατία³⁷

Τον Ιούλιο του 1878 σημειώθηκε ριζική αλλαγή στη διακυβέρνηση της νήσου με την αγορά της Κύπρου από τους Βρετανούς. Η Μεγάλη Βρετανία ήταν κατά τον 19^ο αιώνα η πρώτη αποικιακή αυτοκρατορία του κόσμου και η κυρίαρχη εμπορική δύναμη, η οποία υιοθετώντας προστατευτική νομοθεσία σκοπούσε στην προώθηση των εγχώριων συμφερόντων. Ο 19^{ος} αιώνας ήταν ο αιώνας ενίσχυσης του αγγλικού καπιταλισμού, ο οποίος ήταν «ευρύτατα αποικιακός, εμπορικός και βιοτεχνικός».³⁸ Η ανάπτυξη της παγκόσμιας καπιταλιστικής οικονομίας, αρχικά, πήρε τη μορφή της εξάπλωσης των σχέσεων της αγοράς, κινούμενη από μια αυξανόμενη ανάγκη για πρώτες ύλες και άλλους συντελεστές παραγωγής.³⁹ Μέσα σε αυτό το πλαίσιο πρέπει να εξεταστεί και η αγορά της Κύπρου από τους Βρετανούς. Ως μια προσπάθεια, δηλαδή, επέκτασης των αγορών της μητρόπολης αλλά και ως στρατηγικό σημείο επέκτασης των στρατιωτικών και εμπορικών της συμφερόντων στο χώρο της Μέσης Ανατολής.

Η Κύπρος, μέσω του βρετανικού αποικιοκρατικού συστήματος εντάχθηκε στην ευρύτερη οικονομική σχέση Ανατολής-Δύσης. Η Κύπρος, πέρα από τα αγροτικά προϊόντα και τα

³⁵ Census of Cyprus of 1911, London, 1912, σ. 15. Στις προηγούμενες απογραφές του 1881, 1891 και 1901 δεν υπάρχουν στοιχεία για το ποσοστό αναλφαβητισμού.

³⁶ Βλ. Δημητρίου, *Βικτωριανά*, ό.π., σ. χί.

³⁷ Η αποικιοκρατία γράφει ο Heywood, είναι η θεωρία και η πρακτική της επιβολής ελέγχου σε ξένο έδαφος και της μετατροπής της σε αποικία. Είναι μια ιδιαίτερη μορφή ιμπεριαλισμού την οποία χαρακτηρίζουν ο εποικισμός και η οικονομική κυριαρχία. Η αποικιοκρατική εξουσία ασκείται από μια κοινότητα αποίκων της «μητέρας πατρίδας». Βλ. Heywood, *Εισαγωγή στην Πολιτική*, ό.π., σ. 174.

³⁸ Βλ. Brown, «Ανάπτυξη», ό.π., σ. 214. Βλ. επίσης Beaud, *Καπιταλισμού*, ό.π., σσ. 77, 165. Σε ένα πίνακα που απεικονίζει την αποικιακή επέκταση μεταξύ 1876-1914, ο Beaud (σ. 233) δίνει κάποια ενδιαφέροντα στοιχεία για τη Βρετανία: το 1914 η ίδια είχε έκταση 0.3 εκ. τ. γλμ. και πληθυσμό 46.5 εκ. Οι αποικίες της είχαν έκταση το 1876, 22.5 εκ. τ. γλμ. και πληθυσμό 251.9 εκ., ενώ το 1914, 33.5 και 393.5 αντίστοιχα.

³⁹ Held David (2003), «Η Εξέλιξη του Σύγχρονου Κράτους», σσ. 115-192, στο Hall and Gieben, *Νεωτερικότητας*, ό.π., σ. 156.

ορυκτά που εξήγαγε, φαίνεται να μην εξυπηρετούσε στην πραγματικότητα, λόγω του μικρού της μεγέθους, τη Βρετανική Αυτοκρατορία ως χώρος μεγάλης οικονομικής σημασίας. Οι καινούριες χώρες που εκβιομηχανίζονταν, αστικοποιούνταν και εξοπλίζονταν, αποτελούσαν πιο ουσιαστικές και αποδοτικές αγορές για τη Βρετανία. Η χρησιμότητα της νήσου εξυπηρετούσε πρωτίστως τις στρατηγικές βλέψεις και τα γεωπολιτικά συμφέροντα της αποικιοκρατικής δύναμης στην ευρύτερη περιοχή.⁴⁰ Οι Βρετανοί προσπάθησαν, βέβαια, να αναπτύξουν την Κύπρο και ως αγορά για τα προϊόντα της μητρόπολης. Άλλαξαν τη νομοθεσία εξορθολογίζοντας αρκετές πτυχές της διοίκησης, σε συμφωνία με τους καπιταλιστικούς όρους και βοήθησαν τη διαδικασία ανάπτυξης ορισμένων κλάδων της οικονομίας και ειδικότερα αυτής των πρώτων υλών.

Στο εσωτερικό, τη βρετανική κατοχή χαιρέτισαν με ενθουσιασμό οι Έλληνες της Κύπρου ενώ οι Τούρκοι την αποδέχτηκαν χωρίς καμιά αντίδραση.⁴¹ Οι Έλληνες έλπιζαν ότι οι Βρετανοί θα επαναλάμβαναν και στην Κύπρο την πράξη τους να δώσουν τα Επτάνησα πίσω στην Ελλάδα.⁴² Η προσάρτηση του νησιού στη Βρετανία το 1914 ενδυνάμωσε περαιτέρω τις προσδοκίες του ελληνικού στοιχείου για Ένωση με την Ελλάδα. Οι αποφάσεις των αρχόντων, που εγκαθίδρυσε η νέα τάξη πραγμάτων, στα πρώτα χρόνια διέπονταν από μια πολιτική ελάχιστης ανάμιξης στα κυπριακά πράγματα και από ένα παράλληλο πραγματισμό σε θέματα που αφορούσαν τη γεωστρατηγική σημασία του νησιού.⁴³ Αυτός ο πραγματισμός έγινε αιτία σύγκρουσης με τα ιδεολογικά ρεύματα και τις εθνικές προσδοκίες που αναπτύσσονταν στο νησί.⁴⁴ Οι Βρετανοί απέφευγαν επιμελώς να προωθήσουν τολμηρές μεταρρυθμίσεις που θα έδιναν αποφασιστικό ρόλο στον τοπικό πληθυσμό. Αυτό είχε να κάνει με το γεγονός ότι οι Βρετανοί έβλεπαν την Κύπρο περισσότερο ως στρατιωτική βάση, με τη στρατηγική της σπουδαιότητα να αυξάνεται μετά τη διάνοιξη της διώρυγας του Σουέζ και, επιπλέον, δεν ήταν

---

⁴⁰ Βλ. Georghallides, *History of Cyprus 1918-1926*, ό.π., σσ. 5-6. Βλ. επίσης Ιωάννου Γιάννης (2007), «Κοινωνικοοικονομική Ανάπτυξη και Εθνικισμός: Εθνικισμός και Διαφήμιση στον Κυπριακό Τύπο, 1900-1931», σσ. 383-413, *Επετηρίδα Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών*, XXXIII, Λευκωσία, σσ. 396-397.

⁴¹ Hill George (1952), *A History of Cyprus*, Vol. IV, Cambridge University Press, Cambridge, σσ. 286-287.

⁴² «Το Επτάνησιον και τον Κυπριακόν», *Ελευθερία*, 30 Μαρτίου 1929, σ. 1· Βλ. Δημητρίου, *Βικτωριανά*, ό.π., σ. 4· Βλ. επίσης Σοφοκλέους, *Συμβολή*, ό.π., σ. 261 όπου παρατίθεται απόσπασμα της εφημερίδας *Νέον Κίτιον* ημερομηνίας 19 Μαΐου 1880 για την εκλογή του Gladstone στην Αγγλία: «*Αλλ' όταν εμάθομεν ότι ο αναλαμβάνων την διεύθυνσιν των σπουδαίων της Μ. Βρετανίας συμφερόντων είναι αυτός εκείνος ο ανήρ, όστις απέδωσε την Επτάνησον τη Μητρί της... η χαρά ημών και των ομοφύλων μας δεν έχει πλέον όρια... Έλληνες! Ο μέγας της Αγγλίας πολίτης, ο μέγας πολιτικός, ο σοφός ανήρ, ο φιλέλλην Άγγλος, ήλθε τέλος εις τα πράγματα. Χαίρεσθε, πανηγυρίζετε και δίδοντες εν τη φωνή υμών τον ζωηρότερον τόνον επιφωνείτε...*».

⁴³ Γεωργαλλίδης Σ. Γεώργιος (1994), «Αποικιοκρατία 1878-1960: Σύντομη Επανεκτίμηση», σσ. 79-92, *Διαλέξεις Λαϊκού Πανεπιστημίου*, Αρ. 4, Εκδόσεις Δήμου Λευκωσίας, σ. 81.

⁴⁴ Βλ. Δημητρίου, *Βικτωριανά*, ό.π., σ. 3. Για τον εθνικισμό βλ. στο κεφάλαιο 5.

ακόμα ξεκάθαρο αν η Κύπρος θα παρέμενε πολύ καιρό υπό βρετανική κατοχή.⁴⁵ Η ανησυχία ότι η Κύπρος θα περιέπετε στην επήρεια κάποιας άλλης μεγάλης δύναμης αν η Βρετανία αποχωρούσε ενίσχυε τις τάσεις αναποφασιστικότητας των Βρετανών και την απροθυμία της να αποδεκτεί το αίτημα της Ένωσης.⁴⁶

Η επιφυλακτικότητα της Βρετανίας αντικατοπτρίστηκε και στο μικρό ύψος των επενδύσεων που πραγματοποίησαν στην Κύπρο κατά τις πρώτες δεκαετίες της κατοχής αφού θεωρούσαν την ανάπτυξη στο νησί ως ευθύνη των ίδιων των Κυπρίων.⁴⁷ Παρά την επιφυλακτικότητα, όμως, και τον συντηρητισμό του βρετανικού καθεστώτος, ο χαρακτήρας διακυβέρνησης της Κύπρου βελτιώθηκε αισθητά μετά το 1878. Αυτό οφειλόταν, μερικώς, στο φιλελεύθερο τρόπο με τον οποίο η Βρετανία αντιμετώπιζε τις δραστηριότητες των νέων υπηκόων της.⁴⁸ Κυρίως, όμως, στο ότι οι αλλαγές που τροχοδρομήθηκαν διευκόλυναν την επιβολή της δικής τους τάξης πραγμάτων. Η παρουσία των Βρετανών έκανε δυνατή την απρόσκοπτη επαφή με τον έξω κόσμο, ιδιαίτερα με την Ελλάδα, την Αγγλία και τα τεκταινόμενα στον ευρύτερο ευρωπαϊκό χώρο. Η επέκταση των καπιταλιστικών χωρών σήμαινε, παράλληλα, γράφει ο Μουζέλης, την εμπορικοποίηση και τον εκχρηματισμό τουλάχιστον ορισμένων τομέων των οικονομιών των αποικιοκρατούμενων χωρών, την ανάπτυξη εθνικών αγορών, την αύξηση των δαπανών υποδομής στους τομείς της γεωργίας και των ορυχείων, κτλ.⁴⁹

Όταν οι Βρετανοί ανέλαβαν τη διοίκηση της Κύπρου, η οικονομία βρισκόταν σε πρωτόγονη κατάσταση, το συγκοινωνιακό δίκτυο ήταν υποτυπώδες και η δημόσια υποδομή ανύπαρκτη.⁵⁰ Ο αγροτικός πληθυσμός, που αποτελούσε το 80% του συνολικού πληθυσμού, ζούσε σε συνθήκες φτώχειας και καταπίεσης.⁵¹ Ο πρώτος Βρετανός Αρμοστής Sir Garnet Wolseley, όπως και ο Ronald Storrs αργότερα, διαπιστώνοντας με την άφιξη τους στην Κύπρο την

---

⁴⁵ Για τις συζητήσεις που έλαβαν χώρα στο εσωτερικό της βρετανικής κυβέρνησης και τα στρατηγικά πλεονεκτήματα της κατοχής της Κύπρου, βλ. Hill, *History of Cyprus*, ό.π., σσ. 269-292. Βλ. επίσης Storrs Ronald (1945), *Orientations*, Nicholson and Watson, London, σσ. 463-464. Ο Ρίχτερ παραθέτει απόκομμα των *Times* του Λονδίνου που θεωρούσαν την Κύπρο «μια θαυμάσια ναυτική βάση, είτε για την προστασία της διώρυγας του Σουέζ και την εξασφάλιση μια δεύτερης οδού προς τις Ινδίες είτε για να αποκτήσει αυτή η χώρα το απαραίτητο κύρος στις σχέσεις της με την Πύλη». Βλ. Ρίχτερ Χάιντς (2007), *Ιστορία της Κύπρου*, Τόμος Α' (1878-1949), Εκδόσεις Εστία, Αθήνα, σ. 45.

⁴⁶ Βλ. Georghallides, *History of Cyprus 1918-1926*, ό.π., σ. 14.

⁴⁷ Βλ. Georghallides, *History of Cyprus 1918-1926*, ό.π., σ. 24.

⁴⁸ Βλ. Γεωργαλλίδης, «Αποικιοκρατία», ό.π., σ. 81. Για τις προδιαγραφές του σύγχρονου φιλελεύθερου μοντέλου βλ. MacPherson, *Φιλελεύθερη Δημοκρατία*, ό.π., σ. 19.

⁴⁹ Μουζέλης Νίκος (1987), *Κοινοβουλευτισμός και Εκβιομηχάνιση στην Ημι-περιφέρεια*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα, σ. 37.

⁵⁰ Βλ. Δημητρίου, *Βικτωριανά*, ό.π., σ. 12· Meynaud, *Πολιτικές Δυνάμεις*, ό.π., σ. 36· Katsiaounis, *Labour*, ό.π., σ. 53.

⁵¹ Βλ. Γιαλλουρίδης, «Κυπριακό Κομματικό Σύστημα», ό.π., σ. 167.

τραγική κατάσταση στην οποία βρισκόταν η χώρα, θεώρησαν επιτακτική την ανάγκη αλλαγών και μεταρρυθμίσεων για την καλύτερη εξυπηρέτηση της βρετανικής διοίκησης του νησιού.⁵² Αυτές οι αλλαγές συντελέστηκαν τόσο στο πολιτικό όσο και οικονομικό επίπεδο αλλά και στον όλο χαρακτήρα της διακυβέρνησης.

Οι Βρετανοί, οι οποίοι ήταν εξοικειωμένοι με τις δομές και τις πρακτικές ενός σύγχρονου πολιτειακού καθεστώτος, προσπάθησαν με τις ενέργειες τους να εισάγουν μέρος αυτών των πρακτικών και στην Κύπρο. Αυτές οι πρακτικές προϋπέθεταν πλήρη γνώση των συνθηκών της χώρας και του πληθυσμού και την άμεση επαφή του κράτους με τους πολίτες. Έτσι, εισήγαγαν άμεσα την πρακτική της απογραφής του πληθυσμού μέσω της οποίας αντλούσαν σημαντική πληροφόρηση και δημιουργούσαν επίσης μηχανισμούς ελέγχου του πληθυσμού.⁵³ Παράλληλα, το 1885 πραγματοποιήθηκε και η πρώτη καταγραφή των περιουσιών στο νησί.⁵⁴ Μέσα από τις απογραφές, που εγκαινίασαν οι Βρετανοί, μπορεί κάποιος να παρατηρήσει ότι πρόκειται για μια κοινωνία μεγάλων ταξικών ανισοτήτων, με κακή υγειονομική κατάσταση, υψηλό ποσοστό βρεφικής θνησιμότητας, πολύ υψηλό ποσοστό αναλφαβητισμού και μεγάλη μετανάστευση. Αυτό ενισχύεται και από την εικόνα που αποκόμισαν και οι ίδιοι οι Βρετανοί στα πρώτα χρόνια της παρουσίας τους στο νησί.⁵⁵ Επιπλέον, συνέχιζε να υφίσταται ο κατακερματισμός της ιδιοκτησίας,⁵⁶ η εξάρτηση ενός μεγάλου μέρους του αγροτικού πληθυσμού από τοκογλύφους, η χαμηλή παραγωγικότητα και η δυσχερής κατάσταση των ακτημόνων.⁵⁷

2.2.1 Δημογραφία και συγκοινωνίες. Οι αλλαγές στις οικονομικές σχέσεις και στο επίπεδο υγιεινής και διαβίωσης του πληθυσμού, μετά το πέρασμα στους Βρετανούς, αντανακλούνται και στη *δημογραφία*. Ο πληθυσμός αυξήθηκε από 186.173 το 1881,⁵⁸ σε 347.959 το 1931⁵⁹

⁵² Βλ. Δημητρίου, *Βικτωριανά*, ό.π., σ. 4. Βλ. επίσης Σέρβας Πλουτής (1985), *Κυπριακό: Ευθύνες*, Β' Έκδοση, Εκδόσεις Γραμμή, Αθήνα, σ. 72.

⁵³ Για τις πρακτικές αυτές του κράτους βλ. Hobsbawm J. Eric (1994), *Έθνη και Εθνικισμός: Από το 1870 Μέχρι Σήμερα. Πρόγραμμα, Μύθος, Πραγματικότητα*, Εκδόσεις Καρδαμίτσα, Αθήνα, σ. 117.

⁵⁴ Ζαφειρίου Λεύκιος (2008), *Κυπριακό Χρονολόγιο*, Εκδόσεις Γραφείου Τύπου και Πληροφοριών, Λευκωσία, σ. 55.

⁵⁵ Βλ. Δημητρίου, *Βικτωριανά*, ό.π., σσ. x, xi, 1.

⁵⁶ «Κάτω από τη βρετανική κατοχή, η επέκταση της αγροτικής γης και η περαιτέρω υποδιαίρεση μεταξύ κληρονόμων, στην περίπτωση των ιδιωτικών τσιφλικιών, συνείσφερε στην περαιτέρω μείωση του μεριδίου των μεγάλων ιδιοκτητών γης. Μέχρι τη γενική απογραφή του 1909-29 από ένα σύνολο 1.390.000 εκταρίων αγροτικής γης μόνο 7.5% ανήκε στους μεγάλους αυτούς ιδιοκτήτες». Βλ. Katsiaounis, *Labour*, ό.π., σ. 128. Παρόμοια κατάσταση μεγάλου τεμαχισμού της ιδιοκτησίας και σχέσεων οικονομικής εξάρτησης μεταξύ μικροϊδιοκτητών και αγροτών που ενοικίαζαν γη από την αριστοκρατία, σημειώνει και ο Cox για την Ουαλία. Βλ. Cox Kevin (1970), «Geography, Social Contexts, and Voting Behaviour in Wales, 1861-1951», στο Allardt and Rokkan, *Mass Politics*, σσ. 117-159, ό.π., σ. 129.

⁵⁷ Βλ. Τζεργιάς, *Ιστορία*, ό.π., σ. 81.

⁵⁸ Census of 1881, σ. 6.

(αύξηση 186%). Την ίδια περίοδο αυξήθηκε σημαντικά και ο αριθμός των κατοίκων των πόλεων ως αποτέλεσμα της δημογραφικής κινητικότητας που συντελέστηκε με την εσωτερική μετανάστευση.⁶⁰ Αυτή η εξέλιξη επιβεβαιώνει τις τάσεις αστικοποίησης που παρατηρήθηκαν σε όλες τις χώρες ως απόρροια της εισαγωγής των καπιταλιστικών οικονομικών σχέσεων και της διάρρηξης των παραδοσιακών δομών. Στην απογραφή πληθυσμού του 1931, επισημαίνεται ότι τη χρονιά αυτή υπήρχαν στην Κύπρο 859 πληθυσμιακά κέντρα (χωριά ή πόλεις, ή μοναστήρια, ή τσιφλίκια). Η περιοχή της Λευκωσίας με 256 είχε τα περισσότερα πληθυσμιακά κέντρα, ενώ η Λάρνακα τα λιγότερα, μόλις 76. Η πιο αραιοκατοικημένη επαρχία ήταν η Πάφος στην οποία κατοικούσαν 76 άτομα ανά τετραγωνικό μίλι και η πιο πυκνοκατοικημένη, η Λεμεσός με 107 κατοίκους ανά τετραγωνικό μίλι. Οι δύο πληθυσμιακές ομάδες είχαν τους κυριότερους οικισμούς τους στις περιοχές της Λευκωσίας και της Αμμοχώστου, ενώ στην περιοχή της Κερύνειας ζούσαν οι λιγότεροι Τουρκοκύπριοι.⁶¹ Όπως φαίνεται από την πρώτη αγγλική απογραφή του 1881, κατά την εποχή αυτή οριστικοποιήθηκαν οι πληθυσμιακές αναλογίες, με συντριπτική πλειοψηφία του ελληνικού στοιχείου που αποτελούσε περίπου το 74% του πληθυσμού.⁶²

Η βελτίωση του συγκοινωνιακού δικτύου υπήρξε από την αρχή προτεραιότητα της βρετανικής αρχής αφού η πολύ κακή του κατάσταση εμπόδιζε την οικονομική ανάπτυξη. Η ανάπτυξη των συγκοινωνιών διευκόλυνε την επέκταση της εσωτερικής οικονομικής δραστηριότητας, τη μεταφορά στις πόλεις και συνεισέφερε στην άνοδο των μεσαίων και εργατικών στρωμάτων. Στον τομέα της οδοποιίας το 1878 υπήρχαν μόνο 26 μίλια κανονικών δρόμων, ενώ το 1914 περίπου 800 μίλια κύριων και δευτερεύουσων οδών και είχαν κατασκευαστεί πάνω από 2.000 γέφυρες και αγωγοί νερού. Το 1911 συνδέθηκαν με δημόσιο μέσο μεταφοράς η Λευκωσία, η Λάρνακα και η Λεμεσός, με αποτέλεσμα το ταξίδι από τη Λευκωσία στη Λεμεσό να διαρκεί πλέον πέντε και όχι δώδεκα ώρες.⁶³ Η βελτίωση των επαρχιακών δρόμων επέτρεψε σε κάθε μεγάλο χωριό να έχει καθημερινή συγκοινωνία με το αστικό κέντρο της περιφέρειας μέσω φορτηγού αυτοκινήτου. Αρκετοί δρόμοι εξακολουθούσαν βέβαια να βρίσκονται σε πολύ άσχημη κατάσταση.⁶⁴ Στοιχεία που

---

⁵⁹ Census of 1931, σ. 1.

⁶⁰ Είναι χαρακτηριστικό ότι στην πληθυσμιακή απογραφή του 1881 οι κάτοικοι των σημαντικότερων πόλεων (εντός των δημοτικών ορίων) ήταν για την Λευκωσία 11.536, Λάρνακα 7.833, Λεμεσός 6.131, Αμμόχωστος 2.564 και Πάφος 2.204, ενώ στην απογραφή του 1931 οι αντίστοιχοι αριθμοί ήταν Λευκωσία 23.507, Λάρνακα 11.725, Λεμεσός 15.066, Αμμόχωστος 8.771 και Πάφος 4.467.

⁶¹ Census of 1931, σσ. 2-4.

⁶² Census of 1881, σ. 12.

⁶³ Βλ. Ζαφειρίου, *Χρονολόγιο*, ό.π., σ. 64.

⁶⁴ Βλ. έκθεση S. B. Surridge, Διοικητή Λεμεσού για την κατάσταση της αγροτικής τάξης στην Κύπρο. Παρατίθεται στο Georghallides, *History of Cyprus 1918-1926*, ό.π., σσ. 399-402.

παραθέτει ο Γεωργαλλίδης δείχνουν ότι το 1902 υπήρχαν 610 μίλια κύριων οδικών αρτηριών, ενώ το 1930 ο αριθμός αυτός αυξήθηκε στις 3.000.⁶⁵ Ακόμα και το 1930, όμως, υπήρχαν 101 χωριά τα οποία δεν ήταν προσβάσιμα μέσω κάποιας οδικής αρτηρίας.

2.3 Φορολογικό σύστημα

Το φορολογικό σύστημα που κληρονόμησαν οι Βρετανοί από τους Οθωμανούς ήταν πολύπλοκο και εξοντωτικό. Κανένας σχεδόν τομέας της παραγωγής δεν εξέπιπτε της φορολόγησης.⁶⁶ Ο φόρος της δεκάτης, που ήταν και ο επαχθέστερος, επιβαλλόταν συνολικά σε όλο το χωριό και ο μουχτάρης⁶⁷ με τους δημογέροντες τον κατένεμαν στις οικογένειες, κάτι που οδηγούσε σε αυθαιρεσία και ευνοιοκρατία. Ο φόρος *vergi*, ο οποίος μας ενδιαφέρει ιδιαίτερα διότι σε αυτόν στηρίχθηκε η εκλογική ρύθμιση και τον οποίο διατήρησαν οι Βρετανοί, ήταν ένας φόρος εισοδήματος ανεξαρτήτως τάξεως και θρησκείας του φορολογουμένου. Υπήρχαν τρεις κατηγορίες: (α) *Vergi kimat*: 4‰ (τις χιλίους) επί της αγοραστικής αξίας του ακινήτου, (β) *vergi irad*: 4% επί των εσόδων από την εκμίσθωση γαιών και ακινήτων και (γ) *Vergi temettu*: 3% επί του κέρδους των βιοτεχνών και των μισθωτών. Η συλλογή των φόρων ήταν καθήκον του μουχτάρη ενώ το ύψος τους καθοριζόταν από τη διοίκηση της περιφέρειας.⁶⁸

Η πιο σημαντική οικονομική μεταρρύθμιση των Βρετανών ήταν η εξάλειψη της κοινοτικής υποχρέωσης για καταβολή των φόρων και η μετατροπή της σε ατομική υποχρέωση, απευθείας πληρωτέα στο κράτος πλέον από τον πολίτη, η οποία ουσιαστικά αφορούσε την ατομική ιδιοκτησία στη γη. Με την αλλαγή αυτή η ιδιοκτησία ήταν πλέον αντικείμενο προς υποθήκευση και ο χωρικός ήταν ελεύθερος να διαχειρίζεται την περιουσία του για απαλλοτρίωση και υποθήκευση με τον κίνδυνο, όμως, «οι φτωχότεροι εξ' αυτών και οι λιγότερο επιχειρηματικά σκεπτόμενοι, να είναι εκτεθειμένοι σε πιθανούς κινδύνους χρεών και απώλειας της γης τους».⁶⁹ Το 1885 θεσπίστηκε και ο νόμος για την καταναγκαστική πώληση κτημάτων αλλάζοντας την οθωμανική πρακτική που δεν επέτρεπε στους τοκογλύφους να

⁶⁵ Βλ. Γεωργαλλίδης, «Αποικιοκρατία», ό.π., σ. 84.

⁶⁶ Τέτοιοι φόροι ήταν ο κτηματικός φόρος, ο κεφαλικός, ο φόρος υποτέλειας, η δεκάτη (δηλαδή το 1/10 της παραγωγής πάνω σε όλα τα γεωργικά προϊόντα), ο στρατιωτικός φόρος για τους μη μωαμεθανούς υπηκόους, ο φόρος αιγών και προβάτων, ο φόρος εισαγωγών και εμπορίου, αλιείας, των χοίρων, του άλατος, μεταξιού κτλ. Βλ. «Taxes, Duties and other sources of revenue», Cyprus Blue Book 1892-93, σσ. 4-44 και Cyprus Blue Book 1915-16, σσ. 1-60.

⁶⁷ Τούρκικη λέξη (*mukhtar*) που ουσιαστικά σημαίνει κοινοτάρχης.

⁶⁸ Cyprus Blue Book 1883-84, σ. 4. Βλ. επίσης Cyprus Blue Book 1901-02, σ. 7.

⁶⁹ Βλ. Katsiaounis, *Labour*, ό.π., σσ. 99-100.

εκποιούν τα χωράφια των χωρικών.⁷⁰ Έχοντας υπόψη ότι η μάζα του πληθυσμού ζούσε από την περιορισμένη ιδιόκτητη γη που κατείχε, οποιαδήποτε παραβίαση των όρων του συστήματος θα επέφερε σημαντικά κοινωνικά προβλήματα, όπως και έγινε.

Η αλλαγή στη μέθοδο φορολόγησης είχε αρνητικό αντίκτυπο στις σχέσεις των Βρετανών με τον πληθυσμό. «*Η αποδοτικότητα του νέου συστήματος εισπραξής φόρων δεν συνείσφερε στη δημοτικότητα τους. Επιπρόσθετα, το γεγονός ότι αυτή η αύξηση των δημόσιων εσόδων δεν αντικατοπτρίστηκε με μια ανάλογη αύξηση και στις δημόσιες δαπάνες, δημιουργούσε μεγαλύτερη αναστάτωση στους Κύπριους*».⁷¹ Στις εφημερίδες γινόταν αρκετή κριτική γι' αυτό και ειδικά για το ότι η βρετανική διοίκηση δαπανούσε σημαντικό μέρος των εσόδων στην εκμίσθωση υπηρεσιών, στην πρόσληψη και συντήρηση υπεράριθμου προσωπικού στην κρατική μηχανή και στην καταβολή μισθών υψηλόβαθμων Βρετανών αξιωματούχων, χωρίς καμιά επένδυση στις παραγωγικές δραστηριότητες. Είναι ενδεικτικό ότι από το 1913 μέχρι το 1929 είχε αυξηθεί κατά 200% το κρατικό μισθολόγιο.⁷² Το ποσό που εισέπρατταν από φορολογίες ανερχόταν περίπου στις £160.000-180.000 ετησίως.⁷³ Η επιμονή στην πλήρη εξόφληση των φόρων, ακόμα και με εκβιαστικές μεθόδους χωρίς να λαμβάνεται υπόψη η οικονομική δυσπραγία του τόπου και η ανεπάρκεια των παραγωγικών δυνάμεων στην Κύπρο, προκαλούσε έντονη δυσφορία ανάμεσα στο λαό⁷⁴ και επέτεινε τη βαθιά κρίση που αντιμετώπιζαν οι αγροτικές κοινότητες. Ως αποτέλεσμα άρχισε να αναπτύσσεται ένα αντιβρετανικό αίσθημα ανάμεσα στο λαό, που έφτανε μέχρι το σημείο νοσταλγίας της οθωμανικής περιόδου.⁷⁵ Οι δεκατίες παρέμειναν η κύρια πηγή κυβερνητικών εσόδων μέχρι το

⁷⁰ Νούσης Χ. (1951), «Το πιστωτικό κεφάλαιο στην κυπριακή ύπαιθρο», *Δημοκράτης*, Τόμος 4, Τεύχος 12, Δεκέμβριος, σσ. 227-231, σ. 228. Το Νούσης ήταν ψευδώνυμο που χρησιμοποιούσε για την αρθρογραφία του ο οικονομολόγος Χριστοφής Οικονομίδης.

⁷¹ Βλ. Katsiaounis, *Labour*, ό.π., σ. 72· Γεωργαλλίδης Σ. Γεώργιος (1984), «Τα Τελευταία Χρόνια της Τουρκοκρατίας στην Κύπρο, η Μεταβίβαση του Νησιού Από την Τουρκία στη Μ. Βρετανία και οι Επιπτώσεις της», σσ. 15-31, Διαλέξεις Λαϊκού Πανεπιστημίου, Αρ. 1, Εκδόσεις Δήμου Λευκωσίας, σ. 25· Hill, *History of Cyprus*, ό.π., σσ. 444, 457.

⁷² «Το υπόμνημα των Ελλήνων βουλευτών προς τον Υπουργό των Αποικιών», *Ελευθερία*, 11 Σεπτεμβρίου 1929, σσ. 1-2, 14 Σεπτεμβρίου 1929, σ. 4.

⁷³ Richter Heinz (2003), «The Cypriot Communist Party and the Comintern», *The Cyprus Review*, No. 15, σσ. 99-119, σ. 101.

⁷⁴ «Η νίκη της 27 Σεπτεμβρίου», *Εναγόρας*, 4 Οκτωβρίου 1901, σ. 1.

⁷⁵ Βλ. Δημητρίου, *Βικτωριανά*, ό.π., σσ. 40-41. Βλ. επίσης Holland, *Βρετανία*, ό.π., σ. 27. Χαρακτηριστικό είναι το απόσπασμα της εφημερίδας της Λευκωσίας *Κύπριος* στις 29 Δεκεμβρίου 1900: «*Η προκληθείσα όμως χαρά ήτο στιγμιαία. Η αναλάμψασα ελπίς ευδαιμονίας ητο φρούδη, αι δε παρασχεθείσαι πομπώδεις υποσχέσεις αισιωτέρου μέλλοντος υπήρξαν όνειρα απατηλά, φυγαδευθέντα άμα τη πρώτη αφυπνήσει. Τον δεσποτισμόν διεδέχθη η τυρραννία, τας δε σωματικές κακώσεις ψυχικαί και ηθικαί αδικίαι. Όχι μόνον υπό τον νέον κύριον ουδεμία επί τα βελτίω εργασία επετελέσθη ως προσεδοκάτο, αλλά φορτικότερος και μάλλον δυσφόρητος εγένετο ο βίος επαυξηθέντων των δεινών της κακοδαιμονίας διά προσθέντων μέτρων πολλώ καταθλιπτικότερων των προϋπαρχόντων*». Παρατίθεται στον Σοφοκλέους, *Συμβολή*, ό.π., σ. 20.

1926 που καταργήθηκαν. Η δεκάτη καταργήθηκε σύμφωνα με κάποιες απόψεις διότι η μεγάλη οικονομική κρίση στα χρόνια που προηγήθηκαν είχε επιφέρει μείωση στην ποσότητα της παραγωγής με αποτέλεσμα την αντίστοιχη μείωση των εσόδων από αυτή την φορολογία και την ανάγκη αναπλήρωσης της με άλλου είδους φορολογία.⁷⁶

Παρόλη την αύξηση των δημοσίων εσόδων, οι οικονομικοί πόροι της αποικιακής κυβέρνησης ήταν ιδιαίτερα περιορισμένοι και το εμπόδιο δεν ήταν η μη ύπαρξη φορολογικών εσόδων αλλά ο φόρος υποτελείας που μέχρι την κατάργησή του τον Οκτώβριο του 1927 απομυζούσε οικονομικά το νησί.⁷⁷ Η εφημερίδα *Ελευθερία* σε κύριο άρθρο της με τίτλο «Προφανής Ληστεία», κατηγορούσε τους Βρετανούς για την αφαίμαξη που υφίστατο η Κύπρος.⁷⁸ Για τη συγκέντρωση αυτού του υπέρογκου, για τα δεδομένα της εποχής ποσού (£92.800), η βρετανική διοίκηση εισέπραττε με επιμέλεια τις ήδη βαριές φορολογίες ενώ ταυτόχρονα επεδίωκε να περιορίσει τις δαπάνες στο ελάχιστο επενδύοντας μόνο το 3% του ακαθάριστου εισοδήματος σε έργα υποδομής και στην παιδεία.⁷⁹ Βέβαια, η βρετανική κυβέρνηση υποχρέωσε την Κύπρο να καταβάλλει ετησίως το ποσό των £10.000 για την «άμυνα της αυτοκρατορίας» ως αντάλλαγμα για την κατάργηση του φόρου υποτελείας, κάτι που επικρίθηκε από μερίδα των πολιτικών ως χειρότερος από τον υποτελικό φόρο από εθνικής και πολιτικής σκοπιάς διότι τον αποδέχτηκαν οι Έλληνες βουλευτές στο Νομοθετικό Συμβούλιο, ενώ τον φόρο υποτελείας τον κατέβαλλαν χωρίς τη θέλησή τους.⁸⁰

Ακόμα και μετά τη μεταρρύθμιση του φορολογικού συστήματος και παρόλο που οι φόροι είχαν σημαντικά εξορθολογιστεί και ήταν άμεσα πληρωτέοι απευθείας στο κράτος, η κατανομή της φορολογίας εξακολουθούσε να είναι άδικη και ευνοϊκή για τους πλούσιους. Το πρόβλημα ήταν εγγενές στον τρόπο υπολογισμού της φορολογίας. Ο Διοικητής της Κύπρου το 1898 σε έγγραφο του προς το Υπουργείο Εξωτερικών της χώρας του, παραδεχόταν: ότι, «(...)

⁷⁶ «Άρσις κακού δι' επιβολής νέου κακού», *Ελευθερία*, 20 Φεβρουαρίου 1926, σ. 1. Βλ. επίσης «Πολιτικές ανακολουθίες, προδοσίες εις βάρος ενός λαού», *Νέος Άνθρωπος*, 28 Σεπτέμβρη 1928, σ. 3.

⁷⁷ *Ελευθερία*, 12 Οκτωβρίου 1927, σ. 2. Βλ. επίσης «Αναγνώρισις δικαίου», *Ελευθερία*, 3 Σεπτεμβρίου 1927, σ. 1.

⁷⁸ «Προφανής Ληστεία», *Ελευθερία*, 5 Νοεμβρίου 1910, σ. 1. Χαρακτηριστική είναι επίσης η αναφορά στην εφημερίδα *Κυπριακός Φύλαξ* στις 8 Απριλίου 1906 που παρατίθεται στον Σοφοκλέους Αντρέα (1997), *Οι Πρώτες Ελληνικές Εφημερίδες της Λευκωσίας: Από τα Πρώτα Χρόνια της Αγγλοκρατίας μέχρι την Προσάρτηση της Κύπρου το 1914*, Εκδόσεις Intercollege, Λευκωσία, σ. 39: «Κατά του φόρου της υποτελείας η εθνική πολιτική έβαλεν ευστόχος και ερρωμένως, ορθώς φρονούσα ότι αποτελεί ούτος το μέγιστον και ανυπέβλητον πρόσκομμα κατά πάσης διοικητικής, υλικής, πνευματικής και ηθικής βελτιώσεως του τόπου, ως αφαιρών την χώραν υπέρ το τρίτον των προσόδων και κατεργαζόμενος την οικονομικήν εξάντλησιν και αδυναμίαν αυτής».

⁷⁹ Κατσιαούνης Ρολάνδος (1994), «Εκλέγειν και Εκλέγεσθαι στις Πρώτες Βουλευτικές Εκλογές της Αγγλοκρατίας το 1883», σσ. 309-345, *Επετηρίς του Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών*, XX, Λευκωσία, σ. 312. Βλ. επίσης Richter, «The Cypriot Communist Party», σ. 101.

⁸⁰ Άρθρο Σάββα Λοιζίδη, «Φόρος υποτελείας: παλαιός και νέος φόρος», *Ελευθερία*, 21 Σεπτεμβρίου 1927, σ. 1.

η όλη δυσκολία έγκειται στο ότι οι μεγάλες περιουσίες είναι υποεκτιμημένες και τα μικρονοικοκυριά υπερεκτιμημένα».⁸¹ Είναι χαρακτηριστικό ότι η εκτιμητέα αξία της ακίνητης ιδιοκτησίας στην Κύπρο το 1878 ανερχόταν στις £6.171.000, ενώ το 1909 είχε αυξηθεί μόλις στις £7.500.000. Οι Βρετανοί δεν ήταν πρόθυμοι να εισάγουν νομοθεσία για περισσότερη ισότητα στη φορολογία και ήταν προετοιμασμένοι να αποδεκτούν ποικίλες αδυναμίες στην όλη διαδικασία εφόσον το χρέος προς την Τουρκία για την κατοχή της Κύπρου καταβαλλόταν. Αυτή τους η προσέγγιση κυριαρχούσε στον τρόπο υπολογισμού της φορολογίας για τους εργαζόμενους από τη μια, και τους εμπόρους από την άλλη.⁸²

Το όλο φορολογικό σύστημα διαπνεόταν από μια ταξική ανισότητα που αποδεικνύεται από το γεγονός ότι 67% των εισοδημάτων της χώρας προέρχονταν από έμμεση φορολογία και μόνο το 12% από άμεση, πράγμα που δημιουργούσε συνθήκες φοροαπαλλαγής για την πλούσια τάξη του πληθυσμού. Το μεγαλύτερο φορολογικό βάρος έπεφτε έτσι στην αγροτική μάζα.⁸³ Μελέτη που έκανε ειδική φορολογική επιτροπή που συστήθηκε από τη βρετανική διοίκηση κατέληξε στο συμπέρασμα ότι το ποσοστό φορολόγησης των Κυπρίων ανερχόταν στο 17.5% των εισοδημάτων έκαστου ενώ, οι εκπρόσωποι του ελληνοκυπριακού πληθυσμού το υπολόγιζαν στο 25%.⁸⁴ Έτσι, τέθηκε θέμα άμεσου φόρου επί του ατομικού εισοδήματος και φορολόγησης του κεφαλαίου τόσο από οργανωμένα σύνολα, όπως το Κομμουνιστικό Κόμμα Κύπρου, όσο και από μεμονωμένους πολιτευτές.

Έντονα τέθηκε επίσης και το ζήτημα της φορολόγησης των δύο μεταλλευτικών εταιριών Αμιάντου και Σκουριώτισσας, ιδιοκτησίας ξένων συμφερόντων, οι οποίες τύγχαναν φοροαπαλλαγής για την εισαγωγή των μηχανημάτων.⁸⁵ Φοροαπαλλαγής τύγχαναν και οι εισαγωγείς ξένων χαρουπιών, μια ενέργεια που προκαλούσε σοβαρό πρόβλημα διάθεσης των ντόπιων χαρουπιών αφού ήταν ένα από τα κυριότερα προϊόντα της κυπριακής αγροτικής παραγωγής.⁸⁶ Το ζήτημα της αδικίας του φορολογικού συστήματος προβλήθηκε από όλες τις πλευρές του πολιτικού φάσματος. Ο Σ. Λοιζίδης στέλεχος της εθνικής παράταξης και μετέπειτα συνιδρυτής της Εθνικής Ριζοσπαστικής Ένωσης Κύπρου (για την ΕΡΕΚ, βλ. κεφάλαιο 9), αρθρογραφούσε υπέρ της προοδευτικής φορολόγησης αναλόγως των

⁸¹ Βλ. Georghallides, *History of Cyprus 1918-1926*, ό.π., σ. 35

⁸² Βλ. Katsiaounis, *Labour*, ό.π., σσ. 193-194.

⁸³ Βλ. Hill, *History of Cyprus*, ό.π., σ. 461.

⁸⁴ «Η έκθεσις της φορολογικής επιτροπείας», *Ελευθερία*, 10 Μαΐου 1930, σ. 2. «Υπόμνημα Ιεράς Συνόδου και βουλευτών στον Υφυπουργό Αποικιών», *Ελευθερία*, 22 Οκτωβρίου 1930, σσ. 1-2.

⁸⁵ *Λαϊκή*, 10 Ιουλίου 1925, σ.1. «Η προστασία του κεφαλαίου», *Νέος Άνθρωπος*, 1^η Ιουνίου 1926, σ. 3.

⁸⁶ «Η συνέχεια των αυθαιρεσιών της εγγλέζικης κυβέρνησης», *Νέος Εργάτης*, 29 Μαρτίου 1929, σ. 1.

εισοδημάτων των πολιτών και της ανάγκης να λαμβάνονται υπόψη οι κοινωνικές ανάγκες των μελών της κοινωνίας που βρίσκονταν σε δυσμενέστερη θέση.⁸⁷ Η *Ελευθερία* σε άρθρο που εξέφραζε τη διεύθυνση της, υποστήριξε ότι δεν υπάρχει καμιά αμφιβολία για το άδικο φορολογικό σύστημα της χώρας αφού η πλειοψηφία των φόρων ήταν έμμεσοι, ενώ ολόκληρες οικονομικές δραστηριότητες εξέπιπταν της φορολόγησης: οι καταθέσεις στις τράπεζες, οι κεφαλαιοκράτες επιχειρηματίες και οι ανώτεροι δημόσιοι υπάλληλοι δεν φορολογούνταν, ενώ φορολογούνταν οι αγρότες για την κατοχή ζώων και ο κάθε πολίτης έμμεσα μέσω της φορολόγησης πολλών ειδών κατανάλωσης.⁸⁸ Ο Ι. Κληρίδης σταθερός συνεργάτης της εφημερίδας *Ελευθερία*, και μέλος του Εθνικού Συμβουλίου της Πολιτικής Οργάνωσης Κύπρου (βλ. κεφάλαιο 9), επίσης, υποστήριξε την υιοθέτηση της άμεσης φορολογίας παρά τις πρακτικές δυσκολίες στην εφαρμογή της⁸⁹ και το ίδιο έπραττε και το Λαϊκό Κόμμα του Γ. Χατζηπαύλου (βλ. κεφάλαιο 9).⁹⁰

2.4 Η κατάσταση της αγροτικής τάξης στην περίοδο της βρετανικής αποικιοκρατίας

Οι επιπτώσεις ενός άδικου και ληστρικού φορολογικού συστήματος ήταν πολύ έντονες στον αγροτικό πληθυσμό της Κύπρου. Το μεγαλύτερο μέρος του αγροτικού εισοδήματος διοχετευόταν στην αγορά αγαθών πρώτης ανάγκης. Συνεπώς, οποιαδήποτε απότομη αύξηση στη τιμή βασικών αγαθών διατροφής δημιουργούσε μεγάλες δυσκολίες επιβίωσης. Επιπλέον, η πιθανότητα κακών σοδειών ήταν εγγενής στο αγροτικό σύστημα και η κακή φύση των μεταφορών επιδείνωνε το πρόβλημα. Η βρετανική κατοχή, από τα πρώτα κιόλας χρόνια, δημιούργησε καλύτερες συνθήκες ασφάλειας για την ύπαιθρο, ανέπτυξε τις συγκοινωνίες στο εσωτερικό αλλά και με το εξωτερικό, με αποτέλεσμα να δοθεί ώθηση στον εκσυγχρονισμό και στην ανάπτυξη της γεωργίας. Στην απουσία, όμως, οποιουδήποτε θεσμικού πλαισίου προστασίας και πρόνοιας εκ μέρους των Βρετανών, τις δυσμενέστερες επιπτώσεις από τις αλλαγές που δρομολογήθηκαν, υπέστη η μάζα των μικροϊδιοκτητών στην ύπαιθρο, καθώς η βαριά φορολογία και συνεπακόλουθα η τοκογλυφία, η οποία εκδηλώθηκε στην Κύπρο μετά τη δεύτερη δεκαετία της βρετανικής κυριαρχίας, και οι οικονομικές κρίσεις, άρχισαν σταδιακά να τους μετατρέπουν σε ακτήμονες αγρότες και ημερομίσθιους εργάτες.⁹¹ Στα πρώτα χρόνια

⁸⁷ Άρθρο Σάββα Λοιζίδη, «Φορολογικόν σύστημα», *Ελευθερία*, 24 Δεκεμβρίου 1926, σ. 1.

⁸⁸ «Φορολογικόν σύστημα», *Ελευθερία*, 8 Ιανουαρίου 1927, σ. 1.

⁸⁹ Άρθρο Ι. Κληρίδη, «Ο φόρος εισοδήματος», *Ελευθερία*, 14 Σεπτεμβρίου 1927, σ. 1.

⁹⁰ «Η φορολογία», *Λαϊκή*, 22 Ιανουαρίου 1926, σ. 1.

⁹¹ Για την τοκογλυφία, τις μορφές αλλά και τις επιπτώσεις του φαινομένου, βλ. Δημητρίου, *Βικτωριανά*, ό.π., σσ. 37-39· Katsiaounis, *Labour*, ό.π. σσ. 102-113, 195· Τζερμιάς, *Ιστορία*, ό.π., σ. 81.

της βρετανικής κατοχής, η επιμονή των Βρετανών να εισπράξουν τις καθυστερημένες οφειλές προς το δημόσιο και η μη επίλυση άλλων προβλημάτων που αντιμετώπιζε ο αγροτικός πληθυσμός, οδήγησε σε ξεσπάσματα που εκφράστηκαν με διοργάνωση συλλαλητηρίων σε όλες τις πόλεις.⁹²

Η αγροτική τάξη στην Κύπρο αποτελείτο από δύο μεγάλες κατηγορίες. Τους αγρεργάτες, που εργάζονταν χωρίς να κατέχουν γη δική τους και τους αγρότες που είχαν έστω και μικρή ιδιοκτησία γης. Το αγροτικό προλεταριάτο αποτελούνταν από εργάτες στα κτήματα της Εκκλησίας ή άλλων μεγάλων ιδιοκτητών γης, ή ακόμα και μικροκαλλιεργητές που κατείχαν μικρό τεμάχιο γης από κάποιο μεγαλοϊδιοκτήτη, ή την Εκκλησία και κατέβαλαν ενοίκιο υπό την μορφή εργασίας κάποιων ημερών τον χρόνο. Η εργασιακή τους ανασφάλεια ήταν πολύ μεγάλη καθώς μπορούσαν να στερηθούν τη γη τους ανά πάσα στιγμή. Μέσα από τις απογραφές πληθυσμού φαίνεται ότι ενώ το 1891 υπήρχαν 8.476 εργάτες γης,⁹³ το 1929 ο αριθμός τους έφτασε τις 31.422.⁹⁴

Η μεγάλη αύξηση του πληθυσμού, που παρατηρήθηκε από την αρχή της βρετανικής κατοχής, και η διάδοση της εμπορευματικής οικονομίας και του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής και οργάνωσης, σήμαιναν ταυτόχρονα μεγάλη πίεση στο αγροτικό σύστημα παραγωγής της Κύπρου. Η πληθυσμιακή αύξηση προκαλούσε μετανάστευση. Κάποιες μετακινήσεις ήταν προσωρινές, συχνά επαναλαμβανόμενες και σε εποχιακή βάση.⁹⁵ Αυτές οι προσωρινές μετακινήσεις, κυρίως για εφήμερους εργασιακούς λόγους, υποδείκνυαν τις οικονομικές πιέσεις που υφίστατο ο αγροτικός πληθυσμός. Την ίδια στιγμή, αυτές οι μετακινήσεις τους έφερναν σε επαφή με τους κατοίκους των πόλεων και συνεπακόλουθα με νέα ρεύματα ιδεών. Κάποιες μετακινήσεις, όμως, ήταν μόνιμης φύσης αφού αφορούσαν μετακίνηση από την ύπαιθρο στην πόλη. Οι νέοι αυτοί μετανάστες στις πόλεις ήταν έτοιμοι να προσφέρουν την εργασία τους πιο φτηνά από αυτούς που ήδη εργάζονταν εκεί, πράγμα που προκαλούσε εντάσεις και υποβάθμιση της αξίας της εργασίας.

---

⁹² Η εφημερίδα *Αλήθεια* της Λεμεσού αναφέρει ότι τα συλλαλητήρια ξεκίνησαν όταν μια ομάδα γεωργών αυθόρμητα μετά από σύναξη που έκαναν στη Λεμεσό στην προσπάθειά τους να αντιμετωπίσουν το γεγονός ότι οι έμποροι δεν τους έδιναν πλέον δάνεια, και στην παρουσία μελών του Νομοθετικού Συμβουλίου, αποφάσισαν να κατέλθουν σε συγκέντρωση διαμαρτυρίας έναντι της κυβέρνησης που τους άφηνε απροστάτευτους. Βλ. «Φωνή λαού φωνή Θεού», *Αλήθεια*, 10 Δεκεμβρίου 1887, σ. 1.

⁹³ Census 1891, σ. 50.

⁹⁴ Cyprus Blue Book 1929, σ. 388.

⁹⁵ Ο Beaud γράφει ότι οι εποχιακές μεταναστεύσεις στις πόλεις άρχισαν να αποτελούν μέρος της ζωής των αγροτών σε ολόκληρη την Ευρώπη σε αυτή την περίοδο των αλλαγών, λόγω της αναστάτωσης του τρόπου ζωής τους. Βλ. Beaud, *Καπιταλισμός*, ό.π., σ. 91.

Αρκετοί από τους αγρότες που έχαναν τον κλήρο τους, επέλεξαν το δρόμο της μετανάστευσης στο εξωτερικό ως αποτέλεσμα της οικονομικής κρίσης και της ανεπάρκειας ντόπιων και ξένων κεφαλαίων.⁹⁶ Πολύ χαρακτηριστικός είναι ο πρωτοσέλιδος τίτλος της εφημερίδας *Ελευθερία*, «Εκπατρισμός», στο οποίο ασχολείται με το μείζον ζήτημα της μετανάστευσης των Κυπρίων και δίνει τους λόγους που κατά την άποψη της εφημερίδας γινόταν αυτό:

*«ακατάσχετον εξακολουθεί το ρεύμα του εκπατρισμού των Κυπρίων αγροτών μεταβαινόντων καθ' ομίλους εις ξένας και αγνώστους χώρας και δη εις Αμερικήν προς αναζήτησιν πόρου ζωής...διότι αδυνατούσι να ζήσωσι ανθρωπίνως εν τη χώρα εν η είδον το φως του ηλίου...διότι βλέπουσιν απαλλοτριούμενα τα προγονικά κτήματα των, ένεκεν της βαρείας και πολυειδούς φορολογίας την οποία εφεύερε και εφήρμοσεν η φιλόανθρωπος και πλουσία βρετανική κυβέρνησις».*⁹⁷

Η εφημερίδα κατονομάζει στο ίδιο άρθρο την κυβέρνηση και την τοκογλυφία ως τις δύο βασικές αιτίες της μετανάστευσης και τους αποδίδει το χαρακτηρισμό «Μινώταυρος»: «*Ο Κύπριος αγρότης είναι υποχρεωμένος να εργάζεται ως είλωσ δια να συντηρεί δύο Μινωταύρους και δύο Σάυλωκ, οι οποίοι ονομάζονται Κυβέρνησις και Τοκογλυφία*». Η εφημερίδα εντόπιζε την ευθύνη της κυβέρνησης στην απουσία κρατικής μέριμνας για απεμπλοκή του αγρότη από τα τοκογλυφικά δίκτυα και πρακτικές, τον ψηλό τόκο με τον οποίο δάνειζε τους αγρότες για την αγορά σπόρων που ανερχόταν στο 25%, την μη ίδρυση γεωργικής τράπεζας, την έλλειψη επιστημονικής αναβάθμισης της γεωργικής παραγωγής, την μη εκμετάλλευση των υδάτινων πόρων της νήσου και την μη εξεύρεση ξένων αγορών για τη διάθεση των κυπριακών αγροτικών προϊόντων.⁹⁸ Το ζήτημα της μετανάστευσης συνέχισε να απασχολεί για πολύ καιρό την κυπριακή έντυπη δημοσιογραφία, ενώ το 1927 το πρόβλημα κατέστη τόσο οξύ ώστε ο Αρχιεπίσκοπος Κύπρου αναγκάστηκε να εκδώσει εγκύκλιο κατά του φαινομένου, υποδεικνύοντας στους επίδοξους μετανάστες ότι οι περισσότεροι που μεταναστεύουν δεν καταφέρνουν να βρουν εργασία στο εξωτερικό.⁹⁹

2.4.1 Τοκογλυφία. Η τοκογλυφία προέκυπτε από τις αντικειμενικές παραγωγικές συνθήκες της Κύπρου της οποίας ο πληθυσμός ήταν κατά τα τρία τέταρτα γεωργικός με κύριο χαρακτηριστικό την μικροιδιοκτησία.¹⁰⁰ Ο χωρικός ως μικροπαραγωγός χρειαζόταν κεφάλαιο για αγορά ζώων και εργαλείων, τροφή για την οικογένεια και τα ζώα του, για την οικοδόμηση του σπιτιού του,

⁹⁶ «Η μετανάστευσις των Κυπρίων», *Ελευθερία*, 4 Μαρτίου 1916, σ. 2· «Το ρεύμα της μεταναστεύσεως», *Ελευθερία*, σ. 1· «Η μετανάστευσις», *Νέα Λαϊκή*, 25 Ιουλίου 1930, σ. 1.

⁹⁷ «Εκπατρισμός», *Ελευθερία*, 13 Ιουλίου 1913, σ. 1.

⁹⁸ «Που οφείλεται η κακοδαιμονία των αγροτών», *Ελευθερία*, 1 Ιουνίου 1918, σ. 1.

⁹⁹ «Εγκύκλιος Αρχιεπισκόπου κατά μεταναστεύσεως», *Νέα Λαϊκή*, 18 Νοεμβρίου 1927, σ. 3.

¹⁰⁰ Κρίτων Τορναρίτης, άρθρο στην *Ελευθερία*, 13 Νοεμβρίου 1926, σ. 1.

για βελτιώσεις στο χωράφι του και μερικές φορές για να ξεπληρώσει παλαιά δάνεια. Η ανυπαρξία τραπεζικού συστήματος ανάγκαζε τους αγρότες να καταφεύγουν για τις πιστωτικές τους ανάγκες σε διάφορους δανειστές - τοκογλύφους, οι οποίοι δάνειζαν τους αγρότες με πολύ σκληρούς όρους. Η μοναδικά, ουσιαστικά, τράπεζα της εποχής, η Οθωμανική, δάνειζε μόνο τους εμπόρους επειδή οι αγρότες δεν θεωρούνταν αξιόχρεοι. Πολλές φορές τα δάνεια κατέληγαν έμμεσα στους αγρότες και με υψηλότερα επιτόκια. Το 1882 είχε θεσπιστεί νόμος που προέβλεπε ανώτατο επιτόκιο 9% εκτός αν υπήρχε διαφορετική ρητή συμφωνία μεταξύ των συμβαλλομένων, μια σημαντική εξαίρεση που αποτελούσε, όμως, τον κανόνα.¹⁰¹ Οι περισσότεροι εξ' αυτών των τοκογλύφων μετατρέπονταν σταδιακά σε εμπόρους που εκμεταλλεύονταν τον αγροτικό κόσμο, μετατρέποντας τους σε δουλοπάροικους.¹⁰²

Ο Λανίτης διαχώριζε τρεις τύπους δανειστών: τους ντόπιους (δηλαδή τους χωρικούς), τους εμπόρους της πόλης και τους επαγγελματίες δανειστές της πόλης. Οι πιστωτές εντός των χωριών ήταν συνήθως οι τοπικοί μουχτάρηδες, οι οποίοι ήταν συνήθως και οι ιδιοκτήτες του μπακάλικου του χωριού. Ο τοκογλύφος της πόλης εμπορευόταν συνήθως σε είδος αφού στις πλείστες των περιπτώσεων οι αγρότες δεν διέθεταν μετρητά. Ο τρίτος τύπος δανειστή, ο οποίος είχε συνήθως στην κατοχή του μεγάλη γαιοκτησία, δάνειζε στους αγρότες, αναγκάζοντας τους να υποθηκεύσουν την ακίνητη περιουσία τους (το χωράφι τους) έναντι ενός χρηματικού ποσού, αναλαμβάνοντας την υποχρέωση να αποσβέσει το δάνειο σε δόσεις. Η καθυστέρηση καταβολής των δόσεων οδηγούσε στην απώλεια της γης του αγρότη-χρεώστη. Από τις συναλλαγές αυτές προέκυπταν κέρδη τόσο σε χρήμα από τους πολύ υψηλούς τόκους όσο και από την απόκτηση γης σε εξευτελιστικές τιμές.¹⁰³

Το πρόβλημα της τοκογλυφίας γινόταν παραδεκτό όχι μόνο από τη ριζοσπαστική πτέρυγα της κυπριακής πολιτικής σκηνης, αλλά και από συντηρητικές φωνές. Η εφημερίδα *Φωνή της Κύπρου*, κατ' εξοχήν εκφραστής των συντηρητικών κύκλων της πρωτεύουσας, χαρακτήριζε την τοκογλυφία «τέρας» το οποίο μάλιστα λειτουργούσε «υπό τα όμματα της δικαιοσύνης και οιωνεί θεωρείτο θεσμός της τάτης». Η εφημερίδα στηλίτευε την πλεονεξία των δανειστών, την οποία χαρακτήριζε ληστεία. Ο τόκος ανερχόταν, σύμφωνα με την εφημερίδα, πολλές φορές μέχρι και

¹⁰¹ Βλ. Καταλάνος Νικόλαος (2003, πρώτη έκδοση 1914), *Κυπριακόν Λεύκωμα Ζήνων*, Λιθογραφεία Κυριακίδη, Λευκωσία, σ. 58. Βλ. επίσης Νούσης, «Το Πιστωτικό Κεφάλαιο στην Κυπριακή Ύπαιθρο», ό.π., σσ. 227-228.

¹⁰² «Τοκογλυφία», *Φωνή της Κύπρου*, 23 Νοεμβρίου 1901, σ. 1. Ν. Κλ. Λανίτης, άρθρο στην *Ελευθερία*, 16 Οκτωβρίου 1926, σ. 1.

¹⁰³ Απόσπασμα από το σχετικό βιβλίο του Λανίτη παρατίθεται στο Ρίχτερ, *Ιστορία*, ό.π., σσ. 261-262. Στην εφημερίδα *Νέος Άνθρωπος* παρατίθενται στοιχεία για περίπτωση χωρικού που υποθήκευσε την περιουσία του αξίας οκτώ χιλιάδων λιρών για δάνειο £400, την οποία και απώλεσε επειδή δεν μπορούσε να το εξοφλήσει. Βλ. «Η τοκογλυφία οργιάζει», *Νέος Άνθρωπος*, 23 Ιουνίου 1928, σ. 3.

300%, ενώ τα χρέη περνούσαν από τον οφειλέτη στα παιδιά του αν αυτός δεν μπορούσε να τα εξοφλήσει.¹⁰⁴

Σε μια προσπάθεια αντιμετώπισης της κατάστασης αυτής το 1909 ιδρύθηκε στο Λευκόνικο ο πρώτος δανειοληπτικός συνεταιρισμός από τον Ιωάννη Οικονομίδη, βουλευτή. Τον Οκτώβριο του 1914 εκδόθηκε νόμος για τη δημιουργία τέτοιων συνεταιρισμών και μέχρι το 1925 λειτουργούσαν παγκύπρια 29 συνεργατικές εταιρίες.¹⁰⁵ Είχε βρεθεί, έτσι, ένας τρόπος για την καταπολέμηση της εκμετάλλευσης των αγροτών από τους τοκογλύφους αλλά χρειάστηκε να περάσουν αρκετά χρόνια για να προσεταιριστούν οι αγρότες τις νέες δομές που στρέφονταν κατά της τοκογλυφίας. Παράλληλα, θεωρήθηκε αναγκαία η θέσπιση ανώτατου επιτοκίου στο 12%, το οποίο καθορίστηκε με νόμο στις 27 Νοεμβρίου του 1914.¹⁰⁶ Οι συνεργατικές εταιρίες αναπτύχθηκαν ιδιαίτερα στην πορεία και μέχρι το 1929 αριθμούσαν 306 εκ των οποίων οι 57 μουσουλμανικές, με συνολικά κεφάλαια £200.000.¹⁰⁷

Οι ενέργειες των Βρετανών πρέπει να αντιμετωπιστούν υπό ένα διπλό πρίσμα, που υπαγόρευαν τα συμφέροντα τους ως αποικιοκρατική αρχή. Το πρώτο ήταν η βελτίωση της παραγωγικότητας της κυπριακής οικονομίας και η αύξηση του παραγόμενου πλούτου, κάτι που θα επέτρεπε μεγαλύτερη εκμετάλλευση εκ μέρους τους, της Κύπρου. Το δεύτερο, ήταν η προσπάθεια τους να μειώσουν την επιρροή του εθνικού κινήματος και της Εκκλησίας ανάμεσα στον πληθυσμό. Δεδομένου ότι η ολότητα, σχεδόν, της πολιτικής ελίτ της περιόδου αποτελούσε συστατικό στοιχείο του δικτύου πελατειακών σχέσεων και εκμετάλλευσης των λαϊκών μαζών, οποιαδήποτε μέτρα απάμβλυνσης των εξαρτήσεων, οδηγούσαν και σε χειραφέτηση των αγροτών από τους εθνικιστές πολιτικούς και την Εκκλησία. Οι προσπάθειες αυτές των Βρετανών, γράφει ο Faustmann, όπως και άλλες (π.χ. προς τους δασκάλους), δεν μπόρεσαν να διαλύσουν το δίκτυο των πελατειακών σχέσεων, αν και επέφεραν μείωση στο βαθμό εξάρτησης των αγροτών.¹⁰⁸ Η έκθεση Surridge (βλ. παρακάτω), σημειώνει χαρακτηριστικά ότι ακόμη και το 1930, το 80% των αγροτών παρέμενε χρεωμένο σε τοκογλύφους.¹⁰⁹

¹⁰⁴ «Τοκογλυφία», *Φωνή της Κύπρου*, 23 Νοεμβρίου 1901, σ. 1.

¹⁰⁵ Βλ. πρόχειρα Ζαφειρίου, *Χρονολόγιο*, ό.π., σσ. 63, 70, 75.

¹⁰⁶ Βλ. Νούσης, «Το Πιστωτικό Κεφάλαιο στην Κυπριακή Ύπαιθρο», ό.π., σ. 229.

¹⁰⁷ «Αι Συνεργατικά Πιστωτικά», *Ελευθερία*, 6 Νοεμβρίου 1930, σ. 3.

¹⁰⁸ Faustmann Hubert (1998), «Clientelism in the Greek Cypriot Community of Cyprus Under British Rule», *The Cyprus Review*, Vol. 10, No. 2 (Fall), σσ. 41-77, σ. 55.

¹⁰⁹ Παράθεμα στο Georghallides, *History of Cyprus 1918-1926*, ό.π., σ. 400.

Κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου η αγροτική οικονομία της Κύπρου δεν είχε επηρεαστεί. Η Κύπρος δεν αντιμετώπισε επιστράτευση, δεν έχασε κονδύλια για στρατιωτικούς εξοπλισμούς, αλλά, αντίθετα, τα αγροτικά προϊόντα διατίθονταν ευκολότερα στις ξένες αγορές δεδομένου ότι οι εμπόλεμες χώρες αντιμετώπισαν σοβαρά προβλήματα στην αγροτική παραγωγή τους, με αποτέλεσμα οι τιμές των αγροτικών προϊόντων να ανέβουν πολύ και οι αγρότες να δημιουργούν πλεονάσματα.¹¹⁰ Έτσι, κατά τα χρόνια του πολέμου, οι αγρότες ανέλαβαν αρκετά χρέη για να αγοράσουν κτήματα ούτως ώστε να αυξήσουν την παραγωγή τους και να έχουν, έτσι, και μεγαλύτερα κέρδη. Αυτή την πρακτική εκμεταλλεύτηκαν οι διάφοροι έμποροι και τοκογλύφοι οι οποίοι δάνεισαν τους αγρότες με ψηλά επιτόκια και παράλληλα τους πωλούσαν γη σε πολύ ψηλές τιμές.¹¹¹

Η οικονομική κρίση που ακολούθησε τη λήξη του πολέμου, λόγω της μεγάλης πτώσης των τιμών των κυριότερων αγροτικών προϊόντων της Κύπρου, οδήγησε σε χρεοκοπία τους πλείστους αγρότες αφού δεν μπορούσαν να αποπληρώσουν τα χρέη τους, με αποτέλεσμα τα κτήματα των οποίων η αξία είχε υποτιμηθεί, και άλλα που δεν ήταν υποθηκευμένα μέχρι τότε, να περιέλθουν στην κατοχή εμπόρων και τοκογλύφων.¹¹² Η κρίση ήταν κυρίως γεωργική, αλλά δεδομένου του γεγονότος ότι η γεωργική παραγωγή ήταν η βάση όλης της οικονομικής δραστηριότητας, η κρίση αυτή συμπαρέσυρε ολόκληρη την οικονομία. Αυτή η εξέλιξη αποτέλεσε και την πρωταρχική βάση συσσώρευσης πλούτου της ανερχόμενης αστικής τάξης στην Κύπρο.

Έτσι, η δεκαετία του 1920 χαρακτηρίζεται ως περίοδος έντονης δομικής κρίσης σε οικονομικό και πολιτικό επίπεδο στην Κύπρο με κυρίαρχη αιτία την απαλλοτρίωση της αγροτικής ιδιοκτησίας. Το 1924 η αγροτική κρίση είχε φτάσει στο αποκορύφωμα της. Οι πλειστηριασμοί προσέλαβαν διαστάσεις: σε 3.304 (το 1923 ήταν 2.470) πωλήθηκαν 56.862 στρέμματα (donums) (το 1923 ήταν 36.752) αγροτικής γης, με 665 κτιριακές εγκαταστάσεις προς 158.030 στερλίνες (το 1923 ήταν 106.688 στερλίνες).¹¹³ Η ίδια πορεία συνεχίστηκε και στις δύο επόμενες χρονιές με 6.024 καταναγκαστικές πωλήσεις γης και κτιριακών εγκαταστάσεων συνολικής αξίας 249.747 στερλίνες. Μέχρι το σημείο εκείνο οι μεγάλες ιδιοκτησίες γης δεν ήταν ο κανόνας στην Κύπρο. Ως απόρροια, όμως, των γεγονότων που

¹¹⁰ Βλ. Georghallides, *History of Cyprus 1918-1926*, ό.π., σ. 89.

¹¹¹ «Το Αγροτικό Ζήτημα της Κύπρου», *Νέος Άνθρωπος*, 18 Φεβρουαρίου 1925, σ. 1.

¹¹² «Ανησυχητική κατάσταση», *Ελευθερία*, 16 Σεπτεμβρίου 1922, σ. 1· «Οι γεωργοί ζητούν διέξοδον», *Ελευθερία*, 7 Οκτωβρίου 1922, σ. 1· «Η ένδεια του κυπριακού λαού», *Ελευθερία*, 4 Σεπτεμβρίου 1926, σ. 1· Κρίτων Τορναρίτης, άρθρο στην *Ελευθερία*, 13 Νοεμβρίου 1926, σ. 1.

¹¹³ Βλ. Georghallides, *History of Cyprus 1918-1926*, ό.π., σ. 429.

αναφέρθηκαν, η δομή της ιδιοκτησίας διαταράχθηκε ουσιαστικά, με αποτέλεσμα πολλοί μικροϊδιοκτήτες να χάσουν τα κτήματα τους τα οποία πέρασαν στην κατοχή των δανειστών των εμπόρων και των τοκογλύφων. Ο τύπος της εποχής βρίθει παραδειγμάτων απώλειας αγροτικής γης σε εξευτελιστικές τιμές. Στο χωριό Άχνα της επαρχίας Αμμοχώστου πωλήθηκε καταναγκαστικά έκταση 100 στρεμμάτων καλλιεργήσιμης γης προς πέντε λίρες μόνο.¹¹⁴ Σε μια άλλη περίπτωση στο χωριό Τρίκωμο της Αμμοχώστου, αγρότης πώλησε το κτήμα του αξίας 1.200 στερλινών προς £250 για χρέος £214.¹¹⁵

Μέσα από πολλά υπομνήματα των Ελληνοκυπρίων βουλευτών του Νομοθετικού Συμβουλίου επανερχόταν συνεχώς, το ζήτημα της δημιουργίας Γεωργικής Τράπεζας ως μηχανισμού αντιμετώπισης των δυσμενών συνθηκών στις οποίες περιέρχονταν οι αγρότες. Η τράπεζα αυτή ιδρύθηκε το 1925 με βασικό κεφάλαιο 50.000 στερλίνες από την Οθωμανική Τράπεζα, ένα ποσό πολύ μικρό για να καλύψει τις τεράστιες ανάγκες που υπήρχαν. Σύμφωνα με στοιχεία της αποικιακής κυβέρνησης, το σύνολο των αγροτικών δανείων ανερχόταν στα 2 εκατομμύρια περίπου στερλίνες. Η τράπεζα αυτή θα διέθετε ενυπόθηκα δάνεια με επιτόκιο 8% και 9%. Λήπτες του δανείου θα μπορούσαν να είναι μόνο δανειοληπτικοί συνεταιρισμοί, οι οποίοι με τη σειρά τους θα ζητούσαν κι αυτοί τόκο. Εκ πρώτης όψεως, όλα αυτά φαίνονται να συνιστούν σημαντική πρόοδο, προσεκτικότερη όμως εξέταση, αποκαλύπτει τις αδυναμίες του συστήματος: το βασικό (ιδρυτικό) κεφάλαιο ήταν πολύ περιορισμένο, το επιτόκιο αρκετά ψηλό για την οικονομική επιφάνεια των αγροτών και η διάρκεια απόσβεσης του δανείου, που καθορίστηκε στα πέντε χρόνια, πολύ μικρή. Λαμβάνοντας υπόψη ότι τα δάνεια δίνονταν μόνο σε δανειοληπτικούς συνεταιρισμούς επειδή οι μεμονωμένοι αγρότες δεν θεωρούνταν αξιόχρεοι, οι αγρότες έπρεπε να οργανωθούν σε αυτούς, μια πρακτική πολύ δυσνόητη για τον Κύπριο αγρότη της περιόδου.¹¹⁶ Μέχρι το τέλος του 1926 υπήρχαν μόνο 49 δανειοληπτικοί συνεταιρισμοί και 13 καταναλωτικοί, ενώ μέχρι το 1930 λειτουργούσαν τέτοιοι συνεταιρισμοί σε 402 χωριά της Κύπρου. Στη συνέχεια τροποποιήθηκε η νομοθεσία επιτρέποντας στους χωρικούς να δανειίζονται ως άτομα πλέον.¹¹⁷ Η δημιουργία της τράπεζας, όμως, έγινε πολύ αργοπορημένα και αφού είχαν ήδη χάσει τα κτήματα τους πολλοί αγρότες.¹¹⁸

¹¹⁴ «Εξευτελισμός της αγροτικής κτημοσύνης», *Ελευθερία*, 18 Ιουλίου 1923, σ. 3.

¹¹⁵ «Τα κτήματα των αγροτών. Εις ποιας τιμάς πωλούνται», *Ελευθερία*, 11 Αυγούστου 1923, σ. 2.

¹¹⁶ Βλ. Georghallides, *History of Cyprus 1918-1926*, ό.π., σσ. 332-334.

¹¹⁷ Βλ. Georghallides, *History of Cyprus 1918-1926*, ό.π., σ. 334.

¹¹⁸ «Μαζί με τη γεωργική τράπεζα», *Πυρσός*, 24 Δεκεμβρίου 1923, σ. 1.

Την άνοιξη του 1927, ο τότε κυβερνήτης Ronald Storrs είχε δώσει εντολή να γίνει συστηματική έρευνα για την κατάσταση του αγροτικού πληθυσμού. Συστάθηκε επταμελής επιτροπή, η οποία άρχισε τις εργασίες της με τη διατύπωση ενός λεπτομερούς ερωτηματολογίου. Ο διοικητής Λεμεσού SurrIDGE συνέταξε, σύμφωνα με τα αποτελέσματα του ερωτηματολογίου, ένα υπόμνημα το οποίο παρέδωσε το 1930. Τα αποτελέσματα καταδείκνυαν ότι η αγροτική τάξη ζούσε σε πολύ άθλιες συνθήκες. Το εισόδημα των αγροτών παρουσίαζε μεγάλες διακυμάνσεις. Χωρίς την εργασία της γυναίκας και των παιδιών η οικογένεια ήταν καταδικασμένη να βιώσει την εξαθλίωση και ενδεχομένως το θάνατο. Η παιδική εργασία ήταν πολύ διαδομένη, κάτι αρκετά φυσιολογικό σε μια υπανάπτυκτη αγροτική κοινωνία. Περίπου το ένα τέταρτο του αγροτικού πληθυσμού της υπαίθρου ζούσε κάτω από το όριο της φτώχειας. Στις πόλεις επικρατούσαν παρόμοιες συνθήκες. Το ποσοστό παιδικής θνησιμότητας ήταν πολύ ψηλό: 163.3 θάνατοι ανά χίλιες γεννήσεις στην ύπαιθρο και 127.3 στις πόλεις. Ακόμα και το 1931, μετά από 53 χρόνια βρετανικής διοίκησης, κάθε αγρότης έχανε κατά μέσο όρο 21 εργάσιμες μέρες λόγω ασθενειών όπως γρίπη και μαλάρια.¹¹⁹

Σε ειδικό κεφάλαιο της έκθεσης SurrIDGE εξετάζονταν τα αίτια της υπερχρέωσης των αγροτών. Σε ελάχιστες περιπτώσεις αυτή οφειλόταν σε επενδύσεις σε γεωργικά μηχανήματα ή στην κατασκευή αρδευτικών συστημάτων. Συνήθως, οφειλόταν σε χρέη με τα οποία ήταν επιβαρημένο κάποιο κληρονομημένο ακίνητο. Μια άλλη σημαντική ομάδα χρεωμένων αγροτών ήταν όσοι είχαν αγοράσει επί πιστώσει ένα αγρόκτημα (π.χ. για προϊόντα), το οποίο έπειτα αδυνατούσαν να εξοφλήσουν. Υπήρχαν και περιπτώσεις ευκατάστατων αγροτών, οι οποίοι βρέθηκαν σε οικονομικό αδιέξοδο επειδή είχαν στείλει τα παιδιά τους για σπουδές στο εξωτερικό.¹²⁰

Η έκθεση SurrIDGE σημείωνε ότι το 82% των γεωργών ήταν χρεωμένοι κατά τουλάχιστον 36 στερλίνες ενώ το σύνολο των αγροτικών χρεών ανερχόταν σε 1.800.000 περίπου στερλίνες. Το σύνολο της εκμεταλλεύσιμης γεωργικής επιφάνειας (συμπεριλαμβανομένων των αμπελώνων) ανερχόταν σε 4.489.850 στρέμματα (donums), εκ των οποίων 222.296 (περίπου 5%) ήταν ιδιοκτησία της Εκκλησίας υπό ευρεία έννοια, των μουσουλμανικών οργανώσεων (24.826 στρέμματα) και των μεγαλοκτηματιών (69.210 στρέμματα). Ο SurrIDGE κατέληξε στο συμπέρασμα ότι το ένα τέταρτο περίπου των αγροτών ζούσε σε συνθήκες παρόμοιες με τους αγροργάτες με περίπου 16 σελίνια ανά οικογένεια πέντε ατόμων την εβδομάδα, το πενήντα τις

¹¹⁹ Έκθεση SurrIDGE, Βρετανού Διοικητή Λεμεσού με οδηγίες της αποικιακής κυβέρνησης που εκδόθηκε το 1930. Παράθεμα στο Georghallides, *History of Cyprus 1918-1926*, ό.π., σσ. 399-402.

¹²⁰ Βλ. Έκθεση SurrIDGE, ό.π., σσ. 402-403.

εκατόν ζούσε λίγο καλύτερα με περίπου £1 την εβδομάδα, ενώ το υπόλοιπο ένα τέταρτο ζούσε σε ικανοποιητικές συνθήκες.¹²¹ Με βάση τα στοιχεία αυτά, καταδεικνύεται ότι η μεγάλη πλειοψηφία των αγροτών δυσκολευόταν πολύ να εξασφαλίσει τα προς το ζην. Οι αριθμοί αυτοί αφορούσαν την εποχή πριν την εκδήλωση της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης και της ξηρασίας και ήδη από τότε η οικονομική κατάσταση των αγροτών δεν ήταν καθόλου καλή. Η μεγάλη παγκόσμια ύφεση (1929-1933) αλλά και οι διαρθρωτικές δομικές αδυναμίες της κυπριακής οικονομίας, καθώς και η μη επένδυση σοβαρών κονδυλίων από τους Βρετανούς στην κυπριακή οικονομία, δεν επέτρεψαν σοβαρή αλλαγή των συνθηκών, όπως αυτές διαπιστώνονταν από τους ίδιους τους Βρετανούς στα τέλη της δεκαετίας του 1920.¹²²

Μέσα από αυτή την πορεία που παρουσιάστηκε παραπάνω, αναδύθηκε έτσι σε μεγάλες διαστάσεις το αγροτικό ζήτημα στην κυπριακή κοινωνία, το οποίο συνίστατο στην υπερχρέωση των αγροτών με δάνεια τα οποία δεν μπορούσαν να αποπληρώσουν και που είχε ως συνέπεια την απώλεια της περιουσίας τους. Το πρόβλημα εκδηλώθηκε σε μεγάλο βαθμό μετά τη λήξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου και επιδεινώθηκε από τη μεγάλη παγκόσμια οικονομική κρίση στα τέλη της δεκαετίας του 1920.

2.4.2 Κοινωνικές σχέσεις και πηγές των πελατειακών σχέσεων. Η ταξική διάρθρωση, που δημιουργήθηκε ως αποτέλεσμα της άνισης κατοχής ιδιοκτησίας και μηχανισμών όπως το φορολογικό σύστημα, αντικατοπτριζόταν και στο επίπεδο των κοινωνικών σχέσεων. Η κοινωνική αλληλεπίδραση στις μικρές τοπικές κοινωνίες των χωριών ρυθμιζόταν από τον οικείο «μουχτάρη» της περιοχής, ο οποίος εκλεγόταν σε ετήσια βάση και επικουρείτο από ένα συμβούλιο γερόντων (αζάδες). Ο μουχτάρης ήταν, στις πλείστες των περιπτώσεων, ταυτόχρονα φοροσυλλέκτης, μπακάλης και αστυνομικός.¹²³ Η κοινωνική ιεραρχία συμπληρωνόταν από τον δάσκαλο και τον ιερέα, με τη μάζα του πληθυσμού (αγρότες, εργάτες) να μην ασχολείται με τις δημόσιες (πολιτικές) υποθέσεις λόγω της φύσης της εργασίας τους. Αυτοί που εργάζονται περισσότερες ώρες δεν μπορούν να είναι το ίδιο ενεργοί πολιτικά όπως αυτοί που απολαμβάνουν περισσότερη ασφάλεια και πιο ευέλικτο ωράριο εργασίας. Οι τελευταίοι, αν και μειοψηφία, διέθεταν οικονομική και μορφωτική υπεροχή

¹²¹ Βλ. Έκθεση Surridge, ό.π., σ. 400.

¹²² Βλ. Ρίχτερ, *Ιστορία*, ό.π., σ. 561.

¹²³ Βλ. Καταλάνος, *Ζήνων*, ό.π., σ. 125.

έναντι των λαϊκών στρωμάτων.¹²⁴ Στις πόλεις, κυριαρχούσαν ορισμένες κατηγορίες επαγγελματιών, όπως οι έμποροι και οι δικηγόροι.

Η πολιτική τάξη που βρήκαν οι Βρετανοί, όταν έφτασαν στην Κύπρο αποτελούνταν, κατά κύριο λόγο, από τον μικρό αριθμό της εμπορομεσιτικής τάξης, η οποία συγκεντρωνόταν κυρίως στη Λευκωσία γιατί η επιρροή της εκφραζόταν μέσω του ελέγχου της Εκκλησίας και του ιερατείου.¹²⁵ Το τμήμα της κυπριακής κοινωνίας με τη μεγαλύτερη επιρροή, κατά τα πρώτα 20 χρόνια Βρετανικής κυριαρχίας, ήταν οι παραδοσιακές οικογένειες της Λευκωσίας (π.χ. Αχ. Λιασίδης, Πασχάλης Κωνσταντινίδης), οι οποίες είχαν ήδη κατακτήσει εξέχουσα θέση κατά τα τελευταία χρόνια της οθωμανικής κατοχής. Μαζί με τους αντίστοιχους τους στην Κερύνεια και την Αμμόχωστο, καθώς και τον ανώτερο κλήρο, αποτελούσαν την ελίτ που κυριαρχούσε στις υποθέσεις της χώρας.¹²⁶ Η διαφορά επί βρετανικής κατοχής, σε σχέση με την οθωμανική, ήταν η αλλαγή στο ισοζύγιο μεταξύ λαϊκών ηγετών και του κλήρου, σε βάρος των δεύτερων. Η Εκκλησία ήταν πολιτικά αποδυναμωμένη και οι λαϊκοί ηγέτες μπόρεσαν να έρθουν στο προσκήνιο και να αποκτήσουν υπεροχή έναντι των κληρικών.¹²⁷

Οι κοινωνικές σχέσεις στην κυπριακή κοινωνία της περιόδου διαπερνούνταν από ένα δίκτυο αλληλεξαρτήσεων και σχέσεων πελατείας. Το βασικό υπόβαθρο της ανάπτυξης πελατειακών σχέσεων συνίστατο σε μεγάλο βαθμό στην μεγάλη οικονομική δυσπραγία της μεγάλης πλειοψηφίας των Κυπρίων και στην ανυπαρξία οποιουδήποτε αξιόπιστου τραπεζικού, ή άλλου συστήματος, κρατικής δανειοδότησης και αρωγής. Ως αποτέλεσμα αυτής της κατάστασης και της οθωμανικής κληρονομιάς κακοδιοίκησης, αναπτύχθηκαν περαιτέρω εστίες πελατειασμού. Στο δίκτυο αυτό αλληλοδιαπλέκονταν ιδιοκτήτες γης, έμποροι, μεσίτες και δανειστές χρημάτων.¹²⁸ Αργότερα, στο δίκτυο αυτό προστέθηκαν και δικηγόροι (βλ. κεφάλαιο 7). Στο δίκτυο αυτό εμπλεκόταν και η Εκκλησία, ως ο μεγαλύτερος ιδιοκτήτης γης (βλ. κεφάλαιο 4), η οποία ενοικίαζε τα κτήματα της σε πλούσιους πολίτες, οι οποίοι τα υπενοικίαζαν σε μικρούς καλλιεργητές. Δίκτυα πελατειακών σχέσεων δημιουργούνταν τόσο σε τοπικό επίπεδο (χωριά) όσο και σε επαρχιακό. Ο παραγωγός έχανε το δικαίωμα να πωλεί ελεύθερα τα προϊόντα του, τα οποία αγόραζαν και εμπορεύονταν οι μεσίτες ή οι δανειστές χρημάτων. Αυτό το δίκτυο

¹²⁴ Βλ. Michels, *Κοινωνιολογία των Πολιτικών Κομμάτων*, σ. 131. Βλ. Επίσης Lipset, *Political Man*, ό.π., σσ. 204-205.

¹²⁵ Ατταλίδης Μιχάλης (1986), «Τα Κόμματα στην Κύπρο (1878-1955)», σσ. 123-153, Διαλέξεις Λαϊκού Πανεπιστημίου, Αρ. 2, Εκδόσεις Δήμου Λευκωσίας, σ. 127. Βλ. επίσης Γιαλλουρίδης, «Κυπριακό Κομματικό Σύστημα», ό.π., σ. 167.

¹²⁶ Βλ. Καταλάνος, *Ζήνων*, ό.π., σ. 156.

¹²⁷ Βλ. Katsiaounis, «Change», ό.π., σ. 229. Περισσότερα στο κεφάλαιο 4.

¹²⁸ Βλ. Faustmann, «Clientelism», ό.π., σσ. 44-46.

εξάρτησης που οικοδομήθηκε, επέτρεπε όχι μόνο την οικονομική εξάρτηση των φτωχών στρωμάτων, αλλά και την καθοδήγηση της πολιτικής τους συμπεριφοράς στις εκλογές (βλ. κεφάλαιο 7).

Ο Αρχιεπίσκοπος καθίστατο ολοένα και πιο εξαρτώμενος στη διαχείριση της Εκκλησίας, αλλά και της ελληνικής κοινότητας γενικότερα, από τη στενή συνεργασία ισχυρών λαϊκών παραγόντων. Ο σημαντικότερος εξ αυτών ήταν ο Πασχάλης Κωνσταντινίδης που δημιούργησε ένα μεγάλο πελατειακό δίκτυο στη Λευκωσία, την Αμμόχωστο και την Κερύνεια και είχε ως στενότερο του συνεργάτη τον Αχιλλέα Λιασίδη, γιο του πρώτου αντιπρόσωπου της Οθωμανικής Τράπεζας στη Λευκωσία.¹²⁹ Γύρω από αυτούς δημιουργήθηκε ένα δίκτυο παραγόντων, τόσο στις πόλεις όσο και στην ύπαιθρο, που ασκούσαν ρόλο μεσάζοντα μεταξύ της αποικιακής διοίκησης και του πληθυσμού. Τα άτομα αυτά είχαν υπό τον έλεγχο τους δύο σημαντικές πηγές ισχύος: πρόσβαση στις αποικιακές Αρχές από τη μια, και ξεχωριστή ατομική ισχύ από μόνοι τους από την άλλη, που ανάγκαζε τις Αρχές να τους συμβουλευόταν και να τους παραχωρούν αυτή την πρόσβαση.

Η επίδραση των αλλαγών που παρουσιάστηκαν πιο πάνω άρχισαν σταδιακά να διαμορφώνουν ένα διαφορετικό κοινωνικό και πολιτικό περιβάλλον. Οι αλλαγές αυτές, για να γίνουν απόλυτα κατανοητές, πρέπει να ιδωθούν μέσα στο πλαίσιο των συγκεκριμένων ιστορικών συνθηκών. Η βρετανική παρουσία σηματοδότησε αλλαγές που μπορούν να εκτιμηθούν ως βήματα θετικά σε σχέση με τη ζωή των κατοίκων του νησιού, συγκρινόμενα πάντα με το πλήρως ανελεύθερο, φεουδαρχικών δομών, οθωμανικό καθεστώς. Ως τέτοια καταγράφονται η βελτίωση των συνθηκών ζωής των Κυπρίων, η ασφάλεια που απέκτησε ο κοινός πολίτης στη ζωή του, η επιβολή του νόμου και της τάξης και η εξυγίανση του δικαστικού συστήματος.¹³⁰ Οι εσωτερικές και εξωτερικές συγκοινωνίες άρχισαν να αναπτύσσονται, το εμπόριο και η οικονομία πήραν μια ανοδική πορεία και η χώρα προστατεύτηκε από πολλές θανατηφόρες επιδημίες.¹³¹ Εκδίδονταν εφημερίδες, η ελληνική παιδεία αφέθηκε ελεύθερη να αναπτυχθεί σύμφωνα με τα ελλαδικά πρότυπα και σε μεγάλο βαθμό με διοικητικές διευθετήσεις που ελέγχονταν από τους ίδιους τους Ελληνοκύπριους. Ο εκσυγχρονισμός του διοικητικού μηχανισμού, η κατάργηση της εκμίσθωσης των φόρων, η καταπολέμηση της δωροδοκίας, η αναδάσωση, η ύδρευση στα χωριά, οι προσπάθειες προαγωγής του αγροτικού πιστωτικού

¹²⁹ Βλ. Katsiaounis, *Labour*, ό.π., σσ. 89-90.

¹³⁰ Γεωργαλλίδης Σ. Γεώργιος (1997), «Ο Χαρακτήρας της Κυπριακής Πολιτικής, Οι Διχόνοιες των Κυπρίων και η Κρίση του 1931», σσ. 81-95, Διαλέξεις Λαϊκού Πανεπιστημίου, Αρ. 5, Εκδόσεις Δήμου Λευκωσία, σ. 83.

¹³¹ Βλ. Δημητρίου, *Βικτωριανά*, ό.π., σ. 52.

συστήματος, η ίδρυση αγροτικών συνεταιρισμών, η υποχώρηση του αναλφαβητισμού, συγκαταλέγονται στις προόδους στις οποίες συνέβαλαν και οι Βρετανοί.¹³² Αυτές οι αλλαγές οδηγούσαν και σε μια μείωση της έκτασης των φαινομένων πελατειασμού και διαφθοράς, δεδομένου ότι τα κυριότερα επίσημα αξιώματα αναλήφθηκαν από Βρετανούς.

Οι κοινωνικά ωφέλιμες κυβερνητικές δραστηριότητες επεκτάθηκαν ουσιαστικά. Αυτή τη περίοδο τέθηκαν οι βάσεις για πολλά έργα υποδομής, ενώ η κυπριακή κοινωνία σταδιακά προσαρμόστηκε σε πιο εξελιγμένα πρότυπα στους τομείς της παιδείας, της διοικητικής οργάνωσης και επικοινωνίας.¹³³ Πολλά στοιχεία πατερναλισμού στην κυπριακή κοινωνία άρχισαν να εξαλείφονται και, ιδιαίτερα, ο σεβασμός προς την Εκκλησία αλλά και τους πλούσιους πολιτευτές και δανειστές της εποχής.¹³⁴ Η έναρξη της Αγγλοκρατίας συνοδεύτηκε έτσι, με μια σειρά αλλαγών σε όλα τα επίπεδα, κυρίως θεσμικά.

Τα παραπάνω θα πρέπει να σταθμιστούν, βέβαια, σε σχέση με τις πραγματικές επιδιώξεις της βρετανικής διοίκησης. Η από μέρους των Βρετανών ένταξη της Κύπρου στο «νεωτερικό» σύστημα διοίκησης και κοινωνικής οργάνωσης και ανάπτυξης, καθώς και η ανέγερση έργων υλικοτεχνικής υποδομής και συγκοινωνιών, αποσκοπούσε, κυρίως, στην όσο το δυνατό ανώδυνη και λιγότερο δαπανηρή διοίκηση του νησιού.¹³⁵ Ο εκσυγχρονισμός και οι βελτιώσεις έγιναν για να διευκολυνθεί η μετάβαση προς το καθεστώς του αποικιοκρατικού καπιταλισμού που θα εξυπηρετούσε καλύτερα και τους ίδιους τους Βρετανούς. Χρησιμοποιώντας κρατικούς πόρους, αφού, ιδιαίτερα στις πρώτες δεκαετίες, η χρηματοδότηση από το Λονδίνο ήταν πολύ περιορισμένη,¹³⁶ προετοίμαζε, σε μεγάλο βαθμό, το έδαφος για την επέκταση των πυλώνων της ελεύθερης αγοράς, δηλαδή των βρετανικών επιχειρήσεων, στην Κύπρο.

---

¹³² Βλ. Georghallides, *History of Cyprus 1918-1926*, ό.π., σ. 37. Βλ. επίσης Κατάλανος, Ζήνων, ό.π., σσ. 57-58.

¹³³ Βλ. Δημητρίου, *Βικτωριανά*, ό.π., σ. 52.

¹³⁴ Βλ. Katsiaounis, *Labour*, ό.π., σσ. 139-158.

¹³⁵ Βλ. Ιωάννου, «Ανάπτυξη», ό.π., σ. 387.

¹³⁶ Βλ. Storrs, *Orientalisms*, ό.π., σ. 475.

Η νέα κοινωνική διάταξη: Μια κοινωνία υπό αλλαγή: νέες τάξεις στο προσκήνιο

Η Κύπρος στην υπό εξέταση περίοδο ήταν το πεδίο μιας κοινωνικής και οικονομικής αλλαγής κατά την οποία αναδιατάχθηκε το κοινωνικό και ταξικό πεδίο. Η αποδιάρθρωση της παραδοσιακής τάξης και η άνοδος της αστικής τάξης συντελείται είτε επαναστατικά, είτε ειρηνικά και σταδιακά.¹ Στην Κύπρο δεν είχαμε μια περίοδο κοινωνικής επανάστασης αντίστοιχη της γαλλικής ή των αστικών επαναστάσεων της Ευρώπης του 1848 με έντονο κοινωνικό και πολιτικό αναβρασμό. Υπήρξε μια πιο σταδιακή μετάβαση και, κατ' επέκταση, μια πιο αργή διαμόρφωση αστικής συνείδησης. Η ανάπτυξη πρώιμων καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής, η αστικοποίηση και οι πιέσεις από την αύξηση του πληθυσμού άλλαζαν τις ζωές των ανθρώπων. Οι παλιές βεβαιότητες εξαφανίζονταν μπροστά στην υλική πρόοδο. Εντούτοις, οι αλλαγές δεν επηρέαζαν όλους και με τον ίδιο τρόπο.

Η κοινωνική τάξη αποτελούσε ένα νέο τύπο κοινωνικής δομής, χαρακτηριστικό της βιομηχανικής καπιταλιστικής κοινωνίας που αναπτύχθηκε.² Από το σημείο εμφάνισης των νεότερων βιομηχανικών κοινωνιών, η τάξη θεωρείται η βαθύτερη και πλέον σημαντική από πολιτική άποψη κοινωνική διαίρεση.³ Οι κοινωνικές τάξεις παρόλο που ενσωματώνουν αντιθέσεις και πολιτισμικά στοιχεία των νομοκατεστημένων τάξεων του *ancien regime*, θεμελιώνονται στη θέση που κατέχει κανείς στη βιομηχανική παραγωγική διαδικασία, στην αντίθεση μεταξύ μισθωτής εργασίας και κεφαλαίου. Αυτή η θέση προκαλεί μεγάλες συζητήσεις για τον αριθμό, τα όρια, τη σημασία, τις ιδεολογίες των «τάξεων» και των «στρωμάτων».⁴

Τάξη, γράφει ο Thompson,

«υπάρχει όταν ορισμένοι άνθρωποι, ως αποτέλεσμα κοινών εμπειριών (κληρονομημένων ή κοινών), αισθάνονται και διατυπώνουν την ταυτότητα των συμφερόντων τους τόσο μεταξύ τους όσο και απέναντι σε άλλους, των οποίων τα συμφέροντα είναι διαφορετικά από (και συνήθως αντίθετα με) τα δικά τους. Η ταξική εμπειρία προσδιορίζεται κυρίως από τις

¹ Βλ. Beck, *Επινόηση*, ό.π., σσ. 110, 116.

² Βλ. Hall and Gieben, *Νεωτερικότητας*, ό.π., σ. 19.

³ Βλ. Heywood, *Εισαγωγή*, ό.π., σ. 272.

⁴ Βλ. Beck, *Επινόηση*, ό.π., σ. 111.

*παραγωγικές σχέσεις μέσα στις οποίες γεννώνται οι άνθρωποι, ή εντάσσονται ακούσια».*⁵

Η διαμόρφωση μιας κοινωνικής τάξης δεν είναι μια διαδικασία που καταλήγει σε διαμόρφωση οριστικού και μόνιμου σχήματος αλλά βρίσκεται υπό συνεχή διαμόρφωση.⁶ Δεν είναι, επίσης, ομοιόμορφες στο εσωτερικό τους. Στη συνέχεια του κεφαλαίου θα αναλύσουμε την ανάδυση των δύο βασικών τάξεων της κυπριακής κοινωνίας, πέραν της αγροτικής, της αστικής και της εργατικής.

3.1 Η αστική τάξη στο προσκήνιο

Η βιοτεχνική παραγωγή για την εμπορική αγορά που χαρακτηρίζεται από την παραγωγή για ατομικούς πελάτες είχε, ήδη, εμφανιστεί στην Κύπρο από τις τελευταίες δεκαετίες της οθωμανικής κατοχής. Οι νέες μορφές σχέσεων παραγωγής, που ανέδειξαν την αστική τάξη, κυφορούνταν και αναπτύσσονταν μέσα στο πλαίσιο του οθωμανικού καθεστώτος και πήραν ώθηση με την έλευση των Βρετανών.⁷ Μέσα στην κυπριακή κοινωνία ενυπήρχαν δύο ξεχωριστές τάξεις που είχαν προσδεθεί σε διαφορετικά οικονομικά συστήματα: στην κυρίαρχη φεουδαρχικών δομών κυπριακή κοινωνία όπως κληρονομήθηκε από τους Οθωμανούς από τη μια, και στην εμβρυακή καπιταλιστική δομή από την άλλη, ένα σχήμα κοινό σε πολλές κοινωνίες.⁸ Η διαπάλη των δύο στοιχείων μέσα στη κοινωνία οδηγούσε σε δομικές εντάσεις και αντιπαράθεση. Η αντιπαράθεση έλαβε σάρκα και οστά με τις πολιτικές και ιδεολογικές συγκρούσεις που θα αναλυθούν στα επόμενα κεφάλαια.

Η καθυστέρηση στην εμφάνιση της αστικής τάξης στην Κύπρο οφείλεται στην αργοπορημένη ανάπτυξη των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής, που οφειλόταν με τη σειρά της σε μια σειρά παραμέτρων, με κυρίαρχη την παντελή αδιαφορία των Οθωμανών για την ανάπτυξη των υποδομών στο νησί, που δεν επέτρεπε την ανάπτυξη των περιοχών στο εσωτερικό. Η ανυπαρξία πόλεων με σημαντικό πληθυσμό, η ανύπαρκτη ουσιαστικά ανάπτυξη των εμπορικών σχέσεων μεταξύ πόλεων και αγροτικών περιοχών, καθώς και η ανυπαρξία εκπαιδευτικών υποδομών αναχαίτιζαν την πολιτισμική εξέλιξη στο νησί. Οι αρρώστιες και οι επιδημίες ταλαιπωρούσαν τον πληθυσμό, ο οποίος απασχολούνταν στην ολότητα του σχεδόν με τη γεωργία. Η βελτίωση του συγκοινωνιακού δικτύου και η ανάπτυξη των επικοινωνιών μέσω των τεχνικών καινοτομιών που εμφανίστηκαν (όπως ο

⁵ Thompson E. P., «Η Συγκρότηση μιας Τάξης», σσ. 327-328, παρατίθεται στους Stewart and Bram, ό.π., σ. 328. Ο Heywood γράφει ότι μια κοινωνική τάξη είναι μια ομάδα ανθρώπων με παρόμοια κοινωνική και οικονομική θέση που τους ενώνει ένα κοινό οικονομικό συμφέρον. Βλ. Heywood, *Εισαγωγή στην Πολιτική*, ό.π., σ. 272.

⁶ Βλ. Hobsbawm, *Ξεχωριστοί Άνθρωποι*, ό.π., σ. 90.

⁷ Βλ. Ιωάννου, «Ανάπτυξη», ό.π., σ. 386.

⁸ Newman Michael (2006), *Σοσιαλισμός*, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, σ. 33.

σιδηρόδρομος, ο τηλεγράφος, τα τηλέφωνα,⁹ τα αυτοκίνητα, κτλ.) επέτρεψαν τη διεύρυνση της γεωγραφικής περιοχής στην οποία επικράτησε η καινούρια μορφή κοινωνίας και αύξησε τη σημασία της αστικής τάξης η οποία αναπτύχθηκε αριθμητικά και δυνάμωσε οικονομικά και πολιτικά, με κύριους τομείς ενασχόλησης το εμπόριο, την τοκογλυφία και τη μικροβιομηχανία.

Η άνοδος της αστικής τάξης, με όρους πολιτικής και οικονομικής ισχύος, ήταν συνέπεια της εκβιομηχάνισης και της αστικοποίησης κατά τον 19^ο αιώνα στην Ευρώπη.¹⁰ Το κύριο γνώρισμα της αστικής τάξης ήταν ότι αποτελούσε ένα σώμα ατόμων με δύναμη και επιρροή που ήταν ανεξάρτητη από την καταγωγή και τη νομική της θέση. «Στο βαθμό που εξαπλωνόταν η βιομηχανία, το εμπόριο, η ναυτιλία και οι σιδηρόδρομοι, στον ίδιο βαθμό αναπτυσσόταν η αστική τάξη, πολλαπλασίαζε τα κεφάλαια της και ωθούσε στο περιθώριο όλες τις τάξεις που είχε κληροδοτήσει ο Μεσαίωνας».¹¹ Η αποσύνθεση των οικονομικών βάσεων των παλιών νομοκατεστημένων τάξεων οφειλόταν στη σύγχρονη κεφαλαιοκρατία.

Η πολύμορφη και πολύπλοκη διαδικασία ανάδυσης της αστικής τάξης καθιστά τον ορισμό της πολυσύνθετο και δύσκολο εγχείρημα αφού διαπλέκονται οικονομικά, πολιτικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά, πράγμα που οδηγεί στο συμπέρασμα ότι δεν πρόκειται για μια τάξη με ενιαία συμφέροντα και προσεγγίσεις.¹² Ο καθορισμός των σχέσεων μεταξύ τάξεων, αλλά και η εσωτερική τους συγκρότηση, συνιστά δύσκολο εγχείρημα. Υπάρχουν φαινόμενα αντιπαλότητας και αντικρουόμενων συμφερόντων στο εσωτερικό τους, όπως π.χ. η αντιπαράθεση στο εσωτερικό της αστικής τάξης μεταξύ χρηματιστικού και βιομηχανικού κεφαλαίου, εμπορικού και τραπεζικού, κ.ο.κ. που δεν επιτρέπουν την ομογενοποίηση όλων των σωμάτων και ομάδων εντός της τάξης αυτής.¹³ Απόρροια αυτού του τεμαχισμού των συμφερόντων της αστικής τάξης, ήταν και το γεγονός ότι ήταν ετερόκλητη και διαιρεμένη, κάτι που καθιστά δύσκολο να της αποδοθούν κοινά αιτήματα, συμφέροντα και ταξική συνείδηση. Η πολύπλοκη φύση της αστικής τάξης δεν πρέπει, όμως, να αποπροσανατολίζει τους πολιτικούς επιστήμονες από το να κάνουν κάποιες χρήσιμες επιστημονικά γενικεύσεις.¹⁴

⁹ Στη Λεμεσό, το 1927, λειτουργούσε ιδιωτικό τηλεφωνικό κέντρο με 100 περίπου συνδρομητές. Βλ. Ζαφειρίου, *Χρονολόγιο*, ό.π., σ. 71.

¹⁰ Βλ. Jones, *Revolutions*, ό.π., σ. 14. Βλ. επίσης Geary, *Ευρωπαϊκό Εργατικό Κίνημα*, ό.π., σ. 104.

¹¹ Βλ. Weber, *Κοινωνιολογικές Έννοιες*, ό.π., σ. 341.

¹² Για μια συζήτηση για την φύση και τον ορισμό της αστικής τάξης βλ. Hobsbawm, *Η Εποχή του Κεφαλαίου*, ό.π., σ. 364.

¹³ Βλ. Heywood, *Εισαγωγή στην Πολιτική*, ό.π., σ. 273-274.

¹⁴ Η αστική τάξη στο πρώτο μισό του 19^{ου} αιώνα ήταν μια ευρεία, άμορφη ομάδα που δεν μπορεί να περιγραφεί παρά μόνο με πολύ γενικούς όρους, υποδεικνύει ο Jones. Για σκοπούς απλοποίησης κατηγοριοποιεί σε τρεις μεγάλες ομάδες. Την ανώτερη αστική τάξη των τραπεζιτών, των εμπόρων, των ανώτατων κρατικών αξιωματούχων και των πλούσιων βιομήχανων, ιδιοκτητών μεταλλείων κτλ, τα πλουσιότερα μέλη της οποίας ήταν μέρος της κοινωνικοπολιτικής ελίτ που συμπεριλάμβανε και τους

Οι απαρχές των κοινωνικών διαφοροποιήσεων και τα πρώτα αστικά στοιχεία, τα οποία υπεισέρχονται στην πολιτική ζωή της Κύπρου μέσα από τους θεσμούς της κρατικής διοίκησης εντοπίζονται στα μέσα του 18^{ου} αιώνα.¹⁵ Στα δύο λιμάνια της Κύπρου, Λεμεσό και Λάρνακα, είχε δημιουργηθεί ένα στρώμα αστών, ένας πυρήνας μιας υπό συγκρότηση αστικής τάξης, με ευρωπαϊκό προσανατολισμό που έτεινε προς φιλελεύθερες ιδέες.¹⁶ Τα πρώτα αυτά ψήγματα αστικής τάξης στην Κύπρο δημιουργήθηκαν από διανοούμενους, τους προστατευόμενους και το προσωπικό των προξενείων, από διάφορους ξένους εμπόρους, καθώς και από πρόξενους οι οποίοι αφομοιώθηκαν σταδιακά από την τοπική κοινωνία. Σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της αστικής τάξης διαδραμάτισε η κάθοδος των Επτανησίων στο νησί στα μέσα του 19^{ου} αιώνα. Οι Επτανήσιοι, εξαιτίας των διευκολύνσεων που είχαν λόγω των Διομολογήσεων ως υπήκοοι της Βενετίας, ανέπτυξαν έντονες εμπορικές δραστηριότητες στην Κύπρο. Εξαιτίας της κοινής γλώσσας και θρησκείας με τους ορθόδοξους κατοίκους του νησιού, αφομοιώθηκαν σε μεγάλο βαθμό από την τοπική κοινωνία αφενός, και αφετέρου, επηρέασαν τη νοοτροπία των ντόπιων. Από τους Επτανήσιους κατάγονται οι μεγαλύτερες αστικές οικογένειες της Λάρνακας (και όχι μόνο), όπως οι οικογένειες Πιερίδη, Βονιτσιάνου, Καρύδη, Περισιτιάνη, και άλλες.¹⁷

Από την ανάπτυξη των αστικών σχέσεων στα δύο αυτά λιμάνια απορρέει και ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό στοιχείο της Κύπρου μέχρι τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, όπου η πολιτική και πολιτιστική ζωή ήταν πιο έντονη στις παράλιες πόλεις παρά στην πρωτεύουσα. Η Λευκωσία ήταν μεν η πολυπληθέστερη πόλη της Κύπρου, αλλά ο αστικός χαρακτήρας της δεν ήταν τόσο εμφανής όσο της Λάρνακας. Η απουσία ξένων παροικιών και υπαλλήλων προξενείων από την πρωτεύουσα, δεν έδινε τη δυνατότητα για μια πιο κοσμοπολίτικη ανάπτυξη.¹⁸

ευγενείς. Μετά ήταν το στρώμα των επαγγελματιών: δικηγόροι, γιατροί, αρχιτέκτονες, καθηγητές πανεπιστημίων, δημοσιογράφοι, γραφειοκράτες και κατώτεροι κρατικοί αξιωματούχοι. Οι τάξεις αυτές αναπτύχθηκαν μαζί με την ανάπτυξη της κρατικής γραφειοκρατίας και τη συνδεδεμένη με αυτό ανάγκη για εκπαίδευση των κρατικών αξιωματούχων. Τέλος, ήταν η κατώτερη αστική τάξη, ένα ευρύ στρώμα που περιλάμβανε μαγαζάτορες, μικρεμπόρους, δασκάλους και μικρούς ιδιοκτήτες. Με όρους εισοδήματος και πλούτου, αυτή η ομάδα ήταν σχεδόν αζεχώριστη από τους ανεξάρτητους τεχνίτες που ακολουθούσαν στην κοινωνική ιεραρχία. Βλ. Jones, *Revolutions*, ό.π., σσ. 14-22.

¹⁵ Βλ. Κιτρομηλίδης, «Πεπωμένα», ό.π., σ. 8.

¹⁶ Βλ. Hill, *History of Cyprus*, ό.π., σ. 306· Τζερμιάς, *Ιστορία*, ό.π., σ. 70· Σοφοκλέους, *Εφημερίδες*, ό.π., σ. 7· Ιωάννου, «Ανάπτυξη», ό.π., σ. 384.

¹⁷ Βλ. Ιωάννου, «Ανάπτυξη», ό.π., σ. 385. Ο υποπρόξενος Φίλιππος Βάρδας αναφέρει το 1864, ότι «οί έν Κύπρω αποκατεστημένοι Ιόνιοι εισί 205 ψυχαί, έξ ων τό τρίτον κατοικεί έν Λάρνακι, έκ των μάλλον ευπόληπτων ομοεθνών, φιλήσυχοι έμποροι, ανήκοντες εις τήν πρώτην τάξιν της κοινωνία». Παρατίθεται στον Μιχαήλ Μιχάλη (2005), «Το Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα (1900-1910), το Ιδεολογικό του Περιεχόμενο και η Ανάδειξη της Εκκλησίας της Κύπρου ως Εθνικής Αρχής στο Βρετανικό Πλαίσιο Διοίκησης», σσ. 307-360, *Επετηρίδα Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών*, XXXI, σ. 309.

¹⁸ Βλ. Μιχαήλ, «Αρχιεπισκοπικό», ό.π., σ. 312.

Αστική τάξη με συνείδηση της θέσης της, θέληση και τρόπους να προωθήσει την ταυτότητα και τα συμφέροντα της δεν είχε συγκροτηθεί μέχρι το τέλος της οθωμανικής κυριαρχίας. Ακόμα και οι πλέον γνωστοί έμποροι δεν είχαν παρά στοιχειώδη εκπαίδευση.¹⁹ Ανώτερος κλήρος και μεγαλογαιοκτημόνες συνέθεταν την άρχουσα τάξη και ακολουθούσε η ομάδα των γαιοκτημόνων - εμπόρων, από τους οποίους εκκολάφθηκε η κυπριακή αστική τάξη και μια μικρή ομάδα διανοούμενων, κυρίως εκπαιδευτικών.²⁰ Η νέα αστική κοινωνία που άρχισε να εδραιώνεται με την έλευση των Βρετανών βασιζόταν σε μεγάλο βαθμό στις χρηματικές σχέσεις. Η βασισμένη στο χρήμα οικονομία και οι θεσμικές ρυθμίσεις που κατοχύρωναν την ατομική ιδιοκτησία οδήγησαν στην ανάπτυξη του εμπορίου, αλλά και της τοκογλυφίας, φαινόμενα στα οποία αναφερθήκαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο. Δημιουργήθηκαν έτσι μια μικρής μορφής εκβιομηχάνιση και συσσώρευση κεφαλαίου που διοχετεύθηκε στα μεταλλεία και μικρές επιχειρήσεις στις πόλεις.

Η ίδρυση εμπορικών γραφείων και οίκων με το ανάλογο υπαλληλικό προσωπικό, καθώς και βιοτεχνιών και βιομηχανιών περιορισμένης δυναμικότητας είχε ως αποτέλεσμα να σημειωθούν και αντίστοιχες αλλαγές στην κοινωνική σύνθεση του πληθυσμού. Η εμπορική τάξη λειτουργούσε ως ο παράγοντας που διευκόλυνε την ανάπτυξη της χρηματιστικής μορφής οικονομίας, αφού αγόραζε και, κατόπιν, πωλούσε σε μια ευρύτερη αγορά τα προϊόντα των βιοτεχνών ή των αγροτών που συμπλήρωναν το εισόδημα τους με μη γεωργικές εργασίες. Από την ομάδα των μεγαλογαιοκτημόνων αλλά και ανεξάρτητα από αυτή και με επίκεντρο τη Λεμεσό, άρχισε να αναπτύσσεται μια νέα τάξη εκπροσώπων της αστικής εμπορικής τάξης που κατάφερε να συσσωρεύσει σταδιακά αρκετό πλούτο ώστε να ξεχωρίσει.²¹

Στην πορεία των αλλαγών που δρομολόγησαν οι Βρετανοί, η χειροτεχνία που απασχολούσε μεγάλο αριθμό ατόμων άρχισε να παρακμάζει προς όφελος των εισαγόμενων προϊόντων και η οικιακή οικονομία καταστράφηκε, σχεδόν ολοκληρωτικά, χωρίς η Κύπρος να αναπτύξει στη θέση της αξιόλογη βιομηχανία. Η τοκογλυφική πρακτική και η πολύ ψηλή φορολογία λειτουργούσαν, σε σημαντικό βαθμό, ανασταλτικά της ανάπτυξης ντόπιας βιομηχανίας.²² Ο πολιτευτής Ν. Κλ. Λανίτης σημείωνε ότι «οι πλείστοι των Κυπρίων κεφαλαιούχων κερδίσαντες τα κεφάλαια των δια της τοκογλυφίας δεν έχουν καμμίαν δημιουργική ή παραγωγική αξίαν».²³ Στην παραδοσιακή πρακτική των Κύπριων καπιταλιστών να τοποθετούν τα χρήματά τους σε

¹⁹ Βλ. Katsiaounis, *Labour*, ό.π., σ. 16.

²⁰ Βλ. Katsiaounis, *Labour*, ό.π., σ. 17. Βλ. επίσης, Αναγνωστοπούλου Σία (1999), «Η Εκκλησία της Κύπρου και ο Εθναρχικός της Ρόλος: 1878-1960. Η Θρησκευτικοποίηση της Κυπριακής Πολιτικής Δράσης: Ένωση», σσ. 198-227, *Σύγχρονα Θέματα*, σ. 202.

²¹ Βλ. Katsiaounis, *Labour*, ό.π., σσ. 78, 178.

²² Βλ. Richter, «The Cypriot Communist Party», ό.π., σ. 100.

²³ Άρθρο Ν. Κλ. Λανίτη, *Ελευθερία*, 16 Οκτωβρίου 1926, σ. 1.

τοκογλυφικές μεθόδους αναφέρεται και ο Storrs.²⁴ Ακόμα και στις περιπτώσεις που μετατρεπόταν σε εμπορικό οίκο, αυτός ήταν μόνο κατ' όνομα τέτοιος αφού δεν υπήρχε η απαραίτητη εμπορική μόρφωση και προπαίδεια στα άτομα αυτά. Παρόμοια άποψη διατηρούσε και ο Ι. Κληρίδης.²⁵ Ενδεικτικό της υπανάπτυξης αυτής ήταν το γεγονός ότι δεν είχαν ιδρυθεί εμπορικά και βιομηχανικά επιμελητήρια που να βοηθούν στην διεξαγωγή του εμπορίου των κυπριακών προϊόντων, παρά μόνο το 1927.²⁶ Έτσι, στις δύο πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα αναπτύχθηκε σε σημαντικό βαθμό η βιοτεχνία και το εμπόριο και εμφανίστηκαν μικρές βιομηχανικές μονάδες σε τομείς όπως η οινοβιομηχανία και η καπνοβιομηχανία, που δεν ήταν ανταγωνιστικοί προς τις εγχώριες βιομηχανίες της Αγγλίας. Η Βρετανία χρησιμοποιούσε την Κύπρο, όπως και άλλες αποικίες, ως αγορά για τα δικά της βιομηχανικά προϊόντα και ως χώρο άντλησης πρώτων υλών, κυρίως ορυκτών.

Η άνοδος του όγκου του εξωτερικού και εσωτερικού εμπορίου, παρόλο που παρέμενε υπό τον έλεγχο των μεγαλεμπόρων της παλιάς ιθύνουσας τάξης, παρείχε περιθώριο και σε νεοεισερχόμενους να διεκδικήσουν μερίδιο στην αγορά και ιδιαίτερα από τις μεσαίες τάξεις της Λευκωσίας και της Λεμεσού. Σε παγκύπρια βάση η οικονομική ανάπτυξη ήταν αποτέλεσμα της ανάπτυξης της ιδιωτικής πρωτοβουλίας. Εκτός από τους ήδη υπάρχοντες εμπόρους και βιοτέχνες, σημαντικά οικονομικά πλεονεκτήματα συσσωρεύτηκαν και για πολλούς μικρούς «μαστόρους» και λιανέμπορους σε εισαγόμενα αλλά και κυπριακά προϊόντα. Από τη μάζα των μικρεμπόρων άρχισε επίσης να αναπτύσσεται μια νέα τάξη ισχυρών εκπροσώπων που χαρακτηρίζονταν από κινητικότητα και μικρό λειτουργικό κόστος.²⁷

Σημαντική ώθηση στη συσσώρευση πλούτου στην αστική τάξη και, ειδικότερα, σε κάποιες μερίδες της, όπως η εμπορική - τοκογλυφική, έδωσαν οι κατά καιρούς αγροτικές κρίσεις και ιδιαίτερα μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο. Οι κρίσεις αυτές επέτρεπαν στους εμπόρους και τοκογλύφους να κατάσχουν τα κτήματα των αγροτών τα οποία είχαν υποθηκεύσει σε αυτούς σε περιόδους οικονομικής ευμάρειας και με ψηλά επιτόκια. Επιπλέον, στις περιόδους αυτές, εκμεταλλευόμενοι την καλή οικονομική κατάσταση των αγροτών, πωλούσαν τα προϊόντα τους σε πολύ ψηλές τιμές.²⁸

²⁴ Βλ. Storrs, *Orientations*, ό.π., σ. 487.

²⁵ Άρθρο Ι. Κληρίδη, «Αι μεταλλευτικά επιχειρήσεις», *Ελευθερία*, 25 Μαρτίου 1927, σ. 1.

²⁶ Άρθρο Κρίτωνα Τορναρίτη, *Ελευθερία*, 13 Νοεμβρίου 1926, σ. 1· «Εμπορικών επιμελητηρίων», *Ελευθερία*, 24 Ιανουαρίου 1927, σ. 2· «Κανονισμός Λειτουργίας Εμπορικού Επιμελητηρίου», *Ελευθερία*, 16 Μαρτίου 1927, σ. 4.

²⁷ Βλ. Katsiaounis, *Labour*, ό.π., σ. 176.

²⁸ Αρκετοί από αυτούς τους εμπόρους δημιούργησαν περιουσία εκατοντάδων χιλιάδων λιρών κατά και μετά τον Α' Παγκόσμιο πόλεμο εκμεταλλευόμενοι ακριβώς αυτές τις συνθήκες. Βλ. «Το αγροτικό ζήτημα της Κύπρου», *Νέος Άνθρωπος*, 18 Φεβρουαρίου 1925, σ. 1. Βλ. επίσης άρθρο Ν. Κλ. Λανίτη, *Ελευθερία*, 16

Παράλληλα με το εμπόριο, αναπτύχθηκε και ο κατασκευαστικός τομέας της οικονομίας. Το επίκεντρο αυτής της προ-βιομηχανοποίησης ήταν η Λεμεσός της οποίας η οικονομία επωφελήθηκε και από την παρουσία των βρετανικών στρατευμάτων στη πόλη (Πολεμίδα). Η βιομηχανία στην Κύπρο στα τέλη του 19^{ου} αιώνα και στις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα, ήταν ασήμαντη· ορισμένοι, όμως, κλάδοι της βιοτεχνίας και ιδιαίτερα η υφαντουργία, ήταν αρκετά αναπτυγμένοι. Η μεγάλη πλειοψηφία των βιομηχανικών – βιοτεχνικών μονάδων ήταν οικογενειακού χαρακτήρα και απασχολούσαν μικρό αριθμό μισθωτών. Το τμήμα εκείνο της οικονομικής δραστηριότητας που ήταν ανεξάρτητο από την πελατειακή σχέση με τον κλήρο, τους γαιοκτήμονες συλλέκτες φόρων και τους εμπόρους, διευρυνόταν συνεχώς.²⁹

Μέχρι τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο το κυπριακό κεφάλαιο ήταν αποκλειστικά (εμπορικό) τοκογλυφικό. Οι βασικές επιχειρήσεις ανήκαν σε ξένους ιδιοκτήτες κάτι για το οποίο διαμαρτύρονταν περιστασιακά οι Ελληνοκύπριοι πολιτικοί ηγέτες.³⁰ Το ντόπιο κεφάλαιο άρχισε να αναπτύσσεται σε σημαντικό βαθμό μόνο μετά τον πόλεμο.³¹ Οι Κύπριοι επιχειρηματίες είχαν επενδύσει βέβαια, στον τραπεζικό τομέα από το 1899 με τη δημιουργία του Ταμιευτηρίου Λευκωσίας το οποίο μετονομάστηκε σε Τράπεζα Κύπρου το 1913, με πρωτοβουλία του Ι. Οικονομίδη (βουλευτή).³² Ο Ν. Κλ. Λανίτης υποστήριζε την ανάγκη προσέλκυσης τεχνογνωσίας και κεφαλαίου από το εξωτερικό, και ιδιαίτερα την Ελλάδα, επειδή πίστευε ότι οι Κύπριοι δεν ήταν σε θέση να αναπτύξουν μόνοι τους βιομηχανία.³³ Το ξένο κεφάλαιο (αγγλικό, ελλαδικό και αμερικανικό, κυρίως) επένδυσε στην εκμετάλλευση του μεταλλευτικού πλούτου της Κύπρου. Σε έκθεση του Βρετανού επιθεωρητή μεταλλείων H. G. Mountain το 1927, σημειωνόταν ότι στην Κύπρο υπήρχαν εννέα εκμεταλλευτικές εκμισθώσεις που δόθηκαν σε τέσσερις εταιρίες: τη Cyprus Mines Corporation η οποία κατείχε τα ορυχεία Σκουριώτισσας και Μαυροβουνίου, την Κυπριακή Εταιρία Αμιάντου, την Εταιρία Θείου και Χαλκού στην Πόλη Χρυσοχούς και την Εταιρία Χρωμίου και Ασβεστίου στο Τρόδος.³⁴ Ο Richter γράφει ότι οι εταιρίες αυτές βρήκαν ιδανικές συνθήκες στην Κύπρο αφού η βρετανική διοίκηση τους είχε παραχωρήσει

Οκτωβρίου 1926, σ. 1 και τα στοιχεία που δόθηκαν στο προηγούμενο κεφάλαιο για τις εκπονήσεις περιουσιών.

²⁹ Βλ. Katsiaounis, *Labour*, σ. 119.

³⁰ «Το υπόμνημα των Ελλήνων βουλευτών προς τον Υπουργό των Αποικιών», *Ελευθερία*, 11 Σεπτεμβρίου 1929, σσ. 1-2, 14 Σεπτεμβρίου 1929, σ. 4.

³¹ Σέρβας Πλουτής (1951), «Στοιχεία για τη Μελέτη της Ιστορίας του ΚΚΚ στο Πρώτο Στάδιο της Ανάπτυξης του», *Δημοκράτης*, Τόμος 4, Τεύχος 6, Ιούνιος, σσ. 127-129, σ. 129.

³² Βλ. Νούσης, «Το Πιστωτικό Κεφάλαιο στην Κυπριακή Ύπαιθρο», *ό.π.*, σ. 229.

³³ Άρθρο Ν. Κλ. Λανίτη, *Ελευθερία*, 16 Οκτωβρίου 1926, σ. 1.

³⁴ «Μια επιθεώρηση των ορυχείων Κύπρου», *Νέα Λαϊκή*, 6 και 13 Μαΐου 1927, σ. 1 όπου αναδημοσιεύει την έκθεση του Βρετανού επόπτη μεταλλείων.

κυριαρχικά δικαιώματα στη γη που κατείχαν και είχαν έτσι το ελεύθερο να εκμεταλλεύονται την εργατική δύναμη.³⁵

Παρόλο που η κοινωνία της Κύπρου της περιόδου 1878-1931 ήταν, κατά βάση, αγροτική, στην περίοδο αυτή παρατηρείται μια σταδιακή μείωση του αγροτικού πληθυσμού και, προς το τέλος της περιόδου, παρατηρείται μια γενικότερη μεταστροφή ενός σημαντικού μέρους του εργατικού δυναμικού προς άλλους τομείς (π.χ. στις εξαγωγικές βιομηχανίες όπως τα μεταλλωρυχεία, στην ελαφρά βιομηχανία, στη βιοτεχνία και στις υπηρεσίες όπως ήταν η απασχόληση στην κυβέρνηση). Παρατηρήθηκε, χαρακτηριστικά, αύξηση των ατόμων που απασχολούνταν στο εμπόριο από 405 το 1891,³⁶ σε 3.220 το 1921,³⁷ μια αύξηση της τάξης του 795%. Σε υπόμνημα που έδωσε ο βουλευτής Σπύρος Αραούζος στον Υπουργό Αποικιών το 1923 στο Λονδίνο, αναφερόταν ότι στην Κύπρο υπήρχαν τότε 107 δικηγόροι, 117 γιατροί, 1.178 καθηγητές και δασκάλοι, 5.929 έμποροι και χιλιάδες υπάλληλοι σε εμπορικούς οίκους.³⁸ Αυτές οι αλλαγές αντιπροσώπευαν μια σημαντική μετακίνηση του πληθυσμού από το περιβάλλον της φυσικής οικονομίας της υπαίθρου σε αυτό της πόλης και της εμπορευματικής οικονομίας. Ο εκσυγχρονισμός και η ανάπτυξη των καπιταλιστικών σχέσεων βελτίωνε τις γεωργικές επιδόσεις αλλά ταυτόχρονα δημιουργούσε δημογραφική πίεση στην ύπαιθρο με συνέπεια τη μετακίνηση στις πόλεις. Παράλληλα με την αστική τάξη και την εργατική, που θα εξετάσουμε παρακάτω, αναπτύχθηκαν και τα μεσαία στρώματα των διαφόρων βιοτεχνών και τεχνιτών (παπουτσήδες, πελεκάνοι, ράφτες, σιδεράδες, κτλ.), τα οποία ήταν αρκετά πολυάριθμα. Το 1930, με βάση την επίσημη κυβερνητική έκθεση, υπήρχαν στην Κύπρο 19 επαγγέλματα της μεσαίας τάξης (βιοτέχνες) που αριθμούσαν 8.872 εργοδότες-μαστόρους και 6.557 εργάτες-υπάλληλους σε αυτούς, με τους περισσότερους (2.736) να εντοπίζονται στον οικοδομικό τομέα.³⁹

Η τυπική αναλογία της συμμετοχής της γεωργίας, της βιομηχανίας και του εμπορίου, που συχνά θεωρείται ότι χαρακτηρίζει τη «σύγχρονη» οικονομία, είναι αυτή όπου το μεγαλύτερο μέρος της απασχόλησης και του προϊόντος προέρχεται από τη βιομηχανία και το εμπόριο, τα οποία οργανώνονται όλο και περισσότερο σε διεθνή βάση.⁴⁰ Η κυπριακή οικονομία, παρά την ύπαρξη αρκετών στοιχείων αλλαγής, παρέμενε σε μεγάλο βαθμό προ-νεωτερική, χωρίς βιομηχανική παραγωγή μεγάλης κλίμακας. Ήταν κυρίως βιοτεχνικής δομής

³⁵ Βλ. Richter, «The Cypriot Communist Party», ό.π., σ. 101. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι όταν το 1928 ψηφίστηκε νομοθεσία για δήμερη εβδομάδα εργασίας με υποχρεωτική ανάπαυση τις Κυριακές, οι μεταλλευτικές εταιρίες εξαιρέθηκαν.

³⁶ Census of 1891, σ. 13.

³⁷ Census of Cyprus of 1921, London, 1922, σ. 12.

³⁸ Το υπόμνημα δημοσιεύεται στην *Ελευθερία*, 25 Αυγούστου 1923, σ. 2.

³⁹ Ιστορία ΠΣΕ-ΠΕΟ (1991), Εκδόσεις ΠΕΟ, Λευκωσία, σ. 11.

⁴⁰ Βλ. Brown, «Ανάπτυξη», ό.π., σσ. 212, 216.

με μικρές μονάδες παραγωγής και το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού εξακολουθούσε να απασχολείται στο γεωργικό τομέα.⁴¹

3.1.1 Αστικοποίηση. Μια άμεση συνέπεια της εκβιομηχάνισης και της εσωτερικής μετανάστευσης ήταν η ανάπτυξη των πόλεων.⁴² Στη περίοδο που εξετάζουμε, μεγάλος αριθμός κατοίκων της υπαίθρου αναγκάστηκε να εγκαταλείψει τη μικρή ιδιοκτησία που κατείχε και οι περισσότεροι πήγαν στις πόλεις προς αναζήτηση νέων ευκαιριών. Οι κοινωνικές ανακατατάξεις που σημειώθηκαν αυτή την περίοδο και, ειδικότερα, η μετανάστευση προς τα αστικά κέντρα, χαλάρωσαν τους παραδοσιακούς δεσμούς των ανθρώπων με τη γη και η αστικοποίηση επιταχύνθηκε αλματωδώς. Στις απογραφές πληθυσμού, τα στοιχεία δείχνουν ότι ενώ το 1881 υπήρχαν μόνο 18 πόλεις ή χωριά με πληθυσμό πάνω από 1.000 κατοίκους,⁴³ μέχρι το 1931 ο αριθμός αυτός ανέβηκε στα 53,⁴⁴ με τη Λεμεσό να έχει το προβάδισμα σε αυτή την αύξηση και, παράλληλα, να είναι και η πιο πυκνοκατοικημένη.

Η συγκέντρωση του πληθυσμού στις πόλεις, απόρροια της αναζήτησης εργασίας, αποκτούσε μεγάλη πολιτική σημασία διότι οι μάζες αναμειγνύονται στην πολιτική όταν εγκαθίστανται στις πόλεις. Οι πόλεις ήταν κέντρα πολιτικής ισχύος και το επίκεντρο συσσωρευμένης οικονομικής και κοινωνικής διαταραχής.⁴⁵ Η διαίρεση της κοινωνίας σε τάξεις ήταν πιο έντονη στις πόλεις και μέσα σε αυτές η οικονομική βάση της ταξικής συνείδησης αναπτυσσόταν εντονότερα και πιο καθαρά, μια ταξική συνείδηση που βίωναν τόσο οι εργαζόμενοι όσο και οι εργοδότες. Παρόλο που οι πόλεις ήταν χοντρικά διαχωρισμένες σε τουρκικό και ελληνικό τομέα, μέχρι το τέλος της οθωμανικής κυριαρχίας, οι κοινωνικές διαιρέσεις άρχισαν, επίσης, να εμφανίζονται και σε γεωγραφική μορφή, αφού αναπτύχθηκαν οι λεγόμενες «καλές συνοικίες» και οι «συνοικίες των φτωχών».⁴⁶ Οι οικονομικές και πολιτικές κρίσεις συνέβαλλαν στην ανάπτυξη ταξικής συνείδησης και επέτειναν τη συγκρουσιακή τους σχέση η οποία αποκτούσε θεσμική διάσταση με την οργάνωση σε συντεχνίες και κόμματα.⁴⁷

3.1.2 Η διαμόρφωση μιας νέας ελίτ. Οι αλλαγές στις οικονομικές δομές διαμόρφωναν καινούριες ομάδες με οικονομική, αρχικά, ισχύ. Οι νέες αστικές ομάδες των δικηγόρων, των εμπόρων, των ιατρών, κτλ, στην Κύπρο συνυπήρχαν με το παραδοσιακό κοινωνικό κατεστημένο (εκκλησιαστικό και γαιοκτήμονες) αλλά, λόγω μεγέθους, δεν μπορούσαν να

⁴¹ «Ανάγκη βιομηχανίας», *Φωνή της Κύπρου*, 22 Σεπτεμβρίου 1901, σ. 1.

⁴² Βλ. Bradley, «Μεταβαλλόμενες Κοινωνικές Δομές», ό.π., σ. 279.

⁴³ Census of 1881, σ. 7.

⁴⁴ Census of 1931, σ. 4.

⁴⁵ Βλ. Jones, *Revolutions*, ό.π., σ. 51.

⁴⁶ Βλ. Katsiaounis, *Labour*, ό.π., σ. 48.

⁴⁷ Βλ. Royle, *Chartism*, ό.π., σ. 3.

απορροφηθούν από αυτό, εκτός από μια μικρή αφομοίωση στη κορυφή της κοινωνικής πυραμίδας. Η διαρκώς αυξανόμενη επιρροή της αστικής τάξης, της επέτρεπε να επιζητά ρυθμίσεις προς όφελος της ώστε να κατοχυρώσει την ηγεσία της, μια διαδικασία κοινή σε όλες τις ευρωπαϊκές κοινωνίες. Η άνοδος της αστικής τάξης σήμαινε ταυτόχρονα διάρρηξη της ενότητας της κυριαρχούσας ελίτ αφού η αστική τάξη αναζητούσε πολιτική διέξοδο. Βέβαια, η οικονομική ισχύς δεν σήμαινε αυτόματα και πολιτική, η οποία απαιτεί την παρέλευση κάποιου χρονικού διαστήματος μέχρι να επισυμβεί.⁴⁸

Οι προοπτικές της αστικής τάξης εξαρτώνταν άμεσα από την ύπαρξη ενός ενιαίου, ισχυρού και συγκεντρωτικού εθνικού κράτους στο οποίο διαδραμάτιζαν κυρίαρχο ρόλο.⁴⁹ Τον 18^ο και 19^ο αιώνα οι ανερχόμενες οικονομικές τάξεις γίνονταν, συχνά, φορείς μεταρρύθμισης συνδέοντας τον αγώνα για ανεξαρτησία στον επιχειρηματικό τομέα με τις προσπάθειες για επικράτηση της αντιπροσωπευτικής μορφής κυβέρνησης.⁵⁰ Η νεοδημιουργηθείσα κυπριακή αστική τάξη πήρε ώθηση από τις δομές του σύγχρονου κράτους τις οποίες προσέδωσαν οι Βρετανοί στην Κύπρο και διέφερε σημαντικά στην κοινωνική της σύνθεση από την παραδοσιακή ηγετική ελίτ, η οποία την αντιμετώπιζε με περιφρόνηση σε σχέση με την ικανότητα της να διαχειριστεί τα δημόσια ζητήματα της κυπριακής κοινωνίας.⁵¹ Αυτές οι νέες δυνάμεις, συνυπήρχαν βέβαια για αρκετό χρονικό διάστημα με το παλιό κοινωνικό κατεστημένο των μεγαλοϊδιοκτητών γης, είτε σε συγκρουσιακή είτε σε συνεργατική μορφή. Υπήρχε μια λανθάνουσα σύγκρουση, που σύντομα θα εξελισσόταν σε ανοικτή (με το αρχιεπισκοπικό ζήτημα που θα εξετάσουμε στο κεφάλαιο 8), μεταξύ των δυνάμεων της παλιάς, φεουδαρχικών δομών, κοινωνίας και της νέας αστικής κοινωνίας, ένα σχήμα που σύμφωνα με τον Hobsbawm εμφανίζεται σε όλες τις κοινωνίες στο μεταβατικό αυτό στάδιο.⁵²

Η ανερχόμενη αστική τάξη δεν μπορούσε να επιβάλει την επικυριαρχία της ολοκληρώνοντας τον έλεγχο του οικονομικού συστήματος, παρά στο βαθμό που θα αφαιρούσε τον πολιτικό έλεγχο από την γαιοκτητική ομάδα και την Εκκλησία. Η νέα κοινωνική τάξη χρειαζόταν και τον πολιτικό έλεγχο για να μπορέσει να κυριαρχήσει. Αυτό εξηγεί αφενός την υιοθέτηση της

⁴⁸ Βλ. Guttsman, «Political Elite», ό.π., σ. 142.

⁴⁹ Στις πλείστες χώρες η αστική τάξη μετά τη γαλλική επανάσταση χρησιμοποίησε τον εθνικισμό ως τη νομιμοποιητική δύναμη για να αποκτήσει πολιτικό έλεγχο, αξιώνοντας το δικό της έθνος-κράτος. Η ιδιομορφία της Κύπρου, στην οποία θα γίνει αναφορά στο κεφάλαιο 5, συνίσταται στο ότι αντί για δικό της κράτος, ζητά Ένωση με την Ελλάδα.

⁵⁰ Βλ. Held, «Εξέλιξη», ό.π., σ. 158.

⁵¹ Βλ. Katsiaounis, *Labour*, ό.π., σ. 180.

⁵² Βλ. Hobsbawm, *Επαναστάσεις*, ό.π., σ. 42. Ο Περιστιάνης, σημειώνει ότι «Η τοκογλυφική-εμπορομεσική τάξη έχει μια ιδιόρρυθμη σχέση με την Εκκλησία, που χαρακτηρίζεται από περιόδους σύγκρουσης και περιόδους συνεργασίας. Γενικά όμως, η τάξη αυτή, που είναι πολύ αδύνατη και αβέβαιη για τον εαυτό της, δέχεται την ηγεσία της Εκκλησίας». Βλ. Περιστιάνης Νίκος (1993), «Θρησκεία και Εκκλησία στην Κύπρο», σσ. 245-262, Διαλέξεις Λαϊκού Πανεπιστημίου, Αρ. 3, Εκδόσεις Δήμου Λευκωσίας, σ. 251.

εθνικιστικής ιδεολογίας από την ανερχόμενη αστική τάξη της Κύπρου ως το όχημα της απελευθέρωσης από την κυριαρχία του παλιού εξουσιαστικού κατεστημένου αφενός, και ως αίτημα για Ένωση με την Ελλάδα ή για περισσότερες πολιτικές ελευθερίες στα πλαίσια του βρετανικού αποικιοκρατισμού, αφετέρου. Σε ολόκληρη την περίοδο που ανασκοπούμε, όμως, η αστική τάξη και το παραδοσιακό πολιτικό κατεστημένο, όπως εκφραζόταν κυρίως από την Εκκλησία και αριθμό γαιοκτημόνων, μοιράζονταν από κοινού την πολιτική και κοινοβουλευτική εξουσία.

Οι πρώτοι από τους νέους τομείς οικονομικής δραστηριότητας που αναπτύχθηκαν και που δεν ήταν όμως παραγωγικοί, ήταν οι τομείς της ιατρικής και της νομικής. Πολλοί γιατροί και δικηγόροι υπήρξαν, ταυτόχρονα, σημαντικές πολιτικές φυσιογνωμίες και λόγιοι της εποχής τους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ο γιατρός, πολιτευτής, ιδιοκτήτης καπνοβιομηχανίας και εκδότης - ιστορικός, Φίλιος Ζαννέτος (ελληνικής καταγωγής). Οι γιατροί και οι δικηγόροι αποτέλεσαν, μαζί με τους εμπόρους και τους επιχειρηματίες, τα κυριότερα μέλη της νεοσυσταθείσας αστικής τάξης των ελεύθερων επαγγελματιών, οι οποίοι από αρκετά νωρίς ανέλαβαν καθοδηγητικό ρόλο στη διαμόρφωση της κοινής γνώμης, ειδικά οι δικηγόροι.⁵³ Τα άτομα αυτά της αστικής τάξης, με την οικονομική τους δύναμη, την επιστημονική τους γνώση, τον πολιτικό τους λόγο και την κοινωνική τους υπεροχή, ανέλαβαν τα ηνία της πολιτικής και κοινωνικής ζωής του τόπου, δρώντας ταυτόχρονα ως οι κατεξοχόν εκπρόσωποι της ιδεολογίας του εθνικισμού στην Κύπρο.

Η έντονη παρουσία των δικηγόρων στην πολιτική ζωή σε αυτή τη περίοδο οφείλεται σε ένα φαινόμενο που έχει παρατηρηθεί και σε άλλες χώρες μετά τη Γαλλική Επανάσταση, όπου ο σύγχρονος δικηγόρος και η σύγχρονη δημοκρατία συνδέονται αναπόσπαστα. Η σημασία της παρουσίας των δικηγόρων και των νομικών συμβούλων στη δυτική πολιτική, από τότε που εμφανίσθηκαν τα κόμματα, δεν είναι τυχαία. Οι επιχειρηματικές τάξεις δεν είχαν αρκετό χρόνο να αφιερώσουν για τα δημόσια αξιώματα, οι δικηγόροι, όμως, που εξυπηρετούσαν τις τάξεις αυτές σε καθημερινή βάση, ήταν και ιδεατοί εκπρόσωποι της στον πολιτικό στίβο.⁵⁴ Το πώς εκφράστηκε στο πολιτικό επίπεδο η αλλαγή στη σύνθεση της κοινωνικής ελίτ θα το εξετάσουμε πιο αναλυτικά στο κεφάλαιο επτά. Η εφημερίδα του υπό εκκόλαψη Κομμουνιστικού Κόμματος Κύπρου, *Πυρσός*, σημείωνε για τους δικηγόρους ότι ήταν αυτοί που νομοθετούσαν αυξήσεις φορολογιών και

⁵³ Βλ. Ιωάννου, «Ανάπτυξη», ό.π., σσ. 400-402.

⁵⁴ Βλ. Weber, *Η Πολιτική ως Επάγγελμα*, ό.π., σ. 119. Βλ. επίσης Jones, *Revolutions*, ό.π., σ. 16.

που κέρδιζαν δίκες για τους κεφαλαιούχους αυξάνοντας τη περιουσία τους και μειώνοντας την αντίστοιχη των φτωχών στρωμάτων.⁵⁵

Παρόλο τον ανατρεπτικό χαρακτήρα της αστικής τάξης στην περίοδο της εμφάνισής της, η προσκόλληση μερίδας αυτής στη βρετανική αποικιοκρατική διοίκηση, με όλα τα συνεπαγόμενα ωφελήματα, καταδεικνύει τα υπολείμματα μιας παράδοσης συμβιβασμού με την κρατούσα δύναμη που υποστηριζόταν από τη θέση των ελληνικών κυβερνήσεων για κατευνασμό της αντιπαράθεσης με το αποικιακό καθεστώς.⁵⁶ Αυτό φανερώνει και μια πτυχή της φύσης και του χαρακτήρα της αστικής τάξης η οποία συμβιβάζεται ακόμα και με αυτούς που θέλει να ανατρέψει, αν αυτό την εξυπηρετεί.⁵⁷ Ο Κατσιαούνης παρατηρεί ότι για τα μέλη της τάξης αυτής δεν υπήρχε αντίφαση ανάμεσα στην άσκηση εθνικιστικής πολιτικής και την επιδίωξη διορισμού σε ανώτατη θέση στην αποικιακή κυβέρνηση, αφού, όπως συνήθως συμβαίνει σε υπόδουλους λαούς, οι διορισμοί στις θέσεις αυτές γίνονταν μέσα από την ανώτερη κοινωνική τάξη, με βάση την αντίληψη ότι η συνεργασία με την κυβέρνηση δεν ήταν επιλήψιμη.⁵⁸

Το κοσμικό ελληνικό κατεστημένο επεδίωκε τις επαφές με τους Βρετανούς. Εκτός από τα εμφανή οικονομικά πλεονεκτήματα, ανταγωνίζονταν και για νέες θέσεις στη διοίκηση της χώρας και στην πολιτική. Η παραδοσιακή ελληνική κοινωνικοπολιτική ελίτ συμπληρώθηκε σταδιακά από ένα ακόμα σώμα προνομιούχων, αυτό που συμμετείχε στην αστυνομία και στη δημόσια διοίκηση. Οι επαφές και οι σχέσεις που αναπτύχθηκαν μεταξύ ντόπιου κεφαλαίου και αντίστοιχου βρετανικού, με τις απορρέουσες από αυτές κοινωνικές σχέσεις και πελατειακά δίκτυα, είχαν όπως θα δούμε στα επόμενα κεφάλαια, ιδεολογικές και πολιτικές διαστάσεις και ειδικότερα συγκαθόριζαν τις αντιλήψεις για την αποικιοκρατική αρχή και ποιας αντιμετώπισης θα έπρεπε να τυγχάνει.

Ο αριθμός των κυβερνητικών υπαλλήλων και αστυνομικών στην απογραφή του 1891 ήταν 500 και 623 αντίστοιχα,⁵⁹ ενώ το 1931 έφτασαν τους 2.204 και 849 αντίστοιχα.⁶⁰ Η βρετανική κατοχή συνεπαγόταν παράλληλα μια μείωση της πολιτικής κυριαρχίας του μουσουλμανικού στοιχείου, παρόλο που συνέχιζαν να έχουν αυξημένα ποσοστά εργοδότησης στον κρατικό τομέα.⁶¹ Δημοσίευμα της εφημερίδας *Ελευθερία*, 34 χρόνια

⁵⁵ «Αρνηση», *Πυρσός*, 17 Ιανουαρίου 1923, σ. 1.

⁵⁶ Βλ. στο κεφάλαιο 5.

⁵⁷ Βλ. Bradley, «Μεταβαλλόμενες Κοινωνικές Δομές», ό.π., σ. 285.

⁵⁸ Κατσιαούνης Ρολάνδος (2000), *Η Διασκεπτική 1946-1948 με Ανασκόπηση της Περιόδου 1878-1945*, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών Κύπρου, Λευκωσία, σ. 31.

⁵⁹ Census of 1891, σ. 50.

⁶⁰ Census of 1931, σ. 60.

⁶¹ Ο Κατσιαούνης, αναφέρει ότι μετά από δύο χρόνια αγγλικής διοίκησης σε σύνολο 363 θέσεων στον κρατικό τομέα το ποσοστό εργοδότησης των ελληνοκυπρίων ήταν μόνο το 34%. Πιο χαρακτηριστική ήταν η ανισότητα στην αστυνομία όπου από σύνολο 763 αντρών οι 420 ήταν Τούρκοι (55%). Βλ. Κατσιαούνης,

μέσα στην βρετανική κατοχή, σημείωνε ότι εργοδοτούνταν 300 Τουρκοκύπριοι και 411 Ελληνοκύπριοι, ενώ στους διορισμούς που προέβηκαν οι διάφοροι Ύπατοι Αρμοστές μέχρι τότε είχαν διοριστεί 146 Τουρκοκύπριοι και 225 Ελληνοκύπριοι.⁶² Οι αριθμοί αυτό αποτελούσαν κατάφωρη παραβίαση και ανατροπή των πληθυσμιακών αναλογιών.

3.1 ΠΙΝΑΚΑΣ ΚΥΒΕΡΝΗΤΙΚΩΝ ΥΠΑΛΛΗΛΩΝ 1927⁶³

Εθνότητα	Αριθμός υπαλλήλων	Ποσοστό επί του συνόλου υπαλλήλων	Αναλογία κοινότητας στο σύνολο του πληθυσμού	Μισθοί (£)	Αναλογία επί του συνόλου των μισθών	Μέσος όρος ανά εθνότητα (σε £)
Έλληνες	1.101	56%	80%	123.820	48.1%	112
Τούρκοι	699	36%	17%	70.680	27.5%	101
Άγγλοι	76	4%	3%	48.320	19%	635
Καθολικοί	56	3%		10.792	4.2%	192
Αρμένιοι	21	1%		3.180	1.2%	151
Σύνολο	1953			256.792		

Αυτή η αναλογία δεν άλλαξε ούτε στο τέλος της τρίτης δεκαετίας του 20^{ου} αιώνα. Σε απάντηση της κυβέρνησης σε ερώτημα του βουλευτή Χατζηπροκόπη στο Νομοθετικό Συμβούλιο, το 1928, δόθηκαν τα εξής στοιχεία για την απασχόληση και τις απολαβές στη δημόσια υπηρεσία (βλ. πίνακα 3.1): 76 Βρετανοί με ετήσιες απολαβές £48.320 (δηλαδή £635 ανά άτομο), 699 Οθωμανοί με απολαβές £70.680 (δηλαδή £101 ανά άτομο), 1101 Έλληνες με απολαβές £123.820 (δηλαδή £112 ανά άτομο), 56 Καθολικοί και Μαρωνίτες με απολαβές £10.792 (δηλαδή £193 ανά άτομο) και 21 Αρμένιοι με απολαβές £3.179 (δηλαδή £151 άτομο).⁶⁴ Οι αναλογίες αυτές αποδεικνύουν τη σκοπιμότητα της βρετανικής διοίκησης να στηρίζεται στις μικρότερες πληθυσμιακές ομάδες (κοινότητες) του πληθυσμού για να αντισταθμίσει την υπεροχή του ελληνικού στοιχείου. Παράλληλα, αποδεικνύουν ότι όλες οι πληθυσμιακές ομάδες, πλην των Ελληνοκυπρίων, απολάμβαναν ψηλότερα ποσοστά εργοδότησης στο δημόσιο τομέα από ότι ήταν τα ποσοστά τους στο συνολικό πληθυσμό.

Labour, ό.π., σ. 81. Πρέπει να σημειώσουμε ότι αυτή η κατάσταση ήταν φυσιολογική στα πρώτα χρόνια της βρετανικής κατοχής δεδομένου ότι οι Βρετανοί διατήρησαν αρκετά στοιχεία από το οθωμανικό καθεστώς διοίκησης.

⁶² «Στατιστική των δημοσίων υπαλλήλων εν Κύπρω», *Ελευθερία*, 25 Μαΐου 1912, σ. 1.

⁶³ «Το υπόμνημα των Ελλήνων βουλευτών προς τον Υπουργό των Αποικιών», *Ελευθερία*, 11 Σεπτεμβρίου 1929, σσ. 1-2, 14 Σεπτεμβρίου 1929, σ. 4.

⁶⁴ «Η αναλογία των κυβερνητικών υπαλλήλων», *Ελευθερία*, 12 Δεκεμβρίου 1928, σ. 2.

Καθοριστικό στοιχείο στην παραγωγή και αναπαραγωγή ενός συστήματος ελίτ αποτελεί ο εκπαιδευτικός μηχανισμός. Στο βαθμό που η κατεστημένη πολιτική ελίτ διατηρεί έλεγχο επί του εκπαιδευτικού συστήματος, διατηρεί έμμεσο έλεγχο και στα κανάλια κοινωνικής κινητικότητας και ανατροφοδότησης.⁶⁵ Στην Κύπρο, το εκπαιδευτικό σύστημα και οι λειτουργοί του (οι δασκάλοι) αποτέλεσαν εστίες σύγκρουσης μεταξύ Εκκλησίας και εθνικιστικής αστικής τάξης αφενός, και Βρετανών, αφετέρου (βλ. κεφάλαιο 5). Στόχος και των δύο ήταν ο έλεγχος του μηχανισμού ανάδυσης της πολιτικής ελίτ. Η εκπαίδευση αποτέλεσε το κυριότερο όχημα της κοινωνικής κινητικότητας με τους Βρετανούς, συνειδητά, να επενδύουν στη διαμόρφωση μιας νέας ομάδας ανθρώπων που θα συνεργάζονταν μαζί τους.

*«Οι Άγγλοι προσπάθησαν να δημιουργήσουν μια πιστή γραφειοκρατική ιντελιγκέντσια δίνοντας υποτροφίες για τα αγγλικά πανεπιστήμια στα πιο ικανά παιδιά των μεσαίων τάξεων. Με αυτό τον τρόπο οι Άγγλοι δημιούργησαν δίπλα στις πλούσιες οικογένειες των εμπόρων ένα ειδικό αποικιακό μηχανισμό από Κυπρίους που πληρώνονταν καλά και ήταν αφοσιωμένοι στο στέμμα».*⁶⁶

Η βρετανική κατοχή και η νέα κοινωνική δομή επέφεραν σημαντικές αλλαγές και στην επαγγελματική δομή του πληθυσμού, κάτι που αντικατοπτρίζεται και στις απογραφές. Στοιχείο της ανάπτυξης αυτής ήταν ο αριθμός των αποφοίτων πανεπιστημίων που άρχισε να φτάνει στο νησί. Η εφημερίδα *Ελευθερία*, στο πρώτο της φύλλο, καταπιανόταν με το μεγάλο αριθμό Κυπρίων επιστημόνων που κατέκλυσαν τη Λευκωσία.⁶⁷ Η νέα αστική τάξη αποτελούνταν κυρίως από δικηγόρους και γιατρούς. Ο αριθμός των δικηγόρων, ο οποίος δεν καταγραφόταν στην απογραφή του 1891, ανέβηκε στους 138 το 1931⁶⁸ και των γιατρών από 40 το 1901,⁶⁹ σε 175 το 1931.⁷⁰ Εκτός από δικηγόρους, γιατρούς και κυβερνητικούς υπαλλήλους εμφανίστηκαν σε σημαντικό αριθμό και δασκάλοι (από 554 το 1901⁷¹ σε 1.938 το 1931).⁷²

Η κοινωνία της Κύπρου άλλαζε. Αυτό σήμαινε πληθυσμιακή αύξηση αλλά και μια διαφορετική δομή ηλικιών ανάμεσα στον πληθυσμό, δηλαδή περισσότερους νέους σε ηλικία ανθρώπων. Στην απογραφή του 1881 οι Κύπριοι ηλικίας μέχρι 5 χρόνων ανέρχονταν σε 25.799 και από 5-15 ετών σε 45.952. Δύο δεκαετίες αργότερα, το 1901, οι

⁶⁵ Βλ. Guttsman, «Political Elite», ό.π., σ. 147.

⁶⁶ Βλ. Αναγνωστοπούλου, «Εκκλησία», ό.π., σ. 207. Βλ. επίσης «Αι κυβερνητικά υποτροφία», *Ελευθερία*, 6 Αυγούστου 1927, σ. 1. Στο άρθρο ασκείται κριτική στην βρετανική διοίκηση για το γεγονός ότι δεν προκήρυξε τις υποτροφίες με στόχο να τις δώσει σε άτομα δικής της επιλογής.

⁶⁷ «Οι Κύπριοι Επιστήμονες», *Ελευθερία*, 27 Απριλίου 1906, σ. 1.

⁶⁸ Census 1931, σ. 61.

⁶⁹ Census of Cyprus of 1901, 1902, σ. 54.

⁷⁰ Census 1931, σ. 61.

⁷¹ Census 1901, σ. 54.

⁷² Census 1931, σ. 61.

ίδιες ηλικίες αριθμούσαν 31.380 και 54.776 αντίστοιχα, το 1921 οι κάτω των 5 ετών ανέρχονταν στις 35.359 και οι ηλικίας 5-15 ετών σε 77.746 και το 1931 οι αριθμοί ήταν 39.732 και 76.874 αντίστοιχα.⁷³ Η νέα γενιά δεν είχε κανένα βίωμα οθωμανικής κατοχής και ήταν φυσιολογικά πιο δεκτική σε νέες ιδέες και μορφές κοινωνικής οργάνωσης, καθώς και πολιτικής συμπεριφοράς. Αυτή η έντονη κοινωνική κινητικότητα και οι αλλαγές στην κοινωνική διαστρωμάτωση αποτυπώθηκαν και στο κυπριακό πολιτικό γίγνεσθαι. Διαφοροποιήθηκε η σύνθεση της ηγετικής ομάδας, αργά αλλά σταθερά, με την παλιά ολιγαρχία των γαιοκτημόνων να εξελίσσεται και να διαπλέκεται, με πολλούς και διάφορους τρόπους, με την υπό διαμόρφωση αστική τάξη. Ενισχύθηκε η ομάδα των ελεύθερων επαγγελματιών (δικηγόρων, γιατρών, εκπαιδευτικών, δημοσιογράφων, κτλ.), ενώ δίπλα στην ομάδα των εμπόρων και μεσαζόντων, που εξαρτώνταν από το βρετανικό κεφάλαιο, άρχισε να σχηματίζεται μια άλλη ομάδα, αυτή των δημοσίων υπαλλήλων. Σε όλες τις κοινωνίες, η ανάπτυξη του καπιταλισμού και η εμφάνιση της αστικής τάξης οδήγησε σταδιακά και στη συγκρότηση της εργατικής τάξης. Τη διαδικασία εμφάνισης της κυπριακής εργατικής τάξης θα εξετάσουμε στη συνέχεια.

3.2 Η συγκρότηση της εργατικής τάξης

*«Ο καπιταλισμός αναπτύσσεται, αναπτύσσοντας ταυτόχρονα μια σκληρή αντιπαράθεση ανάμεσα στον πλούτο και στην εργατική εξαθλίωση, ανάμεσα στην καλλιεργημένη άνεση και στην έντονη αγωνία, ανάμεσα στην εξουσία και στην απόλυτη εξάρτηση. Δύο ξένοι κόσμοι, αδυσώπητοι εχθροί και όμως αναπόσπαστοι, ο ένας από τον άλλον».*⁷⁴

Η πορεία δομικής αλλαγής της κυπριακής κοινωνίας είχε αρχίσει και αποκτούσε δυναμική. Για να διατηρηθεί η νέα αυτή πορεία και να στηριχθεί η ανάπτυξη των καπιταλιστικών σχέσεων και του εμπορίου, έπρεπε να ανακατανομηθούν οι οικονομικοί πόροι, να αναπροσαρμοστεί, δηλαδή, η οικονομία και η κοινωνία και, κυρίως, η εργασία σε ένα διαφορετικό καταμερισμό, διότι οικονομία οργανωμένη με καπιταλιστικό τρόπο συνεπάγεται μείωση του γεωργικού πληθυσμού και αναλογική αύξηση του μη γεωργικού, που συγκεντρώνεται στα αστικά κέντρα.⁷⁵

Αυτός ο δομικός μετασχηματισμός ήταν απαραίτητη προϋπόθεση και συνέπεια της διαμόρφωσης μιας αστικής κοινωνίας. Προϋπέθετε, όμως, τριών ειδών αλλαγές, ώστε να ξεπεραστούν τα δύο σημαντικότερα κωλύματα που εμπόδιζαν αυτή την πορεία, δηλαδή η παρουσία των γαιοκτημόνων και της παραδοσιακής αγροτικής τάξης. Πρώτο, η γη έπρεπε

⁷³ Βλ. Census of Cyprus 1881, σ. 10· Census of Cyprus 1901, σ. 8· Census of Cyprus 1921, σ. 8· Census of Cyprus 1931, σ. 10.

⁷⁴ Βλ. Beaud, *Καπιταλισμού*, ό.π., σ. 67.

⁷⁵ Βλ. Hobsbawm, *Επαναστάσεις*, ό.π., σ. 75. Βλ. επίσης Brown, «Ανάπτυξη», ό.π., σ. 216.

να γίνει αγαθό αγοραπωλησίας. Δεύτερο, να περάσει στη κυριότητα μιας ομάδας ανθρώπων που θα ήταν σε θέση να αναπτύξουν τους παραγωγικούς τους πόρους για την αγορά και, τρίτο, η μεγάλη μάζα του αγροτικού πληθυσμού να εκριζωθεί από την ύπαιθρο και να μετατραπεί σε ελεύθερα μετακινούμενους ημερομίσθιους εργάτες για τον αναπτυσσόμενο, μη γεωργικό, τομέα της οικονομίας.⁷⁶ Οι κυριότερες μέθοδοι υλοποίησης των αλλαγών αυτών στην Κύπρο ήταν, από τη μια οι νομοθετικές, οικονομικές και φορολογικές μεταρρυθμίσεις που υλοποίησαν οι Βρετανοί, και από την άλλη, η καταναγκαστική πώληση των κτημάτων των αγροτών ως αποτέλεσμα των τοκογλυφικών πρακτικών, ιδιαίτερα στις περιόδους κρίσεων, η οποία δημιούργησε συνθήκες συσσώρευσης κρίσεων. Τα φαινόμενα αυτά εξετάστηκαν στο προηγούμενο κεφάλαιο.

Επίσης απαραίτητη, ήταν και η αλλαγή στις νοοτροπίες. Ο Κύπριος αγρότης χαρακτηριζόταν από ένα βαθύ συντηρητισμό και προσκόλληση στην έγγεια ιδιοκτησία του. Παρήγαγε μόνο για τη συντήρηση του ίδιου και της οικογένειάς του. Οποιοδήποτε πλεόνασμα επενδυόταν στην αποκατάσταση των παιδιών του και όχι στον εκσυγχρονισμό της καλλιέργειάς του.⁷⁷ Η έννοια του συντηρητισμού αναφέρεται στη σχέση που διατηρεί ιστορικά με τη γη και τη θρησκεία η αγροτική τάξη, λόγω των οποίων είναι απρόθυμη να ακολουθήσει επαναστατικές προσεγγίσεις και αλλαγές.⁷⁸ Η μετακίνηση στις πόλεις συνεπαγόταν ένα νέο περιβάλλον για τον παλιό αγρότη και έναν διαφορετικό τρόπο ζωής και αντίληψης.

Η περίοδος αυτή, με τις αλλαγές που δρομολόγησε, σήμανε και την έναρξη μιας διαδικασίας κοινωνικής αλλαγής. Η απαλλοτρίωση της γης έδωσε ώθηση σε μια διαδικασία που συνεχώς κατέστρεφε την κοινωνική δομή της χώρας. Η οικονομία του νησιού υποτασσόταν όλο και περισσότερο στις δυνάμεις της αγοράς και γινόταν περισσότερο ευάλωτη στις διακυμάνσεις του εμπορίου και της ζήτησης. Η κοινωνική αλλαγή προχώρησε με πολύ γοργούς ρυθμούς λόγω των οικονομικών και αγροτικών κρίσεων της περιόδου, κυρίως μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο.⁷⁹ Οι σοβαρότερες συνέπειες τέτοιων κρίσεων είναι, συνήθως, κοινωνικές. Η μετάβαση στην οικονομία της αγοράς προκάλεσε ένδεια και δυσαρέσκεια, ιδιαίτερα στα λαϊκά στρώματα: την πρώτη ύλη της κοινωνικής αντίδρασης. Αυτή η αντίδραση επιτείνεται όταν ένα ποσοστό του

⁷⁶ Βλ. Hobsbawm, *Επαναστάσεις*, ό.π., σ. 214.

⁷⁷ Βλ. Περισιάνης, «Θρησκεία», ό.π., σ. 252.

⁷⁸ Η ατομική φύση της αγροτικής ζωής, γράφει ο Molyneux, ο τρόπος παραγωγής τους που τους απομονώνει αντί να τους φέρνει μαζί σε αλληλεπίδραση όπως τους εργάτες και κατ' επέκταση τα συμφέροντα τους και η κουλτούρα τους, είναι διαφορετικά από άλλες τάξεις, σχηματίζοντας μια ξεχωριστή τάξη. Η αδυναμία πολιτικής οργάνωσης τους και η απομόνωση τους λόγω του τρόπου ζωής τους, δεν τους επιτρέπει να προωθήσουν τα συμφέροντα τους ως τάξη, δεν μπορούν να αυτοεκπροσωπηθούν αλλά να ετεροεκπροσωπηθούν. Βλ. Molyneux, *Marxism and the Party*, ό.π., σσ. 14-15.

⁷⁹ Βλ. Katsiaounis, *Labour*, ό.π., σσ. 85, 108.

πληθυσμού υφίστανται τις συνέπειες της οικονομικής ύφεσης και, ταυτόχρονα, άλλοι επωφελούνται κερδοσκοπώντας και δημιουργώντας μεγάλες περιουσίες,⁸⁰ όπως γινόταν στην Κύπρο με τους τοκογλύφους. Τα φτωχότερα κοινωνικά στρώματα αντιμετώπιζαν μια καταστροφική κατάσταση στην οποία δεν μπορούσαν να αντεπεξέλθουν. Ακόμα και τα έντυπα του δεξιού συντηρητικού χώρου απεικόνιζαν την πραγματικότητα αυτή.⁸¹

Οι δομές της οθωμανικής κατοχής είχαν ήδη δημιουργήσει το κοινωνικό υπόβαθρο μέσα από το οποίο αναδύθηκε η εργατική τάξη. Οι εργαζόμενοι της περιόδου αυτής, προτού μπορέσουμε να αναφερθούμε σε εργατική τάξη, χωρίζονταν σε ορισμένες κατηγορίες. Η πρώτη ήταν οι «μισταρκοί»,⁸² δηλαδή οι αγρότες που δεν μπορούσαν να έχουν δικό τους κτήμα και δούλευαν, μαζί με τις οικογένειές τους, ως γεωργικοί εργάτες. Μια άλλη κατηγορία ήταν όσοι δούλευαν στα εκκλησιαστικά και μοναστηριακά ιδρύματα και περιοχές, τα οποία, τότε, αποτελούσαν κέντρα συγκέντρωσης εργατικής δύναμης σε σεβαστούς αριθμούς. Οι εργαζόμενοι αυτοί βρίσκονταν κάτω από τον έλεγχο και την ιδεολογική κυριαρχία του κλήρου. Μια τρίτη κατηγορία ήταν αυτοί που λόγω κάποιας ασθένειας έμεναν σε μοναστήρια και μετά τη θεραπεία τους παρέμεναν εκεί ως εργατική δύναμη και τέλος, μια μικρότερη αριθμητικά ομάδα ήταν αυτοί που ήταν πλήρως εξαρτώμενοι από τον κλήρο και την Αρχιεπισκοπή (εξού και ζούσαν στην ολότητα τους σχεδόν στη Λευκωσία) επειδή ήταν κόσμος φτωχός, εντελώς ανίκανος να δουλέψει ή που δεν ήθελε να δουλέψει.⁸³

Η πρώτη μορφή εργατικής αγοράς εμφανίστηκε όταν ομάδες από ορεινές και φτωχές περιοχές της Πάφου, της Τυλληρίας και της Καρπασίας ταξίδευαν στις πεδιάδες της Μόρφου και της Μεσαορίας για να εργοδοτηθούν από τους ιδιοκτήτες γης κατά τη διάρκεια των εμποροπανηγύρεων της περιόδου αποκομιδής της σοδειάς.⁸⁴ Η περίοδος αυτή διαρκούσε περίπου δύο μήνες. Ο συντάκτης της απογραφής του 1891, σημειώνει ότι σε συγκεκριμένες περιόδους του χρόνου, μερίδα των αγροτών μετακινούνταν στις πόλεις και αναζητούσε εργασία σε κάποιο άλλο τομέα οικονομικής δραστηριότητας.⁸⁵ Το γεγονός ότι οι εργάτες αυτοί είχαν το δικαίωμα να αλλάζουν εργοδότη, σύμφωνα με το όφελος που θα είχαν, και δεν ήταν πλέον υποχρεωμένοι να εργάζονται παρά τη θέληση τους για

⁸⁰ Brotton Jerry (2007), *Η Αναγέννηση*, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, σ. 30.

⁸¹ «Αι συνέπειαι του πολέμου εν Κύπρω», *Νέο Έθνος*, 26 Φεβρουαρίου 1916, σ. 1. «Αι βιοτικά δυσχέρια», *Νέο Έθνος*, 4 Μαρτίου 1916, σ. 1.

⁸² Μισθωμένος εργάτης.

⁸³ Βλ. Katsiaounis, *Labour*, ό.π., σ. 34.

⁸⁴ Βλ. Katsiaounis, *Labour*, ό.π., σσ. 123, 130.

⁸⁵ Census of 1891, σ. 11. Η ίδια αναφορά υπάρχει και στην απογραφή του 1921, σ. 13.

συγκεκριμένο εργοδότη, καθιστούσε την αγορά εργατική, έστω και σε υποτυπώδη μορφή.⁸⁶

Η εργατική τάξη στην Κύπρο (όπως και η αστική) εμφανίστηκε αργοπορημένα σε σχέση με τη Δυτική Ευρώπη και ακολούθησε αντικειμενικά την εμφάνιση, εξέλιξη και ανάπτυξη της αστικής τάξης. Προήλθε, ολοκληρωτικά σχεδόν, από την αγροτική τάξη η οποία έφθινε σταδιακά μέσω της διαδικασίας του ξεκληρίσματος και έδινε τη πρώτη ύλη για τη δημιουργία του *προλεταριάτου*. Τα εργοστάσια και οι επιχειρήσεις που δημιουργούνταν στις πόλεις ως αποτέλεσμα των διαθέσιμων κεφαλαίων από το εμπόριο και την τοκογλυφία, καθώς και τα μεταλλεία, χρειαζόνταν ανειδίκευτη εργασία, πράγμα που ανταποκρινόταν στο επίπεδο γνώσεων των αγροτών που μετακινήθηκαν στις πόλεις.⁸⁷ Η πληθυσμιακή αύξηση, όμως, δεν συνοδεύτηκε από αντίστοιχη βιομηχανική ανάπτυξη η οποία θα απορροφούσε την εργατική προσφορά που δημιουργήθηκε, με αποτέλεσμα να εμφανιστεί και στην Κύπρο το φαινόμενο της ανεργίας. Το φαινόμενο αυτό επιδεινωνόταν από τον ανταγωνισμό από τα ξένα προϊόντα και επιπλέον, άγγιζε και τα μορφωμένα στρώματα παρόλο που ήταν αρκετά ολιγαριθμότερα, πέραν των χειρονακτικών επαγγελλμάτων.⁸⁸

Η δημιουργία της εργατικής τάξης προκύπτει μέσα από την διαδικασία της στροφής των ανθρώπων σε νέα επαγγέλματα ή στον εξαναγκασμό τους να εγκαταλείψουν τον παραδοσιακό τρόπο ζωής τους. Βασικές κινητήριες δυνάμεις για την κοινωνική αλλαγή αυτή ήταν η οικονομική και κοινωνική ανέχεια, ενώ το επιπλέον θέλγητρο ήταν τα υψηλότερα ημερομίσθια και η μεγαλύτερη ελευθερία της πόλης.⁸⁹ Αυτός ο «εξαναγκασμός» στην Κύπρο συντελέστηκε μέσω της διαδικασίας της αναγκαστικής πώλησης γης.⁹⁰ Οι φτωχότεροι κάτοικοι των χωριών, δηλαδή οι ακτήμονες και αυτοί με πολύ μικρό γεωργικό κλήρο, αναγκάζονταν να δουλεύουν στους μεγαλογαιοκτήμονες και την Εκκλησία για να μπορούν να επιβιώσουν ή μετακινούνταν στις πόλεις προσφέροντας φτηνή εργατική δύναμη στις οικοδομές, τα εργοστάσια και τα λιμάνια. Η απογραφή του

---

⁸⁶ Ο Fulcher αναφέρει ότι «η καπιταλιστική παραγωγή βασίζεται στη μισθωτή εργασία, την οποία διακρίνει τόσο η ελευθερία όσο και η ανελευθερία. Αντίθετα από ότι συνέβαινε με τους δούλους, οι οποίοι εξαναγκάζονταν να δουλεύουν, οι μισθωτοί εργαζόμενοι μπορούν να αποφασίσουν αν και για ποιον θα δουλεύουν. Αντίθετα με ότι συνέβαινε στις φεουδαρχικές κοινωνίες με τους δουλοπάροικους, οι οποίοι ήταν δεμένοι και καθηλωμένοι στη γη του φεουδάρχη, οι μισθωτοί εργάτες μπορούν να μετακινούνται ελεύθερα και να ζητούν εργασία όπου θέλουν. Από την άλλη πλευρά, οι ελευθερίες αυτές είναι κάπως απατηλές αφού στην καπιταλιστική κοινωνία είναι δύσκολο να επιβιώσει κανείς χωρίς αμειβόμενη εργασία, ενώ λίγες ευκαιρίες για δουλειά μπορεί να παρουσιαστούν». Βλ. Fulcher, *Καπιταλισμός*, ό.π., σ. 21

⁸⁷ «Οι πρώτοι βιομήχανοι έβρισκαν εργατικά χέρια στο προλεταριάτο που έχει εκδιωχθεί από την ύπαιθρο. Αυτό το ανειδίκευτο προσωπικό, ελάχιστα προετοιμασμένο για κοινή εργασία, οι εργοστασιάρχες έπρεπε να το εκπαιδεύσουν και, κυρίως, να το κάνουν να πειθαρχήσει». Βλ. Beaud, *Καπιταλισμού*, ό.π., σ. 114.

⁸⁸ «Το ζήτημα της ανεργίας», *Ελευθερία*, 3 Οκτωβρίου 1928, σ. 1

⁸⁹ Βλ. Hobsbawm, *Επαναστάσεις*, ό.π., σ. 78.

⁹⁰ Βλ. Loizos Peter (1986), «Αλλαγές στη Δομή της Κοινωνίας», σσ. 93-106, Διαλέξεις Λαϊκού Πανεπιστημίου, Αρ. 2, Εκδόσεις Δήμου Λευκωσίας, σ. 97.

1911 κατέγραψε ένα αριθμό 16.080 γεωργικών εργατών και αυτή του 1931 ένα αριθμό 22.654 ενδεικτική της ταξικής διαφοροποίησης που συντελείτο.⁹¹ Η πλειοψηφία των ξεκληρισμένων αγροτών πέρασαν μαζικά στην εργατική τάξη των πόλεων και των μεταλλείων με τις ανάλογες δυσχερείς εμπειρίες μέσα στο πλαίσιο των σχέσεων εργοδότη-εργαζομένου. Εντοπίζουμε, έτσι, στην περίοδο αυτή το φαινόμενο της *προλεταριοποίησης* των αγροτικών μαζών που συνιστούσε τον κυριότερο μοχλό συγκρότησης της κυπριακής εργατικής τάξης.

Οι Κύπριοι ζούσαν μέσα σε συνθήκες φτώχειας, εξαθλίωσης και οι φτωχοί μικροκτηματίες αγρότες τύγγαναν μεγάλης εκμετάλλευσης από τους τοκογλύφους των πόλεων. Ο δείκτης βρεφικής θνησιμότητας στις αγροτικές περιοχές ανερχόταν το 1918 σε 163,3 θανάτους σε χίλιους τοκετούς.⁹² Σε αυτές τις συνθήκες η απώλεια των κτημάτων που ήταν ιδιοκτησία χρεοκοπημένων αγροτών ήταν πολύ συχνό φαινόμενο αναγκάζοντας έτσι πολλούς ξεκληρισμένους χωρικούς να κατακλύζουν τις πόλεις και να προσφέρονται ως φτηνή εργατική δύναμη.⁹³ Έτσι, κατά την υπό αναφορά περίοδο (στις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα), μορφοποιήθηκαν σταδιακά οι μηχανισμοί συγκρότησης της εργατικής τάξης.⁹⁴ Οφείλει τη δημιουργία της πρωτίστως στην προλεταριοποίηση των αγροτών, ενισχύεται από το μεγάλο κύμα αστυφιλίας, από την εντατικοποίηση της εκμετάλλευσης των μεταλλείων, την εμφάνιση των πρώτων ελαφρών βιομηχανιών κατασκευής ρούχων, υποδημάτων και την ανάπτυξη των οικοδομών.

Οι αλλαγές αυτές αποτυπώνονται και στις απογραφές πληθυσμού και σε δημοσιεύματα του Τύπου. Το 1911 εμφανίζεται για πρώτη φορά στις απογραφές η κατηγορία των ημερομίσθιων εργατών που αριθμεί 2.078 άτομα.⁹⁵ Η τάξη των «βιομηχανικών» εργατών που είναι αποξενωμένοι από το προϊόν της εργασίας τους (σε αντίθεση με τους εργάτες της γης, ή τους ενοικιαστές γης που πολλές φορές δουλεύουν και σε δική τους γη και παράγουν τα δικά τους προϊόντα) δεν εμφανίστηκε μέχρι το τέλος του Α' Παγκοσμίου Πολέμου. Ακόμα και μεταγενέστερα, λόγω της μη σημαντικής ανάπτυξης βιομηχανιών σχετικά μεγάλου μεγέθους, μέχρι και τα μέσα της δεκαετίας του 1920, δεν υπήρχαν στην Κύπρο πέραν των 1.539 βιομηχανικών εργατών, κυρίως στην ποτοποιία και άλλα 697 άτομα που απασχολούνταν στη σιγαροποιία.⁹⁶ Το κοινωνικό ζήτημα της Κύπρου παρέμεινε έτσι εκτός ημερήσιας διάταξης στα πρώτα χρόνια της Αγγλοκρατίας, κάτι που

---

⁹¹ Census of 1911 και 1931.

⁹² Βλ. Georghallides, *History of Cyprus 1918-1926*, ό.π., σ. 400.

⁹³ «Εκπατρισμός», *Ελευθερία*, 13 Ιουλίου 1913, σ. 1.

⁹⁴ Βλ. Αναγνωστοπούλου, «Εκκλησία», ό.π., σ. 207.

⁹⁵ Census of 1911, σ. 14.

⁹⁶ Τον αριθμό αυτό δίνει η εφημερίδα του ΚΚΚ *Νέος Άνθρωπος* στις 23 Νοεμβρίου 1926 στις θέσεις για το επαγγελματικό ζήτημα του Α' Παγκυπρίου Συνεδρίου του κόμματος, σ. 4.

άλλαξε, όμως, με το τέλος του πολέμου όταν η οικονομία αντιμετώπισε μια καινούρια κρίση λόγω της διεθνούς οικονομικής ύφεσης.⁹⁷

Οι οικονομικές συνθήκες των αγροτών έγιναν πολύ άσχημες μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.

*«Ενώ το 1914 τα συνολικά χρέη των αγροτών ήταν £100.000, ως το τέλος του πολέμου έφθασαν τα £3 εκ. Πάνω σ' αυτά πλήρωναν οι αγρότες νόμιμο τόκο 12% και σε πολλές περιπτώσεις πολύ περισσότερο. Το αποτέλεσμα ήταν η καταστροφή για αμέτρητους γεωργούς. Από το 1920 ως το 1926 έγιναν 16.559 εξαναγκαστικές πωλήσεις γεωργικής γης συνολικής έκτασης σχεδόν 1/4 εκατομμυρίου στρεμμάτων και σχεδόν 3.000 σπιτιών. Ένας στους 25 γεωργούς έχασε τη γη του, ή το σπίτι του, ή και τα δύο, σ' αυτά τα έξι χρόνια».*⁹⁸

Στην ίδια άσχημη οικονομική θέση που τους οδήγησε στην προλεταριοποίηση, βρέθηκαν και αρκετοί μικρέμποροι, μετά τη λήξη του πολέμου, αφού δεν μπορούσαν να αντεπεξέλθουν στα δάνεια που έκαναν από μεγάλεμπορους. Τα δάνεια αυτά τα έκαναν για να δανείσουν και αυτοί με τη σειρά τους, παρακάτω, τους αγρότες.⁹⁹ Στη διάρκεια του μεσοπολέμου συνεχίστηκε η ανεξέλεγκτη ανακατανομή της ακίνητης ιδιοκτησίας σε βάρος των μικρομεσαίων αγροτών από τους τοκογλύφους και τους δανειστές χρημάτων. Επιπλέον, «η εξουθενωτική φορολογία αναχαίτιζε την κοινωνική και οικονομική πρόοδο, συνέτεινε στην αύξηση της εγκληματικότητας και οδηγούσε τους μικροϊδιοκτήτες γης στην απόγνωση και το ζενιτεμό».¹⁰⁰

Σαράντα τοις εκατόν (40%) της καλλιεργήσιμης γης της Κύπρου είχε αλλάξει ιδιοκτήτη στα χρόνια του μεσοπολέμου.¹⁰¹ Δημιουργήθηκε, έτσι, ένα νέο κύμα ξεκληρισμένων αγροτών, οι οποίοι, μαζί με τα πιο φτωχά στρώματα των πόλεων, συγκρότησαν μάζα συμπαγή σε αριθμούς τέτοιους που να μπορεί να γίνει αναφορά σε εργατική τάξη. Αυτό αντικατοπτρίστηκε στη δομή των επαγγελματιών και τον αριθμό των εργαζομένων σε αυτά. Έτσι, ενώ το 1901 υπήρχαν σύμφωνα με τα επίσημα στοιχεία 1.252 οικοδόμοι,¹⁰² μέχρι το 1931 ο αριθμός τους αυξήθηκε στους 4.002.¹⁰³ Αυτή η κατάσταση διαφέρει ριζικά από την εποχιακή προσφορά εργατικής δύναμης που παρατηρούνταν στα προηγούμενα χρόνια, αφού γίνεται πλέον μόνιμο και δομικό στοιχείο του κοινωνικού συστήματος.

⁹⁷ Βλ. Κατσιαούνης, «Αντιθέσεις», ό.π., σ. 29. Βλ. επίσης Γιαλλουρίδης, «Κυπριακό Κομματικό Σύστημα», ό.π., σ. 171.

⁹⁸ Βλ. Ατταλίδης, «Τα Κόμματα στην Κύπρο», ό.π., σ. 132.

⁹⁹ «Το αγροτικό ζήτημα», *Νέος Άνθρωπος*, 18 Φεβρουαρίου 1925, σ. 1.

¹⁰⁰ Βλ. Δημητρίου, *Βικτωριανά*, ό.π., σ. 2.

¹⁰¹ Βλ. Κατσιαούνης, *Διασκεπτική*, ό.π., σ. 50.

¹⁰² Census of 1901, σ. 12.

¹⁰³ Census of 1931, σ. 14.

Με το πέρασμα του χρόνου η κατάσταση των λαϊκών στρωμάτων επιδειωνόταν.

Το 1928 το 80% των αγροτών ήταν χρεωμένοι και, όταν η ξηρασία έπληξε τη χώρα, ο αριθμός αυτός ανέβηκε σχεδόν στο 100%. Το αποτέλεσμα ήταν για μια ακόμη φορά ένα κύμα αναγκαστικών πλειστηριασμών, μετά το τέλος των οποίων από συνολικά 87.107 οικογένειες, οι 37.471 έμειναν χωρίς γη, σε 7.903 είχε απομείνει ιδιοκτησία 2,1 εκτάρια ανά οικογένεια και από τους υπόλοιπους τα τρία τέταρτα είχαν μικρό κομμάτι γης. Περίπου 7.000 οικογένειες μπορούσαν να θεωρηθούν εύπορες και 2.500 πλούσιες. Οι συνέπειες της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης και η κατακόρυφη πτώση των τιμών των αγροτικών προϊόντων οδήγησαν εκ νέου τους αγρότες στην καταστροφή. Για να ξεχρεώσουν τα ληξιπρόθεσμα δάνεια τους αναγκάζονταν να ξεπουλούν όλο και μεγαλύτερες εκτάσεις, ενώ οι τοκογλύφοι μεταβάλλονταν σε μεγαλοκτηματίες.¹⁰⁴

Η σύνθεση της εργατικής δύναμης στο τέλος της δεκαετίας του 1920 φαινόταν στα στοιχεία που παρέθετε η βρετανική διοίκηση και απεικόνιζε το φαινόμενο της προλεταριοποίησης των αγροτικών μαζών. Συνολικά, το 1929, η εργατική δύναμη αριθμούσε 66.088 άτομα, που κατανέμονταν στους εξής τομείς: γεωργικοί εργάτες 31.422, στις κατασκευές 17.901, στις οικοδομές 3.181, στα ορυχεία 8.573 και ως υπηρετικό προσωπικό 5.011. Αξιοσημείωτο είναι ότι δεν καταγράφεται κανένας εργάτης στο δημόσιο τομέα.¹⁰⁵

3.2.1 Το ειδικό βάρος της μεταλλευτικής βιομηχανίας. Σημαντικό ρόλο στη συγκρότηση της κυπριακής εργατικής τάξης διαδραμάτισαν τα μεταλλεία. Το σημαντικό ρόλο που διαδραμάτισε το άνοιγμα των μεταλλείων στην εμφάνιση και τη μαζικοποίηση της εργατικής τάξης υποδεικνύουν παλαιά συνδικαλιστικά στελέχη.¹⁰⁶ Πριν την ανάπτυξη της μεταλλευτικής βιομηχανίας η εργατική τάξη αντιστοιχούσε περίπου στο 6% του πληθυσμού.¹⁰⁷ Η εισροή ξένων κεφαλαίων δημιούργησε για πρώτη φορά μεταλλευτική βιομηχανία. Οι μεταλλωρύχοι αποτελούσαν ξεχωριστή συμπαγή ομάδα εργατών μέσα στην εργατική τάξη της Κύπρου, αφού απασχολούνταν στη μοναδική βαριά βιομηχανία της Κύπρου, που το βάρος της στην οικονομία και στο ΑΕΠ ήταν σε ποσοστό και αξία μεγαλύτερο από κάθε άλλη παραγωγική δραστηριότητα.¹⁰⁸ Παράλληλα, στα μεταλλεία

¹⁰⁴ Βλ. Ρίχτερ, *Ιστορία*, ό.π., σ. 596.

¹⁰⁵ *Cyprus Blue Book 1929*, σ. 388.

¹⁰⁶ Βλ. Φάνης Αντρέας (2005), *Το Κυπριακό Συνδικαλιστικό Κίνημα στα Χρόνια της Αγγλοκρατίας (1878-1960)*, Τόμος Α, Λιθογραφία Κυριακίδη, Λευκωσία, σ. 34.

¹⁰⁷ «Εισήγηση επί του επαγγελματικού ζητήματος, Θέσεις του ΚΚΚ για το Α' Παγκύπριο Συνέδριο», *Νέος Άνθρωπος*, 23 Νοεμβρίου 1926, σ. 4. Το μεταλλείο χαλκού στη Σκουριώτισσα ξεκίνησε τη λειτουργία του το 1912, στις 21 Δεκεμβρίου 1916 ιδρύθηκε η Κυπριακή Μεταλλευτική Εταιρία, αμερικάνικης ιδιοκτησίας και τον Δεκέμβριο του 1929 άρχισε τη λειτουργία του το μεταλλείο χαλκού στο Μαυροβούνι. Βλ. Ζαφειρίου, *Χρονολόγιο*, ό.π., σσ. 64-65, 73.

¹⁰⁸ Για το ρόλο που διαδραμάτισε η λειτουργία των μεταλλείων στη δημιουργία της πρώτης κυπριακής εργατικής τάξης βλ. επίσης Γιαλλουρίδης, «Κυπριακό Κομματικό Σύστημα», ό.π., σ. 171. Τη σημασία των μεταλλωρύχων στη υπό ανάπτυξη εργατική τάξη της Κύπρου σημειώνει και ο Παπαδημήτρης. Βλ.

εργαζόταν ο μεγαλύτερος αριθμός εργατών που σε κάποια περίοδο έφτασαν τις 8.000.¹⁰⁹ Οι μεταλλωρύχοι, που το 1921 ήταν μόνο 61,¹¹⁰ μέχρι το 1931 είχαν αυξηθεί κατακόρυφα στους 3.319 χωρίς να υπολογίζεται η εποχιακή απασχόληση.¹¹¹ Η Κυπριακή Εταιρία Αμιάντου απασχολούσε το 1927, σύμφωνα με την έκθεση του Βρετανού επιθεωρητή μεταλλείων, περίπου 2.000 εργάτες σε τακτική βάση, ένας αριθμός που ανέβαινε στις 6.000 περίπου κατά τους θερινούς μήνες όταν προσλαμβάνονταν προσωρινοί εργάτες.¹¹² Εκτός του αριθμού των μεταλλωρύχων, στις περιοχές των μεταλλείων μετακινούνταν και οι οικογένειες των εργατών, κάτι που ανέβαζε σημαντικά τον αριθμό των ατόμων που εξαρτώνταν από αυτό τον κλάδο της οικονομίας. Ο κόσμος αυτός ζούσε σε αυτοσχέδια σπίτια και παράγκες και εξαρτώνταν εξ ολοκλήρου από τις εταιρίες. Οι συνθήκες εργασίας των εργατών στα μεταλλεία ήταν επίσης πολύ άσχημες.¹¹³ Από πλευράς εταιριών και κυβέρνησης καταβαλλόταν συστηματική προσπάθεια να δοθεί ένα διαφορετικό μήνυμα. Ο Βρετανός επιθεωρητής μεταλλείων Mountain υποστήριζε ότι οι εταιρίες δημιούργησαν σπίτια με πολύ καλές συνθήκες υγιεινής για τους εργάτες, ταμείο για ιατρικές εξετάσεις, σχολείο για τα παιδιά των εργατών, κτλ.¹¹⁴ Την άποψη αυτή συμμαρύνονταν και ορισμένοι αρθρογράφοι ελληνικών εφημερίδων οι οποίοι υποστήριζαν ότι τα χαμηλά ημερομίσθια των Κυπρίων μεταλλωρύχων δικαιολογούνταν από τη χαμηλή τους παραγωγικότητα.¹¹⁵ Αυτή η εικόνα, βέβαια, αντικρούεται από ολόκληρο το πολιτικό φάσμα των κυπριακών εφημερίδων. Η εφημερίδα *Λαϊκή* έγραφε για το ορυχείο Αμιάντου ότι αποτελούσε μια «μεσαιωνική φεουδαρχία».¹¹⁶ Η *Ελευθερία*, όπως και ο υπόλοιπος αστικός τύπος, ασχολήθηκε σποραδικά με το ζήτημα αυτό υποδεικνύοντας την απουσία οποιασδήποτε προστασίας των εργατών.¹¹⁷ Σε έρευνα που πραγματοποίησε η εφημερίδα στο μεταλλείο Σκουριώτισσας σημείωνε, μεταξύ άλλων, ότι συνάντησε «εργάτες με ακάθαρτα κουρελιασμένα ρούχα, που εργάζονταν πάρα πολλές ώρες και τρέφονταν με πολύ λιτή τροφή».¹¹⁸

Παπαδημήτρης Παναγιώτης (1979-80), *Ιστορική Εγκυκλοπαίδεια της Κύπρου 1878-1978*, Τόμος Ε, Εκδόσεις Επιφανίου, Λευκωσία, σ. 223.

¹⁰⁹ Για περισσότερες πληροφορίες σε σχέση με την κατάσταση στα μεταλλεία βλ. Φάντης, *Κυπριακό Εργατικό Κίνημα*, ό.π., σσ. 44-51. Βλ. επίσης Βαρνάβα Παντελή (1989), *Ένας Μεταλλωρύχος Θυμάται*, Β' Έκδοση, Εκδόσεις ΠΕΟ, Λευκωσία.

¹¹⁰ Census of 1921, σ. 54.

¹¹¹ Census of 1931, σ. 54.

¹¹² Έκθεση Η. G. Mountain, επιθεωρητή μεταλλείων, *Ελευθερία*, 30 Νοεμβρίου 1927, σ. 1.

¹¹³ Βλ. ενδεικτικά «Οιχτρός θάνατος εργατών εις το μεταλλείον Σκουριώτισσης», *Ελευθερία*, 6 Οκτωβρίου 1928, σ. 2.

¹¹⁴ Έκθεση Η. G. Mountain, επιθεωρητή μεταλλείων, *Ελευθερία*, 30 Νοεμβρίου 1927, σ. 1.

¹¹⁵ Άρθρο Ι. Κληρίδη, «Αι μεταλλευτικά επιχειρήσεις», *Ελευθερία*, 25 Μαρτίου 1927, σ. 1.

¹¹⁶ «Αμιάντος: μια μεσαιωνική φεουδαρχία», *Νέα Λαϊκή*, 23 Μαΐου 1930, σ. 1.

¹¹⁷ «Εργάται απροστάτευτοι», *Ελευθερία*, 21 Μαρτίου 1925, σ. 3.

¹¹⁸ «Η οικονομική κατάσταση των εργατών Σκουριώτισσης», *Ελευθερία* 20 Αυγούστου 1936, σ. 1.

Η εργατική νομοθεσία ήταν ανύπαρκτη. Δεν είχε εισαχθεί καμιά νομοθετική ρύθμιση για την προστασία τους, ούτε και είχαν οποιοδήποτε δικαίωμα στο πλαίσιο των εργασιακών σχέσεων (π.χ. ωράριο εργασίας, ιατροφαρμακευτική περίθαλψη, κτλ.).¹¹⁹ Η στάση της βρετανικής διοίκησης επί του ζητήματος αποτυπώνεται γλαφυρά σε απαντητική επιστολή που έστειλε στον βουλευτή Γ. Χατζηπαύλου, το 1927, σε ψήφισμα που κατέθεσε ο τελευταίος στο Νομοθετικό Συμβούλιο για την ανάγκη εισαγωγής εργατικής νομοθεσίας. Σύμφωνα με τη βρετανική διοίκηση, η εισαγωγή τέτοιας νομοθεσίας δεν ήταν ούτε επιθυμητή, ούτε αναγκαία στο παρών στάδιο, επειδή η νομοθεσία δεν πρέπει να είναι προκαταβολική αλλά να πραγματεύεται μια ήδη υφιστάμενη κατάσταση. Αφού βιομηχανία και εργοστάσια δεν υπήρχαν στην Κύπρο, συνέχιζε η απάντηση, δεν θα ήταν πρόπον να ψηφιστεί νομοθεσία.¹²⁰

Η φύση της καπιταλιστικής οικονομίας οδηγεί σε κρίσεις τιμών και προϊόντων, κυκλικού χαρακτήρα. Αυτό το φαινόμενο εμφανίστηκε και στην Κύπρο. Η κατάρρευση των τιμών στον τομέα των αγροτικών προϊόντων στις αρχές της δεκαετίας του 1930 οδήγησε στη χρεοκοπία ορισμένες εξαγωγικές εταιρείες στη Λάρνακα, την αντιπροσωπεία της General Motors και μικρές βιοτεχνικές μονάδες (ορισμένα υφαντουργεία στην Πάφο και στη Λευκωσία). Τον Νοέμβριο του 1930 χρεοκόπησε το ορυχείο Αμιάντου με αποτέλεσμα να μειωθεί το προσωπικό από 3.538 άτομα στους 1.017.¹²¹ Η πτώση των τιμών των αγροτικών προϊόντων δυσκόλευε περισσότερο την αποπληρωμή των χρεών των αγροτών έναντι των δανειοληπτικών συνεταιρισμών και των τοκογλόφων. Η Κύπρος ακλουθούσε τη μοίρα των υπόλοιπων ευρωπαϊκών χωρών εκείνη την εποχή: μαζική ανεργία και εξαθλίωση. Ολοένα και περισσότερο οι αγρότες αδυνατούσαν να πληρώσουν τις ληξιπρόθεσμες δόσεις των δανείων και μεταβάλλονταν σε εργατική μάζα.¹²²

Αν και το ποσοστό της εργατικής τάξης στο σύνολο του πληθυσμού ήταν ακόμα μικρό (13%), απέναντι στην υπερπροσφορά εργατικών χεριών υπήρχαν μόνο περιορισμένες εργοδοτικές μονάδες. Σύμφωνα με το Κυανή Βίβλο (Blue Book) του κυβερνήτη, το 1934 ο συνολικός αριθμός των εργατών ήταν 43.927, εκ των οποίων 23.000 ήταν γεωργικοί εργάτες, 4.300 απασχολούνταν στον κατασκευαστικό τομέα, 4.700 στις οικοδομές και 3.590 στα ορυχεία. Επίσης, 5.200 άτομα εργάζονταν ως υπηρετικό προσωπικό σε ξενοδοχεία, σπίτια και εστιατόρια, 2.738 εργάζονταν στα δημόσια έργα, 135 σιδηροδρομικοί

¹¹⁹ Βλ. Φάντης, *Κυπριακό Εργατικό Κίνημα*, ό.π., σσ. 40-42. «Εργατική Νομοθεσία», *Λαϊκή*, 7 Αυγούστου 1925, σ. 1.

¹²⁰ «Το εργατικόν ζήτημα. Η απάντησις της κυβερνήσεως», *Νέα Λαϊκή*, 12 Αυγούστου 1927, σ. 1.

¹²¹ Βλ. Ζαφειρίου, *Χρονολόγιο*, ό.π., σ. 74.

¹²² Βλ. Ρίχτερ, *Ιστορία*, ό.π., σσ. 396-397.

και 264 σε άλλους τομείς του δημοσίου.¹²³ Υπήρχαν βασικά τρεις μεγάλοι εργοδότες: οι σιδηρόδρομοι, το δημόσιο και οι μεταλλευτικές επιχειρήσεις. Θεωρητικά ίσχυε το οκτάωρο, στην πραγματικότητα, όμως, η εργασία άρχιζε με την ανατολή και διαρκούσε ως τη δύση του ηλίου. Οι εργάτες στις αρχές της δεκαετίας του 1930, όπως και οι αγρότες, ζούσαν κάτω από το όριο διαβίωσης.¹²⁴

Οι πολιτικές συνέπειες της δυσανασχέτησης, συνήθως, συναρτώνται με τη συγκρισιμότητα της τάξης που στερείται προς την τάξη που διαθέτει. Αυτό οδηγεί στην έννοια της ομάδας αναφοράς. Στις σύγχρονες βιομηχανικές κοινωνίες η κοινωνική τάξη ή το κοινωνικό στρώμα είναι οι ομάδες που συνήθως χρησιμοποιούνται από τα άτομα για σκοπούς σύγκρισης και αξιολόγησης του γεγονότος κατά πόσον οι ανταμοιβές που λαμβάνει και αν οι συνθήκες εργασίας του είναι δίκαιες ή άδικες.¹²⁵ Λόγω της εσωτερικής δυναμικής της, η καπιταλιστική οικονομία παράγει αναπόφευκτα και συστηματική ανισότητα που προκαλεί με τη σειρά της αντιδράσεις. Οι Κύπριοι εργαζόμενοι σύγκριναν τους εαυτούς τους με τα αστικά στρώματα και τον κλήρο, που αποτελούσαν την ηγετική ομάδα, και διαπίστωναν ότι βρίσκονταν σε πολύ μειονεκτική θέση. Μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1920 όμως αυτή η διαπίστωση δεν οδήγησε και σε δράση.

3.2.2 Ταξική συνείδηση. Το κοινωνικό πλαίσιο που αναλύθηκε παραπάνω δημιουργούσε αδιέξοδα για σημαντικό τμήμα των λαϊκών στρωμάτων. Το χαμηλό μορφωτικό τους επίπεδο και η έλλειψη πολιτικής εμπειρίας δεν τους επέτρεψε να αναπτύξουν οργανώσεις όπως αγροτικούς συνδέσμους, συντεχνίες κτλ., που θα αναλάμβαναν την προώθηση των συμφερόντων τους. Η έλλειψη της απαραίτητης παιδείας των λαϊκών μαζών εμπόδιζε την κατανόηση των κοινωνικών δεδομένων και τη συμμετοχή τους σε πολιτικούς ή κοινωνικούς φορείς. Εμφανίστηκαν, έτσι, στην Κύπρο φαινόμενα κοινωνικής αποσύνθεσης, όπως η μείωση του βιοτικού επιπέδου, η εγκληματικότητα και ο αλκοολισμός.¹²⁶ Παράλληλα, η αδυναμία των μικρών βιομηχανικών μονάδων και εργοστασίων της Κύπρου να απορροφήσουν την αναπτυσσόμενη εργατική τάξη επέτεινε την ανεργία, την οποία οι εργοδότες χρησιμοποιούσαν ως μοχλό συγκράτησης των μισθών και ανάσχεσης του συνδικαλιστικού κινήματος.¹²⁷

Ο πλούτος και η ισχύς της εργοδοτικής τάξης αναπτύσσονταν με βάση την εργατική εκμετάλλευση: επιμήκυνση των ημερών εργασίας, χαμηλοί μισθοί λόγω του ανταγωνισμού μεταξύ των εργατών, συνθήκες ζωής οι οποίες πολλές φορές ήταν σκληρότερες από αυτές

¹²³ Cyprus Blue Book 1934, σ. 388.

¹²⁴ Βλ. Ρίχτερ, *Ιστορία*, ό.π., σσ. 611-612.

¹²⁵ Allardt Erik (1970), «Types of Protest and Alienation», σσ. 45-63, στο Allardt and Rokkan, *Mass Politics*, ό.π., σ. 53.

¹²⁶ Βλ. Κατσιαούνης, «Αντιθέσεις», ό.π., σ. 23.

¹²⁷ «Η ανεργία στο νησί μας», *Νέος Εργάτης*, 28 Νοεμβρίου 1929, σ. 1.

των παλιών δουλοπάροικων.¹²⁸ Μέσα σε συνθήκες πλήρης ένδειας, η φιλανθρωπία και ο πατεernalισμός πρόσφεραν κάποια ανακούφιση αλλά πολλοί οδηγούνταν, όπως ήδη αναφέρθηκε, στη μετανάστευση. Υπήρχε και το «όπλο» της εξέγερσης αλλά η καταστολή ήταν σκληρή. Αλληλεγγύη, σωματεία και οργάνωση του εργατικού κόσμου ήταν ακόμα στα εμβρυικά τους στάδια, όπως σε όλες τις ευρωπαϊκές χώρες στα αρχικά στάδια συγκρότησης της εργατικής τάξης.¹²⁹

Αυτή η κατάσταση αποτέλεσε όμως και το συνεκτικό στοιχείο μεταξύ τους, αφού, αυτό που τους ένωνε ήταν «η κοινή αίσθηση της χειρωνακτικής εργασίας και της εκμετάλλευσης, η κοινή μοίρα των μεροκαματιάρηδων, ο όλο και μεγαλύτερος διαχωρισμός τους από μια αστική τάξη της οποίας ο πλούτος αυξανόταν ραγδαία, ενώ η δική τους κατάσταση παρέμενε επισφαλής».¹³⁰ Σταδιακά συντελέστηκε η συνειδητοποίηση των συμφερόντων της εργατικής τάξης, που οδήγησε για πρώτη φορά σε αμφισβήτηση της παραδοσιακής ελίτ της ελληνοκυπριακής κοινότητας η οποία δεν αναλάμβανε καμιά υποχρέωση έναντι των λαϊκών στρωμάτων.¹³¹ Ανάμεσα σε αυτές τις δύο ομάδες (κεφαλαιούχους και εργάτες) υπήρχε μια σχέση εξάρτησης και ανταγωνισμού. Οι μεν εργάτες χρειάζονταν τους επιχειρηματίες για να τους παρέχουν εργασία, οι δε τελευταίοι χρειάζονταν τους εργάτες για να παράγουν κέρδη. Αυτή η σχέση όμως ήταν εγγενώς συγκρουσιακή, λόγω της εκμεταλλευτικής φύσης αυτών των οικονομικών μηχανισμών.¹³²

Οι μισθοί και οι συνθήκες εργασίας των εργαζομένων, μέχρι το τέλος του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, δεν είχαν γίνει ακόμα θέματα συζήτησης και αντίδρασης δεδομένου ότι οι εργαζόμενοι δεν είχαν συνείδηση των δικαιωμάτων τους μέσα στις εργασιακές σχέσεις.¹³³ Η εργατική τάξη δεν είχε αναλάβει ακόμα πρωτοβουλίες για την οργανωτική και πολιτική της συγκρότηση ή, όπως σημειώνει ο Σέρβας, στις αρχές του αιώνα δεν μπορούσε να γίνει λόγος για εργατική τάξη με ταξική συνείδηση.¹³⁴ Το προλεταριάτο,

«περνά από διάφορα στάδια εξέλιξης. Ο αγώνας του ενάντια στην αστική τάξη αρχίζει ταυτόχρονα με την ύπαρξη του. Με την ανάπτυξη της βιομηχανίας, το προλεταριάτο όχι μόνο πληθαίνει αλλά και συγκεντρώνεται κατά μεγάλες μάζες, η δύναμη του αναπτύσσεται, κι

¹²⁸ «Η μετανάστευσις», *Νέα Λαϊκή*, 25 Ιουλίου 1930, σ. 1. Η εφημερίδα γράφει ότι η κατάσταση των εργατών «δεν διαφέρει καθόλου από τους είλωτας και τους δουλοπάροικους του Αρχαίου Μεσαίωνα».

¹²⁹ Βλ. Beaud, *Καπιταλισμού*, ό.π., σ. 185.

¹³⁰ Βλ. Hobsbawm, *Κεφαλαίου*, ό.π., σ. 336.

¹³¹ Βλ. Κατσιαούνης, «Αντιθέσεις», ό.π., σ. 30.

¹³² Βλ. Bradley, «Μεταβαλλόμενες Κοινωνικές Δομές», ό.π., σ. 285.

¹³³ Βλ. Katsiaounis, *Labour*, ό.π., σ. 197.

¹³⁴ Βλ. Σέρβας, *Ευθύνες*, ό.π., σ. 113. Ο Sartori παραθέτει ένα σχήμα στο οποίο χωρίζει την έννοια της τάξης σε τέσσερα συστατικά: το πρώτο είναι οι ταξικές συνθήκες, το δεύτερο η ταξική ενημερότητα (awareness), το τρίτο η ταξική συνείδηση και τέταρτο η ταξική δράση. Βλ. Sartori, «Sociology» ό.π., σ. 165. Η ταξική συνείδηση, γράφει ο Heywood, είναι η υποκειμενική συνειδητοποίηση της αντικειμενικής κατάστασης και των συμφερόντων μιας τάξης και ενσαρκώνει την αλληλεγγύη των μελών της, τα οποία συμμετέχουν ενεργά στην επιδίωξη των κοινών τους συμφερόντων. Βλ. Heywood, *Εισαγωγή στην Πολιτική*, ό.π., σ. 306.

*αυτή του τη δύναμη τη νιώθει όλο και πιο πολύ. Οι εργάτες αρχίζουν να δημιουργούν συνασπισμούς ενάντια στους αστούς συνασπίζονται για την υπεράσπιση του μισθού τους, σχηματίζουν οι ίδιοι ενώσεις διάρκειας (...) Το πραγματικό αποτέλεσμα των αγώνων τους δεν είναι η άμεση επιτυχία αλλά η συνεχώς διευρυνόμενη συνένωση τους. Η συνένωση αυτή προωθείται από τα αναπτυσσόμενα μέσα επικοινωνίας, που δημιουργούνται από τη μεγάλη βιομηχανία και φέρνουν σε επαφή τους εργάτες διαφορετικών περιοχών».*¹³⁵

Σε αυτό το στάδιο υπάρχουν, δηλαδή, οι αντικειμενικές συνθήκες ταξικής συνείδησης αλλά λείπει το υποκείμενο, δηλαδή το πολιτικό κόμμα, που θα τις αναδείξει. Η νεοδημιουργηθείσα κοινωνική διαστρωμάτωση δεν είχε εκφραστεί ακόμα στο πολιτικό επίπεδο. Η κοινωνική θέση, σημειώνει ο Lipset, συνεισφέρει στην πολιτική συνειδητοποίηση μέσω της διευκόλυνσης των επαφών με άλλους που έχουν παρόμοια προβλήματα. Οι αγρότες, απομονωμένοι σε μικρά αγροκτήματα και διασκορπισμένοι σε μικρά χωριά, λόγω της φύσης της δουλειάς τους, δεν μπορούσαν να αναπτύξουν ταξική συνείδηση, σε αντίθεση με τους εργαζόμενους.¹³⁶ Η κοινωνική αλλαγή που συντελέστηκε, δημιουργούσε και στην Κύπρο, εκτός από τις δύο βασικές τάξεις, πολλές άλλες ομάδες και στρώματα με αντικρουόμενα συμφέροντα. Αυτά τα αντικρουόμενα συμφέροντα δημιουργούσαν έλλειψη συνοχής και κοινής συνείδησης τόσο στην εργατική όσο και στην αστική τάξη.

Όπως και για την αστική τάξη, έτσι και για την εργατική, δύσκολα μπορεί να γίνει αναφορά σε ενιαία τάξη. Ο χώρος της εργατικής τάξης κάλυπτε ένα ανομοιογενές σύνολο στην περίοδο αυτή, κάτι που βέβαια ισχύει διαχρονικά. Υπήρχαν διαφορές και αντιθέσεις, όπως η αντίθεση μεταξύ ειδικευμένων και ανειδίκευτων εργατών, μεταξύ εργατών διαφορετικών ειδικοτήτων. Οι διαιρέσεις αυτές είχαν πολλαπλά αίτια, όπως η απόκλιση οικονομικών συμφερόντων, διαφορετικές ιδεολογικές προοπτικές, διαφορετική αντιμετώπιση από μέρους του κράτους και της εργοδοσίας.¹³⁷

Η κυπριακή εργατική τάξη παρουσίαζε σημαντική ετερογένεια. Η σύνθεση της ήταν ποικίλη: υπήρχε το παλιό τμήμα με τους τεχνίτες, οι βιοτέχνες, οι εργοστασιακοί εργάτες, οι μεταλλωρύχοι, οι αγρεργάτες, οι εργάτες σε εμπορικούς οίκους. Αυτή η ετερογένεια δυσχέραινε την ενιαία έκφραση της σε πολιτικό επίπεδο. Οι συνθήκες που σταδιακά συνέβαλαν στη δημιουργία ξεχωριστής ταξικής συνείδησης περιλάμβαναν

¹³⁵ Βλ. Μαρξ και Ένγκελς, «Αστούς», ό.π., σσ. 325-326.

¹³⁶ Βλ. Lipset, *Political Man*, ό.π., σ. 199.

¹³⁷ Για μια ανάλυση των κοινωνικών τάξεων ως κατηγορία ανάλυσης με τις εννοιολογικές δυσκολίες που ενέχει, τις διαβαθμίσεις της και τις δυσκολίες στη μελέτη της και στον ορισμό της, βλ. Hobsbawm J. Eric (1998), *Για την Ιστορία*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα, σσ. 109-112. Ο Heywood σημειώνει επίσης αυτό το σημείο εντοπίζοντας τις αντιθέσεις μεταξύ διαφορετικών κατηγοριών εργαζομένων όπως αυτών σε εργοστάσια και αυτών στους εμπορικούς οίκους. Βλ. Heywood, *Εισαγωγή στην Πολιτική*, ό.π., σ. 274. Για το ίδιο θέμα βλ. επίσης Geary, *Ευρωπαϊκό Εργατικό Κίνημα*, ό.π., σ. 272.

συγκεκριμένες κινητοποιήσεις και διαμαρτυρίες (π.χ. συλλαλητήρια) που διεξάγονταν κατά καιρούς για διάφορα μεμονωμένα ζητήματα, κυρίως, όμως, ήταν αποτέλεσμα των δομικών αλλαγών στην οργάνωση της παραγωγής που τους δημιουργούσαν αισθήματα συνοχής και αλληλεγγύης. Το μέγεθος της κυπριακής οικονομίας ήταν μικρό, όπως και οι μονάδες παραγωγής. Στα χρόνια αυτά μόνο ένα μικρό ποσοστό της εργατικής δύναμης απασχολούνταν σε εργοστάσια. Το καινούριο στοιχείο που βοήθουσε στην ενίσχυση της ταξικής συνειδητοποίησης δεν ήταν το μέγεθος της μονάδας παραγωγής, αλλά η οργάνωση της και οι διαπροσωπικές σχέσεις που αναπτύσσονταν μεταξύ των εργαζομένων. Αυτό δημιουργούσε ενδοταξική επαφή μια συνθήκη που διευκολύνει την ανάπτυξη ταξικής συνείδησης.¹³⁸

Στη συνειδητοποίηση και ανεξαρτητοποίηση της εργατικής τάξης συνέβαλαν και οι Βρετανοί με την εισαγωγή νομοθεσίας μέσω της οποίας καθιερώθηκε η καταναγκαστική εργασία για άτομα από 16-60 χρόνων για δημόσια έργα.¹³⁹ Ένας σημαντικός αριθμός αγροτών που έχασαν τις περιουσίες τους αναγκάστηκαν να απασχοληθούν στα δημόσια έργα όπου εργάζονταν κάτω από πολύ άσχημες συνθήκες και πληρώνονταν εξευτελιστικά.¹⁴⁰

Η εμφάνιση της εργατικής τάξης οδήγησε και σε μια αλλαγή στάσεων, σημειώνει ο Loizos,¹⁴¹ αφού ήταν επόμενο να αλλάξει ολοκληρωτικά ο χαρακτήρας των σχέσεων ανάμεσα σε αφεντικά και υπηρέτες, εργοδότες και εργοδοτούμενους.¹⁴² Η κάθε τάξη διαμορφώνει τα δικά της συμφέροντα και τη δική της ξεχωριστή κουλτούρα.¹⁴³ Η ανάπτυξη της εργατικής τάξης υποβοηθείται από την αύξηση της κλίμακας παραγωγής, που έχει ως συνέπεια της τη συνάθροιση ολοένα και περισσότερων εργαζομένων. Η εργατική τάξη δεν αυξάνεται μόνο αριθμητικά, αλλά συγκεντρώνεται μαζικά, η δύναμη της αυξάνεται και, επιπλέον, συναισθάνεται τη δύναμη αυτή.¹⁴⁴ Η εμφάνιση του κυπριακού συντεχνιακού κινήματος και του πολιτικού κόμματος της εργατικής τάξης, που το ενέπνεαν οι ιδέες της Ρωσικής Επανάστασης (βλ. κεφάλαια 10 και 11), αμφισβήτησαν τη λογική της εκπροσώπησης των εργατικών συμφερόντων μέσα από μη εργατικές ενώσεις. Σημαντικό ρόλο διαδραμάτισαν, επίσης, και οι διάφορες προσπάθειες του

¹³⁸ Βλ. Allardt, «Patterns of Class Conflict», ό.π., σ. 115.

¹³⁹ Βλ. Katsiaounis, *Labour*, ό.π., σ. 135.

¹⁴⁰ Οι άντρες, γράφει η εφημερίδα *Νέος Άνθρωπος* την 1^η Ιουλίου 1926, σ. 3, υπό τον τίτλο «Φριχτή εκμετάλλευση», πληρώνονταν 12-18 γρόσια και οι γυναίκες 6-9.

¹⁴¹ Βλ. Loizos, «Αλλαγές», ό.π., σ. 102.

¹⁴² «Οι τάξεις του οικονομικού παρελθόντος διατηρούν την ηγεμονία μόνο και μόνο επειδή οι τάξεις του οικονομικού παρόντος και του προσεχούς και απώτερου μέλλοντος δεν έχουν ακόμα συνείδηση ούτε της πραγματικής ισχύος και της σπουδαιότητας τους στο πλαίσιο του κράτους και της οικονομίας ούτε του παραγκωνισμού που υφίστανται». Βλ. Michels, *Κοινωνιολογία των Πολιτικών Κομμάτων*, ό.π., σ. 330.

¹⁴³ Berger Peter (1986), *Capitalist Revolution*, Basic Books Publishers, USA, σ. 97.

¹⁴⁴ Βλ. Molyneux, *Marxism and the Party*, ό.π., σσ. 13-14.

αποικιακού καθεστώτος για την εισαγωγή μορφών αντιπροσώπευσης, τις οποίες θα εξετάσουμε στο κεφάλαιο έξι.

Η μαχητικότητα της εργατικής τάξης καθοδηγείτο στα αρχικά στάδια από τους τεχνίτες, οι οποίοι βρίσκονταν σε καλύτερη υλική θέση από τους εργάτες. Παρά τις επιδράσεις της ανάπτυξης της αστικής κοινωνίας και του εμπορίου, οι παραδοσιακοί τεχνίτες εξακολουθούσαν να αποτελούν ξεχωριστό τμήμα μέσα στην εργατική τάξη. Το καλό βιοτικό τους επίπεδο, όμως, υπονομευόταν συνεχώς, οι συντεχνιακές τους δομές βρίσκονταν υπό κατάρρευση και ο τρόπος ζωής τους δεχόταν επιθέσεις, με αποτέλεσμα να αντιδρούν στους καπιταλιστικούς και εμπορικούς κύκλους, που προσπαθούσαν να ελέγξουν την ίδια την ύπαρξη τους. Οι εργοδότες και οι έμποροι έλεγχαν τις συνθήκες και τους μισθούς της εργατικής τάξης και εκμεταλλεύονταν την ανειδίκευτη, και απροστάτευτη, εργατική δύναμη εις βάρος των ειδικευμένων τεχνιτών οι οποίοι επηρεάζονταν σημαντικά. Με γενικούς όρους φαίνεται ότι το εργατικό κίνημα ήταν πολύ αμυντικό στις επιδιώξεις του σε αυτή τη φάση, επιδιώκοντας να διατηρήσει ένα κόσμο που απειλούνταν ως συνέπεια της ανάπτυξης των σύγχρονων μεθόδων εργοστασιακής παραγωγής.¹⁴⁵ Αυτή η κατάσταση διαφαινόταν και στην Κύπρο. Το επίπεδο μισθών ήταν σημαντικό θέμα, παρόλο που οι εργαζόμενοι ήταν ακόμα αρκετά διστακτικοί για να το θέσουν ως αίτημα. Όταν τέθηκε το αίτημα, οι εργαζόμενοι αποσκοπούσαν περισσότερο στην επανάκτηση των όσων είχαν απολέσει παρά στην αύξηση των κεκτημένων τους,¹⁴⁶ ένδειξη χαμηλού βαθμού ταξικής συνειδητότητας.

Η εικόνα της κοινωνίας της εποχής ήταν διαμορφωμένη σε ένα τριαδικό σχήμα, γαιοκτημόνων-αστικής τάξης, αγροτικής τάξης και εργατικής. Η ανάδυση της εργατικής τάξης και η αύξηση της πολιτικής συνειδητότητας της, οφείλεται σε ορισμένους παράγοντες που επηρέασαν τις υλικές συνθήκες ζωής των Κυπρίων εργατών. Ανάμεσα σε αυτούς συμπεριλαμβάνονταν η δραστική πτώση του κόστους διαβίωσης κατά τη διάρκεια των υφέσεων και η κρίση που ακολούθησε τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο. Όλα αυτά οδηγούσαν στην αυξανόμενη αίσθηση μιας ενιαίας εργατικής τάξης, δεμένης σε μια κοινή μοίρα, ανεξάρτητα από τις εσωτερικές της διαφοροποιήσεις. Τα δύο έθνη του Disraeli, δεν ήταν πλέον οι πλούσιοι και οι φτωχοί, αλλά η αστική και η εργατική τάξη.¹⁴⁷

Η ανάπτυξη της νέας κοινωνίας, στη βάση των καινούριων οικονομικών δυνάμεων και σχέσεων, οδήγησε, μέσα από τους μηχανισμούς που εξετάσαμε, στη συγκρότηση της κυπριακής εργατικής τάξης η οποία είχε κάποιες ξεχωριστές ιδιότητες και χαρακτηριστικά

¹⁴⁵ Βλ. Jones, *Revolutions*, ό.π., σσ. 13, 82.

¹⁴⁶ Βλ. Katsiaounis, *Labour*, ό.π., σσ. 120, 166, 198.

¹⁴⁷ Βλ. Hobsbawm, *Ξεχωριστοί Άνθρωποι*, ό.π., σ. 111.

που την προσδιόριζαν και την διαφοροποιούσαν. Πρώτο, η εργατική τάξη αυξήθηκε σημαντικά σε απόλυτο μέγεθος αλλά και συγκέντρωση, κάτι για το οποίο, ήδη, δόθηκαν στοιχεία παραπάνω. Δεύτερο, άλλαξε ριζικά η επαγγελματική της σύνθεση. Η απογραφή του 1921 κατέγραψε 1.864 οικοδόμους και λιθοκόπους, ενώ στην απογραφή του 1931 ο αριθμός των εργατών σε αυτά τα δύο επαγγέλματα διπλασιάστηκε και η κοινωνική διαφοροποίηση προχώρησε σε τέτοιο βαθμό που υπήρχαν πλέον 2.070 οικοδόμοι και 1931 εργάτες στις οικοδομές. Οι αλλαγές στη μεταλλευτική βιομηχανία ήταν πιο εντυπωσιακές αφού η απογραφή του 1921 κατέγραψε μόνο 61 άτομα στην βιομηχανία αυτή ενώ στην καταγραφή του 1931 οι εργαζόμενοι στη βιομηχανία αυτή ανήλθαν 3.197.¹⁴⁸ Η αλλαγή αυτή δείχνει ότι είχε αρχίσει να δημιουργείται, σε συμπαγείς πλέον αριθμούς, εργατική τάξη πέραν των αγροτικών ενασχολήσεων και διαφορετική από τους τεχνίτες της προηγούμενης περιόδου.

Τρίτο, η αυξανόμενη συγκέντρωση και συγκεντροποίηση της οικονομίας και των τομέων της, σε συνδυασμό με τον αυξανόμενο ρόλο του κράτους, μετέβαλε τις συνθήκες των εργατικών συγκρούσεων. Από περιστασιακές, μεμονωμένες αντιδράσεις, οδηγήθηκαν οι εξελίξεις σε πιο μεγάλες και περιεκτικές απεργίες (βλ. κεφάλαια 10 και 11). Η κυβέρνηση παρακολουθούσε την πορεία των εργασιακών σχέσεων και συχνά επενέβαινε σε αυτές, συνήθως προς όφελος της εργοδοτικής πλευράς, ενώ και οι πολιτευτές της αστικής τάξης παρενέβαιναν άμεσα στα εργατικά θέματα, προς άγρα ψήφων (βλ. κεφάλαιο 9). Τέταρτο, είχαμε τη μερική διεύρυνση των πολιτικών δικαιωμάτων που ενέπλεκε στην πολιτική διαδικασία τις μάζες σε μεγαλύτερο βαθμό από προηγουμένως (βλ. κεφάλαια 6 και 7). Οι επιθυμίες των εργατών-ψηφοφόρων αποτελούσαν εφεξής σημαντική έγνοια των πολιτικών και οι ενέργειες της κυβέρνησης απασχολούσαν πολύ πιο άμεσα τους εργάτες πλέον.

3.2.3 Συμπέρασμα. Συνοψίζοντας τη συζήτηση για την αστική και την εργατική τάξη μπορούμε να σημειώσουμε ότι, πρώτον, και οι δύο αυτές τάξεις, που αποτελούν σε όλες τις βιομηχανικές κοινωνίες την πλέον διαδεδομένη κοινωνική δομή και μονάδα ανάλυσης, εμφανίζονται αργοπορημένα σε σχέση με την υπόλοιπη εκβιομηχανισμένη Ευρώπη και χωρίς να έχει προηγηθεί ανοικτή επαναστατική ρήξη και διαδικασία. Η Κύπρος δεν υπήρξε ποτέ βιομηχανική κοινωνία, με τη μορφή που αυτή εμφανίστηκε στη Δύση, αφού πέραν των μεταλλείων δεν αναπτύχθηκε ποτέ βαριά βιομηχανία αλλά μεγάλες βιοτεχνίες και εργοστάσια και, κυρίως, εμπορικοί οίκοι. Σε αυτή τη διαδικασία ρόλο διαδραμάτισε και η βρετανική κατοχική αρχή η οποία δεν έστρεψε ποτέ την οικονομία προς αυτή την

---

¹⁴⁸ Βλ. Katsiaounis, «Change», ό.π., σ. 246.

πορεία παρέχοντας κίνητρα ή δημιουργώντας υποδομή για τέτοιου είδους οικονομική δραστηριότητα.

Δεύτερον, η σταδιακή εμφάνιση των δύο βασικών τάξεων οδήγησε στην εμφάνιση, πρώτα, μιας κοινωνικής στρωμάτωσης στο εσωτερικό τους, οι οποίες δεν είχαν ενιαία συνείδηση και ομοιογένεια. Η αστική τάξη αποτελούνταν από ποικίλες μερίδες με διαφορετικές δεσμεύσεις και συμφέροντα. Κάποιες εξ αυτών αντλούσαν από την παλιά παραδοσιακή κοινωνική δομή και άλλες στην καινούρια. Κάποιες προσκολλήθηκαν στη βρετανική διοίκηση και άλλες έμειναν εκτός. Το ίδιο και η εργατική τάξη, της οποίας η διαμόρφωση ενιαίας συνείδησης καθυστερούσε, λόγω του χαμηλού μορφωτικού επιπέδου των ευρύτερων λαϊκών μαζών και του γεγονότος ότι προερχόταν από την προλεταριοποίηση των αγροτικών μαζών, οι οποίες διατήρησαν για μεγάλο χρονικό διάστημα τη παλιά νοοτροπία και συντηρητισμό που χαρακτήριζε την αγροτική τάξη.

Τρίτο, το ταξικό σχήμα της οθωμανικής κατοχής με τον ρόλο των κληρικών, των προυχόντων, των μεγαλογαιοκτημόνων και των μεγαλεμπόρων, παρέμεινε σε ισχύ για όλη την περίοδο που εξετάζουμε. Σε αυτό συνέτεινε και η διατήρηση της Κύπρου ως μια κατά βάση αγροτικής κοινωνίας που επέτρεπε σε όλα αυτά τα δίκτυα να συνεχίσουν να υφίστανται. Η παράταση της κατάστασης αυτής δεν ήταν υποβοηθητική της πραγματοποίησης σοβαρών και ριζικών κοινωνικών και πολιτικών μεταβολών. Προς το τέλος όμως αυτής της περιόδου και, ειδικότερα, μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο μπορούμε πλέον να αναφερόμαστε σε σύστημα κοινωνικών τάξεων με ευδιάκριτα χαρακτηριστικά και ιδιότητες. Αυτό διαφαίνεται από το γεγονός ότι ωρίμασε η αναγκαιότητα οργάνωσης για διεκδίκηση των επιμέρους αιτημάτων, όπως θα εξετάσουμε παρακάτω. Η ανάπτυξη της οικονομίας οδηγούσε σε διαφοροποιήσεις μέσα στην κοινωνία στη βάση ομάδων επαγγελματιών, ομάδων εργαζομένων, επαγγελματιών, δημοσιογράφων, κτλ. Τα νέα αυτά συμφέροντα αναζητούσαν, όπως και σε άλλες κοινωνίες, αυτοπροστασία μέσω της πολιτικής τους εκπροσώπησης.¹⁴⁹

Τα συνολικά στοιχεία όπως αναλύθηκαν μας επιτρέπουν να καταγράψουμε τις τάσεις που διαγράφονταν: ανάπτυξη της βιοτεχνικής και εργοστασιακής απασχόλησης, αστικοποίηση, διεύρυνση των στρωμάτων της αστικής τάξης (κυρίως της εμπορικής), αύξηση της μισθωτής εργασίας. Η ποσοτική κυριαρχία του αγροτικού κόσμου παρέμενε αλλά μειούμενη. Η ταξική σύνθεση του κυπριακού πληθυσμού άλλαζε σε σημαντικό βαθμό. Η έξοδος από τη γεωργία και η καταστροφή των τεχνιτών, προκάλεσαν τον σχηματισμό μιας μάζας ανθρώπων από τους οποίους τροφοδοτήθηκε η σύσταση της εργατικής

---

¹⁴⁹ Seligman Lester, «Elite Recruitment and Political Development», *The Journal of Politics*, Vol. 26, No. 3, (August 1964), σσ. 612-626, σ. 618.

τάξης, η οποία απασχολούνταν στα μεταλλεία, στο εμπόριο, στη μικροβιομηχανία και στις οικοδομές. Παράλληλα με την αστική και εργατική τάξη, αναπτύχθηκαν και τα μεσαία στρώματα των διαφόρων βιοτεχνών (π.χ. μικροκαταστηματάρχες, ξυλουργοί, κτλ), τα οποία ήταν το αμέσως μεγαλύτερο πληθυσμιακά στρώμα μέσα στην κυπριακή κοινωνία, μετά τους αγρότες, και οι δημόσιοι υπάλληλοι. Η αναλογία των εργαζομένων στον ενεργό πληθυσμό αυξανόταν σταθερά. Οι μεγάλες πόλεις αποτελούσαν την εστία του εργατικού κινήματος και εκεί εκδηλώθηκε πρώτα και η αντίθεση μεταξύ εργαζομένων και εργοδοτών και ειδικότερα στη Λεμεσό.

Η νεωτερικότητα και η Εκκλησία ως θεσμός συνέχειας

Στο κεφάλαιο αυτό εξετάζεται ο ρόλος που διαδραμάτισε την περίοδο αυτή η Εκκλησία της Κύπρου, ο σημαντικότερος αυτόχθονας θεσμός των Ελληνοκυπρίων καθόλη τη διάρκεια της οθωμανικής αλλά και βρετανικής κατοχής. Η Εκκλησία ήταν ο βασικός διαπραγματευτής των κοινωνικών και οικονομικών συμφερόντων των Ελληνοκυπρίων με τη βρετανική ηγεσία. Η ισχυρή επιρροή της στο, υπό διαμόρφωση, εθνικό κίνημα της περιόδου, δεν άφησε πολλά περιθώρια ανάπτυξης κινήματων που να αμφισβητήσουν σοβαρά τη δύναμή της και να προβάλουν, ιδιαίτερα στο εθνικό ζήτημα, μια αντίθετη εναλλακτική πρόταση.¹ Θα εξετάσουμε επίσης τον τρόπο με τον οποίο η Εκκλησία αντέδρασε στις καινούριες πολιτικές που υιοθέτησε η βρετανική διοίκηση έναντι της και τον τρόπο με τον οποίο μεταβλήθηκε ο ρόλος και ο λόγος της μέσα στην κυπριακή κοινωνία σε μια περίοδο έντονων και σημαντικών αλλαγών.

Ο ρόλος του εκκλησιαστικού θεσμού σε όλες τις κοινωνίες, εξετάζεται, συχνά, μέσα στα πλαίσια του δίπολου παράδοση-νεωτερικότητα. Η μετάβαση από την παράδοση στη νεωτερικότητα αποτελεί μια διαδικασία που συντελέστηκε στις περισσότερες χώρες μέσω παρόμοιων μηχανισμών και πολλαπλών διαδικασιών.² Πολιτικές, οικονομικές, κοινωνικές και πολιτισμικές αλλαγές ήταν οι κινητήριες δυνάμεις της μετάβασης.³ Τους βασικούς συντελεστές της πορείας αυτής αποτέλεσαν: (α) η ανάπτυξη των παραγωγικών σχέσεων, με τη χρήση της επιστήμης και της μηχανικής, που μετέτρεψαν τις κοινωνίες από αγροτικές σε εμπορικές - βιοτεχνικές ή/και βιομηχανικές, με τις συνεπαγόμενες μεταβολές στην κοινωνική στρωμάτωση και (β) η διαδικασία αστικοποίησης που συνίστατο στη μετακίνηση πληθυσμού από τις αγροτικές περιοχές στις αστικές. Αυτές οι αλλαγές, στην περίπτωση της Κύπρου, έχουν ήδη εξεταστεί στα προηγούμενα κεφάλαια.

¹ Μελισσάς Δημήτρης (1996), *Πολιτικά Κόμματα στην Κυπριακή Δημοκρατία: Η Εξέλιξη Προς τη Θεσμοποίηση*, Εκδόσεις Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, σ. 11.

² Christoph B. James (1967), «Consensus and Cleavage in British Political Ideology», σσ. 75-101, στο Macridis, *Political Parties*, ό.π., σ. 78.

³ Βλ. Hall and Gieben, *Νεωτερικότητας*, ό.π., σ. 24.

Μια εννοιολογική αναφορά είναι απαραίτητη ως προς τη χρήση των όρων «παράδοση» και «εκσυγχρονισμός». Οι έννοιες «παράδοση» και «εκσυγχρονισμός» χρησιμοποιούνται από πολλούς ερευνητές ως αναλυτικά εργαλεία για την κατανόηση της εμφάνισης των σύγχρονων κοινωνιών.⁴ Δεν πρέπει, όμως, η χρήση των όρων αυτών να γίνεται αντιστορικά, χωρίς να λαμβάνει, δηλαδή, υπόψη τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της κάθε κοινωνίας υπό αναφορά. Αρκετοί μελετητές χαρακτηρίζουν τη διχοτομία ανάμεσα σε «παραδοσιακή» και «σύγχρονη» κοινωνία ως χονδροειδή και ανιστορική διότι ομογενοποιεί ένα σύνολο διαφορετικών ιστορικών εξελίξεων. *«Η ιστορία δεν συνίσταται σε ένα μοναδικό βήμα. Οι παραδοσιακές κοινωνίες δεν είναι στατικές και αμετάλλακτες, απαλλαγμένες από ιστορική αλλαγή και εξέλιξη και ούτε υπάρχει κάποιο ενιαίο μοντέλο εκσυγχρονισμού που να καθορίζει τη μεταμόρφωση τους».*⁵

Σε αυτή τη λογική κινούνται και οι Hall και Gieben, οι οποίοι τονίζουν ότι δεν έχει ιδιαίτερο νόημα να επιχειρηματολογούμε ότι οι σύγχρονες κοινωνίες ξεκίνησαν την ίδια χρονική στιγμή και εξελίχθηκαν ομοιόμορφα σε μια «μοναδική ιστορική περίοδο» αφού υπήρξε μεγάλη ποικιλία πραγματικών μορφών εξέλιξης.⁶ Μια βασική αδυναμία της θεωρίας του εκσυγχρονισμού είναι ότι έτεινε να υποθέτει πως υπάρχει μόνο ένας δρόμος κοινωνικής εξέλιξης (εκείνος που ακολούθησαν οι δυτικές κοινωνίες), που λειτουργούσε ως ένα παγκόσμιο πρότυπο που κανονιστικά ακολουθούσαν όλες οι υπόλοιπες κοινωνίες και οι οποίες μέσω μιας διαδοχικής εξελικτικής διαδικασίας, οδηγούνταν στο ίδιο τέλος. Έχοντας υπόψη τους περιορισμούς αυτής της προσέγγισης, έχουμε υιοθετήσει, όπως έχει ήδη αναφερθεί, το θεωρητικό πλαίσιο που παρουσιάστηκε στο εισαγωγικό σημείωμα του μέρους αυτού και το οποίο αναλύει τη μετάβαση στη νεωτερικότητα στη βάση μιας σύνθεσης παραγόντων που λαμβάνουν χώρα ξεχωριστά και δεν προϋποθέτει μια συγκεκριμένη κανονικότητα.

Ο Emerson αναφέρει ότι το πρόβλημα της θεωρίας του εκσυγχρονισμού προκύπτει επειδή κάποια έθνη κατάφεραν στους προηγούμενους αιώνες να επιτύχουν επίπεδα πλούτου και ισχύος που τους επέτρεψαν να προχωρήσουν μπροστά από τα άλλα και, για να αντιμετωπίσουν αυτή την κατάσταση, τα υπόλοιπα έθνη και κοινωνίες αναγκάστηκαν να

⁴ Περισσότερα για τις έννοιες παράδοση και εκσυγχρονισμός βλ. Λέκκας, *Η Εθνικιστική Ιδεολογία*, ό.π., σσ. 197-227.

⁵ Βλ. Hobsbawm, *Ξεχωριστοί Άνθρωποι*, ό.π., σ. 208.

⁶ Βλ. Hall and Gieben, *Νεωτερικότητας*, ό.π., σσ. 27-28.

ακολουθήσουν τα μοντέλα των δυτικών κοινωνιών. Η αποφασιστική ώθηση προς αυτή τη διαδικασία δόθηκε από την αποικιοποίηση που ακολούθησαν οι δυτικές χώρες.⁷ Κατ' αναλογία, η βρετανική παρουσία επέδρασε καταλυτικά στη διαδικασία αλλαγής της κυπριακής κοινωνίας.⁸ Αυτό που μας ενδιαφέρει εδώ, είναι η ιδιαιτερότητα και οι περιορισμοί των διαδικασιών αυτών στην περίπτωση της Κύπρου. Οι σημαντικότεροι εξ αυτών -που καθόρισαν και το χαρακτήρα των αλλαγών- ήταν η ίδια η αποικιοκρατική εξουσία, η οποία καθόριζε σε μεγάλο βαθμό τα όρια και το πλαίσιο των αλλαγών, η ανυπαρξία παράδοσης αυτοδιοίκησης και αντιπροσωπευτικών θεσμών και η μη ανάπτυξη άλλων αυτόχθονων θεσμών, πέραν της Εκκλησίας. Η μοναδικότητα της Εκκλησίας ως αυτόχθονου φορέα, της επέτρεψε να συμμετάσχει στη διαδικασία αυτή και σε μεγάλο βαθμό να την επηρεάσει, παρόλο που αποτελούσε κατ' εξοχήν θεσμό της παράδοσης.

Υπάρχουν μελετητές που θεωρούν ότι η νεωτερικότητα στην Κύπρο εγκαινιάστηκε με την έλευση των Βρετανών, όμως, λόγω της ισχυρής παρουσίας της Εκκλησίας ήταν μια ιδιότυπη και με αγκυλώσεις διαδικασία.⁹ Η τεκμηρίωση της προσέγγισης αυτής θέτει δύο στοιχεία της βρετανικής περιόδου που θεωρούνται *de facto* αντιθετικά μεταξύ τους. Από τη μια, τη συνέχιση της πολιτικής διάκρισης χριστιανών και μουσουλμάνων και, επομένως, τη θεσμοποίηση δύο αναγνωρισμένων πολιτικών συνόλων πλέον και όχι απλά πληθυσμιακών και από την άλλη, την κατάργηση του ρόλου και της προνομιακής εξουσίας της Εκκλησίας. Αυτά τα δύο στοιχεία δημιουργούσαν ουσιαστικά ένα πλέγμα συνέχειας και ασυνέχειας ταυτόχρονα, αφού ο ένας παράγοντας επέτρεπε στους παλιούς θεσμούς να επιδρούν, ενώ ο άλλος οδηγούσε σε κατάργηση ή τουλάχιστον σε περιορισμό της δράσης και επιρροής τους.

Διευρύνοντας το πλαίσιο της αναφοράς αυτής, δεν θα πρέπει να περιοριστεί η έλευση της νεωτερικότητας σε ένα μόνο φαινόμενο, όπως στην προκειμένη περίπτωση στη βρετανική κατοχή. Ο βρετανικός αποικιοκρατισμός μπορεί να ιδωθεί ως μια από τις διαδικασίες που συνέτειναν στη διαμόρφωση μιας σύγχρονης κοινωνίας στην Κύπρο, αλλά όχι η μοναδική. Λειτουργήσε ως ο επιταχυντής της διαδικασίας αυτής, απελευθερώνοντας δυνάμεις που ήδη βρίσκονταν σε κίνηση και είχαν αναπτυχθεί. Για τις περισσότερες κοινωνίες τα πρώτα μηνύματα της εκσυγχρονιστικής διαδικασίας έχουν πολιτισμικό χαρακτήρα και εξωγενή

⁷ Emerson Rupert (1967), «Political Modernization: The Single Party System», σσ. 238-266, στο Macridis, *Political Parties*, ό.π., σ. 238.

⁸ Για την περίπτωση της Κύπρου βλ. Περισιάνης, «Θρησκεία», ό.π., σ. 256.

⁹ Βλ. Αναγνωστοπούλου, «Εκκλησία», ό.π., σσ. 199-201.

κυρίως προέλευση. Στην περίπτωση της Κύπρου, με ιστορία ξένων επικυρίαρχων, τόσο η ανάπτυξη των οικονομικών σχέσεων όσο και οι ιδεολογίες που συνδέονται με τη νεωτερικότητα, είχαν αφετηρία και ερεθίσματα εξωτερικές πηγές: τον εθνικισμό από την Ελλάδα και τον σοσιαλισμό από τη Ρωσία διά μέσου πάλι της Ελλάδας.

Η βρετανική κυριαρχία σημάδεψε την αρχή του τέλους μιας παραδοσιακής αντίληψης της πολιτικής περί «*ελέω θεού εξουσίας*», η οποία χαρακτήριζε ιεραρχικά διαστρωματωμένες κοινωνίες όπως ήταν η κυπριακή.¹⁰ Έθεσε, επίσης, υπό αμφισβήτηση την πατριαρχική κοινωνία με τα προνόμια των κοινωνικά και οικονομικά ανώτερων στρωμάτων και ειδικά του κλήρου, φαινόμενο που παρατηρείτο σε όλες τις παραδοσιακές κοινωνίες που βρίσκονταν σε διαδικασία μεταβολής. Αυτή η αντίληψη άρχισε να καταρρέει μετά τη Γαλλική Επανάσταση, όπου το έθνος και η έννοια της λαϊκής κυριαρχίας πήραν τη θέση της ανώτατης αρχής στα πλαίσια του έθνους – κράτους, αντικαθιστώντας το Θεό.¹¹ Οι ιδεολογικές συγκρούσεις, που επηρέασαν τις σύγχρονες κοινωνίες, ξεκίνησαν από το πρόβλημα της τοποθέτησης των παλιών ανώτερων στρωμάτων, της Εκκλησίας, των μαζών των πολιτών και της αναδύομενης εργατικής τάξης μέσα στο σύστημα.¹² Αυτή την προβληματική, σε σχέση με την Εκκλησία της Κύπρου, εξετάζει το υπόλοιπο του κεφαλαίου αυτού.

Η μετάβαση στη νεωτερικότητα σε κάποια σημεία γίνεται ορατή και άμεση πολύ γρήγορα, αλλά σε κάποια άλλα -και ιδιαίτερα σε ζητήματα νοοτροπίας και οικοδόμησης θεσμών- συντελείται σταδιακά και με αργούς ρυθμούς. Αφορά, δηλαδή, περισσότερο στη διαδικασία αλλαγών της κυπριακής κοινωνίας και οικονομίας σε όλα τα επίπεδα, η οποία συνέβαλε στη σταδιακή μεταβολή των υφιστάμενων κοινωνικών δομών και πολιτικών ισορροπιών, παρά μια πράξη με συγκεκριμένη αρχή και τέλος.

---

¹⁰ Βλ. Hobsbawm, *Η Εποχή του Κεφαλαίου*, ό.π., σ. 48. Η «ελέω θεού εξουσία» αναφέρεται στην αντίληψη που ήθελε το κράτος, το βασιλιά και τον κλήρο στην εποχή της απολυταρχίας να αντλεί τη νομιμοποίηση του από το θεό.

¹¹ Λιάκος Αντώνης (2005), *Πως Στοχάστηκαν το Έθνος Αυτοί που Ήθελαν να Αλλάξουν τον Κόσμο;*, Εκδόσεις Πόλις, Αθήνα, σ. 77. Ο Doyle παραθέτει τη διακήρυξη των δικαιωμάτων του ανθρώπου που υιοθέτησε η επανάσταση, στην οποία στο άρθρο 3 γίνεται ειδική αναφορά στο έθνος και στο έθνος-κράτος: «*Το έθνος είναι η αποκλειστική πηγή κάθε εξουσίας. Καμιά ομάδα ανθρώπων και κανένα άτομο δεν μπορεί να ασκεί εξουσία που δεν απορρέει από το έθνος*». Βλ. Doyle William (2007), *Η Γαλλική Επανάσταση*, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, σ. 103. Βλ. επίσης Beck, *Επινόηση*, ό.π., σ. 46.

¹² Βλ. Lipset, «Political Cleavages», ό.π., σ. 25.

4.1 Η διαδικασία του εκσυγχρονισμού και η Εκκλησία ως θεσμός συνέχειας

Στις παραδοσιακές κοινωνίες ένας από τους βασικότερους ιδεολογικούς, πολιτικούς, οικονομικούς και κοινωνικούς θεσμούς, με κυρίαρχο λόγο και ρόλο, ήταν ο θρησκευτικός, στις διάφορες μορφές του. Κάθε κοινωνία έχει έναν συγκεκριμένο τρόπο ενσωμάτωσης και συγκεκριμένους θεσμούς που λειτουργούν για διασφάλιση της συνέχειας και της ενότητας ολόκληρου του κοινωνικού οργανισμού, υποδεικνύει ο Wiatr, και αυτοί οι θεσμοί διαφέρουν από κοινωνία σε κοινωνία και αλλάζουν ανάλογα με τον κοινωνικοοικονομικό σχηματισμό.¹³ Στην Κύπρο αυτός ο θεσμός ήταν η Εκκλησία.

Ένα από τα κύρια πολιτισμικά θέματα της μετάβασης προς τη νεωτερικότητα είναι η μεταβολή από μια θρησκευτική σε μια υλιστική θεώρηση των πραγμάτων και από μια ιερή σε μια εκκοσμικευμένη θεμελίωση των κοινωνικών και ηθικών αξιών.¹⁴ Με τη νεωτερικότητα ο ίδιος ο πυρήνας των παραδοσιακών τρόπων ζωής τέθηκε υπό αίρεση, προκαλώντας συγκρούσεις, ανατροπές αλλά και συμβιβασμούς. Στο επίκεντρο αυτής της εγγενώς συγκρουσιακής κατάστασης βρέθηκαν η θέση και τα προνόμια της κυπριακής Εκκλησίας ως αποτέλεσμα της ρήξης που επιχείρησαν οι Βρετανοί με τον εκκλησιαστικό θεσμό και στην οποία θα αναφερθούμε πιο κάτω. Αυτό που δεν συνέβη στην Κύπρο στη διαδικασία αυτή, ήταν η εξασθένιση της θρησκείας, τόσο ως πνευματικής δύναμης όσο και ως πολιτικής. Η εκκοσμίκευση δεν έλαβε χώρα, όπως στην υπόλοιπη Δυτική Ευρώπη, με διήθηση στη μάζα των πολιτών,¹⁵ που ήταν η κύρια διαδικασία που επηρέασε την κουλτούρα κατά τη μετάβαση στις σύγχρονες καπιταλιστικές κοινωνίες.¹⁶ Αυτό είχε ως αποτέλεσμα η κυπριακή Εκκλησία να καταφέρει να διατηρήσει σε σημαντικό βαθμό τα προνόμια και το ρόλο της. Εδώ μας ενδιαφέρει η αιτιολογία αυτής της εξέλιξης.

4.1.1 Ιστορική εξήγηση της ισχύος και του ρόλου της Εκκλησίας. Για να κατανοηθεί η σημασία του εκκλησιαστικού θεσμού στην Κύπρο αλλά και ο ρόλος που διαδραμάτισε στα πλαίσια των κοινωνικών, οικονομικών και ιδεολογικών μεταβολών, πρέπει πρώτιστα να εξεταστεί ο χαρακτήρας της κυπριακής Εκκλησίας και, κυρίως, η ισχύς που κατάφερε να συγκεντρώσει στους αιώνες που προηγήθηκαν. Αυτή η ανάλυση πρέπει να γίνει υπό το

¹³ Wiatr Jerzy (1970), «The Hegemonic Party System in Poland», στο Allardt and Rokkan, *Mass Politics*, ό.π., σ. 312.

¹⁴ Βλ. Hall and Gieben, *Νεωτερικότητας*, ό.π., σ. 20.

¹⁵ Βλ. Hobsbawm, *Επαναστάσεων*, ό.π., σ. 309.

¹⁶ Bocock Robert (2003), « Η Πολιτιστική Διαμόρφωση της Νεωτερικής Κοινωνίας », σσ. 335-402, στο Hall and Gieben, *Νεωτερικότητας*, ό.π., σ. 365.

πρίσμα της κατανόησης ότι η θρησκεία ήταν το πλαίσιο ανάλυσης και ερμηνείας του κόσμου και των διαφόρων φαινομένων για τη μάζα του πληθυσμού, με εξαίρεση ένα μικρό αριθμό μορφωμένων.¹⁷ Η ιστορία της κυπριακής Εκκλησίας συνδέεται άμεσα με την πολιτική Ιστορία του νησιού. Η Εκκλησία της Κύπρου ήταν ο βασικός θεσμός έκφρασης της ελληνικής ορθόδοξης κοινότητας στους αιώνες της Οθωμανοκρατίας και αποτελούσε τον μεγαλύτερο και εκτενέστερο θεσμό συνέχειας στην Ιστορία του τόπου.¹⁸ Η Εκκλησία συνιστούσε, σύμφωνα με κάποιες απόψεις, τον πραγματικό κυβερνήτη στην Κύπρο από τον 18^ο αιώνα και μέχρι την έλευση των Βρετανών, φαινόμενο που απέρρευε από τον τρόπο διοίκησης που εφαρμόζαν οι Οθωμανοί.¹⁹ Ο Hill προειδοποιεί, όμως, έναντι της υπερεκτίμησης αυτής της προσέγγισης δεδομένου ότι αυτή προέρχεται κυρίως από μαρτυρίες ξένων περιηγητών στους αιώνες της Οθωμανοκρατίας, ενώ πραγματικά στοιχεία για τις εξουσίες της Εκκλησίας δεν υπάρχουν πριν το σουλτανικό διάταγμα (μπεράτι) του 1866. Επιπλέον, υποστηρίζει, ότι η Εκκλησία ήταν υπόχρη πολλές φορές να κινείται με διπλωματικό τρόπο. Αναφέρει, όμως, ότι οι Επίσκοποι και ο Αρχιεπίσκοπος είχαν αποκτήσει ισχυρές εξουσίες, ιδιαίτερα από τα μέσα του 18^{ου} αιώνα, ενώ δεν προστάτευαν το λαό από την καταπίεση.²⁰ Ο Georghallides σημειώνει, επίσης, ότι η απογοήτευση των Κυπρίων από το ρόλο των μεγάλων ευρωπαϊκών δυνάμεων μετά τον πρώτο αιώνα οθωμανικής κατοχής, τους ανάγκασε να υιοθετήσουν μια πιο πραγματιστική και υποτακτική πολιτική έναντι των Οθωμανών.²¹

Οι Κύπριοι σέβονταν την Εκκλησία και τους ιεράρχες κυρίως λόγω του ότι το καθεστώς της οθωμανικής κυριαρχίας δεν τους άφηνε καμιά άλλη εναλλακτική επιλογή για πολιτική παρεμβολή παρά μόνο μέσω των επισκόπων τους. Ένα δεύτερο στοιχείο αφορούσε στο χαρακτήρα της Εκκλησίας, όπως αυτός διαμορφώθηκε μέσα στους αιώνες και ιδιαίτερα την αναγνώριση που απολάμβανε από το λαό της Κύπρου μέσα στα πλαίσια μιας παραδοσιακής κοινωνίας. Επιπλέον, η προσαρμοστικότητα και ελαστικότητα που επέδειξε η Εκκλησία προς τους Βρετανούς, αλλά και προς την αναδύομενη εθνικιστική ιδεολογία, της επέτρεψε να

¹⁷ Βλ. Hobsbawm, *Κεφαλαίου*, ό.π., σ. 404.

¹⁸ Εγγλεζάκης Βενέδικτος (1984), «Η Εκκλησία της Κύπρου τον 18^ο και 19^ο Αιώνα», σσ. 309-326, Διαλέξεις Λαϊκού Πανεπιστημίου, Αρ. 1, Εκδόσεις Δήμου Λευκωσίας, σ. 309.

¹⁹ Persianis Panayiotis (1978), *Church and State in Cyprus Education*, Nicosia, Cyprus, σ. 9.

²⁰ Βλ. Hill, *History of Cyprus*, ό.π., σσ. 316-319, 374-375, 377. Για να καταδείξει την γνώμη των ξένων επικαλείται σημείωμα του γαλλικού προξενείου, το 1856, στο οποίο αναφέρεται ότι η ετήσια πρόσοδος της Εκκλησίας ανερχόταν 1.198.000 πιάστρες, εκ των οποίων οι 1.038.000 προορίζονταν για τον ανώτερο κλήρο, ενώ η Εκκλησία δεν ενδιαφερόταν καθόλου για το λαό.

²¹ Βλ. Georghallides, *History of Cyprus 1918-1926*, ό.π., σ. 55.

συνεχίσει να πρωταγωνιστεί. Η απουσία παραδόσεων δημοκρατικής πολιτικής ζωής και αντιπροσωπευτικών θεσμών στην Κύπρο, συνέβαλε στην εύκολη επικράτηση της εκκλησιαστικής ιεραρχίας ως ρυθμιστή της πολιτικής και κοινωνικής δραστηριότητας. Ο Αρχιεπίσκοπος και οι Μητροπολίτες ήταν τα μόνα άτομα που υπόκεινταν σε διαδικασία εκλογής από το λαό, μέχρι την καθιέρωση εκλογικών διαδικασιών σε πολιτειακά σώματα.

Υπάρχουν ορισμένοι παράγοντες που εξηγούν την δυναμική παρουσία και τον ισχυρό ρόλο της Εκκλησίας στην κυπριακή κοινωνία. Ο πρώτος λόγος έγκειται στα κοινωνικά, πολιτικά και οικονομικά προνόμια της Εκκλησίας που είτε παραχωρήθηκαν από τους Οθωμανούς, είτε κατάφερε να συγκεντρώσει η ίδια.²² Ο καθορισμός των υπηκόων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στη βάση της θρησκείας τους, έδινε την ευκαιρία στους ιεράρχες να «διορίζονται» ως οι πολιτικοί ηγέτες των υπόδουλων λαών. Οι Έλληνες θεωρούνταν από την Υψηλή Πύλη ιδιαίτερο μιλέτι (έθνος) και, κατά τα μέσα του 17^{ου} αιώνα, ο Αρχιεπίσκοπος ονομάστηκε «μιλέτ μπασί», δηλαδή αναγνωρίστηκε ως Εθνάρχης και ηγέτης της κοινότητάς του. Έτσι έγινε και εκπρόσωπος των Ελλήνων του νησιού στην Υψηλή Πύλη.²³ Το οθωμανικό καθεστώς επέβαλε ρόλο «εθναρχικό» για την Ορθόδοξη Εκκλησία. Ο όρος «εθναρχικός» δηλώνει κοσμικές ευθύνες (φορολογική - αστική δικαιοδοσία) πέραν της πνευματικής, που απολάμβανε η Εκκλησία.²⁴

Η Οθωμανική Αυτοκρατορία, για τους δικούς της σκοπούς ελέγχου των ορθόδοξων κατοίκων, αναγνώριζε την Εκκλησία ως το μοναδικό πολιτικό αντιπρόσωπο τους στην Κύπρο. Την αντιμετώπιζαν ως «εργαλείο ελέγχου» των Ελλήνων υπηκόων.²⁵ Ο παραδοσιακός ηγετικός ρόλος της Εκκλησίας στην ελληνική κοινότητα οφείλεται, κυρίως, στον ρόλο που της είχε αποδοθεί ως μεσάζοντα μεταξύ των χριστιανών και της οθωμανικής διοίκησης. Αυτή η ιστορική εθναρχεύουσα αποστολή της ήταν το ουσιαστικό στοιχείο νομιμοποίησης της πολιτικής της δράσης.²⁶ Απόρροια των προνομίων που απέδωσαν οι Οθωμανοί στην Εκκλησία, ήταν το φαινόμενο να επιτελεί μια σειρά λειτουργιών που προσομοίαζαν σε κοσμική εξουσία: της παραχωρήθηκε μεγάλη γαιοκτησία, είχε δικαιώματα είσπραξης

---

²² Ο Persianis παραθέτει το μπεράτι του Σουλτάνου που εκδόθηκε το 1865 και το οποίο παραχωρούσε τα προνόμια αυτά στον εκάστοτε Αρχιεπίσκοπο της Κύπρου, Βλ. Persianis, *Church*, ό.π., σσ. 10-12.

²³ Βλ. Hill, *History of Cyprus*, ό.π., σ. 376. Βλ. επίσης Ρίχτερ, *Ιστορία της Κύπρου*, ό.π., σ. 61.

²⁴ *Μεγάλη Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια* (1986), Τόμος Δ, Εκδόσεις Φιλόκυπρος, Λευκωσία, σσ. 333, 375.

²⁵ Βλ. Persianis, *Church*, ό.π., σ. 7.

²⁶ Βλ. Γιαλλουρίδης, «Κυπριακό Κομματικό Σύστημα», ό.π., σ. 164. Βλ. επίσης Hill, *History of Cyprus*, ό.π., σ. 316.

εισοδημάτων και συλλογής φόρων ενώ παράλληλα η ίδια εξαιρούνταν της καταβολής φόρων, συμμετείχε αυτοδίκαια στο Κεντρικό Συμβούλιο Διοίκησης της νήσου, καθώς και στα Επαρχιακά Συμβούλια, ήταν υπεύθυνη για την εκπαίδευση των Ελλήνων και δίκαιζε τις υποθέσεις μεταξύ των χριστιανών κατοίκων του νησιού.²⁷ Τις λειτουργίες αυτές και κυρίως τη συλλογή των φόρων, η κυπριακή Εκκλησία μπορούσε να τις επιτελέσει καλύτερα από τους Οθωμανούς λόγω των δημογραφικών στοιχείων που τηρούσε με τους γάμους, τις γεννήσεις, τις κηδείες κτλ., αλλά και του σεβασμού που απολάμβανε από τις λαϊκές μάζες.²⁸ Η λειτουργία της Εκκλησίας ως φοροσυλλεκτικού οργανισμού, από το 1571, την οδήγησε στην ανάπτυξη ενός συστηματικού λογιστικού συστήματος καταγραφής στοιχείων των χριστιανών και των δΟΣΟΛΗΨΙΩΝ που πραγματοποιούνταν.²⁹ Αυτή η αύξηση της ισχύος της Εκκλησίας είχε ασφαλώς και το τίμημά της αφού η Εκκλησία αποτελούσε οργανικό μηχανισμό του οθωμανικού καθεστώτος και παρουσιαζόταν ως συνεργάτης του.

Ο κυριότερος μηχανισμός συγκέντρωσης οικονομικής ισχύος και κτηματικής περιουσίας από την Εκκλησία συνίστατο στις μεταβιβάσεις κτημάτων από τους αγρότες προς αυτή.³⁰ Πολλοί μικροϊδιοκτήτες γης μεταβίβαζαν την κυριότητα της ιδιοκτησίας τους στην Εκκλησία είτε εικονικά, είτε πραγματικά, για να αποφύγουν τη φορολογία, τους τοκογλύφους και τους ενοικιαστές φόρων, αφού, όπως αναφέρθηκε, η Εκκλησία δεν φορολογούνταν. Αυτή η ανασφάλεια συνέδεε περισσότερο τους Ελληνοκύπριους μικροϊδιοκτήτες με την Εκκλησία. Οι αγρότες που μεταβίβαζαν τα κτήματά τους στην Εκκλησία, απέφευγαν τη φορολόγηση και συνέχιζαν να τα εκμεταλλεύονται, καταβάλλοντας στην Εκκλησία διάφορες δωρεές και δικαιώματα ως αντάλλαγμα. Αυτή η κατάσταση σχημάτιζε μια ημι-φεουδαρχική οργάνωση στην οποία ρόλο φεουδάρχη διαδραμάτιζαν σε μεγάλο βαθμό οι ιεράρχες και οι μοναχοί. Μετά το θάνατο του ιδιοκτήτη η Εκκλησία έπαιρνε συνήθως στην κατοχή της την περιουσία του, αφού δεν τηρούνταν κανονικά έγγραφα.³¹ Τα διάφορα μοναστήρια και μονές νοίκιαζαν τα κτήματα αυτά σε μεμονωμένους καλόγηρους, οι οποίοι τα υπενοικίαζαν σε αγρότες με ποσά πολύ υψηλότερα, διαιωρίζοντας, έτσι, το σύστημα εκμετάλλευσης και εξάρτησης.

²⁷ Βλ. Georghallides, *History of Cyprus 1918-1926*, ό.π., σ. 56. Βλ. επίσης Persianis, *Church*, ό.π., σσ. 13-14.

²⁸ Βλ. Ρίχτερ, *Ιστορία*, ό.π., σ. 62.

²⁹ Βλ. *Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια*, Τόμος Δ', ό.π., σ. 334.

³⁰ Βλ. Hill, *History of Cyprus*, ό.π., σ. 310. Ο Ρίχτερ σημειώνει ότι μέσα από αυτή τη διαδικασία η Εκκλησία στο πέρασμα των αιώνων έγινε ο μεγαλύτερος ιδιοκτήτης γης στο νησί. Βλ. Ρίχτερ, *Ιστορία*, ό.π., σ. 63.

³¹ Βλ. Katsiaounis, *Labour*, ό.π., σ. 29.

Επιπλέον, με την εγκατάλειψη της Κύπρου από τη Λατινική Εκκλησία το 1571, η γη που ανήκε στην τελευταία πέρασε στην κατοχή της Ορθόδοξης Εκκλησίας, με απόφαση της οθωμανικής διοίκησης. Επίσημο έγγραφο του Μεγάλου Βεζίρη Μεχμέτ, τον Οκτώβριο του 1571, απαγόρευε το λατινικό δόγμα στην Κύπρο και επέτρεπε μόνο το ορθόδοξο και το Ισλάμ. Έτσι, η ανασυσταθείσα κυπριακή Εκκλησία ανέλαβε τις περιουσίες των λατινικών επισκοπών που καταργήθηκαν. Παράλληλα, κατάφερε σταδιακά να εξαγοράσει αριθμό μοναστηριών που κατέλαβαν οι Οθωμανοί.³² Αυτοί οι παράμετροι συνέβαλαν στην απόκτηση από την Εκκλησία μιας τεράστιας περιουσίας, την οποία διαθέτει μέχρι και σήμερα. Σύμφωνα με τον Georghallide, η Εκκλησία κατείχε το 1923 το 5.3% της καλλιεργήσιμης γης της Κύπρου.³³ Για να δώσει ένα δείγμα του μεγέθους της εκκλησιαστικής περιουσίας, η εφημερίδα του Κομμουνιστικού Κόμματος Κύπρου, *Νέος Άνθρωπος*, σημείωνε ότι μόνο η Μονή του Κύκκου είχε περιουσία ύψους περίπου 1 εκατομμυρίου λιρών.³⁴ Επιστολή του Ηγουμένου της Μονής, Σωφρονίου, προς τον Άγγλο Αρμοστή, τον Ιούνιο του 1879, σημείωνε, σε σχέση με την περιουσία της Μονής, ότι αυτή περιλάμβανε 13 μετόχια, 10 ναούς, 15.148 σκάλες γης, 8.797 ελαιόδεντρα, 429 σκάλες αμπέλια, 22 μύλους, 5 ληνούς και 72 καταστήματα, ενώ, στη δεκαετία του 1880, η Μονή αγόρασε όλα τα τούρκικα τσιφλίκια στα χωριά Άγιος Δομέτιος, Έγκωμη και Κανταρτζή, κοντά στη Λευκωσία.³⁵ Ο Καταλάνος σημείωνε για την Ιερά Μονή Κύκκου, ότι ασκούσε τεράστια επιρροή στη νήσο λόγω της εκτεταμένης κτημοσύνης που κατείχε στην ύπαιθρο και κυρίως στη Λευκωσία και δια του δανεισμού χρημάτων στους αγρότες.³⁶ Σε έκθεση που δημοσίευσε η *Ελευθερία* το 1923, σημειωνόταν ότι το ενεργητικό των εκκλησιαστικών σωματείων ανερχόταν στο £1.125.000 και σε αυτό συμπεριλαμβάνονταν, μεταξύ άλλων: μετρητά (£3.000), καταθέσεις σε τράπεζες (£6.000), δάνεια σε χωρικούς (£3.000), κινητή περιουσία (£44.000) και ακίνητη περιουσία των Θρόνων και των Μητροπόλεων (£200.000), της Μονής Κύκκου (£160.000) και άλλων μοναστηριών (£300.000), κτλ.³⁷

Η παρουσία της Εκκλησίας στην κυπριακή επικράτεια δεν αφορούσε μόνο στην κατοχή γης αλλά και στον σχετικά μεγάλο αριθμό εκκλησιών και μοναστηριών που υπήρχαν σε ολόκληρη

³² Βλ. *Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια*, Τόμος Δ', ό.π., σσ. 375-376. Βλ. επίσης Hill, *History of Cyprus*, ό.π., σ. 309.

³³ Βλ. Georghallides, *History of Cyprus 1918-1926*, ό.π., σ. 294.

³⁴ «Το εκκλησιαστικό ζήτημα», *Νέος Άνθρωπος*, 14 Απριλίου 1928, σ. 1.

³⁵ Βλ. Ζαφειρίου, *Χρονολόγιο*, ό.π., σσ. 53-54.

³⁶ Βλ. Καταλάνος, *Ζήνων*, ό.π., σ. 173.

³⁷ *Ελευθερία*, 22 Δεκεμβρίου 1923, σ. 2.

την έκταση της Κύπρου. Σύμφωνα με βρετανικά στοιχεία, το 1901 υπήρχαν 607 εκκλησίες παγκύπρια με τις περισσότερες να βρίσκονται στη Λεμεσό (122), καθώς και 30 μοναστήρια.³⁸ Αν αντιπαραβάλουμε αυτό τον αριθμό με τον ελληνικό πληθυσμό της νήσου, αντιστοιχεί ένα θρησκευτικό ίδρυμα ανά 288 κατοίκους, μια πολύ υψηλή αναλογία. Το 1917 υπήρχαν 750 θρησκευτικά ιδρύματα (657 εκκλησίες και 93 μοναστήρια), δηλαδή αντιστοιχούσε ένα θρησκευτικό ίδρυμα ανά 285 κατοίκους.³⁹ Στο τέλος της περιόδου που εξετάζουμε, το 1931, ο αριθμός των θρησκευτικών ιδρυμάτων αυξήθηκε σε 755 (659 εκκλησίες και 96 μοναστήρια)⁴⁰ αλλά η αναλογία μεταξύ θρησκευτικών ιδρυμάτων – κατοίκων αυξήθηκε, αφού τώρα αντιστοιχούσε ένα θρησκευτικό ίδρυμα ανά 375 κατοίκους.

Παρά το μεγάλο σεβασμό με τον οποίο περιέβαλλαν την Εκκλησία οι Κύπριοι, η σχέση της Εκκλησίας με το ποιμνίο της, πολλές φορές εκτρεπόταν σε μορφές κάθε άλλο παρά χριστιανικές κάτι που προκαλούσε αντιδράσεις. Οι εφημερίδες και, ειδικότερα, αυτές του Κομμουνιστικού Κόμματος Κύπρου, κατάγγειλαν αρκετές φορές μια στάση εμπορικού χαρακτήρα εκ μέρους της Εκκλησίας. Σε μερικές περιπτώσεις οι ιερείς φέρονταν να ζητούν χρήματα για να εξομολογήσουν τους πιστούς⁴¹ και για την τέλεση γαμήλιων τελετών.⁴² Σε άλλες περιπτώσεις, καλόγεροι ασκούσαν για ασήμαντους λόγους ακόμα και σωματική βία σε παιδιά που εργάζονταν στα μοναστηριακά κτήματα.⁴³ Οι κατηγορίες εναντίον της Εκκλησίας αφορούσαν και στις πολιτικές αντιπαραθέσεις και ανταγωνισμούς. Στις εκλογές του Νομοθετικού Συμβουλίου του 1925 ο αστός πολιτευτής Γ. Χατζηπαύλου κατηγόρησε τη Μονή Κύκκου για χρηματική αρωγή χιλιάδων λιρών υπέρ των υποψηφίων του Εθνικού Συμβουλίου και για εξαγορά ψήφων.⁴⁴

Παρά τις εκτροπές αυτές και τη λειτουργία της Εκκλησίας μέσα στο πλαίσιο των σχέσεων εκμετάλλευσης και πελατείας, η Ορθόδοξη Εκκλησία ήταν κάτι περισσότερο από χώρος έκφρασης της χριστιανικής λατρευτικής ζωής. Αποτελέσε την πιο χαρακτηριστική έκφραση μιας κοινότητας που βρισκόταν συχνά σε κατάσταση πολιορκίας. Σε αυτό συνέτεινε και το

³⁸ Cyprus Blue Book 1900-01, σ. 256.

³⁹ Cyprus Blue Book 1916-17, σ. 228.

⁴⁰ Cyprus Blue Book 1931, σ. 186.

⁴¹ «Η εμπορευόμενη εκκλησία», *Πυρσός*, 9 Ιουλίου 1923, σ. 2.

⁴² «Συμπεριφορά ιερέως», *Ελευθερία*, 29 Σεπτεμβρίου 1928, σ. 3.

⁴³ Βλ. επιστολή κάποιου χωρικού με την υπογραφή Τσαδιώτης στον *Εργάτη*, 31 Αυγούστου 1927, σ. 2, με τίτλο, «Ιεροεξεταστικές τιμωρίες των καλόγερων για τα μικρά παιδιά».

⁴⁴ *Λαϊκή*, 25 Σεπτεμβρίου 1925, σ. 1· «Οι Κυκκώτικες λίρες εχύθησαν εις τους δρόμους», *Λαϊκή*, 2 Οκτωβρίου 1925, σ. 1. Εκτενέστερα βλ. στο κεφάλαιο εννέα.

αυτοκέφαλο καθεστώς της κυπριακής Εκκλησίας που της προσέδιδε ένα επιπλέον κύρος.⁴⁵ Η Εκκλησία διατήρησε μια κεντρική, αν και συχνά αμφιλεγόμενη, θέση ως θεματοφύλακας του ελληνικού στοιχείου στην Κύπρο και γι' αυτό, μερικοί, συνδέουν στενά την επιβίωση της Εκκλησίας με αυτή του Ελληνισμού στο νησί.⁴⁶ Τα γεγονότα της 9^{ης} Ιουλίου του 1821, με την εκτέλεση του Αρχιεπισκόπου και των άλλων ιεραρχών, έδωσαν την ευκαιρία στην Εκκλησία να αποκτήσει τους μάρτυρές της, τα σύμβολά της. Στα μάτια των Ελληνοκυπρίων η Εκκλησία δεν ήταν μόνο το σύμβολο της εθνικής και θρησκευτικής τους ταυτότητας, αλλά και ο προστάτης τους έναντι της αυθαιρεσίας των τοπικών αρχόντων και, ως εκ τούτου, έχαιρε ιδιαίτερης εκτίμησης και αυξημένου κύρους στην κυπριακή κοινωνία. Το χαμηλό μορφωτικό επίπεδο του πληθυσμού δεν επέτρεπε να αντιληφθεί την πραγματική διάσταση των κοινωνικών σχέσεων και τις πιθανές σχέσεις εκμετάλλευσης που περιείχαν, με συνέπεια ο πληθυσμός να μη βλέπει τις πραγματικότητες και τον αληθινό ρόλο του κάθε θεσμού. Όσο καιρό οι Οθωμανοί κατείχαν το νησί, η Εκκλησία παρέμενε ο κεντρικός θεσμός γύρω από τον οποίο περιστρεφόταν η πολιτική, πνευματική και πολιτιστική ζωή των Ελληνοκυπρίων, κάτι που συνεχίστηκε σε μεγάλο βαθμό και επί Βρετανών.⁴⁷

Ο Εγγλεζάκης δίνει μια άλλη ερμηνεία για την επιτυχία αυτή της Εκκλησίας να ηγείται του λαού και αναφέρεται στην καταλυτική επίδραση του κατώτερου κλήρου στο επίπεδο των μαζών:

*«Την επιτυχία του παπά στον ηγετικό του ρόλο εγγυόταν η φτώχεια και το ολιγογράμματο του, που συχνά άγγιζε την τέλεια αγραμματοσύνη. Τα δύο αυτά στοιχεία επέτρεπαν στο λαό να αισθάνεται τον παπά του ως μέρος του εαυτού του, αφού δεν άφηναν να δημιουργηθεί καμιά ιδιαίτερη απόσταση μεταξύ τους».*⁴⁸

Την άποψη αυτή συμμαρτύνει και ο Löher, ένας Γερμανός επισκέπτης της Κύπρου, που αναφέρει ότι συχνά οι παπάδες αναγκάζονταν να εργάζονται στους αγρούς, να γίνονται παπουτσήδες ή ράφτες για να προσθέσουν κάποιο επιπλέον εισόδημα στις ισχνές απολαβές που είχαν.⁴⁹ Ο Ρίχτερ γράφει ότι εκείνη την εποχή οι επίσκοποι δεν νοιάζονταν καθόλου σχεδόν για το μορφωτικό επίπεδο των υφιστάμενών τους κληρικών, γεγονός που μας επιτρέπει να κατανοήσουμε καλύτερα την ανάγκη των ιερέων να κάνουν επιπλέον εργασίες,

⁴⁵ Για το πως αποκτήθηκε το αυτοκέφαλο της κυπριακής εκκλησίας, βλ. Persianis, *Church*, ό.π., σσ. 3-4.

⁴⁶ Βλ. Holland, *Βρετανία*, ό.π., σσ. 25-26.

⁴⁷ Βλ. Ρίχτερ, *Ιστορία*, ό.π., σ. 63.

⁴⁸ Βλ. Εγγλεζάκης, «Εκκλησία», ό.π., σ. 311.

⁴⁹ Παρατίθεται στον Δημητρίου, *Βικτωριανά*, ό.π., σ. 24.

γεγονός που τους έθετε στην ίδια μοίρα με τον υπόλοιπο πληθυσμό.⁵⁰ Ο αναλφαβητισμός των κληρικών απέρρευε σε μεγάλο βαθμό από την αδιαφορία του ανώτερου κλήρου.⁵¹ Ο Περισιτιάνης δίνει μια διαφορετική εξήγηση, γράφοντας ότι πολλές φορές ο παπάς, ως συνήθως πιο εγγράμματος από τους υπόλοιπους, μεσολαβούσε στη σχέση των αγροτών με το Θεό, όπως μεσολαβούσε και στις μεταξύ των αγροτών σχέσεις.⁵² Αυτό δεν αναιρεί, όμως, την προηγούμενη θέση για το ολιγογράμματο των κατώτερων κληρικών, αφού η, έστω, στοιχειώδης γνώση γραφής και ανάγνωσης που είχαν, τους επέτρεπε να ξεχωρίζουν μέσα στον πλήρη αναλφαβητισμό του κυπριακού λαού.

Ο απόλυτος έλεγχος του εκπαιδευτικού μηχανισμού από την Εκκλησία, καθώς και το ότι τα περισσότερα εκπαιδευτικά ιδρύματα ήταν εκκλησιαστικά, καθόριζε και τη συμπεριφορά της κοινωνικής και πολιτικής ελίτ της Κύπρου έναντι της ίδιας της Εκκλησίας. Ως οφειλέτης και πολλές φορές εξαρτώμενη από την Εκκλησία, η ελίτ αυτή υπεράσπιζε τα συμφέροντά της.⁵³ Οι δάσκαλοι εξαρτούνταν για το διορισμό και τη μισθοδοσία τους από τα Εκπαιδευτικά Συμβούλια στα οποία καθοριστικό ρόλο είχε η Εκκλησία. Επιφανείς αρθρογράφοι στις ελληνικές εφημερίδες υπερασπίζονταν τα συμφέροντα της Εκκλησίας και της αναγνώριζαν εκ προοιμίου ηγετικό ρόλο σε κάθε προσπάθεια οργάνωσης του εθνικού κινήματος (βλ. κεφάλαιο 9).⁵⁴

Η Εκκλησία ήταν μέρος της καθημερινότητας για τους περισσότερους ανθρώπους, κάτι που πρακτικά σήμαινε ότι η διάκριση μεταξύ ιερού και κοσμικού ήταν, μάλλον, δυσδιάκριτη. Μέσα σε μια κοινωνία με πολύ υψηλό ποσοστό αναλφαβητισμού, οι θρησκευτικές προκαταλήψεις και οι υπερβατικές προσεγγίσεις ήταν δεδομένες. Η κοινωνία είχε προσαρμοστεί πλήρως στον θρησκευτικό οργανισμό. Πολύ χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι για αρκετά χρόνια η Κυριακή, προτού καθιερωθεί ως ολοήμερη αργία το 1927,⁵⁵ ήταν αργία μέχρι τις εννέα το πρωί, και δια νομοθεσίας απαγορευόταν το άνοιγμα των μαγαζιών μέχρι εκείνη την ώρα, για να μπορούν να ασκούν τα εκκλησιαστικά τους καθήκοντα οι

⁵⁰ Βλ. Ρίχτερ, *Ιστορία*, ό.π., σ. 77.

⁵¹ Βλ. Hill, *History of Cyprus*, ό.π., σσ. 375, 379.

⁵² Βλ. Περισιτιάνης, «Θρησκεία», ό.π., σ. 256.

⁵³ Βλ. Persianis, *Church*, ό.π., σ. 42.

⁵⁴ Ο Ι. Κληρίδης σε άρθρο του στηλίτευε την απόφαση του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου Λευκωσίας να φορολογήσει τα εκκλησιαστικά σωματεία με το μισό της συνολικής σχολικής φορολογίας της πόλης. Βλ. «Ο φόρος εισοδήματος», *Ελευθερία*, 14 Σεπτεμβρίου 1927, σ. 1.

⁵⁵ *Νέα Λαϊκή*, 18 Νοεμβρίου 1927, σ. 1.

ορθόδοξοι χριστιανοί.⁵⁶ Η οικονομική περιουσία και το κύρος που διέθετε, έδωσαν στην Εκκλησία δομικό πλεονέκτημα στον καταμερισμό ισχύος εντός της ελληνικής ορθόδοξης κοινότητας και την έθεσαν σε θέση υπολογίσιμου συνομιλητή έναντι, ακόμα, και των ξένων κυρίαρχων. Σε μια κλειστή και ιεραρχική κοινωνία όπως ήταν η κυπριακή, η θρησκεία εξαπλωνόταν κατά τρόπο φυσικό και της προσέφερε ιδεολογική συνεκτικότητα. Σε ένα τέτοιο περιβάλλον ήταν φυσικό να επικρατούν οι πιο συντηρητικές απόψεις, προσεγγίσεις και θεσμοί και να διατηρούν θέση ισχύος, όπως συνέβαινε στην περίπτωση του εκκλησιαστικού θεσμού.

4.2 Η σύγκρουση Βρετανών - Εκκλησίας

Σε ολόκληρο τον «δυτικό» κόσμο και, ιδιαίτερα στην Ευρώπη, η μετά τη Γαλλική Επανάσταση περίοδος χαρακτηρίστηκε από προσπάθεια αμφισβήτησης της θρησκείας και της Εκκλησίας, μια αμφισβήτηση που αγκάλιαζε όλα τα ιδεολογικά ρεύματα διότι η Εκκλησία θεωρούνταν -και ήταν -συντηρητικός θεσμός, με έλεγχο πάνω στις μάζες και ιδιαίτερα τις αγροτικές.⁵⁷ Η τεχνολογική πρόοδος και οι προηγμένες επικοινωνίες έδωσαν τη δυνατότητα στον καπιταλισμό να αναπτυχθεί στη φθίνουσα φεουδαρχική Ευρώπη. Όμως, τα παραδοσιακά συστήματα της γαιοκτησίας και της φορολόγησης παρεμπόδιζαν την εξέλιξη. Τέτοιου είδους σχέσεις μεταξύ παλαιών και νέων κοινωνικών ομάδων και θεσμών προκαλούσαν δομικές εντάσεις και αντιπαραθέσεις σε όλες τις κοινωνίες.⁵⁸

Δύο θεσμοί που σε πλείστες κοινωνίες αποτελούσαν εμπόδια στη διαδικασία αυτή της προόδου ήταν οι νομοκατεστημένες τάξεις της φεουδαρχίας και η Εκκλησία, επειδή η καινούρια κατάσταση πραγμάτων αμφισβητούσε προνόμια, εξουσίες και κατεστημένες, υπέρ τους, αντιλήψεις.⁵⁹ Η παρατήρηση αυτή ίσχυε και για την Κύπρο αφού, όπως σημειώνει ο Ρίχτερ, ένα από τα μεγαλύτερα εμπόδια στην επικράτηση της βρετανικής ισχύος και των

⁵⁶ «Κυριακή αργία», *Λαϊκή*, 27 Νοεμβρίου, 1926, σ. 1.

⁵⁷ Βλ. Hobsbawm, *Κεφαλαίον*, ό.π., σ. 407. Ο Lipset αναφέρει ότι σε πολλές χώρες η κυριότερη διαιρετική τομή αφορούσε στη σύγκρουση αξιών μιας προ-βιομηχανικής, προ-καπιταλιστικής κοινωνίας που εκπροσωπούσε η εκκλησία, και των αξιών του εθνικισμού και της δημοκρατίας, όπως αυτές απορρέανε από τη Γαλλική Επανάσταση. Βλ. Lipset Seymour Martin (1967), «Party Systems and the Representation of Social Groups», σσ. 40-74, στο Macridis, *Political Parties*, ό.π., σ. 50.

⁵⁸ Βλ. Newman, *Σοσιαλισμός*, ό.π., σ. 33.

⁵⁹ Βλ. Hobsbawm, *Επαναστάσεων*, ό.π., σ. 39.

επιδιωκόμενων αλλαγών, ήταν ο κλήρος και η ελληνική ανώτερη τάξη, αφού και οι δύο αυτές τάξεις απολάμβαναν μεγάλων προνομίων κατά τη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας.⁶⁰

Η τάση αμφισβήτησης κατεστημένων εξουσιών και προνομίων βρήκε την έκφρασή της και στην Κύπρο με την κάθοδο των Βρετανών, οι οποίοι προσπάθησαν να εξαλείψουν την τάση των Κυπρίων να μεταφέρουν τα θρησκευτικά τους ενδιαφέροντα στο πολιτικό επίπεδο (να τους εκπροσωπούν, δηλαδή, και να τους εκφράζουν πολιτικά οι ιεράρχες). Έτσι, η πρώτη μεγάλη σύγκρουση στη σύγχρονη Ιστορία της Κύπρου, έλαβε χώρα μεταξύ των Βρετανών, που εκπροσωπούσαν τον φιλελευθερισμό και την καπιταλιστική επιχειρηματικότητα και της Εκκλησίας, που εκπροσωπούσε τις παραδοσιακές προκαπιταλιστικές αξίες. Οι αλλαγές που εισήγαγαν οι Βρετανοί, στράφηκαν προς την κατεύθυνση της αποδυνάμωσης της εξουσίας της Εκκλησίας και των αξιωματούχων της και ήταν φυσικό επόμενο ότι θα δημιουργούσαν ένταση και προστριβές σε τομείς που αμφισβητούνταν υφιστάμενα προνόμια και σχέσεις εξουσίας. Η ρήξη ήταν άμεση⁶¹ αφού «οι Άγγλοι αμέσως έδειξαν απερίφραστα ότι ήταν έτοιμοι να συζητήσουν φυσικά και νομικά δίκαια αλλά όχι ελέη και προνόμια».⁶² Για τους πρώτους Βρετανούς αξιωματούχους οι πρακτικές της Εκκλησίας φαίνονταν ως αντιδραστικές αφού την θεωρούσαν ως συστατικό μέρος ενός συστήματος εκμετάλλευσης και δωροδοκίας.⁶³

Στις περισσότερες χώρες ένα από τα κρίσιμα σημεία στην ιστορία του κάθε έθνους ήταν η σύγκρουση μεταξύ της αναδυόμενης εθνικής ελίτ και της Εκκλησίας για τον έλεγχο του μεγάλου μηχανισμού της μαζικής εκπαίδευσης που έκτιζαν τα έθνη - κράτη.⁶⁴ Στην Κύπρο η πτυχή αυτή της σύγκρουσης εμφανίστηκε μεταγενέστερα της σύγκρουσης που αφορούσε στα προνόμια της Εκκλησίας στους άλλους τομείς και μέσα σε διαφορετικό πλαίσιο και ρόλους, καθώς και διακυβεύματα, αφού βρήκε συσπειρωμένη την κυπριακή αστική τάξη και την Εκκλησία ενάντια στους Βρετανούς.⁶⁵ Η σύγκρουση της κυπριακής αστικής τάξης με την εκκλησιαστική ιεραρχία δεν αφορούσε, πρωτίστως, στον έλεγχο του εκπαιδευτικού

⁶⁰ Βλ. Ρίχτερ, *Ιστορία*, ό.π., σ. 89.

⁶¹ Βλ. Loizos, «Αλλαγές», ό.π., σ. 103.

⁶² Εγγλεζάκης Βενέδικτος (1986), «Η Εκκλησία της Κύπρου από το 1878 Μέχρι το 1955», σσ. 31-62, Διαλέξεις Λαϊκού Πανεπιστημίου, Αρ. 2, Εκδόσεις Δήμου Λευκωσίας, σ. 33. Βλ. επίσης Περισιάνης, «Θρησκεία», ό.π., σ. 251.

⁶³ Βλ. Georghallides, *History of Cyprus 1918-1926*, ό.π., σσ. 57-58.

⁶⁴ Βλ. Lipset and Rokkan, «Cleavage Structures», ό.π., σ. 38. Ο Hobsbawm σημειώνει ότι «η ροπή προς τη μείωση του ρόλου της εκκλησίας ενισχύθηκε από την άμεση επίθεση που εξαπέλυσαν πολυάριθμα πολιτικά καθεστώτα κατά της περιουσίας και των προνομίων της εκκλησίας και του κλήρου, καθώς και από την ολοένα και μεγαλύτερη τάση των κυβερνήσεων ή άλλων κοσμικών φορέων να αναλάβουν αυτοί τα καθήκοντα που ως τότε εκτελούσαν κατά το πλείστον εκκλησιαστικοί φορείς». Βλ. Hobsbawm, *Επαναστάσεων*, ό.π., σ. 315.

⁶⁵ Βλ. Persianis, *Church*, ό.π., σ. 19.

συστήματος, όπως ήταν η περίπτωση της Δυτικής Ευρώπης. Αφορούσε, κυρίως, στο ζήτημα του ελέγχου της μεγάλης εκκλησιαστικής περιουσίας και στους μηχανισμούς εκπροσώπησης των Ελληνοκυπρίων και διεξήχθη μέσα στα πλαίσια του αρχιεπισκοπικού ζητήματος (βλ. κεφάλαιο 8).

Η σύγκρουση είχε στο επίκεντρό της τα οικονομικά προνόμια της Εκκλησίας αλλά και το πολιτικό προνόμιο αντιπροσώπευσης των χριστιανών, με επίπτωση και στο συμβολικό κύρος της Εκκλησίας. Στο οικονομικό πεδίο, οι Βρετανοί αρνούσαν το σκεπτικό ότι το ένα είδος ιδιοκτησίας (η αγροτική και η επιχειρηματική) μπορούσε να συνεισφέρει στα κρατικά έσοδα και ένα άλλο (η εκκλησιαστική) όχι, μια νοοτροπία ενδεικτική της διαφοράς αντίληψης σε μια φιλελεύθερη καπιταλιστική κοινωνία.⁶⁶ Έτσι, κατάργησαν την έως τότε ισχύουσα απαλλαγή της Εκκλησίας από τον φόρο ιδιοκτησίας γης καθώς και τα δικαστικά της δικαιώματα σε θέματα οικογενειακού δικαίου. Επίσης, απαγόρευαν τη χρήση κρατικής συνοδείας κατά την είσπραξη των εκκλησιαστικών φόρων, που είχε ως συνέπεια τη μείωση του εισοδήματος της Εκκλησίας κατά ένα τρίτο. Η μείωση των εισοδημάτων της Εκκλησίας είχε ως αποτέλεσμα τον περιορισμό της εκκλησιαστικής εισφοράς στην εκπαίδευση και τη φιλανθρωπία.⁶⁷ Στο επίπεδο της πολιτικής αντιπροσώπευσης, οι Βρετανοί αρνήθηκαν να αναγνωρίσουν τα προνόμια του κλήρου στη διοίκηση της ελληνικής κοινότητας και οι ιεράρχες, για να διατηρήσουν το ρόλο τους, αναγκάζονταν να ανταγωνιστούν τους λαϊκούς στις εκλογές που θεσμοποιήθηκαν.⁶⁸ Επίσης, μείωσαν και την *ex officio* αντιπροσώπευση της Εκκλησίας στα διάφορα διοικητικά συμβούλια.⁶⁹

Το ζήτημα της διαχείρισης της τεράστιας εκκλησιαστικής περιουσίας, το «εκκλησιαστικό ζήτημα» όπως χαρακτηριζόταν στον Τύπο, αποτέλεσε εστία σύγκρουσης όχι μόνο με τους Βρετανούς αλλά και μεταξύ των Ελληνοκυπρίων σε τακτά χρονικά διαστήματα. Φωνές για έλεγχο της περιουσίας αυτής από «λαϊκούς», εκποίησης της και δημιουργίας ταμείου, καθώς και απόδοσης της στους άκληρους γεωργούς εμφανίστηκαν σε αρκετές περιόδους από πολιτευτές και κόμματα που δεν ανήκαν στη σφαίρα επιρροής της Εκκλησίας. Η πηγή δημιουργίας του λεγόμενου εκκλησιαστικού ζητήματος είχε τις ρίζες της στην αφαίρεση των

⁶⁶ Βλ. Katsiaounis, *Labour*, ό.π., σ. 73. Βλ. επίσης Δημητρίου, *Βικτωριανά*, ό.π., σ. x.

⁶⁷ Βλ. *Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια*, Τόμος Ε', ό.π., σ. 7.

⁶⁸ Βλ. Κατσιαούνης, «Αντιθέσεις», ό.π., σ. 19. Οι Μητροπολίτες Κυπριανός, Κύριλλος και Νικόδημος (όλοι Κιτίου) και ο Ηγούμενος Κύκκου Γεράσιμος εκλέγησαν μέλη του Νομοθετικού (βλ. κεφάλαιο 7).

⁶⁹ Βλ. *Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια*, Τόμος Ε', ό.π., σ. 7.

οικονομικών προνομίων που απολάμβανε η Εκκλησία, με αποτέλεσμα να μην μπορεί να πιέζει με τον ίδιο αποτελεσματικό τρόπο, πλέον, τους διάφορους οφειλέτες της. Έτσι, αναγκάστηκε ζητήσει και τη βοήθεια «λαϊκών» παραγόντων οι οποίοι εμπλάκηκαν έντονα στο ζήτημα αυτό προεξάρχοντας της περιόδου του αρχιεπισκοπικού ζητήματος.⁷⁰

Εξίσου σοβαρή ήταν η πρόκληση και η μείωση του συμβολικού κύρους των Επισκόπων ως προστατών των παραδοσιακών ελίτ, με την ισότιμη μεταχείριση λαϊκών και κληρικών, ιδιαίτερα ενώπιον των δικαστηρίων.⁷¹ Η έναρξη της βρετανικής κατοχής συνοδεύτηκε από μια παράλληλη υποβάθμιση του πολιτικού πατερναλισμού και των πελατειακών σχέσεων που αποτελούσαν συστατικά στοιχεία της παραδοσιακής κοινωνίας και, ειδικότερα, της σχέσης της Εκκλησίας με την κοινωνία. Αυτή η αλλαγή οδήγησε σε μείωση του σεβασμού προς το κατεστημένο του οποίου η Εκκλησία της Κύπρου αποτελούσε κυρίαρχο μέρος.⁷² Όσο περνούσε ο καιρός η σχέση των δύο κυρίαρχων και ανταγωνιστικών μεταξύ τους θεσμών -της κυπριακής Εκκλησίας και του βρετανικού αποικιακού κράτους -επιδεινωνόταν διαρκώς. Η Ορθόδοξη Εκκλησία στην Κύπρο θα αφιέρωνε, τις επόμενες δεκαετίες, όλες της τις δυνάμεις στην αντίσταση απέναντι σε αυτή τη διαδικασία φθοράς της ισχύς της.⁷³ Αντίθετου χειρισμού έτυχε ο βασικός θεσμός των Τουρκοκυπρίων, το ΕΒΚΑΦ, στο οποίο οι Βρετανοί συνέχισαν να παρέχουν τις υπηρεσίες των κρατικών φοροσυλλεκτών.⁷⁴

Υπάρχει, όμως, μια φαινομενική αντίφαση. Αν ο βρετανικός αποικιοκρατισμός επιτάχυνε τη διαδικασία ρήξης με το παρελθόν και συντέλεσε καθοριστικά στην έλευση της νεωτερικότητας, τότε πρέπει να εξηγηθεί η διαίωνηση του εθναρχικού και πολιτικού ρόλου της Εκκλησίας. Μια απάντηση μπορεί να αναζητηθεί στην πολιτικοποίηση της διάκρισης χριστιανών – μουσουλμάνων, που κατοχύρωσαν οι Βρετανοί με τη δομή του Νομοθετικού Συμβουλίου (βλ. κεφάλαιο 6) που άνοιξε το παράθυρο στην Εκκλησία να νομιμοποιεί την εξουσία της και στο πλαίσιο του νέου πολιτικού συστήματος. Το αρχιεπισκοπικό ζήτημα (βλ. κεφάλαιο 8) είχε σημαντική επίδραση σε αυτή τη διαδικασία. Απόρροιά του ήταν ότι, ακόμη και εντός του βρετανικού πλαισίου διοίκησης, ο εκκλησιαστικός θεσμός διατήρησε μια

⁷⁰ Βλ. Georghallides, *History of Cyprus 1918-1926*, ό.π., σσ. 61-62.

⁷¹ Βλ. Georghallides, *History of Cyprus 1918-1926*, ό.π., σσ. 59-61. Ο Georghallides αναφέρεται επίσης στο θόρυβο που προκλήθηκε στην κυπριακή κοινωνία μετά από απόφαση του δικαστηρίου για ξύρισμα δύο ιερέων που παραβίασαν τους δασονομικούς κανονισμούς.

⁷² Βλ. Loizos, «Αλλαγές», ό.π., σ. 101. Βλ. επίσης Katsiaounis, *Labour*, ό.π., σσ. 139-158.

⁷³ Βλ. Holland, *Βρετανία*, ό.π., σ. 27.

⁷⁴ Βλ. Georghallides, *History of Cyprus 1918-1926*, ό.π., σ. 79.

πολιτική εξουσία. Η Εκκλησία αντιμετωπίστηκε με τη λογική ενός πολιτικού οργανισμού, ο οποίος εξέφραζε σε πολιτικό επίπεδο (και όχι μόνο σε πνευματικό) τους Έλληνες της Κύπρου. Αυτό έγινε με τη ψήφιση από το Νομοθετικό Συμβούλιο του Νόμου Περί Εκλογής Αρχιεπισκόπου το 1908, μετά και την προετοιμασία που έγινε από τον Δικηγόρο του Στέμματος. Με τη νομοθεσία αυτή η βρετανική διοίκηση, εμμέσως, αναγνώρισε στο πρόσωπο του Αρχιεπισκόπου Κύπρου την πολιτική εκπροσώπηση των Ελλήνων του νησιού και με εξουσίες που απέρρεαν, πλέον, από τη λαϊκή εντολή, δηλαδή τις εκλογές.⁷⁵ Επιπλέον, η αποτυχία των Βρετανών να προσδώσουν ουσιαστικό αντίκρισμα στους πολιτικούς θεσμούς, επέτρεψε στην Εκκλησία να διατηρεί τον ηγεμονικό της ρόλο.

Οι Βρετανοί, παρά την αντίθεση στα προνόμια της Εκκλησίας και τη σύγκρουση μαζί της, ουσιαστικά της επέτρεψαν να διατηρήσει τον πρωταγωνιστικό της ρόλο. Η εξήγηση για αυτό το φαινόμενο μπορεί να αναζητηθεί στο ότι με αυτό τον τρόπο μπορούσαν να διατηρήσουν ζωντανή, και να υποδαυλίσουν, την αντιπαράθεση σε εθνικό και θρησκευτικό επίπεδο μεταξύ Ελλήνων και Τούρκων, ούτως ώστε η δική τους παρουσία και διαμεσολάβηση να θεωρείται απαραίτητη. Αυτή η αντιπαράθεση, η οποία έντεχνα κατοχυρώθηκε σε θεσμικό επίπεδο μέσω των εκλογικών ρυθμίσεων για το Νομοθετικό Συμβούλιο και τα Δημαρχεία, απέτρεπε ουσιαστικά τους Κύπριους να λειτουργήσουν ενιαία, ενάντια στη βρετανική κατοχή, στο σύνολό τους.

Πέραν της διατήρησης του πρωταγωνιστικού πολιτικού της ρόλου, η Εκκλησία διατήρησε σε σημαντικό βαθμό και την οικονομική της επιφάνεια. Παρά τις απώλειες που υπέστη, εξακολουθούσε, γενικά, να διαθέτει μεγάλο πλούτο και να αποτελεί τον μεγαλύτερο ιδιοκτήτη γης στη χώρα.⁷⁶ Παρά τη φορολόγηση, δεν αφαιρέθηκε περιουσία από την Εκκλησία και, παράλληλα, διατήρησε την απονομή του οικογενειακού δικαίου (γάμοι, διαζύγια). Η παραδοσιακή αφοσίωση των Κυπρίων στην Εκκλησία τους και η αποτυχία εισαγωγής οποιονδήποτε καινοτομιών εκ μέρους των Βρετανών ώστε να αντισταθμίσουν τις κοινωνικές και εκπαιδευτικές δραστηριότητες της Εκκλησίας, καθώς και η μεγαλύτερη αποδοτικότητα των φορολογικών πρακτόρων της κυβέρνησης συνέτειναν στο κλίμα εχθρότητας έναντι των Βρετανών και της διατήρησης της αφοσίωσης τους προς την Εκκλησία.⁷⁷ Αυτές οι

⁷⁵ Την ανάγκη διαφοροποίησης του ρόλου της Εκκλησίας μέσα στους κόλπους της ελληνικής κοινότητας σημειώνει και ο Μιχαήλ. Βλ. Μιχαήλ, «Αρχιεπισκοπικό», ό.π., σ. 357.

⁷⁶ Βλ. Katsiaounis, *Labour*, ό.π., σ. 77.

⁷⁷ Βλ. Georghallides, *History of Cyprus 1918-1926*, ό.π., σ. 63.

παράμετροι αποτελούν σημαντικό μέρος της εξήγησης του φαινομένου της διατήρησης της ισχυρής επιρροής της Εκκλησίας μέσα στα λαϊκά στρώματα. Υπήρχε, όμως, όπως σημειώνει ο Beaud, και το ζήτημα της ιδεολογικής νομιμοποίησης, ένα ζήτημα καθοριστικό για όλους τους θρησκευτικούς θεσμούς, που ήθελαν να ελέγχουν τη διακίνηση ιδεών.⁷⁸

4.3 Η σχέση Εκκλησίας και εθνικισμού

Μπροστά στα νέα δεδομένα, η Εκκλησία έπρεπε να βρει έναν καινούριο μηχανισμό νομιμοποίησης τόσο της παρουσίας της, όσο και της πολιτικής της δραστηριότητας.⁷⁹ Το εργαλείο της εκ νέου νομιμοποίησης αποτέλεσε ο εθνικισμός, τον οποίο η Εκκλησία αξιοποίησε, συστηματικά, προς υποβοήθηση του στόχου της για αμφισβήτηση της αποικιοκρατικής εξουσίας και διατήρησης του υπέρ της συσχετισμού δυνάμεων εντός της ελληνικής κοινότητας του νησιού.

«Η διαδικασία εξορθολογισμού εισάγεται σε πιο μεγάλο βαθμό με την αποικιοκρατία που φέρνει μαζί της μια σειρά αλλαγών, που κανονικά θα περιμέναμε να μειώναν τη θρησκευτικότητα και να συντέιναν στην εκκοσμίκευση. Τέτοια χαρακτηριστικά ήταν: η δημιουργία της αποικιοκρατικής κεντρικής εξουσίας, οι σχέσεις ιδιοκτησίας που καθιερώνονται, μια κάποια εκβιομηχάνιση, η γραφειοκρατία, κτλ. Μπαίνει όμως ένα νέο στοιχείο που κρατά τη θρησκευτική ζωή σε ψηλά επίπεδα: το στοιχείο αυτό ήταν η σύγκρουση της ορθόδοξης εκκλησίας και της αποικιοκρατικής κυβέρνησης, που επέφερε μια πιο στενή σύνδεση του εθνικισμού με τη θρησκεία και που απεσόβησε τα αποτελέσματα της εκκοσμίκευσης».⁸⁰

Η Εκκλησία της Κύπρου βρήκε στο πρόσωπο των Βρετανών έναν «εχθρό» μέσω του οποίου θα διατηρούσε τον δικό της προνομιακό καθεστώς εξουσίας. Αντιμετωπίζοντας το δίλημμα της εξασθένησης της εξουσίας της και της εισαγωγής λαϊκών μορφών εξουσίας, κατασκεύασε μια «εικόνα εχθρού» που αποτελούσε για αυτήν πηγή εξουσίας χωρίς να παραγνωρίζεται βέβαια και το λαϊκό έρεισμα που συνέχισε να απολαμβάνει η κυπριακή Εκκλησία.⁸¹ Η ύπαρξη και παρουσία του εχθρού αποτελεί, σύμφωνα με αυτή τη συλλογιστική, συλλογική απειλή για την τάξη και τις αξίες του ποιμνίου, τις οποίες η Εκκλησία ανέλαβε να προστατέψει και να διασφαλίσει.

⁷⁸ Βλ. Beaud, *Καπιταλισμού*, ό.π., σ. 45.

⁷⁹ Βλ. Αναγνωστοπούλου, «Εκκλησία», ό.π., σ. 200.

⁸⁰ Βλ. Περισιτιάνης, «Θρησκεία», ό.π., σ. 256.

⁸¹ Ο Beck γράφει ότι σε όλες τις μέχρι τώρα κοινωνίες υπάρχουν δύο είδη εξουσίας: η μια πηγάζει από το λαό και η άλλη από τον εχθρό. Βλ. Beck, *Επινόηση*, ό.π., σ. 171.

Οι πρώτες δραστηριότητες εθνικού περιεχομένου ενάντια στην αποικιακή εξουσία προήλθαν, έτσι, από τους Επισκόπους και τη μορφωμένη αστική τάξη, που σχετιζόταν με αυτούς, λόγω της επίθεσης που δέχτηκε η Εκκλησία.⁸² Παρόλο που η ιδεολογία του εθνικισμού εξετάζεται στο επόμενο κεφάλαιο, κάποια ζητήματα που αφορούν στη σχέση και αλληλεπίδραση Εκκλησίας και εθνικισμού, σε ιδεολογικό αλλά και πολιτικό επίπεδο, μπορούν να επισημανθούν εδώ. Στα πρώτα χρόνια της βρετανικής κατοχής η εθνικιστική ιδεολογία δεν κυριάρχησε μέσα στην Εκκλησία αφού η ιδέα του έθνους ήταν ένα νεωτερικό στοιχείο το οποίο η Εκκλησία, ως εκφραστής της παράδοσης, αντέκρουε.⁸³ Το αρχιεπισκοπικό ζήτημα υπήρξε η αφορμή «εθνικοποίησης» της Εκκλησίας η οποία στράφηκε στον εθνικισμό για να κερδίσει αφενός ξανά τη νομιμοποίηση από τον κόσμο, αλλά και αφετέρου για να τον χρησιμοποιήσει ως εργαλείο ομογενοποίησης των πολιτικών αιτημάτων κάτω από την ηγεσία της.⁸⁴ Η Εκκλησία, ως μέρος της παλιάς άρχουσας τάξης, στη προσπάθειά της να ανταγωνιστεί την αναδυόμενη εθνική αστική τάξη και τους Βρετανούς, έπρεπε να προσαρμοστεί και να αποκτήσει μια νέα νομιμότητα και η ταύτισή της με το έθνος ήταν ένας σύγχρονος τρόπος να το κάνει αυτό. Η εθναρχική παράδοση της Εκκλησίας, ο έλεγχος της επί του εκπαιδευτικού συστήματος και το ισχυρό θρησκευτικό αίσθημα του λαού την καθιστούσαν πόλο αντιαποικιακής δραστηριότητας.

Ενδεικτικός του καινούριου αυτού ρόλου της κυπριακής Εκκλησίας ήταν ο πρωταγωνιστικός ρόλος που ανέλαβε στη διεξαγωγή εθνικού χαρακτήρα εκδηλώσεων στη διάρκεια των Βαλκανικών Πολέμων. Ιδιαίτερη μνεία μπορεί να γίνει στην εγκύκλιο που εξέδωσε ο Αρχιεπίσκοπος τον Οκτώβριο του 1912 για συλλογή χρημάτων υπέρ του ελληνικού στρατού, τις οδηγίες για σχηματισμό ερανικών επιτροπών με συμμετοχή ιερέων, μουχτάρηδων και δασκάλων, καθώς και η προτροπή του για να δώσουν οι πρόκριτοι το καλό παράδειγμα με δικές τους εισφορές.⁸⁵ Οι Κύπριοι ιεράρχες λόγω του εκκλησιαστικού τους σχήματος και της εμπειρίας τους από τον θεσμό των «κανονικών» και των «ζητειών», μπορούσαν να

---

⁸² Βλ. Katsiaounis, «Change», ό.π., σ. 227.

⁸³ Μαυράτσας Καίσαρ (2003), *Εθνική Ομοψυχία και Πολιτική Ομοφωνία: Η Ατροφία της Ελληνοκυπριακής Κοινωνίας των Πολιτών στις Απαρχές του 21^{ου} Αιώνα*, Εκδόσεις Κατάρτι, Αθήνα, σ. 66.

⁸⁴ Βλ. Katsiaounis, *Labour*, ό.π., σ. 76. Βλ. επίσης Μαυράτσας, *Ομοψυχία*, ό.π., σ. 66.

⁸⁵ Παπαπολυβίου Πέτρος (1997), *Η Κύπρος και οι Βαλκανικοί Πολέμοι. Συμβολή στην Ιστορία του Κυπριακού Εθελοντισμού*, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών, Λευκωσία, σ. 108.

διεκπεραιώσουν πιο αποτελεσματικά από τον καθένα το καθήκον αυτό. Εντύπωση προκάλεσε επίσης η κατάταξη επτά δόκιμων μοναχών της Μονής Κύκκου ως εθελοντών στον πόλεμο.⁸⁶

Ο Holland γράφει ότι ο ρόλος που διαδραμάτισε η κυπριακή Εκκλησία στη διαδικασία σχηματισμού εθνικού αισθήματος είναι το κλειδί για την κατανόηση των αντιφάσεων που εκ πρώτους παρουσίαζε το ενωτικό κίνημα, το οποίο, ενώ ήταν συνδεδεμένο με ένα θρησκευτικό θεσμό (Εκκλησία) με αναχρονιστικά χαρακτηριστικά, «άνθιζε σε πείσμα της νεωτερικότητας».⁸⁷ Στην εποχή που έκανε την εμφάνισή της η εθνικιστική ιδεολογία, η Εκκλησία ήταν ο κατ' εξοχήν θεσμός της ταυτότητας των χριστιανών της Κύπρου. Η ελληνοκυπριακή εθνική ταυτότητα προσδιορίστηκε κατ' εξοχήν από τη θρησκεία, με την Εκκλησία να παρουσιάζεται ως ο φορέας που διατήρησε το ελληνικό στοιχείο στη χώρα.⁸⁸ Για τις μάζες εν γένει κριτήριο του εθνικισμού ήταν η θρησκεία, αφού Έλληνας σήμαινε ορθόδοξος, μια νοοτροπία που διευκόλυνε την κυριαρχία της Εκκλησίας. Αυτό βέβαια δεν είναι κάτι παράξενο, ούτε και αποκλειστικά κυπριακό φαινόμενο. Η Εκκλησία παρέμεινε ένας σημαντικός θεσμός συνέχειας με το παρελθόν και, ταυτόχρονα, ο κατ' εξοχήν θεσμός εξουσίας επί των χριστιανών.

Στη σύγκρουση μεταξύ Εκκλησίας και Βρετανών, η πρώτη ενσωμάτωσε τον εθνικισμό στον πολιτικό της λόγο και πρακτική, υιοθετώντας το ενωτικό αίτημα, πράγμα που της έδωσε τη δυνατότητα να ελίσσεται και να προσαρμόζεται και, έτσι, να αποκτήσει μια εκ νέου νομιμοποίηση. Ο ανώτερος κλήρος, γράφει ο Ρίχτερ, «προσαρμόστηκε στις απαιτήσεις των νέων αφεντικών διατηρώντας παράλληλα την επιρροή του επί των πιστών. Οι ανώτεροι κληρικοί είχαν αυξήσει μάλιστα την επιρροή τους τιθέμενοι επικεφαλής της κίνησης που επεδίωκε την ένωση με την Ελλάδα».⁸⁹

Η αλληλεπίδραση των δύο αυτών παραμέτρων οδήγησε σε ένα παράξενο και, μερικώς, αντιφατικό ιδεολογικό κράμα. Η αντιφατικότητα προκύπτει από τη θεωρητική ασυμβατότητα των εκκλήσεων Εκκλησίας και εθνικισμού: η πρώτη δικαιολογεί τα πάντα με επίκληση μιας μεταφυσικής δύναμης και του Επέκεινα, ενώ ο δεύτερος στρέφεται στην εγκοσμιότητα. Η σχέση μεταξύ έθνους και θρησκείας είναι ιστορικά και εννοιολογικά περίπλοκη, επειδή η

⁸⁶ Βλ. Παπαπολυβίου, *Η Κύπρος και οι Βαλκανικοί Πολέμοι*, ό.π., σ. 170.

⁸⁷ Βλ. Holland, *Βρετανία*, ό.π., σσ. 24-25.

⁸⁸ Για το ρόλο της Εκκλησίας της Κύπρου στη διάπλαση αυτής της ελληνικότητας βλ. επίσης Τζερμιάς, *Ιστορία*, ό.π., σ. 90. Για τη σχέση εθνικισμού και θρησκείας βλ. Hobsbawm, *Έθνη*, ό.π., σσ. 99-105 και Λέκκας, *Εθνικιστική Ιδεολογία*, ό.π., σσ. 178-193.

⁸⁹ Βλ. Ρίχτερ, *Ιστορία*, ό.π., σ. 94.

θρησκεία αποτελεί αναπόσπαστο στοιχείο της δημιουργίας και της επιβίωσης στο χρόνο των εθνών αλλά, ταυτόχρονα, βρίσκεται σε δυσαρμονία με αυτά.⁹⁰ Το αντιφατικό στοιχείο, στη συγκεκριμένη περίπτωση, είναι ότι μια νεωτερική και δυναμικά επαναστατική ιδεολογία υιοθετήθηκε από τον πλέον συντηρητικό θεσμό, που χαρακτηριζόταν από υπερβολική προσήλωση στην παράδοση και εμμονή στην κοινωνική στατικότητα.⁹¹ Ο Holland διατυπώνει την θέση ότι το ενωτικό αίτημα περιβάλλετο από αντιδραστικότητα και σκοταδισμό λόγω ακριβώς της σύνδεσής του με την Εκκλησία.⁹²

Η σχέση ανάμεσα στην Εκκλησία και τις αστικές ομάδες, που έφεραν μαζί τους τον εθνικισμό, δεν ήταν μονόπλευρης κατεύθυνσης αλλά αμφίδρομη. Η Εκκλησία και -ειδικότερα ο ανώτερος κλήρος- επέδρασαν στη φύση και τον χαρακτήρα του ελληνοκυπριακού εθνικισμού, όπως και στις ομάδες της αστικής τάξης που τον εισήγαγαν, αλλά δέχτηκαν και αυτοί, με τη σειρά τους, τις επιδράσεις από αυτές τις αστικές ομάδες που εισήγαγαν τον εθνικισμό, κυρίως μέσω του αρχιεπισκοπικού ζητήματος και στην Εκκλησία. Η Εκκλησία αποτέλεσε το πλαίσιο μέσα στο οποίο διεξήχθη η κοινωνική, πολιτική και ιδεολογική διαμάχη και αυτό δεν πρέπει να ξενίζει διότι η Εκκλησία, ως ο μοναδικός αυτόχθονας θεσμός της ελληνικής ορθόδοξης κοινότητας, περιέκλειε στους κόλπους της τις αντιπαραθέσεις, τις συγκρούσεις και τις αντιθέσεις αυτής της κοινότητας. Η αστική τάξη, που αποκτούσε ολοένα και περισσότερη δύναμη μετά τη βρετανική κατοχή, προσπαθούσε να αφαιρέσει από την ιεραρχία της Εκκλησίας το προνόμιο της διαχείρισης της μεγάλης εκκλησιαστικής περιουσίας ή, τουλάχιστον, να πετύχει ενεργό συμμετοχή σε αυτή τη διαχείριση. Αυτή η σύγκρουση εκφράστηκε με το Αρχιεπισκοπικό το οποίο θα εξετάσουμε στο κεφάλαιο οκτώ.

Ούτε η εθνικιστική ρητορική έμεινε ανεπηρέαστη μέσα από την αλληλεπίδραση εθνικισμού και Εκκλησίας. Ο εθνικισμός χρησιμοποίησε θρησκευτικές αναφορές και αυτό δεν ήταν παράδοξο, αν αναλογιστούμε ότι η βασική ορίζουσα της ταυτότητας των Ελλήνων ήταν η ορθόδοξη θρησκεία. Η ιδιοποίηση της θρησκείας από τον εθνικισμό είναι πολιτικού χαρακτήρα ενέργεια, η οποία αποσκοπεί στον προσδιορισμό, τη συσπείρωση και την παρακίνηση του εθνικού σώματος να πετύχει άμεσους στόχους, όπως η ανεξαρτησία του έθνους. *«Ανάμεσα στη παραδοσιακή θρησκεία και τον εθνικισμό που εκφέρει θρησκευτικό λόγο*

---

⁹⁰ Grosby Steven (2006), *Εθνικισμός*, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, σ. 94.

⁹¹ Βλ. Γιαλλουρίδης, «Κυπριακό Κομματικό Σύστημα», ό.π., σ. 165.

⁹² Βλ. Holland, *Βρετανία*, ό.π., σ. 33.

υπάρχει τεράστια διαφορά. Στη δεύτερη περίπτωση πρόκειται για την πολιτικοποίηση της θρησκείας (ή εθνικοποίηση της) και όχι για το αντίστροφο».⁹³

Η παρουσία του θρησκευτικού στοιχείου στον εθνικιστικό λόγο δηλώνει τη διαφοροποίηση του κοινωνικού ρόλου της θρησκείας και αποτελεί έμμεση ένδειξη πως η υπέρβαση της παραδοσιακής κοινωνίας έχει αρχίσει να συντελείται. Αυτό επιβεβαιώνεται και από το ότι η εμφάνιση του εθνικισμού, ακόμα και όταν έχει έντονο θρησκευτικό περιεχόμενο (π.χ. Βαλκάνια), ακολουθεί την αποδυνάμωση της κοινωνικής ισχύος του κλήρου και την ταυτόχρονη άνοδο εκείνων των λαϊκών στρωμάτων των οποίων ο κοινωνικός ρόλος είναι καθόλα κοσμικός (κρατικών αξιωματούχων, αστών, διανοούμενων, εμπόρων).⁹⁴

Ο εθνικισμός, ως πολιτική ιδεολογία, έχει το μεγάλο πλεονέκτημα να μπορεί να «συνυφαίνεται ταυτόχρονα και με εκσυγχρονιστικά και με παραδοσιακά κινήματα».⁹⁵ Αυτή η πολυμορφία και πλαστικότητα του εθνικισμού τού επιτρέπει να εξομοιώνεται με ανθρωπολογικές κατηγορίες, όπως η συγγένεια, και αυτή του η ιδιότητα εξηγεί την ταύτιση εθνικισμού και Εκκλησίας στην Κύπρο, καθώς και την αξιοποίηση της θρησκείας στα πλαίσια του εθνικιστικού λόγου. Ο εθνικισμός, αν και σύγχρονη ιδεολογία, έχει μια ιδιόμορφη αντίληψη για το χρόνο τον οποίο παρουσιάζει ως ομοιογενή και κενό. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια πρέπει να κατανοήσουμε την υπό διαμόρφωση αντίληψη από το χώρο της Δεξιάς και της Εκκλησίας των «ελληνοχριστιανικών ιδεωδών», ορολογία που εξέφραζε την προσαρμογή της παραδοσιακής χριστιανικής ταυτότητας στο πλαίσιο της εθνικιστικής ιδεολογίας. Αυτή η προσαρμογή έλαβε χώρα στο κυρίαρχο πλαίσιο των εκκλησιαστικών δομών, πράγμα που επέτρεψε σε παραδοσιακές δυνάμεις, όπως η ιεραρχία και η θρησκεία, να συνεχίσουν να διαδραματίζουν πρωταγωνιστικό ρόλο στον πολιτικό λόγο και πρακτική.⁹⁶

Η διατήρηση του ρόλου της Εκκλησίας στην κοινωνική και πολιτική ζωή και η παράλληλη υιοθέτηση εθνικιστικού λόγου από αυτήν (ενωτικό αίτημα), είχε επίδραση και στον ίδιο τον εθνικιστικό λόγο, αφού έγινε πιο συντηρητικός και με λιγότερες απαιτήσεις απέναντι τόσο στην αποικιοκρατική δύναμη όσο και απέναντι στο ελληνοκυπριακό κοινωνικό κατεστημένο του οποίου σταδιακά αρκετοί από τους εκφραστές του αποτέλεσαν μέρος. Οι κοινωνικές και

⁹³ Βλ. Λέκκας, *Εθνικιστική Ιδεολογία*, ό.π., σσ. 189, 193.

⁹⁴ Βλ. Λέκκας, *Εθνικιστική Ιδεολογία*: ό.π., σ. 182.

⁹⁵ Βλ. Λέκκας, *Εθνικιστική Ιδεολογία*, ό.π., σσ. 13, 73.

⁹⁶ Panayiotou Andreas (2006), «Lenin in the Coffee-shop: the Communist Alternative and Forms of non-western Modernity», *Postcolonial Studies*, Vol. 9, No. 3, σσ. 267-280, σ. 277.

ιδεολογικές διεργασίες που λάμβαναν χώρα δεν δημιούργησαν τέτοιας έκτασης ανατροπές που να επηρεάσουν τους παραδοσιακούς θεσμούς της κυπριακής κοινωνίας. Η Εκκλησία διατήρησε σε μεγάλο βαθμό την εξουσία (οικονομική και πολιτική) που είχε κατά την οθωμανική περίοδο και, επιπλέον, κατάφερε να τη νομιμοποιήσει και επί Βρετανών.⁹⁷ Η δύναμη ορισμένων κοινωνικών θεσμών είναι τόσο μεγάλη που, ακόμα και αν αποδομηθούν μέσω της αποκάλυψης της κοινωνικής τους καταγωγής (ότι κάποιοι θεσμοί, δηλαδή, ευνοούν περισσότερο ορισμένες κοινωνικές ομάδες ή τάξεις), δεν σημαίνει ότι σταματούν να ασκούν επίδραση στην κοινωνία στο σύνολο της.⁹⁸ Η πολυπλοκότητα της σχέσης Εκκλησίας και εθνικισμού και τα ασαφή όρια του κάθε παράγοντα καθιστούν εξαιρετικά δύσκολο να αποδειχθεί με βεβαιότητα πότε η Εκκλησία επηρεάζει και χρησιμοποιεί τον εθνικισμό, πότε ο εθνικισμός επιδρά στην Εκκλησία και πότε τα δύο συμβαίνουν ταυτόχρονα.

Συνοψίζοντας τα προλεχθέντα, ένας συνδυασμός παραγόντων -υλικό όπως η οικονομική ισχύς της Εκκλησίας- πολιτικό -όπως η συνεχιζόμενη διάκριση του πολιτικού (εκλογικού) σώματος σε χριστιανούς και μουσουλμάνους- πολιτισμικοί, πνευματικοί και ιστορικοί λόγοι αλλά και η ίδια η προσαρμοστικότητα της Εκκλησίας, της επέτρεψαν, παρόλη την αμφισβήτηση των προνομίων και εξουσιών της από τους Βρετανούς, να συνεχίσει να ασκεί κυρίαρχο ρόλο στα πλαίσια της ελληνοκυπριακής κοινότητας. Η σύγκρουση με τους Βρετανούς και ο ρόλος της Εκκλησίας ως ο μοναδικός πολιτικός φορέας την περίοδο αυτή, της επέτρεψαν να τεθεί επικεφαλής του κινήματος με στόχο την Ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα. Η υιοθέτηση του πολιτικού αιτήματος της Ένωσης επέτρεψε στην Εκκλησία να αποκτήσει ένα ισχυρό ιδεολογικό εργαλείο επιβολής, στο οποίο δεν μπορούσε εύκολα να αντιταχθεί κανένας Ελληνοκύπριος.

---

⁹⁷ Βλ. Αναγνωστοπούλου, «Εκκλησία», ό.π., σ. 198.

⁹⁸ Bruce Steven (2007), *Κοινωνιολογία*, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, σ. 39.

Το ιδεολογικό πλαίσιο

Η μελέτη των πολιτικών ιδεολογιών είναι κεφαλαιώδους σημασίας διότι διαθέτουν την ικανότητα να παρακινούν και να καθοδηγούν για πολιτική δράση. Οι ιδέες, αν και δεν αποτελούν παθητική αντανάκλαση διαπλεκόμενων συμφερόντων και προσωπικών φιλοδοξιών, δεν εμφανίζονται στο κενό αλλά διαμορφώνονται από τις πολιτικές, κοινωνικές και ιστορικές προϋποθέσεις και συγκυρίες της κάθε εποχής. Κάθε ισορροπημένη και πειστική αντίληψη της πολιτικής ζωής προϋποθέτει την κατανόηση της συνεχούς αλληλεπίδρασης μεταξύ ιδεολογιών, από τη μια, και των ιστορικών και υλικών δυνάμεων, από την άλλη.¹

Στο κεφάλαιο αυτό εξετάζεται ο ρόλος των ιδεών στην αλλαγή που συντελέστηκε στην κυπριακή κοινωνία κατά τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα. Ειδικότερα, παρατηρούμε τη διάρρηξη της παραδοσιακής τάξης πραγμάτων, που στο επίπεδο των ιδεών έλαβε χώρα κυρίως μέσω της ιδεολογίας του εθνικισμού, αλλά και την εμφάνιση και διάδοση των πρώτων σοσιαλιστικών ιδεών. Οι πολιτικές ιδεολογίες διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στην πολιτικοποίηση, «εθνικοποίηση» (nationalization) και οργάνωση της πολιτικής ζωής στην Κύπρο και συνέτειναν στην ανάπτυξη αντιαποικιακών αισθημάτων, στάσεων και συμπεριφορών. Αυτή η αντιαποικιακή συμπεριφορά και οι διάφορες εκφάνσεις της μας ενδιαφέρουν, παρακάτω, σε σχέση με τις διαφορετικές αντιλήψεις διεξαγωγής του αντιαποικιακού αγώνα από τις διάφορες πολιτικές παρατάξεις στην Κύπρο.

Η εμφάνιση των πολιτικών ιδεολογιών συνδέεται με την εισαγωγή των μαζών στην πολιτική. Τα δύο φαινόμενα φαίνεται να είναι αλληλένδετα. Στις σύγχρονες κοινωνίες, με την έλευση των μαζών στο πολιτικό προσκήνιο, δημιουργήθηκε ένα κενό πολιτικής εκπαίδευσης, το οποίο κάλυψαν οι ιδεολογίες, οι οποίες έχουν τη δυνατότητα της μαζικής έκκλησης. Η ιδεολογία αποτελεί ένα διακριτό θεωρητικό πλαίσιο ή παράδειγμα (paradigm) θεώρησης της πολιτικής πραγματικότητας,² το οποίο βοηθά τα άτομα να

¹ Βλ. Heywood, *Political Ideologies*, ό.π., σσ. 2-3.

² Βλ. Heywood, *Εισαγωγή στην Πολιτική*, ό.π., σσ. 71-73. Ο όρος ιδεολογία, αναφέρεται, επινοήθηκε το 1796 από τον Γάλλο φιλόσοφο Destutt de Tracy, ο οποίος τον χρησιμοποίησε για να ορίσει μια νέα επιστήμη των ιδεών. Κατά τον 19^ο αιώνα αποδόθηκε στον όρο ένα νόημα που αποδείχτηκε ανθεκτικότερο. Το καινούριο αυτό νόημα οφειλόταν στον Μαρξ, γράφει ο Heywood, ο οποίος συνέδεσε την ιδεολογία με τις ιδέες της κυρίαρχης τάξης, οι οποίες συντηρούν και διακονούν το ταξικό σύστημα. Αν και σημειώνει ότι δεν υπάρχει καθολικά αποδεκτός ορισμός, ορίζει την ιδεολογία ως ένα συνεκτικό σύνολο ιδεών που παρέχει μια βάση για οργανωμένη πολιτική δράση, ανεξαρτήτως αν αυτή αποσκοπεί στη διατήρηση, μεταβολή ή ανατροπή του υπάρχοντος συστήματος σχέσεων εξουσίας. Όλες οι ιδεολογίες επιτελούν τρεις λειτουργίες. Περιγράφουν

προσανατολίζονται μέσα στην κοινωνική πολυπλοκότητα. Στο ιστορικό γίνεσθαι οι ιδεολογίες παίρνουν τη μορφή ευρύτερων πολιτικών κινημάτων που εμπλέκονται στην κινητοποίηση των μαζών και στον αγώνα για εξουσία.³

5.1 Ο εθνικισμός ως ιδεολογία ανατροπής

Ο εθνικισμός, ως ιδεολογία και ως πολιτικό κίνημα, αναμφίβολα παραμένει ένας από τους πιο σημαντικούς παράγοντες -αν όχι ο σημαντικότερος -που διαμόρφωσαν και καθόρισαν την Ιστορία της Κύπρου για τουλάχιστον ενάμισι αιώνα.⁴ Στο κεφάλαιο αυτό θα ανατρέξουμε στην πορεία ανάδυσης της εθνικιστικής ιδεολογίας, τους φορείς και τους μηχανισμούς διάδοσης της και το πώς επηρέασε την πολιτική πραγματικότητα και τις πολιτικές διευθετήσεις της Κύπρου.

Οι αιώνες μετά τη Γαλλική Επανάσταση είναι αδύνατο να ερμηνευτούν αν δεν κατανοηθεί ο όρος έθνος⁵ και το λεξιλόγιο που προέρχεται από αυτό.⁶ Είναι πολύ δύσκολο να δραπετεύσουμε από τις νοητικές κατηγορίες που το έθνος μάς επέβαλε⁷ και αποτελεί, πλέον, την καινούρια αρχή πολιτικής νομιμότητας που καθιερώθηκε έκτοτε.⁸ Τα έθνη είναι ανθρώπινα δημιουργήματα, αποτελούν μορφές κοινωνικής σχέσης και εργαλείο οργάνωσης του ανθρώπινου βίου, αλλά η ρευστότητα που διακρίνει κάθε κοινωνική σχέση δυσκολεύει τον ερευνητή να ορίσει το έθνος με ακρίβεια.

*«Ένα έθνος απαιτεί ένα σχετικά εκτεταμένο και οριοθετημένο γεωγραφικό χώρο η ύπαρξη του οποίου προϋποθέτει: ένα συγκεκριμένο όνομα που να δηλώνει συλλογικό αυτοπροσδιορισμό, ένα θεσμικό κέντρο, ένα ιστορικό αφήγημα που να διακηρύττει αλλά και να εκφράζει συνέχεια μέσα στο χρόνο, και, τέλος, μία σχετικά ομοιόμορφη κουλτούρα η οποία πηγάζει συνήθως από κοινή γλώσσα, θρησκεία και νόμο».*⁹

Η έννοια του έθνους δεν πρέπει να συγχέεται με αυτή του εθνικισμού. Ο εθνικισμός δεν είναι απλώς φορέας ή εκφραστής της έννοιας του έθνους, αλλά και δημιουργός της,

---

την υφιστάμενη τάξη πραγμάτων, παρέχουν ένα μοντέλο του επιθυμητού μέλλοντος και υποδεικνύουν τον τρόπο με τον οποίο μπορεί και πρέπει να επέλθει η πολιτική αλλαγή.

³ Βλ. Heywood, *Political Ideologies*, ό.π., σ. 13.

⁴ Βλ. Ιωάννου, «Ανάπτυξη», ό.π., σ. 383.

⁵ Ως όρος εμφανίζεται για πρώτη φορά στα 1798 και καθιερώνεται στα τέλη του 19^{ου} αιώνα. Οι περισσότεροι μελετητές συμφωνούν πως η γένεση του εθνικισμού πρέπει να τοποθετηθεί στο πέρασμα από τον 18^ο στον 19^ο αιώνα στην Ευρώπη. Πρόκειται για κατ' αρχήν ευρωπαϊκό φαινόμενο, που εξαπλώνεται ραγδαία μέσα σε λιγότερο από δύο αιώνες σε όλη την υφήλιο. Βλ. Λέκκας, *Ιδεολογία*, ό.π., σ. 90. Για τις διαφορετικές ερμηνείες και προσεγγίσεις του όρου «έθνος» με βάση αντικειμενικά και υποκειμενικά κριτήρια βλ. επίσης: Heywood, *Εισαγωγή στην Πολιτική*, ό.π., σ. 158· Hobsbawm, *Έθνη*, ό.π., σσ.17-21· Λέκκας, *Εθνικιστική Ιδεολογία*, ό.π., σσ. 33-41.

⁶ Βλ. Hobsbawm, *Έθνη*, ό.π., σ. 11.

⁷ Βλ. Λιάκος, *Έθνος*, ό.π., σ. 7.

⁸ Βλ. Doyle, *Επανάσταση*, ό.π., σ. 103.

⁹ Βλ. Grosby, *Εθνικισμός*, ό.π., σσ. 31, 38. Η δυσκολία ορισμού του έθνους, γράφει ο Heywood, οφείλεται στο ότι όλα τα έθνη διαθέτουν ένα μείγμα αντικειμενικών και υποκειμενικών χαρακτηριστικών, πολιτισμικών και πολιτικών. Βλ. Heywood, *Εισαγωγή στην Πολιτική*, ό.π., σ. 158.

διαμορφωτής της.¹⁰ Ο όρος εθνικισμός, γράφει ο Grosby, αναφέρεται σε ένα σύνολο πεποιθήσεων για το έθνος, το οποίο αντιπροσωπεύει μια δύσκολη ισορροπία μεταξύ παράδοσης και καινοτομίας.¹¹ Η σύζευξη πολιτισμικών ορίζουσων και πολιτικών στόχων δημιούργησε και το φαινόμενο του εθνικισμού ο οποίος «προήλθε από τη μεταστροφή της εθνότητας από απλά πολιτισμική κατηγορία σε πολιτικό δικαίωμα για έθνος-κράτος και σημαία».¹²

Η απόσπαση του ατόμου από τους δεσμούς και τους θεσμούς ασφάλειας της παραδοσιακής κοινωνίας το ανάγκαζε να αναζητήσει νέα συλλογικότητα μέσα στην οποία να μπορεί να ενταχθεί και, μέσω της οποίας, να μπορεί να ορίσει την κοινωνική του παρουσία. Σε μια εποχή κατά την οποία εμφανίζονταν καινούριοι θεσμοί, το έθνος αποτέλεσε μια προσπάθεια να καλυφθεί το κενό που δημιουργήθηκε.¹³ Μέσω των τελετουργιών του έθνους, που δανείστηκε πολλά από τις προϋπάρχουσες θρησκευτικές τελετουργίες,¹⁴ οι ξεριζωμένες μάζες χωρικών από την ύπαιθρο απέκτησαν το αίσθημα της συμμετοχής και του συνανήκειν.¹⁵

Η θεωρητική αφετηρία και εμπειρική τεκμηρίωση στην Ευρώπη, κυρίως, καταδεικνύει ότι ο εθνικισμός και η εθνική συνείδηση αποτέλεσαν προϊόντα των κοινωνικοοικονομικών αλλαγών και εξελίξεων, στις οποίες ακολούθως επέδρασαν και τις οποίες συνδιαμόρφωσαν. Ο καπιταλισμός και οι κινητήριες δυνάμεις του αποτέλεσαν προϋπόθεση προκειμένου να γίνει πραγματοποιήσιμη η ιδέα του έθνους.¹⁶ Οι ιδεολογικές ανακατατάξεις, που έφεραν στην επιφάνεια τα ιδεολογικά ρεύματα, τροφοδοτούνταν κυρίως από την ανάπτυξη της παραγωγής, του εμπορίου και του οικονομικού και επιστημονικού ορθολογισμού. Μια ιστορική σύμπτωση, που για κάποιους ερευνητές δεν θεωρείται τυχαία, ήταν η εκβιομηχάνιση και η ανάπτυξη της εμποριοβιομηχανικής κουλτούρας, αφενός, και η εμφάνιση του έθνους και του εθνικισμού, αφετέρου.¹⁷ Οι τάξεις που στήριζαν αυτή τη διαδικασία των ιδεολογικών αλλαγών ήταν αυτές που συνδέονταν άμεσα με την πρόοδο της εποχής: οι εμπορικοί κύκλοι και μερίδα της γαιοκτητικής τάξης, οι τραπεζίτες, η μορφωμένη μεσαία τάξη, οι βιομήχανοι και οι επιχειρηματίες. Δηλαδή, οι εθνικές αστικές τάξεις αποτέλεσαν τους βασικούς φορείς, εισαγωγής και διάδοσης του εθνικισμού.

¹⁰ Βλ. Λέκκας, *Εθνικιστική Ιδεολογία*, ό.π., σσ. 113-114.

¹¹ Βλ. Grosby, *Εθνικισμός*, ό.π., σσ. 5, 22, 23.

¹² Βλ. Hobsbawm, *Έθνη*, ό.π., σ. 146.

¹³ Miller David (2006), *Πολιτική Φιλοσοφία*, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, σ. 128.

¹⁴ Χαρακτηριστικό παράδειγμα ο εκκλησιαστικός σταυρός πάνω στην ελληνική σημαία.

¹⁵ Βλ. Λιάκος, *Έθνος*, ό.π., σ. 79.

¹⁶ Βλ. Beck, *Επινόηση*, ό.π., σ. 157.

¹⁷ Βλ. Hobsbawm, *Έθνη*, ό.π., σ. 28.

Η διαδικασία και οι μηχανισμοί εμφάνισης της κυπριακής αστικής τάξης έχουν ήδη εξεταστεί. Στη συνέχεια του κεφαλαίου θα ιχνηλατήσουμε την ανάπτυξη της εθνικής συνείδησης της ελληνικής κοινότητας του νησιού, η οποία βρήκε έκφραση στο αίτημα για Ένωση με την Ελλάδα και το ρόλο που διαδραμάτισαν σε αυτή την πορεία τα νεοεμφανιζόμενα αστικά στρώματα και η Εκκλησία της Κύπρου.

5.2 Φορείς του εθνικισμού και του ενωτικού αιτήματος

Ο εθνικισμός εξέφραζε στις πλείστες κοινωνίες ισχυρές και ανερχόμενες κοινωνικές δυνάμεις: τους μικρότερους γαιοκτήμονες και την κατώτερη αριστοκρατία, κυρίως, όμως, την εθνική αστική τάξη.¹⁸ Καινούρια μικροαστικά στρώματα έγιναν τα οχήματα των εθνικών κινημάτων, με τους δασκάλους, τους εμπόρους, τους δικηγόρους και τους γιατρούς να αποτελούν τους φορείς της ιδεολογικής προετοιμασίας και της αρχικής κινητοποίησης των εθνικών κινημάτων.¹⁹ Ο εθνικισμός, δηλαδή, υποστηριζόταν από εκείνες τις κοινωνικές δυνάμεις που επιθυμούσαν να αναβαθμίσουν και να νομιμοποιήσουν τη δική τους κοινωνική και πολιτική θέση. Από αυτό προκύπτει και μια σημαντική ιδιότητα του εθνικιστικού φαινομένου, το ότι είναι εξ ορισμού και άμεσα πολιτική ιδεολογία, διότι ωθεί σε συνειδητή συμμετοχή και πράξη και σε συλλογικές ρυθμίσεις που το άτομο θεωρεί ότι το αφορούν.²⁰

Στην Κύπρο, οι κοινωνικές και οικονομικές δυνάμεις, τα πολιτικά και πνευματικά εργαλεία αυτής της πορείας αλλαγής ήταν ήδη έτοιμα: η ανερχόμενη αστική τάξη, που δεν γνώρισε οθωμανική κατοχή και ανέπτυξε σχέσεις με την Ελλάδα, η επιστροφή των γιατρών και των δικηγόρων, ως των κυριότερων εκπροσώπων αυτής της νέας αστικής τάξης από την Ελλάδα, οι έμποροι και οι διανοούμενοι, η δημιουργία σχολείων, η εμφάνιση εφημερίδων, καθώς και ο απόηχος του κρητικού ζητήματος με τη συμμετοχή Κυπρίων εθελοντών στον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897 (πέραν των χιλίων)²¹ και στους Βαλκανικούς Πολέμους (1912-13), συνέβαλαν στη συγκρότηση και εξάπλωση μιας κοσμικής, εθνικής, ελληνικής ταυτότητας.²² Ο Hill αναφέρεται στην προσφορά σημαντικού αριθμού γαϊδουριών για τις ανάγκες του ελληνικού στρατού το 1880, κατά την περίοδο προετοιμασίας για πόλεμο με την Τουρκία και για την αναχώρηση 150 εθελοντών ως ένδειξη για τον εθνικό προσανατολισμό των Ελληνοκυπρίων.²³ Η γλώσσα, η θρησκεία,

¹⁸ Βλ. Hobsbawm, *Επαναστάσεων*, ό.π., σ. 193.

¹⁹ Βλ. Λιάκος, *Έθνος*, ό.π., σ. 22.

²⁰ Βλ. Λέκκας, *Εθνικιστική Ιδεολογία*, ό.π., σ. 69.

²¹ Βλ. Καταλάνος, *Ζήνων*, ό.π., σ. 122.

²² Βλ. Αναγνωστοπούλου, «Εκκλησία», ό.π., σ. 203.

²³ Βλ. Hill, *History of Cyprus*, ό.π., σ. 411.

η κοινή καταγωγή και οι ελληνικές αρχαιότητες που βρίσκονταν στο νησί αποτελούσαν ισχυρή ένδειξη της ελληνικότητας των κατοίκων, πάνω στα οποία μπορούσε να οικοδομηθεί το εθνικό κίνημα.²⁴

Ο σημαντικότερος φορέας των εθνικιστικών ιδεών των τελευταίων δεκαετιών του 19^{ου} αιώνα ήταν η εμπορική αστική τάξη της Λάρνακας, η οποία συγκρότησε ένα συγκεκριμένο πολιτικό λόγο και αίτημα, αυτό της Ένωσης της Κύπρου με την Ελλάδα. Το γεγονός ότι η Λάρνακα αποτελούσε στις τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα την πόλη με τη μεγαλύτερη αναλογία ελληνορθόδοξου πληθυσμού, αποτελεί έναν από τους βασικότερους παράγοντες της πιο εύκολης διάδοσης της εθνικιστικής ιδεολογίας.²⁵ Πέραν των εμπόρων, στη Λάρνακα καθώς και στη Λεμεσό, σημαντικό ρόλο στη διάδοση εθνικών ιδεών διαδραμάτισαν οι απόφοιτοι που προέρχονταν από το Πανεπιστήμιο Αθηνών και ασκούσαν στις πόλεις αυτές ένα σύνολο από νέα επαγγέλματα, όπως ήταν οι δικηγόροι, οι ειδικευμένοι γιατροί και οι καθηγητές-δασκάλοι, οι οποίοι λειτούργησαν ως μια μορφωμένη ελίτ που εξέφραζε το δικό της πολιτικό λόγο. Οι πνευματικοί άνθρωποι, σε Λάρνακα και Λεμεσό, συσπειρώνονταν γύρω από τις εφημερίδες, που άρχισαν να κυκλοφορούν με την εγκατάσταση των Βρετανών, γύρω από τα πνευματικά και πολιτιστικά σωματεία που ιδρύθηκαν στις δύο πόλεις και δραστηριοποιήθηκαν έντονα στη συγγραφή άρθρων για πολιτικά και άλλα ζητήματα που απασχολούσαν τον πληθυσμό.²⁶

Το γεγονός ότι η Λευκωσία είχε επαφή με το εξωτερικό μόνο μέσω της Λάρνακας, όπου βρισκόταν το μεγάλο λιμάνι, λειτουργούσε ανασχετικά σε σχέση με τη μεταφορά ιδεών και αντιλήψεων από άλλες χώρες. Ενώ για την Αρχιεπισκοπή και τον κύκλο από λαϊκούς που την περιέβαλλε, η συνεργασία με την πολιτική εξουσία αποτελούσε όχι μόνο καθιερωμένη πρακτική αλλά και ουσιαστική αντίληψη περί λειτουργίας της κοινότητας, για τη Μητρόπολη Κιτίου και τον εθνικιστικό κύκλο που αναπτύχθηκε γύρω της από το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα τα ελληνικά ιδεώδη και το ελληνικό κράτος αποτελούσαν μόνιμο ιδεολογικό και πολιτικό κέντρο αναφοράς.²⁷

Τα μέλη αυτά της αστικής τάξης, με την οικονομική τους δύναμη, την επιστημονική τους γνώση, τον πολιτικό τους λόγο και την κοινωνική τους υπεροχή, ανέλαβαν σταδιακά τα ηνία της πολιτικής και κοινωνικής ζωής του τόπου, δρώντας ταυτόχρονα ως οι κατεξοχήν φορείς και προπαγανδιστές του εθνικισμού στην Κύπρο. Αυτό επιτυγχανόταν, σύμφωνα με ένα εκ των μελών της κυπριακής αστικής τάξης, διότι ήταν μια τάξη με οικονομική

²⁴ Βλ. Persianis, *Church*, ό.π., σ. 37.

²⁵ Βλ. Μιχαήλ, «Αρχιεπισκοπικό», ό.π., σσ. 309-310.

²⁶ Βλ. Μιχαήλ, «Αρχιεπισκοπικό», ό.π., σ. 311.

²⁷ Βλ. Μιχαήλ, «Αρχιεπισκοπικό», ό.π., σ. 312.

ανεξαρτησία.²⁸ Το αναδυόμενο εθνικιστικό κίνημα είχε διπλό στόχο: αμφισβητούσε τόσο τη βρετανική εξουσία, όσο και το ελληνικό κατεστημένο της εκκλησιαστικής ιεραρχίας και των παραγόντων που βρίσκονταν στον περίγυρό της και που απολάμβανε προνόμια από τον καιρό των Οθωμανών.²⁹ Οι ομάδες αυτές, της αστικής τάξης, αποτελούσαν τη μερίδα της κοινωνίας που ήθελε να ξεφύγει από τον εναγκαλισμό της Εκκλησίας και να αποκτήσουν αυτόνομη θέση στο σύστημα εξουσίας της κυπριακής κοινωνίας.

Το κυρίαρχο αίτημα των αστικών τάξεων στην Ευρώπη ήταν η ελευθερία.³⁰ Σε χώρες όπως η Αγγλία, η ελευθερία παρέπεμπε στον κτητικό ατομικισμό και την οικονομική ελευθερία. Στην Κύπρο, όμως, όπου η αστική τάξη παρέμενε απομακρυσμένη από τις κρατικές υποθέσεις και τα προνόμια, αφορούσε κυρίως στην πολιτική ελευθερία και εκφραζόταν μέσω αιτημάτων για κατάργηση των κοινωνικών και πολιτικών προνομίων, για συμμετοχή στην εκκλησιαστική εξουσία και περιουσία και για Ένωση με την Ελλάδα, χωρίς να λείπουν, φυσικά, και οι προσδοκίες του οικονομικού φιλελευθερισμού. Πολλά τμήματα αυτής της τάξης και, ειδικά, οι επαγγελματίες και οι μορφωμένοι, δεν έπαιρναν την αναγνώριση που πίστευαν ότι άξιζαν από την κοινωνία και ελκύονταν ολοένα και περισσότερο στον εθνικισμό, απαιτώντας συμμετοχή στη πολιτική ζωή.

5.2.1 Χαρακτήρας και ιδιομορφίες του εθνικού κινήματος στην Κύπρο. Ο πολιτικός χαρακτήρας του εθνικισμού δεν είναι ομοιόμορφος σε όλες τις κοινωνίες. Σε μερικές περιπτώσεις έχει προοδευτικό και απελευθερωτικό περιεχόμενο, σε άλλες επεκτατικό, σε άλλες απομονωτικό, σε άλλες δημοκρατικό και σε άλλες αντιδραστικό.³¹ Ο χαρακτήρας ενός εθνικού κινήματος διαμορφώνεται από τις περιστάσεις υπό τις οποίες αναπτύσσεται, αλλά και από τον προεξάρχοντα πολιτικό σκοπό με τον οποίο αυτές συνδέονται. Οι διάφορες εθνικιστικές παραδόσεις αντιλαμβάνονται την έννοια του έθνους με διαφορετικούς τρόπους, αλλά δύο αντίθετες προσεγγίσεις είχαν ιδιαίτερη επιρροή, σύμφωνα με τον Heywood. Η μια παρουσιάζει το έθνος κυρίως ως πολιτισμική κοινότητα που τονίζει τη σημασία των εθνοτικών δεσμών και η άλλη ως πολιτική.³²

Ο εθνικισμός στην Κύπρο εμπίπτει στον τύπο εθνικισμού που στη βιβλιογραφία αναφέρεται ως εθνοτικός (πολιτισμικός).³³ Αυτού του είδους ο εθνικισμός προηγείται της

²⁸ Βλ. αναδημοσίευση άρθρου του βουλευτή Κυριάκου Ρωσσίδη στην *Ελευθερία*, 10 Απριλίου 1929, σ. 1. Βλ. επίσης Ιωάννου, «Ανάπτυξη», ό.π., σ. 400.

²⁹ Βλ. Katsiaounis, «Change», ό.π., σ. 230.

³⁰ Βλ. Beaud, *Καπιταλισμού*, ό.π., σ. 125.

³¹ Ο Heywood παραθέτει τέσσερις εκφάνσεις του εθνικισμού: φιλελεύθερη, συντηρητική, επεκτατική και αντιαποικιοκρατική. Βλ. Heywood, *Εισαγωγή στην Πολιτική*, ό.π., σσ. 164-175.

³² Βλ. Heywood, *Εισαγωγή στην Πολιτική*, ό.π., σσ. 159-164.

³³ «Στη Δυτική Ευρώπη ο εθνικισμός ήταν ένα πολιτικό κίνημα με σκοπό τον περιορισμό της κυβερνητικής εξουσίας και τη διασφάλιση των πολιτικών δικαιωμάτων. Αντίθετα, στην Ανατολική Ευρώπη έφτασε σε περιοχές στις οποίες οι πολιτικές ιδέες ήταν λιγότερο ανεπτυγμένες και η κοινωνική δομή «καθυστερημένη» σε σχέση με τη Δυτική

συγκρότησης του κράτους και της καπιταλιστικής ανάπτυξης, όπως έγινε και στην περίπτωση της Κύπρου.³⁴ Χωρίς την πολιτική ανεξαρτησία του έθνους, οι εθνικισμοί αυτοί δεν διαθέτουν το κρατικό πλεονέκτημα των προδρόμων τους και έτσι διαμορφώνουν απελευθερωτικό, αποσχιστικό χαρακτήρα. Το έθνος υπάρχει μόνο ως ιδεολογία και ως σχέδιο προς υλοποίηση.³⁵ Επιπλέον, ο εθνικισμός στην Κύπρο αναπτύχθηκε προτού συντελεστεί η εκβιομηχάνιση και όχι ως απότοκο αυτής, όπως συνέβη στην περίπτωση του δυτικοευρωπαϊκού εθνικισμού.

Ο εθνικισμός στην Κύπρο ξεκίνησε, όπως έχει ήδη σημειωθεί, από τα μεσαία στρώματα της αστικής τάξης που ήρθαν κυρίως από την Ελλάδα. Εισήχθηκε, δηλαδή, εξωγενώς και έγινε μέρος της Μεγάλης Ιδέας, ένα πολιτικό πρόγραμμα στην Ελλάδα με στόχο να ενώσει τους αλύτρωτους Ελληνισμούς.³⁶ Η προέκταση της Μεγάλης Ιδέας στην Κύπρο αντικατοπτρίστηκε στο πολιτικό αίτημα της Ένωσης της νήσου με την Ελλάδα. Το περιεχόμενό του ήταν αλυτρωτικό διότι δεν επεδίωκε ανεξαρτησία αλλά ένωση με ένα άλλο κράτος. Αυτό αποτέλεσε και το πρώτο ιδιόμορφο χαρακτηριστικό του ελληνικού εθνικισμού στην Κύπρο, το ότι, δηλαδή, δεν στόχευε στην ίδρυση ενός ανεξάρτητου κράτους, αλλά θεωρούσε ότι η εθνική οντότητα διασφαλιζόταν μέσω της ένωσης με άλλο κράτος. Η Κύπρος αποδείχθηκε ιδιαίτερα εύφορο έδαφος για τη μεταφύτευση του ελληνικού αλυτρωτισμού στο νησί.³⁷ Η πλειοψηφία του ελληνικού στοιχείου στον πληθυσμό και η συστηματική καλλιέργεια του ενωτικού αιτήματος δημιούργησαν πολύ ευνοϊκές συνθήκες.

Ο εθνοτικός και απελευθερωτικός χαρακτήρας του ελληνοκυπριακού εθνικισμού φαίνεται να τον τοποθετούν στην κατηγορία του αντιαποικιοκρατικού εθνικισμού, αφού εμπνέεται από την αντίθεση στην αποικιοκρατία και από την ιδέα της εθνικής αυτοδιάθεσης. Ταυτόχρονα, όμως, συνδέεται με την επιθυμία για κοινωνική εξέλιξη, πράγμα που του αποδίδει τόσο οικονομική, όσο και πολιτική διάσταση, που είναι επίσης χαρακτηριστική του αντιαποικιοκρατικού εθνικισμού.

---

*Ευρώπη. Εκεί ο εθνικισμός έγινε πρώτα ένα πολιτιστικό κίνημα, «το όνειρο και η ελπίδα των ποιητών και των λογίων», και τα κόμπλεξ κατωτερότητας αναμείχθηκαν με μια υπερ-έμφαση στην «ψυχή» αυτών των λαών, στην αναβίωση του ένδοξου παρελθόντος και στην «αποστολή» τους στον κόσμο». Βλ. Λιάκος, Έθνος, ό.π., σ. 82. Αυτό έχει να κάνει και με το ότι στη Δυτική Ευρώπη, επειδή προηγήθηκε ο αποχωρισμός και η αυτονόμηση των εθνών από το 18^ο αιώνα, επικράτησαν ενοποιητικές τάσεις, σε αντίθεση με την Ανατολική, που επικράτησαν χωριστικές. Για το ίδιο θέμα που αφορά στις δύο βασικές κατηγορίες του εθνικισμού, βλ. επίσης Λέκκας, *Εθνικιστική Ιδεολογία*, ό.π., σσ. 91-93.*

³⁴ Βλ. Μαυράτσας, *Ομοψυχία*, ό.π., σ. 63.

³⁵ Μουζέλης Νίκος (2005), «Νεωτερικότητα, Ύστερη Ανάπτυξη και Κοινωνία Πολιτών», *Κοινωνία Πολιτών*, Τεύχος 11, σ. 5.

³⁶ Η έννοια της Μεγάλης Ιδέας, γράφει ο Λέκκας, αναφέρεται στην επέκταση του εθνικού χώρου (εδαφική, πολιτισμική, οικονομική) σε περιοχές που «δικαιωματικά» θεωρούνται τμήματα του έθνους. Βλ. Λέκκας, *Εθνικιστική Ιδεολογία*, ό.π., σ. 106.

³⁷ Βλ. Μαυράτσας, *Ομοψυχία*, ό.π., σ. 63.

Αν και πρωταρχικά αντιαποικιοκρατικός, συνδέεται και με γνωρίσματα των υπόλοιπων μορφών και ιδιαίτερα της φιλελεύθερης και συντηρητικής εκδοχής. Φορείς των διαφορετικών αυτών εκφάνσεων ήταν διαφορετικές μερίδες της αστικής τάξης με αντικρουόμενα συμφέροντα και αντιλήψεις. Από τη φιλελεύθερη εκδοχή δανείζεται την ιδέα της λαϊκής κυριαρχίας και της συνταγματικής κυβέρνησης. Από τη συντηρητική δανείζεται τις υποσχέσεις περί κοινωνικής συνοχής και δημόσιας τάξης, δίνοντας ταυτότητα και ασφάλεια στα πλαίσια μιας οργανικής ενότητας, όπως γίνεται αντιληπτή η εθνική κοινότητα. Η αφοσίωση στην πατρίδα και η συνείδηση του έθνους προέρχονται από το κοινό παρελθόν. Ο εθνικισμός δημιουργεί εχθρούς που στο εσωτερικό της χώρας αφορούν στον ταξικό ανταγωνισμό, ο οποίος θεωρείται ότι δημιουργεί ρήξεις εντός του έθνους.³⁸ Αυτό θα διαφανεί στα δύο τελευταία κεφάλαια, που μελετάται το Κομμουνιστικό Κόμμα Κύπρου και το πώς αντέδρασε στην εμφάνισή του η εθνική αστική τάξη. Ο αντιαποικιοκρατικός, εθνοτικός χαρακτήρας και το αλυτρωτικό περιεχόμενο ήταν το πρώτο χαρακτηριστικό στοιχείο του εθνικού κινήματος των Ελληνοκυπρίων.

Η δεύτερη ιδιομορφία του ελληνοκυπριακού εθνικού κινήματος αφορά στην ηπιότητά του έναντι των Βρετανών, η οποία υποβοήθησε την προσπάθεια της αποικιοκρατικής Αρχής για απόκτηση ερεισμάτων μέσα στον πληθυσμό. Ενώ ο εθνικισμός των Ελληνοκυπρίων υποστήριζε την αποχώρηση της Κύπρου από τη Βρετανική Αυτοκρατορία, δεν είχε ταυτόχρονα αντιβρετανικό χαρακτήρα. Παρέμενε πάντα μέσα στα πλαίσια της «νομιμότητας» και των λεκτικών παραστάσεων. Πολύ παραστατική αυτής της πραγματικότητας είναι η επιστολή που απέστειλαν τα μέλη της ελληνοκυπριακής πρεσβείας στο Λονδίνο για προώθηση της Ένωσης το 1919, την οποία υπογράφουν ο Αρχιεπίσκοπος Κύπρου και οι βουλευτές, στην οποία αναφέρεται: «*Εχομεν πλήρην και τυφλήν εμπιστοσύνην προς το Βρετανικό Έθνος, εις τας παραδόσεις του, εις τας αρχάς του και εις τα περί δικαιοσύνης αισθήματα του*».³⁹ Παράλληλα, στο ίδιο υπόμνημα κατατέθηκε η εισήγηση εκ μέρους των Ελληνοκυπρίων για παραχώρηση στρατιωτικών και ναυτικών βάσεων στην Κύπρο ως αντάλλαγμα για την αποδοχή της Ένωσης. Λίγα χρόνια αργότερα, σε αρνητική απάντηση του Υπουργού Αποικιών σε ενωτικό υπόμνημα των Ελληνοκύπριων βουλευτών, ένας εξ αυτών εν είδη παραπόνου για την άρνηση των Βρετανών σημείωνε ότι «*το ενωτικόν αίτημαν δεν είναι επαναστατικόν για να τύχει μιας τόσο απρεπούς απάντησις*»,⁴⁰ ενώ επίσημο άρθρο της *Ελευθερίας* το 1929 σημείωνε ότι δεν υπάρχει Έλληνας που να θέλει να «*ριχθεί έστω και μία βολή*» κατά των Άγγλων, οι οποίοι

³⁸ Για τα γνωρίσματα των δύο εθνικισμών βλ. Heywood, *Εισαγωγή στην Πολιτική*, ό.π., σσ. 165, 168-169.

³⁹ *Ελευθερία*, 15 Μαρτίου 1919, σ. 3.

⁴⁰ «*Η απάντησις του Υπουργού*», *Λαϊκή*, 5 Μαρτίου 1926, σ. 1.

διατηρούν την ισορροπία μεταξύ παλαιού και νέου κόσμου και αποτελούν εγγύηση για την ασφάλεια της Ελλάδας.⁴¹

Μια εξήγηση της στάσης αυτής είναι η αργοπορημένη ανάπτυξη και διαμόρφωση του ντόπιου αστικού κεφαλαίου όταν, ήδη, οι βασικοί βιομηχανικοί τομείς (ορυχεία, μεταλλεία) πέρασαν στην ιδιοκτησία ξένων επιχειρηματιών. Αυτό το γεγονός δεν επέτρεψε στην κυπριακή αστική τάξη να αποκτήσει «εθνικό», αντιιμπεριαλιστικό χαρακτήρα, όπως συνέβηκε σε άλλες αποικιοκρατούμενες χώρες και παρέμεινε συνδεδεμένη κυρίως με το αγγλικό κεφάλαιο, αφού ακόμα και οι σχέσεις με το αντίστοιχο ελληνικό ήταν περιορισμένες.⁴² Μια δεύτερη εξήγηση που έδινε η ίδια η εθνικιστική αστική τάξη, αφορούσε στο γεγονός ότι η μεγάλη πλειοψηφία των πολιτικών ηγετών της Κύπρου της πρώτης περιόδου της βρετανικής κατοχής ήταν «θαμβωμένοι από το αγγλικόν γόητρον και δεν ηδύναντον να εύρουν λάθη. Ο χαιρετισμός από ένα Άγγλον εθωρείτο εύνοια και ήτο η εποχή κατά την οποίαν ηκούετο το 'είναι Εγγλέζος τούτος'».⁴³ Επιπλέον, θεωρούσαν ότι οι πολιτικοί ηγέτες εκείνης της περιόδου παρασύρθηκαν από τις «επαγγελίες και τους ρητορικούς αφορισμούς» των Άγγλων Φιλελευθέρων και ζητούσαν την Ένωση ως χάρη και όχι ως δικαίωμα.⁴⁴ Μια τρίτη εξήγηση, που συνήθως προσγράφεται στους Βρετανούς, αφορά στο ότι η Βρετανία υπήρξε αρκετά ανεκτική στην ανάπτυξη του εθνικού κινήματος στην Κύπρο.⁴⁵

Η ήπια αυτή προσέγγιση αποδίδεται επίσης στην παραδοσιακή στάση της ανώτερης εκκλησιαστικής ιεραρχίας έναντι των εκάστοτε αποικιοκρατών, σύμφωνα με την οποία η συμμόρφωση με αυτούς αποτελούσε την καλύτερη πιθανότητα επιβίωσης των Ελλήνων.⁴⁶

Η προσέγγιση της μη πρόκλησης προς τους Βρετανούς καθοδηγούσε τη στάση των κυριότερων πολιτευτών της Λευκωσίας (Πασχάλης Κωνσταντινίδης και Αχιλλέας Λιασίδης) και της Εκκλησίας στις πρώτες δεκαετίες της βρετανικής παρουσίας. Εγγενές σε αυτή την στάση ήταν και η προσπάθεια να προσεταιριστούν και τους Τουρκοκύπριους σε κοινά οικονομικά προβλήματα.

Ενδεικτικό της ηπιότητας του ελληνοκυπριακού εθνικισμού ήταν το γεγονός ότι οι Βρετανοί στα περισσότερα χρόνια της παρουσίας τους στην Κύπρο δεν διέθεταν παρά μόνο μικρό αριθμό Βρετανών αξιωματούχων και στρατιωτικών για τη διεκπεραίωση των

⁴¹ «Να αρχίση συντόμως η οργάνωσις», *Ελευθερία*, 15 Μαΐου 1929, σ. 1.

⁴² Βλ. Σέρβας, «Στοιχεία για τη Μελέτη της Ιστορίας του ΚΚΚ», ό.π., σ. 129.

⁴³ Άρθρο Αχιλλέα Αιμιλιανίδη γραμματέα της Εθνικής Οργάνωσης, «Η αλήθεια και η πραγματικότητα», *Ελευθερία*, 11 Μαρτίου 1931, σ. 1.

⁴⁴ «Ανοργάνωτοι», *Ελευθερία*, 20 Μαΐου 1931, σ. 1.

⁴⁵ Βλ. Hill, *History of Cyprus*, ό.π., σσ. 492-493, 501.

⁴⁶ Βλ. Georghallides, *History of Cyprus 1918-1926*, ό.π., σσ. 82-83.

υποχρεώσεων της διακυβέρνησης.⁴⁷ Επιπλέον, υπήρχε και η στρατιωτική φρουρά, που έδρευε στη Λεμεσό, που ανερχόταν, το 1921, σε 108 στρατιώτες από την Ινδία.⁴⁸ Ακόμα ένα παράδοξο του ελληνοκυπριακού εθνικισμού είναι ότι οι ηγέτες του κινήματος αυτού αναδείχθηκαν μέσα από τις γραμμές όσων συνεργάστηκαν με τους Βρετανούς και οι οποίοι ωφελήθηκαν από την αποικιοκρατία.⁴⁹ Εκτός από τα σώματα ασφαλείας και τους κατώτερους κυβερνητικούς υπαλλήλους, οι οποίοι διεκπεραίωναν το κυβερνητικό έργο, οι Βρετανοί επεδίωξαν τη συνεργασία των παραγόντων της ελληνικής κοινότητας, οι οποίοι έλεγχαν και την πλειοψηφία του πληθυσμού και την οποία πέτυχαν σε αρκετές περιπτώσεις.

Η «παράξενη» και άνιση ελληνοβρετανική συνεργασία δεν απέκλειε την αποδοχή διορισμού για υπηρεσία στο Εκτελεστικό Συμβούλιο (βλ. επόμενο κεφάλαιο) και από αυτούς ακόμα τους πιο ακραιφνείς υποστηρικτές της Ενώσεως. Κατά το 1927 και 1928 έγινε μεγάλη συζήτηση για την αποδοχή εκ μέρους του Ν. Πασχάλη, ενός εκ των επιφανότερων ηγετών του ενωτικού κινήματος, της θέσης του διορισμένου βουλευτή στο Εκτελεστικό Συμβούλιο. Η εφημερίδα *Ελευθερία*, η οποία στήριζε τόσο τον Ν. Πασχάλη, όσο και την πολιτική της αποχής και επιτίθετο ενάντια στις ηπιότερες μορφές διεκδίκησης (βλ. κεφάλαιο 9), σε επίσημο σχόλιό της έγραφε ότι «νιώθει ευτυχής για το διορισμό αυτό», ενώ, τρεις μόλις μέρες αργότερα, στηλίτευε τους βουλευτές επειδή δεν παραιτήθηκαν, με αφορμή απάντηση του Υπουργού Αποικιών για το αίτημα της Ένωσης, διότι η συνεργασία τους με τους Βρετανούς συνιστούσε εμπαιγμό του κυπριακού λαού.⁵⁰ Στη δημόσια διαμάχη που προκλήθηκε ενεπλάκησαν και αρκετά δημόσια πρόσωπα που αρθρογραφούσαν στον Τύπο.⁵¹

Αυτό το φαινόμενο παρατηρείται ακόμα και μετά τα Οκτωβριανά όταν καταργήθηκαν τόσο το Εκτελεστικό Συμβούλιο, όσο και το Νομοθετικό, και αντικαταστάθηκαν από το Συμβουλευτικό Σώμα. Μπορούμε να αναφέρουμε ορισμένα ονόματα που αποδέχτηκαν

⁴⁷ «Στατιστική των δημοσίων υπαλλήλων εν Κύπρω», *Ελευθερία*, 25 Μαΐου 1912, σ. 1. Τη χρονιά αυτή οι Βρετανοί ανέρχονταν στους 84.

⁴⁸ Βλ. Georghallides, *History of Cyprus 1918-1926*, ό.π., σ. 191.

⁴⁹ Ο Muller, σημειώνει ότι υπάρχουν υλικά και άυλα πλεονεκτήματα, που αποκομίζουν τα άτομα αυτά, όπως η εμπειρία στις σχέσεις με τις αρχές, τίτλοι κοινωνικής θέσης (π.χ. ιππότες), ενώ τα υλικά αγαθά περιλαμβάνουν δημόσιες δωρεές, επιχορηγήσεις, κυβερνητικά συμβόλαια, φορολογικές απαλλαγές, δημόσιες κατοικίες κτλ. Το πιο σημαντικό βέβαια είναι η εργοδότηση στον δημόσιο τομέα. Βλ. Muller Wolfgang (2006), «Party Patronage and Party Colonization of the State», σσ. 189-195, στο Katz and Crotty, *Party Politics*, ό.π., σ. 190.

⁵⁰ Βλ. Γεωργαλλίδης, «Χαρακτήρας», ό.π., σ. 84· «Ο κος Ν. Πασχάλης δημόσιος κατήγορος», *Ελευθερία*, 16 Μαρτίου 1927, σσ. 2, 3· *Ελευθερία*, 19 Μαρτίου 1927, σ. 1· Το ίδιο θέμα σχολίαζε με σειρά επιτιμικών για τους ενωτικούς πολιτικούς δημοσιευμάτων η εφημερίδα του Κομμουνιστικού Κόμματος Κύπρου με τίτλο «Πασχαλικοί και αντιπασχαλικοί». Βλ. *Νέος Άνθρωπος*, 28 Σεπτεμβρίου, σ.1, 1928. 11 Οκτωβρίου, σ. 1, 1928. 25 Οκτωβρίου, σ. 1, 1928. 7 Νοεμβρίου, σ. 4, 1928.

⁵¹ «Αδικαιολόγητοι και βλαβεράι επικρίσεις», *Ελευθερία*, 19 Μαΐου 1928, σ. 1· «Η γνώμη του κ. Ευγένιου Ζήνωνος», *Ελευθερία*, 20 Ιουνίου 1928, σ. 1· «Η γνώμη του βουλευτού κ. Μιχαηλίδη», *Ελευθερία*, 23 Ιουνίου 1928, σ. 1.

διορισμό στο σώμα αυτό, χαρακτηριστικά: Μητροπολίτης Κιτίου Κύριλλος, Χριστόδουλος Σώζος, Θεοφάνης Θεοδότου, Σπύρος Αραούζος, Αντώνης Τριανταφυλλίδης.⁵² Οι Βρετανοί τύγχαναν σεβασμού από τους εθνικιστές, οι οποίοι έδιναν μεγάλη σημασία στην κοινωνική επαφή με ανώτερα μέλη της αποικιακής διοίκησης.⁵³ Παρά τις περιόδους έξαρσης του εθνικιστικού αιτήματος και τις πιο ακραίες εκδοχές του (του κυρηνειακού κατεστημένου),⁵⁴ η ηπιότητα του εθνικού κινήματος έναντι των Βρετανών ήταν το κυρίαρχο χαρακτηριστικό της περιόδου. Μια σημαντική αντινομία του ελληνοκυπριακού εθνικού κινήματος, σημειώνει ο Παπαπολυβίου, ήταν το γεγονός ότι, ενώ υπερτόνιζε την πολεμική συμμετοχή Κυπρίων στους ελληνικούς πολέμους (π.χ. Βαλκανικούς) από τη μια, από την άλλη δε διανοήθηκε ποτέ ανάλογης προσέγγισης για το κυπριακό ζήτημα.⁵⁵

Αυτή η προσέγγιση προς την αποικιακή Αρχή τύγχανε επίσης της ενθάρρυνσης της ελληνικής κυβέρνησης.⁵⁶ Για την Ελλάδα προτεραιότητα είχαν οι διεκδικήσεις σε άλλα μέτωπα και δεν θα έπρεπε να διαταραχθούν οι αρμονικές αγγλοελληνικές σχέσεις με αφορμή την Κύπρο.⁵⁷ Στα χρόνια των Βαλκανικών Πολέμων (1912-13), η τότε κυβέρνηση της Ελλάδας, φαίνεται να απέστειλε «πυροσβεστικά» μηνύματα για μη ανακίνηση του ενωτικού ζητήματος προς τους Κύπριους πολιτευτές.⁵⁸ Οι παραδοσιακοί ηγέτες των Ελληνοκυπρίων, δηλαδή ο ανώτερος κλήρος και οι αστοί πολιτευτές, έχοντας ως δεδομένη την εξάρτηση της Αθήνας από το Λονδίνο πίστευαν ότι η Ένωση θα ήταν δυνατό να επιτευχθεί στα πλαίσια της ελληνοβρετανικής φιλίας και ενδιάμεσα μπορούσαν να ζουν κάτω από τη βρετανική εξουσία και να αγωνίζονται για την εξασφάλιση συνταγματικών και οικονομικών παραχωρήσεων.⁵⁹ Χαρακτηριστικές της εξάρτησης της Ελλάδας ήταν οι αναφορές του τότε πρωθυπουργού της χώρας, Ελευθέριου Βενιζέλου: «*Δεν υφίσταται κυπριακό ζήτημα μεταξύ Ελλάδας και Αγγλίας αλλά Κυπρίων και Αγγλικής κυβέρνησης*»⁶⁰ και ότι «*δια την Κύπρο δεν ασχολούμεθα. Οι Κύπριοι θα δυνηθούν να λύσουν το ζήτημα των*

⁵² Cyprus Blue Book 1903-04, σ. 94· Cyprus Blue Book 1911-12, σ. 106· Cyprus Blue Book 1916-17, σ. 110· Cyprus Blue Book 1930, σ. 108.

⁵³ Το 1923, κατά τη διάρκεια του εορτασμού της ονομαστικής εορτής του βασιλιά της Αγγλίας, ο πολιτευτής Αχιλλέας Λιασίδης άρχισε να ζητωκραυγάζει υπέρ του Άγγλου βασιλιά, δίνοντας το σύνθημα και στους υπόλοιπους παρευρισκόμενους. Βλ. «Η εορτή του βασιλέως της Αγγλίας εν Λευκωσία», *Ελευθερία*, 6 Ιουνίου 1923, σ. 3.

⁵⁴ Βλ. κεφάλαιο 9.

⁵⁵ Βλ. Παπαπολυβίου, *Η Κύπρος και οι Βαλκανικοί Πολέμοι*, ό.π., σ. 212.

⁵⁶ Βλ. Katsiaounis, «Change», ό.π., σ. 235.

⁵⁷ Markides Diana (2008), «Βρετανική Βενιζελοφιλία και Βενιζελική Αγγλοφιλία στην περίπτωση της Κύπρου 1906-1931», στο Παπαπολυβίου Πέτρος και Καζαμιάς Γιώργος (Επιμ.), *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η Κύπρος*, Εκδόσεις Καστανιώτης, σ. 69.

⁵⁸ Βλ. Παπαπολυβίου, *Η Κύπρος και οι Βαλκανικοί Πολέμοι*, ό.π., σσ. 13, 248-249.

⁵⁹ Για την εξάρτηση της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής από τη βρετανική βλ. Γεωργαλλίδης, «Χαρακτήρας», ό.π., σ. 92. Στο ίδιο θέμα αναφέρεται και ο Meynaud, *Πολιτικές Δυνάμεις*, ό.π., σ. 60.

⁶⁰ «Κύπρος – Δωδεκάνησος: Δηλώσεις Βενιζέλου», *Ελευθερία* 29 Σεπτεμβρίου 1928, σ. 2.

μετά της Αγγλίας».⁶¹ Μέσα σε αυτά τα πλαίσια της ιδιόμορφης αντίκρισης του ενωτικού αιτήματος, ορισμένοι Ελληνοκύπριοι ηγέτες συμμετείχαν σε επίσημες εορτές της βρετανικής διοίκησης, όπως για παράδειγμα στα 50χρονα της βρετανικής παρουσίας στην Κύπρο, το 1928, παρόλο που υπήρχε επίσημη απόφαση του Εθνικού Συμβουλίου για αποχή.⁶²

5.2.2 Η μαζικότητα του εθνικού κινήματος. Το εθνικό κίνημα στα πρώτα του στάδια (και ιδιαίτερα πριν την Βρετανική κατοχή), δεν είχε ευρεία λαϊκή απήχηση, αφού η απουσία -έστω και στοιχειώδους- μόρφωσης στα πλατιά λαϊκά στρώματα δεν επέτρεπε τη μετάδοση μιας εθνικής ταυτότητας που να θεμελιώνεται στον προγονικό πολιτισμό.⁶³ Στην πρώτη φάση ανάπτυξης της ιδεολογίας του εθνικισμού η συζήτηση για τα αιτήματά του δεν είχε αποτυπωθεί σε ένα συνεπές πολιτικό πρόγραμμα με ικανοποιητική αριθμητική υποστήριξη. Αν και ο αριθμός των ατόμων που εμπλέκονταν στη συζήτηση αυτή ήταν μικρός, η παρουσία τους στις μεγάλες πόλεις, οι οποίες ήταν το επίκεντρο της πολιτικής ισχύος και το επίπεδο μόρφωσης που διέθεταν οι εμπλεκόμενοι καθιστούσε την επίδρασή τους καθοριστική. Παρόλο που ο εθνικισμός ήταν πολύ αδύναμο οργανωμένος στα αρχικά αυτά στάδια (τέλη του 19^{ου} αιώνα), είχε καταφέρει να εκφράσει και να κάνει γνωστές τις θέσεις του, αξιοποιώντας κατά κύριο λόγο τις εφημερίδες.

Το γεγονός ότι, αρχικά, ο εθνικισμός είχε απήχηση κυρίως σε μια μικρή ομάδα εγγράμματων μπορεί να δικαιολογήσει το χαρακτηρισμό του ως ελιτίστικο κίνημα. Η επιδίωξη της Ένωσης με την Ελλάδα ήταν, κυρίως, υπόθεση της ανώτερης τάξης στις πόλεις. Οι πρώτοι οπαδοί της ενωτικής κίνησης ήταν κάποιοι φιλέλληνες ιδεαλιστές, οι οποίοι αρχικά είχαν λίγους οπαδούς.⁶⁴ Ο εθνικισμός απέκτησε μαζικότητα σύντομα, ως απόρροια της αύξησης του επιπέδου μόρφωσης του κυπριακού λαού, της οργανωμένης διάδοσής του αλλά και της υιοθέτησής του από την Εκκλησία. Στη διαδικασία αυτή σημαντικό ρόλο διαδραμάτισαν η εκπαίδευση και τα έντυπα μέσα ενημέρωσης. Σημείο στροφής αποτέλεσε το αρχιεπισκοπικό ζήτημα της δεκαετίας 1900-10 και οι Βαλκανικοί Πολέμοι του 1912-13, μέσω των οποίων μαζικοποιήθηκε η εθνικιστική ρητορεία.

Την μαζικοποίηση του εθνικού κινήματος είτε δεν αντιλαμβάνονταν, είτε υποβάθμιζαν οι Βρετανοί αξιωματούχοι στην Κύπρο, οι οποίοι «υιοθετούσαν αβίαστα τη θέση ότι η ενωτική κίνηση ήταν δημιούργημα της Εκκλησίας, των πολιτευτών και των δασκάλων».⁶⁵

⁶¹ «Κύπρος – Δωδεκάνησος: Δηλώσεις Βενιζέλου», *Ελευθερία* 13 Οκτωβρίου 1928, σ. 2.

⁶² «Ο λαός να αποδοκιμάσει τις γιορτές του κατακτητή», *Νέος Άνθρωπος*, 14 Ιανουαρίου 1928, σ. 1. «Το οιχτρό τους κατάντημα», *Νέος Άνθρωπος*, 13 Ιουνίου, 1928, σ. 1.

⁶³ Βλ. Δημητρίου, *Βικτωριανά*, ό.π., σ. 37. Βλ. επίσης. Georghallides, *History of Cyprus 1918-1926*, ό.π., σ. 81.

⁶⁴ Βλ. Ρίχτερ, *Ιστορία*, ό.π., σ. 114.

⁶⁵ Βλ. Παπαπολυβίου, *Η Κύπρος και οι Βαλκανικοί Πολέμοι*, ό.π., σ. 68.

Αυτή η αντίληψη είναι ξεκάθαρη στα γραπτά του R. Storrs, ο οποίος θεωρούσε ότι αν διεξαγόταν δημοψήφισμα με μυστική ψήφο, το 90% του πληθυσμού θα ψήφιζε υπέρ της στενότερης σχέσης με τη Μ. Βρετανία.⁶⁶ Την ίδια αντίληψη συμμερίζονταν οι περισσότεροι Βρετανοί αξιωματούχοι στην Κύπρο οι οποίοι θεωρούσαν το ενωτικό κίνημα ως μη αντιπροσωπευτικό της βούλησης των Κυπρίων. Είναι χαρακτηριστική η περίπτωση της πρεσβείας του 1919, στην αναχώρηση της οποίας, παρευρέθηκαν 6.000 περίπου Ελληνοκύπριοι στη Λευκωσία και αντίστοιχος αριθμός στην Αμμόχωστο, που όμως αποσιωπήθηκε από τον τότε Υπάτο Αρμοστή στις αναφορές του προς το Υπουργείο.⁶⁷ Θεωρούσαν το ενωτικό κίνημα ως τεχνητό κατασκεύασμα των κληρικών, των δικηγόρων και των τοκογλόφων. Η αδυναμία αυτού του επιχειρήματος απαντάται από την άρνηση των Βρετανών να αποδεκτούν διεξαγωγή δημοψηφίσματος, όπου θα φαινόταν η πραγματική έκταση της απήχησης του κινήματος.

Σύμφωνα με τους ίδιους τους Βρετανούς, υπήρχαν δύο δυσαρεστημένες ομάδες από την απώλεια ισχύος που συνεπαγόταν η έλευση των νέων κυριάρχων: ο κλήρος και οι δανειστές.⁶⁸ Αν αυτοί τάσσονταν υπέρ της Ένωσης το κίνημα θα αποκτούσε μαζικότητα αφού αυτές οι ομάδες είχαν δυνατότητα επηρεασμού μεγάλων τμημάτων του πληθυσμού. Αυτό έγινε με τη λανθασμένη ενέργεια των Βρετανών να συγκρουστούν άμεσα με την Εκκλησία που ανάγκασε την τελευταία και την περιστρεφόμενη γύρω από αυτήν πολιτική ελίτ, να υιοθετήσουν την ενωτική ρητορεία. Υπήρχε επίσης και καινούρια ομάδα των αποφοίτων των ελλαδικών πανεπιστημίων, η οποία πρέσβευε έντονα το αίτημα της Ένωσης και η οποία διευρυνόταν συνεχώς. Οι εργάτες, οι αγρότες, οι υπηρέτες (δηλαδή τα πιο παραδοσιακά και φτωχά στρώματα του πληθυσμού) ακολουθούσαν τη μορφωμένη ελίτ. Αυτό ήταν κάτι φυσιολογικό, εν μέρει, αφού η ανάπτυξη του εθνικισμού συμβάδιζε με την οικονομική και πολιτική εξέλιξη που ήθελε τα ανώτερα κοινωνικά στρώματα να έρχονται πρώτα σε επαφή με την πρόοδο και τα επιτεύγματα της επιστήμης και του πνεύματος.⁶⁹

Η κυπριακή αστική τάξη απαιτούσε μεγαλύτερη ελευθερία δράσης, πολιτική συμμετοχή και εθνική αποκατάσταση. Οι ριζοσπάστες εθνικιστές, που ήταν αντιμέτωποι με το

---

⁶⁶ Storrs, *Orientalisms*, ό.π., σ. 468. Την ίδια προσέγγιση φαίνεται να υιοθετούσαν αρκετοί Βρετανοί αξιωματούχοι. Βλ. Hill, *History of Cyprus*, ό.π., σσ. 494-495, 525, 531, 533.

⁶⁷ Βλ. Georghallides, *History of Cyprus 1918-1926*, ό.π., σσ. 110, 118, 120-121.

⁶⁸ Βλ. Georghallides, *History of Cyprus 1918-1926*, ό.π., σ. 81.

⁶⁹ Ο Hobsbawm σημειώνει ότι η ανάπτυξη της εθνικής συνείδησης γίνεται άνισα ανάμεσα στις κοινωνικές ομάδες και περιοχές μιας χώρας με τους χωρικούς και τους εργάτες να είναι οι τελευταίοι που επηρεάζονται από αυτή. Βλ. Hobsbawm, *Έθνη*, ό.π., σ. 250. Ο Λέκκας προσθέτει ότι η άνιση αυτή ανάπτυξη από ήπειρο σε ήπειρο και στο εσωτερικό της ίδιας γεωγραφικής περιοχής έχει να κάνει με τη συγκεκριμένη συγκυρία που περιβάλλει την εμφάνιση του εθνικισμού σε κάθε σημείο της γης: το οικονομικό και πολιτισμικό επίπεδο, οι συσχετισμοί των πολιτικών δυνάμεων και η παρουσία ή απουσία ανταγωνιστικών εθνικισμών, επηρεάζουν τη σχετική επιτάχυνση ή επιβράδυνση της εξάπλωσής του. Βλ. Λέκκας, *Εθνικιστική Ιδεολογία*, ό.π., σ. 95.

συντηρητικό κατεστημένο της Λευκωσίας, χρειάζονταν τη βοήθεια των κατώτερων στρωμάτων στην προσπάθειά τους να επιβληθούν. Έτσι, σταδιακά προσεταιρίστηκαν τις λαϊκές εργατικές και αγροτικές μάζες, αποδίδοντας τους ρόλο ακόλουθου. Μέχρις ότου το κυρίαρχο ζήτημα παρέμενε η αντίθεση στο αποικιακό καθεστώς και το τοπικό κατεστημένο, υπήρχε μια φυσιολογική ταύτιση συμφερόντων μεταξύ των λαϊκών μαζών και των ηγετών της αστικής τάξης.⁷⁰ Αυτό το στοιχείο προσέδωσε στον εθνικισμό στοιχείο μαζικότητας. Για τους μελετητές της περιόδου δύο γεγονότα καθοριστικά στην ανάπτυξη της εθνικής ιδέας και της ενωτικής ιδεολογίας μέσα στις μάζες ήταν το Αρχιεπισκοπικό ζήτημα (βλ. κεφάλαιο 8) και οι Βαλκανικοί Πολέμοι.

5.2.3 Βαλκανικοί πόλεμοι (1912-13). Καθοριστικό ρόλο στην μαζικοποίηση του εθνικού κινήματος και στη διεύρυνση της απήχησης της ενωτικής ιδεολογίας διαδραμάτισαν οι δύο Βαλκανικοί πόλεμοι του 1912-13, στους οποίους συμμετείχε σημαντικός αριθμός Κυπρίων εθελοντών, ενώ ταυτόχρονα διενεργήθηκαν σειρά οργανωμένων και συστηματικών ενεργειών βοήθειας προς το Ελληνικό κράτος (π.χ. εράνοι). Μέσω των εκδηλώσεων αυτών οι Ελληνοκύπριοι επεδείκνυαν τα αισθήματα «εθνικής αλληλεγγύης» με την μητέρα πατρίδα. Είχε προηγηθεί η δράση των Κυπρίων κατά τη διάρκεια του Ελληνοτουρκικού πολέμου (1897), όπου επίσης σχηματίστηκαν επιτροπές εράνων, αρκετοί Κύπριοι κατατάχθηκαν στον στρατό και αρκετοί έχασαν και τη ζωή τους στα πεδία των μαχών.⁷¹

Ο Παπαπολυβίου χαρακτηρίζει τους Βαλκανικούς πολέμους ως την «*πιο λαμπρή περίοδο για το κυπριακό ενωτικό κίνημα των χρόνων της Αγγλοκρατίας*» και ως την περίοδο κατά την οποία η πλάστιγγα των σχέσεων Κύπρου-Ελλάδας έγειρε οριστικά προς την ελληνική πρωτεύουσα, το «εθνικό κέντρο».⁷² Τα γεγονότα που εκτυλίχθηκαν επέδρασαν ευεργετικά στην εμπέδωση της άποψης για το εφικτό της Ένωσης, ενώ η εσωτερική συγκυρία ήταν επίσης υποβοηθητική αφού ακολούθησαν την επίλυση του αρχιεπισκοπικού ζητήματος και την επανένωση της πολιτικής ηγεσίας. Στην όλη προσπάθεια εθνικής ανάταξης καθοριστικός ήταν ο ρόλος των δασκάλων, οι οποίοι συνήθως πρωτοστατούσαν στη διοργάνωση των παντός φύσης εκδηλώσεων, στις οποίες ήταν και οι ομιλητές, καθώς και ο ρόλος των ελληνικών εφημερίδων.⁷³

Το ξέσπασμα του πολέμου βρήκε τους Ελληνοκύπριους να απευθύνουν δεήσεις υπέρ της νίκης των ελληνικών στρατευμάτων και να αποστέλλουν τηλεγραφήματα στον Έλληνα βασιλιά και στον πρωθυπουργό, αναδεικνύοντας έτσι την προσπάθεια της κυπριακής

⁷⁰ Βλ. Katsiaounis, *Labour*, ό.π., σ. 222.

⁷¹ *Σάλπιγξ Λεμεσού*, 14 Ιουνίου 1896, σ. 2, 17 Ιουλίου 1896, σ. 1, 9 Αυγούστου 1897, σ. 1 και 26 Μαρτίου 1897, σ. 1.

⁷² Βλ. Παπαπολυβίου, *Η Κύπρος και οι Βαλκανικοί Πολέμοι*, ό.π., σσ. 11-12.

⁷³ Βλ. Παπαπολυβίου, *Η Κύπρος και οι Βαλκανικοί Πολέμοι*, ό.π., σσ. 56, 100.

ηγεσίας να δείξει ότι μετείχε στον πόλεμο, έστω και εκ του μακρόθεν. Σε αυτή την περίοδο σε πολλά καταστήματα δόθηκαν ονομασίες από την τρέχουσα πολεμική επικαιρότητα και προσωπικοτήτων του πολέμου. Παράλληλα, περιλήφθηκαν στην ύλη των σχολικών εγχειριδίων μαθήματα για το νέο έπος των Ελλήνων, ενώ οι μαθητές άρχισαν να πραγματοποιούν παρελάσεις κάτω από την καθοδήγηση των δασκάλων τους.⁷⁴ Για τους Ελληνοκύπριους και τον ελληνοκυπριακό Τύπο, ο πόλεμος εναντίον της Τουρκίας ήταν η επαλήθευση των εθνικών χρησμών και προφητειών για ανακατάληψη της Κωνσταντινούπολης, ως της πραγματικής πρωτεύουσας του ελληνικού κράτους.

Πολύ γρήγορα ο ενθουσιασμός έδωσε τη θέση του σε πιο οργανωμένες εκδηλώσεις επίδειξης της εθνοφοροσύνης των Ελληνοκυπρίων. Με παροτρύνσεις δημοσιογράφων και πολιτευτών άρχισε να δημιουργείται ένα μεγάλο κίνημα εθελοντών που ζητούσε να μεταβεί στην Ελλάδα για να λάβει μέρος στις μάχες, παρά το διάταγμα ουδετερότητας που εξέδωσε η βρετανική διοίκηση για να αποτρέψει ενδεχόμενες εντάσεις μεταξύ των δύο κοινοτήτων στην Κύπρο, και παρά τις προσπάθειες αποτροπής κατάταξης εθελοντών εκ μέρους του Ελληνικού κράτους.⁷⁵ Αυτά δεν εμπόδισαν όμως την αθρόα προσέλευση για κατάταξη. Ανάμεσα στους εθελοντές υπήρχαν επώνυμοι αλλά κυρίως ανώνυμοι, φτωχοί αγρότες, οι οποίοι μετέβαιναν στην Ελλάδα με έξοδα των ερανικών επιτροπών.⁷⁶ Στους επώνυμους, περίοπτη θέση κατέχουν οι πολιτικοί Χριστόδουλος Σώζος (βουλευτής και δήμαρχος Λεμεσού και μέλος του Εκτελεστικού Συμβουλίου) και ο Ευάγγελος Χατζηγιωάννου (βουλευτής Λάρνακας και εκδότης εφημερίδας). Ο πρώτος άφησε την τελευταία του πνοή στις μάχες, ενώ ο δεύτερος επέστρεψε τραυματίας. Κατατάγηκαν επίσης αρκετοί δάσκαλοι και φοιτητές της Αθήνας και μικρός αριθμός δόκιμων μοναχών της Μονής Κύκκου. Η σημασία της συμμετοχής επώνυμων εθελοντών, πέραν της δημοτικότητας που απολάμβαναν, έγκειται στις φιλικές σχέσεις που συνήψαν είτε προσωπικά με τον Βενιζέλο, είτε με το περιβάλλον του, κάτι που τους επέτρεπε να λειτουργούν ως φορείς μετάδοσης της άποψης του «εθνικού κέντρου» στο νησί.⁷⁷

Η πρώτη μαζική αποστολή εθελοντών έγινε τον Ιανουάριο του 1913, μετά το θάνατο του Χρ. Σώζου, με την αναχώρηση 200 Κύπριων εθελοντών συνοδεία του Μητροπολίτη Κιτίου Μελέτιου Μεταξάκη.⁷⁸ Παρά τις επισφαλείς πληροφορίες και την μη διατήρηση ολοκληρωμένων στοιχείων, ο συνολικός αριθμός των Κυπρίων εθελοντών υπολογίζεται στους 1.800, με μεγαλύτερη συμμετοχή από τις παράλιες πόλεις της Λεμεσού και της

⁷⁴ Βλ. Παπαπολυβίου, *Η Κύπρος και οι Βαλκανικοί Πολέμοι*, ό.π., σσ. 37, 41, 43, 45, 52, 77.

⁷⁵ Βλ. Παπαπολυβίου, *Η Κύπρος και οι Βαλκανικοί Πολέμοι*, ό.π., σσ. 63, 162.

⁷⁶ Βλ. Παπαπολυβίου, *Η Κύπρος και οι Βαλκανικοί Πολέμοι*, ό.π., σσ. 163-166, 168, 170. Βλ. επίσης Λοιζίδης Σάββας (1980), *Ατυχή Κύπρος*, Εκδόσεις Μπεργάλη, Αθήνα, σ. 13.

⁷⁷ Βλ. Παπαπολυβίου, *Η Κύπρος και οι Βαλκανικοί Πολέμοι*, ό.π., σ. 226.

⁷⁸ *Ελευθερία*, 13 Ιουλίου 1913, σ. 2.

Λάρνακας, λόγω της δράσης του οικείου Μητροπολίτη, ενώ στις ηλικιακές κατηγορίες ήταν συντριπτική η πλειοψηφία των νέων 18-22 ετών.⁷⁹

Στους νεκρούς του πολέμου τελούνταν εθνικά μνημόσυνα, στα οποία συμμετείχε μαζικά ο κόσμος, κάτι που στόχευε στη διατήρηση της συλλογικής μνήμης της θυσίας και στη δημιουργία παραδειγμάτων προς μίμηση. Ήταν μια συνειδητή πρακτική της κυπριακής ηγεσίας για να διατηρείται το κλίμα εθνικής εγρήγορσης. Ιδιαίτερης ιδεολογικής εκμετάλλευσης έτυχε ο θάνατος του Χρ. Σώζου, τον οποίο ο Παπαπολυβίου χαρακτηρίζει ως «πολύτιμο δώρο για την ενωτική ιδεολογία» αφού μετατράπηκε σε «εθνικό σύμβολο».⁸⁰

Μια άλλη πτυχή επίδειξης της εθνικής ταύτισης ήταν η διεξαγωγή εθνικών εράνων για αποστολή χρημάτων στην ελληνική κυβέρνηση. Πρωτοστάτες στη διεξαγωγή τους ήταν ο Τύπος. Στη διοργάνωση των εράνων έλαβαν ενεργό μέρος και οι Κύπριες γυναίκες, ιδιαίτερα οι επώνυμες.⁸¹ Καταλυτικό ρόλο στη συλλογή των χρημάτων διαδραμάτισε η ανάληψη της οργανωτικής προσπάθειας από την κυπριακή Εκκλησία και τους πολιτευτές, άτομα δηλαδή που ενέπνεαν εμπιστοσύνη, και ειδικότερα η εγκύκλιος που εξαπέλυσε ο Αρχιεπίσκοπος τον Οκτώβριο του 1912 και οι επισκέψεις των ερανικών επιτροπών ακόμα και στα πιο απομακρυσμένα χωριά της Κύπρου.⁸² Συμμετοχή στους εράνους αυτούς είχαν και τα λαϊκά στρώματα, όπως καταδεικνύεται από το ποσό που συγκέντρωσε η συντεχνία οικοδόμων Λεμεσού, αλλά και από τις εισφορές σε είδος που έκαναν πολλοί φτωχοί αγρότες.⁸³ Η δημοσίευση των εισφορών στον Τύπο αποτελούσε μια επιβράβευση και ταυτόχρονα κίνητρο για να δοθούν περισσότερα χρήματα.⁸⁴ Συνολικά εκτιμάται ότι εισπράχθηκε, με την μορφή των εράνων, ποσό £16.000 περίπου.

Η διεξαγωγή λαϊκού χαρακτήρα εκδηλώσεων με συμμετοχή πολλών ατόμων, όπως ήταν οι εράνοι και το μαζικό εθελοντικό κίνημα, αποδεικνύουν ότι το ενωτικό κίνημα κάθε άλλο από ελιτιστικό ήταν. Η μαζικοποίηση διαφαίνεται και στην επίδραση που άσκησαν οι Βαλκανικοί Πολέμοι στην κυπριακή λαϊκή ποίηση.⁸⁵ Οι εκδηλώσεις αυτές λειτουργούσαν ως ένας μηχανισμός για απόδειξη της αλληλεγγύης των Ελλήνων της Κύπρου με τους εν Ελλάδα Έλληνες και των στενών μεταξύ τους δεσμών, οι οποίοι οδηγούσαν συνειρμικά στο αυταπόδεικτο της ανάγκης για Ένωση με την Ελλάδα. Επιπλέον, οι εμπειρίες και οι συγκινήσεις που αποκόμιζαν οι εθελοντές κατά την αναχώρησή τους, όπου τους κατευόδωναν η εκκλησιαστική και πολιτική ηγεσία και πλήθος κόσμου και κατά την

⁷⁹ Βλ. Παπαπολυβίου, *Η Κύπρος και οι Βαλκανικοί Πολέμοι*, ό.π., σσ. 227-231.

⁸⁰ Βλ. Παπαπολυβίου, *Η Κύπρος και οι Βαλκανικοί Πολέμοι*, ό.π., σσ. 56-57, 207, 212.

⁸¹ Βλ. Παπαπολυβίου, *Η Κύπρος και οι Βαλκανικοί Πολέμοι*, ό.π., σσ. 100-101, 105.

⁸² Βλ. Παπαπολυβίου, *Η Κύπρος και οι Βαλκανικοί Πολέμοι*, ό.π., σσ. 108, 111.

⁸³ Βλ. Παπαπολυβίου, *Η Κύπρος και οι Βαλκανικοί Πολέμοι*, ό.π., σσ. 110, 116-117.

⁸⁴ *Ελευθερία* 14 Δεκεμβρίου 1912, σ. 2 και 21 Δεκεμβρίου 1912, σ. 2.

⁸⁵ Για την επίδραση αυτή βλ. Παπαπολυβίου, *Η Κύπρος και οι Βαλκανικοί Πολέμοι*, ό.π., σ. 89-95, 206.

πανηγυρική επιστροφή τους, καθώς και οι πολεμικές εμπειρίες, τόνωναν τον πατριωτισμό και την ελληνολατρεία τους. Ο εθελοντισμός των Κυπρίων χρησιμοποιήθηκε ιδεολογικά, δια της ηρωοποίησης τους, για να καλλιεργηθεί περαιτέρω το αίτημα για Ένωση αφού και μετά την επιστροφή τους θεωρούνταν κήρυκες του έθνους και σημαιοφόροι της Μεγάλης Ιδέας. Πολλοί βετεράνοι του πολέμου προσκαλούνταν στα σχολεία για να μεταφέρουν τις εμπειρίες τους στους μαθητές. Το παράδειγμα τους χρησιμοποιείτο για πολλά χρόνια μετά, από την πολιτική ηγεσία της Κύπρου, ενώ η παρουσία τους ήταν απαραίτητη σε κάθε «εθνική» εκδήλωση.⁸⁶

5.2.4 Εθνικισμός και ταύτιση με την Ένωση. Η Ένωση, ως πολιτικό αίτημα, αποτέλεσε το πρόταγμα της ιδεολογίας του εθνικισμού. Η Ένωση απέρριπτε ξεκάθαρα την υφιστάμενη πολιτική διευθέτηση της Κύπρου ως βρετανικής αποικίας, επιζητώντας και διεκδικώντας διαφορετική θεσμική ρύθμιση. Σύμφωνα με έκθεση του κυβερνήτη Storrs, στις 11 Φεβρουαρίου 1932, «πάνω σε αυτό το στίγμα της ανυπακοής βασίζεται κυρίως η ισχύς του κινήματος για την ένωση».⁸⁷ Η ιδεολογία της Ένωσης στις αρχές του αιώνα ήταν «η πολεμική ιαχή εκείνων των τάξεων οι οποίες κρατούνταν εκτός του πολιτικού συστήματος».⁸⁸ Η θέση αυτή συμφωνεί με τις προηγούμενες αναφορές για την επίκληση του εθνικισμού από τις τάξεις και ομάδες που ήθελαν να ανεβάσουν και να νομιμοποιήσουν τη θέση τους στην κοινωνία. Το ενωτικό αίτημα αποτέλεσε το σημαντικότερο ζήτημα κινητοποίησης των μαζών του κυπριακού λαού. Ηγετικό ρόλο στο κίνημα της Ένωσης διαδραμάτισε η αστική τάξη και η Εκκλησία. Το εθνικό κίνημα υπό την ηγεσία των δύο αυτών φορέων και συνδυαζόμενο με οικονομικά αιτήματα, όπως η κατάργηση του φόρου υποτελείας και δευτερευόντως με τη διεκδίκηση πολιτικών δικαιωμάτων και ελευθεριών, κινητοποιούσε μαζικά τον πληθυσμό.

Η Ένωση συνάρθρωνε από τη μια τις κοινωνικές, ρεαλιστικές διεκδικήσεις του κυπριακού πληθυσμού και από την άλλη το όραμα που του επέτρεπε να διεκδικεί την αξιοπρέπειά του. Είχε, συνεπώς, πολιτικό και αντιαποικιοκρατικό περιεχόμενο. Το περιεχόμενό της, όμως, ήταν «εσχατολογικό», αφού όλα τα προβλήματα και, πρωτίστως, τα κοινωνικοοικονομικά, θα λύνονταν μόνο στην «άλλη ζωή», την μετά την Ένωση μια τακτική που υποβάθμιζε τις ταξικές ανισότητες και τον ταξικό ανταγωνισμό στο εσωτερικό της ελληνοκυπριακής κοινότητας.⁸⁹ Είχε, επίσης, αντιφατικό περιεχόμενο, αφού εξέφραζε, από τη μια, την απαρésκεια προς τους Βρετανούς αποικιοκράτες και από

⁸⁶ Βλ. Παπαπολυβίου, *Η Κύπρος και οι Βαλκανικοί Πολέμοι*, ό.π., σσ. 181, 186, 197, 199, 203.

⁸⁷ Παράθεμα στον Ρίχτερ, *Ιστορία*, ό.π., σ. 507.

⁸⁸ Βλ. Κατσιαούνης, «Αντιθέσεις», ό.π., σ. 28.

⁸⁹ Βλ. Αναγνωστοπούλου, «Εκκλησία», ό.π., σ. 206.

την άλλη, νομιμοποιούσε την εσωτερική πολιτική δομή ισχύος των Ελληνοκυπρίων.⁹⁰ Ήταν κοινωνικό και προοδευτικό στο βαθμό που εξέφραζε την ανερχόμενη αστική τάξη ενάντια στα συμφέροντα των γαιοκτημόνων και του ιερατείου, από τη μια, και της αποικιοκρατικής εξουσίας από την άλλη. Δεν είχε όμως δημοκρατικές φιλοδοξίες, με την έννοια της κατοχύρωσης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των πολιτικών ελευθεριών, όπως συνέβηκε με τη Γαλλική Επανάσταση, ούτε των πολιτικών δικαιωμάτων των αγροτών, που συνιστούσαν τη συντριπτική πλειοψηφία του πληθυσμού, αφού και για τους εθνικιστές ο ρόλος που ανέθεταν στις λαϊκές μάζες δεν ήταν ανάλογος του αριθμού τους. Οι ιθύνουσες τάξεις της ελληνοκυπριακής κοινότητας αναζητούσαν μονόπλευρα το δικαίωμα της εθνικής τους κοινότητας με το αίτημα για εθνική αυτοδιάθεση, το οποίο επισκίαζε και προηγείτο των ατομικών δικαιωμάτων και αναγκών των ατόμων-πολιτών.

Για να έχει απήγηση, όμως, μια ιδεολογία, και στην προκειμένη περίπτωση η εθνικιστική, η οποία απευθύνεται στην κοινή εθνική ταυτότητα και καταγωγή, δεν μπορεί παρά να βασίζεται σε υπαρκτές πρώτες ύλες. Τέτοιο υλικό αποτελούν

*«προϋπάρχουσες μορφές συλλογικής αλληλεγγύης ή συλλογικής απόρριψης, πολιτισμικά στοιχεία παραδοσιακών κοινοτήτων των οποίων την κληρονομιά διεκδικεί και ιδιοποιείται το υπό ανάδειξη έθνος, ιστορικά γεγονότα και επιτεύγματα άλλων εποχών, ήθη, συνήθειες, μύθοι, δοξασίες, καλλιτεχνικές παραδόσεις, ακόμη και μη πολιτισμικά στοιχεία όπως το μέγεθος του επίδοξου έθνους, η συγκέντρωση του σε συγκεκριμένη περιοχή, η ιστορία αυτής της περιοχής, η πολιτισμική και γεωπολιτική της σπουδαιότητα».*⁹¹

Αρκετά από αυτά πληρούνταν στην περίπτωση του ελληνικού πληθυσμού της Κύπρου, πράγμα που επέτρεψε και την οργανωμένη διάδοση της εθνικιστικής ιδεολογίας. Η κυριαρχία του εθνοτικού ελληνικού στοιχείου προσέφερε τη δημογραφική και πολιτισμική υποδομή για την εμφάνιση του ελληνικού εθνικισμού και την καθιέρωσή του ως της ισχυρότερης πολιτικής ιδεολογίας στη σύγχρονη κυπριακή Ιστορία. Ο Storrs έγραφε στο βιβλίο του *Orientations*, ότι «η ελληνικότητα των Κυπρίων είναι κατά τη γνώμη μου αδιαμφισβήτητη».⁹² Η ελληνική γλώσσα, η οποία συχνά ταυτιζόταν με την ορθόδοξη θρησκεία, αποτέλεσε τον κυριότερο παράγοντα διατήρησης της εθνικής ταυτότητας των Ορθοδόξων της Κύπρου.⁹³ Η θρησκεία, ο νόμος και η γλώσσα αποτέλεσαν παράγοντες που συνέβαλαν στον σχηματισμό των προνεωτερικών εθνικών κοινοτήτων, σύμφωνα με τον Grosby.⁹⁴ Τα σύγχρονα μέσα επικοινωνίας, η ενίσχυση και σταδιακή καθιέρωση της

⁹⁰ Βλ. Panayiotou, «Lenin in the Coffee-shop», ό.π., σ. 277.

⁹¹ Βλ. Λέκκας, *Εθνικιστική Ιδεολογία*, ό.π., σ. 115.

⁹² Storrs, *Orientations*, ό.π., σ. 469.

⁹³ Βλ. Persianis, *Church*, ό.π., σ. 36.

⁹⁴ Βλ. Grosby, *Εθνικισμός*, ό.π., σσ. 73, 82.

δημόσιας εκπαίδευσης, η ενιαία και ισότιμη νομοθεσία που εμφανίστηκαν με την κάθοδο των Βρετανών, λειτούργησαν ως περαιτέρω πολιτισμικοί ενοποιητικοί παράγοντες.

5.3 Μηχανισμοί διάδοσης της εθνικιστικής ιδεολογίας

Παρά την αριθμητική, κοινωνική, οικονομική και πολιτισμική κυριαρχία του ελληνικού εθνοτικού στοιχείου στη ζωή του νησιού, η ανάπτυξη και η διάδοση του ελληνικού εθνικισμού, όπως όλες οι σύγχρονες ιδεολογίες, προϋπέθετε συστηματική και οργανωμένη καλλιέργεια μέσα από θεσμούς και διαδικασίες. Αποτελεί χαρακτηριστικό της εθνικιστικής ιδεολογίας η άμεση και ενεργή της ανάμιξη στο σχηματισμό και προσδιορισμό του έθνους. Η κοινή ταυτότητα και η μετάδοση της εθνικής ιδέας σήμαινε ανάπτυξη μέσων και φορέων κοινωνικοποίησης των μελλοντικών πολιτών στην εθνική κοινότητα και τέτοια μέσα ήταν τα σχολεία, τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης, οι θεσμοποιημένες τελετές και τα σύμβολα (μύθοι, σημαίες, τραγούδια), η ίδρυση εθνικών εταιριών, οι εκδόσεις βιβλίων και περιοδικών και άλλοι θεσμοί πολιτικής δραστηριοποίησης.⁹⁵

Αυτό έγινε κατορθωτό μέσα από ένα πλέγμα παραμέτρων, με τη συμμετοχή τοπικών αλλά και εξωγενών φορέων που, ουσιαστικά, τροχοδρομήθηκε από την αλυτρωτική ιδεολογία του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους. Ο Κιτρομηλίδης τονίζει τον καθοριστικό ρόλο που έπαιξε το πολιτικό πρόγραμμα της Μεγάλης Ιδέας στην Ελλάδα στη διαδικασία αυτή κατά την οποία: «με τη δημιουργία συλλόγων για την προώθηση της παιδείας των αλύτρωτων, την αποστολή δασκάλων και εκπαιδευτικού υλικού προς τις κοινωνίες της ελληνικής περιφέρειας, η Κύπρος γνωρίζει τις άμεσες επιπτώσεις των πρωτοβουλιών αυτών».⁹⁶

Στη βιβλιογραφία υπάρχει η άποψη περί έθνους ως «τεχνητού κατασκευάσματος»,⁹⁷ μια θέση που παραπέμπει στη λειτουργία μηχανισμών εθνογένεσης.⁹⁸ Ως τέτοιους μηχανισμούς «κατασκευής» της ελληνικής εθνικής ταυτότητας στην Κύπρο αναφέρονται το εκπαιδευτικό σύστημα, που ήταν υπό τον έλεγχο της Ορθόδοξης Εκκλησίας και οι δραστηριότητες εθελοντικών οργανισμών, που ιδρύθηκαν από διανοούμενους σπουδασμένους στην Ελλάδα και από το ελληνικό προξενείο.⁹⁹ Οι δάσκαλοι και οι

⁹⁵ Βλ. Rokkan, *Parties*, ό.π., σ. 61. Βλ. επίσης Hobsbawm, *Κεφαλαίου*, ό.π., σ. 140.

⁹⁶ Βλ. Κιτρομηλίδης, «Συλλογικά Πεπρωμένα», ό.π., σ. 12.

⁹⁷ Βλ. Hobsbawm, *Κεφαλαίου*, ό.π., σ. 147 και Hobsbawm, *Έθνη*, ό.π., σ. 23. Την ίδια άποψη περί έθνους ως κατασκευάσματος διατυπώνει και ο Λιάκος. Βλ. Λιάκος, *Έθνος*, ό.π., σσ. 53, 58. Ο Λέκκας διατυπώνει το ζήτημα λίγο διαφορετικά, σημειώνοντας ότι ο εθνικισμός προηγείται λογικά και αναλυτικά του έθνους, χωρίς όμως αυτό να σημαίνει ότι το έθνος αποτελεί αυθαίρετο κατασκευάσμα και δεν είναι προϊόν παρθενογένεσης. Βλ. Λέκκας, *Εθνικιστική Ιδεολογία*, ό.π., σ. 115.

⁹⁸ Γενικά για τους μηχανισμούς και φορείς διάδοσης του εθνικισμού, βλ. Λέκκας, *Εθνικιστική Ιδεολογία*, ό.π., σ. 135.

⁹⁹ Βλ. Μαυράτσας, *Ομοψυχία* ό.π., σ. 65.

καθηγητές γυμνασίων, που ως επί το πλείστον είχαν κληθεί από την Ελλάδα ή είχαν εκπαιδευτεί εκεί, αισθάνονταν εαυτούς ως ιεραπόστολους του ελληνικού έθνους.¹⁰⁰

Οι νέοι που μετέβαιναν στην Αθήνα για σπουδές, γύριζαν στην Κύπρο διαποτισμένοι από τη Μεγάλη Ιδέα, ένθερμοι πια οπαδοί της Ένωσης. Αυτή η νέα γενιά μεγάλωνε θεωρώντας την Ένωση ως λύτρωση, όχι από τους Τούρκους, αλλά από την αγγλική τυραννία.¹⁰¹ Σημαντικό ρόλο στη διάδοση της εθνικής ιδέας διαδραμάτισε, επίσης, ο επαναπατρισμός Ελληνοκυπρίων που πολέμησαν στον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897 και στους Βαλκανικούς Πολέμους (1912-13), οι οποίοι ήρθαν σε άμεση επαφή με τον ελληνικό αλυτρωτισμό. Η συμμετοχή στους πολέμους και οι ανθρωποθυσίες προσέδιδαν στον αγώνα για την Ένωση ένα ισχυρό συναισθηματικό στοιχείο. Η καθιέρωση του εορτασμού των εθνικών επετείων που συστηματικοποιήθηκε σε αυτή την περίοδο με δοξολογίες, παρελάσεις μαθητών, μνημόσυνα, διεξαγωγή αθλητικών αγώνων, χοροεσπερίδων και λαμπαδηφορίες συνέβαλλαν στην μετάδοση της εθνικής ιδέας και της ενωτικής ιδεολογίας στις μάζες του πληθυσμού.¹⁰²

Σημαντικό ρόλο διαδραμάτισαν, επίσης, επιφανή στελέχη της εθνικής αστικής τάξης, όπως ο Νικόλαος Καταλάνος, ο οποίος πέραν της αρθρογραφίας του, ίδρυσε μια αλυσίδα συλλόγων, υπό την αιγίδα της λέσχης «Αγάπη του Λαού», για τη διάδοση του εθνικισμού αλλά και με την αρθρογραφία του σε σειρά εφημερίδων στις οποίες διετέλεσε αρχισυντάκτης.¹⁰³ Μια σειρά από σωματεία, αναγνωστήρια και συλλόγους, σε ολόκληρη την Κύπρο, διοργάνωναν σε ετήσια βάση παγκύπριους αγώνες προς τιμή της 25^{ης} Μαρτίου, καθώς και άλλους «πατριωτικούς εορτασμούς προς πατριωτική διέγερση του πληθυσμού» με διάφορες αφορμές: 25^η Μαρτίου, επέτειος της σφαγής της 9^{ης} Ιουλίου του 1821, στις ονομαστικές επετείους του Βασιλιά της Ελλάδας, κτλ.¹⁰⁴ Ο Καταλάνος καθόριζε ως βασικές συνιστώσες της εθνικής αναγέννησης την Εκκλησία, τις εθνικές παραδόσεις, την εθνική παιδεία, την εθνική Ιστορία και τη λιτότητα. Ο Καταλάνος είχε πρωτοστατήσει, από το 1903-04, στην προσπάθεια συλλογής χρημάτων από τους Κυπρίους για αγορά της κυπριακής πυροβολαρχίας, προς όφελος του ελληνικού στρατού.¹⁰⁵ Μια άλλη προσωπικότητα η οποία διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στην έξαρση του ενωτικού αιτήματος στα τέλη της δεκαετίας του 1920, μετά από μια περίοδο

¹⁰⁰ Βλ. Τζεργιάς, *Ιστορία*, ό.π., σ. 88.

¹⁰¹ Βλ. Ρίχτερ, *Ιστορία*, ό.π., σ. 115.

¹⁰² Βλ. Παπαπολυβίου, *Η Κύπρος και οι Βαλκανικοί Πολέμοι*, ό.π., σ. 60. Βλ. επίσης Λοιζίδης, *Ατυχη Κύπρος*, ό.π., σ. 14.

¹⁰³ Βλ. Κωστής Κοκκινόφτας, πρόλογος στο Καταλάνος, *Ζήνων*. Οι εφημερίδες στις οποίες εργάστηκε ήταν ο *Εναγόρας*, η *Κυπριακή Επιθεώρησης* και ο *Κυπριακός Φύλαξ*. Ο Κατσιαούνης θεωρεί τον Καταλάνο ως την πιο εξέχουσα μορφή του εθνικιστικού κινήματος. Βλ. Katsiaounis, *Labour*, ό.π., σ. 210.

¹⁰⁴ Βλ. Καταλάνος, *Ζήνων*, ό.π., σ. 259-260.

¹⁰⁵ Βλ. Παπαπολυβίου, *Η Κύπρος και οι Βαλκανικοί Πολέμοι*, ό.π., σσ. 62, 101.

οπισθοχώρησης, ήταν ο τότε πρόξενος της Ελλάδας, Αλέξης Κύρου. Ο τότε κυβερνήτης Storrs ζήτησε μάλιστα την ανάκληση του λόγω της δράσης του αυτής.¹⁰⁶

Όλοι οι μηχανισμοί προώθησης της εθνικής συνείδησης της ελληνοκυπριακής αστικής τάξης βρίσκονταν σε μια διαρκή κινητοποίηση σε μια προσπάθεια υιοθέτησής τους και από τα λαϊκά στρώματα, για να αποκτήσει το κίνημα αυτό μαζικότητα και να γίνει υπολογίσιμη πολιτική δύναμη. Η στάση που τηρούσαν οι Έλληνες ιθύνοντες (κλήρος και αστική τάξη των πόλεων) έναντι των Βρετανών ακολουθούνταν και από τα λαϊκά στρώματα και αυτό οφειλόταν βασικά στην

*«ολοκληρωτική ιδεολογική και πολιτική υπεροχή των ιθυνόντων της αστικής τάξης και του κλήρου, οι οποίοι έλεγχαν όλες τις εκφάνσεις της οργανωμένης ζωής της ελληνικής κοινότητας: θρονικές και εκκλησιαστικές επιτροπές, εμπορικά επιμελητήρια, πολιτιστικά, αθλητικά και φιλανθρωπικά σωματεία και συνδέσμους παλαιών πολεμιστών και αποφοίτων διάφορων σχολών. Πλήρης και απόλυτος ήταν ο έλεγχος της ιθύνουσας τάξης στο νευραλγικό τομέα της παιδείας, όπου μέσω των σχολικών εφορειών έλεγε τόσο το περιεχόμενο της διδασκτέας ύλης όσο και τους διορισμούς του διδακτικού προσωπικού. Παρόμοια κατάσταση επικρατούσε και στο τομέα των μέσων ενημέρωσης όπου οι Ελληνοκύπριοι είχαν ήδη αναπτύξει ένα δίκτυο εφημερίδων τοπικής και παγκύπριας κλίμακας».*¹⁰⁷

Στη συνέχεια θα εξετάσουμε τους κυριότερους μηχανισμούς μέσα από τους οποίους η εθνότητα, μια παραδοσιακά πολιτισμική κατηγορία, εξελίχθηκε σταδιακά σε πολιτικό φορέα.

5.3.1 Εκπαίδευση. Το εκπαιδευτικό σύστημα αξιοποιείται, συνήθως, από τις αρχές μιας χώρας και την πολιτική ελίτ ως εργαλείο εισαγωγής και προώθησης συγκεκριμένων αξιών και νορμών, καθώς και για τον εθνικό προσδιορισμό των κοινοτήτων τους.¹⁰⁸ Η ανάπτυξη της εκπαίδευσης αποτέλεσε καταλυτικό στοιχείο στη διαμόρφωση και ανάπτυξη εθνικής ταυτότητας ανάμεσα στους κατοίκους. Ο πληθυσμός της Κύπρου ήταν στην ολότητά του σχεδόν αναλφάβητος όταν αναλάμβαναν οι Βρετανοί, αφού ακόμα και το 1911, μετά από 33 χρόνια βρετανικής κατοχής, το 73.21% του πληθυσμού δεν ήξερε γραφή και ανάγνωση.¹⁰⁹ Οι Βρετανοί διατήρησαν το σύστημα διαχωρισμού της εκπαίδευσης των δύο κοινοτήτων. Κατά τις πρώτες δεκαετίες της βρετανικής κατοχής, τα ελληνικά σχολεία χρηματοδοτούνταν κυρίως από την Εκκλησία και ορισμένες ιδιωτικές εισφορές.¹¹⁰ Οι προσπάθειες για πνευματική και εθνική αναγέννηση ήταν αδύναμες. Εκδηλώνονταν μέσω

¹⁰⁶ Βλ. Storrs, *Orientations*, ό.π., σσ. 503-505.

¹⁰⁷ Βλ. Κατσιαούνης, *Διασκεπτική*, ό.π., σ. 21.

¹⁰⁸ Choisi Jeannete (1995), «The Greek Cypriot Elite: Its Social Function and Legitimization», *The Cyprus Review*, Vol. 7, No. 1 (Spring), σσ. 34-68, σ. 55.

¹⁰⁹ Census of Cyprus 1911, σ. 15.

¹¹⁰ Βλ. Faustmann, «Clientelism», ό.π., σ. 53.

της δημιουργίας αναγνωστηρίων στις διάφορες πόλεις, όπου δίνονταν διαλέξεις από εγγράμματους Έλληνες από την Αλεξάνδρεια, τη Σμύρνη και την Κωνσταντινούπολη και, παράλληλα, διαβάζονταν εφημερίδες, οι οποίες, όμως, απευθύνονταν σε ένα -εκ των πραγμάτων -περιορισμένο ακροατήριο.¹¹¹

Η εισαγωγή και η μαζικοποίηση της εθνικιστικής ιδεολογίας υποβοηθήθηκε από την ώθηση που δόθηκε στην εκπαίδευση, η οποία αποτέλεσε και το βασικό όχημα μετατροπής του εθνικού κινήματος από ελιτίστικο σε μαζικό.¹¹² Και αντίστροφα βέβαια, αφού ο εθνικισμός, ως ιδεολογία, βοήθησε την ανάδειξη της εκπαίδευσης και τη μαζικοποίησή της.¹¹³ Η εκπαίδευση αποτέλεσε το όχημα της πολιτικής κοινωνικοποίησης του λαού και διεύρυνσης των οριζόντων του, αφού δεν μπορούσε εύκολα να κρατηθεί υπό τον έλεγχο του κατεστημένου. Ταυτόχρονα, η έμφαση στη θρησκεία και στην Ελλάδα συνέβαλαν στην ανάπτυξη και τη διάδοση του εθνικισμού, με τη διδακτέα ύλη και τα βιβλία να έρχονται από την Ελλάδα.¹¹⁴ Για την πρωτοπορία του αστικού εθνικισμού η επέκταση της εκπαίδευσης, ώστε μεγάλος αριθμός νέων ανθρώπων να αποκτήσει πρόσβαση σε τομείς τους οποίους ως τότε καταλάμβανε μια μικρή ελίτ (κυρίως γύρω από την Εκκλησία), ήταν καθοριστικό ζήτημα, αφού θα διευκόλυνε την αμφισβήτηση προς το κατεστημένο και θα βοηθούσε στη δική τους άνοδο. Στην πορεία, βέβαια, το αίτημα συντηρητικοποιήθηκε. Όταν, λόγου χάρη, το 1926, ο βουλευτής Λουκής Πιερίδης από τη Λάρνακα, κατέθεσε πρόταση για να καταστεί η εκπαίδευση υποχρεωτική, ανεξαρτήτως φυλής, θρησκευματος και φύλου, η πρόταση απορρίφθηκε.¹¹⁵

Η μακρόχρονη διαδικασία μαζικοποίησης του εκπαιδευτικού συστήματος και της πρόσβασης σε αυτό διαφαίνεται και μέσα από τα αριθμητικά στοιχεία. Σύμφωνα με έκθεση του Άγγλου επόπτη της παιδείας Spencer, στην Κύπρο λειτουργούσαν, το 1879, ογδόντα τρία (83) ελληνικά σχολεία με 1.071 μαθητές και 426 μαθήτριες και 65 μουσουλμανικά. Το 1886 λειτουργούσαν 180 ελληνικά σχολεία και 69 μωαμεθανικά.¹¹⁶ Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα (1900) ο αριθμός των σχολείων έφτασε τα 264 για Έλληνες με 11.882 μαθητές και 3.591 μαθήτριες και 144 για μουσουλμάνους με 3.608 μαθητές και 1.427 μαθήτριες. Το 1901 στα σχολεία μέσης εκπαίδευσης φοιτούσαν 419 μαθητές, από τους οποίους οι 200 στο Παγκύπριο Γυμνάσιο. Το 1911 υπήρχαν 574 σχολεία με πάνω από 30.000 μαθητές και πέντε χρόνια αργότερα ο αριθμός των σχολείων έφτασε τα 699 με

¹¹¹ Βλ. Katsiaounis, *Labour*, ό.π., σ. 52.

¹¹² Για τη σχέση εκπαίδευσης και εθνικισμού βλ. Hobsbawm, *Έθνη*, ό.π., σ. 134. Βλ. επίσης Λέκκας, *Εθνικιστική Ιδεολογία*, ό.π., σ. 135.

¹¹³ Βλ. Persianis, *Church*, ό.π., σσ. 35-37.

¹¹⁴ Βλ. Choisi, «The Greek Cypriot Elite», ό.π., σ. 55.

¹¹⁵ «Υποχρεωτική εκπαίδευσις», *Νέα Λαϊκή*, 8 Ιανουαρίου 1927.

¹¹⁶ Βλ. *Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια*, Τόμος Ε', ό.π., σ. 26.

39.567 μαθητές και 856 δασκάλους.¹¹⁷ Ο αναλφαβητισμός μειώθηκε από 73.21% του πληθυσμού το 1911¹¹⁸ στο 55% το 1931.¹¹⁹

Το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα διακρινόταν από μεγάλες ανισότητες και διαφορές μεταξύ των πόλεων και των αγροτικών περιοχών. Τα χωριά ήταν μικρά και με πολύ περιορισμένους οικονομικούς πόρους, ώστε τα πλείστα από αυτά δεν είχαν τη δυνατότητα να χρηματοδοτήσουν τη δημιουργία σχολείου, ούτε να εξασφαλίσουν το μισθό ενός δασκάλου. Σχολές μέσης εκπαίδευσης καθόλη τη διάρκεια της βρετανικής κατοχής λειτουργούσαν μόνο στις πόλεις, ενώ στη χειρότερη μοίρα βρίσκονταν οι γυναίκες σε σχέση με την πρόσβαση στο εκπαιδευτικό σύστημα. Παράλληλα, το ποσοστό εγκατάλειψης ήταν αρκετά ψηλό.¹²⁰ Αυτό εξηγεί και την αργοπορημένη διάδοση των εθνικών ιδεών στην ύπαιθρο σε σχέση με τις πόλεις.

Οι Βρετανοί είχαν διαγνώσει έγκαιρα το ρόλο που δυνητικά θα μπορούσε να διαδραματίσει το εκπαιδευτικό σύστημα στην αμφισβήτηση της κυριαρχίας τους στην Κύπρο. Λίγο μετά την άφιξή του στην Κύπρο, ο πρώτος κυβερνήτης, Wolsley, ερευνήσε την κατάσταση του σχολικού συστήματος και το 1879 του παραδόθηκε σχετική έκθεση, η οποία προειδοποιούσε ότι τα ελληνικά σχολεία θα μπορούσαν να μεταβληθούν σε «κέντρα ελληνικής προπαγάνδας». Από ελληνικής πλευράς, τονίζονταν στην έκθεση, η παιδεία θεωρούνταν ένα μέσο προαγωγής της ιδέας της Ένωσης και είχε την υποστήριξη της ηγετικής ελίτ.¹²¹ Τη λειτουργία αυτή του εκπαιδευτικού συστήματος αντιλαμβανόταν πλήρως η ελληνοκυπριακή αστική τάξη, γεγονός που δικαιολογεί και την αντίδρασή της σε όλες τις προσπάθειες αφελληνισμού της παιδείας που επιχειρήθηκαν από τους Βρετανούς:

*«Το ελληνικό σχολείο είναι ο καλλιεργητής της ελληνικής εθνικής ιδέας. Διδάσκαλοι και βιβλία είναι φορείς αγνού ελληνικού πνεύματος. Τα βιβλία έρχονται κατευθείαν εκ του ελληνικού κέντρου ή συγγράφονται επί τη βάση των εκείθεν ερχομένων, οι δε διδάσκαλοι εκπαιδεύονται υπό καθηγητές οίτινες ήντησαν τας γνώσεις και την μόρφωσιν των επί του ελευθέρου ελληνικού εδάφους».*¹²²

Η μαζικοποίηση της εκπαίδευσης και του ενωτικού κινήματος δεν άφηγε αδιάφορους τους Βρετανούς. Το ζήτημα της διεύθυνσης και διαχείρισης των εκπαιδευτικών ζητημάτων δεν τέθηκε εξ αρχής από τους Βρετανούς, παρά το γεγονός ότι διαπίστωναν τη σημασία του από την αρχή της παρουσίας τους στο νησί. Έτσι, ενώ στις πρώτες δεκαετίες βρετανικής

¹¹⁷ Βλ. Ζαφειρίου, *Χρονολόγιο*, ό.π., σσ. 53, 55, 59-60, 65.

¹¹⁸ Census of Cyprus of 1911, σ. 15.

¹¹⁹ Census of Cyprus of 1931, σ. 16.

¹²⁰ Βλ. *Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια*, Τόμος Ε', ό.π., σ. 26.

¹²¹ Βλ. Georghallides, *History of Cyprus 1918-1926*, ό.π., σ. 47.

¹²² Άρθρο Σάββα Λοιζίδη, *Ελευθερία*, 9 Φεβρουαρίου 1929, σ. 1.

κατοχής οι Ελληνοκύπριοι αφέθηκαν ανεξάρτητοι να διαχειρίζονται τα εκπαιδευτικά τους θέματα, όταν το ενωτικό ζήτημα άρχισε να απειλεί τη διατήρηση της αποικίας, οι Βρετανοί διαφοροποίησαν και τη στάση τους. Ο Persianis, διαχωρίζει σε τρεις περιόδους τη βρετανική πολιτική στην εκπαίδευση. Η πρώτη ήταν μεταξύ της άφιξής τους και του 1929, που τη χαρακτηρίζει ως πολιτική ελάχιστης ανάμιξης, η δεύτερη αφορούσε στα χρόνια 1929-1956, που ήταν μια πολιτική επέμβασης και από το 1956 και μετά, που τη χαρακτηρίζει ως συνεταιριστική.¹²³

Έχει ήδη τονιστεί ότι ο έλεγχος του εκπαιδευτικού συστήματος και των λειτουργών του αποτελούσε σημαντικό διακύβευμα τόσο για τους Βρετανούς όσο και για την Εκκλησία και την αστική τάξη. Αυτός ο έλεγχος, μέχρι και τα Οκτωβριανά, ασκούνταν μέσω του Ελληνικού Εκπαιδευτικού Συμβουλίου και των Επαρχιακών Εκπαιδευτικών Επιτροπών που καθιερώθηκαν με Νόμο το 1895.¹²⁴ Τα σώματα αυτά, αποτελούσαν πολιτικά εργαλεία για την ελληνοκυπριακή ελίτ στην προώθηση του ενωτικού αιτήματος. Το πρώτο αποτελείτο από τον Βρετανό Αρχιγραμματέα, τον Αρχιεπίσκοπο Κύπρου, τρεις Έλληνες βουλευτές του Νομοθετικού Συμβουλίου και έξι εκλεγμένα μέλη ανά διετία, ένα από κάθε επαρχία (από τις Επαρχιακές Επιτροπές). Οι αρμοδιότητές του περιελάμβαναν: τον καθορισμό των διδασκόμενων μαθημάτων και των αναλυτικών προγραμμάτων, τη διαμόρφωση των κανονισμών των εκπαιδευτηρίων, την επιλογή των βιβλίων και δικαιοδοσία στις αποφάσεις για ανέγερση νέων σχολικών μονάδων. Οι Επαρχιακές Εκπαιδευτικές Επιτροπές αποτελούνταν από τον Βρετανό Διοικητή της επαρχίας, τον οικείο Μητροπολίτη και τέσσερα εκλεγμένα μέλη. Οι αρμοδιότητές τους αφορούσαν στο διορισμό και παύση των δασκάλων, στον καθορισμό των μισθοδοτικών κλιμάκων και της σχολικής φορολογίας.¹²⁵ Το φάσμα των αρμοδιοτήτων τους καθόριζε και τη σημασία της συμμετοχής στα Σώματα αυτά, που κυριαρχούνταν από κληρικούς και μέλη της ανώτερης αστικής και γαιοκτητικής τάξης. Το γεγονός ότι οι Βρετανοί δεν επενέβησαν αμέσως στο περιεχόμενο της εκπαίδευσης, όπως αυτό καθοριζόταν από την Εκκλησία για πολλά χρόνια, είχε ως αποτέλεσμα οι δάσκαλοι να καλλιεργούν ελεύθερα μια εθνοκεντρική

¹²³ Βλ. Persianis, *Church* ό.π., σσ. 61, 64-65. Ο Georghallides θεωρεί ως σημείο καμπής το έτος 1923 και όχι το 1926 με τη νομοθεσία για έλεγχο της δημοτικής εκπαίδευσης. Βλ. Georghallides, *History of Cyprus 1918-1926*, ό.π., σ. 50.

¹²⁴ Βλ. Καταλάνος, *Ζήνων*, ό.π., σ. 277.

¹²⁵ Βλ. *Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια*, Τόμος Ε', ό.π., 28· «Η κατανομή της σχολικής φορολογίας», *Ελευθερία*, 5 Μαρτίου 1927, σ. 2. Δίνονται στοιχεία για το ποσό που κατέβαλλαν ως φορολογία οι διάφορες ομάδες του πληθυσμού της πρωτεύουσας: έμποροι, δικηγόροι, δημοσιογράφοι, δημόσιοι υπάλληλοι, κτλ.· «Ελληνικόν Εκπαιδευτικόν Συμβούλιον», *Ελευθερία*, 18 Μαΐου 1927, σ. 2. Δίνονται στοιχεία για τις αποφάσεις που λήφθηκαν, μεταξύ των οποίων ο αριθμός των σχολείων που αποφασίστηκε να ανεγερθούν.· «Ελληνικόν Εκπαιδευτικόν Συμβούλιον», *Ελευθερία*, 3 Αυγούστου 1927, σ. 2. Δίνονται στοιχεία για τους διορισμούς των δασκάλων και διδασκαλιστών· «Το εκπαιδευτικόν συμβούλιον», *Νέα Λαϊκή*, 17 Ιουλίου 1926, σ. 3 όπου δίνονται στοιχεία για τους διορισμούς των δασκάλων.

παιδεία. Μέσα στις τάξεις υπήρχαν πορτραίτα της βασιλικής οικογένειας και χάρτες της Ελλάδας.¹²⁶

Η αποικιακή κυβέρνηση θεωρούσε ότι ο στόχος των εκκλησιαστικών ηγετών ήταν να ασκούν επιρροή πάνω στο λαό και τα σχολεία αποτελούσαν εργαλεία για την επιτυχία των πολιτικών στόχων της Εκκλησίας.¹²⁷ Γι' αυτό προσπάθησαν να επέμβουν στο όλο εκπαιδευτικό οικοδόμημα, αλλάζοντας τον τρόπο διορισμού των εκπαιδευτικών, με στόχο τον έλεγχο των σχολείων, και την καθιέρωση της αγγλικής ως γλώσσας διδασκαλίας, γεγονός που όξυνε τη σύγκρουση με την Εκκλησία και τους εθνικιστές. Αυτό έγινε το 1923, όταν οι Βρετανοί κατάφεραν να ψηφιστεί νομοθεσία με την οποία οι δάσκαλοι μετατρέπονταν σε δημόσιους υπαλλήλους, αποκτώντας προστασία και ασφάλεια. Με το ίδιο νομοσχέδιο άλλαξε η σύνθεση του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου και των Επαρχιακών Εκπαιδευτικών Επιτροπών με σημαντική αφαίρεση αρμοδιοτήτων από την Εκκλησία και υπόδειξη αντί εκλογή των μελών τους.¹²⁸ Καθιέρωσαν επίσης τις υποτροφίες σε αγγλικά πανεπιστήμια.¹²⁹

Οι συγκρούσεις για τον έλεγχο της εκπαίδευσης ήταν κεντρικής σημασίας σε ολόκληρη τη Δυτική Ευρώπη διότι το διδασκαλικό επάγγελμα λειτουργεί, εξ ορισμού, σε ένα πολύ πολιτικοποιημένο τομέα της κοινωνικής δομής.¹³⁰ Στην Κύπρο η σύγκρουση για το εκπαιδευτικό ζήτημα εκδηλώθηκε ως μέρος του ευρύτερου πολιτικού αγώνα για Ένωση.¹³¹ Οι δάσκαλοι αποτελούσαν πολιτικό κεφάλαιο για τους Κύπριους πολιτευτές γι' αυτό και αντιδρούσαν έντονα σε κάθε προσπάθεια της βρετανικής διοίκησης για να τους περιλάβει στη σφαίρα επιρροής της. Εξαρτώμενοι για τους διορισμούς, τις μεταθέσεις και τις αμοιβές τους από τα Επαρχιακά Εκπαιδευτικά Συμβούλια, τα οποία κυριαρχούνταν από τους πολιτικούς και την εκκλησιαστική ιεραρχία, ανταπέδιδαν με εξυπηρετήσεις και ψηφοθηρία στους χώρους εργασίας τους.¹³² Η μικρή διάρκεια διορισμού τους (ετήσια) και οι χαμηλές απολαβές (από £26 μέχρι £84 το χρόνο) και η εξάρτηση του διορισμού τους από τα κοινοτικά συμβούλια τους μετέτρεπε σε υποχείρια των πολιτευτών.¹³³

Το ρόλο και τη σημασία των δασκάλων στις τοπικές κοινότητες και τα χωριά της Κύπρου αλλά και για τη διαφοροποίηση του ρόλου τους μέσα στο νέο περιβάλλον που δημιουργούνταν με τις αλλαγές της αποικιοκρατικής εξουσίας αναγνώριζαν και οι ίδιοι οι

¹²⁶ Βλ. Storrs, *Orientalisms*, ό.π., σ. 467. Βλ. επίσης Λοιζίδης, *Ατυχη Κύπρος*, ό.π., σ. 12.

¹²⁷ Βλ. Persianis, *Church*, ό.π., σ. 18. Βλ. επίσης Georghallides, *History of Cyprus 1918-1926*, ό.π., σσ. 274-275.

¹²⁸ Βλ. *Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια*, Τόμος Ε', ό.π., 28.

¹²⁹ Βλ. Storrs, *Orientalisms*, ό.π., σ. 480.

¹³⁰ Βλ. Rokkan, *Parties*, ό.π., σ. 297.

¹³¹ Βλ. Persianis, *Church*, ό.π., σ. 18.

¹³² «Το αμετάθετον των δασκάλων», *Ελευθερία*, 13 Απριλίου 1927, σ. 1.

¹³³ Βλ. Georghallides, *History of Cyprus 1918-1926*, ό.π., σ. 51.

Βρετανοί. Χαρακτηριστική είναι η αναφορά του τότε διοικητή Λεμεσού SurrIDGE στην έκθεση του προς το Υπουργείο Αποικιών, το 1930, ο οποίος σημείωνε ότι «ο δάσκαλος στο χωριό έχει σημασία όχι μόνο ως δάσκαλος αλλά και ως κεφάλαιο της κοινότητας».¹³⁴ Ενδιαφέρουσα ήταν και η διαπίστωση του SurrIDGE ότι ο κλήρος (χριστιανικός και μουσουλμανικός) είχε χάσει μέρος της επιρροής του, πράγμα που οφειλόταν στις καλύτερες συνθήκες επικοινωνίας και στην επίδραση των εφημερίδων. Στην ίδια διαπίστωση για το ρόλο των δασκάλων προέβαινε και ο Κυβερνήτης Storrs, ο οποίος σημείωνε ότι αποτελούσαν απαραίτητο πολιτικό μεσάζοντα για τους πολιτικούς των πόλεων.¹³⁵

Ο δάσκαλος αποτελούσε το επίκεντρο των εθνικών εκδηλώσεων. Αυτό, δεν πρέπει να εκπλήσσει αν αναλογιστούμε τον σημαντικό ρόλο των δασκάλων μέσα στον μικρόκοσμο των χωριών, όπου ήταν συνήθως οι μόνοι μορφωμένοι αφενός, και αποτελούσαν «εξαρτήματα» στη «μηχανή» των πολιτευτών, αφετέρου, με αποτέλεσμα να υπακούν στις οδηγίες τους για σύγκληση τέτοιων δραστηριοτήτων. Επιπλέον, και πιο σημαντικό, ήταν το γεγονός ότι οι δάσκαλοι λειτουργούσαν πρωτοβουλιακά και συνειδητά προς την κατεύθυνση της προώθησης της ενωτικής ιδεολογίας δεδομένων των σπουδών τους στο «εθνικό κέντρο».¹³⁶ Ο Παπαπολυβίου θεωρεί τον γυμνασιάρχη του Παγκυπρίου Γυμνασίου Μιχαήλ Βολονάκη (1896-1911) ως τον πρώτο που συστηματικοποίησε την οργάνωση εθνικών επετείων στην Κύπρο για τις επετείους της πτώσης της Κωνσταντινούπολης, τη γιορτή της σημαίας, κτλ.¹³⁷ Οι δάσκαλοι είχαν ιδρύσει σύλλογο με την επωνυμία «Πατριωτικός Όμιλος», ο οποίος, το 1904, με περιοδείες σε όλες τις πόλεις και χωριά της Κύπρου, που διήρκεσαν δύο χρόνια, πραγματοποίησε έρανο υπέρ του «εθνικού στόλου».¹³⁸

Το 1929 ο κυβερνήτης πήρε τον έλεγχο της καταβολής των μισθών των εκπαιδευτικών, ενέργεια που προκάλεσε μεγάλη ένταση. Το νομοσχέδιο περί παιδείας δημοσιεύθηκε στην επίσημη εφημερίδα στις 25 Νοεμβρίου 1929 και προέβλεπε διορισμό των εκπαιδευτικών από την κυβέρνηση, αφού θα μετατρέπονταν σε δημόσιους υπαλλήλους, θα καταργούνταν οι Επαρχιακές Επιτροπές και όλοι οι δάσκαλοι θα ήταν πλέον Βρετανοί υπήκοοι, μια ρύθμιση που στόχευε απευθείας στην απαγόρευση καθόδου Ελλαδιτών δασκάλων. Η συζήτηση στις ελληνικές εφημερίδες ήταν θυελλώδης και με διάρκεια, εστιάζοντας στο ζήτημα του αφελληνισμού της παιδείας μέσω του ελέγχου που θα ασκούσε πλέον η

¹³⁴ Έκθεση SurrIDGE διοικητή Λεμεσού με οδηγίες της αποικιακής κυβέρνησης, παρατίθεται στον Ρίχτερ, *Ιστορία*, ό.π., σ. 401.

¹³⁵ Βλ. Storrs, *Orientalism*, ό.π., σ. 500.

¹³⁶ Βλ. Λοιζίδης, *Άτυχη Κύπρος*, ό.π., σ. 13.

¹³⁷ Βλ. Παπαπολυβίου, *Η Κύπρος και οι Βαλκανικοί Πολέμοι*, ό.π., σσ. 59-60.

¹³⁸ Βλ. Κατάλανος, *Ζήνων*, ό.π., σ. 415-421.

βρετανική διοίκηση και στη μεγάλη επιβάρυνση του προϋπολογισμού που η πράξη αυτή θα συνεπαγόταν. Τρεις Έλληνες βουλευτές τάχθηκαν υπέρ του νομοσχεδίου στο Νομοθετικό Συμβούλιο και, έτσι, αυτό τελικά εγκρίθηκε. Υποβλήθηκαν αρκετά υπομνήματα διαμαρτυρίας, ενώ, παράλληλα, στη Λευκωσία και στην Πάφο διοργανώθηκαν και συλλαλητήρια. Ο νόμος ψηφίστηκε και ο κυβερνήτης, επιπλέον, απαγόρευσε στους δασκάλους να αναμειγνύονται στα πολιτικά δρώμενα του τόπου, αδρανοποιώντας, έτσι, μια μερίδα μορφωμένων.¹³⁹ Υπήρχε, βέβαια, και ο αντίλογος που αφορούσε στην πολύ άσχημη οικονομική κατάσταση των δασκάλων που με το νομοσχέδιο θα βελτιωνόταν σημαντικά. Επιπλέον, το ίδιο ουσιαστικά έπρατταν πολλές άλλες κατηγορίες ανθρώπων στην Κύπρο, όπως οι πολιτικοί που αποδέχονταν διορισμούς στο Εκτελεστικό Συμβούλιο και στους οποίους καταβαλλόταν μισθός. Σημαντικό ζήτημα το οποίο δεν προβαλλόταν δημόσια από την ελληνική πολιτική ηγεσία ήταν το γεγονός της ενδεχόμενης απώλειας προνομίων που μέχρι τότε απολάμβαναν, ελέγχοντας τους διορισμούς, τις μεταθέσεις, τις προαγωγές και τη μισθοδοσία των δασκάλων καθιστώντας τους έτσι εξαρτώμενους και αναγκασμένους να εργάζονται υπέρ τους στις εκλογικές αναμετρήσεις.

Παρόλη την επέμβαση, όμως, στο χαρακτήρα και τη διαχείριση του εκπαιδευτικού συστήματος, δεν έγινε κατορθωτή η ανάσχεση και η -συνεχώς διευρυνόμενη -απήχηση του κινήματος για την Ένωση. Ιδιαίτερα, η μέση εκπαίδευση διατηρήθηκε σε ολόκληρη την περίοδο υπό ελληνική διεύθυνση, ενώ η δημοτική, μετά το 1923, ελεγχόταν σε σημαντικό βαθμό από τους Βρετανούς.¹⁴⁰ Ολόκληρες γενιές Ελληνοκυπρίων μεγάλωναν, πλέον, μέσα σε ένα σύστημα που δεν καλλιεργούσε καμιά αφοσίωση στη βρετανική εξουσία.

5.3.2 Μέσα ενημέρωσης. Με την εισαγωγή του γραπτού Τύπου, τρεις μόλις εβδομάδες μετά την άφιξη των Βρετανών, δόθηκε μια μεγάλη ανάπτυξη στη διάδοση των ιδεών, σε αντίθεση με την πνευματική ξηρασία της οθωμανικής περιόδου. Αυτή η ανάπτυξη ήταν αποτέλεσμα και της αύξησης του λαϊκού ενδιαφέροντος για τα πολιτικά ζητήματα. Εκδόθηκαν, έτσι, οι πρώτες ελληνικές εφημερίδες στη Λάρνακα, εξέλιξη που οφειλόταν, κυρίως, στο γεγονός ότι η πόλη αυτή ήταν το κατ' εξοχήν εμπορικό, πνευματικό και

¹³⁹ «Πειρασμός των δασκάλων», άρθρα Σ. Λοιζίδη στην *Ελευθερία*, 29 Ιουνίου 1929, σ. 1, 6 Ιουλίου 1929, σ. 2· «Η υπαλληλοποίησης των δασκάλων», άρθρο Άντη Τριανταφυλλίδη στην *Ελευθερία*, 7 Αυγούστου 1929, σ. 1· «Το νέον νομοσχέδιον περί παιδείας», *Ελευθερία*, 27 Νοεμβρίου 1929, σ. 2· «Το εκπαιδευτικόν νομοσχέδιον. Αι γενόμεναι τροποποιήσεις», *Ελευθερία*, 11 Δεκεμβρίου 1929, σ. 2. Οι τρεις Έλληνες βουλευτές που ψήφισαν το νόμο ήταν οι Χατζηγεωργίου Χατζηπροκόπης, Νεόφυτος Νικολαΐδης και Παναγιώτης Κακογιάννης. Χαρακτηριστικό της κατάστασης που δημιουργήθηκε, οι τρεις βουλευτές δεν υπέβαλαν υποψηφιότητα στις εκλογές του 1930.

¹⁴⁰ Βλ. *Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια*, Τόμος Ε', ό.π., σ. 28.

πολιτιστικό κέντρο της Κύπρου.¹⁴¹ Οι περισσότερες εφημερίδες ήταν κυρίως τοπικές παρά παγκύπριες και εβδομαδιαίες ή δεκαπενθήμερες.¹⁴² Όλες οι εφημερίδες αντιπροσώπευαν διάφορες αποχρώσεις του ελληνικού εθνικισμού και αφιέρωναν μεγάλο μέρος της ύλης τους στη διάδοση ειδήσεων στους Κύπριους για την Ελλάδα. Για τη μάζα του ελληνικού πληθυσμού η αφύπνιση της εθνικής συνείδησης ήταν μια παράλληλη διαδικασία με τη διάδοση του γραπτού λόγου.¹⁴³ Οι εφημερίδες ήταν, αναμφίβολα, το πιο σημαντικό μέσο διάδοσης της ιδεολογίας του εθνικισμού, που οδήγησε στην εθνική συνειδητοποίηση τις διάφορες περιοχές.¹⁴⁴ Είναι (οι εφημερίδες), με τα λόγια του Beck, το «*bestseller μίας ημέρας*» και η ανάγνωσή τους είναι ένα είδος μαζικής τελετής που υποκαθιστά την πρωινή προσευχή.¹⁴⁵

Ο Τύπος της εποχής δίνει το μέτρο ενασχόλησης των Κυπρίων με τα ζητήματα της πολιτικής και κοινωνικής ζωής και αποτελεί βασική πηγή πληροφόρησης για τη μελέτη της καλλιέργειας και ενδυνάμωσης του εθνικού φρονήματος των Ελληνοκυπρίων, καθώς και για τη διαμόρφωση της κοινής γνώμης και των πρώτων πολιτικών σχηματισμών. Βάσει της κυκλοφορίας των κυπριακών εφημερίδων της εποχής, καταδεικνύεται το συνεχώς αυξανόμενο ενδιαφέρον της κοινής γνώμης για την πολιτική. Εδώ υπεισέρχεται η σημασία του όρου «έντυπος καπιταλισμός», που πρώτος εισήγαγε ο Benedict Anderson, ένα νεολογισμό που χρησιμοποίησε για να δείξει ότι η διάδοση του εθνικισμού δεν αφορά μόνο στην τυπογραφία ως τέτοια, αλλά και στην κυκλοφορία και διάδοση του εντύπου που εξασφαλίζει ο καπιταλισμός. Ο έντυπος καπιταλισμός αποτελεί έναν από τους ουσιαστικότερους μηχανισμούς που δημιούργησαν το φαινόμενο του εθνικισμού.¹⁴⁶ Πρέπει όμως να σημειώσουμε ότι το αναγνωστικό κοινό αυτών των εφημερίδων πιθανό να ήταν επικαλυπτόμενο: δηλαδή, αρκετοί να αγόραζαν περισσότερες της μίας εφημερίδας. Επιπλέον, αυτές απευθύνονταν σε ένα μικρό αναγνωστικό κοινό μιας μορφωμένης

---

¹⁴¹ Βλ. Καταλάνος, *Ζήνων*, ό.π., σ. 165. Η *Κύπρος* ήταν η πρώτη εφημερίδα στο νησί και εκδόθηκε στη Λάρνακα τον Αύγουστο του 1878, δέκα εβδομάδες μετά την άφιξη των Αγγλων. Η *Αλήθεια* εκδόθηκε στη Λεμεσό το Δεκέμβριο του 1880 από τον Αριστοτέλη Παλαιολόγο, Έλληνα από την Κωνσταντινούπολη. Ο *Στασίνας* εκδόθηκε στη Λάρνακα το 1881 για πρώτη φορά από εκδότη που κατοικούσε στην Κύπρο, τον Θεμιστοκλή Θεοχαρίδη, ο οποίος ήταν δάσκαλος. Η *Σάλπιγξ* εκδόθηκε στη Λεμεσό το 1884 από τον Στυλιανό Χουρμούζιο και η *Ένωσις* στη Λάρνακα το 1885 από τον Χριστόδουλο Κουπά. Στη Λευκωσία δεν εκδόθηκε καμιά εφημερίδα μέχρι το 1881 όταν το *Νέον Κίτιον* μεταφέρθηκε στη Λευκωσία από τη Λάρνακα. Ο *Στασίνας*, που μετονομάστηκε σε *Φωνή της Κύπρου*, μεταφέρθηκε επίσης στη Λευκωσία το 1887. Για περισσότερες λεπτομέρειες βλ. Σοφοκλέους, *Εφημερίδες*.

¹⁴² Βλ. *Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια*, Τόμος Ε', ό.π., σ. 219.

¹⁴³ Βλ. Katsiaounis, «Change», ό.π., σ. 234.

¹⁴⁴ Βλ. Ιωάννου, «Ανάπτυξη», ό.π., σ. 388.

¹⁴⁵ Βλ. Beck, *Επινόηση*, ό.π., σ. 156.

¹⁴⁶ Βλ. Λιάκος, *Έθνος*, ό.π., σ. 88.

κοινωνικής ελίτ, νομοταγούς προς την κυβέρνηση, όπως και οι ίδιες οι εφημερίδες αναγνώριζαν.¹⁴⁷

Ο πίνακας 5.1 παραθέτει τις κυκλοφορίες και τον αριθμό των εκδιδόμενων εφημερίδων σε συγκεκριμένες χρονικές στιγμές κατά τη διάρκεια της περιόδου που εξετάζουμε. Πέραν των πολιτικών εφημερίδων, στα μέσα της δεκαετίας του 1910 εμφανίστηκε και ένα διαφορετικό είδος εντύπου, οι σατιρικού περιεχομένου εφημερίδες (π.χ. *Μαστίγιον*, *Μικρούλα*), με αξιοσημείωτη κυκλοφορία (περίπου 1.600 φύλλα). Στα μέσα της τρίτης δεκαετίας του 20^{ου} αιώνα εμφανίστηκε και το πρώτο σοσιαλιστικό φύλλο, η εφημερίδα *Πυρσός*, με κυκλοφορία 100 φύλλα.¹⁴⁸

5.1 ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΕΦΗΜΕΡΙΔΩΝ

ΕΤΟΣ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΦΥΛΛΩΝ (1)
1884	1.200 (2)
1887	2.400 (3)
1893	2.990 (4)
1901	4.630 (5)
1909	8.500 (6)
1917	11.250 (7)
1922	14.650 (8)
1926	16.356 (9)
1931	12.600 (10)

1. Ο αριθμός υπολογιζόταν με βάση τις δηλώσεις των εκδοτών των εφημερίδων και αφορούσε στην κυκλοφορία ανά έντυπο (μέσος όρος).
2. Cyprus Blue Book 1883-84, σ. 395. Εκδίδονταν τρεις εφημερίδες.
3. Cyprus Blue Book 1886-87, σ. 106. Εκδίδονταν τέσσερις εφημερίδες.
4. Cyprus Blue Book 1892-93, σσ. 298-299. Εκδίδονταν έξι εφημερίδες.
5. Cyprus Blue Book 1900-01, σσ. 294-295. Εκδίδονταν επτά εφημερίδες και ένα περιοδικό. Τη μεγαλύτερη κυκλοφορία είχε η *Φωνή της Κύπρου* με 1.000 φύλλα εβδομαδιαίως.
6. Cyprus Blue Book 1908-09, σ. 226. Εκδίδονταν δώδεκα εφημερίδες. Τη μεγαλύτερη κυκλοφορία είχε η *Πατρίς* με 1.250 φύλλα.
7. Cyprus Blue Book 1916-17, σσ. 234-235. Εκδίδονταν δεκατρείς εφημερίδες και ένα περιοδικό.
8. Cyprus Blue Book 1922, σσ. 164-165. Εκδίδονταν δεκαοκτώ εφημερίδες και δύο περιοδικά.
9. Cyprus Blue Book 1926, σσ. 174-175. Εκδίδονταν δεκαέξι εφημερίδες και δύο περιοδικά.
10. Cyprus Blue Book 1931, σ. 195. Εκδίδονταν εννέα εφημερίδες και δύο περιοδικά. Η μείωση στον αριθμό κυκλοφορίας των εφημερίδων οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στον τερματισμό της έκδοσης ορισμένων εφημερίδων ως αποτέλεσμα του νόμου που προνοούσε καταβολή εγγύησης 200 στερλινών από τους εκδότες.

Οι ελληνικές εφημερίδες, υπό την ιδιοκτησία και αρχισυνταξία επιφανών μελών της ανερχόμενης ελληνικής αστικής τάξης, αποτέλεσαν την προμετωπίδα των ενωτικών διεκδικήσεων, οι οποίες διατυπώνονταν μέσα από τις στήλες τους. Τροφοδοούνταν κυρίως από αρθρογραφία κληρικών και πολιτικών, καθώς και επιστημόνων. Ενδεικτική διατύπωση του ενωτικού αιτήματος έγινε στο πρώτο φύλλο της εφημερίδας *Κυπριακός*

¹⁴⁷ «Επί των γεγονότων» *Νέο Έθνος*, 12 Φεβρουαρίου 1916, σ. 1.

¹⁴⁸ Cyprus Blue Book 1923, σ. 165.

Φύλαξ, το κύριο άρθρο της οποίας είχε τίτλο «*Το Εθνικό Πρόγραμμα Εν Κύπρω*» και αναφερόταν στην αναγκαία οργάνωση και προγραμματισμό του Ελληνισμού της Κύπρου για επιδίωξη της Ένωσης με τη μητέρα Ελλάδα.¹⁴⁹ Η *Ελευθερία* σε πρωτοσέλιδό της με τίτλο «Μόνον την Ένωσιν» ζητούσε από τους βουλευτές του Νομοθετικού να αξιώσουν στην πρώτη συνεδρία της κοινοβουλευτικής περιόδου Ένωση με την Ελλάδα.¹⁵⁰ Οι ελληνοκυπριακές εφημερίδες αναπαρήγαγαν συστηματικά προφητείες και θρύλους από το παρελθόν για να τονίσουν τη συνέχεια του ελληνικού στοιχείου στο νησί με το βυζαντινό παρελθόν και τους δεσμούς με τον ευρύτερο ελληνισμό, ενέργειες τις οποίες ο Παπαπολυβίου εντάσσει σε ένα πλαίσιο «μεγαλοϊδεατικών κηρυγμάτων».¹⁵¹ Διαδραμάτιζαν, επίσης πρωταγωνιστικό ρόλο στη διεξαγωγή εθνικού χαρακτήρα εκδηλώσεων όπως η πραγματοποίηση εράνων σε περιόδους πολεμικής δοκιμασίας της Ελλάδας.

Η ανάπτυξη του εθνικισμού, μέσα από τις στήλες των εφημερίδων, η κριτική έναντι της αποικιοκρατικής εξουσίας και η εμφάνιση του Κομμουνιστικού Κόμματος, οδήγησαν τους Βρετανούς να λάβουν μέτρα ελέγχου και περιορισμού του Τύπου. Με νομοσχέδιο που εγκρίθηκε στις 7 Μαΐου 1930 ζητείτο από τους εκδότες των εφημερίδων να καταβάλλουν εγγύηση £200, ένα τεράστιο για την εποχή ποσό, οι εφημερίδες υποχρεώνονταν να δημοσιεύουν όλα τα κυβερνητικά ανακοινωθέντα χωρίς πληρωμή και αίρονταν όλες οι άδειες εκδόσεως των εφημερίδων, μια ακύρωση που θα εφαρμοζόταν τρεις μήνες από την εφαρμογή του νόμου.¹⁵² Οι Βρετανοί στόχευαν μέσα από το νόμο, εκτός των περιορισμών που, ήδη, αναφέρθηκαν, να αποκαλύψουν την πραγματική ταυτότητα των ιδιοκτητών των εφημερίδων, οι οποίοι καλύπτονταν πίσω από άτομα που, ενώπιον του νόμου, φαίνονταν ως οι υπεύθυνοι της εφημερίδας αλλά στην πραγματικότητα δεν ήταν.¹⁵³

Ο νόμος αυτός συνάντησε μεγάλη αντίδραση από την ελληνική κοινότητα. Οι αντίπαλοι του νομοσχεδίου το καταδίκασαν ως απόπειρα περιορισμού της ελευθερίας του Τύπου. Υποστήριζαν ότι η εγγύηση θα επεκρέματο ως «δαμόκλειος σπάθη» πάνω από τους εκδότες και τους δημοσιογράφους και, εκτός αυτού, ο εξαναγκασμός στην καταβολή εγγύησης θα είχε ως συνέπεια να χάσουν οι φτωχότερες κοινωνικές ομάδες τα έντυπα μέσω των οποίων μπορούσε να ακουστεί η φωνή τους.¹⁵⁴ Αυτή η πρόβλεψη αποδείχτηκε σωστή, όπως φαίνεται στην περίπτωση της εφημερίδας *Ισότης*, που ήταν όργανο του

¹⁴⁹ *Κυπριακός Φύλαξ*, 8 Απριλίου 1906, σ. 1.

¹⁵⁰ *Ελευθερία*, 1^η Μαρτίου 1913, σ. 1.

¹⁵¹ Βλ. Παπαπολυβίου, *Η Κύπρος και οι Βαλκανικοί Πολέμοι*, ό.π., σ. 78.

¹⁵² «Το περί Τύπου νομοσχέδιον», *Ελευθερία*, 10 Μαΐου 1930, σ. 2.

¹⁵³ Βλ. Ρίχτερ, *Ιστορία*, ό.π., σ. 413.

¹⁵⁴ «Διαμαρτυρία διευθυντών των εφημερίδων δια το περί τύπου νομοσχέδιον», *Ελευθερία*, 3 Μαΐου 1930, σ. 1. Στη σύσκεψη αυτή δεν προσκλήθηκε εκπρόσωπος της εφημερίδας του ΚΚΚ *Νέος Άνθρωπος*.

μητροπολίτη Κιτίου, και της κομμουνιστικής εφημερίδας *Νέος Άνθρωπος*, οι οποίες δεν κατέθεσαν την εγγύηση και διέκοψαν την έκδοσή τους τον Αύγουστο του 1930.¹⁵⁵

Ο Τύπος διαδραμάτισε πρωτεύοντα ρόλο στη δημιουργία κοινής γνώμης και στη διάδοση συγκεκριμένων αρχών, στάσεων και πεποιθήσεων, καθώς και στην παραγωγή ιδεολογίας. Με τον τρόπο αυτό, και εξαιτίας διαφόρων άλλων παραγόντων, οι κάτοικοι της Κύπρου, ακόμα και των πιο απομονωμένων χωριών, άρχισαν από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα να συνειδητοποιούν ότι αποτελούσαν μέρος ενός ευρύτερου συνόλου καθώς άρχισαν να ταυτίζουν τους εαυτούς τους με ένα κοινό εθνικό αίσθημα και με μια, μεγαλύτερη από το τοπικό περιβάλλον του χωριού τους, πολιτική οντότητα.¹⁵⁶

5.3.3 Ελευθεροτεκτονισμός. Σημαντικό ρόλο στην όλη διαδικασία διάδοσης του ελληνικού εθνικισμού διαδραμάτισαν οι ελευθεροτέκτονες (μασόνιοι), η ιδεολογία των οποίων απέρριπτε τις κοινωνικές διακρίσεις που συνεπαγόταν η παλιά αριστοκρατική τάξη πραγμάτων.¹⁵⁷ Αυτό τον προοδευτικό ρόλο των μασόνων υποδεικνύουν ορισμένοι μελετητές.¹⁵⁸ Οι μεγαλύτερες φυσιογνωμίες του ελληνικού εθνικισμού στην Κύπρο ανήκαν στη μασονική στοά «Ζήνων», που ιδρύθηκε στην Λεμεσό το 1893 από τον γιατρό Ι. Καραγεωργιάδη.¹⁵⁹ Σε αυτή τη στοά ανήκαν, μεταξύ άλλων ο Φ. Ζαννέτος, ελληνικής καταγωγής γιατρός, από τις μεγάλες προσωπικότητες της Λάρνακας και από τους σημαντικότερους εθνικιστές και ο Γ. Φραγκούδης, εκδότης της εφημερίδας *Φως* και μετέπειτα ιδρυτής της Παντείου. Άλλοι σημαντικοί εκπρόσωποι του μασονισμού στην Κύπρο ήταν τα μέλη του Νομοθετικού Συμβουλίου Χρ. Σώζος, Ιωάννης Οικονομίδης, Ιωάννης Κυριακίδης και Θεοφάνης Θεοδότου.¹⁶⁰

Ο Ελμάζης, σημειώνει για την περίπτωση της ελληνικής επανάστασης του 1821 ότι η ίδρυση μυστικών εταιριών που είχαν στόχο την προώθηση του εθνικού ζητήματος υπήρξε έργο καθαρά τεκτονικό αφού, σε όλες σχεδόν τις περιπτώσεις, ιδρυτές των εταιριών αυτών ήταν τέκτονες. Αυτό το εξηγεί με το γεγονός ότι ο νόμος της σιωπής των τεκτονικών στοών επέτρεπε να οργανωθεί και να προστατευτεί ο αγώνας χωρίς τον κίνδυνο να προδοθεί. Μια από τις εθνικές οργανώσεις που δημιουργήθηκαν, η ΕΡΕΚ (βλ. κεφάλαιο 9), είχε ακριβώς αυτό τον χαρακτήρα. Χωρίς να υπεισερχόμαστε σε μια αντίστοιχη αναλογία για την κυπριακή περίπτωση, μπορούμε απλά να επισημάνουμε ότι στις

¹⁵⁵ Βλ. Ρίχτερ, *Ιστορία*, ό.π., σ. 414.

¹⁵⁶ Βλ. Ιωάννου, «Ανάπτυξη», ό.π., σ. 389.

¹⁵⁷ Για την ιστορία του τεκτονισμού βλ. περισσότερα Ελμάζης Στέφανος (1998), «Τεκτονισμός», στο *Μυστικές Εταιρίες, Εκδόσεις Αρχέτυπο, Θεσσαλονίκη*.

¹⁵⁸ Βλ. Hobsbawm, *Επανάστασεων*, ό.π., σ. 38. Βλ. επίσης Katsiaounis, *Labour*, ό.π., σ. 18.

¹⁵⁹ Τορναρίτης Γ. Χριστόφορος (1948), *Ιστορία του Συγκεκριμένου Κυπριακού Τεκτονισμού και Άλλαι Τεκτονικά Πραγματικά και Ομιλίες*, Λεμεσός, Κύπρος, σ. 9.

¹⁶⁰ Βλ. Κατάλανος, *Ζήνων*, ό.π., σ. 182.

περισσότερες εθνικές οργανώσεις αρκετά στελέχη και μέλη ήταν Ελληνοκύπριοι μασόνοι.¹⁶¹

5.4 Οι μεταπτώσεις στην ένταση και τις επιδιώξεις του εθνικιστικού λόγου

Ο εθνικιστικός λόγος δεν παρέμεινε αμετάβλητος και δεν ακολούθησε μια γραμμική πορεία. Επηρεάστηκε από τις ευρύτερες πολιτικές και κοινωνικοοικονομικές εξελίξεις, που επέδρασαν τόσο στη φύση όσο και στην έντασή του. Οι εξελίξεις αυτές καθορίζονταν από τη διαφορετική οπτική γωνία και αντιμετώπιση που τύγχανε το ενωτικό αίτημα από τις διάφορες ομάδες της αστικής τάξης και του κλήρου αλλά και της εργατικής τάξης και των αγροτών, καθώς και από το ποια από αυτές βρισκόταν σε θέση ισχύος σε κάθε δεδομένη χρονική στιγμή. Κάθε έθνος εμπερικλείει ποικίλες απόψεις σχετικά με τον χαρακτήρα του, γι' αυτό και μέσα στους κόλπους κάθε έθνους υφίστανται διαφορετικές απόψεις που παίρνουν τη μορφή πολιτικών διαφορών.¹⁶² Στην Κύπρο ο εθνικισμός επηρεαζόταν σημαντικά από τη στάση τόσο της βρετανικής, όσο και της ελληνικής κυβέρνησης έναντι του ενωτικού αιτήματος. Σε κάθε φάση που η απογοήτευση ήταν έντονη, αυτό αντικατοπτριζόταν σε εντονότερη δημόσια κριτική αλλά και στην αναβάθμιση των οργανωτικών προσπαθειών διεκδίκησης της Ένωσης (βλ. κεφάλαιο 9).

Τόσο για τη Βρετανία όσο και για την Ελλάδα, η Κύπρος δεν ήταν προτεραιότητα στις μεταξύ τους σχέσεις. Η προσφορά της Κύπρου στην Ελλάδα από πλευράς Βρετανίας το 1915 εξυπηρετούσε περισσότερο τις βρετανικές ναυτικές και πολεμικές ανάγκες της δεδομένης στιγμής.¹⁶³ Στην πραγματικότητα οι στρατιωτικές επιλογές της Βρετανίας υπαγόρευαν τη διατήρηση της Κύπρου ως στρατηγικό σημείο για τις ναυτικές και αεροπορικές βάσεις που ήταν εξαιρετικά χρήσιμες για τον έλεγχο των περιοχών της Μικράς Ασίας, της Συρίας και της Αιγύπτου. Προβαλλόταν, επίσης, το επιχείρημα ότι, αν η Κύπρος περνούσε σε εχθρική επιρροή, θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί σε βάρος των βρετανικών συμφερόντων στην περιοχή. Ούτε στο οικονομικό επίπεδο η Βρετανία ήταν έτοιμη να παραχωρήσει την Κύπρο, λόγω των παραγωγικών της πόρων και των πρώτων υλών που διέθετε. Αριθμός εταιριών που δραστηριοποιούνταν στο νησί, εναντιώθηκαν στο ενδεχόμενο παραχώρησης (το 1919).¹⁶⁴ Επιπλέον, είναι καταγραμμένη αρκετές φορές η αρνητική στάση της Βρετανίας στα πολλά αιτήματα, ψηφίσματα και υπομνήματα των

¹⁶¹ Σε αυτή τη συσχέτιση θα αναφερθούμε εκτενέστερα στο κεφάλαιο 9.

¹⁶² Βλ. Grosby, *Εθνικισμός*, ό.π., σ. 5.

¹⁶³ Βλ. Markides, «Βρετανική Βενιζελοφιλία», ό.π., σ. 58. Στις λεπτομέρειες της προσφοράς αναφέρεται ο Storrs. Βλ. Storrs, *Orientations*, ό.π., σ. 463.

¹⁶⁴ Χριστοδουλίδου Χριστίνα-Εβελυν (2008), «Η Κυπριακή Πρεσβεία στη Συνδιάσκεψη της Ειρήνης, 1918-1920», στο Παπαπολυβίου και Καζαμιάς, ό.π., σσ. 144-147.

Ελληνοκυπρίων, που ζητούσαν Ένωση με την Ελλάδα. Χαρακτηριστική είναι η απάντηση του Υπουργού Αποικιών το 1926 σε απάντηση υπομνήματος των Ελλήνων βουλευτών: «το ζήτημα της ενόσεως της Κύπρου μετά της Ελλάδος έκλεισεν οριστικώς και δεν δύναται να ανοιγή εκ νέου».¹⁶⁵ Η στάση της Βρετανίας φάνηκε, επίσης, σε απαντητικές επιστολές του Υπουργού Αποικιών την 1^η Ιουνίου και 15 Αυγούστου 1921, στις οποίες αρνήθηκε τη διενέργεια δημοψηφίσματος αλλά και την Ένωση ως αίτημα.¹⁶⁶ Η προσφορά, όμως, της Κύπρου στην Ελλάδα το 1915 ουσιαστικά νομιμοποίησε και δικαιολόγησε το ενωτικό κίνημα.

Από την άλλη, ούτε η Ελλάδα έδιδε προτεραιότητα στην Κύπρο, σε μια εποχή που τα ζωτικά της συμφέροντα υπαγόρευαν την κατοχύρωση εδαφών εγγύτερα στην Αθήνα και σε μια εποχή όπου ενεπλάκη σε σειρά πολέμων (Ελληνοτουρκικός 1897, Βαλκανικούς 1912-13, Α' Παγκόσμιος 1914-18, Μικρασιατική εκστρατεία 1921-22). Αποκαλυπτική της κατάστασης αυτής ήταν δήλωση του τότε πρωθυπουργού Βενιζέλου στον Κύπριο πολιτευτή Ν. Πασχάλη, το 1922: «Μοι είναι αδύνατον να αντιπροσωπεύσω την Κύπρον και ηδύνατον μοι είναι να ανοίξω το στόμα μου ή να ενεργήσω δια το κυπριακόν ζήτημα. Οι Κύπριοι δύνανται να εργασθώσιν κεχωρισμένως δια την υπόθεσιν των δι' ιδίας αντιπροσωπείας».¹⁶⁷ Αυτή την πραγματικότητα αναγνώριζαν και οι ίδιοι οι Κύπριοι πολιτικοί. Ο Φ. Ζαννέτος σε μια επιστολή του στον Τύπο και εξηγώντας γιατί η Κύπρος πρέπει να αποσυνδέσει τον αγώνα της από την ελληνική διπλωματία, σημείωνε ότι: «στερεοτύπως η κυβέρνησις των Αθηνών αναχαιτιστικήν μάλλον ειρροήν ήσκησε μέχρι τούδε εφ' ημών, ουδέποτε δε παραθαρρυντικήν εις ζωηράν ανακίνησιν της εθνικής μας υποθέσεως».¹⁶⁸

Το εθνικό κίνημα επηρεαζόταν όμως και από τις συνθήκες μέσα στη χώρα. Η πολιτική στην Κύπρο, στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, έχανε τον τοπικό της χαρακτήρα και άρχισε να ιδεολογικοποιείται, με έντονη την επίδραση του εθνικισμού. Η παραχώρηση περισσότερων ελευθεριών είχε ως συνέπεια να εκφραστεί εντονότερα η επιθυμία για Ένωση, η οποία ενδυναμώθηκε στην πορεία από το αίσθημα οικονομικής και κοινωνικής αποτελμάτωσης που άρχισε να επηρεάζει τις βρετανοκυπριακές πολιτικές σχέσεις.¹⁶⁹ Αυτή η δυσαρέσκεια, εντός του πληθυσμού, δεν εκφραζόταν, αρχικά, με οργανωμένο τρόπο. Με την παρέμβαση της νέας εθνικής αστικής τάξης αυτή η δυσαρέσκεια εκφράστηκε πλέον και πολιτικά. Η ενωτική ρητορική καλλιεργήθηκε σε εύφορο έδαφος, προετοιμασμένο από

¹⁶⁵ «Η απάντησις του Υπουργού των Αποικιών», *Λαϊκή*, 26 Φεβρουαρίου 1926, σ. 2.

¹⁶⁶ Βλ. Παπαδημήτρης, *Εγκυκλοπαίδεια*, Τόμος Ε, ό.π., σσ. 7 και 22.

¹⁶⁷ «Το κυπριακόν ζήτημα. Αι δηλώσεις Βενιζέλου», *Ελευθερία*, 1^η Νοεμβρίου 1922, σ. 1.

¹⁶⁸ *Νέο Έθνος*, 8 Σεπτεμβρίου 1917, παράρτημα.

¹⁶⁹ Βλ. Δημητρίου, *Βικτωριανά*, ό.π., σσ. 2, 25, 41-42.

την εχθρότητα έναντι των αποικιοκρατών, που καταπίεζαν πολιτικά τους Κύπριους και τους φορολογούσαν επαχθώς.

Μέχρι τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, ο στόχος της Ένωσης έφερε στο προσκήνιο νέους πρωταγωνιστές που είχαν έως τότε, μείνει στο περιθώριο του εθνικιστικού λόγου και οι οποίοι προσέδωσαν ορμή και ενθουσιασμό στο ενωτικό κίνημα. Αρχικά, το ενωτικό κίνημα διευρύνθηκε με στρώματα της αστικής τάξης και, μεταγενέστερα, με την εργατική και την αγροτική τάξη. Η πολιτική του εθνικισμού απέκτησε μαζικότητα όταν συνδέθηκε με τα κοινωνικά ζητήματα που απασχολούσαν την καθημερινότητα των Ελληνοκυπρίων. Κατάφερε, δηλαδή, να κινητοποιήσει τον κόσμο όταν ξέφυγε από ένα απλό κίνημα της ελίτ και απευθύνθηκε σε ολόκληρο τον πληθυσμό. Χαρακτηριστική είναι η αναφορά του Ρίχτερ, ο οποίος σημειώνει ότι στα τέλη της δεκαετίας του 1910 και στις αρχές της δεκαετίας του 1920 δημιουργήθηκε ένα ρεύμα νέων παραγόντων που ξεπερνούσε κατά πολύ τις δυνατότητες του μέχρι τότε κέντρου εξουσίας, το οποίο αποτελούνταν από τα μέλη του Νομοθετικού Συμβουλίου και την Ιερά Σύνοδο, η οποία ήταν και το όργανο με τη μεγαλύτερη επιρροή, και, επιπλέον, στα ηγετικά κλιμάκια προστέθηκαν και άτομα δεύτερης και τρίτης σειράς.¹⁷⁰

Ήταν ξεκάθαρο ότι εμφανιζόταν και ένα χάσμα γενεών, αφού η νέα γενιά διαμορφωνόταν διαφορετικά από την προηγούμενη.¹⁷¹ Ένα μέρος της είχε τύχει, με διαφορετική συχνότητα και διάρκεια, στοιχειώδη εκπαίδευση ελληνικού χαρακτήρα. Το αντικυβερνητικό της αίσθημα ήταν κοινό και αποτέλεσμα της επαφής με τη δύσκολη κοινωνική πραγματικότητα της εποχής. Δημιουργούνταν δηλαδή δύο χάσματα, ένα ηλικιακό και ένα κοινωνικό, που ταυτίζονταν, με το ένα να ενδυναμώνει το άλλο. Οι νεότεροι ηλικιακά ήταν και πιο προοδευτικοί κοινωνικά και πολιτικά, ως αποτέλεσμα της επίδρασης του ελληνικού αλτρωτισμού. Αυτό αντικατοπτρίστηκε και στο πρώτο σχίσμα της κυπριακής κοινωνίας με αφορμή το θάνατο του Αρχιεπισκόπου Σωφρονίου το 1900, που θα εξετάσουμε στο κεφάλαιο οκτώ.

Η περίοδος από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1920 χαρακτηρίζεται από την ολοκληρωτική κυριαρχία της εθνικιστικής ιδεολογίας. Η νίκη των εθνικιστών υποψηφίων στις εκλογές του 1901 σηματοδοτεί αυτή την κυριαρχία και ήταν μια επιβεβαίωση του γεγονότος ότι η Ένωση είχε καταστεί το κυριότερο θέμα στην πολιτική ζωή του νησιού. Εν μέσω του αρχιεπισκοπικού ζητήματος εισήχθη και κυριάρχησε στην πολιτική ζωή, από τις αρχές της πρώτης δεκαετίας του αιώνα, και ολοκλήρωσε την επικράτησή του μετά τη νίκη του Μητροπολίτη Κιτίου το 1909 στην

¹⁷⁰ Βλ. Ρίχτερ, *Ιστορία*, ό.π., σ. 255.

¹⁷¹ Βλ. Katsiaounis, *Labour*, ό.π., σ. 209.

Αρχιεπισκοπική διαμάχη. Κορυφώθηκε στα χρόνια πριν τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο και αργότερα ξανά στις αρχές της δεκαετίας του 1920 (με ένα σύντομο διάλειμμα, λόγω του πολέμου), όταν με αφορμή την αρνητική απάντηση της βρετανικής κυβέρνησης στην πρεσβεία των Κυπρίων προκλήθηκαν μαχητικές αντιδράσεις, μεταξύ των οποίων και η παραίτηση των βουλευτών από το Νομοθετικό Συμβούλιο, στις 8 Δεκεμβρίου 1920.

Σημείο στροφής και αλλαγής του χαρακτήρα του εθνικισμού προς το ηπιότερο και το συντηρητικότερο συνιστά η Μικρασιατική Καταστροφή του 1922, που λειτούργησε καταλυτικά, διαψεύδοντας τις προσδοκίες για Ένωση με την Ελλάδα στο άμεσο μέλλον. Αυτή η διάψευση προσδοκιών είχε ήδη καλλιεργηθεί σε κάποιους κύκλους από το 1915, με τη συνεχή άρνηση της Ελλάδας να διεκδικήσει προσάρτηση της Κύπρου. Το 1922 σημειώθηκε μια αλλαγή στις επιδιώξεις της ελληνικής πλευράς, αφού για πρώτη φορά αντί μόνο Ένωση, οι Ελληνοκύπριοι ζήτησαν πολιτικές ελευθερίες ως πρώτο σταθμό για την Ένωση. Η πρόταση υποβλήθηκε από τον Αντώνη Τριανταφυλλίδη σε συνεδρία του Εθνικού Συμβουλίου και, παρόλο που συνάντησε σφοδρή αντίδραση από τον Μητροπολίτη Κερύνειας, έγινε τελικά αποδεκτή και αποφασίστηκε η ετοιμασία υπομνήματος. Στο υπόμνημα αιτούνταν πλήρη αυτοδιοίκηση της Κύπρου και αύξηση της συμμετοχής στη διοίκηση και τις δημόσιες θέσεις.¹⁷²

Στη δεκαετία του 1920 άρχισαν να αναδεικνύονται τα κοινωνικά ζητήματα και να ασκείται πίεση για επίλυσή τους. Ο παραδοσιακός εθνικιστικός λόγος, όμως, δεν προσέφερε λύσεις και απαντήσεις. Έτσι, επικράτησαν μετριοπαθέστερες απόψεις και προσεγγίσεις. Καθόλη τη διάρκεια της δεκαετίας του 1920 και ειδικότερα του 1930, ο εθνικιστικός λόγος έγινε ηπιότερος, με εξαίρεση μια έξαρση προς το τέλος της δεκαετίας του 1920, και μετά τα Οκτωβριανά είχε συμβιβαστεί σχεδόν ολοκληρωτικά με τους Βρετανούς. Η στάση των Ελληνοκύπριων ηγετών καθοριζόταν σε μεγάλο βαθμό και από την αντιμετώπιση του «εθνικού κέντρου». Ο τότε πρωθυπουργός Βενιζέλος, αποδοκιμάζοντας την εξέγερση του 1931, σημείωνε: *«Το δυστύχημα είναι ότι οι εν Κύπρω διατελούν εν αγνοία του ότι η Ελληνική Κυβέρνησις κάθε άλλο παρά επιδοκιμάζει δύναται τοιαύτας ενεργείας»*. Σε τηλεγράφημά του σε εφημερίδα του Λονδίνου μετά τα Οκτωβριανά, ανέφερε, επίσης, ότι *«ατυχώς η διαδήλωσις προσέλαβεν αναρχικόν χαρακτήραν και ήγαγε εις τα θλιβερά ταύτα γεγονότα»*. Σε προκήρυξη του προειδοποιούσε επίσης ότι δεν θα επέτρεπε να

---

¹⁷² *Ελευθερία*, 6 Δεκεμβρίου 1922, σ. 2. Παρόμοιες απόψεις είχαν εκφράσει στη σύσκεψη αυτή και οι βουλευτές Ιωάννης Κυριακίδης και Σπύρος Αραούζος με επιστολές τους, οι Ηγούμενος Κύκκου, Μητροπολίτης Κιτίου, Δημοσθένης Σεβέρης, Μιχάλης Νικολαΐδης, Ν. Κλ. Λανίτης.

παρεμβαίνουν στις εθνικές υποθέσεις της χώρας «*τμήματα της εθνικής οικογένειας τα οποία βρίσκονται εκτός της επικράτειας της*».¹⁷³

Ανησυχητικό στοιχείο για τους εθνικιστές στη δεκαετία του 1920 αποτέλεσε και η εμφάνιση των πρώτων σοσιαλιστικών ιδεών και του Κομμουνιστικού Κόμματος. Προς το τέλος της δεκαετίας του 1920 συντελέστηκε μια ξαφνική ριζοσπαστική αναλαμπή, η οποία τροφοδοτήθηκε από την άρνηση της αποικιοκρατικής κυβέρνησης να ανταποκριθεί στα αιτήματα των Κυπρίων, ακόμα και για μετριοπαθείς αλλαγές, πράγμα που οδήγησε στην εξέγερση του Οκτώβρη του 1931.¹⁷⁴ Μετά τη βίαιη καταστολή της, η Κύπρος εισήλθε σε μια περίοδο στην οποία καταπνίγονταν όλες οι φωνές αντίδρασης, όλων των αποχρώσεων, την επονομαζόμενη «Παλμεροκρατία».¹⁷⁵ Στην περίοδο αυτή ο εθνικιστικός λόγος μπήκε στο περιθώριο.

5.5 Οι πρώτες σοσιαλιστικές ιδέες

Η ανάπτυξη ιδεολογιών που συνδέονται με την εργατική τάξη και τα λαϊκά στρώματα εμφανίστηκαν μεταγενέστερα. Εφόσον το ζητούμενο παρέμενε η αντίθεση στο κατεστημένο και την αποικιακή κυβέρνηση, η σύμπλευση μεταξύ των δυσαρεστημένων λαϊκών στρωμάτων και της αστικής εθνικής διανοήσης ήταν φυσιολογική. Αυτή η συμμαχία ήταν βιώσιμη, δεδομένου ότι τα κατώτερα στρώματα δεν διεκδικούσαν την ικανοποίηση των δικών τους αιτημάτων.¹⁷⁶

Το γεγονός ότι τα λαϊκά στρώματα δεν μπορούσαν, ακόμα, να συνειδητοποιήσουν τα συμφέροντά τους και να τα διεκδικήσουν δεν ήταν τυχαίο. Η διαμόρφωση των κοινωνικών σχέσεων, η έλλειψη επαρκούς μορφωτικού επιπέδου και η εξοντωτική ημέρα εργασίας δεν είχε οδηγήσει ακόμα την εργατική τάξη και τα υπόλοιπα λαϊκά στρώματα στο στάδιο της ταξικής συνειδητότητας, ούτως ώστε να προβάλουν και να διεκδικήσουν τα συμφέροντά τους. Η μάζα των λαϊκών στρωμάτων δεν ήταν ακόμα επιδεκτική σε ιδεολογικές αναφορές. Οι κοινωνικοί παράγοντες, που προσδιορίζουν την ιδεολογία, αποτελούνται από τις διάφορες κοινωνικές θέσεις του ανθρώπου, οι οποίες εκφράζονται από τους όρους τάξη, στρώμα, ρόλος, *status*, κτλ. Οι διαφορές στην κοινωνική θέση φέρνουν στην επιφάνεια και διαφορές στην αντίληψη για την κοινωνία και τον κόσμο ευρύτερα, ακόμα και συγκρούσεις μεταξύ ομάδων.¹⁷⁷ Η ιδεολογία συνδράμει τη

¹⁷³ Βλ. Παπαδημήτρης, *Εγκυκλοπαίδεια*, Τόμος Ε, ό.π., σ. 98.

¹⁷⁴ Για τα Οκτωβριανά θα αναφερθούμε στο επόμενο κεφάλαιο.

¹⁷⁵ Η Παλμεροκρατία παίρνει το όνομα της από τον τότε διοικητή της Κύπρου Palmer. Εκτενέστερη αναφορά θα γίνει στο επόμενο κεφάλαιο.

¹⁷⁶ Βλ. Κατσιαούνης, «Αντιθέσεις», ό.π., σ. 26.

¹⁷⁷ Βλ. Lukic, «Political Ideology and Social Development», ό.π., σ. 65.

συνειδητοποίηση του κοινωνικού χάσματος αλλά προϋποθέτει την ύπαρξη μερικών ατόμων από τα φτωχότερα στρώματα, που να αφομοιώσουν και αργότερα να μεταδώσουν και στους υπόλοιπους τις βασικές παραδοχές ενός συστήματος ιδεών.

Όταν είχε, ήδη, δημιουργηθεί εργατική τάξη με ικανοποιητικούς αριθμούς, εμφανίστηκε και η ιδεολογία που, στο εξής, θα ταυτιζόταν με την εργατική τάξη και το εργατικό κίνημα, όπως και σε ολόκληρη την Ευρώπη, δηλαδή ο σοσιαλισμός. Η σοσιαλιστική ιδεολογία συνέβαλε στο να αποκτήσει συνείδηση η εργατική τάξη. Σημαντικό ρόλο στην αλλαγή στάσεων της εργατικής τάξης διαδραμάτισε και ο εθνικισμός, ο οποίος αμφισβητούσε, ήδη, τη μία και ενιαία θεώρηση του κόσμου και βοηθούσε ευρύτερα στρώματα στην κοινωνία να αμφισβητήσουν την αποικιακή Αρχή αλλά και την τελεολογική προσέγγιση της πολιτικής.¹⁷⁸

Η σοσιαλιστική ιδεολογία γεννήθηκε στην Ευρώπη ως αντίδραση στο βιομηχανικό καπιταλισμό και, αρχικά, εξέφραζε τα συμφέροντα των τεχνιτών και βιοτεχνών, που απειλούνταν από την εξάπλωση της εργοστασιακής παραγωγής, αλλά γρήγορα συνδέθηκαν με την αναδύομενη βιομηχανική εργατική τάξη.¹⁷⁹ Η έννοια και η λέξη «σοσιαλισμός» γεννήθηκε γύρω στο 1820.¹⁸⁰ Η ιδεολογία των νέων εργατικών και σοσιαλιστικών κινημάτων του 19^{ου} αιώνα είχε κοσμικό χαρακτήρα, όπως και των εθνικιστικών. Οι επικρίσεις του αφορούσαν στον άδικο χαρακτήρα της οικονομίας και τις εσωτερικές αντιφάσεις της, με την τεράστια ανισότητα στην κατανομή του εισοδήματος. Μια επίκριση που ουσιαστικά παρέπεμπε στον εσωτερικό συσχετισμό δυνάμεων μέσα σε μια κοινωνία, αφού υποδείκνυε ότι ο καπιταλισμός επικράτησε, όχι απλώς διότι ήταν ορθολογικότερος από τη φεουδαρχία, αλλά λόγω της κοινωνικής δύναμης της αστικής τάξης, και, κατ' επέκταση, και, κατά παρόμοιο τρόπο, θα επικρατούσε ο σοσιαλισμός, όταν δηλαδή θα συγκέντρωναν ισχύ οι εργάτες.¹⁸¹ Οι λόγοι για την εμφάνιση του σοσιαλισμού αποτέλεσαν αντικείμενο συζήτησης για πολλά χρόνια αλλά οι περισσότεροι

¹⁷⁸ Βλ. Katsiaounis, «Change», ό.π., σ. 233.

¹⁷⁹ Βλ. Heywood, *Εισαγωγή στην Πολιτική*, ό.π., σ. 84.

¹⁸⁰ Ο όρος προέρχεται από τη λατινική λέξη *societas*, που σημαίνει κοινωνία και πρωτοχρησιμοποιήθηκε γύρω στο 1830 στη Γαλλία και την Αγγλία ως αντίθετο του ατομικισμού. Υποδήλωνε ένα κοινωνικοοικονομικό σύστημα με κοινωνική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής και εξάλειψη της οικονομικής ανισότητας και της κοινωνικής αδικίας. Ο όρος σοσιαλδημοκρατία γεννήθηκε την περίοδο των επαναστάσεων του 1848, υποδηλώνοντας τη σύζευξη σε ένα συγκροτημένο πολιτικό σχήμα των κοινωνικών αιτημάτων των πρώτων σοσιαλιστών και των πολιτικών αιτημάτων για δημοκρατία και καθολική ψηφοφορία. Βλ. Διαμαντόπουλος, *Το Κομματικό Φαινόμενο*, ό.π., σ. 423. Η πρώτη φορά που ο όρος σοσιαλισμός χρησιμοποιήθηκε ήταν από το London Co-operative Magazine το 1827. Βλ. Newman, *Σοσιαλισμός*, ό.π., σ. 10.

¹⁸¹ Βλ. Hobsbawm, *Επαναστάσεων*, ό.π., σσ. 15, 298, 342.

συμφώνησαν στο ότι οι πολύ γρήγορες οικονομικές κοινωνικές αλλαγές, σε συνδυασμό με την αστικοποίηση και τη βιομηχανοποίηση, διαδραμάτισαν ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο.¹⁸²

Η εμφάνιση της σοσιαλιστικής ιδεολογίας, όπως και της εθνικιστικής προηγούμενα, καθιστούσαν την κοινωνική πραγματικότητα πεδίο συνεχούς αμφισβήτησης και παρέμβασης. Με τον τρόπο αυτό, η εικόνα του κόσμου παύει, πλέον, να είναι μία, δεδομένη και αδιαφιλονίκητη, όπως την καθόριζε η θρησκεία και η Εκκλησία. Αρχίζει να επιδέχεται πολλαπλές ερμηνείες και να υπόκειται σε συνειδητές απόπειρες μετάπλασης.¹⁸³

Ο σοσιαλισμός ενέχει το στοιχείο της πίστης ότι είναι δυνατό να επέλθουν σημαντικές αλλαγές στον κόσμο μέσα από την ενσυνείδητη και καλά οργανωμένη ανθρώπινη δράση, γι' αυτό και η παθητική αποδοχή της υφιστάμενης κατάστασης δεν είναι αποδεκτή από τους σοσιαλιστές.¹⁸⁴

Η συντηρητικοποίηση του εθνικισμού στη δεκαετία του 1920 δεν ήταν άσχετη και με την εμφάνιση των πρώτων σοσιαλιστικών ιδεών. Ο Hobsbawm γράφει ότι οι επικλήσεις των σοσιαλιστών -που ήταν ταξικού περιεχομένου -και των εθνικιστών δεν ήταν αμοιβαία ασύμβατες, όπως πίστευαν πολλοί. Το ίδιο το γεγονός ότι τα νέα μαζικά πολιτικά κινήματα (εθνικιστικά, σοσιαλιστικά, θρησκευτικού χαρακτήρα, ή οποιαδήποτε άλλα) ανταγωνίζονταν συχνά για τις ίδιες μάζες, υποδηλώνει ότι ο χώρος που μπορούσαν να δράσουν ήταν προετοιμασμένος να φιλοξενήσει όλες τις διαφορετικές επικλήσεις τους.¹⁸⁵

Η κοινωνική κατάσταση που δημιουργήθηκε στην Κύπρο μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο και η αριθμητική αύξηση της εργατικής τάξης αποτέλεσαν την εσωτερική απαραίτητη προϋπόθεση για την ανάπτυξη των σοσιαλιστικών ιδεών. Το δεύτερο στοιχείο ήταν το εξωτερικό ερέθισμα που δόθηκε, διά μέσου της Ελλάδας, από τη Ρωσική Επανάσταση, η οποία επηρέασε -και μάλιστα καθοριστικά -το περιεχόμενο και την κατεύθυνση της σοσιαλιστικής ιδεολογίας στην Κύπρο, αφού επικράτησε από πολύ νωρίς η μαρξιστική-λενινιστική εκδοχή αυτής της ιδεολογίας.

Οι πρώτες σοσιαλιστικές ιδέες εμφανίστηκαν στην Κύπρο γύρω στο 1918, στη Λεμεσό, με πρώτους φορείς τους νεαρούς φοιτητές των πανεπιστημίων του εξωτερικού που είχαν έρθει σε επαφή με τους εκεί σοσιαλιστικούς κύκλους στον απόηχο της Ρωσικής Επανάστασης.¹⁸⁶ Η παρουσία στην παραλιακή πόλη της Λεμεσού εξηγείται τόσο από την ύπαρξη του λιμανιού στην πόλη αυτή, όσο και από την εκεί συγκέντρωση της εργατικής τάξης. Ο Hill σημειώνει ότι η Λεμεσός αποτελούσε διαχρονικά κέντρο δυσαρέσκειας και

¹⁸² Βλ. Newman, *Σοσιαλισμός*, ό.π., σ. 10.

¹⁸³ Βλ. Λέκκας, *Εθνικιστική Ιδεολογία*, ό.π., σ. 222.

¹⁸⁴ Βλ. Newman, *Σοσιαλισμός*, ό.π., σ. 5.

¹⁸⁵ Βλ. Hobsbawm, *Εθνη*, ό.π., σ. 115.

¹⁸⁶ Βλ. Σέρβας, *Ευθύνες*, ό.π., σ. 115.

αντίδρασης.¹⁸⁷ Ένα παρακλάδι του σοσιαλισμού είχε εισαχθεί στην Ελλάδα από τον Γεώργιο Σκληρό και τον κύκλο του, οι οποίοι υποστήριξαν τον Βενιζέλο στη διαμάχη του με το Βασιλιά. Οι ιδέες του Σκληρού υιοθετήθηκαν στην Κύπρο από ανθρώπους όπως ο Γιάγκος Ηλιάδης και ο Πάνος Φασουλιώτης.¹⁸⁸ Αυτά θα εξεταστούν με λεπτομέρεια στα κεφάλαια δέκα και έντεκα, που αφορούν στην οργάνωση της εργατικής τάξης, όπως εκφράστηκε μέσα από το Κομμουνιστικό Κόμμα Κύπρου. Παρά την επίδραση, όμως, που ασκούσε σε μερίδα των εργαζομένων η σοσιαλιστική ιδεολογία, το ηγεμονικό πλαίσιο αναφοράς ήταν η ιδεολογία του εθνικισμού. Ο εθνικισμός αποτέλεσε εναλλακτική πηγή πολιτικής νομιμοποίησης της άρχουσας ελίτ, πέραν της εξουσίας που ασκούσαν στο λαό μέσω των δικτύων οικονομικής εξάρτησης. Το εθνικό κίνημα κατάφερε να προσδώσει στην έννοια της Ένωσης μια αδιαχώριστη ερμηνεία από την ιδιότητα του Έλληνα Κύπριου. Όπως χαρακτηριστικά γράφει ο Παπαπολυβίου, «ο Τύπος υιοθετούσε αβίαστα καταγγελίες για 'εθνική αναξιοτήτα'» δυσχεραίνοντας τη θέση όσων διατηρούσαν διαφορετική στάση.¹⁸⁹

---

¹⁸⁷ Βλ. Hill, *History of Cyprus*, ό.π., σ. 293.

¹⁸⁸ Βλ. Katsiaounis, «Change», ό.π., σ. 245

¹⁸⁹ Βλ. Παπαπολυβίου, *Η Κύπρος και οι Βαλκανικοί Πολέμοι*, ό.π., σ. 49.

Αντιπροσωπευτικοί θεσμοί εκπροσώπησης και εκλογικό δικαίωμα

Η αλλαγή κατοχικής αρχής, το 1878, αποτελεί ταυτόχρονα ένα τέλος και μια αρχή στην πολιτική Ιστορία της Κύπρου. Το κεφάλαιο αυτό εξετάζει τους πρώτους αντιπροσωπευτικούς θεσμούς εκπροσώπησης που εισήχθηκαν στο πλαίσιο μιας διελκυστίνδας βρετανικών πρωτοβουλιών και κυπριακών διεκδικήσεων. Επιπλέον, αναλύει τη διαδικασία εξέλιξης του εκλογικού δικαιώματος, τους περιορισμούς και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του κυπριακού πολιτικού θεσμικού οικοδομήματος. Το πολιτικό και θεσμικό οικοδόμημα δεν μπορεί να παραγνωρίζεται διότι η σταθερότητα οποιασδήποτε δημοκρατίας εξαρτάται, πέραν από την οικονομική ανάπτυξη και την κοινωνική σταθερότητα, από την αποδοτικότητα και τη νομιμοποίηση του πολιτικού της συστήματος.¹ Επιπλέον, όπως έχει υποδειχθεί στην βιβλιογραφική επισκόπηση, η ύπαρξη θεσμών εκπροσώπησης αποτελεί σημαντική παράμετρο ενίσχυσης των προσπαθειών οργάνωσης.

6.1 Αντιπροσωπευτικές μορφές εκπροσώπησης²

Η Γαλλική Επανάσταση, γράφει ο Beck, απέσπασε το ζήτημα της εξουσίας από τον απαραβίαστο χώρο της θρησκευτικής νομοκατεστημένης αρμοδιότητας και έθεσε τα κριτήρια της πολιτικής θεμελίωσης της εξουσίας.³ Στο σύγχρονο φιλελεύθερο μοντέλο δημοκρατίας, οι κυβερνήσεις και τα νομοθετικά σώματα εκλέγονται άμεσα ή έμμεσα σε περιοδικές εκλογές με γενικό και ισότιμο εκλογικό δικαίωμα και οι ψηφοφόροι έχουν, κατά κανόνα, να επιλέξουν μεταξύ πολιτικών κομμάτων. Υπάρχουν πολιτικές ελευθερίες σε τέτοιο βαθμό ώστε να κατοχυρώνεται επαρκώς το δικαίωμα του εκλέγειν και η τυπική ισότητα ενώπιον του νόμου.⁴ Αυτή η θεώρηση πρέπει, βέβαια, να σταθμιστεί και να τοποθετηθεί στα δεδομένα της κάθε εποχής και της κάθε κοινωνίας, αφού πρόκειται για μια συνεχή διαδικασία και όχι για ένα μοντέλο που εισήχθηκε άπαξ και παρέμεινε αναλλοίωτο.

¹ Βλ. Lipset, *Political Man*, ό.π., σ. 64.

² Για μια ευρύτερη συζήτηση του θέματος και των ανταγωνιστικών θεωριών - μοντέλων αντιπροσώπευσης που αναπτύχθηκαν, βλ. Heywood, *Εισαγωγή στην Πολιτική*, ό.π., σσ. 314-320.

³ Βλ. Beck, *Επινόηση*, ό.π., σ. 218.

⁴ Βλ. Μακφέρσον, *Φιλελεύθερη*, ό.π. σ. 19.

Τα βασικά θεσμικά πλαίσια του πολιτικού οικοδομήματος της Κύπρου είχαν δημιουργηθεί μέχρι το 1883. Με το Διάταγμα εν Συμβουλίω της 30^{ης} Νοεμβρίου 1882 θεσπίστηκε το Σύνταγμα, με την εφαρμογή του οποίου αρχίζει ο σύγχρονος πολιτικός βίος των Κυπρίων.⁵ Η θέσπιση συντάγματος από τους Βρετανούς ανέτρεπε σε μεγάλο βαθμό το οθωμανικό πλαίσιο διακυβέρνησης και αντικατόπτριζε το πνεύμα των νέων κυριάρχων οι οποίοι ενθάρρυναν πολιτικούς πειραματισμούς αλλά δεν μετέβαλαν αμέσως το πολιτειακό καθεστώς.⁶ Επικεφαλής της κυβέρνησης ήταν ο Μέγας Αρμοστής, ο οποίος από το 1925 που έγινε η Κύπρος αποικία μετονομάστηκε σε Κυβερνήτη. Διοριζόταν από τον Υπουργό Αποικιών στη Βρετανία, στον οποίο ήταν υπόλογος. Το Εκτελεστικό Συμβούλιο, που είχε συμβουλευτικές αρμοδιότητες, απαρτιζόταν, μέχρι το 1897, αποκλειστικά από Βρετανούς αξιωματούχους και, στη συνέχεια, διευρύνθηκε με τη συμμετοχή σε αυτό και τριών Κυπρίων (δύο χριστιανών και ενός μουσουλμάνου) οι οποίοι διοριζόνταν από τον Αρμοστή.

Το γεγονός ότι οι Βρετανοί έδωσαν στην Κύπρο ένα σχετικά φιλελεύθερο σύνταγμα δεν οφειλόταν μόνο στη δική τους πολιτικά φιλελεύθερη αντίληψη. Είχε να κάνει και με την πίεση που ασκούσαν οι ίδιοι οι Κύπριοι: η Εκκλησία, η παραδοσιακή πολιτική τάξη και η αναδυόμενη εθνική αστική τάξη, αφενός, αλλά και με την εκπλήρωση του στόχου για ομαλότερη εκ μέρους τους διακυβέρνηση, αφετέρου. Ιδιαίτερα η αστική τάξη ασκούσε συστηματική πίεση στην βρετανική εξουσία κυρίως μέσω των εφημερίδων, απαιτώντας μερίδιο συμμετοχής στην εξουσία. Η εφημερίδα το *Νέον Κίτιον* αφιέρωνε ολόκληρη τη πρώτη της σελίδα σε ένα στερεότυπα διατυπωμένο κείμενο το οποίο ζητούσε την παραχώρηση συντάγματος στην Κύπρο. Ως πρώτο αίτημα έθετε την απαίτηση για «*Νομοθετικό Σώμα υπό του λαού εκλεγόμενον*».⁷ Την άνοιξη του 1879 οι ηγέτες της ελληνικής κοινότητας υπέβαλαν υπόμνημα προς τον Ύπατο Αρμοστή όπου, μεταξύ άλλων, γινόταν γενική αναφορά στην ανάγκη «*παραχώρησις πολιτεύματος αντιπροσωπευτικού δια της ιδρύσεως Νομοθετικού Συμβουλίου εκλεγόμενου δια της ψήφου του λαού και μη διοριζόμενου παρά του Μ. Αρμοστού ως τότε*».⁸

Η παραχώρηση συντάγματος στην Κύπρο δεν ήταν μόνο ή, κυρίως, ανταπόκριση στα αιτήματα της κυπριακής άρχουσας τάξης. Ήταν μια πράξη που πρωτίστως διευκόλυνε την υλοποίηση της επίσημης βρετανικής πολιτικής. Η ανάπτυξη αισθημάτων συμμετοχής των Κυπρίων στην πολιτική διαδικασία τους μετέτρεπε σε «συνένοχους» των Βρετανών στη

⁵ Cyprus Blue Book 1883-84, σσ. 96-97. Το Σύνταγμα της Κύπρου ψηφίστηκε στις 30 Νοεμβρίου 1882 και ο νόμος για την εκλογή μελών του Νομοθετικού Συμβουλίου στις 14 Νοεμβρίου 1883.

⁶ Βλ. Loizos, «Αλλαγές», ό.π., σ. 104. Βλ. επίσης Καταλάνος, *Ζήνων*, ό.π., σ. 57.

⁷ Παράθεμα στο Κατσιαούνης, «Εκλέγειν», ό.π., σ. 318.

⁸ Βλ. Καταλάνος, *Ζήνων*, ό.π., σ. 61.

διαδικασία αυτή, και μείωνε, έτσι, τις αντιδράσεις και αντιστάσεις τους. Ο John Darwin, ειδικός στην ιστορία της Βρετανικής Αυτοκρατορίας, γράφει (όχι μόνο για την περίπτωση της Κύπρου) ότι:

«...οι Βρετανοί είχαν επινοήσει νέες μορφές πολιτικής εκπροσώπησης, με τις οποίες οι ντόπιοι προύχοντες θα διέυρυναν τους ορίζοντες της σκέψης τους και θα αποκτούσαν μια νέα αίσθηση ευθύνης. Αυτό θα σήμαινε τη σύναψη μιας νέας συμφωνίας. Στους εκπροσώπους των αποικιακών λαών θα παρεχωρείτο περισσότερη εξουσία για τη διαχείριση των εσωτερικών τους υποθέσεων, δεδομένου ότι θα υιοθετούσαν τα κοινωνικά και οικονομικά προγράμματα που θα τους ανατίθεντο, δηλαδή να φορολογούν τους συμπατριώτες τους με ενθουσιασμό».⁹

Οι δύο αλλαγές στην πολιτική σκηνή της Κύπρου, στις οποίες θα επικεντρωθούμε παρακάτω, αφορούν στη δημιουργία αντιπροσωπευτικών σωμάτων μέσω των οποίων μπορεί να δομηθεί οργανωμένη πολιτική και κομματική ζωή. Αυτό εκφράζεται στο θεσμικό οικοδόμημα της τοπικής αυτοδιοίκησης και των κοινοβουλευτικών σωμάτων, στα πλαίσια των οποίων διεξάγονται και εκλογές.

6.1.1 Τοπική αυτοδιοίκηση. Σε επίπεδο τοπικής αυτοδιοίκησης οι Βρετανοί αρχικά διατήρησαν το σύστημα που παρέλαβαν από τους Οθωμανούς. Σύμφωνα με αυτό, τη βάση της διοίκησης αποτελούσε η κοινότητα, επικεφαλής της οποίας ήταν ο μουχτάρης (κοινοτάρχης), ο αντικαταστάτης του και ένα συμβούλιο γερόντων εκλεγόμενοι σε ετήσια βάση. Ο ιμάμης και ο παπάς ήταν αυτομάτως μέλη του συμβουλίου και στα μεικτά χωριά κάθε πληθυσμιακή ομάδα είχε το δικό της μουχτάρη. Η κύρια φροντίδα του μουχτάρη και του συμβουλίου ήταν η κατανομή των φόρων και των εισφορών μεταξύ των κατοίκων του χωριού και των φορολογούμενων μελών της κοινότητας, όπως ορίζονταν από την κυβέρνηση, και η προώθησή τους στους κεντρικούς φοροεισπράκτορες. Ο μουχτάρης έπρεπε να γνωρίζει γραφή και ανάγνωση για να τηρεί το βιβλίο γεννήσεων, θανάτων και αγοραπωλησιών. Ο μουχτάρης ήταν, βέβαια, εκλεγμένος, όμως οι αγρότες εκλογείς του σπανίως είχαν εναλλακτικές επιλογές. Συνήθως ήταν ο πλουσιότερος του χωριού και ο πιστωτής των περισσότερων εκλογέων. Το γεγονός αυτό και μόνο τον μετέβαλλε σε απόλυτο κυρίαρχο του χωριού.¹⁰ Επειδή η εγγραμματοσύνη ήταν απαραίτητη για την εκπλήρωση των καθηκόντων του, ο δυνητικός αριθμός των «κατάλληλων» ατόμων για τη θέση, σε μια κοινωνία πολύ υψηλού αναλφαβητισμού, ήταν περιορισμένος. Οι Βρετανοί, μετά τη μεγάλη οικονομική κρίση του 1891 και την εκδήλωση μεγάλης αντίδρασης από τους κατοίκους, προχώρησαν σε αναβάθμιση του θεσμού του μουκτάρη δίνοντας του περισσότερες εξουσίες, καταργώντας, όμως, τις εκλογές. Οι μουχτάρηδες και οι κοινοτικές

⁹ Παράθεμα στον Ιωάννου, «Ανάπτυξη», ό.π., σ. 400.

¹⁰ Βλ. Ρίχτερ, *Ιστορία*, ό.π., σ. 55.

– χωριτικές αρχές αποτελούσαν τον πιο σημαντικό δεσμό μεταξύ της κυβέρνησης και της μάζας του πληθυσμού, τον οποίο εκμεταλλεύονταν πλήρως και οι δύο πλευρές ώστε να κατοχυρώνουν τη θέση τους.¹¹

Επί αρμοστείας Harman, το 1907, δόθηκε ξανά στους Κυπρίους το δικαίωμα εκλογής μουχτάρηδων. Η εκλογή γινόταν με συνέλευση των κατοίκων του χωριού και η θητεία ήταν για περίοδο δύο χρόνων. Σε μικτά χωριά, όπου η μια κοινότητα είχε περισσότερους από 30 κατοίκους, εκλέγονταν δύο μουχτάρηδες. Αν το χωριό ήταν μικτό και αριθμούσε λιγότερους από 30 κατοίκους συνολικά (και από τις δύο κοινότητες), εκλεγόταν μόνο ένας κοινοτάρχης.¹² Ο νόμος προνοούσε ότι την κοινοτική επιτροπή θα αποτελούσαν ένας μουχτάρης και τέσσερις αζάδες (μέλη, πάρεδροι), οι οποίοι εκλέγονταν από τους κατοίκους του χωριού.

Ο θεσμός των Δημοτικών Συμβουλίων για τις μεγάλες πόλεις, είχε καθιερωθεί και στην Κύπρο μέσα στα πλαίσια του «*Χάτσι Χουμαγιούν*», δηλαδή της «*Χάρτας Αυτονομίας*» που εισήγαγε ο Σουλτάνος Μαχμούτ. Κάθε Δημοτικό Συμβούλιο αποτελούνταν από τον Πρόεδρο που έπρεπε να είναι Τούρκος και που διοριζόταν από την Κυβέρνηση, και από έξι Δημοτικούς Συμβούλους, εκ των οποίων οι τρεις ήταν Έλληνες και οι τρεις Τούρκοι και οι οποίοι εκλέγονταν από το λαό.¹³ Με την καθιέρωση του Συντάγματος το 1882 τροποποιήθηκε και ο νόμος για τα δημαρχεία. Βασική αλλαγή ήταν ότι ο πρόεδρος του Συμβουλίου (ο Δήμαρχος) θα εκλεγόταν από τα υπόλοιπα μέλη του σώματος και δεν θα επιλεγόταν από τις Αρχές, όπως γινόταν μέχρι τότε. Μια άλλη αλλαγή αφορούσε στο ότι εκλογείς θα ήταν πρόσωπα που συνεισέφεραν στην κάλυψη των εξόδων του δημαρχείου, και όχι όσοι πλήρωναν κτηματικό φόρο προς την κυβέρνηση, και που κατοικούσαν στα δημοτικά όρια κάθε πόλης.¹⁴ Ο αριθμός των μελών των Συμβουλίων κυμαινόταν από οκτώ μέχρι δώδεκα με αναλογική πληθυσμιακή εκπροσώπηση.

Στις 25 Απριλίου 1907 το Νομοθετικό Συμβούλιο ενέκρινε Νόμο για διενέργεια εκλογών Δημάρχων σε νέα βάση. Δικαίωμα ψήφου είχαν όσοι κατοικούσαν στα όρια της κοινότητας ή πόλης και, γενικά, όσοι ψήφιζαν για το Νομοθετικό Συμβούλιο. Ο ελάχιστος αριθμός των δημοτικών συμβούλων αυξήθηκε σε εννέα και η αναλογία καθοριζόταν με βάση τον πληθυσμό των δύο κοινοτήτων.¹⁵ Οι εκλεγόμενοι εξέλεγαν Πρόεδρο και Αντιπρόεδρο (Δήμαρχο και Αντιδήμαρχο) μεταξύ τους και η θητεία τους ήταν τριετής. Ο

¹¹ Βλ. Καταλάνος, *Ζήνων*, ό.π. σσ. 83, 125.

¹² Βλ. «Ο νέος νόμος περί μουχτάρων», *Ελευθερία*, 22 Ιουνίου 1907, σ. 2.

¹³ Λυμπουρίδης Αχιλλέας, (1997), *Το Πολύκροτο Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα της Κύπρου*, Εκδόσεις Φακός, Λευκωσία, σσ. 60-61.

¹⁴ Ο νόμος δημοσιεύτηκε στην επίσημη εφημερίδα της κυβέρνησης στις 6 Μαΐου 1882 και παρατίθεται στον Παπαδημήτρη, *Εγκυκλοπαίδεια*, Τόμος Β, ό.π., σσ. 154-174.

¹⁵ Ο Παπαδημήτρης δίνει όλες τις πληροφορίες για τους αριθμούς των δημοτικών συμβούλων αναλόγως της πληθυσμιακής αναλογίας. Βλ. Παπαδημήτρη, *Εγκυκλοπαίδεια*, Τόμος Γ, ό.π., σ. 222

νόμος περιείχε διαχωριστικές διατάξεις μεταξύ των κοινοτήτων αφού οι δύο κοινότητες ψήφισαν από διαφορετικούς εκλογικούς καταλόγους και μόνο μέλη της κοινότητας τους. Αποκλείονταν από το δικαίωμα του εκλέγεσθαι όσοι ήταν χρεοκοπημένοι, οι καταδικασμένοι για ποινικό αδίκημα, οι δικαστές, όσοι είχαν συμβόλαιο με τον Δήμο και όσοι κατείχαν οποιοδήποτε αξίωμα του οποίου η παροχή εξαρτούνταν από το Δημοτικό Συμβούλιο (άρθρο 13).¹⁶

Στα τέλη Μαΐου 1923 προτάθηκε στο Νομοθετικό Συμβούλιο νέος νόμος για τις κοινοτικές αρχές που στόχευε στην αποδυνάμωση των ενωτικών πολιτικών λόγω της πολιτικής της αποχής που εφάρμοζε η εθνικιστική παράταξη. Το γεγονός ότι οι εκλεγέντες στα Κοινοτικά Συμβούλια συνδέονταν πολιτικά με τους εθνικιστές του Εθνικού Συμβουλίου δημιουργούσε πρόβλημα στην αποικιακή διοίκηση. Ο νέος νόμος προέβλεπε ριζικές αλλαγές στο σύστημα διοίκησης. Η εξουσία των μουχτάρηδων αυξανόταν. Αυτοί και οι πάρεδροι θα επιλέγονταν και θα διορίζονταν, εν μέρει, από το Διοικητικό Συμβούλιο (Ιταρέ Συμβούλιο όπως ονομαζόταν) και τον επικεφαλής της περιφέρειας και, εν μέρει, από τα τοπικά μέλη του Νομοθετικού Συμβουλίου. Για κάθε χωριό το Ιταρέ Συμβούλιο επέλεγε δύο άτομα, οι βουλευτές της επαρχίας επέλεγαν τρεις και ο Κυβερνήτης, από τον κατάλογο των πέντε ατόμων, επέλεγε τον ένα για μουχτάρη και τους άλλους τέσσερις για αζάδες.¹⁷ Τα Διοικητικά Συμβούλια αποτελούνταν από τον εντεταλμένο Βρετανό περιφερειάρχη, ένα μουσουλμάνο δικαστή, τον τοπικό Επίσκοπο, τον Βρετανό οικονομικό έφορο και δύο Έλληνες και Τούρκους εκπροσώπους που επιλέγονταν και διορίζονταν από τον Υπατο Αρμοστή, κατόπιν έμμεσης ψηφοφορίας. Καθώς οι εκπρόσωποι αυτοί ήταν σχεδόν πάντοτε μουχτάρηδες, το μέτρο σήμαινε πολιτική αποδυνάμωση του πληθυσμού και της ηγετικής τάξης και ταυτόχρονη έντονη ενίσχυση του βρετανικού ελέγχου.¹⁸ Ο Τύπος, παρόλο που στιγμάτισε την πρόθεση της κυβέρνησης ως αντιδημοκρατική, εντούτοις, σημείωνε ότι, αν αυτό το μέτρο λαμβανόταν από εκλεγμένη ελληνική κυβέρνηση δεν θα τύγχανε αμφισβήτησης.¹⁹

Το σύστημα αυτό, πέραν του αντιδημοκρατικού του περιεχομένου αφού στερούσε τους κατοίκους των χωριών από το δικαίωμα της επιλογής των αρχόντων τους, δημιουργούσε πολλές εξαρτήσεις μεταξύ διοριζόντων και διορισμένων. Είχε ως αποτέλεσμα τη διαιώνιση των πελατειακών σχέσεων και την ενθάρρυνση φαινομένων δωροδοκιών και διαφθοράς. Δημιουργήθηκε, ουσιαστικά, ένας φαύλος κύκλος. Ο διορισμός των χωρικών αρχών, που αποτελούσαν ταυτόχρονα και τις σχολικές επιτροπές σύμφωνα με τη νέα νομοθεσία,

¹⁶ *Ελευθερία*, 14 Μαρτίου 1908, σ. 2.

¹⁷ «Η εκλογή των μουχταραίων», *Νέα Λαϊκή*, 18 Φεβρουαρίου 1927, σ. 1.

¹⁸ Βλ. Ρίχτερ, *Ιστορία*, ό.π., σ. 285.

¹⁹ «Το μουχταρικών», *Ελευθερία*, 5 Μαΐου 1923, σ. 1.

εξαρτώνταν από τα μέλη του περιφερειακού Διοικητικού Συμβουλίου (Ιταρέ), στο οποίο μέλη ήταν οι βουλευτές, και των οποίων ο διορισμός στο Διοικητικό Συμβούλιο εξαρτούνταν από τη ψήφο και των μουχτάρηδων που συμμετείχαν στο σώμα το οποίο εξέλεγε τα περιφερειακά Διοικητικά Συμβούλια. Έτσι, αρκετοί προύχοντες των χωριών απέστειλαν δώρα στους βουλευτές ή τους απειλούσαν προκειμένου να πετύχουν διορισμό.²⁰

Το 1930, στα πλαίσια συζήτησης για τροποποίηση της νομοθεσίας για τις εκλογές των Δημοτικών Συμβουλίων, τέθηκε ενώπιον του σώματος πρόταση για κήρυξη ασυμβίβαστου μεταξύ του αξιώματος του βουλευτή και του δημάρχου ή αντιδημάρχου. Η πρόταση απέβλεπε στον διαχωρισμό των δύο αξιωμάτων, για καλύτερο καταμερισμό των εργασιών και αποδοτικότερη προσφορά.²¹ Η πρόταση αυτή έγινε αποδεκτή αλλά απορρίφθηκε άλλη εισήγηση του τότε βουλευτή Ρωσσίδα για ασυμβίβαστο του βουλευτικού αξιώματος και με την κατοχή θέσης δημοτικού συμβούλου. Απορρίφθηκε, επίσης, εισήγηση του ίδιου βουλευτή για μέγιστη διάρκεια κατοχής του αξιώματος του δημάρχου τις δύο συνεχόμενες θητείες, ενώ έγιναν αποδεκτές εισηγήσεις για το ασυμβίβαστο επιχειρηματικών σχέσεων των δημάρχων ή συγγενών τους με το Δημαρχείο και παράτασης της θητείας των τότε συμβουλίων για ακόμη πέντε χρόνια.

Κατά την περίοδο που εξετάζουμε, παρατηρούμε ότι δύο φορές οι Βρετανοί, θεωρητικά υπέρμαχοι των πολιτικών ελευθεριών και δικαιωμάτων, στέρησαν από τους Κυπρίους το δικαίωμα εκλογής των δικών τους αρχών τοπικής αυτοδιοίκησης. Ολόκληρη η δεκαετία του 1930 διέρρευσε σε ένα διοριστικό και καταπιεστικό περιβάλλον. Αυτό καταδεικνύει τα όρια του αποικιοκρατικού κατοχικού συστήματος που, αναλόγως εξελίξεων και συμφερόντων, χειραγωγούσε τους θεσμούς και τις διαδικασίες για να εξυπηρετούν τη δική του πολιτική και επιδιώξεις.

6.1.2 Νομοθετικό Συμβούλιο. Οι Βρετανοί έδωσαν, επίσης, στην Κύπρο και ένα υποτυπώδες Κοινοβούλιο, το Νομοθετικό Συμβούλιο, ένα μερικώς εκλεγμένο σώμα, το οποίο αποτέλεσε την ουσιαστικότερη καινοτομία στον πολιτικό τομέα. Η εκλογική διαδικασία, βέβαια, δεν μετέτρεψε το Συμβούλιο σε κοινοβουλευτικό σώμα, δεδομένου ότι το εύρος των θεμάτων που το απασχολούσαν ήταν πολύ περιορισμένο, ενώ παράλληλα η φύση του, ως εκλεγμένο σώμα, μπορούσε να αλλοιωθεί ανά πάσα στιγμή. Η νομοθετική πολιτική υλοποιείτο με τρεις τρόπους: (α) νομοθεσία (laws), (β) ανακοινώσεις-εξαγγελίες

²⁰ «Αι εκλογαί χωρτικών επιτροπειών», *Ελευθερία*, 29 Ιανουαρίου 1927, σ.1· «Η εκλογή των μουχταραίων», *Νέα Λαϊκή*, 18 Φεβρουαρίου 1927, σ. 1· Βλ. επίσης «Αι χωρτικάί αρχαί. Το Ιταρέ Συμβούλιον», *Ελευθερία*, 16 Φεβρουαρίου 1927, σ. 2 όπου δίνονται τα ονόματα όλων των προτεινόμενων για διορισμό μουχτάρηδων της Λευκωσίας.

²¹ «Το περί δημαρχειων νομοσχέδιον», *Ελευθερία*, 12 Απριλίου 1930, σ. 2. «Το νομοσχέδιον περί δήμων», *Ελευθερία*, 24 Μαΐου 1930, σ. 2.

είτε της Βασίλισσας είτε του Ύπατου Αρμοστή (proclamations) και, (γ) διαταγές εν συμβουλίω (orders in council) από τη Βασίλισσα ή τον Ύπατο Αρμοστή.²² Μέσω του σώματος αυτού συντελούνταν και η περιορισμένη συμμετοχή των Κυπρίων σε ζητήματα που τους αφορούσαν. Η εισαγωγή νομοθετημάτων σχετικά με τον προϋπολογισμό και άλλα έξοδα βρισκόταν σε συμφωνία με την βρετανική κοινοβουλευτική πρακτική, που έδινε την απόλυτη πρωτοβουλία στην εκτελεστική εξουσία.

Πριν από τη συγκεκριμένη θεσμική κατάληξη είχε προηγηθεί συζήτηση, μεταξύ του Υπουργείου Αποικιών και αποικιακών αξιωματούχων στην Κύπρο, για το είδος του καθεστώτος που θα έπρεπε να επιβληθεί στην Κύπρο, με διαφορετικές απόψεις και προσεγγίσεις.²³ Οι διάφορες απόψεις και αποφάσεις στηρίχτηκαν, σε μεγάλο βαθμό, στην πρώτη απογραφή πληθυσμού που έκαναν οι Βρετανοί το 1881 και στις εξ αυτής απορρέουσες διαπιστώσεις για τις πληθυσμιακές αναλογίες. Τελικά περιλήφθηκαν διαχωριστικές για τις δύο κοινότητες διατάξεις στο Σύνταγμα, απόρροια, κατά τον Γιωργαλλίδη, της απαισιόδοξης ερμηνείας των κοινοτικών σχέσεων από τους αξιωματούχους του Υπουργείου: «Οι Έλληνες μισούν τους Τούρκους και οι Τούρκοι μισούν τους Έλληνες».²⁴ Τα αποτελέσματα εκείνου του διαχωρισμού, ο οποίος ισοδυναμούσε με μερική επιβίωση του οθωμανικού θεσμού της κατάταξης των υπηκόων κατά *μιλλέτια*, σημάδεψαν την περαιτέρω πολιτική εξέλιξη της Κύπρου. Η δομή και η λειτουργία του σώματος, καθώς και ο τρόπος εκλογής, με ξεχωριστούς εκλογικούς καταλόγους των δύο θρησκευτικών κοινοτήτων, οριοθέτησε την αντίθεση σε στενά εθνική βάση: Τούρκοι και Βρετανοί από τη μια, Έλληνες από την άλλη. Ήταν μια συνειδητή ενέργεια των Βρετανών, με την οποία έθεταν σε θεσμική και διαρκή ένταση και αντιπαράθεση τις δύο κοινότητες.

Έτσι, ο εκλογικός νόμος προέβλεπε ξεχωριστή ανάδειξη αντιπροσώπων από τους μωαμεθανούς και τους χριστιανούς, με βάση την αριθμητική αναλογία των κοινοτήτων τους, ενώ η κατανομή των εδρών στο Νομοθετικό Συμβούλιο ήταν τέτοια ώστε να αντισταθμίζεται η ψήφος των επίσημων διορισμένων μελών (Βρετανών) και των τουρκικής καταγωγής βουλευτών, με αυτές των βουλευτών της ελληνικής κοινότητας και να επιβάλλονται, έτσι, οι απόψεις των Βρετανών με τη νικώσα ψήφο του Βρετανού προέδρου του σώματος. Οι Βρετανοί με τους ξεχωριστούς εκλογικούς καταλόγους διατηρούσαν για τον εαυτό τους ρόλο «θεματοφύλακα» του διαχωρισμού των δύο κοινοτήτων. Ο εκλογικός νόμος περιείχε σαφείς διατάξεις ως προς το ποιος δεν είχε εκλογικό δικαίωμα και ποιος ήταν εκλόγιμος, τα δε μέλη του Νομοθετικού Συμβουλίου

²² Cyprus Blue Book 1886-87, σσ. 87-98.

²³ Βλ. Παπαδημήτρης, *Εγκυκλοπαίδεια*, Τόμος Β', ό.π., σ. 122. Ο Παπαδημήτρης παραθέτει όλη την αλληλογραφία μεταξύ των Βρετανών αξιωματούχων.

²⁴ Βλ. Georghallides, *History of Cyprus 1918-1926*, ό.π., σ. 46.

έπρεπε να δώσουν όρκο πίστης στο βασιλιά της Αγγλίας. Η καλπονοθεία τιμωρούνταν με σοβαρές κυρώσεις. Τα Νομοθετικό Συμβούλιο θα συνεδρίαζε τουλάχιστον μια φορά τον χρόνο και η κοινοβουλευτική περίοδος θα διαρκούσε πέντε χρόνια, εκτός της πρώτης που θα διαρκούσε τρία χρόνια.

Το 1925 τέθηκε σε ισχύ το νέο Σύνταγμα με το οποίο η Κύπρος μετατρεπόταν σε αποικία, το οποίο διατηρούσε τους ξεχωριστούς εκλογικούς καταλόγους. Η κυβέρνηση τροποποίησε τη σύνθεση του Νομοθετικού Συμβουλίου λόγω της αύξησης του αριθμού των Ελλήνων ψηφοφόρων σε σχέση με τους Τούρκους. Μέχρι και την κατάργηση του το 1931, το Νομοθετικό Συμβούλιο αποτελούνταν από δώδεκα χριστιανούς, τρεις μουσουλμάνους και εννέα επίσημα μέλη.²⁵ Η τροποποίηση του Συντάγματος επίσης και τις εκλογές που διεξήχθησαν και τον ίδιο χρόνο (το 1925) αντί του 1926 όπως ήταν προγραμματισμένες, ενώ αύξησε τις εκλογικές περιφέρειες των Ελλήνων από τρεις σε δώδεκα.

6.1.2.1 Ερμηνεία και αξιολόγηση των αλλαγών. Οι μεταβολές που προώθησαν οι Βρετανοί πρέπει να αναλυθούν σε ένα ευρύτερο πλαίσιο. Το πλαίσιο αυτό συνδύαζε την παροχή κάποιου βαθμού φιλελεύθερων ρυθμίσεων αφενός (εκλογές), και την παρουσία ασφαλιστικών δικλίδων που να διασφαλίζουν την απρόσκοπτη κυριαρχία των Βρετανών, αφετέρου. Ενδεικτική ήταν η αναφορά του Υφυπουργού Αποικιών, Edward Wingfield: «Αυτό το οποίο χρειαζόμαστε για την ώρα, είναι ένα Νομοθετικό Συμβούλιο στο οποίο να έχουμε την πλειοψηφία των εδρών ούτως ώστε να έχουμε την υπεροχή στις ψηφοφορίες. Θα μπορούσαμε ταυτόχρονα να επιτρέψουμε μια ικανοποιητική παρουσία ανεπίσημων μελών στο Νομοθετικό Συμβούλιο».²⁶ Αυτές οι ασφαλιστικές δικλίδες βρήκαν έκφραση και στην έκδηλη τάση που ανέπτυξαν οι Βρετανοί να στηρίζονται στα συντηρητικότερα στοιχεία της χώρας (γαιοκτήμονες), κυρίως, όμως, στη μουσουλμανική μειονότητα. Επιπλέον, ο Ύπατος Αρμοστής, και μετέπειτα Κυβερνήτης, εκτός από τη νικώσα ψήφο είχε και, ανά πάσα στιγμή, το δικαίωμα διάλυσης του σώματος.

Οι παραχωρήσεις που πρότειναν οι Βρετανοί ενίσχυαν τη συμμετοχή των Κυπρίων στη διοικητική τάξη πραγμάτων, η οποία (συμμετοχή) ενίσχυε τις τάσεις αναπαραγωγής του πολιτικού συστήματος και λειτουργούσε αποτρεπτικά της κινητοποίησης για ριζική ανατροπή του.²⁷ Το Νομοθετικό Συμβούλιο επέτρεπε στους Βρετανούς να εισάξουν την κυπριακή κοινωνικοπολιτική ελίτ στο σύστημα διοίκησης και, παράλληλα, τους επέτρεπε να αποκτούν

²⁵ Βλ. Γεωργαλλίδης, «Αποικιοκρατία», ό.π. σ. 82. Βλ. επίσης Ρίχτερ, *Ιστορία*, ό.π., σ. 308.

²⁶ Παράθεμα στο Κατσιαούνης, «Εκλέγειν», ό.π. σ. 317.

²⁷ Προδρόμου Γ. Πρόδρομος (1993), «Ενδιαφέρον και Συμμετοχή των Κυπρίων στα Κοινά», σσ. 87-134, Διαλέξεις Λαϊκού Πανεπιστημίου, Αρ. 3, Εκδόσεις Δήμου Λευκωσίας, σ. 87.

πληροφορίες που θεωρούνταν κρίσιμες για την διοίκηση του νησιού.²⁸ Οι Βρετανοί κινούνταν μέσα στα πλαίσια της λογικής της παραχώρησης στους Κύπριους κάποιου είδους συμμετοχή στα κοινά σε δευτερεύοντος χαρακτήρα ζητήματα ώστε να αποτρέψουν πιο ριζοσπαστικά αιτήματα. Χαρακτηριστική αυτής της προσέγγισης ήταν η πρόταση τους, τον Οκτώβρη του 1921, προς το στέλεχος της εθναρχικής παράταξης, Αντώνη Τριανταφυλλίδη, αριθμού πολιτικών και διοικητικών μεταρρυθμίσεων για εκτόνωση της έκρυθμης κατάστασης που προέκυψε με την αποχή των Ελληνοκυπρίων βουλευτών. Οι μεταρρυθμίσεις περιελάμβαναν πλειοψηφία αιρετών μελών στο Νομοθετικό Συμβούλιο, έλεγχο του προϋπολογισμού και διάθεση ανώτερων διευθυντικών και δικαστικών θέσεων σε Ελληνοκύπριους, με την παράκληση να μεταβιβαστούν στην ενωτική ηγεσία για συζήτηση. Ήταν ουσιαστικά πρόταση παραχώρησης του ίδιου Συντάγματος με τη Μάλτα, η οποία απορρίφθηκε.²⁹

Η Αναγνωστοπούλου προσθέτει μια άλλη διάσταση αυτών των θεσμικών αλλαγών, η οποία αφορά στο ρόλο του κυρίαρχου θεσμού της περιόδου της κυπριακής Εκκλησίας:

*«Η θέσπιση βάσει συνταγματικών ρυθμίσεων του Νομοθετικού Συμβουλίου σηματοδοτεί τη θεσμική κατάργηση του πολιτικού ρόλου της εκκλησίας καθώς και την υπονόμευση της αρχής επί των χριστιανών, δεδομένου ότι οι εκλεγμένοι από το λαό βουλευτές θα συνιστούν πλέον την κυπριακή πολιτική εξουσία. Δημιουργούνται λοιπόν οι προϋποθέσεις για τη διαμόρφωση πολιτικών, κοσμικών μηχανισμών οργάνωσης και συγκρότησης του πληθυσμού. Αυτό σημαίνει την ανάδειξη λαϊκών πολιτικών δυνάμεων, νομιμοποιημένων από το κυπριακό πολιτικό σώμα».*³⁰

Αυτή η πτυχή των αλλαγών, όμως, δεν επιβεβαιώθηκε στην πορεία των εξελίξεων αφού, όπως αποδείχτηκε, η Εκκλησία κατάφερε να διατηρήσει τον καθοριστικό, αν όχι ηγεμονικό, πολιτικό της ρόλο παρόλη την αύξηση των κοσμικών παραγόντων στα διάφορα διοικητικά σώματα της χώρας.

Μια από τις σημαντικότερες αλλαγές που εισήχθησαν και που επηρέασαν τη δόμηση της πολιτικής ζωής ήταν η πολιτική διάκριση χριστιανών και μουσουλμάνων και, επομένως, η δημιουργία δύο θεσμικά αναγνωρισμένων πολιτικών συνόλων στη βάση της θρησκείας.³¹ Εδώ παρατηρούμε μια αντίφαση. Από τη μια, οι βρετανικές αλλαγές στο θεσμικό οικοδόμημα εμπεριείχαν μια δυναμική ανατροπής και νεωτερισμού, ιδιαίτερα με την εισαγωγή του στοιχείου της εκλογής στα αξιώματα, αλλά, ταυτόχρονα, οι Βρετανοί διατήρησαν και στοιχεία συνέχειας με το οθωμανικό σύστημα. Η συγκρότηση δύο

²⁸ Lyssiotis Marios (1990), «An Analysis of the Cyprus Legislative Council», *The Cyprus Review*, Vol. 2, No. 2 (Fall), σσ. 55-69, σ. 55.

²⁹ «Ανοικτή επιστολή του κου Αντη Τριανταφυλλίδη», *Ελευθερία*, 27 Φεβρουαρίου 1929, σ. 1. «Οι πρώην ενωτικοί, απλοί τυχοδιώκτες», *Νέος Εργάτης*, 20 Φεβρουαρίου 1927, σ. 1.

³⁰ Βλ. Αναγνωστοπούλου, «Εκκλησία», ό.π., σ. 200.

³¹ Βλ. Αναγνωστοπούλου, «Εκκλησία», ό.π. σ. 201.

πολιτικών συνόλων με κριτήριο διάκρισης τη θρησκεία καταδεικνύει ότι διατηρήθηκε το παράθυρο παρέμβασης της Εκκλησίας στην πολιτική ζωή επιβεβαιώνοντας μια κοινή πρακτική των αποικιοκρατικών δυνάμεων να διαιρούν τους πληθυσμούς στις αποικίες σε εθνοτική ή θρησκευτική βάση. Οι αποικιακές πολιτικές και θεσμικές διευθετήσεις, γράφει ο Mozaffar, καθιέρωσαν τα αρχικά θεσμικά κίνητρα κατασκευής και πολιτικοποίησης των εθνικών ομάδων και ταυτοτήτων και ενδυνάμωσαν τα κίνητρα για τη διατήρηση και τον επαναπροσδιορισμό τους.³²

Η αντιπροσωπευτική δημοκρατία, ως ένα βιώσιμο μείγμα θεσμών, πρέπει να παρέχει ένα ισοζύγιο μεταξύ της λαϊκής συμμετοχής και της αποδοτικής διακυβέρνησης. Ο λειτουργικός κανόνας της λήψης αποφάσεων είναι ο απλός κανόνας της πλειοψηφίας,³³ ο οποίος παραβιάζόταν βάνουσα με τις ρυθμίσεις που εισήγαγαν οι Βρετανοί. Παρόλη τη θεωρητικά φιλελεύθερη προσέγγιση των Βρετανών, υπήρξε πλήρης διαστρέβλωση των κανόνων αυτών στην Κύπρο λόγω των διαιρετικών στοιχείων που εισήχθησαν, της μη κατοχύρωσης των δικαιωμάτων της πλειοψηφίας, τους περιορισμούς στην άσκηση του εκλογικού δικαιώματος και του πολύ περιορισμένου ρόλου του Νομοθετικού Σώματος, που δεν μπορούσε, σε καμιά περίπτωση, να ασκήσει αποδοτική και λαϊκά εγκεκριμένη διακυβέρνηση. Οι Βρετανοί προχώρησαν στη μερική εφαρμογή δυτικών κοινοβουλευτικών μορφών πολιτικής διακυβέρνησης οι οποίες ήταν εύθραυστες λόγω του ότι εφαρμόζονταν σε μια χώρα χωρίς παρελθόν φιλελεύθερης διακυβέρνησης. Η λειτουργία τους, επίσης, αποδείχτηκε προβληματική αφού εφαρμόστηκαν με στόχο την εξυπηρέτηση των βρετανικών αποικιοκρατικών συμφερόντων παρά την ομαλή και δίκαιη διακυβέρνηση της Κύπρου. Αυτή η πρακτική συνιστά ένα από τα «παράδοξα» της καπιταλιστικής δημοκρατίας σύμφωνα με την Agnes: η κατοχύρωση, δηλαδή, των δημοκρατικών λειτουργιών στο εσωτερικό μιας αποικιοκρατικής χώρας με ταυτόχρονη καταπίεση στις χώρες αποικίες στο εξωτερικό.³⁴ Το πλέγμα των ελλείψεων αυτών οδήγησε πολύ γρήγορα τους Κύπριους να μετατρέψουν το Νομοθετικό Συμβούλιο σε χώρο έκφρασης διαμαρτυρίας για τις πολιτικές της Βρετανίας στην Κύπρο.³⁵

³² Βλ. Mozaffar, «Ethnicity», ό.π., σ. 240.

³³ Miller Warren (1970), «Majority Rule and the Representative System of Government», σσ. 284-311, στο Allardt and Rokkan, *Mass Politics*, ό.π., σ. 284.

³⁴ Heller Agnes (1993), «On Formal Democracy», στο Keane John (Επιμ.), *Civil Society and the State*, Verso Publications, London, σ. 144.

³⁵ Βλ. Georghallides, *History of Cyprus 1918-1926*, ό.π., σ. 31.

6.2 Οκτωβριανά, καταστολή και κατάργηση όλων των ελευθεριών

Η περίοδος αναφοράς της μελέτης ολοκληρώνεται με τα Οκτωβριανά του 1931 και την απόληξη τους, την επονομαζόμενη *Παλμεροκρατία*, η οποία είχε ως κύριο χαρακτηριστικό την κατάργηση όλων των πολιτικών δικαιωμάτων των Κυπρίων. Τα Οκτωβριανά μπορεί να ήταν ένα αυθόρμητο κίνημα, αλλά βασιζόταν σε σειρά υπαρκτών, αρνητικών για τον κυπριακό πληθυσμό, γεγονότων που προηγήθηκαν στο πολιτικό και στο κοινωνικοοικονομικό επίπεδο.

Τα γεγονότα κορυφώθηκαν τον Οκτώβριο του 1931 όταν οι Ελληνοκύπριοι βουλευτές αρνήθηκαν να ψηφίσουν το νέο δασμολόγιο το οποίο επιβλήθηκε με διάταγμα του Κυβερνήτη Storrs. Σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα η αντίδραση πήρε διαστάσεις εξέγερσης που κατέληξαν στην πυρπόληση του Κυβερνείου. Από τις συγκρούσεις υπήρξαν νεκροί και τραυματίες. Οι Βρετανοί αντέδρασαν με βίαιο και έντονο τρόπο. Εξόρισαν τους ηγέτες της εξέγερσης,³⁶ ενώ πολλοί άλλοι τέθηκαν υπό περιορισμό σε διάφορα χωριά της Κύπρου, 3.000 άτομα περίπου οδηγήθηκαν στα δικαστήρια και καταδικάστηκαν σε φυλακίσεις, καταναγκαστικά έργα και πρόστιμα για κάλυψη των ζημιών που προκλήθηκαν ύψους £34.345.³⁷

Η εξέγερση έδωσε την ευκαιρία στην αποικιακή κυβέρνηση να καταργήσει τα λίγα πολιτικά και αστικά δικαιώματα τα οποία είχαν οι Κύπριοι. Η επιβολή δικτατορικής μορφής διακυβέρνησης συνοδεύτηκε από την κατάργηση του Νομοθετικού Συμβουλίου (16 Νοεμβρίου 1931), την αναστολή του Συντάγματος και την απαγόρευση οποιασδήποτε εκδήλωσης σχετικής με τον ελληνικό χαρακτήρα των κατοίκων του νησιού. Επιβλήθηκε γενική λογοκρισία στον Τύπο και στην προσωπική αλληλογραφία. Κάθε συγκέντρωση πέραν των πέντε ατόμων, εκτός από τον εκκλησιασμό, θεωρούνταν παράνομη. Τα μέτρα περιλάμβαναν, επίσης, τη δυνατότητα σύλληψης, κράτησης και απέλασης πολιτών, την απαγόρευση ανάρτησης ελληνικών σημαιών, ανάκρουσης του εθνικού ύμνου, κτλ.³⁸

Έτσι, στις αρχές της δεκαετίας του 1930 εξαφανίστηκε και η όποια επίφαση δημοκρατικότητας υπήρχε.

³⁶ Ο Hobsbawm σημειώνει ότι ήταν γνώριμη τακτική των κυβερνήσεων τότε να εξορίζουν τους επαναστάτες. Βλ. Hobsbawm, *Επαναστάσεων*, ό.π., σ. 91.

³⁷ Βλ. Storrs, *Orientalisms*, ό.π., σ. 514. Εξορίστηκαν οι: Μητροπολίτες Κιτίου και Κυρηνείας, δύο βουλευτές, οι Χατζηπαύλου και Θεοδότου, ο αρχιμανδρίτης Κυκκώτης, δύο κομμουνιστές, οι Βατυλιώτης και Σκελέας και οι Λοϊζίδης, Τσαγγαρίδης και Κολοκασίδης.

³⁸ Τα μέτρα παρατίθενται στην επίσημη εφημερίδα της κυβέρνησης. Παράθεμα στον Παπαδημήτρη, *Εγκυκλοπαίδεια*, Τόμος Δ, ό.π., σσ. 78-83.

6.3 Το εκλογικό δικαίωμα στην Κύπρο και οι εκλογές ως εργαλείο νομιμοποίησης

Οι εκλογές αποτελούν τη βάση της φιλελεύθερης αντίληψης της δημοκρατίας αφού αυτές νομιμοποιούν την πολιτική εξουσία μέσω της πολιτικής συμμετοχής της μάζας των πολιτών. Ακόμα και σε ημι-ανταγωνιστικά καθεστώτα οι εκλογές εξυπηρετούν τη λειτουργία της σταθεροποίησης των καθεστώτων αυτών.³⁹ Επιπλέον, οι εκλογές και η επέκταση του εκλογικού δικαιώματος αποτελούν σε όλες τις κοινωνίες μορφές συμμετοχής και, ταυτόχρονα, τρόπους με τους οποίους ένα σύστημα απορροφά τους κραδασμούς.⁴⁰ Τις λειτουργίες αυτές επιτελούσε, ο θεσμός των εκλογών, και στην Κύπρο. Ο Rokkan χρησιμοποιεί μια πολύ εκφραστική παρομοίωση για τη λειτουργία των εκλογών. Τις χαρακτηρίζει ως «βαλβίδες στα κανάλια των ποταμών που επιτρέπουν στις αναδύμενες κοινωνικο-πολιτισμικές δυνάμεις να προχωρούν περαιτέρω μέσα από τα καθιερωμένα κανάλια του συστήματος, αλλά δίνουν και την ευχέρεια να περιορίσουν την παλίρροια και να αποτρέψουν τις πλημμύρες».⁴¹ Αποτελούν, δηλαδή, οι εκλογές, μέσο τιθάσευσης και ελέγχου των μαζών και των όποιων ριζοσπαστικών ή ανατρεπτικών αιτημάτων, αφού διοχετεύουν τη σύγκρουση είτε μεταξύ ομάδων στην κοινωνία, είτε με την κυβέρνηση, σε ηπιότερες μορφές ανταγωνισμού.

Τα δικαιώματα πολιτικής συμμετοχής των πολιτών μπορεί να είναι σήμερα αδιαμφισβήτητα, αλλά αυτό δεν ίσχυε πάντοτε, αφού απαιτήθηκε μία μακρά ιστορική πορεία μέχρι να καθιερωθούν. Μέσα από μια εξελικτική διαδικασία διεύρυνσης του εκλογικού δικαιώματος, αυξανόταν συνεχώς και το επίπεδο πολιτικής συμμετοχής του πληθυσμού.⁴² Οι ανώτερες τάξεις στην Ευρώπη αρχικά εναντιώθηκαν στην επέκταση του εκλογικού δικαιώματος την οποία έβλεπαν ως απειλή για τα κοινωνικά και οικονομικά τους προνόμια. Οι υπερασπιστές της παραδοσιακής τάξης πραγμάτων επιχειρηματολόγούσαν, ότι οι οικονομικά και πολιτισμικά εξαρτώμενοι υπήκοοι δεν μπορούσαν να έχουν ανεξάρτητη πολιτική γνώμη και, έτσι, η ψήφος θα έπρεπε να δοθεί μόνο σε αυτούς που θα μπορούσαν να αντεπεξέλθουν στις κοινωνικές και οικονομικές πιέσεις και που θα μπορούσαν να πάρουν δημόσια ευθύνη για τις επιλογές τους τη μέρα των εκλογών.⁴³ Είναι ενδεικτικό ότι μέχρι το 1832 μόνο το 3.2% του αγγλικού πληθυσμού

³⁹ Βλ. Nohlen, *Κομματικό Σύστημα*, ό.π., σσ. 20, 30.

⁴⁰ Οι Lipset και Rokkan αναφέρουν ότι, «η διάνοιξη καναλιών έκφρασης, φανερών και υποβόσκουσων (κρυμμένων) συγκρούσεων μεταξύ των κατεστημένων και μη προνομιούχων τάξεων, μπορεί να διατάραξε την ισορροπία πολλών συστημάτων στην αρχική φάση, αλλά έτεινε να ενδυναμώνει το πολιτικό σώμα μακροπρόθεσμα». Βλ. Lipset and Rokkan, «Cleavage Structures», ό.π., σ. 5.

⁴¹ Βλ. Rokkan, «The Structuring of Mass Politics», ό.π., σ. 180. Ο Μακφέρσον διατυπώνει την άποψη, ότι οι εκλογές και η επέκταση του δικαιώματος ψήφου, καθώς και το ίδιο το κομματικό σύστημα, αποτέλεσαν τα μέσα εξευμενισμού της ανερχόμενης εργατικής τάξης από τη μια, και την άμβλυνση της οξύτητας των συγκρούσεων από την άλλη. Βλ. Μακφέρσον, *Φιλελεύθερη*, ό.π. σσ. 67, 99.

⁴² Βλ. Nohlen, *Κομματικό Σύστημα*, ό.π. σσ. 35-36.

⁴³ Βλ. Rokkan, *Parties*, ό.π., σ. 152.

και το αντίστοιχο 1.5% του γαλλικού είχαν πολιτικά δικαιώματα (ψήφο).⁴⁴ Σταδιακά, όμως, το καθολικό δικαίωμα της ψήφου και η ελευθερία οργάνωσης και αντιπολίτευσης αναπτύχθηκαν, και, μάλιστα σε πολλές χώρες, ως παραχωρήσεις στη δύναμη των κατώτερων τάξεων ή ως μέσο ελέγχου τους.⁴⁵ Η επέκταση του εκλογικού δικαιώματος ήταν ένα φαινόμενο καθολικό σε ολόκληρη την Ευρώπη, το οποίο, όμως, υπόκειτο σε αρκετές παραλλαγές αναλόγως των ιδιαίτερων περιστάσεων και ιστορικών ιδιαιτεροτήτων της κάθε χώρας⁴⁶ και των συμβιβασμών μεταξύ των δυνάμεων ισχύος σε κάθε καθεστώς.⁴⁷ Στην περίπτωση της Κύπρου το δικαίωμα ψήφου στους κατοίκους είχε εισαχθεί την περίοδο της οθωμανικής κατοχής με κριτήριο την κατοχή περιουσίας και την παράλληλη καταβολή ενός ποσού ως φόρου ιδιοκτησίας (60 πιάστρες) στις εκλογές των κοινοταρχών (μουχτάρηδες).⁴⁸ Οι Βρετανοί προχώρησαν σε σημαντικές αλλαγές (επεμβάσεις) στις εκλογικές διαδικασίες και νόμους τέσσερις φορές. Η πρώτη ήταν με το νόμο για την εκλογή των μελών του Νομοθετικού Συμβουλίου το 1882, η δεύτερη όταν επέτρεψαν τη μυστική ψηφοφορία το 1906, η τρίτη με την ανακήρυξη της Κύπρου σε αποικία το 1925 και η τελευταία, μετά τα Οκτωβριανά, το 1931 όταν καταργήθηκε κάθε εκλογική διαδικασία. Η ψηφοφορία δεν κατέστη σε καμιά περίπτωση υποχρεωτική, γεγονός το οποίο αποτέλεσε εστία κριτικής από τον Τύπο. Βασικό επιχείρημα υπέρ της υποχρεωτικής ψηφοφορίας ήταν ότι με αυτήν λαμβανόταν ένα αποτελεσματικό μέτρο για υλοποίηση της λαϊκής κυριαρχίας και αποτροπής φαινομένων δωροδοκίας και εξαγοράς ψήφων.⁴⁹

Με τη μεταβίβαση της Κύπρου στους Βρετανούς άρχισε μια συζήτηση μεταξύ του Υπουργείου Αποικιών και της αποικιακής διοίκησης στην Κύπρο για τα κριτήρια καθορισμού του εκλογικού σώματος. Αρχικά στο Υπουργείο Αποικιών υπήρχε η σκέψη να υιοθετηθεί ένα μεικτό σύστημα ψηφοφορίας και για τις δύο κοινότητες, κάτι που απορρίφθηκε αμέσως όμως.⁵⁰ Οι σύμβουλοι του Υπατού Αρμοστή εισηγήθηκαν να δοθεί δικαίωμα ψήφου σε όλους τους άρρενες, άνω των 21 χρόνων, που θα κατέβαλλαν κάποιο από τους φόρους *vergi* (κτηματικός φόρος, βλ. κεφάλαιο 2) και ενοίκιο από πέντε σελίνια και άνω. Απέρριπταν, ως χρονοβόρα, την πρόθεση του Αρμοστή για σύνταξη εκλογικών

⁴⁴ Βλ. Grosby, *Εθνικισμός*, ό.π., σ. 85.

⁴⁵ Βλ. Lipset, *Political Man*, ό.π. σσ. 123-124. Ο Rokkan δεν θεωρεί τυχαίο, ότι οι ηγέτες συντηρητικών κομμάτων, όπως οι Bismarck στην Γερμανία και Disraeli στην Αγγλία, πήραν πρωτοβουλία για επέκταση της ψήφου. Το έκαναν επειδή υπολόγιζαν στην αφοσίωση και στην υπακοή των εξαρτημένων αγροτών και εργατών γης αφού όσο μεγαλύτερη ήταν η συγκέντρωση οικονομικής ισχύος και κοινωνικού κύρους τόσο ευκολότερος ήταν ο έλεγχος των αγροτικών ψήφων. Βλ. Rokkan, *Parties*, ό.π., σ. 127.

⁴⁶ Βλ. Torgersen, «The Structure of Urban Parties in Norway», ό.π., σ. 377.

⁴⁷ Βλ. Rokkan, *Parties*, ό.π. σ. 27. Το ίδιο σημειώνει για την περίπτωση της Αγγλίας, ο Ostrogorski, ο πρώτος που ασχολήθηκε συστηματικά με τη μελέτη των πολιτικών κομμάτων. Βλ. Ostrogorski, *Political Parties*, ό.π., σ. 3.

⁴⁸ Βλ. Katsiaounis, *Labour*, ό.π. σ. 62.

⁴⁹ «Η υποχρεωτική ψηφοφορία», *Ελευθερία*, 2 Δεκεμβρίου 1925, σ. 1.

⁵⁰ Βλ. Georghallides, *History of Cyprus 1918-1926*, ό.π., σ. 45.

καταλόγων στη βάση της κατοχής οικίας. Εισηγήθηκαν τη συμπερίληψη στον εκλογικό κατάλογο μόνο των ατόμων που πλήρωναν φόρο και που είχαν καταβάλει τη φορολογία της προηγούμενης χρονιάς.⁵¹ Το πλεονέκτημα αυτού του συστήματος ήταν η ευκολία στον καταρτισμό των εκλογικών καταλόγων.

Στις εισηγήσεις τους συμπεριλαμβανόταν, επίσης, η διαίρεση της Κύπρου σε τρεις εκλογικές περιφέρειες με 22 συνολικά εκλογικά κέντρα, η έγγραφη στήριξη όσων θα υπέβαλλαν υποψηφιότητα από οκτώ άτομα πέραν του προτείνοντος και του υποστηρίζοντος (δηλαδή, σύνολο 10 άτομα), ανοικτή ψηφοφορία λόγω του μεγάλου αναλφαβητισμού και διαδικασία ψηφοφορίας που θα διαρκούσε τρεις μέρες. Κατά τη διάρκεια της μέρας της ψηφοφορίας, ο ψηφοφόρος θα ανακοίνωνε ενώπιον των παρευρισκομένων την προτίμησή του και αυτοί θα τοποθετούσαν την κάρτα του στην αντίστοιχη κάλπη. Ο Αρμοστής συμφωνούσε με τις πλείστες εισηγήσεις, εισηγήθηκε, όμως, στον εκλογικό κατάλογο να συμπεριλαμβάνονται όσοι διέθεταν κατοικία και όσοι πλήρωναν ένα από τους φόρους *vergi* από ένα σελίνι και πάνω.⁵² Επικράτησαν, τελικά, οι εισηγήσεις των συμβούλων οι οποίες στο σύνολο τους υιοθετήθηκαν με το Σύνταγμα της 30^{ης} Νοεμβρίου 1882. Αποκλείονταν από το δικαίωμα του εκλέγεσθαι οι δικαστές, οι δημόσιοι εργολάβοι, οι πτωχεύσαντες και όσα πρόσωπα καταδικάστηκαν σε φυλάκιση μεγαλύτερη από έξι μήνες.⁵³ Δικαίωμα ψήφου είχαν όλοι οι άρρενες άνω των 21 ετών που ήταν Βρετανοί ή Οθωμανοί υπήκοοι με μόνιμη παραμονή στο νησί τουλάχιστον τα τελευταία πέντε χρόνια πριν τις εκλογές και που κατέβαλλαν οποιονδήποτε από τους τρεις φόρους *vergi* πληρωτέο μέχρι τις 13 Ιανουαρίου της χρονιάς των εκλογών. Ο ψηφοφόρος δικαιούνταν να ψηφίσει ίσο αριθμό υποψηφίων προς τον αριθμό των εκλόγιμων θέσεων της επαρχίας του.⁵⁴

Η ιδιοκτησία, η οποία καθορίστηκε ως προϋπόθεση του εκλογικού δικαιώματος, ήταν κάτι που χαρακτήριζε όλες τις κοινωνίες της εποχής ακόμα και τις φιλελεύθερες. Ο φιλελευθερισμός της εποχής, ως πολιτικό σύστημα, γράφει ο Hobsbawm, διασφαλιζόταν έναντι της δημοκρατίας, με την επιβολή περιουσιακών ή μορφωτικών κριτηρίων στους εκλογείς.⁵⁵ Αυτή η προσέγγιση ήταν συμβατή με τα θέσμιμα της εποχής. Τον 19^ο αιώνα η έννοια της καθολικής ψηφοφορίας περιλάμβανε μόνο τη ψήφο για τους άνδρες και

⁵¹ Το υπόμνημα παρατίθεται στον Παπαδημήτρη, *Εγκυκλοπαίδεια*, Τόμος Β, ό.π., σσ. 123-126.

⁵² Βλ. υπόμνημα των Bovill και Collier, παρατίθεται στον Παπαδημήτρη, *Εγκυκλοπαίδεια*, Τόμος Β, ό.π., σσ. 123-126· Katsiaounis, *Labour*, ό.π., σ. 85· Γεωργαλλίδης, «Χαρακτήρας», ό.π., σ. 81· Ατταλίδης, «Κόμματα στην Κύπρο», ό.π., σ. 126.

⁵³ Άρθρο 14 συντάγματος, παρατίθεται στον Παπαδημήτρη, *Εγκυκλοπαίδεια*, Τόμος Β, ό.π., σσ. 138-144.

⁵⁴ *Cyprus Blue Book 1883-84*, σ. 124.

⁵⁵ Βλ. Hobsbawm, *Επαναστάσεων*, ό.π. σ. 164.

ειδικότερα αυτούς με ιδιοκτησία περιουσίας.⁵⁶ Αυτό είχε να κάνει με την επικρατούσα αντίληψη, ότι η ιδιότητα του ευγενούς, που παρείχε κοινωνικά και πολιτικά προνόμια, ενώ τυπικά αποτελούσε ακόμη το μόνο δρόμο προς τα υψηλότερα κρατικά αξιώματα, ήταν αδιανόητη χωρίς έγγεια ιδιοκτησία.⁵⁷

Στην Κύπρο, αυτή η προσέγγιση, όμως, συναντούσε αντιστάσεις από τμήματα της κυπριακής αστικής τάξης. Σε άρθρο της εφημερίδας *Στασίνο* αναφερόταν, μεταξύ άλλων, ότι, «(...) το νομοθετικόν συμβούλιον εν Κύπρω θ' απαρτίζηται εκ μελών εχόντων ως μόνον προσόν το να έχωσι κτήματα ιδικά των και να πληρώνωσι τους φόρους των όλους ανεξαιρέτως εις οιονδήποτε διαμέρισμα ήθελε έχει κτήματα μέχρι τις 14^{ης} Μαρτίου και τούτο κατά το τρέχον έτος».⁵⁸ Η εφημερίδα αυτή, που απηχούσε τα συμφέροντα των εύπορων κοινωνικών στρωμάτων, θεωρούσε προβληματική την επίσπευση της είσπραξης των φόρων διότι αυτό θα απέκλειε σημαντική μερίδα των στρωμάτων αυτών από την εκλογική διαδικασία.

Η *Ελευθερία* έθιγε το ζήτημα του εκλογικού δικαιώματος με αφορμή υπόμνημα των Ελλήνων βουλευτών στον Ύπατο Αρμοστή, με το οποίο ζητούσαν επέκταση του δικαιώματος ψήφου. Η εφημερίδα χαρακτήριζε μια τέτοια μεταρρύθμιση ως ορθή και δίκαιη αφού ο κάθε πολίτης της χώρας έχει δικαίωμα να επιδεικνύει ενδιαφέρον και να λαμβάνει μέρος στη διαχείριση των κοινών υποθέσεων και, άρα, να έχει δικαίωμα ψήφου. Συνεχίζοντας, η εφημερίδα, ανέφερε ότι δεν υπάρχει καμιά δικαιολογία για να υφίσταται μια τέτοια συνταγματική διάκριση αφού το επιχείρημα ότι οι κτηματίες κάτοικοι της χώρας ενδιαφέρονται περισσότερο από τους άλλους για το καλό της δεν μπορεί να θεωρείται θέσφατο. Ο δεσμός που έχουν με τη γη, οι κτηματίες, δεν δημιουργεί καμιά υπεροχή και δεν δίνει κανένα απολύτως προνόμιο, ούτε αποδεικνύει περισσότερο ενδιαφέρον και αγάπη προς την πατρίδα, σημείωνε η εφημερίδα. Η επέκταση του δικαιώματος ψήφου επιβαλλόταν, κατά την *Ελευθερία*, ώστε η λαϊκή ετυμηγορία να αντικατοπτρίζει και να εκπροσωπεί ευρύτερα την πλειοψηφία.⁵⁹

Οι εφημερίδες, όμως, της αστικής τάξης δεν έθεταν το ζήτημα του εκλογικού δικαιώματος με τρόπο που να καλύπτει συνολικά τον πληθυσμό (εργάτες, αγρότες, γυναίκες). Μοναδικές εξαιρέσεις αποτέλεσαν, η εφημερίδα *Λαϊκή* του πολιτευτή Γ. Χατζηπαύλου (βλ. κεφάλαιο 9), η οποία στηλίτευε την ψηφοφορία στη βάση κατοχής κτηματικής

⁵⁶ Βλ. Doyle, *Γαλλική Επανάσταση*, ό.π., σ. 106.

⁵⁷ Βλ. Hobsbawm, *Επαναστάσεων*, ό.π. σ. 31.

⁵⁸ *Στασίνο*, 2 Απριλίου 1883, σ. 1.

⁵⁹ «Η επέκτασις του δικαιώματος ψήφου», *Ελευθερία*, 9 Δεκεμβρίου 1912, σ. 1.

περιουσίας ή καταβολής ενοικίου και ζητούσε καθολική ψηφοφορία,⁶⁰ καθώς και μεμονωμένοι πολιτευτές (Ρωσσίδης). Το Κομμουνιστικό Κόμμα Κύπρου, όταν εμφανίστηκε, ήταν η μοναδική επίσημη φωνή που ζητούσε καθολικό δικαίωμα ψήφου σε όλους τους πολίτες ανεξαρτήτως φύλου, άνω των 18 ετών.⁶¹

Η προσέγγιση των Βρετανών στην παραχώρηση εκλογικών δικαιωμάτων χαρακτηριζόταν από συντηρητισμό και υποτίμηση της ωριμότητας των λαϊκών στρωμάτων για συμμετοχή στο πολιτικό σύστημα, γι' αυτό και, σκόπιμα ήθελαν να αποκλείσουν από το εκλογικό σώμα τα κατώτερα στρώματα. Η πρόταση τους σήμαινε, ουσιαστικά, ότι όσοι δεν ήταν οικονομικά πετυχημένοι δεν θεωρούνταν κατάλληλοι για να συμμετάσχουν στο πολιτικό σύστημα. Σε μια κοινωνία που τα χρέη είχαν καταστήσει επιδημία, η πρόταση αυτή ισοδυναμούσε με το να στερηθούν τα πολιτικά τους δικαιώματα όλοι οι άποροι, οι φτωχοί αλλά και οι λιγότερο ανταγωνιστικοί μικρέμποροι και μικροϊδιοκτήτες.⁶² Η περιοριστική διάταξη του νόμου για τα περιουσιακά κριτήρια σήμαινε αποκλεισμό των ακτημόνων. Η πρόνοια για δικαίωμα εγγραφής μόνο όσων είχαν τακτοποιήσει τις φορολογικές τους υποχρεώσεις οδηγούσε, σε περιόδους οικονομικής ανέχειας, ένα μεγάλο μέρος του οικονομικά ενεργού πληθυσμού (που ήταν ανήμπορο να εξοφλήσει τους φόρους του) στην απώλεια του εκλογικού του δικαιώματος. Επίσης, το γεγονός ότι, αντίθετα με την περίπτωση της δεκάτης, για τη μη πληρωμή του φόρου *vergi* πριν από την 31^η Δεκεμβρίου δεν επιβαλλόταν πρόστιμο είχε ως αποτέλεσμα όλοι σχεδόν οι οφειλέτες του φόρου *vergi* να αποφεύγουν να πληρώσουν.⁶³ Το πώς επηρεάστηκε το μέγεθος του εκλογικού σώματος από τις ρυθμίσεις αυτές, φαίνεται και από τα στοιχεία για τις εκλογές που θα εξεταστούν στο επόμενο κεφάλαιο.

Οι δημοκρατικές αξιώσεις του συστήματος περιορίζονταν περαιτέρω από τον πολύ μικρό αριθμό οικονομικών πόρων που διατίθεντο από τη διοίκηση για τη διεξαγωγή των εκλογών. Τα 660 διαμερίσματα του νησιού κατανεμήθηκαν μόνο σε 22 εκλογικούς σταθμούς. Το μικρότερο εκλογικό κέντρο, αυτό του Δαλιού, εξυπηρετούσε 13 χωριά και αυτό της Λεμεσού 56.⁶⁴ Αυτό είχε ως συνέπεια οι περισσότεροι από τους ψηφοφόρους της υπαίθρου να αναγκάζονται να ταξιδεύουν πολύ μεγάλες αποστάσεις, σε μια χώρα χωρίς ικανοποιητικό συγκοινωνιακό δίκτυο, για να ασκήσουν το εκλογικό τους δικαίωμα, εξέλιξη αποτρεπτική της μαζικής συμμετοχής στις εκλογές. Ο Faustmann παραθέτει αναφορά των Βρετανών για τις εκλογές του 1883, στην οποία σημειώνεται ότι σε 63 χωριά

⁶⁰ «Παράδοξος νομοθεσία», *Λαϊκή* 12 Φεβρουαρίου 1926, σ. 1. «Καθολική ψηφοφορία», *Λαϊκή* 2 Απριλίου 1926, σ. 1.

⁶¹ «Καθήκοντα του ΚΚΚ», από τα έγγραφα του Α' Συνεδρίου, *Νέος Άνθρωπος*, 6 Νοεμβρίου 1926, σ. 3.

⁶² Βλ. Κατσιαούνης, «Εκλέγειν», ό.π. σ. 322.

⁶³ Βλ. Κατσιαούνης, «Εκλέγειν», ό.π., σ. 331.

⁶⁴ Βλ. Katsiaounis, *Labour*, ό.π. σσ. 86-87.

στα οποία είχαν δικαίωμα ψήφου συνολικά 1.556 εκλογείς, δεν ψήφισε κανείς, ενώ σε άλλα 40 χωριά που οι ψηφοφόροι ανέρχονταν στα 1.025 άτομα, προσήλθε στην κάλπη μόνο ένας.⁶⁵ Αυτές οι δυσκολίες ήταν, φυσιολογικά, πολύ πιο έντονες για τα λαϊκά στρώματα. Επιπλέον, ο πολύ μικρός αριθμός εκλογικών σταθμών έδινε πλεονέκτημα σε εκείνους τους υποψήφιους με οικονομική επιφάνεια, ώστε να μπορούν να κινητοποιούν τους υποστηρικτές τους σε επαρχιακό και τοπικό επίπεδο μέσω του προσωπικού πελατειακού τους δικτύου, καλύπτοντας τους και τα έξοδα μεταφοράς στην κάλπη.

Κατά την άσκηση του, έστω και περιορισμένου, δικαιώματος της ψήφου, στις πρώτες τουλάχιστον εκλογικές αναμετρήσεις, η προσέλευση των ψηφοφόρων επηρεαζόταν, επίσης, από το ότι οι εκλογές διεξάγονταν στη διάρκεια του θερισμού, κατά την οποία οι γεωργοί είχαν ελάχιστο διαθέσιμο χρόνο, και σε καθημερινές εργασίμες μέρες. Αυτό ίσχυε και για χιλιάδες από τους φτωχότερους κατοίκους των ορεινών περιοχών οι οποίοι σε αναζήτηση εποχιακής εργασίας βρίσκονταν για εβδομάδες και μήνες μακριά από τα σπίτια τους και το εκλογικό τους κέντρο.⁶⁶

6.3.1 Φανερή ψηφοφορία. Η επέκταση της ψήφου σε μάζες αγράμματων πολιτών δυσχέρανε την επιμονή σε κανόνες μυστικότητας. Οι χώρες που διατήρησαν την παλιά παράδοση ανοικτής και προφορικής ψηφοφορίας, για μεγαλύτερο χρονικό διάστημα, ήταν οι χώρες με μεγάλα συμφέροντα στη γη και με μεγάλο βαθμό αναλφαβητισμού.⁶⁷ Ειδικά η δεύτερη συνθήκη ίσχυε σε μεγάλο βαθμό στην Κύπρο. Η φανερή ψηφοφορία δημιουργούσε τη μεγαλύτερη, ίσως, νόθευση, καθιστώντας τη ψηφοφορία διαβλητή. Εξαιτίας του πολύ υψηλού ποσοστού αναλφαβητισμού η μυστική ψηφοφορία, μέσω της χρήσης ψηφοδελτίων, δεν ενδεικνυόταν. Κατά τη διάρκεια της ψηφοφορίας ο ψηφοφόρος ήταν υποχρεωμένος να ανακοινώσει το όνομα του υποψηφίου που υποστήριζε ενώπιον επιτροπής, η οποία αποτελούνταν από τους μουχτάρηδες των χωριών που περιλαμβάνονταν στον κατάλογο του εκλογικού κέντρου και από εκπροσώπους των υποψηφίων. Η πρόνοια της προκήρυξης των πρώτων εκλογών του 1883 στα άρθρα 21 και 25 ήταν χαρακτηριστική.⁶⁸

⁶⁵ Βλ. Faustmann, «Clientelism», ό.π., σ. 47.

⁶⁶ Βλ. Κατσιαούνης, «Εκλέγειν», ό.π. σ. 341.

⁶⁷ Βλ. Rokkan, *Parties*, ό.π. σ. 153.

⁶⁸ «Άρθρο 21: Διαρκούσης της εκλογής θα ήναι παρόντες κατά την θέσιν αυτής ο προεδρεύων υπάλληλος και εις γραμματέες και ο διερμηνεύς ή διερμηνείς, ως κατά την περίστασιν διατάξει ο Μ. Αρμοστής και ο αντιπρόσωπος του χωριού ή της συνοικίας εις ην ανήκει ο εκλογεύς, έκαστος δε υποψήφιος, εάν το εγκρίνη, δύναται να διορίση τον έμπιστον αυτού, ίνα παρίσταται επιτοπίως διαρκούσης της εκλογής. Άρθρο 25: ...Εν τη προσελεύσει του έκαστος εκλογεύς θα λέγη το όνομα αυτού και την κατοικίαν... Ο εκλογεύς θα δηλοί το όνομα του υποψηφίου ή των υποψηφίων υπέρ των οποίων θέλει να ψηφίση...». Παρατίθεται στο Κατσιαούνης, «Εκλέγειν», ό.π., σ. 342.

Η μέθοδος αυτή άφηνε τον ψηφοφόρο εκτεθειμένο στις πιέσεις ισχυρών οικονομικών παραγόντων, οι οποίοι είχαν θέσει υποψηφιότητα ή υποστήριζαν συγκεκριμένο υποψήφιο. Η κατεύθυνση της ψηφοφορίας, όπως υποδεικνύει ο Προδρόμου, εξαρτάται από κοινωνικές και πολιτιστικές συντεταγμένες.⁶⁹ Σε πολλές χώρες, με ισχυρές αγροτικές δομές, η ριζωμένη ιεραρχική παράδοση και η απόλυτη δύναμη της οικονομικής εξάρτησης έκανε την ψήφο έκφραση υποταγής και δήλωση πίστης, παρά πράξη πολιτικής διαμαρτυρίας.⁷⁰ Ένας ψηφοφόρος συμμετείχε στις εκλογές και είχε δικαίωμα να ψηφίσει μέχρι τρεις υποψηφίους (όσος και ο αριθμός των βουλευτών του κάθε εκλογικού διαμερίσματος).⁷¹ Στις εκλογές όπου η έδρα ισοδυναμούσε με μικρό αριθμό ψήφων, η επιρροή του κλήρου και ισχυρών οικονομικά ατόμων ήταν αποφασιστική. Η κυπριακή Εκκλησία, ως μεγάλη οικονομική και πνευματική δύναμη, είχε, έτσι, τη δυνατότητα να παρεμβαίνει στις εκλογικές αναμετρήσεις, ακόμα και εκεί που δεν υπήρχε κληρικός ως υποψήφιος. Ιδιαίτερα στις αγροτικές περιοχές ο κλήρος μπορούσε να ασκήσει σημαντική επιρροή σε μεγάλο μέρος των αγροτών. Στις περισσότερες, όμως, περιπτώσεις, ο πειθαναγκασμός των ψηφοφόρων ασκούνταν από λαϊκούς παράγοντες, οι οποίοι είχαν κατά κανόνα, μεγάλη οικονομική επιφάνεια και ήταν, κυρίως, έμποροι και δανειστές, προς τους οποίους οι αγρότες είχαν υποθηκευμένα τα υπάρχοντα τους.⁷²

Η κατάσταση αυτή οδηγούσε σε αντιδράσεις, ιδιαίτερα εκ μέρους της μερίδας εκείνης της αστικής τάξης που εκτιμούσε ότι η διαδικασία αυτή απέβαινε εις βάρος της. Η επέκταση της ψήφου στα οικονομικά και κοινωνικά εξαρτημένα στρώματα σε όλες τις κοινωνίες, αύξησε τις πιέσεις για τυποποίηση των εκλογικών διαδικασιών και ρυθμίσεις διασφάλισης της ανεξαρτησίας της ψήφου. Η μυστική ψηφοφορία εξέφραζε ένα αναγκαίο χαρακτηριστικό της αστικής εγγράμματης κοινωνίας: εισήγαγε στοιχεία ανωνυμίας, ιδιαιτερότητας και αφαίρεσης στο σύστημα πολιτικών ανταλλαγών. Σε όλες αυτές τις χώρες, ο σκοπός της εισαγωγής του ψηφοδελτίου ήταν να απαλλάξουν τη ψηφοφορία από ανταλλαγές. Η μυστικότητα που κατοχύρωνε η χρήση ψηφοδελτίου αποτελούσε εργαλείο προστασίας των οικονομικά εξαρτημένων από τις κυρώσεις των ανώτερων τους.⁷³

Στην Κύπρο η **μυστική ψηφοφορία** εισήχθη με νομοθεσία το 1906.⁷⁴ Λόγω του φανατισμού που επικρατούσε, μεσούντος του αρχιεπισκοπικού ζητήματος, ο Αρμοστής King Harman, με προκήρυξη του στις εκλογές της 18^{ης} Αυγούστου 1906, καθόρισε για πρώτη φορά τη μυστική ψηφοφορία. Σύμφωνα με την προκήρυξη, θα υπήρχε κάλπη για

⁶⁹ Βλ. Προδρόμου, «Συμμετοχή», ό.π. σ. 116.

⁷⁰ Βλ. Rokkan, *Parties*, ό.π. σ. 240.

⁷¹ Cyprus Blue Book 1883-84, σ. 124.

⁷² Βλ. Σέρβας, *Ευθύνες*, ό.π. σ. 70.

⁷³ Βλ. Rokkan, *Parties*, ό.π. σσ. 152-153.

⁷⁴ «Η διάλυσις του Νομοθετικού Συμβουλίου. Μυστική ψηφοφορία», *Ελευθερία*, 23 Αυγούστου 1906, σ. 2.

τον κάθε υποψήφιο ξεχωριστά, της οποίας το εσωτερικό θα διαχωριζόταν σε δύο μέρη και τα οποία θα διακρίνονταν εξωτερικώς, φέροντας την επιγραφή «ναι» και «όχι» ευκρινώς (άρθρο 24). Το μέρος με τη λέξη «ναι» ήταν άσπρο και αυτό με το «όχι» μαύρο. Ο ψηφοφόρος έβαζε το χέρι στην κάλπη και έριχνε το ψηφοδέλτιο δεξιά ή αριστερά ανάλογα με το τι ήθελε να ψηφίσει. Από εδώ προέκυψε και η φράση «τον μαύρισα». Αυτό το σύστημα διατηρήθηκε για πολλά χρόνια. Ο υποψήφιος με τις περισσότερες λευκές ψήφους εκλεγόταν, ακόμα και αν οι μαύρες ψήφοι του ήταν περισσότερες από τις λευκές.⁷⁵

Η διακήρυξη του Αρμοστή όριζε και τις λεπτομέρειες διεξαγωγής των εκλογών. Στο τέταρτο άρθρο της προκήρυξης αναφερόταν ότι ο κάθε υποψήφιος θα έπρεπε να προτείνεται εγγράφως από δύο άτομα του διαμερίσματος που υπέβαλλε υποψηφιότητα και να υποστηρίζεται από οκτώ συναινούντες. Όριζε, επίσης, τη διάρκεια της ψηφοφορίας από μία έως τρεις μέρες και την ανάρτηση των υποψηφιοτήτων τρεις μέρες, τουλάχιστον, πριν τη ψηφοφορία, για γνωστοποίηση των ονομάτων στους εκλογείς.⁷⁶ Ακόμα και η υιοθέτηση, όμως, της μυστικής ψηφοφορίας δεν διαφοροποίησε, ουσιαστικά, την κατάσταση. Ένα μεγάλο μέρος του εκλογικού σώματος ήταν γαλουχημένο στην υποταγή και συνηθισμένο να αποδέχεται τους οικονομικά και κοινωνικά ανώτερους του ως πολιτικούς του ηγέτες και να τους αναδεικνύει με τη ψήφο του, γεγονός που αντικατοπτριζόταν και στα κοινωνικά και οικονομικά χαρακτηριστικά των εκλεγέντων.⁷⁷

Οι ευρύτερες πολιτικές εξελίξεις καθόριζαν την προσέγγιση των Βρετανών στις περαιτέρω τροποποιήσεις του εκλογικού δικαιώματος. Το 1923, εν μέσω του κλίματος αντιπαράθεσης από την πολιτική της αποχής που κήρυξε η Εθναρχία και το Εθνικό Συμβούλιο, και τις παραιτήσεις των βουλευτών, ο τότε κυβερνήτης Stevenson ευρισκόμενος στο Λονδίνο, πρότεινε στο Υπουργείο Αποικιών την αναδιάρθρωση των εκλογικών περιφερειών και αλλαγές στο δικαίωμα του εκλέγειν και εκλέγεσθαι. Απώτερος σκοπός του ήταν να περιορίσει την επιρροή των ανώτερων τάξεων των πόλεων, οι οποίες υποστήριζαν το Εθνικό Συμβούλιο και τη διακηρυγμένη πολιτική της αποχής. Αντίθετα, οι εκλογικές περιφέρειες των Τούρκων θα έμεναν άθικτες. Εκτός αυτού, εκλογικό δικαίωμα θα είχαν, σύμφωνα με την πρόταση, μόνο Βρετανοί υπήκοοι, ώστε να αποκλειστούν πολιτικές προσωπικότητες οι οποίες στο παρελθόν είχαν αποκτήσει ελληνική υπηκοότητα. Στη συνέχεια, πρότεινε τον περαιτέρω περιορισμό του εκλογικού δικαιώματος, αποκλείοντας άτομα κάτω των είκοσι πέντε ετών, τους αναλφάβητους και τους απολυμένους δημοσίους υπαλλήλους. Για τους υποψηφίους θα ήταν υποχρεωτικό να είναι μόνιμοι κάτοικοι της

⁷⁵ Παπαδημήτρης, *Εγκυκλοπαίδεια*. Τόμος Γ, ό.π., σσ. 166-172. Βλ. επίσης Ρίχτερ, *Ιστορία*, ό.π., σ. 285.

⁷⁶ Παρατίθεται στον Παπαδημήτρη, *Εγκυκλοπαίδεια*. Τόμος Γ, ό.π., σσ. 166-172.

⁷⁷ Βλ. Κατσιαούνης, «Αντιθέσεις», ό.π. σ. 22.

περιφέρειας στην οποία ήθελαν να εκλεγούν. Τις εκλογές διά ψηφοδελτίου τις απέρριψε με την αιτιολογία ότι έτσι θα αποκλείονταν οι αναλφάβητοι, οπότε παρέμεινε το σύστημα με τα άσπρα και μαύρα ψηφοδέλτια και τις αντίστοιχες ψηφοδόχους.⁷⁸ Οι εισηγήσεις αυτές δεν υιοθετήθηκαν τότε, αλλά, το πνεύμα τους βρήκε απήχηση και εφαρμογή δύο χρόνια αργότερα.

6.3.2 Νέο σύνταγμα, 1925. Με την ανακήρυξη της Κύπρου σε αποικία την 1^η Μαΐου 1925, επήλθαν και τροποποιήσεις στον εκλογικό νόμο με βάση το νέο Σύνταγμα, τις οποίες παρέθετε η εφημερίδα *Ελευθερία* αντιγράφοντας την επίσημη εφημερίδα της Κυβερνήσεως. Οι ψηφοφόροι θα ήταν, πάλι, άντρες άνω των 21 ετών που κατέβαλλαν κτηματικό φόρο. Μη εκλέξιμοι καθορίζονταν οι δικαστές, οι κάτω των 25 ετών, οι μη Βρετανοί υπήκοοι, οι μη γνωρίζοντες να μιλούν, να γράφουν ή να διαβάζουν μια από τις τρεις επίσημες γλώσσες, οι μη αποκατασταθέντες πτωχεύσαντες, όσοι απολύθηκαν από την κυβέρνηση για λόγους ηθικής, οι διαγραφέντες δικηγόροι και οι καταδικασθέντες σε φυλάκιση πέραν των έξι μηνών. Επιπλέον, αντί τριών διαμερισμάτων, οι εκλογικές περιφέρειες χωρίστηκαν πλέον σε δώδεκα.⁷⁹ Αυτό, συνδυαζόμενο με το γεγονός ότι ο αριθμός των βουλευτών αυξανόταν από εννέα σε δώδεκα, μετέτρεπε αυτόματα τις εκλογικές περιφέρειες σε μονοεδρικές. Το σύστημα αυτό επικρίθηκε έντονα από την εθνικιστική μερίδα, η οποία διέβλεπε σε αυτό τη δυνατότητα απώλειας της εξουσίας της, κάτι που επισυνέβηκε με την εκλογή το 1925 ατόμων εκτός της επιρροής της Εθναρχίας. Η επίσημη πολεμική εναντίον των μονοεδρικών περιφερειών αφορούσε στη μεγαλύτερη δυνατότητα που παρεχόταν από το ίδιο το εκλογικό σύστημα για διαφθορά και δωροδοκίες, αφού οι περιφέρειες θα ήταν πλέον μικρότερες και οι τοπικοί παράγοντες θα μπορούσαν ασκώντας πιέσεις και εκβιασμούς να αποκτήσουν πρόσβαση στο Νομοθετικό Συμβούλιο.⁸⁰

6.3.3 Απόρριψη εισήγησης για δικαίωμα ψήφου στις γυναίκες. Μέσα σε όλες αυτές τις διαδικασίες αλλαγών και τροποποιήσεων του εκλογικού νόμου, δεν είχε ποτέ προσφερθεί το δικαίωμα του εκλέγειν και εκλέγεσθαι στην Κύπρια γυναίκα. Το δεδομένο αυτό επέτεινε περαιτέρω το πρόβλημα της έκτασης του εκλογικού δικαιώματος, το οποίο συρρικνωνόταν ακόμα περισσότερο. Το ζήτημα τέθηκε το 1930 από τους Δημάρχους των πόλεων στα πλαίσια συζήτησης για την τροποποίηση της νομοθεσίας για τα δημαρχεία. Σύμφωνα με την *Ελευθερία*, το ζήτημα υποστηρίχθηκε στο Νομοθετικό Συμβούλιο από

⁷⁸ Βλ. Georghallides, *History of Cyprus 1918-1926*, ό.π., σσ. 292-293.

⁷⁹ *Ελευθερία*, 2 Μαΐου 1925, σ. 2. Τα 12 εκλογικά διαμερίσματα ήταν: η Κυθραία, η Ορεινή, Λεύκα και Μόρφου, η Κερύνεια, η Αμμόχωστος, Μεσαορία και Καρπασία, η Λάρνακα που χωριζόταν σε δύο περιφέρειες, η Λεμεσός, Αυδήμου και Κοιλάνι, η Πάφος, Πόλη Χρυσοχούς και τα Κελοκέδαρα.

⁸⁰ «Η γνώμη του ιατρού και Θεμιστοκλή Δέρβη», *Ελευθερία*, 2 Φεβρουαρίου 1929, σ. 1. «Η στενή περιφέρεια», *Ελευθερία*, 16 Μαρτίου 1929, σ. 1

τον βουλευτή Κυριάκο Ρωσσίδη τον Μάιο του 1930, αλλά συνάντησε σφοδρή πολεμική από αρκετά μέλη του σώματος και καταψηφίστηκε. Δικαιολογώντας την εισήγηση του, ο Ρωσσίδης σημείωσε ότι οι γυναίκες εξελίχθηκαν σε ισότιμες των αντρών και υποστήριξε ότι από μια τέτοια κίνηση θα επωφελούνταν και οι άντρες. Επιπλέον, ανέφερε ότι όλα τα πολιτισμένα κράτη του κόσμου είχαν δώσει το δικαίωμα αυτό στις γυναίκες.⁸¹ Η μοναδική πολιτική δύναμη που έθετε ζήτημα ψήφου και στις γυναίκες την περίοδο αυτή ήταν το ΚΚΚ (βλ. κεφάλαιο 10).

Κατά την περίοδο πριν τα Οκτωβριανά βασική προϋπόθεση για την ανάδειξη σε δημόσιο αξίωμα, ήταν η υποστήριξη του εκλογικού σώματος. Με την αναστολή, όμως, του Συντάγματος το 1931, οι κάτοχοι αξιωμάτων δεν εκλέγονταν πλέον από το εκλογικό σώμα αλλά διορίζονταν απευθείας από την αποικιακή εξουσία με βασικό κριτήριο την ετοιμότητά τους να εφαρμόσουν την βρετανική πολιτική στα θέματα της εσωτερικής διακυβέρνησης.⁸²

Παρόλα τα μειονεκτήματα της εκλογικής διαδικασίας, μέσα στα νέα θέσμια, η άσκηση της πολιτικής στην Κύπρο άρχισε να αποκτά σταδιακά νέο νόημα αφού άρχισε να ενσωματώνει μεγαλύτερους αριθμούς πολιτών. Ήταν μια σταδιακή, έστω και ατελής, μετακίνηση προς την αρχή, ότι οι ασκούντες την εξουσία είναι υπόλογοι στο λαό, και ότι η εξουσία πηγάζει από τον λαό. Στα πλαίσια ενός κοινοβουλευτισμού, ο οποίος βρισκόταν ακόμα στα πρώτα στάδια της λειτουργίας του, οι άρχουσες τάξεις είχαν υποχρεωθεί να παραχωρήσουν το δικαίωμα ψήφου στους μικροαστούς των πόλεων και της υπαίθρου και στους ειδικευμένους εργατοτεχνίτες.⁸³

6.4 Χαρακτηριστικά και περιορισμοί των μορφών εκπροσώπησης

Οι θεσμοί διακυβέρνησης και συμμετοχής ήταν διαμορφωμένοι ώστε να διευκολύνουν την επικυριαρχία της αποικιακής δύναμης. Αυτό ήταν το προεξάρχων χαρακτηριστικό της περιόδου. Το πολιτικό κέντρο βάρους παρέμεινε, σε όλες τις περιπτώσεις και παρά τις όποιες μεταρρυθμίσεις και την όποια καλή προαίρεση μεμονωμένων κυβερνητών, στην πλευρά της αποικιοκρατικής εξουσίας. Το Νομοθετικό Συμβούλιο ήταν το «Κοινοβούλιο» που δημιούργησαν οι Βρετανοί για να δώσουν μια δημοκρατική επίφαση σε ένα

⁸¹ *Ελευθερία*, 5 Μαρτίου 1930, σ. 2· *Ελευθερία*, 21 Μαΐου 1930, σ. 2. Η πρόταση του Ρωσσίδη υποστηρίχθηκε από τον Γ. Εμφιετζή και τον Δ. Σεβέρη και καταψηφίστηκε από Μητροπολίτη Κιτίου και Κακογιάννη.

⁸² Ο Παπαδημήτρης παραθέτει τους διορισμούς του Palmer στις 27 Μαρτίου 1935 και στις 3 Φεβρουαρίου 1939, που αφορούσαν στα δημοτικά και τα επαρχιακά συμβούλια, καθώς και τα μέλη του Συμβουλευτικού σώματος. Βλ. Παπαδημήτρης, *Εγκυκλοπαίδεια*, Περίοδος 1931-1946, Τόμος Α, ό.π., σσ. 159-160, 345-347. Βλ. επίσης *Ελευθερία*, 4 Ιανουαρίου 1939, σ. 4.

⁸³ Βλ. Κατσιαούνης, «Εκλέγειν», ό.π. σ. 309.

καταπιεστικό σύστημα διακυβέρνησης.⁸⁴ Στην πράξη, η εξουσία του Κυβερνήτη ήταν απεριόριστη. Η πολιτειακή και πολιτική τάξη πραγμάτων του νησιού ήταν, ευθύς εξ αρχής, ασυμβίβαστη με τις φιλελεύθερες και δημοκρατικές αρχές.⁸⁵ Όπως χαρακτηριστικά αναφερόταν στον Τύπο της εποχής,

«...όταν η έκτασις της κυβερνητικής εξουσίας χωρή μέχρι της απολύτου και αυθαιρέτου χρησιμοποίησεως των δημοσίων προσόδων, όταν ... η κυβέρνησις άνευ της συναινέσεως της νομοθετικής εξουσίας διαθέτη αυτοβούλως και κατ' αρέσκειαν το δημόσιον χρήμα, είναι τοις πάσι φανερόν τότε ότι ουδέ σκιά κοινοβουλευτισμού υπάρχει εις την τιοιουτοτρόπως κυβερνωμένην χώραν».⁸⁶

Η μελέτη του θεσμικού οικοδομήματος της κυπριακής κοινωνίας, στη διαχρονική του εξέλιξη, συνδέεται στενά με τις οικονομικές, πολιτικές και ταξικές αντιθέσεις της κάθε εποχής, γεγονός που αποδεικνύεται και από την κοινωνική προέλευση της πολιτικής ελίτ (βλ. επόμενο κεφάλαιο). Οι ιθύνουσες τάξεις των Ελλήνων και Τούρκων της Κύπρου, λόγω των εκλογών και των διορισμών, παρέμεναν ικανοποιημένες έχοντας τη δική τους συμμετοχή στη νομή της εξουσίας. Τα κατώτερα στην κοινωνική ιεραρχία στρώματα, με βάση τις διοικητικές και πολιτικές δομές και διευθετήσεις, αλλά και με βάση τις αξιακές προσδοκίες τους, ήταν αποκλεισμένα από τη διακυβέρνηση του τόπου. Παρόλο, όμως, που τα πολιτικά και αστικά δικαιώματα των Κυπρίων ήταν περιορισμένα, η σχετική ελευθερία του τύπου και ο διαχωρισμός της διοίκησης από τη δικαιοσύνη, παρείχαν στους περισσότερους Κύπριους κάποιες δυνατότητες για την υπεράσπιση στοιχειωδών ελευθεριών.⁸⁷

Υπήρχαν, βέβαια, και οι απόψεις που θεωρούσαν ότι στον κυπριακό λαό δόθηκαν πρόωρα πολιτικές ελευθερίες τις οποίες εκμεταλλεύτηκαν οι δημαγωγοί και οδήγησαν το έθνος σε διαφθορά και αναρχία.⁸⁸ Η αντίδραση, όμως, στο ζήτημα της επέκτασης των πολιτικών δικαιωμάτων από τη συντριπτική πλειοψηφία του ελληνοκυπριακού πληθυσμού ήταν διαφορετική. Η εφημερίδα *Ελευθερία* η οποία είχε τη μεγαλύτερη κυκλοφορία και απηχούσε τις απόψεις σημαντικής μερίδας της ελληνικής αστικής τάξης, την περίοδο αυτή ασχολήθηκε αρκετές φορές με το θέμα δημοσιεύοντας αναλύσεις και απόψεις. Σε άρθρο της, που αναφερόταν στη λήξη της θητείας του Νομοθετικού, το 1906, χαρακτήριζε ως «τραγελαφικήν τη σύστασιν του πολιτεύματος τούτου», αναφερόταν στο πολίτευμα που δόθηκε στους Κυπρίους ως «παρωδία συνταγματικού πολιτεύματος» και σημείωνε την

⁸⁴ Βλ. Γιαλλουρίδης, «Κυπριακό Κομματικό Σύστημα», ό.π., σ. 166.

⁸⁵ Βλ. Τζεργιάς, *Ιστορία*, ό.π. σ. 83.

⁸⁶ «Το Κυπριακόν Πολίτευμαν», *Ελευθερία*, 26 Οκτωβρίου 1907, σ. 1.

⁸⁷ Βλ. Κατσιαούνης, *Διασκεπτική*, ό.π. σσ. 8-9.

⁸⁸ Μια τέτοια άποψη υποστηρίζει ο Φραγκούδης Γεώργιος (1911, επανέκδοση 2002), *Ιστορία του Αρχιεπισκοπικού Ζητήματος Κύπρου, 1900-1910*, Εκδόσεις Αιχμή, Αλεξάνδρεια, εισαγωγή.

«αποπνικτικά περιορισμένη δικαιοδοσία που έχει η Κυπριακή Βουλή που ισοδυναμεί με προς τελείαν αναίρεσιν της υπάρξεως της».⁸⁹

Ένα χρόνο μετά, και με αφορμή την επίσκεψη του τότε Υπουργού Αποικιών W. Churchill στην Κύπρο, η ίδια εφημερίδα, για να καταδείξει την αδικία που συντελείτο εις βάρος της Κύπρου, αναφερόταν στο Νομοθετικό Συμβούλιο ως «ανισοσκελές και ανάπηρον Νομοθετικόν Σώμα (...) του οποίου η σύστασις και η περαιτέρω ζωή αποτελούσι την δηκτικωτέραν σάτυραν και τον σαρκαστικώτερον εμπαιγμόν των πράγματι φιλελεύθερων αντιπροσωπευτικών πολιτευμάτων».⁹⁰ Λίγα χρόνια αργότερα σημείωνε ότι «είναι καιρός να καταπέση η φενάκη του περιφήμου συμβουλίου, δι' ου επροκίσθη η Κύπρος. Ή εκπροσωπεί τούτο τον λαόν αυτής ή δεν τον εκπροσωπεί».⁹¹ Σε υπόμνημα των Ελληνοκυπρίων βουλευτών προς τον Υπουργό Αποικιών το 1929 γινόταν αναφορά σε «μπεριαλιστική συμπεριφορά» των Βρετανών λόγω των πολύ περιορισμένων εξουσιών που απέδωσαν στο Νομοθετικό Συμβούλιο και του τρόπου σύνθεσης του σώματος.⁹²

Το Σύνταγμα του 1882 είχε ως βασικό στόχο την ένταξη των Κυπρίων σε ένα ευρύτερο κυβερνητικό πλαίσιο στο οποίο, με τη συμμετοχή τους σε θεσμοθετημένα όργανα, θα συναινούσαν στον τρόπο διακυβέρνησης και κατ' επέκταση θα τη νομιμοποιούσαν. Η εμπειρία αντιπροσωπευτικής διακυβέρνησης την οποία απέκτησαν κατ' αυτόν τον τρόπο οι Κύπριοι «δεν ξεπερνούσε κατά κανόνα τον εθισμό στην ατμόσφαιρα μιας λέσχης συζητήσεων».⁹³ Ενώ οι αλλαγές των Βρετανών ανήκαν θεωρητικά σε ένα νεωτερικό πλαίσιο, η παρουσία μελών της εκτελεστικής εξουσίας στο νομοθετικό σώμα καταργούσε τη δυτική αρχή της διάκρισης εξουσιών, όπως αυτή καθιερώθηκε στην ευρωπαϊκή ήπειρο. Η απόλυτη κατοχύρωση της εξουσίας του Έπατου Αρμοστή και ο περιορισμένος ρόλος των ντόπιων αντιπροσώπων αποτελούσε μια από τις σημαντικότερες εστίες σύγκρουσης των Κυπρίων με τη βρετανική διοίκηση. Πρωτοσέλιδο άρθρο της *Ελευθερίας*, το 1907, αναφερόταν και πάλι στους περιορισμούς του πολιτεύματος αντιδιαστέλλοντάς τους με τον πόθο για την Ένωση. Ανέφερε χαρακτηριστικά:

«Ο Μακιαβελλισμός όστις ενέπνεε τας σκέψεις της παρά τον Τάμεσιν πολιτικής, δεν ηδύνατο να δημιουργήση δια την ατυχή νήσον αρτιώτερον και ελευθεριώτερον πολίτευμα και οι Κύπριοι εν αμόνη ευρισκόμενοι ηναγκάσθησαν ν' αποστείλωσιν εις το ασφυκτικόν Συμβούλιον και να εξακολουθώσι ν' αποτέλλωσιν έκτοτε τους αντιπροσώπους των».

Παρακάτω προέτρεπε τους Έλληνες βουλευτές:

⁸⁹ «Κυπριακή Βουλή», *Ελευθερία*, 23 Αυγούστου 1906, σσ. 1-2.

⁹⁰ «Τι ζητούσι παρά της Αγγλίας οι Κύπριοι», *Ελευθερία*, 31 Αυγούστου 1907, σ. 1.

⁹¹ «Η ανεπάρκεια του κυπριακού συντάγματος», *Ελευθερία*, 16 Απριλίου 1910, σ. 1.

⁹² «Το υπόμνημα των Ελλήνων βουλευτών προς τον Υπουργόν των Αποικιών», *Ελευθερία*, 11 και 14 Σεπτεμβρίου 1929, σσ. 1-2 και 4 αντίστοιχα.

⁹³ Βλ. Τζερμιάς, *Ιστορία*, ό.π. σσ. 84-85.

«Εστέ επομένως συντηρητικοί προς αλλήλους και ριζοσπάσται μόνον απέναντι της Κυβερνήσεως. Ο εχθρός δεν ελλοχεύει εις τας τάξεις σας, ευρίσκεται απέναντι υμών και καλείται κυβέρνησις. Διότι Αγγλικός Ιμπεριαλισμός και φιλελευθέρα πολιτική δυνατόν ν' αποτελώσι διακεκριμένα κόμματα εν Αγγλία, αλλά δια τους ξένους, δια τας αποικίας, δια τους Ινδούς και τους Καναδούς και τους Σομαλήδες και τους Κυπρίους, αμφοτέρα τα πολιτικά ταύτα συστήματα έχουσι μίαν και την αυτήν μέθοδον, μίαν και την αυτήν πολιτικήν...».⁹⁴

Αυτή η προσέγγιση φανερώνει βέβαια και μια αντίληψη περί πολιτικής σε ορισμένα στρώματα της κυπριακής κοινωνίας που ήθελε τους Ελληνοκύπριους να παραμερίζουν όλες τις άλλες διαφορές που τους χωρίζουν στο όνομα της Ένωσης. Αυτή η προσέγγιση έθετε στο περιθώριο τα προβλήματα τα οποία αντιμετώπιζε η μεγαλύτερη μερίδα του πληθυσμού, οι αγρότες και οι εργαζόμενοι, και τα οποία πολλές φορές είχαν τη ρίζα τους στις πρακτικές της ελληνοκυπριακής άρχουσας τάξης μεταθέτοντας τα για επίλυση κατά τρόπο μεταφυσικό στην προοπτική της Ένωσης με την Ελλάδα. Πολύ χαρακτηριστική αυτής της προσέγγισης ήταν η αρθρογραφία του στελέχους της εθνικιστικής παράταξης Σ. Λοιζίδη, ο οποίος θεωρούσε την ύπαρξη άλλων τάσεων πέραν της εθνικής (δηλαδή την κοινωνική-κομμουνιστική και την αγροτική) ως επιζήμιες για τον εθνικό στόχο της Ένωσης και επιχειρηματολογούσε ότι τα κοινωνικά προβλήματα θα επιλύονταν μετά την απελευθέρωση της Κύπρου.⁹⁵

Σε κάθε περίπτωση, η παραχώρηση έστω και αυτών των στοιχειωδών πολιτικών ελευθεριών και η δημιουργία των πρώτων αντιπροσωπευτικών μορφών εκπροσώπησης, συνέβαλαν στο να δημιουργηθεί η υποδομή και κουλτούρα πάνω στην οποία βασίστηκε η αρχική και πρώιμη αυτή κομματική και πολιτική δραστηριότητα. Οι πολιτικές ελευθερίες θεωρούνται συνθήκη που συναρτάται με την ύπαρξη και λειτουργία των πολιτικών κομμάτων.⁹⁶

6.4.1 Στρεβλώσεις του εκλογικού συστήματος. Οι εκλογές θεωρούνται ο άξονας της δημοκρατίας, αλλά τα σημαντικά ερωτήματα αφορούν στο ποια αξιώματα υπόκεινται στην εκλογική διαδικασία (αφού κεντρικοί πολιτικοί θεσμοί ενίοτε εξαιρούνται), ποιοι έχουν το δικαίωμα ψήφου και πόσο διευρυμένο είναι αυτό το δικαίωμα, πώς διεξάγεται η ψηφοφορία, ποιες είναι οι εναλλακτικές που παρουσιάζονται στους ψηφοφόρους και με ποιο εκλογικό σύστημα διεξάγονται.⁹⁷ Οι πρόνοιες της εκλογικής νομοθεσίας στην Κύπρο,

⁹⁴ *Ελευθερία*, 2 Φεβρουαρίου 1907, σ. 1.

⁹⁵ Βλ. τρία άρθρα του Λοιζίδη με τον ίδιο τίτλο, «Πολιτικός είμεθα νήπια», *Ελευθερία*, 26 Νοεμβρίου 1930, σ. 1, 29 Νοεμβρίου 1929, σ. 1 και 6 Δεκεμβρίου 1930, σ. 1. Περισσότερα στο κεφάλαιο 9.

⁹⁶ Robert Von Mohl (1872), «Parties in the State», σσ. 83-90, στο Scarrow, *Perspectives*, ό.π., σ. 85.

⁹⁷ Βλ. Heywood, *Εισαγωγή στην Πολιτική*, ό.π., σσ. 321-322.

όπως αναλύθηκαν πιο πάνω, καταδεικνύουν ότι στα σημαντικά αυτά ζητήματα δημιουργείτο ένα σημαντικό έλλειμμα δημοκρατίας.

Τα περισσότερα διοικητικά αξιώματα δεν ήταν εκλόγιμα αλλά διορίζονταν από τους Βρετανούς (π.χ. Υπάτος Αρμοστής, Εκτελεστικό Συμβούλιο, Διοικητές Επαρχιών, κτλ.). Οι περιορισμοί και οι στρεβλώσεις του δικαιώματος ψήφου αλλά και του διοικητικού μηχανισμού, που διεκπεραίωνε τις εκλογές, μεγεθύνονταν ακόμα περισσότερο, από το γεγονός ότι η ψηφοφορία ήταν φανερή. Για τους φτωχούς η επέκταση του εκλογικού δικαιώματος αντιμετωπιζόταν ως περιουσιακό στοιχείο το οποίο αντάλλαξαν για να αποκομίσουν άλλα οφέλη. Η ψήφος καθοριζόταν, ουσιαστικά, από τον έλεγχο που ασκούσαν οι γαιοκτήμονες, οι εμπορο-δανειστές και ο κλήρος οι οποίοι ήταν και οι αποκλειστικοί πολιτικοί αντιπρόσωποι του λαού. Ενώπιον αυτής της κοινωνικής εξάρτησης των ψηφοφόρων και των πολιτικών αποτελεσμάτων της, η μοναδική περίπτωση αντίστασης θα μπορούσε να προέλθει μόνο από τις ομάδες εκείνες που η οικονομική τους ανεξαρτησία ήταν κατοχυρωμένη (π.χ. κάποια αστικά στρώματα) ή που έφτανε σε ικανοποιητικό βαθμό συνειδητότητας (εργατική τάξη).

Το εκλογικό σύστημα καθυστερούσε τη φυσιολογική εξέλιξη της πολιτικής ζωής και την ορθή λειτουργία των αντιπροσωπευτικών θεσμών στην Κύπρο. Ήταν ένα εκλογικό σύστημα που έβριθε ταξικών διακρίσεων και περιορισμών, καθώς και διακρίσεων φύλου. Η πολιτική ζωή παρέμεινε, μέχρι και το τέλος του Α Παγκοσμίου Πολέμου, το επάγγελμα ατόμων με κοινωνική σπουδαιότητα. Αυτό σήμαινε ότι και τα ζητήματα που απασχολούσαν τα κατώτερα στρώματα δεν συζητούνταν στο Νομοθετικό Συμβούλιο και δεν τύγχαναν προσοχής από τις αστικές εφημερίδες.⁹⁸ Μια από τις κυριότερες στρεβλώσεις στο κυπριακό πολιτικό σύστημα, αποτελούσαν οι πελατειακές σχέσεις που διαπερνούσαν όλες τις βαθμίδες του.

6.4.2 Πελατειακές σχέσεις. Στη βιβλιογραφία οι πελατειακές σχέσεις αποτελούν πεδίο πολλών αναλύσεων και μελετών. Η μορφή αυτή των σχέσεων είναι γενικώς αποδεχτό, ότι συναντάται σε διαφορετικά είδη πολιτικών συστημάτων και στάδια ανάπτυξής τους.⁹⁹ Αυτό οδηγεί στην μελέτη των πελατειακών σχέσεων μέσα στις εκάστοτε ιστορικές, οικονομικές, πολιτισμικές και πολιτικές συνθήκες της κάθε κοινωνίας. Οι πολιτικές πελατειακές σχέσεις ορίζονται ως μια «προσωποποιημένη, αμοιβαία και συναισθηματική σχέση μεταξύ δρώντων ή ομάδων δρώντων, που εξουσιάζουν άνισους πόρους και αφορούν αμοιβαία επωφελείς συναλλαγές που εμπλέκουν πολιτικές τροποποιήσεις πέραν από την

⁹⁸ Βλ. Katsiaounis, «Change», ό.π., σ. 229.

⁹⁹ Lemarchand Rene and Legg Keith (1972), «Political Clientelism and Development: A Preliminary Analysis», σσ. 149-178, *Comparative Politics*, Vol. 4, No 2, σ.149.

άμεση σφαίρα των δυαδικών σχέσεων».¹⁰⁰ Οι συναλλαγές αυτές διαπερνούν τους κοινωνικούς τομείς. Τα οικονομικά και κοινωνικά πλεονεκτήματα που παρέχονταν στο αγροτικό περιβάλλον, συνήθως, ξεπληρώνονταν με ψήφο υποστήριξης στο πολιτικό περιβάλλον. Ο χωρικός και η οικογένεια του παρείχαν δηλαδή ψήφους για τον πολιτικό και αυτός σε αντάλλαγμα έπρεπε να φροντίζει για τις υλικές τους ανάγκες.

Οι πελατειακές σχέσεις, σημειώνει η Randall, είναι ένα διαρκές και εγγενές χαρακτηριστικό των κοινωνιών στον αναπτυσσόμενο κόσμο.¹⁰¹ Στο ίδιο συμπέρασμα καταλήγει και ο Μουζέλης για τις κοινωνίες της «ύστερης ανάπτυξης» των Βαλκανίων και της Νότιας Ευρώπης, ένα φαινόμενο το οποίο αποδίδει στην κληρονομιά των δεσποτικών μορφών διακυβέρνησης από τους Οθωμανούς και στο ανισοζύγιο (σε σχέση με τη Δ. Ευρώπη) μεταξύ συγκεντρωτικών μορφών διακυβέρνησης (μοναρχία) και δημοκρατικών (κοινοβούλια).¹⁰² Η φανερή ψηφοφορία στην Κύπρο παρείχε πρόσφορο έδαφος στην ανάπτυξη πελατειακών σχέσεων μεταξύ υποψηφίων και εκλογικού σώματος αλλά και στον πειθαναγκασμό σε περιπτώσεις απείθαρχων ψηφοφόρων.¹⁰³ Ακόμα και μετά την εισαγωγή της μυστικής ψηφοφορίας το 1906, η απουσία ξεκάθαρων ιδεολογικών διαιρέσεων, μεταξύ των υποψηφίων, διευκόλυνε τον σχηματισμό κάθετων συνασπισμών και την ανάπτυξη ενός πολιτικού συστήματος με έντονα πελατειακά στοιχεία.¹⁰⁴

Οι πελατειακές σχέσεις στην Κύπρο έχουν τη ρίζα τους στην περίοδο της οθωμανικής κατοχής, ένα σύστημα φεουδαλικού χαρακτήρα, όπου η σχέση δεν ήταν μεταξύ κυρίαρχου και υπηκόου, ούτε κράτους και πολίτη αλλά μεταξύ κυρίου και δουλοπάροικου. Η πρακτική των Οθωμανών να «εξολοθρεύουν» την κυρίαρχη τάξη που συναντούσαν, τους ανάγκαζε να εγκαθιδρύουν μια νέα τάξη πραγμάτων. Συνήθως, απευθύνονταν στο τοπικό ιερατείο και ορισμένα «ανδρείκελα» στις μικρές τοπικές κοινωνίες. Αυτοί, με την ισχύ που τους απένειμαν οι Οθωμανοί, μεσολαβούσαν στις Αρχές εκ μέρους των κατοίκων και αποκτούσαν έτσι κύρος και γόητρο ανάμεσα στον πληθυσμό, από τον οποίο ανέμεναν αφοσίωση ως ανταπόδοση. Σταδιακά αποκτούσαν οικονομική επιφάνεια την οποία

---

¹⁰⁰ Βλ. Lemarchand and Legg Keith, «Clientelism», ό.π. σ. 151. Βλ. επίσης Hopkin, «Clientelism and Party Politics», ό.π., σ. 406. Οι πόροι που εμπλέκονται στις πελατειακές σχέσεις σημειώνουν οι Lemarchand και Legg, «Clientelism», ό.π. σ. 155, μπορούν να διαχωριστούν μεταξύ άμεσων και έμμεσων, δηλαδή μεταξύ πόρων όπως η γη, εργασία, υποτροφίες τις οποίες ο προστάτης ελέγχει άμεσα και στρατηγικών επαφών με άλλα άτομα που ελέγχουν αυτοί τέτοιους πόρους άμεσα. Αυτή η διάκριση μεταξύ πόρων πρώτης τάξης και δεύτερης, αντιστοιχεί με τη διάκριση μεταξύ προστασίας (patronage) και μεσολάβησης (brokerage).

¹⁰¹ Βλ. Randall, «Political Parties and Social Structure in the Developing World», ό.π., σ. 393.

¹⁰² Mouzelis Nicos (1995), «Modernity, Late Development and Civil Society», στο Hall John (Επιμ.), *Civil Society: Theory, History, Comparison*, Polity Press, Great Britain, σ. 231.

¹⁰³ Βλ. Κατσιαούνης, «Εκλέγειν», ό.π. σ. 312.

¹⁰⁴ Βλ. Katsiaounis, «Change», ό.π., σ. 228.

χρησιμοποιούσαν για να δανείζουν χρήματα στον κόσμο δημιουργώντας ισχυρές εξαρτήσεις.¹⁰⁵

Σε σχέση με την πολιτική συμπεριφορά των Ελλήνων και τις πελατειακές σχέσεις, ο Meynaud γράφει (αυτό ισχύει και στην περίπτωση της Κύπρου) ότι «ένας ξένος παρατηρητής θα το κατάγγελλε ως απάτη και αμοραλισμό, αλλά αυτή θα ήταν η άποψη ενός ανθρώπου για τον οποίο η συντήρηση στη ζωή δεν συνδέεται με στοιχειώδεις υλικές ανάγκες».¹⁰⁶ Η «προστασία» θεωρούνταν ανάγκη για τη συντήρηση της ύπαρξης και, αφού η ψήφος ήταν από τα σπάνια αγαθά που τους παραχωρήθηκαν, ήταν φυσικό τα μη προνομιούχα στρώματα να προσπαθούν να την εκμεταλλευτούν. Σε μια κοινωνία που χαρακτηριζόταν από ελλείψεις, οι δεσμοί «προστάτη-πελάτη» (patron-client) επεκτείνονταν σε ολόκληρο το πολιτικό σύστημα. Η επιδίωξη των ατόμων για ικανοποίηση των αιτημάτων τους, μέσω των πελατειακών σχέσεων, εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τη δομή των ευκαιριών μέσα στο κοινωνικό σύστημα και στο κατά πόσο το άτομο έχει πρόσβαση σε αυτές. Εκεί που οι πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές σφαίρες είναι διαχωρισμένες μεταξύ τους, οι ατομικές απαιτήσεις ικανοποιούνται μέσω καναλιών πέραν των πολιτικών πελατειακών σχέσεων.¹⁰⁷

Ο Ρίχτερ διατηρεί μια διαφορετική οπτική στο ζήτημα των πελατειακών σχέσεων. Αμφισβητεί την εφαρμογή της κλασσικής ερμηνευτικής προσέγγισης των πελατειακών σχέσεων στην περίπτωση της Κύπρου, γεγονός το οποίο αποδίδει στην εσωτερική εξέλιξη της Κύπρου την περίοδο της βρετανικής αποικιοκρατίας και, ειδικότερα, στην εισαγωγή αγροτικών συνεταιρισμών και στην ίδρυση της Αγροτικής Τράπεζας, στα κρατικά μέτρα ελάφρυνσης των οφειλετών, τα οποία οδήγησαν στην εξάλειψη της τοκογλυφίας και εμπόδισαν το σχηματισμό ενός πελατειακού συστήματος, αλλά και στην ανάπτυξη της εκπαίδευσης. Σημειώνει, βέβαια, ότι οι πελατειακές σχέσεις υπήρχαν και καθόριζαν το πλέγμα των κοινωνικών και πολιτικών σχέσεων στην περίοδο της οθωμανικής κατοχής και στα πρώτα χρόνια της βρετανικής.¹⁰⁸

Αυτή την οπτική, όμως, δεν τη συμμερίζονται οι πλείστοι μελετητές- ούτε και οι ίδιοι οι Βρετανοί. Ο ίδιος ο Ρίχτερ παραθέτει απόσπασμα έκθεσης του κυβερνήτη Nicholson προς το Υπουργείο Αποικιών στις 30 Ιανουαρίου 1929 όπου, περιγράφοντας τους μηχανισμούς λειτουργίας του πελατειακού συστήματος, σημείωνε ότι οι αγρότες ήταν υπερχρεωμένοι και βρίσκονταν στο έλεος του δανειστή τους. Η εκλογική τους συμπεριφορά ελεγχόταν από τους δασκάλους, οι οποίοι με τη σειρά τους ελέγχονταν από το Ελληνικό Εκπαιδευτικό

¹⁰⁵ Βλ. Faustmann, «Clientelism», ό.π., σ. 42.

¹⁰⁶ Βλ. Meynaud, *Πολιτικές Δυνάμεις*, ό.π., σσ. 66-67.

¹⁰⁷ Βλ. Lemarchand and Legg, «Clientelism», ό.π. σ. 160.

¹⁰⁸ Βλ. Ρίχτερ, *Ιστορία*, ό.π., σσ. 15-16, 99-100.

Συμβούλιο και τις Περιφερειακές Επιτροπές Εκπαίδευσης. Επιπρόσθετο έλεγχο ασκούσαν ο κλήρος και οι δικηγόροι. Ο δάσκαλος ήταν, συνήθως, ο μοναδικός εγγράμματος στο χωριό και, έτσι, ήταν απαραίτητος ως «πράκτορας» στους πολιτικούς που κατοικούσαν αποκλειστικά στις πόλεις. Εξαρτώμενος από τους πολιτικούς, για να προαχθεί στο επάγγελμα του, έπρεπε να υπηρετεί τους πολιτικούς σκοπούς των αφεντικών του.¹⁰⁹

Η μεροληψία, η διαπλοκή και η διαφθορά χαρακτηρίζουν τις σχέσεις προστάτη-πελάτη. Ο Παπαδημήτρης δίνει αρκετά παραδείγματα αυτής της διαπλοκής και των παρενεργειών της. Μεταξύ αυτών, σημειώνει ότι στις εκλογές του 1906 στη Λευκωσία, οι Αχ. Λιασίδης και Πασχάλης Κωνσταντινίδης δεν δέχτηκαν το αποτέλεσμα που τους άφηνε εκτός Νομοθετικού Συμβουλίου και προσέβαλαν τις εκλογές στο δικαστήριο, καταγγέλλοντας 130 περιπτώσεις δωροδοκίας και απρεπούς επιρροής. Το δικαστήριο τους δικαίωσε ακυρώνοντας τις εκλογές και ορίζοντας νέες.¹¹⁰ Ο Λέφκης αναφέρεται σε ένα παράδειγμα κάποιου ατόμου στη Λεμεσό, ο οποίος δέχτηκε επίσκεψη δεκαοκτώ ανθρώπων που του πρότειναν να του βαφτίσουν το παιδί του ενόψει των δημορχιακών εκλογών του 1925 στη Λεμεσό.¹¹¹ Η διαφθορά ήταν ένας σοβαρός περιορισμός στην ελεύθερη έκφραση της βούλησης του εκλογικού σώματος. Οι πιέσεις αυτές, φυσιολογικά, ασκούνταν με μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα στα φτωχότερα στρώματα του πληθυσμού και, ιδιαίτερα, τους χρεωμένους μικροϊδιοκτήτες. Σε δικαστική απόφαση στην υπόθεση δωροδοκίας και εκβιασμών στις εκλογές του 1906, ο δικαστής σημείωνε: «Στα φτωχότερα χωριά ο ψηφοφόρος φαίνεται πρακτικά να βρίσκεται κάτω από τον απόλυτο έλεγχο του πιστωτή του».¹¹² Η προσωπική σχέση μεταξύ των εμπλεκόμενων μερών αποτελεί ουσιώδες στοιχείο των πελατειακών σχέσεων. Ως αποτέλεσμα, ο «προστάτης» αποτελούσε, όπως καταδεικνύουν και τα παραδείγματα, «σύμβουλο», «κουμπάρο», «νονό», κτλ. Μέσω των ρόλων αυτών ασκούσε και την ανάλογη πολιτική πίεση στον «προστατευόμενο» για σύμπλευση με τις δικές του επιλογές.

Αυτό που μπορεί να υποστηριχτεί, με βάση τα παραπάνω, είναι ότι το σύστημα πελατειακών σχέσεων αποτελούσε εγγενές στοιχείο στην πολιτική ζωή της Κύπρου και είχε τις ρίζες του στην οθωμανική περίοδο. Αυτό που δικαιώνει, εν μέρει, τον Ρίχτερ είναι το γεγονός ότι τα μέτρα που πάρθηκαν, σε σχέση με τον αγροτικό πληθυσμό, οι ίδιες οι διεκδικήσεις των Κυπρίων και ο μετέπειτα πολύ υψηλός βαθμός οργάνωσής τους σε συντεχνίες και κόμματα, καθώς και οι επιδράσεις της εθνικιστικής ιδεολογίας και της αυξημένης μόρφωσης του πληθυσμού, μετρίασαν το φαινόμενο αυτό χωρίς, όμως, ποτέ

¹⁰⁹ Βλ. Ρίχτερ, *Ιστορία*, ό.π., σ. 369.

¹¹⁰ Βλ. Παπαδημήτρη, *Εγκυκλοπαίδεια*, Τόμος Γ, ό.π., σ. 184.

¹¹¹ Λέφκης Γιάννης (1984), *Οι Ρίζες*, Λεμεσός, σ. 133.

¹¹² Βλ. Katsiaounis, «Change», ό.π., σ. 229.

να το εξαλείψουν. Το δίκτυο των πελατειακών σχέσεων σε συνδυασμό με το σύστημα αγροτικής παραγωγής και πώλησης των προϊόντων που ελεγχόταν ουσιαστικά από τους δανειστές χρημάτων, το εκπαιδευτικό σύστημα, η Εκκλησία, καθώς και ο τρόπος λειτουργίας των θεσμών εκπροσώπησης (μουχτάρης, Νομοθετικό Συμβούλιο), διαιώνιζαν τις πελατειακές σχέσεις και δημιουργούσαν καινούριες εστίες ανάπτυξης τους.

Η εθνικοποίηση της πολιτικής διαδικασίας, η ελλειμματική εισαγωγή των μαζών στην πολιτική και ο ολιγαρχικός κοινοβουλευτισμός

Στο τελευταίο κεφάλαιο αυτού του μέρους εξετάζουμε τη διαδικασία εθνικοποίησης της πολιτικής (nationalisation of politics) η οποία προέκυψε ως συνέπεια των αλλαγών που αναλύθηκαν στα προηγούμενα κεφάλαια. Μέσα από αυτή την πορεία, παρατηρείται η σταδιακή υποχώρηση των τοπικής υφής πολιτικών θεμάτων υπέρ των παγκύπριων, η οποία είχε ως αποτέλεσμα την αυξημένη πολιτική ενημερότητα και συμμετοχή του λαού στην πολιτική διαδικασία. Εξετάζονται, επίσης, σε αυτό το κεφάλαιο, τα βασικά πολιτικά ζητήματα της περιόδου τα οποία συντέλεσαν στη διαδικασία εθνικοποίησης της πολιτικής, αφενός, και, αφετέρου, καθόρισαν τα ζητήματα γύρω από τα οποία δομήθηκε ο πολιτικός λόγος των πρωταγωνιστών και οι πολιτικές διαιρέσεις των οργανωμένων συνόλων αλλά και των μεμονωμένων πολιτευτών. Τέλος, σκιαγραφούνται τα βασικά χαρακτηριστικά της πολιτικής εκπροσώπησης του λαού, όπως αυτά αντικατοπτρίζονται μέσα από το κοινωνικό υπόβαθρο και τα επαγγέλματα των μελών του Νομοθετικού Συμβουλίου.

7.1 Χαρακτήρας της πολιτικής

Η πολιτική ζωή στην Κύπρο, στα τελευταία χρόνια της οθωμανικής κατοχής και στα πρώτα χρόνια της βρετανικής, παρουσίαζε χαρακτηριστικά υπανάπτυξης. Η διακίνηση δημοκρατικών ιδεών απουσίαζε παντελώς και τα λαϊκά στρώματα ήταν χειραγωγημένα και υποταγμένα στις κατεστημένες ισχυρές πηγές εξουσίας. Η άσκηση της πολιτικής δεν είχε καμιά ιδεολογική χροιά, είχε αυστηρά πελατειακά χαρακτηριστικά και κυριαρχούσε η δύναμη του χρήματος.¹ Η τοπικότητα και οι ιδιαίτερες προσωπικές και κοινωνικές σχέσεις των ψηφοφόρων με τους υποψήφιους βουλευτές καθόριζαν τη ψήφο και δεν υπήρχε αυτό που αποκαλείται «εθνική κοινή γνώμη». Τα έντυπα μέσα ενημέρωσης αναφέρονταν σε πολλές περιπτώσεις στα «έκνομα μέσα» τα οποία χρησιμοποιούσαν οι διάφοροι υποψήφιοι και πολιτευόμενοι στα οποία περιλαμβάνονταν: δωροδοκίες, εξαγορές ψήφων, δημοκοπία και «βαγαποντισμόν».² Στην κατάσταση αυτή συνέτεινε και το γεγονός ότι η μεγάλη πλειοψηφία του λαού ήταν αναλφάβητη ή αντιμετώπιζε το εκλογικό δικαίωμα ως ευκαιρία απόκτησης κάποιων ωφελημάτων από τους υποψήφιους.

¹ Βλ. Καταλάνος, *Ζήνων*, ό.π., σ. 89.

² «Η υποχρεωτική ψηφοφορία», *Ελευθερία*, 2 Δεκεμβρίου 1925, σ. 1.

Όπως έχει αναλυθεί στο προηγούμενο κεφάλαιο, η διαφορά μεταξύ της οθωμανικής και της βρετανικής κυριαρχίας συνίστατο στο ότι η οθωμανική επικυριαρχία υλοποιείτο μέσα από τον άμεσο έλεγχο των ανθρώπων, ενώ αντίθετα, η βρετανική επέτρεπε στους υπηκόους κάποιου βαθμού συμμετοχή στην πολιτική διαχείριση του εαυτού τους. Η φύση της πολιτικής ζωής στην Κύπρο, την περίοδο αυτή, καθοριζόταν σε μεγάλο βαθμό από την απουσία πολιτικής κουλτούρας και αντίστοιχων παραδόσεων ανάμεσα στους Κυπρίους, τον κυρίαρχο ρόλο της Εκκλησίας και των επιφανών οικονομικά παραγόντων και την ελλιπή λαϊκή συμμετοχή λόγω των περιορισμών στο εκλογικό δικαίωμα. Η πολιτική συμμετοχή, όπως ορίζεται στην κλασική πολιτειολογία, σχετίζεται σε σημαντικό βαθμό με ορισμένους κοινωνικούς παράγοντες. Σε κοινωνίες όπως η κυπριακή, φαίνεται να ήταν στενή η συνάρτηση του «βαθμού ολοκλήρωσης συγκεκριμένων κοινωνικών προτύπων και ορισμένων υλικών συνθηκών».³ Οι άνθρωποι, δηλαδή, που είχαν βασικό τους μέλημα την επιβίωση και που ήταν η συντριπτική πλειοψηφία, δεν είχαν τα απαραίτητα εφόδια, χρόνο και μόρφωση για να ασχοληθούν με την πολιτική. Η πολιτική ηγεσία της κυπριακής κοινωνίας συνίστατο σε δύο ομάδες: την Εκκλησία και τους εξουσιάζοντες τα πελατειακά δίκτυα πολιτευτές.⁴

Μπορεί το Σύνταγμα που έδωσαν οι Βρετανοί να παρείχε, θεωρητικά, προοπτικές δημοκρατίας και ισοπολιτείας, στην πράξη, όμως, διατηρούσε την αντιστοιχία του πολιτικού εποικοδομήματος με την οικονομική βάση της κυπριακής κοινωνίας. Το Νομοθετικό Συμβούλιο ήταν ένα σημαντικό μέτρο εξέλιξης, τουλάχιστον για τα πιο εύπορα μέλη της κοινωνίας που μπορούσαν να αφιερώσουν χρόνο και οικονομικούς πόρους για να συμμετάσχουν σε αυτό. Τα αιρετά μέλη του Νομοθετικού Συμβουλίου ήταν, κατά κανόνα, βασικοί παράγοντες της εμπορομεσιτικής αστικής τάξης, ενώ η μάζα παρέμενε έξω από τις δομές της εξουσίας και τα κέντρα λήψης αποφάσεων.⁵ Οι πολιτευτές προσπαθούσαν να δημιουργήσουν γύρω από το πρόσωπό τους ένα δίκτυο σχέσεων και αλληλεγγύης στο οποίο στήριζαν την επανεκλογή τους. Το μικρό εκλογικό σώμα και οι υπανάπτυκτες κοινωνικές σχέσεις διευκόλυναν το έργο αυτό, με αποτέλεσμα η πολιτική ζωή στην Κύπρο να ανταποκρίνεται σε μεγάλο βαθμό στο σχήμα: η κοινωνική εξουσία ισούται με πολιτική εξουσία.

³ Βλ. Προδρόμου, «Συμμετοχή», ό.π. σ. 125. Ο Himmelstrand παραθέτει κάποιους παράγοντες που επηρεάζουν την πολιτική συμμετοχή: το ταίριασμα μεταξύ του πολιτικού περιβάλλοντος και της ατομικής προδιάθεσης του ατόμου, ο βαθμός μόρφωσης, η έκθεση του ατόμου σε πολιτικά ερεθίσματα, η θέση του ατόμου στην κοινωνική δομή και η αντίληψή τους για την ικανότητα τους να επηρεάσουν την πολιτική διαδικασία. Βλ. Himmelstrand Ulf (1970), «Depoliticization and Political Involvement: A Theoretical and Empirical Approach», σσ. 64-92, στο Allardt and Rokkan, *Mass Politics*, ό.π., σ. 80.

⁴ Βλ. Faustmann, «Clientelism», ό.π., σ. 46.

⁵ Βλ. Lyssiotis, «Cyprus Legislative Council», ό.π., σ. 67. Βλ. επίσης Κατσιαούνης, «Εκλέγειν», ό.π. σσ. 344-345.

Έχοντας υπόψη αυτά, δεν πρέπει να ξενίζει η χαμηλή συμμετοχή στις εκλογές και η πολιτική αδιαφορία των μαζών στην Κύπρο, στα οποία συνέβαλε και η μη θεσμοποίηση της υποχρεωτικής ψηφοφορίας. Η συμμετοχή των μαζών στην πολιτική διαδικασία εξαντλούνταν σε μεγάλο βαθμό στην ανάδειξη, δια της ψήφου τους, των παραδοσιακών ηγετών. Η χαμηλή προσέλευση των αγροτών, των εργατών και άλλων ατόμων με χαμηλά εισοδήματα αντικατοπτρίζει, επίσης, το γεγονός ότι οι οικονομικές σχέσεις εμφανίζονταν με έμμεση και συσκοτισμένη μορφή (δηλαδή οι σχέσεις εκμετάλλευσης δεν γίνονταν ακόμα κατανοητές ως τέτοιες), κάτι που δεν επέτρεπε στα στρώματα αυτά να αντιληφθούν τη σημασία της προσέλευσης στις κάλπες και της στήριξης υποψηφίων της τάξης τους. Η ικανότητα να γίνουν αντιληπτά τα πολύπλοκα κοινωνικά προβλήματα μπορεί να προέλθει από τη μόρφωση, πράγμα που δικαιολογεί τη μεγαλύτερη προσέλευση των μορφωμένων ατόμων στις κάλπες.⁶

Στα πρώτα χρόνια της λειτουργίας του Νομοθετικού Συμβουλίου, το ενδιαφέρον του κοινού για τους αντιπροσώπους του ήταν περιορισμένο. Είναι χαρακτηριστικό, ότι στις εκλογές του 1886 και 1891 στις δύο από τις τρεις εκλογικές περιφέρειες δεν χρειάστηκαν εκλογές αφού οι υποψήφιοι ήταν ίσοι, ή λιγότεροι των τριών εδρών που αντιστοιχούσαν στην επαρχία τους.⁷ Οι λίγοι μορφωμένοι του εξωτερικού, καθώς και κληρικοί και πλούσιοι παράγοντες, θεωρούνταν αυτοδίκαια ικανοί να εκπροσωπήσουν τον πληθυσμό. Η συμμετοχή στο Νομοθετικό Συμβούλιο απαιτούσε χρόνο και είχε έξοδα που δεν μπορούσε να διαθέσει η συντριπτική πλειοψηφία του λαού. Σταδιακά, με την άφιξη νέων επιστημόνων από το εξωτερικό και τη δημιουργία έστω και υποτυπώδους πολιτικής ζωής, με τα τυπικά της γνωρίσματα, ολοένα και περισσότεροι Κύπριοι άρχισαν να επιδεικνύουν ενδιαφέρον για τα κοινά. Η αύξηση του ενδιαφέροντος εκ μέρους του κόσμου και οι πιεστικές πολιτικές και κοινωνικοοικονομικές συνθήκες οδήγησαν σε αλλαγή της εκλογικής συμπεριφοράς. Οι προεκλογικές διαδικασίες και εκστρατείες απέκτησαν ένταση, πραγματοποιούνταν συγκεντρώσεις, διανέμονταν φυλλάδια και δίνονταν ομιλίες.⁸

7.2 Κοινωνική προέλευση των μελών του Νομοθετικού Συμβουλίου: Ολιγαρχικός κοινοβουλευτισμός⁹

Στην περίοδο που ανασκοπούμε υπήρξαν έντεκα νομοθετικές περιόδοι στις οποίες εκλέγηκαν 61 άτομα στο Νομοθετικό Συμβούλιο (βλ. πίνακα 7.1 και παράρτημα 7.1).

⁶ Βλ. Lipset, *Political Man*, ό.π. σ.197.

⁷ Cyprus Blue Book 1886-87, σσ. 100-101. Cyprus Blue Book 1892-93, σσ. 90-91.

⁸ Βλ. Παπαδημήτρη, *Εγκυκλοπαίδεια*, Τόμος Γ, ό.π., σ. 136.

⁹ Τον όρο χρησιμοποιεί ο Μουζέλης για την περίπτωση της Ελλάδας. Βλ. Μουζέλης, «Νεωτερικότητα», ό.π., σ. 1.

Ο ιδανικός αριθμός μελών του σώματος στις έντεκα συνολικά περιόδους (εξαιρούνται οι έκτακτες εκλογές της περιόδου 1922-23) θα ήταν 105. Με δεδομένο ότι υπηρέτησαν 61 άτομα τις θέσεις αυτές, καταδεικνύεται ότι ο κάθε ένας από αυτούς είχε περίπου 50% πιθανότητα επανεκλογής. Βέβαια, κάποιοι υπηρέτησαν έως και τέσσερις φορές, ενώ άλλοι μόνο μία.

Η κοινωνική ανισότητα στην κυπριακή κοινωνία, η οποία προέκυπτε από τις προϋποθέσεις άσκησης του εκλογικού δικαιώματος και η απουσία ουσιαστικών πολιτικών διαφορών μεταξύ των υποψηφίων, δημιουργούσε πολιτική αδιαφορία ιδιαίτερα στις πρώτες εκλογές στο τέλος του 19^{ου} αιώνα.¹⁰ Η πολιτική αδιαφορία για συμμετοχή στις εκλογές, σημειώνει ο Μακφέρσον, συναντάται περισσότερο στις κατώτερες κοινωνικοοικονομικές τάξεις, οι οποίες βλέπουν ότι οι ανώτερες κοινωνικοοικονομικές τάξεις διαθέτουν μεγαλύτερη και πολλές φορές αποκλειστική πρόσβαση στους θεσμούς και τα ωφέληματα του συστήματος.¹¹ Οι πιο προνομιούχοι εμπλέκονται περισσότερο σε οργανωτικές δραστηριότητες, σύμφωνα με συγκριτικές μελέτες σε ανώτερα και κατώτερα στρώματα, διότι έχουν μεγαλύτερη ευχέρεια, άνεση και χρόνο να το κάνουν.

*«Οι επαγγελματικές δραστηριότητες επηρεάζουν όχι μόνο τη συμμετοχή του ατόμου σε οργανωμένα δίκτυα επικοινωνίας μέσα στην κοινωνία, και άρα και την πολιτική του συνειδητοποίηση, αλλά και την ικανότητα του να εμπλέκεται σε πολιτική δραστηριότητα. Ακόμα και η περιορισμένη πράξη της ψηφοφορίας δεν είναι απλά η μια ώρα στην κάλπη αλλά το αποτέλεσμα μιας συνολικότερης προσπάθειας και χρόνου που αφοσιώθηκε σε διάβασμα, ακρόαση και σκέψη για την πολιτική».*¹²

Έχοντας υπόψη τα δομικά χαρακτηριστικά της κυπριακής κοινωνίας, όπως έχουν σκιαγραφηθεί ήδη, τους συσχετισμούς δυνάμεων στο εσωτερικό της, καθώς και τις προδιαγραφές της εκλογικής νομοθεσίας, για πολλούς μελετητές της περιόδου δεν είναι καθόλου παράξενο το γεγονός ότι οι επιτυγχόντες στο βουλευτικό αξίωμα προέρχονταν στη συντριπτική τους πλειοψηφία από τους κύκλους των εμπόρων αγροτικών προϊόντων, των δανειστών χρημάτων, των δικηγόρων και των κληρικών.¹³ Αυτοί οι κύκλοι, διατήρησαν οικονομική και κοινωνικοπολιτική ισχύ από την οθωμανική εποχή. Το σχήμα αυτό δικαιώνει τη θεωρητική θέση, όπως καταγράφηκε πιο πάνω, μέσα από συμπεράσματα ερευνών και μελετών και σε άλλες χώρες.

Το σώμα της παλαιάς πολιτικής ελίτ διευρύνθηκε με στρώματα της αστικής τάξης που ασκούσαν ελεύθερα επαγγέλματα και που σπούδασαν στο εξωτερικό, κυρίως γιατρούς και δικηγόρους. Ειδικά, το πτυχίο της νομικής είχε στην ουσία αναδειχθεί ως το

¹⁰ Βλ. Κατσιαούνης, «Αντιθέσεις», ό.π. σ. 20.

¹¹ Βλ. Μακφέρσον, *Φιλελεύθερη*, ό.π. σ. 131.

¹² Βλ. Lipset, *Political Man*, ό.π. σσ. 202, 204, 205.

¹³ Βλ. Georghallides, *History of Cyprus 1918-1926*, ό.π., σ. 183.

βασικό «εκπαιδευτικό προσόν» στη δημόσια ζωή και διοίκηση. Ταυτόχρονα, το γεγονός ότι ελάχιστοι άλλοι Κύπριοι είχαν λάβει ανώτερη εκπαίδευση, τους καθιστούσε κυρίαρχη κοινωνική και πολιτική ελίτ. Η ελίτ αυτή ανέλαβε θεσμικά το ρόλο του πολιτικού αντιπροσώπου του πληθυσμού μέσω του Νομοθετικού Συμβουλίου. Επίσης, πολλοί γιατροί και δικηγόροι δρούσαν ταυτόχρονα και ως εκδότες, έμποροι και δανειοδότες, ελέγχοντας όλες τις εκδηλώσεις του δημόσιου πολιτικού βίου.¹⁴ Συναντούμε, δηλαδή, το φαινόμενο της επικάλυψης κοινωνικής και πολιτικής σφαίρας, το οποίο παρατηρείται συχνά στα κράτη με μικρή χρονική και ιστορική παράδοση, σε αντίθεση με τα παλαιότερα κράτη της Δύσης, όπου οι διάφορες σφαίρες συμμετοχής ήταν διαφοροποιημένες.¹⁵ Η καινούρια κοινωνική ελίτ της αστικής τάξης (βλ. κεφάλαιο 3) επιζητούσε συμμετοχή στα πολιτικά αξιώματα. Η πολιτική θεωρούνταν υψηλού κύρους δραστηριότητα, γεγονός που σήμαινε ότι η κατοχή πολιτικής εξουσίας ενδυνάμωνε το *status* των κατόχων της και αποτελούσε γνώρισμα ανοδικής κοινωνικής κινητικότητας ή επιβεβαίωση της.

Σε σχετική έρευνα του Μάριου Λυσιώτη, για τα επαγγέλματα των μελών του Νομοθετικού Συμβουλίου για τα έτη 1883 μέχρι 1931, το 88% του συνόλου των αντιπροσώπων του Συμβουλίου φέρονται να είναι ταυτόχρονα ή ξεχωριστά, δικηγόροι, έμποροι και γαιοκτήμονες. Ειδικά για τους δικηγόρους, ο ερευνητής αναφέρει, ότι τουλάχιστον τα μισά εκ του συνόλου των μελών του Νομοθετικού Συμβουλίου, ήταν δικηγόροι.¹⁶ Μπορούμε να διαχωρίσουμε σε δύο μεγάλες φάσεις την πολιτική εκπροσώπηση, όπως αυτή σηματοδοτείται με τη ρήξη και την ανατροπή που επέφερε στην κυπριακή κοινωνία το Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα του 1901. Μέχρι το έτος αυτό οι πολιτικοί εκπρόσωποι της ελληνοκυπριακής κοινότητας μπορούν να χαρακτηριστούν ως «παραδοσιακοί» πολιτευτές.¹⁷ Ο χαρακτηρισμός αυτός αποδίδεται κυρίως λόγω του γεγονότος ότι οι πλείστοι εξ αυτών δεν είχαν εκτεθεί στην επίδραση της εθνικιστικής ιδεολογίας και το μορφωτικό τους επίπεδο ήταν χαμηλό. Η δεύτερη ομάδα πολιτικών εκπροσώπων εμφανίζεται και κυριαρχεί, μετά το 1901· νέοι σε ηλικία, εθνικιστές, με σπουδές κυρίως στην Αθήνα. Βέβαια και οι δύο ομάδες αποτελούσαν μερίδες εντός της άρχουσας τάξης, στην οποία διαπλέκονταν στοιχεία του παλαιού κοινωνικού κατεστημένου με το καινούριο.

¹⁴ Βλ. πίνακα με τα βιογραφικά των μελών του Νομοθετικού Συμβουλίου παρακάτω. Βλ. επίσης Ιωάννου, «Ανάπτυξη», ό.π., σ. 400.

¹⁵ Βλ. Seligman, «Elite Recruitment and Political Development», ό.π., σ. 617.

¹⁶ Βλ. Lyssiotis, «Cyprus Legislative Council», ό.π., σ. 62.

¹⁷ Βλ. Lyssiotis, «Cyprus Legislative Council», ό.π., σσ. 67-68.

ΠΙΝΑΚΑΣ 7.1

ΕΤΟΣ ΕΚΛΟΓΩΝ	ΕΚΛΕΓΕΝΤΑ ΜΕΛΗ ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΑΝΑ ΕΚΛΟΓΙΚΗ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ		
	Λευκωσία - Κερύνεια	Λάρνακα - Αμμόχωστος	Λεμεσός - Πάφος
1883 (1)	Μιχάλης Σιακαλλής, Πασχάλης Κωνσταντινίδης, Ευστάθιος Κωνσταντινίδης.	Μητροπολίτης Κιτίου Κυπριανός, Ζήνων Περίδης, Θεόδωρος Περιστιάνης.	Γιώργος Μαληκκίδης, Δημήτρης Λανίτης Νικολαΐδης, Δημοσθένης Χατζηπαύλου.
1886 (2)	Ευστάθιος Κωνσταντινίδης, Πασχάλης Κωνσταντινίδης, Αχιλλέας Λιασιδής.	Νικόλαος Ρώσσος, Σωτήρης Εμφιετζής, Γιάννης Καρεμφυλάκης.	Γιώργος Μαληκκίδης, Σωκράτης Φραγκούδης, Δημήτρης Λανίτης Νικολαΐδης.
1891 (3)	Πασχάλης Κωνσταντινίδης, Μητροπολίτης Κερύνειας Κύριλλος, Ηγούμενος Κύκκου Γεράσιμος.	Νικόλαος Ρώσσος, Αχιλλέας Λιασιδής, Γιώργος Σιακαλλής.	Ιωάννης Κυριακίδης, Αριστοτέλης Παλαιολόγος, Σωκράτης Φραγκούδης.
1896 (4)	Πασχάλης Κωνσταντινίδης, Ηγούμενος Κύκκου Γεράσιμος, Θεοφάνης Θεοδότου.	Ιωάννης Οικονομίδης, Αχιλλέας Λιασιδής, Ιωάννης Βοντιτσιάνος.	Ονούφριος Ιασονίδης, Μητροπολίτης Κιτίου Κύριλλος, Σωκράτης Φραγκούδης.
1901 (5)	Μητροπολίτης Κιτίου Κύριλλος, Θεοφάνης Θεοδότου, Γιώργος Σιακαλλής.	Νικόλαος Ρώσσος, Φίλιος Ζαννέτος, Ιωάννης Βοντιτσιάνος.	Ιωάννης Κυριακίδης, Χριστόδουλος Σώζος, Σωκράτης Φραγκούδης.
1906 (6)	Μητροπολίτης Κιτίου Κύριλλος, Θεοφάνης Θεοδότου, Αντώνης Θεοδότου.	Λούης Λοΐζου, Μιχάλης Νικολαΐδης, Ευάγγελος Χατζηιωάννου.	Ιωάννης Κυριακίδης, Σπύρος Αραούζος, Χριστόδουλος Σώζος.
1911 (7)	Θεοφάνης Θεοδότου, Πασχάλης Κωνσταντινίδης, Αχιλλέας Λιασιδής.	Λούης Λοΐζου, Ιωάννης Οικονομίδης, Ευάγγελος Χατζηιωάννου.	Ιωάννης Κυριακίδης, Ευγένιος Ζήνων, Νικόλας Κλ. Λανίτης.
1916 (8)	Δημοσθένης Σεβέρης, Νεοπτόλεμος Πασχάλης, Θεοφάνης Θεοδότου.	Γιώργος Εμφιετζής, Λούης Λοΐζου, Φίλιος Ζαννέτος.	Νεόφυτος Νικολαΐδης, Ευγένιος Ζήνων, Νικόλας Κλ. Λανίτης.
1921 (9)	Ιωσήφ Τριανταφυλλίδης, Ιωάννης Κυριλλή		
1922-23 (10)	Χατζηευτύχιος Χατζηπροκόπης.	Οδυσσέας Ευρυβιάδης, Μιχάλης Τιγγιρίδης, Ιωάννης Θεμιστοκλέους Φωτιάδης.	Ηλίας Αντωνίου Ηλιάδης, Λάμπρος Χριστοδούλου, Χατζηστυλλής Χατζηγεωργής.
1925 (11)	Σταύρος Σταυρινάκης, Ευτύχιος Χατζηπροκόπης, Γιώργος Χατζηπαύλου, Χριστόδουλος Φιερός, Γιώργος Εμφιετζής, Κυριάκος Ρωσσιδής, Λούκας Ζήνων Περίδης, Μητροπολίτης Κιτίου, Παναγιώτης Λοΐζου Κακογιάννης, Μιχάλης Μιχαηλίδης, Στέλιος Παυλίδης, Φαίδων Ιωαννίδης.		
1930 (12)	Σταύρος Σταυρινάκης, Θεοφάνης Θεοδότου, Αντώνης Τριανταφυλλίδης, Δημοσθένης Σεβέρης, Μιλτιάδης Σιακαλλής, Κυριάκος Ρωσσιδής, Γιώργος Αραδιπιώτης, Μητροπολίτης Κιτίου Μυλωνάς, Ν. Κλ. Λανίτης, Φειδίας Κυριακίδης, Χριστόδουλος Γαλατόπουλος, Χαράλαμπος Νικολαΐδης.		

* Ο πίνακας συμπληρώθηκε με βάση στοιχεία από τα Cyprus Blue Books που τηρούσαν οι Βρετανοί σε ετήσια βάση για την Κύπρο.

- (1) Cyprus Blue Book 1883-84, σσ. 130-132. Ο Ιωάννης Παυλίδης εκλέγηκε τον Μάρτιο του 1884 αντικαθιστώντας τον Μιχάλη Σιακαλλή και ο Δημήτρης Περίδης αντικατέστησε τον Δεκέμβριο του 1885 τον Δ. Χατζηπαύλου. Cyprus Blue Book 1884-85, σ. 130-131.
- (2) Cyprus Blue Book 1886-87, σ. 106. Τον Φεβρουάριο του 1890 έγιναν αναπληρωματικές εκλογές στις οποίες ο Περικλής Βονιτσιάνος εκλέγηκε στη θέση του Γ. Εμφιετζή, και οι Μιχάλης Μαληκίδης (Απρίλιο του 1888), Μητροπολίτης Κερύνειας Κύριλλος (μετέπειτα Κιτίου) και Αριστοτέλης Κ. Παλαιολόγος στη θέση των Φραγκούδη, Νικολαΐδη και Γ. Μαληκίδη (βλ. Cyprus Blue Book 1888-89, σ. 94).
- (3) Cyprus Blue Book 1892-93, σ. 96. Το 1896 πριν την κανονική διεξήχθησαν αναπληρωματικές εκλογές όπου οι Γιώργος Παυλίδης και Ιωάννης Οικονομίδης αντικατέστησαν τους Ι. Κυριακίδη και Α. Παλαιολόγο (βλ. Cyprus Blue Book 1895-96, σ. 98).
- (4) Cyprus Blue Book 1900-01, σ. 103.
- (5) Cyprus Blue Book 1903-04, σ. 95. Τον Δεκέμβριο του 1904 ο Γιώργος Δημ. Περίδης αντικατέστησε τον Φ. Ζαννέτο (Cyprus Blue Book 1904-05, σ. 97) και τον Ιούνιο του 1905 ο Γιώργος Ρωσσίδης αντικατέστησε τον Σ. Φραγκούδη (Cyprus Blue Book 1905-06, σ. 97).
- (6) Cyprus Blue Book 1908-09, σ. 103. Λόγω της απουσίας του Σώζου στο Λονδίνο τη θέση κατέλαβε ο Γ. Θ. Ρωσσίδης.
- (7) Cyprus Blue Book 1911-12, σ. 107.
- (8) Cyprus Blue Book, 1916-17, σ. 111.
- (9) Cyprus Blue Book 1921, σ. 86 και Cyprus Blue Book 1922, σ. 92. Οι δύο εκλεγέντες ήταν Μαρωνίτες.
- (10) Cyprus Blue Book 1923, σ. 92. Τον Οκτώβριο του 1924 ο Αντώνης Χ. Λευκονικιάτης αντικατέστησε τον Οδυσσέα Ευρυβιάδη (Cyprus Blue Book 1924, σ. 92).
- (11) Cyprus Blue Book 1926, σ. 100. «Αποτελέσματα εκλογής Μόρφου-Λεύκας», *Ελευθερία*, 6 Ιουνίου 1931, σ. 2. Τον Φεβρουάριο του 1928 οι Δημοσθένης Σεβέρης και Νεόφυτος Νικολαΐδης αντικατέστησαν τους Χριστόδουλο Φιερό και Στέλιο Παυλίδη αντίστοιχα (Cyprus Blue Book 1928, σ. 106). Οι εκλογές αυτές ήταν οι πρώτες που διεξήχθησαν με το νέο Σύνταγμα της Κύπρου ως αποικίας σύμφωνα με το οποίο οι έδρες των Ελληνοκυπρίων μελών του Νομοθετικού Συμβουλίου αυξήθηκαν σε δώδεκα και οι εκλογικές περιφέρειες αυξήθηκαν επίσης σε δώδεκα από τρεις.
- (12) Cyprus Blue Book 1930, σ. 110. Τον Ιούνιο του 1931 ο Γ. Χατζηπαύλου αντικατέστησε σε επαναληπτική εκλογή τον Αντώνη Τριανταφυλλίδη που αποδέχτηκε διορισμό στο Εκτελεστικό Συμβούλιο.

Η μελέτη των βιογραφικών των εκλεγέντων μελών του Νομοθετικού Συμβουλίου (βλ. πίνακα 7.1 και παράρτημα 7.1 με τα βιογραφικά στοιχεία των βουλευτών στο τέλος του κεφαλαίου) καταδεικνύει τη στενή αλληλεξάρτηση της συμμετοχής στο Σώμα και του επιπέδου μόρφωσης, του οικονομικού πλούτου και των οικογενειακών-πελατειακών δεσμών. Μόνη εξαίρεση αποτέλεσαν οι εκλογές της περιόδου 1922-25. Οι αιτίες του διαφορετικού χαρακτήρα της πολιτικής εκπροσώπησης σε αυτή την περίοδο (τους λόγους δηλαδή για τους οποίους εκλέγηκαν βουλευτές με διαφορετικά κοινωνικά χαρακτηριστικά σε σχέση με το παρελθόν) θα τις εξετάσουμε στο κεφάλαιο εννέα. Μέσα από τα βιογραφικά καταδεικνύονται σχέσεις είτε άμεσης συγγένειας μεταξύ των εκλεγέντων μελών, όπως πατέρα και υιού (π.χ. Πασχάλης Κωνσταντινίδης και Νεοπτόλεμος Πασχάλης), αδελφών (π.χ. Θεοφάνης και Αντώνης Θεοδότου), είτε άλλου είδους συγγένειας (π.χ. ο Χρ. Σώζος ήταν συγγενής και με τον Χατζηπαύλου και με τον Στέλιο Παυλίδη), είτε έμμεσης συγγένειας μέσω του θεσμού του γάμου (π.χ. ο Αντώνης Τριανταφυλλίδης ο οποίος είχε νυμφευθεί την κόρη του Θ. Θεοδότου). Παράλληλα, παρατηρείται έντονα το φαινόμενο ανακύκλωσης των ίδιων προσώπων στα δημόσια αξιώματα. Έτσι, συναντούμε τους πλείστους βουλευτές να έχουν διατελέσει, ή να διατελούν ταυτόχρονα με το βουλευτικό αξίωμα, μέλη Δημοτικών Συμβουλίων, Δήμαρχοι, Έφοροι Ελληνικών Εκπαιδευτηρίων, μέλη του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου ή των Επαρχιακών Εκπαιδευτικών Επιτροπών, μέλη Θρονικών Επιτροπών, κ.ο.κ. Κάποιοι εξ αυτών αποτελούσαν, επίσης, διορισμένα μέλη του Εκτελεστικού Συμβουλίου, διευθυντές χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων και σχολείων.

Η ταυτόχρονη κατοχή διαφορετικών κοινωνικών, πολιτικών και οικονομικών αξιωμάτων από τα μέλη του Νομοθετικού Συμβουλίου αποδεικνύει και την επικάλυψη μεταξύ πολιτικής, οικονομικής και κοινωνικής σφαίρας στη δημόσια ζωή της Κύπρου στην οποία έχει γίνει αναφορά και παραπάνω. Αποκαλύπτει, δηλαδή, τόσο τον ταξικό χαρακτήρα της πολιτικής με τις διακρίσεις εις βάρος των κατώτερων κοινωνικοοικονομικών στρωμάτων αφενός, όσο και τις διακρίσεις φύλου εις βάρος των γυναικών, αφετέρου. Είναι χαρακτηριστικό ότι σε 47 χρόνια εκλογικής πολιτικής δεν είχε εκλεγεί κανένας εργαζόμενος και καμία γυναίκα στο Νομοθετικό Συμβούλιο. Αυτό με τη σειρά του αποδεικνύει τον πολύ χαμηλό βαθμό κοινωνικής κινητικότητας στα κλιμάκια της πολιτικής ελίτ.

Το σχήμα επιλογής της πολιτικής ελίτ αντικατόπτριζε και ενίσχυε τις θεμελιώδεις και κυρίαρχες αξίες της περιόδου που καθόριζαν την ικανότητα διακυβέρνησης και που την περιόριζαν σε ένα μικρό κύκλο προκρίτων. Η πολιτική ζωή της Κύπρου ήταν

δομημένη γύρω από οικογένειες με μεγάλη κτηματική περιουσία (συνήθως κληρονομημένη), ψηλή μόρφωση και διασυνδέσεις με την Εκκλησία και την βρετανική διοίκηση. Ο Lyssiotis, σημειώνει ότι αν ληφθούν υπόψη μόνο η συγγένεια πατέρα-υιού και αδερφών, τότε επτά οικογένειες συνιστούσαν το 25% της πολιτικής παρουσίας στο σώμα.¹⁸ Το εκπαιδευτικό σύστημα λειτουργούσε ως εργαλείο επιβολής της κοινωνικής ηγεμονίας της ελληνοκυπριακής ελίτ.

Η ηλικία αποτελούσε επίσης σημαντικό παράγοντα για την απόκτηση πολιτικής θέσης. Στην Κύπρο, συναντούμε μερικούς βουλευτές να εκλέγονται σε αρκετά νεαρή ηλικία (πέντε εξ αυτών πριν συμπληρώσουν τα 30 χρόνια), ενώ ο μέσος όρος ηλικίας εισόδου στο Νομοθετικό Συμβούλιο ήταν τα 41.5 χρόνια. Ο αριθμός αυτός, αν αναλογιστούμε το προσδόκιμο όριο ηλικίας του κυπριακού πληθυσμού την περίοδο αυτή, δεν ήταν ιδιαίτερα υψηλός, και σίγουρα όχι όσο ψηλός θα ανέμενε κάποιος σε μια χώρα με υπανάπτυκτους κοινωνικούς και πολιτικούς θεσμούς, όπως ήταν η Κύπρος. Η σχετικά μικρή ηλικία εκλογής στο βουλευτικό αξίωμα καταδεικνύει την ύπαρξη μιας πολιτικής κουλτούρας με έντονα παραδοσιακά στοιχεία από τη μια, αλλά και στοιχείων νεωτερικότητας, από την άλλη.

Οι πολλαπλές ιδιότητες και αξιώματα που κατείχαν τα άτομα αυτά τους επέτρεπαν να συσσωρεύουν ισχύ τόσο σε μορφή οικονομικού πλούτου όσο και σε διασυνδέσεις και εξαρτήσεις. Κατ' επέκταση ασκούσαν έλεγχο σε όλες τις εκφάνσεις της δημόσιας ζωής. Επιπλέον, το ισχύον πολιτικό σύστημα με τις αλληλεξαρτήσεις στις εκλογές ή διορισμούς χωριτικών αρχών, μουχτάρηδων, δασκάλων και βουλευτών δημιουργούσε ένα πλέγμα αλληλεξαρτήσεων και ανακύκλωσης των ίδιων πολιτικών προσώπων.¹⁹ Ακόμα και η υιοθέτηση της ιδεολογίας του εθνικισμού από την πλειονότητα των πολιτικών παραγόντων της περιόδου δεν μπορούσε να αποκρύψει το γεγονός ότι αυτοί προέρχονταν από την παραδοσιακή κοινωνική δομή, και παρόλο που θεωρητικά απέρριπταν το «παλιό» που εκπροσωπούσε η παράδοση, στην πράξη το ενσωμάτωναν. Το φαινόμενο αυτό, το οποίο ο Seligman χαρακτηρίζει ως «δυσαισθησία», συναντάται συχνά στις υπανάπτυκτες χώρες.²⁰

Η ανάδειξη οικονομικών παραγόντων σε πολιτικά αξιώματα, με τη ψήφο των φτωχότερων μελών της κοινότητας, οφειλόταν, κυρίως, στις σχέσεις οικονομικής εξάρτησης και κοινωνικής υποτέλειας. Οι αγρότες ήταν στην πλειονότητά τους χρεωμένοι σε δανειστές χρημάτων με αποτέλεσμα, στη μεγάλη τους πλειοψηφία, οι εκλεγμένοι στο Νομοθετικό

¹⁸ Βλ. Lyssiotis, «Cyprus Legislative Council», ό.π., 65.

¹⁹ «Αι εκλογαί χωριτικών αρχών» *Ελευθερία*, 29 Ιανουαρίου 1927, σ. 1.

²⁰ Βλ. Seligman, «Elite Recruitment and Political Development», ό.π., σ. 615.

Συμβούλιο να είναι οι ίδιοι δανειστές χρημάτων ή να έχουν την υποστήριξη παραγόντων οι οποίοι έλεγχαν την παροχή δανείων στους αγρότες.²¹ Δεδομένου ότι η σχέση ψηφοφόρου και υποψηφίου ήταν σε μεγάλο βαθμό πελατειακή, οι δανειστές χρημάτων, ασκώντας τον έλεγχο πάνω σε μεγάλο αριθμό αγροτών, αποτελούσαν την τάξη εκείνη η οποία κατά κανόνα έστελλε τους περισσότερους βουλευτές στο Νομοθετικό Συμβούλιο. Οι πρώτες κιάλας εκλογές για το Νομοθετικό Συμβούλιο αποτέλεσαν απλώς την επικύρωση υποψηφιοτήτων των προυχόντων στις διάφορες πόλεις.²² Οι δικηγόροι εμπλέκονταν αναπόσπαστα στο πελατειακό δίκτυο αφού εξαρτώνταν οικονομικά από τους δανειστές χρημάτων με αποτέλεσμα να οδηγούν στα δικαστήρια πολλούς οφειλότες. Το μικρό εκλογικό σώμα σήμαινε ότι όσο πιο ισχυρό πελατειακό δίκτυο εξουσίαζε κάποιος τόσο περισσότερες ήταν και οι πιθανότητες εκλογής του.

Εμβληματικό αυτής της κατάστασης ήταν και η εκλογή των ειδικών αντιπροσώπων στις Αρχιεπισκοπικές εκλογές του 1909. Από την επαγγελματική ιδιότητα των αντιπροσώπων καταδεικνύεται και η κοινωνική τους προέλευση: από τους συνολικά 39 λαϊκούς αντιπροσώπους (εξαιρούνται οι κληρικοί), πέντε ήταν έμποροι, πέντε κτηματίες, πέντε γιατροί, οκτώ δικηγόροι, έξι βουλευτές, δύο δάσκαλοι. Για τους υπόλοιπους οκτώ δεν δίνονται στοιχεία για την επαγγελματική τους ιδιότητα.²³

Αυτή η κατάσταση δεν άλλαξε ιδιαίτερα ούτε και το 1929, όπως μαρτυρεί ο τότε κυβερνήτης Storrs, ο οποίος, σε έκθεση του την ίδια χρονιά, θεωρούσε τελείως ακατάλληλους τους Έλληνες εκπροσώπους στο Νομοθετικό, πράγμα που τον ώθησε να κάνει σκέψεις για αλλαγή στο Σύνταγμα ούτως ώστε να μην δικαιούνται οι δανειστές να υποβάλλουν υποψηφιότητα:

«70% των αγροτών ήταν μόνιμα χρεωμένοι σε τοκογλύφους και εμπόρους των οποίων τα νομικά μέτρα, που ήταν οι μισές υποθέσεις στα Επαρχιακά Δικαστήρια, έδιδαν δουλειές στους πολυπληθείς δικηγόρους, που κέρδιζαν το μεγαλύτερο ποσοστό του εισοδήματος τους από την πηγή αυτή. Βρήκα στο Νομοθετικό Συμβούλιο οκτώ δικηγόρους, τρεις από τους οποίους ήταν δανειστές. Ένα γαιοκτήμονα, που ήταν επίσης δανειστής. Ένα Δεσπότη της Ορθόδοξης Εκκλησίας, ένα έμπορο, και ένα γεωργό. Έτσι, αν και τα πραγματικά συμφέροντα της αποικίας ήταν αυτά τον χωρικού, τα συμφέροντα που αντιπροσωπεύονταν στο Νομοθετικό Συμβούλιο ήταν σχεδόν

²¹ Βλ. Κατσιαούνης, «Εκλέγειν», ό.π. σσ. 311, 343. Βλ. επίσης Choisi, «Greek Cypriot Elite», ό.π., σ. 47.

²² Η εφημερίδα *Φωνή της Κύπρου* δίνει μια εικόνα των πρώτων επιτυχόντων στο σώμα: ο Μητροπολίτης Κιτίου ήταν απόφοιτος του Εθνικού Πανεπιστημίου Αθηνών, ο Θ. Περισιάνης νομικός της Αθήνας και της Γαλλίας, ο Ε. Κωνσταντινίδης διδάκτωρ φιλολογίας από πανεπιστήμιο Αθηνών και Γερμανίας, ο Π. Κωνσταντινίδης δικηγόρος, ο Ζ. Πιερίδης μεγαλέμπορος, ο Ι. Παυλίδης δάσκαλος του Πανεπιστημίου Αθηνών, ο Ν. Νικολαΐδης διευθυντής σχολής στη Λεμεσό, ο Γ. Μαληκίδης απόφοιτος νομικής της Αθήνας. Βλ. *Φωνή της Κύπρου*, 13 Ιανουαρίου 1885, σ. 1.

²³ Βλ. Παπαδημήτρης, *Εγκυκλοπαίδεια*, Τόμος Γ, ό.π., σσ. 168-169.

αποκλειστικά αυτά των αριθμητικά ασήμαντων παράσιτων που έβγαζαν τα προς το ζην από τον χωρικό».²⁴

Μοναδική εξαίρεση σε αυτή την κατάσταση πραγμάτων αποτέλεσαν οι εκλογές των ετών 1922-23 και 1925 (βλ. κεφάλαιο 9), στις οποίες εκλέγηκαν πέντε γεωργοί, ένας υπάλληλος και ένας διευθυντής εργοστασίου, υποβοηθούμενοι από την πολιτική της αποχής που εφαρμόζε το Εθνικό Συμβούλιο. Η προσέλευση σε αυτές τις εκλογές, όμως, ήταν πολύ περιορισμένη.²⁵ Οι αλλαγές αυτές στα χαρακτηριστικά της πολιτικής εκπροσώπησης συνδέονται και με την εμφάνιση του Κομμουνιστικού Κόμματος και των αγροτιστών (βλ. κεφάλαια 10 και 11) αλλά και με τις ευρύτερες πολιτικές εξελίξεις μετά την Μικρασιατική καταστροφή. Η εμφάνιση των λεγόμενων επταδικών βουλευτών αποδεικνύει αυτό το οποίο σημειώνει ο Seligman, ότι, δηλαδή, η μέχρι τότε πολιτική ελίτ είχε καταστεί πολύ ολιγαρχική στη φύση της, κάτι που διακινδύνευσε την ίδια την παρουσία της στο πολιτικό στερέωμα αφού μεγάλα τμήματα παρέμεναν χωρίς πολιτική εκπροσώπηση.²⁶

Οι αγρότες δεν εκπροσωπούσαν καθόλου στο Νομοθετικό Συμβούλιο, παρόλο που αποτελούσαν το 80% του ελληνικού πληθυσμού. Ακόμα και προτάσεις μεμονωμένων βουλευτών για αναστολή των αγροτικών χρεών και μείωση του τόκου των δανείων αντιμετώπιζονταν από τους υπόλοιπους αρνητικά και καταψηφίζονταν. Για παράδειγμα, συγκεκριμένη πρόταση που υποβλήθηκε στο Νομοθετικό Συμβούλιο, προνοούσε μείωση του επιτοκίου στο 7% και μετατροπή των αγροτικών δανείων σε μακροπρόθεσμα. Η πρόταση απορρίφθηκε από τα υπόλοιπα ελληνικά μέλη του Νομοθετικού Συμβουλίου με την αιτιολογία, ότι θα ήταν πολύ δύσκολο να εφαρμοστεί μια τέτοια νομοθεσία λόγω των πολλαπλών μορφών δανείων που υφίσταντο και του κινδύνου οι πιστωτές να σταματήσουν να χορηγούν πιστώσεις. Μάλιστα, αρκετοί από τους βουλευτές δεν παρέστησαν στη συνεδρία επικαλούμενοι φόρτο εργασίας.²⁷ Ο Hobsbawm σημειώνει ότι για τους κυβερνώντες στις αστικοδημοκρατικές χώρες, οι αγρότες συνήθως αποτελούσαν εκλογική πελατεία: «*Η φαινομενικά παθητική στάση των αγροτών απέναντι στους κεντρικούς φορείς υπέκρυπτε σύνθετες ιεραρχίες πελατειακών σχέσεων, οι οποίες βασίζονται πάνω σε ένα υπόρρητο ή φανερό παζάρι που ξεκινούσε από τα χωριά και έφτανε μέχρι την κορυφή της κρατικής εξουσίας*».²⁸

²⁴ Βλ. Storrs, *Orientations*, ό.π., σσ. 473, 500.

²⁵ Βλ. *Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια*, Τόμος Ε, ό.π., σ. 10.

²⁶ Βλ. Seligman, «Elite Recruitment and Political Development», ό.π., σσ. 621-622.

²⁷ «Ψήφισμα δια τα χρέη των γεωργών», *Ελευθερία*, 12 Μαΐου 1926, σ. 2· «Τα αγροτικά χρέη», *Ελευθερία*, 15 Μαΐου 1926, σ. 1· «Ητο επόμενο», *Ελευθερία*, 2 Ιουνίου 1926, σ. 1· «Οι χωρικοί για την αδιαφορία των βουλευτών», *Νέος Άνθρωπος*, 15 Ιουνίου 1926, σ. 2. Η πρόταση είχε υποβληθεί από τον βουλευτή Μιχάλη Μιχαηλίδη.

²⁸ Βλ. Hobsbawm, *Ξεχωριστοί Άνθρωποι*, ό.π., σσ. 230-231.

Η πιο πάνω θέση, συνάδει με μια αντίληψη περί πολιτικής σύμφωνα με την οποία ο πολιτικός θα έπρεπε να είναι ανεξάρτητος οικονομικά από το εισόδημα που μπορεί να του προσφέρει η πολιτική, δηλαδή να είναι πλούσιος, ή να έχει μια τέτοια θέση στην κοινωνία που να του αποφέρει αρκετό εισόδημα. Με την έννοια αυτή, απόλυτα «διαθέσιμος» είναι ο εισοδηματίας, ο οποίος αποκτά όλο του το εισόδημα χωρίς να εργάζεται.²⁹ Ενδεικτική αυτού του τρόπου αντίληψης και άσκησης της πολιτικής είναι η δίκη στην οποία ο Θ. Θεοδότου (ένα από τα μέλη του Νομοθετικού Συμβουλίου), κατηγορήσε το διευθυντή της εφημερίδας *Κυπριακός Φύλαξ* για λίβελο εναντίον του, επειδή στο δημοσίευμα αναφερόταν ότι είχε ενοικιάσει αυτοκίνητο από το Νομοθετικό Συμβούλιο για να μεταβαίνει στα εκλογικά κέντρα, προς κατατρόπωση των επταδικών, ενώ στην πράξη το χρησιμοποιούσε κυρίως για δουλειές του δικηγορικού του γραφείου.³⁰

Σε περιόδους κρίσεων στους κόλπους της ελληνοκυπριακής άρχουσας τάξης αποκαλύπτονταν δημόσια αρκετές παθογένειες της πολιτικής ζωής. Μία από αυτές ήταν η αλληλεξάρτηση ορισμένων εφημερίδων με συγκεκριμένους πολιτικούς οι οποίοι εξαγόραζαν την υποστήριξη των εντύπων. Μια άλλη ήταν η προσπάθεια όλων των πολιτευτών να εξασφαλίζουν διορισμούς για άτομα του στενού συγγενικού ή φιλικού τους περίγυρου, όπως π.χ. για κοινοτικά συμβούλια (μουχτάρηδες), αγροφύλακες, κτηματολογικούς λειτουργούς, κτλ. Το βουλευτικό αξίωμα θεωρούνταν από τους κατόχους του ως βιοποριστικό επάγγελμα που συνέτεινε στην εξασφάλιση πελατείας για τα δικηγορικά ή εμπορικά γραφεία και ιατρεία.³¹

Οι δομικές αδυναμίες της κυπριακής οικονομίας ευνοούσαν τον παρασιτισμό με αποτέλεσμα να δημιουργείται ένα αδιαμφισβήτητο χάσμα ανάμεσα στην ελληνική «αντιπροσωπεία» και στο μεγαλύτερο πληθυσμιακό κομμάτι της ελληνικής κοινότητας, κυρίως σε ότι αφορούσε στην οικονομική κατάσταση, στο πλέγμα των συμφερόντων και στο μορφωτικό επίπεδο.³² Η προαναφερθείσα κατάσταση πραγμάτων δεν αποτελούσε ιδιαιτερότητα της Κύπρου. Στα εκλογικά συστήματα, τα οποία προϋπέθεταν την κατοχή κτηματικής περιουσίας, γεγονός που ήταν και ο κανόνας τον 19^ο αιώνα, τα κόμματα, (δηλαδή η πολιτική εκπροσώπηση), φυσιολογικά, πήραν την μορφή των κομμάτων προσωπικοτήτων.³³

²⁹ Βλ. Weber, *Η Πολιτική ως Επάγγελμα*, ό.π., σ. 106.

³⁰ Λυμπουρίδης Αχιλλέας, (1999), *Η Κύπρος και ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος*, Εκδόσεις Φακός, Λευκωσία, σ. 76.

³¹ «Η γνώμη του ιατρού κου Θεμιστοκλή Δέρβη», *Ελευθερία*, 2 Φεβρουαρίου 1929, σ. 1. Βλ. επίσης άρθρο Αχιλλέα Αιμιλιανίδη, «Αλήθεια και πραγματικότητα», *Ελευθερία*, 11 Μαρτίου 1931, σ. 1.

³² Βλ. Τζερμιάς, *Ιστορία*, ό.π. σ. 85.

³³ Βλ. Duverger, *Political Parties*, ό.π., σ. 64.

Για το ρόλο των προσωπικοτήτων, στην περίοδο αυτή της πολιτικής ζωής της Κύπρου, είναι χαρακτηριστική η αναφορά του τότε Υπατου Αρμοστή Gould Adams το 1911, στις πρώτες εκλογές μετά τη λήξη του Αρχιεπισκοπικού:

*«η προσωπικότητα του υποψηφίου ήταν ο αποφασιστικός παράγοντας που καθόριζε το εκλογικό αποτέλεσμα. Στην περίπτωση των κυπριακών εκλογών, ο όρος προσωπικότητα πρέπει να κατανοηθεί με μια ευρύτερη οπτική και να περιλάβει όχι μόνο τις ικανότητες του υποψηφίου να δίνει υποσχέσεις, αλλά και το βαθμό της οικονομικής εξάρτησης που διατηρεί έναντι του εκλογικού σώματος του».*³⁴

Γύρω από επιφανείς προσωπικότητες, κυρίως στην πρωτεύουσα, σχηματιζόταν ένα πλέγμα πελατειακών σχέσεων με αλληλεξαρτήσεις τόσο μεταξύ τους όσο και με τις αποικιακές αρχές, μια σχέση που επέτρεπε στα άτομα αυτά να αποκτούν και να διαιώνίζουν την οικονομική, κοινωνική και πολιτική τους ισχύ. Η κυβέρνηση προσπαθώντας να εκμεταλλευτεί αυτές τις σχέσεις για σκοπούς καλύτερης διοίκησης έδινε σε αυτά τα άτομα θέσεις υψηλού κύρους (π.χ. Εκτελεστικό Συμβούλιο), γεγονός το οποίο τους προσέδιδε πρόσβαση και επιρροή στην βρετανική εξουσία. Δημιουργείτο, έτσι, ένα φαύλος κύκλος στον οποίο πολλά άτομα απευθύνονταν σε αυτούς για εξυπηρέτησεις είτε για προσωπικά, είτε για τοπικά ζητήματα. Οι πολιτευτές εκμεταλλεύονταν αυτές τις συνθήκες για να διατηρούν και να διαιώνίζουν τη δική τους εξουσία.³⁵

Ο τοπικισμός αποτελούσε σημαντικό παράγοντα στο σχηματισμό πολιτικών συμμαχιών και στους δεσμούς που αναπτύσσονταν παρά τη σταδιακή υποχώρηση του φαινομένου. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, οι πιο σημαντικές αποφάσεις στις πρώτες δεκαετίες της βρετανικής κατοχής επηρεάζονταν από τους ισχυρούς παράγοντες της Λευκωσίας, όπου ήταν η έδρα της Αρχιεπισκοπής.³⁶ Στην ουσία δεν είχε σημασία αν ένα αξίωμα ήταν εκλόγιο ή όχι, αφού ο πλούτος ασκούσε την επιρροή του σε όλα τα επίπεδα. Στις εκλογές της περιόδου το άπειρο εκλογικό σώμα συνήθιζε να εκδηλώνει προτίμηση στους γνώριμους τοπικούς του προύχοντες. Το πολιτικό κέντρο βάρους των εκλογικών διαδικασιών κατευθυνόταν υπέρ των συμφερόντων των ιδιοκτητριών τάξεων. Ένα «κοινοβούλιο» κυριαρχούμενο σε τέτοιο βαθμό από τις τάξεις που κατείχαν περιουσία ήταν απίθανο να είναι ριζοσπαστικό στην αντιμετώπιση του μεγάλου κοινωνικού προβλήματος. Ήταν ένα ολιγαρχικής μορφής κοινοβούλιο αφού η ενεργός πολιτική αφορούσε μόνο μια μικρή μερίδα προνομιούχων οικογενειών και την εκκλησιαστική ιεραρχία. Η πλειοψηφία των λαϊκών στρωμάτων ήταν αποκλεισμένες από την πολιτική διαδικασία. Παρόλη την ολιγαρχική του φύση, όμως, το Νομοθετικό Συμβούλιο ήταν ένας

³⁴ Παρατίθεται στο Katsiaounis, «Change», ό.π., σ. 239.

³⁵ Βλ. Φραγκούδης, *Αρχιεπισκοπικού*, ό.π., σ. 9. Βλ. επίσης άρθρο Αχιλλέα Αιμιλιανίδη, «Αλήθεια και πραγματικότητα», *Ελευθερία*, 11 Μαρτίου 1931, σ. 1.

³⁶ Βλ. Καταλάνος, *Ζήνων*, ό.π., σσ. 158-159.

εκλεγμένοι θεσμός, ο οποίος έθετε τα εκλεγμένα μέλη στο επίκεντρο της πολιτικής ζωής. Μέσα από το Σώμα αυτό, οι Κύπριοι απέδειξαν ότι μπορούσαν να αρθρώσουν πολιτικά αιτήματα και διεκδικήσεις, λειτουργώντας, ως ένα βαθμό, ως έμπειροι κοινοβουλευτικοί εκπρόσωποι.³⁷

Η μορφή αντιπροσώπευσης, η οποία χαρακτηρίζει καλύτερα αυτή την περίοδο, αφορά στο διαχειριστικό μοντέλο, σύμφωνα με το οποίο, αυτός που εκλέγεται δεν εκπροσωπεί τους ψηφοφόρους αλλά την προσωπική του κρίση για τα συμφέροντα αυτών που εκπροσωπεί. Αυτή η προσέγγιση βασίζεται στην επίκληση της «άγνοιας» των λαϊκών μαζών για τα συμφέροντα τους και το χαμηλό μορφωτικό τους επίπεδο, που επιτρέπουν στους μορφωμένους πολιτικούς αντιπροσώπους να ενεργούν προς το συμφέρον της ολότητας.³⁸ Οι αντιπρόσωποι του λαού στο Νομοθετικό Συμβούλιο θεωρούνταν, και ήταν, ανεξάρτητοι δρώντες με ανόμοιες μεταξύ τους προσεγγίσεις και αντιλήψεις.³⁹

7.3 Η εθnicoποίηση της πολιτικής⁴⁰

Η εθnicoποίηση της πολιτικής ορίζεται ως η ομοιομορφία ή η καθολικότητα των στάσεων και των πολιτικών συμπεριφορών μέσα στα έθνη (κράτη). Η θεωρία υποστηρίζει ότι οι διαφορές ανάμεσα στις διάφορες περιοχές μιας χώρας μειώνονται και, τελικά, εξαφανίζονται και ότι οι εθνικές πτυχές της πολιτικής ζωής αποκτούν αυξημένη σημασία εις βάρος των περιφερειακών και τοπικών πτυχών. Τα αίτια αυτών των αλλαγών γενικά εντοπίζονται στην ανάπτυξη εθνικών πολιτικών δομών (π.χ. εκτελεστικό, κοινοβούλια, εκλογές), στην αύξηση των, εθνικής εμβέλειας, μέσων μαζικής επικοινωνίας, στην αυξανόμενη κοινωνική κινητικότητα, στην ανάπτυξη των συγκοινωνιών και στην μαζικοποίηση της πολιτικής, λόγω της οργανωμένης κινητοποίησης από τα πολιτικά κόμματα, τις ομάδες συμφέροντος και άλλους θεσμούς. Ο όρος εθnicoποίηση χρησιμοποιείται, επίσης, για να περιγράψει την τάση του εκλογικού σώματος να σχετίζεται με εθνικές πολιτικές δυνάμεις παρά με τοπικές ή περιφερειακές.⁴¹ Δημιουργείται, έτσι, ο λεγόμενος «δημόσιος χώρος», ο οποίος λειτουργεί και ελεγκτικά της πολιτικής αρχής.⁴²

Η επικοινωνία μεταξύ περιοχών αποκτά μεγάλη σημασία, αφού χωρίς αυτή καμιά κοινή πολιτική δράση δεν μπορεί να αναπτυχθεί. Κατά τον ίδιο τρόπο, καμιά αίσθηση εθνικής ταυτότητας δεν μπορεί να υπάρξει, εκτός αν υπάρξουν συχνές ανταλλαγές ιδεών,

³⁷ Βλ. Georghallides, *History of Cyprus 1918-1926*, ό.π., σσ. 183-185.

³⁸ Βλ. Heywood, *Εισαγωγή στην Πολιτική*, ό.π., σ. 315.

³⁹ «Ανομοιότης αντιλήψεων», *Ελευθερία*, 23 Νοεμβρίου 1927, σ. 1.

⁴⁰ Ο αγγλικός όρος είναι nationalization of politics.

⁴¹ Caramani Daniele (1996), «The Nationalization of Electoral Politics: A Conceptual Reconstruction and Review of the Literature», σσ. 205-224, *West European Politics*, Vol. 19, No. 2, σσ. 206-208.

⁴² Βλ. Προδρόμου, « Συμμετοχή », ό.π. σ. 104.

ανθρώπων και αγαθών μεταξύ των διαφόρων περιοχών της χώρας. Το πλέγμα των οικονομικών, πολιτικών, κοινωνικών και πολιτισμικών διαδικασιών που οδηγούν στη ρήξη με το παρελθόν και κατά συνέπεια στη νεωτερικότητα συνεπάγονται και την κατάλυση του τοπικισμού και την μετατόπιση των δεσμών πίστης από την τοπική κοινότητα σε ευρύτερα πεδία.⁴³ Θεμελιώδες είναι και το ζήτημα της οργάνωσης στη διαδικασία αυτή. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Cox, «*Η επέκταση των εθνικών οργανισμών όλων των ειδών (επιχειρηματικών, ψυχαγωγικών, συντεχνιών) συνεισφέρει στην επικοινωνία ιδεών, δημιουργώντας την πιθανότητα σχηματισμού εθνικής πολιτικής κοινής γνώμης*».⁴⁴

Οι οικονομικές, κοινωνικές και ιδεολογικές αλλαγές, οι οποίες αναλύθηκαν στα προηγούμενα κεφάλαια, δημιουργούσαν μια δυναμική αλλαγών στις πολιτικές σχέσεις. Οι σχέσεις προστασίας και πελατείας αποτελούσαν, βέβαια, μια από τις ουσιωδέστερες βάσεις της συμφωνίας που μεσολαβούσε μεταξύ πολιτών και πολιτευόμενων, αλλά δεν ήταν, πλέον, μόνο αυτό. Τα φαινόμενα της αστικοποίησης και της ανάπτυξης των οικονομικών σχέσεων διαφοροποίησαν τις συνθήκες κάτω από τις οποίες τέθηκαν οι πολιτικές σχέσεις, χωρίς να εξαλείψουν το φαινόμενο των πελατειακών σχέσεων και των σχέσεων εξάρτησης οι οποίες ευδοκίμούσαν και λόγω του μικρού μεγέθους της κυπριακής κοινωνίας.⁴⁵

*«Το ουσιώδες σημείο στο θέμα αυτό ήταν η διάσπαση των πατροπαράδοτων πλαισίων ύπαρξης που επέβαλλε η ζωή των πόλεων. Άμεση συνέπεια της καθόδου στα μεγάλα αστικά συγκροτήματα ήταν η δημιουργία εκλογικών μαζών για τις οποίες η προσωποποίηση των πολιτικών σχέσεων είχε μικρότερη βαρύτητα».*⁴⁶

Ο Ostrogorski έγραφε, ήδη, από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, για τις επιπτώσεις της αστικοποίησης σημειώνοντας ότι η σταθερή αύξηση και ανάπτυξη των πόλεων στις οποίες κατοικούσε η πλειονότητα του πληθυσμού καθιστούσε τους κατοίκους άγνωστους μεταξύ τους, την επαφή τους επιφανειακή, και περιόριζε την επιρροή που θα μπορούσε να είχε ο ένας στον άλλο.⁴⁷ Στην Κύπρο, η ανάπτυξη των αστικών κέντρων, οι αλλαγές στην κοινωνική δομή, η εμφάνιση και διάδοση των εφημερίδων και η καθιέρωση των εκλογικών διαδικασιών διέβρωσαν τις παλιές βεβαιότητες που υπήρχαν στις συνθήκες συμπεριφοράς των ατόμων χωρίς, όμως, να τις εξαλείψουν. Η εμφάνιση και εξάπλωση

⁴³ Βλ. Μουζέλης, «Νεωτερικότητα», ό.π., σ. 4.

⁴⁴ Βλ. Cox, «Voting Behaviour in Wales», ό.π., σ. 158.

⁴⁵ Οι Lemarchand and Legg σημειώνουν ότι οι κοινωνικοοικονομικές αλλαγές που παρεμβαίνουν μπορεί να αλλάξουν θεμελιωδώς την αρχική βάση των πελατειακών σχέσεων, αλλά την ίδια στιγμή, να έχουν πολύ μικρή επίδραση στο πελατειακό υπόβαθρο του καθεστώτος. Βλ. Lemarchand and Legg, «Clientelism», ό.π. σ. 159.

⁴⁶ Βλ. Meynaud, *Πολιτικές Δυνάμεις*, ό.π. σ. 198.

⁴⁷ Βλ. Ostrogorski, *Political Parties*, ό.π., σ. 326.

της ιδεολογίας του εθνικισμού και το αρχιεπισκοπικό ζήτημα αποτέλεσαν τους καταλύτες για την αύξηση του λαϊκού ενδιαφέροντος, όπως καταδεικνύεται και από τη συμμετοχή στις εκλογές (βλ. παρακάτω).

Στην βιβλιογραφία καταγράφεται, ότι η διαδικασία εθνικοποίησης της πολιτικής συντελείται γρηγορότερα και ευκολότερα στα αστικά κέντρα παρά στην ύπαιθρο, λόγω των περισσότερων και αποτελεσματικότερων μηχανισμών μετάδοσης ιδεών (π.χ. εφημερίδες). Η αστικοποίηση αποτελεί μια διαδικασία με εγγενείς κοινωνικές αλλαγές, που συμβάλλουν στην ανάπτυξη και εδραίωση των κομματικών μηχανισμών και στην πολιτική ενσωμάτωση των μαζών.⁴⁸ Η αστικοποίηση σήμαινε, μεταξύ άλλων, ότι τα διάφορα τμήματα των κοινωνιών γίνονταν όμοια από κοινωνιολογική σκοπιά, γεγονός που διευκόλυνε την ανάπτυξη κομματικών οργανώσεων. Η ισχύς αυτής της διαπίστωσης παρατηρείται και στην Κύπρο.⁴⁹ Η μερική εκβιομηχάνιση, η γραφειοκρατία που δημιουργήθηκε με την κάθοδο των Βρετανών και το ενωτικό ιδεολόγημα, λειτουργούσαν υπονομευτικά για τα μικρότερα τοπικά κέντρα εξουσίας συγκεντρώνοντας την ισχύ στις κεντρικές αρχές διοίκησης. Στοιχεία, από σειρά χωρών, στα οποία αναφέρεται ο Rokkan, δείχνουν ότι ήταν ευκολότερο να κινητοποιηθούν τα στρώματα που μόλις απέκτησαν δικαίωμα ψήφου στις πόλεις, όπου υπήρχε πυκνότητα πληθυσμού, παρά στα χωριά και τις αγροτικές κοινότητες. Μια εξήγηση για τη διαφορά στην κινητοποίηση μεταξύ πόλης και επαρχίας, ως προς την άσκηση εκλογικού δικαιώματος, αφορά στις αποστάσεις που χρειαζόταν να διανύσουν οι ψηφοφόροι των δύο υπό σύγκριση μονάδων λόγω του υπανάπτυκτου οδικού δικτύου στην ύπαιθρο⁵⁰ (για την περίπτωση της Κύπρου, βλ. κεφάλαιο 6).

Οι αλλαγές στην κοινωνική σύνθεση και στη διαστρωμάτωση του πληθυσμού, ως συνέπεια της οικονομικής ανάπτυξης και της αστικοποίησης, έφεραν στο προσκήνιο τις κοινωνικές τάξεις ως εργαλείο και μονάδα ανάλυσης των κοινωνιών σε όλες τις χώρες. Ταυτόχρονα, ευνόησαν και την εμφάνιση εθνικών πολιτικών ταυτοτήτων και τη σταδιακή αύξηση της πολιτικοποίησης του πληθυσμού.⁵¹ Η εμφάνιση και ανάπτυξη των κοινωνικών τάξεων αποτέλεσε τη θεμελιώδη κοινωνική βάση της ομογενοποίησης της εκλογικής συμπεριφοράς και την μείωση της επίδρασης και σημασίας των τοπικών διαφορών.⁵²

Η πολιτικοποίηση συντελέστηκε πιο γρήγορα στις κυπριακές πόλεις σε σχέση με την ύπαιθρο. Η επαφή αρκετών μικρών περιοχών, στην ύπαιθρο, με το κέντρο, ήταν απόρροια

⁴⁸ Βλ. Lipset, «Introduction», ό.π., σ. liii.

⁴⁹ Βλ. Κατσιαούνης, *Διασκεπτική*, ό.π. σ. 20.

⁵⁰ Βλ. Rokkan, *Parties*, ό.π. σσ. 183, 189.

⁵¹ Βλ. Cox, «Voting Behaviour in Wales», ό.π. σ. 158.

⁵² Nossiter J. T. (1970), «Aspects of Electoral Behaviour in English Constituencies, 1832-1868», σσ.160-189, στο Allardt and Rokkan, *Mass Politics*, ό.π., σ. 160.

της βελτίωσης των συγκοινωνιακών και επικοινωνιακών δομών. Η διάδοση επαρχιακών και εθνικών μέσων επικοινωνίας, ο εκχρηματισμός της πρωτογενούς οικονομίας, το ενωτικό κίνημα, η διάδοση των συνδικαλιστικών και σοσιαλιστικών ιδεών στους εργαζόμενους, αύξησαν την πολιτική συνείδηση (awareness) των πολιτών και, κατά συνέπεια την ένταση των συγκρούσεων στις κοινότητες. Η οργανωτική πτυχή άρχισε να αναπτύσσεται έντονα ως συνέπεια, τόσο της ανάγκης συντονισμού της δράσης για διεκδίκηση της Ένωσης, αλλά και λόγω της αυξημένης ανάγκης για οργάνωση της εργατικής τάξης. Αυτά τα θέματα θα εξεταστούν στα επόμενα κεφάλαια.

Ο σχηματισμός εθνικής κοινής γνώμης στην Κύπρο υποβοηθήθηκε και από μια άλλη σειρά γεγονότων και παραμέτρων. Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος ήλκυσε την προσοχή των εκλογέων σε παγκύπρια θέματα δημιουργώντας κοινότητα ενδιαφερόντων σε ολόκληρη τη χώρα. Οι επιπτώσεις του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, οι καταστροφικές συνέπειες του πληθωρισμού, οι καταναγκαστικές πωλήσεις των αγροτικών γαιών και η προλεταριοποίηση των αγροτών, η σοσιαλιστική επανάσταση στην Ρωσία, η επίδραση της ύφεσης και, η βρετανική καταπίεση, αποδείχτηκαν καταλυτικοί φορείς της πολιτικοποίησης των μαζών και της εθnikοποίησης της πολιτικής διαδικασίας.

Η διαδικασία της εθnikοποίησης, βέβαια, δεν πρέπει να υπερεκτιμάται όταν αναφερόμαστε στην Κύπρο κατά την περίοδο που εξετάζουμε. Τα όσα παραπάνω αναλύθηκαν αποτελούσαν υπαρκτές κοινωνικές τάσεις εν εξελίξει αλλά όχι καθολικά φαινόμενα. Η διαδικασία σχηματισμού εθνικής γνώμης στην Κύπρο είχε ήδη αρχίσει και σε μεγάλο βαθμό, συντελέστηκε μέχρι τις αρχές της τέταρτης δεκαετίας του 20^{ου} αιώνα. Η εθnikοποίηση της πολιτικής διευκολύνθηκε και από την απουσία ισχυρών οικονομικών ή πολιτισμικών περιφερειακών διαιρετικών τομών (όπως υπήρχαν, για παράδειγμα, στην Ισπανία με την Καταλονία και τη χώρα των Βάσκων) και από τις βελτιωμένες επικοινωνίες, που διευκολύνονταν από το μικρό γεωγραφικό μέγεθος της Κύπρου. Ισχυρά στοιχεία τοπικισμού παρέμειναν καθόλη την υπό εξέταση περίοδο, όπως μαρτυρά και ο κυβερνήτης Storrs για την πολιτική κατάσταση στο τέλος της δεκαετίας του 1920.⁵³

7.4 Τα πολιτικά διακυβεύματα της περιόδου

Οι προηγούμενες αναφορές, μας επιτρέπουν να εστιάσουμε στα κυρίαρχα θέματα με τα οποία απασχολείται η κυπριακή κοινωνία της περιόδου και τα οποία συντέλεσαν στην εθnikοποίηση της πολιτικής διαδικασίας, οδήγησαν σε αυξημένη συμμετοχή των μαζών και καθόρισαν τον πολιτικό λόγο των πρωταγωνιστών. Τα θέματα αυτά, για τους σκοπούς

⁵³ Βλ. Storrs, *Orientations*, ό.π., σ. 487.

της παρούσας διατριβής, αποκτούν μεγάλη σημασία διότι αποτελούν μεταβλητές επεξήγησης και κατανόησης της εμφάνισης των οργανωμένων πολιτικών σχημάτων και κομμάτων, της δόμησης και έκφρασης του κυπριακού κομματικού συστήματος και των μορφών του ανταγωνισμού που αναπτύχθηκε. Τέλος, αποτέλεσαν τα ζητήματα στα οποία τα οργανωμένα πολιτικά σχήματα έπρεπε να τοποθετηθούν ή να βρουν λύσεις.

Ο Macridis, περιγράφοντας τα στάδια εξέλιξης των κομμάτων στις δυτικές κοινωνίες, τονίζει, ότι αυτά ακολούθησαν τη Βιομηχανική Επανάσταση και δημιουργήθηκαν στις περισσότερες χώρες όταν τα μεγάλα ζητήματα είχαν ήδη λυθεί.⁵⁴ Η περίπτωση της Κύπρου, λόγω της Οθωμανικής κατοχής, αρχικά, και της Βρετανικής, αργότερα, δεν ακολουθεί ακριβώς αυτό το σχήμα. Όπως και ο ίδιος ο Macridis σημειώνει, στις περισσότερες αποικιοκρατούμενες χώρες, τα πολιτικά κόμματα εμφανίστηκαν μέσα από μια διαδικασία αντιμετώπισης σειράς προβλημάτων τα οποία τα δυτικά κόμματα δεν χρειάστηκε να αντιμετωπίσουν. Τέτοια ζητήματα ήταν η εθνική χειραφέτηση και ταυτότητα, η δημιουργία αξιών μέσα στις οποίες η πολιτική συμμετοχή θα υλοποιούνταν, η δημιουργία κυβερνητικών θεσμών, το εκλογικό δικαίωμα και οι θεσμοί διαχείρισης της σύγκρουσης οποιασδήποτε μορφής.

7.4.1 Το πλαίσιο της αποικιακής εξουσίας. Η μεταβίβαση της Κύπρου στους Βρετανούς, το 1878, συνιστούσε πρόοδο σε σχέση με το προηγούμενο καθεστώς, οι Κύπριοι παρέμεναν όμως υπό καθεστώς υποτέλειας. Η αποικιακή εξουσία διαδραμάτιζε καταλυτικό ρόλο στις εσωτερικές πολιτικές εξελίξεις, κάτι που συνδέεται άρρηκτα με το ζήτημα του βαθμού ύπαρξης πολιτικών ελευθεριών στο λαό της Κύπρου. Οι αποικιακές δομές εξουσίας και οργάνωσης αποτελούσαν το ευρύτερο πλαίσιο μέσα στο οποίο δομούνταν και διεξαγόταν η οποιαδήποτε δραστηριότητα. Ο Ύπατος Αρμοστής, και μετέπειτα Κυβερνήτης, και οι θεσμοί της αποικιοκρατίας δεν ασκούσαν, απλώς, ένα εξωτερικό έλεγχο. Επενεργούσαν, συνειδητά και συστηματικά, στα ιστορικά πολιτικά ρεύματα και στους θεσμούς επηρεάζοντας τη συμπεριφορά τους.⁵⁵ Μπορεί το Σύνταγμα του 1882 να έδωσε δικαίωμα ψήφου σε μερίδα των ενήλικων αρρένων για τις εκλογές του Νομοθετικού Συμβουλίου, εντούτοις το δικαίωμα αυτό εξουδετερονόταν στην πράξη, όχι μόνο από τους περιορισμούς στο εκλέγειν και εκλέγεσθαι (βλ. κεφάλαιο 6), αλλά και από το ότι η αποφασιστική ψήφος του Κυβερνήτη εξασφάλιζε τη μόνιμη πλειοψηφία της Αγγλοτουρκικής συμμαχίας στο, ουσιαστικά συμβολικής σημασίας, Νομοθετικό Συμβούλιο και διαφύλαττε τα βρετανικά συμφέροντα στο νησί.

⁵⁴ Ως τέτοια αναφέρει τον σχηματισμό εθνικών ταυτοτήτων, τη νομομοποίηση των κυβερνητικών θεσμών και ρυθμίσεων, το δικαίωμα ψήφου που είχε ήδη επεκταθεί σημαντικά. Βλ. Macridis, «Introduction», ό.π., σσ. 9-17.

⁵⁵ Βλ. Γιαλλουρίδης, «Κυπριακό Κομματικό Σύστημα», ό.π., σ. 166.

Επιπλέον, οι Βρετανοί πολλές φορές συμπεριφέρθηκαν και κυβέρνησαν με πυγμή και αυταρχικότητα εκεί που άλλες μορφές και σχήματα αποτύγχαναν. Ενδεικτική ήταν η περίοδος η οποία έμεινε στην ιστορία ως Παλμεροκρατία. Η στάση έναντι της αποικιακής εξουσίας και των θεσμών της, αποτέλεσε το κυριότερο πεδίο πολιτικής σύγκρουσης και αντιπαράθεσης σε ολόκληρη την περίοδο της Βρετανικής κατοχής.

7.4.2 Εθνικό ζήτημα. Το εθνικό ζήτημα, όπως αποκρυσταλλώθηκε με το αίτημα της Ένωσης, είχε αρχίσει να κυριαρχεί στην κοινή συνείδηση, όπως και στο δημόσιο λόγο. Βρισκόταν σε σχέση αντιπαράθεσης με την αποικιοκρατική εξουσία, αφού, διεκδικούσε διαφορετική μορφή πολιτικής οργάνωσης για τη χώρα. Αφορούσε, δηλαδή, στο ζήτημα της στάσης που υιοθετούσαν οι διάφορες πολιτικές δυνάμεις απέναντι στην αποικιακή εξουσία. Ήδη από τα πρώτα χρόνια της βρετανικής παρουσίας (1887, 1895), είχαν πραγματοποιηθεί συλλαλητήρια σε όλες τις πόλεις της Κύπρου με αίτημα την Ένωση.⁵⁶ Χαρακτηριστική της ανάπτυξης του εθνικού λόγου και του προσανατολισμού του, είναι η αναφορά της εφημερίδας *Ελευθερία*, στο πρώτο της φύλλο στις 27 Μαρτίου 1906: «*Εις είναι ο σκοπός και έν είναι το τέρμα της εν Κύπρω πολιτικής δράσεως. Η προπαρασκευή και η διευθέτησις της οδού της αγωγής εις την εθνικήν αποκατάστασιν της πολύπαθους νήσου*».⁵⁷ Ανάλογα δημοσιεύματα και πρακτικές διεκδίκησης του ποθούμενου στόχου χαρακτήρισαν ολόκληρη την περίοδο των πρώτων τριών δεκαετιών του 20^{ου} αιώνα: μαζικές παραιτήσεις βουλευτών,⁵⁸ διαβήματα, υπομνήματα και αποστολή δεύτερης πρεσβείας στο Λονδίνο με αίτημα την Ένωση.⁵⁹

Μετά τη δημιουργία του ελληνικού κράτους, τα βλέμματα των Ελλήνων της Κύπρου στρέφονταν όλο και περισσότερο προς την Ελλάδα. Η λέξη *Ένωσις* απέκτησε την πολιτική βαρύτητα της υπό την κυριαρχία των Βρετανών και όχι προγενέστερα.⁶⁰ Η κυπριακή εθνική πολιτική της εποχής περιστρεφόταν γύρω από το αίτημα της Ένωσης, το οποίο αποτέλεσε, με διαφοροποιήσεις στην ένταση και στη μεθόδευση, τον κεντρικό άξονα της πολιτικής δραστηριότητας των πολιτικών δυνάμεων του τόπου. Οι διαφορές στην τακτική μεταξύ των διαφόρων ομάδων καθορίζονταν και διακανονίζονταν με βάση τον βαθμό στον οποίο προάγονταν ο σκοπός αυτός.

Δεδομένου του γεγονότος ότι η εθνικιστική ιδεολογία εγείρεται όταν υπάρχει έντονη η αίσθηση της ασυμφωνίας με τους υπάρχοντες πολιτικούς διακανονισμούς που την

⁵⁶ Βλ. Καταλάνος, *Ζήνων* ό.π., σσ. 72, 96.

⁵⁷ Βλ. Σοφοκλέους, *Εφημερίδες*, ό.π., σ. 49.

⁵⁸ «Αι αξιώσεις των Κυπρίων. Παραίτηση βουλευτών», *Ελευθερία*, 20 Απριλίου 1912, σ. 1, όπου δημοσιεύεται η προκήρυξη των Ελλήνων βουλευτών με το υπόμνημα προς την Αγγλική κυβέρνηση με τέσσερα αιτήματα και την πρόθεση παραίτησης τους επειδή αυτό απορρίφθηκε.

⁵⁹ Βλ. Παπαδημήτρης, *Εγκυκλοπαίδεια*, Τόμος Δ, ό.π., σ. 240. Βλ. επίσης «Υπόμνημα Ελλήνων βουλευτών», *Ελευθερία*, 1 Ιουνίου 1913, σ. 1.

⁶⁰ Βλ. Τζερμιός, *Ιστορία*, ό.π., σ. 69.

αφορούν και, ιδιαιτέρως, όταν δεν έχει επιτευχθεί ο βασικότερος και αμεσότερος στόχος της, η πολιτική αυτοδιάθεση του έθνους,⁶¹ μπορεί να γίνει καλύτερα κατανοητή η ένταση του εθνικιστικού φαινομένου και του ενωτικού κινήματος στην Κύπρο, το οποίο είχε την ιδιαιτερότητα ότι εκφράστηκε με τη βούληση ενσωμάτωσης στο Ελληνικό Βασίλειο μέσα στα πλαίσια του αλυτρωτισμού.

Το εθνικιστικό κίνημα στην Κύπρο ακολούθησε μια ιδιόμορφη πορεία, με ποικίλες μεταπτώσεις που αντικατοπτρίστηκαν και στις οργανώσεις που δημιουργήθηκαν, όπως θα δούμε σε επόμενο κεφάλαιο.

7.4.3 Νομιμοποίηση του πολιτικού καθεστώτος. Ο συνδυασμός των δύο προαναφερθέντων ζητημάτων θέτει το ευρύτερο θέμα της νομιμοποίησης του πολιτικού καθεστώτος της Κύπρου, το ζήτημα, δηλαδή, της συμφωνίας ή διαφωνίας με τη δεδομένη πολιτική ρύθμιση. Η νομιμοποίηση αφορά στην προσπάθεια δημιουργίας αφοσίωσης και εμπιστοσύνης στην κατεστημένη δομή των πολιτικών θεσμών στο δεδομένο σύστημα και στη διασφάλιση σταθερής συμμόρφωσης στους κανόνες και τους κανονισμούς που θεσπίζουν οι εξουσιοδοτημένοι από το σύστημα φορείς, ανεξαρτήτως του είδους του καθεστώτος.⁶²

Οι διάφορες ομάδες σε μια κοινωνία αντιλαμβάνονται το πολιτικό σύστημα ως νομιμοποιημένο ή μη, ανάλογα με το αν οι αξίες και οι επιδιώξεις τους ταυτίζονται με αυτές του συστήματος. Το εθνικό κίνημα με την ενωτική αξίωση, αμφισβήτησε εκ βάθρων την αποικιακή πολιτική διευθέτηση και επιδίωξε μια διαφορετική ρύθμιση. Οι απαιτήσεις των Ελληνοκυπρίων βρίσκονταν σε διαρκή και εντεινόμενη απόκλιση από τα βρετανικά ιμπεριαλιστικά συμφέροντα. Η αρχική προσπάθεια των Βρετανών να εισαγάγουν κάποιες μορφές αντιπροσωπευτικής διακυβέρνησης αποτέλεσε προσπάθεια να δώσουν σε διάφορες ομάδες του πληθυσμού πρόσβαση στους πολιτικούς θεσμούς, ενσωματώνοντας τις ομάδες αυτές στο σύστημα, μετριάζοντας έτσι τις αντιδράσεις και προσδίδοντας νομιμοποίηση στους θεσμούς αυτούς. Αυτή η προσπάθεια ενσωμάτωσης, μέσω της πρόσβασης στους πολιτικούς θεσμούς, είναι, σύμφωνα με τον Lipset, μια βασική πηγή νομιμοποίησης ενός συστήματος αφού τείνει να κερδίζει την αφοσίωση των νέων ομάδων στο σύστημα και επιτρέπει, ταυτόχρονα, στις παλιές κυρίαρχες ομάδες να διατηρούν τη δική τους κοινωνική θέση.⁶³

Οι Βρετανοί, όμως, δεν προχώρησαν ποτέ σε αλλαγές τέτοιες που θα άλλαζαν τη δομή του πολιτεύματος. Στη βιβλιογραφία γίνεται ο διαχωρισμός μεταξύ αλλαγής δομής και

⁶¹ Βλ. Λέκκας, *Εθνικιστική Ιδεολογία*, ό.π., σσ. 100 και 125.

⁶² Βλ. Rokkan, *Parties*, ό.π., σ. 61.

⁶³ Βλ. Lipset, *Political Man*, ό.π. σ. 67

αλλαγής στα πλαίσια της δομής.⁶⁴ Προσαρμοσμένος ο διαχωρισμός αυτός στα πλαίσια της δικής μας συζήτησης, αλλαγή της δομής θα ήταν η αποδοχή του αιτήματος της Ένωσης. Η παραχώρηση ενός, μερικώς, εκλελεγμένου σώματος χωρίς ουσιαστικές και κυριαρχικές αρμοδιότητες ήταν αλλαγή στα πλαίσια της δομής (εν προκειμένω της αποικιακής). Οι Κύπριοι σε ολόκληρη την διάρκεια της βρετανικής κατοχής, διεκδικούσαν θεμελιακή αλλαγή του πολιτειακού συστήματος με βάση το αίτημα για την Ένωση ή ανεξαρτησία που έθετε το Κομμουνιστικό Κόμμα Κύπρου και, σε αρκετές περιπτώσεις, έθεταν ζήτημα πολιτικών μεταρρυθμίσεων στο Νομοθετικό Συμβούλιο. Οι Βρετανοί, σε μια προσπάθεια να αντισταθμίσουν τις κατά καιρούς αντιδράσεις και οξύνσεις και να αυξήσουν τη νομιμοποίηση του πολιτικού συστήματος, υιοθέτησαν την πολιτική των διορισμών αρκετών Ελλήνων σε διάφορες διοικητικές θέσεις.⁶⁵

Μια άλλη πτυχή της νομιμοποίησης ενός καθεστώτος αφορά στην εμφάνιση κρίσεων νομιμοποίησης παραδοσιακών θεσμών που απειλούνται κατά τη διάρκεια της μετάβασης σε μια νέα κοινωνική δομή, ή περιπτώσεις βασικών ομάδων της κοινωνίας που δεν έχουν πρόσβαση στο πολιτικό σύστημα στη μεταβατική περίοδο ή, και ομάδων που αρχίζουν να διατυπώνουν πολιτικές απαιτήσεις.⁶⁶ Τέτοιες κρίσεις εμφανίστηκαν (α) στους κόλπους της Εκκλησίας της Κύπρου, όπως είδαμε στο κεφάλαιο τέσσερα κατά τη σύγκρουση της με τη βρετανική Αρχή και την αναζήτηση νέου τρόπου παρέμβασης στην πολιτική διαδικασία και, (β) στην περίπτωση των ακτημόνων και της εργατικής τάξης που βρίσκονταν εκτός πολιτικών διαδικασιών (βλ. κεφάλαια 10 και 11), καθώς και των αιτημάτων της αστικής τάξης (βλ. κεφάλαια 5, 8 και 9). Σε μια κοινωνία, στην οποία μεγάλο μέρος του πληθυσμού είναι εκτός της πολιτικής «αρένας», ο αποκλεισμός τους δημιουργεί πιο εκρηκτικές καταστάσεις, σε αντίθεση με την ηπιότερη πολιτική αντιπαράθεση που διεξάγεται όταν οι περισσότεροι πολίτες εμπλέκονται συστηματικά. Αυτές οι κρίσεις νομιμοποίησης δεν αφορούσαν μόνο στη σχέση της ελληνοκυπριακής κοινότητας με τους Βρετανούς αλλά και στο εσωτερικό της.

7.4.4 Κοινωνικός και πολιτικός ρόλος της Εκκλησίας. Ο καθοριστικός ρόλος και η δράση της Εκκλησίας αποτέλεσαν ένα άλλο βασικό χαρακτηριστικό γνώρισμα της πολιτικής ζωής της Κύπρου σε ολόκληρη την περίοδο της βρετανικής αποικιοκρατίας. Η Εκκλησία της Κύπρου υπήρξε, για αιώνες, ο μοναδικός θεσμός αυτοδιοίκησης των Κυπρίων και ο μοναδικός θεσμός συνέχειας στην κυπριακή Ιστορία. Περιέλαβε στους

⁶⁴ Για τις διαφορές των δύο, βλ. Восоock, «Η Πολιτιστική Διαμόρφωση», ό.π., σ. 346.

⁶⁵ Ο κυβερνήτης Ronald Storrs το Μάρτιο του 1927 διόρισε το Νεοπτόλεμο Πασχάλη στη θέση του Γενικού Δημόσιου κατηγορού και ένα άλλο Έλληνα βουλευτή, τον Στέλιο Παυλίδη στη θέση του Δικηγόρου του Στέμματος, θέσεις τις οποίες και οι δύο αποδέχθηκαν. Βλ. Παπαδημήτρης, *Εγκυκλοπαίδεια*, Τόμος Ε, ό.π., σ. 221. Βλ. επίσης κεφάλαιο πέντε.

⁶⁶ Για τις κρίσεις νομιμοποίησης βλ. Lipset, *Political Man*, ό.π. σ. 56.

κόλπους της τις πρώτες πολιτικές αντιπαραθέσεις και ανταγωνισμούς πριν από την εμφάνιση οργανωμένων κομματικών σχηματισμών και παγκύπριων πολιτικών δομών, όπως αυτοί εκφράζονταν με τις διαμάχες για τα διάφορα εκκλησιαστικά αξιώματα.⁶⁷ Στις βουλευτικές εκλογές του 1901 και του 1906, η διαμάχη για το αρχιεπισκοπικό ζήτημα μεταφέρθηκε και στον πολιτικό στίβο, με τη δημιουργία δύο αντίπαλων παρατάξεων, της Κιτιακής και της Κυρηνειακής, οι οποίες διεκδικούσαν τις εκλογές με ξεχωριστούς συνδυασμούς (βλ. κεφάλαιο 8).

Η ισχυρή οικονομική και κοινωνική θέση της Εκκλησίας, σε συνδυασμό με τον πολιτικό θεσμό της Εθναρχίας, της επέτρεψε να ηγείται της πορείας του εθνικού ζητήματος. Η βαθιά θρησκευτικότητα του κυπριακού λαού επέτρεπε και διευκόλυνε, ταυτόχρονα, τον καθοριστικό ρόλο της εκκλησιαστικής ιεραρχίας. Ο ηγεμονικός ρόλος της Εκκλησίας στην κυπριακή κοινωνία και πολιτική, επιβάλλει τη μελέτη του ρόλου της σε όλες τις φάσεις εξέλιξης του κυπριακού πολιτικού και κομματικού συστήματος και των οργανωμένων σχημάτων δράσης, αφού πολλά από αυτά εκκινούσαν μέσα από τους κόλπους της, διαπλέκονταν και με άλλα σχήματα και ιδέες (όπως με τις εθνικές οργανώσεις) και ανταγωνίζονταν για τον έλεγχο της τεράστιας ισχύος που διέθετε. Η στάση που υιοθετούσε κάποιος έναντι της Εκκλησίας, των προνομίων της και του ρόλου της στην κοινωνία αποτέλεσε παράγοντα πολιτικής δράσης και όχι απλά, παράγοντα ηθικής και φιλοσοφικής τοποθέτησης.

7.4.5 Η κατάσταση της αγροτικής τάξης. Δεδομένου ότι η μάζα του πληθυσμού ήταν αγροτική και ζούσε από το κομμάτι γης που κατείχε ή στο οποίο εργαζόταν, το αγροτικό ζήτημα και η αντιμετώπισή του βρισκόταν συνεχώς στην πολιτική επικαιρότητα. Οποιαδήποτε παραβίαση των όρων αυτού του συστήματος θα επέφερε σημαντικά κοινωνικά προβλήματα. Η εκσυγχρονιστική διαδικασία, με τα εγγενή χαρακτηριστικά της, και οι αλλαγές των Βρετανών αποτέλεσαν την εξέλιξη που διέρρηξε τους παραδοσιακούς όρους του συστήματος και οδήγησε μεγάλο μέρος του αγροτικού πληθυσμού στην εξαθλίωση, στην απώλεια της περιουσίας του και στη μετακίνηση του στις πόλεις.

Η παλιά άρχουσα τάξη των εμπόρων, κτηματιών και δανειστών χρημάτων ήταν, μεν, αριθμητική μειοψηφία, αλλά κυριαρχούσε πολιτικά. Η πολιτική δύναμη κατανέμετο στην κυρίαρχη αυτή μειοψηφία αλλά και στα ανερχόμενα αστικά στρώματα (κυρίως των γιατρών και των δικηγόρων), ενώ τα λαϊκά στρώματα παραγνωρίζονταν. Όντας άνισοι μεταξύ τους, στις οικονομικές και πολιτικές τους σχέσεις, οι δύο αυτές ομάδες μοιράζονταν και αντίθετες κοινωνικές αξίες. Αυτό δεν εκφραζόταν στο πολιτικό επίπεδο,

---

⁶⁷ Βλ. Γιαλλουρίδης, «Κυπριακό Κομματικό Σύστημα», ό.π., σ. 160.

όμως, αφού στις εκλογές για το Νομοθετικό Συμβούλιο εκλέγονταν για πολλά χρόνια μεγαλοϊδιοκτήτες γης, δανειστές χρημάτων, δικηγόροι και μέλη του ανώτερου κλήρου. Η αύξηση της πολιτικοποίησης της αγροτικής τάξης και η αναδιανομή ισχύος μέσα στο αγροτικό σύστημα, μαζί με την επίδραση εξωτερικών κοινωνικών και οικονομικών παραγόντων, οδήγησαν σε σταδιακή απόσταση μεταξύ της παλιάς άρχουσας τάξης και των αγροτών, η οποία εκφράστηκε με την εμφάνιση ψήφου προτίμησης προς τους εθνικιστές, αρχικά, τους «επταδικούς» (βλ. κεφάλαιο 9) και τα διάφορα λαϊκιστικά και αγροτικά σχήματα και τους κομμουνιστές αργότερα.

7.4.6 Το κοινωνικό ζήτημα. Κατά την ίδια περίοδο, η Κύπρος ταλανιζόταν από κοινωνικές αντιθέσεις με τις τοκογλυφικές πρακτικές, τις συνθήκες εργασίας και το επίπεδο τιμών και μισθών να βρίσκονται στο επίκεντρο αυτών των αντιθέσεων. Αυτά τα κοινωνικά προβλήματα δεν αναδείχθηκαν από κανένα πολιτικό ηγέτη κατά τη διάρκεια του αρχιεπισκοπικού ζητήματος, ούτε και μετά την επίλυσή του, αν και ήταν πολύ δύσκολο να αγνοηθούν. Η εξαθλίωση του αγροτικού πληθυσμού και η ανάπτυξη των πόλεων, οδήγησαν σταδιακά στη μετατροπή μεγάλου μέρους του πληθυσμού σε εργατική δύναμη. Οι όροι διαβίωσης και εργασίας αυτών των ανθρώπων, όπως και των αγροτών, ήταν τόσο άθλιες ώστε άρχισε να δημιουργείται ένα σοβαρό κοινωνικό ζήτημα που έχριζε άμεσης αντιμετώπισης (για την κατάσταση των αγροτικών και εργατικών στρωμάτων βλ. κεφάλαια 2 και 3 στα οποία γίνεται εκτενής αναφορά). Βιώνοντας τις συνέπειες της αστικοποίησης και προλεταριοποίησης σε μια κυπριακή κοινωνία που παρέμενε εντονότατα αγροτική, οι καινούριες μάζες αναζητούσαν διέξοδο από την τραγική οικονομική, κοινωνική και πολιτική τους κατάσταση.⁶⁸

Ο Allardt αναφέρεται στους τύπους διαμαρτυρίας και αποξένωσης, που δημιουργούνται ως συνέπεια της διαδικασίας εκσυγχρονισμού, και τους προσανατολισμούς και «αφοσιώσεις» (loyalties) των διαφόρων ομάδων του πληθυσμού. Σε καταστάσεις χαμηλού καταμερισμού εργασίας, η αποξένωση παίρνει τη μορφή της αβεβαιότητας και του ξεριζωμού. Είναι μια κατάσταση πραγμάτων κατά την οποία το άτομο δεν ξέρει τι να πιστέψει, τι κανόνες να ακολουθήσει, ποια είναι η θέση και τα κίνητρα του, πώς δομείται η κατάσταση. Οι ξεριζωμένοι άνθρωποι μπορούν εύκολα να κινητοποιηθούν οργανωτικά αλλά οι πολιτικές τους δραστηριότητες είναι, συνήθως, σπασμωδικές και μη συστηματικές. Οι διάφορες μορφές αποξένωσης μπορούν να προκαλέσουν ποικίλες αντιδράσεις: συλλογικά κινήματα, ξαφνικές εκδηλώσεις εχθρότητας, πανικό.⁶⁹ Η κυπριακή εργατική τάξη δεν διαδραμάτιζε μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1920 σημαντικό

⁶⁸ Βλ. Holland, *Βρετανία*, ό.π., σ. 33.

⁶⁹ Βλ. Allardt, «Types of Protest and Alienation», ό.π., σσ. 45-62.

ανεξάρτητο ρόλο. Αντιδρούσε, κυρίως, σπασμωδικά, αλλά, στην ουσία ακολουθούσε ηγέτες που δεν ανήκαν στις τάξεις της.

7.4.7 Οργάνωση. Η ανυπαρξία οργανωμένου τρόπου και μορφής διεκδίκησης των αιτημάτων ήταν κυρίαρχο χαρακτηριστικό τόσο για την αστική τάξη όσο και για την εργατική. Παρά την επικράτηση της Ένωσης ως πολιτικού αιτήματος και παρά την ύπαρξη του σημαντικού κοινωνικού ζητήματος, δεν είχαν δημιουργηθεί μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1910 οι αντίστοιχοι οργανωτικοί φορείς διεκδίκησης. Τα οργανωμένα πολιτικά σχήματα είναι ουσιαστικά αποτέλεσμα αστικών περιβάλλοντων, επιχειρηματολογεί ο Epstein.⁷⁰ Όλα τα οργανωμένα σχήματα πολιτικής δράσης της περιόδου αυτής στην Κύπρο, έχουν αφετηρία τις πόλεις και κυρίως τη Λευκωσία και τη Λεμεσό. Η οργάνωσή τους υποβοηθήθηκε από τη διαδικασία εθνικοποίησης των θεμάτων της πολιτικής διαμάχης (με την έννοια ότι, πλέον, φαίνεται να απασχολούν τη δημόσια γνώμη κοινά ζητήματα), τη διαδικασία ανάπτυξης των οικονομικών σχέσεων και της αστικοποίησης, τις πολύ δύσκολες συνθήκες διαβίωσης που αντιμετώπιζαν τα φτωχότερα στρώματα του πληθυσμού, και τη διαστρωμάτωση της κοινωνίας που δημιουργούνταν.

Αν και η μεταρρύθμιση του εκλογικού δικαιώματος αφορούσε, κυρίως, στα ανώτερα και μεσαία στρώματα, η επέκταση του δικαιώματος ψήφου και η ανάδειξη πολιτικών θεμάτων «παγκύπριας εμβέλειας» συνέτειναν στην αναγκαιότητα οργάνωσης και ενσωμάτωσης των μαζών στις πολιτικές διαδικασίες. Η επέκταση της ψήφου στους ακτήμονες εργαζόμενους, στην ύπαιθρο και στις πόλεις, δεν επέφερε μια άμεση πόλωση σε ταξική βάση, όπως δεν επέφερε και στις πλείστες χώρες. Ζητήματα θρησκείας και ηθικής και η διαμάχη για το εθνικό ζήτημα εξακολουθούσαν να κατέχουν σημαντική θέση στις αντιπαραθέσεις μέσα στο σύστημα και υπερέβαιναν τα ζητήματα μεταξύ των φτωχών και των πλουσιότερων στρωμάτων του πληθυσμού. Αυτή η πραγματικότητα καταδεικνύει την εμπειρική θέση, ότι σπάνια ένα κριτήριο κυριαρχεί απόλυτα έναντι των άλλων στην πολιτική σύγκρουση.⁷¹

Το προσωπικό στοιχείο υπήρξε, τουλάχιστον μέχρι το 1926, καθοριστικό για την πολιτική ζωή της Κύπρου.⁷² Χαρακτηριστική της μικρής οργάνωσης των κοινωνικών και πολιτικών συνόλων της Κύπρου ήταν η εξέγερση του 1931. Αρκετοί μελετητές της εξέγερσης αυτής, υιοθετούν την άποψη ότι αυτή ήταν ανοργάνωτη, χωρίς συγκεκριμένα αιτήματα και χωρίς ηγεσία η οποία θα μπορούσε να εναρμονίσει την κοινωνική αναταραχή με τον αγώνα

⁷⁰ Βλ. Epstein, *Parties*, ό.π., σσ. 143, 146.

⁷¹ Βλ. Rokkan, *Parties*, ό.π. σ. 100.

⁷² Βλ. Γιαλλουρίδης, «Κυπριακό Κομματικό Σύστημα», ό.π., σ. 160.

ενάντια στην αποικιοκρατία.⁷³ Το κοινωνικό πλαίσιο για μια πιο ενεργή πολιτική δραστηριότητα, είχε, όμως, ήδη εγκαθιδρυθεί.

Η δυσκολία εμφάνισης οργανωμένων μορφών δράσης έγκειτο στο γεγονός ότι το δημοκρατικό κοινό, όπως το χαρακτηρίζει ο MacPherson, ήταν ακόμα σε μεγάλο βαθμό ασύντακτο και ανοργάνωτο. Το πρωταρχικό πρόβλημα, λοιπόν, ήταν «να ανακαλυφθεί το μέσο με το οποίο το σκόρπιο, ευμετάβλητο και ανομοιογενές κοινό, θα μπορούσε να αναγνωρίσει και να ορίσει τα συμφέροντα του».⁷⁴ Όποια κοινωνική τάξη θέλει να θέσει ενώπιον της κοινωνίας αιτήματα και στόχους και να μπορέσει να διεκδικήσει την υλοποίησή τους, χρειάζεται την οργάνωση η οποία, για τους αδύνατους, αποτελεί το προσφορότερο μέσο στον αγώνα έναντι πιο ισχυρών στοιχείων.⁷⁵ Η οργάνωση αποτελεί κρίσιμο παράγοντα και το κυριότερο μέσο στην μετατροπή της ιδεολογίας σε πολιτική δράση. Η ιδεολογία βοηθά στην προσέλευση των μαζών, η οργάνωση, όμως, λειτουργεί ως παράγοντας κινητοποίησής τους και διοχέτευσης της δράσης τους σε συγκεκριμένους στόχους.⁷⁶ Το πώς οργανώθηκαν οι διάφορες ομάδες και τάξεις στον αγώνα για προώθηση των αιτημάτων και συμφερόντων τους βρίσκεται στο επίκεντρο του υπόλοιπου της μελέτης.

Οι διαδικασίες που αναλύθηκαν παραπάνω (εθνικοποίηση της πολιτικής), καθώς και τα πολιτικά διακυβεύματα, είχαν επίδραση στη συνολική συμπεριφορά των ψηφοφόρων. Μια από αυτές τις επιδράσεις αφορούσε και στην εκλογική συμπεριφορά των διάφορων κοινωνικών ομάδων και στρωμάτων.

7.5 Εκλογική συμμετοχή ως μοχλός εθνικοποίησης και πολιτικοποίησης και η πολιτική συμπεριφορά των μαζών

Η συμπεριφορά των ψηφοφόρων στην κάλπη εκφράζει την ανάπτυξη του επιπέδου κατανόησης των θεσμικών εναλλακτικών επιλογών που διαθέτουν (δηλαδή των πολιτικών κομμάτων) και αντικατοπτρίζει εμπειρίες από το παρελθόν τους. Η συμμετοχή τους επηρεάζεται από δομικούς περιορισμούς, που έχουν να κάνουν με τους διαδικαστικούς κανόνες και τις πρακτικές υλοποίησής τους, τους περιορισμούς στην άσκηση του εκλογικού δικαιώματος, τον αριθμό των εναλλακτικών επιλογών που έχουν μπροστά τους στην κάλπη και τις μεταξύ τους διαφορές, τις μεθόδους μέτρησης των ψήφων και του

⁷³ Βλ. ενδεικτικά Ατταλίδης, «Κόμματα στην Κύπρο, ό.π. σ. 140. Βλ. επίσης Γεωργαλλίδης, «Χαρακτήρας», ό.π. σ. 94.

⁷⁴ Βλ. MacPherson, *Φιλελεύθερη*, ό.π., σ. 110.

⁷⁵ Βλ. Michels, *Κοινωνιολογία των Πολιτικών Κομμάτων*, ό.π. σ. 61.

⁷⁶ Rejai Mostafa and Phillips Kay, «Loyalists and Revolutionaries: Political Elites in Comparative Perspective», *International Political Science Review*, Vol. 9, No. 2, April 1988, σσ. 107-118, σ. 112.

καθορισμού των αποτελεσμάτων, κτλ. Ρόλο διαδραματίζει, επίσης, το προσωπικό υπόβαθρο των ψηφοφόρων, το οποίο σχετίζεται με τις εμπειρίες και τις προσδοκίες τους, τις πιέσεις της ομάδας πάνω στο άτομο και τα ατομικά κίνητρα που καθορίζουν την επιλογή προς συγκεκριμένη κατεύθυνση. Παράμετροι που επηρεάζουν τις ατομικές πολιτικές αποφάσεις αφορούν στους ρόλους που έχει το άτομο στη ζωή του, τις συλλογικότητες με τις οποίες ταυτίζεται, τις επιλογές που είναι διαθέσιμες για αυτό στην τοπική του κοινότητα και τις αντίστοιχες επιλογές που είναι διαθέσιμες στο εθνικό επίπεδο.⁷⁷

Η πολιτική ζωή στην Κύπρο βρισκόταν σε μια μεταβατική φάση στην οποία οι προαναφερθείσες διαδικασίες αναπτύσσονταν, δεν είχαν ακόμη ολοκληρωθεί και βρισκόνταν σε δυναμική εξέλιξη. Το πλέγμα των παραγόντων αυτών οδηγούσε σταδιακά σε αυξανόμενη πολιτική επίγνωση και συμμετοχή παρά τα σχήματα οπισθοχώρησης που παρουσιάζονταν ως αποτέλεσμα περιβαλλοντικών παραμέτρων, κυρίως, πολιτικού και πολιτισμικού χαρακτήρα. Ο ψηφοφόρος, αν και στενά συνδεδεμένος καθόλη τη διάρκεια της περιόδου αυτής, με διάφορα δίκτυα πελατείας και προσωπικών δεσμεύσεων, άρχισε να συμμετέχει ενεργότερα στην εκλογική διαδικασία. Αυτό αντικατοπτρίστηκε και στο μέγεθος του εκλογικού σώματος και τη συμμετοχή (βλ. πίνακα 7.2).

---

⁷⁷ Βλ. Rokkan, *Parties*, ό.π., σσ. 16, 18, 23.

ΠΙΝΑΚΑΣ 7.2: ΕΚΛΟΓΙΚΗ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΕΛΛΗΝΟΚΥΠΡΙΩΝ ΣΤΙΣ ΕΚΛΟΓΕΣ ΤΟΥ ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ 1883-1930

Εκλογικό έτος	Πληθυσμός Ελληνοκυπρίων	Αριθμός εγγεγραμμένων ψηφοφόρων (1)	Αύξηση – μείωση (%)	Ποσοστό εγγεγραμμένων ψηφοφόρων επί του πληθυσμού	Ψηφισάντες	Ποσοστό ψηφισάντων επί εγγεγραμμένων ψηφοφόρων	Ποσοστό ψηφισάντων επί του συνολικού πληθυσμού
1883	137,631	21073	-	15.31%	9172	43.52%	6.66%
1886	137,631	15408	-26.88%	11.19%	607 (2)	-	-
1891	158,585	10029	-34.91%	6.32%	2176 (3)	-	-
1896	158,585	12093	20.58%	7.62%	4575	37.83%	2.88%
1901	182,739	24952	106.33%	13.65%	17816	71.4%	9.74%
1906	182,739	33229	33.17%	18.18%	17166	51.65%	9.39%
1911	214,480	34331	3.31%	16%	8241 (4)	-	-
1916	214,480	42071	22.54%	19.61%	18380	43.68%	8.56%
1921	244,887	49109	16.72%	20.05%	- (5)	-	-
1922-23	244,887 (6)	49109	2000 (7)	20.05%			
1925 (8)	244,887	45342	-7.67%	18.51%	29966	66.08%	12.23%
1930	283,721 (9)	49831	9.90%	17.40%	26024	52.70%	9.17%

* Ο πίνακας συμπληρώθηκε με βάση στοιχεία από τις απογραφές πληθυσμού (1881, 1891, 1901, 1911, 1921 και 1931) και των Cyprus Blue Books.

1. Οι εγγεγραμμένοι ψηφοφόροι καταγράφονταν με βάση το κριτήριο καταβολής ενός από τους τρεις φόρους *vergi*.
2. Ψηφοφορία διεξήχθη μόνο στη μία από τις τρεις εκλογικές περιφέρειες (Λευκωσία - Κερύνεια). Στις άλλες δύο οι υποψήφιοι ήταν όσες και οι θέσεις ή λιγότεροι.
3. Ψηφοφορία διεξήχθη μόνο στη μία από τις τρεις εκλογικές περιφέρειες (Λάρνακα – Αμμόχωστο). Στις άλλες δύο οι υποψήφιοι ήταν όσες και οι θέσεις ή λιγότεροι.
4. Ψηφοφορία διεξήχθη μόνο στις δύο από τις τρεις εκλογικές περιφέρειες. Δεν διεξήχθη στη Λεμεσό – Πάφο όπου ο αριθμός των υποψηφίων ήταν όσες και οι θέσεις.
5. Δεν έγινε ψηφοφορία σε καμιά εκλογική περιφέρεια.
6. Τον Δεκέμβριο του 1922 και τον Ιανουάριο του 1923 έγιναν συμπληρωματικές εκλογές για να καλυφθούν οι θέσεις των Ελληνοκυπρίων μελών του Νομοθετικού Συμβουλίου που απείχαν των εκλογών.
7. Τον αριθμό αυτό δίνει ο πολιτευτής Σπ. Αραούζος στο υπόμνημα που έδωσε στον Υπουργό Αποικιών της Βρετανίας εκ μέρους του Εθνικού Συμβουλίου το 1923.
8. Οι εκλογές αυτές ήταν οι πρώτες που διεξήχθησαν με το νέο Σύνταγμα της Κύπρου ως αποικίας σύμφωνα με το οποίο οι έδρες των Ελληνοκυπρίων μελών του Νομοθετικού Συμβουλίου αυξήθηκαν σε δώδεκα και οι εκλογικές περιφέρειες αυξήθηκαν επίσης σε δώδεκα, από τρεις.
9. Ο αριθμός αυτός είναι με βάση την απογραφή του 1931.

Το 1882 υπήρχαν 58.916 άρρενες που κατέβαλαν το φόρο *vergi*. Μόνο, όμως, 21.703 από αυτούς εγγράφηκαν ως ψηφοφόροι για τις πρώτες γενικές εκλογές του Μαΐου 1883, ένα ποσοστό δηλαδή 35.8%, και από αυτούς μόνο οι 9.172 ψήφισαν. Σε ένα συνολικό πληθυσμό 137.631 Ελληνοκυπρίων κατοίκων (απογραφή 1881), το ποσοστό του εγγεγραμμένου εκλογικού σώματος ανερχόταν μόνο στο 15.31%, ενώ αυτοί που ψήφισαν αποτελούσαν μόνο το 43.52% των εγγεγραμμένων ψηφοφόρων και το 6.66% του συνολικού πληθυσμού των Ελληνοκυπρίων.⁷⁸ Μέχρι τις δεύτερες γενικές εκλογές, το 1886, ο αριθμός των εγγεγραμμένων μειώθηκε στους 15.408, μια μείωση περίπου 37%. Μείωση υπήρξε και στους ψηφίσαντες, αποτέλεσμα του γεγονότος ότι σε δύο εκλογικές περιφέρειες (Λάρνακα-Αμμόχωστο και Λεμεσό-Πάφο) οι υποψήφιοι ήταν ίσοι ή λιγότεροι των εδρών.⁷⁹ Το φαινόμενο της μείωσης του αριθμού των εγγεγραμμένων ψηφοφόρων παρουσιάστηκε και στις εκλογές του 1891. Ο αριθμός των εγγεγραμμένων Ελληνοκυπρίων ψηφοφόρων μειώθηκε περαιτέρω, στους 10.029, μια μείωση της τάξης του 35% σε σχέση με τα ποσοστά του 1886 και 52% με αυτά του 1883. Σε ένα συνολικό πληθυσμό 209.286 Ελληνοκυπρίων κατοίκων (απογραφή 1891) το ποσοστό του εγγεγραμμένου εκλογικού σώματος ανερχόταν μόνο στο 5.84%. Παρατηρούμε δηλαδή, το φαινόμενο, ο πληθυσμός να αυξάνεται σταθερά αλλά ο αριθμός των εγγεγραμμένων ψηφοφόρων να μειώνεται.

Η μείωση οφειλόταν σε τρεις, κυρίως, παράγοντες: στην απουσία παραδόσεων εκλογικής πολιτικής ανάμεσα στους Κυπρίους, στην ανυπαρξία σημαντικών θεμάτων αντιπαράθεσης που θα κινητοποιούσαν τους ψηφοφόρους και τέλος, στο εκλογικό σύστημα που υιοθετήθηκε με τη σύνδεση του εκλογικού δικαιώματος με περιουσιακά κριτήρια. Οι Κύπριοι δεν είχαν ενώπιον τους ουσιαστικές εναλλακτικές επιλογές και το χαμηλό μορφωτικό επίπεδο δεν επέτρεπε εύκολη κατανόηση του συστήματος και πώς αυτό θα επηρέαζε τη μελλοντική πολιτική και προσωπική τους ζωή.

Η πρώτη φορά που παρατηρήθηκε ένταση σε προεκλογικό αγώνα ήταν στις εκλογές του 1891, όταν ένας βρετανός αξιωματούχος, ο Arthur Young, υπέβαλε υποψηφιότητα στην Αμμόχωστο απειλώντας να πάρει μια θέση από τις εννέα των Ελλήνων. Η υποψηφιότητα προκάλεσε την αντίδραση των Ελληνοκυπρίων οι οποίοι καταπολέμησαν την υποψηφιότητα του με κάθε μέσο. Οι Ιεράρχες είχαν εμπλακεί και αυτοί στην εκλογική διαδικασία παροτρύνοντας τον κόσμο να ψηφίσει υπέρ των Ελληνοκυπρίων υποψηφίων. Έγιναν συσκέψεις σε όλες τις πόλεις και εκδόθηκαν ανακοινώσεις εναντίον της υποψηφιότητας του, ένδειξη της πεποίθησης ότι ο κοινός εχθρός ενώνει. Τελικά, ο Young έχασε τις εκλογές, προσέβαλε όμως το αποτέλεσμα στο δικαστήριο, κατηγορώντας τον

⁷⁸ Cyprus Blue Book 1883-84, σ. 125.

⁷⁹ Cyprus Blue Book 1886-87, σσ. 100-101.

Μητροπολίτη Κιτίου και τον Αρχιμανδρίτη Φιλόθεο για ψηφοθηρία υπέρ των Αχ. Λιασιδή και Γ. Σιακαλλή. Το δικαστήριο τον δικαίωσε και επέβαλε πρόστιμο 25 και 50 λιρών αντίστοιχα στους δύο ιεράρχες.⁸⁰ Πέραν από την αντίδραση στην υποψηφιότητα του βρετανού αξιωματούχου, οι εκλογές αυτές ήταν και οι πρώτες στις οποίες οι υποψήφιοι ένιωσαν την ανάγκη δημιουργίας συνδυασμών και διεξαγωγής προεκλογικής εκστρατείας, ως αποτέλεσμα της άφιξης νέων επιστημόνων και διεκδίκησης βουλευτικών εδρών ενάντια στους παραδοσιακούς υποψήφιους και πολιτευτές.⁸¹ Οι συνδυασμοί αυτοί, βέβαια, ήταν απλώς συμφωνίες αλληλοϋποστήριξης μεταξύ κάποιων εκ των υποψηφίων χωρίς να υπάρχουν ομοιόμορφα και συγκεκριμένα εκλογικά προγράμματα. Στις εκλογές αυτές ο αριθμός των εγγεγραμμένων ψηφοφόρων αυξήθηκε κατά 2.000 περίπου, ή 20%, σε σχέση με τις προηγούμενες εκλογές, στο σύνολο του πληθυσμού, όμως, το εγγεγραμμένο εκλογικό σώμα ήταν μόνο 6.32%.

Στις εκλογές του 1896 η εκλογική διαδικασία στην Κύπρο διεξήχθη για πρώτη φορά σε έστω και ήπιο ιδεολογικό περιεχόμενο, γεγονός που αντικατοπτρίστηκε και στη συμμετοχή. Ήταν η πρώτη φορά που ο αριθμός των εγγεγραμμένων ψηφοφόρων αυξήθηκε από 10.029 το 1891 σε 12.093 το 1896, μια αύξηση της τάξης του 20.58%.⁸² Αυτή η αύξηση μπορεί να ειπωθεί ως ένας δείκτης αύξησης της πολιτικής επίγνωσης (awareness) και του αυξημένου ενδιαφέροντος για τις εκλογές και οφειλόταν στην επίδραση του υπό διαμόρφωση εθνικού κινήματος.⁸³ Οι επόμενες εκλογές καταδεικνύουν σκαμπανεβάσματα στα ποσοστά συμμετοχής, τα οποία επηρεάζονταν από την πορεία του εθνικού ζητήματος. Το ενωτικό αίτημα είχε αρχίσει να αποτελεί το βαρόμετρο των εκλογικών διακυβευμάτων, συμπεριλαμβανομένης της συμμετοχής.

Οι εκλογές του 1901 ήταν οι πιο οργανωμένες και συγκρουσιακές μέχρι τότε, καθώς ήταν και οι πρώτες που διεξήχθησαν με φόντο το αρχιεπισκοπικό ζήτημα. Οι δύο αντιμαχόμενες ομάδες σχημάτισαν οργανωτικές μορφές επαφής με τον πληθυσμό που επεκτάθηκαν σε ολόκληρη την Κύπρο. Οι δύο αυτές παρατάξεις, η κιτιακή και η κυρηνειακή, κυριάρχησαν στην πολιτική αντιπαράθεση για μια δεκαετία και υπέβαλλαν ξεχωριστούς συνδυασμούς στις εκλογές, κάτι για το οποίο μερίδα του Τύπου εξέφραζε τη λύπη της.⁸⁴ Αυτό επηρέασε σημαντικά και το εκλογικό σώμα αφού για τις εκλογές εγγράφηκαν στους εκλογικούς

⁸⁰ Βλ. Hill, *History of Cyprus*, ό.π., σσ. 441-442· *Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια*, Τόμος Ε', ό.π., σ. 10· Καταλάνος, *Ζήνων*, ό.π., σσ. 80-82.

⁸¹ Βλ. Παπαδημήτρης, *Εγκυκλοπαίδεια*, Τόμος Γ, ό.π., σ. 136.

⁸² Cyprus Blue Book 1900-01, σ. 99.

⁸³ Βλ. Καταλάνος, *Ζήνων*, ό.π., σσ. 114-115.

⁸⁴ «Οι βουλευτικά εκλογαί: το ναυάγιον των διαπραγματεύσεων», *Ελευθερία*, 29 Σεπτεμβρίου 1906, σ. 2.

καταλόγους 24.952 ψηφοφόροι⁸⁵ μια αύξηση, δηλαδή, της τάξης του 106%. Από τους εγγεγραμμένους ψηφοφόρους προσήλθαν στις κάλπες οι 17.816, ή ποσοστό 71%.

Στις εκλογές του 1906 συνεχίστηκε το φαινόμενο του υπεράριθμου των υποψηφίων έναντι του αριθμού των θέσεων προς πλήρωση, γεγονός που αποδεικνύει ότι, τουλάχιστον, για τα ανώτερα στρώματα της αστικής τάξης είχε αρχίσει να αποκτά σημασία η πολιτική διαδικασία. Υπέβαλαν υποψηφιότητα συνολικά δεκαέξι άτομα για τις εννέα θέσεις.⁸⁶ Σε σχέση με το εκλογικό σώμα αυτό ανήλθε στις 33.229 άτομα (αύξηση 33.17%), εκ των οποίων ψήφισαν οι 17.166 ή ποσοστό 51% επί των εγγεγραμμένων ψηφοφόρων. Το ποσοστό, όμως, του εκλογικού σώματος επί του συνολικού ελληνοκυπριακού πληθυσμού αυξήθηκε μεν, εξακολουθούσε να είναι πολύ χαμηλό δε, στο 18% περίπου.⁸⁷

Μετά την επίλυση του Αρχιεπισκοπικού, που είχε συμβάλει σε ένα πιο ιδεολογικοποιημένο πλαίσιο διεξαγωγής των εκλογικών αναμετρήσεων στην Κύπρο, οι δύο παρατάξεις έθεσαν στο περιθώριο τις διαφορές τους και οι εκλογές του 1911 διεξήχθησαν σε ένα ηπιότερο κλίμα. Κάτω από αυτές τις συνθήκες (υποψήφιοι αποσύρθηκαν για να αποφευχθούν οι εκλογές) ήταν φυσιολογικό η πολιτική διαδικασία να επιστρέψει σε μια πιο πελατειακή και αποιδεολογικοποιημένη μορφή.⁸⁸ Ενδεικτικό είναι ότι στις εκλογές για το Νομοθετικό του 1911 ο αριθμός των Ελλήνων ψηφοφόρων ανερχόταν στην επαρχία Λευκωσίας - Κερύνειας στους 13.223, από τους οποίους ψήφισαν μόνο 3.601 άτομα, ένα ποσοστό δηλαδή 26%, σε αντίθεση με 66% στις αντίστοιχες εκλογές του 1906.⁸⁹ Το 1911 ο ελληνοκυπριακός πληθυσμός ανερχόταν στις 214.480 και δικαίωμα ψήφου είχαν συνολικά 34.331 άτομα,⁹⁰ δηλαδή ποσοστό 16%, ενώ, η αύξηση του εκλογικού σώματος σε σχέση με τις εκλογές του 1906 ήταν μόνο 3.66%.

Αυτή η αυξομείωση στο ενδιαφέρον της κοινής γνώμης εκφράστηκε και στις δημοτικές εκλογές. Σε αυτές του 1908, που ακόμη υφίστατο το Αρχιεπισκοπικό, τις έξι θέσεις χριστιανών δημοτικών συμβούλων στη Λευκωσία διεκδικούσαν δώδεκα υποψήφιοι σε δύο συνδυασμούς και οι εκλογές διέλαβαν κομματικό χαρακτήρα, όπως αναφερόταν χαρακτηριστικά στον τύπο. Από τους 1.046 ψηφοφόρους ψήφισαν τελικά οι 866.⁹¹ Στις δημοτικές του 1911 δικαίωμα ψήφου είχαν 1.298 ψηφοφόροι από τους οποίους

⁸⁵ Cyprus Blue Book 1903-04, σσ. 90-91.

⁸⁶ Βλ. Παπαδημήτρης, *Εγκυκλοπαίδεια*, Τόμος Γ, ό.π., σσ. 156, 172

⁸⁷ Cyprus Blue Book 1908-09, σσ. 98-99· «Οι εκλογείς των επαρχιών Λεμεσού-Πάφου», *Ελευθερία*, 1 Σεπτεμβρίου 1906, σ. 2· «Τα αποτελέσματα των βουλευτικών εκλογών», *Ελευθερία*, 13 Οκτωβρίου 1906, σ. 2· «Αι βουλευτικά εκλογαί: καθυστερήσαντα αποτελέσματα», *Ελευθερία*, 20 Οκτωβρίου 1906, σ. 2.

⁸⁸ Βλ. Katsiaounis, «Change», ό.π., σ. 238.

⁸⁹ *Ελευθερία*, 2 Σεπτεμβρίου 1911, σ. 2. «Τα αποτελέσματα των βουλευτικών εκλογών», *Ελευθερία*, 6 Οκτωβρίου 1911, σ. 2.

⁹⁰ Cyprus Blue Book 1911-12, σσ. 104-105.

⁹¹ «Αι δημοτικά εκλογαί», *Ελευθερία*, 22 Φεβρουαρίου 1908, σ. 1. «Αι δημοτικά εκλογαί», *Ελευθερία*, 21 Μαρτίου 1908, σ. 2. «Αι εκλογαί δημοτικών συμβούλων», *Ελευθερία*, 28 Μαρτίου 1908, σ. 2.

ψήφισαν οι 985.⁹² Στις δημοκρατικές του 1914, όμως, το ενδιαφέρον των ψηφοφόρων ήταν πολύ περιορισμένο και δεν χρειάστηκε, σχεδόν, προεκλογικός αγώνας. Ενδεικτικά, στη Λευκωσία, παρόλο που υποβλήθηκαν δώδεκα υποψηφιότητες για τις επτά θέσεις των Ελλήνων δημοτικών συμβούλων, οι τρεις αποσύρθηκαν έγκαιρα και οι δύο λίγο αργότερα, με αποτέλεσμα να ψηφίσουν μόνο 4 ψηφοφόροι και οι 7 υποψήφιοι.⁹³

Στις εκλογές του Νομοθετικού Συμβουλίου του 1916 σημειώθηκε αλλαγή προσώπων, αφού ορισμένοι από τους «παλαιοπολιτικούς» αποσύρθηκαν προς όφελος νεότερων (σε μερικές περιπτώσεις συγγενών τους), οι οποίοι διεκδικούσαν εκλογή με αίτημα την Ένωση. Στις εκλογές αυτές παρατηρήθηκε μια μικρή αύξηση της συμμετοχής η οποία συνολικά έφτασε στους 18.380 ψηφοφόρους και στα τρία εκλογικά διαμερίσματα.⁹⁴ Το εκλογικό σώμα, όμως, ήταν αρκετά μεγαλύτερο αφού αυξήθηκε κατά 22.54% σε σχέση με τις προηγούμενες εκλογές και έφτασε στις 42.071 εγγεγραμμένους ψηφοφόρους που αντιστοιχούσαν στο 19.61% του συνολικού ελληνοκυπριακού πληθυσμού.⁹⁵ Στις εκλογές του 1921 επανεκλέγηκαν οι εθνικιστές βουλευτές χωρίς ανθυποψήφιους. Αυτοί, παραιτήθηκαν αμέσως σε ένδειξη διαμαρτυρίας για την στάση των Βρετανών στο ενωτικό αίτημα. Στις εκλογές αυτές δικαίωμα ψήφου είχαν συνολικά 49.109 άτομα.⁹⁶ Στις αναπληρωματικές εκλογές που προκηρύχθηκαν τον Δεκέμβριο του 1922,⁹⁷ η συμμετοχή κυμάνθηκε σε χαμηλά επίπεδα αντανακλώντας, έτσι, την επιτυχία της πολιτικής της αποχής που διακήρυξε η πολιτική ηγεσία των Ελληνοκυπρίων. Από τους 19.882 ψηφοφόρους του εκλογικού διαμερίσματος Λευκωσίας - Κερύνειας ψήφισαν μόνο 1.225, δηλαδή, μόνο το 6% και στο εκλογικό διαμέρισμα Λεμεσού – Πάφου επίσης το 6%.⁹⁸

Το 1925, σε πληθυσμό 244.887 Ελληνοκυπρίων κατοίκων, δικαίωμα ψήφου είχαν 45.342 άτομα ή ποσοστό 18.51% του πληθυσμού.⁹⁹ Το εκλογικό σώμα μετά από μια συνεχή περίοδο αύξησης κατέγραψε μείωση της τάξης του 7.67%. Οι εκλογές του 1925 ήταν οι πρώτες που διεξήχθησαν με βάση το νέο Σύνταγμα της Κύπρου στο οποίο οι έδρες των Ελληνοκυπρίων αυξήθηκαν από εννέα σε δώδεκα και οι εκλογικές περιφέρειες από τρεις, επίσης, σε δώδεκα. Μετατράπηκαν, έτσι, όλες οι περιφέρειες σε μονοεδρικές. Η τελευταία

⁹² «Αι εκλογαί δημοτικών συμβούλων εν Λευκωσία», *Ελευθερία*, 25 Μαρτίου 1911, σ. 2.

⁹³ Βλ. Παπαδημήτρης, *Εγκυκλοπαίδεια*, Τόμος Δ, ό.π., σσ. 214, 219, 369.

⁹⁴ «Τα αποτελέσματα των βουλευτικών εκλογών», *Ελευθερία*, 21 Οκτωβρίου 1916, σ. 3.

⁹⁵ *Cyprus Blue Book 1916-17*, σσ. 106-107. Βλ. επίσης «Οι ψηφοφόροι δια τα βουλευτικά», *Ελευθερία*, 16 Σεπτεμβρίου 1916, σ. 4.

⁹⁶ «Οι ψηφοφόροι για τις εκλογές», *Ελευθερία*, 8 Οκτωβρίου 1921, σ. 2. Σύμφωνα με το δημοσίευμα οι ψηφοφόροι ανέρχονταν σε 49.109: στο εκλογικό διαμέρισμα Λευκωσίας – Κερύνειας 19.882, στο εκλογικό διαμέρισμα Λάρνακας – Αμμοχώστου 14.385 και στο εκλογικό διαμέρισμα Λεμεσού – Πάφου 14.842.

⁹⁷ *Ελευθερία*, 13 Δεκεμβρίου 1922, σ. 3.

⁹⁸ «Αι βουλευτικά εκλογαί», *Ελευθερία*, 13 Ιανουαρίου 1923, σ. 2. Δεν δίνονται στοιχεία για το εκλογικό διαμέρισμα Λάρνακας-Αμμοχώστου.

⁹⁹ *Cyprus Blue Book 1926*, σ. 95.

εκλογική διαδικασία στην Κύπρο την περίοδο που εξετάζουμε, έλαβε χώρα τον Οκτώβριο του 1930. Στις εκλογές αυτές το εκλογικό σώμα αυξήθηκε και πάλι στους 49.831 εγγεγραμμένους ψηφοφόρους (αύξηση 9.90%) εκ των οποίων, όμως, προσήλθαν στις κάλπες μόνο οι μισοί (26.024 ή 52.7%) Το συνολικό ποσοστό του εκλογικού σώματος στο συνολικό πληθυσμό αποτελούσε μόνο το 17.40%.¹⁰⁰

Σε ολόκληρη την περίοδο ύπαρξης του Νομοθετικού Συμβουλίου το ποσοστό του εκλογικού σώματος δεν υπερέβηκε σε καμιά περίπτωση το 20%, ένα πολύ χαμηλό ποσοστό, ενώ, ακόμα χαμηλότερο ήταν το ποσοστό των ψηφοφόρων που ασκούσαν το εκλογικό τους δικαίωμα, το οποίο παρέμενε σταθερά κάτω από το 10% επί του συνολικού πληθυσμού (με μια μόνο εξαίρεση, το 1916). Αυτό καταδεικνύει ένα σημαντικό γνώρισμα της πολιτικής ζωής στην Κύπρο, την ύπαρξη δηλαδή ενός πολύ μικρού ποσοστού ατόμων που λειτουργούσαν ως εκφραστές του συνόλου του πληθυσμού λόγω των περιοριστικών προνοιών της εκλογικής νομοθεσίας και της αδιαφορίας. Η πολιτική ζωή στην Κύπρο περιστρεφόταν, όπως έχει υποδειχθεί και σε άλλα σημεία της διατριβής, γύρω από ένα κύκλο πολιτικών οικογενειών και παραγόντων που διαιώνιζαν τη παρουσία τους λόγω των δομικών περιορισμών που χαρακτήριζαν το σύστημα πολιτικής αντιπροσώπευσης.

Η αποτίμηση των πιο πάνω στοιχείων καταδεικνύει μια σταδιακή ισχυρή αύξηση του εκλογικού σώματος, ενώ η εκλογική συμμετοχή παρουσιάζει αυξομειώσεις. Η διαδικασία της εκλογικής απόφασης έφερνε τον ψηφοφόρο αντιμέτωπο με επιρροές από τον Τύπο, τον ταύτιζε με πολιτικές συλλογικότητες, όπως έγινε στο Αρχιεπισκοπικό που θα εξετάσουμε στο επόμενο κεφάλαιο, του δημιουργούσε αντιλήψεις για τις ιδεολογίες και τα συμφέροντα που εξέφραζαν και εκπροσωπούσαν οι πολιτικοί δρώντες. Ο ψηφοφόρος ερχόταν, επίσης, αντιμέτωπος με τις διάφορες μορφές δημόσιας συμμετοχής σε συγκρούσεις που αφορούσαν διαφορές σε κομματικά και πολιτικά ζητήματα. Η περιορισμένη, έστω, διεύρυνση του εκλογικού δικαιώματος έκανε εφικτή την κινητοποίηση μέρους των κατώτερων τάξεων και των οικονομικά εξαρτημένων στρωμάτων και δημιούργησε προϋποθέσεις για ανάπτυξη νέων καναλιών επιρροής στους ψηφοφόρους. Παρόλα αυτά, οι πολιτικοί θεσμοί και η εκλογική διαδικασία διέπονταν από ολιγαρχικά χαρακτηριστικά και η αποτελεσματική συμμετοχή των μαζών ήταν ακόμα ανέφικτη.

Οι διαφορές της προσέλευσης στην κάλπη μπορούν να ερμηνευθούν με όρους κόστους της συμμετοχής για τον κάθε μεμονωμένο ψηφοφόρο, καθώς και με βάση τα κίνητρα που προσφέρονται και στις πιέσεις που ασκούσαν για το ξεπέρασμα του κόστους αυτού. Το

---

¹⁰⁰ Cyprus Blue Book 1930, σ. 107.

κόστος συμμετοχής ερμηνεύεται με βάση παραμέτρους, όπως η απόσταση από το εκλογικό κέντρο, η δυσκολία πρόσβασης σε αυτό, η πιθανότητα απουσίας από την κοινότητα την μέρα των εκλογών, κτλ. Τα κίνητρα και οι πιέσεις αφορούσαν στους τρόπους και στις μεθόδους με τις οποίες οι ψηφοφόροι παρακινούνταν να προσέλθουν στις κάλπες: πολιτική κινητοποίηση, δωροδοκίες, απειλές απόλυσης, υποσχέσεις εργοδότησης από τους διάφορους πολιτευτές, κτλ.

Η συμμετοχή στις εκλογές έχει, όπως υποδείχθηκε, ταξικές αναφορές. Συχνά αυτοί που υφίστανται την πιο έντονη οικονομική δυσφορία, όπως οι φτωχοί εργάτες, οι άνεργοι και οι χωρικοί, έχουν το χαμηλότερο ποσοστό προσέλευσης. Αν και αυτό μπορεί να προκύπτει από την ανικανότητα των συγκεκριμένων ομάδων να βρουν ένα κόμμα ή οργάνωση που να εκπροσωπεί τα συμφέροντά τους, το γεγονός ότι η συμμετοχή τους στη ψηφοφορία θα επέκτεινε τα δικαιώματά τους και θα προστάτευε τα συμφέροντά τους δεν ήταν αρκετό, ώστε να αυξηθεί αισθητά η συμμετοχή τους. Μολονότι τα άτομα δεν συνειδητοποιούσαν, ακόμη, το προσωπικό τους συμφέρον στην εκλογική διαδικασία, πολλές φορές παρακινούνταν να ψηφίσουν λόγω κοινωνικών πιέσεων και αισθημάτων κοινωνικής υποχρέωσης, με αποτέλεσμα η ψήφος τους να είναι ασύμβατη με τα συμφέροντά τους. Οι δυσκολίες στην κοινωνική αντίληψη και την επικοινωνία παρέχουν μερική εξήγηση για αυτές τις περιπτώσεις. Όταν το ποσοστό ψήφου είναι χαμηλό, αυτό σημαίνει ότι οι οικονομικά και κοινωνικά μειονεκτούσες κοινωνικές ομάδες, υποαντιπροσωπεύονται στα σώματα. Η έλλειψη συμμετοχής και αντιπροσώπευσης αντικατοπτρίζει, επίσης, και έλλειψη αποτελεσματικής απόλαυσης πολιτικών δικαιωμάτων και, συνεπώς, μειωμένη αφοσίωση στο πολιτικό σύστημα.¹⁰¹

Η πολιτική και εκλογική συμπεριφορά των Κυπρίων καθοριζόταν τόσο από βραχυπρόθεσμους όσο και από μακροπρόθεσμους παράγοντες. Ως τέτοιοι μπορούν να αναφερθούν: η κατάσταση της οικονομίας στην εκάστοτε εκλογική αναμέτρηση, η προσωπικότητα των υποψηφίων βουλευτών και οι σχέσεις που είχε το εκλογικό σώμα μαζί τους τόσο σε κοινωνικό όσο και οικονομικό επίπεδο, το ευρύτερο πολιτικό περιβάλλον όπως καθοριζόταν σε μεγάλο βαθμό από την πορεία του ενωτικού ζητήματος, οι εσωτερικές συγκρούσεις και διαιρέσεις της ελληνοκυπριακής κοινότητας, όπως κατέδειξε η αυξημένη συμμετοχή στην περίοδο του αρχιεπισκοπικού ζητήματος και η ύφεση που ακολούθησε την επίλυση του, καθώς και ο ρόλος των εφημερίδων ο οποίος άρχισε να γίνεται καταλυτικός. Τα κατώτερα στρώματα δεν ακολουθούσαν την κοινωνική τους θέση σε σχέση με την εκλογική τους συμπεριφορά και, πολλές φορές, οι ατομικές επιλογές

---

¹⁰¹ Βλ. Lipset, *Political Man*, ό.π., σσ. 196, 208, 227.

διαμορφώνονταν υπό το καθεστώς διαδικασιών ιδεολογικής και οικονομικής χειραγώγησης και ελέγχου.

7.6 Η ατελής πολιτική ενσωμάτωση¹⁰²

Η πολιτικοποίηση και η συμμετοχή στις εκλογές, όμως, δεν είναι ισοδύναμη με την πολιτική ενσωμάτωση, αφού η τελευταία προϋποθέτει τη γενική θέληση μιας κοινωνίας να προσφέρει πλήρη πολιτικό συνεταιρισμό σε όλους τους πολίτες χωρίς εξαιρέσεις.¹⁰³ Το ζήτημα της πολιτικής ενσωμάτωσης των διάφορων στρωμάτων της κοινωνίας, τα οποία οι δεδομένες κοινωνικοπολιτικές ρυθμίσεις απέκλειαν από την πολιτική διαδικασία και συμμετοχή, είναι συνδεδεμένο με την ανάπτυξη των κοινωνικοοικονομικών σχέσεων, την ανάπτυξη ευρύτερων αφοσιώσεων (loyalties) και δεσμών πίστης, όπως το έθνος, και η εμφάνιση σύγχρονων κοινωνικών και πολιτικών οργανισμών.

*«Η ρήξη των προυπάρχουσων δεσμών συγγένειας σηματοδοτεί την άνοδο των σύγχρονων κοινωνικών και πολιτικών οργανισμών, οι οποίοι εξυπηρετούν και ως φορείς ενσωμάτωσης διάφορων εθνικών και τοπικών ομάδων στο σύστημα. Καθώς η πολιτική ανάπτυξη προχωρεί, οι νέοι θεσμοί που δημιουργούνται τείνουν να υπερκεράσουν ή να συμπληρώσουν τα κανάλια επιρροής που προϋπήρχαν βάσει της συγγένειας και της οικογένειας».*¹⁰⁴

Η διάχυση των πολιτικών, κοινωνικών και αστικών δικαιωμάτων στις μάζες οδηγεί και στην ενσωμάτωση τους στον εθνικό πολιτικό κορμό. Στις κοινωνίες της «ύστερης ανάπτυξης», η διαδικασία επέκτασης και διάχυσης των δικαιωμάτων αυτών ήταν άνιση και περιορισμένη και οι λαϊκές μάζες αφέθηκαν χωρίς βασικά δικαιώματα που θα τους διασφάλιζαν συμμετοχή στη διανομή της πολιτικής ισχύος και του εθνικού πλούτου. Σε αυτές τις κοινωνίες, μια από τις μορφές πολιτικής ένταξης των κατώτερων στρωμάτων στο εθνικό πεδίο γίνεται μέσω των δικτύων πελατειακών σχέσεων, τα οποία βασίζονται σε προσωπικά δίκτυα προστασίας που ήλεγχαν αστοί πολιτευτές και στα οποία έγινε ήδη αναφορά. Τα δίκτυα αυτά τέμνουν τις οριζόντιες μορφές ένταξης και ενσωμάτωσης των λαϊκών στρωμάτων σε ταξική βάση, όπως είναι τα συνδικάτα και τα πολιτικά κόμματα που βασίζονται στην κοινή κοινωνική θέση των ατόμων. Μέσα από αυτή την πρακτική, τα πελατειακά δίκτυα μεταφέρονται μεν από παρελθοντικές πρακτικές αλλά βρίσκουν εφαρμογή και σε νεωτερικά περιβάλλοντα δε, λόγω των διαρθρωτικών δυσκολιών στη

¹⁰² Ο αγγλικός όρος είναι integration.

¹⁰³ Βλ. Kirchheimer, «Transformation», ό.π., σ. 183.

¹⁰⁴ Βλ. Lemarchand and Legg, «Clientelism», ό.π. σσ. 154, 171. Ειδική αναφορά στις διάφορες οργανώσεις και στο ρόλο τους στην πτυχή της ενσωμάτωσης των μαζών που ήταν εκτός πολιτικής διαδικασίας θα γίνει στα επόμενα κεφάλαια.

θεσμοθέτηση διαδικασιών ενσωμάτωσης στις χώρες αυτές.¹⁰⁵ Η πολιτική συμμετοχή πραγματοποιείται, έτσι, μέσω της επέκτασης ήδη διαθέσιμων δικτύων και οργανώσεων πελατείας. Αυτή ήταν η περίπτωση της Ελλάδας, όπως σημειώνει ο Μουζέλης, η οποία σε μεγάλο βαθμό φαίνεται να ισχύει και στην Κύπρο κατά την περίοδο που εξετάζουμε. Επιπλέον, η πολιτισμική ένταξη των κατώτερων στρωμάτων προηγήθηκε της οικονομικής και πολιτικής, μέσω της ιδεολογίας του εθνικισμού, γεγονός που διευκόλυνε τη διαίωιση των πελατειακών δικτύων και το ρόλο τους ως μοχλών ενσωμάτωσης.

Διαδικασίες όπως η εισαγωγή πολιτικών θεσμών και αντιπροσωπευτικών μορφών διακυβέρνησης, το εκλογικό δικαίωμα των αρρένων, οι διάφορες οργανωτικές μορφές που αναπτύχθηκαν μέσα από την Εκκλησία, η διεκδίκηση του ενωτικού αιτήματος και των αιτημάτων της εργατικής τάξης, καθώς και η αστικοποίηση και η ανάπτυξη παγκύπριας αγοράς προϊόντων και υπηρεσιών, συνέβαλαν στη σταδιακή εισαγωγή των μαζών στην πολιτική διαδικασία και κατ' επέκταση στην ενσωμάτωση τους στο πολιτικό σύστημα.

Μέσα από αυτούς τους μηχανισμούς, το πολιτικό σύστημα οδηγείται στη μαζική πολιτικοποίηση κατά την οποία η μεγάλη μάζα του λαού συμμετέχει στις δημόσιες υποθέσεις. Δεν είναι τυχαίο που, ακριβώς σε αυτή την περίοδο, επεκτείνεται και εντατικοποιείται η ενσωμάτωση διαφόρων στρωμάτων στο κοινωνικό σύστημα που καθιερώθηκε και στην Κύπρο.¹⁰⁶ Βέβαια αυτή η θέση δεν πρέπει να υπερεκτιμάται. Με την εξαίρεση μικρού αριθμού βασικών θεμάτων που, συνήθως, περιλάμβαναν το ενωτικό, τον φόρο υποτελείας και τη διεύρυνση του Συντάγματος, τα εκλεγμένα μέλη εξέφραζαν από το βήμα της «Βουλής» τις προσωπικές τους απόψεις και ιδέες.¹⁰⁷ Οι παλιές κοινωνικές επιδράσεις εξακολουθούσαν να υφίστανται. Ως τέτοιες, μπορούν να καταγραφούν ο πλούτος, η Εκκλησία, το κύρος της κοινωνικής θέσης, η κοινωνική ιεραρχία και ο ταξικός διαχωρισμός, το επίπεδο εκπαίδευσης, τα υλικά συμφέροντα των διαφόρων προσώπων και τοπικών προκρίτων.

Η πολιτική ενσωμάτωση της μάζας των κατώτερων στρωμάτων δεν ολοκληρώθηκε ποτέ στην περίοδο που εξετάζουμε. Η μεγάλη πλειοψηφία δεν είχε αποκτήσει εκλογικό δικαίωμα και οι οργανώσεις τους ήταν υπανάπτυκτες. Ακόμα και για την αστική τάξη και τους εθνικιστές, όμως, η ενσωμάτωση δεν είχε ποτέ πραγματικά ολοκληρωθεί αφού, το ενωτικό αίτημα ήταν θεμελιωδώς ασυμβίβαστο με το καθεστώς αποικίας.

¹⁰⁵ Βλ. Mouzelis, «Modernity», ό.π., σσ. 226-227.

¹⁰⁶ Βλ. Προδρόμου, «Συμμετοχή», ό.π. σσ. 106, 125.

¹⁰⁷ Βλ. Γεωργαλλίδης, «Χαρακτήρας», ό.π. σ. 85.

Παράρτημα 1: ΣΥΝΤΟΜΑ ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΑ ΜΕΛΩΝ ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ 1883-1930¹⁰⁸

1. Αραδιπιώτης Γιώργος (1887-1963): Σπουδές νομικής στην Αθήνα. Διετέλεσε μέλος Δημοτικού Συμβουλίου Λάρνακας και της Επαρχιακής Εκπαιδευτικής Επιτροπής, Δήμαρχος Λάρνακας (1932-1944). Μέλος Νομοθετικού Συμβουλίου στα χρόνια 1930-31.
2. Αραούζος Σπύρος (1865-1924): Έμπορος και ναυτιλιακός πράκτορας. Δημοτικός Σύμβουλος και Δήμαρχος Λεμεσού, μέλος Εκτελεστικού Συμβουλίου. Μέλος Νομοθετικού Συμβουλίου στα χρόνια 1906-11.
3. Βοντιτσιάνος Ιωάννης (1855-1929): γεωργός. Αδελφός Περικλή Βοντιτσιάνου. Μέλος Επαρχιακής Εκπαιδευτικής Επιτροπής Λάρνακας. Μέλος Νομοθετικού Συμβουλίου στα χρόνια 1896-1906.
4. Βοντιτσιάνος Περικλής (1847-1913): γεωργός. Μέλος Νομοθετικού Συμβουλίου στα χρόνια 1890-91.
5. Γαλατόπουλος Χριστόδουλος (1902-1953): Σπουδές νομικής στην Αγγλία. Εκδότης εφημερίδων. Μέλος Νομοθετικού Συμβουλίου στα χρόνια 1930-31.
6. Ηγούμενος Κύκκου Γεράσιμος (1850-1911): Σπουδές στη θεολογική σχολή Χάλκης. Έφορος Ελληνικών Εκπαιδευτηρίων Λευκωσίας και μέλος της Επαρχιακής Εκπαιδευτικής Επιτροπής. Μέλος Νομοθετικού Συμβουλίου στα χρόνια 1891-1901.
7. Εμφιετζής Γιώργος (1879-1956): Σπουδές νομικής στην Αθήνα. Γαιοκτήμονας. Διετέλεσε μέλος του Δημοτικού Συμβουλίου Αμμοχώστου και Δήμαρχος από το 1916-1943. Μέλος Θρονικής Επιτροπής Αμμοχώστου και Επαρχιακής Εκπαιδευτικής Επιτροπής. Πρόεδρος και Διευθυντής Τράπεζας Αμμοχώστου. Μέλος Νομοθετικού Συμβουλίου στα χρόνια 1916-21, 1925-30.
8. Εμφιετζής Σωτήρης (1838-1894): πατέρας του Γιώργου Εμφιετζή. Έμπορος. Επίτροπος Ελληνικών Εκπαιδευτηρίων Αμμοχώστου και πρώτος Δήμαρχος της πόλης. Μέλος Νομοθετικού Συμβουλίου στα χρόνια 1886-87.
9. Ευρυβιάδης Οδυσσέας (1896-1956): εμπορικός υπάλληλος και δημοσιογράφος. Μέλος Εκπαιδευτικού Συμβουλίου και Γραμματέας Ελληνικών Εκπαιδευτηρίων Λάρνακας. Μέλος Νομοθετικού Συμβουλίου στα χρόνια 1922-24.
10. Ζαννέτος Φίλιος (1863-1933): σπουδές ιατρικής. Έφορος Ελληνικών Εκπαιδευτηρίων Λάρνακας, μέλος Επαρχιακής Εκπαιδευτικής Επιτροπής, μέλος Θρονικής Επιτροπής Μητρόπολης Κιτίου, Δημοτικός Σύμβουλος και Δήμαρχος Λάρνακας. Μέλος Νομοθετικού Συμβουλίου στα χρόνια 1901-04, 1916-21.
11. Ζήνων Ευγένιος (1876-1929): σπουδές νομικής στην Αθήνα. Έφορος Ελληνικών Εκπαιδευτηρίων Λεμεσού, διετέλεσε Δημοτικός Σύμβουλος Λεμεσού. Μέλος Νομοθετικού Συμβουλίου στα χρόνια 1911-21.
12. Ηλιάδης Ηλίας (1882-1947): Έμπορος και διευθυντής εργοστασίου καπνών. Έφορος Ελληνικών Εκπαιδευτηρίων Λεμεσού, μέλος Εκπαιδευτικού Συμβουλίου. Μέλος Νομοθετικού Συμβουλίου στα χρόνια 1922-25.
13. Θεοδότου Αντώνης (1859-1928): σπουδές ιατρικής σε Αθήνα και Παρίσι. Πρόεδρος Κυπριακού Συλλόγου Λευκωσίας, εκ των ιδρυτών του Ταμιευτηρίου Λευκωσίας (μετέπειτα Τράπεζα Κύπρου), πρόεδρος της Τράπεζας Κύπρου. Έφορος Ελληνικών Εκπαιδευτηρίων Λευκωσίας, μέλος Επαρχιακής Εκπαιδευτικής Επιτροπής και του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου, Δημοτικός Σύμβουλος και Δήμαρχος Λευκωσίας. Μέλος Νομοθετικού Συμβουλίου στα χρόνια 1906-11.
14. Θεοδότου Θεοφάνης (1863-1942): σπουδές πολιτικής επιστήμης και νομικής. Μέλος Εκτελεστικού Συμβουλίου, μέλος Εκπαιδευτικού Συμβουλίου, Έφορος Ελληνικών Εκπαιδευτηρίων Λευκωσίας, μέλος Επαρχιακής Εκπαιδευτικής Επιτροπής. Μέλος Νομοθετικού Συμβουλίου στα χρόνια 1896-21, 1930-31.
15. Ιασονίδης Ονούφριος (1846-1916): Σπουδές φιλολογίας στην Αθήνα και νομική στην Οξφόρδη. Μέλος Νομοθετικού Συμβουλίου στα χρόνια 1896-1901.
16. Ιωαννίδης Φαίδων (1888-1947): αδελφός Γεωργίου Χατζηπαύλου. Εμπορικές σπουδές και σπουδές νομικής στην Αθήνα. Έφορος Ελληνικών Εκπαιδευτηρίων Πάφου. Μέλος Νομοθετικού Συμβουλίου στα χρόνια 1925-30.
17. Κακογιάννης Παναγιώτης (1893-1980): σπουδές νομικής στις ΗΠΑ. Μέλος και Πρόεδρος Ελληνικών Εκπαιδευτηρίων Λευκωσίας, μέλος Εκτελεστικού Συμβουλίου και Συμβουλευτικού Σώματος μετά τα Οκτωβριανά. Μέλος Νομοθετικού Συμβουλίου στα χρόνια 1925-30.

¹⁰⁸ Τα στοιχεία έχουν ληφθεί, ως επί το πλείστον, από το βιβλίο του Κουδουνάρη Αριστείδη (1995), *Βιογραφικό Λεξικόν Κυπρίων, 1800-1920*, 3^η Έκδοση, Λευκωσία.

18. Καρεμφυλάκης Ιωάννης (1852-1905): σπουδές θεολογίας, φιλοσοφίας και νομικής στην Αθήνα. Πάρεδρος Δικαστής Πάφου, μέλος Δημοτικού Συμβουλίου Λεμεσού και Πρόεδρος του Αναγνωστηρίου Σαλαμής. Μέλος Νομοθετικού Συμβουλίου στα χρόνια 1886-91.
19. Κυριακίδης Ιωάννης (1850-1955): σπουδές νομικής στην Αθήνα. Δημοτικός Σύμβουλος Λεμεσού, Έφορος Ελληνικών Εκπαιδευτηρίων Λεμεσού, μέλος Επαρχιακής Εκπαιδευτικής Επιτροπής. Μέλος Νομοθετικού Συμβουλίου στα χρόνια 1891-1916.
20. Κυριακίδης Φειδίας (1896-1971): σπουδές νομικής στην Αθήνα και πολιτικές επιστήμες στη Γαλλία. Πρόεδρος Λαϊκής Συνεργατικής Ένωσης Λεμεσού, μέλος Δημοτικού Συμβουλίου, μέλος Επαρχιακής Εκπαιδευτικής Επιτροπής. Μέλος Νομοθετικού Συμβουλίου στα χρόνια 1930-31.
21. Κύριλλος Παπαδόπουλος Β' (1845-1916) (Μητροπολίτης Κιτίου και Αρχιεπίσκοπος Κύπρου): σπουδές θεολογίας στα Ιεροσόλυμα. Μέλος Νομοθετικού Συμβουλίου στα χρόνια 1889-1911.
22. Κωνσταντινίδης Ευστάθιος (1842-1913): αδερφός Πασχάλη Κωνσταντινίδη. Σπουδές φιλοσοφίας και φιλολογίας σε Αθήνα και Μόναχο. Διευθυντής Ελληνικής σχολής Λευκωσίας, Πρόεδρος Κυπριακού Συλλόγου. Μέλος Νομοθετικού Συμβουλίου στα χρόνια 1883-1891.
23. Κωνσταντινίδης Πασχάλης (1840-1937): σπουδές γαλλικής γλώσσας και δικηγόρος. Δημοτικός Σύμβουλος Λευκωσίας, Έφορος Ελληνικών Εκπαιδευτηρίων Λευκωσίας, μέλος Επαρχιακής Εκπαιδευτικής Επιτροπής, μέλος του Εκτελεστικού Συμβουλίου. Μέλος Νομοθετικού Συμβουλίου στα χρόνια 1883-1901, 1911-16.
24. Λανίτης Κλ. Νικόλαος (1872-1958): σπουδές νομικής στην Αθήνα και αγγλικής γλώσσας στο Λονδίνο. Πρόεδρος Δικηγορικού Συλλόγου Λεμεσού, μέλος Εκπαιδευτικού Συμβουλίου, Έφορος Ελληνικών Εκπαιδευτηρίων Λεμεσού. Μέλος Νομοθετικού Συμβουλίου στα χρόνια 1911-21, 1930-31.
25. Λιασιδής Αχιλλέας (1850-1924): μόρφωση λυκειακή. Έφορος Ελληνικών Εκπαιδευτηρίων Λευκωσίας, μέλος Επαρχιακής Εκπαιδευτικής Επιτροπής, μέλος του Εκτελεστικού Συμβουλίου, Δήμαρχος Λευκωσίας, εκδότης εφημερίδας *Πατρίς*. Μέλος Νομοθετικού Συμβουλίου στα χρόνια 1886-1901, 1911-16.
26. Λοΐζου Λούης (1877-1941): σπουδές νομικής στην Αθήνα, γαιοκτήμονας. Πρόεδρος Δικηγορικού Συλλόγου Αμμοχώστου, Δήμαρχος Αμμοχώστου, μέλος Επαρχιακής Εκπαιδευτικής Επιτροπής, Πρόεδρος Ελληνικών Εκπαιδευτηρίων Αμμοχώστου. Μέλος Νομοθετικού Συμβουλίου στα χρόνια 1906-21.
27. Μαληκίδης Γιώργος (1842-1911): σπουδές διδασκαλικής στην Αθήνα, Δικαστής επί Τουρκοκρατίας, Δημοτικός Σύμβουλος Λεμεσού, Έφορος Ελληνικών Εκπαιδευτηρίων Λεμεσού, μέλος Επαρχιακής Εκπαιδευτικής Επιτροπής, ιδρυτής και ισόβιος Πρόεδρος του Συλλόγου Ισότητας. Μέλος Νομοθετικού Συμβουλίου στα χρόνια 1883-90.
28. Μιχαηλίδης Μιχάλης (1866-1930): εμπορικές σπουδές σε Σμύρνη και Βηρυτό, έμπορος και γαιοκτήμονας. Δημοτικός Σύμβουλος και Δήμαρχος Λεμεσού, Έφορος Ελληνικών Εκπαιδευτηρίων Λεμεσού, μέλος Εκπαιδευτικού Συμβουλίου. Μέλος Νομοθετικού Συμβουλίου στα χρόνια 1888-91, 1925-30.
29. Μητροπολίτης Κιτίου Κυπριανός (1833-1886): σπουδές θεολογίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, δάσκαλος και σχολάρχης Ελληνικής Σχολής Λευκωσίας μέχρι την εκλογή του ως Μητροπολίτης. Μέλος Νομοθετικού Συμβουλίου στα χρόνια 1883-1886.
30. Μητροπολίτης Κιτίου Νικόδημος Μυλωνάς (1889-1937): σπουδές θεολογίας στα Ιεροσόλυμα και Αθήνα. Μέλος Νομοθετικού Συμβουλίου στα χρόνια 1925-31.
31. Νικολαΐδης Δημήτρης (1823-1888): σπουδές φιλολογίας στην Αθήνα. Διετέλεσε Διευθυντής του Σχολαρχείου Λεμεσού, μέλος Σχολικής Εφορίας της πόλης και πρόξενος της Ελλάδας στη Λεμεσό. Μέλος Νομοθετικού Συμβουλίου στα χρόνια 1883-88.
32. Νικολαΐδης Μιχάλης (1878-1963): σπουδές νομικής στην Αθήνα. Αντιδήμαρχος Λάρνακας, μέλος Εκπαιδευτικού Συμβουλίου, Έφορος Ελληνικών Εκπαιδευτηρίων και μέλος Επαρχιακής Εκπαιδευτικής Επιτροπής. Διετέλεσε συντάκτης και Διευθυντής εφημερίδων. Μέλος Νομοθετικού Συμβουλίου στα χρόνια 1906-11.
33. Νικολαΐδης Νεόφυτος (1872-1941): σπουδές νομικής στην Αθήνα. Αναπληρωτής Επαρχιακός Δικαστής και μεγαλέμπορος. Έφορος Ελληνικών Εκπαιδευτηρίων και μέλος Επαρχιακής Εκπαιδευτικής Επιτροπής Πάφου, μέλος Εκπαιδευτικού Συμβουλίου, μέλος Θρονικής Επιτροπής Μητρόπολης Πάφου, Δημοτικός Σύμβουλος και Δήμαρχος Πάφου. Διετέλεσε μέλος του Συμβουλευτικού Σώματος μετά τα Οκτωβριανά. Μέλος Νομοθετικού Συμβουλίου στα χρόνια 1916-21, 1928-30.
34. Οικονομίδης Ιωάννης (1864-1934): σπουδές νομικής στην Αθήνα. Διετέλεσε Δικαστής και Διευθυντής του Ταμειυτηρίου Λευκωσία (μετέπειτα Τράπεζα Κύπρου), ιδρυτής της πρώτης Αγροτικής Τράπεζας στο Λευκόνοικο, Έφορος Ελληνικών Εκπαιδευτηρίων Λευκωσίας,

- αντιπρόεδρος Εμπορικού Επιμελητηρίου, Πρόεδρος Συμβουλίου Ηλεκτρικής Εταιρίας. Μέλος Νομοθετικού Συμβουλίου στα χρόνια 1896-1901, 1911-16.
35. Παλαιολόγος Αριστοτέλης (1852-1915): δάσκαλος και δημοσιογράφος. Εκδότης εφημερίδας. Διετέλεσε Δικαστής σε διάφορες επαρχίες, Δημοτικός Σύμβουλος Λεμεσού, Πρόεδρος Ελληνικών Εκπαιδευτηρίων Λεμεσού, Πρόεδρος του Αναγνωστηρίου Ισότης. Μέλος Νομοθετικού Συμβουλίου στα χρόνια 1890-91, 1891-96.
  36. Πασχάλης Νεοπτόλεμος (1880-1946): υιός Πασχάλη Κωνσταντινίδη. Σπουδές νομικής στην Αθήνα και Λονδίνο. Διετέλεσε Γενικός Αντισταγματέας, μέλος Εκτελεστικού Συμβουλίου, Πρόεδρος Συμβουλίου Διευθέτησεως αγροτικών χρεών, Έφορος Ελληνικών Εκπαιδευτηρίων Λευκωσίας, μέλος Εκπαιδευτικού Συμβουλίου, Δημοτικός Σύμβουλος Λευκωσίας και μέλος Θρονικής Επιτροπείας Αρχιεπισκοπής. Μέλος Νομοθετικού Συμβουλίου στα χρόνια 1916-1921.
  37. Παυλίδης Γιώργος (1869-1940): Έμπορος. Διετέλεσε Δημοτικός Σύμβουλος Λεμεσού, Έφορος και Πρόεδρος Ελληνικών Εκπαιδευτηρίων και Πρόεδρος Λαϊκής Τράπεζας Λεμεσού. Μέλος Νομοθετικού Συμβουλίου το 1896.
  38. Παυλίδης Ιωάννης (1817-1901): σπουδές στην Μεγάλη του Γένους Σχολή στην Κωνσταντινούπολη και φιλολογία στην Αθήνα. Διευθυντής Ελληνικής Σχολής Λευκωσίας, μέλος Σχολικής Επιτροπής Λευκωσίας, Πρόεδρος Αναγνωστηρίου Ζήνων. Μέλος Νομοθετικού Συμβουλίου στα χρόνια 1884-85.
  39. Παυλίδης Στέλιος (1892-1968): συγγενής Χριστόδουλου Σώζου. Εμπορικές σπουδές στη Γαλλία και νομικής στο Λονδίνο. Διετέλεσε μέλος του Εκτελεστικού Συμβουλίου και του Συμβουλευτικού Σώματος μετά τα Οκτωβριανά, Δικηγόρος του στέμματος και Γενικός Εισαγγελέας. Μέλος Νομοθετικού Συμβουλίου στα χρόνια 1925-27.
  40. Περισιάνης Θεόδωρος (1836-1891): σπουδές νομικής στο Παρίσι. Δικηγόρος και συνέταιρος του Πασχάλη Κωνσταντινίδη. Διορισμένο μέλος του Νομοθετικού Συμβουλίου στα χρόνια 1880-81. Διετέλεσε πρόξενος Γαλλίας και Πρόεδρος του Αναγνωστηρίου Κυπριακός Σύλλογος. Μέλος Νομοθετικού Συμβουλίου στα χρόνια 1883-86.
  41. Πιερίδης Δημήτρης (1811-1895): σπουδές αγγλικής φιλολογίας στην Αγγλία. Έμπορος. Υποπρόξενος Μεγάλης Βρετανίας στη Λάρνακα. Μέλος Νομοθετικού Συμβουλίου στα χρόνια 1884-85.
  42. Πιερίδης Ζήνων (1839-1911): υιός του Δημήτρη Πιερίδη. Μεγαλέμπορος και ναυτιλιακός πράκτορας. Δήμαρχος Λάρνακας προσωρινός Πρόξενος Μεγάλης Βρετανίας, Πρόξενος Σουηδίας και Γερμανίας. Μέλος Νομοθετικού Συμβουλίου στα χρόνια 1883-86.
  43. Πιερίδης Λουκής (1865-1933): υιός του Ζήνωνα Πιερίδη. Διετέλεσε δημόσιος υπάλληλος και μετά μεγαλέμπορος. Υπήρξε μέλος του Εκτελεστικού Συμβουλίου, Πρόξενος της Γερμανίας και της Σουηδίας και Πρόεδρος του Ταμειυτηρίου Λάρνακας. Μέλος Νομοθετικού Συμβουλίου στα χρόνια 1925-30.
  44. Ρωσιτίδης Γιώργος (1857-1943): σπουδές λογιστικής στο Λίβανο, επιχειρηματίας. Πρώτος Διευθυντής του Λαϊκού Ταμειυτηρίου Λεμεσού. Διετέλεσε Δημοτικός Σύμβουλος Λεμεσού. Μέλος Νομοθετικού Συμβουλίου στα χρόνια 1905-06.
  45. Ρωσιτίδης Κυριάκος (1881-1958): σπουδές διδασκαλικής και νομικής στην Αθήνα. Διετέλεσε μέλος της Θρονικής Επιτροπής Αμμοχώστου και εξέδιδε εφημερίδα. Μέλος Νομοθετικού Συμβουλίου στα χρόνια 1924, 1925-31.
  46. Ρώσος Νικόλαος (1839-1920): σπουδές νομικής στο Παρίσι. Διετέλεσε Δήμαρχος Λάρνακας, Πρόξενος Αυστροουγγαρίας και εξέδιδε εφημερίδα. Μέλος Νομοθετικού Συμβουλίου στα χρόνια 1886-91, 1891-1896, 1901-06.
  47. Σεβέρης Δημοσθένης (1879-1955): σπουδές νομικής στην Αθήνα, μεγαλέμπορος και κτηματίας. Έφορος Ελληνικών Εκπαιδευτηρίων Λευκωσίας, μέλος Επαρχιακής Εκπαιδευτικής Επιτροπής, μέλος του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου, μέλος Θρονικής Επιτροπής Αρχιεπισκοπής, Πρόεδρος Αναγνωστηρίου Αγάπη του Λαού. Μέλος Δ.Σ. Τράπεζας Κύπρου. Μέλος Νομοθετικού Συμβουλίου στα χρόνια 1916-21, 1928-31.
  48. Σιακαλλής Γιώργος (1859-1908): σπουδές ελληνικής και αγγλικής φιλολογίας σε Αθήνα και Λονδίνο και νομικής στη Γαλλία. Γαιοκτήμονας. Διετέλεσε Δήμαρχος Κερύνειας, μέλος του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου και εκδότης εφημερίδας. Μέλος Νομοθετικού Συμβουλίου στα χρόνια 1891-1906.
  49. Σιακαλλής Μιχάλης: δεν βρέθηκαν στοιχεία. Υπήρξε μέλος του Νομοθετικού Συμβουλίου το 1883.
  50. Σιακαλλής Μιλτιάδης (1864-1930): εξάδελφος του Γιώργου Σιακαλλή. Σπουδές νομικής στη Γαλλία. Διετέλεσε μέλος Επαρχιακής Εκπαιδευτικής Επιτροπής Αμμοχώστου, Έφορος Ελληνικών Εκπαιδευτηρίων και μέλος του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου. Μέλος Νομοθετικού Συμβουλίου το 1930-31.

51. Σταυρινάκης Σταύρος (1880-1948): σπουδές νομικής στην Αθήνα. Διετέλεσε Έφορος Ελληνικών Εκπαιδευτηρίων Λευκωσίας, μέλος του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου, του Εκτελεστικού Συμβουλίου και Δημοτικός Σύμβουλος Λευκωσίας. Μέλος Νομοθετικού Συμβουλίου στα χρόνια 1925-31.
52. Σώζος Χριστόδουλος (1872-1912): συγγενής της οικογένειας Χατζηπαύλου. Σπουδές νομικής στην Αθήνα. Διετέλεσε μέλος του Εκτελεστικού Συμβουλίου, Έφορος Ελληνικών Εκπαιδευτηρίων Λεμεσού, Δήμαρχος Λεμεσού, εκ των ιδρυτών του Λαϊκού Ταμιευτηρίου Λεμεσού. Μέλος Νομοθετικού Συμβουλίου στα χρόνια 1901-06, 1907-11.
53. Τριανταφυλλίδης Αντώνης (1890-1934): νυμφευμένος με την κόρη του Θεοφάνη Θεοδότου. Σπουδές νομικής στην Αθήνα. Διετέλεσε Έφορος Ελληνικών Εκπαιδευτηρίων Λευκωσίας, Δημοτικός Σύμβουλος Λευκωσίας, μέλος του Εκτελεστικού Συμβουλίου και μέλος του Συμβουλευτικού Σώματος μετά τα Οκτωβριανά. Μέλος Νομοθετικού Συμβουλίου στα χρόνια 1930-31.
54. Φιερός Χριστόδουλος (1865-1927): έμπορος. Διετέλεσε Δήμαρχος Κερύνειας και μέλος της Επαρχιακής Εκπαιδευτικής Επιτροπής. Μέλος Νομοθετικού Συμβουλίου στα χρόνια 1925-27.
55. Φραγκούδης Σωκράτης (1832-1911): έμπορος. Διετέλεσε Έφορος Ελληνικών Εκπαιδευτηρίων Λεμεσού, Δημοτικός Σύμβουλος και πρόξενος της Ιταλίας στη Λεμεσό. Μέλος Νομοθετικού Συμβουλίου στα χρόνια 1885-89, 1891-1901, 1902-05.
56. Χατζηιωάννου Ευάγγελος (1870-1944): σπουδές νομικής στην Αθήνα. Διετέλεσε Δημοτικός Σύμβουλος και Δήμαρχος Λάρνακας, Έφορος και Πρόεδρος Ελληνικών Εκπαιδευτηρίων Λάρνακας, μέλος του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου, Διευθυντής και συντάκτης εφημερίδας. Μέλος Νομοθετικού Συμβουλίου στα χρόνια 1906-16.
57. Χατζηπαύλου Γιώργος (1884-1967): διδάσκαλος και σπουδές νομικής στην Αθήνα. Ιδρυτής και Πρόεδρος του Πανεργατικού Συλλόγου, Δημοτικός Σύμβουλος Λευκωσίας, μέλος Επαρχιακής Εκπαιδευτικής Επιτροπής, Έφορος Ελληνικών Εκπαιδευτηρίων Λευκωσίας, μέλος του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου και συνιδρυτής του Λαϊκού Κόμματος. Μέλος Νομοθετικού Συμβουλίου στα χρόνια 1925-31.
58. Χατζηπαύλου Δημοσθένης (1845-1915): μεγαλέμπορος, ιδρυτής του ομώνυμου εργοστασίου οίνων. Διετέλεσε Δημοτικός Σύμβουλος και Δήμαρχος Λεμεσού, Έφορος και Πρόεδρος Ελληνικών Εκπαιδευτηρίων της πόλης. Μέλος Νομοθετικού Συμβουλίου στα χρόνια 1883-86.
59. Χατζηπροκόπη Χατζηευτύχιος (1878-1965): Κτηματίας και γεωργός. Διετέλεσε Κοινοτάρχης Δευτεράς και μέλος του Εκπαιδευτικού Συμβουλίου. Μέλος Νομοθετικού Συμβουλίου στα χρόνια 1923-30.
60. Ιωσήφ Τριανταφυλλίδης: ιερέας και δάσκαλος στο Μαρωνίτικο χωριό του Κορμακίτη.
61. Ιωάννης Κυριλλή: βοηθός επίσκοπος των Μαρωνιτών.

ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΔΙΑΙΡΕΣΕΙΣ: Η ΚΙΝΗΤΟΠΟΙΗΣΗ ΚΑΙ Η ΟΡΓΑΝΩΤΙΚΗ ΤΟΥΣ ΕΚΦΡΑΣΗ

Στα κεφάλαια που προηγήθηκαν, εξετάσαμε τις πτυχές εκείνες της εξέλιξης στην Κύπρο της περιόδου 1878-1931, που αφορούσαν στο κοινωνικό, οικονομικό, πολιτικό (θεσμικό) και ιδεολογικό περιβάλλον και που διευκόλυναν την εμφάνιση και ανάπτυξη οργανωμένης πολιτικής και κομματικής ζωής. Τα όσα ήδη αναφέρθηκαν μας επιτρέπουν να αναπτύξουμε περαιτέρω τη μελέτη, εντοπίζοντας το σχηματισμό διαιρετικών τομών και αντιπαραθέσεων που δημιούργησαν το παγκύπριο σύστημα των πρώτων οργανώσεων για εκλογική, ανταποικιακή και κοινωνική δράση, καθώς και να κατανοήσουμε τις συστοιχίες των ψηφοφόρων με συγκεκριμένες πολιτικές δυνάμεις. Στην έρευνα αυτή γίνεται διάκριση μεταξύ της Δεξιάς αστικής παράταξης και της Αριστερής εργατικής, στη βάση των παρατηρήσεων που σημειώθηκαν στο βιβλιογραφικό μέρος της διατριβής αυτής και που αφορούν στις διακριτές έννοιες που πρεσβεύουν ιστορικά οι δύο παρατάξεις, βάσει των κοινωνικών ομάδων, τάξεων και στρωμάτων που εκπροσωπούν παραδοσιακά και βάσει των οργανωτικών προτύπων που υιοθετούν.

Ορισμένα σημεία του θεωρητικού πλαισίου μάς ενδιαφέρουν ιδιαίτερα εδώ: πρώτον, η συσχέτιση της θεωρίας των Lipset και Rokkan για τις διαιρετικές τομές και η έκφρασή τους σε κομματικές συστοιχίες μέσω του πολιτικού υποκειμένου, δηλαδή της οργανωτικής δράσης ενός κόμματος ή οργάνωσης. Δεύτερον, οι κοινοβουλευτικές και εξωκοινοβουλευτικές μορφές προέλευσης των κομμάτων και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που συνοδεύουν την κάθε μια, όπως τις ανέλυσε ο Duverger.

Όπως έχουμε ήδη σημειώσει, όμως, στις διάφορες χώρες παρουσιάζονται σημαντικές αποκλίσεις σε σχέση με το χαρακτήρα και την ένταση των διαιρετικών τομών που σχηματίζουν τη βάση της πολιτικής σύγκρουσης και της πολιτικής οργάνωσης. Αυτές οι διαφορές οφείλονται μερικώς σε αντικειμενικές διαφορές στις κοινωνικές δομές, αφού κάποιες κοινωνικές διαιρέσεις παρατηρούνται σε κάποιες χώρες και σε άλλες όχι (π.χ. εθνική/φυλετική ανομοιογένεια). Σε αυτή την κατηγορία εμπίπτουν και ερωτήματα όπως γιατί εμφανίστηκαν αγροτικά κόμματα σε κάποιες χώρες ενώ σε άλλες όχι, ή γιατί η εργατική τάξη ανέπτυξε ισχυρά και ενωμένα πολιτικά κινήματα σε κάποιες χώρες, σε άλλες πολύ πιο αδύνατα και σε κάποιες άλλες πολύ διαιρεμένες οργανώσεις. Περαιτέρω, αυτές οι διαφορές ορίζονται από το αν και σε ποιο βαθμό ιδιαίτερες διαιρετικές τομές

πολιτικοποιήθηκαν αποτελεσματικά. Σημαντικές διαφορές υπάρχουν και στη διάρκεια των διαιρετικών τομών στο κομματικό σύστημα. Μερικά από τα θέματα ήταν μόνο περιστασιακής σημασίας και δεν επηρέασαν μακροπρόθεσμα, ενώ άλλα παρέμειναν σημαντικά σε βάθος χρόνου.¹ Έτσι, σε κάποιες χώρες αναπτύχθηκαν ισχυρά κόμματα για την υπεράσπιση των δικαιωμάτων των εκκλησιών και των θρησκευτικών κινήματων, ενώ σε άλλες χώρες δημιουργήθηκαν μόνο μικρά και βραχύβιας διάρκειας κόμματα αυτού του τύπου και σε άλλες, η θρησκευτική διαίρεση έμεινε εντελώς εκτός πολιτικής.²

Η περίπτωση της Κύπρου, ως χώρας αποικιοκρατούμενης, πρέπει να τύχει ξεχωριστής μελέτης. Σύγχρονες αναλύσεις υποδεικνύουν ότι σε ορισμένες υπανάπτυκτες χώρες δεν αναπτύχθηκαν ομαλά οι δημοκρατικοί αντιπροσωπευτικοί θεσμοί που οργανώνονται συνήθως γύρω από τη δράση των πολιτικών κομμάτων, επειδή η οικονομία και η κουλτούρα τους δεν ήταν έτοιμη να αντέξει τις εντάσεις της κομματικής σύγκρουσης. Υπάρχουν στοιχεία που συνδέουν την ύπαρξη ενός σταθερού δημοκρατικού πολιτεύματος με το επίπεδο οικονομικής ανάπτυξης και μόρφωσης. Στις αποικιοκρατούμενες χώρες υπάρχει μεγαλύτερη πολιτισμική και ιστορική διαφοροποίηση, απ' ό,τι στις αναπτυγμένες χώρες, πράγμα που δυσχεραίνει την ανάπτυξη σταθερών ανταγωνιστικών κομματικών συστημάτων.³ Στις αναπτυσσόμενες χώρες η πολιτική αντιπαράθεση είναι συνήθως πολύ πιο έντονη και πολύπλοκη, αφού σε αυτά τα κράτη δεν αναπτύχθηκαν θεσμοί εξομάλυνσης των κοινωνικών και πολιτικών εντάσεων και αντίστοιχη κουλτούρα συμβιβασμού.⁴

Στην Κύπρο δύο διαιρετικές τομές αποδείχτηκαν καθοριστικές κατά την περίοδο αυτή. Η πρώτη, και κυρίαρχη, αφορούσε στο εθνικό ζήτημα. Η διαίρεση αυτή είχε δύο πτυχές. Η πρώτη αφορούσε στην εθνοτική διαίρεση μεταξύ Ελλήνων και Τούρκων κατοίκων της Κύπρου, η οποία συνιστούσε την πλέον ευδιάκριτη κοινωνική διαίρεση. Η συγκρότηση της πολιτικής ζωής με όρους εθνοτικούς επέβαλε σε όλα σχεδόν τα μέλη των δύο εθνικών κοινοτήτων να στοιχιστούν πίσω από τα αιτήματα και τα «συμφέροντα» της δικής τους εθνοτικής κοινότητας. Εξαιρέσεις αυτού του φαινομένου υπήρξαν κατά κύριο λόγο δύο πολιτικοί σχηματισμοί: το Κομμουνιστικό Κόμμα Κύπρου και το βραχύβιο Ελληνοτουρκικό Αγροτικό Κόμμα.

Οι θεσμικές διευθετήσεις που επέβαλλαν οι αποικιακές δυνάμεις στους υπόδουλους λαούς έθεταν σε πολλές περιπτώσεις τις επιμέρους εθνικότητες σε αντιπαράθεση. Αυτό το φαινόμενο παρατηρήθηκε και στην Κύπρο, όπου η εθνοτική κοινωνική διαίρεση

¹ Βλ. Daalder, «The Reach of the Party System», ό.π., σ. 87.

² Βλ. Rokkan, «The Structuring of Mass Politics», ό.π., σ. 192.

³ Βλ. Lipset, «Political Cleavages», ό.π., σσ. 35-36.

⁴ Βλ. Lipset, *Political Man*, ό.π., σ. 454.

εμπεδώθηκε από τους μηχανισμούς της εκλογικής νομοθεσίας με τους ξεχωριστούς εκλογικούς καταλόγους, τα ξεχωριστά εκλογικά κέντρα και κατ' επέκταση την ξεχωριστή πολιτική εκπροσώπηση των δύο εθνοτικών συνόλων. Δεν προβλέφθηκαν, σκόπιμα, μηχανισμοί ενοποίησης και ομογενοποίησης των δύο εθνοτήτων. Οι διευθετήσεις αυτές υπογραμμίζουν τη σημασία της εθνικότητας ως πηγής διαίρεσης αλλά και της μεγάλης οργανωτικής και προγραμματικής εξάρτησης των κομμάτων από αυτήν, ως εργαλείο εκλογικής κινητοποίησης. Αυτή η πτυχή, αν και αρκετά σημαντική για την κυπριακή περίπτωση, εκφεύγει της ανάλυσης της παρούσας διατριβής διότι η πολιτικοποίηση της εθνότητας στην Τουρκοκυπριακή κοινότητα και η παρουσία οργανωμένων πολιτικών σχηματισμών εκφεύγει του περιεχομένου της παρούσας εργασίας.

Η δεύτερη πτυχή της εθνικής διαιρετικής τομής ήταν η αντιαποικιακή: η σύγκρουση δηλαδή με την αποικιακή κατοχική Αρχή. Στη βάση αυτής της διαίρεσης συγκροτήθηκαν ομάδες και απόψεις σε σχέση με την τακτική του εθνικού αγώνα των Ελληνοκυπρίων, οι οποίες θα ονομάστηκαν σχηματικά ως «αδιάλλακτοι» και «διαλλακτικοί». Οι όροι αυτοί επικράτησαν στη βιβλιογραφία και θα εξηγηθούν λεπτομερώς στα κεφάλαια που ακολουθούν. Αυτή η προσέγγιση παραπέμπει σε μια θεώρηση του εθνικού κινήματος ως μη ενιαίου δρώντα, με διαφορετικές προσεγγίσεις και στοχεύσεις από τα συνιστώντα μέρη του. Ενδιαφέρον ερώτημα σε σχέση με αυτή τη πτυχή είναι ο τρόπος με τον οποίο συγκροτήθηκε οργανωτικά: ήταν με τη μορφή κομματικής οργάνωσης ή με άλλη μορφή; Υπάρχουν και άλλες μορφές πολιτικοποίησης πέραν του σχηματισμού κόμματος που περιλαμβάνουν τις ομάδες πίεσης (π.χ. εθνικές ενώσεις), την έκφραση παραπόνων από τους ηγέτες οι οποίοι μιλούν εκ μέρους της ομάδας και η συμμετοχή σε συλλογική δράση ή σύγκρουση με άλλες ομάδες ή το κράτος, ακόμα και βίαιη.⁵

Στα πλαίσια της αντιαποικιακής διαιρετικής τομής εμφανίστηκε και ένα σχίσμα, που αφορούσε στο ρόλο της Εκκλησίας στην κυπριακή κοινωνία. Στην Κύπρο η εθνικότητα διαπλέχθηκε με τη θρησκεία και την Εκκλησία ως αποτέλεσμα της συγκρότησης του κυπριακού λαού κατά 80% από Έλληνες-ορθόδοξους. Έτσι, η Εκκλησία διατήρησε έναν καθοριστικό ρόλο και λόγο στην όλη πολιτική και κοινωνική εξέλιξη στη χώρα, ιδιαίτερα αν λάβει κανείς υπόψη ότι για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα δεν υπήρχαν συγκροτημένες πολιτικές δυνάμεις και οι πολιτικές και κοινωνικές διεργασίες συντελούνταν στο πλαίσιο της Εκκλησίας. Αυτό εξηγεί και τη μεγάλη απήχηση που είχε το αρχιεπισκοπικό ζήτημα στις αρχές του 20^{ου} αιώνα και τη, σχεδόν καθολική, εμπλοκή του κυπριακού λαού σε αυτό. Σε αυτή τη σύγκρουση εμφανίστηκε για πρώτη φορά μέσα στην κυπριακή κοινωνία η διαίρεση «διαλλακτικών» και «αδιάλλακτων». Ήταν η σύγκρουση της αναδυόμενης

⁵ Βλ. Mozaffar, «Ethnicity», ό.π., σ. 242.

αστικής τάξης με το παραδοσιακό κοινωνικοπολιτικό κατεστημένο, η οποία εκδηλώθηκε μέσα στα πλαίσια των εκκλησιαστικών θεσμών.

Η δεύτερη σημαντική διαιρετική τομή ήταν η ταξική. Από αυτήν προκύπτει και η εμφάνιση οργανώσεων των κατώτερων κοινωνικών τάξεων και, επίσης, συνδέεται με τους διαφορετικούς τρόπους με τους οποίους οι κοινωνίες διαχειρίζονται την είσοδο στην πολιτική νέων κοινωνικών ομάδων. Οποτεδήποτε νέες ομάδες γίνονταν πολιτικά «ενεργείς» (π.χ. όταν οι εργάτες επεδίωξαν πρόσβαση στην οικονομική και πολιτική ισχύ μέσω της οικονομικής οργάνωσης και απόκτησης δικαιώματος ψήφου, ή όταν η αστική τάξη απαίτησε πρόσβαση και συμμετοχή στην κυβέρνηση), ο βαθμός πρόσβασης στους νόμιμους πολιτικούς θεσμούς καθόριζε το επίπεδο αφοσίωσης των νέων ομάδων στο σύστημα.⁶ Ένα βασικό ερώτημα που πρέπει να απαντηθεί σε σχέση με αυτή την πορεία εκδημοκρατισμού, γράφει ο Rokkan, είναι ο τρόπος με τον οποίο οι κατώτερες τάξεις εισήχθηκαν στο πολιτικό σύστημα. Ο ίδιος προτείνει δύο βασικούς τρόπους για αυτό: μέσω της επέκτασης του εκλογικού δικαιώματος, λόγω της κινητοποίησης των υφιστάμενων κομμάτων και κατόχων εξουσίας, ή μέσω δικής τους οργάνωσης κομμάτων και κέντρων ισχύος που αντιτίθενται στο κληρονομημένο σύστημα.⁷

Εξετάζουμε έτσι δύο παράλληλες διαδικασίες που αφορούν την εφαρμογή των προαναφερθέντων: από τη μια τις διαιρετικές τομές και την πρώιμη συγκρότηση του χώρου της αστικής Δεξιάς μέσα από το Αρχιεπισκοπικό και της δημιουργίας εθνικών οργανώσεων για το εθνικό/αντιαποικιακό ζήτημα και, από την άλλη, την καταγωγή της κυπριακής Αριστεράς και τη συσχέτισή της με τους κοινωνικούς ανταγωνισμούς.

---

⁶ Βλ. Lipset, *Political Man*, ό.π., σ. 67.

⁷ Βλ. Rokkan, *Parties*, ό.π., σ. 282.

Οι διαιρετικές τομές της πρώιμης συγκρότησης της δεξιάς παράταξης:**(α) Το αρχιεπισκοπικό ζήτημα**

Στα επόμενα δύο κεφάλαια θα εξετάσουμε τον τρόπο, τις μορφές, τις διαδικασίες και τις διαιρέσεις γύρω από τις οποίες δομήθηκε η πρώιμη συγκρότηση του δεξιού πολιτικού χώρου στην Κύπρο, ο οποίος εκφραζόταν από τα κατάλοιπα της παλιάς ιθύνουσας τάξης, συμπεριλαμβανομένης της Εκκλησίας, όπως επίσης και από την αναδύομενη αστική τάξη. Ο όρος «πρώιμη» χρησιμοποιείται σε αυτή την περίπτωση, διότι δεν παρατηρήθηκε η εμφάνιση κάποιου συγκροτημένου κομματικού σχηματισμού στο δεξιό φάσμα του πολιτικού συστήματος κατά την περίοδο που εξετάζουμε. Η εικόνα της δεξιάς παράταξης παρουσιάζει θεσμική πολυμορφία και συνεχή μετάπλαση την περίοδο αυτή. Εμφανίζονται διαδοχικά συγκρούσεις (προσωπικού, εκκλησιαστικού και «εθνικού» χαρακτήρα) που διαφοροποιούν συνεχώς τις συμμαχίες. Πρωταγωνιστές είναι η Εκκλησία, οι αστοί πολιτευόμενοι και οι ιδιοκτήτες και εκδότες εφημερίδων.

Ο χώρος της Δεξιάς, αν και αποτελεί την κυρίαρχη πολιτική δύναμη, παρουσιάζει ανομοιογένεια και αστάθεια την περίοδο αυτή. Αποτελείται από ποικιλία παραγόντων (προυχόντων) με ενοποιητικό στοιχείο την προσήλωση σε ένα πλέγμα εθνικών αλλά και παραδοσιακών αξιών με κυρίαρχο αίτημα την Ένωση με την Ελλάδα. Η μοναδική σταθερή αναφορά στο χώρο της συντηρητικής παράταξης και του ευρύτερου δεξιού χώρου ήταν η Εκκλησία. Η κυπριακή Εκκλησία μέσω του παγκύπριου δικτύου θρονικών και εκκλησιαστικών επιτροπών, των μοναστηριών και των μονών με την μεγάλη κτηματική περιουσία και τον έλεγχο επί του εκπαιδευτικού συστήματος, αποτελεί τον βασικό άξονα διαχείρισης της θρησκευτικής αλλά και της κοσμικής εξουσίας στα πλαίσια της ελληνοκυπριακής κοινότητας. Η δεύτερη συνιστώσα της κυπριακής δεξιάς πολιτικής παράταξης, η αστική τάξη και ιδιαίτερα η ελίτ της τάξης αυτής, σε συνεργασία με, ή και χωρίς, την Εκκλησία, διατηρούσε υπό τον έλεγχο της ένα μεγάλο δίκτυο εμπορικών επιμελητηρίων, πολιτιστικών, αθλητικών και πολιτιστικών σωματείων, συνδέσμων αποφοίτων διαφόρων σχολών, εφημερίδων, κτλ., μέσω του οποίου ασκούσαν έλεγχο σε όλες τις εκφάνσεις της πολιτικής δράσης καθώς και επί των λαϊκών και αγροτικών στρωμάτων.¹

¹ Βλ. Κατσιαούνης, *Διασκεπτική*, ό.π., σ. 21.

Στην πορεία συγκρότησης του χώρου της Δεξιάς με όρους πολιτικούς και οργανωτικούς, παρατηρήθηκαν τρεις διακριτές μορφές οργάνωσης. Η πρώτη, ήταν οι λέσχες και τα αναγνωστήρια που σχηματίζονταν από μέλη της παλιάς άρχουσας τάξης των γαιοκτημόνων και μεγαλεμπόρων, αλλά και τους πρώτους μεγαλοαστούς. Η δεύτερη μορφή ήταν οι συσσωματώσεις που δημιουργήθηκαν τη δεκαετία 1900-10, όταν η Κύπρος συγκλονίστηκε από τη διαίρεση για το αρχιεπισκοπικό ζήτημα και, τέλος, οι διάφορες μορφές εθνικών οργανώσεων που ιδρύθηκαν για να εκφράσουν το εθνικό αίτημα των Ελληνοκυπρίων για Ένωση με την Ελλάδα. Η τελευταία μορφή αποτέλεσε την πιο ολοκληρωμένη θεσμικά έκφραση της δεξιάς παράταξης στην περίοδο αυτή και θα εξεταστεί στο επόμενο κεφάλαιο.

Οι λόγοι για τους οποίους παρατηρείται αυτή η ποικιλία οργανωτικών μορφών στο χώρο της Δεξιάς, με τις διαφορετικές γραμμές πλεύσης, οι οποίες εκφράζονταν και σε διαφορετικά οργανωτικά σχήματα, παρόλο που ο «εχθρός» ήταν θεωρητικά κοινός στο πρόσωπο της αποικιοκρατικής εξουσίας, πρέπει να εξεταστούν. Ένας βασικός λόγος ήταν η απουσία του αντίπαλου δέους, αφού η εργατική τάξη και ο χώρος της Αριστεράς συγκροτήθηκε και οργανώθηκε μεταγενέστερα. Δεν ήταν όμως μόνο αυτό. Οι λόγοι θα πρέπει να αναζητηθούν και στις εσωτερικές διαφορές συμφερόντων της αστικής τάξης, στον αγώνα για ισχύ στο εσωτερικό της και στις προσωπικές στρατηγικές των μεμονωμένων πολιτευτών σε ένα πολιτικό σύστημα που κυριαρχείτο από προσωποκεντρικά στοιχεία. Ο πολλαπλασιασμός και διαφορισμός των στρωμάτων που συνιστούσαν την αστική τάξη και τα συνεπαγόμενα, διαφορετικά, ή τουλάχιστον μη ταυτιζόμενα μεταξύ τους, συμφέροντα αποτελεί ιδιότητα του καπιταλισμού λόγω της πολυπλοκότητας των κοινωνικών σχέσεων που αυτός προκαλούσε.²

Η κοινωνική αλλαγή που συντελέστηκε δημιουργούσε και στην Κύπρο, εντός και εκτός των δύο βασικών τάξεων (αστική και εργατική), πολλές άλλες ομάδες και στρώματα με αντικρουόμενα συμφέροντα. Αυτά τα αντικρουόμενα συμφέροντα δημιουργούσαν έλλειψη συνοχής και κοινής συνείδησης στην αστική τάξη, με επιπτώσεις στην ομοιογένεια και στον αριθμό των πολιτικών της οργανώσεων. Βασική παράμετρο στη διαδικασία εσωτερικής διαφοροποίησης της αναδυόμενης κυπριακής αστικής τάξης αποτέλεσε η διαμόρφωση μιας νέας γενιάς κατά την πρώτη εικοσαετία της βρετανικής κατοχής, η οποία έζησε χωρίς τα βιώματα της οθωμανικής κατοχής, μέσα σε μια σχετικά πιο φιλελεύθερη ατμόσφαιρα. Αρκετοί σπούδασαν Νομικά στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, που τότε είχε ως ένα σημαντικό στόχο του τη διάδοση της αλτρωτικής ελληνικής εθνικής ιδεολογίας. Ταυτόχρονα, διευρύνθηκε και αναπτύχθηκε το εκπαιδευτικό σύστημα στο εσωτερικό,

² Βλ. Meynaud, *Πολιτικές Δυνάμεις*, ό.π., σ. 375. Βλ. επίσης Lipset, «Introduction», ό.π., σ. 309.

γεγονός που ενίσχυε τις διαφορετικές αντιλήψεις της νέας γενιάς.³ Πολλές έρευνες σε διάφορες χώρες καταδεικνύουν μεγάλες διαφορές στις πολιτικές προτιμήσεις των διαφορετικών ηλικιακών ομάδων εντός των διαφόρων κοινωνικών στρωμάτων, θρησκευτικών και εθνοτικών ομάδων. Οι διαφορετικές ηλικίες σχετίζονται με διαφορετικές εμπειρίες ζωής και επηρεάζουν την πολιτική συμπεριφορά.⁴ Αυτές οι διαφορετικές εμπειρίες και η ανάπτυξη του μορφωτικού επιπέδου διαφοροποιούσαν την πρόσληψη της πολιτικής πραγματικότητας, με αποτέλεσμα οι νεότεροι να βλέπουν με διαφορετικό τρόπο το ζήτημα του κυπριακού πολιτικού συστήματος, της μορφής του και τη στάση έναντι της αποικιακής αρχής.

Βέβαια, δεν ήταν μόνο θέμα ηλικιακών και μορφωτικών αλλαγών. Η σχετική βελτίωση των όρων ζωής και η σταδιακή εισαγωγή των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής δημιούργησε μια νέα μερίδα της αστικής τάξης, η οποία προσέβλεπε σε πολιτικές και κοινωνικές μεταρρυθμίσεις στα πλαίσια του καθεστώτος. Ο κίνδυνος, σύμφωνα με τον Σέρβα, για την εθναρχική συντηρητική παράταξη δεν προερχόταν μόνο από την χειραφέτηση των αγροτών, αλλά και από το τμήμα της αστικής τάξης που έτεινε προς μια πιο προοδευτική προσέγγιση στα οικονομικά ζητήματα.⁵ Ήταν μια περίοδος κατά την οποία εμφανίστηκαν, εκτός από τις εθνικές, και κοινωνικοοικονομικές διεκδικήσεις, οι οποίες επισκιάστηκαν, για μεγάλο χρονικό διάστημα, από το ζήτημα της Ένωσης. Κατά την περίοδο αυτή δεν κατάφερε κανένα κόμμα ή άλλο σύνολο ή θεσμός να ενσωματώσει με επιτυχία και τις δυο τάσεις ή στόχους, δηλαδή τον εθνικοαπελευθερωτικό και τον κοινωνικο-μεταρρυθμιστικό.⁶

Κατά την περίοδο την οποία εξετάζουμε υπήρχαν δυο βασικές ιδεολογικές τάσεις οι οποίες εξέφραζαν τις διαφορετικές συνιστώσες της αστικής τάξης και του παραδοσιακού κοινωνικού κατεστημένου, που άλλοτε συνενώνονταν και άλλοτε συγκρούονταν. Η μια τάση είχε ως απώτερο στόχο την Ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα, στο ενδιάμεσο όμως αποδεχόταν την προσπάθεια βελτίωσης των οικονομικών και κοινωνικών συνθηκών και μεγιστοποίησης των πολιτικών ελευθεριών μέσα στα δεδομένα πλαίσια δια της νομιμόφρονος προς την Βρετανία πολιτικής. Αυτή η τάση αναφέρεται στη βιβλιογραφία ως «διαλλακτικοί» ή μεταρρυθμιστές. Η άλλη τάση συνήθως αυτοαποκαλούνταν εθνικόφρων ή ριζοσπάστες εθνικιστές και διεκδικούσε την άμεση επίτευξη της Ένωσης, πολλές φορές αποκαλώντας τους φορείς της πρώτης θέσης διαλλακτικούς, συνεργάτες των αποικιοκρατών ή και «προδοτές» και «νεκροθάφτες» της Ένωσης. Η δεύτερη αυτή τάση

³ Βλ. Ατταλίδης, «Κόμματα στην Κύπρο», ό.π., σ. 125.

⁴ Βλ. Lipset, *Political Man*, ό.π., σ. 279.

⁵ Βλ. Σέρβας, *Ευθύνες*, ό.π., σ. 73.

⁶ Βλ. Ατταλίδης, «Κόμματα στην Κύπρο», ό.π., σσ. 124-125.

επικράτησε στη βιβλιογραφία να ονομάζονται ως «αδιάλλακτοι».⁷ Η βρετανική διοίκηση, ως ο διαμορφωτής του νέου πλαισίου διοίκησης, ριζικά διαφορετικό σε σχέση με το οθωμανικό, αποτέλεσε ταυτόχρονα τον αντίπαλο πόλο αλλά και το πλαίσιο λειτουργίας των δύο παρατάξεων αφού η οποιαδήποτε εθνική αρχή θα καθιερωνόταν είτε σε αντιπαράθεση είτε σε σχέση με τη βρετανική διοίκηση.⁸ Μπορεί οι Κύπριοι, ως σύνολο, να επωφελήθηκαν από τις εμπειρίες της «κοινοβουλευτικής» δραστηριότητας, μέσω του Νομοθετικού Συμβουλίου, αλλά η στάση των Βρετανών δημιουργούσε μεγάλες διαιρέσεις μέσα στο κίνημα της Ένωσης και ενδυνάμωνε τις διαφορετικές προσεγγίσεις, οι οποίες αποδείχτηκε δύσκολο να συμφιλιωθούν.

Οι δύο παρατάξεις διεκδικούσαν την ψήφο του λαού και την πολιτική εξουσία στους διάφορους φορείς λαϊκής και πολιτικής εκπροσώπησης μέσα στα ανελεύθερα πλαίσια της αποικιοκρατίας. Οι δύο τάσεις συγκρούονταν μεταξύ τους, τόσο μέσα στην Εκκλησία όσο και στις εκλογές των εκπροσώπων στο Νομοθετικό Συμβούλιο και στις εκλογές τοπικών αρχόντων.⁹ Οι «αδιάλλακτοι» βασίζονταν περισσότερο σε ιδεολογικές προσεγγίσεις, δεδομένης της μεγάλης κοινωνικο-οικονομικής ισχύος της αντίπαλης παράταξης. Στην πραγματικότητα όμως πρέπει να δούμε τις δυο μερίδες ως δύο βασικά φατρίες της αστικής τάξης, που οι ιδεολογικές τους διαφορές, αν και πραγματικές, είχαν την τάση να μειώνονται κατά τη διάρκεια του ανταγωνισμού τους.¹⁰

Η διένεξη αυτή εκδηλώθηκε για πρώτη φορά γύρω από το θέμα της αποστολής πρεσβείας στο Λονδίνο, το 1889, για προσπάθεια επηρεασμού της βρετανικής κυβέρνησης στο θέμα της Ένωσης. Οι διαφωνίες δεν εμφανίστηκαν μόνο αναφορικά με τις εθνικές γραμμές (με τους Τουρκοκύπριους δηλαδή) αλλά και εντός της ελληνοκυπριακής κοινότητας και, ιδιαίτερα, εντός της ηγεσίας της. Οι εθνικιστές που εκπροσωπούσαν το κοινό αίσθημα ήθελαν την αποστολή της, αλλά οι πιο συντηρητικοί, που έδρευαν κυρίως στη Λευκωσία και την Κερύνεια με ηγέτη τον Αρχιεπίσκοπο Σωφρόνιο, ήταν αντίθετοι, διότι αντιλαμβάνονταν ότι θα ακολουθούσαν και άλλες εκδηλώσεις πολιτικής διαμαρτυρίας που θα καθιστούσαν ανενεργή την ηγεσία τους και επισφαλή τη θέση τους. Το ζήτημα της πρεσβείας έδωσε έκφραση σε μια υποβόσκουσα διαίρεση στις τάξεις της ελληνοκυπριακής ηγεσίας, η οποία ήταν ενδεικτική δύο διαφορετικών πολιτικών φιλοσοφιών προσέγγισης έναντι της ξένης αποικιακής δύναμης και συμβόλιζε την αλλαγή που συντελούνταν στο εσωτερικό ισοζύγιο δυνάμεων. Για πρώτη φορά το παραδοσιακό πολιτικό κατεστημένο της Λευκωσίας και της Κερύνειας αναγκάστηκε να ακολουθήσει την αστική τάξη της

⁷ Τις δύο αυτές τάσεις αναλύει διεξοδικά ο Καταλάνος στο σύγγραμμα του Ζήνων, ό.π., σσ. 155-170.

⁸ Βλ. Μιχαήλ, «Αρχιεπισκοπικό», ό.π., σ. 312.

⁹ Βλ. Γιαλλουρίδης, «Κυπριακό Κομματικό Σύστημα», ό.π., σ. 168.

¹⁰ Βλ. Ατταλίδης, «Κόμματα στην Κύπρο», ό.π., σ. 129.

Λεμεσού και της Λάρνακας, η οποία ανέλαβε και τα ηνία του εθνικού-αντικυβερνητικού κινήματος.¹¹ Δεν πρέπει να θεωρείται παράξενο που αυτά τα κύματα απαρέσκειας, με τις παλιές κατεστημένες επιλογές, ξεκίνησαν στις πόλεις, γράφει ο Rokkan, αφού είναι ένα σχήμα που συναντάται παντού,¹² για λόγους που ήδη αναλύσαμε στα προηγούμενα κεφάλαια.

Η διένεξη αυτή επαναλήφθηκε το 1895, κατά τη σύνταξη ενός παγκύπριου υπομνήματος που απευθυνόταν προς την Κυβέρνηση και στο οποίο περιλαμβάνονταν διάφορα οικονομικά και διοικητικά μέτρα. Με αυτή την ευκαιρία ορισμένοι νέοι επιστήμονες, κυρίως δικηγόροι με σπουδές στην Ελλάδα, έθεσαν το βασικό ζήτημα της άμεσης προτεραιότητας της Ένωσης έναντι κάθε άλλου οικονομικού ή κοινωνικού αιτήματος. Αντίθετα, οι διαλλακτικοί θεωρούσαν ότι η προώθηση και επίλυση άμεσων προβλημάτων δεν έπρεπε να παρεμποδίζεται από τη διεκδίκηση του απώτερου στόχου.¹³ Η διαίρεση μεταξύ εθνικιστών και συντηρητικών εκφράστηκε και στον Τύπο, με τις εφημερίδες να χωρίζονται στα δύο. Η ένταση της ιδεολογικής σύγκρουσης υπερέβαινε τα τοπικά σύνορα των χωριών και επεκτάθηκε σε ολόκληρη την Κύπρο εμπλέκοντας κόσμο πέραν των ελίτ¹⁴ -ένδειξη εθνικοποίησης της πολιτικής ζωής. Η ρήξη συνεχίστηκε στις εκλογές του Νομοθετικού Συμβουλίου του 1896 με τους νέους σπουδασμένους στην Αθήνα, κυρίως, υποψήφιους να αμφισβητούν την πρωτοκαθεδρία των φίλα διακείμενων προς την κυβέρνηση υποψηφίων, ανεπιτυχώς όμως.¹⁵

Οι νέες δυνάμεις συγκρούστηκαν με τις δυνάμεις της παλιάς οθωμανικής, φεουδαρχικών δομών, κοινωνίας, ένα σχήμα που, σύμφωνα με τον Hobsbawm, εμφανίζεται σε όλες τις κοινωνίες στο μεταβατικό αυτό στάδιο.¹⁶ Η ανερχόμενη αστική τάξη, για να επιβληθεί, χρειαζόταν να αποκτήσει και τον πολιτικό έλεγχο από το παλιό κατεστημένο των γαιοκτημόνων και την Εκκλησία. Η σχέση τους όμως δεν ήταν μονίμως συγκρουσιακή. Ο Περιστιάνης σημειώνει ότι «η τοκογλυφική-εμπορομεσιτική τάξη έχει μια ιδιόρρυθμη σχέση με την Εκκλησία, που χαρακτηρίζεται από περιόδους σύγκρουσης και περιόδους συνεργασίας. Γενικά όμως, η τάξη αυτή, που ήταν πολύ αδύνατη και αβέβαιη για τον εαυτό της, δεχόταν την

¹¹ Βλ. Katsiaounis, *Labour*, ό.π., σσ. 186-187.

¹² Βλ. Rokkan, «The Structuring of Mass Politics», ό.π., σ. 192.

¹³ Βλ. Καταλάνος, *Ζήνων*, ό.π., σσ. 97-98.

¹⁴ Βλ. Katsiaounis, *Labour*, ό.π., σ. 189. Στη Λάρνακα μια αριστοκρατική πτέρυγα που ήταν διστακτική να ενωθεί με το αντικυβερνητικό κίνημα των κατώτερων στρωμάτων συνδέθηκε με τη μετριοπαθή εφημερίδα *Ένωση*. Η ριζοσπαστική άποψη εκφράστηκε με την έκδοση της εφημερίδας *Νέον Έθνος*. Μια αντίστοιχη διχοτομία υπήρχε και στη Λεμεσό μεταξύ της συντηρητικής *Σάλπιγξ* και της παραδοσιακά εθνικιστικής *Αλήθειας*. Πιο αποφασιστική όμως ήταν η αποκρυστάλλωση μιας εθνικιστικής ομάδας στη συντηρητική Λευκωσία, που σηματοδοτήθηκε με την έκδοση το 1890 του *Ευαγόρα* ως αντίβαρο στην εφημερίδα του κατεστημένου *Φωνή της Κύπρου*.

¹⁵ Βλ. Καταλάνος, *Ζήνων*, ό.π., σσ. 114-115

¹⁶ Βλ. Hobsbawm, *Επαναστάσεις*, ό.π., σ. 42.

ηγεσία της Εκκλησίας».¹⁷ Η μοναδική μέθοδος για μείωση των πιέσεων που προκαλούνταν από την ανισότητα στην κοινωνική θέση ήταν η σύγκρουση και οι μοναδικές ομάδες που είχαν συμφέρον να μειώσουν την ανισότητα ήταν οι μη προνομιούχες.¹⁸

Δεδομένης της συγκεκριμένης φύσης της πολιτικής την περίοδο αυτή, όπου τα προσωπικά συμφέροντα μιας μικρής πλειοψηφίας προεξάρχουν (των προυχόντων), οι αντιπαραθέσεις και οι συγκρούσεις, πέραν των όποιων διαφορών εμπεριείχαν (κοινωνικών, ιδεολογικών κτλ.) εμφανίζονταν πολλές φορές ως προσωπικές έριδες και διαμάχες.¹⁹ «Στα αρχικά στάδια του σχηματισμού ενός έθνους (κράτους) οι πιο συνηθισμένες αντιπαραθέσεις που εμφανίζονται είναι οι ωφελμιστικές, συγγενικές, των εντός και των εκτός. Οι εκλογικές πελατείες είναι μικρές, αδιαφοροποίητες και εύκολα ελέγξιμες και τα διακυβεύματα στη δημόσια ζωή τείνουν να είναι προσωπικά και συγκεκριμένα παρά συλλογικά και γενικά».²⁰

Η σύγκρουση μεταξύ της παλιάς ιθύνουσας τάξης και της, πιο φιλελεύθερων αντιλήψεων, αστικής είναι τυπικό γνώρισμα όλων των κοινωνιών υπό μετάβαση. Ήταν πιο έντονη στις αρχικές φάσεις της εκβιομηχάνισης και εξομαλύνονταν καθώς η ανερχόμενη ελίτ καθιερωνόταν μέσα στην κοινωνία.²¹

Στη συνέχεια του κεφαλαίου θα ακολουθήσουμε την εξέλιξη της συγκρότησης του δεξιού χώρου και των διαφορετικών συνθετικών του μερών, μέσα από τις δύο πρώτες μορφές οργάνωσης που αναφέρθηκαν παραπάνω, και των ζητημάτων που τις ανέδειξαν.

8.1 Λέσχες, αναγνωστήρια και σωματεία

Η πρώτη μορφή οργάνωσης που εμφανίστηκε στην Κύπρο, πριν την παρουσία παγκύπριας εμβέλειας οργανώσεων και για παγκύπριας υφής θέματα, όπως η στάση έναντι της αποικιακής αρχής, αφορούσε σε μεγάλο βαθμό διάφορα «προκομματικά» οργανωτικά σχήματα, τα οποία περιλάμβαναν αναγνωστήρια, λέσχες, συλλόγους και σωματεία. Οι διαφορετικές ορολογίες αυτών των οργανώσεων δεν πρέπει να μας μπερδεύουν, αφού εν πολλοίς περιγράφουν την ίδια πραγματικότητα. Τα ιδρύματα αυτά σχηματίζονταν κατά κύριο λόγο από αστούς πολίτευτές ή από την Εκκλησία και απευθύνονταν σε μορφωμένους ανθρώπους της κοινωνικοπολιτικής ελίτ, ή είχαν στόχο τη φιλανθρωπία.

¹⁷ Βλ. Περιστιάνης, «Θρησκεία», ό.π., σ. 251.

¹⁸ Βλ. Lipset, *Political Man*, ό.π., σσ. Xxii.

¹⁹ Βλ. Weber, *Πολιτική ως Επάγγελμα*, ό.π., σσ. 127-129. Για την έννοια των προυχόντων (προκρίτων) βλ. περισσότερο στο Weber, *Κοινωνιολογικές Έννοιες*, ό.π., σ. 334· Neumann, «The Origin of Parties», ό.π., σσ. 404-405· Ράσκε και Κατσούλης, *Κόμματα*, ό.π., σ. 11.

²⁰ Βλ. Lipset and Rokkan, «Cleavage Structures», ό.π., σ. 11. Οι φατρίες, έγραφε ο Hume, «διαιρούνται σε προσωπικές και πραγματικές, δηλαδή φατρίες που σχηματίζονται γύρω από προσωπικές φιλίες και έχθρες από τη μια, και φατρίες που σχηματίζονται γύρω από πραγματικές διαφορές αισθημάτων ή συμφερόντων. Οι προσωπικές φατρίες σχηματίζονται πιο εύκολα σε μικρές χώρες». Βλ. Hume David (1742), «Of Parties in General», στο Scarrow, *Perspectives*, ό.π., σ. 34.

²¹ Βλ. Rokkan, *Parties*, ό.π., σ. 108.

Ήταν δηλαδή μονοθεματικού χαρακτήρα και τις περισσότερες φορές αποτελούσαν εφήμερη μορφή οργάνωσης.

Αναγνωστήρια, γράφει ο Χρυσάνθης, λέγονταν οι λέσχες με εφημερίδες και μικρή βιβλιοθήκη, οι οποίες έδιναν και μερικές διαλέξεις.²² Λέσχες όπως αυτές εξυπηρετούσαν τα συμφέροντα της συντηρητικής πτέρυγας των Κυπρίων πολιτικών και ήταν, κατ' επέκταση, φυσιολογικό να ιδρυθούν πρώτα στη Λευκωσία, όπου ήταν η έδρα της Αρχιεπισκοπής. Επεκτάθηκαν βέβαια στη συνέχεια και στις άλλες πόλεις.²³ Ο Καταλάνος δίνει αρκετές πληροφορίες για αυτά τα ιδρύματα τα οποία, αν και με πολιτική μορφή εμφανίστηκαν μετά τη βρετανική κατοχή, μερικά υπήρχαν και κατά την οθωμανική. Μπορούμε να αναφέρουμε μερικά ενδεικτικά. Ο Πασχάλης Κωνσταντινίδης, δικηγόρος και πολιτευόμενος, ίδρυσε αναγνωστήριο το 1867. Τα πιο γνωστά αναγνωστήρια ήταν ο σύλλογος «Ζήνων» στη Λευκωσία, ο σύλλογος «Κιτιεύς» στη Λάρνακα και ο σύλλογος «Ισότης» στη Λεμεσό, που ιδρύθηκε το 1866. Με τη συνένωση των αναγνωστηρίων «Ζήνων», «Σόλων», «Ελπίς» και «Ομόνοια» σχηματίστηκε, το 1879 στη Λευκωσία, ο «Κυπριακός Σύλλογος».²⁴ Οι Έλληνες προύχοντες της Λευκωσίας πέτυχαν μια ενότητα στη δράση τους μέσω της συγχώνευσης αυτής. Ο Κυπριακός Σύλλογος ήταν το κυριότερο κέντρο πολιτικής και κοινωνικής δράσης στην Κύπρο στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, στον οποίο συμμετείχαν αρκετές επιφανείς προσωπικότητες της εποχής.

Το σωματείο που σημάδεψε την κυπριακή κοινωνία με τη δράση και τις παρεμβάσεις του σε μακρόχρονη βάση, τόσο εθνικά όσο και πολιτικά, πνευματικά και κοινωνικά, ήταν το Αναγνωστήριο «Αγάπη του Λαού», που ιδρύθηκε το 1892 και του οποίου πρώτος πρόεδρος ήταν ο Γ. Νικόπουλος, τον οποίο διαδέχθηκαν στην προεδρία ο Αχιλλέας Λιασίδης, βουλευτής και δήμαρχος Λευκωσίας, και το 1897 ο Νικόλαος Καταλάνος.²⁵ Σε πολλές ενορίες της πρωτεύουσας συστήθηκαν αρκετά Αναγνωστήρια, τα οποία συνενώθηκαν κάτω από την αιγίδα του Συλλόγου «Αγάπη του Λαού». Το σωματείο αυτό ασχολήθηκε με μια ευρεία θεματολογία που περιελάμβανε και ζητήματα που αφορούσαν στα κατώτερα κοινωνικά στρώματα. Ενδεικτικά μπορούμε να

---

²² Χρυσάνθης Κύπρος (1986), «Σωματεία και Οργανώσεις της Κύπρου από το 1878-1955», σσ. 271-295, Διαλέξεις Λαϊκού Πανεπιστημίου, Αρ. 2, Εκδόσεις Δήμου Λευκωσίας, σσ. 271, 274.

²³ Βλ. Katsiaounis, *Labour*, ό.π., σ. 165.

²⁴ Βλ. Καταλάνος, *Ζήνων*, ό.π., σσ. 168-170.

²⁵ Βλ. Καταλάνος, *Ζήνων*, ό.π., σ. 169. Ο Καταλάνος, σύμφωνα με τον Λυμπουρίδη, γεννήθηκε το 1855 στην Μάνη Πελοποννήσου και ήρθε στην Κύπρο το 1893 ως καθηγητής στο Παγκύπριο Γυμνάσιο. Παρέμεινε στην Κύπρο μέχρι το 1921, όταν απελάθηκε στην Αθήνα (πέθανε το 1933). Βλ. Λυμπουρίδης, *Κύπρος και Α' Παγκόσμιος*, ό.π., σ. 37.

αναφερθούμε στις διαλέξεις του Καταλάνου για τον υλισμό²⁶ και τη σημασία και το σκοπό του φορολογικού συστήματος.²⁷

Μια άλλη μορφή που έπαιρναν αυτές οι οργανώσεις ήταν η φιλανθρωπική, η οποία ευδοκίμωσε λόγω της μεγάλης φτώχειας που επικρατούσε στην Κύπρο. Στη Λευκωσία το 1888 δημιουργήθηκε η «Φιλόπτωχος Αδελφότης» και το 1914 ιδρύθηκε το φιλανθρωπικό «Σωματείο Ελληνίδων Κυριών Ένωσις», το οποίο απευθυνόταν στις κυρίες των ανώτερων κοινωνικών στρωμάτων και διοργάνωνε ποικίλης μορφής δραστηριότητες, όπως διαλέξεις, εράνους, κτλ.²⁸

Λέσχες και αναγνωστήρια όπως αυτά φαίνεται να εξυπηρετούσαν μερικούς αλληλένδετους μεταξύ τους στόχους. Πρώτα απ' όλα, έδιναν βήμα έκφρασης και δράσης σε διάφορους πολιτευτές, παρέχοντας κάποιο στοιχειώδη συντονισμό και οργάνωση στη δράση τους. Η πρόσβαση εξαντλείτο σε άτομα του κύκλου τους, των οποίων η στήριξη ήταν απαραίτητη τόσο για την πολιτική σταδιοδρομία τους όσο και για πρόσβαση σε επιχειρηματικές δραστηριότητες. Ανεξαρτήτως του σκοπού τέτοιων συλλόγων, στα διοικητικά τους συμβούλια και τις επιτροπές πολλές φορές συμμετείχαν άτομα με πολιτική δράση και όχι απαραίτητα σχετικά με το αντικείμενο δράσης του συλλόγου.²⁹ Οι συσσωματώσεις αυτές αποτελούσαν τον κυριότερο τρόπο με τον οποίο οι διάφορες πολιτικές τάσεις των ατόμων εκφράζονταν οργανωτικά. Οι λέσχες αυτές χρησιμοποιούνταν ως αρχηγεία από διάφορους τοπικούς ηγέτες και στο πλαίσιο τους διεξάγονταν όλες οι συζητήσεις και εκδηλώσεις. Ο βουλευτής Γ. Χατζηπαύλου για παράδειγμα ήταν Πρόεδρος του Αναγνωστηρίου «Ελληνισμός»,³⁰ ενώ ο επίσης βουλευτής Ι. Κυριακίδης, ήταν Πρόεδρος του Συλλόγου Φιλελευθέρων στη Λεμεσό.³¹

Οι λέσχες αυτές επιτελούσαν ακόμα μια λειτουργία. Στόχευαν στην αντιμετώπιση της υπό διαμόρφωση απείθαρχης και ανυπότακτης κουλτούρας των λαϊκών στρωμάτων και, ιδιαίτερα, της νεότερης γενιάς. Η ίδρυση του συλλόγου «Αγάπη του Λαού» είχε και αυτό το στόχο. Οι απόψεις των φτωχότερων στρωμάτων έπρεπε να ληφθούν μερικώς υπόψη από το κατεστημένο για να μην προκαλούνται αντιδράσεις και αυτή η συνειδητοποίηση σηματοδοτήθηκε από την ίδρυση της λέσχης αυτής, η οποία είχε και φιλανθρωπικό

²⁶ «Δημόσιαι διαλέξεις», *Εναγόρας*, 1 Σεπτεμβρίου 1901, σ. 6.

²⁷ *Εναγόρας*, 25 Οκτωβρίου 1901, σ. 5.

²⁸ Βλ. Χρυσάνθης, «Σωματεία», ό.π., σ. 281. Στοιχεία για τη μορφή αυτή της πατερναλιστικής δράσης δόθηκαν στο κεφάλαιο 2.

²⁹ Βλ. Χρυσάνθης, «Σωματεία», ό.π., σ. 275. Ο Παγκύπριος Διδασκαλικός Σύνδεσμος που ιδρύθηκε το 1911, στα αρχικά τουλάχιστον στάδια του είχε πρόεδρο εξωδιδασκαλικό πρόσωπο, συνήθως πολιτευόμενο, όπως τους Γιάννη Κληρίδη, Γεώργιο Χατζηπαύλου και άλλους.

³⁰ *Λαϊκή*, 2 Ιουλίου 1925, σ. 2.

³¹ *Ελευθερία*, 10 Μαρτίου 1917, σ. 3.

χαρακτήρα.³² Το λαϊκότερο χαρακτήρα του συλλόγου αυτού σημειώνει και ο Χρυσάνθης, που γράφει ότι «οι συνδρομητές της Αγάπης του Λαού ανήκανε στις λαϊκές τάξεις».³³

Οι λέσχες αυτές ήταν κλειστές από τη φύση τους, αφού απευθύνονταν σε έναν πολύ περιορισμένο αριθμό ατόμων της εγγράμματης ελίτ της περιόδου. Ο «Κυπριακός Σύλλογος», για παράδειγμα, αποτελούσε στην ουσία μια χαλαρή μορφή οργάνωσης των προσωπικοτήτων της πόλης. Ο ελιτίστικος χαρακτήρας της ιδιότητας μέλους (membership) διασφαλιζόταν από το υψηλό ποσό συνδρομής (12 σεντ το χρόνο), σε μια εποχή που οι καθημερινοί μισθοί για ειδικευμένους εργάτες ήταν μόνο 1 σεντ ημερησίως. Σε αντίθεση με τον «Κυπριακό Σύλλογο», που λειτουργούσε με βάση την πολιτική ότι επιτρέπεται η συμμετοχή μόνο στα μέλη, η λέσχη «Αγάπη του Λαού» ήταν ανοικτή σε όλους, ακόμα και σε αυτούς που δεν μπορούσαν να καταβάλουν τη συνδρομή. Παρόλα αυτά, το Διοικητικό Συμβούλιο του Σωματείου αποτελούνταν από άτομα της μεγαλοαστικής τάξης. Ενδεικτικά, πρόεδρος διετέλεσε ο Γιώργος Νικόπουλος, εκδότης της εφημερίδας *Φωνή της Κύπρου*, ταμίας ήταν ο Ιωάννης Βεργόπουλος, ιδιοκτήτης εργοστασίου τσιγάρων και μέλος ο Ιωάννης Χατζηγαβριήλ, γιος μεγαλέμπορου της Λευκωσίας.³⁴

Η διακίνηση ιδεών ήταν υπό τον πλήρη έλεγχο αυτών των συλλόγων και των διοικητικών τους σωμάτων. Η συντηρητική φύση του «Κυπριακού Συλλόγου», λόγου χάρη, φαίνεται από το άρθρο 42 του καταστατικού του, σύμφωνα με το οποίο όποιος θα έδινε διαλέξεις στο σύλλογο θα έπρεπε να ενημερώσει εκ των προτέρων την επιτροπή για το θέμα, το οποίο σε καμιά περίπτωση δεν θα έπρεπε να αφορά θρησκευτικό, ηθικό ή πολιτικό ζήτημα. Ο αποκλεισμός πολιτικών ζητημάτων αφορούσε ουσιαστικά στα θέματα που σχετίζονταν με τον ανταποικιακό αγώνα. Μερικές από τις λέσχες ξέφευγαν από αυτό το πλαίσιο και λειτουργούσαν ως φορείς διάδοσης νεωτεριστικών ιδεών, όπως ο εθνικισμός· πάντα, όμως, μέσα σε πλαίσια που δεν ξέφευγαν από τον έλεγχο της κατεστημένης ελίτ.³⁵

Μια τέτοια λειτουργία εξυπηρετούσε ο σύλλογος «Αγάπη του Λαού» μέσω των διαλέξεων που έδινε ο Καταλάνος για την Ελλάδα και την Ένωση και των εορτασμών της 25^{ης} Μαρτίου. Σε μια περίπτωση εορτασμού της εθνικής επετείου της 25^{ης} Μαρτίου, διένειμε δωρεάν στα χωριά ελληνικές σημαίες. Αυτές οι λέσχες, υπό τον Καταλάνο, είχαν στις τάξεις τους άτομα που εμπνέονταν από τον εθνικισμό και ταύτιζαν τον εθνικισμό με την πολιτική αλλαγή.³⁶ Πολλά από τα αναγνωστήρια και τα σωματεία αυτά, αποτελούσαν

³² Βλ. Katsiaounis, *Labour*, ό.π., σ. 165.

³³ Βλ. Χρυσάνθης, «Σωματεία», ό.π., σ. 274.

³⁴ Βλ. Katsiaounis, *Labour*, ό.π., σσ. 79, 165.

³⁵ Βλ. Katsiaounis, *Labour*, ό.π., σσ. 79, 223.

³⁶ Βλ. Καταλάνος, *Ζήνων*, ό.π., σσ. 170, 222, 250.

εστίες εθνικής δράσης που αναδείκνυαν ζητήματα που είχαν σχέση με την Ελλάδα και τη συνέχεια με το παρελθόν. Στην περίοδο των Βαλκανικών πολέμων του 1912-13, πολλοί τέτοιοι σύλλογοι σε πολλά χωριά και κωμοπόλεις ανέλαβαν πρωτοβουλίες για διοργάνωση εθνικού περιεχομένου εκδηλώσεων. Ιδιαίτερη μνεία γίνεται για τον εθνικό ρόλο του σωματείου «Ανόρθωσις», στην επαρχία Αμμοχώστου.³⁷

Το πρώτο πραγματικό σχίσμα στην κυπριακή κοινωνία, όμως, το οποίο πόλωσε την πολιτική κατάσταση, ενέπλεξε την ολότητα σχεδόν του πληθυσμού και συνέτεινε στο να αποκρυσταλλωθούν οι δύο βασικές ομαδοποιήσεις της κυπριακής κοινωνικής σκηνής με τις διαφορετικές αντιλήψεις και προσεγγίσεις για το εθνικό ζήτημα και την Εκκλησία, ήταν το Αρχιεπισκοπικό. Την περίοδο του αρχιεπισκοπικού ζητήματος, οι λέσχες και οι σύλλογοι αυτοί χρησιμοποιήθηκαν επίσης και ως όργανα πάλης στον αγώνα για επικράτηση μεταξύ των δύο παρατάξεων.

8.2 Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα

Για να αντιληφθούμε τη σημασία του αρχιεπισκοπικού ζητήματος θα πρέπει πρώτα να κατανοήσουμε τη βαρύτητα του ρόλου της Εκκλησίας της Κύπρου για τους Έλληνες και τους λόγους για τους οποίους οι ανταγωνισμοί για εξουσία λάμβαναν χώρα μέσα στο δικό της πλαίσιο. Πέραν του αγώνα για τη διαδοχή του αποθανόντος Αρχιεπισκόπου Σωφρονίου, πολλές άλλες εκλογές ιεραρχών αποτέλεσαν πεδίο αντιπαράθεσης που ξέφευγε των καθαρώς θρησκευτικών και εκκλησιαστικών πλαισίων. Τέτοιες αντιπαραθέσεις υπήρξαν, για παράδειγμα, η εκλογή του Αρχιεπισκόπου το 1916 και η εκλογή του Μητροπολίτη Κιτίου το 1918,³⁸ όπου και πάλι οι πολιτικές διαμάχες της περιόδου εκδηλώθηκαν στις εκκλησιαστικές εκλογές. Στοιχεία για την ιστορική διάσταση της καταλυτικής παρουσίας της κυπριακής Εκκλησίας δόθηκαν στο κεφάλαιο τέσσερα, όπως και για τον τρόπο με τον οποίο κατάφερε η Εκκλησία να διατηρήσει τον προνομιακό της ρόλο μέσα στην ελληνοκυπριακή κοινότητα, αλλά και στο πολιτικό σύστημα στο σύνολό του, παρά τη σύγκρουση με τη βρετανική διοίκηση.

Κάθε πολιτικό σύστημα διαθέτει κάποιους θεσμούς που μπορούν να χαρακτηριστούν ως συστατικοί του συστήματος και οι οποίοι καθορίζουν τη συνολική του πορεία και τη δομή εξουσίας στο εσωτερικό του.³⁹ Η Εκκλησία ήταν ένας τέτοιος θεσμός για την Κύπρο, αφού ήταν ο σημαντικότερος ανεξάρτητος θεσμός του οποίου είχαν την τύχη στα χέρια

³⁷ Βλ. Παπαπολυβίου, *Η Κύπρος και οι Βαλκανικοί Πολέμοι*, ό.π., σσ. 39, 59, 134.

³⁸ *Ελευθερία*, 29 Ιουνίου 1918, σ. 2.

³⁹ Βλ. Wiatr, «Hegemonic Party System», ό.π., σ. 315.

τους οι Ελληνοκύπριοι την περίοδο πριν από την ίδρυση ανεξάρτητου κράτους.⁴⁰ Η καταστολή κάθε άλλης μορφής έκφρασης των Ελλήνων κατοίκων της Κύπρου καθιστούσε την Εκκλησία τον μοναδικό χώρο ζύμωσης και οργάνωσης των Ελληνοκυπρίων. Η εκκλησία όντας ιεραρχικός και γραφειοκρατικός οργανισμός, ταυτόσημος με τη γεωγραφική έκταση του κράτους, εξάσκησε δομική ενοποιητική επιρροή, υποστήριξε για την ιρλανδική Εκκλησία ο Rokkan,⁴¹ μια αναλογία που θα μπορούσαμε να χρησιμοποιήσουμε και για την κυπριακή Εκκλησία. Κάθε συλλογικό αίτημα για εθνική αποκατάσταση της Κύπρου, αλλά και κάθε συλλογική προσπάθεια για προώθηση των εθνικών συμφερόντων, περνούσε μέσα από την ίδια την Εκκλησία, η οποία, όπως και κατά την οθωμανική περίοδο, εκλαμβάνόταν ως η φυσική ηγεσία των Ελληνοκυπρίων.⁴²

Η Εκκλησία, ως εθνικοπολιτικός θεσμός, υπήρξε ο φορέας και το πλαίσιο πολιτικών και ιδεολογικών διεργασιών, αντιθέσεων και διαμαχών που εκφράζονταν μέσα από τις εκκλησιαστικές διαδικασίες. Τέτοια διαδικασία ήταν συνήθως η, σε τοπικό και επαρχιακό επίπεδο, εκλογή ιερέων και επισκόπων από το λαό, όπου οι πιστοί χωρίζονταν σε αδιάλλακτους και διαλλακτικούς ή, αντίστοιχα, σε συντηρητικούς και προοδευτικούς ή απλώς υποστήριζαν κάποιον από τους ιεράρχες που διεκδικούσε εκλογή.⁴³ Αρκετά ρήγματα στην κυπριακή κοινωνία έβρισκαν έκφραση μέσα από τους εκκλησιαστικούς θεσμούς. Αυτό έγινε π.χ. με την εκλογή Αρχιεπισκόπου και το 1916, όπου αντιπαρατέθηκαν ένας μητροπολίτης που θεωρούνταν «βενιζελικός» με έναν ιεράρχη που θεωρούνταν «βασιλικός» (βλ. παρακάτω). Μια άλλη διάσταση του ρόλου που διαδραμάτιζε η Εκκλησία αφορούσε στις εκλογές του Νομοθετικού Συμβουλίου, Δημάρχων και Κοινοταρχών. Στις περιπτώσεις αυτές, πολλές φορές επέβαλλε υποψηφίους της αρεσκείας της, ή ακόμα και κληρικούς.⁴⁴

Όσο με τον καιρό διαφαινόταν ότι το Νομοθετικό Συμβούλιο δεν μπορούσε να λειτουργήσει ελεύθερα και με επιτυχία ως εκφραστικό όργανο των Ελλήνων πολιτικών ηγετών, η Εκκλησία, με το γόητρο και το σεβασμό που διέθετε μέσα στον ελληνικό πληθυσμό και με την υφιστάμενη παγκύπρια οργάνωσή της, άρχισε να προβάλλεται ως ένας εναλλακτικός πολιτικός φορέας. Γι' αυτό παρατηρούμε ότι όλα σχεδόν τα σημαντικά πολιτικά κινήματα της περιόδου συνεργάστηκαν κατά κάποιο τρόπο με την Εκκλησία και,

⁴⁰ Βλ. Εγγλεζάκης, «Η Εκκλησία της Κύπρου», ό.π., σ. 41.

⁴¹ Βλ. Rokkan, *Parties*, ό.π., σ. 125.

⁴² Βλ. Μιχαήλ, «Αρχιεπισκοπικό», ό.π., σ. 322.

⁴³ Βλ. Καταλάνος, *Ζήνων*, ό.π., σ. 176. Ο Παπαδημήτρης δίνει παραδείγματα των αντιπαραθέσεων αυτών, που εμφανίζονταν στις εκλογές Μητροπολιτών κυρίως. Βλ. Παπαδημήτρης, *Εγκυκλοπαίδεια*, Τόμοι Β και Γ, ό.π., σσ. 294-301 και 377-411 αντίστοιχα.

⁴⁴ Βλ. Γιαλλουρίδης, «Κυπριακό Κομματικό Σύστημα», ό.π., σ. 165.

σε ορισμένες περιπτώσεις, οι κυριότερες πολιτικές διαμάχες της εποχής εκφράστηκαν ως ενδοεκκλησιαστικές διαμάχες.⁴⁵ Αυτό συνάδει με τη θεώρηση του Bluntschli, ο οποίος σημείωνε ότι στις περιπτώσεις που η καταπίεση και οι ποινές εμποδίζουν το σχηματισμό κομμάτων και αντιπαραθέσεων και αναστέλλουν την οργανωμένη δράση (όπως π.χ. στη Γερμανία μέχρι τα μέσα του 19^{ου} αιώνα), τότε ο πολιτικός λόγος διοχετεύεται και εκφράζεται σε θρησκευτικά πλαίσια.⁴⁶

Οι μηχανισμοί συγκρότησης των χριστιανών, ως πολιτικού συνόλου, δεδομένης της κοινωνικής πραγματικότητας αλλά και των θεσμών που εισήγαγαν οι Βρετανοί με τα διαχωριστικά στοιχεία σε εθνοθρησκευτικό επίπεδο, διαμορφώνονταν σε μεγάλο βαθμό στο πλαίσιο της Εκκλησίας. Μέσα σε αυτά τα δεδομένα, η σύγκρουση για τον αρχιεπισκοπικό θρόνο στην πρώτη δεκαετία του 20^{ου} αιώνα, εκφράστηκε τελικά στο πλαίσιο των εκκλησιαστικών θεσμών και για τον έλεγχο τους, ενώ επιπλέον εμφανίστηκε ως διαμάχη ανάμεσα σε Μητροπόλεις. Η Εκκλησία δηλαδή κατόρθωσε να εκφράσει και το προοδευτικό και το συντηρητικό τμήμα της κοινωνίας. Κάθε παράταξη συσπειρώθηκε γύρω από τη Μητρόπολη του γεωγραφικού του χώρου.⁴⁷

8.2.1 Αιτίες και ζητήματα που καθόρισαν το χαρακτήρα της σύγκρουσης. Το αρχιεπισκοπικό ζήτημα του 1900 αποτέλεσε τη διαιρετική τομή για την εκδήλωση των δύο τάσεων που υπήρχαν, ήδη, στην κυπριακή κοινωνία: των ριζοσπαστών εθνικιστών από τη μια και των συντηρητικών, υποστηρικτών του καθεστώτος, από την άλλη, και σηματοδότησε την εισαγωγή των μαζών στην πολιτική.⁴⁸ Δεδομένης της σημασίας που είχε η θέση του Αρχιεπισκόπου, η διαδοχή του αποθανόντα Αρχιεπισκόπου Σωφρονίου κατέστη, από την πρώτη στιγμή, το ουσιαστικό πολιτικό πρόβλημα της εποχής. Δημοσίευμα της εφημερίδας *Ελευθερία*, μία δεκαετία σχεδόν μετά την ανάδυση του ζητήματος και το οποίο αναφερόταν στις δημοτικές εκλογές του 1908, έγραφε ότι σε αυτές θα αντιπαρατεθούν οι δύο γνωστές μερίδες (Κιτιακοί και Κυρηνειακοί) και ότι στις εκλογές «απενεμήθη ο συνήθης κομματικός χαρακτήρ»,⁴⁹ ενδεικτικός του κλίματος που επικρατούσε καθόλη τη διάρκεια της δεκαετίας και του γεγονότος ότι το Αρχιεπισκοπικό είχε επισκιάσει ολόκληρο το πολιτικό και κοινωνικό γίγνεσθαι της περιόδου.

Μέχρι το σημείο της ρήξης και οι δυο ομάδες της αστικής τάξης συμπεριφέρονταν με σεβασμό προς τη Βρετανία. Και οι δυο μερίδες προέβαλλαν τακτικά κοινωνικο-οικονομικά αιτήματα, όπως την άρση του φόρου υποτέλειας, την αύξηση της

⁴⁵ Βλ. Ατταλίδης, «Κόμματα στην Κύπρο», ό.π., σ. 127.

⁴⁶ Βλ. Bluntschli, «What is a Political Party?», ό.π., σ. 76.

⁴⁷ Βλ. Αναγνωστοπούλου, «Εκκλησία», ό.π., σσ. 203-204.

⁴⁸ Βλ. Katsiaounis, *Labour*, ό.π., σ. 7.

⁴⁹ *Ελευθερία*, 22 Φεβρουαρίου 1908, σ. 1.

επιχορήγησης για την εκπαίδευση και τη δημιουργία γεωργικής τράπεζας. Η μεγάλη διένεξη μεταξύ των δυο μερίδων έφερε στην επιφάνεια τη σοβούσα πολιτική κρίση.⁵⁰

Το αρχιεπισκοπικό ζήτημα, το οποίο περιελάμβανε και το «εκκλησιαστικό», της διαχείρισης δηλαδή της εκκλησιαστικής περιουσίας, συντάραξε την ελληνοκυπριακή κοινότητα και χώρισε κλήρο και λαό σε δυο στρατόπεδα. Ο διχασμός αυτός εκδηλώθηκε έντονα και προβλήθηκε από την αρθρογραφία και σχολιογραφία των εφημερίδων της εποχής.⁵¹ Η δεκαετία του Αρχιεπισκοπικού χαρακτηρίστηκε από έντονη ανάμιξη σε αυτό όλων των τάξεων και στρωμάτων της κυπριακής κοινωνίας, γεγονός που καταδεικνύει και τη σημασία του για την πλειοψηφία της κοινότητας. Η διαμόρφωση, από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα ήδη, των δύο κύριων παρατάξεων και των ιδεολογιών που αυτές εξέφραζαν, επιτρέπει να χαρακτηρίσουμε την περίοδο του αρχιεπισκοπικού ζητήματος ως τη δεκαετία κατά την οποία συγκρούστηκαν δύο πολιτικοί και ιδεολογικοί σχηματισμοί: του μετριοπαθούς, προσαρμοστικού συντηρητισμού των παλαιών ηγετικών κύκλων της Λευκωσίας και του ριζοσπαστικού νεοαστικού, ενωτικού εθνικιστικού φιλελευθερισμού της Λάρνακας και της Λεμεσού, που υποθάλπτετο από τους μασόνους και τους Ελλαδίτες (π.χ. Φ. Ζαννέτος, Ν. Καταλάνος).⁵² Η σύγκρουση αυτή αποτέλεσε και το βασικό πεδίο ενσωμάτωσης των μαζών στο σύστημα εξουσίας, αφού με αφορμή το Αρχιεπισκοπικό για πρώτη φορά συμμετείχαν σε μια διαμάχη για την εξουσία.⁵³

Κατά τη διάρκεια του Αρχιεπισκοπικού και τα δύο στρατόπεδα ενέπλεξαν το λαό σε αυτή τη σύγκρουση μέσω μεγάλων δημόσιων δραστηριοτήτων, όπως μαζικές συγκεντρώσεις, ομιλίες, περιοδείες, κτλ.⁵⁴ Οι δραστηριότητες αυτές, ειδικά σε εκλογικές περιόδους, διεγείρουν το λαϊκό ενδιαφέρον στα μεγάλα ζητήματα που απασχολούν μια κοινωνία. Αποκτά μεγάλη σημασία λοιπόν να εξεταστούν οι αιτίες της κρίσης, τα διακυβεύματά της και ο χαρακτήρας της, επειδή αντικατοπτρίζουν τη φύση και το χαρακτήρα της ελληνοκυπριακής πολιτικής της περιόδου.

Για το χαρακτήρα της διένεξης υπάρχουν δύο διαφορετικές εκδοχές. Η πρώτη θέλει τη διαμάχη να έχει εντελώς προσωπικό χαρακτήρα και να αφορά έριδες «κομματικές», χαρακτηριστικό γνώρισμα της ελληνικής φυλής. Τη διατυπώνει πολύ γλαφυρά ο Φραγκούδης και την υποστηρίζει και ο Λυμπουρίδης.

⁵⁰ Βλ. *Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια*, Τόμος Β', ό.π., σ. 349· Κατσιαούνης, «Αντιθέσεις», ό.π., σ. 27· Ατταλίδης, «Κόμματα στην Κύπρο», ό.π., σ. 130.

⁵¹ Βλ. Τζεργιάς, *Ιστορία*, ό.π., σ. 87· Σοφοκλέους, *Εφημερίδες*, ό.π., σ. 8· «Εισήγηση επί του Εκκλησιαστικού», *Νέος Άνθρωπος*, 18 Σεπτεμβρίου 1926, σ. 4.

⁵² Βλ. *Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια*, Τόμος Ε', ό.π., σ. 7.

⁵³ Βλ. Panayiotou, «Lenin in the Coffee-shop», ό.π., σ. 273.

⁵⁴ Βλ. ενδεικτικά «Το μέγα εν Μόρφου συλλαλητήριο», παράρτημα *Εναγόρα*, 8 Σεπτεμβρίου 1901.

«Ο περί διαδοχής του Σωφρονίου αγόνας, αν και φέρει τον χαρακτήρα Εκκλησιαστικής έριδας, πηγή είχε τα προσωπικά και τον κομματισμό. Πρόκειται δηλαδή περί απλής πολιτικής ή καλύτερα κομματικής πάλης. Η γενική αρχή είναι ότι όλα τα Ελληνικά κόμματα είναι κατά το μάλλον και ήττον ανήθικα και προσωπικά και μέχρι προδοσίας εμπαθή και καταστρεπτικά (...) Τα κόμματα μας δεν είναι κόμματα αρχών, ανταγωνιζόμενα για την προαγωγή της πατρίδας, αλλά αποτελούν είδος κακοποιών συμμοριών, οι οποίες κατεργάζονται τον όλεθρο αυτής. Η πλειοψηφία προσπαθεί να εκμεταλλευτεί την εξουσία για προσωπικό όφελος και για κομματική επικράτηση των ηγετών, η δε μειοψηφία αποτελεί την αχρειότερη αντιπολίτευση των νεωτέρων χρόνων».⁵⁵

Υπάρχει όμως και ο αντίλογος, που φαίνεται πιο πειστικός, ακριβώς λόγω των διακυβευμάτων. Η δεύτερη αυτή άποψη υποστηρίζει ότι ο χαρακτήρας της διαίρεσης ήταν πολύ πιο ουσιαστικός και πιο βαθύς από απλές προσωπικές έριδες και κομματικά πάθη. Ο Εγγλεζάκης θεωρεί ότι η σύγκρουση των Κιτιακών με τους Κυρηνειακούς εκτεινόταν πέραν των προσωπικών αντιπαραθέσεων των δύο Μητροπολιτών.

«Ήταν και σύγκρουση μεταξύ δύο τάξεων, της παλιάς και της νέας, δύο ιδεολογιών, του φιλελεύθερου συντηρητισμού της Λευκωσίας που έβγαινε από την τουρκοκρατούμενη Κύπρο και του συντηρητικού φιλελευθερισμού της Λεμεσού και της Λάρνακας, που εμφανίστηκε με τη νέα γενιά, που δεν είχε ουσιαστικά γνωρίσει την τουρκοκρατία, με τους μασόνους και τους Ελλαδίτες τύπου Καταλάνου και Ζανέττου. Αυτόματα ήταν η σύγκρουση δύο στάσεων και προγραμμάτων έναντι της Αγγλίας».⁵⁶

Η βασική πηγή της σύγκρουσης αφορούσε στη διαχείριση και στον έλεγχο της τεράστιας εκκλησιαστικής περιουσίας και στον εσωτερικό συσχετισμό δυνάμεων εντός της ελληνοκυπριακής κοινότητας, όπως αυτός διαμορφωνόταν μετά τη βρετανική κατοχή. Σειρά ζητημάτων διαφορετικής φύσης και υφής διαπερνούσαν αυτή την κρίση: το αυτοκέφαλο της Εκκλησίας της Κύπρου έναντι των παρεμβάσεων του Πατριαρχείου, η κανονικότητα της Ιεράς Συνόδου που αμφισβητούσαν οι Κιτιακοί, η άποψη του λαού που δεν λαμβανόταν υπόψη, η εξουσία και η δύναμη της Εκκλησίας, ο ρόλος έναντι της κοσμικής (βρετανικής) εξουσίας, ο διαχωρισμός κλήρου και λαού, ο έλεγχος των οικονομικών της Αρχιεπισκοπής.⁵⁷

Η σύγκρουση των δύο παρατάξεων περιστρεφόταν γύρω από δύο βασικούς άξονες: το επιτακτικό ή όχι αίτημα της Ένωσης της Κύπρου με την Ελλάδα και το ζήτημα της διαχείρισης της εκκλησιαστικής περιουσίας και του εκδημοκρατισμού της λειτουργίας της με ισχυρό έλεγχο λαϊκών προσωπικοτήτων. Σε ό,τι αφορά το ζήτημα της διαχείρισης της εκκλησιαστικής περιουσίας, η παράταξη των Κιτιακών επεδίωκε ενεργότερη συμμετοχή

⁵⁵ Βλ. Φραγκούδης, *Αρχιεπισκοπικό*, ό.π., σσ. 2, 6. Βλ. επίσης Λυμπουρίδης, *Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα*, ό.π., σ. 3.

⁵⁶ Βλ. Εγγλεζάκης, «Η Εκκλησία της Κύπρου», ό.π., σ. 39.

⁵⁷ Για μια εκτεταμένη περιγραφή του αρχιεπισκοπικού ζητήματος, βλ. Φραγκούδης, *Αρχιεπισκοπικό*.

των λαϊκών, μέσα από δημοκρατικές διαδικασίες, στη διαχείριση των εκκλησιαστικών ταμείων ως μοχλού με τον οποίο η αστική τάξη θα μπορούσε να επέμβει και να έχει λόγο στην περιουσία αυτή, αλλά και να έχει συμμετοχή στα όργανα λήψης αποφάσεων της κοινότητας, ενώ η παράταξη των Κυρηναϊκών επεδίωκε διατήρηση της κατάστασης ως είχε. Γι' αυτό το λόγο, κυρίαρχο στοιχείο του πολιτικού λόγου της κιτιακής παράταξης ήταν η αλλαγή στους κανονισμούς διαχείρισης των εκκλησιαστικών ταμείων και η αμεσότερη εμπλοκή του λαϊκού στοιχείου στη γενικότερη οικονομική πολιτική της Εκκλησίας της Κύπρου. Είναι χαρακτηριστικό ότι η αντίπαλη παράταξη αποκαλούνταν από τους Κιτιακούς ως «σπείρα» η οποία λυμαίνεται τον υλικό πλούτο της Εκκλησίας της Κύπρου.⁵⁸

Η εξέλιξη του ζητήματος επηρεαζόταν από τη γενικότερη σύγκρουση ιδεών και πολιτικών και είχε μεγάλη σημασία για τη διαμόρφωση του πλαισίου εξουσιών στην Κύπρο «με κεντρικό σημείο αναφοράς το ζητούμενο καθιέρωσης εθνικής πολιτικής Αρχής για τους Έλληνες της Κύπρου».⁵⁹ Ήταν μια σύγκρουση που εκφράστηκε μέσω αντίπαλων φατριών, είχε όμως ουσιαστικό πολιτικό περιεχόμενο, στο βαθμό που η κάθε ομάδα ήθελε να ηγηθεί του υπό διαμόρφωση πολιτικού συνόλου και των μηχανισμών εξουσίας.

8.2.2 Οι δύο παρατάξεις: ποιους εξέφραζαν, ο ιδεολογικοπολιτικός τους λόγος και ο τρόπος οργάνωσής τους. Το αρχιεπισκοπικό ζήτημα δεν αποτέλεσε ζήτημα θρησκευτικής διαίρεσης της κυπριακής κοινωνίας, όπως έγινε σε άλλες χώρες όπου σχηματίστηκαν διαφορετικά θρησκευτικά κόμματα υπεράσπισης δογμάτων. Η ελληνοκυπριακή κοινότητα δεν είχε αντιπαρατιθέμενες θρησκευτικές ομάδες με διαφορετικά δόγματα που να αποτελούσαν εστία δημιουργίας πολιτικών κομμάτων, όπως σε άλλες χώρες. Στο εσωτερικό της ελληνοκυπριακής κοινότητας οι διαιρέσεις αφορούσαν στις διαφορετικές αντιλήψεις και οπτικές για το ρόλο της Εκκλησίας ως θεσμού ισχύος και τη στάση έναντι της βρετανικής κατοχής. Έτσι, δεν βλέπουμε στην Κύπρο να δημιουργούνται θρησκευτικά κόμματα, αλλά αυτό που γινόταν μερικώς αντικείμενο του δημόσιου διαλόγου ήταν ο βαθμός και η ένταση της πίστης του καθενός, ή της παράταξης ως συλλογικού μορφώματος.

Το αρχιεπισκοπικό ζήτημα δεν μπορεί να ιδωθεί έξω από το πλαίσιο του εθνικού ζητήματος, της στάσης που υιοθετούσε δηλαδή η κάθε παράταξη απέναντι στην κατοχική αποικιακή αρχή.⁶⁰ Τα προγράμματα των δύο πλευρών έναντι της βρετανικής κατοχής είχαν σημαντικές διαφοροποιήσεις, παρά τον κοινό σεβασμό που και οι δύο επεδείκνυαν

⁵⁸ «Η σπειραίων απόγνωσις», *Εναγόρας*, 15 Σεπτεμβρίου 1901, σ. 4.

⁵⁹ Βλ. Μιχαήλ, «Αρχιεπισκοπικό», ό.π., σσ. 307-308.

⁶⁰ Βλ. Φραγκούδης, *Αρχιεπισκοπικό*, ό.π., σ. 158.

απέναντι στους Βρετανούς. Οι μεν Κιτιακοί ήθελαν ένωση ατόφια και καθαρή, χωρίς κανένα συμβιβασμό στο ενδιάμεσο, σε αντίθεση με τους Κυρηνειακούς που αποδέχονταν τη συνεργασία με την αποικιακή αρχή σε βραχυπρόθεσμες μεταρρυθμίσεις.⁶¹

Αυτή η διαμάχη, όπως υποστηρίχθηκε παραπάνω, είχε κοινωνικό περιεχόμενο· εξέφραζε δηλαδή, διαφορετικές κοινωνικές ομάδες και συμφέροντα, ιδεολογικό περιεχόμενο που εκφράστηκε με την εισαγωγή της εθνικιστικής ιδεολογίας στον πολιτικό στίβο, αλλά είχε και οργανωτικές μορφές συγκρότησης. Αυτές οι τρεις πτυχές θα εξεταστούν πιο κάτω.

8.2.3 Η κοινωνική διάσταση της σύγκρουσης. Το κοινωνικό περιεχόμενο της σύγκρουσης καθοριζόταν από τα στρώματα και τις δυνάμεις που υποστήριζαν τον κάθε υποψήφιο. Η παλιά ιθύνουσα τάξη συσπειρώθηκε γύρω από την υποψηφιότητα του Μητροπολίτη Κερύνειας Κύριλλου Βασιλείου (Κυρηνειακοί) ενώ οι εθνικιστές, που ήταν συγκεντρωμένοι κατά κύριο λόγο σε Λάρνακα και Λεμεσό, υποστήριζαν τον Μητροπολίτη Κιτίου, Κύριλλο Παπαδόπουλο (Κιτιακοί).⁶² Δημιουργήθηκαν έτσι δύο παρατάξεις εντός της εθνικιστικής αστικής τάξης. Ονομάστηκαν εθνικιστές και συντηρητικοί, ή αδιάλλακτοι και διαλλακτικοί.

Η σύγκρουση διεξήχθη μεταξύ της αστικοποιημένης κοινωνίας της Λάρνακας και της Λεμεσού και της αγροτικής συντηρητικής κοινωνίας της Λευκωσίας και της Κερύνειας. Η ανάλυση των δημογραφικών δεδομένων, καθώς και η διαφορετικότητα στα επαγγέλματα του πληθυσμού σε Λευκωσία και Λάρνακα, καταδεικνύουν το διαφορετικό πλαίσιο μέσα στο οποίο αναπτύσσονταν οι δύο τοπικές κοινωνίες στα τέλη του 19^{ου} αιώνα και αρχές του 20^{ου} αιώνα.⁶³ Ήταν μια «πάλη» ανάμεσα στο παλιό κατεστημένο και τη νέα ανερχόμενη αστική τάξη.⁶⁴ Αυτό διαφαίνεται από την κοινωνική διάσταση της σύγκρουσης, αν εξετάσουμε δηλαδή από ποια στρώματα αντλούσαν υποστήριξη τα δύο στρατόπεδα.

8.2.3.1 Οι Κυρηνειακοί (διαλλακτικοί). Αποκαλούνταν «διαλλακτικοί» λόγω της μετριοπαθούς στάσης τους έναντι των Βρετανών αποικιοκρατών και της αρχής της πολιτικής σύνεσης που προέβαλλαν ως κύριο γνώμονα των ενεργειών τους. Στην αρχή της τελευταίας δεκαετίας του 19^{ου} αιώνα οι διαλλακτικοί ήταν η επικρατέστερη πολιτική μερίδα στην Κύπρο γεγονός που οφειλόταν στην επιρροή που ο κόσμος πίστευε ότι είχαν στην αποικιακή κυβέρνηση. Πολλοί Κύπριοι δημόσιοι υπάλληλοι στήριζαν την

⁶¹ «Ζήτω η ένωση», παράρτημα *Εναγόρας*, 22 Σεπτεμβρίου 1901.

⁶² Ο Λυμπουρίδης δίνει κάποια στοιχεία για τους δύο υποψηφίους: Οι δύο υποψήφιοι Αρχιεπίσκοποι ήταν ο Μητροπολίτης Κυρηνείας το «Κυριλλούδιν» (1859-1933) και ο Μητροπολίτης Κιτίου, ο «Κυριλλάτσος» (1845-1916) ο οποίος εκλεγόταν βουλευτής από το 1889-1911 συνεχώς και διετέλεσε Αρχιεπίσκοπος από το 1909 μέχρι το θάνατο του το 1916. Βλ. Λυμπουρίδης, *Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα*, ό.π., σ. 14.

⁶³ Βλ. Μιχαήλ, «Αρχιεπισκοπικό», ό.π., σσ. 309, 312.

⁶⁴ Βλ. Φάντης, *Κυπριακό Συνδικαλιστικό Κίνημα*, ό.π., σ. 21.

κυρηνειακή παράταξη διότι όφειλαν τη θέση τους σ' αυτή τη μερίδα ή ήλπιζαν σε προβιβασμό. Οι διαλλακτικοί έλεγχαν επίσης, την αστυνομία και τα Διοικητικά Συμβούλια που παρέμειναν από την Τουρκοκρατία και είχαν κάτω από την επιρροή τους τον Αρχιεπίσκοπο Σωφρόνιο και τη μεγαλύτερη μερίδα του κλήρου.⁶⁵

Η κυρηνειακή παράταξη έθεσε υπό τον έλεγχό της την ανώτατη εκκλησιαστική εξουσία και μέσω αυτής την πλειοψηφία του κλήρου, τόσο του λαϊκού όσο και του μοναστηριακού. Έλεγε επίσης τις εκπαιδευτικές επιτροπές και τα διοικητικά συμβούλια των επαρχιών, γεγονός που της επέτρεπε να εκφοβίζει και να ασκεί αποτελεσματικό έλεγχο στους δασκάλους και στους μουχτάρηδες. Στις πλείστες κοινότητες, σύμφωνα με δημοσιεύματα μερίδας του Τύπου, οι Κυρηνειακοί είχαν εγκαταστήσει ελεγχόμενους μουχτάρηδες. Η ψήφιση του «Περί Μουχταρών Νόμου», που μετέτρεψε τους μουχτάρηδες σε κυβερνητικούς υπαλλήλους, επέτρεπε στους Κυρηνειακούς να ασκούν αποτελεσματικό έλεγχο πάνω σε αυτούς. Η κυρηνειακή παράταξη φαίνεται να τύγχανε στο στάδιο αυτό της στήριξης της βρετανικής διοίκησης της Κύπρου, αφού δύο βουλευτές της είχαν διοριστεί μέλη του Εκτελεστικού Συμβουλίου. Τρεις από τους απερχόμενους βουλευτές του Νομοθετικού Συμβουλίου, που υποστήριζαν τον Κυρηνείας, κατηγορούνταν από τους Κιτιακούς ότι συνεργάζονταν με τους Βρετανούς, ακόμα και στις περιπτώσεις που οι Οθωμανοί βουλευτές ψήφιζαν με τους Έλληνες.⁶⁶

Οι βασικότεροι υποστηρικτές των Κυρηνειακών συναντώνταν ανάμεσα στους παλαιούς συντηρητικούς πολιτευτές της Λευκωσίας, οι οποίοι έλεγχαν μέσω των διασυνδέσεών τους πολλές από τις τοπικές αρχές των χωριών του νησιού. Οι Κυρηνειακοί καθοδηγούνταν από τον ανώτερο κλήρο και τις σημαντικότερες οικογένειες εμπόρων και δανειστών χρημάτων της Λευκωσίας, Αμμοχώστου και Κερύνειας και λιγότερο της Λάρνακας και Λεμεσού. Περιλάμβαναν όλους όσους είχαν δοσοληψίες με τα μοναστήρια, την Αρχιεπισκοπή, τα σχολεία κτλ., δεδομένου ότι ο Κιτίου είχε στο πρόγραμμά του έλεγχο των οικονομικών τους.⁶⁷

Ανάμεσα στους ηγέτες των διαλλακτικών συναντούμε τον Μητροπολίτη Κυρηνείας και τον Ηγούμενο Κύκκου, από τους κληρικούς, και από τους λαϊκούς, τους Αχ. Λιασίδα και Π. Κωνσταντινίδη σε Λευκωσία-Κερύνεια. Ο Ηγούμενος Κύκκου ήταν ο μεγαλύτερος ιδιοκτήτης και διαχειριστής κτηματικής περιουσίας στη νήσο.⁶⁸ Οι Κωνσταντινίδης και Λιασίδης διατηρούσαν στενές σχέσεις με το θανόντα Αρχιεπίσκοπο και αποτελούσαν τις

⁶⁵ Βλ. Καταλάνος, Ζήνων, ό.π., σσ. 156-160.

⁶⁶ «Ο λόγος του Θεοδότου», παράρτημα *Εναγόρας*, 8 Σεπτεμβρίου 1901. « Η νίκη της 27^{ης} Σεπτεμβρίου» *Εναγόρας*, 4 Οκτωβρίου 1901, σ. 1.

⁶⁷ «Ο λόγος του Θεοδότου», παράρτημα *Εναγόρας*, 8 Σεπτεμβρίου 1901. Βλ. επίσης Καταλάνος, Ζήνων, ό.π., σ. 158.

⁶⁸ «Οι απαραίτητοι εις το Νομοθετικό», *Φωνή της Κύπρου*, 28 Σεπτεμβρίου 1901, σ. 3.

βασικότερες πολιτικές μορφές μέχρι το 1900, εξουσιάζοντας ένα μεγάλο δίκτυο πελατειακών σχέσεων βασισμένο στην εξάρτηση γύρω από τους ίδιους και ήταν εκ των ιδρυτών του Παγκυπρίου Γυμνασίου. Στις επαρχίες Λεμεσού-Πάφου βασικοί υποστηρικτές του Κυρηνείας ήταν οι Νεόφυτος Νικολαΐδης (δικηγόρος, δικαστής, έμπορος και εκδότης της εφημερίδας *Αγών Πάφου*), Σπύρος Αραούζος (βουλευτής και έμπορος) και Μ. Μιχαηλίδης (βουλευτής, έμπορος και γαιοκτήμονας).⁶⁹ Άλλοι υποστηρικτές του Κυρηνείας ήταν ο Αγησίλαος Αρτέμης με καταγωγή από την Κωνσταντινούπολη και δικηγόρος που εγκαταστάθηκε στην Κερύνεια, ο Ν. Δέρβης (ιατρός και πρόεδρος του «Κυπριακού Συλλόγου», ο Χρ. Γ. Μιχαηλίδης (συγγενής κληρικού, έμπορος και τραπεζίτης, εκ των ιδρυτών του Παγκυπρίου Γυμνασίου), ο Κ. Λυσσανδρίδης (έμπορος και εκ των ιδρυτών του Παγκυπρίου Γυμνασίου) και ο Γ. Λοϊζίδης από την Κερύνεια (υπήρξε δόκιμος μοναχός, εκπαιδευτικός και αργότερα σπούδασε νομικά, Έφορος των Ελληνικών Εκπαιδευτηρίων Κερύνειας).⁷⁰

Οι πλείστοι εκ των βασικών υποστηρικτών του Κυρηνείας είχαν σχέσεις με την Αρχιεπισκοπή πριν εκδηλωθεί το Αρχιεπισκοπικό και συμμετείχαν στις Επαρχιακές Εκπαιδευτικές Επιτροπές ή στις Σχολικές Εφορίες, στους διορισμούς των οποίων είχαν μεγάλο ρόλο και λόγο οι Μητροπολίτες. Αρκετοί περιλαμβάνονταν στους ιδρυτές του Παγκυπρίου Γυμνασίου, το οποίο ίδρυσε και χρηματοδοτούσε κατά κύριο λόγο η Αρχιεπισκοπή και οι περισσότεροι είχαν έδρα τη Λευκωσία και την Κερύνεια. Σημαντικός αριθμός εξ αυτών ασχολούνταν με εμπορικές δραστηριότητες και είχαν μεγάλα κτηματικά συμφέροντα.

Μαζί τους ήταν συμπαταγμένη η πλειοψηφία του κατώτερου κλήρου, ιδίως του μοναστηριακού, καθώς και οι βασικότεροι μαγαζάτορες και αρχιτεχνίτες. Μεγάλος αριθμός χρεωμένων και εξαρτημένων αγροτών και το φτωχότερο τμήμα των εργαζομένων ήταν επίσης υποστηρικτές του Μητροπολίτη Κερύνειας. Αυτά τα λιγότερο προνομιούχα στρώματα συνδέονταν με τους συντηρητικούς, όχι λόγω προσωπικών συμφερόντων, αλλά κυρίως λόγω της εμπλοκής τους σε κοινωνικές σχέσεις που διατηρούσαν τις παραδοσιακές αξίες και λόγω εξάρτησης.⁷¹

Στην ουσία, ο συντηρητισμός, που εκπροσωπούσαν οι Κυρηνειακοί, βασιζόταν σε εκείνους που υπεραμύνονταν της παράδοσης, της παλιάς και ιεραρχημένης κοινωνίας και που αντιτίθεντο σε αλλαγές. Κατά συνέπεια, είχε ζωτική σημασία γι' αυτούς ο έλεγχος της

⁶⁹ «Τα βουλευτικά», *Φωνή της Κύπρου*», 21 Σεπτεμβρίου 1901, σ. 1. Βλ. επίσης Κουδουνάρης, *Βιογραφικό Λεξικόν Κυπρίων*, ό.π., σσ. 28, 142-143, 155-156, 191, 210.

⁷⁰ «Ψήφισμα προς τη Σύνοδο», *Φωνή της Κύπρου*, 19 Οκτωβρίου 1900, σ. 2· Βλ. Φραγκούδης, *Αρχιεπισκοπικού*, ό.π., σ. 115· Βλ. Κουδουνάρης, *Βιογραφικό Λεξικόν Κυπρίων*, ό.π., σσ. 30, 158, 164, 194.

⁷¹ Βλ. Κατσιαούνης, «Αντιθέσεις», ό.π., σ. 27· Katsiaounis, *Labour*, ό.π., σ. 243· Αναγνωστοπούλου, «Εκκλησία», ό.π., σ. 204· Φραγκούδης, *Αρχιεπισκοπικού*, ό.π., σσ. 15, 22.

επίσημης Εκκλησίας και άλλων δομών που απειλούνταν από ό,τι συμβόλιζαν οι καινούριες ιδέες του έθνους και του φιλελευθερισμού. Αν και δεν είχαν υπέρ τους τα λαϊκά στρώματα, τα οποία προσδίδουν πλειοψηφική διάσταση, είχαν την ικανότητα να κινητοποιούν εναντίον των καινούριων αυτών ιδεολογικών τάσεων ισχυρές δυνάμεις, λόγω των δικτύων κοινωνικής εξάρτησης που εξουσίαζαν.

8.2.3.2 Οι Κιτιακοί (αδιάλλακτοι). Αντίθετα, επικεφαλής των Κιτιακών ήταν η νέα αστική τάξη των πόλεων και η εθνικιστική διανόηση. Η μαζική τους υποστήριξη προερχόταν κυρίως από τα κατώτερα στρώματα, τους βιοτέχνες και τους διάφορους βιοπαλαιστές, οι οποίοι κατέκλυσαν τις πόλεις στις αρχές του αιώνα, από πολλούς μισθωτούς τεχνίτες και ανειδίκευτους εργάτες και από τμήμα των κατώτερων στρωμάτων της αγροτικής τάξης, κυρίως στις περιοχές κοντά στις πόλεις. Οι κύριοι υποστηρικτές του «Κυριλλάτσου» βρίσκονταν στις τάξεις των επιστημόνων της νέας γενιάς, οι οποίοι είχαν σπουδάσει στα ελληνικά πανεπιστήμια, δεν γνώρισαν Τουρκοκρατία και εκπροσωπούσαν τη λεγόμενη «αδιάλλακτη» μερίδα του πολιτικού κόσμου του νησιού, ονομασία που τους δόθηκε από τη στάση τους έναντι της βρετανικής διακυβέρνησης και των τρόπων διεκδίκησης του αιτήματος της Ένωσης με την Ελλάδα.

Ηγετικές μορφές ανάμεσα στους Κιτιακούς ήταν ο Μητροπολίτης Κιτίου, στους κληρικούς, και ένας σημαντικός αριθμός λαϊκών προσωπικοτήτων με εξέχουσες φυσιγνωμίες τους βουλευτές Θεοφάνη Θεοδότου (δικηγόρο), Αντώνη Θεοδότου (ιατρό και τραπεζικό), Γ. Σιακαλλή (φιλόλογο και νομικό), Χρ. Σώζο (νομικό και εκ των ιδρυτών του Ταμιευτηρίου Λεμεσού -μετέπειτα Λαϊκή Τράπεζα), Ι. Κυριακίδη (νομικό), Ν. Ρώσσο (νομικό και εκδότη εφημερίδας), Ι. Βονιτσιάνο (γεωργό) και Φ. Ζαννέτο (ιατρό και εκδότη εφημερίδας), τον Ευάγγελο Λοϊζου από Αμμόχωστο (έμπορο) και τον εκπαιδευτικό και μασόνο Ν. Καταλάνο.⁷² Από τα βιογραφικά τους παρατηρούμε ότι στη συντριπτική τους πλειοψηφία τα βασικά στελέχη της κιτιακής παράταξης ανήκαν στην αναδυόμενη αστική τάξη: δικηγόροι, γιατροί, εκπαιδευτικοί και λιγότεροι έμποροι και γαιοκτήμονες.

Όλοι αυτοί είχαν αρχίσει να αποκτούν οικονομική ισχύ, αρκετοί από αυτούς είχαν καλή μόρφωση, αλλά δεν τύγγαναν της αντίστοιχης κοινωνικής και πολιτικής αναγνώρισης. Η κιτιακή παράταξη παραδεχόταν ότι στις τάξεις της περιλαμβάνονταν έμποροι και κεφαλαιούχοι, οι οποίοι όμως «παρείχαν στον κόσμο καλύτερες τιμές και ασφαλείς

---

⁷² Βλ. Καταλάνος, Ζήνων, ό.π., σ. 181· Φραγκούδης, *Αρχιεπισκοπικού*, ό.π., σσ. 15, 22· Βλ. Κουδουνάρης, *Βιογραφικό Λεξικόν Κυπρίων*, ό.π., σσ. 39, 75-76, 84-85, 117, 160, 272, 281, 295.

εγγυήσεις». ⁷³ Έτσι, είδαν τη σύγκρουση αυτή ως τον τρόπο κατοχύρωσης της δικής τους κοινωνικής θέσης. Το γεγονός ότι κατάφεραν να συσπειρώσουν την πλειοψηφία των κατώτερων στρωμάτων δεν πρέπει να παραξενεύει. Οι κατώτερες τάξεις, σε όλες τις χώρες, επιδεικνύουν σημάδια αγανάκτησης ενάντια στο υφιστάμενο σχήμα κατανομής του πλούτου, ενισχύοντας πολιτικά κόμματα και άλλες οργανώσεις που υποστηρίζουν κάποια μορφή αναδιανομή. ⁷⁴

Σε σχέση με τη γεωγραφική κατανομή της υποστήριξης, η κυρηνειακή παράταξη φαίνεται να ασκούσε ισχυρή επιρροή στις επαρχίες Λευκωσίας, Κερύνειας και Αμμοχώστου. Αυτό συνάδει και με το γεγονός ότι οι τρεις αυτές επαρχίες βρίσκονταν εκκλησιαστικά υπό τη δικαιοδοσία της Αρχιεπισκοπής και της Μητρόπολης Κερύνειας. Στις τρεις αυτές επαρχίες υπήρξε η εντονότερη και καλύτερη δικτύωση των Κυρηνειακών ενώ, στις επαρχίες Λεμεσού, Λάρνακας και Πάφου η επικράτηση των Κιτιακών ήταν σχεδόν απόλυτη. ⁷⁵

8.2.4 Ιδεολογική έκφραση. Στο ιδεολογικό επίπεδο συγκρούστηκαν δύο αντιτιθέμενες φιλοσοφίες. Η κυρηνειακή παράταξη εκπροσωπούσε το παλιό πνεύμα της κοινωνικής ιεραρχίας, με άξονα τη θρησκεία, η οποία ιεραρχία ήταν νομικά κατοχυρωμένη και η κάθε κοινωνική τάξη γνώριζε τη θέση της απέναντι στις υπόλοιπες. Αυτήν ακριβώς τη θεσμοθετημένη ανισότητα απάλειψε η πολιτική ιδεολογία του εθνικισμού, όπως προβλήθηκε από τους Κιτιακούς. ⁷⁶ Η ίδια η κιτιακή παράταξη προέβαλλε τον εαυτό της ως την «εθνική μερίδα» και ως τους «υπερασπιστές της σεμνής και ιεράς ιδέας της εθνότητας» και κατηγορούσε τους Κυρηνειακούς ότι ζητούσαν από τους γονείς να μη στέλνουν τα παιδιά τους για σπουδές στην Αθήνα διότι η πόλη αυτή αποτελούσε πηγή διαφθοράς. ⁷⁷ Η παράταξη που στήριζε το Μητροπολίτη Κιτίου λειτούργησε ως φορέας ιδεών νεωτερισμού, οι οποίες αντίκεινταν στην απόλυτη και αυθαίρετη εξουσία της Εκκλησίας. Παρόλες τις εκκλήσεις του κατεστημένου για προσήλωση στην ορθοδοξία και τις παραδοσιακές αξίες, ο εθνικισμός ήταν πλέον η ιδεολογία βάσει της οποίας θα κρίνονταν τα θέματα. ⁷⁸ Ενδεικτικό της αλλαγής αυτής ήταν ότι από το 1901 είχαν επικρατήσει στις εκλογές του Νομοθετικού Συμβουλίου οι αδιάλλακτοι εθνικόφρονες, παρά τη διοικητική και οικονομική επιρροή των διαλλακτικών, και συνέχιζαν να επικρατούν μέχρι και το 1925, όταν υπέστησαν εκλογική ήττα.

⁷³ «Αποδιώκετε τους νυκτοκόρακας», παράρτημα *Εναγόρας*, 22 Σεπτεμβρίου 1901. «Ζήτω ο εθνικός συνδυασμός», παράρτημα *Εναγόρας*, 26 Σεπτεμβρίου 1901.

⁷⁴ Βλ. Lipset, *Political Man*, ό.π., σ. 48.

⁷⁵ «Ζήτω ο εθνικός συνδυασμός», παράρτημα *Εναγόρας*, 26 Σεπτεμβρίου 1901. « Η νίκη της 27^{ης} Σεπτεμβρίου, *Εναγόρας*, 4 Οκτωβρίου 1901, σ. 1.

⁷⁶ Βλ. Κατσιαούνης, «Αντιθέσεις», ό.π., σ. 28.

⁷⁷ «Ο λόγος του Θεοδότου», παράρτημα *Εναγόρας*, 8 Σεπτεμβρίου 1901· «Ο θρίαμβος της εθνικής μερίδος», παράρτημα *Εναγόρας*, 20 Σεπτεμβρίου 1901· «Ζήτω ο εθνικός συνδυασμός», παράρτημα *Εναγόρας*, 26 Σεπτεμβρίου 1901.

⁷⁸ Βλ. Katsiaounis, *Labour*, ό.π., σσ. 227-228.

Η ομάδα που περιέβαλλε το Μητροπολίτη Κιτίου εξέφραζε έναν έντονο πολιτικό λόγο. Το περιεχόμενό του είναι δυνατό να κωδικοποιηθεί σε πέντε κύρια σημεία: η Εκκλησία είναι εθνική αρχή των Ελλήνων της Κύπρου, υπάρχει επιτακτική ανάγκη για εφαρμογή δημοκρατικών και νεωτερικών θεσμών, το Οικουμενικό Πατριαρχείο εκλαμβάνεται ως απειλή για την εθνική αποκατάσταση της Κύπρου, η βρετανική διοίκηση είναι προσωρινή, αλλά μπορεί να λειτουργήσει ως προστατευτική για το Αυτοκέφαλο της Εκκλησίας της Κύπρου και, τέλος, αποκλειστικός στόχος δεν μπορεί να είναι άλλος παρά η Ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα.⁷⁹

Παρόλ' αυτά, οι λαϊκοί εκπρόσωποι αυτής της παράταξης δεν λειτούργησαν ως φορείς μιας εντελώς ανατρεπτικής ιδεολογίας, συγκρουόμενοι με την εκκλησιαστική εξουσία στο σύνολό της, αλλά περιόρισαν τη ριζοσπαστικότητα των ιδεών τους και αποδέχτηκαν την ηγεμονική θέση της Εκκλησίας στον ελληνικό πληθυσμό. Στην επιχειρηματολογία τους άλλωστε κατονόμαζαν την Εκκλησία ως «*το ασφαλέστερον και βεβαιότερον εθνικόν κέντρον*» και απέδιδαν στους Κυρηνειακούς προσπάθεια υποδούλωσης της Ορθόδοξης Εκκλησίας σε ξένα και μη ορθόδοξα κέντρα.⁸⁰ Ο πολιτικός λόγος του Μητροπολίτη Κιτίου ήταν τόσο νεωτερικός όσο η συμπόρευσή του με τους εθνικιστές το επέβαλλε, αλλά και η θρησκευτική του ιδιότητα το περιόριζε. Η υποστήριξη προς το πρόσωπο του Κιτίου είχε μια ευρύτατη λαϊκή βάση, γεγονός που τον υποχρέωνε να προσαρμόζει την πολιτική του πορεία σε σχέση με τα αιτήματα της βάσης αυτής, αλλά και η ίδια αυτή βάση τον νομιμοποιούσε ως εκφραστή των δικών της πολιτικών αιτημάτων.⁸¹ Οι πιο επιφανείς από τους Κιτιακούς, που αναμένονταν να είναι πιο δεκτικοί στη δυσμενή κατάσταση των λαϊκότερων στρωμάτων, διατηρούσαν πολύ συντηρητικές κοινωνικές απόψεις. Το υπόβαθρό τους ήταν παρόμοιο με των Κυρηνειακών, μια παράμετρος που διευκόλυνε και την επαναπροσέγγισή τους μετά.⁸²

Στη σύγκρουση αυτή διαδραμάτισαν ρόλο και οι πρώτοι μασόνοι που εμφανίστηκαν στην Κύπρο και οι οποίοι αποτέλεσαν ουσιαστικά την ψυχή του εθνικού κινήματος.⁸³ Κυριότεροι εκφραστές αυτής της τάσης, η οποία στήριξε έντονα τον Μητροπολίτη Κιτίου, ήταν ο Ν. Καταλάνος, Θ. Θεοδότου στη Λευκωσία, Χρ. Σώζος και Ι. Κυριακίδης στη Λεμεσό και ο Φ. Ζαννέτος και Ι. Οικονομίδης στη Λάρνακα. Γνωρίζοντας ότι ιδίως οι χωρικοί ήταν προληπτικοί, οι Κυρηνειακοί εκμεταλλεύτηκαν το ζήτημα της μασονίας, προσπαθώντας να περάσουν το μήνυμα στο λαό ότι οι Κιτιακοί ήταν μασόνοι, ακόμα και ο

⁷⁹ Βλ. Μιχαήλ, «Αρχιεπισκοπικό», ό.π., σ. 322.

⁸⁰ «Ο θρίαμβος της εθνικής μερίδος», παράρτημα *Εναγόρας*, 20 Σεπτεμβρίου 1901· «Ζήτω ο εθνικός συνδυασμός», παράρτημα *Εναγόρας*, 26 Σεπτεμβρίου 1901.

⁸¹ Βλ. Μιχαήλ, «Αρχιεπισκοπικό», ό.π., σσ. 320, 331-332.

⁸² Βλ. Καταλάνος, *Ζήνων*, ό.π., σ. 182.

⁸³ Βλ. Κατσιαούνης, *Labour*, ό.π., σ. 229.

ίδιος ο Μητροπολίτης. Ο Κιτίου υποστηριζόταν από όλους τους μασόνους της Κύπρου, οι οποίοι αποτελούσαν τα πλέον φιλελεύθερα και ανεπτυγμένα στοιχεία του τόπου, και άρα δεν μπορούσε, σύμφωνα με τους αντιπάλους του, να μην είναι και αυτός μασόνος.⁸⁴ Το κυριότερο εκφραστικό όργανο των Κυρηνειακών, η εφημερίδα της Λευκωσίας, *Φωνή της Κύπρου* αφιέρωσε σειρά ειδικών εκδόσεων, την άνοιξη του 1900, επιτιθέμενη στο μασονισμό ως αίρεση και στο Ν. Καταλάνο προσωπικά, ως τον κυριότερο εκφραστή του μασονισμού στην Κύπρο. Αρκετά από αυτά τα άρθρα τα υπέγραφε ο Αρχιμανδρίτης της Αρχιεπισκοπής Φιλόθεος, ο οποίος αναφερόταν στον Καταλάνο ως «έμμισθο όργανο του μασσονισμού».⁸⁵ Από την άλλη, οι Κιτιακοί κατηγορούσαν τους αντιπάλους τους για «μακρακισμό», μια αίρεση που είχε αναπτυχθεί την εποχή εκείνη στην Ελλάδα επειδή ένας ιερωμένος, εκ των βασικών υποστηρικτών του Κυρηνείας, ο Τεκνόπουλος, ανήκε στην αίρεση αυτή.⁸⁶

8.2.4.1 Το πνεύμα της σύγκρουσης και ο ρόλος των εφημερίδων. Οι εφημερίδες αποτέλεσαν τον κατ' εξοχήν χώρο αντιπαράθεσης των επιχειρημάτων και προώθησης της πολιτικής της κάθε πλευράς. Στη διαμάχη πήραν μέρος όλες σχεδόν οι εφημερίδες. Κυριότερες κιτιακές εφημερίδες ήταν ο *Κυπριακός Φύλαξ* και ο *Ευαγόρας* στη Λευκωσία, η *Σαλαμής* Αμμοχώστου, το *Νέον Έθνος* και η *Εφημερίδα του Λαού* στη Λάρνακα. Κυριότερες κυρηνειακές εφημερίδες ήταν η *Φωνή της Κύπρου* και ο *Κύπριος* στη Λευκωσία, η *Σάλπιγξ* Λεμεσού, η *Πατρίς* και η *Αλήθεια* στη Λεμεσό, η *Ένωσις* στη Λάρνακα και ο *Αγών* Πάφου.⁸⁷

Για πρώτη φορά, από την εισαγωγή του συστήματος εκλογών, χρησιμοποιήθηκαν στις ομιλίες και την αρθρογραφία ο προσωπικός λίβελλος και οι ανυπόστατες κατηγορίες. Η εφημερίδα *Ευαγόρας* χρησιμοποίησε για πρώτη φορά τη σάτιρα ως πολιτικό όπλο. Για πρώτη φορά έγινε επίσης χρήση αφίσας και φυλλαδίων σε εκλογές (για την εκλογή αντιπροσώπων), γεγονός που μαρτυρούσε τον βαθύ ιδεολογικό και πολιτικό χαρακτήρα των εκλογών αυτών και ήταν μια καλή ένδειξη της ατμόσφαιρας και του πάθους που επικρατούσε.⁸⁸ Ο αγώνας που διεξήχθηκε ήταν έντονος και με βαριές φράσεις εκατέρωθεν. Μερικές φράσεις που απέδιδαν στους Κυρηνειακούς οι Κιτιακοί είναι χαρακτηριστικές: «καταχθόνιοι», «αδηφάγοι λύκοι», «πολιτικά πτώματα», «κακοποιός σπείρα»,

⁸⁴ Βλ. Καταλάνος, *Ζήνων*, ό.π., σ. 182. Βλ. επίσης Φραγκούδης, *Αρχιεπισκοπικού*, ό.π., σσ. 23-24.

⁸⁵ Βλ. ενδεικτικά «Ο μασονισμός», παράρτημα *Φωνή της Κύπρου*, 9 Μαρτίου 1900· «Αι κατά Χριστιανισμού βλασφημίες του κ. Καταλάνου», παράρτημα *Φωνή της Κύπρου*, 23 Μαρτίου 1900· «Ο Μασσονισμός και ο κ. Καταλάνος», παράρτημα *Φωνή της Κύπρου*, 26 Μαρτίου 1900· «Νέαι βλασφημίες του μασόνου κ. Καταλάνου», παράρτημα *Φωνή της Κύπρου*, 6 Απριλίου 1900· «Η παραζάλη του μασόνου κ. Καταλάνου», παράρτημα *Φωνή της Κύπρου*, 13 Απριλίου 1900· «Οίκτου μόνον άξιος ο μασόνος συντάκτης του Ευαγόρος», παράρτημα *Φωνή της Κύπρου*, 4 Μαΐου 1900.

⁸⁶ Παράρτημα *Ευαγόρας*, 8 Σεπτεμβρίου 1901. Βλ. επίσης Καταλάνος, *Ζήνων*, ό.π., σσ. 194-195.

⁸⁷ Βλ. Φραγκούδης, *Αρχιεπισκοπικού*, ό.π., σ. 379. Βλ. επίσης Καταλάνος, *Ζήνων*, ό.π., σ. 167.

⁸⁸ Βλ. Katsiaounis, *Labour*, ό.π., σ. 238.

«δηλητηριώδη ερπετά», «τυραννίσκοι», «καταχθόνια κυβερνητική μερίδα», «σπείρα καταχθονίων», «δολοφονική συμμορία», «βδέλλαι αδηφάγοι»,⁸⁹ ενώ οι εκπρόσωποι της παράταξης χαρακτηρίζονταν ως «ανθέλληνες, λειτουργούντες ενάντια των εθνικών συμφερόντων».⁹⁰

Μέσα από τις εφημερίδες διεξαγόταν ένας έντονος πόλεμος εντυπώσεων με εκατέρωθεν κατηγορίες για εκφοβισμούς και δωροδοκίες. Ο *Ευαγόρας* κατήγγελλε ότι οι Κυρηνειακοί εξορμούσαν τις νύκτες και επιδίδονταν σε όργιο υποσχέσεων διορισμών σε διάφορα πόστα, παροχής δανείων, χρηματικές δωροδοκίες, αδειοδοτήσεις για πώληση ποτών, κτλ. Παράλληλα, εκφόβιζαν, όπως έγραφε η εφημερίδα, με αφαίρεση αδειών, παύση από θέσεις που κατείχαν οι ψηφοφόροι και άλλα, αν διαπίστωναν ότι κάποιος εξ αυτών στήριζαν τον Κιτίου.⁹¹

8.2.5 Η οργανωτική πτυχή. Αυτή η πλευρά του ζητήματος πρέπει να γίνει κατανοητή μέσα στα πλαίσια μιας κοινωνίας η οποία περνούσε ακόμα ένα μεταβατικό στάδιο, στο οποίο οι οργανωτικές προσπάθειες βρίσκονταν ακόμη σε εμβρυϊκή μορφή. Δεν είχαν αποκτήσει ακόμα το στοιχείο της διάρκειας, της μονιμότητας και ήταν πολύ συγκεκριμένου χαρακτήρα. Ανταποκρίνονταν δηλαδή στο επίπεδο οικονομικής και κοινωνικής εξέλιξης της περιόδου, όπως συνέβαινε σε όλες τις κοινωνίες.⁹²

Όπως αναφέρθηκε στο κεφάλαιο τέσσερα, ο ρόλος του Αρχιεπισκόπου άρχισε να περιορίζεται, καθώς άρχισαν να συμμετέχουν και λαϊκοί στις υποθέσεις και τη διαχείριση της περιουσίας της Αρχιεπισκοπής. Ο Φραγκούδης αναφέρει ότι οι πολιτευτές Αχ. Λιασίδης και Π. Κωνσταντινίδης και οι γύρω τους, λόγω του γήρατος του Αρχιεπισκόπου Σωφρονίου, είχαν εγκατασταθεί στην Αρχιεπισκοπή, διευθύνοντας κατά το δοκούν τα ζητήματα του Θρόνου, καθώς και τις περιουσίες των διαφόρων ενοριών, μεταξύ των οποίων και την εκκλησία της Φανερωμένης που ήταν η πλουσιότερη της χώρας.⁹³ Τόσο ο Φραγκούδης όσο και ο Λυμπουρίδης παρομοιάζουν το δίκτυο που οικοδομήθηκε γύρω από τους Λιασίδα και Πασχάλη με «κόμμα». Τη λέξη αυτή πρέπει να την αντιληφθούμε μέσα στο πλαίσιο μιας εποχής που, όπως είδαμε, δεν είχε ακόμα πάρει τη σημασία που σήμερα έχει. Έτσι, σημειώνουν και οι δύο ότι όταν ξέσπασε το αρχιεπισκοπικό ζήτημα, είχε, ήδη, διαμορφωθεί το πρώτο πολιτικό «κόμμα» υπό τον Λιασίδα, το οποίο στη Λευκωσία θεωρούνταν πανίσχυρο και έκανε προσπάθεια από τοπικό να μεταβληθεί σε

⁸⁹ «Το μέγα εν Μόρφου συλλαλητήριο, παράρτημα *Ευαγόρας*, 8 Σεπτεμβρίου 1901. «Ο θρίαμβος της εθνικής μερίδος», παράρτημα *Ευαγόρας*, 20 Σεπτεμβρίου 1901.

⁹⁰ Βλ. Μιχαήλ, «Αρχιεπισκοπικό», ό.π., σ. 316.

⁹¹ «Αποδιώκετε τους νυκτοκόρακας», παράρτημα *Ευαγόρας*, 22 Σεπτεμβρίου 1901.

⁹² Βλ. Rokkan, *Parties*, ό.π., σ. 89.

⁹³ Βλ. Φραγκούδης, *Αρχιεπισκοπικό*, ό.π., σ. 10.

παγκύπριο. Ο τρόπος λειτουργίας αυτού του δικτύου δημιουργούσε αρκετές αντιδράσεις και έτσι προκλήθηκε η συσπείρωση των αντιπάλων τους σε αντίπαλο «κόμμα», με ηγετικές φυσιογνωμίες τους Καταλάνο και Θεοδότου.⁹⁴

Αφού λοιπόν δεν είχαν δημιουργηθεί πολιτικά κόμματα, αυτό που στην πραγματικότητα έγινε και περιλάμβανε και οργανωτική διάσταση, πέραν του δικτύου πελατειακών σχέσεων, ήταν η αξιοποίηση των διαφόρων λεσχών και σωματείων στον αγώνα για επικράτηση μεταξύ των δύο παρατάξεων. Οι εθνικιστές-αδιάλλακτοι του Κιτίου αξιοποίησαν την αλυσίδα εθνικών λεσχών και συλλόγων που είχαν ως άξονα το σύλλογο «Αγάπη του Λαού» υπό τον Καταλάνο. Οι συντηρητικοί συνειδητοποίησαν την ανάγκη δημιουργίας ενός οργανισμού που θα λειτουργούσε ως αντίβαρο και ότι αυτή η αποστολή δεν μπορούσε να επιτελεσθεί από το συντηρητικό «Κυπριακό Σύλλογο» που έπνεε τα λείψια. Δημιούργησαν έτσι έναν καινούριο και πολιτικά αξιόπιστο σύλλογο, που πήρε σάρκα και οστά τον Ιούλιο του 1900, με το όνομα «Ορθοδοξία».⁹⁵ Ο σύλλογος εγκαινιάστηκε στις 20 Ιουλίου 1900⁹⁶ και αυτοαποκαλείτο «θρησκευτικός», γεγονός που καταδεικνύει και την έμφαση στην ιδέα της θρησκείας. Ο σύλλογος έγινε το «κομματικό» κέντρο των Κυρηνειακών και διατελούσε μάλιστα υπό την επίτιμη προεδρία του Μητροπολίτη Κυρήνειας.⁹⁷ Οι Κιτιακοί κατηγορούσαν το σωματείο αυτό ως «αντεθνικόν» και «προτεσταντικόν».⁹⁸

Ο σύλλογος «Ορθοδοξία» «*υπό τη σημαία του Χριστού*», όπως ο ίδιος διακήρυττε, ενέγραψε στα πρώτα του βήματα 300 περίπου μέλη, απευθυνόμενος σε όλες τις τάξεις της κοινωνίας.⁹⁹ Στο αναγνωστήριο αυτό πραγματοποιούνταν διαλέξεις για θέματα θρησκευτικού περιεχομένου κυρίως, μέχρι και συλλαλητήρια καταδίκης ενεργειών της κιτιακής παράταξης.¹⁰⁰ Ίδρυσε μάλιστα και νυκτερινή σχολή για άπορους, που αριθμούσε στα τέλη του 1901 εκατόν τριάντα μαθητές, των οποίων η ηλικία κυμαινόταν από τα 8 μέχρι τα 50 χρόνια. Τα μαθήματα παρέχονταν δωρεάν.¹⁰¹ Παρόλο που έγινε προσπάθεια να παρουσιαστεί ο σύλλογος ως αταξική οργάνωση που αγκάλιαζε όλες τις τάξεις, δεν μπορούσε να παρασιωπηθεί το γεγονός ότι ο ίδιος καθοδηγούνταν από το συντηρητικό κατεστημένο του κεφαλαίου.¹⁰²

⁹⁴ Βλ. Λυμπουρίδης, *Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα*, ό.π., σσ. 10, 12. Βλ. επίσης Φραγκούδης, *Αρχιεπισκοπικού*, ό.π., σ. 10.

⁹⁵ Βλ. Καταλάνος, *Ζήνων*, ό.π., σ. 189. Βλ. επίσης Katsiaounis, *Labour*, ό.π., σσ. 227-228.

⁹⁶ «Θρησκευτικός σύλλογος Ορθοδοξία», *Φωνή της Κύπρου*, 17 Αυγούστου 1900, σ. 3.

⁹⁷ Βλ. Λυμπουρίδης, *Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα*, ό.π., σ. 32.

⁹⁸ «Ζήτη ο εθνικός συνδυασμός», παράρτημα *Εναγώρας*, 26 Σεπτεμβρίου 1901.

⁹⁹ «Εν σωματείον», *Φωνή της Κύπρου*, 31 Αυγούστου 1900, σ. 2.

¹⁰⁰ «Μέγα συλλαλητήριον εν τω Αναγνωστηρίω Ορθοδοξία», *Φωνή της Κύπρου*, 7 Σεπτεμβρίου 1900, σ. 2· «Ο θρησκευτικός σύλλογος και η γενίκευσις του ιερού κηρύγματος εν Κύπρω», *Φωνή της Κύπρου*, 21 Σεπτεμβρίου 1900, σ. 3· «Ομιλία εν τω Αναγνωστηρίω Ορθοδοξία», *Φωνή της Κύπρου*, 14 Δεκεμβρίου 1900, σ. 3.

¹⁰¹ «Εν σωματείον», *Φωνή της Κύπρου*, 16 Νοεμβρίου 1901, σ. 2.

¹⁰² Βλ. Katsiaounis, *Labour*, ό.π., σσ. 227-228.

Υπέρ του Κυρηνείας τάχθηκαν ορισμένα ακόμα αναγνωστήρια της πρωτεύουσας, όπως ο «Πατριωτισμός» και ο «Φοίνικας»¹⁰³ και ο Κύπριος.¹⁰⁴ Η λειτουργία συλλόγων, με σκοπό το συντονισμό της δράσης των αντιπάλων παρατάξεων, δεν ήταν μόνο τοπικό φαινόμενο της Λευκωσίας, αλλά παγκύπριο. Ο Χρυσάνθης σημειώνει ότι στη Λεμεσό λειτουργούσαν δύο λέσχες πολιτικού χαρακτήρα, η «Μεταρρύθμιση» (κιτιακή) και «Τα Πάτρια» (κυρηνειακή).¹⁰⁵ Ο σύλλογος «Ισότης» στη Λεμεσό, ένα κυρηνειακό σωματείο, υπό την προεδρία του Λεμεσιανού βουλευτή Σπύρου Αραούζου πήρε επίσης μέρος στη διαμάχη υπέρ του Μητροπολίτη Κυρηνείας.¹⁰⁶

8.3 Η απαρχή της πολιτικής των μαζών και εθνικοποίησης της πολιτικής

Το αρχιεπισκοπικό ζήτημα σηματοδότησε την έναρξη της μαζικής πολιτικής, αφού αποτέλεσε τον καταλύτη για την εισαγωγή των μαζών στην πολιτική. Αποτέλεσε την αφορμή μέσω της οποίας οι μάζες του πληθυσμού ήρθαν σε επαφή με την πολιτική διαδικασία και συμμετείχαν σε αυτή για ένα ζήτημα που αφορούσε τη δομή της εξουσίας στο εσωτερικό της ελληνικής κοινότητας της Κύπρου. Η εξέλιξη στην Κύπρο συμβαδίζει με τη θέση ότι όταν μια χώρα διέρχεται περιόδους μεγάλων αλλαγών στο οικονομικό, πολιτικό και κοινωνικό της σύστημα, ή στη διεθνή της θέση, το εκλογικό σώμα συνολικά ενδιαφέρεται και συμμετέχει περισσότερο.¹⁰⁷

Αποτέλεσε ένα ζήτημα που δεν αφορούσε μόνο στις προσωπικές διαμάχες και αντιζηλίες ιεραρχών, φαινόμενο σύνηθες για την εποχή, αλλά διαίρεσε ιδεολογικά την κοινωνία και είχε ως διακύβευμα τον έλεγχο των εκκλησιαστικών θεσμών, του πλέον καθοριστικού μηχανισμού εξουσίας και ελέγχου της ελληνοκυπριακής κοινότητας. Το Αρχιεπισκοπικό αποτέλεσε μια επίθεση ενάντια στην παλαιά τάξη πραγμάτων, αφού στη διελκυστίνδα που προκάλεσε εισήχθηκε μια νεωτεριστική και εν δυνάμει ανατρεπτική ιδεολογία, ο εθνικισμός, και διαίρεσε την κοινωνία στα δύο, σε όλα εν γένει τα πολιτικά και κοινωνικά ζητήματα. Σε κάθε εκλογή γινόταν έντονος αγώνας υπερισχύσεως.¹⁰⁸ Η αρχιεπισκοπική διαμάχη είχε επηρεάσει και την εκπαιδευτική ζωή της Κύπρου τόσο ώστε οι Κιτιακοί ίδρυσαν ξεχωριστό γυμνάσιο και οι δύο παρατάξεις διεκδικούσαν με ξεχωριστούς συνδυασμούς τις εκλογές για τις Επαρχιακές Εκπαιδευτικές Επιτροπές, καθώς και τις Εκκλησιαστικές

¹⁰³ «Ψήφισμα προς την Σύνοδο», *Φωνή της Κύπρου*, 19 Οκτωβρίου 1900, σ. 2.

¹⁰⁴ Βλ. Καταλάνος, *Ζήνων*, ό.π., σ. 210.

¹⁰⁵ Βλ. Χρυσάνθης, «Σωματεία», ό.π., σ. 287.

¹⁰⁶ «Ψήφισμα», *Εναγόρας*, 8 Σεπτεμβρίου 1901, σ. 2.

¹⁰⁷ Βλ. Lipset, *Political Man*, ό.π., σ. 195.

¹⁰⁸ Βλ. Katsiaounis, *Labour*, ό.π., σ. 232· Ατταλίδης, «Κόμματα στην Κύπρο», ό.π., σ. 130· Φραγκούδης, *Αρχιεπισκοπικό*, ό.π., σ. 431.

Επιτροπές και τις εκλογές των Σχολικών Εφοριών.¹⁰⁹ Συστάθηκαν επίσης και λειτουργούσαν διπλά δημοτικά σχολεία, καθώς και παρθεναγωγεία. Όταν λύθηκε το Αρχιεπισκοπικό, τα δύο γυμνάσια ενώθηκαν σε ένα, αυτό που βρίσκεται απέναντι από την Αρχιεπισκοπή.¹¹⁰

Ο βαθμός και η ένταση συμμετοχής των μαζών καθορίστηκε σε μεγάλο βαθμό από την ένταση της προεκλογικής εκστρατείας, τόσο στις εκλογές ειδικών αντιπροσώπων για την εκλογή του Αρχιεπισκόπου το 1900 και το 1909, όσο και στις εκλογές για το Νομοθετικό Συμβούλιο και τις δημαρχιακές που έγιναν σε αυτό το διάστημα. Η έντονη αντιπαράθεση επηρέασε τα λαϊκά στρώματα και τους παρακινούσε να κάνουν μια ιδιαίτερη προσπάθεια για να καταβάλουν το φόρο *vergi*, ώστε να εγγραφούν ως ψηφοφόροι. Ενδεικτικά, ο αριθμός των εγγεγραμμένων εκλογέων εκτινάχθηκε από 12.093 το 1896, σε 24.952 το 1901, μια αύξηση που αντιστοιχεί σε 106%. Στις εκλογές αυτές, οι εθνικοί υποψήφιοι σάρωσαν το σώμα και κανένας από τους Κυρηνειακούς δεν εκλέγηκε.¹¹¹

Η συμπεριφορά των λαϊκών στρωμάτων σε όλες τις εκλογικές διαδικασίες, είτε τις ενδοεκκλησιαστικές, είτε τις βουλευτικές, καθοδηγούνταν σε μεγάλο βαθμό από τους πολιτευτές και τα ανώτερα στρώματα της κοινωνίας. Η μεγάλη πλειοψηφία των αγροτών και των εργατών δεν είχε, ακόμα, κάνει αισθητή την ανεξάρτητη παρουσία της στον εκλογικό στίβο. Το γεγονός ότι η πλειοψηφία μπορεί να μην είχε άμεσο προσωπικό, ή ταξικό συμφέρον στη διαμάχη αυτή δεν επηρέαζε της συμμετοχή της στις διαδικασίες, είτε διότι της ασκούνταν κοινωνικές πιέσεις, είτε λόγω αισθημάτων κοινωνικής υποχρέωσης έναντι των πολιτευτών. Παρόλη την κοινωνική πλειοψηφία των λαϊκών στρωμάτων, η αντιπαράθεση χαρακτηριζόταν από την απουσία ζητημάτων ταξικού ή κοινωνικού χαρακτήρα.

8.3.1 Η «δημοκρατική» διάσταση των διαδικασιών. Οι διαδικασίες για την εκλογή Αρχιεπισκόπου Κύπρου καθορίζονται σήμερα από τον καταστατικό χάρτη της Εκκλησίας, ο οποίος συντάχθηκε το 1914,¹¹² απόρροια του τρόπου που έγιναν οι εκλογές κατά τη διάρκεια του Αρχιεπισκοπικού. Τότε η εκλογή είχε καθοριστεί αρχικά με εγκύκλιο της Ιεράς Συνόδου, αφού δεν υπήρχε γραπτός κανονισμός εκλογής Αρχιεπισκόπου¹¹³ και μεταγενέστερα με νομοσχέδιο της βρετανικής κυβέρνησης. Η πρώτη σύγκρουση έλαβε χώρα στις 3 Σεπτεμβρίου 1900, στα πλαίσια της εκλογής των ειδικών αντιπροσώπων,

¹⁰⁹ «Κομματικά Πρωτοτυπία», *Ελευθερία*, 18 Δεκεμβρίου 1908, σ. 3. Βλ. επίσης Καταλάνος, Ζήνων, ό.π., σσ. 161-164, 384.

¹¹⁰ Βλ. Λυμπουρίδης, *Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα*, ό.π., σσ. 64-65.

¹¹¹ Βλ. πίνακα 7.1 στο κεφάλαιο επτά.

¹¹² Το καταστατικό δημοσιεύτηκε στο περιοδικό *Εκκλησιαστικός Κήρυκας* στις 15 Ιουνίου 1914 που δημοσίευε την αρχιεπισκοπική εγκύκλιο ημερομηνίας 21 Μαΐου 1914. Το παράθεμα στο Παπαδημήτρης, *Εγκυκλοπαίδεια*, Τόμος Δ, ό.π., σσ. 338-352.

¹¹³ Βλ. Φραγκούδης, *Αρχιεπισκοπικού*, ό.π. σ. 53.

σύμφωνα με εγκύκλιο της Ιεράς Συνόδου που εκδόθηκε στις 25 Ιουλίου 1900.¹¹⁴ Στα έντυπα, τα οποία αποτέλεσαν βασικό πεδίο της αντιπαράθεσης, αντικατοπτριζόταν το κλίμα πόλωσης αλλά και το ενδιαφέρον για την επιλογή των ειδικών αντιπροσώπων. Σε όλα τα χωριά της Κύπρου επικρατούσε, παραμονές των εκλογών, «*ασυνήθιστη κίνηση*» και «*εκλογικός πυρετός*».¹¹⁵ Την παραμονή της εκλογικής διαδικασίας, στα διάφορα σωματεία, στα καφενεία και στους συλλόγους της πρωτεύουσας συγκεντρώθηκε κόσμος όπου διεξάγονταν συζητήσεις για το φλέγον θέμα. Οι Κιτιακοί συγκεντρώθηκαν στο σωματείο «Αγάπη του Λαού» και πορεύθηκαν στους δρόμους της Λευκωσίας. Το ίδιο έκαναν και οι Κυρηνειακοί στο σύλλογο «Ορθοδοξία».

Στις εκλογές αυτές κυριάρχησαν οι Κιτιακοί (εξέλεξαν 47 από τους 66 αντιπροσώπους), οι οποίοι βάσισαν την εκστρατεία τους σε μια εθνικά προσανατολισμένη Εκκλησία της οποίας τα οικονομικά θα ελέγχονταν από τον λαό.¹¹⁶ Οι Κυρηνειακοί αμφισβήτησαν τα αποτελέσματα των εκλογών και τα πνεύματα ανάμεσα στον πληθυσμό οξύνθηκαν. Οι Κυρηνειακοί πραγματοποίησαν μεγάλη συγκέντρωση και πορεία διαμαρτυρίας στη Λευκωσία η οποία κατέληξε στην Αρχιεπισκοπή, όπου και επιδόθηκε ψήφισμα υπογεγραμμένο από επιφανείς προσωπικότητες που στήριζαν τον Μητροπολίτη Κυρηνείας αμφισβητώντας την εγκυρότητα των εκλογικών διαδικασιών.¹¹⁷

Ακολούθησε μια μεγάλη περίοδος ουσιαστικής αδράνειας κατά την οποία διεξάγονταν διαβουλεύσεις και γίνονταν προσπάθειες διαιτησίας, μέχρι το 1907, όταν το ζήτημα τέθηκε ενώπιον του Νομοθετικού Συμβουλίου. Ο Κιτιακός βουλευτής Λεμεσού-Πάφου Ιωάννης Κυριακίδης επεξεργάστηκε νομοσχέδιο το οποίο καθόριζε τις εκλογικές διαδικασίες και το οποίο βασίστηκε σε μεγάλο βαθμό στην εγκύκλιο της Ιεράς Συνόδου του 1900.¹¹⁸ Το νομοσχέδιο προνοούσε, μεταξύ άλλων, διενέργεια αρχιεπισκοπικών εκλογών, τις οποίες θα προκήρυτταν οι δύο Μητροπολίτες από κοινού, προέβλεπε διαδικασία ελέγχου των ενστάσεων και παραπομπή σε διαιτησία αν δεν επερχόταν συμφωνία. Τα άρθρα 29 και 30

¹¹⁴ Η εγκύκλιος του 1900 δημοσιεύεται στην εφημερίδα *Φωνή της Κύπρου* στις 24 Αυγούστου 1900, σσ. 1-2. Η εγκύκλιος της Συνόδου καθόριζε ότι όλο το ελληνικό χριστιανικό ορθόδοξο πλήρωμα της νήσου θα εξέλεγε τους ειδικούς αντιπροσώπους. Αυτοί θα εξέλεγαν 60 γενικούς αντιπροσώπους εκ των οποίων 40 λαϊκοί και 20 κληρικοί σύμφωνα με τα έθιμα της κυπριακής Εκκλησίας, οι οποίοι μαζί με την Ιερά Σύνοδο θα εξέλεγαν το νέο Αρχιεπίσκοπο. Οι 60 αυτοί αντιπρόσωποι καθορίστηκαν αναλογικώς του πληθυσμού των τεσσάρων θρόνων της νήσου (Αρχιεπισκοπική περιφέρεια, Πάφος, Κερύνεια και Κίτιο). Οι 60 γενικοί αντιπρόσωποι θα εκλέγονταν από τους ειδικούς αντιπροσώπους, οι δε ειδικοί αντιπρόσωποι θα εκλέγονταν κατά ενορία στις πόλεις, κωμοπόλεις, ή χωριά κατ' αναλογία του πληθυσμού. Για να έχει κάποιος το δικαίωμα του εκλογέως έπρεπε να είναι Χριστιανός Ορθόδοξος, κάτοικος της Νήσου και να είναι ηλικίας άνω των 20 ετών. Για να εκλεγεί ειδικός αντιπρόσωπος κάποιος έπρεπε να είναι Χριστιανός Ορθόδοξος, κάτοικος της Νήσου και να έχει ηλικία άνω των 25 ετών. Για να εκλεγεί κάποιος γενικός αντιπρόσωπος έπρεπε να είναι επίσης Χριστιανός Ορθόδοξος, κάτοικος της Νήσου και να έχει ηλικία άνω των 30 ετών.

¹¹⁵ «Εκλογικά», *Φωνή της Κύπρου*, 21 Σεπτεμβρίου 1900, σ. 2.

¹¹⁶ Βλ. Katsiaounis, *Labour*, ό.π., σσ. 229-230.

¹¹⁷ «Ψήφισμα προς την Σύνοδο», *Φωνή της Κύπρου*, 19 Οκτωβρίου 1900, σ. 2.

¹¹⁸ Βλ. Λυμπουρίδης, *Αρχιεπισκοπικό Ζήτημα*, ό.π., σσ. 53-55. Βλ. επίσης Καταλάνος, *Ζήνων*, ό.π., σ. 389.

του νομοσχεδίου προέβλεπαν συνεργασία για τις εκλογές με την Κυβέρνηση και ανακήρυξη του Αρχιεπισκόπου από τον Αρμοστή αντίστοιχα.¹¹⁹

Σύμφωνα με τις πρόνοιες αυτού του νομοσχεδίου, για την εκλογή των ειδικών αντιπροσώπων προβλεπόταν ότι όλοι οι ψηφοφόροι θα έπρεπε να είναι άρρενες και ηλικίας άνω των 20 ετών. Για να εκλεγεί κάποιος αντιπρόσωπος έπρεπε να είναι Έλληνας, ορθόδοξος και άνω των 25 ετών. Υπεύθυνος για τον καταρτισμό του εκλογικού καταλόγου ήταν ο κληρικός της ενορίας και αν δεν υπήρχε, ο γηραιότερος κάτοικος. Σε σχέση με τα πρακτικά ζητήματα της διεξαγωγής των εκλογών, το νομοσχέδιο προέβλεπε ότι ο κληρικός της ενορίας ή ο πρεσβύτερος θα προέδρευε της εκλογής, οι δε ψηφοφόροι προσερχόμενοι θα έριχναν στην κάλπη το ψηφοδέλτιο στο οποίο θα αναγράφονταν τα ονόματα των προσώπων-υποψηφίων που επιθυμούσαν να ψηφίσουν. Οι κανόνες για την εκλογή γενικών αντιπροσώπων προέβλεπαν, όπως και στην εγκύκλιο του 1900, ότι για να εκλεγεί κάποιος γενικός αντιπρόσωπος θα έπρεπε να είναι Έλληνας ορθόδοξος, κάτοικος της νήσου και άνω των 30 ετών.¹²⁰

Έχοντας υπόψη τις προδιαγραφές των εκλογικών διαδικασιών, μπορούμε να εξετάσουμε τη δημοκρατική διάστασή τους με βάση δύο παραμέτρους: τις ίδιες τις εκλογικές πρόνοιες και το πώς αντιμετώπιζαν την εμπλοκή του λαού οι δύο παρατάξεις.

Οι εκλογικές διαδικασίες είχαν ορισμένους σημαντικούς περιορισμούς. Πρώτα απ' όλα, το εκλογικό σώμα ήταν μόνο οι άντρες και αποκλείονταν οι γυναίκες, το μισό δηλαδή εκλογικό σώμα. Δεύτερον, υπήρχαν ηλικιακοί περιορισμοί με διαβαθμίσεις αναλόγως του επιπέδου συμμετοχής στη διαδικασία. Το ηλικιακό όριο αυξανόταν όσο πιο προσβάσιμο γινόταν στον εκλέκτορα το σώμα που θα εξέλεγε τον Αρχιεπίσκοπο. Υπήρχαν αυξημένοι ηλικιακοί περιορισμοί στο δικαίωμα του εκλέγεσθαι, αφού για να εκλεγεί κανείς ειδικός αντιπρόσωπος έπρεπε να είναι άνω των 25 ετών και γενικός αντιπρόσωπος άνω των 30. Τρίτον, υπήρχε ειδικό βάρος των κληρικών στην όλη διαδικασία, οι οποίοι αποτελούσαν πέραν του ενός τρίτου του σώματος των 60 γενικών αντιπροσώπων (66 με την Ιερά Σύνοδο) που εξέλεγαν τελικά τον Αρχιεπίσκοπο και το οποίο δυνητικά θα μπορούσε να αλλοιώσει τη λαϊκή βούληση.

Σε μια δημόσια συζήτηση που διεξήχθη μεταξύ των βουλευτών από τις στήλες της εφημερίδας *Ελευθερία* το 1918, με αφορμή τις παρατυπίες που παρατηρήθηκαν στην εκλογή του Μητροπολίτη Κιτίου, ήρθαν στην επιφάνεια και αρκετά άλλα αδύνατα σημεία στις πρόνοιες της εκλογικής διαδικασίας. Τα σημειώνουμε, πρώτον, διότι οι επισημαίνοντες τις αδυναμίες αυτές βουλευτές είχαν αναμιχθεί έντονα στην

¹¹⁹ Βλ. Παπαδημήτρης, *Εγκυκλοπαίδεια*, Τόμος Δ, ό.π., σσ. 7, 131.

¹²⁰ Βλ. Φραγκούδης, *Αρχιεπισκοπικού*, ό.π., σσ. 409, 411, 414.

αρχιεπισκοπική διαμάχη και δεύτερον, διότι οι εκλογές τόσο του Μητροπολίτη Κιτίου το 1918 όσο και του Αρχιεπισκόπου Κύπρου το 1916 διεξήχθησαν στη βάση των προνοιών της ρύθμισης που εισήχθη με το Αρχιεπισκοπικό. Το στοιχείο που επεσήμαναν όλοι οι αρθρογράφοι αφορούσε στα κενά που επέτρεπαν τη δωροδοκία τόσο του λαού που εξέλεγε τους ειδικούς αντιπροσώπους όσο και των εκλεγέντων αντιπροσώπων. Η ανυπαρξία ελέγχου των διαδικασιών από την κυβέρνηση δημιουργούσε σοβαρό κενό στην αμεροληψία των εκλογικών διαδικασιών, όπως και στην εκδίκαση των ενστάσεων από την Ιερά Σύνοδο, η οποία σύμφωνα με κάποιες απόψεις θα μπορούσε να ανατεθεί σε ειδικό δικαστήριο.¹²¹

Σε σχέση λοιπόν με την πρώτη πτυχή και παρά τους περιορισμούς αυτούς, μπορούμε να πούμε ότι οι εκλογικές διαδικασίες ήταν αρκετά περιεκτικές, έχοντας πάντα υπόψη ότι κατά την περίοδο στην οποία αναφερόμαστε τα πολιτικά δικαιώματα ήταν επίσης περιορισμένα (και όχι μόνο στην Κύπρο) μόνο στους άντρες συγκεκριμένης ηλικιακής ομάδας, αλλά και το γεγονός ότι αφορούσαν εκλογικές διαδικασίες σε ένα θεσμό φύσει συντηρητικό, όπως η Εκκλησία. Σε αντίθεση με τις «πολιτειακές» εκλογές του Νομοθετικού Συμβουλίου, στις οποίες υπήρχαν ιδιοκτησιακοί περιορισμοί, στις ενδοεκκλησιαστικές αυτές διαδικασίες δεν υπήρχε ανάλογος περιορισμός και όλοι οι άντρες είχαν δικαίωμα συμμετοχής σε κάποιο επίπεδο των διαδικασιών.

Η λαϊκή συμμετοχή στη διαδικασία εκλογής Επισκόπων και Αρχιεπισκόπου ενείχε μια ακόμη λειτουργία καθοριστική στον όλο χαρακτήρα της κυπριακής πολιτικής της περιόδου. Αυτή η λειτουργία ήταν η νομιμοποίηση του εκάστοτε Αρχιεπισκόπου και των Μητροπολιτών να εκπροσωπούν ολόκληρο τον πληθυσμό, αφού ήταν ο μόνος εκλεγμένος θεσμός των Ελληνοκυπρίων του οποίου, μάλιστα, είχαν οι ίδιοι την ευθύνη. Από αυτό το γεγονός απορρέει σε μεγάλο βαθμό η εθναρχική ιδιότητα του Αρχιεπισκόπου. Το σύστημα εκλογής με την ευρεία λαϊκή συμμετοχή δέχτηκε αρκετή κριτική μεταγενέστερα από τους εκπροσώπους του λαού στο Νομοθετικό Συμβούλιο. Αρκετοί από τους βουλευτές χαρακτήρισαν το σύστημα ως «οχλοκρατικό», το οποίο επέτρεπε τη μετατροπή των επισκοπικών διαδικασιών σε κομματικές αντιπαραθέσεις και πρότειναν είτε την κατάργηση της εκλογής ειδικών αντιπροσώπων από το λαό, είτε την εκλογή των Επισκόπων από ένα προκαθορισμένο σώμα αποτελούμενο από *ex officio* πρoύχοντες. Η αντίληψη αυτή είναι ενδεικτική μιας νοοτροπίας εχθρικής προς τη διεύρυνση των πολιτικών δικαιωμάτων των μαζών και της ενεργού εμπλοκής τους σε πολιτικές διαδικασίες και της επίδειξης ολιγαρχικού πνεύματος εκ μέρους αρκετών πολιτευτών της

---

¹²¹ «Ο θεσμός της εκλογής επισκόπων: γνώμαι των πολιτευτών», *Ελευθερία*, 1^η Ιουνίου, σ. 2, 8 Ιουνίου σ. 1 και 15 Ιουνίου σ. 1 αντίστοιχα.

περιόδου. Το σώμα αυτό θα έπρεπε, σύμφωνα με κάποιες απόψεις, να αποτελείται από την Ιερά Σύνοδο, τους βουλευτές και τους δημάρχους, μόνο.¹²²

Όσον αφορά τη στάση των δύο παρατάξεων έναντι των δημοκρατικών διαδικασιών και της λαϊκής συμμετοχής, η παράταξη των Κιτιακών υπήρξε έντονος πολέμιος της παλαιάς τάξης και της κάθε απόπειρας διατήρησης δεσποτικών συστημάτων διοίκησης. Οι ιδέες της λαϊκής κυριαρχίας και της εκλογής των ηγετών κάθε λαού αποτελούσαν σημείο αναφοράς στον πολιτικό λόγο των Κιτιακών, επιθυμώντας με τον τρόπο αυτό να ισχυροποιήσουν τη θέση τους ότι η εκλογή του Μητροπολίτη Κιτίου, ο οποίος απολάμβανε της αποδοχής της πλειοψηφίας των Κυπρίων, σήμαινε και εκσυγχρονισμό των διαδικασιών για ανάδειξη ηγεσίας των Ελλήνων της Κύπρου. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο λαός τοποθετείται από τους Κιτιακούς ως η ισχυρότερη νομιμοποιητική βάση της εξουσίας της ηγεσίας.¹²³ Αυτό βέβαια υπέκρυπτε την προσπάθεια της αστικής τάξης, που στήριζε τον Κιτίου, να αποκτήσει πρόσβαση στην πολιτική και οικονομική ισχύ του αρχιεπισκοπικού θρόνου χρησιμοποιώντας την ισχύ των λαϊκών μαζών.

Αντίθετα, η κυρηνειακή παράταξη προσπάθησε, καθόλη τη διάρκεια του Αρχιεπισκοπικού, να διευθετηθεί το θέμα χωρίς την εμπλοκή του λαού. Αυτό εκφράστηκε με τις συνεχείς προσπάθειες να συγκληθεί Μείζονα Σύνοδος της Ορθοδοξίας, έχοντας στο πλευρό τους και τον Οικουμενικό Πατριάρχη, ο οποίος επιθυμούσε εκλογή του Κυρηνείας, αλλά, και αργότερα, όταν μετά την ψήφιση του κυβερνητικού νομοσχεδίου για εκλογές συγκάλεσαν Ιερά Σύνοδο της Εκκλησίας της Κύπρου και ενθρόνισαν τον Κυρηνείας Αρχιεπίσκοπο αυθαίρετα.

Μετά από πολλές περιπέτειες και συγκρούσεις των δύο παρατάξεων,¹²⁴ το νομοσχέδιο που ετοίμασε η κιτιακή παράταξη τελικά ψηφίστηκε στις 4 Μαΐου 1908 και δημοσιεύτηκε στην επίσημη εφημερίδα της κυβέρνησης στις 25 Μαΐου.¹²⁵ Ο νόμος τέθηκε σε ισχύ, με την κυβέρνηση να αποστέλλει τις εγκυκλίους ορίζοντας ως ημερομηνία έναρξης της εκλογής των ειδικών αντιπροσώπων την 10^η Φεβρουαρίου 1909. Οι συνολικά 993 ειδικοί αντιπρόσωποι εξέλεξαν τους 60 γενικούς οι οποίοι μαζί με την Ιερά Σύνοδο εξέλεξαν το νέο Αρχιεπίσκοπο. Οι Κυρηνειακοί απείχαν των εκλογών διαμαρτυρόμενοι επειδή

¹²² «Ο θεσμός της εκλογής επισκόπων: γνώμαι των πολιτευτών», *Ελευθερία*, 1^η Ιουνίου, σ. 2, 8 Ιουνίου σ. 1 και 15 Ιουνίου σ. 1 αντίστοιχα.

¹²³ Βλ. Μιχαήλ, «Αρχιεπισκοπικό», ό.π., σ. 326.

¹²⁴ Βλ. Καταλάνος, *Ζήνων*, ό.π., σ. 403.

¹²⁵ Βλ. Παπαδημήτρης, *Εγκυκλοπαίδεια*, Τόμος Δ, ό.π., σ. 135.

συνειδητοποιούσαν ότι θα έχαναν αλλά οι εκλογές διεξήχθησαν κανονικά. Οι εκλεγέντες εκλέκτορες ήταν στην ολότητα τους Κιτιακοί.¹²⁶

8.3.2 Επίδραση στις «πολιτειακές» εκλογές. Η μεγάλη περίοδος η οποία μεσολάβησε από την πρώτη εκλογή αντιπροσώπων το 1900 μέχρι το 1909 όταν επαναλήφθηκε η διαδικασία, οδήγησε σε μεταφορά του πεδίου διεξαγωγής της αντιπαράθεσης μεταξύ των δύο παρατάξεων στις εκλογές για το Νομοθετικό Συμβούλιο και τις Δημαρχιακές. Όλες οι εκλογές της περιόδου αυτής σημαδεύτηκαν από έντονες διαμάχες, οργανωμένη διεκδίκηση των εκλογών με σχηματισμούς και από τις δύο πλευρές και από αυξημένη λαϊκή συμμετοχή, ένδειξη του γεγονότος ότι ο ανταγωνισμός και η σύγκρουση προκαλούν μεγαλύτερο ενδιαφέρον στο λαό. Αυτό επιβεβαιώνεται και από το γεγονός ότι οι αμέσως επόμενες εκλογές, μετά τη λήξη του Αρχιεπισκοπικού, τόσο για το Νομοθετικό Συμβούλιο όσο και για τα Δημοτικά Συμβούλια, είχαν υποβαθμισμένο ενδιαφέρον και περιορισμένη συμμετοχή. Ταυτόχρονα, η ανταγωνιστική διεκδίκηση των εκλογικών διαδικασιών διεύρυνε το πολιτικό σώμα ενσωματώνοντας ολοένα και μεγαλύτερα τμήματα του λαού στις πολιτικές διαδικασίες, αφού και το ίδιο το σώμα ενδιαφερόταν για εγγραφή στους εκλογικούς καταλόγους αλλά και οι δύο παρατάξεις παρότρυναν και βοήθησαν κόσμο να εγγραφεί.

Στις εκλογές του 1901 οι δύο παρατάξεις διεκδικούσαν τις έδρες με πλήρεις συνδυασμούς και με ανακοινώσεις καλούσαν τον λαό να τους στηρίξει.¹²⁷ Η εκλογική πάλη ήταν ζωνρότατη με λόγους, ύβρεις, συλλαλητήρια, προεκλογικά προγράμματα, κτλ. Οι Κιτιακοί προπαγάνδιζαν τους υποψηφίους τους ως «εθνικούς» και ζητούσαν από το λαό να τους τιμήσει «μαυρίζοντας» ταυτόχρονα τους «σπειραίους».¹²⁸ Το ίδιο έπρατταν και οι Κυρηνειακοί που αποκαλούνταν από τη δική τους μερίδα του τύπου ως η «υγιής μερίδα» του πληθυσμού και στιγματίζαν την προσπάθεια των Κιτιακών να πολεμήσουν τους υποψήφιους τους ως «παλαιοπολιτικούς».¹²⁹ Η αντιπαράθεση διεξήχθη σε όλες τις πόλεις με την ίδια ένταση και σε ορισμένες περιπτώσεις χαρακτηριζόταν ως «πόλεμος».¹³⁰

¹²⁶ Βλ. Φραγκούδης, *Αρχιεπισκοπικού*, ό.π., σσ. 466, 472, 475.

¹²⁷ «Ζήτω ο εθνικός συνδυασμός», παράρτημα *Ελευθερία*, 26 Σεπτεμβρίου 1901· «Ποιος να εκλέξει ο λαός», *Φωνή της Κύπρου*, 21 Σεπτεμβρίου 1901, σ. 1· «Τα βουλευτικά», *Φωνή της Κύπρου*, 21 Σεπτεμβρίου 1901, σ. 3. Οι υποψήφιοι των Κιτιακών ήταν: για την εκλογική περιφέρεια Λευκωσίας-Κερύνειας οι Μητροπολίτης Κιτίου, Γ. Σιακαλλής και Θ. Θεοδότου. Για την εκλογική περιφέρεια Λεμεσού-Πάφου οι Μητροπολίτης Κιτίου, Ι. Κυριακίδης και Χρ. Σώζος και για την εκλογική περιφέρεια Λάρνακας-Αμμοχώστου οι Ν. Ρώσσοι, Ι. Βοντιτσιάνος και Φ. Ζαννέτος. Οι υποψήφιοι των Κυρηνειακών ήταν οι Αχ. Λιασίδης, Ηγούμενος Κύκκου και Πασχάλης Κωνσταντινίδης στην περιφέρεια Λευκωσίας-Κερύνειας, στην περιφέρεια Λάρνακας-Αμμοχώστου ο Αχ. Λιασίδης και στην περιφέρεια Λεμεσού-Πάφου οι Νεόφυτος Νικολαΐδης, Σπύρος Αραούζος και Μ. Μιχαηλίδης.

¹²⁸ «Ζήτω ο εθνικός συνδυασμός», παράρτημα *Ευαγόρας*, 26 Σεπτεμβρίου 1901.

¹²⁹ «Ποιος να εκλέξει ο λαός», *Φωνή της Κύπρου*, 21 Σεπτεμβρίου 1901, σ. 1.

¹³⁰ «Από την Πάφον. Τα βουλευτικά», *Φωνή της Κύπρου*, 21 Σεπτεμβρίου 1901, σ. 3. «Εκ Βαρωσίων. Τα βουλευτικά», *Φωνή της Κύπρου*, 3 Οκτωβρίου 1901, σ. 4.

Το αποτέλεσμα των εκλογών υπήρξε θριαμβευτικό για τους Κιτιακούς, οι οποίοι εξέλεξαν με μεγάλη πλειοψηφία και τους εννέα βουλευτές, με τον ίδιο τον Κιτίου να εκλέγεται σε δύο διαμερίσματα (Λεμεσό και Λευκωσία). Ηττήθηκαν εξέχοντες παλαιοί πολιτικοί, όπως ο Πασχάλης Κωνσταντινίδης και ο Αχιλλέας Λιασιδής, και εκλέγηκαν νέοι πολιτικοί, μερικοί από τους οποίους διετέλεσαν πολιτικοί ηγέτες της Κύπρου ως το 1931, όπως οι Θεοφάνης Θεοδότου και Φίλιος Ζαννέτος.¹³¹

Οι εκλογές του 1906 παρουσίασαν ιδιαίτερη οξύτητα με το αρχιεπισκοπικό ζήτημα να αποτελεί το σημαντικότερο μέρος του πολιτικού προγράμματος των υποψηφίων. Οι Κιτιακοί υποψήφιοι έδιναν υπόσχεση ότι θα έφερναν νομοσχέδιο ενόπιον του Σώματος για επίλυση του Αρχιεπισκοπικού. Λόγω του φανατισμού που επικρατούσε, ο Αρμοστής King Harman, με προκήρυξή του για τις εκλογές στις 18 Αυγούστου 1906, καθόρισε για πρώτη φορά την μυστική ψηφοφορία. Οι Κυρηνειακοί Κωνσταντινίδης, Σιακαλλής και Λιασιδής κατέβηκαν με κοινή διακήρυξη η οποία περιείχε θέσεις για αρκετά ζητήματα (γεωργία, φόρο υποτελείας, διεύρυνση των πολιτικών δικαιωμάτων, εξάπλωση της ελληνικής παιδείας, κτλ). Το ίδιο έκαναν και οι Κιτιακοί σε έντονο ύφος και με προεκλογικά φυλλάδια. Οι εκλογές έληξαν με νίκη των Κιτιακών και πάλι, με τον ίδιο τον Κιτίου να εκλέγεται ξανά βουλευτής. Αυτή τη φορά όμως εκλέγηκε στο διαμέρισμα Λεμεσού-Πάφου και ένας Κυρηνειακός, ο Σπύρος Αραούζος. Έτσι εκλέγηκαν οκτώ Κιτιακοί και ένας Κυρηνειακός.¹³²

Στις δημοτικές του 1908, οι εκλογές προκηρύχθηκαν σε μια περίοδο κατά την οποία το Αρχιεπισκοπικό βρισκόταν σε έξαρση και, έτσι, όπως και στις βουλευτικές εκλογές, οι εκλογείς χωρίστηκαν σε παρατάξεις, με ιδιαίτερη ένταση να επικρατεί στη Λευκωσία, όπου από τη διάσπαση προέκυψε η εκλογή Τούρκου Δημάρχου, για πρώτη φορά από βρετανικής κατοχής, αφού οι δύο πλευρές δεν συμφώνησαν στην επιλογή ατόμου κοινής αποδοχής.¹³³

Στις εκλογές του 1911, μετά την απόληξη του ζητήματος, επικράτησε πνεύμα ενότητας, που οδήγησε σε κοινούς υποψηφίους των δυο παρατάξεων. Διαλλακτικοί και αδιάλλακτοι

¹³¹ Βλ. Παπαδημήτρης, *Εγκυκλοπαίδεια*, Τόμος Γ, ό.π., σ. 156· Φραγκούδης, *Αρχιεπισκοπικού*, ό.π., σσ. 108-109· Ατταλίδης, «Κόμματα στην Κύπρο», ό.π., σ. 130.

¹³² Οι υποψήφιοι των δύο παρατάξεων ήταν: εκ μέρους των Κιτιακών στην περιφέρεια Λευκωσίας-Κερύνειας οι Μητροπολίτης Κιτίου Κύριλλος, Αντώνης και Θεοφάνης Θεοδότου, στην περιφέρεια Λάρνακας-Αμμοχώστου οι Ευάγγελος Χατζηγιάννου, Λούης Λοΐζου, Ι. Μ. Μυριάνθης και Μ. Γ. Νικολαΐδης και στην περιφέρεια Λεμεσού-Πάφου οι Μητροπολίτης Κιτίου Κύριλλος, Ιωάννης Κυριακίδης και Χριστόδουλος Σώζος. Αντίστοιχα, οι υποψήφιοι των Κυρηνειακών ήταν οι Πασχάλης Κωνσταντινίδης, Αχιλλέας Λιασιδής, Γιώργος Σιακαλλής στην περιφέρεια Λευκωσίας-Κερύνειας, οι Αχιλλέας Λιασιδής, Ιωάννης Βοντιτσιάνος και Νικόλαος Ρώσος στην περιφέρεια Λάρνακας-Αμμοχώστου και οι Σπύρος Αραούζος και Νεόφυτος Νικολαΐδης στην περιφέρεια Λεμεσού-Πάφου. Βλ. Καταλάνος, *Ζήνων*, ό.π., σσ. 383-386· Παπαδημήτρης, *Εγκυκλοπαίδεια*, ό.π., σσ. 166, 173, 181· Φραγκούδης, *Αρχιεπισκοπικού*, ό.π., σσ. 234-235· Ατταλίδης, «Κόμματα στην Κύπρο», ό.π., σ. 130· Σοφοκλέους, *Εφημερίδες*, ό.π., σ. 9.

¹³³ Βλ. Παπαδημήτρης, *Εγκυκλοπαίδεια*, Τόμος Γ, ό.π., σ. 181.

συνενώθηκαν και έτσι οι εκλογές διεξήχθησαν χωρίς ουσιαστικό διακύβευμα και ενδιαφέρον. Τον ίδιο χρόνο επανενώθηκαν τα δημοτικά σχολεία, παρθεναγωγεία και γυμνάσια, τα οποία από το 1905 λειτουργούσαν ξεχωριστά από την κάθε παράταξη. Η συνένωση που επιτεύχθηκε είχε μεγαλύτερες προεκτάσεις, βέβαια. Σηματοδότησε την ένωση της παλιάς κατεστημένης τάξης και της νέας αστικής, με άμεσο στόχο τη διεκδίκηση της Ένωσης της Κύπρου με την Ελλάδα.¹³⁴ Στις δημοτικές εκλογές του 1911 στη Λευκωσία, μετά από συμφωνία, οι δύο παρατάξεις κατήλθαν με ξεχωριστά ψηφοδέλτια μεν, αλλά υπό την προϋπόθεση ότι θα εκλεγόταν δήμαρχος εκείνος του οποίου ο συνδυασμός θα είχε πλειοψηφήσει.¹³⁵

8.4 Μια αποτίμηση

Ενώ η βρετανική διοίκηση αναγνώρισε αμέσως το νέο Αρχιεπίσκοπο Κύπρου, οι υποστηρικτές του Μητροπολίτη Κερύνειας, ο οποίος ενεργούσε ακόμα ως Αρχιεπίσκοπος Κύπρου λόγω της εκλογής του στην Κωνσταντινούπολη, δεν αναγνώριζαν το αποτέλεσμα των εκλογών και επέμεναν να θεωρούν Αρχιεπίσκοπο τον Κυρηναίος Κύριλλο Βασιλείου. Το ζήτημα έληξε οριστικά, όταν το Φεβρουάριο του 1910, με τη μεσολάβηση απεσταλμένων του Πατριαρχείου Αλεξανδρείας, ο Κυρηναίος πείσθηκε να παραιτηθεί από Αρχιεπίσκοπος Κύπρου και να παραμείνει Μητροπολίτης Κερύνειας.¹³⁶ Ο συμβιβασμός που έγινε προέβλεπε να εκλεγεί ο Κιτίου Αρχιεπίσκοπος και ο Κυρηναίος να αναφέρεται ως πρώην Κύπρου. Στις 8 Απριλίου, στην Αρχιεπισκοπή εκλέγηκε ο Κιτίου Αρχιεπίσκοπος.¹³⁷

Η σύγκρουση, η οποία διεξήχθη με σφοδρότητα, λύθηκε με την οριστική επικράτηση των Κιτιακών και την υιοθέτηση από την Εκκλησία μιας εθνικής ελληνικής πολιτικής. Αυτό σήμαινε την έναρξη μιας νέας περιόδου για την κυπριακή κοινωνία. Η λήξη της σύγκρουσης βρήκε τα δύο στρατόπεδα σε μια σταδιακή πορεία σύγκλισης. Η διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στις δύο παρατάξεις δεν ήταν πια τόσο αυστηρή και οι νέοι, χάνοντας τη φυγόκεντρη δυναμική που πριν ανέπτυσσαν στο πλαίσιο της ίδιας της Εκκλησίας, ενσωματώθηκαν οριστικά στον κύκλο της εξουσίας της. Αυτό είχε ως συνέπεια, πρώτον, τη ριζοσπαστικοποίηση και άρα την εθνικοποίηση του λόγου του συνόλου της Εκκλησίας και, δεύτερον, τη συντηρητικοποίηση του λόγου των νέων, αφού στερημένοι του ρόλου

¹³⁴ Βλ. Καταλάνος, *Ζήνων*, ό.π., σσ. 441, 444. Βλ. επίσης Ατταλίδης, «Κόμματα στην Κύπρο», ό.π., σ. 131.

¹³⁵ «Και πάλιν επί των δημοτικών εκλογών», *Πατρίς*, 19 Μαρτίου 1911, σ. 3. Η *Πατρίς* ήταν το εκφραστικό όργανο του Λιασίδα. Στις εκλογές τις πέντε από τις έξι έδρες κατέλαβαν άτομα του ψηφοδελτίου του Λιασίδα, ο οποίος και ανέλαβε δήμαρχος.

¹³⁶ Βλ. Μιχαήλ, «Αρχιεπισκοπικό», ό.π., σ. 354.

¹³⁷ Βλ. Φραγκούδης, *Αρχιεπισκοπικό*, ό.π., σσ. 476, 481.

της πρωτοπορίας εξέφραζαν έναν πολιτικό λόγο χωρίς κανένα απολύτως κοινωνικό περιεχόμενο.¹³⁸ Με επαναλήψεις και εναλλαγές, το σχήμα που εξηγεί αυτή τη σύγκρουση και τη μετέπειτα συνένωση των τμημάτων της αστικής τάξης είναι το ακόλουθο: η αντίσταση και η αντίδραση των πιο προοδευτικών και φιλελεύθερων τμημάτων της, ακολουθείται από μαζική κινητοποίηση και μετατόπιση προς μια προοδευτικότερη κατεύθυνση σε σχέση με τα αιτήματα που προωθεί και ολοκληρώνεται με διάσπαση των μετριοπαθών και μετατόπισή τους προς τα «δεξιά», ωστόσο η πλειοψηφία των κατώτερων στρωμάτων και της κατώτερης αστικής τάξης να περάσει στο συντηρητικό στρατόπεδο.¹³⁹

Η εκλογή του Αρχιεπισκόπου Κύπρου, μέσα από τις συνθήκες που διαμορφώθηκαν κατά τη δεκαετία 1900-1910, δεν αποτέλεσε ένα απλό εκκλησιαστικό ζήτημα, αλλά ένα μείζον πολιτικό και ιδεολογικό θέμα της νεότερης κυπριακής Ιστορίας. Μέσα από τη δεκαετία του αρχιεπισκοπικού ζητήματος και κυρίως μέσα από την εκλογική νίκη του Μητροπολίτη Κιτίου οι Έλληνες της Κύπρου διατήρησαν ως εθνική πολιτική τους αρχή τον θρησκευτικό τους θεσμό, δηλαδή την Εκκλησία της Κύπρου. Τουλάχιστον μέχρι την εμφάνιση άλλων πολιτικών δυνάμεων στο κυπριακό πολιτικό σκηνικό, η Εκκλησία παρέμεινε ο αποκλειστικός εκφραστής του αιτήματος για εθνική αποκατάσταση. Η απόληξη του Αρχιεπισκοπικού σήμαινε νίκη της εθνικής παράταξης, αυτών δηλαδή, που υποστήριζαν μια επιτακτική αναφορά του αιτήματος της Ένωσης, γεγονός που παρέπεμπε σε μια πορεία σύγκρουσης της Εκκλησίας με τη βρετανική διοίκηση. Η σημαντικότερη ίσως επίδραση του αρχιεπισκοπικού ζητήματος και του τρόπου με τον οποίο αυτό έληξε, σε σχέση με την ίδια την Εκκλησία και ιδιαίτερα με τον ανώτατο κλήρο, είναι το γεγονός ότι και εντός του βρετανικού πλαισίου διοίκησης ο εκκλησιαστικός θεσμός διατήρησε μια πολιτική εξουσία. Η Εκκλησία αντιμετωπιζόταν στη λογική ενός πολιτικού οργανισμού ο οποίος εξέφραζε σε πολιτικό επίπεδο (και όχι μόνο σε πνευματικό) τους Έλληνες της Κύπρου.¹⁴⁰

Το Αρχιεπισκοπικό αφορούσε σε ένα βαθμό τη σύγκρουση εκκλησίας-κράτους, όπως αυτή εμφανίστηκε και σε πολλές άλλες κοινωνίες,¹⁴¹ αλλά αυτή δεν ήταν η καθοριστική του διάσταση, γι' αυτό και δεν παρήγαγε κόμματα προστασίας των εκκλησιαστικών προνομίων. Όπως έχει ήδη σημειωθεί, η διαμάχη αφορούσε, σε κυρίαρχο βαθμό, τις αντιθέσεις στο εσωτερικό της ελληνικής κοινότητας και τον αγώνα για κατοχή

¹³⁸ Βλ. Αναγνωστοπούλου, «Εκκλησία», ό.π., σ. 205.

¹³⁹ Βλ. Hobsbawm, *Επαναστάσεων*, ό.π., σ. 96. Ο Michels, έγραφε για τους νέους που ήθελαν να ανατρέψουν τους παλιούς μέσα σε διάφορα σώματα και πλαίσια, ότι μόλις πετύχαιναν το στόχο τους να καταλάβουν οι ίδιοι θέσεις ισχύος μεταμορφώνονταν εσωτερικά και γίνονταν επί της ουσίας όπως τους προκατόχους τους. «Οι επαναστάτες του σήμερα είναι οι αντιδραστικοί του αύριο», αναφέρει χαρακτηριστικά. Βλ. Michels, *Κοινωνιολογία των Πολιτικών Κομμάτων*, ό.π., σ. 289.

¹⁴⁰ Βλ. Μιχαήλ, «Αρχιεπισκοπικό», ό.π., σσ. 355-357.

¹⁴¹ Βλ. Lipset and Rokkan, «Cleavage Structures», ό.π., σ. 14.

εξουσίας. Υπό αυτό το πρίσμα δεν δημιουργήθηκαν ξεχωριστά κόμματα ή οργανώσεις τα οποία να εκπροσωπούν την Εκκλησία με τον τρόπο που αυτό έγινε, κατά κύριο λόγο, στη Δυτική Ευρώπη. Αυτό είχε να κάνει με το γεγονός ότι η ελληνοκυπριακή κοινότητα ήταν στην ολότητά της σχεδόν ορθόδοξη και δεν έφερνε σε αντιπαράθεση θρησκευτικά δόγματα, αλλά και με το ότι η Κύπρος ήταν αποικία, πράγμα που δεν επέτρεψε στις διαιρετικές αυτές τομές να εκφραστούν, όπως έγινε σε άλλες κοινωνίες. Αντίθετα, η Εκκλησία, σε όλες τις φάσεις της περιόδου αυτής, αποτελούσε ουσιαστικά τον πυρήνα κάθε μορφής οργάνωσης, όπως αυτός εκφραζόταν με εθνικό, κατά κύριο, λόγο περιεχόμενο και ενάντια στην αποικιακή αρχή.

Οι διαιρετικές τομές της πρώιμης συγκρότησης του δεξιού χώρου:**(β) Η εθνική/αντιαποικιακή διαιρετική τομή και οι πρώτες συλλογικότητες**

Στις αποικιοκρατούμενες χώρες η βασικότερη διαιρετική τομή αφορούσε στη σύγκρουση του καταπιεσμένου έθνους με την αποικιακή δύναμη. Πολλά κόμματα και οργανώσεις γεννήθηκαν μέσα από τα κινήματα εθνικής απελευθέρωσης (π.χ. το Αφρικανικό Κογκρέσο, το Ινδικό Εθνικό Κογκρέσο, κτλ). Στις χώρες αυτές τα ταξικά ζητήματα υποβαθμιζόνταν καθώς προείχε η διεξαγωγή του αντιαποικιακού αγώνα. Μέσα από τα κινήματα αυτά, οι αποικιοκρατούμενοι πληθυσμοί προσπαθούσαν να αντιμετωπίσουν και να βρουν λύσεις σε πολλαπλά και πολύπλοκα προβλήματα, μεταξύ άλλων, τις καταλληλότερες μορφές αντιπροσώπευσης και νέους ρόλους για τις παλιές και νέες κοινωνικοπολιτικές τάξεις και δυνάμεις.

Στην Κύπρο, το εθνικό ζήτημα και, ειδικότερα η στάση των διάφορων οργανωμένων συνόλων και μεμονωμένων πολιτευτών, απέναντι στη βρετανική αποικιακή αρχή, αποτέλεσε, για όλη την περίοδο που εξετάζουμε, το κυρίαρχο ζήτημα διαίρεσης και πόλωσης της κυπριακής κοινωνίας και πολιτικής. Παράλληλα, με ορισμένες διαφοροποιήσεις στην ένταση και στη μεθόδευση, αποτέλεσε τον κεντρικό άξονα της πολιτικής και κοινωνικής δραστηριότητας των πολιτικών δυνάμεων του τόπου.¹ Η ηγεμονία του ενωτικού αιτήματος αποκρυσταλλώθηκε στην μετά τη λήξη του αρχιεπισκοπικού ζητήματος περίοδο, θεσμικά, με την μορφή των εθνικών οργανώσεων. Με επίκεντρο τις προσπάθειες προώθησης της Ένωσης, οικοδομήθηκαν συμμαχίες και οργανώσεις, για πρώτη φορά σε παγκύπρια εμβέλεια, οι οποίες είχαν οργανωτικούς δεσμούς και καταστατικά, που καθόριζαν συγκεκριμένες δομές και διαδικασίες. Οι οργανώσεις και οι εσωτερικές τους ρυθμίσεις αντικατόπτριζαν το εσωτερικό ισοζύγιο δυνάμεων στην ελληνοκυπριακή κοινότητα και τις εσωτερικές αντιθέσεις ως προς το στόχο της Ένωσης.

Αυτοί οι σχηματισμοί δεν συνιστούσαν οργανώσεις με διάρκεια και με ευρύτερο και περιεκτικό πολιτικό πρόγραμμα, αλλά απλές ενώσεις βουλευτών, κληρικών και λαϊκών παραγόντων, που συσπειρώνονταν γύρω από το πρόσωπο ενός ηγέτη, συνήθως του

¹ Βλ. Γιαλλουρίδης, «Κυπριακό Κομματικό Σύστημα», ό.π., σ. 159.

Αρχιεπισκόπου και με αποκλειστικό στόχο την Ένωση. Έτσι, η πρόιμη πολιτική έκφραση της δεξιάς παράταξης της περιόδου, χαρακτηριζόταν από δύο μεγάλες κατηγορίες συντηρητισμού στις οποίες θα μπορούσαμε να αποδώσουμε τους όρους «πατροπαράδοτο συντηρητισμό» και «φιλελεύθερο συντηρητισμό».² Οι δύο αυτοί όροι ερμηνεύουν, ίσως, καλύτερα τις πολιτικές διαιρέσεις της περιόδου με βάση τα κοινωνικά, πολιτικά και ιδεολογικά χαρακτηριστικά των δύο παρατάξεων, όπως τα εξετάσαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, από τις οποίες καμιά δεν ενσωμάτωσε το μεγάλο κοινωνικό ζήτημα στον πολιτικό της λόγο και πρακτική. Η αντιπαράθεση των δύο μερίδων της Δεξιάς ωθούσε σε περαιτέρω οργανωτική συγκρότηση ως αντιστάθμισμα της ισχύος του αντίθετου πόλου.

Οι λόγοι για το οποίους το εθνικό ζήτημα στην Κύπρο αναδείχθηκε σε κορυφαίο και κυρίαρχο ζήτημα, δεν είναι δύσκολο να κατανοηθούν. Η ελληνική κοινότητα της Κύπρου εξήλθε της οθωμανικής κατοχής με την ελπίδα της εθνικής της αποκατάστασης από τη Βρετανία, ένα φιλελεύθερο έθνος, όπως προσλαμβάνονταν η αποικιακή δύναμη και η οποία, αργά ή γρήγορα, θα παραχωρούσε, όπως πίστευαν οι Ελληνοκύπριοι, την Κύπρο στην Ελλάδα. Η άνοδος της ιδεολογίας του εθνικισμού, όπως την παρακολουθήσαμε σε προηγούμενο κεφάλαιο, συνέβαλε στο να καταστεί το αίτημα της Ένωσης καθολική σχεδόν απαίτηση της ελληνοκυπριακής κοινότητας και να μην υπάρχει σχεδόν καμιά διαφωνία ως προς τον τελικό αυτό στόχο. Η μόνη πολιτική δύναμη που είχε διαφορετική άποψη ήταν το Κομμουνιστικό Κόμμα Κύπρου, το οποίο δεν αποτελούσε σημαντικά υπολογίσιμη δύναμη κατά την υπό αναφορά περίοδο.

Η άνοδος του εθνικισμού, όμως, συμβαδίζει με τη διεκδίκηση ενός ζωτικού πολιτικού χώρου εντός του οποίου η κυρίαρχη αστική τάξη θα ορίζει τους «κανόνες του παιχνιδιού». Τα αιτήματα των εθνικιστών έρχονταν σε σύγκρουση με τις επιδιώξεις της βρετανικής αρχής. Η σύγκρουση, σε λανθάνουσα, αρχικά, μορφή ερχόταν στην επιφάνεια σταδιακά, όσο απομακρύνονταν οι αναμνήσεις και οι επιρροές του οθωμανικού παρελθόντος. Για καλύτερη μεθόδευση και προετοιμασία του ενωτικού αιτήματος η ελληνοκυπριακή αστική τάξη αναζήτησε καινούριες μορφές και σχήματα διεκδίκησης, πέραν και έξω από τη δράση των βουλευτών στο Νομοθετικό Συμβούλιο, τα οποία θα εξετάσουμε παρακάτω. Οι οργανωτικές προσπάθειες γίνονταν ακόμα πιο έντονες κάθε φορά που οι ελπίδες για παραχώρηση της Κύπρου στην Ελλάδα, διαψεύδονταν.

---

² Αυτή την ορολογία χρησιμοποιεί ο Meynaud για την ελληνική πολιτική σκηνή, μια αναλογία που μπορεί να εκφράσει και την κυπριακή περίπτωση. Βλ. Meynaud, *Πολιτικές Δυνάμεις*, ό.π., σ. 368.

Η περίοδος, η οποία μεσολάβησε από τις αρχές του αιώνα μέχρι και τη Μικρασιατική καταστροφή, μπορεί να θεωρηθεί ως η «χρυσή περίοδος» του ελληνικού εθνικισμού ως πολιτικής ιδεολογίας στην Κύπρο. Ο προσανατολισμός προς την Αθήνα κατέστη, σχεδόν, καθολική συνισταμένη στην ιδεολογία και πολιτική πρακτική της ελληνικής κοινότητας.³ Σταδιακά, και εν μέσω του Αρχιεπισκοπικού, ο εθνικισμός, ο οποίος εκφράστηκε με, κυρίως, συντηρητικό πολιτικό λόγο, κατέστη η κυρίαρχη ιδεολογική αναφορά των Ελληνοκυπρίων. Αν το αρχιεπισκοπικό ζήτημα αποτέλεσε την αφορμή της εισαγωγής των μαζών στην πολιτική, ο εθνικισμός αποτέλεσε το όχημα σε αυτή τη διαδικασία. Η ρήξη των παραδοσιακών δεσμών, που σηματοδότησε αλλά δεν ολοκλήρωσε η κυριαρχία του εθνικισμού και η εμφάνιση καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής, ήταν η αφετηρία για την έναρξη μιας διαδικασίας αναζήτησης, εμφάνισης και ανάπτυξης νέου είδους οργανώσεων.

Σημαντική συνεισφορά στην αλλαγή αντιλήψεων των Ελληνοκυπρίων, για τις νέες μορφές διεκδίκησης και οργάνωσης, αποτέλεσαν και οι στρεβλές, έστω, κοινοβουλευτικές διαδικασίες που εισήγαγαν οι Βρετανοί με το Νομοθετικό Συμβούλιο. Οι διαδικασίες αυτές κατάφεραν, από τη μια, να διοχετεύσουν και να περιορίσουν για πολλά χρόνια τη δράση των Ελλήνων της Κύπρου, μέσα σε στενά «συνταγματικά» πλαίσια, απομακρύνοντας, έτσι, τον κίνδυνο επαναστατικής ανατροπής ή, έστω, την προσπάθεια προς αυτή την κατεύθυνση. Από την άλλη, κατάφεραν να διδάξουν στους Κυπρίους νέες μεθόδους διεκδίκησης και οργάνωσης. Η εμπειρία του «λειψού» κοινοβουλευτισμού, αντικατοπτρίστηκε σε όλη αυτή τη διαδικασία. Οι βουλευτές του Νομοθετικού Συμβουλίου μαζί με την Εκκλησία ήταν οι στυλοβάτες του κινήματος για την Ένωση και αποτελούσαν την αφετηρία της όποιας προσπάθειας οργάνωσης μέσα στην ελληνοκυπριακή κοινότητα.⁴

Κατά τη διάρκεια της περιόδου, ο εθνικός λόγος υπέστη μεταπτώσεις στην έντασή και στις επιδιώξεις του, οι οποίες αντικατοπτρίστηκαν, όχι μόνο στον πολιτικό του λόγο και στη διαβάθμιση των αιτημάτων προς την κατοχική δύναμη, αλλά και στις μορφές οργανώσεων που σχηματίστηκαν, καθώς και στο ποια, εκ των δύο φιλοσοφιών – παρατάξεων (αδιάλακτοι-διαλλακτικοί), θα επικρατούσε στον εσωτερικό πολιτικό ανταγωνισμό στην ελληνοκυπριακή κοινότητα. Θα εξετάσουμε στη συνέχεια πώς η εθνική/αντιαποικιακή διαιρετική τομή (το ενωτικό αίτημα δηλαδή) εκφράστηκε σε οργανωτικό επίπεδο, ποια μορφή είχαν αυτές οι οργανώσεις που δημιουργήθηκαν και ποια ήταν χαρακτηριστικά τους. Το οργανωτικό δίκτυο

³ Βλ. Κατσιαούνης, «Αντιθέσεις», ό.π., σ. 29.

⁴ Η *Ελευθερία* τους κατονόμαζε ως τους δύο βραχίονες του αγώνα για δικαίωση της Κύπρου. *Ελευθερία*, 28 Οκτωβρίου 1916, σ. 1

των Ελληνοκυπριακών εθνικών οργανώσεων, που αποτέλεσαν την πολιτικο-οργανωτική έκφραση του δεξιού πολιτικού χώρου, βασίστηκε σε μεγάλο βαθμό στο δίκτυο των μασονικών στοών και στις ελληνικές εφημερίδες της περιόδου γύρω από τις οποίες συσπειρώθηκαν οι βασικές πολιτικές φυσιογνωμίες της εποχής.

9.1 Οι πρώτες οργανωτικές προσπάθειες του εθνικού ζητήματος

Οι πρώτες προσπάθειες πολιτικής οργάνωσης του της Δεξιάς, με επίκεντρο το εθνικό ζήτημα, αντικατοπτρίστηκαν και βρήκαν έκφραση στη δράση των μασονικών στοών και στο ρόλο των πρώτων ελληνικών εφημερίδων της Κύπρου. Οι μασονικές στοές και οι εφημερίδες λειτούργησαν ως πυρήνες διαμόρφωσης του εθνικού κινήματος και των εθνικών οργανώσεων που ιδρύθηκαν.

9.1.1 Μασονία. Για τη σύνδεση του εθνικού κινήματος με τους πρώτους Κύπριους μασόνους έχει γίνει ήδη αναφορά στο τέταρτο κεφάλαιο. Με το τέλος της πρώτης δεκαετίας της αποικιακής διακυβέρνησης οι εθνικιστές στην Κύπρο ανέπτυξαν ένα ισχυρό πολιτικό δίκτυο που υπερέρασε τους τοπικούς και θρησκευτικούς δεσμούς, ως αποτέλεσμα της μασονίας. Η μασονία παρείχε τον ιστό, που ένωνε τη νέα αστική τάξη που σχηματίστηκε στα πρώτα χρόνια της βρετανικής κατοχής. Οι μασόνοι λειτουργούσαν τα πρώτα χρόνια, μέσα σε αγγλικές στοές και αργότερα δημιούργησαν και ελληνικές, ενώ το δίκτυο των στοών τους ήταν το μόνο με παγκύπρια εμβέλεια μέχρι τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, πέραν της Εκκλησίας.⁵ Η κοινωνική σύνθεση των Κυπρίων μασόνων καταδεικνύει ότι οι περισσότεροι προέρχονταν από τα καινούρια επαγγέλματα και ήταν, κυρίως, δικηγόροι, γιατροί, δημοσιογράφοι και δασκάλοι. Η γαιοκτητική τάξη δεν εκπροσωπείτο σχεδόν καθόλου στις τάξεις τους. Έτσι, οι Κύπριοι μασόνοι αποδείχθηκαν πιο ισχυρή απειλή για το κατεστημένο εντός της δικής τους κοινότητας παρά για τους Βρετανούς, όπως απέδειξε και η σύγκρουση για το Αρχιεπισκοπικό. Αυτή η δράση των μασονικών στοών δεν παρατηρείται μόνο στην Κύπρο. Στην αστική Ευρώπη παρατηρούνταν πολλά άτυπα συστήματα προσωπικών σχέσεων προστασίας ή αμοιβαίας προώθησης και κλίκες, που εξελίσσονταν, σταδιακά, σε εθνικής εμβέλειας κυκλώματα. Ένα από αυτά τα κυκλώματα ήταν και ο ελευθεροτεκτονισμός (μασονία) που

---

⁵ Ο Κατσιαούνης σημειώνει ότι στις τάξεις τους ανήκαν πολιτευτές όπως οι Φραγκούδης, Ζαννέτος, Καταλάνος, κτλ. Βλ. Katsiaounis, *Labour*, ό.π., σ. 189.

χρησίμευε ως στοιχείο ιδεολογικής σύγκλισης της πολιτικής διάστασης της φιλελεύθερης αστικής τάξης και ως η μόνη σταθερή και πανεθνική οργάνωση της τάξης.⁶

Ο Χριστόφορος Τορναρίτης, στο μοναδικό, ίσως, βιβλίο που εκδόθηκε για τον κυπριακό ελευθεροτεκτονισμό προσφέρει αρκετές πληροφορίες για τις στοές που ιδρύθηκαν και κυρίως για τους Ελληνοκύπριους που συμμετείχαν σε αυτές. Από τα ονόματα που παραθέτει και τα αξιώματα αυτών των ατόμων, παρατηρούμε ότι πολλοί από αυτούς συμμετείχαν ενεργά στο εθνικό κίνημα και στις εθνικές οργανώσεις: βουλευτές, δήμαρχοι και εξέχουσες, ευρύτερα, προσωπικότητες της εποχής. Ο πρώτος που μυήθηκε στην πρώτη τεκτονική στοά στην Κύπρο, την αγγλική «Άγιος Παύλος» στη Λεμεσό, ήταν ο γιατρός και μετέπειτα Δήμαρχος Λεμεσού Ιωάννης Καραγεωργιάδης, ο οποίος φρόντισε να μυηθούν και άλλοι Έλληνες Κύπριοι που διακρίνονταν για τη «χριστιανική τους ηθική και μόρφωση».⁷ Ενδεικτικό της απήχησης του μασονισμού ήταν η κηδεία του Καραγεωργιάδη, η οποία καλύφθηκε εκτενώς από τον Τύπο με θετικές αναφορές. Στην κηδεία παρευρέθηκαν όλες οι κυπριακές στοές με εκπροσώπους τους, συνοδεία της μουσικής του Δήμου Λεμεσού, καθώς και Τουρκοκύπριοι και Βρετανοί μασόνοι.⁸

Μέσα στο περιβάλλον μιας φτωχής αποικίας, μετά από τρεις αιώνες οθωμανικής κατοχής, οι Κύπριοι μασόνοι ήταν προσωπικότητες με κύρος, οικονομική και πνευματική ισχύ. Έκαναν

---

⁶ Βλ. Hobsbawm, *Η Εποχή του Κεφαλαίου*, ό.π., σ. 367. Ο Cox αναφέρει ότι στην Ουαλία μέχρι το 1850 οι μασόνοι είχαν λέσχες σε όλες τις περιοχές της χώρας και μέχρι το 1868 αποτελούσαν τον πυρήνα της επερχόμενης πολιτικής οργάνωσης. Βλ. Cox, «Voting Behaviour in Wales», ό.π., σ. 139.

⁷ Μεταξύ των ιδρυτών της στοάς του Αγίου Παύλου ήταν οι: Ιωάννης Καραγεωργιάδης (δήμαρχος Λεμεσού 1896-1908), Αγαθοκλής Μιχαηλίδης, Ιωάννης Κυριακίδης (βουλευτής), Νικόλαος Καρτάλης, Ευάγγελος Δαλίτης, Νικόλαος Βιτάλης, Ε. Α. Καρλέτης. Μεταξύ των σεβάσμιων ήταν οι: Παναγιώτης Σταυρινίδης γιατρός, Χριστόδουλος Σώζος (βουλευτής που σκοτώθηκε στους Βαλκανικούς πολέμους), Ιωάννης Οικονομίδης (βουλευτής), Α. Πηλαβάκης, Νικόλαος Π. Λανίτης (βουλευτής), Ισίδωρος Μακρίδης, Μ. Μιχαηλίδης, Χρ. Τορναρίτης, Κωνσταντίνος Λανίτης, Σωκράτης Τορναρίτης, Αλέκος Ζήνων (δήμαρχος Λεμεσού), Κρίτων Τορναρίτης. Όπως γράφει ο Τορναρίτης, το μητρώο της στοάς είχε μέχρι τη μέρα συγγραφής του βιβλίου 318 μέλη. Η ελληνική στοά Κίμων με αριθμό 53 στη Λάρνακα υπό την Μεγάλη Στοά της Ελλάδας ιδρύθηκε στις 7 Οκτωβρίου 1918. Μεταξύ των σεβάσμιων ήταν και ο Γεώργιος Αραδιπιώτης βουλευτής και μετέπειτα ιδρυτικό στέλεχος της ΕΡΕΚ. Ένα χρόνο μετά την ίδρυση της στοάς Κίμων ιδρύθηκε ακόμα μία ελληνική στοά υπό την Μεγάλη Στοά της Ελλάδας στη Λευκωσία τον Ιανουάριο του 1921, η στοά Σόλων, με αριθμό 55. Μεταξύ των ιδρυτών ήταν και ο βουλευτής Νεοπτόλεμος Πασχάλης. Ανάμεσα στα εργαστήρια του φιλοσοφικού τεκτονισμού που ιδρύθηκαν στην Κύπρο, ήταν ο Αρειος Πάγος «Η Κύπρος» με αριθμό 3 στη Λεμεσό στις 20 Ιανουαρίου 1919 και μεταξύ των ιδρυτών ήταν οι Δημοσθένης Σεβέρης, Γεώργιος Κίρξης, Ιωάννης Καραγεωργιάδης, Νικόλαος Λανίτης (βουλευτής), Ζήνων Σκυριανίδης, κ.α. Ακολούθησε το Εργαστήριο Τελειοποιήσεως ο Στασίνος με αριθμό 11 στη Λευκωσία στις 15 Δεκεμβρίου 1929. Μεταξύ των ιδρυτών ήταν οι: Ιωάννης Οικονομίδης, Αντώνης Τριανταφυλλίδης (βουλευτής), Τεύκρος Μιχαηλίδης, Γιώργος Λουκαϊδής, Γιώργος Περίδης, κτλ. Βλ. Τορναρίτης, *Ιστορία του Κυπριακού Τεκτονισμού*, ό.π., σσ. 10-14, 27, 29.

⁸ «Θάνατος Μεγάλου Διδασκάλου», *Ελευθερία*, 17 Οκτωβρίου 1928, σ. 3. Τη στοά Λάρνακας εκπροσώπησε ο «Κίμων» με τον καθηγητή Χρ. Λεβέντη, τη στοά Λευκωσίας ο «Σόλων» με τον πρώην βουλευτή Ι. Οικονομίδη, τη στοά Πάφου ο «Κινύρας» με το γιατρό Κώστα Μαρκίδη και τη στοά Αμμοχώστου ο «Ευαγόρας» με τον κ. Ιερωνυμίδη. Εκ μέρους της αγγλικής στοάς Λεμεσού «Άγιος Παύλος» παρέστησαν οι Bearford, Greenwood και Davidian και από τη στοά Λευκωσίας ο H.G. Mountain (επιθεωρητής μεταλλείων).

την παρουσία τους γνωστή στην κυπριακή κοινωνία και είχαν μεγάλη επίδραση σε αυτή λόγω του πολιτικού τους προσανατολισμού προς την Ελλάδα. Οι περισσότεροι μασόνοι ενστερνίζονταν την εθνική ιδεολογία και οι πλείστοι ηγέτες του εθνικού κινήματος ήταν μασόνοι. Η παρουσία τους, όμως, δεν περιοριζόταν μόνο σε πολιτικού χαρακτήρα δραστηριότητες. Κατοχύρωναν τον ρόλο τους ως πολιτική πρωτοπορία της αστικής τάξης μέσω πολλαπλών μορφών εκδηλώσεων, ποικίλου χαρακτήρα. Στη Λάρνακα, για παράδειγμα, λειτουργούσε, με ευθύνη των μασόνων, νυκτερινή σχολή στο Παρθεναγωγείο της πόλης και αντίστοιχη επτατάξια νυκτερινή σχολή λειτουργούσε από τη μασονική στοά «Σόλων» και στο Παγκύπριο Γυμνάσιο στη Λευκωσία.⁹ Η δράση τους -χοροεσπερίδες, διαλέξεις και κάθε άλλου είδους δημόσια παρουσία- καλυπτόταν από τα έντυπα. Στις εκδηλώσεις αυτές παρευρίσκονταν πολιτικές και άλλες προσωπικότητες των πόλεων της Κύπρου και αρκετές φορές Βρετανοί και Τουρκοκύπριοι. Ενδεικτικά, σε χορό της στοάς «Σόλων» Λευκωσίας παρευρέθηκαν ο Τούρκος και ο Έλληνας πρόξενος και ανακρούστηκε ο ελληνικός εθνικός ύμνος.¹⁰ Από τα πιο πάνω προκύπτει ότι το ελληνικό και τουρκικό κατεστημένο συμβιβάστηκαν σταδιακά με την παρουσία τους, ενώ και οι ίδιοι είχαν γίνει πλέον, δομικό στοιχείο αυτού του κατεστημένου.

9.1.2 Εφημερίδες. Τα έντυπα μέσα επικοινωνίας εμφανίστηκαν στο διεθνή στίβο ως σημαντικός πολιτικός παράγοντας κατά τη διάρκεια των αγώνων του 19^{ου} αιώνα για δημοκρατία και κοινοβουλευτική διακυβέρνηση. Οι εφημερίδες έγιναν τα κύρια όργανα του δημόσιου διαλόγου και δημιουργούσαν σημαντικούς συνδέσμους επικοινωνίας με τα αναδύμενα κόμματα και οργανώσεις.¹¹ Στην Κύπρο, ο ρόλος των εφημερίδων υπήρξε καθοριστικής συνεισφοράς στη διάδοση της εθνικής ιδέας και ιδεολογίας. Διαδραμάτισαν καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση πολιτικών προγραμμάτων στα πλαίσια του πολιτικού ανταγωνισμού μέσα στην ελληνική κοινότητα και παρείχαν ηγεσία στο ενωτικό κίνημα της νήσου.¹² Οι ελληνικές εφημερίδες πρωτοστατούσαν στην προσπάθεια οργάνωσης του εθνικού κινήματος με πολύ ενδεικτικά παραδείγματα την πραγματοποίηση εράνων υπέρ της Ελλάδας (π.χ. Ελληνοτουρκικός Πόλεμος 1897, Βαλκανικοί Πολέμοι 1912-13, κτλ.), για τους οποίους

⁹ *Ελευθερία*, 19 Απριλίου 1930, σ. 3. Βλ. επίσης *Ελευθερία*, 7 Μαΐου 1930, σ. 2.

¹⁰ «Εγκαίνια στοάς Ζήνων στη Λεμεσό», *Ελευθερία*, 28 Φεβρουαρίου 1925, σ. 2· *Ελευθερία* 20 Ιανουαρίου 1926, σ. 2· *Ελευθερία*, 27 Ιανουαρίου 1926, σ. 2.

¹¹ Βλ. Rokkan, *Parties*, ό.π., σ. 425.

¹² Ο Κατσιαούνης κάνει ειδική αναφορά στο ρόλο της εφημερίδας *Ευαγόρας* στη Λευκωσία με αρχισυντάκτη τον Ν. Καταλάνο στην εμπέδωση της εθνικής ιδέας και του ενωτικού αιτήματος. Βλ. Katsiaounis, *Labour*, ό.π., σ. 223.

καλούσαν την πολιτική και εκκλησιαστική ηγεσία να αναλάβει την οργάνωση τους ορίζοντας ενοριακές και τοπικές ερανικές επιτροπές.¹³

Οι ελληνικές εφημερίδες αποτελούσαν σε μεγάλο βαθμό την πλατφόρμα μέσω της οποίας έβρισκαν έκφραση οι διαφορετικές πολιτικές απόψεις στην ελληνική κοινότητα και γύρω από τις οποίες συγκροτείτο η αντιπαράθεση γνώμων και ιδεών. Γύρω από τις εφημερίδες συγκεντρώνονταν και οι διάφοροι πολιτικοί παράγοντες της εποχής σε μια αμφίδρομη σχέση υποστήριξης.¹⁴ Η μελέτη της θεματολογίας του Τύπου, αποκαλύπτει ότι η μεγάλη πλειοψηφία των εφημερίδων δεν ασχολούνταν παρά μόνο περιστασιακά και επιφανειακά, με τα προβλήματα των φτωχότερων στρωμάτων του πληθυσμού. Τα θέματα με τα οποία ασχολούνταν και ανέλυαν είχαν να κάνουν με το ενωτικό ζήτημα, τις εξελίξεις στην Ελλάδα και τις δραστηριότητες των πολιτευτών και άλλων προσωπικοτήτων. Η ύπαρξη των εφημερίδων αποτελεί ευτυχή συγκυρία για τους μελετητές διότι σε αυτές αποτυπώνονται οι συζητήσεις και διαφορετικές προσεγγίσεις των διαφόρων πολιτευτών και οργανωμένων συνόλων, υποκαθιστώντας έτσι την ανυπαρξία πολιτικών κομμάτων και στοιχειώδους κοινοβουλευτικής ζωής.

Η σχέση εφημερίδων και πολιτικών ήταν άμεση, αλλά και σχέση εξάρτησης. Οι εφημερίδες προωθούσαν πρόσωπα και πολιτικές, συνήθως συνδυάζοντας την πρακτική αυτή με κατηγορίες για αντίπαλες ομάδες και φατρίες, σπιλώνοντας -πολλές φορές- συνειδήσεις και πρόσωπα. Η σχέση αυτή είχε και την οικονομική της προέκταση, αφού η εφημερίδα λάμβανε πολλές φορές πληρωμές από πολιτικούς (π.χ. μέσω διαφημίσεων), τις οποίες ανταπέδιδε προωθώντας συγκεκριμένα άτομα.¹⁵ Η σχέση αυτή γινόταν ξεκάθαρη στις εκλογικές αναμετρήσεις, όπου οι πλείστες εφημερίδες τοποθετούνταν υπέρ κάποιου πολιτευτή ή ομάδας (βλ. σημείωση 15). Οι εφημερίδες συμμετείχαν ενεργά σε όλες τις κοινωνικές και πολιτικές συγκρούσεις της περιόδου, όπως είδαμε, π.χ. στο Αρχιεπισκοπικό και όπως θα δούμε στη συνέχεια στη ρήξη μεταξύ «βενιζελικών» και «βασιλικών» ή, αργότερα στη ρήξη Εθναρχίας και Λαϊκού Κόμματος και στην αντιπαράθεση της Δεξιάς, στο σύνολο της, με το Κομμουνιστικό Κόμμα.

¹³ Βλ. Παπαπολυβίου, *Η Κύπρος και οι Βαλκανικοί Πολέμοι*, ό.π., σσ. 100-101.

¹⁴ «Νομοθετικόν και λαός», *Φωνή της Κύπρου*, 21 Σεπτεμβρίου 1901, σ. 1 που καλούσε τους ψηφοφόρους να «ρίψουν ψήφον εις την κάλπην του κ. Π. Κωνσταντινίδη»· *Νέο Έθνος*, 14 Οκτωβρίου 1916, σ. 3 όπου συστήνει ψήφο στον Φ. Ζαννέτο· «Λευκήν ψήφος εις τον Νεοπτόλεμον Πασχάλην», *Ελευθερία*, 7 Οκτωβρίου 1916, σ. 1· «Ψηφίσατε τον κ. Αντώνιον Τριανταφυλλίδη», *Ελευθερία*, 15 Οκτωβρίου 1930, σ. 2. Τα δημοσιεύματα αυτά είναι χαρακτηριστικά της πρακτικής αυτής των περισσότερων εφημερίδων.

¹⁵ «Η γνώμη του Ιατρού κου Θεμιστοκλή Δέρβη», *Ελευθερία*, 2 Φεβρουαρίου 1929, σ. 1.

Οι διάφορες λέσχες και σωματεία διαδραμάτισαν επίσης σημαντικό ρόλο στην προώθηση του ενωτικού αιτήματος. Καθοριστικό ρόλο έπαιξε η αλυσίδα λεσχών, «Αγάπη του Λαού» υπό την προεδρία του Ν. Καταλάνου. Αυτές οι λέσχες είχαν στην ηγεσία τους άτομα που εμπνέονταν από τον αγώνα για εθνική αποκατάσταση της Κύπρου και ταύτιζαν τον εθνικισμό με την πολιτική αλλαγή. Μαζί με την αστική τάξη, τις στοές ελευθεροτεκτόνων και τους εμπορικούς συλλόγους, οι λέσχες, συναποτελούσαν μια ισχυρή πολιτική δομή που προωθούσε σε συστηματική βάση την εθνική ιδέα.¹⁶

Οι λέσχες, τα σωματεία, οι μασονικές στοές και οι εφημερίδες αποτέλεσαν ένα πρώτο στάδιο οργάνωσης της ελληνοκυπριακής αστικής τάξης στην προσπάθεια διεκδίκησης αυξημένου ρόλου στην πολιτική ζωή αφενός, και της Ένωσης, αφετέρου. Με τη λήξη του Αρχιεπισκοπικού οι προσπάθειες πολιτικής οργάνωσης των Κυπρίων απέκτησαν διαφορετική μορφή και χαρακτήρα. Ξέφυγαν από το πλαίσιο των εφημερίδων και των λεσχών, τις οποίες βέβαια συνέχισαν να αξιοποιούν οι πολιτευτές στη δράση τους και πέρασαν στο στάδιο της συγκρότησης οργανώσεων παγκύπριας εμβέλειας, οι οποίες βέβαια δεν ήταν κόμματα αλλά είχαν δομή, καταστατικό, συνδρομές, σώματα διαφόρων επιπέδων, κτλ. Στοιχεία δηλαδή που προσομοιάζουν σε κομματικές δομές και τα οποία θα αναλύσουμε παρακάτω.

9.2 Πλαίσιο ανάλυσης: Οι μεταπτώσεις στην ένταση και στους στόχους του εθνικού κινήματος

Οι πολιτικές διαθέσεις της ελληνοκυπριακής πολιτικοθησκευτικής ελίτ, που συνιστούσαν τον πολιτικό χώρο της Δεξιάς, αντικατοπτρίζονταν και στο οργανωτικό πεδίο. Τις προσπάθειες οργανωτικής συγκρότησης της δεξιάς παράταξης την περίοδο αυτή, θα τις εξετάσουμε μέσα από τις διακυμάνσεις και μεταπτώσεις του ενωτικού αιτήματος ως αποτέλεσμα δύο παραμέτρων. Πρώτο, τους εσωτερικούς συσχετισμούς δυνάμεων και τις διενέξεις στο χώρο της Δεξιάς και δεύτερο, τη στάση της αποικιακής Αρχής έναντι των αιτημάτων των Ελληνοκυπρίων. Έτσι, σε περιόδους κρίσης στις σχέσεις των Κυπρίων με τους Βρετανούς παρατηρούμε την αναβίωση οργανωτικών προσπαθειών από τους πρώτους, για συντονισμό των ενεργειών του εθνικού κινήματος. Παράλληλα, οι Ελληνοκύπριοι αντιλαμβανόμενοι ότι μειονεκτούσαν αισθητά με στρατιωτικούς όρους αφενός, και η νομιμοφροσύνη που απέδιδαν στους Βρετανούς αφετέρου, καθιστούσε ως μοναδικό πλαίσιο διεξαγωγής του αντιαποικιακού αγώνα, το πολιτικό.

¹⁶ Βλ. Katsiaounis, *Labour*, ό.π., σ. 223.

Οι οργανωτικές αυτές προσπάθειες εμπίπτουν μέσα στο θεωρητικό πλαίσιο της πολιτικοποίησης της εθνικής ιδέας. Η εθνικότητα αποτελεί μια από τις κύριες διαιρετικές τομές την οποία οι πολιτικοί δρώντες (κόμματα και οργανώσεις) ενεργοποιούν, έχοντας ως στρατηγικό στόχο την οργάνωση της ομάδας και τον καθορισμό του συμφέροντος για συλλογική δράση ούτως ώστε να προωθήσουν συλλογικούς στόχους. Οι πολιτικοί φορείς (π.χ. πολιτικά κόμματα) στηρίζονται στην εθνικότητα των ατόμων για να κινητοποιήσουν εκλογική υποστήριξη. Οι προσεγγίσεις για την πολιτική χρήση της εθνικότητας ξεκινούν από την υπόθεση ότι οι εθνοτικές ομάδες είναι «*συνεργατικές μονάδες με μη προβληματική αλληλεγγύη και συνοχή*», μια προσέγγιση θεμελιωδώς ατελή και λανθασμένη, αφού «*αρνείται την παρουσία τόσο ενδο-ομαδικών όσο και δια-ομαδικών διαιρετικών τομών, αντιλήψεων και εκφράσεων τους στο πολιτικό και κομματικό επίπεδο*».¹⁷ Αυτό που χρήζει προσοχής και που ερμηνεύει τις διαφορετικές αντιλήψεις και τις ποικίλες οργανωτικές εκφράσεις των οργανώσεων αυτών, είναι οι ποικίλες απόψεις σχετικά με τον «εθνικό αγώνα», που οδηγούν, μέσα στους κόλπους του κάθε έθνους σε διαφορετικές απόψεις οι οποίες παίρνουν τη μορφή πολιτικών διαφορών.¹⁸

Έχοντας υπόψη τα παραπάνω και ιδιαίτερα το γεγονός ότι στο εσωτερικό ενός έθνους υφίστανται αρκετές διαφορές και ανομοιογένεια μεταξύ των μελών του, στο υπόλοιπο μέρος του κεφαλαίου θα εξετάσουμε τον τρόπο με τον οποίο η ελληνική εθνικότητα πολιτικοποιήθηκε με στόχο τη συλλογική δράση. Θα εξετάσουμε, επίσης, τις αντιθέσεις μέσα στο εθνικό κίνημα των Ελληνοκυπρίων, τους λόγους που προκάλεσαν αυτές τις αντιθέσεις και πώς αυτές εκφράστηκαν στο πολιτικό, εκλογικό και οργανωτικό επίπεδο.

Η πρώτη προσπάθεια πολιτικής οργάνωσης των Ελληνοκυπρίων έγινε εκτός Κύπρου, στην Αθήνα, το 1898, από τον Γ. Φραγκούδη ο οποίος συνέστησε, μαζί με άλλους, την Πατριωτική Ένωση και η οποία σύντομα οργάνωσε παραρτήματα και στην Κύπρο. Στην Κύπρο, η προσπάθεια για οργανωτική συγκρότηση έγινε κυρίως στη Λεμεσό, με πρωτοβουλία του Μητροπολίτη Κιτίου και με στόχο τη δημιουργία Παγκύπριας Πολιτικής Επιτροπής, η οποία όμως δεν καρποφόρησε λόγω της αντίθεσης των δύο κυριοτέρων εκφραστών της διαλλακτικής παράταξης, των Αχ. Λιασίδα και Π. Κωνσταντινίδη, με αποτέλεσμα να ναυαγήσουν οι προσπάθειες εν μέσω της διαμάχης για το Αρχιεπισκοπικό.¹⁹

¹⁷ Βλ. Mozaffar, «Ethnicity» ό.π., σ. 239.

¹⁸ Βλ. Grosby, *Εθνικισμός*, ό.π., σ. 5.

¹⁹ Βλ. Hill, *History of Cyprus*, ό.π., σσ. 504-507.

9.3 Κυπριακή Πολιτική Οργάνωση (1912)

Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1910 η Ένωση ήταν ουσιαστικά το μοναδικό θέμα που απασχολούσε την εσωτερική πολιτική ζωή της ελληνικής κοινότητας. Η δεκαετία χαρακτηρίστηκε από έντονους αγώνες για το ενωτικό, μαζικές παραιτήσεις βουλευτών, διαβήματα, υπομνήματα και αποστολή δεύτερης πρεσβείας στο Λονδίνο με αίτημα την Ένωση στο τέλος της δεκαετίας.²⁰ Το ενωτικό αίτημα είχε αναζωπυρωθεί μετά τη λήξη του αρχιεπισκοπικού ζητήματος και στα χρόνια των Βαλκανικών πολέμων (1912-13) με την πραγματοποίηση συλλαλητηρίων και μικροταραχών,²¹ υποχώρησε κατά τα χρόνια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου και επανήλθε έντονα στα τελευταία στάδιά του. Το τέλος του αρχιεπισκοπικού ζητήματος βρήκε τις δύο παρατάξεις της αστικής τάξης σε πορεία συνένωσης και συμφιλίωσης. Αυτό αποδίδεται στο κοινό συντηρητικό τους υπόβαθρο, το οποίο διευκόλυνε την επαναπροσέγγιση τους.²²

Η ενότητα αυτή εκφράστηκε, αρχικά, με υπόμνημα των Ελλήνων βουλευτών στις 18 Δεκεμβρίου 1911, με το οποίο ζητείτο αναλογική εκπροσώπηση στο Νομοθετικό και το Εκτελεστικό Συμβούλιο και κατάργηση του φόρου υποτελείας. Μετά τις αρνητικές απαντήσεις του Αρμοστή και του Υπουργού Αποικιών, οι Έλληνες βουλευτές παραιτήθηκαν ομαδικά τον Απρίλιο του 1912 εξαγγέλλοντας τη δημιουργία Κεντρικής Επιτροπής Αγώνα.²³ Έτσι, η λήξη του Αρχιεπισκοπικού βρήκε τους Κύπριους να καταλήγουν για πρώτη φορά σε πολιτική συναίνεση, που σφραγίστηκε με τη δημιουργία της *Κυπριακής Πολιτικής Οργάνωσης* η οποία θα είχε την ευθύνη του χειρισμού του εθνικού θέματος. Η ίδρυση της Οργάνωσης ήταν η σοβαρότερη προσπάθεια πολιτικής οργάνωσης για ευόδωση του ενωτικού αγώνα που είχε αναληφθεί μέχρι τότε.

Η δημιουργία της οργάνωσης είχε ουσιαστικά προετοιμαστεί από τις εξελίξεις που προηγήθηκαν σε οικονομικό, κοινωνικό, πολιτικό και ιδεολογικό επίπεδο. Μέχρι τη δεύτερη δεκαετία του 20^{ου} αιώνα οι ηγετικοί παράγοντες των Ελληνοκυπρίων, κληρικοί και λαϊκοί, μπορούσαν να στηριχθούν σε ένα αρκετά καλά αναπτυγμένο εκπαιδευτικό σύστημα, σε πληθώρα εφημερίδων και σε ένα στρώμα επαγγελματιών και διανοουμένων, ώστε να θέσουν τις βάσεις για τη δημιουργία ενός σώματος, το οποίο θα συντόνιζε τις προσπάθειες τους για

²⁰ Βλ. Παπαδημήτρης, *Εγκυκλοπαίδεια*, Τόμος Δ, ό.π., σ. 240.

²¹ Βλ. ενδεικτικά *Ελευθερία*, 4 Μαρτίου, 1912, σ. 3.

²² Βλ. Katsiaounis, «Change», ό.π., σ. 239.

²³ «Προκήρυξις των Ελλήνων βουλευτών», *Ελευθερία*, 17 Απριλίου 1912, σ. 3. «Αι αξιώσεις των Κυπρίων. Παραίτηση βουλευτών», *Ελευθερία*, 20 Απριλίου 1912, σ. 1. Βλ. επίσης Καταλάνος, *Ζήνων*, ό.π., σσ. 454-460.

προώθηση του εθνικού θέματος.²⁴ Το γεγονός ότι ένας τέτοιος στόχος κατέστη πραγματικότητα στη δεκαετία του 1910 φαίνεται να καταδεικνύει ότι μια συμφωνία στη στρατηγική και στην τακτική είχε επιτευχθεί. Βέβαια, στην κυπριακή βιβλιογραφία έχει περάσει απαρατήρητη, σημειώνει ο Παπαπολυβίου, η συζήτηση κατά το 1912 για παροχή αυτονομίας με πρωταγωνιστή τον Χρ. Σώζο (βουλευτή και θανάτο στους Βαλκανικούς πολέμους), λόγω της κορύφωσης του ενωτικού αγώνα, η οποία, όμως, την περίοδο αυτή προκάλεσε θύελλα αντιδράσεων από τον Τύπο και τους άλλους πολιτευτές.²⁵

Στην προκήρυξή τους προς τον κυπριακό λαό, τον Απρίλιο του 1912, οι βουλευτές ανακοίνωναν τη σύνθεση του ανώτατου οργάνου διοίκησης της Οργάνωσης, της Κεντρικής Επιτροπής, η οποία απαρτιζόταν από τον Αρχιεπίσκοπο, τους Μητροπολίτες, τον Ηγούμενο Κύκκου και τους εννέα Έλληνες βουλευτές του Νομοθετικού Συμβουλίου. Καλούσαν, επίσης, τον κόσμο να οργανωθεί σε τοπικές επιτροπές κατόπιν συνεννόησης με την Κεντρική Επιτροπή.²⁶ Η εσωτερική ζωή της Οργάνωσης ρυθμιζόταν από τον «Κανονισμό της Κυπριακής Πολιτικής Οργάνωσης».²⁷ Η Οργάνωση, σύμφωνα με τον «Κανονισμό», προήλθε ως αποτέλεσμα των ψηφισμάτων που εκδόθηκαν στα συλλαλητήρια που διοργανώθηκαν σε πολλές πόλεις και περιοχές της νήσου, στις 15 Απριλίου 1912. Μέσα στον Κανονισμό, προνοούνταν τρία διοικητικά όργανα. Η Κεντρική Επιτροπή, οι Τοπικές Επιτροπές και οι Χωρικές Επιτροπές (δηλαδή οι επιτροπές στα χωριά). Υπήρχαν έντεκα Τοπικές (περιφερειακές) Επιτροπές²⁸ με μέλη τα άτομα τα οποία ορίστηκαν στα συλλαλητήρια και που διαιρούσαν περαιτέρω σε επίπεδο Επιτροπών Κοινότητας (χωριού). Τα μέλη των Χωρικών Επιτροπών ανέρχονταν σε 3-9 και εκλέγονταν ή επιλέγονταν με κλήρωση από τα μέλη της τοπικής Εκκλησιαστικής Επιτροπής, των Σχολικών Επιτροπών και της Κοινοτικής (χωριτικής) Επιτροπής. Οι Χωρικές Επιτροπές υπάγονταν στις Τοπικές και αυτές στην Κεντρική Επιτροπή. Πρόεδρος της Οργάνωσης ήταν ο Αρχιεπίσκοπος Κύπρου, ενώ προνοείτο και η δημιουργία τμημάτων της Οργάνωσης στο εξωτερικό.

Η δομή και τα μέλη των ανώτατων σωμάτων της οργάνωσης προδιέγραφαν μια σταθερή και αναλλοίωτη παρουσία και έλεγχο τους από την πολιτική ελίτ της θρησκευτικής ιεραρχίας και των βουλευτών. Η θέση της Εκκλησίας κατοχυρωνόταν σε όλα τα ηγετικά κλιμάκια της

²⁴ Βλ. Κατσιαούνης, *Διασκεπτική*, ό.π., σ. 22.

²⁵ Βλ. Παπαπολυβίου, *Η Κύπρος και οι Βαλκανικοί Πολέμοι*, ό.π., σσ. 239-240.

²⁶ «Προκήρυξις των Ελλήνων βουλευτών», *Ελευθερία*, 17 Απριλίου 1912, σ. 3.

²⁷ Βλ. *Κανονισμός Κυπριακής Πολιτικής Οργάνωσης*, Δημοτική Βιβλιοθήκη Λεμεσού.

²⁸ Οι έντεκα Τοπικές Επιτροπές δημιουργήθηκαν σε: Λευκωσία, Αμμόχωστο, Λάρνακα, Λεμεσό, Πάφο, Κερύνεια, Μόρφου, Λευκόνοικο, Αιγιαλούσα, Πάνω Λεύκα και Κουλάρι.

οργάνωσης μέσα από τις διαδικασίες επιλογής και σύνθεσης των σωμάτων. Στα κατώτερα σώματα η συμμετοχή διευρυνόταν σημαντικά, όμως, παρέμενε στα πλαίσια μιας αντίληψης που ήθελε την προώθηση και διαχείριση των πολιτικών ζητημάτων από μια μικρή εγγράμματη ελίτ (δασκάλοι, διευθυντές εφημερίδων) με κάποια κοινωνική παρουσία και χωρίς καμιά πρόνοια για εκλογή των αξιωματούχων της Οργάνωσης σε οποιαδήποτε βαθμίδα. Τα λαϊκά στρώματα απουσίαζαν παντελώς από τη δομή της Οργάνωσης.

Η Κεντρική Επιτροπή συνερχόταν τακτικά στα πρώτα στάδια της ύπαρξής της συντονίζοντας τις προσπάθειες προώθησης της Ένωσης. Ζήτησε, μάλιστα, την αποστολή Βασιλικής Επιτροπής από τον Υπουργό Αποικιών για να εξετάσει τα παράπονα των Κυπρίων. Στη δράση της οργάνωσης περιλαμβάνεται και η έκδοση μηνιαίου περιοδικού με τίτλο «Πολιτική Επιθεώρηση» σε τρεις γλώσσες (ελληνικά, αγγλικά και γαλλικά) το οποίο αποστέλλόταν σε πολιτευόμενους στον ευρωπαϊκό χώρο και σε εφημερίδες του εξωτερικού με στόχο τη διαφώτιση και τη διεθνοποίηση του κυπριακού ζητήματος.²⁹ Οι περισσότερες ενέργειες της Κεντρικής Επιτροπής αφορούσαν στην έκδοση και επίδοση υπομνημάτων, τηλεγραφημάτων και συσκέψεων των προκρίτων της εποχής, στις οποίες εξεταζόταν σχεδόν αποκλειστικά το ενωτικό ζήτημα. Η μεθοδολογία διεκδίκησης συνέχιζε να μην ξεφεύγει από το «συνταγματικό» και νομιμόφρον πλαίσιο. Η Οργάνωση και το βουλευτικό σώμα θεωρούσαν ότι επιτελούσαν με αυτό τον τρόπο το καθήκον τους.³⁰ Η Κυπριακή Πολιτική Οργάνωση αποτέλεσε μια μορφή ενότητας δράσης μεταξύ της ανώτερης αστικής τάξης και της Εκκλησίας, κατά την οποία, η πρώτη, απέκτησε από την Εκκλησία τη θεσμική οργάνωση που της έλειπε, ώστε να διεκδικήσει πιο αποτελεσματικά την Ένωση με την Ελλάδα.

Στα μέσα της δεκαετίας του 1910 οι εξελίξεις στην Κύπρο μπήκαν στο περιθώριο λόγω των Βαλκανικών Πολέμων του 1912-13 και του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, όπως και η Κυπριακή Πολιτική Οργάνωση. Από μια άποψη, οι εξελίξεις αυτές ήταν και μια ευκαιρία διαφυγής για την κυπριακή πολιτική ηγεσία από το σκηνικό της μεγάλης πολιτικής κρίσης που προκάλεσαν το 1911-12 και επαναπροσέγγισης με την βρετανική εξουσία.³¹ Κατά τη διάρκεια του πολέμου, οι Ελληνοκύπριοι έλαβαν κάποιες υποσχέσεις από τους Βρετανούς για απόδοση της Κύπρου στην Ελλάδα, οι οποίες πολύ γρήγορα αποδείχτηκαν άνευ αντικρίσματος. Και οι δύο προσφορές εκχώρησης της Κύπρου στην Ελλάδα, το 1913 και το 1915, δεν ήταν τίποτε

²⁹ «Ο πολιτικός αγών της Κύπρου», *Ελευθερία*, 11 Μαΐου 1912, σ. 2.

³⁰ «Επιθεώρησις λήξαντος έτους», *Ελευθερία*, 12 Ιανουαρίου 1918, σ. 1.

³¹ Βλ. Παπαπολυβίου, *Η Κύπρος και οι Βαλκανικοί Πολέμοι*, ό.π., σ. 240.

περισσότερο από εφήμερες χειρονομίες που δημιουργήθηκαν υπό την πίεση του πολέμου.³² Επιπλέον, μια καινούρια γραμμή διαίρεσης αναπτύχθηκε στην κυπριακή πολιτική σκηνή, εν πολλοίς επηρεασμένη από την Ελλάδα, η οποία έθεσε υπό δοκιμασία, για μια ακόμη φορά, την ενότητα της άρχουσας τάξης στην Ελληνοκυπριακή κοινότητα.

9.4 Το σχίσμα «Βενιζελικών – Βασιλικών»

Στα χρόνια του Α' Παγκοσμίου Πολέμου ο απόηχος του «εθνικού διχασμού» και της διαίρεσης μεταξύ Βενιζελικών και Κωνσταντινικών στην Ελλάδα, είχε φτάσει και στην Κύπρο.³³ Η διαίρεση αυτή εκδηλώθηκε σε πολλαπλά επίπεδα, διαπέρασε παλαιότερες συγκρούσεις, διαφοροποίησε συμμαχίες, επηρέασε τους συσχετισμούς μέσα στην Κυπριακή Πολιτική Οργάνωση αλλά και την κοινωνία στο σύνολο της και εκτυλίχθηκε σε διάφορα πεδία αντιπαράθεσης τα οποία περιελάμβαναν τον Τύπο και τις εκλογές εντός της Εκκλησίας. Οι εφημερίδες και οι πολιτικοί χωρίστηκαν στα δύο, ενώ, φίλοι και παλαιοί σύμμαχοι (βλ. Αρχιεπισκοπικό) πέρασαν σε ανταγωνιστικούς πόλους.

Ο απόηχος των εξελίξεων στην Ελλάδα άρχισε να αποτυπώνεται με συγκρουσιακούς όρους στην Κύπρο γύρω στο 1916 και αφού είχαν προηγηθεί τον Φεβρουάριο του 1915 η παραίτηση του Βενιζέλου λόγω διαφωνιών με τον Βασιλιά και η αποχή που τήρησε η βενιζελική παράταξη στις εκλογές του Δεκεμβρίου της ίδιας χρονιάς. Ο πολιτικός διαχωρισμός βενιζελικών – βασιλικών ήταν έντονος και στην Κύπρο αλλά υπερτερούσαν τα φιλοβασιλικά αισθήματα επειδή ο Βενιζέλος θεωρούνταν, και ήταν, σύμμαχος των Βρετανών που στην Κύπρο ήταν οι κατακτητές.³⁴ Η μάζα των Κυπρίων ενωτικών διατηρούσε φιλοβασιλικά αισθήματα λόγω της στάσης του Βενιζέλου και αυτό εξηγεί το γεγονός γιατί πολλοί από τους εθνικιστές υποστηρικτές του Μητροπολίτη Κιτίου στο αρχιεπισκοπικό ζήτημα λίγα χρόνια πριν, της ιδεολογίας δηλαδή που εξ ορισμού πρεσβεύει διαφωνίες με μοναρχικά και κληρονομημένα σχήματα εξουσίας, βρέθηκαν στο πλευρό του βασιλιά. Μια ισχυρή ένδειξη των φιλοβασιλικών αισθημάτων της πλειοψηφίας των Κυπρίων ήταν ο μεγάλος αριθμός βαπτίσεων παιδιών στα οποία δίνονταν βασιλικά ονόματα.

³² Βλ. Markides, «Βρετανική Βενιζελοφιλία», ό.π., σ. 67.

³³ Παπαπολυβίου Πέτρος (2008), «Βενιζέλος και Κύπρος, 1901-1909», στο Παπαπολυβίου Πέτρος και Γεωργής Γιώργος (Επιμ.), *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η Κύπρος*, Πρακτικά Συνεδρίου, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα, σ. 37. Βλ. επίσης Γεωργής Γιώργος (2008), «Το Προξενείο της Ελλάδας στην Κύπρο κατά την περίοδο του Διχασμού», στο Παπαπολυβίου και Γεωργής, *Βενιζέλος*, ό.π., σ. 117.

³⁴ Βλ. Γεωργής, «Το Προξενείο της Ελλάδας στην Κύπρο», ό.π., σσ. 117-118.

Ο επηρεασμός της κυπριακής πολιτικής σκηνής από τα τεκταινόμενα στην Ελλάδα ήταν άμεσος και καταλυτικός. Σε αυτό συνέτεινε και το γεγονός ότι αρκετοί Έλληνες υπήκοοι είχαν εγκατασταθεί στην Κύπρο και συμμετείχαν στα κοινά. Στην προκειμένη περίπτωση οι δύο κυριότεροι εκφραστές των δύο ρευμάτων στην κυπριακή κοινωνία ήταν δύο Έλληνες υπήκοοι. Ο Κρητικός ιεράρχης Μελέτιος Μεταξάκης, Μητροπολίτης Κιτίου από το 1910 έως το 1918 στην πλευρά των Βενιζελικών και ο Φίλιος Ζαννέτος, γιατρός και βουλευτής, από τη Λάρνακα, στην πλευρά των υποστηρικτών του βασιλιά.³⁵ Ο Μεταξάκης, μάλιστα, είχε σταματήσει να δέεται υπέρ του βασιλιά από τις 24 Νοεμβρίου 1916 όταν η προσωρινή κυβέρνηση είχε κηρύξει έκπτωτο τον βασιλιά.³⁶ Η αντιπαράθεση των δύο έφτασε σε σημείο να διακόψει ο Ζαννέτος την ομιλία του Μητροπολίτη κατά τη διάρκεια της γιορτής των Τριών Ιεραρχών το 1917, εκφραζόμενος επιτιμητικά τόσο για τον Μητροπολίτη όσο και για τον Βενιζέλο.³⁷

Ο Ζαννέτος, όπως και ο Καταλάνος, την περίοδο του Αρχιεπισκοπικού ήταν από τους σημαντικότερους υποστηρικτές του Μητροπολίτη Κιτίου και σύμμαχοι με πολιτικούς όπως ο Θ. Θεοδότου. Στην καινούρια συγκυρία, οι δύο πρώτοι μετατράπηκαν σε φιλοβασιλικούς ενώ, ο Θεοδότου όπως και οι Ν. Κλ. Λανίτης και Γ. Φραγκούδης υποστήριξαν σθεναρά τον Βενιζέλο.³⁸ Στη Λάρνακα μαζί με τον Μεταξάκη και κατ' επέκταση με τον Βενιζέλο, είχαν συνταχθεί προσωπικότητες που εξέφραζαν τη νέα αστική τάξη της πόλης ενώ, οι παλιές αριστοκρατικές οικογένειες συσπειρώθηκαν γύρω από το Ζαννέτο.³⁹ Ο Καταλάνος, φανατικός υπέρμαχος της Ένωσης, είχε αρθρογραφήσει από την περίοδο των Βαλκανικών Πολέμων εναντίον του Βενιζέλου, όταν ο τελευταίος απέρριψε προσφορά για τη Θράκη, αναφερόμενος σε «ασύγγνωστες μισελληνικές δηλώσεις» εκ μέρους του.⁴⁰ Επιπλέον, η κόντρα του με τον Μητροπολίτη Κιτίου Μεταξάκη, προσωπικό φίλο του Βενιζέλου, για προσωπικές έριδες, φαίνεται να διαδραμάτισε ρόλο στην τοποθέτηση του εναντίον του Βενιζέλου.

Η σύγκρουση επηρέασε ολόκληρο το πολιτικό οικοδόμημα και συνεπώς τις εκλογές για το Νομοθετικό Συμβούλιο του 1916, τις οποίες και οι δύο μερίδες συνέδεαν με τις εξελίξεις στην Ελλάδα. Η φιλοβενιζελική *Ελευθερία* υποστήριξε στις εκλογές αυτές τους Ν. Πασχάλη, Δ.

³⁵ Βλ. Γεωργής, «Το Προξενείο της Ελλάδας στην Κύπρο», ό.π., σ. 101. Βλ. επίσης Παπαπολυβίου, «Βενιζέλος και Κύπρος», ό.π., σ. 39.

³⁶ Βλ. Γεωργής, «Το Προξενείο της Ελλάδας στην Κύπρο», ό.π., σ. 123.

³⁷ «Τα σκάνδαλα του κ. Ζαννέτου», *Ελευθερία*, 14 Φεβρουαρίου 1917, σ. 2

³⁸ Βλ. Παπαπολυβίου, «Βενιζέλος και Κύπρος», ό.π., σ. 51. Βλ. επίσης Markides, «Βρετανική Βενιζελοφιλία», ό.π., σ. 86.

³⁹ Βλ. Γεωργής, «Το Προξενείο της Ελλάδας στην Κύπρο», ό.π., σ. 123.

⁴⁰ Βλ. Παπαπολυβίου, *Η Κύπρος και οι Βαλκανικοί Πολέμοι*, ό.π., σ. 81.

Σεβέρη, Γ. Εμφιετζή και Γ. Μαρκίδη.⁴¹ Είναι λογικό να υποθέσουμε ότι αυτοί ήταν «βενιζελικοί» αφού η ίδια η εφημερίδα ανήκε στην παράταξη αυτή, αλλά και επειδή σε προηγούμενη έκδοσή της, συνέδεε τις εκλογές με τις ευρύτερες εξελίξεις στην Ελλάδα αναφέροντας ότι θα πρέπει να εκλεγούν βουλευτές αυτοί που θα αντιλαμβάνονται τα συμφέροντα του Ελληνισμού.⁴² Την ίδια σημασία απέδιδε στις εκλογές και ο φιλοβασιλικός Τύπος, χαρακτηρίζοντας την τότε τρέχουσα πολιτική κατάσταση ως την κρισιμότερη από το 1878 και την ανάγκη να εκλεγούν στο σώμα άτομα τα οποία θα αντιμετώπιζαν σθεναρά την αποικιακή κυβέρνηση, υπονοώντας ότι οι «βενιζελικοί» υποψήφιοι όντας «Αγγλόφιλοι», δεν θα το έπρατταν.⁴³ Το ρήγμα των δύο παρατάξεων εκφράστηκε και στις δημοκρατικές εκλογές του 1917 και ιδιαίτερα στη Λάρνακα. Τις εκλογές διεκδίκησαν δύο συνδυασμοί: οι «ανεξάρτητοι» υπό τον Φ. Ζαννέτο (βασιλικοί) και οι «Φιλελεύθεροι» υπό τον Ευάγγελο Χατζηιωάννου. Τις εκλογές τελικά κέρδισε η «βασιλική» παράταξη.⁴⁴

Η αντιπαράθεση υπήρξε εντονότερη στις πόλεις και ειδικότερα στη Λεμεσό και στη Λάρνακα. Στη Λεμεσό, μάλιστα, ιδρύθηκε φιλοβενιζελικός σύλλογος, η «Ένωσις Φιλελευθέρων» στην παρουσία 300 περίπου ατόμων.⁴⁵ Ο σύλλογος αυτός δραστηριοποιήθηκε έντονα στην περίοδο της αντιπαράθεσης, κυρίως, με διαλέξεις και συγκεντρώσεις υπέρ του Βενιζέλου. Με περιοδείες στις άλλες πόλεις προσπάθησε να διαδώσει τις ιδέες του βενιζελικού κινήματος παγκύπρια.⁴⁶ Ενδεικτικά των επανειλημμένων σχολίων και του πνεύματος της αντιπαράθεσης στα έντυπα μέσα ενημέρωσης, είναι δημοσιεύματα στο φιλοβασιλικό *Νέον Έθνος*. Ο πρόεδρος του Συλλόγου Φιλελευθέρων χαρακτηριζόταν ως «αστείος πρόδρομος του Βενιζέλου».⁴⁷ Η εφημερίδα, για να τονίσει τη μικρή προσέλευση στις δραστηριότητες των Κύπριων φιλελευθέρων, υποστήριζε ότι οι διαλέξεις δίνονταν σε οικογενειακό κύκλο, ενώ σε άλλο δημοσίευμα κατηγορούσε το Σύλλογο για χρηματισμό από την τότε κυβέρνηση Βενιζέλου για να προωθεί τις ιδέες του στην Κύπρο.⁴⁸

Η αντιπαράθεση στο χώρο των εφημερίδων εκφράστηκε με πολλά δημοσιεύματα και πολεμικές εκατέρωθεν. Στο πλευρό του Βενιζέλου τάχθηκαν η *Σάλπιγξ* Λεμεσού, η *Φωνή της*

⁴¹ «Αι βουλευτικά εκλογαί», *Ελευθερία*, 30 Σεπτεμβρίου 1916, σ. 2 και *Ελευθερία*, 7 Οκτωβρίου 1916, σ. 3.

⁴² «Αι βουλευτικά εκλογαί», *Ελευθερία*, 10 Ιουνίου 1916, σ. 1.

⁴³ «Η σημασία των εκλογών», *Νέο Έθνος*, 22 Ιουλίου 1916, σ. 1.

⁴⁴ «Αι δημοτικά εκλογαί», *Νέο Έθνος*, 31 Μαρτίου 1917, σ. 3.

⁴⁵ «Ίδρυση Συλλόγου Φιλελευθέρων στη Λεμεσό», *Ελευθερία*, 10 Μαρτίου 1917, σ. 3.

⁴⁶ Βλ. ενδεικτικά «Διάλεξι Ιωάννη Κυριακίδη για πολιτική κατάσταση στην Ελλάδα», *Ελευθερία*, 2 Νοεμβρίου 1918, σ. 3.

⁴⁷ «Από την Λεμεσό», *Νέο Έθνος*, 2 Ιουνίου 1917, σ. 2.

⁴⁸ *Νέο Έθνος*, 11 Αυγούστου 1917, σ. 3.

Κύπρου και η *Ελευθερία* στη Λευκωσία και η *Ένωσις* της Λάρνακας. Το φιλοβασιλικό ρεύμα εξέφρασαν το *Νέον Έθνος* του Ζαννέτου στη Λάρνακα, η *Αλήθεια* της Λεμεσού και ο *Κυπριακός Φύλαξ* της Λευκωσίας του Καταλάνου.⁴⁹ Η *Ελευθερία* αποκαλούσε τον Βενιζέλο «μεγάλο αρχηγό της φυλής»,⁵⁰ «*Άτλα και Σωτήρα*»⁵¹ ενώ, το *Νέο Έθνος* σημείωνε ότι οι Έλληνες «θεωρούν την βασιλείαν ως τον κύριον παράγονταν της περαιτέρω εθνικής προς τα άνω εξελίξεως και της ολοσχερούς εθνικής ανασυντάξεως».⁵² Ενδεικτικά του κλίματος της έντασης ήταν δημοσιεύματα του *Νέου Έθνους* που χαρακτήριζαν την υποστήριξη προς τον Βενιζέλο ως «βενιζελίτιδα», η οποία σύμφωνα με την εφημερίδα, ήταν «*ψυχική και διανοητική νόσος ανιάτος*»⁵³ και τον Βενιζέλο «*εγκάθετο τυραννίσκο*».⁵⁴ Στα δημοσιεύματα αυτά απαντούσε σε ανάλογο ύφος ο φιλοβενιζελικός τύπος.⁵⁵

Το σχίσμα επηρέασε και τις εργασίες του Νομοθετικού Συμβουλίου και τη στάση των βουλευτών εντός του σώματος σε σχέση με το ενωτικό αίτημα. Αυτό εκφράστηκε με διαφωνίες των Ελληνοκύπριων αντιπροσώπων σε ψηφίσματα για την Ένωση. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση ψηφίσματος που υπέβαλε ο εκ Λεμεσού βουλευτής Ν. Κλ. Λανίτης στο προοίμιο του οποίου εκφραζόταν συμπάθεια προς τον αγώνα της Αγγλίας στα πλαίσια του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, αναφορά με την οποία διαφώνησαν οι βασιλικοί βουλευτές.⁵⁶ Ο «βασιλικός» τύπος θεωρούσε άσκοπη την υποβολή του ψηφίσματος διότι η κυπριακή υπόθεση θα είχε μεγαλύτερες πιθανότητες επιτυχίας αν αποσυνδεόταν από την ελληνική διπλωματία, της οποίας δυσχέραινε τις προσπάθειες στο διεθνή χώρο.⁵⁷ Το ψήφισμα τελικά δεν υπέγραψε ο Φ. Ζαννέτος επειδή αυτό απευθυνόταν προς τον Βενιζέλο που ανέλαβε την εξουσία παράνομα κατά την άποψη του, αντί στην Αγγλική Κυβέρνηση. Επιπλέον, και φανερώνοντας τις διαφορετικές προσεγγίσεις στο κίνημα της Ένωσης που χαρακτήριζαν τις δύο παρατάξεις, ο Ζαννέτος επιχειρηματολόγησε ότι η Ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα πρέπει να βασίζεται σε ελεύθερη επιλογή των Κυπρίων και όχι σε δικαιώματα της Ελλάδας επί των αλύτρωτων Ελλήνων, διότι κατ' αυτόν τον τρόπο το αίτημα καθίσταται ισχυρότερο.⁵⁸

⁴⁹ Βλ. Γεωργής, «Το Προξενείο της Ελλάδας στην Κύπρο», ό.π., σσ. 101-102.

⁵⁰ *Ελευθερία*, 15 Φεβρουαρίου 1919, σ. 3.

⁵¹ *Ελευθερία*, 21 Ιουνίου 1919, σ. 1.

⁵² *Νέο Έθνος*, 22 Ιανουαρίου 1916, σ. 1.

⁵³ «Από την Λεμεσό», *Νέο Έθνος*, 7 Ιουνίου 1917, σ. 3.

⁵⁴ «Ο εγκάθετος τυραννίσκος», *Νέο Έθνος*, 25 Αυγούστου 1917, σ. 1.

⁵⁵ Βλ. ενδεικτικά, «Η ταραχή του Νέου Έθνους», *Ελευθερία*, 23 Σεπτεμβρίου 1918, σ. 5.

⁵⁶ «Το ψήφισμα του κ. Λανίτη», *Ελευθερία*, 16 Ιουνίου 1917, σ. 2.

⁵⁷ «Το Κυπριακόν Ζήτημα», *Νέο Έθνος*, 11 Αυγούστου 1917, σσ. 1-2.

⁵⁸ Βλ. επιστολή Φ. Ζαννέτου, *Νέο Έθνος*, παράρτημα, 8 Σεπτεμβρίου 1917.

Σημαντική πτυχή της αντιπαράθεσης αποτέλεσε η σχέση των βουλευτών με την εκκλησιαστική ιεραρχία και ιδιαίτερα η πτυχή που αφορούσε στην πρωτοκαθεδρία του ενωτικού αγώνα. Η σύγκρουση προέκυψε με αφορμή την απαίτηση αρκετών προσωπικοτήτων, κυρίως του βενιζελικού χώρου, για σύγκληση ευρείας εθνοσυνέλευσης από τον Αρχιεπίσκοπο για το εθνικό ζήτημα. Οι βασιλικοί υποστήριζαν ότι η Εκκλησία δεν θα έπρεπε να κατέχει την ηγεσία και την πρωτοβουλία διεξαγωγής του εθνικού αγώνα διότι οι εκφραστές της λαϊκής ετυμηγορίας ήταν οι βουλευτές, οι οποίοι θα έπρεπε να έχουν αυτονομία δράσεως. Προέβαλλαν, επίσης, το επιχείρημα ότι στην Ευρώπη και ειδικά την Αγγλία, όπου ο διαχωρισμός πολιτικής και εκκλησίας είχε ήδη λάβει χώρα, δε θα βοηθούσε τους Βρετανούς να κατανοήσουν την ανάμιξη της κυπριακής Εκκλησίας σε ένα κατ' εξοχήν λαϊκό ζήτημα.⁵⁹

Η εντονότερη, ίσως, έκφραση της σύγκρουσης έλαβε χώρα μέσα στα πλαίσια των εκκλησιαστικών θεσμών και ειδικότερα των διαδικασιών διαδοχής του Αρχιεπισκόπου Κύριλλου Β' στο Θρόνο, μετά το θάνατο του, τον Αύγουστο του 1916. Η «βενιζελική» παράταξη υποστήριξε έντονα τον Μητροπολίτη Κιτίου Μεταξάκη και η «βασιλική» τον Αρχιμανδρίτη Μακάριο. Οι δύο υποψηφιοί απολάμβαναν ευρείας αποδοχής και στήριξης μέσα στον πληθυσμό.⁶⁰ Η αντιπαράθεση υπήρξε έντονη. Η *Ελευθερία* κατηγορούσε τις επιτροπές υποστήριξης του Μακαρίου ότι περιόδευαν τα χωριά κατηγορώντας τον Μεταξάκη ότι ήταν ξένος υπήκοος.⁶¹ Η βασιλική παράταξη δια του *Νέου Έθνους* απαντούσε ότι η μητροπολιτική δράση του Μεταξάκη δεν ανταποκρινόταν στις αξιώσεις του ποιμνίου του και τον κατηγορούσε για δεσποτική υπεροψία, ότι «εισήγαγε τον πολιτικόν φατριασμόν στην εκκλησία», κυρίως, όμως, του καταλόγιζε ότι οι πολιτικές του αντιλήψεις «για διπλωματικήν εργασίαν φιλικών διαθέσεων προς την εξουσιάζουσαν δύναμιν», ως αρχηγού των φιλελευθέρων («βενιζελικών») στην Κύπρο, ήταν επιβλαβείς για την εθνική υπόθεση.⁶²

Η αντιπαράθεση έληξε με την επικράτηση του Κύριλλου Γ' ως μια μέσης λύσης και αφού ο Μεταξάκης απέσυρε την υποψηφιότητα του την τελευταία στιγμή. Η αντιπαράθεση για τον Αρχιεπισκοπικό Θρόνο αποδεικνύει για ακόμη μια φορά κάτι που έχει επισημανθεί αρκετές φορές στη μελέτη αυτή, ότι δηλαδή οι εκκλησιαστικοί θεσμοί αποτελούσαν πεδίο

⁵⁹ «Περί της ευρείας συνελεύσεως», *Νέο Έθνος*, 8 Σεπτεμβρίου 1917, σ. 1.

⁶⁰ «Δύο υποψηφιότητες δια τον Αρχιεπισκοπικόν θρόνον», *Νέο Έθνος*, 12 Αυγούστου 1916, σσ. 1-2.

⁶¹ «Ο ενδεδειγμένος Αρχιεπίσκοπος Κύπρου: Μελέτιος Μεταξάκης», *Ελευθερία*, 2 Σεπτεμβρίου 1916, σ. 1· «Ο Βενιζέλος της Κύπρου», *Ελευθερία*, 9 Σεπτεμβρίου 1916, σ. 1.

⁶² «Δύο υποψηφιότητες δια τον Αρχιεπισκοπικόν θρόνον», *Νέο Έθνος*, 12 Αυγούστου 1916, σσ. 1-2· «Το Αρχιεπισκοπικόν. Αι πολιτικά αντιλήψεις του Μητροπολίτη Κιτίου», *Νέο Έθνος*, 2 Σεπτεμβρίου 1916, σσ. 1-2· «Εκκλησιαστικόν σκάνδαλον», *Νέο Έθνος*, 18 Ιανουαρίου 1917, σ. 1.

αντιπαράθεσης για τον ανταγωνισμό ισχύος στο εσωτερικό της ελληνοκυπριακής κοινότητας. Ιδιαίτερα, η σύγκρουση για την θέση του Αρχιεπισκόπου ως Εθνάρχη, του πολιτικού ηγέτη της κοινότητας, ήταν καθοριστική.

Το σχίσμα «βενιζελικών» – «βασιλικών» επανέφερε στην επιφάνεια βασικά χαρακτηριστικά της φύσης της κυπριακής πολιτικής της περιόδου και ιδιαίτερα στους κόλπους της Δεξιάς. Πρώτο, την πλαστικότητα και την μεταβλητότητα των συμμαχιών μεταξύ των πολιτευτών και των προσωπικοτήτων της αστικής τάξης, οι οποίες διαφοροποιούνταν συνεχώς και που αποδεικνύουν τη σημαντικότητα του προσωπικού χαρακτήρα των πολιτικών διαφορών. Πολύ εκφραστικό αυτής της κατάστασης πραγμάτων ήταν δημοσίευμα της βενιζελικής *Ελευθερίας* λίγα χρόνια αργότερα, και εν μέσω ακόμα των εξελίξεων στη Μικρά Ασία, στο οποίο αναφερόταν στον μέχρι πρότινος εχθρό, Ζαννέτο, ως άξιο συγχαρητηρίων για την μη υπογραφή δήλωσης προς την αποικιακή κυβέρνηση με κίνδυνο την απέλαση του.⁶³ Δεύτερο, η σύγκρουση καταδεικνύει την ασυνέπεια και ασυνέχεια των θέσεων που εξέφραζαν οι ίδιοι οι πρωταγωνιστές της αφού στη διάρκεια της αντιπαράθεσης αυτής, παλιοί ένθερμοι εθνικιστές και πολέμιοι της παλαιάς κατάστασης πραγμάτων στην Κύπρο (βλ. Αρχιεπισκοπικό) έγιναν ένθερμοι υποστηρικτές του θεσμού της βασιλείας. Τρίτο, η αντιπαράθεση φανερώνει την επίδραση της ελληνικής πολιτικής στην κυπριακή πολιτική σκηνή αναλόγως των θεμάτων και των πρωταγωνιστών στην Ελλάδα. Αυτή η πτυχή ενισχυόταν, όπως αναφέραμε, από τη σημαντική παρουσία Ελλήνων υπηκόων στην Κύπρο και ειδικότερα στα έντυπα και την πολιτική ζωή.

9.4.1 Η πρεσβεία του 1918-1919. Στα χρόνια του Α' Παγκοσμίου Πολέμου η Κυπριακή Πολιτική Οργάνωση τέθηκε στο περιθώριο, δεν είχε καμιά λειτουργία και δεν συντόνιζε πρακτικά και ουσιαστικά τα πολιτικά πράγματα της Κύπρου. Στα χρόνια αυτά δεν συναντούμε σχεδόν καμιά δημόσια αναφορά στη δράση της Οργάνωσης, παρά μόνο έχουμε στοιχεία για ενέργειες και δραστηριότητες μεμονωμένων βουλευτών, ιεραρχών και συνεδριών της Ιεράς Συνόδου. Η όποια δράση και αντιπαράθεση διεξαγόταν σε προσωπικό και τοπικό (επαρχιακό) επίπεδο. Είναι χαρακτηριστικά ορισμένα δημοσιεύματα στα οποία γινόταν θετική αναφορά για την απόσυρση ενός βουλευτή της Λεμεσού (Ι. Κυριακίδη) προς όφελος της υποψηφιότητας του Δημάρχου Κτήματος (Νεόφυτου Νικολαΐδη), στις εκλογές του 1916, ως εκπροσώπου της επαρχίας της Πάφου που δεν εκπροσωπείτο στο Νομοθετικό Συμβούλιο.⁶⁴

⁶³ «Άξιος συγχαρητηρίων», *Ελευθερία*, 18 Οκτωβρίου 1922.

⁶⁴ «Τα βουλευτικά», *Ελευθερία*, 26 Αυγούστου 1916, σ. 3.

Σε παρόμοιο πνεύμα τοπικισμού ήταν και η υποστήριξη από συγκεκριμένη μερίδα του Τύπου στην ανάγκη εκλογής του Δημάρχου Αμμοχώστου Γ. Εμφιετζή στο Σώμα.⁶⁵

Με αφορμή το ρήγμα «βενιζελικών – βασιλικών», ορισμένα έντυπα άρχισαν, μέσα στο 1917, να τονίζουν την ανάγκη αφύπνισης και επαναδραστηριοποίησης της Οργάνωσης, στα οποία γινόταν λόγος για την εξέταση της πορείας του εθνικού ζητήματος υπό το πρίσμα της προσφοράς της Κύπρου στην Ελλάδα και του κινήματος του Βενιζέλου στη Θεσσαλονίκη.⁶⁶

Υπό το βάρος αυτών των πιέσεων, ο Αρχιεπίσκοπος συγκάλεσε σύσκεψη με ιεράρχες και βουλευτές, χωρίς να γίνεται, όμως, καμιά ονομαστική αναφορά στην Πολιτική Οργάνωση.⁶⁷

Η επάνοδος του Βενιζέλου στην εξουσία το καλοκαίρι του 1917, οδήγησε σε νέες δημόσιες πιέσεις για επαναλειτουργία των σωμάτων της Οργάνωσης⁶⁸ και σύγκληση Παγκύπριας Εθνοσυνέλευσης, στην οποία αντιτάχθηκε ο φιλοβασιλικός Τύπος προεξάρχοντος του βουλευτή Φ. Ζαννέτου. Η διαφωνία του φιλοβασιλικού Τύπου είναι ενδεικτική της ισχύος του σχίσματος που βρισκόταν ακόμη σε εξέλιξη. Ο Ζαννέτος θεωρούσε ότι ο εθνικός αγώνας ήταν θέμα των βουλευτών και όχι της ιεραρχίας.⁶⁹ Στις 25 Νοεμβρίου 1917 ο Αρχιεπίσκοπος συγκάλεσε τελικά την Εθνοσυνέλευση με τη συμμετοχή εκκλησιαστικών και λαϊκών ηγετών, νυν και πρώην βουλευτών και δημάρχων, καθώς και μελών Σχολικών Επιτροπών, στην οποία εγκρίθηκε ψήφισμα για την Ένωση.⁷⁰

Ακολούθησε μια περίοδος πλούσια σε γεγονότα που οδήγησε σε ανακατατάξεις στο εσωτερικό ισοζύγιο ισχύος της ελληνικής κοινότητας και σε αλλαγή πορείας, με διαβαθμίσεις στην τακτική σε σχέση με το ενωτικό αίτημα. Η διεγκυστίδα «βενιζελικών – βασιλικών», οι αντιπαραθέσεις βουλευτών και ιεραρχίας, αλλά και μεταξύ των βουλευτών, είναι μερικά από τα στοιχεία που σημάδεψαν την περίοδο. Καθόλη τη διάρκεια του 1918, τη χρονιά λήξης του πολέμου, παρατηρήθηκε ανακίνηση της δράσης των πολιτευτών και της Ιεραρχίας. Πραγματοποιούνταν συνεχώς συσκέψεις βουλευτών και ιεραρχίας για να εξετάσουν τα «φλέγοντα ζητήματα».⁷¹ Στα πλαίσια αυτών των συσκέψεων και παρά τις διαφορετικές γνώμες αποφασίστηκε και η αποστολή πρεσβείας στο Λονδίνο (η τρίτη μετά το 1889) αποτελούμενης

⁶⁵ «Βουλευτικά», *Ελευθερία*, 9 Σεπτεμβρίου 1916, σ. 3.

⁶⁶ «Η Πολιτική Οργάνωσις», *Ελευθερία*, 24 Φεβρουαρίου 1917, σ. 1· «Η Πολιτική Οργάνωσις», *Ελευθερία* 3 Μαρτίου 1917, σ. 1· «Η Πολιτική Οργάνωσις», *Ελευθερία*, 10 Μαρτίου 1917, σ. 1.

⁶⁷ «Πατριωτική απαρχή», *Ελευθερία*, 7 Απριλίου 1917, σ. 3.

⁶⁸ *Ελευθερία*, 21 Ιουλίου 1917, σ. 1.

⁶⁹ «Ηνωμένοι ενέργειαι», *Ελευθερία*, 8 Σεπτεμβρίου 1917, σ. 1

⁷⁰ «Η Παγκύπριος Συνέλευσις», *Ελευθερία*, 15 Δεκεμβρίου 1917, σ. 1. Η εφημερίδα δημοσιεύει και τους υπογράφοντες το ψήφισμα.

⁷¹ «Συγκέντρωσις Ελλήνων βουλευτών δια τα φλέγοντα ζητήματα», *Ελευθερία*, 28 Σεπτεμβρίου 1918, σ. 2

από αντιπροσωπεία του Συμβουλίου για να εγείρει και δια ζώσης τα αιτήματα του Κυπριακού λαού. Η πρεσβεία αναχώρησε στις 5 Δεκεμβρίου του 1918 στην παρουσία 6.000 περίπου κατοίκων.⁷²

Στο τέλος Σεπτεμβρίου του 1919 και εν μέσω πληροφοριών από το Λονδίνο για την αρνητική στάση της Βρετανίας, συνεκλήθη κατόπιν παράκλησης των μελών της αντιπροσωπείας, για μια ακόμη φορά στην Αρχιεπισκοπή Παγκύπρια Εθνοσυνέλευση, η οποία εξέδωσε ψήφισμα υπέρ της Ένωσης. Στη Συνέλευση συμμετείχαν αντιπρόσωποι από όλες τις κοινότητες, οι βουλευτές και οι δήμαρχοι (νυν και πρώην), τα ελληνικά μέλη του Εκτελεστικού Συμβουλίου, οι διευθυντές των ελληνικών εφημερίδων, κτλ. Συνολικά συμμετείχαν 914 άτομα που εκπροσωπούσαν τις 493 ελληνικές κοινότητες της νήσου.⁷³

Στις αρχές του 1920 γίνεται, για πρώτη φορά μετά από αρκετό καιρό, δημόσια ονομαστική αναφορά στην Κεντρική Επιτροπή Αγώνα η οποία συνήλθε τον Δεκέμβριο του 1919 και εξέδωσε ανακοίνωση για το κυπριακό ζήτημα. Μεταξύ άλλων αποφάσισε τη δημιουργία γραφείου στη Λευκωσία για συντονισμό του εθνικού αγώνα υπό τη διεύθυνση ενός εκ των βουλευτών. Βασικός στόχος του γραφείου ήταν η διατήρηση επαφής με Άγγλους φιλέλληνες.⁷⁴ Στην περίοδο αυτή η Κυπριακή Πολιτική Οργάνωση φαίνεται να επαναδραστηριοποιείται με τακτικές συνεδρίες. Στα πλαίσια αυτών των συσκέψεων παρατηρούνταν αρκετές διαφωνίες σε σειρά ζητημάτων, που άπτονταν της τακτικής για την προώθηση του ενωτικού αιτήματος, είτε αυτό αφορούσε στην επανάληψη της αποστολής της πρεσβείας στη Βρετανία, είτε την εμπλοκή της Ελλάδας στις κυπριακές διεκδικήσεις. Μερίδα των πολιτευτών υποστήριζαν την χάραξη καθαρώς κυπριακής πολιτικής για να μην φέρουν σε δύσκολη θέση την Ελλάδα.⁷⁵ Στα μέσα Νοεμβρίου του 1920 επέστρεψε στην Κύπρο ένα κλιμάκιο της πρεσβείας που μετέβηκε στο Λονδίνο, με αρνητικά αποτελέσματα. Το κλίμα οδηγούσε σε σύγκρουση διότι οι Ελληνοκύπριοι συνειδητοποιούσαν ότι οι Βρετανοί δεν είχαν πρόθεση να παραχωρήσουν την Κύπρο στην Ελλάδα.⁷⁶

Στις 8 Δεκεμβρίου 1920 και οι εννέα Ελληνοκύπριοι βουλευτές παραιτήθηκαν από το Νομοθετικό Συμβούλιο σε ένδειξη διαμαρτυρίας για τη δήλωση του Υφυπουργού Αποικιών

⁷² «Προς τους απερχόμενους», *Ελευθερία*, 7 Δεκεμβρίου 1918, σ. 1. «Επ' ευκαιρία της μεταβάσεως των Ελλήνων βουλευτών εις Λονδίνον», *Ελευθερία*, 14 Δεκεμβρίου 1918, σ. 1.

⁷³ *Ελευθερία*, 11 και 14 Οκτωβρίου 1919, σ. 2.

⁷⁴ «Επανειλημμένες συνελεύσεις», *Ελευθερία*, 17 Ιανουαρίου 1920, σ. 2.

⁷⁵ «Επιστολή Ν. Κλ. Λανίτη», *Ελευθερία*, 9 Οκτωβρίου 1920, σ. 2.

⁷⁶ «Όχι συνεργασία», *Ελευθερία*, 19 Φεβρουαρίου 1921, σ. 2. «Συνεδρία Κεντρικής Επιτροπής Εθνικού Αγώνα», *Ελευθερία*, 14 Μαΐου 1921, σ. 2.

σε απάντηση του αιτήματος της πρεσβείας, ότι δεν μελετούσαν οποιαδήποτε μεταβολή του καθεστώτος στην Κύπρο.⁷⁷ Οι Βρετανοί δέχτηκαν τις παραιτήσεις, δε θεώρησαν, όμως, τη διάλυση του Συμβουλίου και τις νέες εκλογές απαραίτητες, δεδομένου ότι είχαν ήδη ορισθεί εκλογές για τον Οκτώβριο του 1921, και έτσι όρισαν αναπληρωματικές εκλογές για τις 15 Ιανουαρίου 1921. Στις εκλογές επανεκλέγηκαν οι ριζοσπάστες ενωτικοί χωρίς ανθυποψηφίους, έχοντας ως μόνη πολιτική θέση την Ένωση και αρνούμενοι να προσέλθουν στις εργασίες του Νομοθετικού Συμβουλίου, εφαρμόζοντας την τακτική της «αποχής», μια τακτική που λήφθηκε σε σύσκεψη της Κεντρικής Επιτροπής Αγώνα, η οποία ζήτησε και διενέργεια δημοψηφίσματος.

Το ζήτημα της συμμετοχής ή μη στο Νομοθετικό Συμβούλιο προκαλούσε συνέχεια διαφωνίες και έντονες συζητήσεις, επαναφέροντας συνεχώς το σχίσμα αδιάλλακτων και διαλλακτικών. Οι διαφωνίες αυτές εκφράστηκαν με διαμάχες μέσω των εφημερίδων και στις συνόδους της Κεντρικής Επιτροπής Αγώνα, αρχικά, και του Εθνικού Συμβουλίου μεταγενέστερα. Την παράταξη που προέκρινε την αποχή υποστήριζε η εφημερίδα *Ελευθερία* της Λευκωσίας, ενώ οι εφημερίδες *Κήρυξ* και *Αλήθεια* εκπροσωπούσαν την αντίθετη άποψη. Οι κυριότεροι εκπρόσωποι της τάσης που θεωρούσε ότι θα έπρεπε να υπάρξει συμμετοχή στις εκλογές ήταν ο δικηγόρος Ευέλθων Πιτσιλλίδης δικηγόρος από τη Λεμεσό, ο δήμαρχος της Λευκωσίας Αχιλλέας Λιασίδης, οι δικηγόροι Κυριάκος Ρωσσίδης και Γιάννης Οικονομίδης από το Ριζοκάρπασο, ο έμπορος Λουκάς Ζ. Πιερίδης από τη Λάρνακα και ο δικηγόρος Γεώργιος Χατζηπαύλου από τη Λευκωσία.⁷⁸ Τα άτομα αυτά είχαν διαμηνύσει ότι ενδιαφέρονταν για υποβολή υποψηφιότητας.

Τα επανεκλεγέντα μέλη του Νομοθετικού Συμβουλίου βρέθηκαν προ διλήμματος ως προς την πορεία που έπρεπε να ακολουθήσουν, ενώ ο Αρχιεπίσκοπος δεν ανέλαβε κάποια προσπάθεια συμφιλίωσης. Κάποιοι υποστήριζαν τη «διπλή στρατηγική», δηλαδή την περιορισμένη συνεργασία με τους Βρετανούς και παράλληλα την επιδίωξη της Ένωσης. Ανάμεσα τους οι Λανίτης, Σεβέρης και Μιχαηλίδης, οι οποίοι διέβλεπαν αρνητικές επιπτώσεις από μια ριζοσπαστική αντιπολίτευση στην κυπριακή γεωργία, σε μια εποχή που γίνονταν εμφανείς οι επιπτώσεις της μεταπολεμικής οικονομικής κρίσης. Τελικά επικράτησαν οι απόψεις των «ριζοσπαστών» που είχαν συσπειρωθεί γύρω από τους Θ. Θεοδότου, Ν. Πασχάλη και Φ.

⁷⁷ «Η παραίτησις των Ελλήνων βουλευτών», *Ελευθερία*, 11 Δεκεμβρίου 1920, σ. 1.

⁷⁸ Βλ. Georghallides, *History of Cyprus 1918-1926*, ό.π., σ. 197-200.

Ζαννέτο, οι οποίοι θεωρούσαν το ισχύον σύνταγμα «φάρσα», που στερούσε την πλειονότητα του πληθυσμού από το δικαίωμα ουσιαστικής συμμετοχής στις αποφάσεις.⁷⁹

Τις διαμάχες αυτές εκμεταλλεύθηκε η βρετανική διοίκηση, η οποία θεωρούσε ότι η σκληρή στάση έναντι των ενωτικών πολιτικών θα προκαλούσε σύντομα διάσπαση στους κόλπους τους. Για να ενδυναμώσει αυτή την προοπτική υιοθέτησε ανακουφιστικά μέτρα προς την αγροτική τάξη ώστε να την απομακρύνει από την επιρροή της εθνικιστικής ηγεσίας.⁸⁰ Ταυτόχρονα, οι Βρετανοί αντιδρώντας στην πολιτική αποχής των Ελληνοκυπρίων προχώρησαν σε απελάσεις ξένων υπηκόων (Ελλαδιτών), οι οποίοι διαδραμάτισαν τα προηγούμενα χρόνια σημαντικό ρόλο στα πολιτικά πράγματα του τόπου και είχαν διατελέσει βουλευτές και δήμαρχοι. Μεταξύ αυτών ο Καταλάνος και ο Φ. Ζαννέτος.⁸¹

Την ίδια περίοδο διαπιστώθηκε η ανάγκη καλύτερης οργάνωσης του κυπριακού αγώνα αφού η δράση της Κυπριακής Πολιτικής Οργάνωσης είχε ατονήσει και ανατέθηκε σε επιτροπή υπό τον Αρχιεπίσκοπο, στην οποία συμμετείχαν και οι Α. Λιασίδης, Ι. Οικονομίδης και Ιωάννης Κληρίδης, να καταρτίσει ολοκληρωμένο κανονισμό για το σχηματισμό Πολιτικής Οργάνωσης.⁸² Μέχρι τότε η Οργάνωση δραστηριοποιείτο στη βάση του Κανονισμού Λειτουργίας. Δεν συναντούμε καταστατικό της Οργάνωσης μέχρι τον Φεβρουάριο του 1921 (βλ. παρακάτω), μερικούς μήνες πριν την ίδρυση της Πολιτικής Οργάνωσης Κύπρου, τον Νοέμβριο της ίδιας χρονιάς που διαδέχθηκε την Κυπριακή Πολιτική Οργάνωση. Από αυτά μπορεί να εξαχθεί το συμπέρασμα ότι η προσπάθεια αναδιοργάνωσης και διαμόρφωσης καταστατικού της Κυπριακής Πολιτικής Οργάνωσης κατέληξε στη συγκρότηση καινούριας.

Η Κυπριακή Πολιτική Οργάνωση αποδείχτηκε βραχύβια, ατόνησε και εξασθένησε πολύ γρήγορα λόγω της πολιτικής απειρίας και των ατομικών διαφορών των ηγετών της.⁸³ Αυτές οι διαφορές περιελάμβαναν πλειάδα ζητημάτων: τις εκκλησιαστικές εκλογές, τις προσωπικές διαφορές, τη σύγκρουση βενιζελικών – βασιλικών, την τακτική του ενωτικού αγώνα, τον

---

⁷⁹ Βλ. Georghallides, *History of Cyprus 1918-1926*, ό.π., σσ. 197-200. Βλ. επίσης Ατταλίδης, «Κόμματα στην Κύπρο», ό.π., σ. 134.

⁸⁰ Βλ. Georghallides, *History of Cyprus 1918-1926*, ό.π., σσ. 175, 178-183.

⁸¹ «Απέλασις του κ. Ν. Καταλάνου εις Ελλάδα», *Ελευθερία*, 30 Απριλίου 1921, σ. 2. «Η απέλασις του κ. Φ. Ζαννέτου», *Ελευθερία*, 4 Νοεμβρίου 1922, σ. 2.

⁸² «Ανελεύθερος απόφασις», *Ελευθερία*, 6 Νοεμβρίου 1920, σ. 1. «Η παραίτησις των Ελλήνων βουλευτών», *Ελευθερία*, 11 Δεκεμβρίου 1920, σ. 1.

⁸³ Βλ. Katsiaounis, «Change», ό.π., σ. 241.

έλεγχο των βουλευτών από άλλα κέντρα, κτλ.⁸⁴ Η Οργάνωση δεν κατάφερε να πειθαρχήσει τους μεμονωμένους πολιτικούς ώστε να ακολουθήσουν ενιαία πολιτική γραμμή.⁸⁵

Σε σύσκεψη που πραγματοποιήθηκε τον Φεβρουάριο του 1921 συζητήθηκε η πορεία του ενωτικού ζητήματος, διαπιστώθηκε ότι δεν επιτρέπεται οποιαδήποτε συνεργασία με την αποικιακή αρχή και μελετήθηκε κατά άρθρο το καταστατικό της καινούριας οργάνωσης. Παράλληλα, εκλέγηκε πενταμελές Κεντρικό Συμβούλιο ως η ανώτατη εκτελεστική αρχή, με πρόεδρο τον Ηγούμενο Κύκκου και μέλη τους βουλευτές Ζαννέτο, Θεοδότου, Οικονομίδα και Λανίτη, ενώ ανατέθηκε στον Ι. Κληρίδη και το Ν. Πασχάλη η διεύθυνση του γραφείου της Οργάνωσης και διορίστηκε ως έμμισθος ο Κ. Μυριανθόπουλος.⁸⁶

Σύμφωνα με τις πρόνοιες του καταστατικού που ετοιμάστηκε και κατατέθηκε στην Αρχιεπισκοπή στις 7 Φεβρουαρίου 1921, στο άρθρο 2 καθοριζόταν ως σκοπός η Ένωση και στο άρθρο 3 ως μέλη όλοι οι ενήλικες Ελληνοκύπριοι. Ως διοικητικά όργανα προβλέπονταν (άρθρο 4): (α) Κεντρική Επιτροπή Εθνικού Αγώνα (Κ.Ε.), (β) Κεντρικό Συμβούλιο, (γ) Επαρχιακές Επιτροπές και (δ) Ενοριακές Επιτροπές. Ως μέλη της Κ.Ε. καθορίζονταν ο Αρχιεπίσκοπος (Πρόεδρος), οι τρεις μητροπολίτες, ο Ηγούμενος Κύκκου, οι νυν και πρώην βουλευτές, οι νυν και πρώην δήμαρχοι και ο Πρόεδρος του Παγκύπριου Διδασκαλικού Συνδέσμου (άρθρο 5). Απαρτία υπήρχε στην παρουσία 10 μελών (άρθρο 9). Το Κεντρικό Συμβούλιο (άρθρο 11) ήταν πενταμελές και εκλεγόταν από την Κ.Ε. ως ανώτατη εκτελεστική εξουσία με αρμοδιότητες επί των οικονομικών της οργάνωσης, της εκτέλεσης των αποφάσεων και εισηγήσεις μέτρων επίτευξης των στόχων της. Στις Επαρχιακές Επιτροπές (άρθρο 13) συμμετείχαν οι Μητροπολίτες, οι Ηγούμενοι των μονών της επαρχίας, νυν και πρώην βουλευτές και δήμαρχοι της πόλης και των κωμοπόλεων, ο πρόεδρος της Επαρχιακής Σχολικής Επιτροπής, ο πρόεδρος του Επαρχιακού Διδασκαλικού Συνδέσμου και οι διευθυντές των εφημερίδων της πόλης. Προήδρευε ο οικείος Μητροπολίτης (άρθρο 15). Οι Ενοριακές Επιτροπές αποτελούνταν από τις Εκκλησιαστικές Επιτροπές της ενορίας, τα μέλη των Σχολικών Εφοριών και τους δασκάλους που κατοικούσαν στην ενορία (άρθρο 17). Προήδρευε ο Πρόεδρος της Εκκλησιαστικής Επιτροπής (άρθρο 18). Ως οικονομικοί πόροι της οργάνωσης καθορίζονταν οι συνδρομές ατόμων, μητροπόλεων, μονών και εκκλησιών και ο «δίσκος» υπέρ του ταμείου της οργάνωσης. Το καταστατικό αυτό δεν φαίνεται να τέθηκε σε ισχύ αλλά αποτέλεσε το υπόβαθρο πάνω στο οποίο βασίστηκε ο τρόπος λειτουργίας της διάδοχου πολιτικής οργάνωσης.

⁸⁴ «Και ολίγον αξιοπρέπειαν», *Νέον Έθνος*, 2 Ιουνίου 1917, σ. 1.

⁸⁵ Βλ. Georghallides, *History of Cyprus 1918-1926*, ό.π., σ. 196.

⁸⁶ «Ο κυπριακός αγών: η συνέλευσις», *Ελευθερία*, 26 Φεβρουαρίου 1921, σ. 2.

9.5 Πολιτική Οργάνωση Κύπρου (1921)

Οι πολιτικές εξελίξεις προετοίμαζαν το έδαφος για την ανάληψη καινούριας προσπάθειας οργανωτικής ανασυγκρότησης. Την 1^η Ιουνίου 1921 και στις 15 Αυγούστου ο Ύπατος Αρμοστής απέρριψε αίτημα των Ελληνοκυπρίων για δημοψήφισμα.⁸⁷ Οι Έλληνες προύχοντες σε σύσκεψη που έγινε στις Πλάτρες υπό την ομπρέλα της Κεντρικής Επιτροπής της Πολιτικής Οργάνωσης αποφάσισαν σύγκληση ευρείας εθνοσυνέλευσης για να αποφασιστεί η ενδεδειγμένη στάση στις επερχόμενες βουλευτικές εκλογές.⁸⁸ Στη σύσκεψη διαφάνηκαν οι διαφορετικές προσεγγίσεις σε σχέση με την πολιτική της αποχής και για την ωφελιμότητά της, αφού μέχρι τότε δεν είχε δεσμευτικό χαρακτήρα, ενώ μερίδα των πολιτικών διατηρούσε την άποψη της υπέρ της καθόδου στις εκλογές. Στον αντίποδα, ορισμένοι πολιτικοί, προεξάρχοντας του Νεοπτόλεμου Πασχάλη, δεν ικανοποιούνταν από την πολιτική της αποχής και ζήτησαν να μην υποβληθεί καμιά υποψηφιότητα. Υποστηρικτές της άποψης αυτής, όπως ο δικηγόρος Αντώνης Τριανταφυλλίδης, κατηγορούσαν τους άλλους βουλευτές ότι στην πραγματικότητα συνεργάζονταν με την Κυβέρνηση και μόνο στα λόγια υποστήριζαν την αποχή.⁸⁹

Η σύσκεψη των Πλατρών αποφάσισε τη σύγκληση διευρυμένης Παγκύπριας Εθνοσυνέλευσης τον Οκτώβρη του 1921. Η εκτίμηση των διοργανωτών ήταν ότι στη συνέλευση αυτή θα συμμετείχαν γύρω στα 1.500 άτομα. Ο Αρχιεπίσκοπος έστειλε επιστολή προς όλες τις κοινότητες ορίζοντας την 23^η Οκτωβρίου 1921 ως ημερομηνία σύγκλησης της συνέλευσης, την οποία θα αποτελούσαν τα μέλη της Κεντρικής Επιτροπής και των Περιφερειακών Επιτροπών του «εθνικού αγώνα», εκπρόσωποι όλων των χωριών και κοινοτήτων,⁹⁰ οι δήμαρχοι και ένας δημοτικός σύμβουλος από κάθε πόλη και μεγάλο χωριό, οι εκδότες όλων των ελληνικών εφημερίδων, εκπρόσωποι όλων των συλλόγων και κοινωνικών φορέων και ένας εκπρόσωπος του σωματίου των δασκάλων. Πριν τη σύνοδο της Εθνοσυνέλευσης συνήλθε η Κεντρική Επιτροπή Αγώνα που αποφάσισε να εισηγηθεί

⁸⁷ Βλ. Παπαδημήτρης, *Εγκυκλοπαίδεια*, Τόμος Ε, ό.π., σ. 22.

⁸⁸ «Ανάγκη παγκυπρίου συνελεύσεως», και «Η Παγκύπριος Συνέλευσις», *Ελευθερία*, 24 Σεπτεμβρίου 1921, σ. 1.

⁸⁹ «Άνω σχώμεν τα καρδίας: μακράν από τις κάλπες», *Ελευθερία*, 29 Οκτωβρίου 1921. Στην ίδια έκδοση της η εφημερίδα σημείωνε για τον κάθε ξεχωριστό βουλευτή τη στάση του: Μ. Μιχαηλίδης πλήρως υπέρ συνεργασίας. Ν. Κλ. Λανίτης πλήρως υπέρ συνεργασίας. Νεόφυτος Νικολαΐδης υπέρ συνεργασίας. Φ. Ζαννέτος πραγματικά υπέρ αποχής και αντίδρασης με μερικές ανακολουθίες. Α. Λοΐζου και Γ. Εμφιετζής υπέρ συνεργασίας με κυβέρνηση. Σεβέρης πλήρως υπέρ συνεργασίας. Θ. Θεοδότου υπέρ πολιτικής αποχής. Ν. Πασχάλης πλήρως υπέρ πολιτικής αποχής.

⁹⁰ Οι αντιπρόσωποι των κωμοπόλεων και χωριών θα εκπροσωπούνταν με αναλογία ένα αντιπρόσωπο για κάθε 100 οικογένειες, δύο μέχρι 200 οικογένειες και τρεις αντιπροσώπους για πέραν των 200 οικογενειών. Βλ. Παπαδημήτρης, *Εγκυκλοπαίδεια*, Τόμος Ε, ό.π., σ. 30.

συνέχιση της αποχής και σύνταξη νέου καταστατικού για συγκρότηση Πολιτικής Οργάνωσης.⁹¹

Στην έναρξη των εργασιών της Παγκύπριας Συνέλευσης παρόντες ήταν 480 απεσταλμένοι, μεταξύ των οποίων 12 εκδότες εφημερίδων και 27 μέλη της Κεντρικής Επιτροπής. Η απόφαση που λήφθηκε ήταν για αποχή από τις εκλογές και μη υποβολή υποψηφιοτήτων, ενώ στη διακήρυξη δόθηκε έμφαση στο όραμα της Ένωσης και καταδικάστηκε η αποικιοκρατία. Η απόφαση αυτή αποτελούσε ουσιαστικά ένα συμβιβασμό ανάμεσα στις συγκρουόμενες απόψεις των πολιτικών. Υπήρξαν μόνο δύο διαφωνίες σε σχέση με την απόφαση αυτή: ο Φ. Ζαννέτος και ο Σπύρος Αραούζος. Ο Ζαννέτος μάλιστα, εν είδει προφητείας, διέβλεψε ότι η Κυβέρνηση θα συνέχιζε να προκηρύσσει εκλογές έως ότου θα βρίσκονταν Έλληνες υποψήφιοι να λάβουν μέρος, που θα είχε ως συνέπεια την διάσπαση στους κόλπους της Οργάνωσης.⁹² Η απόφαση προέβλεπε βελτίωση του «αγώνα» δια του εκσυγχρονισμού της Πολιτικής Οργάνωσης ή της ανασύστασής της. Για τον σκοπό αυτό ανατέθηκε στην Κεντρική Επιτροπή να επεξεργαστεί καταστατικό καινούριας οργάνωσης.⁹³ Στις συζητήσεις που διεξάγονταν στον Τύπο, οι απόψεις συνέκλιναν στην υιοθέτηση λιγότερο δημοκρατικών διαδικασιών στη νέα οργάνωση και στη συμπερίληψη στα διευθυντικά σώματα όσο το δυνατό μικρότερου αριθμού προσώπων. Το έδαφος στην κυπριακή πολιτική σκηνή δεν ήταν «επιδεκτικόν δημοκρατικών ιδεωδών επί του παρόντος».⁹⁴ Το σχέδιο καταστατικού της Πολιτικής Οργάνωσης διατυπώθηκε από τον δικηγόρο Γ. Μακρίδη και εγκρίθηκε με μικρές μόνο διορθώσεις σε δεύτερη παγκύπρια εθνοσυνέλευση⁹⁵ και δόθηκε στη δημοσιότητα στις αρχές Νοεμβρίου 1921.⁹⁶

⁹¹ Παπαδημήτρης, *Εγκυκλοπαίδεια*, Τόμος Ε, ό.π., σ. 30.

⁹² Βλ. Georghallides, *History of Cyprus 1918-1926*, ό.π., σ. 207.

⁹³ *Ελευθερία*, 29 Οκτωβρίου 1921, σσ. 1-2, 3. Βλ. επίσης Ρίχτερ, *Ιστορία*, ό.π., σ. 270.

⁹⁴ Βλ. ενδεικτικά άρθρο Ι. Κληρίδη στην *Ελευθερία*, 5 Νοεμβρίου 1921, σ. 1.

⁹⁵ *Ελευθερία*, 21 Νοεμβρίου 1921, σ. 2.

⁹⁶ «Σχέδιον καταστατικού Πολιτικής Οργάνωσης Κύπρου», *Ελευθερία*, 5 Νοεμβρίου 1921, σ. 5. Μια συνοπτική παρουσίαση περιλαμβάνει τα εξής: στόχος ήταν η Ένωση (άρθρο 2) και μέλη μπορούσαν να γίνουν όλοι οι ενήλικες Έλληνες της Κύπρου (άρθρο 3). Στο άρθρο 4 καθορίζονταν οι διοικητικές αρχές της Πολιτικής Οργάνωσης οι οποίες ήταν το Εθνικό Συμβούλιο, η Εκτελεστική Επιτροπή, οι Επαρχιακές Επιτροπές (έξι όσες και οι επαρχίες) και Ενοριακές Επιτροπές οι οποίες απαρτιζόνταν από τις εκκλησιαστικές επιτροπές, τα μέλη των σχολικών εφοριών και τους δασκάλους της ενορίας. Οι Επαρχιακές Επιτροπές όπως καθορίζονταν στο άρθρο 8, αποτελούνταν από τον οικείο Μητροπολίτη, τους Ηγούμενους των Μονών, τα εκλεγέντα μέλη στο Εθνικό συμβούλιο που προέρχονται από την επαρχία, οι Δήμαρχοι πόλεων και κομποπόλεων επαρχίας, ο πρόεδρος του Επαρχιακού Διδασκαλικού Συνδέσμου, οι διευθυντές των επαρχιακών ελληνικών εφημερίδων. Πρόεδρος καθοριζόταν ο Μητροπολίτης της επαρχίας. Η θητεία των Επαρχιακών Επιτροπών καθοριζόταν στα τρία χρόνια. Στο άρθρο 14 καθοριζόταν η σύνθεση του Εθνικού Συμβουλίου στα 45 άτομα ως εξής: Πέντε ex officio σύμβουλοι: Αρχιεπίσκοπος και Μητροπολίτες Πάφου, Κιτίου και Κυρηνείας, καθώς και ο Ηγούμενος Κύκκου, ένας εκπρόσωπος των καθηγητών και δασκάλων και 39 αιρετά μέλη ως εξής: Λευκωσία 12 μέλη, Αμμόχωστος 9, Λεμεσός 8, Λάρνακα 4, Πάφος 4 και Κερύνεια 3. Αυτά τα αιρετά μέλη εκλέγονται από τους αντιπροσώπους

Τα καταστατικά των πολιτικών κομμάτων, σημειώνει ο Μελισσάς, καθορίζουν και παράλληλα αντικατοπτρίζουν την οργανωτική, πολιτική και ιδεολογική τους φυσιογνωμία,⁹⁷ αν και πολλές φορές υπάρχουν σοβαρές διαφορές μεταξύ πράξης και ρητορικής, ή γραπτού λόγου. Κωδικοποιούν την ουσία, τους γενικούς σκοπούς, τα γενικά συμφέροντα και τις γενικά αποδεκτές αξίες του κάθε οργανισμού. Αποτελούν, ουσιαστικά, την ταυτότητα του οργανισμού που εκφράζεται μέσω μιας επιλογής διατυπωμένων κοινωνικών κανόνων.⁹⁸ Στην καρδιά της νέας οργάνωσης βρισκόταν το Εθνικό Συμβούλιο στο οποίο προήδρευε ο Αρχιεπίσκοπος και περιλάμβανε αυτοδίκαια τους τέσσερις ανώτερους ιεράρχες και 40 λαϊκούς συμβούλους που εκλέγονταν μέσω έμμεσων εκλογών αναλογικά από τις έξι επαρχίες της Κύπρου. Παρόλο που ο τρόπος εκλογής ήταν διαφορετικός από ότι στην προηγούμενη οργάνωση, η καινούρια οργάνωση αναπαρήγαγε ουσιαστικά την παραδοσιακή πολιτική τάξη του νησιού. Το Εθνικό Συμβούλιο περιλάμβανε όλες τις πολιτικές προσωπικότητες του κατεστημένου, με την εξαίρεση του βασιλόφρονα Φ. Ζαννέτου.⁹⁹

Μετά την έγκριση του καταστατικού προκηρύχθηκαν εκλογές για τους αντιπροσώπους των διάφορων επαρχιών. Εκλογές έγιναν σε Λευκωσία και Λάρνακα, ενώ στις άλλες επαρχίες αποφεύχθηκαν.¹⁰⁰ Η πρώτη συνεδρία του Εθνικού Συμβουλίου έλαβε χώρα τον Μάρτιο του 1922 και διήρκεσε πέντε μέρες. Στη σύνοδο αυτή αποφασίστηκε η ίδρυση γραφείου τύπου της οργάνωσης υπό τον Ν. Κλ. Λανίτη, εκλέγηκε πενταμελής επιτροπή με έμμισθο γραμματέα τον Κ. Μυριανθόπουλο και αποφασίστηκε και η σύνταξη υπομνήματος προς την κυβέρνηση.¹⁰¹ Πρόεδρος του Εθνικού Συμβουλίου ήταν ο Θ. Θεοδότου. Η οργάνωση αποκτούσε θεσμική δομή η οποία, εκτός από την έμμεση εκλογή, ανταποκρινόταν στα δημοκρατικά «πρότυπα» της εποχής των περιορισμένων πολιτικών δικαιωμάτων.

Το Εθνικό Συμβούλιο επέδειξε μια συστηματική δράση, ιδιαίτερα στα αρχικά στάδια, όπου συνεδρίαζε σε τακτικά χρονικά διαστήματα και επιλαμβανόταν πλειάδας ζητημάτων.

των διαφόρων ενοριών (άρθρο 18) ως εξής: ενορίες μέχρι 500 άτομα ένα αντιπρόσωπο, από 501-1000 άτομα δύο αντιπρόσωποι, από 1001-1500 άτομα τρεις αντιπρόσωποι και άνω των 1500 κατοίκων, τέσσερις αντιπρόσωποι. Αντιπρόσωποι δικαιούνταν να είναι όλοι οι Έλληνες ορθόδοξοι άνω των 25 χρόνων (άρθρο 19) και εκλογείς όσοι άρρενες συμπλήρωσαν το 21^ο έτος της ηλικίας τους. Πρόεδρος του Εθνικού Συμβουλίου καθορίζετο ο Αρχιεπίσκοπος. Τακτικές συνεδριάσεις προβλέπονταν δύο φορές το χρόνο (Μάρτιο και Νοέμβριο). Πόροι της οργάνωσης προβλέπονταν οι ετήσιες τακτικές συνδρομές των μελών, των μονών, ενοριακών εκκλησιών και εράνοι. Εκλογές για τους αντιπροσώπους διεξάγονταν κάθε 3 χρόνια στα μέγαρα των Μητροπόλεων με μυστική ψηφοφορία (άρθρα 9 και 12 των κανονισμών).

⁹⁷ Βλ. Μελισσάς, *Πολιτικά Κόμματα*, ό.π., σ. 16.

⁹⁸ Φόττεφ Γκιόργκι (1995), *Κοινωνία των Πολιτών*, Εκδόσεις Φιλίστωρ, Αθήνα, σ. 65.

⁹⁹ Βλ. Georghallides, *History of Cyprus 1918-1926*, ό.π., σ. 214.

¹⁰⁰ *Ελευθερία*, 13 Ιανουαρίου 1922, σ. 2.

¹⁰¹ *Ελευθερία*, 18 Μαρτίου 1922, σ. 2. Η πρώτη εκτελεστική επιτροπή αποτελείτο από τους Ν. Κλ. Λανίτη, Ν. Πασχάλη, Ι. Οικονομίδη, Ν. Νικολαΐδη και Θ. Θεοδότου.

Υπήρχαν, βέβαια, και περίοδοι αδράνειας. Οι συνεδρίες του αφορούσαν, κυρίως, την πορεία του εθνικού ζητήματος αλλά κάλυπταν και αρκετά άλλα ζητήματα. Σε σύνοδο του τον Απρίλιο του 1922 κάλεσε τους Κύπριους να καταταγούν εθελοντές στην Μικρασιατική εκστρατεία και αποφασίστηκε η πραγματοποίηση εράνων για την αποστολή χρημάτων.¹⁰² Σε άλλη σύνοδό του σώματος, εγκρίθηκε ψήφισμα για την Ένωση, επιλήφθηκε του ζητήματος της άρνησης του Ελληνοκύπριου μέλους του Εκτελεστικού Συμβουλίου, Λ. Πιερίδη, να παραιτηθεί από το Σώμα και κάλεσε τις κοινότητες να μην αυξήσουν τη μισθοδοσία των δασκάλων.¹⁰³ Αμέσως μετά την Μικρασιατική εκστρατεία, δημιούργησε ειδική επιτροπή για την επίλυση των προβλημάτων των προσφύγων, πραγματοποίησε εράνους για υποβοήθησή τους και ενέκρινε ψηφίσματα υπέρ της Ελληνικής Κυβέρνησης.¹⁰⁴ Τις θέσεις και απόψεις του Εθνικού Συμβουλίου μετέφεραν στην κοινωνία οι διάφοροι πολιτευτές με περιοδείες, ομιλίες και συγκεντρώσεις στα χωριά και τις πόλεις.¹⁰⁵

Με τη δημιουργία της Πολιτικής Οργάνωσης Κύπρου, οι Ελληνοκύπριοι αποκτούσαν ένα είδος εναλλακτικού θεσμού προς το Νομοθετικό Συμβούλιο, στου οποίου τις εργασίες δεν παρευρίσκονταν. Αξιολογώντας τον βασικό θεσμό της οργάνωσης, το Εθνικό Συμβούλιο, ο Ρίχτερ, σημειώνει, ότι πέτυχε πολύ λίγα πράγματα, γεγονός που δεν προκαλεί έκπληξη, δεδομένων των εσωτερικών και εξωτερικών συνθηκών. Τα μέλη του Συμβουλίου ήταν όλοι νομοταγείς πολίτες και είχαν μια αφελή πίστη στη βρετανική αμεροληψία και δικαιοσύνη.¹⁰⁶ Δεν κατάφερε να προωθήσει τον βασικό του στόχο, την Ένωση, και απέφυγε την υιοθέτηση ριζοσπαστικών μέτρων όπως η μη καταβολή της φορολογίας, κάτι που θα οδηγούσε σε σοβαρή πολιτική κρίση. Το σώμα αποτέλεσε εστία σύγκρουσης και αντιπαράθεσης των διαφορετικών απόψεων και προσεγγίσεων για την πορεία του ενωτικού αιτήματος. Παρόλη την προσπάθεια συντονισμού της δράσης των Ελληνοκυπρίων και της ενότητας της ηγεσίας κάτω από την Εκκλησία, προέκυψαν κατά καιρούς αρκετές προστριβές οι οποίες θα εξεταστούν πιο κάτω.

9.5.1 Αλλαγή πορείας. Το 1922 σημειώθηκε αλλαγή στις επιδιώξεις της ελληνικής πλευράς, αφού για πρώτη φορά αντί μόνο του αιτήματος για Ένωση, τέθηκε ζήτημα απόκτησης πολιτικών ελευθεριών ως πρώτο βήμα για την Ένωση. Η πρόταση υποβλήθηκε από τον

¹⁰² *Ελευθερία*, 22 Απριλίου 1922, σ. 2.

¹⁰³ *Ελευθερία*, 27 Μαΐου 1922, σ. 2.

¹⁰⁴ *Ελευθερία*, 14 Οκτωβρίου 1922, σ. 2· *Ελευθερία*, 3 Δεκεμβρίου 1924, σ. 2· «Σύνοδος Εθνικού Συμβουλίου για πανελλήνιους αγώνες», *Ελευθερία*, 29 Απριλίου 1925, σ. 2.

¹⁰⁵ Βλ. ενδεικτικά, «Περιοδία Θ. Θεοδότου», *Ελευθερία*, 1^η Απριλίου 1925, σ. 2. «Ειδήσεις», *Ελευθερία*, 18 Απριλίου 1925, σ. 2.

¹⁰⁶ Βλ. Ρίχτερ, *Ιστορία*, ό.π., σ. 275. Η εφημερίδα *Πυρσός* χαρακτήριζε το Εθνικό Συμβούλιο ως όργανο της ντόπιας πλουτοκρατίας. Βλ. *Αρχή αγώνων*, *Πυρσός*, 17 Σεπτεμβρίου 1923, σ. 1.

πολιτευτή Αντώνη Τριανταφυλλίδη σε συνεδρία του Εθνικού Συμβουλίου και παρόλο που συνάντησε αντίδραση από τον Μητροπολίτη Κερύνειας, έγινε τελικά αποδεκτή και αποφασίστηκε η ετοιμασία υπομνήματος.¹⁰⁷ Η θέση για πολιτικές ελευθερίες εξέφραζε σημαντική μερίδα των Ελληνοκυπρίων πολιτικών η οποία προσπαθούσε να εξεύρει, εκ νέου, κανάλια επικοινωνίας με την Κυβέρνηση. Στο υπόμνημα που δόθηκε στον Ύπατο Αρμοστή ζητείτο πλήρης αυτοδιοίκηση της Κύπρου και αύξηση της συμμετοχής στη διοίκηση και τις δημόσιες θέσεις από τους Ελληνοκύπριους. Αυτή η διαφοροποίηση, όμως, στην τακτική δεν άλλαξε την πολιτική της αποχής από τις εργασίες του Νομοθετικού Συμβουλίου.¹⁰⁸

Η αλλαγή αυτή πρέπει να ενταχθεί μέσα στο ευρύτερο πολιτικό πλαίσιο της περιόδου και των εσωτερικών αντιθέσεων που ήδη ενυπήρχαν στο εθνικό κίνημα. Από τις αρχές της δεκαετίας του 1920 άρχισαν να διαμορφώνονται ανάμεσα στους Ελληνοκύπριους νέες πολιτικές τάσεις. Μια από αυτές υποστήριζε ανοικτά τη συνεργασία με την κυβέρνηση.¹⁰⁹ Τόσο οι εσωτερικές αλλαγές με την κορύφωση της οικονομικής κρίσης, όσο και αυτές στο ευρύτερο περιβάλλον της Κύπρου κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1920 (η Μικρασιατική καταστροφή και οι θέσεις για το κυπριακό του Βενιζέλου), υποβοήθησαν στην ανάδειξη μιας πιο πραγματιστικής πολιτικής. Ιδιαίτερα, η οπισθοχώρηση της Ελλάδας από την Μικρά Ασία σήμαινε ότι οι ελπίδες των Κυπρίων για ταχεία Ένωση δεν μπορούσαν πλέον να επιβιώσουν.¹¹⁰

Οι αλλαγές αυτές επέφεραν τη διάσπαση του ενιαίου ηγετικού μετώπου υπό την Εκκλησία, που είχε συγκροτηθεί μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο και μέχρι το 1922. Η πραγματιστική πολιτική που ανέπτυξαν οι μετριοπαθείς εκπρόσωποι της αστικής ηγεσίας και που επικεντρώθηκε σε κοινωνικές και μεταρρυθμιστικές προτάσεις για την επίλυση των έντονων κοινωνικών προβλημάτων, οφειλόταν σε κάποιο βαθμό και στην πίεση που ασκήθηκε στον πολιτικό χώρο μετά την εμφάνιση του Κομμουνιστικού Κόμματος Κύπρου και τη ριζοσπαστικοποίηση των κοινωνικών διεκδικήσεων που ο δικός του πολιτικός λόγος δημιούργησε. Δεν θεωρείται τυχαίο το γεγονός ότι η προοδευτική και μετριοπαθής ομάδα

---

¹⁰⁷ «Το Εθνικόν Συμβούλιον της Κύπρου. Ληφθείσαι αποφάσεις», *Ελευθερία*, 6 Δεκεμβρίου 1922, σ. 2. Παρόμοιες απόψεις είχαν εκφράσει και οι Ιωάννης Κυριακίδης και Σπύρος Αραούζος με επιστολές τους και οι Ηγούμενος Κύκκου, Μητροπολίτης Κιτίου, Δημοσθένης Σεβέρης, Μιχάλης Νικολαΐδης, Ν. Κλ. Λανίτης, Σ. Χρίστης.

¹⁰⁸ «Το Εθνικόν Συμβούλιον. Δύο συνεδρίαί του. Τα αποφασισθέντα», *Ελευθερία*, 20 Δεκεμβρίου 1922, σ. 4.

¹⁰⁹ Βλ. Κατσιαούνης, «Αντιθέσεις», ό.π., σ. 30.

¹¹⁰ Βλ. Markides, «Βρετανική Βενιζελοφιλία», ό.π., σ. 83.

αναπτύχθηκε ακριβώς στις περιοχές με τη μεγαλύτερη συγκέντρωση της εργατικής τάξης και στις οποίες το ΚΚΚ είχε τη μεγαλύτερη δύναμη του.¹¹¹

Το αδιέξοδο του Μεγαλοϊδεατισμού, επέφερε την προσωρινή χρεοκοπία των πολιτευτών που υποστήριζαν ότι ο ελληνισμός είχε τις δυνατότητες να πείσει την Βρετανία να δώσει την Κύπρο στην Ελλάδα και ενίσχυσε τις τάσεις για συνεργασία με την κυβέρνηση για την επίλυση των καθημερινών προβλημάτων του τόπου. Τα προβλήματα αυτά είχαν καταστεί οξύτερα και η πολιτική του Εθνικού Συμβουλίου για αποχή δεν βοήθησε στην αντιμετώπισή τους. Η απογοήτευση ανάμεσα στους Ελληνοκύπριους, οδηγούσε, φυσιολογικά, σε επαναπροσδιορισμό της γραμμής της μη συνεργασίας με το αποικιακό καθεστώς. Επιπλέον, αρκετοί από τους παλιούς ενωτικούς ηγέτες είχαν ταυτιστεί σε μεγάλο βαθμό με αγωγές κατά του κόσμου για χρέη και τοκογλυφία, ενώ οι περισσότεροι εμφανίζονταν μόνο παραμονές των εκλογών, καθιστώντας τον πολιτικό τους λόγο λιγότερο αξιόπιστο.¹¹²

Η διάσπαση του εθνικιστικού μετώπου που εκφραζόταν από το σύνθημα της αποχής στα χρόνια 1921-25, ως αποτέλεσμα και των ευρύτερων πολιτικών και κοινωνικών συνθηκών, οδήγησε στην εμφάνιση καινούριων πολιτικών ρευμάτων μέσα στην κυπριακή κοινωνία. Οι τάσεις αυτές, αν και εσωτερικά ποικιλόμορφες, μπορούν να κατηγοριοποιηθούν ως εξής: Στην πρώτη κατηγορία ανήκαν οι ακραιφνείς υποστηρικτές της Ένωσης της Κύπρου με την Ελλάδα, σε μεγάλο βαθμό άνθρωποι από την εκκλησιαστική ιεραρχία, την ανώτερη αστική τάξη και τους παλιούς πολιτευτές που είχαν αναδειχθεί κατά την περίοδο του αρχιεπισκοπικού ζητήματος. Η δεύτερη ομάδα, η διαλλακτική, υποστήριζε συνεργασία με την κυβέρνηση και αποτελείτο κυρίως από τη μεσαία αστική τάξη που προσπαθούσε να αντιδράσει στους βασικούς πολιτικούς δρώντες. Αυτή η μερίδα δεν είχε ενιαία σύνθεση και ενιαίο πολιτικό λόγο και τηρούσε μια ουδετερότητα στο πολιτικό ζήτημα. Η τρίτη τάση εκφραζόταν πολιτικά από το νεοεμφανιζόμενο Κομμουνιστικό Κόμμα, το οποίο θα εξετάσουμε στα επόμενα κεφάλαια.

9.5.2 Οι επταδικοί. Μια τάση μετριοπάθειας εκφράστηκε από λαϊκιστές πολιτικούς αστικής προέλευσης, οι οποίοι ηγήθηκαν ενός βραχύβιου αγροτικού κινήματος το οποίο θα εξετάσουμε στο επόμενο κεφάλαιο, καθώς και με την ίδρυση ενός ακόμη κόμματος, του Λαϊκού (βλ. παρακάτω). Προηγήθηκε, όμως, η εκλογική έκφραση αυτών των τάσεων μετριοπάθειας στις εκλογές του 1923, οι οποίες όμως αποτέλεσαν μεμονωμένη και

¹¹¹ Βλ. Αναγνωστοπούλου, «Εκκλησία», ό.π., σ. 208.

¹¹² Βλ. Κατσιαούνης, *Διασκεπτική*, ό.π., σ. 28. Βλ. επίσης Τζεραμιάς, *Ιστορία*, ό.π., σ. 96.

σπασμωδική κίνηση. Μετά τη λήξη της θητείας των βουλευτών που επανεκλέγηκαν το 1921 στο τέλος της ίδιας χρονιάς, οι Βρετανοί προκήρυξαν κανονικές εκλογές. Το Νομοθετικό Συμβούλιο διαλύθηκε με διάταγμα του Αρμοστή στις 15 Οκτωβρίου 1921 και ορίστηκε η 3^η Νοεμβρίου ως η μέρα υποβολής υποψηφιοτήτων. Κανένας Ελληνοκύπριος δεν υπέβαλε υποψηφιότητα εκτός από δύο Μαρωνίτες τους οποίους, όμως, πρότεινε ο Άγγλος Αρχιεπίσκοπος της Παιδείας, ο οποίος δεν ήταν εγγεγραμμένος στους εκλογικούς καταλόγους. Η στήριξη της υποψηφιότητας τους από Βρετανό αξιωματούχο αποδεικνύει και την εμπλοκή της Κυβέρνησης η οποία έντεχνα έθετε την μια κοινότητα εναντίον της άλλης.¹¹³ Έτσι, προκηρύχθηκαν εκλογές εκ νέου, στις οποίες οι Μαρωνίτες υπέβαλαν ξανά υποψηφιότητα και μαζί με τους Τούρκους ανακηρύχθηκαν βουλευτές τον Νοέμβριο του 1921.¹¹⁴ Οι Βρετανοί μέσα στο 1922 αποφάσισαν να προκηρύξουν εκλογές για την πλήρωση των επτά κενών θέσεων των Ελληνοκυπρίων.

Το Εθνικό Συμβούλιο κάλεσε τον λαό να μην υποβάλει υποψηφιότητες στις συμπληρωματικές εκλογές που προκηρύχθηκαν τον Δεκέμβριο του 1922 και διεξήχθησαν τον Ιανουάριο 1923, βρέθηκαν, όμως, 14 υποψήφιοι που αγνόησαν την έκκληση και υπέβαλαν υποψηφιότητα για τις επτά κενές θέσεις.¹¹⁵ Η πλειοψηφία των υποψηφίων προερχόταν από τα χωριά και την ύπαιθρο αντί από τις πόλεις, όπως ήταν το σχήμα εκπροσώπησης μέχρι τότε. Με προκήρυξη προς τον κυπριακό λαό, το Εθνικό Συμβούλιο ενημέρωνε για το υπόμνημα περί πολιτικών ελευθεριών που ετοίμασε και καλούσε το λαό σε αποχή.¹¹⁶ Η προσέλευση ήταν, όντως, πολύ περιορισμένη, αφού, όπως γράφει η *Ελευθερία*, από τους 19.882 ψηφοφόρους του εκλογικού διαμερίσματος Λευκωσίας - Κερύνειας ψήφισαν μόνο 1.225, δηλαδή μόνο το 8%.¹¹⁷ Σε ψήφισμα που εξέδωσε η Γ' Παγκύπρια Εθνοσυνέλευση τον Ιούνιο του 1923 σημείωνε ότι οι επταδικοί εκλέγηκαν μόνο με το 3% των ψηφοφόρων, το οποίο παρουσίαζε ως ενδεικτικό της επιτυχίας της πολιτικής της αποχής.¹¹⁸ Είναι ενδεικτικό ότι από

¹¹³ Βλ. Georghallides, *History of Cyprus 1918-1926*, ό.π., σ. 210.

¹¹⁴ «Προκήρυξις εκλογών», *Ελευθερία*, 25 Οκτωβρίου 1921, σ. 2. *Ελευθερία*, 3 Δεκεμβρίου 1921, σ. 2.

¹¹⁵ «Συμπληρωματικά βουλευτικά εκλογαί: οι προταθέντες», *Ελευθερία*, 30 Δεκεμβρίου 1922, σ. 2. Οι προταθέντες ήταν: Γ. Λουκαΐδης (Αστρομερίτης), Σωκράτης Μιχαηλίδης (Ευρύχου), Χατζηευτύχιος Χατζηπροκόπης (Δευτερά), Ν. Συμεωνίδης (Μόρφου) στο διαμέρισμα Λευκωσίας - Κερύνειας. Στο διαμέρισμα Λάρνακας- Αμμοχώστου οι: Οδυσσεάς Ευρυβιάδης (Λάρνακα), Μιχάλης Τιγγιρίδης (Λεύκαρα), Ιωάννης Φωτιάδης (Αγ. Θεόδωρος). Στο διαμέρισμα Λεμεσού - Πάφου οι: Σωκράτης Μυριανθόπουλος (Λεμεσός), Ηλίας Ηλιάδης (Λεμεσός), Ιωάννης Κωνσταντή (Τσάδα), Λάμπρος Χριστοδούλου (Άγιος Αθανάσιος), Παπαχαράλαμπος Θεοδώρου και Χατζηστυλλής Χατζηγεωργίου (Λόφου) και Ν. Σολωμού (Δωρού).

¹¹⁶ «Προς τον ελληνικόν της Κύπρου λαόν», *Ελευθερία*, 23 Δεκεμβρίου 1922, σσ. 1-2.

¹¹⁷ «Αι βουλευτικά εκλογαί», *Ελευθερία*, 13 Ιανουαρίου 1923, σ. 2.

¹¹⁸ «Η Γ' Εθνική των Κυπρίων συνέλευσις», *Ελευθερία*, 6 Ιουνίου 1923, σ. 2.

τους επτά εκλεγέντες, μόνο ένας, ο Χατζηπροκόπης, έλαβε μεγαλύτερο λευκό αριθμό ψήφων έναντι των μαύρων (866 με 387), ενώ όλοι οι άλλοι έλαβαν περισσότερες μαύρες ψήφους.

Το Εθνικό Συμβούλιο απέβαλε από την Πολιτική Οργάνωση όσους υπέβαλαν υποψηφιότητα και δήλωσε ότι δεν αναγνωρίζει ως αντιπροσώπους του λαού τους εκλεγέντες.¹¹⁹ Στον Τύπο δημοσιεύονταν αρκετές επιθέσεις εναντίον των ατόμων αυτών.¹²⁰ Οι επιθέσεις πήγαζαν, κυρίως, από το ζήτημα του εσωτερικού ισοζυγίου δυνάμεων στην Ελληνοκυπριακή κοινότητα. Οι παραδοσιακοί ενωτικοί πολιτικοί διέκριναν την αμφισβήτηση στην πρωτοκαθεδρία εξουσίας που απολάμβαναν και αντιδρούσαν έντονα. Η κριτική δεν προερχόταν μόνο από τη Δεξιά. Η εφημερίδα του Κυπριακού Εργατικού Κόμματος (ο πρόδρομος του Κομμουνιστικού Κόμματος), κατέκρινε επίσης τους βουλευτές αυτούς, τους οποίους κατηγόρησε ότι «πολιτεύθηκαν ενάντια στα συμφέροντα του εργατοαγροτικού πληθυσμού τον οποίο υποτίθεται εκλέγηκαν για να υπηρετήσουν».¹²¹ Οι επτά βουλευτές έμειναν στις θέσεις τους μέχρι το 1925, όταν αποφάσισε το Εθνικό Συμβούλιο με τις τότε εξελίξεις να υποβάλει υποψηφιότητες στις εκλογές.¹²² Όντας επτά στον αριθμό ονομάστηκαν επταδικοί. Ήταν ένας νέος τύπος υποψηφίου αντί των δικηγόρων, εμπόρων και κληρικών που από το 1883 εκπροσωπούσαν το λαό αφού η προέλευση τους ήταν ως επί το πλείστον αγροτική.¹²³

Το Εθνικό Συμβούλιο αντιμετώπιζε μια πολύ άσχημη κατάσταση με συνεχείς ταπεινώσεις.¹²⁴ Μπροστά σε αυτή την κατάσταση, ο Αρχιεπίσκοπος συγκάλεσε στις 21 Μαΐου 1923 Παγκύπρια Εθνοσυνέλευση για να αποφασιστεί η πορεία του εθνικού θέματος. Είχε προηγηθεί η παραίτηση του Μητροπολίτη Κερύνειας επειδή θεωρούσε ότι το Εθνικό Συμβούλιο είχε εκτραπεί των σκοπών ίδρυσης του.¹²⁵ Η συνέλευση έγινε μέσα σε φορτισμένη ατμόσφαιρα, όπου και διαφάνηκαν ξανά οι διαφορές στη γραμμή για το εθνικό ζήτημα. Ένωση και μόνο υποστήριξε έντονα ο Μητροπολίτης Κερύνειας. Δεν εξασφάλισε

¹¹⁹ «Εθνικόν Συμβούλιον. Αποκηρύξεις των υποβαλλόντων υποψηφιότητα», *Ελευθερία*, 24 Ιανουαρίου 1923, σ. 2.

¹²⁰ Βλ. ενδεικτικά, «Εχρεοκόπησαν», *Ελευθερία*, 2 Ιουνίου 1923, σ. 1.

¹²¹ «Το καθήκον των Ελλήνων βουλευτών», *Πυρσός*, 3 Σεπτεμβρίου 1923, σ. 1.

¹²² Βλ. Παπαδημητρίου, *Εγκυκλοπαίδεια*, Τόμος Ε, ό.π., σ. 96.

¹²³ Οι εκλεγέντες ήταν ο Οδυσσέας Ευρυβιάδης ιδιωτικός υπάλληλος και δημοσιογράφος, Μ. Τυγγιρίδης γεωργός από τα Λεύκαρα, Ι. Φωτιάδης γεωργός από τον Άγιο Θεόδωρο Καρπασίας, Ευτύχιος Χ' Προκόπης γεωργός από τη Δευτερά, Ε. Ηλιάδης διευθυντής εργοστασίου καπνού, Λ. Χριστοδούλου γεωργός από τον Άγιο Αθανάσιο, και Χ" Στυλλής Χ" Γεωργή γεωργός από τη Λόφου. Βλ. *Cyprus Blue Book 1923*, σ. 92.

¹²⁴ Βλ. Georghallides, *History of Cyprus 1918-1926*, ό.π., σ. 248.

¹²⁵ «Το Εθνικόν Συμβούλιον. Σύγκλισις Π. Εθνοσυνέλευσις», *Ελευθερία*, 18 Απριλίου 1923, σ. 2. Βασική προϋπόθεση για τους συμμετέχοντες – εκλεγέντες αντιπροσώπους ήταν η ιδιότητα μέλους στην Πολιτική Οργάνωση Κύπρου. «Παγκύπριος συνέλευσις», *Ελευθερία*, 2 Ιουνίου 1923, σ. 2.

πλειοψηφία, όμως, και αποφασίστηκε η γραμμή της παροχής πολιτικών ελευθεριών.¹²⁶ Αποφασίστηκε, επίσης, να σταλεί υπόμνημα στον Υπουργό Αποικιών στο οποίο θα συμπεριλαμβάνονταν αιτήματα για αλλαγή της σύνθεσης του Νομοθετικού Συμβουλίου ώστε να αντικατοπτρίζει τις καινούριες πληθυσμιακές αναλογίες, αίτημα το οποίο τεκμηριωνόταν από το γεγονός ότι το πνευματικό επίπεδο του κυπριακού λαού είχε ανυψωθεί σημαντικά, όπως φαινόταν και από τις αγγλικές απογραφές.¹²⁷

Η απάντηση του Υπουργείου ικανοποίησε μερικώς τους Ελληνοκύπριους, αφού παρόλο που αρνήθηκε την Ένωση, πρότεινε αύξηση των μελών του Νομοθετικού και του Εκτελεστικού Συμβουλίου, προτάσεις που αποδέχτηκε το Εθνικό Συμβούλιο σε συνεδρία του τον Σεπτέμβριο του 1923, θέτοντας ως προϋπόθεση, όμως, τη διάλυση του σώματος και την προκήρυξη εκλογών. Η απόφαση αυτή σηματοδοτούσε την πρόθεση τερματισμού της πολιτικής της αποχής αν δίνονταν κάποια ανταλλάγματα που δεν ικανοποιούσαν, όμως, την προϋπόθεση της Ένωσης που έθετε μέχρι τότε το Σώμα.¹²⁸ Οι Βρετανοί, όμως, δεν υλοποίησαν τις υποσχέσεις τους μέχρι το 1925 όταν η Κύπρος μετεξελίχθηκε σε αποικία και όταν το έπραξαν, αύξησαν ταυτόχρονα και τον αριθμό των επίσημων μελών.

Οι διαφωνίες στο εσωτερικό του Εθνικού Συμβουλίου ήρθαν και πάλι στην επιφάνεια τον Οκτώβριο του 1924 με αφορμή την αναπληρωματική εκλογή για μια κενωθείσα έδρα στο Νομοθετικό Συμβούλιο (παραιτήθηκε ο Οδ. Ευρυβιάδης). Η απόφαση για μη διεκδίκηση της θέσης λήφθηκε με μικρή πλειοψηφία (11 προς 8).¹²⁹ Σε επόμενη σύνοδο του Σώματος τον Δεκέμβριο, το μέλος του Εθνικού Συμβουλίου Ι. Κληρίδης παραιτήθηκε λόγω της «χλιαρής πολιτικής» που ακολουθούσε η Οργάνωση και με άρθρο του κάλεσε σε ουσιαστική οργάνωση αφού την υφιστάμενη, την χαρακτήριζε ως «ανοργάνωτη». Σημείωνε, την ανάγκη συγκρότησης καινούριας οργάνωσης χωρίς αυταπάτες για το ρόλο της Βρετανίας, με ενεργά μέλη αντί της πρακτικής της συλλήβδην συμπερίληψης όλων των ενήλικων αρρένων Ελληνοκυπρίων ως μελών, η δράση της οποίας δε θα εξαντλείτο στην έκδοση υπομνημάτων.¹³⁰ Την ίδια επιχειρηματολογία επανέλαβε μερικούς μήνες αργότερα ενόψει των εκλογών του 1925 στις οποίες η εθναρχική παράταξη αντιμετώπιζε έντονο ανταγωνισμό από το Λαϊκό Κόμμα του Χατζηπαύλου (βλ. παρακάτω). Επιπλέον, ο Κληρίδης, θεωρούσε «νηπιακό» τον τρόπο οργάνωσης του Εθνικού Συμβουλίου αφού η οργάνωση παρέμεινε μόνο

¹²⁶ «Η Γ' Εθνική των Κυπρίων συνέλευσις», *Ελευθερία*, 6 Ιουνίου 1923, σ. 2.

¹²⁷ Το υπόμνημα δημοσιεύει η *Ελευθερία* στις 25 Αυγούστου 1923, σ. 2.

¹²⁸ *Ελευθερία*, 5 Σεπτεμβρίου 1923, σ. 3.

¹²⁹ *Ελευθερία*, 1^η Οκτωβρίου 1924, σ. 2.

¹³⁰ «Να οργανωθώμεν ουσιαστικώς», *Ελευθερία*, 20 Δεκεμβρίου 1924, σ. 1.

στις σελίδες του καταστατικού. Τόνιζε, επίσης, τη σημασία της οργανωμένης παρουσίας στις κοινότητες και στα χωριά και την ανάγκη ύπαρξης ολιγομελούς διοικητικού σώματος διότι η πολυπληθής συμμετοχή που ίσχυε μέχρι τότε «έβλαψε τον κυπριακό αγώνα».¹³¹

9.5.3 Εκλογές του 1925. Μετά την εισαγωγή του νέου συντάγματος το 1925, όταν η Κύπρος ανακηρύχθηκε σε αποικία, ήταν φανερό ότι σύντομα θα γίνονταν εκλογές για το Νομοθετικό Συμβούλιο. Αυτό οδήγησε σε εντάσεις και αντιπαραθέσεις μέσα στο Εθνικό Συμβούλιο, το οποίο σε συνεδρίαση στις αρχές Μαΐου αποφάσισε με πλειοψηφία άρση της αποχής.¹³² Το γεγονός αυτό σηματοδοτούσε μεν ριζική αλλαγή πλεύσης, το Εθνικό Συμβούλιο, όμως, δε μπόρεσε να ανασυνταχθεί και να ακολουθήσει ενιαία γραμμή στις εκλογές λόγω των διαφωνιών στο εσωτερικό του. Ως αποτέλεσμα, σχηματίστηκαν και πάλι αντίπαλες παρατάξεις.

Στις εκλογές του 1925 εμφανίστηκαν δημαγωγικού τύπου πολιτικά ρεύματα με επικεφαλής παράγοντες αστικής προέλευσης. Οι «λαϊκιστές» υποστήριζαν τη συνεργασία με την κυβέρνηση για επίλυση των κοινωνικών προβλημάτων, αλλά είχαν ταυτόχρονα, και συγκεκριμένο πολιτικό πρόγραμμα για τη διεκδίκηση συνταγματικών μεταρρυθμίσεων μέχρι την επίτευξη της Ένωσης.¹³³ Η εμφάνιση των μεταρρυθμιστών δεν ανησυχούσε τους Βρετανούς. Με την παρουσία τους, έβλεπαν να διαβρώνεται η λαϊκή εμπιστοσύνη προς τους εθνικιστές που είχαν στήριγμα την Εκκλησία και τους εμποροτοκογλύφους.¹³⁴ Κυριότερος εκφραστής της «λαϊκιστικής» τάσης ήταν ο Γ. Χατζηπαύλου ο οποίος ίδρυσε και πολιτικό κόμμα.

9.6 Λαϊκό Κόμμα (Γ. Χατζηπαύλου)

Οι εκλογές του 1925 ήταν από τις οξύτερες και δυναμικότερες από την εποχή ιδρύσεως του Νομοθετικού Συμβουλίου. Καθοριστικό ρόλο στην όξυνση της προεκλογικής εκστρατείας διαδραμάτισε ο Γεώργιος Χατζηπαύλου (δάσκαλος και δικηγόρος από τη Δρούσια) ο οποίος το 1925 ίδρυσε το Λαϊκό Κόμμα, του οποίου ήταν συμπρόεδρος με τον Στ. Σταυρινάκη (δικηγόρος). Ο Χατζηπαύλου αναμείχθηκε και στο εργατικό κίνημα, ιδρύοντας τον

¹³¹ «Πως να εργασθώμεν», *Ελευθερία*, 20 Μαΐου 1925, σ. 1.

¹³² «Σύνοδος Εθνικού Συμβουλίου», *Ελευθερία*, 20 Μαΐου 1925, σ. 1.

¹³³ Βλ. Κατσιαούνης, *Διασκεπτική*, ό.π., σ. 229.

¹³⁴ Βλ. Σέρβας, *Ευθύνες*, ό.π., σ. 77.

Πανεργατικό Σύνδεσμο Λευκωσίας του οποίου ήταν, επίσης, Πρόεδρος.¹³⁵ Ο Πανεργατικός Σύνδεσμος που ιδρύθηκε πρωθύστερα του Λαϊκού Κόμματος, διατήρησε καθόλη την περίοδο αυτή και μέχρι τα Οκτωβριανά, μια αραιή δράση με επίκεντρο ψυχαγωγικού χαρακτήρα δραστηριότητες, όπως διαλέξεις, θεατρικές παραστάσεις, κτλ., οι οποίες λειτουργούσαν περισσότερο ως μέσο προώθησης της πολιτικής και της δράσης του προέδρου του.¹³⁶ Ο Χατζηπαύλου εξέδωσε για τις ανάγκες του κόμματος του και έντυπο εκφραστικό όργανο, την εφημερίδα *Λαϊκή* τον Ιούλιο του 1925. Η *Λαϊκή* τερμάτισε την έκδοσή της μέσα στο 1926 ως αποτέλεσμα δίμηνης φυλάκισης του ίδιου του Χατζηπαύλου μετά από αγωγή λιβέλου εναντίον του. Στη θέση της *Λαϊκής* εκδόθηκε η *Νέα Λαϊκή* από τον Χ. Κυριακίδη ο οποίος διαβεβαίωνε ότι η εφημερίδα θα παραμείνει επίσημο όργανο του Λαϊκού Κόμματος.¹³⁷

Το Λαϊκό Κόμμα απέβλεπε, σύμφωνα με το πρόγραμμα του, στην προσφορά υπηρεσιών στα λαϊκά στρώματα και ιδίως στα εργατικά, τα οποία δεν προστατεύονταν από καμιά νομοθεσία. Ζητούσε, επίσης, μεταξύ άλλων: κατάργηση της δεκάτης, ίδρυση γεωργικής τράπεζας που θα παρείχε στους αγρότες μακροχρόνια δάνεια 10-15 χρόνια με επιτόκιο 4-5%, γενική ψηφοφορία (χωρίς να προσδιορίζει αν περιλαμβάνει και τις γυναίκες στο αίτημα αυτό), πολιτικές ελευθερίες μέχρι την επίτευξη της Ένωσης την οποία δε θεωρούσε «επαναστατικό αίτημα» και άσκησε κριτική στην εκλογική νομοθεσία που απέκλειε τη μάζα του λαού από τις εκλογές. Καθόριζε μάλιστα, τον αγώνα του ως διμέτωπο: ενάντια στην βρετανική διοίκηση, από τη μια, και ενάντια στους «πατριδοκάπηλους», στους «τοκογλύφους» και στους «καλόγηρους εκμεταλλευτές του κυπριακού λαού», από την άλλη.¹³⁸ Η στάση του κόμματος έναντι της Εκκλησίας ήταν επιθετική λόγω του γεγονότος ότι η εκκλησιαστική ιεραρχία έλεγχε το Εθνικό Συμβούλιο με το οποίο βρισκόταν σε σύγκρουση. Για αυτό, η εφημερίδα *Λαϊκή* κατηγορούσε την Εκκλησία για «ανίερο καλογηρισμόν» και για «φauλοκρατία αριστοκρατικών και καλογηρικών υποψηφίων».¹³⁹ Το Λαϊκό Κόμμα είχε θέση επίσης για τον

¹³⁵ Η εφημερίδα *Πυρσός* υποστήριζε ότι μόνο κατ' όνομα ήταν εργατικός σύλλογος και ότι θα έπρεπε να ονομάζεται αντεργατικός, και αμφισβητούσε αν υπήρχε έστω και ένας εργάτης μέλος του. Βλ. «Ο Πανεργατικός Σύλλογος Λευκωσίας», *Πυρσός*, 23 Ιουλίου 1923, σ. 3.

¹³⁶ Βλ. ενδεικτικά «Η δράσις του Πανεργατικού», *Νέα Λαϊκή*, 25 Φεβρουαρίου 1927, σ. 3· «Δημόσια διαλέξεις. Περί μεταναστεύσεως», *Νέα Λαϊκή*, 8 Απριλίου 1927, σ. 2· *Νέα Λαϊκή*, 10 Ιανουαρίου 1930, σ. 3· «Πανεργατικός Σύνδεσμος. Πρόσκληση σε συνέλευση εκλογής Δ.Σ.», *Νέα Λαϊκή*, 20 Ιουνίου 1930, σ. 3· «Η εκδρομή του Πανεργατικού», *Νέα Λαϊκή*, 8 Αυγούστου 1930, σ. 3.

¹³⁷ Βλ. τελευταία έκδοση *Λαϊκής* στις 11 Ιουνίου 1926, σ. 2.

¹³⁸ «Αντί προγράμματος», *Λαϊκή*, 2 Ιουλίου 1925, σ. 1· «Διμέτωπος αγών», *Λαϊκή*, 2 Ιουλίου 1925, σ. 1· «Εργατική νομοθεσίαν», *Λαϊκή*, 7 Αυγούστου 1925, σ. 1· «Το πρόγραμμα του Λαϊκού Κόμματος», *Λαϊκή*, 8 Οκτωβρίου 1925, σ. 1· «Παράδοξος νομοθεσία», *Λαϊκή*, 12 Φεβρουαρίου 1926, σ. 1· «Η απάντησις του Υπουργού των Αποικιών», *Νέα Λαϊκή*, 5 Μαρτίου 1926, σ. 1.

¹³⁹ «Τέλος της φουλοκρατίας», *Λαϊκή*, 11 Σεπτεμβρίου 1925, σ. 1.

περιορισμό των κληρικών στα θρησκευτικά τους καθήκοντα και διαχείριση της εκκλησιαστικής κτημοσύνης από το λαό.¹⁴⁰

Η προεκλογική εκστρατεία των βουλευτικών εκλογών του 1925, χαρακτηρίστηκε από έντονες αντιπαραθέσεις της εθνικιστικής παράταξης και της πτέρυγας των μετριοπαθών λαϊκιστών που εκπροσωπούσε το Λαϊκό Κόμμα του Χατζηπαύλου. Στη διαμάχη χρησιμοποιήθηκαν απαξιωτικοί χαρακτηρισμοί εκατέρωθεν. Στην αύξηση της έντασης συνέτεινε και ο τερματισμός της πολιτικής της αποχής εκ μέρους του Εθνικού Συμβουλίου και της Εθναρχίας, μια πολιτική η οποία έπρεπε να δικαιολογηθεί αφού δεν είχε αποφέρει κανένα ουσιαστικό όφελος.¹⁴¹

Η αντιπαραθεση είχε ξεκινήσει από τις αναπληρωματικές δημοτικές εκλογές της Λευκωσίας τον Απρίλιο του 1925. Η *Ελευθερία* κατηγορούσε τον Χατζηπαύλου για την πρόθεσή του να διεκδικήσει το αξίωμα εις βάρος καταξιωμένων πολιτικών όπως ο Νεοπτόλεμος Πασχάλης, τον οποίο, η εφημερίδα, στήριζε. Την πρόθεση του Χατζηπαύλου την απέδιδε σε «*άκαιρη φιλοδοξία*» και «*ματαιοδοξία*», έλλειψη του «*γνώθι σ' αυτόν*» και «*προσωπικόν εγωισμόν*». Τον κατηγορούσε, μάλιστα, ότι όφειλε την πολιτική του δύναμη στους πλούσιους συγγενείς του.¹⁴² Ο Χατζηπαύλου, από την πλευρά του, κατηγορούσε τους αντιπάλους του ως «*αριστοκράτες*», αποδίδοντας στον εαυτό του τον ρόλο του προαπιστή των φτωχών και των εργατών. Ο Ι. Κληρίδης απαντούσε από τις στήλες της *Ελευθερίας* ότι ο Χατζηπαύλου «*κοροϊδεύει*» τον κόσμο και ότι σε καμία περίπτωση δεν βοήθησε τον εργατικό κόσμο να βελτιώσει τη θέση του.¹⁴³ Η εκλογική αναμέτρηση κατέληξε στην εκλογή και των δύο στο Δημοτικό Συμβούλιο αφού οι κενές θέσεις ήταν τρεις.

Η εκλογική διαδικασία για το Νομοθετικό Συμβούλιο που ακολούθησε ήταν ακόμα πιο έντονη. Οι δύο παρατάξεις διεκδίκησαν τις εκλογές με ξεχωριστούς συνδυασμούς. Στο Εθνικό Συμβούλιο απορρίφθηκε με πλειοψηφία πρόταση μέλους του Σώματος, για διεκδίκηση των εκλογών με παγκύπριο συνδυασμό, αναδεικνύοντας, έτσι, τις διαφορετικές προσεγγίσεις και τα προσωπικά συμφέροντα των μελών του Εθνικού Συμβουλίου που επεδίωκαν την προσωπική εκλογή και δεν διακινδύνευαν να μείνουν εκτός της κοινής λίστας.¹⁴⁴ Τη

¹⁴⁰ «Λαϊκή λύσιν», *Λαϊκή*, 4 Δεκεμβρίου 1925, σ. 2.

¹⁴¹ «*Ελευθερία*», 16 Μαΐου 1928, σ. 1. Στο άρθρο γίνεται παραδοχή για αποτυχία της πολιτικής της αποχής σε μια προσπάθεια να δικαιολογηθεί η ενέργεια του Ν. Πασχάλη, ηγέτη του Εθνικού Συμβουλίου, να αποδεχτεί διορισμό στη Γενική Εισαγγελία.

¹⁴² «Επί των δημοτικών εκλογών», *Ελευθερία*, 4 Απριλίου 1925, σ. 1.

¹⁴³ «Αποκαλυπτήρια», *Ελευθερία*, 8 Απριλίου σ. 1.

¹⁴⁴ *Ελευθερία*, 1^η Ιουλίου 1925, σ. 2. Η πρόταση είχε υποβληθεί από τον κ. Μεσολογγίτη, δημοσιογράφο στο *Νέο Έθνος*.

συγκεκριμένη στάση του Σώματος, για μη ενιαία κάθοδο, κάκιζε μερίδα του Τύπου.¹⁴⁵ Την απόφαση για μη διεκδίκηση των εκλογών με ενιαίο παγκύπριο ψηφοδέλτιο χαιρέτισε αντίθετα η *Λαϊκή*, η οποία απέδιδε την προσπάθεια συγκρότησης ενιαίου ψηφοδελτίου σε ορισμένους πολιτικούς του Εθνικού Συμβουλίου που φοβούνταν να εκτεθούν δημόσια στο λαό, λόγω του κινδύνου να μην εκλεγούν μετά την αποτυχία της πολιτικής της αποχής.¹⁴⁶

Η εθναρχική παράταξη κατήλθε στις εκλογές με επικεφαλής τον Μητροπολίτη Κιτίου Νικόδημο και με προγραμματικό σύνθημα την Ένωση με την Ελλάδα και στο μεσοδιάστημα αυτονομία με πραγματική εξουσία στους βουλευτές εκπροσώπους του λαού.¹⁴⁷ Η *Λαϊκή* υποστήριξε τις υποψηφιότητες του Λαϊκού Κόμματος και επιτέθηκε στην Εκκλησία και στους «παλαιοπολιτικούς», χαρακτηρίζοντας τους ως «φαιλοκρατία» και «αριστοκρατικούς καρχαρίες».¹⁴⁸ Ζητούσε, επίσης, διεύρυνση του αριθμού των εκλογικών κέντρων για να μπορέσουν να ασκήσουν το εκλογικό τους δικαίωμα περισσότερα άτομα,¹⁴⁹ εκτιμώντας προφανώς, ότι αυτό θα απέβαινε προς όφελος του Λαϊκού Κόμματος. Η προεκλογική κινητοποίηση ήταν μεγάλη. Την παραμονή των εκλογών, 250 εργάτες του Πανεργατικού Συνδέσμου Λευκωσίας περιόδευσαν σε διάφορα χωριά με ποδήλατα και πεζοί για να στηρίξουν τους υποψήφιους του Λαϊκού Κόμματος.¹⁵⁰

Το γεγονός ότι η σύγκρουση αφορούσε στο ζήτημα της πρόσβασης στην εξουσία αποκαλύπτεται σε δημοσιεύματα στις εφημερίδες της ακραιφνούς ενωτικής παράταξης, στα οποία σημειωνόταν ότι η βουλευτική έδρα συνεπαγόταν πρόσβαση στην αποικιακή εξουσία, επιρροή στο διορισμό μουχτάρηδων, στην τοποθέτηση δασκάλων και πολλών άλλων δημοσίων θέσεων. Η σύγκρουση, όμως, περιβλήθηκε με τη διαφορετική προσέγγιση των δύο παρατάξεων στο εθνικό θέμα: την «εθνική», αφενός, και αυτής των «φίλων της κυβερνήσεως», αφετέρου.¹⁵¹ Εκφράστηκε με επιθέσεις προσωπικού χαρακτήρα και με αρκετά επίθετα: ο Χατζηπαύλου κατηγορείτο για «πολιτικό βαγαποντισμό», χαρακτηριζόταν ως «μασκοφόρος πολιτικός», «φαιλοκράτης» και «τραμπούκος», για «εργατεμπόριο», για παραπλάνηση των εργατών με ψεύτικες υποσχέσεις, για εκμετάλλευση των χωρικών μέσω δοσοληπιών που έκανε μαζί τους, για αγορά πολυτελούς αυτοκινήτου με το οποίο περιόδευε

¹⁴⁵ «Να τους συνετίσει ο λαός», *Ελευθερία*, 4 Ιουλίου 1925, σ. 1.

¹⁴⁶ *Λαϊκή*, 10 Ιουλίου 1925, σ. 1.

¹⁴⁷ «Υποψηφιότης Μητροπολίτη Κιτίου», *Ελευθερία*, 27 Μαΐου 1925, σ. 3.

¹⁴⁸ «Το τέλος της φαιλοκρατίας», *Λαϊκή*, 11 Σεπτεμβρίου 1925, σ. 1.

¹⁴⁹ *Λαϊκή*, 7 Αυγούστου 1925, σ. 1.

¹⁵⁰ *Λαϊκή*, 16 Οκτωβρίου 1925, σ. 2.

¹⁵¹ «Να τους συνετίσει ο λαός», *Ελευθερία*, 4 Ιουλίου 1925, σ. 1.

τα χωριά, για απουσία ουσιαστικής δράσης μέσα στο Εθνικό Συμβούλιο, για ρουσφετολογικές πολιτικές κατά τη διάρκεια της θητείας του στη Σχολική Επιτροπή Λευκωσίας, κτλ.¹⁵²

Το στρατόπεδο των «Λαϊκών» απαντούσε, επίσης, στο ίδιο πνεύμα. Κατηγορούσε τα περισσότερα μέλη του Εθνικού Συμβουλίου για διαχρονική συνεργασία με τους Βρετανούς ενώ θεωρητικά διακήρυτταν την αποχή, τους χαρακτήριζε «πολιτικούς νεκροθάφτες» και «κύμβαλα αλαλάζοντα», «αριστοκράτες» που πλούτισαν εις βάρος του λαού, «ανθρώπους του ρουσφετιού», «πολιτικούς οσφυοκάμπτες και έκφυλους», «διαβόητη σπείρα», «φauλοκράτες», «πολιτικά καθάρματα», «αριστοκρατική μαφία».¹⁵³ Η *Λαϊκή* κατηγόρησε, μάλιστα, τον Ηγούμενο Κύκκου Κλεόπα για ταξίδια στο εξωτερικό συντροφιά με «θελκτικές Ρωσίδες».¹⁵⁴ Κατηγόρησε, επίσης, τη Μονή Κύκκου για χρηματική αρωγή χιλιάδων λιρών υπέρ των υποψηφίων του Εθνικού Συμβουλίου και για εξαγορά ψήφων.¹⁵⁵

Η αντιπαράθεση του Χατζηπαύλου μέσα από τις στήλες της εφημερίδας του ήταν ιδιαίτερα έντονη με την εφημερίδα *Ελευθερία*, τον αρθρογράφο της Ι. Κληρίδη και τον πολιτευτή Νεοπτόλεμο Πασχάλη τον οποίο υποστήριζε η *Ελευθερία*. Ο Κληρίδης χαρακτηριζόταν ειρωνικά από τη *Λαϊκή* ως «δημοσιονομική αυθεντία», «δημοσιονομικό κεφάλι» και «πληρωμένος λακές» που αρθρογραφούσε επί πληρωμή υπέρ του Ν. Πασχάλη.¹⁵⁶ Η *Λαϊκή* αποκαλούσε την *Ελευθερία* «ερμαφρόδιτη» και υποστήριζε ότι δεν άξιζε ούτε «απλούν επτυσμόν».¹⁵⁷ Σε σχέση με τον Ν. Πασχάλη, η *Λαϊκή*, δημοσίευσε σειρά άρθρων με τίτλο «ο υπόδικος αριστοκράτης» στα οποία, πέραν των χαρακτηρισμών που του απέδιδε,¹⁵⁸ τον κατηγόρησε για την υιοθέτηση της πολιτικής της αποχής το 1921 ως αποτέλεσμα του φόβου τόσο του ίδιου όσο και των άλλων εθνικιστών πολιτικών εξαιτίας της πρόθεσης αρκετών νέων υποψηφίων να διεκδικήσουν έδρα στις εκλογές του 1921. Αποκαλύπτει, μάλιστα, ότι στη σύσκεψη των Πλατρών (βλ. πιο πάνω σσ. 303-304) ασκήθηκαν έντονες πιέσεις στους νέους

¹⁵² «Πολιτική μασκοφορία», *Ελευθερία*, 29 Αυγούστου 1925, σ. 1· «Ο φαυλοκράτης», *Ελευθερία*, 1 Σεπτεμβρίου 1925, σ. 1· «Ο μασκοφόρος πολιτικός», *Ελευθερία*, 2 Σεπτεμβρίου 1925, σ. 1· «Ο τελευταίος τραμπούκος», *Ελευθερία*, 19 Σεπτεμβρίου 1925, σ. 3· «Εργατεμπόριον», *Ελευθερία*, 31 Οκτωβρίου 1925, σ. 1. Τα περισσότερα από αυτά τα άρθρα υπέγραφε ο Ι. Κληρίδης.

¹⁵³ «Επί των βουλευτικών εκλογών», *Λαϊκή*, 2 Ιουλίου 1925, σ. 2· «Πολιτικοί νεκροθάπται», *Λαϊκή*, 28 Αυγούστου 1925, σ. 1· «Τέλος της φαυλοκρατίας», *Λαϊκή*, 11 Σεπτεμβρίου 1925, σ. 1· *Λαϊκή*, 25 Σεπτεμβρίου 1925, σ. 1.

¹⁵⁴ *Λαϊκή*, 4 Σεπτεμβρίου 1925, σ. 3.

¹⁵⁵ *Λαϊκή*, 25 Σεπτεμβρίου 1925, σ. 1· «Οι Κυκκώτικες λίρες εχύθησαν εις τους δρόμους», *Λαϊκή*, 2 Οκτωβρίου 1925, σ. 1.

¹⁵⁶ «Δημοσιονομική αυθεντία», *Λαϊκή*, 31 Ιουλίου 1925, σ. 1· «Δημοσιονομικό κεφάλι», *Λαϊκή*, 7 Αυγούστου 1925, σ. 1· *Λαϊκή*, 11 Σεπτεμβρίου 1925, σ. 2· «Πληρωμένος λακές», *Λαϊκή*, 18 Σεπτεμβρίου 1925, σ. 3.

¹⁵⁷ «Αίσχος. Αίσχος. Αίσχος. Η Ελευθερία και οι κύκλοι της δεν αξίζουν ούτε απλούν επτυσμόν», *Λαϊκή*, 18 Σεπτεμβρίου 1925, σ. 3.

¹⁵⁸ «Πολιτικός σαλτιμπάγκος», «φιλόαγγλο», «πολιτική μετριότητα», κτλ.

αυτούς, για να μην υποβάλουν υποψηφιότητα, χωρίς επιτυχία και τότε «εφευρέθηκε το κόλπο της αποχής»¹⁵⁹ το οποίο, βέβαια, στήριξε και ο ίδιος ο Χατζηπαύλου όντας μέλος του Εθνικού Συμβουλίου την περίοδο λήψης της απόφασης.¹⁶⁰

Τα συνολικά αποτελέσματα των εκλογών που έγιναν από τις 8 έως τις 13 Οκτωβρίου 1925 ανέδειξαν αρκετούς νέους πολιτικούς και αποτέλεσαν πλήγμα για την παλαιά ηγετική ομάδα των Ελληνοκυπρίων και την Εθναρχία, γεγονός το οποίο παραδέχονταν και οι ίδιοι οι επηρεαζόμενοι.¹⁶¹ Οι τρεις επίσημοι υποψήφιοι του Λαϊκού Κόμματος, Γ. Χατζηπαύλου, Στ. Σταυρινάκης και Φαίδωνας Ιωαννίδης (αδερφός του Χατζηπαύλου), πέτυχαν εκλογή.¹⁶² Στα δώδεκα διαμερίσματα υπήρχαν συνολικά 26 υποψήφιοι.¹⁶³ Η συμμετοχή στις εκλογές ήταν αυξημένη, αφού ψήφισαν 29.966 ψηφοφόροι από τους 45.342 που είχαν δικαίωμα ψήφου, σε ένα συνολικό ελληνικό πληθυσμό 244.887. Ψήφισαν συνολικά το 12% περίπου του συνολικού ελληνικού πληθυσμού και απείχε το 34% του εκλογικού σώματος.¹⁶⁴

Στις εκλογές του 1925 σημειώθηκε αλλαγή στάσης των Ελληνοκυπρίων προς την κατεύθυνση προσπάθειας απόκτησης μεγαλύτερων συνταγματικών ελευθεριών, μιας και η Ένωση δεν ήταν άμεσα εφικτή. Από την παλιά αδιάλλακτη εθνική ηγεσία, που είχε ακολουθήσει την πολιτική της μη συνεργασίας με την Κυβέρνηση, εξελέγη μόνο ένας βουλευτής. Ιδιαίτερα εμφανής ήταν η ήττα του εκ των ηγετών του Εθνικού Συμβουλίου, Θ. Θεοδότου, στην περιοχή Ορεινής από τον Χατζηπροκόπη, που ήταν από τους γεωργούς που είχε παραβεί την απόφαση του Εθνικού Συμβουλίου για αποχή από τις εκλογές του 1923. Στην περιοχή Μόρφου-Λεύκας ο Γ. Χ" Παύλου νίκησε το Νεοπτόλεμο Πασχάλη, επίσης ηγετική μορφή του Εθνικού Συμβουλίου και εμπνευστή της πολιτικής της μη συνεργασίας.

Στις εκλογές αυτές, αποδείχτηκε ότι η τάση των αποκαλούμενων «επταδικών» απολάμβανε την στήριξη σημαντικής μερίδας του εκλογικού σώματος (αν όχι και της πλειοψηφίας) για κάποιο σημαντικό χρονικό διάστημα. Η απουσία οργανωμένης παρουσίας της «εθνικής» παράταξης συνέβαλε στην αποτυχία της, διαπίστωση στην οποία προέβαιναν και υποδείκνυαν μέλη της.¹⁶⁵ Η αντιπαράθεση των δύο παρατάξεων συνεχίστηκε και μέσα στο 1926 με αφορμή τις δημοτικές εκλογές. Ιδιαίτερα στη Λευκωσία, την έδρα των βασικών στελεχών των δύο

¹⁵⁹ «Ο υπόδικος αριστοκράτης», *Λαϊκή*, 14 Αυγούστου 1925, σ. 3 και 28 Αυγούστου 1925, σ. 3.

¹⁶⁰ *Ελευθερία*, 24 Ιανουαρίου 1927, σ. 1.

¹⁶¹ Βλ. άρθρο Ι. Κληρίδη, «Επί των εκλογών», *Ελευθερία*, 14 Οκτωβρίου 1925, σ. 1.

¹⁶² «Τα αποτελέσματα των εκλογών», *Λαϊκή*, 16 Οκτωβρίου 1925, σ. 3.

¹⁶³ Βλ. Παπαδημήτρης, *Εγκυκλοπαίδεια*, Τόμος Ε, ό.π., σ. 112.

¹⁶⁴ Βλ. Cyprus Blue Book 1926, σ. 122.

¹⁶⁵ «Πως να εργασθώμεν», *Ελευθερία*, 20 Μαΐου 1925, σ. 1.

πλευρών, η ένταση ήταν μεγάλη. Οι «Λαϊκοί» υποψήφιοι προσπαθούσαν να καρπωθούν την κατάργηση της δεκάτης και η αντίπαλη παράταξη τους κατηγορούσε για λαϊκισμό.¹⁶⁶ Τις εκλογές είχαν διεκδικήσει δύο ξεχωριστές παρατάξεις, οι «Λαϊκοί» με επικεφαλής τον Σταυρινάκη και τον Χατζηπαύλου και το Προοδευτικό Κόμμα, όπως αυτοαποκαλείτο η εθνική παράταξη, με επικεφαλής τον Νεοπτόλεμο Πασχάλη.¹⁶⁷ Στις εκλογές αυτές, η παράταξη του Λαϊκού Κόμματος εξέλεξε τους τρεις από τους επτά Ελληνοκύπριους μέλη του Δημοτικού Συμβουλίου και μη έχοντας την πλειοψηφία αποδέχτηκε εκλογή Δημάρχου της αντίπαλης πλευράς. Παράλληλα, έθεσε ζήτημα για καθολική ψηφοφορία όλων των Κυπρίων.¹⁶⁸

Η παρουσία και εδραίωση σε κάποιο βαθμό του Λαϊκού Κόμματος, στο πολιτικό προσκήνιο, υποβοηθήθηκε από την ανυπαρξία και τις διαιρέσεις της εθνικιστικής παράταξης. Το ίδιο το Εθνικό Συμβούλιο περιέπεσε σε αδράνεια για ολόκληρο το 1926 αφού ο Αρχιεπίσκοπος αρνείτο να το συγκαλέσει. Η αιτιολογία ήταν η μη εξεύρεση των αναγκαίων οικονομικών πόρων για την ετήσια λειτουργία του (600-700 λίρες), λόγω καθυστερημένων εισφορών των σωματείων, των μονών, των εκκλησιών, κτλ.¹⁶⁹ Στη μοναδική φορά που συγκλήθηκε το σώμα, το Νοέμβριο του 1926, ο Αρχιεπίσκοπος, επικαλέστηκε ως επιπλέον λόγους της μη σύγκλησής του και την οξύτατη αντιπαράθεση μεταξύ των βουλευτών στις εκλογές του 1925 και τα επεισόδια που έλαβαν χώρα στην τελευταία σύνοδο του Σώματος. Αναφέρθηκε, επίσης, σε ξεχωριστή λειτουργία των βουλευτών από το Εθνικό Συμβούλιο και την εκκλησιαστική ιεραρχία.¹⁷⁰ Σε ολόκληρο το 1927 και 1928 δεν αναφέρεται καμία σύγκληση του Εθνικού Συμβουλίου. Κατά τη διάρκεια της περιόδου αδράνειας του Σώματος πραγματοποιούνταν ξεχωριστές συσκέψεις των βουλευτών και της Ιεράς Συνόδου για διάφορα θέματα που προέκυπταν. Η *Νέα Λαϊκή* σημείωνε αυτή την πολύμηνη αδράνεια του σώματος, το οποίο χαρακτήριζε «ναρκωμένο» και υποστήριζε ότι ο λαός με τη ψήφο του στις εκλογές του 1925 «εθεώρησε ότι το Εθνικόν Συμβούλιον εξέπνευσε οριστικώς» και ότι ανήκει

¹⁶⁶ «Ο απαίσιος φόρος της δεκάτης καταργήθη δια παντός. Γεωργοί της Κύπρου πανηγυρίσατε την οικονομικήν σας ανάστασιν. Το Λαϊκόν Κόμμαν ετήρησε την υπόσχεσιν που σας έδωκεν άλλοτε. Περιμένετε και άλλα ακόμη», *Λαϊκή*, 19 Φεβρουαρίου 1926, σ. 1. «Είναι θρίαμβος!», *Ελευθερία*, 24 Φεβρουαρίου 1926, σ. 1.

¹⁶⁷ «Λαϊκός συνδυασμός υπό την ηγεσίαν των δύο αρχηγών του Λαϊκού Κόμματος», *Λαϊκή*, 19 Μαρτίου 1926, σ. 1. «Δημοτικά εκλογαί. Προτάσεις υποψηφίων», *Ελευθερία*, 20 Μαρτίου 1926, σ. 2. Βλ. επίσης ομιλία Ν. Πασχάλη, *Ελευθερία*, 27 Μαρτίου 1926, σ. 2.

¹⁶⁸ «Δημοτικά εκλογαί», *Λαϊκή*, 27 Μαρτίου 1926, σ. 1. «Καθολική ψηφοφορία», *Λαϊκή*, 2 Απριλίου 1926, σ. 1.

¹⁶⁹ «Το εθνικόν συμβούλιον. Θα αναβιώση ή όχι;», *Ελευθερία*, 10 Μαρτίου 1926, σ. 1.

¹⁷⁰ «Το εθνικόν συμβούλιον. Η προσφώνησις του Προέδρου», *Ελευθερία*, 24 Νοεμβρίου 1926, σ. 2.

στην ιστορία. Τόνιζε, επίσης, τη λαϊκή νομιμοποίηση που απολάμβανε το βουλευτικό σώμα σε αντίθεση με το Εθνικό Συμβούλιο το οποίο χαρακτήριζε ως «*παρακυβέρνηση*».¹⁷¹

Η ίδρυση του Λαϊκού Κόμματος ανταποκρινόταν στο πνεύμα της περιόδου της δεκαετίας του 1920 που ευνοούσε την μετριοπάθεια, την πρόταξη ζητημάτων οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής και διεύρυνσης των πολιτικών δικαιωμάτων και υποβοηθούνταν από την πολιτική της αποχής του Εθνικού Συμβουλίου και της Εκκλησίας. Οι λόγοι για τους οποίους κυριάρχησε το ρεύμα μετριοπάθειας τη δεκαετία αυτή, έχουν εξεταστεί στο κεφάλαιο πέντε και αφορούσαν, κυρίως, στις ευρύτερες πολιτικές εξελίξεις μετά την Μικρασιατική καταστροφή και την μεγάλη οικονομική ανέχεια του κυπριακού πληθυσμού μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Είναι η δεκαετία που εμφανίστηκε, επίσης, το Αγροτικό Κόμμα του Κ. Ρωσσίδα και το Κομμουνιστικό Κόμμα Κύπρου τα οποία θα εξετάσουμε στα επόμενα κεφάλαια.

Η στάση του Λαϊκού Κόμματος στο εθνικό ζήτημα καθοριζόταν από την ευρύτερη μετριοπαθή του προσέγγιση, δηλαδή, της συνεργασίας με τους Βρετανούς. Σε μια περίοδο έντονης κριτικής από μερίδα του Τύπου και την «εθνική» παράταξη, για τη μη παραίτηση των βουλευτών μετά την επιβολή του προϋπολογισμού του 1927 με Διάταγμα εν Συμβουλίω από τον Ύπατο Αρμοστή και μετά την ομόφωνη καταψήφιση του από Ελληνοκύπριους και Τουρκοκύπριους, το Λαϊκό Κόμμα απαντούσε ότι δεν ήταν αυτός ο ενδεδειγμένος τρόπος διεκδίκησης διότι θα οδηγούσε τους Βρετανούς στην κατάργηση του Νομοθετικού Συμβουλίου. Αντίθετα, προέκρινε την πολιτική των ογκωδών συλλαλητηρίων ως απάντηση στους Βρετανούς.¹⁷²

Το Λαϊκό Κόμμα ήταν ένα εντελώς προσωποπαγές δημιούργημα, που περιστρεφόταν γύρω από τον αρχηγό του Γ. Χατζηπαύλου, τον οποίο σε πάρα πολλές περιπτώσεις η εφημερίδα του κόμματος αποκαλεί μέσα από τις στήλες της, ως «*μεγάλο αρχηγό*».¹⁷³ Το Λαϊκό Κόμμα χρησιμοποίησε όλα τα διαθέσιμα μέσα της εποχής για τις προεκλογικές του δραστηριότητες, οι οποίες αποτελούσαν και το κύριο πεδίο της δράσης του, αφού στον υπόλοιπο χρόνο δεν υπήρχε του ίδιου επιπέδου δραστηριότητα. Στις προεκλογικές περιόδους περιόδευε σε συστηματική βάση όλα τα χωριά της εκλογικής του περιφέρειας, όπως και οι άλλοι επίσημοι υποψήφιοι του Λαϊκού Κόμματος, εκμεταλλευόμενος τις σχέσεις του με προύχοντες των χωριών αυτών και έκανε ομιλίες σε συλλόγους και αναγνωστήρια, σε μερικά από τα οποία

¹⁷¹ «Το εθνικόν συμβούλιον», *Νέα Λαϊκή*, 26 Νοεμβρίου 1926, σ. 1.

¹⁷² «Το Λαϊκόν Πρόγραμμα», *Νέα Λαϊκή*, 21 Ιανουαρίου 1927, σ. 1.

¹⁷³ Βλ. ενδεικτικά «Προεκλογική κίνηση», *Λαϊκή*, 2 Ιουλίου 1925, σ. 3.

ήταν πρόεδρος ο ίδιος.¹⁷⁴ Ενσωμάτωσε πλήρως την πελατειακή δομή πολιτικών σχέσεων και θεωρούσε το κόμμα ως «πελατεία» του, η οποία θα έπρεπε να τον ακολουθεί σε όλες του τις αποφάσεις. Εντούτοις έθεσε κάποια ριζοσπαστικά αιτήματα δεδομένου του κλίματος της εποχής, όπως το ζήτημα του περιορισμού των κληρικών στα θρησκευτικά τους καθήκοντα, την απαίτηση για εισαγωγή εργατικής νομοθεσίας, την κριτική που άσκησε στη νομοθεσία που απέκλειε τη μεγάλη μάζα των Κυπρίων από την άσκηση του εκλογικού τους δικαιώματος και το αίτημα για καθολική ψηφοφορία. Όλα αυτά, όμως, πρέπει να σταθμιστούν από το γεγονός ότι προτάθηκαν ως μέσο αύξησης του ερείσματος του κόμματος μέσα στο λαό. Παράλληλα, μερικά ζητήματα αποδεικνύουν το λαϊκισμό του κόμματος, όπως για παράδειγμα, η προσπάθεια να καρπωθεί την κατάργηση της δεκάτης, στην οποία έγινε ήδη αναφορά, και του φόρου υποτελείας το 1927.¹⁷⁵

Ο κύκλος του κόμματος έκλεισε με την αποτυχία του ίδιου του Χατζηπαύλου να εκλεγεί βουλευτής στις εκλογές του 1930, την οποία απέδωσε σε δωροδοκίες και εξαγορά ψήφων,¹⁷⁶ και με τον τερματισμό της έκδοσης της εφημερίδας του με τα Οκτωβριανά. Μέσα από την πορεία της εφημερίδας στα χρόνια 1928-1930 μπορεί να διαπιστωθεί η σταδιακή επανένταξη του Χατζηπαύλου, όπως και όλων των μετριοπαθών πολιτευτών, στο εθνικιστικό στρατόπεδο αφού η αρθρογραφία έγινε πιο επιθετική εναντίον των Βρετανών. Παράλληλα, τόσο ο ίδιος όσο και οι υπόλοιποι μετριοπαθείς πολιτευτές συμμετείχαν στην προσπάθεια ίδρυσης της Εθνικής Οργάνωσης που διαδέχτηκε την Πολιτική Οργάνωση Κύπρου.¹⁷⁷

Το Λαϊκό Κόμμα και μια σειρά άλλων πολιτευτών (επταδικοί) δε μπόρεσαν μακροπρόθεσμα να απειλήσουν την κυριαρχία των εθνικιστών πολιτευτών και της Εκκλησίας στον αστικό πολιτικό χώρο, παρά τους τριγμούς που επέφεραν στο εθνικιστικό οικοδόμημα στα χρόνια 1922-1930 και στις μεθόδους που αυτό χρησιμοποιούσε για επίτευξη της Ένωσης. Μέχρι το τέλος της δεκαετίας είχαν αφομοιωθεί από τον παραδοσιακό αστικό πολιτικό σχηματισμό.¹⁷⁸ Σε διάστημα πέντε χρόνων, στις εκλογές του 1930, επικράτησαν και πάλι οι ακραιφνείς

---

¹⁷⁴ «Προεκλογική κίνηση», *Λαϊκή*, 2 Ιουλίου 1925, σ. 3, στην οποία περιόδευσε στο Ακάκι και μίλησε στο Αναγνωστήριο Ελληνισμού του οποίου ήταν πρόεδρος και στο Σύλλογο Νέων στην Μόρφου· «Προεκλογική κίνηση», *Λαϊκή*, 31 Ιουλίου 1925, σ. 2, όπου αναφέρεται σε περιοδείες των Χατζηπαύλου και Σταυρινάκη· «Προεκλογική κίνηση», *Λαϊκή*, 28 Αυγούστου 1925, σ. 2, περιοδεία στο Παλαιχώρι.

¹⁷⁵ *Νέα Λαϊκή*, 2 Σεπτεμβρίου 1927, σ. 1.

¹⁷⁶ Επιστολή Γ. Χατζηπαύλου, *Νέα Λαϊκή*, παράρτημα, 24 Οκτωβρίου 1930.

¹⁷⁷ Βλ. ενδεικτικά «Το Νομοθετικόν», *Νέα Λαϊκή*, 9 Δεκεμβρίου 1927, σ. 1 όπου γίνεται παραδοχή για την πολύ αρνητική στάση των Βρετανών στα ελληνικά αιτήματα και κρίνεται ως αναποτελεσματική η σύνθεση του Νομοθετικού Συμβουλίου. Βλ. επίσης «Ο σατραπίσκος», *Νέα Λαϊκή*, 27 Ιουνίου 1930, σ. 1. Η αναφορά είναι στον τότε κυβερνήτη της Κύπρου R. Storrs.

¹⁷⁸ «Εθνική Οργάνωσις», *Νέα Λαϊκή*, 10 Ιανουαρίου 1930, σ. 3.

ενωτικοί υποψήφιοι. Αυτή την πορεία επαναπροσέγγισης των δύο μερίδων της αστικής τάξης διαπίστωνε και το Κομμουνιστικό Κόμμα Κύπρου, το οποίο είχε καλέσει τους υποστηρικτές του να ψηφίσουν τους «Λαϊκούς» ως το μη χείρον βέλτιστον στις εκλογές του 1925, καλώντας τους «λαϊκιστές» πολλές φορές αργότερα να παραιτηθούν.¹⁷⁹

9.6.1 Η επάνοδος των εθνικιστών και η κατάσταση στο εσωτερικό μέτωπο. Η περίοδος κυριαρχίας των πιο διαλλακτικών δυνάμεων είχε ημερομηνία λήξης, δεδομένου ενός συμπληρωματικού παράγοντα: της αρνητικής στάσης της Βρετανίας στο μεγάλο πολιτικό πρόβλημα της Ένωσης, αλλά και στα ζητήματα εσωτερικής διακυβέρνησης. Η μεγάλη οικονομική κρίση στην Κύπρο συνέβαλε στην αποτυχία της βρετανικής πολιτικής απόκτησης ερεισμάτων μέσα στον αγροτικό πληθυσμό και συνεπακόλουθα στην επάνοδο των εθνικιστών. Ακόμα και οι βουλευτές που εκλέγηκαν το 1925 και εξέφραζαν πιο μετριοπαθείς απόψεις, οδηγήθηκαν σε σύγκρουση με την αποικιακή αρχή προς το τέλος του 1928 και ολόκληρο το 1929. Ένδειξη της προσέγγισης των μετριοπαθών με τους εθνικιστές και την Ιεραρχία αποτέλεσε η κοινή τους θέση για «*απόλυτη και ολοκληρωτική αποχή*» στους εορτασμούς της πεντηκονταετηρίδας της βρετανικής παρουσίας στην Κύπρο και η κοινή απογοήτευσή τους από τη στάση της κρατούσας δύναμης έναντι των προβλημάτων του κυπριακού λαού.¹⁸⁰

Η αλλαγή τη στάση τους υπαγορεύτηκε και από την πίεση που ασκείτο στους βουλευτές, αλλά και σε ολόκληρο το πολιτικό σύστημα, λόγω της οικονομικής ανέχειας του πληθυσμού και της πολεμικής που ασκούσαν οι εφημερίδες, οι κύκλοι της Εκκλησίας και οι ενωτικοί πολιτικοί. Η αλλαγή στη στάση των μετριοπαθών εκφράστηκε με αφορμή την εφαρμογή του «Νέου Ποινικού Κώδικα» το Φθινόπωρο του 1928 και τη συζήτηση για τον προϋπολογισμό του 1929, τον οποίο καταψήφισαν ομαδικά όλοι οι Ελληνοκύπριοι βουλευτές, οι οποίοι προέβηκαν και σε επίσημη διαμαρτυρία, ενώ πραγματοποιήθηκαν συλλαλητήρια σε όλες τις πόλεις.¹⁸¹ Αυτή η προσπάθεια εξεύρεσης κοινής στάσης και η σύμπλευση σε ορισμένα ζητήματα, δε μπορούσε να αποκρύψει, όμως, τις εσωτερικές διαφωνίες μεταξύ βουλευτών και Ιεράς Συνόδου ακόμα και για τα ίδια θέματα στα οποία υπήρξε φαινομενική σύγκλιση απέναντι στον κοινό εχθρό (Βρετανούς). Οι διαφωνίες μεταξύ των μελών της δεξιάς

¹⁷⁹ «Βουλευταί και λαός», *Νέος Άνθρωπος*, 15 Ιουνίου 1926, σ. 1. Τους θύμιζε μάλιστα ότι είχαν εκλεγεί απλώς ως ανθυποψήφιοι των ενωτικών.

¹⁸⁰ «Προκήρυξις Ιεράς Συνόδου και Ελλήνων βουλευτών δια τας εορτάς της πεντηκονταετηρίδας», *Ελευθερία*, 10 Μαρτίου 1928, σ. 1.

¹⁸¹ «Βεβιασμένη περιφρόνησις», *Ελευθερία*, 24 Οκτωβρίου 1928, σ. 1· «Διαμαρτυρία Ελλήνων βουλευτών», *Ελευθερία*, 24 Οκτωβρίου 1928, σ. 2· «Συλλαλητήριο εν Λεμεσώ», *Ελευθερία*, 3 Νοεμβρίου 1928, σ. 3· «Διάγγελμα των Ελλήνων βουλευτών», *Ελευθερία*, 8 Δεκεμβρίου 1928, σ. 2.

παράταξης έφεραν στην επιφάνεια και την αποκάλυψη για την πρόταση των Βρετανών στον Α. Τριανταφυλλίδη για συνταγματικό καθεστώς όπως της Μάλτας, που απορρίφθηκε χωρίς να συζητηθεί και χωρίς να δημοσιοποιηθεί (βλ. κεφάλαιο 5).¹⁸²

Το διαιρετικό, κλίμα παρέμενε το κυρίαρχο χαρακτηριστικό της πολιτικής σκηνής στο εσωτερικό μέτωπο της ελληνοκυπριακής κοινότητας και αποτυπωνόταν συστηματικά στις εφημερίδες. Ανάμεσα στους Ελληνοκυπρίους είχαν διαφανεί, για μια ακόμη φορά, διαφορές στη τακτική του ενωτικού αγώνα, αφού υπήρχαν διαφορετικές στοχεύσεις. Στους κόλπους της αστικής τάξης υπήρχαν επίσης διαφορές και ως προς το ζήτημα της ηγεσίας, αφού άλλοι ήθελαν να βρίσκονται υπό την ηγεσία της Εθναρχίας και άλλοι ήθελαν όπως οι βουλευτές καταστούν ανεξάρτητο σώμα, το οποίο να δρα αυτόβουλα, ως οι μόνοι εκλεγμένοι. Οι βουλευτές ενεργούσαν ανεξάρτητα μεταξύ τους και κατά το δοκούν και κάποιοι εξ αυτών προσπαθούσαν να παρακάμψουν την ηγεσία της Εκκλησίας. Οι βουλευτές δέχονταν επιθέσεις από την πλειοψηφία του Τύπου και η Πολιτική Οργάνωση είχε παρακαμφθεί.¹⁸³ Αιτίες σύγκρουσης αποτελούσαν διάφορα ζητήματα. Στο ζήτημα του ποινικού κώδικα, και παρά την κοινή αρνητική τους θέση αρχής, οι δύο πλευρές δεν μπόρεσαν να καταλήξουν σε συμφωνία και κοινή γραμμή αντίδρασης. Ως αποτέλεσμα, οι βουλευτές εξέδωσαν δικό τους ψήφισμα, γεγονός το οποίο επικρίθηκε έντονα από την μερίδα του Τύπου που απηχούσε τις απόψεις της Εθναρχίας και των ενωτικών πολιτικών με βαριές εκφράσεις, όπως «ανεμοκίνητοι και ανεμοφόρητοι» και ότι οι βουλευτές «έθεσαν ευατόν εκτός εθνικής ημών Εκκλησίας» από την οποία «απεσπάσθησαν».¹⁸⁴

Ένα άλλο σημείο έντασης αποτέλεσε το λεγόμενο «εκκλησιαστικό ζήτημα», της διαχείρισης δηλαδή της εκκλησιαστικής περιουσίας, το οποίο επανερχόταν στην επικαιρότητα τακτικά. Η πλευρά των βουλευτών απαιτούσε λόγο και έλεγχο της περιουσίας από «λαϊκούς» εκπροσώπους (κοσμικούς) και περιορισμό των ιεραρχών στα εκκλησιαστικά τους καθήκοντα. Από την πλευρά της, η Ιερά Σύνοδος, πιθανώς συναισθανόμενη ότι το αίτημα έβρισκε απήχηση σε μια εποχή δύσκολη για τον πληθυσμό, αποδεχόταν κάποια συμμετοχή των «λαϊκών» μέσα από μεικτά συμβούλια «λαϊκών» και κληρικών, πάντοτε όμως υπό τον έλεγχο της Εκκλησίας. Ούτε μεταξύ τους, όμως, οι βουλευτές ήταν ομόφωνοι. Ένας εξ αυτών πρότεινε εκποίηση όλων των εκκλησιαστικών κτημάτων και δημιουργία κοινού ταμείου υπό

¹⁸² Άρθρο Α. Τριανταφυλλίδη, *Ελευθερία*, 27 Φεβρουαρίου 1929, σ. 1.

¹⁸³ «Η γνώμη του ιατρού κου Θεμιστοκλή Δέρβη», *Ελευθερία*, 2 Φεβρουαρίου 1929, σ. 1. «Η γνώμη του κου Σ. Λοιζίδη», *Ελευθερία*, 9 Φεβρουαρίου 1929, σ. 1.

¹⁸⁴ «Το ανακοινωθέν των βουλευτών», *Ελευθερία*, 21 Νοεμβρίου 1928, σ. 3. «Ανεμοκίνητοι και ανεμοφόρητοι», *Ελευθερία*, 5 Δεκεμβρίου 1928, σ. 1.

τη διεύθυνση αποκλειστικά «λαϊκών» προσώπων, ενώ δεύτερος πρότεινε σημαντική συμμετοχή της Εκκλησίας στη διαχειριστική επιτροπή.¹⁸⁵

Αποτέλεσμα της κατάστασης αυτής ήταν να τεθεί ξανά, στις αρχές του 1929, το ζήτημα της μορφής του αγώνα του λαού αλλά και ζήτημα ηγεσίας. Μέσα από ένα δημόσιο διάλογο τον οποίο εγκαινίασε η *Ελευθερία*, συμμετείχαν αρκετές πολιτικές προσωπικότητες εκφέροντας γνώμη για την πορεία και το στόχο του εθνικού αγώνα. Κάποιοι επιχειρηματολογούσαν υπέρ της καθαρής ενωτικής γραμμής, άλλοι υπέρ της αυτονομίας (Ρωσσίδης) και άλλοι ζητούσαν περαιτέρω ριζοσπαστικοποίηση της τακτικής των Ελληνοκυπρίων (Σ. Λοιζίδης, Μ. Νικολαΐδης), με παραίτηση των βουλευτών και επάνοδό τους μόνο σε περίπτωση αλλαγής καθεστώτος, ως μέτρο εκβιασμού. Κοινές διαπιστώσεις αφορούσαν πρώτον, στο τέλμα στο οποίο περιήλθε η πολιτική ζωή στην Κύπρο με τις εσωτερικές διασπάσεις και τους διαπληκτισμούς και δεύτερον, στην ανεπάρκεια ηγεσίας στο χώρο της Δεξιάς καθόλη τη διάρκεια της δεκαετίας του 1920, γύρω από τον οποίο θα μπορούσε να επέλθει η αναγκαία συσπείρωση. Ο Ν. Κλ. Λανίτης έγραφε χαρακτηριστικά για το πολιτικό κλίμα: «ευρισκόμεθα εντός νοσογόνων πολιτικών τελμάτων».¹⁸⁶

Γύρω από τον Μητροπολίτη Κυρηναίας Μακάριο συσπειρώθηκε η πιο ριζοσπαστική ομάδα, σύμφωνα με την οποία δεν υπήρχε άλλη λύση των κυπριακών προβλημάτων εκτός από την Ένωση. Ανταγωνιστής του ήταν ο μετριοπαθής Νικόδημος Μυλωνάς, Μητροπολίτης Κιτίου, μέλος του Νομοθετικού Συμβουλίου. Υπήρχαν, επίσης, και οι απόψεις που έτειναν προς την υιοθέτηση ενός αυτονομιστικού λόγου ως μεσοπρόθεσμο στάδιο προς την Ένωση.¹⁸⁷ Η θέση του Κ. Ρωσσίδη για αυτονομία δέχθηκε σφοδρή επίκριση από την *Ελευθερία* ως «νοσηρή», «αντικυπριακή» και «ανθελληνική».¹⁸⁸ Μέσα από το δημόσιο διάλογο αποκαλύφθηκαν, επίσης, φαινόμενα διαπλοκής πολιτικών με εφημερίδες και πελατειακές-ρουσφετολογικές πρακτικές βουλευτών και δημάρχων προς όφελος φίλων και συγγενών. Η λαϊκή

¹⁸⁵ «Το Εκκλησιαστικόν. Η συνέλευσις εν Αρχιεπισκοπή», *Ελευθερία*, 21 Μαρτίου 1928, σ. 2· «Το Εκκλησιαστικόν. Δύο συνεδρία», *Ελευθερία*, 4 Απριλίου 1928, σ. 2· «Εργασίαι της Ιεράς Συνόδου. Το εκκλησιαστικόν ζήτημα», *Ελευθερία*, 10 Απριλίου 1929, σ. 2· «Το εκκλησιαστικόν ζήτημα. Απάντησις της Ιεράς Συνόδου προς τους Έλληνας βουλευτάς», *Ελευθερία*, 13 Απριλίου 1929, σ. 2

¹⁸⁶ «Η γνώμη των μητροπολίτη Πάφου και Ν. Κλ. Λανίτη», *Ελευθερία*, 23 Ιανουαρίου 1929, σ. 1· «Η γνώμη των Θ. Θεοδότου και Κ. Ρωσσίδη», *Ελευθερία*, 2 Φεβρουαρίου 1929, σ. 1· «Η γνώμη του ιατρού κου Θεμιστοκλή Δέρβη», *Ελευθερία*, 2 Φεβρουαρίου 1929, σ. 1· «Η γνώμη του βουλευτή κου Λουκή Περίδη», *Ελευθερία*, 6 Φεβρουαρίου 1929, σ. 1· «Η γνώμη του κου Σ. Λοιζίδη», *Ελευθερία*, 9 Φεβρουαρίου 1929, σ. 1· «Η γνώμη του κου Μ. Γ. Νικολαΐδη», *Ελευθερία*, 16 Φεβρουαρίου 1929, σσ. 1-2· «Τα υπέρ και τα κατά της αυτονομίας», *Ελευθερία*, 10 Απριλίου 1929, σ. 1.

¹⁸⁷ «Ενωτικοί και αυτονομιστές», *Νέος Εργάτης*, 16 Μαΐου 1929, σ. 1· «Το ζήτημα της Πολιτικής Οργανώσεως», *Ελευθερία*, 10 Απριλίου 1929, σ. 1.

¹⁸⁸ «Η κιτρινόμαυρος πολιτική της αυτονομίας», *Ελευθερία*, 27 Μαρτίου 1929, σ. 1. «Να τεθή κήμος εις το απύλωτον στόμαν των βεβήλων», *Ελευθερία*, 24 Απριλίου 1929, σ. 1.

αντιπροσωπεία θεωρούνταν χρεοκοπημένη λόγω της συνεργασίας με τους Βρετανούς και καλούνταν τα «υγιή εξωκοινοβουλευτικά στοιχεία» σε ανασύνταξη και αναδιοργάνωση. Παράλληλα, τέθηκε και ζήτημα ασυμβίβαστου κατοχής βουλευτικού αξιώματος με οποιοδήποτε άλλο πόστο, χωρίς να υλοποιηθεί.

Στην περίοδο αυτή επαναλήφθηκαν οι προσπάθειες των Βρετανών να δημιουργήσουν ένα ρεύμα υπέρ τους μέσα στον πληθυσμό, με επίκεντρο τους δασκάλους, μέσω νομοσχεδίου που αύξανε τους μισθούς τους και τους καθιστούσε δημόσιους υπάλληλους αλλά και με διορισμούς Ελληνοκυπρίων στα επίσημα όργανα και στη δημόσια υπηρεσία, χωρίς όμως επιτυχία.¹⁸⁹ Η στόχευση στους δασκάλους δεν ήταν τυχαία, δεδομένου του σημαντικού ρόλου που ασκούσαν μέσα στα χωριά. Οι δασκάλοι θεωρούνταν σπουδαίο εκλογικό κεφάλαιο για τους πολιτευτές της εποχής, αφού ήταν οι πλέον μορφωμένοι στα χωριά και είχαν καθημερινή επαφή με τους κατοίκους, στους οποίους ασκούσαν μεγάλη επίδραση.

9.7 Εθνική Οργάνωση Κύπρου (1930)

Μέσα στο κλίμα των διαπληκτισμών και αντιπαραθέσεων, οι φωνές για την ανάγκη νέας οργάνωσης δυνάμωναν και ιδιαίτερα οι παραινέσεις προς τον Αρχιεπίσκοπο για να αναλάβει πρωτοβουλία προς αυτή την κατεύθυνση, ώστε να «*περιβληθή ο εθνικός σκοπός με το ιερόν κύρος του θρησκευτικού*».¹⁹⁰ Έτσι, ο Αρχιεπίσκοπος συγκάλεσε σύσκεψη τον Απρίλη του 1929 για να διαπιστώσει τις προθέσεις των βουλευτών οι οποίοι εκλέγηκαν σε αντιπαράθεση με την Εκκλησία. Οι βουλευτές αποδέχτηκαν ότι στόχος ήταν μεν η Ένωση αλλά μεσοπρόθεσμα θα αποδέχονταν τη συνεργασία με την κυβέρνηση, πολιτικές ελευθερίες και αυτοδιοίκηση.¹⁹¹ Στη σύσκεψη αυτή αποφασίστηκε και η αποστολή πρεσβείας στο Λονδίνο, η οποία λήφθηκε μετά την επάνοδο των Εργατικών στην εξουσία. Επιπλέον, και επειδή η παλιά οργάνωση είχε ατονήσει, αποφασίστηκε όπως σε νέα ευρεία σύσκεψη βουλευτών και εκκλησιαστικών ηγετών συζητηθεί το θέμα της δομής και της μορφής της οργάνωσης.¹⁹²

¹⁸⁹ «Οι δασκάλοι και η αγγλική ραδιουργία για το σχηματισμό φιλοαγγλικού ρεύματος στη Κύπρο», *Νέος Εργάτης*, 6 Ιουνίου 1929, σ. 2· «Θέσεις για την οικονομική και πολιτική κατάσταση του Β' Παγκύπριου συνεδρίου του ΚΚΚ», *Νέος Άνθρωπος*, 6 Δεκεμβρίου 1928, σ. 1· Άρθρο Σάββα Λοιζίδη, «Πειρασμός των διδασκάλων», *Ελευθερία*, 29 Ιουνίου 1929, σ. 1 και 6 Ιουλίου 1929, σ. 2· Άρθρο Αντώνη Τριανταφυλλίδη, «Η υπαλληλοποίηση των δασκάλων», *Ελευθερία*, 7 Αυγούστου 1929, σ. 1.

¹⁹⁰ «Να αρχίσει συντόμως η οργάνωσις», *Ελευθερία*, 15 Μαΐου 1929, σ. 1. «Φανήτε αντάξιοι των περιστάσεων», *Ελευθερία*, 19 Ιουνίου 1929, σ. 1.

¹⁹¹ «Το ζήτημα της Πολιτικής Οργανώσεως», *Ελευθερία*, 10 Απριλίου 1929, σ. 1.

¹⁹² «Ο Εθνικός Αγών της Κύπρου», *Ελευθερία*, 3 Απριλίου 1929, σ. 2.

Τον Ιούνιο του 1929 η Ιερά Σύνοδος είχε συντάξει κανονισμό για τη λειτουργία της Οργάνωσης αλλά λόγω των αντιδράσεων του Μητροπολίτη Κερύνειας που επέμενε σε Ένωση και μόνον, αναβλήθηκε η προώθησή του.¹⁹³ Στο υπόλοιπο διάστημα μέχρι και το τέλος του 1929 συνεχίστηκε η ζύμωση για την ανασύσταση της Πολιτικής Οργάνωσης. Ομοίως, συνέχισαν οι δύο βασικοί πρωταγωνιστές της πολιτικής ζωής (βουλευτές και Ιερά Σύνοδος) να ενεργούν ξεχωριστά σε αρκετές περιπτώσεις. Οι βουλευτές σε σύσκεψη που πραγματοποίησαν, αποφάσισαν τη σύνταξη υπομνήματος προς την καινούρια Εργατική κυβέρνηση του Λονδίνου και την αποστολή πρεσβείας.¹⁹⁴ Οι διχογνωμίες εκκλησιαστικών και πολιτικών ηγετών προκαλούσαν έντονη δυσφορία στους πρωταγωνιστές για την ίδρυση καινούριας πολιτικής οργάνωσης.¹⁹⁵ Η δυσφορία εντεινόταν από τη διαπίστωση απουσίας ιδεολογικής ενότητας ανάμεσα στους πολιτικούς παράγοντες και στην απουσία δυναμικής ηγεσίας.¹⁹⁶

Οι βουλευτές απέστειλαν το υπόμνημα, το οποίο παρόλο που έθετε τόσο το ζήτημα της Ένωσης όσο και τις ανεπάρκειες του υφιστάμενου πολιτικού συστήματος, αποκαλώντας μάλιστα τη Βρετανία «μπεριαλιστική πολιτεία», έθετε το αίτημα μέσα στο πλαίσιο της ελπίδας για πιο ανθρώπινη μεταχείριση των Κυπρίων εκ μέρους της καινούριας Εργατικής κυβέρνησης της Βρετανίας.¹⁹⁷ Στο υπόμνημα τίθονταν, παράλληλα, αιτήματα διεύρυνσης των πολιτικών ελευθεριών με επέκταση των εξουσιών του Νομοθετικού Συμβουλίου και την μετατροπή του σε πλήρως αιρετό σώμα στη βάση της αριθμητικής αναλογίας Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων. Η αποτυχία του σκοπού της αντιπροσωπείας στο Λονδίνο στα τέλη του φθινοπώρου του 1929 προκάλεσε τις ζοηρές αντιδράσεις των Ελληνοκυπρίων και επέτεινε την ανάγκη ανασύστασης της Πολιτικής Οργάνωσης.¹⁹⁸

Η κατάσταση αυτή προκάλεσε εκ νέου δημόσια συζήτηση με αρκετούς αρθρογράφους να παρουσιάζουν τα βασικά χαρακτηριστικά που θα έπρεπε να πληροί, κατά την άποψή τους, η

¹⁹³ «Λήξις εργασιών Ιεράς Συνόδου», *Ελευθερία*, 5 Ιουνίου 1929, σ. 2.

¹⁹⁴ *Ελευθερία*, 22 Ιουνίου 1929, σ. 2.

¹⁹⁵ «Τον λόγον έχει ο Εθνάρχης», *Ελευθερία*, 3 Αυγούστου 1929, σ. 1

¹⁹⁶ «Να οργανωθώμεν πρώτον ιδεολογικώς», *Ελευθερία*, 31 Αυγούστου 1929, σ. 1. Στην αδυναμία του Αρχιεπισκόπου ως ηγέτη κάνει αναφορά και ο τότε κυβερνήτης Storrs, ο οποίος θεωρούσε τον τότε Αρχιεπίσκοπο ως «καλό άνθρωπο» που υποκύπτει στις πιέσεις των ακραίων κληρικών και λαϊκών. Βλ. Storrs, *Orientalisms*, ό.π., σ. 474.

¹⁹⁷ «Το υπόμνημα των Ελλήνων βουλευτών προς τον Υπουργό των Αποικιών», *Ελευθερία*, 11 και 14 Σεπτεμβρίου 1929, σ. 1 και 4 αντίστοιχα. Ο γράφει ότι οι Κύπριοι δεν μπορούσαν να καταλάβουν τη διαφορά των δηλώσεων των Βρετανών πολιτικών όταν ήταν στην αντιπολίτευση με τις πράξεις τους όταν ανέρχονταν στην κυβέρνηση. Βλ. Hill, *History of Cyprus*, ό.π., σ. 499.

¹⁹⁸ «Διαμαρτυρία προς την κεντρικήν κυβέρνησιν», *Ελευθερία*, 16 Νοεμβρίου 1929, σ. 2. «Συλλαλητήριο», *Ελευθερία*, 18 Δεκεμβρίου 1929, σ. 2.

καινούρια συσσωμάτωση. Η *Ελευθερία* ζητούσε με πρωτοσέλιδο άρθρο της τη δημιουργία ενός ολιγαρχικού «κόμματος αρχών και ιδεών» με επικεφαλής 30-40 προύχοντες.¹⁹⁹ Ο Αχ. Αιμιλιανίδης, μετέπειτα γραμματέας της Εθνικής Οργάνωσης, διαπίστωνε αυθορμητισμό και έλλειψη οργάνωσης στο εθνικό κίνημα το οποίο χαρακτηριζόταν, κυρίως, από αντιδραστικής μορφής ενέργειες και διαμαρτυρίες παρά από προληπτική και συστηματική προσπάθεια στην Κύπρο και στο εξωτερικό. Το κίνημα για την Ένωση, σημείωνε, εξαντλούσε την ενεργητικότητά του σε διακηρύξεις, αρθρογραφία στις εφημερίδες και επετειακές εκδηλώσεις. Θεωρούσε ότι απαιτείτο οργανωμένος και διμέτωπος αγώνας τόσο στο εξωτερικό όσο και στο εσωτερικό και ενιαία γραμμή των εφημερίδων ώστε να ξεφύγει η καινούρια Οργάνωση από τα μέχρι τότε «χάλια» και «ερασιτεχνισμούς». Η ηγεσία θα έπρεπε να βρίσκεται στα χέρια του Αρχιεπισκόπου και οργανωτικά να διαιρεθεί σε επαρχιακές και τοπικές οργανώσεις με πλήρη αυτονομία στον τομέα δράσης τους, οι οποίες να συντονίζονται, όμως, από τη Γενική Γραμματεία. Η τελευταία, θα αποτελούσε, σύμφωνα με τον Αιμιλιανίδη, τον πυρήνα γύρω από τον οποίο θα δραστηριοποιούνταν σύλλογοι και σωματεία και θα συντονίζονταν οι ελληνικές εφημερίδες. Η μόνη δράση στην οποία θα εμπλεκόταν ο λαός αφορούσε στη συλλογή των οικονομικών πόρων της Οργάνωσης.²⁰⁰

Υπό το πρίσμα αυτών των συζητήσεων, ο Αρχιεπίσκοπος συγκάλεσε νέα σύσκεψη με τη συμμετοχή Μητροπολιτών και εν ενεργεία και πρώην βουλευτών και δημάρχων (συνολική παρουσία 32 άτομα) στην οποία ανέπτυξε τον σκοπό της δημιουργίας καινούριας Πολιτικής Οργάνωσης με στόχο την Ένωση με την Ελλάδα. Στη σύσκεψη αυτή καταρτίστηκε επιτροπή από τους Μητροπολίτες Κιτίου και Κερύνειας, Γ. Χατζηπαύλου, Στ. Σταυρινάκη, Δ. Σεβέρη και Ν. Κλ. Λανίτη για σύνταξη καταστατικού. Ακολούθησαν δύο νέες συσκέψεις στις 24 και 25 Ιανουαρίου 1930, κατά τις οποίες εγκρίθηκε και το καταστατικό της νέας οργάνωσης που πήρε το όνομα Εθνική Οργάνωση Κύπρου.²⁰¹ Η οργάνωση ιδρύθηκε επίσημα στη Λευκωσία στις 30 Ιανουαρίου στη Λευκωσία.²⁰² Την ίδρυσή της χαιρέτισε και το Λαϊκό Κόμμα το οποίο

¹⁹⁹ «Επί της ανάγκης συμπήξεως υγιούς οργανώσεως», *Ελευθερία*, 6 Νοεμβρίου 1929, σ. 1.

²⁰⁰ Άρθρα Αχιλλέα Αιμιλιανίδη, «Η πολιτική οργάνωσις», *Ελευθερία*, 23, 27 και 30 Νοεμβρίου 1930, σ. 1.

²⁰¹ «Εθνική Οργάνωσις», *Νέα Λαϊκή*, 10 Ιανουαρίου 1930, σ. 3· «Η σύστασις πολιτικής οργανώσεως», *Ελευθερία*, 11 Ιανουαρίου 1930, σ. 2· «Η εθνοσυνέλευσις της αρχιεπισκοπής», *Ελευθερία*, 29 Ιανουαρίου 1930, σ. 2.

²⁰² Βασικές πρόνοιες του καταστατικού περιελάμβαναν: το άρθρο 2 όπου διατυπωνόταν ο σκοπός της Ένωσης με κάθε μέσο. Το άρθρο 3 προέβλεπε ότι μέλη δικαιούνταν να είναι όλοι οι ενήλικες Έλληνες Κύπριοι στην Κύπρο ή στο εξωτερικό. Το άρθρο 4 προνοούσε τα όργανα διοίκησης (τα ονομάζει αρχές) της οργάνωσης. Αυτά ήταν η Συνέλευση των Αντιπροσώπων, η Εκτελεστική Αρχή και οι έξι Επαρχιακές Επιτροπές. Η Συνέλευση (άρθρο 12) αποτελείτο από 37 μέλη ως ακολούθως: Αρχιεπίσκοπο, τους τρεις Μητροπολίτες, τον Ηγούμενο Κύκκου, ένα ηγούμενο εκλεγόμενο από τις μονές της Κύπρου, τους 12 βουλευτές, 3 μέλη που εκλέγονταν από κάθε επαρχία και ένας εκπρόσωπος των πολιτικών εφημερίδων που θα εκλέγετο από τους διευθυντές των εφημερίδων. Πρόεδρος της Συνέλευσης ορίστηκε ο Αρχιεπίσκοπος (άρθρο 14). Η Συνέλευση θα συνερχόταν μια φορά το

είχε συγκρουστεί πολλές φορές με την Εθναρχία και την προηγούμενη οργάνωση, ως «πολιτική αναδημιουργία».²⁰³

Η Εθνική Οργάνωση Κύπρου δημιουργήθηκε με σκοπό τη συγκέντρωση όλων των πολιτικών δυνάμεων του τόπου κάτω από ένα φορέα. Ο δεδηλωμένος στόχος δεν ήταν πλέον η αυτονομία-ένωση, αλλά μόνο η Ένωση. Η οργανωτική δομή συγκροτήθηκε αμέσως με την εκλογή των τριών αιρετών μελών ανά επαρχία (άρθρο 12) και την εκλογή του Κ. Παυλίδη, δημοσιογράφου στη *Φωνή της Κύπρου*, ως εκπροσώπου των πολιτικών εφημερίδων.²⁰⁴ Οι τρεις εκλεγέντες ανά επαρχία δεν ψηφίζονταν από το λαό, αλλά από τη Γενική Συνέλευση της Ιεράς Συνόδου και των βουλευτών. Εκλέγηκαν, επίσης, ο Μητροπολίτης Κερύνειας και ο Ν. Κλ. Λανίτης ως μέλη της Εκτελεστικής Αρχής, ο Ι. Οικονομίδης (διευθυντής της Τράπεζας Κύπρου) ταμίας και ο Αχ. Αιμιλιανίδης Γενικός Γραμματέας.²⁰⁵

Η Εθνική Οργάνωση είχε μερικές επιτυχίες, κυρίως, με τη δημιουργία πολλών Εθνικών Συνδέσμων Νεολαίας και με τη δημιουργία Γραφείου στο Λονδίνο και την εκεί μόνιμη εγκατάσταση του Ζήωνα Ρωσσίδη ως εκπροσώπου της.²⁰⁶ Μεταξύ Απριλίου και Ιουνίου σχηματίστηκαν οι Περιφερειακές Επιτροπές και τον Μάιο τα στελέχη της Οργάνωσης άρχισαν να επισκέπτονται τα χωριά και να προπαγανδίζουν την Ένωση. Σύμφωνα με τα στοιχεία της αστυνομίας, το 1930 έγιναν 555 πολιτικές ομιλίες, κατά τις οποίες κατηγορήθηκε η κυβέρνηση για την άθλια κατάσταση του αγροτικού πληθυσμού.²⁰⁷ Συγχρόνως, δημιουργήθηκαν επιτροπές της Οργάνωσης σε αριθμό κοινοτήτων.²⁰⁸ Επιτροπές της Εθνικής Οργάνωσης

χρόνο, κάθε Νοέμβριο (άρθρο 15). Στο άρθρο 20 καθοριζόταν ότι η Συνέλευση θα αποτελούσε την Ανώτατη Αρχή της Εθνικής Οργάνωσης, η οποία θα εξέλεγε την Εκτελεστική Αρχή. Στο άρθρο 21 σημειωνόταν ότι οι αποφάσεις της είναι δεσμευτικές για όλα της τα μέλη, εκτός τους βουλευτές οι οποίοι δικαιούνταν να διατηρήσουν ελευθερία κινήσεων. Εκτελεστική Αρχή (άρθρο 22): την αποτελούσαν ο Αρχιεπίσκοπος και δύο άτομα που εκλέγονταν από τη Συνέλευση με διετή θητεία. Επαρχιακές Επιτροπές (άρθρο 7): ως μέλη τους καθορίζονταν ο Μητροπολίτης της επαρχίας (πρόεδρος), οι Ηγούμενοι των Μοναστηριών, καθώς και αριθμός ατόμων όχι μικρότερος των επτά τους οποίους θα επέλεγε ο Μητροπολίτης ανά διετία. Ως πόροι της οργάνωσης καθορίζονταν οι εισφορές των μελών και οπαδών, τακτικές ετήσιες και έκτακτες συνδρομές ατόμων και σωματείων, τακτικές και ετήσιες συνεισφορές των Μητροπόλεων, Μονών και εκκλησιών (άρθρο 27). Το καταστατικό προνοούσε για έμμισθο γραμματέα (άρθρο 26).

²⁰³ *Νέα Λαϊκή*, 31 Ιανουαρίου 1930, σ. 2.

²⁰⁴ *Νέα Λαϊκή*, 14 και 28 Φεβρουαρίου 1930, σ. 2 και σ. 3 αντίστοιχα. *Ελευθερία*, 12 Φεβρουαρίου 1930, σ. 3.

²⁰⁵ *Νέα Λαϊκή*, 14 και 21 Μαρτίου 1930, σ. 3 και σ. 3 αντίστοιχα.

²⁰⁶ «Αποφάσεις Εκτελεστικής Αρχής Εθνικής Οργανώσεως» *Νέα Λαϊκή*, 14 Μαρτίου 1930, σ. 3. *Ελευθερία*, 12 Μαρτίου 1930, σ. 3.

²⁰⁷ Βλ. Ρίχτερ, *Ιστορία*, ό.π., σ. 415.

²⁰⁸ Βλ. ενδεικτικά: «Κοινοτικά επιτροπία Εθνικής Οργανώσεως», *Ελευθερία*, 19 Απριλίου 1930, σ. 2. «Επαρχιακή επιτροπή Μόρφου», *Ελευθερία*, 21 Μαΐου 1930, σ. 2.

συστάθηκαν με οδηγίες της Εκτελεστικής Επιτροπής και στην Αθήνα, στην Αλεξάνδρεια και στο Κάιρο.²⁰⁹

Η δράση της Οργάνωσης ήταν πολυσχιδής και πολύπλευρη: διοργάνωσε εράνους για το ταμείο της, απευθύνθηκε στην ελληνική κυβέρνηση για επιχορήγηση ατμοπλοϊκής σύνδεσης Κύπρου - Ελλάδας και στα Εμπορικά Επιμελητήρια Αθήνας και Πειραιά για ενίσχυση της οικονομικής συνεργασίας. Από την κυβέρνηση της Κύπρου ζητήθηκε συνταξιοδοτικό σχέδιο για τους δασκάλους, πιθανώς σε μια προσπάθεια να κερδίσει η Οργάνωση την εύνοιά τους αφού είχε πρόσφατα ψηφιστεί νομοθεσία για αύξηση της μισθοδοσίας τους. Παράλληλα, προσπάθησαν να προσκαλέσουν στην Κύπρο Άγγλους φιλέλληνες βουλευτές.²¹⁰

Μέσω της οργάνωσης, η Εθναρχία τέθηκε για ακόμη μια φορά επικεφαλής του αγώνα. Πολλά στελέχη της οργάνωσης (Σάββας Λοϊζίδης, Αχιλλέας Αιμιλιανίδης) πήγαιναν στα χωριά δίνοντας διαλέξεις, οργάνωναν τοπικές επιτροπές και ιδιαίτερα τη νεολαία σε μια παράλληλη οργάνωση (δημιουργήθηκαν περίπου 40 λέσχες νεολαίας).²¹¹ Τον Απρίλιο του 1931 πραγματοποιήθηκε, μάλιστα, το πρώτο Παγκύπριο Συνέδριο των Οργανώσεων Νεολαίας.²¹² Αν συγκρίνουμε τη δομή της Εθνικής Οργάνωσης με εκείνη της Πολιτικής Οργάνωσης του 1921, συμπεραίνουμε ότι η πρώτη ήταν λιγότερο δημοκρατική. Κανένα μέλος της συνέλευσης δεν ήταν εκλεγμένο από το λαό, ενώ ο ανώτερος κλήρος και μια μικρή ομάδα της πολιτικής άρχουσας τάξης είχαν την τελευταία λέξη. Η έλλειψη δημοκρατικής νομιμοποίησης αποδυνάμωνε το κύρος της Οργάνωσης έναντι του πληθυσμού, και μάλιστα ακόμα περισσότερο, λόγω της έλλειψης επιρροής στους εκπροσώπους στο Νομοθετικό Συμβούλιο, στους οποίους αφηνόταν ελευθερία δράσης (άρθρο 21). Η έλλειψη δημοκρατικής νομιμοποίησης της οργάνωσης δημιουργούσε προβλήματα στην προσπάθειά της για διεθνοποίηση του κυπριακού ζητήματος. Ο εκπρόσωπος της Οργάνωσης στο Λονδίνο, σε ενημέρωση που έκανε στα Σώματα για συνάντηση που είχε με Εργατικούς βουλευτές, σημείωσε ότι τον επέκριναν για το γεγονός ότι τα διοικητικά σώματα της Οργάνωσης δεν

²⁰⁹ «Η δράσις της Εκτελεστικής Αρχής Εθνικής Οργανώσεως», *Νέα Λαϊκή*, 16 Μαΐου 1930, σ. 1.

²¹⁰ «Αποφάσεις Εκτελεστικής Αρχής Εθνικής Οργανώσεως» *Νέα Λαϊκή*, 14 Μαρτίου 1930, σ. 3· «Η δράσις της Εκτελεστικής Αρχής Εθνικής Οργανώσεως», *Νέα Λαϊκή*, 16 Μαΐου 1930, σ. 1.

²¹¹ «Εθνικαί ομιλίαι εκ της Εθνικής Οργανώσεως Κύπρου», *Νέα Λαϊκή*, 23 Μαΐου 1930, σ. 3· «Εθνικαί νεολαίαι», *Ελευθερία*, 14 Ιουνίου 1930, σ. 2. Στα χωριά Μανδριά και Αιγιαλούσα: *Ελευθερία*, 6 Σεπτεμβρίου 1930, σ. 2. Στα χωριά Καλοπαναγιώτη και Πολεμίδα: «Κυπριακαί Εθνικαί Νεολαίαι», *Ελευθερία*, 4 και 11 Οκτωβρίου 1930, σ. 2. Στα χωριά Τρίκωμο, Λακατάμεια, Στρόβολο, Κατωκοπιά, Γαληνή και Κόρνο: «Εθνικαί ομιλίαι», *Ελευθερία*, 31 Ιανουαρίου 1931, σ. 2· «Εθνικαί Νεολαίαι», *Ελευθερία*, 21 Μαρτίου 1931, σ. 2. Στα χωριά Επισκοπή, Έγκωμη και Εργάτες.

²¹² «Το πρώτον συνέδριον των εθνικών νεολαιών», *Ελευθερία*, 18 Απριλίου 1931, σ. 3.

εκλέγονταν από το λαό, ότι η πλειοψηφία των μελών ήταν τοκογλύφοι και ότι δεν μεριμνούσαν για την εργατική τάξη.²¹³

9.7.1 Εσωτερικός συσχετισμός δυνάμεων και τάσεις. Ούτε η Εθνική Οργάνωση, όμως, είχε ενιαία γραμμή. Λίγες μόνο εβδομάδες μετά τη σύστασή της διαπιστωνόταν ήδη η απουσία «ενιαίας εθνικής πολιτικής των Κυπρίων».²¹⁴ Η *Νέα Λαϊκή* χαρακτήριζε την κατάσταση στην Κύπρο ως «χαώδη», απόρροια της αυταρχικής διοίκησης της «ξενοκρατίας» και της ατομικιστικής μικροπολιτικής συμπεριφοράς των πολιτευόμενων.²¹⁵ Ο Μητροπολίτης Κιτίου Νικόδημος και ο Ν. Κλ. Λανίτης ήταν, όπως και πριν, υπέρ της Ένωσης. Δεν ήταν, όμως, διατεθειμένοι να αρνηθούν χάριν του απώτερου σκοπού, μια πιθανή διεύρυνση των πολιτικών δικαιωμάτων μέσω της συνεργασίας με τους Βρετανούς. Ο Μητροπολίτης Κερύνειας Μακάριος και η ομάδα του, αντίθετα, αναγνώριζαν μόνο ένα σκοπό, την Ένωση. Διαφωνίες προέκυπταν μεταξύ των μελών της Οργάνωσης για προσωπικής φύσης ζητήματα όπως ήταν οι διάφοροι διορισμοί (π.χ. Εκπαιδευτικό Συμβούλιο), καθώς και για το άρθρο 21 του καταστατικού που επέτρεπε στους βουλευτές ελευθερία αποφάσεων και τους οποίους μερίδα του Τύπου συνέχισε να καλεί σε παραίτηση.²¹⁶

Η Οργάνωση δεχόταν επικρίσεις εκ των έσω από τα μαχητικότερα στελέχη που ήθελαν περαιτέρω ριζοσπαστικοποίηση της δράσης της. Ένας από αυτούς ήταν ο Σάββας Λοιζίδης, ο οποίος σε μακροσκελές άρθρο του στον τύπο, χαρακτήριζε την πολιτική της αποχής ως αναποτελεσματική, επειδή περιοριζόταν μόνο σε πατριωτικούς λόγους και ανέλυε τις τρεις τάσεις που υπήρχαν κατά την άποψη του στην Κύπρο: οι ριζοσπάστες εθνικιστές, οι εθνικιστές και οι μεταρρυθμιστές.²¹⁷

Οι ριζοσπάστες εθνικιστές ήταν αντίθετοι σε κάθε συνεργασία με τη Βρετανική κυβέρνηση είτε στο Νομοθετικό Συμβούλιο, είτε στο Εκτελεστικό, καθώς και σε κάθε κοινωνική και οικονομική επικοινωνία με τους Άγγλους. Τη δεύτερη τάση εκπροσωπούσαν οι εθνικιστές, οι οποίοι δεν ήταν αντίθετοι στη συνεργασία και των οποίων η αντίδραση εξαντλείτο στα υπομνήματα, στις διαμαρτυρίες και στους πατριωτικούς λόγους. Αυτή η τάση ήταν και η πλειοψηφούσα. Η τρίτη τάση εκφραζόταν από τους μεταρρυθμιστές που επιδίωκαν

²¹³ «Ο κος Ζήνων Ρωσσίδης», *Νέα Λαϊκή*, 15 Αυγούστου 1930, σ. 2.

²¹⁴ «Ανάγκη υγιούς κυπριακής πολιτικής», *Ελευθερία*, 12 Φεβρουαρίου 1930, σ. 2.

²¹⁵ «Δια το Διοικητικόν Συμβούλιον της Εθνικής Οργανώσεως», *Νέα Λαϊκή*, 7 Μαρτίου 1930, σ. 1.

²¹⁶ «Ρεζιλεύονται και μας ρεζιλεύουν», *Ελευθερία*, 15 Μαρτίου 1930, σ. 1· «Τα ασυγχώρητα λάθη μας», *Ελευθερία*, 19 Μαρτίου 1930, σ. 1· «Ας σώσουν την τιμή των την τελευταίαν στιγμήν», *Ελευθερία*, 12 Απριλίου 1930, σ. 1.

²¹⁷ Βλ. τρία άρθρα του Λοιζίδη με τον ίδιο τίτλο, «Πολιτικώς είμεθα νήπια», *Ελευθερία*, 26 Νοεμβρίου 1930, σ. 1, 29 Νοεμβρίου 1930, σ. 1 και 6 Δεκεμβρίου 1930, σ. 1.

συνεργασία με την κυβέρνηση για απόκτηση πολιτικών ελευθεριών, αυτονομία και τέλος Ένωση. Ο Λοιζίδης, εντόπιζε, δηλαδή, ανομοιομορφία στους κόλπους της οργάνωσης ως συνέπεια διαφορετικών συμφερόντων και στόχων των συνιστώσων του εθνικού κινήματος και κατήγγειλλε την αναποφασιστικότητα της Οργάνωσης και τη συστηματική αποφυγή από τους βουλευτές μέλη της ριζοσπαστικών μέτρων επίτευξης της Ένωσης. Προέβλεπε, μάλιστα, ότι μόνο δύο πολιτικοί σχηματισμοί θα μπορούσαν να λειτουργήσουν, το Ριζοσπαστικό Εθνικό Κόμμα (στο οποίο κατέτασσε τον εαυτό του) και το Μεταρρυθμιστικό, που θα συγκέντρωνε τους «*συμφεροντολόγους χλιαρούς εθνικιστές*», οι οποίοι αποτελούσαν κατά τη γνώμη του, την πλειοψηφία των τότε εν ενεργεία πολιτικών.

Ο Λοιζίδης απέδιδε μεγάλη σημασία στην οργανωτική διάσταση του οποιουδήποτε αγώνα και υπεδείκνυε χαρακτηριστικά, ότι, «*είναι γνωστό ότι το άλφα κάθε αγώνος εθνικού ή πολιτικού, κοινωνικού ή θρησκευτικού, αποτελεί η Οργάνωσις*». Δεδομένου ότι στην Κύπρο υπήρχαν διαφορετικά πολιτικά ρεύματα επιβαλλόταν αυτά να οργανωθούν σε αυτόνομα κόμματα, διότι μόνο έτσι θα προωθείτο καλύτερα η Ένωση. Οι πολιτικοί, όμως, τους οποίους χαρακτήριζε ως δειλούς, δε θα συγκροτούσαν ξεχωριστά κόμματα, φοβούμενοι τη διάσπαση του λαού. «*Οι τάσεις αυτές υφίστανται και δεν θα έπρεπε να φοβούμαστε την έκφραση τους προς δήθεν διατήρηση του ενιαίου μετώπου*». Ο Λοιζίδης έθετε ουσιαστικά το ζήτημα της ανομοιογένειας του εθνικού κινήματος. Ζητούσε, επίσης, τη δημιουργία ενός συμπαγούς κόμματος που θα μαχόταν εναντίον των Βρετανών αλλά και εναντίον των εσωτερικών εχθρών του ενωτικού αγώνα. Η πρόταση της δημιουργίας κομμάτων με πρόγραμμα, ήταν σχεδόν επαναστατική, υποστηρίζει ο Ρίχτερ, διότι θα είχε μεταβάλει θεμελιωδώς τον πελατειακό χαρακτήρα των κυπριακών κομμάτων. Όμως, όσο σωστή και αν ήταν η συγκεκριμένη πρόταση, ήταν ανέφικτη σε εκείνη τη χρονική στιγμή, εξαιτίας της δομής της κυπριακής κοινωνίας. Απηχούσε την απογοήτευση ενός τμήματος της ανώτερης τάξης του νησιού και τη δυσπιστία ενάντια στην τότε ηγετική ομάδα.²¹⁸

Άλλες πολιτικές τάσεις, όπως η κομμουνιστική, η εργατική και η αγροτική, δεν εξέφραζαν εθνικές τάσεις (κατευθύνσεις), αλλά καθαρά κοινωνικές, σύμφωνα με το στέλεχος της Εθνικής Οργάνωσης. Οι κοινωνικοί αγώνες, όμως, θα ήταν επιζήμιοι σε εκείνη τη φάση, σύμφωνα με την άποψη αυτή, διότι θα έβλαπταν τον εθνικό αγώνα (δηλαδή τον ενωτικό), αφού θα διαχώριζαν το λαό σε πλούσιους και φτωχούς και θα εμπόδιζαν το σχηματισμό ισχυρών εθνικών πολιτικών οργανώσεων. Τα κοινωνικά ζητήματα του λαού θα επιλύονταν

---

²¹⁸ Βλ. Ρίχτερ, *Ιστορία*, ό.π., σ. 424.

αυτομάτως την επομένη της απελευθέρωσης του.²¹⁹ Σε αυτή την άποψη παρατηρούμε στοιχεία μιας αντίληψης που παρέπεμπε τα υπαρκτά κοινωνικά προβλήματα του λαού στο απώτερο μέλλον, όταν θα επιτυγχάνετο η Ένωση με την Ελλάδα. Αυτή ήταν η προσέγγιση που συμερίζονταν οι περισσότεροι ενωτικοί πολιτικοί. Παράλληλα, παρόλο που οι ίδιοι οι εθνικιστές αναγνώριζαν τις τάσεις εντός της δικής τους παράταξης καθώς και της ανάγκης για ξεχωριστή τους εκπροσώπηση με την μορφή κομματικών σχηματισμών, το ίδιο δικαίωμα δεν αναγνωριζόταν στην κυπριακή Αριστερά, με το πρόσχημα της ανάγκης διεξαγωγής του «εθνικού αγώνα».

Σε αντίθεση με το Λοϊζίδη, ο Αιμιλιανίδης, γραμματέας της Εθνικής Οργάνωσης, σε δύο απαντητικά άρθρα του στον Τύπο εντόπιζε πολύ καλά αποτελέσματα στη δράση της Εθνικής Οργάνωσης στον πρώτο χρόνο λειτουργίας της, αφού έγιναν πάνω από 150 διαλέξεις και οργανώθηκαν 50 κυπριακές εθνικές νεολαίες.²²⁰ Πολλές από τις θέσεις του Λοϊζίδη, όμως, σύντομα υιοθετήθηκαν και από άλλους αρθρογράφους και εφημερίδες, δημιουργώντας ένα σοβαρό χάσμα στους εθνικιστικούς κύκλους.²²¹ Άρχισαν, έτσι, οι εθνικιστές να διαιρούνται και πάλι σε αδιάλλακτους και διαλλακτικούς. Αιτίες της διαμάχης ήταν οι προσωπικές αντιζηλίες και διαφορές αλλά και οι διαφορετικές αντιλήψεις και εκτιμήσεις για την τακτική προώθησης του ενωτικού αιτήματος εντός της Κύπρου και του ρόλου της Ελλάδας.²²²

Εν μέσω αυτής της διαμάχης, διεξήχθησαν και οι εκλογές για το Νομοθετικό Συμβούλιο στις 15 Οκτωβρίου 1930. Το αποτέλεσμα των εκλογών άλλαξε το μέχρι τότε πολιτικό τοπίο.²²³ Στις εκλογές αυτές η δραστηριότητα της Εθνικής Οργάνωσης βρήκε απήχηση και στα αποτελέσματα, αφού όλοι σχεδόν οι επιτυγχόντες ήταν εθνικιστές. Στην εκλογική περιφέρεια της Πάφου επικράτησε με τη βοήθεια των κομμουνιστών ο δικηγόρος Χριστόδουλος Γαλατόπουλος, ο οποίος συνδύαζε τα μετριοπαθώς αριστερά, κοινωνικά συνθήματα με το αίτημα της Ένωσης. Αν εξαιρέσει κανείς την εκλογή του Γαλατόπουλου, η ψηφοφορία δεν επέφερε ορατές μετατοπίσεις στους κόλπους της ιθύνουσας πολιτικής τάξης με την έννοια μιας αξιόλογης στροφής προς τα κοινωνικά ζητήματα. Στους αστικούς κύκλους της Κύπρου έγινε

²¹⁹ Βλ. *Ελευθερία*, όπως σημείωση 217.

²²⁰ Βλ. δύο άρθρα του Αχιλλέα Αιμιλιανίδη με τίτλο «Η εθνική οργάνωση και το έργον της», στην *Ελευθερία*, 7 και 10 Ιανουαρίου 1931, σ. 1.

²²¹ «Η οργάνωσις», *Ελευθερία*, 2 Μαΐου 1931, α. 1. «Ανοργάνωτου», *Ελευθερία*, 30 Μαΐου 1931, σ. 1.

²²² Βλ. Γεωργαλλίδης, «Χαρακτήρας», ό.π., σ. 92.

²²³ Βλ. Ρίχτερ, *Ιστορία*, ό.π., σσ. 417, 430.

κατανοητή η σημασία του αγροτικού προβλήματος για τον εκλογικό αγώνα αρκετά αργοπορημένα.²²⁴

9.7.2 Ριζοσπαστικοποίηση και εμφάνιση της ακραίας Δεξιάς στο πολιτικό τοπίο. Καθόλη τη δεκαετία του 1920, η μετριοπάθεια της παραδοσιακής ηγεσίας των Ελληνοκυπρίων τροφοδότησε την έναρξη μιας φθοροποιού κριτικής του πολιτικού στερεώματος από τα δεξιά, η οποία είχε ως βάση τη μικρή και οικονομικά καθυστερημένη επαρχία της Κερύνειας και με ηγέτες τον Μητροπολίτη Μακάριο Μυριανθέως, τον γραμματέα της μητρόπολης Πολύκαρπο Ιωαννίδη και τον δικηγόρο Σάββα Λοϊζίδη.²²⁵ Η κερυνειώτικη Δεξιά υποστήριζε ότι ο αγώνας για την Ένωση όπως διεξάγετο από την παραδοσιακή ηγεσία των Ελληνοκυπρίων, μέσα στα πλαίσια των νόμων και των θεσμών, με υπομνήματα και πρεσβείες, δεν είχε πιθανότητες επιτυχίας. Ο πραγματικός αγώνας, υποστήριζαν, προϋπέθετε την ανυπακοή προς τους νόμους, το μπούκοτάζ των βρετανικών προϊόντων, την άρνηση καταβολής φόρων και πρωτίστως την αποχώρηση των βουλευτών από το Νομοθετικό Συμβούλιο, η συμμετοχή στο οποίο προσέδιδε στο αποικιακό καθεστώς την επίφαση της αποδοχής του από τους Ελληνοκύπριους. Ο Λοϊζίδης, ήδη από το 1927 είχε αναφερθεί στην αποτυχία της ακολουθούμενης μέχρι τότε τακτικής των Ελληνοκυπρίων.²²⁶

Η κατάσταση στο εσωτερικό της Εθνικής Οργάνωσης ήταν πολύ άσχημη. Το άρθρο 21 του καταστατικού που επέτρεπε στους βουλευτές να τηρούν δική τους γραμμή, ήταν ένα σοβαρό ζήτημα που προκαλούσε τριβές. Σε σύσκεψη της Εθνικής Οργάνωσης στην Αρχιεπισκοπή στις 2 Μαΐου 1931, στην οποία παρευρέθηκαν μόνο 19 από τα 35 τακτικά μέλη, το πρώτο θέμα στην ημερήσια διάταξη αφορούσε στις σχέσεις της Οργάνωσης με τα μέλη του Νομοθετικού Συμβουλίου. Οι αποφάσεις της Εθνικής Οργάνωσης δεν ήταν δεσμευτικές για τους τελευταίους, και η επιδίωξη ήταν να αλλάξει αυτή η πρόνοια. Δεδομένου, όμως, ότι για την τροποποίηση του καταστατικού ήταν υποχρεωτική η παρουσία των τριών τετάρτων των μελών, το ζήτημα αναβλήθηκε.²²⁷ Ο Λοϊζίδης, μετά από έντονη συζήτηση, δήλωσε ότι παραιτείται επειδή η Οργάνωση δεν μπορούσε να ακολουθήσει ριζοσπαστική εθνική πολιτική.²²⁸

²²⁴ Βλ. Τζερμιάς, *Ιστορία*, ό.π., σσ. 100-101.

²²⁵ Βλ. Κατσιαούνης, *Διασκεπτική*, ό.π., σ. 34.

²²⁶ Βλ. Λοϊζίδης, *Άτυχη Κύπρος*, ό.π., σ. 22.

²²⁷ «Η συνέλευσις της Εθνικής Οργανώσεως», *Ελευθερία*, 6 Μαΐου 1931, σ. 2.

²²⁸ «Η συνέλευσις της Εθνικής Οργανώσεως: παραιτήσεις μελών», *Ελευθερία*, 6 Μαΐου 1931, σ. 2. Βλ. επίσης Λοϊζίδης, *Άτυχη Κύπρος*, ό.π., σ. 25.

Σε νέα σύσκεψη υπό τον Αρχιεπίσκοπο τον Οκτώβριο, δημιουργήθηκαν και πάλι αντεγκλήσεις των βουλευτών με άλλα μέλη που απαιτούσαν την παραίτηση τους, προεξάρχοντας του Μητροπολίτη Κυρηνείας, ο οποίος αποχώρησε από τη σύσκεψη και την Οργάνωση λόγω των αντεγκλήσεων αυτών.²²⁹ Εν τω μεταξύ, η Εθνική Οργάνωση φυλλορροούσε αφού πολλά μέλη παραιτούνταν μαζικά και ανάμεσα σε αυτούς ο Αχιλλέας Αιμιλιανίδης.²³⁰ Η ετερογένεια των πολιτικών αντιλήψεων των μελών της Οργάνωσης, ουσιαστικά, την εμπόδιζε να ακολουθήσει ριζοσπαστικότερη ή τουλάχιστον ομοιόμορφη πορεία.

9.8 Εθνική Ριζοσπαστική Οργάνωση Κύπρου (ΕΡΕΚ) (1931)

Δεδομένης της πολιτικής κατάστασης, η Εθνική Οργάνωση είχε περιπέσει σε ανυποληψία και οι κύκλοι των ριζοσπαστών είχαν αρχίσει να αναζητούν και άλλες λύσεις. Τις εντόπισαν σε μια ιδέα από την εποχή του αγώνα των Επτανήσιων Ριζοσπαστών. Σύμφωνα με το πρότυπο αυτό, ίδρυσαν μια παρόμοια μυστική οργάνωση.²³¹ Οργανωμένη σε παγκύπρια κλίμακα, η τάση αυτή των αδιάλλακτων ριζοσπαστών, εμφανίστηκε τον Οκτώβρη του 1931 (προϋπήρχε όμως σε μυστική μορφή από το 1929), με το όνομα Εθνική Ριζοσπαστική Ένωση Κύπρου (ΕΡΕΚ), η οποία διακήρυξε ότι η ηγεσία του εθνικού κινήματος, και κατά προέκταση και η ηγεσία της ελληνοκυπριακής κοινότητας, θα έπρεπε να αναληφθεί από τους ριζοσπάστες ηγέτες, δηλαδή από τους ίδιους.

Η ΕΡΕΚ είχε ως στόχο να δράσει ακόμα και ενόπλιως κατά των Βρετανών για να φέρει την Ένωση. Στον όρκο της Οργάνωσης δηλώνετο ότι τα μέλη της θα αγωνίζονταν με όλες τους τις δυνάμεις, ακόμα και με θυσία της ζωής τους για την Ένωση. Βάση αυτής της οργάνωσης ήταν η Μητρόπολη Κερύνειας.²³² Ιδρυτής της ΕΡΕΚ ήταν, κατά το Σάββα Λοιζίδη, ο δάσκαλος Γεώργιος Καραγιάννης διευθυντής του δημοτικού σχολείου Κερύνειας και από τα πρώτα της μέλη, οι Θεόκλητος Σοφοκλέους καθηγητής του σχολείου, Δωρόθεος Καρολίδης δικηγόρος, Σάββας Λοιζίδης, ο Μητροπολίτης Κερύνειας και ο Πολύκαρπος Ιωαννίδης. Η Οργάνωση αυτή διακλαδώθηκε γρήγορα. Όπως γράφει ο ίδιος ο Λοιζίδης, σε βιβλίο του για τα παρασκήνια της Οργάνωσης, το όνομα το επέλεξε ο ίδιος. Της δημόσιας εμφάνισής της, προηγήθηκε, όπως γράφει, διετής μυστική δράση επαναστατικού χαρακτήρα κατά την οποία

²²⁹ «Αι συσκέψεις μελών Νομοθετικού και Οργανώσεως», *Ελευθερία*, 7 Οκτωβρίου 1931, σ. 2.

²³⁰ Βλ. Παπαδημήτρης, *Εγκυκλοπαίδεια*, Τόμος Ε, ό.π., σ. 467.

²³¹ Βλ. Λοιζίδης, *Άτυχη Κύπρος*, ό.π., σ. 25.

²³² Βλ. Λοιζίδης, *Άτυχη Κύπρος*, ό.π., σ. 26.

γινόταν μύηση αγωνιστών και ότι γίνονταν όλες οι προεργασίες για να εμφανιστεί η οργάνωση τον Οκτώβρη του 1931.²³³ Ρόλο στην ίδρυσή της φαίνεται να διαδραμάτισε και ο τότε πρόξενος της Ελλάδας στην Κύπρο Αλέξης Κύρου τον οποίο οι εμπνευστές της μυστικής οργάνωσης επισκέφθηκαν για να ακούσουν τις απόψεις του.²³⁴

Ο Σάββας Λοιζίδης έθεσε ενώπιον σύσκεψης της ΕΡΕΚ στις 18 Οκτωβρίου 1931, τις αρχές της οργάνωσης: με φανατισμό υποστήριξη της Ένωσης, απόκρουση κάθε συνεργασίας με την αποικιακή κυβέρνηση, εξίσωση των συνεργατών των Άγγλων με εχθρούς της πατρίδας, υποστήριξη στα κυπριακά προϊόντα, αλληλοενίσχυση των μελών της Οργάνωσης και επίμονη εργασία για εξάπλωση της. Εξήγγειλε, επίσης, και έκδοση εφημερίδας της ΕΡΕΚ, του *Αδιάλλαχτου*, που θα κυκλοφορούσε το Σάββατο 24 Οκτωβρίου με διευθυντή τον Ευαγόρα Παπανικολάου, και η οποία, όμως, δεν πρόλαβε να εκδοθεί λόγω των Οκτωβριανών.²³⁵ Την προκήρυξη της ΕΡΕΚ που δόθηκε στη δημοσιότητα στις 18 Οκτωβρίου 1931, υπέγραφαν 21 άτομα.²³⁶

Ενώ στην αρχή η οργάνωση αυτή δεν ήταν παρά μία μικρή περιθωριακή ομάδα, σύντομα η κατάσταση διαφοροποιήθηκε. Ο Λοιζίδης αφοσιώθηκε στη συγκρότηση της οργάνωσης και κατάφερε μέσα σε λίγους μήνες να στρατολογήσει 700 νέα μέλη. Κατά το πρότυπο των μασόνων, υπήρχαν διάφοροι βαθμοί και τα μέλη αναγνωρίζονταν μέσω μυστικών σημείων. Σύμφωνα με τις αρχές των μασόνων, αποκλείσθηκε η χρήση βίας, εντούτοις τα ηγετικά μέλη προμηθεύτηκαν μερικά όπλα από την Αίγυπτο, προς εκφοβισμό πολιτικών με αντίθετη άποψη.²³⁷ Τα απλά μέλη θεωρούνταν στρατιώτες, οι οποίοι μετά την ορκωμοσία έπρεπε να εκτελούν τις διαταγές της (μυστικής) ηγεσίας. Παραμένει άγνωστος ο τρόπος εκλογής των ενδιάμεσων στελεχών. Υπήρχαν, πάντως, υπο-οργανώσεις σε αρκετές πόλεις και χωριά. Κατά την εποχή της εξέγερσης των Οκτωβριανών, η ΕΡΕΚ αριθμούσε σύμφωνα με τον Ρίχτερ, 1200 μέλη, το δε μυστικό

²³³ Βλ. Λοιζίδης, *Άτυχη Κύπρος*, ό.π., σσ. 25-26.

²³⁴ Βλ. Λοιζίδης, *Άτυχη Κύπρος*, ό.π., σ. 29.

²³⁵ Βλ. Λοιζίδης, *Άτυχη Κύπρος*, ό.π., σσ. 29-31.

²³⁶ «Η Ριζοσπαστική Ένωση», *Ελευθερία*, 21 Οκτωβρίου 1931, σ. 2. Την προκήρυξη υπέγραφαν οι: Ανδρέας Γαβριηλίδης δικηγόρος Βαρώσι, Αντώνης Χ' Οικονόμου δημοσιογράφος Λάρνακα, Αντώνης Γεωργιάδης γιατρός Γιαλούσα, Γεώργιος Φασουλιάτης δημοσιογράφος Λεμεσός, Ευαγόρας Παπανικολάου δικηγόρος Λευκωσία, Θεόκλητος Σοφοκλέους γυμνασιάρχης Κερύνεια, Θεοφάνης Τσαγγαρίδης έμπορος Λευκωσία, Ιωάννης Πηγασιού γιατρός Λευκωσία, Κ. Ζαχαριάδης παιδονόμος Λευκωσία, Κώστα Πικής έμπορος Λευκωσία, Λεύκιος Ζήνων δικηγόρος Λεμεσός, Ξενοφών Κουμπαρίδης καθηγητής Ευρύχου, Πέτρος Αδαμίδης έμπορος Βαρώσι, Πίπης Κωνσταντινίδης οδοντίατρος Λευκωσία, Πολύκαρπος Ιωαννίδης γραμματέας Μητρόπολης Κερύνειας, Σάββας Λοιζίδης δικηγόρος Κερύνεια, Στέλιος Κλυτίδης δικηγόρος Λευκωσία, Χρίστος Τραχωνίτης παντοπώλης Λευκωσία, Φώτης Γεωργιάδης δικηγόρος Πάφος, Αλέξανδρος Δημητρίου έμπορος Βαρώσι.

²³⁷ Βλ. Choisi, «Greek Cypriot Elite», ό.π., σ. 42.

τμήμα 700, διάσπαρτα σε ολόκληρο το νησί.²³⁸ Ο Ευαγόρας Παπανικολάου ήταν ο υπεύθυνος της πολιτικής δραστηριότητας, ο Θεόκλητος Σοφοκλέους διοικητικός υπεύθυνος της οργάνωσης, ο Σάββας Λοϊζίδης νομικός σύμβουλος, ο Γιώργος Καραγιάννης ταμίας και ο Δωρόθεος Καρολίδης υπεύθυνος του στρατιωτικού τομέα. Τα στοιχεία αυτά φαίνεται να δικαιολογούν την άποψη ότι η ΕΡΕΚ αποτελείτο από δύο τμήματα: το φανερό, ως πολιτικό κόμμα με τον τίτλο ΕΡΕΚ, και το μυστικό που απέβλεπε σε συνωμοτική δράση.

Με την ίδρυση της ΕΡΕΚ εισήλθε στο δεξιό φάσμα της κυπριακής πολιτικής σκηνής ένα νέο στοιχείο, η οργανωμένη πολιτική έκφραση της ριζοσπαστικής πολιτικής, την οποία έως τότε εκπροσωπούσαν μεμονωμένα άτομα.

9.9 Οκτωβριανά. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο των εσωτερικών αντιθέσεων των ιθυνόντων κύκλων της ελληνοκυπριακής πολιτικής ηγεσίας, χωρίς να παραγνωρίζεται βέβαια και το καταπιεστικό στοιχείο της αποικιακής εξουσίας και της ανέχειας του πληθυσμού, είναι ευκολότερο να κατανοήσουμε την εξέγερση του Οκτώβρη του 1931. Η ηγεσία των Ελληνοκυπρίων είχε υποστεί χειρότερες ταπεινώσεις στις αρχές της δεκαετίας του 1920, χωρίς τα πράγματα να οδηγηθούν σε εξέγερση.²³⁹ Αυτό που διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο στην πρόκληση της εξέγερσης ήταν οι εσωτερικές πολιτικές αντιθέσεις στους κόλπους της ελληνικής κοινότητας, και πιο συγκεκριμένα, η καταλυτική επίδραση της νέας ακραίας ριζοσπαστικής πολιτικής κατάστασης μέσω της ΕΡΕΚ, την οποία οι παραδοσιακοί εθνικιστές υποχρεώθηκαν να αντιμετωπίσουν. Ήταν, επομένως, κατανοητή η πίεση η οποία ασκείτο στους μετριοπαθείς πολιτικούς σε συνθήκες λαϊκής δυσφορίας, για να διατηρήσουν την πρωτοκαθεδρία στην πολιτική ζωή του τόπου, αντιτασσόμενοι στους Βρετανούς κατά τρόπο δυναμικό, που δεν συμβάδιζε με την μέχρι τότε πρακτική τους. Η διαμάχη αφορούσε για μια ακόμη φορά, όχι μόνο στη διαμόρφωση της αποτελεσματικής αντιπολίτευσης ενάντια στους Βρετανούς αλλά και στον έλεγχο της κυπριακής πολιτικής ζωής.

Η πίεση του λαού εναντίον των βουλευτών για να παραιτηθούν έπαιρνε διαστάσεις με άρθρα στις εφημερίδες, ανακοινώσεις σωματείων και οργανώσεων και προσωπικά υπομνήματα σε αυτούς. Η ένταση έφτασε σε τέτοιο σημείο, ώστε να συγκληθεί συλλαλητήριο στη Λάρνακα στις 18 Οκτωβρίου το οποίο θα καταδίκασε την άρνηση του Μητροπολίτη Κιτίου Νικόδημου να παραιτηθεί από το Νομοθετικό. Αυτό τον οδήγησε να ανακοινώσει την απόφαση της

²³⁸ Βλ. Ρίχτερ, *Ιστορία*, ό.π., σσ. 425-426.

²³⁹ Βλ. Κατσιαούνης, «Αντιθέσεις», ό.π., σ. 32.

παραίτησής του στη σύσκεψη της 17^{ης} Οκτωβρίου.²⁴⁰ Στη σύσκεψη αυτή είχε αποφασιστεί επίσης, μετά από ψηφοφορία, η διάλυση της Εθνικής Οργάνωσης και η αναδιοργάνωσή της σε λαϊκότερη βάση. Ο Μητροπολίτης Κιτίου, παρόλο που ήταν εναντίον της παραίτησης, φαίνεται να συνυπολόγισε δύο δεδομένα τα οποία τον ανάγκασαν να υιοθετήσει ριζοσπαστικότερη γραμμή και μάλιστα χωρίς να περιμένει συλλογική απόφαση των υπόλοιπων βουλευτών. Τα δύο αυτά δεδομένα ήταν η λαϊκή πίεση από τη μια και η προσδοκία του για κατάληψη του Αρχιεπισκοπικού Θρόνου από την άλλη, αφού ο Κύριλλος ήταν σε βαθιά γεράματα και αν επέμενε σε παραμονή στο βουλευτικό αξίωμα, θα έχανε έδαφος έναντι του Μητροπολίτη Κυρηνείας.²⁴¹ Επιπλέον, έχοντας πληροφορηθεί ότι την επομένη (δηλαδή στις 19 Οκτωβρίου) επρόκειτο να εμφανιστεί δημόσια η ΕΡΕΚ, εξέδωσε τη γνωστή διακήρυξη παραιτούμενος από το Νομοθετικό Συμβούλιο και καλώντας το λαό σε ανυπακοή κατά των Βρετανών.

Το ξέσπασμα της εξέγερσης βρήκε το σύνολο της πολιτικής ηγεσίας απροετοίμαστο. Η παράλυση της Εθνικής Οργάνωσης και το γεγονός ότι οι Εθνικές Ριζοσπαστικές Ομάδες που δημιουργούνταν από την ΕΡΕΚ στα χωριά δεν είχαν προχωρήσει αρκετά για να διαδραματίσουν ρόλο στα γεγονότα, οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η εξέγερση δεν ήταν προγραμματισμένη.²⁴² Ο Storrs στην αναφορά του σημειώνει ότι από τα 598 ελληνοκυπριακά ή μεικτά χωριά, τα 389 δεν πήραν καθόλου μέρος στις ταραχές.²⁴³ Η συγκέντρωση στη Φανερωμένη οδηγήθηκε γρήγορα σε πορεία προς το Κυβερνείο. Οι βουλευτές προσπάθησαν να πείσουν το λαό να διαλυθεί και να τους εμπιστευτεί ότι θα μεταφέρουν στον Storrs τις επιθυμίες των συναθροισθέντων. Έτσι, αποκαλύφθηκε η αδυναμία τους να ξεφύγουν από το παραδοσιακό πλαίσιο χειρισμού, των υπομνημάτων και της ρητορείας και επήλθε η κατάρρευση της εξουσίας της εκλελεγμένης κυπριακής ηγεσίας.²⁴⁴ Η κατάρρευση της ηγεσίας απέδειξε πόσο είχε τρωθεί η επιρροή της λόγω της αναπόφευκτης ταύτισης της με ένα υποβαθμισμένο νομοθετικό σώμα. Καθώς τα γεγονότα εξελίσσονταν, ο Αρχιεπίσκοπος Κύριλλος συγκάλεσε άτυπο συμβούλιο με τους παριστάμενους πολιτικούς και ένα εκπρόσωπο του Κομμουνιστικού Κόμματος Κύπρου (Βατυλιώτης).²⁴⁵

²⁴⁰ «Το διάγγελμα του Κιτίου», *Ελευθερία*, 21 Οκτωβρίου 1931, σ. 2.

²⁴¹ Βλ. Παπαδημήτρης, *Εγκυκλοπαίδεια*, Περίοδος 1931-46, Τόμος Α, ό.π., σσ. 7, 10-11.

²⁴² Βλ. Ατταλίδης, «Κόμματα στην Κύπρο», ό.π., σ. 139.

²⁴³ Βλ. Storrs, *Orientalism*, ό.π., σ. 511.

²⁴⁴ Ο τότε κυβερνήτης Storrs σημειώνει ότι αρκετοί από τους βουλευτές του είχαν στείλει, αργότερα, επιστολή στην οποία απολογούνταν για την τροπή των γεγονότων. Βλ. Storrs, *Orientalism*, ό.π., σ. 508.

²⁴⁵ Βλ. Ρίχτερ, *Ιστορία*, ό.π., σσ. 488, 502.

Η ανυπαρξία ηγεσίας συνέβαλε στην πολύ γρήγορη καταστολή της εξέγερσης.²⁴⁶ Με την καταστολή του κινήματος και τη διάλυση όλων των οργανώσεων, εξαφανίστηκε και η ΕΡΕΚ οριστικά. Η εξέγερση του 1931 δεν κατάφερε να λάβει διαστάσεις. Αυτό οφείλεται στα βίαια και άμεσα κατασταλτικά μέσα των Βρετανών και στην άρνηση της ελληνικής κυβέρνησης να βοηθήσει (βλ. δηλώσεις Βενιζέλου στο κεφάλαιο 5). Η αποτυχία αυτή, όμως, μπορεί να αποδοθεί και στο μεγάλο κοινωνικό και οικονομικό χάσμα που υπήρχε μεταξύ της εκκλησιαστικής ιεραρχίας και της ηγετικής αστικής ομάδας από τη μια, και της συντριπτικής πλειοψηφίας του αγροτικού και εργατικού πληθυσμού από την άλλη. Το χάσμα αυτό εμπόδιζε την ηγεσία να κινητοποιήσει το λαό προς μια ευρεία επαναστατική δράση. Παρόλο που η κρίση και η εξέγερση είχαν κυρίως οικονομικές αιτίες, η ρητορική που αναπτύχθηκε αντικατόπτριζε την κυρίαρχη ηγεμονική κουλτούρα της ελληνοκυπριακής ελίτ για Ένωση με την Ελλάδα.²⁴⁷

Η πρωτοφανής, για τα κυπριακά δεδομένα, καταπίεση η οποία ασκήθηκε από τη βρετανική εξουσία και η αδυναμία παροχής οποιασδήποτε βοήθειας από το εξωτερικό, ώθησαν την πλειονότητα των παραδοσιακών πολιτευτών σε συμβιβασμό με τη νέα κατάσταση πραγμάτων. Αρκετοί αποδέχτηκαν κυβερνητικούς διορισμούς, όπου κριτήριο, πέρα από την κοινωνική και οικονομική τους θέση, ήταν και ο αντικομμουνισμός. Κατά αυτό τον τρόπο, η ευθύνη για την καταστολή της Αριστεράς μετατίθετο από τους Βρετανούς στους Κύπριους, οι οποίοι κατείχαν θέση στο διοικητικό μηχανισμό. Ο πρόξενος της Ελλάδας στη Λευκωσία, Ανδρέας Κουντουριώτης, κάνοντας ανασκόπηση του διοριστικού συστήματος, το 1947, σε έκθεση του προς το Υπουργείο Εξωτερικών της Ελλάδας, σημείωνε ότι, «*Αι ανωτέρω θέσεις κατά κανόνα, κατέχονται από πρόσωπα γνωστά δια τις δεξιές των αντιλήψεις*».²⁴⁸

9.10 Εθνικές Οργανώσεις: μωσαϊκό αντιλήψεων και προσωπικών φιλοδοξιών

Στην περίοδο αυτή, ο χώρος της εθνικής ενωτικής παράταξης φαίνεται σταδιακά να συνειδητοποιεί την ανάγκη για πολιτική οργάνωση και για σύσφιξη των σχέσεων ηγετών και λαού. Η απουσία ισχυρής ηγετικής προσωπικότητας στο χώρο αυτό στις τρεις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα λειτουργούσε αρνητικά στην προσπάθεια αυτή. Ο χώρος της εθνικής αστικής τάξης δημιουργεί πολιτικούς σχηματισμούς κατά περιόδους, που δεν αντέχουν, όμως, στο χρόνο και στις πιέσεις που ασκούσαν τα γεγονότα. Τα μεσαία και αστικά στρώματα των

²⁴⁶ Βλ. Ατταλίδης, «Κόμματα στην Κύπρο», ό.π., σ. 139.

²⁴⁷ Βλ. Panayiotou, «Lenin in the Coffee-shop», ό.π., σ. 269.

²⁴⁸ Βλ. Κατσιαούνης, *Διασκεπτική*, ό.π., σσ. 39-41, 48.

πόλεων είχαν αυξηθεί σε σημαντικό βαθμό. Ως εκ τούτου αμφισβήτησαν τον ολιγαρχικό έλεγχο της πολιτικής ζωής από την Εκκλησία και τις λίγες οικογένειες των γαιοκτημόνων και μεγαλεμπόρων, αλλά όχι σε βαθμό που να τον ανατρέψουν. Στην προσπάθεια τους αυτή δημιούργησαν, σε συνεργασία με την παλιά ιθύνουσα τάξη, οργανώσεις διεκδίκησης του ενωτικού αιτήματος. Τα περισσότερα μορφώματα, αν και ονομάζονταν κόμματα, κατείχαν μόνο τυπικά τον τίτλο.²⁴⁹ Στην έλλειψη κομμάτων, πέραν των προσωποπαγών σχηματισμών, αποδιδόταν και η άσχημη οργανωτική και πολιτική κατάσταση στην Κύπρο.

Οι εθνικές οργανώσεις που εμφανίστηκαν στα χρόνια αυτά, σχηματίστηκαν σε περιόδους διέγερσης του εθνικού φρονήματος, πολύ γρήγορα, όμως, ταλανίζονταν και αγκυλώνονταν από τις αντιθέσεις και τις αντιπαραθέσεις στο εσωτερικό της ελληνοκυπριακής ιθύνουσας τάξης. Όλες είχαν επίκεντρο την Εκκλησία και τους βουλευτές του Νομοθετικού Συμβουλίου. Οι τρεις εξ αυτών των οργανώσεων (εκτός της ΕΡΕΚ) δεν υπήρξαν ιδιαίτερα ριζοσπαστικές σε ό,τι αφορούσε στις μεθόδους προώθησης της Ένωσης. Ουσιαστικά, ο κάθε σχηματισμός διαδεχόταν τους παρόμοιους που είχαν προηγηθεί και λειτουργούσαν μέσα στα «συνταγματικά» πλαίσια. Όπως και οι ίδιοι οι πρωταγωνιστές τους παραδέχονταν, ο αγώνας τους διεξαγόταν σε «*νομιμόφρονα πλαίσια*».²⁵⁰ Αποτέλεσαν, όμως, μηχανισμούς διάδοσης της Ένωσης σε όλα τα μήκη και πλάτη της Κύπρου, λόγω της οργανωτικής δομής που ανέπτυξαν.

Σύμφωνα με τα καταστατικά τους, οι οργανώσεις διεκδικούσαν εκπροσώπηση της ελληνικής κοινότητας στο σύνολο της, θεωρώντας ότι εκπροσωπούσαν το όλον. Η αντίληψη αυτή είναι ενδεικτική ενός συντηρητικού τρόπου σκέψης που αντιλαμβάνεται το έθνος ως μια οργανική οντότητα.²⁵¹ Η ΕΡΕΚ, αντιθέτως, εξέφραζε το πιο ακραίο και ριζοσπαστικό κομμάτι των εθνικιστών, αλλά δεν πρόλαβε να εδραιωθεί στο πολιτικό στερέωμα λόγω της βίαιης καταστολής όλων των οργανώσεων και της διάλυσης όλων των εκλελεγμένων θεσμών από τους Βρετανούς μετά τα Οκτωβριανά. Ήταν η πρώτη συλλογική οργάνωση στο χώρο της Δεξιάς που δημιούργησε τομή στις υφιστάμενες πρακτικές και αντιλήψεις. Όπως πολύ παραστατικά σημείωνε στο άρθρο του, ο κυριότερος ίσως εκπρόσωπος της, ο Σάββας Λοιζίδης, στον οποίο έγινε αναφορά πιο πάνω, η ΕΡΕΚ δε διεκδικούσε εκπροσώπηση όλου του εθνικού συνόλου, αλλά της μερίδας εκείνης που ήταν ριζοσπαστική και ασυμβίβαστη με αυτό που οι ίδιοι αντιλαμβάνονταν ως συμπίεση με την αποικιακή εξουσία. Η

²⁴⁹ *Ελευθερία*, 11 Μαρτίου 1931, σ. 1.

²⁵⁰ «Επί των γεγονότων», *Νέον Έθνος*, 12 Φεβρουαρίου 1916, σ. 1. «Ο απελευθερωτικός αγών μας», *Ελευθερία*, 4 Δεκεμβρίου 1920, σ. 1.

²⁵¹ Αυτός ο τρόπος σκέψης γράφει ο Heywood είναι ενδεικτικός της συντηρητικής αντίληψης του εθνικισμού. Βλ. Heywood, *Εισαγωγή στην Πολιτική*, ό.π., σ. 169.

ριζοσπαστικοποίηση τμημάτων και ομάδων της κοινωνίας έχει να κάνει σε μεγάλο βαθμό με την αποξένωση αυτών των μερίδων από το πολιτικό σώμα και τα ηγετικά κλιμάκια και την αδυναμία ενσωμάτωσής τους σε αυτό.²⁵²

Η μερίδα της ελληνικής κοινότητας που εκπροσωπούσε η ΕΡΕΚ, αποτελούσε το πιο «ακραίο» κομμάτι της δεξιάς παράταξης, οι απόψεις της οποίας δεν τύγχαναν αποδοχής από τα υφιστάμενα σώματα της ηγετικής ελίτ της κοινότητας, η οποία όπως αναφέραμε και στο κεφάλαιο πέντε, διαπνεόταν από ένα ιδιόμορφο εθνικισμό έναντι των Βρετανών που δεν έφτανε στη διακοπή κάθε μορφής επαφής και συνεργασίας. Η αποδοχή διορισμών από την αποικιακή κυβέρνηση στο Νομοθετικό και στο Εκτελεστικό Συμβούλιο, καθώς και στο δικαστικό σώμα εκ μέρους των ενωτικών ηγετών ήταν συχνό φαινόμενο.²⁵³ Τα στελέχη που αποτέλεσαν τον πυρήνα της ΕΡΕΚ είχαν διαφορετικές προσεγγίσεις και στα κοινωνικά ζητήματα από τα υπόλοιπα μέλη της κατεστημένης πολιτικής τάξης (της οποίας ήταν και οι ίδιοι μέρος). Ο Λοιζίδης είχε αρθρογραφήσει λίγα χρόνια πριν από την εμφάνιση της ΕΡΕΚ υπέρ ενός προοδευτικού φορολογικού συστήματος που θα στόχευε τα περισσότερο προνομιούχα στρώματα και θα απάλλαζε τα κατώτερα.²⁵⁴

Η πολυδιάσπαση στο χώρο της Δεξιάς φαίνεται να επιβεβαιώνει τη ανάλυση των Lipset and Rokkan για μεγαλύτερη ανομοιομορφία στο χώρο αυτό, ως συνέπεια των πιο έντονων διαιρέσεων που προκλήθηκαν στο εσωτερικό της αστικής τάξης κατά τη διαδικασία σχηματισμού των εθνών.²⁵⁵ Η εικόνα αυτή παρατηρείται και στις λεγόμενες κοινωνίες της ύστερης ανάπτυξης με τη δεξιά παράταξη να παρουσιάζεται ανομοιογενής.²⁵⁶ Στο χώρο της αστικής Δεξιάς στην Κύπρο, κυρίαρχα στοιχεία της περιόδου που εξετάζουμε, ήταν οι διαφωνίες στο ζήτημα της τακτικής του αντιαποικιακού αγώνα και οι προσωπικές αντιζηλίες και έριδες. Όπως είδαμε, αυτές εκδηλώνονταν με δημόσιες αντιπαραθέσεις από τις στήλες των εφημερίδων, με σχηματισμό εφήμερων σχηματισμών και συνδυασμών στις εκλογικές περιόδους και με διάφορες αφορμές: υπομνήματα, πρεσβείες, εκλογή σε πολιτειακά ή εκκλησιαστικά αξιώματα, τρόπους εορτασμού επετείων, κτλ. Οι συμμαχίες δεν ήταν σταθερές μεταξύ των διαφόρων πολιτευτών, της Εκκλησίας και των εφημερίδων. Μεταβάλλονταν τακτικά και υπό το βάρος των εκάστοτε πολιτικών εξελίξεων με ευκρινέστερο παράδειγμα το

²⁵² Για την έννοια της αποξένωσης τμημάτων της κοινωνίας βλ. Allardt, «Types of Protest and Alienation», ό.π. σ. 50. Βλ. επίσης Lipset, «Political Cleavages», ό.π., σ. 27.

²⁵³ Βλ. ενδεικτικά τους διορισμούς των ενωτικών ηγετών Νεοπτόλεμου Πασχάλη και Στέλιου Παυλίδη στο Νομοθετικό και δικαστικό σώμα αντίστοιχα, το 1928.

²⁵⁴ «Φορολογικόν σύστημα», *Ελευθερία*, 24 Δεκεμβρίου 1926, σ. 1.

²⁵⁵ Βλ. Lipset and Rokkan, «Cleavage Structures», ό.π., σ. 34.

²⁵⁶ Βλ. Ράσκε και Κατσούλης, *Κόμματα*, ό.π., σ. 30.

σχίσμα «βενιζελικών – βασιλικών», στο οποίο συνεργάστηκαν παλαιοί εχθροί του Αρχιεπισκοπικού.

Στο Νομοθετικό Συμβούλιο, αλλά και στο εσωτερικό των Εθνικών Οργανώσεων, λόγω των αντιθέσεων αυτών, πολλές φορές επικρατούσε ένα μωσαϊκό αντιλήψεων χωρίς ενιαία θεώρηση και στόχευση και με πολλές ανόμοιες προσεγγίσεις και αντιλήψεις.²⁵⁷ Καθόλη τη διάρκεια της δεκαετίας του 1920, Εκκλησία και βουλευτές βρίσκονταν σε σύγκρουση. Η πλέον χαρακτηριστική, ίσως, ένδειξη της πολυδιάσπασης στο δεξιό χώρο του πολιτικού φάσματος αποτελεί η ύπαρξη μεγάλου αριθμού εφημερίδων που εξέφραζαν τις διαφορετικές αντιλήψεις και προσεγγίσεις των επιφανών παραγόντων της Δεξιάς. Στο κεφάλαιο πέντε δόθηκαν στοιχεία για τον αριθμό των εφημερίδων, οι οποίες όλες εκδίδονταν από άτομα της Δεξιάς, με εξαίρεση μιας εφημερίδας που εκπροσωπούσε το Κομμουνιστικό Κόμμα Κύπρου.

Παρά τις διαφορετικές προσεγγίσεις, όμως, σε ζητήματα τακτικής και τις τεκμηριωμένες προσωπικές διαφορές, στα σώματα αυτά (με την εξαίρεση της ΕΡΕΚ), κυριαρχούσε η άποψη ότι η διεξαγωγή του ενωτικού αγώνα θα έπρεπε να παραμείνει στα επιτρεπτά πλαίσια της έννομης τάξης. Οι εκάστοτε εκπρόσωποι του εθνικού κινήματος των Ελληνοκυπρίων, ενεργούσαν ανάλογα με την κατάσταση και το στάδιο εξέλιξης με μικρές διαφοροποιήσεις, όπως γράφει ο Τζερμιάς. Δημόσιες προσφωνήσεις, ομιλίες, και υπομνήματα (π.χ. 1879, 1903, 1915, 1929), διαδηλώσεις (1881, 1921), ταξίδια στο Λονδίνο, ψηφίσματα στο Νομοθετικό Συμβούλιο, έκφραση αλληλεγγύης στους εθνικούς αγωνιστές της «μητέρας πατρίδας» (π.χ. Βαλκανικοί Πολέμοι), παραιτήσεις από το Νομοθετικό Συμβούλιο για διαμαρτυρία (1912, 1920), αποχή από εκλογές (1921), στράτευση του Τύπου στον αγώνα για την Ένωση, αγώνας διάφορων αθλητικών και πολιτιστικών σωματείων για το εθνικό θέμα, κτλ.²⁵⁸ Η «βιομηχανία υπομνημάτων» ήταν το κύριο μέσο διεκδίκησης.²⁵⁹

Σε αυτή τη μορφή ανταποικιακού αγώνα συνέβαλε καθοριστικά το γεγονός, ότι οι Βρετανοί έδωσαν από την αρχή ένα συνταγματικό πλαίσιο μέσω του οποίου οι Ελληνοκύπριοι είχαν τη ψευδαίσθηση ότι διεξήγαγαν ένα αγώνα με όλα τα ενδεικνύόμενα μέσα. Αυτό το πλαίσιο ήταν το Νομοθετικό Συμβούλιο, που απορροφούσε τις εντάσεις που παρατηρούνταν στην πολιτική ζωή. Η παλαιά πολιτική τάξη των γαιοκτημόνων και της Εκκλησίας και η αναδυόμενη αστική τάξη, για πολλά χρόνια εγκλωβίστηκαν στις εσωτερικές τους διαμάχες για τον έλεγχο της

²⁵⁷ «Τα πολιτικά μας χάλια», *Ελευθερία*, 6 Φεβρουαρίου 1926, σ. 1. «Ανομοιότητες αντιλήψεων», *Ελευθερία*, 23 Νοεμβρίου 1927, σ. 1

²⁵⁸ Βλ. Τζερμιάς, *Ιστορία*, ό.π., σσ. 91-92.

²⁵⁹ «Τα μέσα του κυπριακού αγώνος», *Ελευθερία*, 11 Ιουνίου 1930, σ. 1. «Σοβαράν πολιτικήν», *Ελευθερία*, 3 Σεπτεμβρίου 1930, σ. 1.

εσωτερικής πολιτικής ζωής της Κύπρου και εξαντλούσαν τις διαμαρτυρίες τους προς τη βρετανική κατοχή μέσα στο σώμα αυτό. Η αντίληψη αυτή εκφραζόταν και σε δημοσιεύματα του Τύπου της περιόδου: «*Η πολιτική δράσις της χώρας συγκεντρούται κυρίως εις την εν τω Νομοθετικώ αντιπροσώπων μας*».²⁶⁰ Η επίδραση που ασκούσε η συμμετοχή στα κοινοβουλευτικά θέσµια πάνω στις µορφές διεκδίκησης γινόταν κατανοητή και από τους ίδιους τους πρωταγωνιστές. Σε υπόµνηµα του Εθνικού Συμβουλίου τον Φεβρουάριο του 1924 προς τη νέα κυβέρνηση των Εργατικών στην Αγγλία, το καθεστώς στην Κύπρο χαρακτηριζόταν ως «*ψευδοκοινοβουλευτικής µορφής πολιτεύµα*», που δίνεται στους υπόδουλους λαούς για να τους διαφθείρει ή να τους διαπαιδαγωγήσει προς συγκεκριµένες µορφές δράσης και πολιτικής συµµετοχής που δεν οδηγούν σε ανατροπές.²⁶¹

Αυτό συνάδει µε την ιστορική εξέλιξη πέρα από την Κύπρο, αφού µε την εμφάνιση των κοινοβουλίων, γράφει ο Lipset, οι συγκρούσεις προσέλαβαν διαφορετικό χαρακτήρα, καθώς το καθεστώς της κοινής γνώµης πήρε τη θέση της ωµής βίας. Το κοινοβούλιο έγινε ο νόµιµος χώρος έκφρασης των αιτηµάτων της κοινής γνώµης και έτσι ήταν απαραίτητη η οργάνωση και ο έλεγχος των αιτηµάτων ούτως ώστε αυτά να έχουν κάποια βαρύτητα. Συνεπώς, δημιουργήθηκαν επιτροπές και ενώσεις για διεκπεραίωση αυτών των ζητηµάτων.²⁶²

Κατά την περίοδο αυτή, ουσιαστικά, για πρώτη φορά ιδρύθηκαν παγκύπριας εµβέλειας οργανώσεις στο χώρο της Δεξιάς, πρόδροµοι των κομματικών οργανωτικών µορφών. Οι οργανώσεις αυτές δεν είχαν τη σηµερινή µορφή οργάνωσης. Τα µέλη τους συνδέονταν µεταξύ τους µε δεσµούς θρησκευτικής συµπάθειας, ή οικονοµικού συµφέροντος, ή κοινής πεποίθησης σε ευρείες αντιλήψεις και ιδέες, ή λόγω της σύνδεσης τους µε συγκεκριµένες οικογένειες. Η µόνη περίοδος κατά την οποία οι οργανώσεις αυτές δρούσαν µε συνοχή ήταν στις εκλογικές περιόδους, όπου οι υποψήφιοι βουλευτές έστελναν τους εκλογικούς τους παράγοντες στα χωριά για να προπαγανδίσουν τον υποψήφιο τους, ή τους υποψηφίους της εθνικής οργάνωσης ή περιόδευαν οι ίδιοι παρουσιάζοντας το προσωπικό πολιτικό τους πρόγραµµα.²⁶³

²⁶⁰ «Η σηµασία των εκλογών», *Νέον Έθνος*, 22 Ιουλίου 1916, σ. 1.

²⁶¹ *Ελευθερία*, 27 Φεβρουαρίου 1924, σ. 2.

²⁶² Βλ. Lipset, «Introduction», ό.π., σ. 62.

²⁶³ «Πολιτικά ομιλία», *Ελευθερία*, 15 Ιουλίου 1925, σ. 2· «Εκλογική περιοδία», *Ελευθερία*, 8 Αυγούστου 1925, σ. 2· «Προεκλογικά περιοδία εθνικών υποψηφίων», *Ελευθερία*, 2 Σεπτεµβρίου 1925, σ. 2· «Προσέξτε», *Νέος Άνθρωπος*, 1^η Οκτωβρίου 1925, σ. 3· Επιστολή Άντη Τριανταφυλλίδη, υποψηφίου βουλευτή, «Προς τους εκλογείς και κατοίκους διαµερίσµατος Λεύκας-Μόρφου», *Ελευθερία*, 4 Οκτωβρίου 1930, σ. 1.

Με βάση το καταστατικό τους, οι οργανώσεις ήταν αμιγώς ελληνικές αφού μέλη δικαιούνταν να γίνουν μόνο Έλληνες και Ορθόδοξοι. Αυτή η πρακτική περιόριζε ως ένα βαθμό την ευρύτητα του ανταποικιακού αγώνα, αφού άφηνε εκτός την Τουρκική κοινότητα, η οποία αφέθηκε στην επιρροή των Βρετανών, οι οποίοι καλλιέργησαν αυτό το διαχωρισμό μεταξύ Ελλήνων και Τούρκων σε όλα τα επίπεδα.²⁶⁴ Επιπλέον, και ίσως σημαντικότερο για τους σκοπούς της παρούσας μελέτης, οι οργανώσεις αυτές αν και όχι μέσω καταστατικής πρόνοιας αλλά με δηλώσεις και δημοσιεύματα, απέκλειαν από τις τάξεις τους όσους δήλωναν μέλη ή υποστηρικτές του Κομμουνιστικού Κόμματος.²⁶⁵ Με αυτή την ενέργεια οι οργανώσεις διαλάμβαναν ιδεολογικό χαρακτήρα και, ταυτόχρονα (παρόλη την μικρή αριθμητικά δύναμη του Κομμουνιστικού Κόμματος), δημιουργείται πρόβλημα ενότητας και συνοχής στον ανταποικιακό αγώνα.

Η οργανωτική και ιδεολογική ευρύτητα των οργανώσεων, καθώς και η αποδοχή της ύπαρξης διαφωνιών, οδηγούσε στην ύπαρξη πολλών τάσεων και ομάδων και στην έλλειψη συνοχής και κοινών θέσεων. Στην καθημερινή τους πρακτική, ήταν βασικά οργανώσεις με στοιχεία κόμματος προυχόντων, που τις μετέτρεπαν σε ένα χαλαρό δεσμό ετερογενών ομάδων. Ήταν ουσιαστικά κλίκες ή επιτροπές κλειστών ομάδων με μικρό αριθμό μελών, που δεν επιδίωκαν επέκταση και που δεν αποδέχονταν ανοικτή εισδοχή μελών στα ηγετικά κλιμάκια. Η αντίληψη που επικρατούσε για τη συμμετοχή στις οργανώσεις αυτές αφορούσε στη δημιουργία ομάδων «απαρτιζόμενες από τους επιλέκτους της νήσου».²⁶⁶ Λόγω της κοινωνικής θέσης των μελών τους και της επιρροής που ασκούσαν είχαν μεγάλη ισχύ. Αποτελούσαν ουσιαστικά μια εμβρυακή μορφή κομματικής δομής, συνηθισμένη μορφή οργάνωσης σε συνθήκες περιορισμένου εκλογικού δικαιώματος και σε αυτές τις ομάδες συμμετείχαν οι παραδοσιακές κοινωνικές ελίτ.²⁶⁷ Αντιστοιχούσαν σε ένα βαθμό στη μορφή των εκλογικών επιτροπών που ανέλυσε ο Duverger, τόσο στα χαρακτηριστικά τους, όσο και στη σύνθεση τους, και για κάποια χρονική περίοδο μέχρι και τη λήξη του αρχιεπισκοπικού ζητήματος,

²⁶⁴ Ο Hill παραθέτει αρκετά παραδείγματα τουρκικών υπομνημάτων διαμαρτυρίας προς τους Βρετανούς. Βλ. ενδεικτικά, Hill, *History of Cyprus*, ό.π., σ. 538.

²⁶⁵ Βλ. Παπαδημήτρης, *Εγκυκλοπαίδεια*, Τόμος Ε, ό.π., σ. 313. Ο Λοϊζίδης στο άρθρο του στο οποίο έχει γίνει ήδη αναφορά, σημειώνει ότι ο κομμουνισμός αποτελούσε κοινωνικό κίνημα που δεν είχε θέση στην τότε φάση διεκδίκησης του εθνικού αιτήματος.

²⁶⁶ «Ανάγκη Παγκύπριου Συνελεύσεως», *Ελευθερία*, 10 Μαρτίου 1917, σ. 1.

²⁶⁷ Μελέτες πέραν της Κύπρου, που επιβεβαιώνονται από τη συμμετοχή σε αυτές τις οργανώσεις καθώς και από το κοινωνικό υπόβαθρο όλων των εκλεγέντων σε δημόσια αξιώματα την περίοδο αυτή στο νησί, καταδεικνύουν ότι το ενδιαφέρον για τα κοινωνικά ζητήματα, η πολιτική δραστηριότητα και η συμμετοχή σε πολιτικές ενώσεις, ήταν ψηλότερη στις ομάδες εκείνες των οποίων η κοινωνικοοικονομική κατάσταση είναι καλύτερη. Βλ. Littunen Yrjo (1964), «Social Restraints and Ideological Pluralism», στο Allardt and Littunen, *Cleavages, Ideologies and Party Systems*, ό.π., σ. 72.

ανταποκρίνονταν και στα δύο είδη εκλογικών επιτροπών που υπήρχαν στην Ευρώπη κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα.²⁶⁸

Αυτή η μορφή εξηγεί και τη λειτουργία της κοινωνικής κινητικότητας που επιτελούσαν οι οργανώσεις αυτές, όχι μόνο στην κυπριακή, αλλά και σε άλλες κοινωνίες. Κάτω από την αποικιακή διοίκηση, τα κανάλια κοινωνικής κινητικότητας των Κυπρίων δεν ήταν μεγάλα. Μέσα σε τέτοιες συνθήκες, οι εθνικές οργανώσεις ήταν για τους Κύπριους ένα επιπρόσθετο κανάλι ανοδικής κοινωνικής κινητικότητας. Οι ελληνοκυπριακές εθνικές οργανώσεις αποτέλεσαν ένα νέο στοιχείο της κοινωνικής δομής και οι ηγέτες τους, την ελίτ της ελληνοκυπριακής κοινωνίας. Αποτελούσαν εφελθό κοινωνικού κύρους, προσβάσιμο στα μέλη της φιλόδοξης αστικής τάξης που είχε δημιουργηθεί, η οποία απέβλεπε, ουσιαστικά, μέσα από τη συμμετοχή της στις οργανώσεις αυτές, μια ευκαιρία κοινωνικής ανέλιξης και πολιτικής αναγνώρισης. Η αύξηση του ενδιαφέροντος για τις εκλογές, η μερική διεύρυνση του εκλογικού δικαιώματος και η ανάπτυξη της βιοτεχνίας και του εμπορίου, άνοιξαν τις πόρτες της κοινωνίας στην αστική τάξη και στα ανώτερα μεσαία στρώματα. Η σφαίρα δραστηριοποίησης και η βιωσιμότητα των εθνικών οργανώσεων ήταν πιο εκτεταμένη συγκριτικά με τις λέσχες και τους συλλόγους του παρελθόντος. Δημιουργούσαν, ουσιαστικά, ένα μικρό κοινοβούλιο, τα μέλη του οποίου βρίσκονταν σε τακτική επαφή με τους συμπολίτες τους και είχαν αρκετές εξουσίες στη διάθεση τους.

Οι εσωτερικοί κανόνες και διαδικασίες που προβλέπονταν στα καταστατικά των οργανώσεων αυτών σε σχέση με τις υποβολές υποψηφιοτήτων, ρυθμίζονταν είτε με ξεκάθαρες πρόνοιες ως προς τον τρόπο εκλογής της ηγεσίας και τη σύνθεση της, είτε με ανεπίσημες πολιτισμικές και κοινωνικές νόρμες που διαμόρφωναν τις αντιλήψεις για τους κατάλληλους υποψηφίους, όπως ήταν για παράδειγμα, η εμπειρία και το κοινωνικό ή μορφωτικό υπόβαθρο. Οι τυπικές και άτυπες εσωτερικές διαδικασίες μας επιτρέπουν, επίσης, να κατανοήσουμε την κατανομή της εσωκομματικής ισχύος και του ισοζυγίου η οποία σε όλες τις περιπτώσεις, ήταν υπέρ της Εκκλησίας και των βουλευτών. Παρόλη τη σχετική εκδημοκρατικοποίηση των διαδικασιών που παρατηρήθηκε σε κάποιες από τις οργανώσεις αυτές με την μερική εκλογή μελών στα σώματα,²⁶⁹ δεν υπήρχε ακόμα καμιά μεταφορά εξουσίας προς τα κάτω, στα απλά μέλη,

---

²⁶⁸ Βλ. Duverger, *Political Parties*, σ. 20. Υπήρχαν δύο τύποι εκλογικών επιτροπών στο τέλος του 19^{ου} αιώνα στην Ευρώπη, γράφει. Η μια ανταποκρινόταν στα συντηρητικά κόμματα που συνένωνε αριστοκράτες, βιομήχανους, τραπεζίτες, γαιοκτήμονες, ακόμα και κληρικούς με επιρροή και η άλλη στους φιλελεύθερους ή ριζοσπάστες που αποτελούνταν από έμπορους, μικρούς βιομήχανους, δημόσιους υπαλλήλους, δασκάλους, δικηγόρους, δημοσιογράφους, συγγραφείς.

²⁶⁹ «Υποβληθείσες προτάσεις για μέλη Εθνικού Συμβουλίου», *Ελευθερία*, 27 Δεκεμβρίου 1924, σ. 2.

δηλαδή, και τους ακτιβιστές, η οποία να διαταράσσει το ισοζύγιο δυνάμεων μέσα σε αυτές ή στην κοινωνία ευρύτερα.

Ο μηχανισμός των οργανώσεων ανταποκρινόταν επίσης στους αντίστοιχους μηχανισμούς των εκλογικών επιτροπών (caucuses).²⁷⁰ Οι αναλογίες και οι αντιστοιχίες με τις ελληνοκυπριακές οργανώσεις είναι εμφανέστατες, τόσο στις μορφές οργάνωσης που περιγράφονται μέσα από τα καταστατικά τους, όσο και στα θέματα που αναφύονταν από τις διάφορες μορφές σχέσεων που δημιουργούνταν. Σύμφωνα με τη θεωρία της επιτροπής (caucus), αυτή η μορφή προϋπέθετε όπως όλοι οι κάτοικοι μιας περιοχής που ανήκουν σε μια οργάνωση, αποτελέσουν μια γενική συνέλευση με αρμοδιότητα να επιλαμβάνεται όλων των υποθέσεων, είτε άμεσα, είτε μέσω αντιπροσώπων που εκλέγονταν σε αυτές τις συνελεύσεις και οι οποίοι με τη σειρά τους θα αποτελούσαν τα εκτελεστικά ή επαρχιακά σώματα. Κυριότερος στόχος αυτών των επιτροπών ήταν η χειραγώγηση του εκλογικού σώματος προς όφελος των οργανώσεων.²⁷¹ Στην πραγματικότητα, η εξουσία, βρισκόταν στα χέρια μιας μικρής ανώτατης αρχής, η οποία περιλάμβανε στη σύνθεση της τα πιο ενεργά και ισχυρά άτομα της οργάνωσης, που είτε εκλέγονταν, είτε διορίζονταν και η οποία έλεγχε όλο το φάσμα λειτουργίας. Οι οργανώσεις αυτές και οι επιτροπές τους μετέτρεπαν όλες τις εκλογές, ακόμα και τις δημοτικές, σε εκλογές με πολιτικό χαρακτήρα και διακύβευμα. Στις οργανώσεις αυτές προέκυπτε συχνά και το ζήτημα των σχέσεων μεταξύ των βουλευτών και των οργανώσεων, το οποίο επιλυόταν υπέρ του πιο ισχυρού πόλου την κάθε φορά.

Παρόλο που οι οργανώσεις αυτές ήταν καθαρά αστικού χαρακτήρα και συσπείρωναν κατά κύριο λόγο τα μέλη της αστικής τάξης και τους παλαιότερους πολιτικούς ηγέτες, συνήθως υπό τη ηγεσία της Εκκλησίας, κατάφεραν να κινητοποιούν υπέρ τους τα μη αστικά στρώματα, κυρίως τους αγρότες, που είχαν αριθμητική και επομένως εκλογική δύναμη. Αυτή τους η ανάγκη τις υποχρέωσε, σε ένα βαθμό, να ανταποκρίνονται και στα αιτήματα της εργατικής τάξης και άλλων λαϊκών στρωμάτων, ως απαραίτητο στοιχείο τακτικής στον αγώνα τους για διεύρυνση της υποστήριξης σε αυτούς.²⁷² Αυτό ήταν ένα χαρακτηριστικό γνώρισμα της αστικής τάξης, σύμφωνα με τον Hobsbawm, και ήταν εκείνο το στοιχείο που της προσέδιδε πραγματική δύναμη μέσα στα πλαίσια των πολιτικών συστημάτων.²⁷³ Οι εθνικές οργανώσεις απεύθυναν έκκληση προς τα αισθήματα του λαού και όχι στα συμφέροντα και τη λογική του,

²⁷⁰ Βλ. Lipset, «Introduction», ό.π., σσ. 111, 166-168, 303, 308.

²⁷¹ «Να χειραγωγηθεί ο λαός», *Ελευθερία*, 30 Αυγούστου 1930, σ. 1. Το άρθρο ήταν για τις εκλογές του 1930.

²⁷² Βλ. Σπουρδαλάκης, *Για τη Θεωρία και τη Μελέτη των Πολιτικών Κομμάτων*, ό.π., σ. 96.

²⁷³ Βλ. Hobsbawm, *Κεφαλαίου*, ό.π., σ. 161.

αξιοποιώντας τα αισθήματα αυτά ως εργαλείο για τη διασφάλιση της εκλογικής νίκης και της υπέρ τους κινητοποίησης. Οι εκκλήσεις αυτές παρείχαν στην αστική τάξη τη μορφή συμμαχίας που χρειάζονταν με τα λαϊκά στρώματα.²⁷⁴

Οι οργανώσεις στην Κύπρο, όπως σημειώσαμε ήδη, στηρίχτηκαν σε ένα ανεπτυγμένο δίκτυο επικοινωνίας. Η αστική τάξη είχε υπό τον έλεγχο της τη μοναδική μορφή μέσου μαζικής επικοινωνίας της εποχής, τις εφημερίδες, που όπως σημείωνε ο Michels, αποτελούσε ισχυρότατο μοχλό προς κατάκτηση, διατήρηση και επίταση της κυριαρχίας επί των μαζών.²⁷⁵

Οι ηγέτες του εθνικού κινήματος περιόδευσαν τη χώρα πραγματοποιώντας συγκεντρώσεις και διαλέξεις, αξιοποιούσαν την τυπική οργανωτική δομή που αναλύσαμε, καθώς και τις εφημερίδες ως εκφραστικά όργανα, οι οποίες παρά τις αποχρώσεις τους, πρέσβευαν τον ίδιο πολιτικό στόχο, την Ένωση. Οι εθνικές οργανώσεις εφάρμοσαν πολύ πετυχημένα την εκστρατεία της κοινής γνώμης σε συγκεκριμένα θέματα και ειδικότερα στο ενωτικό, γεγονός που ήταν πρακτική όλων των οργανώσεων σε αυτό το επίπεδο ανάπτυξης και οργάνωσης.²⁷⁶

Αυτό προϋπέθετε προπαγάνδα μέσα στην κοινή γνώμη και χρήση διάφορων μέσων προς επίτευξη του στόχου, που περιελάμβαναν συνάξεις και συγκεντρώσεις, ψηφίσματα, απευθείας εκκλήσεις στην κοινή γνώμη, έκδοση κειμένων, διαδηλώσεις, περιοδείες των βασικών στελεχών σε ολόκληρη τη χώρα, παγκύπριες συνελεύσεις, κτλ. Για να κινητοποιήσουν το λαό υπέρ των σκοπών τους και να καταπολεμήσουν την απάθειά του, οι οργανώσεις μετέτρεψαν την πολιτική υποκίνηση σε δομημένο σύστημα. Εισήγαγαν τις μαζικές μεθόδους στην πολιτική δράση με τη μορφή μαζικών συγκεντρώσεων, διαδηλώσεων, συλλαλητηρίων, κτλ.

Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, υπάρχουν και άλλες μορφές πολιτικοποίησης εκτός από τον σχηματισμό κομμάτων, όπως είναι η οργανωμένη ομαδική κινητοποίηση (π.χ. εθνικές ενώσεις), η έκφραση παραπόνων από τους ηγέτες που μιλούν εκ μέρους της ομάδας και όχι ενός κόμματος και η συμμετοχή σε συλλογική δράση.²⁷⁷ Στο στάδιο αυτό, εκείνο που συναντάται στο χώρο της κυπριακής Δεξιάς είναι ουσιαστικά η μορφή οργάνωσης που δεν παίρνει ακόμα κομματική υφή με την έννοια που την κατανοούμε και την προσδιορίζουμε σήμερα.

Σε όλη αυτή την περίοδο ο ρόλος της κυπριακής Εκκλησίας ήταν καθοριστικός και πρωταγωνιστικός μέσα σε όλες αυτές τις οργανώσεις. Στην απουσία άλλου θεσμοθετημένου

²⁷⁴ Βλ. Lipset, «Introduction», ό.π., σ. 133.

²⁷⁵ Βλ. Michels, *Κοινωνιολογία των Πολιτικών Κομμάτων*, ό.π., σ. 193.

²⁷⁶ Βλ. Lipset, «Introduction», ό.π., σ. 297.

²⁷⁷ Βλ. Mozaffar, «Ethnicity», ό.π., σ. 242.

και με διάρκεια συλλογικού σώματος, η Εκκλησία αποτέλεσε τον συνεκτικό κρίκο στο χώρο της Δεξιάς, τον πόλο συσπείρωσης και τον πολιτικό και ιδεολογικό εκφραστή της. Μόνο η Εκκλησία διέθετε οργανωτική δομή και πνευματικό κύρος, ικανό να ασκεί αποτελεσματική επίδραση σε ολόκληρο το νησί. Ο Αρχιεπίσκοπος προήδρευε όλων των οργανώσεων, οι εκκλησιαστικοί ταγοί συμμετείχαν *ex officio* στα ανώτερα καθοδηγητικά σώματα και προήδρευαν των επαρχιακών οργάνων εκπροσώπησης και η εκκλησιαστική γραμμή συνήθως περνούσε και στις θέσεις των οργανώσεων αυτών. Η Εκκλησία της Κύπρου αποτέλεσε σε σημαντικό βαθμό, συλλογικό εκφραστή του ευρύτερου αστικού και συντηρητικού πολιτικού χώρου. Το οργανωτικό της δίκτυο αποτέλεσε το υπόβαθρο πάνω στο οποίο οικοδομήθηκε η επαφή με τις λαϊκές μάζες και ιδιαίτερα τις αγροτικές. Ο σεβασμός του οποίου τύγχανε η Εκκλησία, μέσα στην κυπριακή κοινωνία βοηθούσε στη συμμόρφωση των κατώτερων στρωμάτων με τις επιταγές της. Ολόκληρη η πολιτική ζωή τελούσε υπό ένα ιδιότυπο καθεστώς «αρνησικυρίας», που διέθετε και διατηρούσε ο ανώτερος κλήρος της Εκκλησίας της Κύπρου, επί αυτής.

Η διαιρετική τομή, που στη βιβλιογραφία εμφανίζεται ως πολύ σημαντική στο σχηματισμό των κομμάτων στον αναπτυσσόμενο κόσμο, αυτή του καταπιεσμένου έθνους ενάντια στην ιμπεριαλιστική αποικιοκρατία, βρίσκει εφαρμογή και στην περίπτωση της ελληνικής κοινότητας της Κύπρου. Οι οργανώσεις που δημιουργήθηκαν, αναπτύχθηκαν μέσα από το αντιαποικιακό εθνικό κίνημα. Τα ζητήματα της καθυστερημένης οικονομικής ανάπτυξης, η θέση της θρησκείας και ο χαρακτήρας των πολιτικών θεσμών που δεν είχαν ακόμα ξεκαθαριστεί, δημιουργούσαν ένα διαφορετικό σκηνικό από εκείνο στα αναπτυγμένα δυτικά κράτη. Ένα από τα χαρακτηριστικά της υπανάπτυξης της Κύπρου της περιόδου, ήταν η έλλειψη σύγχρονης βιομηχανίας και μιας ταξικής δομής που να την αντικατοπτρίζει. Έτσι, οι θρησκευτικές και πολιτισμικές (εθνικές) διαιρέσεις και αντιθέσεις ήταν πιο σημαντικές από τις ταξικές, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι ο ταξικός ανταγωνισμός δεν υφίστατο. Στην Κύπρο, ο αντιαποικιασμός ήταν έκφραση μιας εθνικής ιδεολογίας, αλλά και ταξικού αγώνα, ενάντια στους αποικιοκράτες που απομυζούσαν τον πλούτο της χώρας.

Στην Κύπρο, οι πολιτικές αυτές οργανώσεις αποτελούσαν τους θεσμούς του εθνικού αγώνα και ταυτόχρονα θεσμούς ενσωμάτωσης των αστικών κοινωνικών στρωμάτων στην πολιτική διαδικασία, μέσα στο πλαίσιο του αγώνα ενάντια στους αποικιοκράτες. Αντικατόπτριζαν την αυξανόμενη εθνική συνείδηση για την επίτευξη των εθνικών στόχων. Οι διαφωνίες και οι αντιπαραθέσεις μέσα στους κόλπους τους ήταν φυσιολογικό αποτέλεσμα τόσο του αγώνα για

εξουσία στο εσωτερικό της ελληνικής κοινότητας, όσο και των διαφορετικών προσεγγίσεων για τη διεξαγωγή του αγώνα. Είναι χαρακτηριστική επιστολή του Έλληνα πρόξενου στη Λάρνακα το 1912, στην οποία αποδίδει στους Κύπριους πολιτευτές και δημοσιογράφους πλειοδοσία στην ενωτική ρητορεία στην προσπάθεια τους να επικρατήσουν στην εσωτερική πολιτική σκηνή.²⁷⁸

Το εθνικό κίνημα του κυπριακού ελληνισμού είχε τα χαρακτηριστικά της ριζοσπαστικότητας, της ανένδοτης στάσης, αλλά και του συμβιβασμού. Μέχρι το 1931 όταν και εμφανίστηκε η ΕΡΕΚ, ο ριζοσπαστισμός των εθνικών οργανώσεων ήταν μάλλον φραστικός, κάτι που σχετιζόταν με τις σχετικές συνθήκες ελευθερίας εκείνης της περιόδου, με την ελπίδα πως το Λονδίνο θα έκανε μια φιλελληνική χειρονομία, με την πολιτική της Αθήνας στο Κυπριακό, η οποία δεν ευνοούσε μια αντιβρετανική εξέγερση, και με την έλλειψη μιας μαζικής πολιτικής οργάνωσης.²⁷⁹ Ολόκληρη την περίοδο πριν από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, για την πλειονότητα του πολιτικού κόσμου της Κύπρου, τα αιτήματα για συνταγματικές και πολιτικές ελευθερίες, ήταν συνυφασμένα με το υπέρτατο αίτημα της Ένωσης. Τα προγράμματα των διάφορων εθνικών οργανώσεων, που εξετάσαμε, δεν αμφισβητούσαν την υφιστάμενη κατάσταση των κοινωνικοοικονομικών σχέσεων και διαρθρώσεων. Στην απουσία οργάνωσης ή κόμματος που να στηρίζεται στις συμβατικά καλούμενες κατώτερες τάξεις, ώστε να μπορεί να καθορίζει τα θέματα με τρόπο που να συμβαδίζουν με τα συμφέροντά τους και κατ' επέκταση να τους παρακινήσει να διεκδικήσουν πολιτική συμμετοχή και αλλαγή των κοινωνικών συσχετισμών, τα λαϊκά στρώματα και ειδικότερα οι αγρότες και οι εργάτες δεν είχαν ακόμα πολιτική εκπροσώπηση. Αυτή την εκπροσώπηση επιχείρησε να δώσει το Κομμουνιστικό Κόμμα Κύπρου το οποίο θα εξετάσουμε στα επόμενα κεφάλαια.

---

²⁷⁸ Παράθεμα στον Παπαπολυβίου, *Η Κύπρος και οι Βαλκανικοί Πολέμοι*, ό.π., σσ. 244-245.

²⁷⁹ Βλ. Τζερμιάς, *Ιστορία*, ό.π., σσ. 91-92.

**Οι καταβολές της κυπριακής Αριστεράς: η κινητοποίηση της εργατικής
και αγροτικής τάξης και ο πρώτος κομματικός σχηματισμός:
το Κομμουνιστικό Κόμμα Κύπρου (ΚΚΚ)**

Η απουσία διαμόρφωσης και σταθεροποίησης κομματικής μορφής οργάνωσης στο χώρο της Δεξιάς με παγκύπρια εμβέλεια στα αρχικά στάδια της δόμησης του κυπριακού κομματικού συστήματος δεν αποτελεί παράδοξο. Ο Duverger, ένας από τους κλασικότερους μελετητές του κομματικού φαινομένου, είχε

διατυπώσει τη γνωστή θέση για την υιοθέτηση πιο ολοκληρωμένων και γραφειοκρατικών μορφών οργάνωσης από την Αριστερά και την μετέπειτα αντιγραφή τους από τη Δεξιά.¹ Η κυπριακή εμπειρία φαίνεται να επιβεβαιώνει τη θέση αυτή, αφού η Αριστερά οργανώθηκε σε παγκύπριο κομματικό σχηματισμό πριν τη Δεξιά. Για τους λόγους που αναλύθηκαν στα προηγούμενα και κυρίως λόγω της εσωτερικής ανομοιομορφίας στη συγκρότηση του αστικού δεξιού χώρου και της σημασίας που είχαν στο χώρο αυτό οι προσωπικότητες έναντι του ρόλου των μαζών, ο χώρος αυτός δεν κατάφερε να συγκροτηθεί σε σταθερό και περιεκτικό (inclusive) σχηματισμό στην πρώτη αυτή φάση.

Στο κεφάλαιο αυτό, όπως και στο επόμενο, δίδεται έμφαση στην πολιτική εκπροσώπηση και έκφραση των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων της κυπριακής κοινωνίας και ιδιαίτερα της εργατικής τάξης μέσω του Κομμουνιστικού Κόμματος Κύπρου (ΚΚΚ) αλλά και στην προσπάθεια δημιουργίας Αγροτικού Κόμματος, που αποδείχτηκε βραχύβια. Το κοινωνικό ζήτημα παρέμενε στο περιθώριο του πολιτικού λόγου της Δεξιάς καθόλη σχεδόν την περίοδο μέχρι και το 1940, πράγμα που έδωσε την ευκαιρία στην Αριστερά, όπως αυτή εκφράστηκε με το ΚΚΚ, να καταφέρει να διεισδύσει σε ένα μικρό τμήμα της κοινωνίας (εργατική τάξη), το οποίο αυξανόταν όμως σταθερά. Η Αριστερά έδωσε επίσης και μια διαφορετική ερμηνεία και διάσταση στη μορφή και το στόχο του ανταποικιακού αγώνα. Οι προσεγγίσεις της κυπριακής Αριστεράς στα δύο αυτά θέματα στιγμάτισαν την πολιτική της παρουσία και καθόρισαν σε σημαντικό βαθμό την μετέπειτα πορεία της.

Δύο σημαντικά ζητήματα που διαφοροποιούν την Κύπρο από τη Δυτική Ευρώπη εξετάζονται επίσης. Αυτά αφορούν στη σειρά εμφάνισης συντεχνιών και πολιτικού κόμματος, που στην Κύπρο ακολουθούν μια αντίστροφη πορεία σε σχέση με τον υπόλοιπο

¹ «Contagion from the left». Βλ. Duverger, *Political Parties*, ό.π., σ. 25.

ευρωπαϊκό χώρο, αλλά και στην απουσία ενός σοσιαλιστικού κόμματος και την αντίστοιχη εδραίωση ενός κομμουνιστικού.

Η μελέτη για το ΚΚΚ παρουσιάζει σημαντικά κενά. Σε αυτό το κενό συνεισφέρουν τόσο η απουσία βιβλιογραφίας για το ΚΚΚ (γι' αυτό και γίνεται εκτενής ανάλυση και παράθεση ιστορικών στοιχείων για το κόμμα), όσο και ακόμα δύο παράμετροι: πρώτον, ότι το μεγαλύτερο μέρος του αρχείου του κόμματος δεν διασώθηκε μετά την τουρκική εισβολή του 1974 και δεύτερον, επειδή το ίδιο το κόμμα δεν επιτρέπει εύκολα πρόσβαση στις όποιες αρχειακές πηγές διατηρεί. Η ανάλυση πραγματοποιείται, κυρίως, μέσα από τα εκφραστικά όργανα του ΚΚΚ και από αδημοσίευτα στοιχεία.

10.1 Αριστερά κόμματα και ταξικές συντεχνίες στον ευρωπαϊκό χώρο

Συχνά προκαλεί έκπληξη ότι τα πρώτα πολιτικά κόμματα στην Ιστορία με το προσωνύμιο «εργατικά» αναπτύχθηκαν στις ΗΠΑ στις δεκαετίες του 1820 και 1830.² Η αριθμητική αύξηση της εργατικής τάξης, η αύξηση των μορφωμένων στους κόλπους της, η εξάπλωση των εφημερίδων που την εξέφραζαν και η αυξανόμενη οργανωτική της ικανότητα, που άρχισε να εκφράζεται με την ανάπτυξη των εργατικών σωματείων, αποτελούσαν σημάδια οργανωτικής κινητοποίησης.³ Κατά τη διάρκεια του 18^{ου} και στις αρχές του 19^{ου} αιώνα πολλαπλασιάστηκαν οι κοσμικές, αντικληρικαλιστικές, ρεπουμπλικανικές, σοσιαλιστικές, κομμουνιστικές και αναρχικές ιδεολογίες κοινωνικής και πολιτικής κριτικής, που συμπλήρωσαν ή αντικατέστησαν τις θρησκευτικές ιδεολογίες, οι οποίες παρείχαν μέχρι τότε το βασικό πλαίσιο της λαϊκής σκέψης στην ευρωπαϊκή ήπειρο.⁴

Οι αναδυόμενες μάζες των εργατών δυσανασχετούσαν με τις συνθήκες εργασίας τους και την ανασφάλεια και αισθάνονταν πολιτιστικά και κοινωνικά αποξενωμένες. Ως συνέπεια αυτής της δυσανασχέτησης σχηματίστηκαν οι εργατικές συντεχνίες και τα σοσιαλιστικά κόμματα, για να δώσουν διέξοδο στις μάζες αυτές. Η επιτυχία τέτοιων κινημάτων εξαρτάτο από αρκετούς παράγοντες: την ισχύ των πατερναλιστικών παραδόσεων, το μέγεθος της εργατικής δύναμης, το επίπεδο ευμάρειας, τη σταθερότητα της εργασίας, τις προοπτικές επαγγελματικής ανόδου, κτλ. Έτσι, σε όλες τις χώρες της Ευρώπης δημιουργήθηκαν κόμματα μαζών των λαϊκών στρωμάτων, πριν ή μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, τα οποία όμως σπάνια ενοποιήθηκαν σε ένα, ενιαίο κόμμα της εργατικής τάξης.

² Βλ. Lipset, *Political Man*, ό.π., σ. 303.

³ Βλ. Μακφέρσον, *Φιλελεύθερη*, ό.π., σ. 72-74.

⁴ Βλ. Hobsbawm, *Εξχωριστοί Άνθρωποι*, ό.π., σ. 68.

Η Ρωσική Επανάσταση διαίρεσε τα εργατικά κόμματα σε ολόκληρη την Ευρώπη σε κομμουνιστικά, σοσιαλιστικά και σοσιαλδημοκρατικά.⁵

Οι οργανώσεις και τα κόμματα της εργατικής τάξης, τα οποία εμφανίστηκαν τον 19^ο αιώνα, αποτέλεσαν βασική δύναμη επέκτασης των πολιτικών δικαιωμάτων και της δημοκρατίας στα τμήματα εκείνα του πληθυσμού που κρατούνταν εκτός πολιτικής διαδικασίας.⁶ Σε μερικές χώρες έγιναν προσπάθειες καταστολής των αριστερών κομμάτων, κάτι που συνέβαλε στην απομόνωσή τους από την υπόλοιπη κοινωνία και στην ανάπτυξη δικής τους ξεχωριστής κουλτούρας.⁷ Ο «αντισυστημικός» αυτός προσανατολισμός μεγάλων τμημάτων της ευρωπαϊκής εργατικής τάξης, η αποξένωση και η εχθρότητα τους προς το υπάρχον κοινωνικό σύστημα, αυξήθηκε μετά τη Ρωσική Επανάσταση, η οποία οδήγησε πολλές χώρες προ του φάσματος του εμφύλιου πολέμου.

Τα κόμματα αυτά μοιράζονταν κοινά χαρακτηριστικά οργάνωσης και προέλευσης. Ήταν στην ολότητά τους κόμματα που δημιουργήθηκαν έξω από τα κοινοβουλευτικά θέσμιμα, τα οποία κυριαρχούνταν από την αστική τάξη και τους ιδιοκτήτες γης και είχαν μαζικό χαρακτήρα. Η δημιουργία τους αποτελούσε πρόκληση στην κυρίαρχη ομάδα και ταυτόχρονα απαίτηση για πολιτική εκπροσώπηση. Κόμματα μαζών, όπως ήταν τα κάθε μορφής κόμματα της Αριστεράς, σχετίζονταν με την επέκταση του εκλογικού δικαιώματος, κοσμικές ιδεολογίες και -στις περισσότερες αναπτυσσόμενες περιοχές - με εθνικά και αντιαποικιακά κινήματα.⁸ Τα κόμματα μαζών κινητοποίησαν και ενσωμάτωσαν στο πολιτικό σώμα κοινωνικές ομάδες που ήταν μέχρι τότε αποκλεισμένες από την πολιτική διαδικασία γι' αυτό και χαρακτηρίζονται ως «κόμματα κοινωνικής ενσωμάτωσης».⁹

10.2 Εμφάνιση κινημάτων των λαϊκών στρωμάτων στην Κύπρο

Από τα μέσα του 18^{ου} αιώνα μέχρι και το 1833 παρατηρείται στην Κύπρο ένα κύμα κινητοποιήσεων και εξεγέρσεων των λαϊκών στρωμάτων, ο τερματισμός των οποίων φαίνεται να οφείλεται στη διάδοση της μικρής ιδιοκτησίας ως μιας μορφής ταξικού συμβιβασμού.¹⁰ Μετά την έλευση των Βρετανών η Κύπρος ξαναβίωσε έντονες κοινωνικές αντιθέσεις λόγω των οικονομικών και κοινωνικών αλλαγών που αυτοί δρομολόγησαν. Η

⁵ Βλ. Rokkan, *Parties*, ό.π., σσ. 109, 112.

⁶ Βλ. Lipset, *Political Man*, ό.π., σ. 89.

⁷ Βλ. Rokkan, *Parties*, ό.π., σ. 110. Χαρακτηριστικότερο παράδειγμα ήταν το γερμανικό Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα στα τέλη του 19^{ου} και αρχές του 20^{ου} αιώνα.

⁸ LaPalombara and Weiner, «The Origin of Parties», ό.π., σσ. 404-405.

⁹ Krouwel Andre (2006), «Party Models», στο Katz and Crotty, *Party Politics*, σ. 254.

¹⁰ Βλ. Panayiotou, «Lenin in the Coffee-shop», ό.π., σ. 273.

τοκογλυφία και οι πολύ άσχημες συνθήκες εργασίας και διαβίωσης των λαϊκών στρωμάτων αποτελούσαν προβλήματα τα οποία δεν αναδείχθηκαν από την κατεστημένη πολιτική ελίτ και τα οποία ήταν πολύ δύσκολο να αγνοηθούν πλέον. Η παραδοσιακή ηγεσία ήταν απρόθυμη να προωθήσει πολιτικές που θα έβλαπταν τα συμφέροντα των ανώτερων τάξεων της κοινωνίας. Η απροθυμία της παραδοσιακής ηγεσίας εκφράστηκε μέσω της αρνητικής στάσης των Ελληνοκυπρίων βουλευτών για την εισαγωγή νομοθεσίας από τους Βρετανούς, η οποία στόχευε στον περιορισμό της τοκογλυφίας και τη βελτίωση της θέσης των χρεοκοπημένων αγροτών.¹¹ Το χαρακτηριστικό στοιχείο στις αρχές της τρίτης δεκαετίας του 20^{ου} αιώνα ήταν η αμφισβήτηση της παραδοσιακής αντίληψης ότι η πολιτική αφορούσε μόνο τους προνομιούχους, εκ μέρους των κατώτερων στρωμάτων του πληθυσμού (αγρότες, ημερομίσθιοι κτλ). Η κρίση ηγεσίας της ελληνικής άρχουσας τάξης με την αποτυχία της πολιτικής της αποχής (βλ. προηγούμενο κεφάλαιο) εμφανίστηκε όταν η εργατική τάξη αποκτούσε σημαντική αριθμητική βάση και τα φτωχότερα αγροτικά στρώματα βρίσκονταν σε έντονη κρίση.¹²

Παρόλο που αποτελούσαν τη συντριπτική πλειοψηφία του κυπριακού πληθυσμού, τα φτωχότερα στρώματα ήταν για μεγάλο χρονικό διάστημα ουραγός της άρχουσας κοινωνικής τάξης και ακολουθούσαν τα βήματα των μορφωμένων αστικών στρωμάτων και των παλιών γαιοκτητικών τάξεων. Το χαμηλό μορφωτικό τους επίπεδο και η απουσία οποιασδήποτε πολιτικής εμπειρίας αντικατοπτρίστηκε και στο γεγονός ότι δεν είχαν αναπτύξει δικές τους οργανώσεις, που θα προωθούσαν και θα προστάτευαν τα συμφέροντά τους. Το όλο πλέγμα σχέσεων που επικρατούσε στην κυπριακή κοινωνία, καθοριζόταν από παραμέτρους στις οποίες τα κατώτερα στρώματα δεν είχαν ούτε πρόσβαση, ούτε επίδραση και τις οποίες αναλύσαμε στα προηγούμενα κεφάλαια. Συνοψίζοντας, σημειώνουμε: η νομοθεσία επέτρεπε στους εμπόρους να τοκίζουν ανεξέλεγκτα τα δάνεια και στους εργοδότες να επιβάλλουν ολοκληρωτικά τους όρους εργοδότησης. Στόχος του εκπαιδευτικού συστήματος ήταν να προσφέρει μόρφωση μόνο στα παιδιά των ανώτερων τάξεων και οι δασκάλοι ήταν όργανα -στις πλείστες των περιπτώσεων -διαφόρων πολιτευτών. Η Εκκλησία λειτουργούσε περισσότερο με όρους επιχειρηματικούς και με στόχο τη συσσώρευση κεφαλαίου και γης, χωρίς να θέτει επί τάπητος το μεγάλο κοινωνικό ζήτημα. Επιπλέον, πολλές φορές καλλιεργούσε προκαταλήψεις. Οι εφημερίδες αναπαρήγαγαν το κοινωνικό και πολιτικό κατεστημένο,

---

¹¹ Η εφημερίδα *Πυρσός* αναφερόταν σε όλα αυτά τα φαινόμενα και ζητούσε από τους εργάτες να ξυπνήσουν και να αντισταθούν διά της άρνησής τους να υπακούσουν στους αστούς και διά της οργάνωσής τους. Βλ. *Πυρσός* εκδόσεις ημερομηνίας 17 Ιανουαρίου, σ. 1 και 26 Φεβρουαρίου 1923, σ. 1.

¹² Βλ. Katsiaounis, «Change», ό.π., σσ. 246, 250.

βοηθώντας βουλευτές να εκλεγούν και να επανεκλεγούν και επικεντρώνονταν μόνο στο ενωτικό ζήτημα.

Χρειάστηκε να περάσουν περίπου 50 χρόνια βρετανικής κατοχής για να εμφανιστούν τα πρώτα σημάδια κινημάτων των λαϊκών στρωμάτων τα οποία πήραν τρεις μορφές και τις οποίες θα αναλύσουμε παρακάτω: (α) τις βραχύβιες προσπάθειες οργάνωσης αγροτικού κόμματος και τις προσπάθειες οργάνωσης της εργατικής τάξης, είτε (β) σε συντεχνίες, είτε (γ) σε πολιτικό κόμμα. Θα ξεκινήσουμε με μια εξέταση των προϋποθέσεων που σταδιακά οδήγησαν στην εμφάνιση αυτών των κινημάτων. Οι καταβολές των κινημάτων αυτών μπορούν να αναζητηθούν σε τρεις μορφές κοινωνικής αντίδρασης που εκδηλώθηκαν στην Κύπρο: στην κοινωνική ληστεία και στις αγροτικές αναταραχές, στις αταξικές συντεχνίες που δημιουργήθηκαν από αστούς πολιτευτές και στις οργανωτικές παραδόσεις των τεχνιτών της προ-καπιταλιστικής περιόδου.

10.2.1 Αγροτικές αναταραχές και κοινωνική ληστεία. Το κλασικό παράδειγμα αγροτικής αντίδρασης ήταν οι εξεγέρσεις για τα τρόφιμα. Στις περισσότερες περιπτώσεις αυτό το είδος διαμαρτυρίας χαρακτηριζόταν από άμεση και βίαιη δράση και έτεινε να είναι σποραδικό, χωρίς σταθερό οργανωτικό πλαίσιο, ιδιαίτερα περιορισμένο τοπικά και με μεικτή κοινωνική βάση.¹³ Οι διαδηλώσεις, ο εκφοβισμός και η βία ήταν, κατά τον Hobsbawm, μορφή συλλογικής διαπραγμάτευσης για τις ομάδες αυτές.¹⁴

Στην Κύπρο η αντίσταση των αγροτών εκφράστηκε κυρίως με αγροτικά συλλαλητήρια, ταραχές και με νυκτερινές επιδρομές ενάντια στις περιουσίες των δανειστών χρημάτων και εκπροσώπων των αποικιακών Αρχών. Στη δεκαετία του 1887-1899 πραγματοποιήθηκαν στις κυριότερες πόλεις της Κύπρου (Λευκωσία, Λάρνακα και Λεμεσό) τα πρώτα συλλαλητήρια ενάντια στα καταπιεστικά μέτρα των Βρετανών και στη μη επίδειξη καμιάς κοινωνικής φροντίδας για την ιδιαίτερος κακή κατάσταση των αγροτικών μαζών, σε μια περίοδο μεγάλης ξηρασίας και έξαρσης των τοκογλυφικών πρακτικών. Τα πρώτα τέτοια συλλαλητήρια διοργανώθηκαν σε όλες τις μεγάλες πόλεις της Κύπρου τον Δεκέμβριο του 1887.¹⁵ Σύμφωνα με δημοσιεύματα εφημερίδων της περιόδου, σε συλλαλητήριο στη Λευκωσία τον Ιανουάριο του 1888, συμμετείχαν πάνω από 10.000 κάτοικοι των πόλεων και χωρικοί, που ταξίδεψαν πεζοί όλη τη νύχτα για να παρευρεθούν σε αυτό,¹⁶ φαινόμενο που επαναλήφθηκε και το 1895.¹⁷ Στα συλλαλητήρια αυτά στα οποία προήδρευαν οι Αρχιερείς και οι βουλευτές της οικείας επαρχίας εγκρίθηκαν ψηφίσματα τα οποία δεν

¹³ Βλ. Geary, *Ευρωπαϊκό Εργατικό Κίνημα*, ό.π., σσ. 33-34.

¹⁴ Βλ. Hobsbawm, *Ξεχωριστοί Άνθρωποι*, ό.π., σ. 20.

¹⁵ Βλ. Καταλάνος, *Ζήνων*, ό.π., σ. 72.

¹⁶ «Το εν Λευκωσία συλλαλητήριο», *Φωνή της Κύπρου*, 12 Ιανουαρίου 1888, σ. 1.

¹⁷ Βλ. Καταλάνος, *Ζήνων*, ό.π., σ. 96.

περιορίζονταν μόνο σε υποβολή αγροτικών αιτημάτων αλλά έθεταν ζητήματα πολιτικών ελευθεριών και εθνικής αποκατάστασης. Η ανάληψη της πρωτοβουλίας διοργάνωσης των εκδηλώσεων αυτών από την Εκκλησία και τους πολιτευτές, οι οποίοι ήταν και οι βασικοί ομιλητές, αποδεικνύει τον πατερναλισμό που συνέχιζε να διατρέχει ακόμη τις δραστηριότητες των λαϊκών στρωμάτων.

Η πιο χαρακτηριστική μορφή της λαϊκής αντίδρασης ήταν η κοινωνική ληστεία, η οποία εμφανίστηκε για πρώτη φορά στην Κύπρο στα τέλη της δεκαετίας του 1880 και άνθισε στα μέσα της επόμενης. Το φαινόμενο της ληστείας είχε τις ρίζες του στη μεγάλη ανέχεια που μάστιζε τον πληθυσμό και εμφανίστηκε την περίοδο της μετάβασης από την παραδοσιακή οθωμανική κοινωνία στη σύγχρονη, κατά την οποία καταστρέφονταν οι παραδοσιακές μορφές αλληλεγγύης και μετασχηματιζόταν η κοινωνία. Οι ληστές αυτοί αναδείχθηκαν, σε αρκετές περιπτώσεις, σε λαϊκούς ήρωες και ήταν ιδιαίτερα δημοφιλείς στα φτωχότερα στρώματα. Τα εγκλήματα των ληστών γίνονταν μέσα στα πλαίσια ενός «ηθικού κώδικα» αφού στρέφονταν ενάντια σε αστυνομικούς, πληροφοριοδότες και δανειστές. Ενάντια σε αυτούς, δηλαδή, που εκπροσωπούσαν τις Αρχές και τον πλούτο και που δεν απολάμβαναν καμιά συμπάθεια ανάμεσα στον πληθυσμό.¹⁸

Η ληστεία και οι αγροτικές ταραχές αποτελούσαν ουσιαστικά μια πρωτόγονη μορφή οργανωμένης κοινωνικής αντίδρασης και διαμαρτυρίας, που αντικατόπτριζε το εμβρυώδες επίπεδο οργανωτικής και μορφωτικής ανάπτυξης των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων και ομάδων. Η κοινωνική ληστεία και τα συλλαλητήρια των αγροτών σηματοδότησαν την ανταπόκριση της προβιομηχανικής και προπολιτικής κατάστασης των κατώτερων στρωμάτων στις νέες μορφές οικονομικών σχέσεων, που αναστάτωσαν τον παραδοσιακό τρόπο ζωής και μπορεί να θεωρηθεί ως υποκατάστατο ενός κοινωνικού κινήματος σε μια εποχή που τα πολιτικά κινήματα δεν είχαν εμφανιστεί.¹⁹

10.2.2 Οι οργανωτικές παραδόσεις των τεχνιτών. Οι οργανωτικές παραδόσεις των λαϊκών στρωμάτων ανάγονται στις συντεχνίες των τεχνιτών, τις οποίες εξετάσαμε στο δεύτερο κεφάλαιο. Οι τεχνίτες αποτέλεσαν την ηγεσία του εργατικού κινήματος στα πρώτα του στάδια σε ολόκληρη την Ευρώπη αλλά και στην Κύπρο,²⁰ επειδή βρίσκονταν σε καλύτερη υλική θέση από τους ανειδίκευτους εργάτες. Το φαινόμενο συνδέεται με τον κίνδυνο εξαφάνισης τους από το καθεστώς της ελεύθερης αγοράς, που τους οδηγούσε σε διαμαρτυρίες και διαμόρφωση αιτημάτων στο όνομα της εργατικής τάξης. Η διαμαρτυρία τους στρεφόταν ενάντια στις νέες αξίες της ελεύθερης αγοράς και εξέφραζε τα

¹⁸ Βλ. Κατσιαούνης, «Αντιθέσεις», ό.π., σ. 24. Βλ. Επίσης Katsiaounis, *Labour*, ό.π., σ. 155.

¹⁹ Βλ. Katsiaounis, *Labour*, ό.π., σσ. 151, 158.

²⁰ Βλ. Hobsbawm, *Η Εποχή των Επαναστάσεων*, ό.π., σσ. 302-303.

προβλήματα προσαρμογής στα αρχικά στάδια της διαδικασίας αλλαγής των κοινωνικών σχέσεων.²¹ Οι λόγοι για τους οποίους οι τεχνίτες ήταν πιο πολιτικοποιημένοι από τους υπόλοιπους εργαζόμενους, σχετίζονταν με τη μόρφωση και την ανεξαρτησία των επαγγελματιών τους. Είχαν, επίσης, μεγάλη επαφή με τις μάζες του λαού, επομένως ήταν σε θέση να διαδραματίζουν ηγετικό ρόλο.²²

10.2.3 Αταξικές συντεχνίες και εργατικές λέσχες. Εδώ αναφερόμαστε σε δύο φάσεις και σε δύο κατηγορίες πρώιμων εργατικών οργανώσεων αντίστοιχα. Η πρώτη φάση αντιστοιχούσε στην πρώτη κατηγορία, που ήταν η προσπάθεια αναβίωσης των συντεχνιών της οθωμανικής περιόδου. Η αναβίωση των συντεχνιών εκφράστηκε από την προσπάθεια τεχνιτών και βιοτεχνών να σχηματίσουν εθελοντικούς οργανισμούς, οι οποίοι πήραν πολλά διαφορετικά ονόματα: π.χ. αδελφότητες, σύνδεσμοι αποταμιεύσεως και συντεχνίες.²³ Αυτή η συγκεκριμένη μορφή οργάνωσης της εργατικής τάξης ήταν και η μόνη ανεκτή από την άρχουσα πολιτική τάξη. Οι περισσότεροι από αυτούς τους συνδέσμους τηρούσαν τον κανόνα αποχής από οποιαδήποτε πολιτική δραστηριότητα.

Η ιδιότητα μέλους στις συντεχνίες αυτές περιοριζόταν σε αυτό που θα μπορούσε να αναφερθεί ως «αριστοκρατία της εργασίας» γιατί, κυρίως, τα μέλη τους ήταν αρχιτεχνίτες (μάστοροι). Η έλλειψη πραγματικής συντεχνιακής εμπειρίας οδήγησε πολύ γρήγορα τις συντεχνίες αυτές σε αποσύνθεση ή σε μετατροπή τους σε χαρτοπαικτικές λέσχες. Κέντρα αυτών των κινήσεων ήταν κατά πρώτο λόγο η Λεμεσός και δευτερευόντως η Λευκωσία.²⁴ Κυριαρχούνταν, επίσης, από προσωπικά οικονομικά συμφέροντα, έντονες προσωπικές αντιζηλίες και αντιδικίες και χαρακτηρίζονταν από απουσία ταξικής συνείδησης. Η περίοδος που εμφανίστηκαν, χαρακτηριζόταν από κοινωνική και οικονομική αναταραχή, αλλά παρόλα αυτά, δεν υπήρξε καμιά τάση εκ μέρους τους να διαμαρτυρηθούν για την άσχημη κατάσταση των μελών τους. Επίσης, παρόλο που το εθνικό κίνημα ήταν σε φάση δημιουργίας, καμιά αναφορά δεν καταδεικνύει οποιαδήποτε αντικυβερνητική δραστηριότητα εκ μέρους τους. Η απολίτικη στάση τους εδραιώθηκε

²¹ Βλ. Jones, *Revolutions*, ό.π., σσ. 8-10. Στο βρετανικό χαρτιστικό κίνημα οι παπουτσήδες αποτελούσαν την πλειοψηφία μετά τους υφαντές και ήταν υπερδιπλάσιοι από τους οικοδόμους. Τα γαλλικά επαναστατικά πλήθη του 1789 περιελάμβαναν αναλογικά μεγαλύτερο ποσοστό τυπογράφων, ξυλουργών, κλειδαράδων και οικοδόμων σε σχέση με το σύνολο του παρισινού πληθυσμού. Βλ. επίσης Hobsbawm, *Ξεχωριστοί Άνθρωποι*, σσ. 38-39.

²² Βλ. Hobsbawm, *Ξεχωριστοί Άνθρωποι*, σσ. 47-53.

²³ Ο Φάντης δίνει ως παραδείγματα την Αδελφότητα των Υποδηματοποιών Λεμεσού του 1889 και το Σωματείο «Ελπίς» των Υπηρετών Λευκωσίας του 1890. Βλ. Φάντης, *Το Κυπριακό Συνδικαλιστικό Κίνημα*, ό.π., σ. 30.

²⁴ Ζιαρτίδης Αντρέας (πρώην Γ.Γ. ΠΕΟ) (1986), *Η Εξέλιξη του Συνδικαλισμού στην Κύπρο*, σσ. 107-112, Διαλέξεις Λαϊκού Πανεπιστημίου, Αρ. 2, Εκδόσεις Δήμου Λευκωσίας, σ. 119. Βλ. επίσης Ιωάννου Μιχαλάκης (1986) (πρώην Γ.Γ. ΣΕΚ), *Η Εξέλιξη του Συνδικαλισμού στην Κύπρο*, σσ. 107-112, Διαλέξεις Λαϊκού Πανεπιστημίου, Αρ. 2, Εκδόσεις Δήμου Λευκωσίας, σ. 114.

όταν συνδέθηκαν σταδιακά με την Εκκλησία, όπως και οι συντεχνίες στην Οθωμανοκρατία. Όλες είχαν προστάτη Άγιο, τον οποίο και γιόρταζαν.²⁵

Η δεύτερη φάση, που αντιστοιχεί και στη δεύτερη κατηγορία εργατικών οργανώσεων, που ακολούθησε χρονικά την πρώτη, ήταν η ίδρυση εργατικών λεσχών από διάφορους αστούς πολιτευτές, με στόχο την εκλογική εκμετάλλευση όσων από τους εργαζόμενους είχαν δικαίωμα ψήφου.²⁶ Οι διάφορες συντεχνίες και εργατικά κέντρα της περιόδου αυτής ιδρύονταν σύμφωνα με τον Περί Λεσχών Νόμο γιατί δεν υπήρχε εργατική νομοθεσία.²⁷ Οι περισσότερες λέσχες εμφανίζονταν και δημιουργούνταν σε εκλογικές περιόδους ως μηχανισμοί συγκεκριμένων πολιτευτών, που προετοίμαζαν την εισδοχή τους στην πολιτική, χρησιμοποιούνταν ως προεκλογικά κέντρα και κατά κανόνα διαλύονταν ή αδρανοποιούνταν μετά τις εκλογές. Οι λέσχες αυτές δεν παρουσίαζαν συγκεκριμένο πρόγραμμα για οργανωμένη προσπάθεια βελτίωσης των συνθηκών εργασίας και για διεκδίκηση αιτημάτων για τους εργαζομένους. Μερικές από αυτές χρησιμοποιήθηκαν κατά τη διάρκεια του αρχιεπισκοπικού ζητήματος και από τις δύο αντιμαχόμενες παρατάξεις (βλ. κεφάλαιο 8).

Με το τέλος του Α' Παγκόσμιου Πολέμου εμφανίστηκαν συντεχνίες ορισμένων επαγγελματιών (π.χ. των οικοδόμων και των λιμενεργατών), στις οποίες εργάτες και ιδιοκτήτες στεγάζονταν στην ίδια συντεχνία.²⁸ Αυτή την περίοδο οι Κύπριοι εργαζόμενοι αποτελούσαν μια προβιομηχανική και απειθάρχητη εργατική δύναμη με ένα υπανάπτυκτο καταμερισμό εργασίας.²⁹ Η δυσαρέσκεια των λαϊκών στρωμάτων εκφράστηκε σταδιακά με πιο σύγχρονους τρόπους πολιτικής αντίδρασης, χάρη στη γενική άνοδο του μορφωτικού επιπέδου των Κυπρίων αλλά και στη συνδρομή άλλων κοινωνικών και πολιτικών παραμέτρων.

Προτού στραφούμε στην εξέταση των ιστορικών προϋποθέσεων, διεργασιών και ενεργειών οργάνωσης της εργατικής τάξης, θα εξετάσουμε μια αντίστοιχη προσπάθεια του αγροτικού κόσμου, η οποία είχε ως χαρακτηριστικό την ανάληψη της οργάνωσής της

²⁵ Για το θέμα της αναβίωσης των συντεχνιών βλ. Katsiaounis, *Labour*, ό.π. σσ. 166-174.

²⁶ Στο ρόλο των εργατικών λεσχών αναφέρεται και ο Ostrogorski στην περίπτωση της Αγγλίας. Βλ. Ostrogorski, *Political Parties*, ό.π., σσ. 198-201. Στην Κύπρο η πρώτη τέτοια προσπάθεια έγινε γύρω στο 1910 με πρωτοβουλία διανοούμενων που σπούδασαν στο εξωτερικό και έγιναν κοινωνοί του συνδικαλιστικών πραγμάτων. Βλ. Φάντης, *Συνδικαλιστικό Κίνημα*, ό.π., σ. 53. Βλ. επίσης Ιωάννου, Μιχαλάκης (2002), *Οι Εργατικοί Αγώνες της ΣΕΚ*, Εκδόσεις ΣΕΚ, Λευκωσία, σ. xx. Τέτοιες συντεχνίες ίδρυσαν, μεταξύ άλλων, οι Σπύρος Αραούζος, Ευέλθων Πιτσιλίδης, Ζήνων Ευγενίου και αργότερα στη δεκαετία του 1920 οι Μιχάλης Μιχαηλίδης και Γιώργος Χατζηπαύλου (Πανεργατικός).

²⁷ Περδίας Μίνως (1968), *Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΚ και του ΑΚΕΛ*, ανέκδοτο δακτυλογραφημένο κείμενο, Λευκωσία, σ. 18.

²⁸ Βλ. Ιωάννου, *Αγώνες της ΣΕΚ*, ό.π., σ. xx· Φάντης, *Το Κυπριακό Συνδικαλιστικό Κίνημα*, ό.π., σ. 31· Σέρβας, *Ευθύνες*, ό.π., σ. 114.

²⁹ Βλ. Katsiaounis, *Labour*, ό.π., σ. 134.

από επίδοξους αστούς πολιτευτές, οι οποίοι απευθύνθηκαν και στις δύο κοινότητες του νησιού.

10.3 Οι βραχύβιες προσπάθειες οργάνωσης Αγροτικού Κόμματος

Οι διαφορές μεταξύ αγροτικών και αστικών πληθυσμών αποτελούν τη βάση κοινωνικής διαίρεσης σε μερικές χώρες. Σε κάποιες χώρες ο αγροτικός πληθυσμός αποτέλεσε τη βάση ενός ανεξάρτητου αγροτικού κόμματος, ενώ σε άλλες οι αγρότες εκφράστηκαν μέσα από άλλα κόμματα, κυρίως συντηρητικά ή χριστιανοδημοκρατικά. Στις περισσότερες χώρες της Δύσης παρουσιάστηκαν συνδυασμοί αγροτών σε κάποιες εκλογές αλλά μόνο στις πέντε σκανδιναβικές χώρες δημιουργήθηκαν ξεχωριστά αγροτικά κόμματα ως σταθερά στοιχεία του πολιτικού συστήματος.³⁰

Η αγροτική τάξη διακρίνεται από κάποια κοινά οικονομικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά, έχει επίγνωση της διαφοράς και της καταπίεσής της από μειονότητες μη αγροτών (π.χ. φεουδάρχες, εμπόρους, κτλ), αλλά οι κάθετοι διαχωρισμοί στο εσωτερικό της και η προσωποποίηση των κοινωνικών σχέσεων (π.χ. μέσα από τις πελατειακές σχέσεις ή μορφές συγγένειας) εμποδίζουν την ανάπτυξη ταξικής συνείδησης. Η δυνητική ισχύς και επιρροή των αγροτών μπορεί να είναι μεγάλη αλλά στην πράξη περιορίζεται από το αίσθημα αδυναμίας και κατωτερότητας που τους διακατέχει και από τη φύση της αγροτικής οικονομίας, που διατηρεί σε απομόνωση τους ξεχωριστούς αγρότες, ενώ πολλές φορές οι κινητοποιήσεις των αγροτών πρέπει να σταματήσουν για το θερισμό. Η εκλογική πολιτική δεν επηρεάζει τους αγρότες ως τάξη. Σε αντίθεση με ένα «κόμμα της εργατικής τάξης», ένα «αγροτικό κόμμα» δεν αποτελεί μια φυσιολογική προέκταση της ταξικής συνείδησης στο χώρο της πολιτικής, αλλά ένα μάλλον σπάνιο φαινόμενο.³¹ Η ατομική φύση της αγροτικής ζωής, ο τρόπος παραγωγής, που απομονώνει τους αγρότες αντί να τους φέρνει μαζί σε αλληλεπίδραση, όπως συμβαίνει με τους εργάτες, καταλήγει σε αδυναμία πολιτικής οργάνωσης, με αποτέλεσμα να μην μπορούν οι αγρότες να προωθήσουν τα συμφέροντά τους ως τάξη και να μην μπορούν να αυτοεκπροσωπηθούν αλλά, αντίθετα, να ετεροεκπροσωπούνται.³²

Στην Κύπρο παρατηρήθηκε μια προσπάθεια οργάνωσης των αγροτών σε κόμμα, η οποία είχε ως αφετηρία αστούς πολιτευτές. Η προσπάθεια απευθύνθηκε και στα δύο εθνοτικά στοιχεία αλλά αποδείχτηκε βραχύβια. Είχε ως πηγή έμπνευσης την χειροτέρευση των

³⁰ Βλ. Lipset, *Political Man*, ό.π., σ. 232. Βλ. επίσης Rokkan, *Parties*, ό.π., σ. 127.

³¹ Βλ. Hobsbawm, *Ξεχωριστοί Άνθρωποι*, ό.π., σσ. 210-211, 219, 229.

³² Βλ. Molyneux, *Marxism and the Party*, ό.π., σσ. 14-15.

συνθηκών ζωής των αγροτών στην Κύπρο μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Ως αποτέλεσμα, εμφανίστηκε η λεγόμενη κοινωνικομεταρρυθμιστική τάση, που θεωρούνταν απόγονος των πρώην διαλλακτικών (βλ. κεφάλαιο 8). Αυτή η τάση έφερε στην κυπριακή κοινωνία έντονα το στοιχείο του προβληματισμού πάνω σε κοινωνικοοικονομικά αιτήματα και διεκδικήσεις.³³ Η μερίδα αυτή αποδεχόταν τη συνεργασία με τη βρετανική εξουσία και τα αιτήματά της αφορούσαν στη βελτίωση της ζωής των αγροτών. Ζητούσαν, κυρίως, παραγωγή των αγροτικών χρεών, ίδρυση αγροτικής τράπεζας και παραχώρηση συνδικαλιστικών ελευθεριών στους αγρότες. Αν και το κίνημα αυτό ποδηγετούνταν από μη αγρότες πολιτευτές και ιδιαίτερα από το δημαγωγό δικηγόρο και βουλευτή Κυριάκο Ρωσσίδα, αποτέλεσε, για μέρος του αγροτικού κόσμου, μια έκφραση τάσεων διαφυγής από τους μέχρι τότε εμπορομεσίτες που τους εκπροσωπούσαν στον πολιτικό στίβο.³⁴ Οι ρίζες του κινήματος αυτού βρίσκονταν στην αγροτική δυσανασχέτηση, τις χαμηλές τιμές των αγροτικών προϊόντων και -κυρίως -την αδυναμία των αγροτών να αποπληρώσουν τα χρέη τους.

Οι μεταρρυθμιστές πολιτικοί υποστήριζαν συνεργασία με την κυβέρνηση για την επίλυση των κοινωνικών προβλημάτων και συνταγματικές μεταρρυθμίσεις μέχρις ότου καταστεί δυνατή η διεκδίκηση του απώτερου στόχου, δηλαδή της Ένωσης (βλ. προηγούμενο κεφάλαιο). Ο Ατταλίδης βλέπει και μια άλλη πτυχή αυτής της τάσης, την οποία αποδίδει σε μια σαφή απόπειρα χειραγώγησης των αγροτών από τους Βρετανούς, που, εκμεταλλευόμενοι τη δυσανασχέτησή τους λόγω της οικονομικής και κοινωνικής κατάστασης, προσπάθησαν να δημιουργήσουν ένα είδος συμμαχίας αποικιακής κυβέρνησης και αγροτών, εναντίον των αστών ενωτικών ηγετών. Πριν από τις εκλογές του 1923, από τις οποίες οι αστοί ηγέτες απείχαν, η αποικιακή κυβέρνηση υποσχόταν σε αγρότες ότι αν πληρώνονταν οι έδρες του Νομοθετικού Συμβουλίου με φιλικά διακεείμενους προς την Κυβέρνηση βουλευτές, θα ακολουθούσαν ευεργετικές διοικητικές μεταρρυθμίσεις. Στην περίοδο του μεσοπολέμου, η Αποικιακή Κυβέρνηση πήρε διάφορα μέτρα, που σκοπό είχαν να βελτιώσουν τις συνθήκες ζωής των αγροτών αλλά, ταυτόχρονα, και, κυρίως, να αποδυναμώσουν τους αστούς εθνικιστές ηγέτες. Η πολιτική αυτή δυσκόλεψε, όμως, τις κυπριακές πολιτικές δυνάμεις που υποστήριζαν μια πορεία διεύρυνσης των συνταγματικών ελευθεριών και συσχέτισε την κοινωνική μεταρρύθμιση με την αποικιοκρατία και την άρνησή της στο απελευθερωτικό αίτημα.³⁵

³³ Βλ. Γιαλλουρίδης, «Κυπριακό Κομματικό Σύστημα», ό.π., σσ. 170, 76.

³⁴ Βλ. Ατταλίδης, «Κόμματα στην Κύπρο», ό.π., σ. 134.

³⁵ Βλ. Ατταλίδης, «Κόμματα στην Κύπρο», ό.π., σσ. 142-143.

Της ίδρυσης του Αγροτικού Κόμματος είχαν προηγηθεί ορισμένες μεμονωμένες και αποσπασματικές δράσεις. Τον Αύγουστο του 1920 πραγματοποιήθηκε γεωργική σύσκεψη στο Λευκόνοικο στην οποία εκλέγηκε δεκαμελής επιτροπή για την προώθηση των αιτημάτων των αγροτών προς την κυβέρνηση. Της επιτροπής προήδρευε ο Μητροπολίτης Κιτίου και σε αυτή συμμετείχαν ο Κ. Ρωσσίδης και τρεις Τουρκοκύπριοι.³⁶ Δύο χρόνια μετά έλαβε χώρα μαζική συνάντηση αγροτών στη Λεμεσό, με στόχο τη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης και εργασίας τους. Τον Απρίλη του 1924, με πρωτοβουλία του Ρωσσίδα, διοργανώθηκε το πρώτο Αγροτικό Συνέδριο, και πάλι στο Λευκόνοικο, με συμμετοχή Ελλήνων και Τούρκων αγροτών. Με επιστολή του στον Τύπο ο Ρωσσίδης καλούσε τους γεωργούς να συμμετάσχουν μαζικά.³⁷ Με τη βοήθεια μερικών «μουχτάρηδων» της επαρχίας Αμμοχώστου ο Ρωσσίδης κατάφερε να συγκεντρώσει 150 Έλληνες και 65 Τούρκους εκπροσώπους από όλα τα μέρη της Κύπρου. Στην τελική του διακήρυξη το συνέδριο ζητούσε την κατάργηση της δεκάτης και την άμεση ίδρυση Γεωργικής Τράπεζας με κεφάλαιο 500.000 στερλινών. Το συνέδριο αρνήθηκε να ασχοληθεί με οποιοδήποτε πολιτικό ζήτημα και απέρριψε την πολιτική της σύγκρουσης που εφάρμοζε το Εθνικό Συμβούλιο ως αντίδραση στην παραδοσιακή εθνική ηγεσία αφενός, αλλά και διότι απευθυνόταν και στους Τουρκοκύπριους, αφετέρου.³⁸

Πρόεδρος της Οργανωτικής Επιτροπής του συνεδρίου τοποθετήθηκε ο Μάρκος Χαραλάμπους, κάτοικος Λευκονοίκου, ενώ πρωταγωνιστικό ρόλο είχαν διαδραματίσει και οι Οδυσσέας Ευρυβιάδης (μέλος Νομοθετικού Συμβουλίου), Χρ. Τομαρίδης από τη Μόρφου και Γ. Βελάρης από τη Ζώδια. Στα πλαίσια του συνεδρίου σημειώθηκαν και αντιπαραθέσεις, με επίκεντρο το ζήτημα της φορολόγησης ή μη των εισαγόμενων σιτηρών και του αλευριού, στο οποίο οι μεν εκπρόσωποι των ορεινών περιοχών τάχθηκαν ενάντια, οι δε εκπρόσωποι των πεδινών περιοχών υπέρ. Η αντιπαράθεση συνδεόταν με τα συμφέροντα των δύο ομάδων γεωργών, αφού οι εκ των πεδινών περιοχών καλλιεργούσαν και τα δύο αυτά προϊόντα και θα ήταν προς το συμφέρον τους η καθιέρωση εισαγωγικών δασμών.

Ένα δεύτερο ζήτημα που προκάλεσε ένταση και διαφωνίες ήταν αυτό του «χρεοστασίου» (του προσωρινού παγώματος, δηλαδή, της υποχρέωσης καταβολής δόσης για το δάνειο) για τα αγροτικά χρέη, το οποίο προτάθηκε από Τουρκοκύπριο σύνεδρο και συνάντησε αντιδράσεις από τον Ρωσσίδα και άλλους, βάσει του γεγονότος ότι οι πιστωτές μπορεί να έμεναν εκτεθειμένοι και χωρίς εγγυήσεις για τα χρήματα που δάνεισαν. Την άποψη του

³⁶ «Σύσκεψη γεωργική στο Λευκόνοικο», *Ελευθερία*, 14 Αυγούστου 1920, σ. 2.

³⁷ *Ελευθερία*, 5 Ιανουαρίου 1924, σ. 1. Βλ. επίσης «Αγροτικά», *Νέος Άνθρωπος*, 1^η Ιανουαρίου 1925, σ. 4.

³⁸ «Το αγροτικόν συνέδριον του Λευκονοίκου. Αι ληφθείσαι αποφάσεις», *Ελευθερία*, 16 Απριλίου 1924, σ. 2.

Ρωσσίδη στήριξαν και άλλοι παριστάμενοι, μη γεωργοί, και τελικά έπεισαν τους συνέδρους ότι δεν θα ήταν προς το συμφέρον τους το χρεοστάσιο και ότι θα έπρεπε να επιμείνουν στην ίδρυση Γεωργικής Τράπεζας. Η στάση αυτή του Ρωσσίδη υπέκρυπτε τους περιορισμούς του σχήματός του, αφού ο ίδιος, όχι μόνο δεν ήταν γεωργός, αλλά ως δικηγόρος εκπροσωπούσε αρκετούς δανειστές χρημάτων στα δικαστήρια, στις αγωγές τους εναντίον αγροτών.

Το Συνέδριο ενέκρινε επίσης αποφάσεις σε δύο ζητήματα, τα οποία αποτέλεσαν εστία κριτικής από τους πολιτικούς του Εθνικού Συμβουλίου και τις εφημερίδες που τους εξέφραζαν. Το πρώτο αφορούσε στην εισήγηση για μείωση των δικαστικών και δικηγορικών τελών και επίδοσης κλητηρίων ενταλμάτων, καθώς και για μη ανοχή των δικαστηρίων σε άσκοπες αναβολές των υπό εκδίκαση υποθέσεων διότι έτσι αυξανόταν το κόστος για τους διάδικους. Το δεύτερο ζήτημα αφορούσε στην απόφαση του Συνεδρίου για την ανάγκη εκπροσώπησης του αγροτικού κόσμου στη νομοθετική και εκτελεστική εξουσία. Τα δύο αυτά σημεία προκαλούσαν αμφισβήτηση της κατανομής ισχύος στο εσωτερικό της ελληνοκυπριακής κοινότητας αφού έθιγαν τα συμφέροντα των δικηγόρων και των εμπόρων από τις τάξεις των οποίων προερχόταν η μεγάλη πλειοψηφία των πολιτικών ηγετών. Ακολούθησε, έτσι, μια πολεμική εναντίον του Ρωσσίδη ως πρωτεργάτη του αγροτικού συνεδρίου με επιχείρημα ότι εκμεταλλευόταν πολιτικά τους αγρότες για στήριξη της δικής του πολιτικής καριέρας. Παράλληλα, απέδιδαν στους διοργανωτές του συνεδρίου απειρία και αφέλεια τόσο ως προς τα μέτρα που προτείνονταν όσο και για τις ελπίδες που εναπόθεταν στη βρετανική κυβέρνηση. Παράλληλα, για σειρά μηνών, μερίδα του Τύπου που πρόσκειτο στην εθνική παράταξη αφιέρωσε σειρά άρθρων στην κυβερνητική αστοργία έναντι των αγροτών και στην κακή οικονομική τους θέση ως μια προσπάθεια να απευθυνθούν στον αγροτικό κόσμο.³⁹ Το Συνέδριο εξέλεξε Αγροτικό Συμβούλιο με τη συμμετοχή Ελλήνων και Τούρκων, στο οποίο συμμετείχαν και άτομα που δεν είχαν σχέση με τους αγρότες, όπως ο ίδιος ο Ρωσσίδης. Σύμφωνα με πρόταση που υπέβαλε ο Ρωσσίδης, η Εκτελεστική Επιτροπή αποτελούνταν από δώδεκα Ελληνοκύπριους και έξι Τουρκοκύπριους.⁴⁰

Αρκετά γρήγορα οι ίδιοι οι διοργανωτές της πρωτοβουλίας κινητοποίησης των αγροτών διαπίστωσαν την αδιαφορία και την περιφρόνηση με την οποία τους αντιμετώπισε η

³⁹ Βλ. ενδεικτικά, «Ο φίλος των γεωργών!», *Ελευθερία*, 17 Μαΐου 1924, σ. 3.

⁴⁰ Τα άτομα αυτά ήταν: Κώστας Γεωργιάδης (Μόρφου), Σωκράτης Μιχαηλίδης (Ευρύχου), Γ. Βελάρης (Ζώδια), Μεχμέτ Ρατίπ (Ποταμιά), Ν. Γρουτάρης (Λεύκαρα), Χ. Ευαγγελίδης (Αραδίπτου), Αλή Βεχπί (Μαρί), Κ. Ρωσσίδης (Άγιος Θεόδωρος), Θ. Σαββίδης (Λευκόνοικο), Χακκή Εφένδη (Γέναγρα), Ηρ. Μοδινός (Ομοδος), Π. Θεοδώρου (Φοινικάρια), Χ' Ατέμ (Μαλλιά), Χρ. Παπανικόπουλος (Χρυσοχούς), Γ. Μουζάλας (Χούλους), Φαίικ Βέη (Τέρρα), Χατζηθωμάς (Άγιος Αμβρόσιος), Αλή Χατζηχουσεϊν (Φώτα). Βλ. «Το αγροτικόν συνέδριον. Αι ληφθείσαι αποφάσεις», *Ελευθερία*, 16 Απριλίου 1924, σ. 2.

βρετανική εξουσία και αποφάσισαν τερματισμό των προσπαθειών συνεννόησης. Παράλληλα, κατάγγειλαν τους Βρετανούς ως υπαίτιους της «οιχτρήσ» οικονομικής και διοικητικής θέσης της χώρας και ανακοίνωναν την πρόθεσή τους να διοργανώσουν συλλαλητήρια διαμαρτυρίας.⁴¹ Υπήρχε, βέβαια, μια αντίφαση, χαρακτηριστική της ετερόκλητης προέλευσης των αντιπροσώπων. Ο Οδ. Ευρυβιάδης (εμπορικός υπάλληλος ο ίδιος), μέλος του Νομοθετικού Συμβουλίου, κατά τη διάρκεια του Συνεδρίου προέβη στην ομολογία ότι το Σώμα αποτελούσε μια «φενάκη», ένα «κατά συνθήκη ψεύδος» στο οποίο στραγγαλίζεται και πλαστογραφείται η θέληση του κυπριακού λαού και ότι τα αιτήματα δεν θα μπορούσαν να υλοποιηθούν μέσω του Νομοθετικού Συμβουλίου.⁴² Αυτή η παραδοχή βρισκόταν σε αντιπαράθεση με την ίδια την παρουσία στο Σώμα (παραιτήθηκε λίγο μετά), σε μια περίοδο έντονων αντιπαραθέσεων με το Εθνικό Συμβούλιο (βλ. προηγούμενο κεφάλαιο) για τη συμμετοχή τους στις εκλογές και στις εργασίες του Νομοθετικού Συμβουλίου.

Μετά το συνέδριο πραγματοποιήθηκε μια ελληνοτουρκική σύσκεψη με τη συμμετοχή αντιπροσώπων των δύο κυριότερων εθνοτικών στοιχείων της νήσου. Η σύσκεψη έγινε στα γραφεία της τουρκικής εφημερίδας *Σοζ* και σε αυτή συμμετείχαν οι διευθυντές των τεσσάρων τουρκικών εφημερίδων της Λευκωσίας, τέσσερα οθωμανικά μέλη της Εκτελεστικής Επιτροπής του Αγροτικού Συμβουλίου και ο Ρωσσίδης. Η σύσκεψη κατέληξε στην αναγκαιότητα δημιουργίας πολιτικού κόμματος με τη συμμετοχή και των δύο κοινοτήτων, το οποίο θα ενεργούσε με βάση την αντίληψη ότι το Νομοθετικό Συμβούλιο ήταν ένα Σώμα που μπορούσε να συζητά μόνο θέματα οικονομικής φύσεως. Επιπλέον, αποφασίστηκε ότι το Αγροτικό Κόμμα θα απείχε από οποιεσδήποτε θρησκευτικές ή εθνικιστικές ενέργειες. Επίσης προέβη σε προπαρασκευή για την πραγματοποίηση του Β' Παγκύπριου Αγροτικού Συνεδρίου, το οποίο διεξήχθη τον Ιούνιο του 1925.⁴³ Η συμμετοχή στο συνέδριο ήταν -σύμφωνα με τον ίδιο τον Ρωσσίδη -

⁴¹ «Εκτελεστικόν Αγροτικόν Συμβούλιον», *Ελευθερία*, 20 Σεπτεμβρίου 1924, σ. 2.

⁴² «Το αγροτικόν συνέδριον», *Ελευθερία*, 16 Απριλίου 1924, σ. 2.

⁴³ «Μια Σύσκεψις Ελληνοτουρκική εις Λευκωσίαν», *Κυπριακός Φύλαξ*, 24 Δεκεμβρίου 1924, σ. 2. Σύμφωνα με την εφημερίδα, την επόμενη μέρα συνήλθε και σε δεύτερη σύσκεψη «εις την «Εμπορικήν Λέσχην η Επιτροπή του Αγροτικού Εκτελεστικού Συμβουλίου παρόντων 10 (εκ των 15 εν ενεργεία) μελών αυτού, 6 Ελλήνων και 4 Τούρκων. Εν αρχή της συνεδρίας εξελέγησαν 3 νέα μέλη οι κ.κ. Ευθύβουλος Παρασκευαΐδης Δήμαρχος Λαπήθου, Αριστ. Κορράδος εκ Πισσουρίου και Χρήστος Δαμάλης εκ Λισσού. Ακολούθως η Επιτροπή εισήλθεν εις την συζήτησιν επί του θέματος της συνεδρίας το οποίον ήτο η Προκήρυξις του Αγροτικού Κόμματος συμφώνως προς τας ανωτέρω αντιλήψεις. Η Επιτροπή όμως έκρινεν ότι δεν είχε δικαιοδοσίαν ν' αποφασίση επί του ανωτέρω ζητήματος, περιωρίσθη δε εις το να εκδώση ψήφισμα κατά το οποίον θεωρεί την συνένωσιν του Αγροτικού πληθυσμού εις Αγροτικόν Κόμμα ως συντελεστικήν διά την εξυπηρέτησιν των ποικίλων αυτού συμφερόντων. Μετά τούτο απεφασίσθη η σύγκλησις Β' Παγκυπρίου Αγροτικού Συνεδρίου εν Λευκωσία ουχί προ της παρελεύσεως τριών μηνών, εδόθη δε πληρεξουσιότης εις τον Πρόεδρον, όπως προβή εις πάσαν ενέργειαν διά την προπαρασκευήν και επιτυχίαν του Συνεδρίου, ενώπιον του οποίου η Επιτροπή θέλει λογοδοτήσει και θέση προ αυτού και το ζήτημα συμπήξεως Αγροτικού Κόμματος». Βλ. επίσης Ατταλίδης, «Κόμματα στην Κύπρο», ό.π., σ. 137.

πολύ περιορισμένη.⁴⁴ Σύμφωνα με άλλες πηγές, αυτή ανήλθε μόνο στα 25 άτομα εκ των οποίων οι 10 ήταν Τουρκοκύπριοι, ενώ στο Α' Παγκύπριο Συνέδριο είχαν προσέλθει 237.⁴⁵

Σύμφωνα με τους ίδιους τους διοργανωτές, στο συνέδριο έλαβαν μέρος 80 αντιπρόσωποι, εκ των οποίων οι 15 ήταν Τουρκοκύπριοι, αριθμός ο οποίος και οι ίδιοι παραδέχονται ως μη ικανοποιητικό.⁴⁶ Στιγματίστηκε η αδιαφορία τόσο της Κυβέρνησης, όσο και των Κύπριων αστών πολιτευτών για τον αγροτικό κόσμο, γεγονός που οδηγούσε, σύμφωνα με τον Ρωσσίδα, στην αναγκαιότητα ίδρυσης Παγκύπριου Αγροτικού Κόμματος. Η πολεμική του εναντίον των αστών πολιτευτών ήταν έντονη. Τους κατέτασσε στα μη παραγωγικά επαγγέλματα που πλουτίζουν από τη δημιουργική εργασία των άλλων και τους χαρακτήριζε ως «κόρακες τρεφόμενους από των πτωμάτων» και «κηφίνες των εργαζομένων μελισσών».⁴⁷

Στο δεύτερο Συνέδριο τέθηκαν, σε αντίθεση με το πρώτο, πολιτικά ζητήματα, μεταξύ των οποίων η αποστολή πρεσβείας στο Λονδίνο, αποτελούμενης από αντιπροσώπους και των δύο κοινοτήτων, χωρίς, όμως, να προσδιορίζει το αίτημα που θα υποβαλλόταν. Καθόριζε, μάλιστα, το Κυπριακό ως διεθνές ζήτημα γι' αυτό και υποστηριζόταν ότι το Νομοθετικό Συμβούλιο δεν ήταν χώρος προαγωγής «εθνικιστικών επιδιώξεων» αλλά της κοινωνικής και οικονομικής ευημερίας του λαού μέσω της συνεργασίας με την κυβέρνηση. Η συνεργασία των δύο εθνοτικών στοιχείων της Κύπρου θα επιτυγχανόταν, σύμφωνα με τον Ρωσσίδα, στη βάση των κοινών οικονομικών και κοινωνικών συμφερόντων των δύο κοινοτήτων.⁴⁸

Από το λόγο του Ρωσσίδα φαίνεται να δικαιώνεται η κριτική που ασκήθηκε τόσο από το ΚΚΚ, όσο και από την εθνικιστική πτέρυγα της Δεξιάς, ότι η ίδρυση του Αγροτικού Κόμματος εξυπηρετούσε περισσότερο τις πολιτικές βλέψεις του ιδίου και ορισμένων άλλων αστών πολιτευτών. Στην ομιλία του υπάρχει παραδοχή ότι η ίδρυση του κόμματος, η οποία αποφασίστηκε ομόφωνα από το Συνέδριο, θα γινόταν αργότερα και πιο μεθοδικά, αλλά η επίσπευση των εκλογών από το 1926 στο 1925, τους ανάγκασε να κινηθούν πιο γρήγορα. Στο Συνέδριο αποφασίστηκε, επίσης, η στήριξη στις βουλευτικές εκλογές υποψηφίων με «φιλοαγροτικές θέσεις και προγράμματα».⁴⁹ Πρότεινε, μάλιστα, οργανωτική δομή, σύμφωνα με την οποία θα εκλεγόταν από το συνέδριο ολιγάριθμη Ανώτατη

⁴⁴ Ρωσσίδης Κυριάκος (1925), *Η Πολιτική του Αγροτικού Κόμματος*, Τύποις Νέας Σαλαμίνας, Αμμόχωστος, σ. 16.

⁴⁵ «Η σύγκλιση του Β' Παγκύπριου Αγροτικού Συνεδρίου», *Νέος Άνθρωπος*, 1^η Ιουλίου 1925, σ. 2.

⁴⁶ «Ομιλία Ρωσσίδα στο Β' Αγροτικό Συνέδριο», *Λαϊκή*, 2 Ιουλίου 1925, σσ. 3-4.

⁴⁷ Βλ. Ρωσσίδης, *Η Πολιτική του Αγροτικού Κόμματος*, ό.π., σσ. 6, 10.

⁴⁸ Βλ. Ρωσσίδης, *Η Πολιτική του Αγροτικού Κόμματος*, ό.π., σσ. 12-15.

⁴⁹ Βλ. Ρωσσίδης, *Η Πολιτική του Αγροτικού Κόμματος*, ό.π., σσ. 16, 25

Οργανωτική Αρχή, η οποία θα εξέλεγε τα Αγροτικά Επαρχιακά Συμβούλια. Ακολούθως στην οργανωτική ιεραρχία θα βρίσκονταν τα Τμηματικά Αγροτικά Συμβούλια με δικαιοδοσία πάνω σε 10-15 χωριά και τέλος, τα Αγροτικά Συμβούλια των χωριών, τα οποία θα ήταν επιφορτισμένα με την εγγραφή μελών, η συνδρομή των οποίων καθορίστηκε στα τρία γρόσια ετησίως.⁵⁰

Το Αγροτικό Κόμμα, λόγω της πολύ σύντομης χρονικά παρουσίας του στην πολιτική ζωή, δεν μπόρεσε να διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στις κοινωνικές και πολιτικές εξελίξεις.⁵¹ Η ηγεσία του κόμματος αυτού αποτελείτο από άτομα που δεν είχαν άμεση σχέση με τα αγροτικά προβλήματα. Αυτό αποτέλεσε εστία κριτικής, πέραν του αστικού χώρου και από το ΚΚΚ το οποίο χαρακτήριζε το κόμμα αυτό ως «*κράμα κτηματιών, τοκογλύφων, δικηγόρων, που προσποιούνται τους φιλαγρότες για να αλιεύσουν ψήφους*».⁵² Παρόλα αυτά, η εμφάνισή του αποτελούσε ένδειξη αντίδρασης τουλάχιστον μέρους της αγροτικής τάξης στην υφιστάμενη πολιτική και κυρίως στην οικονομική κατάσταση. Το αδιέξοδο της πολιτικής της αποχής, που πρέσβευε το Εθνικό Συμβούλιο, είχε ως συνέπεια την εμφάνιση στις εκλογές του Νομοθετικού Συμβουλίου των «επταδικών» βουλευτών το 1923, που εξετάσαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο και την επικράτηση της μεταρρυθμιστικής τάσης και στις εκλογές του 1925. Μέχρι το τέλος της δεκαετίας του 1920 και με την ανάκαμψη του εθνικισμού, οι Αγροτιστές είχαν επανενταχθεί στον παλιό παραδοσιακό σχηματισμό.

Το κίνημα των Αγροτιστών αυτής της περιόδου πρέπει να εξεταστεί, λοιπόν, μέσα από το πρίσμα της προσπάθειας κάποιων αστών πολιτευτών να εκμεταλλευτούν την πραγματική δυσανασχέτηση των αγροτών από τις πολύ άσχημες συνθήκες διαβίωσής τους, οι οποίες οδήγησαν στη μεταστροφή τους από την αδιάλλακτη πολιτική προς τη συνεργασία με την Κυβέρνηση ως διέξοδο στα προβλήματα που αντιμετώπιζαν. Την αδυναμία του αγροτικού κινήματος να εκφράσει πολιτικά αιτήματα προσπάθησε να εκμεταλλευτεί η βρετανική διοίκηση, ώστε να δημιουργήσει ένα ρεύμα υπέρ της μέσα στον πληθυσμό μέσω νομοθεσιών όπως η κατάργηση της δεκάτης και μέτρων καταπολέμησης της τοκογλυφίας, προσπάθεια η οποία δεν καρποφόρησε. Δεν αποδείχτηκε, όμως, κίνημα με διάρκεια, ούτε μπόρεσε να εκπροσωπήσει πολιτικά τα αγροτικά συμφέροντα, αφού ταυτίστηκε πλήρως με συμφέροντα αστών πολιτευτών. Είναι πολύ χαρακτηριστικό το γεγονός της αρνητικής θέσης του ηγέτη του Αγροτικού Κόμματος, Κ. Ρωσσίδη, σε πρόταση νόμου συναδέλφου του βουλευτή το 1926 για μετατροπή των γεωργικών δανείων σε μακροπρόθεσμα και

⁵⁰ Βλ. Ρωσσίδης, *Η Πολιτική του Αγροτικού Κόμματος*, ό.π., σ. 17.

⁵¹ Βλ. Γιαλλουρίδης, «Κυπριακό Κομματικό Σύστημα», ό.π., σ. 175.

⁵² «Αυτός είναι ο δρόμος των χωρικών», *Νέος Άνθρωπος*, 15 Ιουνίου 1925, σ. 1.

μείωση του επιτοκίου στο 7%.⁵³ Η πρωτοβουλία των πολιτευτών αυτών εντάσσεται στην προσπάθεια απόκτησης εκλογικού ερείσματος στον πληθυσμό ενόψει των εκλογών του 1925, με την επίκληση των συμφερόντων του αγροτικού κόσμου.

10.4 Η οργάνωση της εργατικής τάξης

Η περίοδος στα τέλη του 19^{ου} και αρχές του 20^{ου} αιώνα σημαδεύτηκε σε ολόκληρο το δυτικό κόσμο από την εδραίωση, τη συνειδητοποίηση και την οργάνωση της εργατικής τάξης, κάτι που υποχρέωνε τις τάξεις του *ancient regime* και τη νεοδημιουργηθείσα αστική να λαμβάνουν υπόψη τον καινούριο συσχετισμό δυνάμεων στο εσωτερικό των κοινωνιών.⁵⁴ Η οργάνωση αποτελεί τη ζωτικότερη αρχή της εργατικής τάξης, της οποίας η δύναμη βρίσκεται στον μεγάλο της αριθμό. Όπως αναφέρει ο Michels, «οι εργάτες δεν θα αποκτούσαν ποτέ πολιτική δύναμη αντίστασης και κοινωνική υπόληψη αν δεν συσσωματώνονταν σε μάζα και αν δεν προσέδιδαν δομή στη συσσωμάτωσή τους».⁵⁵

Τα κόμματα της εργατικής τάξης αναπτύχθηκαν σε δύο διακριτά ιστορικά στάδια. Στην πρώτη φάση οι διάφορες εργατικές ενώσεις είχαν αμυντικό κυρίως χαρακτήρα και στο πολιτικό επίπεδο έβρισκαν έκφραση μέσα από τις αστικές πολιτικές οργανώσεις και κόμματα. Από αυτή τους τη θέση συνέβαλαν αποφασιστικά στη φιλελευθεροποίηση των πολιτικών καθεστώτων στις διάφορες χώρες και στην εισαγωγή πολιτικών δικαιωμάτων. Στο δεύτερο στάδιο, το εργατικό κίνημα, χρησιμοποιώντας τις δημοκρατικές κατακτήσεις -και κυρίως το εκλογικό δικαίωμα -προχώρησε στην ίδρυση εργατικών κομμάτων, ικανών να συμμετέχουν αυτόνομα στον αγώνα για την κατάκτηση της εξουσίας.⁵⁶

Στην Κύπρο, όπως και στη βαλκανική χερσόνησο, το εργατικό κίνημα αναπτύχθηκε με αρκετή καθυστέρηση σε σχέση με το δυτικοευρωπαϊκό, παρόλη την ανέχεια των λαϊκών στρωμάτων. Ο συνδικαλισμός έμεινε σε εμβρυακό στάδιο και οι πολιτικές οργανώσεις των εργατών αναπτύχθηκαν κυρίως κάτω από την επίδραση των Ρωσικής Επανάστασης πράγμα που επέτρεψε στην κομμουνιστική εκδοχή να είναι ιδιαίτερα ισχυρή.⁵⁷ Το κυπριακό εργατικό κίνημα αυξήθηκε σε απόλυτους αριθμούς και άντλησε εμπειρίες από τις μορφές κινητοποίησης και οργάνωσης των κατώτερων στρωμάτων που εξετάσαμε. Επιπλέον, η σοσιαλιστική ιδεολογία παρείχε στην εργατική τάξη εργαλείο ανάλυσης και

⁵³ «Ψήφισμα διά τα χρέη των αγροτών», *Ελευθερία*, 12 Μαΐου 1926, σ. 2.

⁵⁴ Βλ. Beaud, *Καπιταλισμού*, ό.π., σσ. 211, 216.

⁵⁵ Βλ. Michels, *Κοινωνιολογία των Πολιτικών Κομμάτων*, ό.π., σ. 62.

⁵⁶ Βλ. Σπουρδαλάκης, *Θεωρία και Μελέτη των Πολιτικών Κομμάτων*, ό.π., σ. 46. Βλ. επίσης Ostrogorski, *Political Parties*, ό.π., σ. 154.

⁵⁷ Για το εργατικό κίνημα των Βαλκανίων, βλ. Πρόλογος Α. Λιάκου, στο Geary, *Ευρωπαϊκό Εργατικό Κίνημα*.

διαμόρφωσης πολιτικού προγράμματος. Η αργοπορημένη ανάπτυξη οργανωμένων συλλογικοτήτων, ώστε αυτές να συμπίπτουν με τη Ρωσική Επανάσταση, επηρέασε σημαντικά το χαρακτήρα και τον προσανατολισμό των οργανώσεων της κυπριακής εργατικής τάξης, καθώς και το είδος του ανταγωνισμού που αναπτύχθηκε, όπως θα δούμε παρακάτω.

Για το μεγαλύτερο μέρος της περιόδου που εξετάζουμε το επίπεδο οργάνωσης της κυπριακής εργατικής τάξης (και της αγροτικής) ήταν πολύ χαμηλό. Αυτό ήταν αποτέλεσμα ιδεολογικής και πολιτικής ανωριμότητας και ανυπαρξίας ηγεσίας. Επιπλέον, η εργατική τάξη δεν συγκέντρωνε ικανοποιητική αριθμητική βάση, τουλάχιστον μέχρι το τέλος του Α' Παγκόσμιου Πολέμου, και δεν υπήρχαν επιχειρήσεις μεγάλης κλίμακας ή μαζική εργατική συγκέντρωση, συνθήκες οι οποίες θα βοηθούσαν στη συνειδητοποίηση της οργανωτικής αναγκαιότητας. Παράλληλα, οι πρώτες βιομηχανικές μονάδες στην Κύπρο δεν μπορούσαν να απορροφήσουν όλους τους αγρότες, οι οποίοι, αφού έχασαν τα κτήματα τους, μεταπηδούσαν στην εργατική τάξη. Ως αποτέλεσμα αυτού, οι άνεργοι χρησιμοποιούνταν ως μοχλός πίεσης ενάντια στις απόπειρες συνδικαλισμού.

Μια άλλη πτυχή που ύψωνε εμπόδια στη συνειδητοποίηση της οργανωτικής αναγκαιότητας των κατώτερων στρωμάτων ήταν το γεγονός ότι η ιθύνουσα αστική τάξη και ο κλήρος υπερείχαν ολοκληρωτικά μέχρι την περίοδο μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο και ήλεγχαν όλες τις εκφάνσεις της οργανωμένης ζωής της ελληνικής κοινότητας: την παιδεία, τις Σχολικές Εφορείες, τους διορισμούς των δασκάλων και των κυβερνητικών υπαλλήλων, τις εφημερίδες, την πολιτική εκπροσώπηση στο Νομοθετικό Συμβούλιο και την Τοπική Αυτοδιοίκηση. Το γεγονός αυτό δεν άφηνε κανένα περιθώριο στους εργαζόμενους και τους αγρότες να διαμορφώσουν διαφορετική πολιτική ενάντια στην αποικιακή εξουσία αλλά ούτε και ενάντια σε όσους τους εκμεταλλεύονταν.⁵⁸

Επίσης θα πρέπει να σημειωθεί και μια ιδιαιτερότητα του κυπριακού εργατικού κινήματος σε σχέση με το αντίστοιχο ευρωπαϊκό. Αυτή η ιδιαιτερότητα συνίστατο στο ότι στην Ευρώπη οι εργαζόμενοι διαμαρτύρονταν μέσα και ενάντια σε κυρίαρχα κράτη, ενώ στην Κύπρο λόγω της αποικιοκρατίας, το σχήμα της αντιπαράθεσης ήταν διαφορετικό. Οι διεκδικήσεις των Κυπρίων (όχι μόνο των εργαζομένων) για κοινωνικά και πολιτικά δικαιώματα εντός του δεδομένου συστήματος αναπόφευκτα σχετίζονταν και με τον πολιτικό αγώνα για Ένωση και παραχώρηση πολιτικών δικαιωμάτων. Ο αγώνας της κυπριακής εργατικής τάξης ενάντια στην αποικιοκρατική εξουσία είχε ταυτόχρονα εθνικό

---

⁵⁸ Βλ. Κατσιαούνης, *Διασκεπτική*, ό.π., σσ. 21, 25.

και ταξικό περιεχόμενο, σε αντίθεση με το αγροτικό κόμμα, που έμεινε έξω από το εθνικό κίνημα.

Η δημιουργία του πολιτικού κόμματος της εργατικής τάξης, ως αυτόνομης πολιτικής πλέον δύναμης, ήταν απόλυτα συνυφασμένη με τη συγκρότηση της εργατικής τάξης σε αριθμούς τέτοιους που της έδωσαν σταδιακά τη δυνατότητα να εκπροσωπηθεί αυτόνομα (βλ. κεφάλαιο τρία) και την εμφάνιση των πρώτων σοσιαλιστικών ιδεών. Η αύξηση της μισθωτής εργασίας και η ένταση της αστικοποίησης δημιούργησαν ένα νέο πλαίσιο συλλογικής δράσης. Ο αριθμός των συνδικαλισμένων αυξανόταν σταθερά και οι εργαζόμενοι συνειδητοποιούσαν την αλληλεγγύη τους και σταδιακά και τη δύναμή τους. Η μερική επέκταση του δικαιώματος ψήφου, όμως, δεν είχε ακόμα δημιουργήσει ένα υπολογίσιμο αριθμητικά σώμα εκλογέων από τα κατώτερα στρώματα, αφού οι ιδιοκτησιακοί και άλλοι περιορισμοί εξαιρούσαν στην πράξη τους περισσότερους εργάτες και αγρότες.

10.5 Το ζήτημα της ταξικής συνείδησης, η συλλογική δράση και το πολιτικό υποκείμενο

Η μετάβαση των εργατικών και αγροτικών μαζών σε μια κατάσταση ταξικής συνειδητότητας απαιτούσε μια διαδικασία απόκτησης κουλτούρας οργάνωσης μέσα στο νέο περιβάλλον που διαμορφωνόταν. Η σύνδεση μεταξύ απλών σχετικά σχέσεων, όπως της υψηλής τιμής των σιτηρών (πρώτης ύλης) και της τιμής του ψωμιού, ήταν εύκολα κατανοητή, σε αντίθεση με τη σύνδεση μεταξύ φαινομένων όπως η απώλεια κτηματικής περιουσίας ή της ανεργίας, με ένα ευρύτερο πρόγραμμα πολιτικής αλλαγής που ήταν εκ φύσεως πιο δυσνόητο. Αυτή η σύνδεση απαιτούσε κατανόηση της φύσης του ισχύοντος οικονομικού και πολιτικού συστήματος, ούτως ώστε να γίνει αντιληπτή η δομή της εξουσίας μέσα στην κοινωνία. Η μετατροπή, δηλαδή, των οικονομικών παραπόνων σε πολιτική ανταπόκριση προϋπέθετε πολιτική ενημέρωση και συνειδητοποίηση. Η διεργασία αυτή απαιτούσε, σύμφωνα με τον Michels, κάποιο βαθμό κοινωνικοοικονομικής ανάπτυξης, δίχως τον οποίο δεν μπορεί να εμφανιστεί κανένα κίνημα.⁵⁹

Η ώθηση για συλλογική δράση και κοινωνική αλλαγή είναι συνυφασμένη με τις ευκαιρίες κοινωνική ανέλιξης που δίνονται στα θεωρούμενα κατώτερα στρώματα. Στην Ευρώπη οι έντονα ταξικά διαρθρωμένες κοινωνίες τοποθετούσαν τους εργάτες σε κοινή κοινωνική τάξη και οδηγούσαν σε συλλογική δράση και ανάπτυξη ισχυρών μορφών πολιτικής

---

⁵⁹ Βλ. Michels, *Κοινωνιολογία των Πολιτικών Κομμάτων*, ό.π., σ. 330.

δραστηριότητας. Αυτό επιτυγχανόταν ευκολότερα στις μεγάλες πόλεις, όπου η κοινωνική αλληλεπίδραση λάμβανε χώρα μέσα στις οικονομικές τάξεις και αυτό είχε ως συνέπεια τα εργατικά πολιτικά κινήματα να μπορούν να οργανώνουν σε σημαντικό βαθμό την εργατική τάξη.⁶⁰ Οι εργάτες της ευρωπαϊκής ηπείρου απέκτησαν, κατά κάποιον τρόπο, τη συνείδησή τους από την κοινωνική δομή και έτσι και οι πρώτοι σοσιαλιστές δεν χρειαζόταν να διδαχθούν ότι ανήκαν σε μια διαφορετική κοινωνική τάξη. Η κοινή συνείδηση των εργατών αποκτάτο όχι μόνο από τη ταξική πόλωση αλλά και από ένα κοινό τρόπο σκέψης και ζωής, στον οποίο κεντρικό ρόλο έπαιζε η ταβέρνα (η «εκκλησία» του εργάτη).⁶¹ Η ταξική συνείδηση των εργατών μεταδιδόταν και από την ίδια την αστική τάξη, η οποία στο δικό της αγώνα ενάντια στην αριστοκρατία, σε όλες τις κοινωνίες, αναγκαζόταν να ζητά τη βοήθεια της εργατικής τάξης, με αποτέλεσμα να τη διαπαιδαγωγεί πολιτικά.⁶²

Προαπαιτούμενο της ταξικής συνείδησης και συμπεριφοράς, σημειώνει ο Sartori, είναι ένα πλήρες οργανωτικό δίκτυο, αφού οι αντικειμενικές συνθήκες δεν δημιουργούν από μόνες τους ταξική συνείδηση. Η οργανωτική αυτή διαμεσολάβηση είναι η επιρροή του κόμματος και των συντεχνιών.⁶³ Η μαρξιστική προσέγγιση, η οποία μας ενδιαφέρει εδώ διότι αναφερόμαστε στην οργάνωση της εργατικής τάξης από ένα κόμμα κομμουνιστικό, θεωρεί ότι η ταξική συνείδηση αυξάνεται με την αλληλοεπικάλυψη των διαιρετικών τομών σε μία και με την οργάνωση: όσο περισσότερο οργανώνονται οι εργάτες, τόσο ισχυρότερη ταξική συνείδηση αποκτούν.⁶⁴

Το θεμέλιο όλων των μαρξιστικών προσεγγίσεων για το κόμμα είναι η θεωρία της πάλης των τάξεων και η ταξική δομή της κοινωνίας υπό μελέτη. Συνεπώς, τα πολιτικά κόμματα δημιουργούνται, αντλούν υποστήριξη και λειτουργούν κυρίως ως εκπρόσωποι ταξικών συμφερόντων.⁶⁵ Όπως αναφέρει ο Σπουρδαλάκης, «οι τάξεις και τα κοινωνικά στρώματα γίνονται ενεργοί παράγοντες του κοινωνικού σχηματισμού μόλις οργανωθούν σε πολιτικούς

⁶⁰ Βλ. Lipset, *Political Man*, ό.π., σσ. 199, 263, 267. Βλ. επίσης Lipset, «Political Cleavages» ό.π., σ. 26.

⁶¹ Βλ. Hobsbawm, *Η Εποχή του Κεφαλαίου*, ό.π., σ. 337. Η εφημερίδα του ΚΚΚ αναφέρει για το θέμα ότι πολλοί εργάτες μετά τη δουλειά τους μαζεύονταν σε ταβέρνες, όπου συζητούσαν για τις κακουχίες της ζωής και τον δύσκολο αγώνα της επιβίωσης, πίνοντας κρασί. Βλ. «Το πιτό», *Νέος Άνθρωπος*, 2 Σεπτεμβρίου 1925, σ. 6.

⁶² Βλ. Michels, *Κοινωνιολογία των Πολιτικών Κομμάτων*, ό.π., σ. 331.

⁶³ Βλ. Sartori, «The Sociology of Parties», ό.π., σ. 169.

⁶⁴ Βλ. Allardt, «Patterns of Class Conflict», ό.π., σ. 108.

⁶⁵ Βλ. Molyneux, *Marxism and the Party*, ό.π., σ. 11. Στο συνέδριο της Α' Διεθνούς του Λονδίνου το 1871 διακηρύχθηκε ότι «το προλεταριάτο στον αγώνα του ενάντια στη συλλογική ισχύ των άρχουσων τάξεων μπορεί να ενεργεί ως τάξη μόνο δημιουργώντας το δικό του αυτοτελές πολιτικό κόμμα ενάντια στα κόμματα της αστικής τάξης (...) Το πολιτικό κίνημα της εργατικής τάξης έχει ως τελικό στόχο την πολιτική εξουσία για την ίδια την εργατική τάξη και αυτό προϋποθέτει την ύπαρξη μιας οργάνωσης της εργατικής τάξης που αναπτύσσεται πρώτα από τους οικονομικούς αγώνες (...) από τους ξεχωριστούς οικονομικούς αγώνες αναπτύσσεται με την σειρά του ένα πολιτικό κίνημα, ένα κίνημα της εργατικής τάξης που θα στοχεύει στην εφαρμογή των συμφερόντων της μέσω της κατάκτησης των συλλογικών μορφών αναγκαστικής βίας».

θεσμούς και κυρίως σε πολιτικά κόμματα». ⁶⁶ Τα κόμματα γίνονται έτσι δημιουργήματα των τάξεων και, ως τέτοια, αναλαμβάνουν, αφενός να υπερασπίζονται και να προωθούν τα συμφέροντα των τάξεων που τα δημιούργησαν και αφετέρου να εμποδίζουν την πραγματοποίηση των αντίθετων συμφερόντων άλλων τάξεων.

Το άλλο γενικό χαρακτηριστικό γνώρισμα στην αντίληψη των Μαρξ και Ένγκελς για το ρόλο της εργατικής τάξης και του πολιτικού κόμματος ήταν η θεώρηση ότι το προλεταριάτο συνιστούσε τάξη με την πλήρη έννοια του όρου μόνο στην περίπτωση που είχε συνείδηση ότι αποτελούσε τάξη και διαμορφωνόταν σε πολιτικό κόμμα. Ο Λένιν υποστήριζε ότι, αν η εργατική τάξη αφηνόταν στον εαυτό της, θα ανέπτυσσε συνείδηση συνδικάτου και όχι επαναστατική. Εξαιτίας του γεγονότος ότι οι εργαζόμενοι παρέμεναν ενσωματωμένοι στο κυρίαρχο ιδεολογικό πλαίσιο, ήταν απαραίτητο να τους δοθεί η συνείδηση του επαναστατικού σοσιαλισμού από ένα πρωτοποριακό κόμμα, που κατανοούσε καλά τη μαρξιστική θεωρία. ⁶⁷ Απέριπτε, δηλαδή, το επιχείρημα ότι η ταξική συνείδηση των εργαζομένων θα προέκυπτε σταδιακά από τη συσσώρευση οικονομικών αγώνων αλλά υποστήριζε ότι μπορούσε να προέλθει μόνο από το πολιτικό κόμμα, έξω, δηλαδή, από τον οικονομικό αγώνα και τη σφαίρα των σχέσεων εργοδότη-εργαζομένου.

Ο σχηματισμός πολιτικού κόμματος της εργατικής τάξης ήταν απαραίτητος για την αντιμετώπιση της πολυδιάσπασης και την κατοχύρωση της ανεξαρτησίας της ως τάξης. Η επιτυχία αυτού του στόχου εξαρτάτο από την όσο το δυνατόν στενότερη σχέση του κόμματος με τη μάζα των εργαζομένων, μέσω της καθοδήγησης και της ηγεσίας των αγώνων των εργαζομένων. Το γεγονός ότι υπάρχει απόκλιση στη συνείδηση και, κατ' επέκταση, στις πράξεις και συμπεριφορές (π.χ. εκλογικές) της ηγεσίας του εργατικού κινήματος από την εργατική μάζα, συνδέεται με το γεγονός ότι η συνείδηση του μέσου εργάτη είναι μείγμα αντιτιθέμενων στοιχείων (π.χ. διαφορετικές υλικές ανάγκες και αλλαγές στην πολιτική κατάσταση), που είναι πιθανό να διαφοροποιούν και τη συνείδησή του. Η συνείδηση του ηγέτη είναι πιο ξεκάθαρα σχηματισμένη και με συνοχή και, συνεπώς, πιο ανεπίδεκτη αλλαγών. ⁶⁸ Σε σχέση με το ζήτημα αυτό, το πρόβλημα προέκυπτε από το γεγονός ότι σημαντικό μέρος των εργατών δεν ανταποκρινόταν στην ταξική έκκληση (appeal) ή επειδή αρκετοί εργαζόμενοι δεν ψήφιζαν κόμματα της Αριστεράς. ⁶⁹

⁶⁶ Βλ. Σπουρδαλάκης, *Για τη Θεωρία και τη Μελέτη των Πολιτικών Κομμάτων*, ό.π., σ. 91.

⁶⁷ Βλ. Newman, *Σοσιαλισμός*, ό.π., σσ. 39, 53.

⁶⁸ Βλ. Molyneux, *Marxism and the Party*, ό.π., σσ. 16-17, 33-35, 45.

⁶⁹ Βλ. Sartori, «The Sociology of Parties», ό.π., σ. 160.

Πέραν των οικονομικών και κοινωνικών συνθηκών και των οργανωτικών ζητημάτων, σημαντικό ρόλο στην πορεία συνειδητοποίησης της εργατικής τάξης διαδραμάτισε η αντιμετώπιση της από το κράτος και την εργοδοσία. Η εμφάνιση πολιτικών κομμάτων σε πολλές περιπτώσεις συνδεόταν με τη δυνατότητα ή μη, δημιουργίας συνδικάτων. Στις περιπτώσεις που το κράτος αντιμετώπιζε με βίαιη καταστολή τις συνδικαλιστικές προσπάθειες, αυτές διοχετεύονταν σε πολιτικά κανάλια και πολιτικές δράσεις, συνήθως ριζοσπαστικού χαρακτήρα. Στις χώρες που το εκλογικό δικαίωμα επεκτάθηκε σχετικά νωρίς στα εργατικά στρώματα, αυτά έτειναν να εκφράζονται πολιτικά μέσα από φιλελεύθερα και συντηρητικά κόμματα σε μεγαλύτερο βαθμό.⁷⁰

Στην Κύπρο, η προαγωγή της πολιτικής και ταξικής συνειδητοποίησης των εργατών υποβοηθήθηκε από μια σειρά παραγόντων: από συγκεκριμένα διεθνή γεγονότα που είχαν επίδραση στη συλλογική εμπειρία της εργατικής τάξης, όπως η Ρωσική Επανάσταση και ο Α' Παγκόσμιος Πόλεμος, την αύξηση του μορφωτικού επιπέδου, το ξεκλήρισμα των αγροτών, τη συγκέντρωση των εργατικών μαζών στις πόλεις και σε σχετικά μεγάλες μονάδες παραγωγής, όπως εργοστάσια, μεταλλεία, μεγάλες βιοτεχνίες και κυβερνητικά έργα, τις απεργίες που άρχισαν να κάνουν την εμφάνισή τους. Στις μονάδες αυτές ο αριθμός των εργατών ήταν τέτοιος, που βοηθούσε στην ανάπτυξη αλληλεγγύης και κοινών στάσεων. Καθοριστικό ρόλο διαδραμάτισε η ίδρυση του ΚΚΚ, τα έντυπα που εξέδιδε και οι διαλέξεις στελεχών του στο Εργατικό Κέντρο Λεμεσού, που συνέτειναν στη διεύρυνση των πνευματικών οριζώντων των κατώτερων στρωμάτων.

Οι εφημερίδες της κυπριακής Αριστεράς καλούσαν τους εργάτες να αντιληφθούν ότι αποτελούσαν μια τάξη με τελειώς αντίθετα συμφέροντα από τους αστούς και τους προέτρεπαν να σταματήσουν να αποτελούν απλά τον «εκλογικό συρφετό των διαφόρων πολιτικάντηδων αστών».⁷¹ Μέσα από τα κείμενα του Τύπου της Αριστεράς αναγνωριζόταν η αδύναμη, έως τότε, ταξική συνείδησή της εργατικής τάξης αλλά και η ανάγκη ανάπτυξής της μέσω οργανωμένης πολιτικής διαπαιδαγώγησης. Επίσης υποδεικνυόταν η ανάγκη οι εργάτες και οι αγρότες να αποκτήσουν συνείδηση τάξης, να νιώσουν την ταξική πάλη και να αναγνωρίσουν τον κοινό εχθρό.⁷²

Της επίσημης εμφάνισης του κόμματος, όμως, προηγήθηκε η δημιουργία σοσιαλιστικών πυρήνων και μαρξιστικών ομίλων.

⁷⁰ Περισσότερα για αυτή τη σχέση βλ. Geary, *Ευρωπαϊκό Εργατικό Κίνημα*, ό.π., σσ. 72-74.

⁷¹ «Είναι καιρός να κινηθίτε», *Νέος Άνθρωπος*, 15 Ιανουαρίου 1925, σ. 1. «Η έκδοσις του Πυρσός», *Πυρσός*, 19 Δεκεμβρίου 1922, σ. 1.

⁷² «Μπαίνοντας στο δεύτερο χρόνο», *Πυρσός*, 8 Ιανουαρίου 1924, σ. 1.

10.6 Σοσιαλιστικοί πυρήνες

Το σοσιαλιστικό κίνημα είχε κάνει την εμφάνισή του στα τέλη της δεκαετίας του 1910 και ενισχύθηκε στα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1920.⁷³ Ενδιαφέρον στοιχείο αποτελεί το γεγονός ότι η πρώτη, ίσως, αναφορά σε «μπολσεβικισμό» στην Κύπρο εντοπίζεται σε σχέση με τη σύλληψη μιας ομάδας επτά Εβραίων που διέμεναν στο χωριό Μαργώ της επαρχίας Λευκωσίας, στο οποίο υπήρχε εβραϊκός οικισμός. Σε δημοσίευμα εφημερίδας γίνεται αναφορά ότι καταγγέλθηκαν τα άτομα αυτά από συγχωριανό τους στην Αστυνομία, η οποία και τους συνέλαβε με την κατηγορία της διατάραξης της ησυχίας και της οικογενειακής ειρήνης του καταγγέλλοντος, τον οποίον, μάλιστα, απείλησαν με κακοποίηση, σύμφωνα με την καταγγελία.⁷⁴ Οποιαδήποτε διασύνδεση των Εβραίων αυτών μαρξιστών με τους Κύπριους ομοϊδεάτες τους δεν τεκμηριώνεται. Καμιά άλλη αναφορά δεν συναντάται στον Τύπο, τα έντυπα ή τα κείμενα είτε της περιόδου, είτε του ίδιου του κόμματος. Οι Εβραίοι είχαν αρχίσει να έρχονται στην Κύπρο στα τέλη του 19^{ου} αιώνα και στις αρχές του 20^{ου}, για να αποφύγουν τις διώξεις που υφίσταντο σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες στα πλαίσια σχεδίου για αποικισμό της νήσου.⁷⁵

Οι πρώτοι Κύπριοι μαρξιστές αντλούσαν την ιδεολογική τους έμπνευση από τη Ρωσική Επανάσταση του 1917. Οι ιδέες της Ρωσικής Επανάστασης έφτασαν στην Κύπρο μέσω ορισμένων διανοούμενων και ναυτών σε ελληνικά πλοία, που κατέπλεαν στη Λεμεσό και οι οποίοι τις προπαγάνδιζαν στους εργάτες.⁷⁶ Οι Κύπριοι σοσιαλιστές εμφανίστηκαν στους κόλπους της ομάδας των δημοτικιστών στη Λεμεσό, στο πλαίσιο της διαμάχης για το γλωσσικό ζήτημα στην Ελλάδα. Επικεφαλής αυτής της ομάδας των σοσιαλιστών ήταν ο Γιάγκος Ηλιάδης, που σπούδαζε Νομικά στην Αθήνα, όπου και ήρθε σε επαφή με τις σοσιαλιστικές ιδέες και ο Πάνος Φασουλιώτης, ένας αυτοδίδακτος δικηγόρος, που συναναστρεφόταν τακτικά με εργάτες και τεχνίτες. Η σοσιαλιστική αυτή ομάδα κατάφερε, γύρω στα 1919, να θέσει υπό τον έλεγχό της τη Λαϊκή Συνεργατική Ένωση (ΛΣΕ), μια συντεχνία στη Λεμεσό, η οποία ιδρύθηκε από αστούς πολιτευτές. Οι ενδείξεις και οι πληροφορίες για τον πρώτο σοσιαλιστικό πυρήνα στην Κύπρο αναφέρονται σε μια τριμελή ομάδα, η οποία προμηθευόταν τακτικά από το εξωτερικό εγχειρίδια μαρξιστικής

⁷³ Η εφημερίδα *Πυρσός*, στην έκδοσή της ημερομηνίας 12 Φεβρουαρίου 1923, σ. 1, έκανε αναφορά στην ίδρυση του Κυπριακού Εργατικού Κόμματος, του οποίου ήταν όργανο (προπομπός του Κομμουνιστικού Κόμματος) πέντε χρόνια προηγουμένως, δηλαδή το 1918 περίπου, χωρίς να δίνει, όμως, άλλα στοιχεία.

⁷⁴ «Ο μπολσεβικισμός εις την Κύπρο», *Ελευθερία*, 11 Δεκεμβρίου 1920, σ. 2.

⁷⁵ «Οι Εβραίοι εις Κύπρον», *Ελευθερία*, 13 Απριλίου 1900, σ. 3. Βλ. απάντηση του Αρχιγραμματέα της Κυβέρνησης στην Κύπρο σε ερώτηση του μέλους του Νομοθετικού Συμβουλίου Χρ. Σώζου το 1904, στο Καταλόγος, *Ζήνων*, ό.π., σ. 345.

⁷⁶ Βλ. Φάντης, *Το Κυπριακό Συνδικαλιστικό Κίνημα*, ό.π., σ. 54. Βλ. επίσης Σέρβας, «Στοιχεία για τη Μελέτη της Ιστορίας του ΚΚΚ», ό.π., σσ. 127-129, σ. 127.

σκέψης -ειδικότερα από τις ελληνικές εκδόσεις του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας.⁷⁷ Η ομάδα αυτή συνέβαλε σημαντικά στην ίδρυση της πρώτης ταξικής συντεχνίας στην Κύπρο, αυτής των οικοδόμων, το 1919, που είχε καθαρά επαγγελματικούς σκοπούς.⁷⁸ Αργότερα η ομάδα ήρθε σε επαφή με τον Φασουλιώτη και συμφώνησαν στην έκδοση εφημερίδας. Στα πλαίσια της ΛΣΕ διοργανώθηκαν οι πρώτες διαλέξεις και ομιλίες με θέματα τις εργατικές συντεχνίες και το σοσιαλισμό.⁷⁹

Στην περίοδο 1920-22 έκαναν την εμφάνισή τους τα πρώτα κομμουνιστικά στοιχεία μέσα στους μαρξιστικούς ομίλους: ήταν, κυρίως, νέοι που δούλευαν ως υπάλληλοι σε εμπορικούς οίκους ή εργατοτεχνίτες και οι οποίοι άρχισαν να αποκτούν επιρροή σε ένα μέρος της εργατικής τάξης λόγω της μαχητικότητας και του ενθουσιασμού τους. Ενδεικτική αυτή την περίοδο ήταν η απεργία των ραφτάδων στη Λεμεσό, η οποία καθοδηγήθηκε από τους κομμουνιστές.⁸⁰ Η σύνθεση αυτή της ηγετικής ομάδας των πρώτων Κύπριων κομμουνιστών αντικατοπτρίζει την άποψη που αναπτύχθηκε σε άλλο σημείο του κειμένου, ότι ανάμεσα στους τεχνίτες και στις οργανώσεις τους υπήρχε εύφορο έδαφος για την ανάπτυξη πολιτικών ιδεών και ειδικότερα των σοσιαλιστικών θεωριών.⁸¹

Οι ομάδες των κομμουνιστών δρούσαν σε μικρές ομάδες των 2-3 ατόμων, για την ύπαρξη των οποίων δεν γνώριζαν οι υπόλοιποι, για σκοπούς προστασίας από την Αστυνομία.⁸² Αρχικά οι σοσιαλιστικοί πυρήνες, περιόριζαν τη δράση τους στη διάδοση των σοσιαλιστικών ιδεών μέσω της ίδρυσης μαρξιστικών ομίλων, που παρέδιδαν μαθήματα

⁷⁷ Τα τρία αυτά άτομα ήταν οι Λεωνίδας Στρίγγος, Χριστόδουλος Χριστοδουλίδης και Δημήτρης Χρυσστομίδης. Βλ. Φιλίππιδης Ζαχαρίας (1982), «Η Ίδρυση και η Εδραίωση του Ταξικού Συνδικαλιστικού Κινήματος», *Νέος Δημοκράτης*, Ιανουάριος-Φεβρουάριος, σ. 79.

⁷⁸ Βλ. Λέφκης, *Οι Ρίζες*, ό.π., σσ. 49-52. Η ιστορική αυτή μελέτη αφορά στην ίδρυση του ΚΚΚ, του οποίου ο συγγραφέας ήταν από τα ιδρυτικά μέλη. Βλ. επίσης Γιαλλουρίδης, «Κυπριακό Κομματικό Σύστημα», ό.π., σ. 172. Ο ακριβής χρονολογικός εντοπισμός της εμφάνισης των σοσιαλιστικών πυρήνων και ιδεών είναι δύσκολος. Βλ. Περγίος, *Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΚ και του ΑΚΕΛ*, ό.π., σ. 20.

⁷⁹ Βλ. Richter, «The Cypriot Communist Party», ό.π., σ. 103.

⁸⁰ Βλ. Σέρβας, «Στοιχεία για τη Μελέτη της Ιστορίας του ΚΚΚ», ό.π., σ. 128. Βλ. επίσης Λέφκης, *Ρίζες*, ό.π., σσ. 57-63. Ο Λέφκης παραθέτει και τα ονόματα των πρώτων αυτών κομμουνιστών: Λεωνίδας Στρίγγος, υπάλληλος τότε στον οίκο Γ. Κουδουνάρη, Χριστόδουλος Χριστοδουλίδης, υπάλληλος στο Λαϊκό Ταμειστήριο (μετέπειτα Λαϊκή Τράπεζα), Δημήτρης Αναστασίου, υπάλληλος στους αδελφούς Χρυσστομίδη, Γιάννης Παπαγγέλου (Λέφκης), υπάλληλος στο πρακτορείο Khedivial Mail Line, Μίλιος Χουρμούζιος δημοσιογράφος, Κλεάνθης Χριστοφόρου, υπάλληλος στην εταιρία Λανίτη, Γιώργος Δημητριάδης, υπάλληλος στην εταιρία Λανίτη, Άννινος Γεωργίου, υπάλληλος στο Καπνεργοστάσιο Δρουσιώτης και Σχίζας, Μιχαλάκης Μικελλίδης, υπάλληλος στον οίκο Γ. Παυλίδης, Κώστας Χριστοδουλίδης, ξυλουργός (Σκελέας), Χρίστος Σαββίδης, ραφτεργάτης (αδερφός του Πλουτή Σέρβα), Κώστας Αντωνιάδης ραφτεργάτης, Χαράλαμπος Σολομωνίδης, κουρέας, Γιώργος Σολιάτης, αρτεργάτης, Χαράλαμπος Σκαπανέας, ξυλουργός, και μερικοί άλλοι που τα ονόματά τους ξεχάστηκαν γιατί δρούσαν μυστικά και δεν καταγράφηκαν. Αναφέρει επίσης στη σ. 110 τα ονόματα των Κώστα Σκαπανέα (στέλεχος εργατικής νεολαίας), Μίλιου Χουρ., Κλειούς Χριστοδουλίδη, Λεωνίδα Χριστοδουλίδη (ταχυδρομικός υπάλληλος), Καλλιρρόης Ιερόπουλου (δασκάλα), Κώστα Δράκου (αγροτικό στέλεχος), Κλεάνθη Σιλβέστρου (συντεχνιακό στέλεχος). Ο Σκαπανέας εκδιώχθηκε αργότερα από το κόμμα «γιατί εξελίχθηκε σε τροτσκιστή και υπήρχαν και υποψίες ότι στο τέλος έγινε χαφιάς της αστυνομίας». Βλ. Περγίος, *Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΚ*, ό.π., σ. 20.

⁸¹ Βλ. Hobsbawm, *Επαναστάσεων*, ό.π., σ. 169.

⁸² Βλ. Λέφκης, *Οι Ρίζες*, ό.π., σ. 62.

μαρξιστικής θεωρίας. Στις διαλέξεις και στα μαθήματα αυτά επιτρεπόταν η συμμετοχή και σε άτομα πέραν των μελών του κόμματος.⁸³ Παράλληλα, προωθούσαν βιβλία, περιοδικά και εφημερίδες από την Αθήνα και την Αλεξάνδρεια κομμουνιστικού περιεχομένου, προς τους εργάτες, σε χαμηλές τιμές.⁸⁴ Η διάδοση των βιβλίων αυτών υποβοηθούνταν από τη δημιουργία στη Λεμεσό του πρώτου κομμουνιστικού βιβλιοπωλείου το 1923. Η δράση των σοσιαλιστικών πυρήνων προσανατολίστηκε στην έκδοση περιοδικού (*ΑΒΓΗ*) και εφημερίδας (*Πυρσός*).⁸⁵

Ο τρόπος οργάνωσης των πρώτων σοσιαλιστικών πυρήνων στην Κύπρο ανταποκρίνεται στο γενικότερο τύπο οργανώσεων ριζοσπαστικού χαρακτήρα. Παντού όπου εμφανίζονταν τέτοιες μορφές οργάνωσης, σημειώνει ο Hobsbawm, έτειναν να υιοθετούν τον ίδιο τύπο επαναστατικής οργάνωσης, της μυστικής επαναστατικής αδελφότητας, για να αποφύγουν όσο μπορούσαν τους κινδύνους καταδίωξης και σύλληψης.⁸⁶ Η μορφή αυτή οργάνωσης παραπέμπει στη λενινιστική προσέγγιση του κόμματος κατά την προεπαναστατική περίοδο, η οποία παρουσιάζει ένα κόμμα με περιορισμένο αριθμό μελών, ισχυρή οργάνωση και συνωμοτική δράση γύρω από μια εφημερίδα.⁸⁷ Η μυστικότητα που χαρακτήριζε τη δράση των πρώτων αυτών κομμουνιστών, διαφαίνεται και από δημοσίευμα της εφημερίδας *Πυρσός* που διαβεβαίωνε τους επιστολογράφους της ότι το όνομά τους θα παρέμενε μυστικό.⁸⁸

Όταν η Λαϊκή Συνεργατική Ένωση οδηγήθηκε σταδιακά στη διάλυση λόγω των εσωτερικών διαφωνιών στους κόλπους της, στη θέση της εμφανίστηκε το Κυπριακό Εργατικό Κόμμα (ΚΕΚ). Αποτελούσε συστέγαση πέντε επαγγελματικών οργανώσεων και περίπου 330 οργανωμένων εργατών. Η ίδρυση του ΚΕΚ, στο οποίο συνυπήρχαν σοσιαλίζοντες και μαρξιστές, υποβοηθήθηκε από την κρίση του εθνικισμού το Φθινόπωρο του 1922, η οποία ευνοούσε την ανάπτυξη διαφορετικών ιδεών στην κυπριακή κοινωνία.⁸⁹ Το νεοϊδρυθέν κόμμα, που εμφανίστηκε μέσα στα πλαίσια της κρίσης αυτής, τοποθετήθηκε ενάντια στις ενωτικές θέσεις της Εθναρχίας και των κατεστημένων

⁸³ «Εργατική κίνηση», *Πυρσός*, 26 Φεβρουαρίου 1923, σ. 4 και 8 Απριλίου 1923, σ. 3.

⁸⁴ *Πυρσός*, 8 Ιανουαρίου 1924, σ. 3. Βλ. επίσης Περγίος, *Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΚ*, ό.π., σ. 20.

⁸⁵ Βλ. Σέρβας, «Στοιχεία για τη Μελέτη της Ιστορίας του ΚΚΚ», ό.π., σ. 128.

⁸⁶ Βλ. Hobsbawm, *Επαναστάσεων*, ό.π., σ. 169.

⁸⁷ Η αρχή για τη δημιουργία του κομμουνιστικού κόμματος στη Ρωσία έγινε καθ' υπόδειξη του ίδιου του Λένιν μέσω της εφημερίδας *Ισκρα*, αφού ήταν, κατά τον Λένιν, ο μοναδικός τρόπος οργάνωσης του κόμματος σε συνθήκες απολυταρχίας. Ξεκίνησε, δηλαδή, από την οργάνωση ενός οργάνου που κυκλοφορούσε τακτικά και βρισκόταν σε στενή σύνδεση με όλες τις τοπικές ομάδες. Η *Ισκρα* προετοίμασε τη δημιουργία του κόμματος και ιδεολογικά και οργανωτικά, δημιουργώντας τον οργανωτικό σκελετό του μελλοντικού κόμματος. Βλ. Λένιν Βλαδύμηρος (1964), *Τι να Κάνουμε;*, Εκδόσεις Σπούντικ, Λευκωσία, σ. 110.

⁸⁸ «Σε σας ανήκει η δίκη», *Πυρσός*, ημερομηνία, 20 Αυγούστου 1923, σ. 2.

⁸⁹ Βλ. Katsiaounis, «Change», ό.π., σ. 250.

πολιτικών ηγετών, τους οποίους κατηγορούσε ότι «εκμεταλλεύονταν τον αγνό ενθουσιασμό των Κυπρίων προς ίδιον όφελος».⁹⁰ Αυτή η θέση καθόρισε εφεξής την πορεία του κόμματος σε ολόκληρη την υπό εξέταση περίοδο. Αυτό επιβεβαιώνει εν πολλοίς την άποψη ότι οι συνθήκες ίδρυσης ενός κόμματος επηρεάζουν και καθορίζουν σε μεγάλο βαθμό και για αρκετό χρονικό διάστημα μετά, την πολιτική του δράση.

Εκφραστικό όργανο του ΚΕΚ ήταν η εφημερίδα *Πυρσός* ο οποίος με σύνθημα «*Κύπριοι γεωργοί και εργάται ενωθείτε*», αυτοχαρακτηριζόταν ως σοσιαλιστική εφημερίδα.⁹¹ Ο *Πυρσός* ήταν 15ήμερη εφημερίδα και η χρονιαία συνδρομή ήταν μόνο έξι σελίνια. Η κυκλοφορία της εφημερίδας ανερχόταν περίπου στα 100 φύλλα, τόσο το 1923, όσο και το 1924.⁹² Ο *Πυρσός* έθεσε ένα νέο και διαφορετικό στίγμα κοινωνικού και πολιτικού προβληματισμού στην κυπριακή κοινωνία. Παρά τον ουτοπισμό που διέκρινε την εφημερίδα, κατάφερε να εκφράσει ένα κομμάτι της κυπριακής κοινωνίας και να καλλιεργήσει προσδοκίες για διεύρυνση των πνευματικών του οριζόντων.⁹³ Ο *Πυρσός* αντιμετώπισε αρκετές φορές προβλήματα στην έκδοσή του, αφού άτομα από το χώρο της Δεξιάς ασκούσαν πίεση στους διευθυντές των τυπογραφείων να μην εκδίδουν την εφημερίδα, με αποτέλεσμα αρκετές φορές να καθυστερεί η έκδοσή της.⁹⁴

Ο *Πυρσός* εξέδιδε επίσης ένα ένθετο, στο οποίο έδινε πληροφορίες για διάφορα προοδευτικού περιεχομένου βιβλία, είτε ελληνικά, είτε ξενόγλωσσα σε μετάφραση. Η απήχηση του κινήματος έφτασε τόσο στην Αθήνα, όσο και στην Αίγυπτο. Αυτό το μαρτυρούν τα γράμματα που λάμβανε η εφημερίδα από τους χώρους αυτούς. Μάλιστα, στην Αίγυπτο ιδρύθηκε, από Κύπριους μετανάστες, το Κόμμα Κυπρίων Εργατών, οι ιδρυτές του οποίου ήθελαν να είναι παράρτημα του κόμματος στην Κύπρο.⁹⁵ Σε μια από τις εκδόσεις γινόταν αναφορά σε επικείμενη ίδρυση Εργατικού Κόμματος και στη Λευκωσία, με δημοσιογραφικό όργανο την εφημερίδα *Ανθρωπότητα*, χωρίς, όμως, να δίνεται οποιαδήποτε συνέχεια στις αναφορές αυτές. Το εγχείρημα αυτό καταδεικνύει, όμως, την προσπάθεια επέκτασης του κόμματος και στις άλλες επαρχίες.⁹⁶

⁹⁰ «*Alea jacta est*», *Πυρσός*, 27 Δεκεμβρίου 1922, σ. 1.

⁹¹ *Πυρσός*, 19 Δεκεμβρίου 1922, σ. 1. Σε επιστολή Πάνου Φασουλιώτη προς τον Αρχιεπίσκοπο Κύπρου ενόψει της Παγκύπριας Εθνοσυνέλευσης που συγκάλεσε ο τελευταίος στις 21 Μαΐου 1923, ανέφερε ότι το ΚΕΚ εκφράζει τη σοσιαλιστική μερίδα της κυπριακής κοινωνίας. Βλ. *Πυρσός*, 25 Ιουνίου 1923, σσ. 1-2. Το πρώτο φύλλο του *Πυρσού* εκδόθηκε στις 19 Δεκεμβρίου 1922 και είχε στην επιφυλλίδα του τη φράση «εκφραστικό όργανο του Κυπριακού Εργατικού Κόμματος». Το τελευταίο του φύλλο ήταν ημερομηνίας 19 Ιανουαρίου 1925.

⁹² *Cyprus Blue Book* 1923, σ. 165 και *Cyprus Blue Book* 1924, σ. 165.

⁹³ Για τη διαφορετικότητα της εφημερίδας αυτής βλ. Παπαδημήτρης, *Εγκυκλοπαίδεια*, Τόμος Ε, ό.π., σ. 470· Γιαλλουρίδης, «Κυπριακό Κομματικό Σύστημα», ό.π., σ. 172· Σέρβας, *Ευθύνες*, ό.π., σ. 75.

⁹⁴ Βλ. Λέφκης, *Ρίζες*, ό.π., σ. 87.

⁹⁵ Την ανακοίνωση ίδρυσης του κόμματος αυτού δημοσιεύει ο *Πυρσός* στις 17 Ιανουαρίου 1923, σ. 2.

⁹⁶ «Εργατική κίνηση», *Πυρσός*, 12 Φεβρουαρίου 1923, σ. 4.

Ο Πυρσός, από το πρώτο του φύλλο, διακήρυττε ότι στόχος του ΚΕΚ ήταν η οργάνωση της εργατικής τάξης για τη θεμελίωση της σοσιαλιστικής πολιτείας. Σημείωνε επίσης ότι το κόμμα υπαγόταν στο Αγγλικό Εργατικό Κόμμα, κάτι το οποίο δεν τεκμηριώνεται.⁹⁷ Ο Λέφκης συνδέει την προσπάθεια του Φασουλιώτη να συνδεθεί με το Εργατικό Κόμμα της Αγγλίας με την αυταπάτη ότι αυτό, όταν αποκτούσε εξουσία, θα στρεφόταν προς το σοσιαλισμό.⁹⁸ Ο ίδιος ο Φασουλιώτης υποστήριζε ότι η άνοδος των Εργατικών στην Κυβέρνηση στην Αγγλία θα σηματοδοτούσε αλλαγή του καθεστώτος από αστικό σε εργατικό και θα εδραιωνόταν η ιδεολογία που πρέσβευε.⁹⁹

Η προσπάθεια του Φασουλιώτη να ενταχθεί το ΚΕΚ στο αντίστοιχο βρετανικό κόμμα, αποτέλεσε πηγή εντάσεων και αιτία της πρώτης εσωτερικής σύγκρουσης και διάσπασης, αφού οι κομμουνιστές που δρούσαν μέσα σε αυτό δεν το αποδέχονταν. Διαφωνίες είχαν προκύψει και για την ονομασία του κόμματος, αφού οι κομμουνιστές ήθελαν να εμπεριέχεται στον τίτλο η λέξη «κομμουνιστικό». Σε σύσκεψη που πραγματοποιήθηκε το Φθινόπωρο του 1923, τα μέλη των κομμουνιστικών ομάδων που δρούσαν μέσα στο ΚΕΚ αποφάσισαν να ονομάσουν την οργάνωσή τους Κομμουνιστικό Κόμμα Κύπρου και να επιδιώξουν να συνδεθούν με τη Γ' Κομμουνιστική Διεθνή.¹⁰⁰ Την περίοδο αυτή η κομμουνιστική ομάδα αριθμούσε περίπου 35 μέλη.¹⁰¹ Έτσι, παρόλο που η ιδρυτική πράξη του ΚΚΚ έγινε στις 15 Αυγούστου 1926 στη Λεμεσό, το ΚΚΚ είχε ουσιαστικά προϋπάρξει από τις 19 Δεκεμβρίου 1923. Εν μέσω εσωτερικών διαφωνιών, το κόμμα, στις 25 Ιουνίου του 1923, μετονομάστηκε σε Κυπριακό Εργατικό και Αγροτικό Κόμμα, ενώ στις 26 Νοεμβρίου του 1923 πρόσθεσε σε παρένθεση στον τίτλο του τη λέξη «Κομμουνιστικό» και έγινε πλέον Κυπριακό Εργατικό και Αγροτικό Κόμμα (Κομμουνιστικό), πράγμα που αντικατοπτρίζει τη σταδιακή επικράτηση των κομμουνιστικών στοιχείων στο εσωτερικό του.¹⁰² Της προσθήκης στην ονομασία του

⁹⁷ Στην πρώτη έκδοση της εφημερίδας σημειωνόταν ότι το κόμμα θα ακολουθήσει πιστά τα προγράμματα όλων των σοσιαλιστικών κομμάτων και ειδικότερα του αγγλικού, στο οποίο έγραφε ότι υπαγόταν και το κυπριακό κόμμα. Πυρσός, 19 Δεκεμβρίου 1922, σ. 1.

⁹⁸ Βλ. Λέφκης, *Ρίζες*, ό.π., σσ. 65-67, 70-71. Η αυταπάτη αυτή φαίνεται να υπήρχε και σε άλλες θέσεις της εφημερίδας στα πρώτα της στάδια, αφού σε έκδοσή της στις 12 Φεβρουαρίου 1923, σ. 2, σημείωνε ως θετική την πρόθεση της κυβέρνησης να μην εκλέγονται πλέον οι Δημοτικές Αρχές αλλά να διορίζονται από τον Αρμοστή από έναν κατάλογο τεσσάρων ατόμων κάθε φορά. Ο Λέφκης γράφει, επίσης, ότι η αγγλική αποικιακή κυβέρνηση είχε διαδραματίσει ρόλο στην επιμονή του Φασουλιώτη για σύνδεση με το Αγγλικό Εργατικό Κόμμα, αφού κατάφεραν να τον προσεγγίσουν και να τον πείσουν ότι αυτή θα ήταν η καλύτερη εξέλιξη για το κυπριακό εργατικό κίνημα.

⁹⁹ «Ρωσία-Κύπρος», Πυρσός, 9 Ιουλίου 1923, σ. 1. Στο ίδιο άρθρο υποστήριζε τη θέση για ειρηνική επανάσταση διά μέσου της νομοθετικής οδού με την ψήφιση αγροτικών και εργατικών νόμων.

¹⁰⁰ Βλ. Περδίδης, *Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΚ*, ό.π., σ. 21.

¹⁰¹ Βλ. Georghallides, *History of Cyprus 1918-1926*, ό.π., σ. 309.

¹⁰² Βλ. Λέφκης, *Ρίζες*, ό.π., σ. 71. Η εφημερίδα του ΚΚΚ *Νέος Άνθρωπος* σε μεταγενέστερο άρθρο της αναφέρει, παραπέμποντας στην ομάδα Φασουλιώτη, ότι το κόμμα κατάφερε να εκκαθαρίσει τα διασπαστικά στοιχεία που δρούσαν στο εσωτερικό του. Βλ. «Το κυπριακό ζήτημα», *Νέος Άνθρωπος*, 1^η Ιουλίου 1925, σ. 4.

κόμματος της λέξης «Αγροτικό», προηγήθηκε η ανακοίνωση ότι λόγω των πολλών αιτήσεων αγροτών για να ενταχθούν στο κόμμα, ιδρύθηκε αγροτικό τμήμα με μέλη μόνο χωρικούς.¹⁰³

Τον Φεβρουάριο του 1924 το κόμμα έστειλε μια έκθεση στην Εργατική Κυβέρνηση της Αγγλίας, στην οποία παρουσιαζόταν για πρώτη φορά επίσημα ως Κομμουνιστικό Κόμμα Κύπρου και στην οποία, μεταξύ άλλων, ζητούσε γενικό τρίχρονο χρεοστάσιο, άμεση ίδρυση Γεωργικής Τράπεζας, κατάργηση της δεκάτης, καθιέρωση οκτάωρης εργασίας. Προηγουμένως είχε θέσει ζητήματα φορολογίας του εισοδήματος¹⁰⁴ και απαλλοτρίωσης της εκκλησιαστικής και τσιφλικιάδικης γης προς όφελος των αγροτών.¹⁰⁵ Για το εθνικό θέμα έγραφε τα ακόλουθα:

*«Όσον αφορά το εθνικό θέμα, δηλαδή την Ένωση με την Ελλάδα, που από καιρό είναι αίτημα της αστικής τάξης, μας αφήνει εν μέρει αδιάφορος γιατί έχει ενιαίο μέτωπο με τους καπιταλιστές εναντίον του κινήματος μας και του αγώνα για τη σωτηρία των εργατών. Αν το Εργατικό Κόμμα έδιδε την Κύπρο στην Ελλάδα όπως υποσχέθηκε, οι Κύπριοι Κομμουνιστές θα ένωσαν τα χέρια με το προλεταριάτο της Ελλάδας στον αγώνα εναντίον του Ελληνικού και διεθνούς καπιταλισμού. Αν η Εργατική Κυβέρνηση κρατούσε την Κύπρο, θα απολαμβάναμε το σοσιαλιστικό καθεστώς και θα γιορτάζαμε την απελευθέρωση των εργατών και του αγροτικού πληθυσμού του Νησιού».*¹⁰⁶

Την επιστολή υπέγραφε ο Δ. Χρυσοστομίδης ως Γενικός Γραμματέας της Εκτελεστικής Επιτροπής του ΚΚΚ κάτι που επιβεβαιώνει και το παλαιό στέλεχος του ΑΚΕΛ, Θεορής Ζαμπάς, επικαλούμενος επιστολή του ΚΚ Σοβιετικής Ένωσης.¹⁰⁷ Το περιεχόμενο της επιστολής φανέρωνε, από τη μια, την αντίθεση στην πολιτική της Ένωσης, και από την άλλη, μια αφέλεια για την πολιτική του Βρετανικού Εργατικού Κόμματος σε σχέση με την Κύπρο, την οποία, πίστευε, ο Φασουλιώτης, ότι θα άλλαζε δραστικά σεβόμενο τις εθνικές επιδιώξεις των Κυπρίων. Όταν ανήλθε όμως στην εξουσία το Βρετανικό Εργατικό Κόμμα δεν διαφοροποίησε την αποικιακή πολιτική της χώρας. Η επιστολή έμεινε αναπάντητη.¹⁰⁸

Το καλοκαίρι του 1924 προέκυψαν νέες διαφωνίες ανάμεσα στο κόμμα και τον Φασουλιώτη. Είχε προηγηθεί τον Μάρτιο της ίδιας χρονιάς, η αποβολή του Φασουλιώτη από τη συντεχνία των οικοδόμων (της οποίας ήταν πρόεδρος) για αντιπατριωτική

¹⁰³ «Εργατική κίνηση», *Πυρσός*, 28 Μαΐου 1923, σ. 3. Κέντρα του Αγροτικού Τμήματος ήταν το Κοιλάνι, το Πισσούρι, το Ακάκι Μόρφου και η Αγία Φύλα.

¹⁰⁴ «Φόρος επί του εισοδήματος», *Πυρσός*, 12 Φεβρουαρίου 1923, σ. 2.

¹⁰⁵ «Απαλλοτρίωση», *Πυρσός*, 26 Νοεμβρίου 1923, σ. 1.

¹⁰⁶ «Έκθεσις του ΚΚΚ προς την Εργατική κυβέρνηση», *Πυρσός*, 21 Φεβρουαρίου 1924, σ. 2.

¹⁰⁷ Ζαμπάς Θεορής (2009), *Ιστορική Διαδρομή ΚΚΚ-ΑΚΕΛ Αμμοχώστου 1920-1960*, Λάρνακα, σσ. 20, 23.

¹⁰⁸ Βλ. Λέφκης, *Ρίζες*, ό.π., σ. 76. Ατταλίδης, «Κόμματα στην Κύπρο», ό.π., σσ. 135-136. Ρίχτερ, *Ιστορία*, ό.π., σ. 300.

συμπεριφορά. Αφορμή για τη νέα σύγκρουση ήταν μια αγωγή λιβέλου ενάντια στον *Πυρσό*. Η αγωγή οδήγησε στην έκδοση καταδικαστικής απόφασης, με ποινή τρίμηνης φυλάκισης και προστίμου στον υπεύθυνο έκδοσης, κάτι που οδήγησε τον Π. Φασουλιώτη, ως εκδότη της εφημερίδας, να προβεί σε δήλωση αποκήρυξης της ιδεολογίας του. Η πράξη του αυτή θεωρήθηκε προδοτική από το κόμμα, το οποίο τον αποδοκίμασε και οδήγησε στην αναστολή της έκδοσης του *Πυρσού*. Η απώλεια του εκφραστικού του οργάνου οδήγησε το κόμμα στην έκδοση της εφημερίδας *Νέος Άνθρωπος*, τον Ιανουάριο του 1925, στην οποία θα γίνει αναφορά παρακάτω. Το κόμμα εξέδωσε ανακοίνωση, στην οποία τονιζόταν ότι δεν έχει πλέον καμιά σχέση με το πρώην εκφραστικό του όργανο, τον *Πυρσό*, αλλά ούτε και με τον εκδότη της, Πάνο Φασουλιώτη.¹⁰⁹

Στην περίοδο αυτή (τέλος 1924), που χαρακτηρίζεται ως περίοδος αναδιοργάνωσης, οι πυρήνες που λειτουργούσαν ως υποτυπώδες κόμμα είχαν χάσει μερικά από τα βασικότερα στελέχη τους, τα οποία είχαν μεταναστεύσει κατά κύριο λόγο στην Ελλάδα, που αναπληρώθηκαν, όμως, από άλλους. Σε αρκετά κείμενα γίνεται ειδική μνεία στον γιατρό Νίκο Γιαβόπουλο, που είχε έρθει από την Ελλάδα και ανέλαβε πρωταγωνιστικό ρόλο στην οργανωτική ανασυγκρότηση και επέκταση του κόμματος. Μετά τους πρώτους κομμουνιστικούς πυρήνες στην πόλη της Λεμεσού, οι επόμενοι σχηματίστηκαν στα ορυχεία του Αμιάντου και της Σκουριώτισσας, στα οποία ήταν συγκεντρωμένος ένας συμπαγής αριθμός μελών της εργατικής τάξης.¹¹⁰ Κατά το τελευταίο τρίμηνο του 1924 το ΚΚΚ κατάφερε επίσης να αναδιοργανώσει σε ενιαία βάση τις εργατικές συντεχνίες που είχαν διαλυθεί, με ενιαίο καταστατικό και με την κοινή ονομασία «σωματεία», κάτω από τη στέγη του Εργατικού Κέντρου Λεμεσού. Τα μέλη του κόμματος είχαν κατανεμημένους ρόλους και ένας από αυτούς αφορούσε στην παρακολούθηση των συντεχνιών και του Εργατικού Κέντρου.¹¹¹ Τα καταστατικά των συντεχνιών αυτών στηρίζονταν στο πρότυπο των εργατικών οργανώσεων της Αθήνας.¹¹²

Αυτό το στοιχείο αναδεικνύει τη σχέση του κόμματος με τις συντεχνίες και επιβεβαιώνει την πρώτη σημαντική διαφορά της οργάνωσης του εργατικού κινήματος στην Κύπρο σε σχέση με αρκετές άλλες χώρες της Ευρώπης. Στην Ευρώπη, στις πλείστες των περιπτώσεων, οι συντεχνίες με ταξικό προσανατολισμό, που ζητούσαν

¹⁰⁹ *Νέος Άνθρωπος*, 15 Ιανουαρίου 1925, σ. 1. Ο Φασουλιώτης εξέδωσε ακόμα δύο φορές τον *Πυρσό* και μετά τερμάτισε την έκδοση της εφημερίδας.

¹¹⁰ Βλ. Λέφκης, *Ρίζες*, ό.π., σσ. 83, 86. Ο Γιαβόπουλος εξορίστηκε ένα χρόνο μετά, τον Ιούλιο του 1925, για τη δράση του μέσα από το ΚΚΚ.

¹¹¹ Βλ. Λέφκης, *Ρίζες*, ό.π., σσ. 98-99, 113.

¹¹² Βλ. Σέρβας, «Στοιχεία για τη Μελέτη της Ιστορίας του ΚΚΚ», ό.π., σ. 128.

δηλαδή βελτίωση των όρων εργασίας και διαβίωσης των εργαζομένων, προηγήθηκαν της ίδρυσης των κομμάτων της εργατικής τάξης, τα οποία στην πλειονότητά τους ήταν σοσιαλιστικά. Στην Κύπρο, η πορεία ήταν αντίστροφη. Το ΚΚΚ ίδρυσε τις συντεχνίες, παρακολουθούσε την εξέλιξή τους και παρέμβαινε ενεργά σε όλες τις πτυχές της δράσης τους.

Μια δεύτερη διαφορά της Κύπρου από την υπόλοιπη Ευρώπη ήταν η αποτυχία σοσιαλιστικού ή εργατικού κόμματος να εδραιωθεί, παρά τις προσπάθειες που έγιναν, κυρίως από τον Π. Φασουλιώτη μετά την αποβολή του. Αυτό μπορεί να εξηγηθεί με δύο τρόπους. Ο πρώτος παραπέμπει στις ιδιαίτερες δυνατότητες που είχαν τα κομμουνιστικά κόμματα στις κοινωνίες που η εκβιομηχάνιση άρχισε καθυστερημένα (όπως η Κύπρος), ώστε να εντάξουν στις γραμμές τους την εργατική τάξη.¹¹³ Η δεύτερη εξήγηση αφορά στο αποτέλεσμα των εσωκομματικών κρίσεων που ταλάνισαν το υπό εκκόλαψη κόμμα. Στην περίπτωση του ΚΚΚ επικράτησαν από την αρχή στην εσωκομματική διαπάλη τα κομμουνιστικά στοιχεία, τα οποία έδωσαν και την κατεύθυνση στον ιδεολογικό χαρακτήρα του κόμματος.

Μετά την αποβολή του, ο Φασουλιώτης ίδρυσε δικό του κόμμα, το Εργατοαγροτικό, το Φθινόπωρο του 1925 και εξέδωσε την εφημερίδα *Παρατηρητής* ως εκφραστικό όργανο.¹¹⁴ Η ίδρυση του κόμματος αυτού σηματοδότησε μια σύγκρουση της οποίας το διακύβευμα, πλέον, δεν ήταν η εσωκομματική επικράτηση αλλά η κυριαρχία στον ευρύτερο χώρο της Αριστεράς, ο χαρακτήρας και η κατεύθυνση που θα έπαιρνε το εργατικό κίνημα στο σύνολό του. Το κόμμα του Φασουλιώτη φαίνεται να ήταν σε επαφή με το Εργατικό Κόμμα Βρετανίας, όπως το ίδιο διακήρυσσε, και παράλληλα προσπάθησε να δημιουργήσει συντεχνίες σε αντιδιαστολή με τις συντεχνίες του Εργατικού Κέντρου Λεμεσού, στο οποίο κυριαρχούσαν οι κομμουνιστές. Η επαφή με το Εργατικό Κόμμα Βρετανίας, αν αυτή υπήρχε, ίσως να αντανακλά απλώς μια προσπάθεια του Εργατοαγροτικού Κόμματος να αποκτήσει μια εξωτερική νομιμοποίηση, για να μπορεί να απευθυνθεί στις εργατικές μάζες. Το Εργατοαγροτικό Κόμμα αποτελείτο από μια ομοσπονδία συντεχνιών, την οποία προσπάθησε να δημιουργήσει στη Λεμεσό. Το κόμμα αυτό, όπως αποδείχτηκε στην πορεία, δεν κατάφερε να θεμελιωθεί οργανωτικά και δεν απέκτησε ποτέ αξιοπρόσεκτες προσβάσεις

¹¹³ Γι' αυτή τη γραμμή επιχειρηματολογίας, βλ. Ράσκη και Κατσούλης, *Κόμματα*, ό.π., σ. 31.

¹¹⁴ Ο *Παρατηρητής* εκδόθηκε το Νοέμβριο του 1925 και παρουσιάστηκε αρχικά ως σοσιαλιστική επιθεώρηση και ως όργανο του σοσιαλιστικού εργατοαγροτικού κόμματος. Από το δεύτερό της φύλλο η εφημερίδα άρχισε να δημοσιεύει μέρος της ύλης της στα Αγγλικά και στο τρίτο της φύλλο αυτοχαρακτηρίστηκε ως Αγγλοελληνική Επιθεώρηση χωρίς τη λέξη «σοσιαλιστική». Αργότερα, το 1927, εκδιδόταν μόνο στα Ελληνικά. Βλ. Λέφκης, *Ρίζες*, ό.π., σσ. 126-127.

μέσα στις εργατικές και αγροτικές μάζες. Μέσα από την εφημερίδα του ΚΚΚ παρατηρούμε μια έντονη αντιπαράθεση με το κόμμα αυτό του Φασουλιώτη σε μια σειρά ζητημάτων ιδεολογικού και οργανωτικού χαρακτήρα, που συνοδευόταν και από χαρακτηρισμούς για «χαφιεδισμό» εκ μέρους του Φασουλιώτη¹¹⁵ και για «ερμαφρόδιτο» κόμμα.¹¹⁶

Η εμφάνιση των πρώτων σοσιαλιστικών και κομμουνιστικών πυρήνων και η μετεξέλιξη τους σε κόμμα (ΚΚΚ) υπήρξε ένα καινοτόμο στοιχείο στην πολιτική ζωή των Ελληνοκυπρίων μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο. Αφετηρία του ήταν οι συνέπειες της αστικοποίησης και της προλεταριοποίησης, σε μια κοινωνία που παρέμενε εντονότατα αγροτική. Η θεσμοποίηση της παρουσίας των πυρήνων σε κομματική μορφή συντελέστηκε όταν μέσα στους κόλπους των κυπριακών μαρξιστικών κύκλων υπερίσχυσε σταδιακά η άποψη για ένα ανεξάρτητο κόμμα της εργατικής τάξης, το οποίο ήταν κάτι ποιοτικά διαφορετικό από όλες τις προηγούμενες μορφές εκπροσώπησης των λαϊκών στρωμάτων της Κύπρου και ειδικότερα των εργαζομένων.

10.7 Ίδρυση του Κομμουνιστικού Κόμματος Κύπρου

Η δεκαετία του 1920, κατά την οποία εμφανίστηκε το κομμουνιστικό κίνημα, ήταν μια περίοδος που η κρίση στο κυπριακό αποικιοκρατικό οικοδόμημα ήταν συστημική, αφορούσε δηλαδή σε όλες τις συνιστώσες του (πολιτική, κοινωνία, οικονομία). Η κοινωνική αναταραχή που ακολούθησε την οικονομική κρίση μετά τη λήξη του Α' Παγκόσμιου Πολέμου, διοχετεύθηκε σε πολιτική δραστηριότητα, που αμφισβητούσε για πρώτη φορά την εγκυρότητα των υφιστάμενων θεσμών όχι μόνο στα πλαίσια της αποικιοκρατικής εξουσίας, αλλά και στο εσωτερικό της ελληνικής κοινότητας. Το ΚΚΚ εξέφρασε στο πολιτικό επίπεδο μέρος των κοινωνικών αντιδράσεων ενάντια στο σύστημα της οικονομικής και κοινωνικής εξάρτησης και καταπίεσης. Η εμφάνιση του ΚΚΚ μπορεί να ιδωθεί, σύμφωνα με μια άποψη, ως η ώριμη αντίδραση των λαϊκών στρωμάτων και ως μεταλλαγή του τρόπου κινητοποίησης των στρωμάτων αυτών.¹¹⁷ Η εργατική τάξη ζούσε σε ένα περιβάλλον που απαιτούσε κοινωνική δικαιοσύνη. Το αίτημα της κοινωνικής και πολιτικής ισότητας, το οποίο πρέσβευε το κόμμα, αντιστρατευόταν τις εμφανείς ανισότητες του κοινωνικού βίου και ερχόταν σε ριζική αντιπαράθεση με τους

¹¹⁵ «Χαφιεδισμοί» *Νέος Άνθρωπος*, στις 15 Ιουνίου 1926, σ. 3.

¹¹⁶ «Οι Ερμαφρόδιτοι», *Νέος Άνθρωπος*, 1^η Ιουλίου 1926, σ. 1. Στην έκδοση της ίδιας εφημερίδας στις 16 Ιουλίου 1926, υπό τον τίτλο «Η εργατική πολιτική των εργατοαγροτικών τύπου Φασουλιώτη», το ΚΚΚ σχολιάζοντας ένα μανιφέστο του Εργατοαγροτικού Κόμματος, σημειώνει ότι βασική του θέση ήταν η συνεργασία κεφαλαίου-εργασίας, κάτι που σήμαινε για το ΚΚΚ άρνηση του ταξικού αγώνα.

¹¹⁷ Βλ. Panayiotou, «Lenin in the Coffee-shop», ό.π., σ. 273.

υφιστάμενους πολιτικούς σχηματισμούς. Υποβοηθήθηκε από τη διάσπαση της τότε κυρίαρχης τάξης, γεγονός που δεν της επέτρεπε να συνεχίσει να επιβάλλεται ως φορέας ενιαίου πολιτικού λόγου.¹¹⁸

Ο λόγος που τμήματα των λαϊκών στρωμάτων προσελκύονταν από τα κομμουνιστικά κόμματα έχει εξηγηθεί στη βιβλιογραφία ποικιλοτρόπως. Στις οικονομικά μη αναπτυγμένες περιοχές και χώρες και σε περιόδους ξαφνικής και γρήγορης κοινωνικής αλλαγής, ο κομμουνισμός αποτελούσε ελκυστική επιλογή για τα άτομα που ξεριζώθηκαν από το περιβάλλον τους και δεν ενσωματώθηκαν στο καινούριο κοινωνικό τοπίο. Επιπλέον, η απουσία σοσιαλιστικών παραδόσεων (όπως και στην Κύπρο) επέτρεψε στην κομμουνιστική ιδεολογία να κερδίσει έδαφος, ένα σχήμα που, σύμφωνα με τον Allardt, ισχύει σε αρκετές χώρες. Η άνοδος του κομμουνιστικού κινήματος, σύμφωνα με αυτή την ερμηνεία, εξηγείται συνήθως από την ανασφάλεια, την κοινωνική αλλαγή και τη μετανάστευση, καθώς και από την αποδυνάμωση παραδοσιακών αξιών, όπως η θρησκεία.¹¹⁹

Υπάρχουν, βέβαια, και άλλες προσεγγίσεις, που σημειώνουν ότι συναντώνται μεγάλες χρονικές και πολιτικές διαφορές μεταξύ των εργατικών κινήματων των διαφόρων χωρών, καθώς και χρονική υστέρηση μεταξύ της μετακίνησης από τις παραδοσιακές αγροτικές τους εστίες και οργανωμένης συλλογικής δράσης. Αυτές οι διαφορές, σύμφωνα με αυτές τις προσεγγίσεις, δεν μπορούν να αποδοθούν μόνο σε οικονομικές μεταβλητές.¹²⁰ Έτσι, θα πρέπει να διερευνηθούν και άλλοι παράγοντες, όπως οι αντιλήψεις και αντιδράσεις άλλων τάξεων της κοινωνίας, όπως και του ίδιου του κράτους στον προσανατολισμό του οργανωμένου εργατικού κινήματος. Η επιφυλακτικότητα στην άμεση συσχέτιση βιοτικού επιπέδου, εργατικής διαμαρτυρίας και πολιτικού ριζοσπαστισμού, όπως εκφραζόταν μέσω των κομμουνιστικών κομμάτων, προέκυπτε και από το γεγονός ότι σε μερικές χώρες παρόμοια κατάσταση δεν δημιούργησε μαζικό κομμουνιστικό κίνημα. Επιπλέον στοιχείο σε αυτή τη γραμμή επιχειρηματολογίας αφορά στο ότι οι πρώτες ομάδες εργατών που οργανώθηκαν σε συντεχνίες και έγιναν μέλη σοσιαλιστικών κομμάτων, προέρχονταν κατά πλειοψηφία από τα «καλοπληρωμένα» στρώματα του εργατικού δυναμικού των τεχνιτών. Έτσι, πρέπει να ληφθεί υπόψη ένας συνδυασμός ιδεολογικών, οικονομικών και κοινωνικών παραγόντων καθώς και άλλων παραμέτρων, που καθορίζουν την ιδιαιτερότητα της κάθε χώρας.

¹¹⁸ Βλ. Αναγνωστοπούλου, «Εκκλησία», ό.π., σ. 207.

¹¹⁹ Βλ. Allardt, «Patterns of Class Conflict», ό.π., σσ. 119, 127, 131.

¹²⁰ Βλ. Geary, *Ευρωπαϊκό Εργατικό Κίνημα*, ό.π., σσ. 11, 24-25, 236.

Η ύπαρξη και η εκλογική άνοδος των κομμουνιστικών κομμάτων προϋποθέτει την ύπαρξη σημαντικών θεμάτων που παραμένουν χωρίς προώθηση από τα υπάρχοντα κόμματα και έτσι επιτρέπουν την είσοδο νέων σχηματισμών στο κομματικό σύστημα.¹²¹ Στην περίπτωση της Κύπρου τέτοιο θέμα ήταν το μεγάλο κοινωνικό ζήτημα που ενέπλεκε μεγάλο αριθμό ατόμων στην κυπριακή κοινωνία. Η αύξηση της αλληλεπίδρασης και της επικοινωνίας ανάμεσα στις τοπικές κοινότητες, και ειδικότερα στις πόλεις, και η διαδικασία της κοινωνικής κινητοποίησης δημιουργούσε κατάλληλες συνθήκες για εμφάνιση οργάνωσης εκπροσώπησης των λαϊκών στρωμάτων. Αυτές οι συνθήκες, όμως, δεν ήταν αρκετές. Η αλληλεπίδραση ιδεολογίας και οργανωτικού δικτύου είναι κεφαλαιώδους σημασίας για οποιοδήποτε κίνημα θέλει να ριζώσει σε μια κοινωνία. Όπως υποστηρίζει ο Sartori, «καμιά ιδέα δεν προχώρησε πολύ χωρίς ένα οργανισμό πίσω της. Οπουδήποτε οι ιδεολογίες έχουν σημασία στην πολιτική έχουν και ισχυρή οργανωτική βάση. Η ιδεολογική πειθώ απαιτεί ισχυρό οργανωτικό δίκτυο επικοινωνίας».¹²²

Το κομμουνιστικό κίνημα στην Κύπρο ήταν η πρώτη μορφή οργάνωσης των λαϊκών στρωμάτων, που αποδείχτηκε να έχει οργανωτική διάρκεια. Είχε, παράλληλα, ιδεολογική αυτοτέλεια και ανεξαρτησία από τις κυρίαρχες πολιτικές δυνάμεις και την αποικιοκρατική διοίκηση. Η πορεία συγκρότησης των διαφόρων κομμουνιστικών ομάδων σε κόμμα, ολοκληρώθηκε με τη διοργάνωση του Α' Συνεδρίου του ΚΚΚ, στις 14-16 Αυγούστου 1926. Το Φεβρουάριο του 1926 προηγήθηκε συνδιάσκεψη στελεχών σε στενό κύκλο -για λόγους ασφαλείας -με στόχο την έγκριση των προκαταρκτικών εγγράφων του συνεδρίου και του προγράμματος δράσης. Για την προετοιμασία αυτή ταξίδεψε, τον Απρίλιο του 1926, στην Αθήνα ο Γιάννης Λέφκης, όπου ήρθε σε επαφή με το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας (ΚΚΕ) και ζήτησε τη συνδρομή του για την οργάνωση του συνεδρίου, την αγορά τυπογραφείου για τις ανάγκες του κόμματος, οικονομική βοήθεια και έμμισθα στελέχη. Παράλληλα, ζήτησε να σταλεί και κάποιο έμπειρο στέλεχος του ΚΚΕ να βοηθήσει το ΚΚΚ στο συνέδριο. Το ΚΚΕ απάντησε ότι θα έστελλε τον Χαράλαμπο Βατυλιώτη (Βάτη), που ήταν και Κύπριος. Σε ότι αφορούσε στην οικονομική βοήθεια, το ΚΚΕ δεν μπόρεσε να ανταποκριθεί στα οικονομικά αιτήματα του ΚΚΚ. Ο Βατυλιώτης ήρθε στην Κύπρο λαθραία και χωρίς διαβατήριο τον Ιούλιο και μαζί με τα υπόλοιπα στελέχη προετοίμασαν τις θέσεις του ΚΚΚ για το συνέδριο.¹²³ Παρόντες στο συνέδριο του ΚΚΚ ήταν ο Γραμματέας του κόμματος από το 1925, Κώστας Χριστοδουλίδης (Σκελέας) και άλλα 20 περίπου άτομα, καθώς και εκπρόσωποι της Κομμουνιστικής Νεολαίας και του

¹²¹ Kitschelt Herbert (2006), «Movement Parties», στο Katz and Crotty, *Party Politics*, σ. 286.

¹²² Βλ. Sartori, «Sociology», ό.π., σ. 170.

¹²³ Βλ. Λέφκης, *Ρίζες*, ό.π., σσ. 183-196.

Κομμουνιστικού Ομίλου Γυναικών.¹²⁴ Το συνέδριο έγινε το Δεκαπενταύγουστο, για να μην κινηθούν υποψίες στις αποικιακές Αρχές.

Το συνέδριο ενέκρινε το Καταστατικό του κόμματος και συζήτησε μια σειρά ζητημάτων οικονομικής, οργανωτικής και πολιτικής φύσεως, ζητήματα νεολαίας, οργάνωσης των γυναικών, εντύπων του κόμματος και ενέκρινε διαμαρτυρία προς την κυβέρνηση και το Υπουργείο Αποικιών για την πολεμική που δεχόταν το κόμμα.¹²⁵ Η πληθώρα των θεμάτων που απασχόλησε το κόμμα, καταδεικνύει τη διαφορά του από τους μονοθεματικούς σχηματισμούς του αστικού χώρου, που ασχολούνταν σχεδόν αποκλειστικά με το εθνικό (ενωτικό) ζήτημα. Αυτή η ποικιλία των θεμάτων που απασχολεί έναν οργανισμό θεωρείται και ένα από τα ενδεικτικά στοιχεία που ορίζουν και διαφοροποιούν τα κόμματα από άλλου είδους οργανώσεις.

Το ΚΚΚ, συγκροτείτο πολιτικά και οργανωτικά από παραμέτρους, τις οποίες θα εξετάσουμε στη συνέχεια. Δηλαδή τη στρατηγική του, σε ποιους απευθυνόταν, το πρόγραμμά του σε βασικά ζητήματα, τους ηγέτες και τα μέλη του, την τυπική οργανωτική του δομή και τα έντυπά του.

10.7.1 Προέλευση: η ταξικότητα της έκκλησης. Η προέλευση, ο τρόπος δημιουργίας και το ακροατήριο το οποίο επιλέγει ένα κόμμα να απευθύνει την έκκλησή του, επηρεάζουν σε σημαντικό βαθμό το χαρακτήρα, την οργάνωση και τις πολιτικές του τοποθετήσεις για πολύ μεγάλο χρονικό διάστημα. Ο Duverger, στην κλασική του διάκριση για τα κόμματα κοινοβουλευτικής ή εξωκοινοβουλευτικής προέλευσης, σημειώνει ότι τα κόμματα των κατώτερων τάξεων δημιουργούνταν ως επί το πλείστον εξωκοινοβουλευτικά, δηλαδή από κοινωνικές ομάδες και ηγεσίες, οι οποίες δεν εμπλέκονταν μέχρι τότε στην πολιτική διαδικασία και δεν συμμετείχαν στα κοινοβούλια των χωρών τους.¹²⁶

¹²⁴ Οι συμμετέχοντες παρατίθενται στο Παρδίο, *Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΚ*, ό.π., σ. 29 και στον Λέφκη, *Ρίζες*, ό.π., σσ. 213-219: Χαράλαμπος Βατυλιώτης (Βάτης), Κώστας Χριστοδουλίδης (Σκελέας), Χρίστος Σαββίδης, Χαράλαμπος Σκαπανέας, Κώστας Δράκος, Χαράλαμπος Σολομωνίδης, Γιώργος Σολιάτης, Χριστόδουλος Αρτεμίου, Κατίνα Νικολάου-Τουμάζου, Πλάτων Τουμάζος, Χριστόδουλος Αρτεμίου, Γιάννης Παπαγγέλου (Λέφκης), Κλεάνθης Κιούπης, Κώστας Έρωτας, Λεωνίδας Χριστοδουλίδης, Άννινος Γεωργίου. Ως εκπρόσωποι της μαθητικής και εργατικής νεολαίας παρευρέθηκαν οι: Πλουτής Σέρβας, Μάρκος Μαρκουλλής, Μ. Μικελλίδης, Γ. Σολομωνίδης, Ευστάθιος Ξυναρής και Κυριάκος Κουκκουλλής. Συμμετείχαν επίσης οι γιατροί Νικολαΐδης και Βασιλείου. Το συνέδριο εξέλεξε Κεντρική Επιτροπή και τον Κ. Σκελέα ως Γενικό Γραμματέα. Ο Εζεκίας Παπαιωάννου, Γ.Γ. του ΑΚΕΛ την περίοδο 1949-1988, δίνει ένα διαφορετικό αριθμό συμμετεχόντων, τον οποίο ανεβάζει στους 16 αντιπροσώπους από τις κομματικές οργανώσεις των πόλεων και της υπαίθρου. Βλ. Παπαιωάννου Εζεκίας (1951), «25 Χρόνια Πάλης», *Δημοκράτης*, Τόμος 4, Τεύχος 9-10, Σεπτέμβριος-Οκτώβριος, σσ. 173-176, σ. 173.

¹²⁵ Οι αποφάσεις του Α' Παγκύπριου Συνεδρίου δημοσιεύτηκαν στην εφημερίδα του ΚΚΚ *Νέος Άνθρωπος*, από τις 18 Σεπτεμβρίου μέχρι τις 24 Δεκεμβρίου 1926.

¹²⁶ Βλ. Duverger, *Parties*, ό.π., σσ. xxx-xxxiv, 23-36. Βλ. επίσης LaPalombara and Weiner, «Origin of Parties», ό.π., σσ. 404-405.

Ο τρόπος δημιουργίας του ΚΚΚ ανταποκρινόταν σε αυτό τον «μηχανισμό». Το ΚΚΚ υιοθέτησε από την αρχή την πάλη των τάξεων και ζητούσε από τους εργάτες να αντιληφθούν ότι μεταξύ τους δεν θα έπρεπε να διαχωρίζονται τεχνητά αλλά να είναι ενωμένοι απέναντι στους πλούσιους.¹²⁷ Το ΚΚΚ καθοδηγήθηκε εξ αρχής από την ιδέα πως αποτελούσε το πολιτικό σχήμα των αδικημένων κοινωνικών στρωμάτων και εργαλείο κοινωνικής προόδου. Από τις θέσεις στην πρώτη έκδοση της κομματικής εφημερίδας και τις αποφάσεις του Α' Συνεδρίου, διαφαίνεται η αντίληψη ότι οι πολιτικοί και κοινωνικοί αγώνες του κυπριακού λαού «απαιτούσαν» την ηγεσία του ΚΚΚ.¹²⁸

Η εφημερίδα του ΚΚΚ από την πρώτη της κιόλας έκδοση έγραφε χαρακτηριστικά ότι «δεν απευθυνόμεθα στους πλουτοκράτες αστούς... απευθυνόμεθα στους εργάτες και χωρικούς».¹²⁹ Αυτή η έκκληση επαναλήφθηκε στο μανιφέστο του ΚΚΚ για τους Πανελλήνιους Αγώνες, στο οποίο μάλιστα το κόμμα αυτοπροσδιοριζόταν ως «ο μόνος γνήσιος αντιπρόσωπος των εργατοαγροτικών μαζών της νήσου».¹³⁰ Σε έκτακτο συνέδριο του κόμματος, τον Αύγουστο του 1927, σημειωνόταν η «ανάγκη να μπουν στο κόμμα όλα τα συνειδητά αγροτικά και εργατικά στοιχεία που αισθάνονται την καταπίεση που υφίσταται η τάξη τους και να δουλέψουν για τα συμφέροντα τους».¹³¹

Η έκκληση του νέου κόμματος ήταν, λοιπόν, από την αρχή ταξικού χαρακτήρα. Απευθυνόταν προγραμματικά μόνο στους αγρότες και τους εργάτες της Κύπρου και απέκλειε τη συμπίεση με κάθε αστικό στοιχείο και τους παλιούς πολιτευτές. Στο ιδρυτικό του συνέδριο εξηγούσε τη στρατηγική αυτή, και ιδιαίτερα τη σύμπλευση με τους αγρότες, τονίζοντας ότι η αγροτική τάξη (ακτήμονες και μικροϊδιοκτήτες), πρέπει να αντικριστεί ως σύμμαχος, δεδομένου ότι αποτελούσε τη συντριπτική πλειοψηφία του λαού.¹³² Στην εφημερίδα του κόμματος υπογραμμιζόταν ότι όπως όλες οι κοινωνίες, έτσι και η κυπριακή, είναι χωρισμένες σε δύο κυρίως τάξεις ανάλογα με την οικονομική τους θέση, η οποία δημιουργούσε και την ανάλογη πολιτική.¹³³

Η στρατηγική της συγκεκριμένης ταξικής προσέγγισης που ακολούθησε το ΚΚΚ, επιβεβαιώνεται από το γεγονός ότι το νεοδημιουργηθέν κόμμα βρήκε ανταπόκριση,

¹²⁷ «Άρνηση», *Πυρσός*, 17 Ιανουαρίου 1923, σ. 1.

¹²⁸ «Το συνέδριο του ΚΚΚ εξέτασε πλατειά όλα τα οικονομικά και πολιτικά ζητήματα της Κύπρου και κατέληξε στο συμπέρασμα πως οι εργάτες και χωρικοί μπορούν να αποσπάσουν ορισμένες παραχωρήσεις και να επιτύχουν τη τελική ανεξαρτησία της Νήσου μόνο με έντονο αγώνα και δράση υπό την καθοδήγηση του ΚΚΚ». Βλ. *Νέος Άνθρωπος*, 18 Σεπτεμβρίου 1926, σ. 1.

¹²⁹ «Το Πρόγραμμα μας», *Νέος Άνθρωπος*, 1 Ιανουαρίου 1925, σ. 1.

¹³⁰ «Μανιφέστο του ΚΚΚ για τους Πανελλήνιους», *Νέος Άνθρωπος*, 25 Απριλίου 1925, σ. 1.

¹³¹ «Μανιφέστο του συνεδρίου του κόμματος μας προς τις εργαζόμενες μάζες», *Ο Εργάτης*, 31 Αυγούστου 1929, σ. 1.

¹³² «Εισήγηση επί του αγροτικού ζητήματος. Θέσεις προς το Α' Συνέδριο», *Νέος Άνθρωπος*, 23 Νοεμβρίου 1926, σ. 4.

¹³³ «Η πάλη των τάξεων στη σημερινή κοινωνία», *Νέος Άνθρωπος*, 14 Απριλίου 1925, σ. 4.

αρχικά, στα εργατικά στρώματα των πόλεων, όπου το έδαφος ήταν πρόσφορο, αφού οι συνθήκες εργασίας ήταν εξαιρετικά δυσμενείς για τους ημερομίσθιους εργαζόμενους.¹³⁴ Η κοινωνική αλλαγή που λάμβανε χώρα, βοηθούσε την προσπάθειά του αυτή. Μετά τον πόλεμο υπήρξε μια μαζική μετανάστευση από την ύπαιθρο και τα χωριά στις πόλεις, από τις μικρές αγροτικές μονάδες στα εργοστάσια, στα μεταλλεία και τις μεγάλες βιοτεχνικές μονάδες. Αυτό, σε συνδυασμό με την σταδιακή διείσδυση του κομμουνιστικού κινήματος στην κοινωνία, είχε ως αποτέλεσμα τη μετακίνηση ατόμων από τη σφαίρα επιρροής της Εκκλησίας σε αυτή των συνδικάτων και της Αριστεράς.

Μια δεύτερη ειδοποιός διαφορά του ΚΚΚ από όλους τους μέχρι τότε σχηματισμούς στην Κύπρο ήταν το γεγονός ότι απευθύνθηκε και στις δύο εθνοτικές ομάδες της Κύπρου, παρόλο που στο ιδρυτικό συνέδριο του κόμματος δεν πήραν μέρος Τουρκοκύπριοι.¹³⁵ Στο πρόγραμμά του το κόμμα ξεκαθάριζε ότι θα ήταν ενάντια σε κάθε εθνικιστική πολιτική και ενάντια στους «μεγαλέμπορους, τους μεγαλοτσιφλικάδες και τους ψευτοπολιτικάντες εθνικιστές».¹³⁶ Στο Β' Συνέδριο, τον Αύγουστο του 1928, το ΚΚΚ επαναβεβαίωσε αυτή τη «δικοινοτική» έκκληση, αναγνωρίζοντας ταυτόχρονα και την αδυναμία του να παρέμβει και να προσελκύσει Τουρκοκύπριους, γι' αυτό και αποφάσισε να λάβει μέτρα «για συστηματικότερη προπαγάνδα ανάμεσα στις τουρκικές εργαζόμενες μάζες».¹³⁷

Η έκκληση προς τους Τουρκοκύπριους ήταν ριζοσπαστικό και καινοτόμο στοιχείο για τα δεδομένα της Κύπρου. Το ΚΚΚ δεν απέκλειε από τις τάξεις του κανένα Κύπριο στη βάση της εθνικής του καταγωγής, όπως γινόταν από τις διάφορες εθνικές οργανώσεις που εξετάσαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο. Το ΚΚΚ ήταν ο πρώτος πολιτικός φορέας που προσπάθησε να καταστεί παγκύπριος, απευθυνόμενος και στις δύο κοινότητες. Επιχειρηματολογούσε μάλιστα ότι όσο μικρή και αν είναι η τουρκική μειονότητα, δεν πρέπει να μείνει αμέτοχη στην προσπάθεια απόκτησης πολιτικών ελευθεριών.¹³⁸ Η εθνική ανομοιογένεια του πληθυσμού της Κύπρου, όπως και η διεθνιστική ρητορική του ΚΚΚ, διαδραμάτιζαν ρόλο στην προσέγγιση που υιοθετούσε το κόμμα έναντι των Τουρκοκυπρίων. Το ΚΚΚ έθεσε τις σχέσεις των δύο εθνοτήτων σε εντελώς διαφορετική βάση:

«Η πρώτη φροντίδα μας είναι να εξαλείψουμε κάθε φυλετικό μίσος που υπάρχει ανάμεσα στους κατοίκους του νησιού μας, να μάθουμε τη μάζα πως οι άνθρωποι δεν ξεχωρίζονται πια σε Έλληνες και Τούρκους για να αλληλοτρώγονται για τα μεγαλεία των πατρίδων

¹³⁴ Βλ. Κατσιαούνης, *Διασκεπτική*, ό.π., σ. 31.

¹³⁵ Βλ. σημείωση 124 για τους συμμετέχοντες.

¹³⁶ «Το πρόγραμμα μας», *Νέος Άνθρωπος*, 1 Ιανουαρίου 1925, σ. 1. Βλ. επίσης «Από την άποψη μας», *Νέος Άνθρωπος*, 15 Ιανουαρίου 1925, σ. 3.

¹³⁷ Βλ. Παπαδημήτρης, *Εγκυκλοπαίδεια*, Τόμος Ε, ό.π., σ. 474.

¹³⁸ «Βουλευταί και λαός», *Νέος Άνθρωπος*, 15 Ιουνίου 1926, σ. 1.

των, αλλά σε φτωχούς και πλουτοκράτες, και θα γίνουμε οι κήρυκες της αγάπης και της ενώσεως όλων των φτωχών για την ομαδική επιδίωξη των συμφερόντων τους».¹³⁹

Η ταξικότητα της προσέγγισης του ΚΚΚ κατοπτρίζεται και στο γεγονός ότι ασκούσε έντονη κριτική και στους Τουρκοκύπριους βουλευτές για τη συμπόρευσή τους με την αποικιακή διοίκηση στα πλείστα θέματα και θεωρούσε αυτή τους τη στάση προδοτική.¹⁴⁰

Το ΚΚΚ συνδύαζε τις πολιτικές του θέσεις με οργανωτική κινητοποίηση. Έγιναν αρκετές προσπάθειες οργάνωσης των Τουρκοκυπρίων στο κόμμα και στα σωματεία που έλεγχε το κόμμα. Ήταν, όμως, μια δύσκολη προσπάθεια, διότι τους Τουρκοκύπριους τους απωθούσε τόσο το ενωτικό αίτημα των Ελλήνων όσο και οι παρακολουθήσεις της Αστυνομίας.¹⁴¹

Παρόλα αυτά ορισμένοι Τουρκοκύπριοι εντάχθηκαν, μεταγενέστερα, στο συνδικαλιστικό κίνημα και εκλέγονταν στα διοικητικά σώματα των συντεχνιών.¹⁴² Στα χρόνια που καλύπτει η παρούσα διατριβή το ΚΚΚ δεν κατάφερε να προσελκύσει σημαντικό αριθμό Τουρκοκυπρίων στις τάξεις του. Ο Παντελής Βαρνάβας (πρώην στέλεχος του ΑΚΕΛ και της ΠΕΟ) δίνει έναν κατάλογο με τα ονόματα των Τουρκοκυπρίων που συμμετείχαν στο κίνημα της Αριστεράς την περίοδο 1933-58, για την οποία υπάρχουν στοιχεία και ονόματα Τουρκοκυπρίων που φυλακίστηκαν (οι πλείστοι δραστηριοποιήθηκαν στις δεκαετίες 1940 και 1950), ενώ παραθέτει επίσης αρκετές ανακοινώσεις που γράφονταν στα Τούρκικα.¹⁴³

Παρόλη την πολεμική που ασκούσε ενάντια στην ηγεσία του ενωτικού κινήματος και στην Εκκλησία, σε αρκετές φάσεις της ιστορίας του, το ΚΚΚ αντιλήφθηκε την ανάγκη μιας διαφορετικής πολιτικής που αφορούσε στο ζήτημα της συνεργασίας με τις αστικές ομάδες και τους εθνικιστές πολιτικούς ενάντια στη βρετανική κατοχή. Αυτά τα ζητήματα άπτονται της πτυχής της στρατηγικής ενός κομμουνιστικού κόμματος.

10.8 Στρατηγική

Η στρατηγική των κομμουνιστικών κομμάτων εξειδικεύεται και αναλύεται από τη θεωρία των «σταδίων αγώνα». Τα στάδια αγώνα αφορούν στις ιστορικές περιόδους από

¹³⁹ Βλ. Παπαδημήτρης, *Εγκυκλοπαίδεια*, Τόμος Ε, ό.π., σ. 471.

¹⁴⁰ «Οι μυστικές συνεδριάσεις και το Νομοθετικό», *Νέος Άνθρωπος*, 3 Φεβρουαρίου 1928, σ. 1.

¹⁴¹ Βλ. Λέφκης, *Ρίζες*, ό.π., σ. 201. Ο Γ. Χριστοδουλίδης, παλαιό ανώτατο στέλεχος του ΑΚΕΛ, σημειώνει ότι στην περίοδο μετά τα Οκτωβριανά πραγματοποιήθηκαν πολλές συλλήψεις μελών του ΚΚΚ, μεταξύ των οποίων και Τουρκοκυπρίων και αναφέρεται ειδικά στον Αχμέτ Ζεκκί από τη Λεμεσό. Βλ. Γ. Χριστοδουλίδης, «Λιποψυχία στις γραμμές του ΚΚΚ», *Χαραυγή*, 22 Απριλίου 2005.

¹⁴² «Ο εορτασμός της πρωτομαγιάς στο Εργατικό Κέντρο, οι Τούρκοι εργάτες αδελφωμένοι με τους Ρωμικούς», *Νέος Άνθρωπος*, 21 Μαΐου 1927, σ. 2. Το άρθρο αναφέρεται στον Τούρκο εργάτη Αλή Φερουζί, που μίλησε στους συγκεντρωθέντες και εκλέγηκε και στην επιτροπή επίδοσης ψηφίσματος προς τον Βρετανό διοικητή Λεμεσού.

¹⁴³ Βαρνάβας Παντελής (1997), *Κοινοί Εργατικοί Αγώνες Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων*, Εκδόσεις ΠΕΟ, Λευκωσία, σσ. 49-62.

τις οποίες διέρχεται μια χώρα και τα οποία επηρεάζουν την ιεράρχηση των στόχων που τίθενται, τις συμμαχίες που επιδιώκονται με άλλες πολιτικές και κοινωνικές δυνάμεις για επίτευξή τους, τις μορφές έκκλησης, δράσης και οργάνωσης που υιοθετούνται και το πρόγραμμα που προτείνεται, τη βασική κατεύθυνση και τον κύριο στόχο του κόμματος σε κάθε ιστορική περίοδο, τον προσδιορισμό του ταξικού εχθρού, κτλ. Στο πλαίσιο των στρατηγικών επιλογών εμπίπτουν, επίσης, τα ζητήματα χρήσης κοινοβουλευτικής ή εξωκοινοβουλευτικής δράσης, ή συνδυασμό και των δύο.¹⁴⁴

Αυτή η στρατηγική μετατρέπεται σε επιχειρησιακή τακτική μέσω των καθημερινών πολιτικών και οικονομικών αγώνων, των πολιτικών για τα ενιαία εθνικά μέτωπα, της διείσδυσης μέσα στα συνδικάτα και της υπεράσπισης των δημοκρατικών δικαιωμάτων. Αυτές οι επιμέρους απαιτήσεις πρέπει να προωθούνται με τρόπο που να βοηθούν στην επέκταση της επιρροής στις μάζες. Στο πλαίσιο της θεωρίας των «σταδίων αγώνα», τα κομμουνιστικά κόμματα αποδέχονται τη λογική των μεταρρυθμίσεων ως μέθοδο καλλιέργειας ταξικής συνείδησης των εργατών, ώστε να αποκτήσουν πρακτική γνώση όλων των μηχανισμών και σχέσεων μεταξύ των κοινωνικών ομάδων και τάξεων και την ανάγκη να συνεχίσουν να δρουν εντός των αστικών θεσμών, όπως το κοινοβούλιο και οι συντεχνίες.¹⁴⁵

10.8.1 Ενιαίο μέτωπο. Μια λογική συνέπεια της προσέγγισης των σταδίων αγώνα ήταν η τακτική του ενιαίου μετώπου που πρότεινε το ΚΚΚ από το 1925 και την οποία επανέλαβε σε αρκετές περιπτώσεις.¹⁴⁶ Το ζήτημα του ενιαίου μετώπου εφαρμόστηκε πρακτικά στην πολιτική των Κομμουνιστικών Κομμάτων με την προσπάθεια σύμπληξης συμμαχιών με άλλες πολιτικές δυνάμεις. Το ΚΚΚ ξεκινούσε με τη σκέψη πως το αντιβρετανικό μέτωπο έπρεπε να συμπεριλάβει τόσο τους Έλληνες όσο και τους Τούρκους του νησιού για να έχει πραγματική προοπτική επιτυχίας και ότι αυτό δεν μπορούσε να γίνει στη βάση του πολιτικού στόχου της Ένωσης, επειδή προκαλούσε διάσπαση σε εθνοτική βάση.¹⁴⁷

¹⁴⁴ Φούρναρης Κ. (1980), «Ζητήματα Στρατηγικής και Τακτικής», *Νέος Δημοκράτης*, Τεύχος 61, Οκτώβριος.

¹⁴⁵ Βλ. Molyneux, *Marxism and the Party*, ό.π., σσ. 16, 46, 88-90.

¹⁴⁶ Τον Αύγουστο του 1927 συνήλθε εκτάκτως συνέδριο του κόμματος και σύμφωνα με την εφημερίδα *Νέος Εργάτης* πρόβαλε επίσης το σύνθημα του ενιαίου μετώπου για την απελευθέρωση της Κύπρου. Βλ. *Νέος Εργάτης*, 31 Αυγούστου 1927, σ. 3· Το Β' Παγκύπριο Συνέδριο του κόμματος πραγματοποιήθηκε στις αρχές Δεκεμβρίου 1928. Μεταξύ άλλων στις αποφάσεις του περιλαμβανόταν απόφαση-οδηγία προς την Κεντρική Επιτροπή να «καταβάλλει όλες τις δυνάμεις της για την οργάνωση Ενιαίου Μετώπου, που τελικό του σκοπό θα έχει την απελευθέρωση του νησιού». Βλ. «Απόφαση πάνω στις πολιτικές και οικονομικές θέσεις», *Νέος Άνθρωπος*, 6 Δεκεμβρίου 1928, σ. 2· «Η Κυβερνητική απειλή και η ανάγκη ενιαίου μετώπου», *Νέος Άνθρωπος*, 8 Ιανουαρίου 1927, σ. 1.

¹⁴⁷ Ένδειξη της πίστης του ΚΚΚ στο ενιαίο μέτωπο είναι και η θέση του εναντίον της εξορίας του βουλευτή Ν. Κλ. Λανίτη το 1925 από την αποικιακή εξουσία, έστω και αν επρόκειτο για έναν πολιτικό με τον οποίο συγκρούστηκε αρκετές φορές και για διάφορα ζητήματα. Βλ. «Διά το Ανελεύθερο», *Νέος Άνθρωπος*, 15 Αυγούστου 1925, σ. 2.

Κατέγραφε τη βούλησή του να συνεργαστεί σε αυτό το μέτωπο με οποιαδήποτε πολιτική δύναμη, με την προϋπόθεση ότι το ίδιο θα διατηρούσε την ανεξαρτησία του.¹⁴⁸

Σε πολλά άρθρα του επίσημου εκφραστικού οργάνου του κόμματος γινόταν αναφορά στην ανάγκη ενιαίου μετώπου με στόχο την ανεξαρτησία - αυτονομία της Κύπρου.¹⁴⁹ Το ΚΚΚ πίστευε ότι γύρω από το σύνθημα της ανεξαρτησίας μπορούσαν να συνασπιστούν και άλλες πολιτικές δυνάμεις ή κόμματα, ανεξαρτήτως των υπόλοιπων προγραμματικών επιδιώξεών τους. Σε μια ανάλυσή του για τα ζητήματα τακτικής των κομμουνιστικών κομμάτων στις αποικιοκρατούμενες χώρες το ΚΚΚ υποστήριζε ότι η ανάπτυξη του καπιταλισμού στις αποικίες δημιουργεί αντιαποικιακά κινήματα μικροαστικού χαρακτήρα, τα οποία, όμως, επειδή στρέφονται ενάντια στο δυτικό ιμπεριαλισμό, επιτρέπουν τη δημιουργία συμμαχιών μεταξύ αυτών και των κομμουνιστικών κομμάτων.¹⁵⁰ Η πολεμική που ασκούσε το ΚΚΚ ενάντια στους εκπροσώπους του εθνικού κινήματος δεν αφορούσε στον αγώνα τους ενάντια στους Βρετανούς αλλά στον στόχο της Ένωσης με την Ελλάδα.

Η έκφραση του αιτήματος του ΚΚΚ για ενιαίο μέτωπο υπέστη λεκτικές και ουσιαστικές διαφοροποιήσεις. Αρχικά, ξεκίνησε από τη θέση για συμπερίληψη μόνο των εργατοαγροτικών μαζών σ' αυτό, αποκλείοντας έτσι τα μεσαία στρώματα και την εθνική αστική τάξη. Στην πορεία όμως αυτό άλλαξε και η προσέγγιση διευρύνθηκε. Με αφορμή την κοινή κατανήφιση από Έλληνες και Τούρκους βουλευτές του προϋπολογισμού του 1927 και την επιβολή του από τον Κυβερνήτη, το ΚΚΚ καλούσε όλες τις δυνάμεις σε «ενιαίο αντιαγγλικό μέτωπο» και ζητούσε τη δημιουργία όχι μόνο ενιαίου μετώπου εκ των άνω (δηλαδή των βουλευτών) αλλά και εκ των κάτω (του λαού).¹⁵¹ Το 1928 διεύρυνε περαιτέρω την αντίληψη του ενιαίου μετώπου, απευθυνόμενο σε όλους τους «αστούς βουλευτές, τους μικροαστούς πολιτευτές και τους εθνικιστές» για το σχηματισμό μιας ενιαίας παράταξης με ενιαίο πρόγραμμα και ενιαίες απαιτήσεις.¹⁵²

Παρόλες, όμως, τις προσπάθειές του, το ενιαίο μέτωπο δεν μπόρεσε ποτέ να καταστεί πράξη, είτε διότι δεν συνάντησε θετική αντιμετώπιση από τη δεξιά παράταξη και την Εθναρχία, είτε διότι το κόμμα με τις προσεγγίσεις και απόψεις του έθετε προσκόμματα στη δική του επιθυμία για υλοποίηση αυτού του στόχου. Δεδομένου του γεγονότος ότι η Ένωση απορριπτόταν και οι ενωτικοί ηγέτες καταγγέλλονταν για τις θέσεις και προθέσεις

¹⁴⁸ «Θέσεις για την οικονομική και πολιτική κατάσταση του Α' Παγκύπριου Συνεδρίου του ΚΚΚ», *Νέος Άνθρωπος*, 18 Σεπτεμβρίου 1926, σ. 2. Βλ. επίσης «Η Κυβερνητική απειλή και η ανάγκη ενιαίου μετώπου», *Νέος Άνθρωπος*, 8 Ιανουαρίου 1927, σ. 1.

¹⁴⁹ Βλ. ενδεικτικά, «Προς τον Κυπριακό λαό», *Νέος Άνθρωπος*, 1^η Οκτωβρίου 1925, σ. 1, στο οποίο κλείνει το άρθρο με το σύνθημα «Ζήτω το ενιαίο αντιιμπεριαλιστικό μέτωπο».

¹⁵⁰ «Ένωση ή αυτονομία», *Νέος Άνθρωπος*, 26 Οκτωβρίου 1925, σ. 2.

¹⁵¹ «Να αντισταθούμε με το ενιαίο μας μέτωπο», *Νέος Άνθρωπος*, 19 Μαρτίου 1927, σ. 1.

¹⁵² «Ενιαίο μέτωπο», *Νέος Άνθρωπος*, 11 Φεβρουαρίου 1928, σ. 1.

τους, στην πράξη το ΚΚΚ οδηγείτο στην πολιτική απομόνωση, αφού δεν υπήρχαν άλλες πολιτικές δυνάμεις για τη συγκρότηση αυτού του ενιαίου μετώπου.

10.8.2 Μορφές δράσης. Μια άλλη πτυχή της στρατηγικής του κόμματος αφορούσε στην προετοιμασία του για δράση τόσο στο δημόσιο πολιτικό αγώνα, όπως θα δούμε παρακάτω με τη συμμετοχή στις εκλογές του Νομοθετικού Συμβουλίου, όσο και στην παράνομη δραστηριότητα, αν αυτό επέβαλλαν οι συνθήκες. Αυτή η πτυχή έχει τις ρίζες της στη λενινιστική κληρονομιά. Ο Λένιν διατύπωσε την άποψη περί ενός κόμματος «στρατού», που συνδέεται με μια συγκεκριμένη φάση της ανάπτυξης του κόμματος σε συνθήκες παρανομίας¹⁵³ Μέσα σε συνθήκες απολυταρχίας, όποιος επεδίωκε ανοικτή οργάνωση εργατών με εκλογές, απολογισμούς και καθολική ψηφοφορία, ήταν για τον Λένιν ένας ουτοπιστής: *«Ο πλατύς δημοκρατισμός σε αυτές τις συνθήκες διευκολύνει την αστυνομία. Μοναδική σοβαρή οργανωτική αρχή για τα στελέχη του κινήματος πρέπει να είναι ο πιο αυστηρός συνωμοτισμός, η πιο αυστηρή επιλογή μελών και ο καταρτισμός των εξ επαγγέλματος επαναστατών»*.¹⁵⁴

Στις αποφάσεις του ιδρυτικού συνεδρίου του ΚΚΚ για το οργανωτικό ζήτημα σημειωνόταν η σημασία του συνδυασμού παράνομης και νόμιμης δράσης. Αυτό, τονίζοταν, δεν θα έπρεπε να παρασύρει το κόμμα σε *«μυστικιστική παρανομία που θα το μεταβάλει σε μια ακίνδυνη παράνομη οργάνωση χωρίς επαφή με τις μάζες»*, αλλά ούτε και να το οδηγήσει σε πλήρη παρουσία και αποκάλυψη των μορφών δράσης του. Σημειωνόταν επίσης η ανάγκη το κόμμα να αγωνιστεί για πλήρη νόμιμη δράση.¹⁵⁵ Στην πράξη, και για την περίοδο μέχρι και τα Οκτωβριανά, όπου και τέθηκε εκτός νόμου, το ΚΚΚ ουσιαστικά τελούσε σε μια ημιπαράνομη κατάσταση.

10.9 Πρόγραμμα και πολιτικός λόγος

Μέχρι το ιδρυτικό του συνέδριο, το ΚΚΚ δεν καθοδηγείτο από ένα συνεκτικό πολιτικό πρόγραμμα. Μετά από το συνέδριο του 1926 το κόμμα απέκτησε πολιτικές και οργανωτικές αρχές λειτουργίας. Το βασικό ζήτημα που καθόριζε το πλαίσιο του κομματικού προγράμματος ήταν η κατοχή της Κύπρου από τους Βρετανούς. Το αποικιακό καθεστώς της Κύπρου οδηγούσε το κόμμα σε διμέτωπο αγώνα για κοινωνική αλλαγή και εθνική απελευθέρωση.

¹⁵³ Λένιν Βλαδίμηρος (2003), *Για το Προλεταριακό Κόμμα Νέου Τύπου*, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, σ. 102.

¹⁵⁴ Βλ. Λένιν, *Τι να Κάνουμε;*, ό.π., σσ. 147, 170, 172.

¹⁵⁵ «Εισήγηση επί του οργανωτικού ζητήματος, Θέσεις Α' Παγκυπρίου Συνεδρίου», *Νέος Άνθρωπος*, 10 Δεκεμβρίου 1926, σ. 4.

Στην εφημερίδα του κόμματος αναφερόταν ότι το ΚΚΚ θα λάμβανε μέρος στον αντιιμπεριαλιστικό αγώνα ενάντια στους Βρετανούς, τον οποίο χαρακτήριζε ως «απαραίτητο μεταβατικό σταθμό για την πραγματοποίηση των τελικών του σκοπών».¹⁵⁶ Ταυτόχρονα, όμως, προειδοποιούσε ότι τα κομμουνιστικά κόμματα δεν πρέπει να περιορίζονται στον αγώνα για βελτίωση της θέσης των εργατών στα πλαίσια του αστικού συστήματος, αφού αυτός «θα βελτιώσει τη θέση των εργατών μόνο σχετικά και όχι οριστικά».¹⁵⁷ Σημείωνε χαρακτηριστικά, ότι

*«η ανεξαρτησία της Κύπρου θάναυ βέβαια μια διέξοδος από αυτή τη κατάσταση, μα θα ήτανε ανοησία να σταυρώσουμε τα χέρια στο αναμεταξύ και να μη φροντίσουμε να επιτύχουμε με αγώνες ορισμένες παραχωρήσεις και να μη ζητήσουμε τη λύση ορισμένων προστατευτικών μέτρων για την εργατική τάξη».*¹⁵⁸

Το ΚΚΚ εισήγαγε από την πρώτη στιγμή της εμφάνισής του νεωτερικά στοιχεία στον πολιτικό λόγο, τα οποία αποτέλεσαν εστίες έντασης και πολεμικής εναντίον του, από τη μια, αλλά του επέτρεψαν να προσεγγίσει μέρος της εργατικής και αγροτικής τάξης, από την άλλη.¹⁵⁹ Ο πολιτικός του λόγος ήταν «προκλητικός» για τα δεδομένα της κυπριακής κοινωνίας της περιόδου, η οποία ήταν σε μεγάλα της τμήματα πολύ συντηρητική.¹⁶⁰ Ενσωμάτωσε ζητήματα, τα οποία οι μέχρι τότε δυνάμεις και πολιτευτές θεωρούσαν ελάσσονος σημασίας (κοινωνικό ζήτημα), ενώ άλλα τα αντιμετώπιζε υπό εντελώς διαφορετικό πρίσμα ανάλυσης (εθνικό ζήτημα). Επιπλέον, το πιο σημαντικό ίσως στοιχείο ήταν η αμφισβήτηση όχι μόνο της βρετανικής κατοχικής αρχής αλλά και η πολεμική του ενάντια στους αστούς πολιτευτές της ελληνικής κοινότητας, στις διάφορες Εθνικές Οργανώσεις της περιόδου και ειδικότερα στο Εθνικό Συμβούλιο. Θεωρούσε ότι τα προβλήματα των κατώτερων τάξεων (εργατών και αγροτών) οφείλονταν εξίσου στην αποικιοκρατία και στους Έλληνες πλουτοκράτες.

Η μαρξιστική ιδεολογία αποτέλεσε το καθοδηγητικό πλαίσιο που καθόριζε τις πολιτικές του θέσεις σε σειρά ζητημάτων, η οποία προκάλεσε, όμως, την αντίδραση από τα αστικά στρώματα και την παλιά ιθύνουσα τάξη, αφού πρόκειτο για μια ιδεολογία που απευθυνόταν στα μη προνομιούχα στρώματα της κυπριακής κοινωνίας και από τα οποία ζητούσε να εγκαταλείψουν τις αυταπάτες που είχαν και να προσπαθήσουν να αλλάξουν τις

¹⁵⁶ «Η νέα περίοδος», *Νέος Άνθρωπος*, 21 Νοεμβρίου 1925, σ. 1.

¹⁵⁷ «Οι ψευτοαγροτικοί και τα έργα τους», *Νέος Άνθρωπος*, 16 Ιουλίου 1926, σ. 2.

¹⁵⁸ Βλ. Παπαδημήτρης, *Εγκυκλοπαίδεια*, Τόμος Ε, σ. 471.

¹⁵⁹ Ο Παπαδημήτρης αναφέρει ότι για τις θέσεις του στο πολιτικό ζήτημα καταδιωκόταν τόσο από τη βρετανική διοίκηση, όσο και από τους ανθρώπους της Εκκλησίας. Βλ. Παπαδημήτρης, *Εγκυκλοπαίδεια*, Τόμος Ε, ό.π., σ. 473.

¹⁶⁰ Βλ. ενδεικτικά άρθρο του Θεμιστοκλή Δέρβη στην εφημερίδα *Λαϊκή*, με τίτλο «Αι μεγάλοι κοινωνικοί πληγαί: το πρόβλημα της ομοφυλοφιλίας», *Λαϊκή*, 14 Αυγούστου 1925, σ. 1.

θεμελιώδεις ρυθμίσεις του συστήματος.¹⁶¹ Ο διαφορετικός πολιτικός λόγος του κόμματος αποδίδεται από μερικούς αναλυτές στον διεθνιστικό χαρακτήρα της μαρξιστικής ιδεολογίας και στην προτεραιότητα που έδινε το κόμμα στον ταξικό αγώνα.¹⁶² Το ΚΚΚ πρέσβευε ξεκάθαρα τη μαρξιστική-λενινιστική ιδεολογία από την πρώτη στιγμή της εμφάνισής του, γεγονός που καταγράφεται στο καταστατικό και την προκήρυξη του κόμματος αλλά και σε μετέπειτα κείμενα.¹⁶³ Παρακάτω θα επικεντρωθούμε σε ορισμένες βασικές πτυχές των θέσεων του ΚΚΚ, που φανερώνουν την ιδιαίτερη ταυτότητα του σχηματισμού αυτού.

10.9.1 Το κοινωνικό ζήτημα. Το κοινωνικό ζήτημα στην Κύπρο παρέμενε σε μεγάλο βαθμό στο περιθώριο του πολιτικού λόγου των αστικών σχηματισμών και των πολιτευτών τους. Αυτό εξηγείται ποικιλοτρόπως. Πρώτον, οι πολιτευτές της περιόδου είχαν τη νοοτροπία και την αντίληψη ότι η πολιτική αφορά μόνο τις ελίτ. Η αντιμετώπιση του κοινωνικού ζητήματος, εκ μέρους της άρχουσας ηγετικής ομάδας, εντασσόταν μέσα στο πλαίσιο της φιλανθρωπίας. Δεύτερον, το εκλογικό δικαίωμα ήταν ακόμα αρκετά περιορισμένο σε ένα πολύ μικρό ποσοστό του πληθυσμού. Ως εκ τούτου, δεν ασκείτο αποτελεσματική πίεση στη βρετανική διοίκηση, στους αστικούς σχηματισμούς και τους βουλευτές για να λάβουν υπόψη τους τη γνώμη και την κατάσταση των μη προνομιούχων στρωμάτων. Τέλος, η αδυναμία προβολής και έκφρασης του κοινωνικού ζητήματος στο πολιτικό επίπεδο οφειλόταν και σε μεγάλο βαθμό στην απουσία παραδόσεων οργανωμένης διεκδίκησης στα ίδια τα λαϊκά στρώματα.

Το κοινωνικό ζήτημα αφορούσε στην πολύ άσχημη κοινωνική και οικονομική κατάσταση των μη προνομιούχων στρωμάτων της κυπριακής κοινωνίας, που επιδειωνόταν από την απουσία οποιασδήποτε κρατικής μέριμνας, τη μεγάλη υπερχρέωση των περισσότερων νοικοκυριών και τις συνθήκες εκμετάλλευσης. Το ΚΚΚ θεωρούσε ότι υπήρχαν δύο αλληλένδετες πτυχές, που συναποτελούσαν το κοινωνικό ζήτημα: το αγροτικό και εργατικό ζήτημα αφού οι ξεκληρισμένοι αγρότες με τη μετάβασή τους στις πόλεις δημιουργούσαν πληθώρα εργατικής δύναμης και έδιναν τη δυνατότητα στους εργοδότες να διατηρούν σε χαμηλά επίπεδα τους μισθούς. Παράλληλα, συνέδεε την επίλυση των

---

¹⁶¹ Η εφημερίδα του ΚΚΚ *Νέος Άνθρωπος* κυκλοφόρησε την 1^η Ιανουαρίου 1925, ως όργανο των «εργατοαγροτών και φτωχών βιοπαλαιστών» υπό τον πολιτικό έλεγχο του ΚΚΚ και έγραφε, μεταξύ άλλων, στο πρωτοσέλιδο του: «Δεν απευθυνόμεθα στους πλουτοκράτες αστούς μας γιατί αυτοί έχοντας τελείως αντίθετα συμφέροντα με τες απόψεις μας, ποτέ δεν θα πουν πως μιλάμε ορθά, ποτέ τους δεν θα πουν πως έχουμε δίκιο. Πώς να μην τους έχουμε εναντίον μας όταν ο σκοπός μας, φτωχέ εργάτη και ξεκληρισμένε χωρικό, θα είναι το οικονομικό σου ξεσκλάβωμα; Πώς να μη θορυβηθούν και πως να μη ξελαρυγγιστούν εναντίον μας όταν ο απώτερος σκοπός μας είναι να σταματήσουμε την εκμετάλλευση του ανθρώπου από άνθρωπο;».

¹⁶² Βλ. Μαυράτσας, *Εθνική Ομοψυχία α*, ό.π., σ. 66.

¹⁶³ Η κομματική ιδεολογία θεωρείται ένα σύστημα πεποιθήσεων που βρίσκεται στην καρδιά της ταυτότητας του κάθε κόμματος. Βλ. Vassalo and Wilcox, «Party as a Carrier of Ideas», ό.π., σ. 414.

προβλημάτων του αγροτικού και εργατικού κόσμου με την επίλυση του πολιτικού προβλήματος της Κύπρου αφού πίστευε ότι αυτά ήταν αδύνατο να λυθούν οριστικά από τους Βρετανούς,¹⁶⁴ ενώ παράλληλα προσπαθούσε να απομακρύνει τους αγρότες από την επιρροή των αστών πολιτευτών.¹⁶⁵

Η ενασχόληση του ΚΚΚ με το αγροτικό ζήτημα ήταν αναπόφευκτη δεδομένης της ταξικής σύνθεσης του κυπριακού πληθυσμού, όπου πέραν του 70% ήταν αγρότες και χωρικοί. Η σύνθεση του κυπριακού πληθυσμού δεν επέτρεπε στο κόμμα να απευθυνθεί αποκλειστικά στους εργάτες, παρόλο που η συντηρητική φύση των αγροτών και η εκτίμηση που έτρεφαν για την ιδιοκτησία τους καθιστούσε «φυσικό εχθρό» των σοσιαλιστικών επιδιώξεων.¹⁶⁶ Αυτή η προσέγγιση διαφαίνεται στις θέσεις του ΚΚΚ για το αγροτικό ζήτημα στο Α' Συνέδριο και εκφράστηκε με τις προσπάθειες οργάνωσης των αγροτών. Στο ιδρυτικό συνέδριο του κόμματος προβλήθηκε η θέση για την προστασία της μικροιδιοκτησίας και την αποκατάσταση των ακτημόνων, ίσως ως μια προσπάθεια μετριασμού των αρνητικών εντυπώσεων που καλλιεργούσαν στον αγροτικό πληθυσμό οι αστοί πολιτευτές και οι εφημερίδες και ως τρόπος προσέλκυσης αγροτικής υποστήριξης.¹⁶⁷ Στο οργανωτικό πεδίο, ήδη από τις αρχές του 1924 είχε αναληφθεί πρωτοβουλία και πραγματοποιήθηκε σύσκεψη στη Λευκωσία μεταξύ αντιπροσώπων των κομμουνιστικών πυρήνων, αγροτικών παραγόντων και δύο Τουρκοκυπρίων με θέμα το αγροτικό πρόβλημα. Η σύσκεψη αποφάσισε να οργανωθεί κινητοποίηση των χωρικών, με αίτημα, μεταξύ άλλων, την αναστολή των χρεών (πενταετές χρεοστάσιο), που είχαν δημιουργηθεί κατά τη διάρκεια του Α' Παγκόσμιου Πολέμου.¹⁶⁸

Μεταγενέστερα, το κόμμα ζήτησε παγοποίηση των αγροτικών χρεών για τρία χρόνια, δημιουργία γεωργικής τράπεζας, κατάργηση του φόρου υποτέλειας και του κτηματικού φόρου, ελάττωση του έμμεσου φόρου και φορολογία του κεφαλαίου, επιστροφή των περισσευμάτων του προϋπολογισμού και διάθεσή τους για παροχή φτηνών δανείων στους χωρικούς, διαγραφή των χρεών ή μετατροπή τους σε μακροχρόνια χρεολυτικά δάνεια με

¹⁶⁴ «Ενωση ή αυτονομία», *Νέος Άνθρωπος*, 26 Οκτωβρίου 1925, σ. 2.

¹⁶⁵ «Το πρόγραμμα μας», *Νέος Άνθρωπος*, 1^η Ιανουαρίου 1925, σ. 1. «Το Αγροτικό Ζήτημα της Κύπρου», *Νέος Άνθρωπος*, 18 Φεβρουαρίου 1925, σ. 1.

¹⁶⁶ Βλ. Hobsbawm, *Εποχή του Κεφαλαίου*, ό.π., σ. 275. Στη δυσκολία που αντιμετώπιζε το ΚΚΚ στη διείσδυση του στους αγρότες, γίνεται αναφορά και στο *Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΚ*, ό.π., σ. 36. Στο συντηρητισμό του Κύπριου αγρότη αναφέρεται και ο Georghallides. Βλ. Georghallides, *History of Cyprus 1918-1926*, ό.π., σ. 55.

¹⁶⁷ «Εισήγηση επί του αγροτικού ζητήματος, Θέσεις για Α' Συνέδριο», *Νέος Άνθρωπος*, 23 Νοεμβρίου, σ. 4 και 10 Δεκεμβρίου 1926, σ. 4.

¹⁶⁸ Βλ. Περδίοζ, *Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΚ*, ό.π., σ. 33. Στο κείμενο του Α' Συνεδρίου του ΚΚΚ σημειώνεται χαρακτηριστικά ότι «η εργατική τάξη στον αγώνα της κατά της μπουρζουαζίας οφείλει να συμμαχήσει με όλες τις καταπιεζόμενες τάξεις του πληθυσμού... μια τέτοια τάξη στη σημερινή κοινωνία και προπάντων στις αποικιακές χώρες είναι οι χωρικοί ακτήμονες ή μικροϊδιοκτήτες».

χαμηλό τόκο, απαλλοτρίωση των μοναστηριακών και εκκλησιαστικών κτημάτων και των τσιφλικιών προς όφελος των ακτήμονων χωρικών, αναδρομική ισχύ του φόρου εισοδήματος, φόρο πολυτελείας, κ.ά., θέσεις που προκαλούσαν την αντίδραση της Εκκλησίας και των κατόχων μεγάλου πλούτου.¹⁶⁹ Στις θέσεις του συνεδρίου του κόμματος το 1926 έγινε εισήγηση για την οργάνωση της γεωργικής εκπαίδευσης των αγροτών, με ίδρυση αγροτικών πρακτικών σχολείων στα κυριότερα αγροτικά κέντρα, τα οποία θα παρείχαν και στοιχειώδη εκπαίδευση.¹⁷⁰

Το ΚΚΚ ασκούσε κριτική στους παλιούς αστούς πολιτευτές ότι εξακολουθούσαν να προπαγανδίζουν την Ένωση χωρίς να δίνουν σημασία στην οικονομική κρίση που περνούσε ο αγροτικός κόσμος και κατηγορούσε τους νέους πολιτικούς, που εκλέγηκαν το 1925, ότι ξέχασαν πολύ γρήγορα τις υποσχέσεις που έδωσαν στους χωρικούς.¹⁷¹ Επιχειρηματολογούσε, επίσης, ότι η αστική τάξη χρησιμοποιούσε ποικίλους τρόπους να προσελκύει την προσοχή τους σε άλλα ζητήματα και έδινε ως παράδειγμα τη μεγάλη διαμάχη τόσο για το αρχιεπισκοπικό ζήτημα όσο και για την αποχή από τις εκλογές του Νομοθετικού Συμβουλίου.¹⁷²

Οι αλλαγές που συντελούνταν στην κυπριακή κοινωνία, επιδείνωναν την κατάσταση των αγροτικών μαζών, αύξαναν τη δυσαρέσκειά τους και σε συνδυασμό με την απογοήτευσή τους από τους πολιτικούς της περιόδου, δημιουργούσαν ένα καινούριο στοιχείο στο πολιτικό σύστημα, το οποίο η Αριστερά μπορούσε να εκμεταλλευτεί. Η μερική συνειδητοποίηση των αγροτικών μαζών καθώς και το κάλεσμα της Αριστεράς προς αυτούς, δημιούργησε τις κατάλληλες συνθήκες για προσέλκυση αριθμού αγροτών στις τάξεις της. Οι περισσότεροι αγρότες, όμως, κρατήθηκαν σε απόσταση λόγω των μη αποδεκτών θέσεων της Αριστεράς για την ιδιοκτησία, την Ένωση και τη θρησκεία. Οι ριζοσπαστικές θέσεις του ΚΚΚ για κατάργηση της ατομικής ιδιοκτησίας και απαλλοτρίωση της εκκλησιαστικής περιουσίας προς όφελος των ακτημόνων και εγκαθίδρυση μιας σοσιαλιστικής κοινωνίας προκαλούσαν έντονη αντίδραση εναντίον του.¹⁷³

¹⁶⁹ «Το Αγροτικό Ζήτημα της Κύπρου», *Νέος Άνθρωπος*, 18 Φεβρουαρίου 1925, σ. 1· *Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΚ*, ό.π., σ. 33· «Προς τον Κυπριακό λαό», *Νέος Άνθρωπος*, 1^η Οκτωβρίου 1925, σ. 1.

¹⁷⁰ Βλ. *Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΚ*, ό.π., σ. 37.

¹⁷¹ «Για να έρθουν ποιοι;», *Νέος Άνθρωπος*, 24 Οκτωβρίου 1927, σ. 1. «Ποιος φταίει; Ολόκληρο το βουλευτικό σώμα», *Νέος Άνθρωπος*, 16 Δεκεμβρίου 1926, σ. 1. «Μανιφέστο της Κ.Ε. προς τους βουλευτές», *Νέος Άνθρωπος*, 7 Νοεμβρίου 1928, σ. 4. «Ακόμα ένα κουρελόχαρτο», *Νέος Εργάτης*, 20 Φεβρουαρίου 1929, σ. 1.

¹⁷² «Το καθήκον των χωρικών», *Νέος Άνθρωπος*, 1^η Μαρτίου 1925, σ. 1.

¹⁷³ Βλ. Κατσιαούνης, *Διασκεπτική*, ό.π., σ. 32.

Η δεύτερη πτυχή του κοινωνικού ζητήματος αφορούσε στις συνθήκες εργασίας και διαβίωσης της αναδυόμενης εργατικής τάξης. Ένα από τα πρώτα θέματα που έθεσε το ΚΚΚ σε σχέση με τους εργάτες αφορούσε στο ζήτημα της ανυπαρξίας εργατικής νομοθεσίας που να κατοχυρώνει διάφορες πτυχές των εργατικών σχέσεων και στηλίτευε την αδράνεια της βρετανικής εξουσίας σε αυτό το ζήτημα, η οποία επέτρεπε την ασυδοσία εκ μέρους των εργοδοτών.¹⁷⁴ Στις τακτικές ανταποκρίσεις των εντύπων του από τα ορυχεία και τα μεταλλεία, υπεδείκνυε στους εργάτες ότι στα αιτήματά τους θα έπρεπε να συμπεριλαμβάνονται το δικαίωμα οργάνωσης και αναγνώρισης του σωματείου τους από την κυβέρνηση, το οκτάωρο ωράριο εργασίας, οι ανθρώπινες κατοικίες, η διαχείριση των ταμείων των σωματείων τους από εκλεγμένους εργάτες, η ιατροφαρμακευτική περίθαλψη, η ίδρυση πρατηρίων πώλησης τροφίμων σε φτηνότερες τιμές.¹⁷⁵ Μετά το Α' Συνέδριο δόθηκε στη δημοσιότητα μανιφέστο προς τον κυπριακό λαό, με το οποίο καθορίζονταν οι θέσεις και οι αποφάσεις του συνεδρίου, μεταξύ των οποίων ιδιαίτερη σημασία δινόταν στη θέση για ελευθερία οργάνωσης των εργατών και στην αναγνώριση των συνδικάτων.¹⁷⁶

Η περίπου ταυτόχρονη χρονικά εμφάνιση του ΚΚΚ με τη συγκρότηση της εργατικής τάξης, καθώς και το γεγονός ότι η πλειοψηφία των μελών του ανήκαν στις τάξεις των τεχνιτών και μισθωτών, επέτρεψε στο ΚΚΚ να αποκτήσει ισχυρά ερείσματα μέσα στο πιο συνειδητό τμήμα της τάξης αυτής.

10.9.2 Το εθνικό ζήτημα. Η συζήτηση για το εθνικό ζήτημα των διαφόρων χωρών ήταν έντονη μεταξύ των σοσιαλιστών από τη δεκαετία του 1880 και μετά, επειδή ο πολιτικός αντίκτυπος των εθνικών συνθημάτων στις μάζες των πιθανών ή πραγματικών ψηφοφόρων ή υποστηρικτών των μαζικών πολιτικών κινήματων εξελισσόταν σε ένα ζήτημα άμεσου πρακτικού ενδιαφέροντος.¹⁷⁷

Το ΚΚΚ τοποθέτησε το εθνικό ζήτημα σε μια εντελώς διαφορετική διάσταση από την Εκκλησία και τις Εθνικές Οργανώσεις και πρότεινε μια λύση που δεν γινόταν κατανοητή από τις μάζες του λαού, οι οποίες ήταν ήδη γαλουχημένες με την Ένωση. Στην προσέγγιση και στον καθορισμό της θέσης του για το εθνικό ζήτημα το ΚΚΚ λάμβανε υπόψη τη γραμμή και τις απόψεις που επικρατούσαν στο διεθνές κομμουνιστικό κίνημα της εποχής,

¹⁷⁴ «Νόμους Εργατικούς!» *Νέος Άνθρωπος*, 14 Απριλίου 1925, σ. 1. Στην εφημερίδα *Εργάτης* δημοσιεύεται απάντηση της κυβέρνησης σε επιστολή του βουλευτή Χατζηπαύλου, που ζητούσε εργατική νομοθεσία, στην οποία υποστήριζε ότι αυτή δεν ήταν αναγκαία στις παρούσες περιστάσεις. Βλ. «Η κυβερνητική κοροϊδία και το καθήκον του λαού», *Εργάτης*, 20 Αυγούστου 1927, σ. 1.

¹⁷⁵ «Για τα ορυχεία του Αμιάντου», *Νέος Άνθρωπος*, 1^η Μαΐου 1925, σ. 2.

¹⁷⁶ Βλ. Παπαδημήτρης, *Εγκυκλοπαίδεια*, Τόμος Ε, ό.π., σ. 471.

¹⁷⁷ Βλ. Hobsbawm, *Έθνη και Εθνικισμός*, ό.π., σ. 67.

έχοντας ως βάση τη λενινιστική θέση για το δικαίωμα των λαών στην αυτοδιάθεση.¹⁷⁸ Το ΚΚΚ ενέτασσε το κυπριακό ζήτημα στην ευρύτερη έκφραση του εθνικού ζητήματος στην ανατολική Μεσόγειο και παρόλο που διαπίστωνε μεγάλη ομοιότητα με άλλα αντιαποικιακά κινήματα, συνέδεε την ύπαρξη ελληνικού πληθυσμού στο νησί κατά 80% με την επεκτατική πολιτική της ελληνικής αστικής τάξης, την οποία εξέφραζε στην Κύπρο η Εκκλησία και η τοπική αστική τάξη. Εντόπιζε ως κυριότερο πρόβλημα του απελευθερωτικού κινήματος στην Κύπρο την οργάνωση ενιαίου μετώπου που θα περιελάμβανε και τους Τουρκοκύπριους, το οποίο, όμως, κατά το ΚΚΚ, απαιτούσε την εξεύρεση του κατάλληλου συνθήματος, που θα λειτουργούσε συνεκτικά, δεδομένου ότι η Ένωση εμπόδιζε αυτό το ενιαίο μέτωπο.¹⁷⁹ Παράλληλα, θεωρούσε ότι καμιά μεταβολή δεν θα ήταν προς το συμφέρον του λαού αν δεν απαλλασσόταν πρώτα η Κύπρος από τους «δεσπότες, εκμεταλλευτές και τύραννους κατακτητές», Βρετανούς.¹⁸⁰

Το ΚΚΚ πίστευε ότι το σύνθημα της ανεξαρτησίας - αυτονομίας επέτρεπε τη δημιουργία του ενιαίου μετώπου και, επιπλέον, σημείωνε ότι αυτό το μέτωπο θα διασφάλιζε την επιτυχία του, αν βρισκόταν υπό την ηγεσία του ίδιου του κόμματος.¹⁸¹ Η θέση για αυτονομία-ανεξαρτησία προβλήθηκε με διαφορετική φρασεολογία κατά περιόδους αλλά διατήρησε το αντι-ενωτικό στοιχείο. Το κόμμα θεωρούσε ότι η μόνη λύση ήταν «η απόλυτη αυτονομία της Κύπρου», που θα απάλλασσε τους εργάτες και τους χωρικούς από την «πλουτοκρατική τάξη των Άγγλων και των Ελλήνων καπιταλιστών».¹⁸² Το μανιφέστο για τους Πανελλήνιους Αγώνες είχε ως κατακλείδα τα συνθήματα «Κάτω η Ένωση και Ζήτω η Ανεξαρτησία της Κύπρου».¹⁸³ Στις αποφάσεις του Α' Παγκύπριου Συνεδρίου υπογραμμίζόταν ότι η τελική οικονομική και πολιτική απελευθέρωση της Κύπρου θα γινόταν πράξη μόνο με την «εγκαθίδρυση Εργατοαγροτικής Δημοκρατίας που θα προσχωρήσει σε μια Βαλκανική Εργατοαγροτική Ομοσπονδία».¹⁸⁴

Οι διάφοροι χαρακτηρισμοί που χρησιμοποιούσε το ΚΚΚ για την Ένωση δυσκόλευαν την προσέγγισή του με τις μάζες. Η εφημερίδα του κόμματος χαρακτήριζε την Ένωση

¹⁷⁸ Φάντης Αντρέας (1976) (Βοηθός Γ.Γ. ΑΚΕΛ), «Το Εθνικό Πρόβλημα και το Κόμμα της Εργατικής Τάξης», *Νέος Δημοκράτης*, Μάρτιος.

¹⁷⁹ «Το κυπριακό ζήτημα, *Νέος Άνθρωπος*, 15 Ιουνίου, σ. 4 και 1^η Ιουλίου 1925, σ. 4.

¹⁸⁰ Η κυβερνητική απειλή και η ανάγκη ενιαίου μετώπου», *Νέος Άνθρωπος*, 8 Ιανουαρίου 1927, σ. 1· «Τα ραπίσματα του ιμπεριαλισμού», *Νέος Εργάτης*, 29 Μάρτη 1929, σ. 1· «Μπαίνοντας στον τέταρτο χρόνο», *Νέος Άνθρωπος*, 1 Ιανουαρίου 1928, σ. 1.

¹⁸¹ «Το πρόγραμμα μας», *Νέος Άνθρωπος*, 1 Ιανουαρίου 1925, σ. 1.

¹⁸² «Αυτονομία ή Υποδούλωση», *Νέος Άνθρωπος*, 15 Μαρτίου 1925, σ. 1.

¹⁸³ «Μανιφέστο του ΚΚΚ για τους Πανελλήνιους», *Νέος Άνθρωπος*, 25 Απριλίου 1925, σ. 1.

¹⁸⁴ «Θέσεις για την οικονομική και πολιτική κατάσταση του Α' Παγκύπριου Συνεδρίου», *Νέος Άνθρωπος*, 18 Σεπτεμβρίου 1926, σσ. 1-2.

«αλαλαγμό», «αερολογίες» και «τυμπανοκρουσίες».¹⁸⁵ Σε μεταγενέστερη έκδοση έγραφε, απευθυνόμενη στους εθνικιστές:

«όχι κύριοι πατριώτες μας! Την ένωση με τη μητέρα Ελλάδα δεν την θέλουμε.. ο λαός ζύπνησε και ξέρει καλά πως Ένωση της Κύπρου πάει να πει μεγαλύτερη σκλαβιά, πικρότερη ζωή, παράνομη αδικία...δεν είναι τόσο ηλίθιος να εκμηδενιστεί ακόμα περισσότερο κάτω από την ελληνική δεσποτεία των Εμπειρικών και των Χαριλάων (...) Ένωση θα πει για την Κύπρο οικονομικός θάνατος».¹⁸⁶

Αργότερα, η εφημερίδα χαρακτήρισε την Ελληνική Δημοκρατία ως «Ψευδοδημοκρατία»,¹⁸⁷ ενώ στο μανιφέστο για τους Πανελλήνιους Αγώνες, το ΚΚΚ χαρακτήριζε το αίτημα της Ένωσης «γελοίο και πλαστό».¹⁸⁸ Η θέση αυτή του ΚΚΚ διαπνεόταν από μια λανθασμένη εκτίμηση σε σχέση με τις πραγματικές επιθυμίες των Ελληνοκυπρίων, τις οποίες συνέδεε με τη δική του επιθυμία για ανεξαρτησία. Σύμφωνα με τον Φάντη (πρώην Βοηθό Γ.Γ. του ΑΚΕΛ), αποτελούσε σφάλμα «σεκταριστικού αριστερίστικου χαρακτήρα», αφού το σύνθημα για Ένωση με την Ελλάδα εξέφραζε τον πόθο γενεών Ελλήνων και απομάκρυνε από το κόμμα τις λαϊκές μάζες.¹⁸⁹ Την ίδια γνώμη διατηρεί και ο Σέρβας (πρώην Γ.Γ. του ΚΚΚ και του ΑΚΕΛ) και αποδίδει αυτό το σφάλμα στην ατελή θεωρητική κατάρτιση και αντίληψη του Βατυλιώτη, στον οποίο αναφέρεται απαξιωτικά και αφήνει υπονοούμενα για μετέπειτα σχέση και σύνδεσή του με τροτσκιστικές ομάδες.¹⁹⁰ Παρόλο που στις θέσεις του Α' Συνεδρίου του ΚΚΚ τονιζόταν ότι «το κόμμα πρέπει να κανονίζει ανάλογα με τις ανάγκες του αγώνα ποιο σύνθημα μπορεί να μπει στην πρώτη σειρά της δράσεως και ποιο να μείνει δευτερεύον»,¹⁹¹ στην πράξη το ΚΚΚ δεν κατάφερε να το προσαρμόσει στα ιστορικά και πραγματικά δεδομένα της Κύπρου, αφού προέβαλε ένα σύνθημα με πολύ περιορισμένη απήχηση ανάμεσα στους Ελληνοκύπριους.

Σε σχέση με τη μεθοδολογία διεκδίκησης έναντι των Βρετανών, το ΚΚΚ επιχειρηματολογούσε υπέρ μιας αδιάλλακτης πάλης για ανεξαρτησία και στηλίτευε την τακτική των ενωτικών ηγετών, οι οποίοι αγωνίζονταν για να την πετύχουν με «ανακοινώσεις», «γεύματα», «τσάγια» και «απεσταλμένους» στο Λονδίνο.¹⁹² Το ΚΚΚ

¹⁸⁵ «Είναι καιρός να κινηθίτε», *Νέος Άνθρωπος*, 15 Ιανουαρίου 1925, σ. 1.

¹⁸⁶ «Όχι δεν την θέλουμε», *Νέος Άνθρωπος*, 1^η Μαρτίου 1925, σ. 3.

¹⁸⁷ «Γρήγορα, πολύ γρήγορα», *Νέος Άνθρωπος*, 25 Απριλίου 1925, σ. 2.

¹⁸⁸ «Μανιφέστο του ΚΚΚ για τους Πανελλήνιους», *Νέος Άνθρωπος*, 25 Απριλίου 1925, σ. 1.

¹⁸⁹ Βλ. Φάντης, *Το Κυπριακό Συνδικαλιστικό Κίνημα*, ό.π., σ. 79. Ο Περγίος στο *Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΚ*, ό.π., σ. 53, σημειώνει, στο ίδιο πνεύμα, ότι δηλαδή οι εκκλήσεις του ΚΚΚ προς τους εθνικιστές ηγέτες ήταν εύκολο να απορριφθούν λόγω της ευρύτερης πολιτικής που ακολουθούσε το κόμμα έναντι τους.

¹⁹⁰ Βλ. Σέρβας, «Στοιχεία για τη Μελέτη της Ιστορίας του ΚΚΚ», ό.π., σ. 129.

¹⁹¹ «Θέσεις επί του αγροτικού ζητήματος», *Νέος Άνθρωπος*, 18 Σεπτεμβρίου 1926, σ. 2.

¹⁹² «Μόνον με την αδιάλλακτη πάλη», *Νέος Εργάτης*, 9 Σεπτεμβρίου 1929, σ. 1.

πρέσβευε τον μαζικό πολιτικό αγώνα σε κοινή δράση με τους Τουρκοκύπριους ως τον αποτελεσματικότερο τρόπο απαλλαγής από τη βρετανική κατοχή.

Κάποιοι αναλυτές αποδίδουν τη ριζοσπαστικότητα της θέσης του ΚΚΚ να εκφραστεί ανοιχτά εναντίον της Ένωσης με την Ελλάδα στο ότι ο Βενιζέλος είχε αρχίσει να παίρνει δραστικά μέτρα κατά των κομμουνιστών στην Ελλάδα και επειδή το κόμμα δεν ήθελε να γίνει μέρος μιας τέτοιας Ελλάδας.¹⁹³ Άλλοι αναλυτές χαρακτηρίζουν τις θέσεις του κόμματος αόριστες, ασαφείς και ανεδαφικές¹⁹⁴ και μερικοί άλλοι υποστηρίζουν ότι η θέση για αυτονομία ήταν απάντηση στο δίλημμα που αντιμετώπιζε το κόμμα για εξεύρεση μιας πολιτικής θέσης που να καλύπτει όλες τις εθνικότητες της Κύπρου αλλά και μια θέση που δεν προσδιορίστηκε επακριβώς.¹⁹⁵

10.9.3 Πολιτικά δικαιώματα. Η περιορισμένη συμμετοχή των μαζών στις εκλογές, αφού δικαίωμα ψήφου είχε μόνο ένα μικρό ποσοστό του κυπριακού πληθυσμού, άφηνε εκτός διαδικασίας τη μάζα του λαού, η γνώμη της οποίας δεν λαμβανόταν υπόψη. Το ΚΚΚ χαρακτήριζε τον τρόπο και τους όρους διεξαγωγής της εκλογικής διαδικασίας στην Κύπρο ως «*κωμωδία εις βάρος του λαού*» και ζητούσε καθολική ψηφοφορία.¹⁹⁶ Το ΚΚΚ, παρόλο που πίστευε ότι τα πολιτικά δικαιώματα του λαού δεν θα μπορούσαν να εκπληρωθούν πλήρως μέσα στα πλαίσια της βρετανικής κατοχής, σε αρκετές περιπτώσεις έθεσε ζήτημα κατοχύρωσής τους έναντι της αποικιακής Αρχής. Το ζήτημα της διεκδίκησης πολιτικών δικαιωμάτων μπορεί να ενταχθεί στα πλαίσια της στρατηγικής του κόμματος για διεκδίκηση ορισμένων βελτιώσεων μέσα στα πλαίσια του υπάρχοντος συστήματος. Τέτοια αιτήματα ήταν: (α) η εφαρμογή της καθολικής ψηφοφορίας σε όλους τους πολίτες, ανεξαρτήτως φύλου, άνω των 18 ετών, (β) η μετατροπή του Νομοθετικού Συμβουλίου σε πραγματικό κοινοβούλιο με μόνο αιρετούς αντιπροσώπους και κυριαρχικά δικαιώματα, (γ) ο σχηματισμός υπεύθυνης έναντι στο κοινοβούλιο Κυβέρνησης. Στα δικαιώματα αυτά συμπεριλαμβανόταν και η αναγνώριση των συνδικάτων, με έμφαση «*στις πολιτικές*

¹⁹³ Βλ. Ρίχτερ, *Ιστορία*, ό.π., σ. 375· Panayiotou, «Lenin in the Coffee-shop», ό.π., σ. 270· Richter, «The Cypriot Communist Party», ό.π., σ. 107.

¹⁹⁴ Βλ. Γιαλλουρίδης, «Κυπριακό Κομματικό Σύστημα», ό.π., σ. 173. Βλ. επίσης Σέρβας, *Ευθύνες*, ό.π., σ. 77, ο οποίος αποδίδει τη συγκεκριμένη αυτή θέση του κόμματος σε απόφαση της Κομιντέρν.

¹⁹⁵ Βλ. Richter, «The Cypriot Communist Party», ό.π., σσ. 102, 106.

¹⁹⁶ «Οι βουλευτικές εκλογές κωμωδία εις βάρος του λαού», *Νέος Άνθρωπος*, 15 Σεπτεμβρίου 1925, σ. 1. «Προς τον Κυπριακό λαό», *Νέος Άνθρωπος*, 1^η Οκτωβρίου 1925, σ. 1. Η πρόταση για καθολικό δικαίωμα ψήφου ανεξαρτήτως φύλου αποτελεί ριζοσπαστική πρόταση για τα δεδομένα της Κύπρου και ήταν η πρώτη φορά που διατυπώθηκε στον πολιτικό λόγο από οποιονδήποτε πολιτικό ή άλλο σχηματισμό ή και μεμονωμένο πολιτικό.

ελευθερίες του γεωργικού και εργατικού πληθυσμού» και στην ελευθερία οργάνωσης στις πόλεις και χωριά.¹⁹⁷

Οι διεκδικήσεις του ΚΚΚ, όμως, δεν απευθύνονταν μόνο προς την αποικιακή Αρχή. Το ΚΚΚ αμφισβητούσε τη δομή των πολιτικών σχέσεων εξουσίας και εντός της ελληνικής κοινότητας. Στην πρώτη έκδοση της εφημερίδας του κόμματος, το ΚΚΚ κατηγορούσε τους ηγέτες του Εθνικού Συμβουλίου ότι απέφευγαν τις εκλογές και μοιράζονταν τα αξιώματα μεταξύ τους.¹⁹⁸ Ένα μήνα μετά, το κόμμα περιέγραφε το Εθνικό Συμβούλιο ως μη γνήσια μορφή αντιπροσώπευσης την οποία χαρακτήριζε «γελοία και πλαστή» αφού τα μέλη του Σώματος δεν είχαν, κατά την εφημερίδα, καμιά νομιμοποίηση να εκπροσωπούν τον πληθυσμό της επαρχίας τους.¹⁹⁹ Το Νομοθετικό Συμβούλιο αποτελούσε για το ΚΚΚ ένα «όπλο στα χέρια των εκμεταλλευτών και εντευκτήριο των προπαγανδιστών της ένωσης».²⁰⁰

Το αίτημα της κατοχύρωσης των πολιτικών δικαιωμάτων παρέμεινε, όπως είδαμε στο κεφάλαιο έξι, ανεκπλήρωτο καθόλη τη διάρκεια της υπό αναφορά περιόδου. Η μεγάλη μάζα του κυπριακού πληθυσμού δεν απέκτησε δικαίωμα ψήφου, ενώ το κοινοβούλιο παρέμεινε ένα Σώμα χωρίς ουσιαστική πολιτική ευθύνη και εξουσίες μέχρι το 1931, που καταργήθηκε πλήρως. Ο αποκλεισμός των περισσότερων δυνητικών υποστηρικτών του κόμματος από την εκλογική διαδικασία μπορεί να ερμηνεύσει ως ένα βαθμό την ανατρεπτικότητα των πολιτικών του προτάσεων. Αν η ενσωμάτωση στο πολιτικό σύστημα ήταν συνολική και περιεκτική, μπορεί το κόμμα να οδηγείτο σε μετριασμό των θέσεων του, όπως συνέβηκε με αρκετά άλλα σοσιαλιστικά κόμματα στην Ευρώπη.

10.9.4 Η στάση έναντι της θρησκείας. Το ζήτημα της θρησκείας, καθώς και η Ένωση, ήταν δύο ζητήματα για τα οποία ο Φάντης έγραφε ότι αποτέλεσαν «σφάλματα σεκταριστικού αριστεριστικού χαρακτήρα» εκ μέρους του ΚΚΚ και τα οποία έδωσαν αφορμή για μεγάλη πολεμική εναντίον του από το σύνολο του πολιτικού κόσμου και την Εκκλησία. Ο ίδιος χαρακτηρίζει τις τότε θέσεις του κόμματος «αντιθρησκευτικές» και σημειώνει ότι μερικές ανάρμοστες φράσεις που χρησιμοποίησε ενάντια στους θρησκευόμενους, τις οποίες ο Φάντης αποδίδει σε φανατισμό και αμάθεια, αποξένωναν μεγάλο αριθμό κόσμου από το κόμμα.²⁰¹ Στις στήλες της εφημερίδας του κόμματος

¹⁹⁷ «Καθήκοντα του ΚΚΚ», από τα έγγραφα του Α' Συνεδρίου, *Νέος Άνθρωπος*, 6 Νοεμβρίου 1926, σ. 3. «Το πρόγραμμα μας», *Νέος Άνθρωπος*, 1^η Ιανουαρίου 1925, σ. 1.

¹⁹⁸ «Νεκρανάσταση», *Νέος Άνθρωπος*, 1 Ιανουαρίου 1925, σ. 3.

¹⁹⁹ «Το Εθνικόν... Διαβούλιον», *Νέος Άνθρωπος*, 1^η Φεβρουαρίου 1925, σ. 3.

²⁰⁰ «Οι βουλευτικές εκλογές κωμωδία εις βάρος του λαού», *Νέος Άνθρωπος*, 15 Σεπτεμβρίου 1925, σ. 1.

²⁰¹ Βλ. Φάντης, *Κυπριακό Συνδικαλιστικό Κίνημα*, ό.π., σ. 79.

συναντούμε άρθρα που διατυπώνουν θέσεις για το ζήτημα αλλά και συχνές απαντήσεις σε άλλες εφημερίδες και πολιτικούς.

Τα έντυπα του κομμουνιστικού χώρου έπαιρναν θέση «πολεμικής έναντι στους παπάδες και τους δεσποτάδες των οποίων η συμπεριφορά είναι τραγελαφική (...) και της αρρωστιάριχης ψυχολογίας που δημιουργεί η χριστιανική θρησκεία και της ύπουλης αποκοιμίσεως των μαζών (...) ούτως ώστε να τους εκμεταλλεύεται το μεγάλο κεφάλαιο».²⁰² Σε μια από τις πρώτες εκδόσεις του *Νέου Ανθρώπου* υποστηριζόταν ότι: «οι μπολσεβίκοι και οι κομμουνιστές όλου του κόσμου, δεν υποστηρίζουν καμιά θρησκεία και ο καθένας δικαιούται να πιστεύει όποια θρησκεία θέλει ή να μην υποστηρίζει καμιά θρησκεία (...) η πίστη σε μια θρησκεία ή καμιά είναι ατομική υπόθεση του καθενός».²⁰³ Σε ένα σχόλιο της εφημερίδας λίγο καιρό αργότερα υποστηριζόταν ότι «η ιστορία διδάσκει τους εργάτες ότι οι παπάδες υποστηρίζουν πάντα τα συμφέροντα της τάξης που διευθύνει και στην Κύπρο συνεργάζονταν με τους πλουτοκράτες με στόχο να ξεγελούν τους χωρικούς και τους εργάτες».²⁰⁴ Το ΚΚΚ θεωρούσε την Εκκλησία όργανο του καπιταλιστικού καθεστώτος που «βαυκαλίζει τον εργάτη με αιώνιο παράδεισο και του λέει υπόφερνε τώρα και γι' αυτό θα ανταμειφθείς στη βασιλεία των ουρανών», την οποία, όμως, διαχώριζε από τη χριστιανική διδασκαλία, αφού στο ίδιο κείμενο αναφερόταν στον Χριστό ως «μεγάλο επαναστάτη κατά της αδικίας και της εκμετάλλευσης».²⁰⁵ Το ΚΚΚ διαχώριζε, επίσης, το ρόλο της Εκκλησίας και της πολιτικής, αφού, με αφορμή την υποψηφιότητα του Μητροπολίτη Κιτίου για τις εκλογές του Νομοθετικού Συμβουλίου το 1925, υποστήριξε ότι αυτός θα έπρεπε να περιοριστεί στα θρησκευτικά του καθήκοντα.²⁰⁶

Η βασική θέση του κόμματος για επιστροφή των εκκλησιαστικών κτημάτων στο λαό αντλούσε τη νομιμοποίησή της από το γεγονός ότι αυτή η γη δεν ανήκε στην Εκκλησία αλλά περιήλθε στην κατοχή της από τις μεταβιβάσεις των Κυπρίων επί Οθωμανοκρατίας, για αποφυγή της βαριάς φορολογίας (βλ. κεφάλαιο 4). Στις θέσεις του κόμματος στο Α' Συνέδριο υπήρχαν αποφάσεις για ίδρυση ειδικής τράπεζας με διοικητικό συμβούλιο απευθείας εκλεγμένο από το λαό, το οποίο θα διαχειριζόταν την εκκλησιαστική περιουσία με σκοπό την απόδοσή της στο λαό. Ταυτόχρονα, όμως, το ΚΚΚ υποδείκνυε την ανάγκη να μην στραφεί το κόμμα ενάντια στη θρησκεία αλλά μόνο ενάντια στον ανώτερο κλήρο,

²⁰² «Χριστιανισμός και κομμουνισμός», *Πυρσός*, 10 Δεκεμβρίου 1923, σ. 2.

²⁰³ «Ποια είναι η στάση μας απέναντι της θρησκείας», *Νέος Άνθρωπος*, 1^η Μαρτίου 1925, σ. 4.

²⁰⁴ «Πλουτοκρατία και Παπαδοκρατία», *Νέος Άνθρωπος*, 25 Απριλίου 1925, σ. 2.

²⁰⁵ «Η εκκλησία όργανο του καπιταλιστικού καθεστώτος», *Εργάτης*, 10 Αυγούστου 1927, σ. 4.

²⁰⁶ «Κλήρος και πολιτική», *Νέος Άνθρωπος*, 15 Ιουνίου 1925, σ. 3. Η ίδια επιχειρηματολογία επαναλήφθηκε και στην έκδοση της εφημερίδας, ημερομηνίας 2 Σεπτεμβρίου 1925, σε άρθρο με τίτλο, «Παπάς και βουλευτής», σ. 1. Στο άρθρο αυτό ο συγγραφέας ειρωνεύεται την ενδεχόμενη παρουσία του Μητροπολίτη στο Νομοθετικό Συμβούλιο και χρησιμοποιεί τον χαρακτηρισμό «κοκόρια» για τους βουλευτές.

για να μην τύχει εκμετάλλευσης αυτή του η θέση μέσα στον κόσμο. Σημειωνόταν, επίσης, μέσα στις θέσεις, ότι το ΚΚΚ δεν υποχρεώνει δια της βίας κανένα μέλος του να μην πιστεύει.²⁰⁷

Το φαινόμενο της αντιθρησκευτικής ρητορικής για τους πρώτους σοσιαλιστές και κομμουνιστές δεν ήταν μόνο κυπριακό. Ο Ostrogorski στη μελέτη του για το αγγλικό κομματικό σύστημα παρατηρεί κάτι αντίστοιχο για τους πρώτους σοσιαλιστές του Εργατικού Κόμματος, οι οποίοι πρέσβευαν τον υλισμό και τον αθεϊσμό.²⁰⁸ Η μεγάλη πλειοψηφία των εκλογέων, όμως, ήταν θρησκευόμενοι, με αποτέλεσμα με αυτή τους τη στάση να αποξενώνουν μάζες του κόσμου. Η αντιθρησκευτική ρητορική των Κύπριων κομμουνιστών μπορεί να εξηγηθεί και από το γεγονός ότι οι αριστεροί εθνικοί επαναστάτες, στην προσπάθειά τους να αλλάξουν την κοινωνία, αντιλαμβάνονταν συχνά τη θρησκεία ως ένα από τα μεγαλύτερα τους εμπόδια.²⁰⁹ Ο δείκτης θρησκευτικότητας της κυπριακής κοινωνίας, όμως, ήταν πολύ υψηλός, ενώ και ο ρόλος της Εκκλησίας, ως κυρίαρχου πολιτικού και κοινωνικού οργανισμού, δεν άφηνε πολλά περιθώρια για να περάσει η αντιθρησκευτική ρητορική του ΚΚΚ μέσα στην κοινωνία.

10.9.5 Συνόψιση. Το πολιτικό πρόγραμμα που ακολούθησε το ΚΚΚ, συνδύαζε ένα μείγμα σοσιαλιστικού μετασχηματισμού της κοινωνίας αλλά και μια αλλαγή προσανατολισμού με αντιμπεριαλιστική και δημοκρατική κατεύθυνση. Η υιοθέτηση μιας τέτοιας τακτικής φανέρωνε μια διεξοδική κατανόηση της μαρξιστικής θεωρίας των σταδίων, αφού δεν εγκατέλειψε τον διακανονισμό των υφιστάμενων κοινωνικών αντιθέσεων. Ταυτόχρονα, η τακτική αυτή αναγνώριζε ότι το έργο του σοσιαλιστικού μετασχηματισμού δεν μπορούσε να αναληφθεί με επιτυχία χωρίς να αρθεί προηγουμένως η ξένη κατοχή. Ο δρόμος για το σοσιαλιστικό μετασχηματισμό περνούσε για το ΚΚΚ από την κρατική ανεξαρτησία.

Στα πρώτα του βήματα το ΚΚΚ δημιούργησε μια εικόνα σύγχυσης, αφού σε μερικά ζητήματα και περιόδους προέβαλλε «ακραία» για την εποχή θέματα και θέσεις όπως αυτή ενάντια στην Ένωση, ενώ σε άλλες περιπτώσεις πρότεινε μια πολιτική γραμμή που χαρακτηριζόταν από μετριοπάθεια στο περιεχόμενο και ελαστικότητα στην τακτική, όπως για παράδειγμα οι προτάσεις για ενιαίο μέτωπο με δυνάμεις του κέντρου και πατριωτικά στοιχεία της Δεξιάς εναντίον των Βρετανών. Τα αιτήματα και οι θέσεις του ΚΚΚ σε σχέση με τους αγρότες και τους εργάτες ανταποκρίνονταν σε μεγάλο βαθμό στις ανάγκες των

²⁰⁷ «Εισήγηση επί του εκκλησιαστικού ζητήματος», *Νέος Άνθρωπος*, 1^η Οκτωβρίου 1926, σ. 2.

²⁰⁸ Βλ. Ostrogorski, *Political Parties*, ό.π., σ. 285.

²⁰⁹ Βλ. Lipset, «Political Cleavages», ό.π., σ. 41.

ομάδων αυτών, με αποτέλεσμα η αποδοχή του ΚΚΚ μέσα στο λαό να προέλθει μέσα από αυτά τα δύο στρώματα.

Για τη πολιτική του στο εθνικό ζήτημα το ΚΚΚ αντιμετώπισε τις διώξεις της Αστυνομίας και την πολεμική της ιθύνουσας αστικής τάξης και της Εκκλησίας (βλ. παρακάτω). Ειδικά το γεγονός ότι το ΚΚΚ δεν πρέσβευε ούτε την Ένωση αλλά ούτε και τη χριστιανική θρησκεία μέσα στην κυπριακή κοινωνία της δεκαετίας του 1920, δημιούργησε ένα «απόθεμα αντικομμουνισμού», το οποίο σε κατοπινές περιόδους και μέσα σε διαφορετικές περιστάσεις συντηρήθηκε και αξιοποιήθηκε από τους αντιπάλους της Αριστεράς.²¹⁰ Οι θέσεις αυτές του ΚΚΚ του δημιουργούσαν μεγάλα προβλήματα και μερικές φορές συναντούσε τη βίαιη αντίδραση των ενωτικών. Αυτό είχε ως συνέπεια τα πρώτα χρόνια η επιρροή του κόμματος να είναι μικρή.²¹¹ Επιπλέον, η ένταση του πολιτικού λόγου που χρησιμοποιούσε το ΚΚΚ σε συνδυασμό με τα επίθετα και τους χαρακτηρισμούς, προσέθεταν προσκόμματα στις πολιτικές που το ίδιο διακήρυσσε.

10.10 Έντυπα μέσα επικοινωνίας

Σημαντικό στοιχείο του όλου κομμουνιστικού κομματικού οικοδομήματος είναι η εφημερίδα. «Κάθε πολιτικό κίνημα που θέλει να λέγεται πολιτικό πρέπει να έχει το πολιτικό του όργανο», το οποίο μπορεί να διαδραματίσει ρόλο «συλλογικού προπαγανδιστή, διαφωτιστή και οργανωτή».²¹² Κύριο όργανο επικοινωνίας του ΚΚΚ αλλά και οργάνωσης, σε πρώτη φάση, αποτέλεσε ο κομματικός Τύπος, ο οποίος προοριζόταν να είναι εργαλείο διείσδυσης στα λαϊκά στρώματα. Το εκφραστικό όργανο του ΚΚΚ, ο *Νέος Άνθρωπος* κυκλοφόρησε την 1^η Ιανουαρίου 1925 ως 15νθήμερο όργανο των «εργατοαγροτών και φτωχών βιοπαλαιστών», υπό τον πολιτικό έλεγχο του ΚΚΚ²¹³ και διαδεχόμενος τον *Πυρσό*. Το όνομα που επιλέγηκε συμβόλιζε την νέα κοινωνία και το νέο είδους ανθρώπου που οραματιζόταν να δημιουργήσει το ΚΚΚ.

Η εφημερίδα διέδιδε τις ιδέες του σοσιαλισμού, ακολουθώντας ταξικές προσεγγίσεις, με την αρθρογραφία της προσπαθούσε να παρέχει καθοδήγηση στους εργατές, καλούσε σε οργάνωση σε σωματεία, προέβαλλε και υπεράσπιζε τα αιτήματα των εργατών και των αγροτών. Παράλληλα, καλλιεργούσε κλίμα φιλίας, συνεργασίας και αμοιβαίου σεβασμού ανάμεσα σε Ελληνοκύπριους και Τουρκοκύπριους και προωθούσε την ιδέα διεξαγωγής κοινού αντιβρετανικού αγώνα. Χαρακτηριστικό της «ιεραποστολικής» αποστολής που

²¹⁰ Βλ. Κατσιαούνης, *Διασκεπτική*, ό.π., σ. 33.

²¹¹ Βλ. Τζεργιάς, *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας*, ό.π., σ. 95.

²¹² Βλ. Λένιν, *Τι να κάνουμε*, ό.π., σ. 110.

²¹³ *Νέος Άνθρωπος*, 1^η Ιανουαρίου 1925, σ. 1.

ανέθεσε στον εαυτό του ο *Νέος Άνθρωπος*, ήταν η καθιέρωση της στήλης «Κόκκινα Μαθήματα» στην τελευταία σελίδα, μέσω της οποίας γινόταν θεωρητική κατάρτιση των μελών και στελεχών του κόμματος σε σειρά ζητημάτων.

Τα άρθρα των εφημερίδων των κομμάτων της Αριστεράς έχουν μεγάλη επίδραση στα κομματικά μέλη. Η ανάγνωση του κομματικού Τύπου ενδυναμώνει τις πεποιθήσεις του μέλους και ως εκ τούτου συνεχίζει να υποστηρίζει το κόμμα και να αγοράζει την εφημερίδα.²¹⁴ Τα ενεργά μέλη διαδίδουν τα μηνύματα του κομματικού Τύπου στην κοινότητά τους και στο φιλικό τους περιβάλλον. Αυτός ήταν και ο τρόπος με τον οποίο τα σοσιαλιστικά κόμματα διατηρούσαν σημαντικά ποσοστά, χωρίς να φτάνουν σε αρκετούς ψηφοφόρους με τις εφημερίδες τους. Στη Γερμανία, παρατηρούσε ο Michels, τα ανώνυμα άρθρα του κεντρικού σοσιαλδημοκρατικού δημοσιογραφικού οργάνου αξιολογούνταν, ιδίως από τις μάζες του κόμματος, ως ένα είδος «*Αγίας Γραφής σε καθημερινές συνέχειες*».²¹⁵

Το χαμηλό μορφωτικό επίπεδο των Κύπριων εργατών και αγροτών δεν επέτρεπε τη μαζική κυκλοφορία της εφημερίδας σε αυτούς που απευθυνόταν. Έτσι, αναζητήθηκαν άλλες πρακτικές λύσεις, όπως η αγορά μιας εφημερίδας ομαδικά και η ανάγνωσή της από κάποιον με στοιχειώδη μόρφωση.²¹⁶ Αυτή ήταν μια πρακτική που διεύρυνε τον κύκλο των αναγνωστών, γιατί όλα τα μέλη της ομάδας συζητούσαν συλλογικά τις ιδέες που διατυπώνονταν και ήταν συνηθισμένη τακτική στους εργατικούς κύκλους.²¹⁷ Ο *Νέος Άνθρωπος* διανεμόταν στη βάση ενός συστήματος εθελοντών, οι οποίοι φρόντιζαν τόσο για τη διανομή όσο και για την περαιτέρω κυκλοφορία του. Μια άλλη πρακτική που υιοθέτησε το ΚΚΚ και συνέβαλε στη διάδοση των μαρξιστικών ιδεών ήταν η διάδοση βιβλίων στην εργατική τάξη είτε δωρεάν, είτε σε πολύ μειωμένες τιμές.²¹⁸

Η *Νέος Άνθρωπος* αποτελούσε συλλογική ιδιοκτησία του κόμματος, αν και προς τα έξω εμφανιζόταν, ονομαστικά, υπεύθυνος έκδοσης.²¹⁹ Η τιμή της εφημερίδας ήταν έξι σελίνια, η ετήσια συνδρομή, ένα ποσό αρκετά χαμηλό, για τα δεδομένα της εποχής. Οι συντηρητικοί κύκλοι της κοινής γνώμης διέθεταν πολύ μεγαλύτερο αριθμό δημοσιογραφικών οργάνων σε σχέση με την Αριστερά, η εφημερίδα της οποίας

²¹⁴ Βλ. Rokkan, *Parties*, ό.π., σσ. 414-415.

²¹⁵ Βλ. Michels, *Κοινωνιολογία των Πολιτικών Κομμάτων*, ό.π., σ. 196.

²¹⁶ Ψαράς Ευθύμιος, συνέντευξη στον Κώστα Γραικό, αρχείο ΠΕΟ (αχρονολόγητη).

²¹⁷ Αυτό σημειώνει και ο Ostrogorski για την περίπτωση της Αγγλίας. Βλ. Ostrogorski, *Political Parties*, ό.π., σ. 192.

²¹⁸ Σε παράρτημα του *Νέου Ανθρώπου* που κυκλοφόρησε μέσα στον *Εργάτη* στις 31 Αυγούστου 1927, παρατίθεται σειρά βιβλίων που διατίθεντο σε πολύ χαμηλές τιμές στα γραφεία του ΚΚΚ.

²¹⁹ Στη σελίδα 3 της πρώτης έκδοσης αναφέρεται ότι αυτή γραφόταν από Συντακτική Επιτροπή με υπεύθυνο έκδοσης τον Χαράλαμπο Σολομωνίδη και διαχειριστή τον Κώστα Σκελέα.

αντιμετώπιζε και σοβαρές υλικές δυσκολίες για τη συντήρησή της. Η εφημερίδα έκανε αρκετές φορές έκκληση στους συνδρομητές της να καταβάλλουν έγκαιρα τα οφειλόμενα ποσά, διότι δεν είχε άλλα κεφάλαια για να συντηρηθεί.

Η κυκλοφορία της εφημερίδας συναντούσε μεγάλες δυσκολίες, που δεν οφείλονταν μόνο στην έλλειψη οικονομικών πόρων. Η ανάγνωση της εφημερίδας πρακτικά απαγορευόταν στα χωριά αφού το γεγονός της αγοράς της και μόνο αρκούσε για να προκαλέσει «δοσοληψίες» με την Αστυνομία και το άνοιγμα φακέλου των αναγνωστών της.²²⁰ Συνδρομητές της εφημερίδας αντιμετώπιζαν επίσης προβλήματα εργοδότησης,²²¹ ενώ σε άλλες περιπτώσεις, τα φύλλα της κατακρατούνταν και καταστρέφονταν από τους τοπικούς ταχυδρόμους.²²² Η εφημερίδα αρκετές φορές αντιμετώπισε αγωγές λιβέλου,²²³ στις οποίες δεν της ήταν εύκολο να ανταποκριθεί και απευθυνόταν στους αναγνώστες της και τα μέλη του κόμματος για οικονομική ενίσχυση,²²⁴ με αποτέλεσμα να αναγκαστεί αρκετές φορές να αναστείλει την έκδοσή της και ο υπεύθυνος έκδοσης να βρεθεί αρκετές φορές στη φυλακή.²²⁵

Η εφημερίδα αναγκάστηκε να διακόψει την έκδοσή της τρεις φορές, με την τέταρτη διακοπή να είναι και η οριστική. Στην πρώτη περίπτωση ανέστειλε την έκδοσή της μεταξύ του φύλλου 15^{ης} Φεβρουαρίου 1926 και 1^{ης} Μαΐου της ίδιας χρονιάς, λόγω της καταδίκης σε δίμηνη φυλάκιση του νομικά υπεύθυνου της εφημερίδας, Χαράλαμπου Σολομωνίδη. Τη δεύτερη φορά ο λόγος ήταν επίσης η φυλάκιση του Σολομωνίδη. Στη θέση του *Νέου Ανθρώπου* το ΚΚΚ εξέδωσε για λίγο την εφημερίδα *Ο Εργάτης*. Η τρίτη διακοπή σημειώθηκε από την 1^η Ιανουαρίου 1929, όταν το ΚΚΚ πήρε την απόφαση να εισέλθει εθελοντικά στην παρανομία με αφορμή το νέο ποινικό κώδικα της κυβέρνησης. Η τελευταία της έκδοση ήταν στις 6 Δεκεμβρίου 1928. Στη θέση της εκδόθηκε, στις 15 Ιανουαρίου 1929, η εφημερίδα *Νέος Εργάτης* ως δεκαπενθήμερη εφημερίδα των χωρικών και εργατών, με υπεύθυνο έκδοσης το στέλεχος του κόμματος Κώστα Δράκο από το Κοιλάνι.²²⁶ Ο πολιτικός της λόγος ήταν πιο προσεκτικά διατυπωμένος. Η καινούρια

²²⁰ «Προς τους συνδρομητές μας», *Νέος Άνθρωπος*, 18 Φεβρουαρίου 1925, σ. 4.

²²¹ Βλ. επιστολή ανώνυμου συνδρομητή με τίτλο «Παρεμποδίζεται η κυκλοφορία του φύλλου μας», *Εργάτης*, 10 Αυγούστου 1927, σ. 2.

²²² «Ταχυδρομικές αυθαιρεσίες», *Νέος Εργάτης*, 18 Απριλίου 1929, σ. 3.

²²³ «Δίκη λιβέλου», *Ελευθερία*, 16 Ιουλίου 1927, σ. 3.

²²⁴ «Η δίκη του Νέου Ανθρώπου», *Νέος Άνθρωπος*, 15 Μαΐου 1925, σ. 3. «Ο Νέος Άνθρωπος προ του δικαστηρίου», *Νέος Άνθρωπος*, 1^η Ιουλίου 1925, σ. 3. «Αι εισφοραί δια το πρόστιμο του υπευθύνου μας», *Νέος Άνθρωπος*, 1^η Ιουνίου 1926, σ. 2. Η αγωγή έγινε από τον καθηγητικό σύλλογο του Ελληνικού Γυμνασίου Λεμεσού για δημοσίευση πληροφοριών για ξυλοκόπημα μαθητών από τους καθηγητές.

²²⁵ Βλ. Περγίος, *Δοκίμιο Ιστορίας ΚΚΚ*, ό.π., σ. 26.

²²⁶ Η εφημερίδα αυτή εκδόθηκε και μερικές φορές κατά τη διάρκεια του 1928, παράλληλα με το *Νέο Άνθρωπο*, ως εφημερίδα των αγροτών. Ήταν μια προσπάθεια του ΚΚΚ να διεισδύσει ειδικά στα αγροτικά στρώματα.

εφημερίδα εκδόθηκε μόνο για ένα χρόνο, με τελευταία ημερομηνία έκδοσης την 9^η Ιανουαρίου 1930. Στο διάστημα αυτό το όνομα του ΚΚΚ δεν αναφερόταν πουθενά στις στήλες της εφημερίδας. Στις 30 Ιανουαρίου 1930 επανεκδόθηκε ο *Νέος Άνθρωπος* ως «*όργανο των εργατών και χωρικών και της Κ.Ε. του ΚΚΚ*», ύστερα από νομική συμβουλή. Η προσθήκη ΚΚΚ αφαιρέθηκε στην τρίτη έκδοση της εφημερίδας. Οι προσπάθειες διατήρησης της εφημερίδας τερματίστηκαν με την εισαγωγή της νομοθεσίας για κατάθεση εγγύησης £200 για να έχει δικαίωμα μια εφημερίδα να συνεχίσει την έκδοσή της. Στις 16 Ιουλίου 1930 η εφημερίδα απεύθυνε έκκληση για οικονομική βοήθεια για να αντιμετωπιστεί η κατάσταση που δημιουργήθηκε, ανοίγοντας κατάλογο εγγυητών. Από τις δηλώσεις ενδιαφέροντος μέχρι το τέλος Αυγούστου εισπράχθηκαν μόνο £65 περίπου, ένα ποσό πολύ μικρό για κάλυψη των αναγκών. Έτσι, στις 27 Αυγούστου 1930 κυκλοφόρησε οριστικά το τελευταίο φύλλο της εφημερίδας.²²⁷ Στα χρόνια που ακολούθησαν, το κόμμα δεν εξέδωσε δικό του έντυπο ξανά. Αριθμός στελεχών του όμως κατάφερε να αρθρογραφεί σε τακτική βάση σε αστικές εφημερίδες.²²⁸

Η κυκλοφορία της εφημερίδας, σύμφωνα με την ίδια, ανερχόταν στα 800 περίπου φύλλα στα πρώτα δύο χρόνια της έκδοσής της, ενώ αυξήθηκε στα 1.600 μέχρι τον τέταρτο χρόνο.²²⁹ Αν οι αριθμοί αυτοί ευσταθούν, σημαίνει ότι η κυκλοφορία της εφημερίδας βρισκόταν σε αρκετά υψηλά επίπεδα δεδομένης της κοινωνικής σύνθεσης και της αναγνωστικής αδυναμίας του κοινού στο οποίο απευθυνόταν. Σύμφωνα με τις Κιανές Βίβλους των Βρετανών, η κυκλοφορία της εφημερίδας ανερχόταν στα 850 φύλλα για όλα τα χρόνια έκδοσής της, από το 1925 μέχρι και το 1929. Επιπλέον, το 1928, που εκδόθηκε ο *Εργάτης*, είχε κυκλοφορία 400 φύλλα και ο *Νέος Εργάτης*, που εκδόθηκε το 1929, έφτασε τα 2.000 φύλλα.²³⁰ Πρέπει να σημειωθεί ότι οι προαναφερθείσες δυσκολίες περιόριζαν τις δυνατότητες κυκλοφορίας της εφημερίδας. Επιπλέον, το γεγονός ότι ο *Νέος Άνθρωπος* λειτουργούσε περισσότερο ως τοπική εφημερίδα της Λεμεσού, που ήταν και η έδρα του ΚΚΚ, δεν της επέτρεψε να επεκτείνει την απήχησή της παγκύπρια. Αυτή την αδυναμία αναγνώρισε και το Α' Παγκύπριο Συνέδριο του κόμματος, που σημείωνε ότι «*το εκφραστικό όργανο του κόμματος δεν κατόρθωσε ακόμα να γίνει μια εφημερίδα πραγματικά παγκύπρια και περιορίζεται σχεδόν στα ζητήματα της επαρχίας Λεμεσού*». Σε αυτό

²²⁷ Βλ. Λέφκης, *Ρίζες*, ό.π., σ. 60. Βλ. επίσης Πεردίος, *Δοκίμιο Ιστορίας ΚΚΚ*, σσ. 62-63, 66, 71-72.

²²⁸ Βλ. Φιλιππίδης, «Εδραίωση», ό.π., σ. 81.

²²⁹ «Μπαίνοντας στον τέταρτο χρόνο», *Νέος Άνθρωπος*, 1^η Ιανουαρίου 1928, σ. 1. Ο Σέρβας γράφει ότι η κυκλοφορία έφτασε σε κάποια στιγμή τα 1.500 φύλλα. Βλ Σέρβας, «Στοιχεία για τη Μελέτη της Ιστορίας του ΚΚΚ», ό.π., σ. 128.

²³⁰ *Cyprus Blue Book* 1928, σ. 183. Βλ. επίσης *Cyprus Blue Book* 1929, σ. 189.

αναγνωριζόταν ευθύνη και στο ίδιο το κόμμα αφού «δεν κατάφερε να αξιοποιήσει το Νέο Άνθρωπο για σοβαρές πολιτικές καμπάνιες».²³¹

Η εφημερίδα του ΚΚΚ διαδραμάτιζε κεντρικό ρόλο στην ιδεολογική και προγραμματική προπαγάνδα που εξέπεμπε. Η σημασία της για το κόμμα ήταν η ικανότητα της να λειτουργεί ως αμφίδρομο κανάλι επικοινωνίας με το λαό. Εκτός από την πολιτική γραμμή που έδινε, σε αυτή συναντούμε τακτική αρθρογραφία εργατών και μελών για σειρά θεμάτων από τα οποία το ΚΚΚ αντλούσε σημαντική πληροφόρηση για τα τεκταινόμενα στην κοινωνία και στους εργασιακούς χώρους.²³² Βέβαια, η τοποθέτηση αυτή πρέπει να σταθμιστεί από το γεγονός ότι η εφημερίδα, ως εκφραστικό όργανο του κόμματος λειτουργούσε, πρωτίστως, ως μέσο διοχέτευσης των κομματικών θέσεων.²³³ Η ίδια η εφημερίδα σημείωνε για το ρόλο της: «ο Νέος Άνθρωπος πρέπει να γίνει ο δάσκαλος των μαζών, ο σύντροφος κάθε εργατικού σκοπού, κάθε εργατικού μπάγκου και του καφενείου κάθε χωριού».²³⁴ Το κόμμα χρησιμοποιούσε την εφημερίδα σε μερικές περιπτώσεις για να περάσει συγκαλυμμένα μηνύματα στις οργανώσεις του και ζητούσε λεπτομερείς εκθέσεις επί διαφόρων πτυχών της δράσης των πυρήνων (οργανωτικών, ιδεολογικών, κτλ).²³⁵

Τα έντυπα του ΚΚΚ αποτέλεσαν τη πρώτη μορφή «λαικοποίησης» και προσβασιμότητας στα μέσα επικοινωνίας της Κύπρου. Τα υπόλοιπα μέσα απευθύνονταν ουσιαστικά στη μορφωμένη ελίτ και σπάνια ασχολούνταν με ζητήματα συνθηκών διαβίωσης και εργασίας των φτωχών στρωμάτων. Τα έντυπα του ΚΚΚ έδωσαν βήμα έκφρασης σε ανθρώπους, που λόγω μόρφωσης ή οικονομικής επιφάνειας δεν είχαν προηγουμένως την ευκαιρία να εκφράσουν γνώμη και άποψη. Παρείχε βήμα οργάνωσης και συσπείρωσης στα άτομα με ριζοσπαστική διάθεση. Μέσω των δημοσιεύσεων και της προπαγανδιστικής δουλειάς, η ηγεσία του ΚΚΚ προσπαθούσε να περάσει το μήνυμα στο εργατικό και αγροτικό ακροατήριό της ότι τα δικαιώματα του ατόμου ανήκαν και στους φτωχούς εξίσου όπως και

²³¹ «Απόφαση επί του ζητήματος του τύπου του κόμματος», *Νέος Άνθρωπος*, 1^η Οκτωβρίου 1926, σ. 2.

²³² Στις εκδόσεις της, η εφημερίδα απευθύνεται στον κόσμο και ζητά αρθρογραφία. Βλ. ενδεικτικά «Αλληλογραφία», *Νέος Άνθρωπος*, 15 Ιανουαρίου 1925, σ. 3. Ζητά από τους εργάτες και τους αγρότες να αναφέρονται συγκεκριμένα, εκτός από τα συγχαρητήρια προς την εφημερίδα, στις συνθήκες ζωής τους, την καταπίεση κτλ. Μεταγενέστερα καθιέρωσε τακτική στήλη με τίτλο «Η φωνή των εργατών και αγροτών μας», στην οποία δημοσίευε επιστολές για διάφορα ζητήματα.

²³³ Ο έλεγχος των επίσημων μέσων επικοινωνίας μέσα σε έναν οργανισμό, γράφει ο Lipset, αποτελεί κύρια πηγή διοικητικής ισχύος στη διάθεση των αξιωματούχων στη γραφειοκρατική ιεραρχία. Αυτό το «μονοπώλιο» των καναλιών επικοινωνίας είναι μια βασική προϋπόθεση για διαμόρφωση στάσεων και συμπεριφορών. Βλ. Lipset, *Political Man*, ό.π., σ. 394.

²³⁴ «Πώς πρέπει να γράφεται ο Νέος Άνθρωπος», *Νέος Άνθρωπος*, 18 Φεβρουαρίου 1925, σ. 3.

²³⁵ «Αλληλογραφία με 6^ο και 10^ο πυρήνα του κόμματος», *Νέος Άνθρωπος*, 8 Ιανουαρίου 1927, σ. 2. «Αλληλογραφία με 15^ο πυρήνα Κομμουνιστικής Νεολαίας και 6^ο πυρήνα ΚΚΚ», *Νέος Άνθρωπος*, 21 Μαΐου 1927, σ. 3. «Ανακοίνωση Κ.Ε. της Κομμουνιστικής Νεολαίας προς όλους τους πυρήνες», *Εργάτης*, 20 Αυγούστου 1927, σ. 3.

στους πλούσιους και ότι τα προβλήματά τους θα επιλύονταν μερικώς όταν θα αποκτούσαν πλήρη πολιτικά δικαιώματα και στην ολότητά τους όταν θα άλλαζε το κοινωνικό σύστημα.

10.11 Κοινωνική βάση και ηγεσία

Εφαρμόζοντας το τρίπτυχο του Molyneux, στο οποίο αναφερθήκαμε στη βιβλιογραφική επισκόπηση, στην περίπτωση του ΚΚΚ, παρά την έλλειψη ερευνών και στατιστικών στοιχείων, μπορούμε στη βάση μαρτυριών αλλά και αναλογιών με άλλες κοινωνίες να προσδιορίσουμε την εσωκομματική πραγματικότητα για το ΚΚΚ.²³⁶

10.11.1 Μέλη και οπαδοί. Οι έρευνες και οι μελέτες που έγιναν για τα κομμουνιστικά κόμματα στις αντίστοιχες περιόδους, σε άλλες χώρες, κατέδειξαν ότι η κοινωνική τους βάση αποτελείτο στη πλειοψηφία της από εργάτες τόσο στο επίπεδο των μελών όσο και στο εκλογικό σώμα. Εκτός από αυτούς υπήρχε και σημαντική συμμετοχή των ανεξάρτητων και εξαρτημένων μεσαίων στρωμάτων (βιοτέχνες, τεχνίτες, κτλ.). Στο κατώτερο και μεσαίο οργανωτικό επίπεδο οι εργάτες αντιπροσωπεύονταν σε μεγάλο ποσοστό και η συμμετοχή τους στις ηγετικές ομάδες των κομμουνιστικών κομμάτων ήταν πιο μεγάλη απ' ό,τι σε κάθε άλλο κόμμα.²³⁷ Το κομμουνιστικό κίνημα στις χώρες που διέθετε σημαντική δύναμη, υποστηριζόταν κυρίως από τα κατώτερα εργατικά στρώματα ή/και τον αγροτικό πληθυσμό, από άτομα με χαμηλότερα εισοδήματα, εργάτες, φτωχούς αγρότες, τους λιγότερο μορφωμένους και εθνοτικές μειονότητες.²³⁸ Οι χειρώνακτες εργάτες σε επαγγέλματα όπου η φύση της δουλειάς τους απαιτούσε να ζουν σε βιομηχανικές πόλεις ή απομονωμένες περιοχές (ανθρακωρύχοι, δασονόμοι, ψαράδες κτλ.), επιδείκνυαν επίσης υψηλή υποστήριξη στα κομμουνιστικά κόμματα.²³⁹

Οι κομμουνιστές αποσπούσαν επίσης υποστήριξη από άτομα που αναγκάζονταν να μετακινηθούν από τις εστίες τους (π.χ. αγρότες που μετανάστευαν στις πόλεις), ειδικότερα σε περιοχές που περνούσαν διαδικασία κοινωνικής μεταβολής, όπως η Κύπρος. Πρέπει, όμως, να λάβουμε υπόψη την προειδοποίηση που απευθύνουν ορισμένοι μελετητές, ότι το «ξερίζωμα» και η μετανάστευση από τις αγροτικές περιοχές δεν ευνοούσαν άμεση εμπλοκή σε συλλογική, οργανωτική, συνδικαλιστική και πολιτική δράση, λόγω της

²³⁶ Βλ. Molyneux, *Marxism and the Party*, ό.π., σ. 158. Αυτή η διάκριση αντιστοιχεί σε μεγάλο βαθμό στην διάκριση που έκαναν και οι Katz and Mair για τα τρία διαφορετικά στοιχεία (πρόσωπα) που αποτελούν ένα οποιοδήποτε κόμμα. Βλ. Katz and Mair, «Three Faces of Party Organization», ό.π.

²³⁷ Βλ. Ράσκε και Κατσούλης, *Κόμματα*, ό.π., σ. 32.

²³⁸ Βλ. Lipset, «Political Cleavages», ό.π., σσ. 33-34.

²³⁹ Βλ. Lipset, *Political Man*, ό.π., σσ. 89, 92, 104.

απουσίας σταθερών δικτύων επικοινωνίας από τη μετεγκατάσταση σε ένα ξένο αστικό περιβάλλον.²⁴⁰

Στα πρώτα στάδια εμφάνισης του οργανωμένου κομμουνιστικού κινήματος στην Κύπρο φαίνεται να ισχύει μια παράλληλη λογική σε σχέση με την κοινωνική βάση του κόμματος. Εκτός από μικρό αριθμό αγροτών και χειρώνακτων εργατών που δεν ήταν η πλειοψηφία, συναντούμε κυρίως εργαζόμενους σε εμπορικούς οίκους και ειδικευμένους εργάτες (τεχνίτες). Αυτό συμβάδιζε με την εικόνα πολλών άλλων χωρών της Ευρώπης, που ήθελε τη μαζική βάση των σοσιαλιστικών κομμάτων και κινήματων στα πρώτα στάδια να αποτελείται στην ολότητά της σχεδόν από ειδικευμένους και λιγότερο από τους εργοστασιακούς, βιομηχανικούς εργάτες.²⁴¹ Οι ανειδίκευτοι εργάτες αναπληρώνονταν ευκολότερα σε σχέση με τους ειδικευμένους και ο φόβος απώλειας της εργασίας τους σε περίπτωση οργάνωσης ήταν μεγαλύτερος γι' αυτούς κάτι που απέτρεπε την οργανωτική τους κινητοποίηση. Η μικρή επιρροή του ΚΚΚ στην εργατική τάξη στα πρώτα χρόνια της συγκρότησής της και ιδιαίτερα εκτός της επαρχίας Λεμεσού, φαίνεται να δικαιώνει σε κάποιο βαθμό τη συγκεκριμένη επιφύλαξη μερίδας επιστημόνων για τη συσχέτιση μετακίνησης των χωρικών στις πόλεις και της οργάνωσης τους. Επιπλέον, το ΚΚΚ δεν διέθετε αποτελεσματικό οργανωτικό και επικοινωνιακό δίκτυο για να έχει πρόσβαση στους εργαζόμενους εκτός Λεμεσού.

Στα σοσιαλιστικά και εργατικά κόμματα υπήρχαν δύο διακριτές ιδιότητες μέλους: ατομική και συλλογική ιδιότητα, μέσω της έμμεσης προσχώρησης από τα συνδικάτα.²⁴² Στην περίπτωση των κομμουνιστικών κομμάτων, η ιδιότητα μέλους ήταν πάντα ατομική επιλογή και ένα είδος «συμβολαίου» του μέλους με το κόμμα. Στην περίπτωση της Κύπρου, επιπλέον αυτής της πρακτικής, οι πολύ δύσκολες συνθήκες μέσα στις οποίες δρούσαν οι πρώτοι Κύπριοι κομμουνιστές με τις διώξεις της Αστυνομίας και τις παρακολουθήσεις, οδήγησε το ΚΚΚ να στρατολογήει μέλη με πολύ αυστηρές διαδικασίες και μετά από ενδελεχή έρευνα και δοκιμασία.²⁴³ Παρόλο που δεν γίνεται ρητή αναφορά σε άνδρες ή γυναίκες, μπορούμε με βεβαιότητα να υποθέσουμε ότι γίνονταν δεκτά ως μέλη

²⁴⁰ Βλ. Geary, *Ευρωπαϊκό Εργατικό Κίνημα*, ό.π., σσ. 121-124.

²⁴¹ Βλ. Geary, *Ευρωπαϊκό Εργατικό Κίνημα*, ό.π., σσ. 112-117.

²⁴² Βλ. Rokkan, *Parties*, ό.π., σ. 201. Αυτή η περίπτωση φαίνεται πιο καθαρά στην περίπτωση του Αγγλικού Εργατικού Κόμματος.

²⁴³ Βλ. «Καταστατικό του ΚΚΚ», *Νέος Άνθρωπος*, 24 Δεκεμβρίου 1926, σ 4. Στο άρθρο 2 του καταστατικού αναφέρεται σχετικά: «Μέλη του ΚΚΚ μπορούν να γίνουν εργάτες, χωρικοί και διάφοροι άλλοι όταν αναγνωρίζουν τους σκοπούς και το καταστατικό του κόμματος και παίρνουν μέρος στην καθημερινή δράση και εργασία του κόμματος. Για να γίνει ένας μέλος του ΚΚΚ οφείλει να υποβάλει αίτηση με τη σύσταση δύο μελών του κόμματος από ενός τους και να περάσει το στάδιο της υποψηφιότητας που ορίζεται για μεν τους εργάτες σε τρεις μήνες, τους χωρικούς και επαγγελματίες (τεχνίτες) έξη, και τους λοιπούς σε ένα χρόνο». Ο Αγαθάγγελος Εμμανουήλ, παλαιό στέλεχος του ΚΚΚ, σε αδημοσίευτη συνέντευξή του στον Κώστα Γραικό για το αρχείο της ΠΕΟ, σημειώνει ότι πέρασε δοκιμασία 2 χρόνων ως δόκιμο μέλος πριν γίνει τακτικό.

και τα δύο φύλα, αφού στους πρώτους σοσιαλιστικούς πυρήνες, αλλά και στο ιδρυτικό συνέδριο του κόμματος έλαβαν μέρος και γυναίκες, ενώ το κόμμα διατηρούσε και όμιλο γυναικών.²⁴⁴

Συγκεκριμένα στοιχεία για τα μέλη του ΚΚΚ και τον αριθμό τους δεν διασώθηκαν. Το αρχείο του ΚΚΚ, ο κατάλογος μελών και ο κατάλογος συνδρομητών του *Νέου Ανθρώπου* εκτιμάται ότι χάθηκαν κατά τη διάρκεια της Παλμεροκρατίας.²⁴⁵ Σε μια έκθεση του κυβερνήτη Storrs το 1931 για την κομμουνιστική δραστηριότητα σημειώνεται μια ραγδαία αύξηση στον αριθμό των μελών του κόμματος που παρακολουθούνταν από την Αστυνομία, από 181 σε 365 μέσα σε έξι μήνες. Πέραν των μελών παρακολουθούνταν ακόμα και αρκετοί που δεν ήταν μέλη του κόμματος και οι οποίοι λάμβαναν μέρος σε συγκεντρώσεις του ΚΚΚ ως συμπαθούντες.²⁴⁶ Το 1935 η αριθμητική δύναμη του ΚΚΚ μειώθηκε δραστικά στα 35 μέλη ως αποτέλεσμα των διώξεων του Παλμερικού καθεστώτος.²⁴⁷

Η μελέτη της εκλογικής γεωγραφίας ενός κόμματος επιτρέπει την αναγνώριση των περιοχών εκείνων, στις οποίες η δύναμή του είναι μεγάλη και μένει σταθερή από εκλογή σε εκλογή.²⁴⁸ Στην περίπτωση του ΚΚΚ, η αυξημένη παρουσία του στη Λεμεσό εξηγείται από το σχετικά υψηλό επίπεδο της εργατικής συγκέντρωσης στην πόλη αυτή αλλά και από την εκεί παρουσία των περισσότερων στελεχών του. Η λειτουργία του Εργατικού Κέντρου Λεμεσού ενίσχυσε την προσπάθεια στρατολόγησης νέων μελών για το κόμμα.²⁴⁹ Τα περισσότερα μέλη του ΚΚΚ βρίσκονταν στις πόλεις και ειδικά στη Λεμεσό, ενώ οι περισσότερες κομματικές οργανώσεις συναντώνταν επίσης στις πόλεις παρά στην επαρχία, κυρίως στη Λεμεσό και, δευτερευόντως, στην Αμμόχωστο, τη Λευκωσία και τη Λάρνακα.²⁵⁰ Το ΚΚΚ στηριζόταν επίσης σε ένα σώμα πιστών οπαδών και ψηφοφόρων πέραν των τοπικών του οργανώσεων, σε άτομα δηλαδή που ένιωθαν ότι ανήκαν στο κόμμα για οικονομικούς και κοινωνικούς λόγους αλλά δεν είχαν γίνει μέλη. Είναι λογικό να υπολογίσουμε ότι τα μέλη και ψηφοφόροι του ΚΚΚ στην περίοδο αυτή, δεδομένων των θέσεων του κόμματος, ήταν τα λιγότερο θρησκευόμενα άτομα της κοινωνίας και συγκεντρώνονταν στις αστικές περιοχές και σε επαρχιακά κέντρα με μεγάλη συγκέντρωση εργατών, όπως στα μεταλλεία.

²⁴⁴ «Το Α' Παγκύπριο Συνέδριο του ΚΚΚ», *Νέος Άνθρωπος*, 18 Σεπτεμβρίου 1926. Στο άρθρο αυτό η εφημερίδα σημειώνει ότι στο ιδρυτικό συνέδριο παρευρέθηκαν αντιπρόσωποι του Γυναικείου Κομμουνιστικού Ομίλου.

²⁴⁵ Βλ. Λέφκης, *Ρίζες*, ό.π., σ. 215.

²⁴⁶ Βλ. Richter, «The Cypriot Communist Party», ό.π., σ. 109.

²⁴⁷ Βλ. Richter, «The Cypriot Communist Party», ό.π., σ. 110.

²⁴⁸ Βλ. Meynaud, *Πολιτικές Δυνάμεις*, ό.π., σ. 260.

²⁴⁹ Βλ. Παρδίας, *Δοκίμιο Ιστορίας ΚΚΚ*, ό.π., σ. 23.

²⁵⁰ «Κομμουνισταί διωκόμενοι και τραυματιζόμενοι», *Ελευθερία*, 19 Αυγούστου 1931, σ. 2.

Κατά την περίοδο αυτή, το ΚΚΚ απέτυχε να μαζικοποιήσει τις δομές του και το εκλογικό του ακροατήριο και δεν κατάφερε να εξαπλωθεί σε σημαντικό βαθμό πέραν της επαρχίας της Λεμεσού. Η αριθμητική αύξηση της εργατικής τάξης δεν συνεπαγόταν ταυτόχρονη αύξηση της εκλογικής του μάζας και του μητρώου μελών, κάτι βέβαια που σχετίζεται σημαντικά με το ανελεύθερο καθεστώς της εποχής.

10.11.2 Ηγεσία. Η σχέση επαγγέλματος με τις πολιτικές ικανότητες έχει αποδειχθεί ότι σχετίζεται με το κοινωνικό και επαγγελματικό υπόβαθρο των ηγετών των πολιτικών κινημάτων.²⁵¹ Ο Michels, αναλύοντας την κοινωνική υπόσταση των ηγετικών στελεχών των σοσιαλιστικών κομμάτων διαπιστώνει ότι αυτά προέρχονταν ως επί το πλείστον από δύο κοινωνικές τάξεις: το προλεταριάτο, αφενός και την αστική τάξη ή τη διανοήση, αφετέρου.²⁵² Στην περίπτωση του ΚΚΚ, από τα στοιχεία που διαθέτουμε για την κοινωνική προέλευση των πρώτων ηγετικών στελεχών και παραγόντων του ΚΚΚ μπορούμε να διαπιστώσουμε ότι ήταν ένα μείγμα διανοούμενων της εποχής, τεχνιτών, υπαλλήλων γραφείου και εργατών. Αγρότες δεν συγκαταλέγονται μεταξύ των ηγετικών στελεχών με τη συχνότητα των εργατών, ιδιαίτερα στα αρχικά αυτά στάδια.²⁵³ Η ηγεσία σε αυτό το στάδιο φαίνεται να συγκροτείται από υπαλλήλους γραφείων και τεχνίτες, παρά εργοστασιακούς και βιομηχανικούς εργάτες.²⁵⁴

Το ΚΚΚ επέφερε ανατροπή στο πολιτικό σκηνικό της Κύπρου και στο ζήτημα της ηγεσίας ενός κινήματος και των ακτιβιστών του. Η ηγετική ελίτ μέχρι τότε εξαντλούνταν σε θρησκευτικά πρόσωπα, γαιοκτήμονες και αστικά στρώματα, όπως έμπορους και δικηγόρους. Με την παρουσία του ΚΚΚ η ηγεσία της εργατικής τάξης άρχισε να περνά σε οργανώσεις στις οποίες πρωταγωνιστικό ρόλο διαδραμάτιζαν οι ίδιοι οι εργάτες. Έτσι, κατάφεραν να προσελκύσουν στις τάξεις τους άτομα που για την πολιτική ελίτ της εποχής θεωρούνταν περιθωριακοί ή απλά ακόλουθοι.²⁵⁵

Οι οργανώσεις της Αριστεράς διέθεταν τους καλύτερους μηχανισμούς εκπαίδευσης των ηγετικών ομάδων.²⁵⁶ Αυτό το συναντούμε με τη μορφή των συνεχών διαλέξεων που

²⁵¹ Βλ. Lipset, *Political Man*, ό.π., σσ. 198-199.

²⁵² Βλ. Michels, *Κοινωνιολογία των Πολιτικών Κομμάτων*, ό.π., σ. 346.

²⁵³ Έχουμε ήδη αναφέρει τα επαγγέλματα των πρώτων μελών του ΚΚΚ, στα οποία καταδεικνύεται αυτή η κοινωνική σύνθεση.

²⁵⁴ Ο Ευθύμιος Ψαράς, παλιό στέλεχος του ΚΚΚ και των συντεχνιών, σε συνέντευξή του στον Κώστα Γραικό για το αρχείο της ΠΕΟ, αναφέρει ότι στην Αμμόχωστο το κίνημα κατευθυνόταν κυρίως από διανοούμενους και υπαλλήλους παρά εργατικά στοιχεία και έτσι δεν είχε την επιθυμητή παρέμβαση στο επίπεδο της μάζας. Την άποψη αυτή για την Αμμόχωστο επιβεβαιώνει και ο Πρόδρομος Παπαβασιλείου, επίσης σε συνέντευξή του, στον Γραικό.

²⁵⁵ Ο Λέφκης αναφέρεται σε ομιλίες που γίνονταν από εργάτες σε εργάτες, κάτι που ασκούσε έλξη στα μέλη της εργατικής τάξης, ενώ δίνει και παράδειγμα ομιλίας που δόθηκε στο Εργατικό Κέντρο Λεμεσού από γυναίκα. Βλ. Λέφκης, *Ρίζες*, ό.π., σ. 143.

²⁵⁶ Βλ. Hobsbawm, *Ξεχωριστοί Άνθρωποι*, ό.π., σ. 109.

έδινε το ΚΚΚ για τα μέλη του, καθώς αυτές που δίνονταν στο Εργατικό Κέντρο Λεμεσού, τις οποίες παρακολουθούσε μεγάλος αριθμός ατόμων. Οι διαλέξεις αυτές στόχευαν στην πολιτική διαπαιδαγώγηση των κομματικών μελών και των συνδικαλισμένων εργατών.²⁵⁷

Η ηγεσία του ΚΚΚ αντιμετώπισε διώξεις από τη βρετανική διοίκηση, με αντίκτυπο στην οργανωτική και πολιτική δράση του κόμματος και ιδιαίτερα στα ηγετικά κλιμάκια. Αυτό συνέβηκε με ιδιαίτερα οξύ τρόπο σε δύο περιπτώσεις: Η πρώτη ήταν στην περίοδο των σοσιαλιστικών πυρήνων, που ήδη εξετάσαμε και στην οποία κάποια στελέχη εξορίστηκαν (Γιαβόπουλος), ενώ άλλα μετανάστευσαν λόγω των συνεχών διώξεων και παρακολουθήσεων. Μετά από μια περίοδο αναδιοργάνωσης, οι πυρήνες κατάφεραν να διοργανώσουν το Α' Παγκύπριο Συνέδριο του κόμματος. Για το σκοπό αυτό ήρθε, όπως είδαμε, ειδικά στην Κύπρο ο Βάτης, ο οποίος προέδρευσε και των εργασιών του συνεδρίου και ο οποίος έδωσε ιδεολογικό υπόβαθρο στις θέσεις του κόμματος, αφού ήταν ο μοναδικός με θεωρητική κατάρτιση.²⁵⁸

Η δεύτερη περίπτωση έλαβε χώρα αμέσως μετά τα Οκτωβριανά, κατά τα οποία εξορίστηκαν οι Βάτης και Σκελέας (οι δύο βασικοί ηγέτες του ΚΚΚ, οι οποίοι και δεν επέστρεψαν ποτέ στην Κύπρο) και συνελήφθησαν πολλά άλλα στελέχη του κόμματος.²⁵⁹ Μέσα σε συνθήκες παρανομίας χρειάστηκε κάποιος χρόνος για να μπορέσει το κόμμα να αναδιοργανωθεί και πάλι. Στην αναδιοργάνωση βοήθησε ο Χρίστος Σαββίδης (αδελφός του Σέρβα), που επέστρεψε από το εξωτερικό γύρω στο 1932. Για ένα σύντομο χρονικό διάστημα είχε ηγηθεί του ΚΚΚ ο Κώστας Κόνωνας, τον οποίο το κόμμα απέβαλε αργότερα ως «στοιχείο χωρίς σταθερότητα» και που κατηγορήθηκε ότι «αργότερα μπήκε στις γραμμές του αντικομμουνισμού».²⁶⁰

Μετά από μια σύντομη παράνομη δράση τα βασικά ηγετικά στελέχη συνελήφθησαν εκ νέου και μέχρι το 1935, που αποφυλακίστηκαν, η δράση του κόμματος ήταν διακεκομμένη και με δυσκολίες. Στις αρχές της δεκαετίας του 1930 είχε μεταφερθεί η έδρα του κόμματος στη Λευκωσία από τον Βατυλιώτη, η οποία επαναφέρθηκε στη

---

²⁵⁷ *Ελευθερία*, 15 Σεπτεμβρίου 1926, σ. 3. Τη διάλεξη έδωσε ο Βατυλιώτης, με θέμα την κατάσταση των εργατών και των χωρικών στην ΕΣΣΔ, στο θέατρο Χατζηπαύλου. Βλ. επίσης Περγίος, *Δοκίμιο Ιστορίας ΚΚΚ*, ό.π., σ. 73. Ο Λένιν αναφέρει και εισάγει την έννοια της πολιτικής διαπαιδαγώγησης των μαζών. Γράφει ότι αυτή «αφορά τη ζύμωση μέσα στον λαό με κάθε ευκαιρία με στόχο την ανάπτυξη της πολιτικής συνειδήσης των εργαζομένων». Βλ. Λένιν, *Τι να Κάνουμε;*, ό.π., σ. 72, 103.

²⁵⁸ Βλ. Περγίος, *Δοκίμιο Ιστορίας ΚΚΚ*, ό.π., σ. 29. Οι ηγέτες (Γενικοί Γραμματείς) του ΚΚΚ την περίοδο αυτή ήταν κατά σειρά: Δημήτρης Χρυσοστομίδης (στην περίοδο των πυρήνων και μέχρι το 1924, οπότε και φεύγει από την Κύπρο), Νίκος Γιαβόπουλος (για λίγους μήνες μέχρι την εξορία του το 1925), Κώστας Σκελέας (1925-1931), Κώστας Κόνωνας (1931-33), που αργότερα αποβλήθηκε από το κόμμα και Πλουτής Σέρβας (1934-1941).

²⁵⁹ Βλ. Περγίος, *Δοκίμιο Ιστορίας ΚΚΚ*, ό.π., σ. 73.

²⁶⁰ Βλ. Περγίος, *Δοκίμιο Ιστορίας ΚΚΚ*, ό.π., σ. 84.

Λεμεσό στα μέσα της δεκαετίας του 1930, όταν ανέλαβε την ηγεσία του κόμματος ο Πλουτής Σέρβας.²⁶¹ Το 1936 συγκλήθηκε το 3^ο Παγκύπριο Συνέδριο, στο οποίο διαδραμάτισε πρωταγωνιστικό ρόλο ο Πλουτής Σέρβας ο οποίος ανέλαβε και χρέη Γενικού Γραμματέα (εκτελούσε, σύμφωνα με μαρτυρίες, καθήκοντα Γ.Γ. από το 1935, όταν επέστρεψε στην Κύπρο από τη Μόσχα μέσω Αθηνών).²⁶² Η είσοδος στην Κύπρο ήταν μέχρι τότε απαγορευμένη στον Σέρβα και του επιτράπηκε μόνο αφού υπέγραψε δήλωση αποχής από οποιαδήποτε κομμουνιστική και πολιτική προπαγάνδα, την οποία όμως δεν τήρησε.²⁶³

Η ζωή και το καθημερινό έργο των ηγετών του ΚΚΚ ήταν αρκετά δύσκολο χωρίς να λαμβάνουν υλικής μορφής αμοιβές, ή έστω συμβολικές με την εκλογή σε αξιώματα. Θυσίαζαν χρόνο και κόπο και συχνά υπέμεναν στερήσεις, προπηλακισμούς και ατιμώσεις (π.χ. συλλήψεις, κωδωνοκρουσίες).²⁶⁴ Εξορμούσαν ακόμα και κατά τις αργίες κυκλοφορώντας προκηρύξεις. Τα ηγετικά αυτά στελέχη, ένεκα της αφοσίωσης τους στο κόμμα και στα συνδικάτα, γίνονταν στόχος των αντιποίνων των εργοδοτών και συχνά έχαναν την εργασία τους.²⁶⁵ Η ηγεσία του ΚΚΚ ήταν δεσμευμένη σε μια πολιτική ιδεολογία και έβλεπε το εργατικό κίνημα ως εργαλείο προώθησης κοινωνικών στόχων. Αυτή η ισχυρή δέσμευση αντιστάθμιζε τις κυρώσεις και τα μέτρα που συνεπαγόταν αυτή τους η δραστηριότητα.²⁶⁶ Ο ρόλος της ηγεσίας αυτής στη διαδικασία ριζοσπαστικοποίησης της εργατικής τάξης αλλά και ευρύτερα των κατώτερων στρωμάτων, καθώς και της υποβολής αιτημάτων εκ μέρους τους, ήταν καθοριστικός.

²⁶¹ Βλ. Περδίο, *Δοκίμιο Ιστορίας ΚΚΚ*, ό.π., σ. 73.

²⁶² Βλ. Γρηγόρης Σπύρου, παλαιό στέλεχος του ΚΚΚ-ΑΚΕΛ, συνέντευξη στον Κώστα Γραϊκό για το αρχείο της ΠΕΟ, αχρονολόγητο· Περδίο, *Δοκίμιο Ιστορίας ΚΚΚ*, ό.π., σ. 86· Ο Γ. Χριστοδουλίδης αναφέρει για τον Σέρβα ότι ήταν θεωρητικά καταρτισμένος, με πρακτική εμπειρία και ανέπτυξε διασυνδέσεις με εφημερίδες της Λεμεσού, στις οποίες αρθρογραφούσε. Έφτασε, όμως, σε σημείο να γίνεται η γνώμη του νόμος, που δεν ήταν καλό για το κόμμα. Βλ. Γ. Χριστοδουλίδης, *Χαραυγή*, 27 Απριλίου 2005· Ο Αγαθάγγελος Εμμανουήλ, παλαιό στέλεχος του ΚΚΚ, χαρακτηρίζει το Σέρβα, σε συνέντευξή του στον Κώστα Γραϊκό για το αρχείο της ΠΕΟ, ως ισχυρογνώμονα και αυταρχικό, που συγκρούεταν συνεχώς με την κομματική επιτροπή.

²⁶³ Βλ. Richter, «The Cypriot Communist Party», ό.π., σ. 111.

²⁶⁴ Οι Φάντης και Χριστοδουλίδης αναφέρονται σε καταστηματαρχες στην οδό Χρυσοχόων, κάθε φορά που περνούσαν σεσημασμένοι κομμουνιστές, κτυπούσαν κουδούνια που είχαν τοποθετήσει στα καταστήματα και καλούσαν τον κόσμο να τους περιγελάσει. Βλ. Φάντης, *Κυπριακό Συνδικαλιστικό Κίνημα*, ό.π., σ. 77. Βλ. επίσης Γ. Χριστοδουλίδης, «Οι λεγόμενες καμπάνες των κομμουνιστών», *Χαραυγή*, 21 Απριλίου 2005.

²⁶⁵ Βλ. Λέφκης, *Ρίζες*, ό.π., σσ. 106-107.

²⁶⁶ Αυτή η δέσμευση ήταν και ο λόγος, σύμφωνα με τον Lipset, που οι σοσιαλιστές και οι κομμουνιστές διαδραματίζουν ένα δυσανάλογο ρόλο στη δημιουργία των περισσότερων συντεχνιών σε ολόκληρο τον κόσμο. Βλ. Lipset, *Political Man*, ό.π., σ. 420. Σύμφωνα με αρκετές μαρτυρίες οι Κύπριοι κομμουνιστές δέχτηκαν πολλές διώξεις την περίοδο αυτή, με εξορίες, εντοπισμούς, απελάσεις κτλ.

Οι καταβολές της κυπριακής Αριστεράς: οι οργανωτικές δομές, η αντιπαράθεση με το κράτος και τη Δεξιά και ο εκλογικός ανταγωνισμός

11.1 Οργάνωση

Τα κόμματα μαζών, στα οποία περιλαμβάνονται και τα κομμουνιστικά, αξιοποίησαν ως όπλο την εξωκοινοβουλευτική οργάνωση (δηλαδή την οργάνωσή τους μέσα στην κοινωνία), αφού δεν εξασφάλιζαν παρουσία μέσα στα κοινοβούλια δεδομένων των περιορισμών στο εκλογικό δικαίωμα.¹ Η οργάνωση αποτελεί πηγή δύναμης για τα λαϊκά στρώματα, των οποίων η ισχύς βρίσκεται στην αποτελεσματική αξιοποίηση της μαζικότητάς τους.² Οι πολιτικές οργανώσεις της Αριστεράς φαίνεται να δανείστηκαν αρκετά στοιχεία από τη στρατιωτική αντίληψη και ορολογία. Το σύγχρονο πολιτικό κόμμα είναι -υπό την πολιτική έννοια της λέξης- μια «μαχητική οργάνωση» και ως τέτοια πρέπει να υπακούει στους νόμους της στρατιωτικής τακτικής.³ Η στενή συγγένεια των σοσιαλιστικών κομμάτων, με τη στρατιωτική οργάνωση διαφαίνεται ιδιαίτερα μέσα από τη σοσιαλδημοκρατική και κομμουνιστική ορολογία, η οποία προέρχεται κατά μεγάλο μέρος από τη στρατιωτική επιστήμη.

Εξετάζοντας ένα κομμουνιστικό κόμμα πρέπει να λάβουμε υπόψη τη λενινιστική παράδοση και κληρονομιά για τις μορφές και τους τρόπους οργάνωσης, δεδομένου ότι όλα τα κομμουνιστικά κόμματα ακολούθησαν τους λενινιστικούς αυτούς «κανόνες» οργάνωσης. Σύμφωνα με αυτούς τους «κανόνες» κανένα επαναστατικό ρεύμα δεν μπορεί να ανταποκριθεί στις ανάγκες που προκύπτουν χωρίς μια επαναστατική οργάνωση, η οποία ενσαρκώνεται στη δημιουργία του πολιτικού κόμματος της εργατικής τάξης.⁴ Το ΚΚΚ φαίνεται να κατανοούσε

¹ Βλ. Ostrogorski, *Political Parties*, ό.π., σ. 70.

² Το ΚΚΚ συνειδητοποιούσε πλήρως αυτή την αρχή. Σε έκδοση της εφημερίδας του ΚΚΚ, *Νέος Άνθρωπος*, 15 Μαρτίου 1925, σ. 3, ένα από τα άρθρα τιτλοφορείτο, «Στην οργάνωση η δύναμη».

³ Βλ. Michels, *Κοινωνιολογία των Πολιτικών Κομμάτων*, ό.π., σσ. 79, 81. Ο De Laveleye, έγραφε στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, ότι «τα κόμματα όπως οι στρατοί χρειάζονται υποταγή, πειθαρχία, ενότητα, αφοσίωση στη σημαία. Αυτό είναι το τίμημα της επιτυχίας στις κοινοβουλευτικές μάχες όπως ακριβώς και στο πεδίο της μάχης». Βλ. De Laveleye Emile (1871), «The Parliamentary Regime and Parties in Italy», στο Scarrow, *Perspectives*, ό.π., σ. 152. Ο ίδιος ο Λένιν αναφέρεται στο κόμμα ως «στράτο που θα απασχολείται αποκλειστικά με μια ολόπλευρη και πλατειά πολιτική ζύμωση, που θα φέρνει κοντά και θα συγχωνεύει σε ένα σύνολο την καταστρεπτική δύναμη του πλήθους με τη συνειδητά καταστρεπτική δύναμη της οργάνωσης επαναστατών». Βλ. Λένιν, *Τι να κάνουμε*, ό.π., σ. 212.

⁴ Βλ. Λένιν, *Τι να Κάνουμε*;, ό.π., σ. 165.

πολύ καλά αυτή την αρχή. Θεωρούσε ότι χωρίς οργανωμένο κόμμα, η αλλαγή των όρων του συστήματος δεν θα ερχόταν μόνο ως αποτέλεσμα της μηχανικής εξέλιξης των οικονομικών και κοινωνικών συνθηκών.⁵ Εξετάζοντας την οργάνωση ενός κόμματος, μπορούμε να τη διακρίνουμε σε δύο επίπεδα: Πρώτον, τη σχέση του με την κοινωνία· η δόμηση του, κατά τρόπο που να λειτουργεί διεισδύοντας στην κοινωνία. Το δεύτερο επίπεδο αφορά στην εσωκομματική οργάνωση· πώς οργανώνει, δηλαδή, την εσωτερική του λειτουργία ένα κόμμα, τα εσωκομματικά του όργανα, τις διαδικασίες λήψης αποφάσεων, τον εντοπισμό του εσωτερικού κέντρου ισχύος, κτλ.

11.1.1 Μια παράλληλη κοινωνία. Ο όρος αυτός αντικατοπτρίζει τη σχέση που οικοδόμησαν σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες τα ταξικά πολιτικά κινήματα, όπως ο κομμουνισμός και ο σοσιαλισμός. Δημιούργησαν, δηλαδή, μια οργανωμένη «υποκοουλτούρα» (subculture) που απέκοπτε τους εργάτες από τις επιδράσεις της υπόλοιπης αστικής κοινωνίας λειτουργώντας ως μια «κοινωνία εντός της κοινωνίας». Τα κομμουνιστικά και σοσιαλιστικά κόμματα απαιτούσαν ισχυρή δέσμευση από τα μέλη τους και τα ενέπλεκαν σε ένα εκτενές κομματικό οργανωτικό δίκτυο, μέσω ενός πολύπλοκου δικτύου επικουρικών οργανώσεων. Έτσι, το κόμμα αποκτούσε αυξημένη επιρροή σε όλες τις σφαίρες της ζωής του ατόμου.⁶ Τα κομμουνιστικά κόμματα επεδίωκαν, δηλαδή, να δημιουργήσουν ένα περιβάλλον ενσωμάτωσης, στο οποίο η ζωή των μελών τους να περιβάλλεται από ένα ιδεολογικό πλαίσιο δραστηριοτήτων.⁷ Τα άτομα ενσωματώνονταν και κοινωνικοποιούνταν, κατ' αυτό τον τρόπο, στον ενεργό πολιτικό ριζοσπαστισμό.

---

⁵ «Εισήγηση επί του οργανωτικού ζητήματος, Θέσεις Α' Συνεδρίου», *Νέος Άνθρωπος*, 10 Δεκεμβρίου 1926, σ. 4.

⁶ Βλ. Lipset, *Political Man*, ό.π., σσ. 203-204. Βλ. επίσης Krouwel, «Party Models», ό.π., σσ. 254-255. Τις βοηθητικές και αντίπαλες οργανώσεις ο Ostrogorski τις παρομοίαζε με μη τακτικά στρατεύματα, αν θεωρήσουμε τις κομματικές οργανώσεις ως τις μάχιμες τακτικές μονάδες. Ως τέτοιες ήταν οι γυναικείες οργανώσεις, οι οργανώσεις νεολαίας κτλ. Βλ. Ostrogorski, *Political Parties*, ό.π., σ. 252. Ιστορικά, σημειώνει ο Poguntke, η σημασία των οργανώσεων αυτών για τα κόμματα έφτασε στο απόγειό της κατά τη διάρκεια των χρυσών ημερών του κόμματος μαζών στην Ευρώπη, όπου πυκνά δίκτυα τέτοιων οργανώσεων δημιουργούσαν σχεδόν «αδιάβροχες υποκοουλτούρες», που εγκλωβίζαν κυριολεκτικά τα άτομα από την αρχή μέχρι το τέλος της ζωής τους και που σχεδόν εμπόδιζαν την επικοινωνία μεταξύ των συνόρων αυτών των υποκοουλτούρων. Βλ. Poguntke, «Political Parties and Other Organizations», ό.π., σ. 396.

⁷ Ο Neumann εισηγήθηκε την ανάγκη μιας αναλυτικής διάκρισης μεταξύ των κομμάτων εκπροσώπησης (ελίτ) και των κομμάτων ενσωμάτωσης (μαζών). Στην πρώτη κατηγορία βρίσκονται τα περισσότερα κόμματα των αγγλόφωνων δημοκρατιών και οι σκανδιναβικές χώρες, καθώς και τα περισσότερα κεντρώα και συντηρητικά κόμματα, εκτός τα θρησκευτικά. Αυτά τα κόμματα βλέπουν ως κύρια λειτουργία τους τη διασφάλιση ψήφων στις εκλογές. Τα κόμματα ενσωμάτωσης επιδιώκουν να κάνουν τον υπόλοιπο κόσμο να συμβαδίσει με τη δική τους βασική φιλοσοφία. Βλ. Neumann, «The Origin of Parties», ό.π., σσ. 404-405.

Η λενινιστική θέση για τις σχέσεις κόμματος - κοινωνίας διαγράφεται στο ρόλο του κόμματος ως καθοδηγητή της κοινωνίας, ο οποίος υλοποιείται μέσω των εργατικών συμβουλίων, των συνδικάτων, των συνεταιρισμών, των αγροτικών οργανώσεων, της οργάνωσης νεολαίας, των μορφωτικών και πολιτιστικών συλλόγων, κτλ. Η σχέση του κόμματος με αυτές τις ομάδες δεν μπορεί να είναι ουδέτερη αλλά όσο το δυνατό πιο στενή. Οι τρόποι επίτευξης αυτού του στόχου μέσα σε συνθήκες δημοκρατίας περιλαμβάνουν κοινοβουλευτική δράση, εκλογική ζύμωση, συμμετοχή σε τοπικά κοινωνικά όργανα και νόμιμη λειτουργία συντεχνιών, ενώ σε συνθήκες απολυταρχίας η οργάνωση γύρω από μια επαναστατική εφημερίδα θεωρείται ως η αποτελεσματικότερη μορφή λειτουργίας.⁸

Στην Κύπρο η οργανωτική δομή και πρακτική του ΚΚΚ αντικατόπτριζε τις θέσεις αυτές. Οι εφημερίδες του κόμματος, αρχικά ο *Πυρσός* και αργότερα ο *Νέος Άνθρωπος*, συνέβαλαν σημαντικά στη διάδοση της οργάνωσης του ΚΚΚ και διαδραμάτισαν το ρόλο του οργανωτικού προπομπού. Αποτέλεσαν το όχημα μέσω του οποίου ερχόταν το κόμμα σε επαφή με τις μάζες και τον πυρήνα, γύρω από τον οποίο συγκροτήθηκαν οι πρώτες κομματικές ομάδες του ΚΚΚ.

Η δομή που υιοθέτησε το ΚΚΚ, επέτρεπε τη συμμετοχή των μαζών και είχε στόχο την παρουσία του κόμματος σε όλα τα κοινωνικά στρώματα, ώστε να ασκεί πολιτική με αποτελεσματικό τρόπο. Προσπάθησε συστηματικά και πέτυχε να οργανώσει τους αγρότες και τους γεωργούς και ίδρυσε, αρχικά στη Λεμεσό και αργότερα στις άλλες πόλεις και στα χωριά, αγροτικούς συλλόγους.⁹ Για να βοηθήσει αυτή την προσπάθεια οργάνωσης των αγροτών, δημοσίευσε μάλιστα και προσχέδιο καταστατικού, για να μπορούν να το χρησιμοποιούν οι ενδιαφερόμενοι.¹⁰ Βασικός στόχος αυτής της οργανωτικής προσπάθειας ήταν να χειραφετηθούν οι αγρότες από την επιρροή της αστικής και γαιοκτητικής τάξης, να διεξάγουν τον αγώνα τους στη βάση της ταξικής πάλης και να εκλέγουν άτομα της τάξης τους στο Νομοθετικό Συμβούλιο. Στο Α' Συνέδριο του κόμματος σημειωνόταν ότι για να σταθεροποιηθεί η επιρροή του στους αγρότες, θα έπρεπε να συγκροτηθούν πυρήνες στα χωριά

⁸ Βλ. Λένιν, *Προλεταριακό Κόμμα*, ό.π., σ. 17, 47.

⁹ «Το πρόγραμμα μας», *Νέος Άνθρωπος*, 1^η Ιανουαρίου 1925, σ. 1. Οι πρώτοι αγροτικοί συλλόγοι ιδρύθηκαν στο Κοιλάνι και τη Γερμασόγεια της επαρχίας Λεμεσού. Βλ. Περγίος, *Δοκίμιο Ιστορίας ΚΚΚ*, ό.π., σ. 35.

¹⁰ «Οδηγίες για την ίδρυση αγροτικών συλλόγων», *Νέος Άνθρωπος*, 15 Μαρτίου 1925, σ. 4. Στις πρόνοιες του προσχεδίου αναφερόταν ότι μέλη θα μπορούσαν να είναι άντρες και γυναίκες και ότι αυτοί οι σύλλογοι θα υπάγονταν στην αγροτική ένωση της επαρχίας τους και αυτή στην Παγκύπρια Αγροτική Ένωση. Στην έκδοση της εφημερίδας, ημερομηνίας 15 Μαΐου 1926, σ. 1, συνδεόταν η ίδρυση αγροτικών οργανώσεων με την εκλογική επιτυχία αγροτών υποψηφίων.

και να συμμετέχουν τα μέλη του σε τοπικά ή παγκύπρια αγροτικά συνέδρια. Ανακοίνωνε, επίσης, την πρόθεση του να διοργανώσει παγκύπριο αγροτικό συνέδριο.¹¹ Το ΚΚΚ αντιλαμβανόταν ότι ο περιορισμός σε έναν ιδεολογικό αγώνα δεν θα είχε κανένα αποτέλεσμα και ότι θα έπρεπε να συνδέσει τα πολιτικά αιτήματα με την οργανωτική συγκρότηση. Το στόχο αυτό εξυπηρετούσε η αποστολή στελεχών για δημιουργία αγροτικών πυρήνων μέσα στα χωριά της Κύπρου, τα οποία ήταν ακόμα ο βασικός χώρος κατοικίας της πλειοψηφίας των Κυπρίων.

Όπως όλα τα κόμματα μαζών, το ΚΚΚ, έδωσε από την αρχή βάρος στην οργάνωση της νεολαίας, από την οποία αντλούσε σε μεγάλο βαθμό τα στελέχη και τους ακτιβιστές του. Στα μέσα του 1923 έκανε τις πρώτες προσπάθειες για συγκρότηση οργάνωσης νεολαίας, στρατολογώντας μαθητές, και στις αρχές του 1924 οργανώθηκε η πρώτη μαθητική κομμουνιστική ομάδα, στο Γυμνάσιο Λεμεσού. Μέσα στο 1925 ιδρύθηκε και η Εργατική Κομμουνιστική Νεολαία, η οποία εμφανίστηκε για πρώτη φορά με προκήρυξη της Κεντρικής της Επιτροπής τον Αύγουστο του 1926.¹² Στο ιδρυτικό συνέδριο του ΚΚΚ αποφασίστηκε η συνένωση της μαθητικής και εργατικής νεολαίας σε μια ενιαία οργάνωση Κομμουνιστικής Νεολαίας Κύπρου (ΚΝΚ).¹³ Η Κομμουνιστική Νεολαία ήταν συγκροτημένη στη βάση του συστήματος των πυρήνων¹⁴ και στην περίοδο αυτή φαίνεται να πραγματοποίησε τουλάχιστον δύο συνέδρια.¹⁵ Στις τάξεις της φαίνεται ότι υπήρξαν και συγκρούσεις, όπως αυτές αποτυπώθηκαν σε απόφαση της Κεντρικής της Επιτροπής για διαγραφή αριθμού μελών, χωρίς να υπάρχουν, όμως, περαιτέρω στοιχεία.¹⁶ Η ΚΝΚ προσπάθησε, παράλληλα, να εκδώσει εφημερίδα, με τίτλο *Νέος Μπολσεβίκος*, ως ένθετο στην εφημερίδα του ΚΚΚ, αλλά οι αποικιακές Αρχές μετά από δύο μόνο εκδόσεις ανέστειλαν τη λειτουργία της επειδή

¹¹ «Θέσεις επί του αγροτικού ζητήματος», *Νέος Άνθρωπος*, 18 Σεπτεμβρίου 1926, σ. 2. «Εισήγηση επί του Αγροτικού Ζητήματος», 10 Δεκεμβρίου 1926, σ. 4. Βλ. επίσης Περγίος, *Δοκίμιο Ιστορίας ΚΚΚ*, ό.π., σ. 37. Στο 2^ο αγροτικό συνέδριο του Κ. Ρωσσίδη, στο οποίο αναφερθήκαμε ήδη, το ΚΚΚ έστειλε εκπρόσωπό του τον Κώστα Δράκο, ο οποίος ζήτησε να αποκλειστούν από το Αγροτικό Κόμμα οι μεγαλοκτηματίες, οι τοκογλύφοι και όλοι οι μη αγρότες. Βλ. *Νέος Άνθρωπος*, 1^η Ιουλίου 1925, σ. 2.

¹² «Προκήρυξη προς τους νέους εργάτες και χωρικούς», *Νέος Άνθρωπος*, 1^η Αυγούστου 1926, σ. 3.

¹³ «Απόφαση για το ζήτημα των νέων», *Νέος Άνθρωπος*, 1^η Οκτωβρίου 1926, σ. 2. Βλ. επίσης *Δοκίμιο Ιστορίας ΚΚΚ*, ό.π., σσ. 23, 39. Ο *Νέος Άνθρωπος* δημοσιεύει, την 1^η Ιουλίου 1926, σ. 3, ανακοίνωση των Κομμουνιστικών Μαθητικών Νεολαιών προς τους φτωχούς μαθητές, τους οποίους καλούσε σε οργάνωση. Αναφέρει επίσης ότι Γενικός Γραμματέας των Νεολαιών ήταν ο Γ. Μαυρομηχάλης, ο οποίος συνελήφθηκε από την Αστυνομία επειδή υπέγραψε το μανιφέστο αυτό.

¹⁴ «Ανακοίνωση Κ.Ε. της Κομμουνιστικής Νεολαίας προς όλους τους πυρήνες», *Εργάτης*, 20 Αυγούστου 1927, σ. 3. Για τους πυρήνες ως μορφή οργάνωσης βλ. παρακάτω.

¹⁵ «Το 2^ο συνέδριο της Κομμουνιστικής Νεολαίας Κύπρου», *Νέος Άνθρωπος*, 14 Ιανουαρίου 1928, σ. 3.

¹⁶ «Απόφαση Κ.Ε. Κομμουνιστικής Νεολαίας Κύπρου πάνω στο ζήτημα της φράξιας του τμήματος Λεμεσού», ένθετο στον *Νέο Άνθρωπο*, 25 Απριλίου 1928. Το ένθετο ονομαζόταν *Νέος Μπολσεβίκος*.

θεωρήθηκε ξεχωριστή εφημερίδα.¹⁷ Ίδρυσε, όμως, θεατρικό όμιλο, που έδινε παραστάσεις και δύο αθλητικούς ομίλους (έναν ποδοσφαιρικό και έναν πεζοπορικό).¹⁸

Το ΚΚΚ οργάνωσε και γυναικείο όμιλο, ο οποίος συμμετείχε και στο ιδρυτικό συνέδριο του κόμματος, στον οποίο πρωταγωνιστικό ρόλο διαδραμάτισε η Κλειώ Χριστοδούλου-Ιωαννίδου (αδερφή του Σκελέα). Ο πυρήνας αποτελείτο από μικρό αριθμό γυναικών (όχι πέραν των δέκα) οι οποίες λειτούργησαν προς την κατεύθυνση της χειραφέτησης της γυναίκας και της αναγνώρισης του ρόλου της στην κοινωνία και στην οικογένεια. Οι περισσότερες γυναίκες μέλη του ομίλου αυτού ήταν πρόσωπα συγγενικά των στελεχών του ΚΚΚ και αναλάμβαναν ρόλο συνδέσμου στις πολιτικές επαφές που απαιτούσε η δράση του κόμματος.¹⁹

Σημαντική προσπάθεια έγινε και για την οργάνωση Τουρκοκυπρίων στις γραμμές του κόμματος, μέσω της δημιουργίας τουρκικού κομματικού τμήματος, για την οποία όμως δεν υπάρχουν πολλά στοιχεία, δεδομένου ότι δεν διασώθηκε το αρχείο μελών του κόμματος. Κάποιες αναφορές σημειώνουν τη παρουσία του Τουρκοκύπριου Κεμάλ Αχμέτ από τη Λεμεσό στην Κ.Ε. του ΚΚΚ αλλά δεν μαρτυρούνται ονόματα άλλων Τουρκοκυπρίων από τις υπόλοιπες επαρχίες. Η μαζική συμμετοχή Τουρκοκυπρίων στις συντεχνίες αλλά και στις απεργιακές κινητοποιήσεις καταδεικνύει μια σημαντική επαφή και επιρροή του ΚΚΚ στην τουρκική κοινότητα προς το τέλος της δεκαετίας του 1930 αλλά όχι προγενέστερα.²⁰

Οι ομάδες βάσης των σοσιαλιστικών κομμάτων στις άλλες χώρες ήταν οργανωμένες σε περιοχές κατοικίας βάσει γεωγραφίας, ώστε να κινητοποιούν τους εργαζόμενους στις εκλογικές τους περιφέρειες. Στη Ρωσία η απουσία εκλογικών αναμετρήσεων και η ανάγκη για συνωμοτικότητα επέβαλλε την οργάνωση κατά εργοστάσιο.²¹ Αυτή η διαφορά στον τρόπο οργάνωσης υποδεικνύει την αλληλεξάρτηση πολιτικού καθεστώτος, εκλογικού συστήματος και τρόπου οργάνωσης, που οδηγεί με τη σειρά του στους μηχανισμούς κινητοποίησης των μελών και οπαδών ενός κόμματος. Στην Κύπρο, η ύπαρξη εκλογικών διαδικασιών αλλά και το γεγονός ότι δεν υπήρχαν μεγάλες επιχειρήσεις, επηρέασε την οργανωτική αντίληψη του ΚΚΚ, το οποίο υιοθέτησε ένα μεικτό σύστημα και δραστηριοποιήθηκε με πυρήνες μέσα στους

¹⁷ «Δήλωση της σύνταξης του Νέου Ανθρώπου», στο ένθετο Νέος Μπολσεβίκος, στο *Νέο Άνθρωπο*, 25 Απριλίου 1928.

¹⁸ «Προκήρυξη Εργατικής Νεολαίας Λεμεσού για την οργάνωση κόκκινων σπορ», *Νέος Άνθρωπος*, 17 Αυγούστου 1926, σ. 3. Βλ. επίσης Λέφκης, *Ρίζες*, ό.π., σ. 173. *Ελευθερία*, 26 Φεβρουαρίου 1927, σ. 3

¹⁹ Βλ. Ζαμπάς, *Ιστορική Διαδρομή ΚΚΚ-ΑΚΕΛ Αμμοχώστου*, ό.π., σ. 22.

²⁰ Γ. Χριστοδουλίδης, «Το τουρκικό τμήμα του ΚΚΚ», *Χαραυγή*, 10 Μαΐου 2005.

²¹ Βλ. Molyneux, *Marxism and the Party*, ό.π., σ. 67.

χώρους εργασίας (μεταλλεία, εργοστάσια) αλλά και κατά γεωγραφικές περιοχές (συνοικίες και χωριά). Την αναγκαιότητα διαφορετικής μορφής οργάνωσης αναλόγως των ιδιαίτερων συνθηκών της κάθε χώρας σημείωνε το κόμμα στην απόφασή του για το οργανωτικό ζήτημα του Α' Συνεδρίου. Παρόλο το συγκεντρωτισμό που χαρακτήριζε τη δράση των πυρήνων, αφού θα έπρεπε να υπακούν στα ανώτερα Σώματα του κόμματος, αφηνόταν και περιθώριο αυτόβουλης παρουσίας μέσα στη δική τους ακτίνα δράσης.²²

Η υιοθέτηση των πυρήνων ως οργανωτικών μονάδων συγκρότησης του κόμματος παραπέμπει σε οργανωτική δομή κόμματος μαζών, η οποία υιοθετήθηκε αρχικά από το ΚΚ Ρωσίας, ως μορφή οργάνωσης που διευκόλυνε την παράνομη δράση. Οι συνεχείς διώξεις των μελών του ΚΚΚ και η συνεχής ημι-παράνομη κατάσταση στην οποία βρίσκονταν, δεν επέτρεπε τη συνεχή δημόσια παρουσία του κόμματος στο πολιτικό τοπίο, γι' αυτό και συνδύαζε τόσο τη νόμιμη όσο και την παράνομη δράση. Αυτό φαίνεται μέσα από τις αποφάσεις του ιδρυτικού συνεδρίου του ΚΚΚ.²³ Παλαιά στελέχη του ΚΚΚ αναφέρουν ότι οι συνεδρίες των πυρήνων γίνονταν με πολλές προφυλάξεις και με φρουρούς στην είσοδο του χώρου συνεδρίας, για να προειδοποιούν σε περίπτωση αστυνομικής εφόδου, ενώ σε άλλες περιπτώσεις, συνεδρίαζαν σε χωράφια, σε σπηλιές και σε απομονωμένες περιοχές.²⁴

Το φαινόμενο της δημιουργίας συλλόγων στα χωριά, που αποτέλεσαν την αιχμή του δόρατος για την μαζικοποίηση του κυπριακού κομμουνιστικού κινήματος και οι οποίοι λάμβαναν αθλητικό, μορφωτικό και πολιτιστικό χαρακτήρα, δεν εδραιώθηκε παρά μόνο στα τέλη της δεκαετίας του 1930, εκφεύγουν έτσι από τον χρονικό ορίζοντα της παρούσας μελέτης. Οι σύλλογοι της Αριστεράς λειτουργούσαν με μεγαλύτερη ευρύτητα και προσβασιμότητα μέσα στην κυπριακή κοινωνία διαδραματίζοντας καταλυτικό ρόλο στην προσπάθεια μαζικοποίησης της επιρροής του κόμματος μέσα στις μάζες.²⁵

---

²² Βλ. *Νέος Άνθρωπος*, 10 Δεκεμβρίου 1926, σ. 4. Το άρθρο 5 του καταστατικού του ΚΚΚ για την οργάνωση και διοίκηση προέβλεπε ότι «σε οποιαδήποτε βιομηχανική, γεωργική ή μεταλλευτική επιχείρηση, χωριό ή συνοικία πόλεως, που υπάρχουν τρία μέλη τουλάχιστον, οργανώνουν πυρήνα. Ο πυρήνας είναι αυτοτελής και με ιδίαν ζωή οργανισμός του κόμματος και διοικείται από γραμματεία». Βλ. *Νέος Άνθρωπος*, 24 Δεκεμβρίου 1926, σ. 4.

²³ «Απόφαση για το οργανωτικό ζήτημα», *Νέος Άνθρωπος*, 1^η Οκτωβρίου 1926, σ. 2. Η σημασία της ύπαρξης παράλληλου νόμιμου και παράνομου μηχανισμού των κομμουνιστικών κομμάτων, στη μάχη για την κατάληψη της εξουσίας, θεωρούνταν πολύ σημαντική. Βλ. Molyneux, *Marxism and the Party*, ό.π., σσ. 77, 91.

²⁴ Βλ. Πρόδρομος Παπαβασιλείου και Χρίστος Ρουσής, παλαιά στελέχη του ΚΚΚ-ΑΚΕΛ σε Βαρώσι και Λάρνακα, αντίστοιχα, συνεντεύξεις στον Κώστα Γραϊκό για το αρχείο της ΠΕΟ, αχρονολόγητα.

²⁵ «Διακήρυξη της Κ.Ε. ΑΚΕΛ για τα 60χρονα του ΚΚΚ-ΑΚΕΛ», *Νέος Δημοκράτης*, Τεύχος 91, 1986. Εκτενέστερα για το θέμα αυτό βλ. Πέτας Χρίστος (1992), *Το Κίνημα των Μορφωτικών Συλλόγων 1939-1945*, Λευκωσία.

11.1.2 Εσωκομματική δομή. Η εσωκομματική δομή των κομμουνιστικών κομμάτων καθορίστηκε σε μεγάλο βαθμό από τις αρχές της μονολιθικότητας, της μέγιστης συσπείρωσης, της άρτιας οργάνωσης, της ισχυρής πειθαρχίας, της αυστηρότατης τήρησης του καταστατικού, τη συνεπή εφαρμογή των αρχών του δημοκρατικού συγκεντρωτισμού και τη συλλογική καθοδήγηση. Αυτά διασφαλιζόνταν, μεταξύ άλλων, με την προσεκτική επιλογή των υποψηφίων προς ένταξη στο κόμμα μελών. Η προσχώρηση ξένων ταξικά στοιχείων στο κόμμα θεωρείτο ότι θα προκαλούσε ζημιά στην πειθαρχία του κόμματος. Η άρνηση υποταγής στην καθοδήγηση των κεντρικών οργάνων ισοδυναμούσε με καταστροφή του κόμματος.²⁶

Κυρίαρχη οργανωτική αρχή των κομμουνιστικών κομμάτων είναι ο δημοκρατικός συγκεντρωτισμός, που ορίστηκε από τον Λένιν ως «*ενότητα δράσης, ελευθερία συζήτησης και κριτικής*». Δηλαδή, ελευθερία κριτικής εντός του κομματικού οργανισμού μέχρι τη λήψη απόφασης και ακολούθως υλοποίησή της με ενιαία βούληση και δράση. Η διαμόρφωση της εσωκομματικής βούλησης, σύμφωνα με την αρχή του δημοκρατικού συγκεντρωτισμού, απαγορεύει αυστηρά το σχηματισμό οργανωμένων εσωκομματικών ομάδων διαφορετικής κατεύθυνσης, όπως και κάθε ενέργεια που θα μπορούσε να θέσει σε κίνδυνο την ενότητα και πειθαρχία του κόμματος. «*Το κόμμα αποτελεί μια ενότητα θέλησης και δράσης που δεν συμβιβάζεται με την ύπαρξη φραξιών και ομάδων*».²⁷ Στο καταστατικό του ΚΚΚ, παρόλο που δεν γίνεται ρητή αναφορά στον όρο, αντικατοπτρίζονταν τα παραπάνω με τις πρόνοιες στο άρθρο 3 για τα μέλη. Εκεί προνοείτο αυστηρή τήρηση του καταστατικού και των αποφάσεων των ανώτερων Σωμάτων, ενεργή δράση και καταβολή τουλάχιστον του 1% του μηνιαίου μισθού του κάθε μέλους ως εισφορά στο κόμμα, εφόσον αυτό δεν ήταν άεργο.²⁸ Το κόμμα υπήρξε αυστηρό με μέλη του που παραβίαζαν αυτές τις αρχές.²⁹

Με το συνέδριο του 1926 και την υιοθέτηση του καταστατικού, το οποίο αποτελείτο από 13 άρθρα, καθορίστηκε πλέον και η δομή, τα Σώματα του κόμματος και οι μεταξύ τους σχέσεις. Το ανώτατο φόρουμ ήταν το συνέδριο και η αντιπροσώπευση σ' αυτό γινόταν ανάλογα με τον

²⁶ Βλ. Λένιν, *Προλεταριακό Κόμμα*, ό.π., σσ. 14-17.

²⁷ Βλ. Λένιν, *Προλεταριακό Κόμμα*, ό.π., σ. 17.

²⁸ «Καταστατικό του ΚΚΚ», *Νέος Άνθρωπος*, 24 Δεκεμβρίου 1926, σ. 4.

²⁹ Ένα από τα ιδρυτικά μέλη του ΚΚΚ, ο Χαράλαμπος Σκαπανέας, αποβλήθηκε από το κόμμα για «φραξιονιστικές ενέργειες και καταχρήσεις». Βλ. «Απόφαση Κ.Ε. ΚΚΚ για διαγραφή μέλους», *Νέος Άνθρωπος*, 24 Μαρτίου 1928, σ. 1.

αριθμό των οργανωμένων μελών του κόμματος.³⁰ Η δομή αυτή στα κομμουνιστικά κόμματα, σύμφωνα με τον Λένιν, ήταν αποτέλεσμα μακροχρόνιων διαδικασιών: «Χρειάστηκε μακρόχρονη ιστορική πείρα για να καταλάβουν οι εργάτες πόσο παράλογη ήταν η αντίληψη της δημοκρατίας μέσω συνεχών δημοψηφισμάτων και ψηφοφοριών όλων των εργατών και να καταλάβουν την ανάγκη των αντιπροσωπευτικών θεσμών».³¹ Βασική οργανωτική μονάδα καθορίστηκε ο πυρήνας, ο οποίος θα έπρεπε να αποτελείται από μικρό αριθμό ατόμων. Οι τοπικές οργανώσεις (πυρήνες) δημιουργούνταν για να αυξήσουν τη διείσδυση του κόμματος στην κοινωνία. Η εφημερίδα του κόμματος αφιέρωσε σειρά άρθρων, στα οποία επεξηγούσε πώς λειτουργεί ένας κομμουνιστικός πυρήνας στο χώρο δράσης του και ιδίως στο εργοστάσιο, τους κανονισμούς λειτουργίας του, την απαιτούμενη επίδειξη πειθαρχίας, τον τρόπο προσέγγισης νέων μελών, κτλ.³² Στις αρχές της δεκαετίας του 1930 το ΚΚΚ φαίνεται να είχε, σύμφωνα με κάποιες μαρτυρίες, 19 φανερούς κομματικούς πυρήνες και μερικές παράνομες ομάδες, στις οποίες δραστηριοποιούνταν κυρίως δημόσιοι υπάλληλοι.³³

Η συνεχής και με διάρκεια παρουσία του κομματικού οργανισμού στην πολιτική σκηνή τεκμηριώνεται και μέσω της πραγματοποίησης σε σταθερή βάση των παγκύπριων συνεδρίων του. Πέραν του ιδρυτικού του συνεδρίου, το κόμμα πραγματοποίησε, μέχρι το 1931, ακόμα ένα παγκύπριο συνέδριο, ένα έκτακτο και μια οργανωτική συνδιάσκεψη. Στις 20-21 Αυγούστου 1927 διοργάνωσε έκτακτο συνέδριο στη Λεμεσό με κύρια θέματα τα ζητήματα του ενιαίου αντιιμπεριαλιστικού μετώπου, τη διεύρυνση του αριθμού των μελών και την κυκλοφορία των κομματικών εντύπων.³⁴ Το Β' Παγκύπριο Συνέδριο πραγματοποιήθηκε στα τέλη Δεκεμβρίου 1928 και σε αυτό περιλαμβάνονταν αποφάσεις «για αναδιοργάνωση όλων των τμημάτων του Κόμματος» σύμφωνα με τη νέα παράνομη κατάσταση στην οποία θα περνούσε, όπως

³⁰ Στο άρθρο 7 αναφερόταν: «Η ανώτερη εξουσία του Κόμματος είναι το συνέδριο, κατά σειράν ακολουθούν η Κεντρική Επιτροπή (Κ.Ε.), η Επαρχιακή Συνδιάσκεψη, η Τοπική Επιτροπή (Τ.Ε.) και η Γενική Συνέλευση του πυρήνα. Το συνέδριο του Κόμματος συνέρχεται σε τόπο που ορίζεται από την Κ.Ε. και αποτελείται από τους αντιπροσώπους των τμημάτων εκλεγόμενους από την επαρχιακή συνδιάσκεψη. Ο αριθμός των αντιπροσώπων είναι ανάλογος με τον αριθμό των μελών εκάστου τμήματος η δε αναλογία της αντιπροσωπεύσεως ορίζεται κάθε φορά από την Κ.Ε. Το συνέδριο έχει καθήκον: α) Να ελέγχει τη δράση της Κ.Ε. β) Να αποφασίζει επί των προγραμματικών ζητημάτων ή την τακτική του κόμματος. γ) Να λύει τελειωτικά όλα τα αναφερόμενα ζητήματα μέσα στο κόμμα. δ) Να ελέγχει την οικονομική διαχείριση της Κ.Ε. ε) Να εκλέγει την Κ.Ε. και την Κεντρική Επιτροπή Ελέγχου του κόμματος. Το συνέδριο του Κόμματος συγκαλείται από την Κ.Ε. τακτικά κάθε χρόνο ή έκτακτα όταν θελήσει ή υπάρχει σχετική αίτηση τουλάχιστον δύο τμημάτων του Κόμματος που να ορίζουν στην αίτηση τους και το ζήτημα με το οποίο το συνέδριο θα ασχοληθεί». Βλ. *Νέος Άνθρωπος*, 24 Δεκεμβρίου 1926, σ. 4.

³¹ Βλ. Λένιν, *Τι να Κάνουμε;*, ό.π., σ. 173.

³² «Πώς πρέπει να δουλεύουν οι πυρήνες μας», *Νέος Άνθρωπος*, 24 Οκτωβρίου 1927, σ. 4. 2 Νοεμβρίου 1927, σ. 4. 20 Νοεμβρίου 1927, σ. 4. 30 Νοεμβρίου 1927, σ. 4. 10 Δεκεμβρίου 1927, σ. 4.

³³ *Ιστορία του συνδικαλιστικού κινήματος*, Ανέκδοτο κείμενο της ΠΕΟ.

³⁴ «Το έκτακτο συνέδριο του κόμματος μας», *Ο Εργάτης*, 31 Αυγούστου 1927, σ. 3.

αναφερόταν, το ΚΚΚ από την 1^η Ιανουαρίου 1929. Το συνέδριο ενέκρινε, επίσης, την απόφαση της Κ.Ε. για αποβολή από τις οργανώσεις του κόμματος «των προδοτών που δημιούργησε η τελευταία ενδοκομματική κρίση του ΚΚΚ», χωρίς να δίνει οποιεσδήποτε άλλες πληροφορίες.³⁵ Η απόφαση ήταν ενδεικτική, όμως, της εσωκομματικής αναταραχής που προηγήθηκε.

Η απόφαση για την κήρυξη του κόμματος σε παρανομία επικρίθηκε από την Α' Παγκύπρια Συνδιάσκεψη, που έγινε στις 12 Ιουλίου 1931, ως «σεχταριστική», επειδή οδήγησε το κόμμα στην απομόνωση. Η περίοδος κατά την οποία πραγματοποιήθηκε η συνδιάσκεψη, χαρακτηριζόταν από μια σοβαρή προσπάθεια αναδιοργάνωσης του κόμματος λόγω εσωκομματικών προβλημάτων. Την προσπάθεια αναδιοργάνωσης ανέλαβε ο Βατυλιώτης, που είχε επανέλθει στην Κύπρο. Στη συνδιάσκεψη παρευρέθηκαν σχεδόν αποκλειστικά νεαρής ηλικίας μέλη.³⁶

Η ανάγκη ύπαρξης ενός οργανωμένου κομματικού μηχανισμού, ο οποίος να διεκπεραιώνει τα καθήκοντα που απέρρεαν από την ανάγκη μιας συνεχούς κομματικής δράσης, αποτυπώθηκε στην έννοια των «επαγγελματιών επαναστατών», μια σημαντική κατηγορία ανθρώπων στη δομή των κομμουνιστικών κομμάτων. Οι εξ επαγγέλματος επαναστάτες αποτελούσαν τους πυλώνες γύρω από τους οποίους θα σχηματιζόταν το νέο οικοδόμημα. «Μια οργάνωση, όπως το πολιτικό κόμμα της εργατικής τάξης, πρέπει να αποτελείται από ανθρώπους που σαν επάγγελμα τους έχουν την επαναστατική δράση» και οι οποίοι προσδίδουν συνοχή, στερεότητα και σταθερότητα στο κόμμα.³⁷ Αυτά τα άτομα δεν θα έπρεπε να συναντώνται σε μεγάλους αριθμούς, αφού σε μια απολυταρχική χώρα όσο πιο περιορισμένος είναι ο αριθμός των μελών, τόσο πιο δύσκολο είναι για την Αστυνομία να διαλύσει μια τέτοια οργάνωση.³⁸

Το ΚΚΚ στα πρώτα στάδια δεν φαίνεται να είχε τους αναγκαίους οικονομικούς πόρους να συντηρήσει έμμισθο μηχανισμό. Οι πληροφορίες που δίνει ο Λέφκης, παραπέμπουν σε

---

³⁵ «Απόφαση πάνω στην έκθεση δράσης της Κεντρικής Επιτροπής», *Νέος Άνθρωπος*, 6 Δεκεμβρίου 1928, σ. 2.

³⁶ Βλ. Περγίος, *Δοκίμιο Ιστορίας ΚΚΚ*, ό.π., σσ. 73, 86, 91. Βλ. επίσης Richter, «The Cypriot Communist Party», ό.π., σ. 111.

³⁷ Βλ. Λένιν, *Τι να Κάνουμε*, ό.π., σ. 152-153. Ο Michels, γράφοντας για τη γερμανική σοσιαλδημοκρατία, σημειώνει ότι χρειαζόταν ως εκ του μαζικού της χαρακτήρα, εξίσου όσο και ο άλλος κλάδος του σύγχρονου εργατικού κινήματος, ο συνδικαλισμός, ανθρώπους απασχολούμενους επαγγελματικά και αποκλειστικά με το να υπηρετούν αυτή τη μηχανή-τέρας: συντάκτες εφημερίδων, γραμματείς τοπικών κομματικών οργανώσεων, λογιστές, βιβλιοπώλες και άλλους υπάλληλους. Τα πρώτα μόνιμα και έμμισθα ηγετικά στελέχη στους κόλπους του ευρωπαϊκού εργατικού κινήματος ήταν οι υπάλληλοι που διόρισε το 1840 το συνδικάτο των Βρετανών εργατών μετάλλου. Βλ. Michels, *Κοινωνιολογία Πολιτικών Κομμάτων*, ό.π., σ. 386.

³⁸ Βλ. Λένιν, *Προλεταριακό Κόμμα*, ό.π., σ. 105.

εθελοντική προσφορά των στελεχών του ΚΚΚ μετά το πέρας της καθημερινής τους εργασίας, οι οποίοι πολλές φορές ξενυχτούσαν για να ολοκληρώσουν την κομματική δουλειά. Οι περιορισμένες εισφορές από τα μέλη και οι ελάχιστοι άλλοι οικονομικοί πόροι εξαντλούνταν στην έκδοση της εφημερίδας, τις δίκες, τα πρόστιμα και στην ενοικίαση του γραφειακού χώρου που στέγαζε το κόμμα. Παράλληλα, τα μέλη αντιμετώπιζαν σοβαρά προβλήματα με τις μετακινήσεις λόγω των υψηλών αγωγίων και των πρωτόγονων μέσων συγκοινωνίας, της έλλειψης εμπειρίας αλλά και ικανοποιητικού αριθμού στελεχών. Αυτό διαφαίνεται και από το γεγονός ότι το ΚΚΚ είχε ζητήσει από το ΚΚ Ελλάδας να του δώσει οικονομική βοήθεια ούτως ώστε να συντηρήσει έμμισθα στελέχη, κάτι που όμως δεν έγινε.³⁹ Στο καταστατικό του κόμματος προβλεπόταν ότι οι πόροι του προέρχονταν από τις εισφορές των αγροτών και εργατών και τις συνδρομές των μελών του, οι οποίες συνδρομές κατανέμονταν κατά 25% στην Κεντρική Επιτροπή, 25% στην τοπική επιτροπή (επαρχιακή) και 50% έμεναν στον πυρήνα για τη δική του δράση.⁴⁰ Έχοντας υπόψη την κοινωνική σύνθεση των μελών και υποστηρικτών του ΚΚΚ, είναι λογικό να υποθεθεί ότι το ύψος των οικονομικών πόρων ήταν πολύ μικρό για να συντηρήσει έμμισθο προσωπικό και μηχανισμό.

Σε μεταγενέστερο στάδιο, στις αρχές του 1930 φαίνεται να υπήρξε ένας μικρός αριθμός εμμίσθων στελεχών.⁴¹ Επιπλέον, προς το τέλος της δεκαετίας του 1930, τουλάχιστον σε επίπεδο ηγετικών στελεχών των συντεχνιών, ενισχύθηκε η δυνατότητα εργοδότησης έμμισθων στελεχών λόγω και της ανάπτυξης του συνδικαλιστικού κινήματος και της ικανότητας εξεύρεσης πόρων λόγω της διευρυμένης αριθμητικής βάσης των συντεχνιών. Δεδομένης της στενής σχέσης κόμματος και συντεχνιών, τα στελέχη αυτά εξυπηρετούσαν ουσιαστικά και τις δύο μορφές οργανώσεων, διεκπεραιώνοντας κομματική και συνδικαλιστική δουλειά ταυτόχρονα.⁴² Παλαιά στελέχη του ΚΚΚ σημειώνουν ότι σχεδόν όλοι οι γραμματείς των συντεχνιών τότε ήταν και βασικά στελέχη του κόμματος και πολλοί κομματικοί μετείχαν στις επιτροπές των συντεχνιών.⁴³

³⁹ Βλ. Λέφκης, *Ρίζες*, ό.π., σσ. 60-62, 113, 115, 184-185.

⁴⁰ «Καταστατικό ΚΚΚ», άρθρο 12, *Νέος Άνθρωπος*, 24 Δεκεμβρίου 1926, σ. 4.

⁴¹ Ο Ζαμπάς αναφέρεται στην περίπτωση του Ιάκωβου Νικολάου από το Βαρώσι ο οποίος μεταφέρθηκε στη Λεμεσό ως έμμισθος λόγω της εξέχουσας κομματικής του δράσης. Βλ. Ζαμπάς, *Ιστορική Διαδρομή ΚΚΚ-ΑΚΕΛ Αμμοχώστου*, ό.π., σ. 56.

⁴² Ο Π. Παπαβασιλείου, στη συνέντευξή του στον Κ. Γραικό για το αρχείο της ΠΕΟ, αναφέρει ότι ένας τέτοιος έμμισθος ήταν και ο Αντρέας Ζιαρτίδης (πρώην Γ.Γ. της ΠΕΟ και ηγετικό στέλεχος του ΑΚΕΛ για πολλά χρόνια, στα τέλη της δεκαετίας του 1930).

⁴³ Βλ. Αγαθάγγελος Εμμανουήλ, συνέντευξη στον Κώστα Γραικό για το αρχείο της ΠΕΟ, αδημοσίευτη.

Το ΚΚΚ, όπως όλα τα κόμματα μαζών, ήταν ιεραρχικά δομημένο, καθώς όλες οι δραστηριότητες των επικουρικών και των τοπικών οργανώσεων, συντονίζονταν από την εξωκοινοβουλευτική ηγεσία. Αυτή η εξωκοινοβουλευτική ηγεσία αντικατοπτριζόταν στα Σώματα που εκλέγονταν από τα συνέδρια του κόμματος και ειδικά από την Κεντρική Επιτροπή. Το εσωτερικό κέντρο βάρους στο ΚΚΚ ήταν σαφέστατα τοποθετημένο υπέρ αυτών των Σωμάτων και ειδικά υπέρ της Κεντρικής Επιτροπής. Δεν πρέπει, όμως, να διαφύγει της προσοχής μας ότι αναφερόμαστε σε μια περίοδο κατά την οποία το κόμμα δεν κατάφερε να εκλέξει δικούς του εκπροσώπους στα όργανα διοίκησης της νήσου, με αποτέλεσμα να μη δημιουργείται σε πρακτικό επίπεδο οποιαδήποτε τριβή μεταξύ των δύο αυτών τμημάτων ενός κόμματος (κοινοβουλευτικού και εξωκοινοβουλευτικού).⁴⁴

Όλες οι οργανωτικές μορφές που χαρακτηρίζουν τα κομμουνιστικά κόμματα, δηλαδή η διαφύλαξη των κομματικών ορίων, η δέσμευση όλων των μελών για δράση, η αυστηρή πειθαρχία, η εσωκομματική δημοκρατία, ο πρωτεύων ρόλος του πυρήνα στο χώρο δουλειάς, ο συνδυασμός της παράνομης με τη νόμιμη δράση, συναντώνται στο όλο οικοδόμημα του ΚΚΚ. Οι πυρήνες, ως οργανωτικές μονάδες συγκρότησης και η αποκλειστική στόχευση του κόμματος σε συγκεκριμένα στρώματα και τάξεις του κυπριακού πληθυσμού (αγρότες και εργάτες), αποτελούν βασικά συστατικά στοιχεία, που προσδιορίζουν ένα κόμμα μαζών. Στην ίδια κατεύθυνση παραπέμπουν και τα άλλα οργανωτικά χαρακτηριστικά του ΚΚΚ. Η γραφειοκρατική και ιεραρχική του δομή απέρρευε από την ανάγκη για συντονισμό του κομματικού του οργανισμού και για οργανωμένη πρόσβαση μέσα στις μάζες. Η μονιμότητα του οργανισμού είχε διπλή υπόσταση και στόχο: αφενός, την κινητοποίηση των αγροτικών και εργατικών μαζών μέσω του μοναδικού καναλιού που μπορούσαν να αξιοποιήσουν (του κόμματος δηλαδή), δεδομένης της έλλειψης άλλων μηχανισμών και, αφετέρου, του όλου χαρακτήρα του κόμματος, που δεν περιοριζόταν μόνο στις εκλογικές αναμετρήσεις αλλά χαρακτηριζόταν από μια ευρύτερη αντίληψη για τη διαπαιδαγώγηση και διαμόρφωση της κοινωνίας στο σύνολό της. Το ΚΚΚ υπήρξε, σε αντίθεση με τους σχηματισμούς της Δεξιάς,

---

⁴⁴ Χαρακτηριστικό των κομμουνιστικών κομμάτων, γράφει ο Krouwel, ήταν η δημιουργία εξωκοινοβουλευτικής ηγεσίας, που προηγείτο της κοινοβουλευτικής και κυβερνητικής πτέρυγας. Αυτό είχε ως συνέπεια η κοινοβουλευτική πτέρυγα να ελέγχεται, να πειθαρχείται και να επιβλέπεται από την εξωκοινοβουλευτική ηγεσία. Βλ. Krouwel, «Party Models», ό.π., σ. 255. Την ισχύ της εξωκοινοβουλευτικής ηγεσίας στους κόλπους του εργατικού κινήματος υπογραμμίζει και ο Michels. Βλ. Michels, *Κοινωνιολογία Πολιτικών Κομμάτων*, ό.π., σ. 216.

μια οργάνωση που ερχόταν σε σταθερή επαφή με τα μέλη και τους οπαδούς της και η επαφή αυτή δεν περιοριζόταν στις εκλογικές περιόδους.

Η οργανωτική διάσταση, ως θεωρητική σύλληψη αλλά και πρακτική εφαρμογή, ειδικότερα στα κόμματα της Αριστεράς, αντιμετώπισε και αυστηρή κριτική. Θεωρήθηκε ως εργαλείο καλύτερης διεκδίκησης αιτημάτων και πρόσβασης στις μάζες αλλά, ταυτόχρονα, υποδείχτηκε ότι εγκυμονεί και κινδύνους, γιατί από αυτήν εκπηγάζουν και τα συντηρητικά ρεύματα, τα οποία -στο όνομα της οργάνωσης- καταπνίγουν την ελευθερία σκέψης και δράσης. Η οργάνωση από αυτή την άποψη είναι ταυτόσημη με τη ροπή προς την ολιγαρχία.⁴⁵ Τα στοιχεία που διαθέτουμε για το ΚΚΚ, δεν είναι διαφωτιστικά σε αυτό το θέμα. Όμως, η χρονική περίοδος δράσης του κόμματος που εξετάζεται εδώ δεν είναι αρκετά μεγάλη, ώστε να επιτρέψει την εμφάνιση τέτοιων φαινομένων και να δικαιολογήσει, έτσι, *a priori* την άποψη περί οργανωτικής οστεοποίησης.

Το ΚΚΚ αντιμετώπιζε περιορισμούς στην οργανωτική του δραστηριότητα. Έχοντας συνείδηση του γεωγραφικού περιορισμού του κόμματος στα όρια της Λεμεσού,⁴⁶ τα στελέχη του ΚΚΚ άρχισαν να αλληλογραφούν με εργάτες και άλλα άτομα στη Λευκωσία, προτρέποντας τους σε οργάνωση και δράση. Για το σκοπό αυτό το κόμμα έστειλε αριθμό στελεχών του να οργανώσει το κίνημα στην πρωτεύουσα, η οποία αποκτούσε συνεχώς αυξανόμενο βάρος.⁴⁷ Σύμφωνα με μαρτυρία μέλους του κόμματος την περίοδο αυτή, σημαντική βοήθεια στην οργάνωση του κινήματος στη Λευκωσία παρείχε αριθμός προσφύγων από τη Μικρά Ασία και τη Θεσσαλονίκη.⁴⁸ Χάρη σε πειθαρχημένα στελέχη και συστηματική προσπάθεια, το ΚΚΚ πέτυχε στις δεκαετίες του 1920 και 1930 να αποκτήσει μόνιμες προσβάσεις στην εργατική τάξη, κυρίως στη Λεμεσό και Αμμόχωστο. Αυτή ακριβώς τη μεταβλητή, της σχέσης του ΚΚΚ με τα εργατικά συνδικάτα, θα εξετάσουμε ακολούθως.

11.1.3 Σχέσεις με κομμουνιστικά κέντρα του εξωτερικού. Η πτυχή της σχέσης του ΚΚΚ με άλλα κομμουνιστικά κόμματα του εξωτερικού και την Κομμουνιστική Διεθνή αποτελούν πεδίο υποθέσεων και διαφορετικών και αμφιλεγόμενων μαρτυριών. Δεν είναι ξεκάθαρο αν

⁴⁵ Βλ. Michels, *Κοινωνιολογία Πολιτικών Κομμάτων*, ό.π., σ. 386. Ο Michels είχε διατελέσει μέλος του Γερμανικού Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος.

⁴⁶ Βλ. *Δοκίμιο Ιστορίας ΚΚΚ*, ό.π., σ. 40.

⁴⁷ «Εργατικά Νέα», *Νέος Άνθρωπος*, 1^η Ιανουαρίου 1926, σ. 3. Βλ. Λέφκης, *Ρίζες*, ό.π., σ. 130. Στη διάλεξη που πραγματοποιήθηκε στη Λέσχη Τραστ στη Λευκωσία παρευρέθηκαν 80 περίπου εργάτες και εκλέγηκε και προσωρινή επιτροπή για εξεύρεση οικήματος και εγγραφής και άλλων εργατών.

⁴⁸ Ξυναρής Ευστάθιος, συνέντευξη στον Κώστα Γραικό για το αρχείο της ΠΕΟ, αχρονολόγητη. Ο Ξυναρής ήταν βασικό στέλεχος της Κομμουνιστικής Νεολαίας.

υπήρχε οποιαδήποτε οργανική σχέση του ΚΚΚ με κομμουνιστικά κόμματα του εξωτερικού ή με την 3^η Διεθνή στα χρόνια αυτά. Το ίδιο το κόμμα, σε δύο περιπτώσεις, μέσω της εφημερίδας του, δήλωνε ότι τέτοια σχέση δεν υφίστατο και ότι αποτελούσε ανεξάρτητο κόμμα.⁴⁹ Από την άλλη, υπάρχουν μελετητές που υποστηρίζουν ότι το ΚΚΚ έγινε δεκτό ως μέλος της ΚΟΜΙΝΤΕΡΝ (Communist International) το 1931,⁵⁰ ενώ κάποια στελέχη του ΑΚΕΛ τοποθετούν την ένταξη του ΚΚΚ στη Διεθνή από το 1927.⁵¹ Μάλιστα ο Ζαμπάς σημειώνει ότι σχετική αίτηση υποβλήθηκε από το 1923 και η οποία όμως απορρίφθηκε επειδή το ΚΚΚ δεν είχε εξαγγελθεί επίσημα ως κόμμα και έγινε, παράλληλα σύσταση από την ηγεσία της Διεθνούς προς το ΚΚ Ελλάδας να θέσει υπό την προστασία του το ΚΚΚ. Ο Λέφκης αναφέρεται σε υπόσχεση του Χ. Βατυλιώτη ότι θα ζητούσε στην αναφορά του για το Α' Συνέδριο του ΚΚΚ να ενταχθεί το κόμμα στην 3^η Διεθνή.⁵²

Το ΚΚΚ φαίνεται να εντάχθηκε στην ΚΟΜΙΝΤΕΡΝ στην 11^η Σύνοδο της Εκτελεστικής της Επιτροπής, που έλαβε χώρα από τις 25 Μαρτίου μέχρι τις 13 Απριλίου του 1931.⁵³ Μετά τα Οκτωβριανά υπάρχουν αναφορές για δίκη του κόμματος από το βαλκανικό γραφείο της ΚΟΜΙΝΤΕΡΝ, το 1932 και για καταδίκη της στάσης του ΚΚΚ να επιδιώξει συνεργασία με την Εκκλησία αντί να αναλάβει πρωταγωνιστικό ρόλο στο αντιαποικιακό κίνημα. Στη δίκη φαίνεται να πάρθηκε απόφαση για καθαίρεση των Βάτη και Σκελέα.⁵⁴ Αυτή η καταδίκη βασιζόταν σε άγνοια των πραγματικών δεδομένων της Κύπρου, αφού, όπως συνάγεται από όλες τις μαρτυρίες των πρωταγωνιστών της περιόδου, το ΚΚΚ ήταν πολύ αδύναμο εκείνη την εποχή για να μπορέσει να αναλάβει πρωταγωνιστικό ρόλο και, παράλληλα, καταλήφθηκε εξ απορόπτου λόγω της ταχύτητας των γεγονότων, με αποτέλεσμα να μη συμμετάσχει στα Οκτωβριανά παρά μόνο μέσω της αυθόρμητης δράσης της νεολαίας του.⁵⁵

Η ένταξη στην ΚΟΜΙΝΤΕΡΝ δεν διασαφηνίζει το βαθμό καθοδήγησης (ή και εξάρτησης) του ΚΚΚ από την οργάνωση αυτή ή από άλλο αδελφό κόμμα. Όμως, μπορούμε να πούμε με

---

⁴⁹ «Το νέον επάγγελμα των εργατοαγροτιστών», *Νέος Άνθρωπος*, 1^η Ιουλίου 1926, σ. 2. «Με το ψέμα και τη συκοφαντία δεν θα ξεγελάτε αιωνίως την εργατιά», *Νέος Άνθρωπος*, 16 Ιουλίου 1926, σ. 2. Σε αυτά τα δημοσιεύματα αρνούνται οποιαδήποτε οργανική σχέση με το ΚΚΕ και οποιαδήποτε καθοδήγηση από τη Μόσχα.

⁵⁰ Βλ. Richter, «The Cypriot Communist Party», ό.π., σ. 110.

⁵¹ Βλ. Ζαμπάς, *Ιστορική Διαδρομή ΚΚΚ-ΑΚΕΛ Αμμοχώστου*, ό.π., σσ. 23-24.

⁵² Βλ. Λέφκης, *Ρίζες*, ό.π., σσ. 204-205.

⁵³ «The Eleventh Plenary Session of the ECCI», στο Degras Jane (Επιμ.), (1965), *The Communist International 1919-1943, Documents*, Vol. III, Oxford University Press, London, σ. 150.

⁵⁴ Γραικός Κώστας (1994), *Το ΚΚΚ και τα Οκτωβριανά*, Λευκωσία, σ. 28. Βλ. επίσης Ιωάννου Φιφής (2005), *Έτσι άρχισε το Κυπριακό*, Εκδόσεις Φιλίστωρ, Αθήνα, σσ. 19-20.

⁵⁵ Ψαράς Ευθύμιος, συνέντευξη στον Κώστα Γραικό, αρχείο ΠΕΟ (αχρονολόγητη).

βεβαιότητα ότι το ΚΚΚ βρισκόταν σε επαφή με το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας (ΚΚΕ) για ανταλλαγή απόψεων και εμπειριών. Μάλιστα, μερικοί ερευνητές θεωρούν το ΚΚΕ ως υπεύθυνο για τον οξύ και συγκρουσιακό λόγο του ΚΚΚ.⁵⁶ Υπάρχει η άποψη ότι το ΚΚΚ ήταν υπό την εποπτεία του Κ.Κ.Ε. κατόπιν οδηγιών από την ΚΟΜΙΝΤΕΡΝ μέχρι και τα Οκτωβριανά, όταν το κόμμα πέρασε υπό την εποπτεία του Βρετανικού ΚΚ, χωρίς όμως να μπορεί να προσδιοριστεί ο βαθμός ελέγχου που ασκείτο από αυτό.⁵⁷ Σε σχέση με την επαφή με το Βρετανικό Κ.Κ. υπάρχουν πληροφορίες ότι στελέχη του ΚΚΚ είχαν άμεση επαφή με το κόμμα αυτό, από το οποίο έπαιρναν συμβουλές και οδηγίες προκειμένου να αποφεύγουν, οι Κύπριοι κομμουνιστές, τις συλλήψεις από την αστυνομία.⁵⁸ Οι επαφές τεκμηριώνονται και από την ίδια την απάντηση του ΚΚΚ, που αναφέρεται στη μη ύπαρξη οργανικής σχέσης με οποιοδήποτε κομμουνιστικό κόμμα του εξωτερικού, αλλά δεν αναφέρει (και δεν διαψεύδει) τα περί επαφών με το ΚΚΕ (βλ. σημείωση 49). Άλλωστε, αρκετά στελέχη του ΚΚΚ, όταν μετέβαιναν στην Ελλάδα, συνδέονταν με το ΚΚΕ. Αντίστοιχα, στελέχη του ΚΚΕ, όπως ο γιατρός Νίκος Γιαβόπουλος, ήταν από τους πρωτεργάτες της αναδιοργάνωσης του ΚΚΚ (βλ. σ. 374). Το ίδιο ισχύει και για τον Βατυλιώτη, ο οποίος, μετά την αρχική του μετανάστευση στην Ελλάδα, όπου και συνδέθηκε με το ΚΚΕ, επέστρεψε αργότερα στην Κύπρο (αρχές του 1930).

Την περίοδο αυτή το ΚΚΚ φαίνεται να ανέπτυξε σχέσεις με συγγενικά κόμματα πέραν του ΚΚΕ, όπως με το Βρετανικό και το Αιγυπτιακό ΚΚ και το ΚΚ Ρωσίας. Ο Βατυλιώτης δρούσε από το 1922 στις γραμμές της ΚΟΜΙΝΤΕΡΝ και ως δικός της εντολοδόχος ήρθε στην Κύπρο, για να συμβάλει στο ιδρυτικό συνέδριο του ΚΚΚ. Διάφοροι άλλοι, όπως οι Στρίγγος και Χριστοδουλίδης, έγιναν δεκτοί σε κομματικές σχολές της ΚΟΜΙΝΤΕΡΝ.⁵⁹ Αυτά καταδεικνύουν ότι έστω και σε άτυπη μορφή (πριν την ένταξη στην ΚΟΜΙΝΤΕΡΝ) υπήρχε επαφή και διασύνδεση με την διεθνή κομμουνιστική οργάνωση. Μια άλλη μορφή διεθνούς

---

⁵⁶ Καραμπότ Φίλιππος (2008), «Η Θέση του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας απέναντι στο Κυπριακό την εποχή της Βενιζελικής μπουρζουαζίας», στο *Βενιζέλος και η Κύπρος*, ό.π., σ. 165.

⁵⁷ Βλ. Richter, «The Cypriot Communist Party», ό.π., σσ. 100, 107. Με τη θέση του Richter συμφωνεί και ο Φιφής Ιωάννου, μετέπειτα Γ.Γ. του ΑΚΕΛ. Βλ. Ιωάννου, *Κυπριακό*, ό.π., σ. 15. Ο Ευστάθιος Ξυναρής, στέλεχος της Κομμουνιστικής Νεολαίας, στη συνέντευξή του στον Κώστα Γραικό για το αρχείο της ΠΕΟ, αναφέρει ακριβώς το ανάποδο, ότι δηλαδή το ΚΚΚ βρισκόταν υπό την καθοδήγηση του Βρετανικού ΚΚ και αμέσως μετά τα Οκτωβριανά τέθηκε υπό την εποπτεία του ΚΚ Ελλάδας.

⁵⁸ Ο Ζαμπάς γράφει ότι ο Βάτης αναγκάστηκε να καταπιεί επιστολή από το Βρετανικό Κ.Κ. όταν συνελήφθηκε από την αστυνομία. Βλ. Ζαμπάς, *Ιστορική Διαδρομή ΚΚΚ-ΑΚΕΛ Αμμοχώστου*, ό.π., σ. 24.

⁵⁹ Ιωαννίδης Χριστόφορος (1980), «Οι Διεθνείς Σχέσεις του ΑΚΕΛ σήμερα», *Νέος Δημοκράτης*, Τεύχος 61, Οκτώβριος, σ. 28.

σχέσης που διατηρούσε το ΚΚΚ ήταν η αποστολή αρθρογραφίας για κυπριακά ζητήματα στο διεθνές κομμουνιστικό περιοδικό *Ινπρέκορ*.⁶⁰

11.2 Η παρέμβαση του ΚΚΚ στην οργάνωση του κυπριακού συνδικαλιστικού κινήματος

Το συνδικαλιστικό κίνημα αποτελεί, μαζί με τα πολιτικά κόμματα, την οργανωμένη και συλλογική έκφραση της εργατικής τάξης ως μέσο για την υπεράσπιση των συμφερόντων και τη διεκδίκηση των δικαιωμάτων της. Το συνδικαλιστικό κίνημα της Κύπρου δημιουργήθηκε από τις ίδιες κοινωνικοοικονομικές διαδικασίες και αλλαγές, που έφεραν στην επιφάνεια και τα συνδικαλιστικά κινήματα των άλλων χωρών του κόσμου. Οι οικονομικές αιτίες που κινητοποιούσαν τους εργάτες στις διάφορες χώρες ήταν κοινές, η μορφή των κινητοποιήσεών τους, όμως, διέφερε, επειδή διέφεραν οι ιστορικές εμπειρίες, οι παραδόσεις και τα έθιμα των αντίστοιχων χωρών τους. Οι ειδικές μορφές οργάνωσης και διεκδίκησης των εργατών, το σωματείο και η απεργία, αποτελούν σύγχρονες μορφές διαμαρτυρίας μεταξύ εργοδοτών και εργαζομένων με αντικείμενο αντιπαράθεσης τις συνθήκες εργασίας, τα ημερομίσθια, κτλ, τα οποία συνδέονται με την έλευση της κοινωνίας βιομηχανικού τύπου.⁶¹ Η ειδοποιός διαφορά σε σύγκριση με τα συνδικαλιστικά κινήματα των άλλων αναπτυγμένων χωρών, είναι ότι, από τη μια το κυπριακό συνδικαλιστικό κίνημα έχει μια πρόσφατη ιστορία, και από την άλλη ότι συνδέθηκε εξ αρχής και οργανικά με το κομμουνιστικό κίνημα.

Μια εννοιολογική διασαφήνιση είναι όμως απαραίτητη. Ο όρος «συνδικαλιστική δράση» παραπέμπει σε μορφές διαμαρτυρίας που κατευθύνονται στους εργοδότες και αποσκοπούν στη βελτίωση των συνθηκών εργασίας, κυρίως, μέσω της δράσης των συνδικάτων και όχι εναντίον του συνόλου της υπάρχουσας κοινωνικοπολιτικής πραγματικότητας. Αντίθετα, ο όρος «πολιτική δράση» παραπέμπει στη δράση εκείνη που αποσκοπεί στην ανατροπή των υπάρχοντων πολιτικών θεσμών.⁶² Η διαφορά και η ευρύτητα του πολιτικού αγώνα σε σχέση με τον οικονομικό, διαφοροποιεί το πολιτικό κόμμα από τη συντεχνία, καθώς επίσης και τις οργανωτικές μορφές των δύο θεσμών. Έτσι, στο τμήμα αυτό επικεντρωνόμαστε στη σχέση μεταξύ ΚΚΚ και συνδικάτων και ιδιαίτερα στους τρόπους εμπλοκής του κόμματος στο

⁶⁰ Γ. Χριστοδουλίδης, «Αναδιοργανώνεται το ΚΚΚ, ιδρύεται η ΠΣΕ», *Χαραυγή*, 29 Απριλίου 2005.

⁶¹ Βλ. Hobsbawm, *Ξεχωριστοί Άνθρωποι*, ό.π., σσ. 74, 155. Βλ. επίσης Geary, *Ευρωπαϊκό Εργατικό Κίνημα*, ό.π., σ. 31. Ο Geary δίνει παραδείγματα της διαφορετικής μορφής κινητοποιήσεων μεταξύ των διαφόρων χωρών.

⁶² Βλ. Geary, *Ευρωπαϊκό Εργατικό Κίνημα*, ό.π., σ. 27.

συνδικαλιστικό κίνημα και όχι στο ευρύτερο θέμα της εξέλιξης του κυπριακού συνδικαλιστικού κινήματος, στο οποίο γίνεται μια μικρή αναφορά.

Η συντεχνία στη λενινιστική παράδοση πρέπει να είναι οργανωμένη κατά επαγγέλματα και να απευθύνεται χωρίς περιορισμούς στους εργάτες, ενώ αντίθετα, το κόμμα πρέπει να αποτελείται από ανθρώπους που έχουν επάγγελμά τους την επαναστατική δράση, να μη διακρίνονται μεταξύ τους σε οποιαδήποτε βάση (π.χ. επαγγελμάτων) και να λειτουργεί συνωμοτικά εκεί και όπου χρειάζεται. Σε χώρες όπου υπάρχουν πολιτικές ελευθερίες, οι σχέσεις κόμματος - συντεχνίας πρέπει να είναι όσο το δυνατόν στενότερες και απλότερες.⁶³ Στην ευρωπαϊκή πρακτική, οι σχέσεις πολιτικών κομμάτων και συντεχνιών ποικίλουν. Σε χώρες όπως η Ιταλία, η Βρετανία και η Γερμανία υπήρχαν στενές επαφές των δύο μηχανισμών, σε αντίθεση με την ανταγωνιστική σχέση που αναπτύχθηκε σε χώρες όπως η Γαλλία και η Ισπανία.⁶⁴

Η ανάπτυξη των συντεχνιών στον ευρωπαϊκό και αμερικάνικο χώρο λειτούργησε περιοριστικά στη δυνατότητα των κομμάτων να δημιουργήσουν μαζικούς οργανισμούς με πολλά μέλη, αφού απέκτησαν οι ίδιες μεγάλο αριθμό μελών και εκπροσωπούσαν τις τάξεις που παραδοσιακά αποτελούσαν τη βάση των κομμάτων.⁶⁵ Αυτό δεν συνέβηκε στην Κύπρο. Σε σύντομο χρονικό διάστημα το ΚΚΚ κατάφερε να κυριαρχήσει στις συντεχνίες και στο εργατικό κίνημα, κυρίως διότι οι περισσότερες ήταν δικό του δημιούργημα. Αυτό έγινε μεθοδευμένα και συστηματικά. Σημαντικό εργαλείο στην προσπάθεια διείσδυσης στο συνδικαλιστικό κίνημα αποτέλεσαν τα έντυπα του ΚΚΚ και η οργανωμένη αποστολή στελεχών του κόμματος στις διάφορες περιοχές με υψηλή εργατική συγκέντρωση, για να προσεγγίζουν εργάτες και να δημιουργούν πυρήνες δράσης.⁶⁶

Το ΚΚΚ προσπάθησε εντατικά και συστηματικά να παρέμβει στο συνδικαλιστικό κίνημα και να το διαμορφώσει, στρέφοντάς το σε κατεύθυνση ανεξάρτησης από την ηγεσία των

---

⁶³ Βλ. Λένιν, *Τι να κάνουμε;*, ό.π., σ. 138.

⁶⁴ Βλ. Geary, *Ευρωπαϊκό Εργατικό Κίνημα*, ό.π., σ. 139.

⁶⁵ Βλ. Lipset, «Introduction», ό.π., σ. xlviii.

⁶⁶ Ο Χρίστος Ρουσσής, παλαιό στέλεχος του ΚΚΚ-ΑΚΕΛ στη Λάρνακα, σε συνέντευξή του στον Κώστα Γραικό για το αρχείο της ΠΕΟ, αναφέρεται σε προσπάθεια του ΚΚΚ το 1931 για δημιουργία Εργατικού Κέντρου στη Λάρνακα, στην οποία παρευρέθηκαν οι Βάτης και Τεύκρος Ανθίας η οποία όμως ναυάγησε διότι τους επιτέθηκαν και τους έριξαν στη θάλασσα. Ο Αγαθάγγελος Εμμανουήλ, σε συνέντευξή του επίσης στον Γραικό, σημειώνει ότι πήγε στο Μαυροβούνι το 1937 μαζί με τον Παυλάκη Γεωργίου για να οργανώσουν τους μεταλλωρύχους μετά την εκδίωξη των στελεχών του κόμματος από την εταιρία. Ο Π. Παπαβασιλείου αναφέρει ότι στο Βαρώσι υπήρχε πυρήνας του ΚΚΚ, που δρούσε στον τομέα οργάνωσης των συνδικάτων και αποτελείτο από τους Χρίστο Σαββίδη, Χρίστο Κατσιαούνη και Γιώργο Λεβέντη.

πολιτευτών και άλλων παραγόντων της εποχής και με στόχο να ηγηθεί αυτού του κινήματος το ίδιο το κόμμα.⁶⁷ Από τις πρώτες ιδρύσεις συντεχνιών που καταγράφονται, ο ρόλος των μελών του ΚΚΚ είναι καθοριστικός. Η προσπάθειά τους αυτή μεταφέρθηκε και σε άλλες πόλεις, πέραν της Λεμεσού, και παράλληλα δόθηκε έμφαση στη συστέγαση των συντεχνιών, που αντικατοπτρίστηκε στην ίδρυση των κατά επαρχία Εργατικών Κέντρων. Τα Κέντρα αυτά (ή λέσχες) δεν τα αποκαλούσαν κομμουνιστικά ώστε να μπορούν να παίρνουν άδεια λειτουργίας. Στην ιδρυτική συνέλευση του πιο σημαντικού εξ αυτών, του Εργατικού Κέντρου Λεμεσού, το Νοέμβριο του 1924, συμμετείχε, πέραν των επιτροπών των συντεχνιών, και η επιτροπή του ΚΚΚ και μάλιστα εκπρόσωπός του εκλέγηκε Γραμματέας της εξαμελούς προσωρινής επιτροπής.⁶⁸ Τον Απρίλιο του 1925 ιδρύθηκε και Εργατική Νεολαία Λεμεσού.⁶⁹ Το Εργατικό Κέντρο εξέλεγε την τακτική του επιτροπή στη βάση του αριθμού των μελών της κάθε συντεχνίας, εφαρμόζοντας έτσι την αρχή της αντιπροσωπευτικότητας και επέδειξε αξιόλογη δραστηριότητα κυρίως στο μορφωτικό και πολιτιστικό τομέα: οργάνωνε μορφωτικά μαθήματα, έδινε θεατρικές παραστάσεις, ίδρυσε βιβλιοθήκη και νυκτερινή σχολή για αναλφάβητους εργάτες που αριθμούσε 93 μαθητές. Γίνονταν επίσης και μαθήματα κομματικών ομίλων και σοσιαλιστικής διαπαιδαγώγησης στους εργάτες και διαλέξεις με προσκεκλημένους πέραν των μελών της εργατικής τάξης.⁷⁰ Στο ίδιο κέντρο γιορτάστηκε για πρώτη φορά το 1925 η Εργατική Πρωτομαγιά.⁷¹ Το Εργατικό Κέντρο έγινε χώρος στρατολόγησης μελών για το ΚΚΚ, λόγω της καθημερινής επαφής κόμματος και συντεχνιών και της καθοδήγησης που ασκούσε το ΚΚΚ.⁷²

---

⁶⁷ Ενδεικτική είναι μια ανακοίνωση του Εργατικού Κέντρου Λεμεσού, στις 22 Φεβρουαρίου 1925, που δημοσιεύει ο *Νέος Άνθρωπος* την 1^η Μαρτίου 1925, σ. 2 και στην οποία αναφέρεται ότι δεν θα επιτραπεί η χρήση του Κέντρου από οποιονδήποτε αστό πολιτευτή για εκφώνηση λόγων επειδή η δυστυχία της εργατικής τάξης οφείλεται στην αστική πλουτοκρατική τάξη.

⁶⁸ Βλ. Περγίος, *Δοκίμιο Ιστορίας ΚΚΚ*, σσ. 21-22. Βλ. επίσης «Από την εργατική κίνηση της Λεμεσού», «Νέος Άνθρωπος», 15 Ιανουαρίου 1925, σ. 4. Αναφέρονται τα ονόματα των Χρήστου Σαββίδη και Κώστα Σκελέα και του ρόλου τους στη δημιουργία των συντεχνιών ραπτεργατών και μαραγκών της Λεμεσού, ενώ το άτομο που εκλέγηκε στην επιτροπή του Κέντρου ήταν ο Νίκος Γιαβόπουλος. Τα μέλη του Εργατικού Κέντρου Λεμεσού ήταν τότε 257.

⁶⁹ «Ίδρυσις Εργατικής Νεολαίας Λεμεσού», *Νέος Άνθρωπος*, 14 Απριλίου 1925, σ. 2.

⁷⁰ «Διάλεξη Γ. Χρυσ αφίνη στο Εργατικό Κέντρο Λεμεσού», *Ελευθερία*, 23 Ιουνίου 1926, σ. 3.

⁷¹ «Προκήρυξη Εργατικού Κέντρου Λεμεσού», *Νέος Άνθρωπος*, 25 Απριλίου 1925, σ. 2. Το 1990 ο Michael Ignatieff, γράφοντας στον *Observer* για το Πάσχα, παρατηρούσε πως οι «εκκοσμικευμένες κοινωνίες ποτέ δεν κατάφεραν να προσφέρουν υποκατάστατα των θρησκευτικών τελετουργιών». Η πρωτομαγιά αποτελεί ίσως το μοναδικό αδιαμφισβήτητο ρήγμα που επέφερε ένα κοσμικό κίνημα στο χριστιανικό ή σε κάποιο άλλο επίσημο εορτολόγιο. Παρατίθεται στον Hobsbawm, *Ξεχωριστοί Άνθρωποι*, ό.π., σ. 164.

⁷² Βλ. Περγίος, *Δοκίμιο Ιστορίας ΚΚΚ*, ό.π., σ. 23.

Το 1923 έγιναν προσπάθειες για ίδρυση συντεχνίας μεταλλωρύχων, στις οποίες σημαντικό ρόλο διαδραμάτισαν οι κομμουνιστικοί πυρήνες της Λεμεσού. Με τη βοήθεια των συντεχνιών της Λεμεσού ιδρύθηκαν παρόμοιες οργανώσεις και στη Λευκωσία, όπου, γύρω στο 1926, στάληκαν από το ΚΚΚ οι Λιασής Πιερής και Ευστάθιος Ξυναρής, για να ενισχύσουν τις προσπάθειες για δημιουργία κομματικών πυρήνων και εργατικών οργανώσεων στη Λευκωσία.⁷³ Μέχρι το 1931 είχαν ιδρυθεί σε Λεμεσό, Λευκωσία, Βαρώσι και Λάρνακα Εργατικά Κέντρα και είχε συστηματοποιηθεί η προσπάθεια του ΚΚΚ για συνένωση των συγγενών επαγγελματιών σε ενιαία συνδικάτα.⁷⁴ Στην Κερύνεια δεν έγινε κατορθωτό να δημιουργηθεί εργατικό κέντρο. Αυτό αποτελεί ένδειξη της οικονομικής και οργανωτικής καθυστέρησης σε αυτή την επαρχία, στην οποία, όπως είδαμε προηγουμένως (βλ. κεφάλαιο 9), κυριαρχούσε η ακραία εθνικιστική πτέρυγα.

Το ιδρυτικό συνέδριο του ΚΚΚ, το 1926, ασχολήθηκε επισταμένα με το συνδικαλιστικό ζήτημα και ιδιαίτερα με τις σχέσεις κόμματος - συντεχνιών και της ενότητας του συνδικαλιστικού κινήματος, όπως αυτή διαμορφωνόταν. Στις αποφάσεις που δημοσιοποιήθηκαν, δινόταν έμφαση στην οργάνωση των εργατών σε συνειδητές επαγγελματικές οργανώσεις και στη μεταξύ τους σύνδεση σε έναν ανώτερο οργανισμό, τη Γενική Ένωση Εργατών Κύπρου. Για τις σχέσεις μεταξύ συντεχνιών και κόμματος αναγνωρίστηκε ότι,

*«έγιναν μεγάλες προσπάθειες για την οργάνωση αγροτών και εργατών χωρίς όμως ικανοποιητικά αποτελέσματα διότι το κόμμα, κακώς πολιτευόμενο, χρωμάτιζε τις οργανώσεις κατά την ίδρυση τους και τις παρουσίαζε ως παραρτήματα του ΚΚΚ προκαλώντας την άμεση αντίδραση της κυβέρνησης και των κεφαλαιούχων».*⁷⁵

Η σχέση κόμματος - συντεχνιών τέθηκε με αυτοκριτικό τρόπο, τοποθετούμενη σε μια άλλη βάση: «Πρέπει να γίνει κατανοητό ότι μεταξύ του ΚΚΚ και των εργατικών οργανώσεων δεν μπορεί να υπάρξει οργανωτική σχέση γιατί είναι δύο οργανισμοί εντελώς διαφορετικοί». Το Εργατικό Κέντρο Λεμεσού λειτουργούσε πρακτικά ως λέσχη του κόμματος. Αυτή η τακτική

⁷³ Βλ. Φάντης, *Κυπριακό Συνδικαλιστικό Κίνημα*, ό.π., σσ. 68-69, 82.

⁷⁴ Βλ. Περδίας, *Δοκίμιο Ιστορίας ΚΚΚ*, ό.π., σ. 73. Βλ. επίσης Φιλιππίδης, «Εδραίωση», ό.π., σ. 80.

⁷⁵ «Απόφαση επί της δράσεως της Κ.Ε.» και «Απόφαση επί του επαγγελματικού ζητήματος», *Νέος Άνθρωπος*, 1^η Οκτωβρίου 1926, σ. 1. Βλ. επίσης Περδίας, *Δοκίμιο Ιστορίας ΚΚΚ*, ό.π., σ. 30. Ενδεικτικό της νοοτροπίας αυτής ήταν δημοσίευμα της εφημερίδας *Πυρσός*, στην οποία δημοσιοποιείτο η εξαμελής επιτροπή της συντεχνίας ραπτεργατών οι οποίοι αποκαλούνταν σύντροφοι. Επίσης, ο Λέφκης γράφει ότι στις εκλογές για το συμβούλιο των συντεχνιών στο τέλος του 1925 εκλέγηκε ως γραμματέας του Εργατικού Κέντρου ο Κώστας Σκελέας, που ήταν και Γ.Γ. του ΚΚΚ. Βλ. Λέφκης, *Ρίζες*, ό.π., σ. 131.

συνόδευε την πορεία των σχέσεων ΚΚΚ και συντεχνιών σε ολόκληρη την περίοδο ύπαρξής του, αφού επαναλήφθηκε και στα χρόνια 1935-39, με την τάση να θεωρούνται οι συνδικαλιστικές οργανώσεις κομματικά παραρτήματα.⁷⁶ Στις συντεχνίες που δημιουργούσε, έβαζε ως όρο για να γίνει κάποιος μέλος, να είναι και μέλος του κόμματος ή τουλάχιστον ένθερμος υποστηρικτής του,⁷⁷ πράγμα που εμπόδιζε τη μαζικοποίηση των συντεχνιών και ενίσχυε την ταύτισή τους με το ΚΚΚ.

Στην απόφαση του ιδρυτικού συνεδρίου διαχωριζόταν το κόμμα, ως πολιτική οργάνωση με ευρύτερους σκοπούς και στόχους από τις εργατικές οργανώσεις, που ασχολούνταν αποκλειστικά με τα προβλήματα των εργατών.

*«Στις εργατικές οργανώσεις γίνονται μέλη όχι μόνο κομμουνιστές αλλά κάθε εργάτης που θέλει να αγωνιστεί για τη βελτίωση της θέσης του και δεν μπορούν να εξαρτώνται οργανωτικά από το ΚΚΚ. Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι το κόμμα θα αρνηθεί να καθοδηγήσει εργατικές οργανώσεις, εφόσον οι ίδιοι οι εργάτες αναθέτουν θεληματικά, τη διοίκηση των οργανώσεων τους σε μέλη του ΚΚΚ».*⁷⁸

Παράλληλα, δινόταν καθοδήγηση να οργανώνονται «φράξιες» (δηλαδή ομάδες) του κόμματος μέσα στις συντεχνίες και τα εργατικά κέντρα. Ο Φάντης σημειώνει ότι αυτές οι ορθές θέσεις του κόμματος για διαχωρισμό του ΚΚΚ από τις συντεχνίες δεν εφαρμόζονταν στην πράξη και ήταν έκδηλη η τάση να ταυτίζεται το κόμμα με τις εργατικές οργανώσεις.⁷⁹

Η ίδρυση αυτών των εργατικών σωματείων στην περίοδο μέχρι και το 1931 αποτέλεσε, σύμφωνα με συνδικαλιστικά στελέχη, το πρώτο βήμα του πρώιμου ταξικού συνδικαλιστικού κινήματος στην Κύπρο. Η κοινή μορφή οργάνωσης αυτή την περίοδο ήταν αυτή του ενός συνδικάτου ανά επαγγελματία σε κάθε πόλη. Σε αυτή την περίοδο τα εργατικά σωματεία, με την ύπαρξη και τη δράση τους, ενεργούσαν ως διαμορφωτές μιας συνείδησης, που οδήγησε σε μεγαλύτερα επίπεδα οργάνωσης και διεκδίκησης.⁸⁰ Η επίδραση της συντεχνίας διαδραμάτιζε καθοριστικό ρόλο στην ανεξαρτητοποίηση του ατόμου από το τοπικό του περιβάλλον, εντάσσοντάς το σε ένα ευρύτερο επικοινωνιακό δίκτυο.⁸¹ Η λήξη του πρώτου σταδίου σηματοδοτείται από τα Οκτωβριανά του 1931 και την απαγόρευση κάθε μορφής

⁷⁶ Βλ. Περγίος, *Δοκίμιο Ιστορίας ΚΚΚ*, ό.π., σ. 89.

⁷⁷ Βλ. Φιλίππιδης, «Εδραϊώση», ό.π., σ. 80.

⁷⁸ «Απόφαση επί του επαγγελματικού ζητήματος», *Νέος Άνθρωπος*, 1^η Οκτωβρίου 1926, σ. 1.

⁷⁹ Βλ. Φάντης, *Κυπριακό Συνδικαλιστικό Κίνημα*, ό.π., σ. 61.

⁸⁰ Βλ. Φάντης, *Κυπριακό Συνδικαλιστικό Κίνημα*, ό.π., σ. 69. Βλ. επίσης Ζιαρτίδης, «Εξέλιξη του Συνδικαλισμού», ό.π., σ. 120.

⁸¹ Βλ. Cox, «Voting Behaviour in Wales», ό.π., σ. 153.

οργάνωσης, συμπεριλαμβανομένων και όλων των εργατικών σωματείων και λεσχών. Λίγους μήνες νωρίτερα είχε δημοσιευθεί νομοσχέδιο στην επίσημη εφημερίδα της κυβέρνησης, σύμφωνα με το οποίο αναγνωρίζονταν τα εργατικά σωματεία και ρυθμίζονταν οι σχέσεις μεταξύ εργοδοτών και εργατών, η εγγραφή των σωματείων, η τήρηση βιβλίων, κτλ.⁸² Οι οργανώσεις που ιδρύθηκαν μετά το 1931, είχαν όλα τα χαρακτηριστικά ταξικού συνδικαλιστικού κινήματος: δέχονταν στις γραμμές τους μόνο μισθωτούς εργάτες και υπαλλήλους και είχαν, κατά κανόνα, στην ηγεσία τους εργάτες και υπαλλήλους του επαγγέλματος τους.⁸³

Η σταδιακή οργάνωση των εργατών αύξησε τη συνειδητοποίηση της δύναμης που αποκτούσαν. Αυτή η συνειδητοποίηση εκφράστηκε με την εκδήλωση αυξημένου αριθμού απεργιών και μαζικότερης συμμετοχής σε αυτές.⁸⁴ Το εργατικό κίνημα αποκτούσε ισχύ. Παρόλη τη βελτίωση που σημειώθηκε, όμως, οι συνδικαλιστικές οργανώσεις της περιόδου είχαν πολλές αδυναμίες: ήταν μικρές, κατακερματισμένες επαγγελματικά, διασκορπισμένες γεωγραφικά, χωρίς συντονισμό, με στελέχη χωρίς προηγούμενη εμπειρία σε συνδικαλιστικά ζητήματα. Η αδυναμία του συνδικαλιστικού κινήματος είχε διττή προέλευση: από τη μια τη στενότητα της καθ' αυτό εργατικής βάσης στην Κύπρο, που οφειλόταν στη φτωχή βιομηχανική της ανάπτυξη και από την άλλη την επέμβαση της κυβέρνησης στη συνδικαλιστική οργάνωση, με σκοπό την εξασφάλιση της πολιτικής νομιμοφοροσύνης. Οι κομμουνιστές αναμείχθηκαν στην οργάνωση των συνδικάτων και ήταν σε θέση να προσφέρουν δυναμισμό, ενότητα και ηγεσία στην οργάνωση της εργατικής τάξης.⁸⁵ Τα συνδικάτα αποτέλεσαν ισχυρό μηχανισμό διεύθυνσης του ΚΚΚ στην εργατική τάξη και σταδιακής εδραίωσης του. Σε αυτό συνέβαλε καθοριστικά το γεγονός ότι το οργανωμένο συνδικαλιστικό κίνημα οφείλει, εν πολλοίς, τη δημιουργία του στη συστηματική παρέμβαση του ΚΚΚ.

⁸² «Αναγνώρισις εργατικών σωματείων», *Ελευθερία*, 25 Μαρτίου 1931, σ. 2.

⁸³ Βλ. Ζιαρτίδης, *Εξέλιξη του Συνδικαλισμού στην Κύπρο*, ό.π., σ. 120.

⁸⁴ Βλ. Φάντης, *Κυπριακό Συνδικαλιστικό Κίνημα*, ό.π., σσ. 100-101. Η πρώτη απεργία στην Κύπρο έγινε το 1895 από 500 εργάτες στη Γερμασόγεια που άνοιγαν αυλάκια, επειδή η κυβέρνηση τους έκοψε ένα γρόσι από το μεροκάματο. Όταν εμφανίστηκαν τα πρώτα σωματεία, σημειώθηκε και η δεύτερη γνωστή απεργία, των ραφτεργατών Λεμεσού, το 1922, υπό την καθοδήγηση του κομμουνιστή Χρίστου Σαββίδη.

⁸⁵ Βλ. Ατταλίδης, «Κόμματα στην Κύπρο», ό.π., σ. 144. Βλ. επίσης Γ. Χριστοδουλίδης, «Αναδιοργανώνεται το ΚΚΚ, ιδρύεται η ΠΣΕ», *Χαραυγή*, 29 Απριλίου 2005.

11.3 Η κρατική καταστολή και ο ανταγωνισμός με τη Δεξιά

Δύο είναι οι βασικοί παράγοντες που επηρεάζουν σημαντικά τον προσανατολισμό, τη ριζοσπαστικότητα και το χαρακτήρα ενός κινήματος οποιασδήποτε μορφής, ιδιαίτερα κομμάτων της εργατικής τάξης, όπως είναι τα κομμουνιστικά κόμματα. Ο πρώτος παράγοντας αφορά στη στάση του κράτους απέναντί τους. Στην περίπτωση της Κύπρου η αποικιοκρατική εξουσία. Ο δεύτερος παράγοντας αφορά στην αντιπαράθεση των κινήματων ή κομμάτων της εργατικής τάξης με το υφιστάμενο κατεστημένο και τις πολιτικές δυνάμεις του χώρου της αστικής Δεξιάς. Ο τρόπος και οι μορφές του ανταγωνισμού αυτού καθορίζουν μεγάλο μέρος της ταυτότητας αυτών των κινήματων. Θα εξετάσουμε με τη σειρά και αναλυτικά αυτούς τους δύο βασικούς παράγοντες, αρχίζοντας από το ρόλο των αποικιοκρατικών αρχών.

11.3.1 Κρατική καταστολή. Όπως γράφει ο Geary, οι διαφορετικοί βαθμοί κρατικής καταπίεσης φαίνεται να αντιστοιχούν σε ανάλογα επίπεδα εργατικού ριζοσπαστισμού.⁸⁶ Έτσι, η αυταρχική Ρωσία δημιούργησε ένα επαναστατικό εργατικό κίνημα, η φιλελεύθερη Αγγλία «ρεφορμιστικό» εργατικό κόμμα, ενώ η ημιαυταρχική Γερμανία μια εργατική τάξη που συνδύαζε χαρακτηριστικά επαναστατικότητας και ρεφορμισμού. Η καταστολή ενίσχυε την επαναστατικότητα της εργατικής τάξης, ενώ η πολιτική ομαλότητα και οι θεσμοί των ελεύθερων συλλογικών διαπραγματεύσεων ενθάρρυναν τον ρεφορμισμό και την ενσωμάτωση στο σύστημα. Το πώς ένας κατασταλτικός μηχανισμός μπορεί να μετατρέψει οικονομικής φύσης αγώνες σε επαναστατικούς μέσω της άμεσης στρατιωτικής επέμβασης, φαίνεται στην περίπτωση της Ρωσίας το 1905. Στις περιπτώσεις κατά τις οποίες η αντιπαράθεση με το κράτος είχε άμεσο και βίαιο χαρακτήρα και σε καθεστώτα που απαγορεύονταν ακόμα και μορφές συνδικαλιστικής δράσης και οργάνωσης (κάτι που όζυνε τις αντιλήψεις της εργατικής τάξης αναφορικά με το ρόλο του κράτους στη διατήρηση του εχθρικού γι' αυτήν *status quo*), η δραστηριότητα του εργατικού κινήματος κατευθυνόταν σε πολιτικά κανάλια, ως η μοναδική διέξοδος. Υπάρχει βέβαια και η αντίστροφη λογική, όπου ο ριζοσπαστισμός της εργατικής τάξης μπορούσε να προκαλέσει κρατική καταστολή.

Η στάση των αποικιακών Αρχών στην Κύπρο έναντι του ΚΚΚ ήταν από την αρχή εχθρική παράλο που, όπως ομολογούσε ο ίδιος ο κυβερνήτης Storrs λίγο πριν τα Οκτωβριανά σε έκθεσή του προς τον Υπουργό Αποικιών, «η κομμουνιστική κίνηση αν και βλαβερή δεν είναι

---

⁸⁶ Βλ. Geary, *Ευρωπαϊκό Εργατικό Κίνημα*, ό.π., σσ. 25-26, 93, 272.

καθόλου ανησυχητική».⁸⁷ Οι Βρετανοί ακολουθούσαν μια προσέγγιση διαχωρισμού του ΚΚΚ από τα εργατικά συνδικάτα και δήλωναν ξεκάθαρα ότι ένα Εργατικό Κόμμα, στα πρότυπα του αγγλικού, θα τύγχανε της συμπάθειας της κυβέρνησης, επειδή θα αποδεχόταν το σύστημα ως είχε. Το ΚΚΚ, όμως, το αντιμετώπιζαν με δυσφορία, επειδή επεδίωκε ανατροπή του καθεστώτος. Γι' αυτό και αναγκάζονταν να καταδιώκουν τα στελέχη και μέλη του, μια πρακτική που ακολουθούσαν από τις πλείστες κυβερνήσεις του κόσμου.⁸⁸

Η αντιμετώπιση του ΚΚΚ περιελάμβανε, μεταξύ άλλων, συστηματική παρακολούθηση κάθε κίνησης των εργατών και των συγκεντρώσεών τους, απαγόρευση βιβλίων και εντύπων κομμουνιστικού περιεχομένου, δημιουργία αρχείου (φακέλων) ονομάτων των κομμουνιστών. Υπήρχε επίσης και ειδικός αστυνομικός κλάδος δίωξης των κομμουνιστών.⁸⁹ Η αστυνομική παρακολούθηση γινόταν σε συστηματική βάση και περιελάμβανε συχνές σωματικές έρευνες, έρευνες στα σπίτια σε ακαθόριστες ώρες, ξυλοκόπημα, πρόστιμα και φυλακίσεις, λογοκρισία στην αλληλογραφία των μελών και εντύπων του κόμματος, πίεση στους εργοδότες να μην προσλαμβάνουν κομμουνιστές και προσπάθεια αποκλεισμού τους από τα ηγετικά πόστα στις συντεχνίες.⁹⁰ Χαρακτηριστική ήταν η εξορία του Ν. Γιαβόπουλου, ηγέτη τότε του κόμματος, στις 5 Ιουλίου 1925. Σε πολλές εκδόσεις της εφημερίδας του ΚΚΚ δημοσιεύονταν επιστολές ατόμων οι οποίες αναφέρονταν στις εμπειρίες από την παρακολούθηση της αστυνομίας ή από τη στάση των εργοδοτών. Καταγγέλλονταν, επίσης, επίσημα από το κόμμα περιπτώσεις όπου

⁸⁷ Βλ. Καραμπότ, «Η Θέση του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας απέναντι στο Κυπριακό», ό.π., σ. 168.

⁸⁸ Βλ. ομιλία διοικητή Λεμεσού Surridge κατά τον εορτασμό της 1^{ης} Μαΐου στο Εργατικό Κέντρο Λεμεσού. «Κόκκινη Πρωτομαγιά», *Ελευθερία*, 6 Μαΐου 1925, σ. 3.

⁸⁹ Σε ένα αστυνομικό έγγραφο που παρατίθεται στην *Ιστορία της ΠΣΕ-ΠΕΟ*, ό.π., σ. 36, με ημερομηνία 18 Οκτωβρίου 1931, γίνεται αναφορά στον «Red 460», τον Κώστα Αναφώτη. Ο αύξων αριθμός καταδεικνύει το γεγονός ότι υπήρχαν αρκετά άτομα που εμπλέκονταν σε δραστηριότητες του ΚΚΚ. Ο Storrs, σημειώνει ο Ρίχτερ, είχε ομολογήσει ότι τα άτομα που ήταν ύποπτα για ανατρεπτική ή κομμουνιστική προπαγάνδα παρακολουθούνταν. Βλ. επίσης Ρίχτερ, *Ιστορία*, ό.π., σ. 458· «Τα απαγορευμένα βιβλία», *Νέος Άνθρωπος*, 12 Σεπτεμβρίου 1928, σ. 4. Δημοσιεύονται 13 τέτοια βιβλία.

⁹⁰ Βλ. Φάντης, *Το Κυπριακό Συνδικαλιστικό Κίνημα*, ό.π., σσ. 72-74. Για τις παρακολουθήσεις στο Εργατικό Κέντρο Λεμεσού, βλ. Λέφκης, *Ρίζες*, ό.π., σ. 125. Το ίδιο το κόμμα σε διακήρυξη του Α' Παγκύπριου Συνεδρίου του κατάγγελλε τον πόλεμο που υφίστατο. Βλ. *Νέος Άνθρωπος*, 1^η Οκτωβρίου 1926, σ. 2. Βλ. επίσης Περδίδς, *Δοκίμιο Ιστορίας ΚΚΚ*, ό.π., σσ. 24, 51. Το πρωτοσέλιδο δημοσίευμα της 14^{ης} Απριλίου 1928 τιτλοφορούνταν «Αντιμετωπίζουμε θαρραλέα τη λευκή τρομοκρατία» και στις 4 Αυγούστου, με τίτλο «Η τρομοκρατία μαίνεται», δημοσιεύει πρωτοσέλιδα αριθμό επιστολών εργατών που καταγγέλλουν έρευνες στα σπίτια τους, εξευτελιστικές συμπεριφορές, κατάσχεση βιβλίων κτλ. Στις 28 Αυγούστου 1928 κατάγγελλε τη λογοκρισία της αλληλογραφίας του και υποστήριζε ότι οι Αρχές παρακολουθούσαν όλα τα μέλη του κόμματος, τους γνωστούς τους και όλους τους συνδρομητές της εφημερίδας του, άσχετα αν ήταν μέλη του ή όχι. Βλ. *Νέος Άνθρωπος*, 28 Αυγούστου 1928, σ. 1. Βλ. επίσης «Σύλληψις κομμουνιστών και κατάσχεσις της αλληλογραφίας και των βιβλίων των», *Ελευθερία*, 25 Νοεμβρίου 1925, σ. 3.

η αποικιακή κυβέρνηση έκανε έρευνες στα γραφεία του κόμματος και κατήσχε υλικό.⁹¹ Το ΚΚΚ τόνιζε επανειλημμένα τον ιμπεριαλιστικό χαρακτήρα της παρουσίας των Βρετανών στην Κύπρο και τη σύμπραξή τους με την αστική εργοδοτική τάξη εναντίον των χωρικών και των εργατών, καθώς και τον εμπαιγμό των αγροτών εκ μέρους της κυβέρνησης προς τους αγρότες, επαληθεύοντας τη θέση του Geary ότι ο ριζοσπαστισμός της εργατικής τάξης προκαλεί και την αντίδραση του κράτους, αφού οι ενέργειες των αποικιακών Αρχών μπορούν να ερμηνευθούν και ως αντίδραση στον πολιτικό λόγο και την πρακτική του ΚΚΚ.⁹²

Το εργατικό κίνημα, παρά τη φιλελεύθερη αντιμετώπιση που τύγγανε ακόμα και σε χώρες όπως η Αγγλία, ερχόταν συχνά αντιμέτωπο με εχθρική νομοθεσία. Ακόμα και η σχετική απουσία βίαιης και απροκάλυπτης καταστολής δεν συνεπαγόταν ευνοϊκή στάση απέναντι στο εργατικό κίνημα από μέρους των Αρχών. Κατά αναλογία, αυτό εφαρμοζόταν και στην Κύπρο. Η *Νέα Λαϊκή* επικαλείται άρθρο της αγγλικής εφημερίδας *Workers Daily* ημερομηνίας 25 Δεκεμβρίου 1925, στο οποίο η βρετανική κυβέρνηση φέρεται να έδωσε οδηγίες στην τοπική κυβέρνηση της Κύπρου να διαλύσει τις «εξωφρενικές κομμουνιστικές συμμαχίες».⁹³ Τον Απρίλιο του 1931 ο εκ των ηγετών του κόμματος Χ. Βατυλιώτης προσήχθη σε δίκη στη Λευκωσία, διότι σε δύο ομιλίες του είχε υποκινήσει το λαό σε «στάση κατά του καθεστώτος» και τον Ιούνιο της ίδιας χρονιάς απελάθηκαν δύο Ελλαδίτες πρόσφυγες, επειδή «διενεργούσαν κομμουνιστικήν προπαγάνδα, το δε υποδηματοπωλείον τους ήτο κέντρον συγκεντρώσεως κομμουνιστών».⁹⁴ Παρόλο που οι Βρετανοί δεν κινδύνευαν ουσιαστικά από το ΚΚΚ, λόγω της μικρής αριθμητικής του δύναμης, η τροποποίηση του ποινικού κώδικα το 1928 είχε σχεδόν αποκλειστικό στόχο το ΚΚΚ, το μόνο οργανωμένο κόμμα της περιόδου.⁹⁵ Η εγγραφή μιας συντεχνίας, ιδιαίτερα αν στην ηγεσία της βρίσκονταν κομμουνιστές ή άτομα που θεωρούνταν

---

⁹¹ Ενδεικτικά βλ. *Νέος Άνθρωπος*, 30 Νοεμβρίου 1925, σ. 3· *Ο Εργάτης*, 10 Αυγούστου 1927 σ. 1· *Νέος Άνθρωπος*, 11 Φεβρουαρίου 1928, σ. 2· *Νέος Άνθρωπος*, 13 Ιουνίου 1928, σ. 2.

⁹² Βλ. ενδεικτικά, «Ο αγώνας γίνεται σκληρότερος», *Νέος Άνθρωπος*, 20 Ιουνίου 1927, σ. 1· «Κεφάλαιο και κυβέρνηση συμμαχούν», *Νέος Άνθρωπος*, 21 Ιουλίου 1927, σ. 1· «Η κυβερνητική κοροϊδία και το καθήκον του λαού», *Ο Εργάτης*, 20 Αυγούστου 1927, σ. 1.

⁹³ «Οι ψευδοκομμουνισταί», *Νέα Λαϊκή*, 22 Ιανουαρίου 1926, σ. 1.

⁹⁴ «Δίκαια κομμουνιστών», *Ελευθερία*, 1^η Απριλίου 1931, σ. 3. «Αηπλάθησαν οι δύο πρόσφυγες κομμουνισταί», *Ελευθερία*, 17 Ιουνίου 1931, σ. 2.

⁹⁵ Βλ. Ρίχτερ, *Ιστορία*, ό.π., σ. 355· Στα άρθρα 57, 61, 89 και 90 σημειωνόταν ότι άτομα άνω των 16 ετών που είναι μέλη παράνομου συνδέσμου ή εργάζονται για τη διάδοση των αρχών του ή εκδίδουν ή λαμβάνουν υλικό αυτού του συνδέσμου ή που προπαγανδίζουν και εκτελούν πράξεις εναντίον του καθεστώτος ή οργανώνουν συγκεντρώσεις πέραν των τριών ατόμων, είναι ένοχα ποινικού αδικήματος. Βλ. *Νέος Εργάτης*, 29 Μαρτίου 1929, σ. 4.

κομμουνιστές, αντιμετώπιζε την άρνηση των Άγγλων και των εργοδοτών να την αναγνωρίσουν.⁹⁶

Ο ποινικός κώδικας προκάλεσε αντιδράσεις από το σύνολο των πολιτικών δυνάμεων της Κύπρου. Στη Λεμεσό διοργανώθηκε συλλαλητήριο από το Δικηγορικό Σώμα Λεμεσού με ομιλητή τον Ν. Κλ. Λανίτη, ο οποίος κατήγγειλε το νόμο ως «ανελεύθερο». Σύμφωνα με την εφημερίδα *Ελευθερία*, στη συγκέντρωση μίλησε και ο εκπρόσωπος του ΚΚΚ Πλουτής Σέρβας, εκτός προγράμματος, τον οποίο χειροκρότησαν οι παρευρισκόμενοι αλλά, όπως γράφει η εφημερίδα, η συνεννόηση δεν είχε συνέχεια, επειδή οι εθνικιστές ηγέτες δεν ήταν διατεθειμένοι να επιτρέψουν οποιαδήποτε συνεργασία με τους κομμουνιστές. Ο Σέρβας πρότεινε παραίτηση των βουλευτών, μποϊκοτάζ όλων των αγγλικών προϊόντων, διαμαρτυρίες και ενιαίο μέτωπο του λαού.⁹⁷ Τα Οκτωβριανά και η κατάργηση όλων των ελευθεριών και δικαιωμάτων των Κυπρίων πολιτών επέφεραν νέες και πιο έντονες διώξεις εναντίον του ΚΚΚ.⁹⁸

Τα μέτρα που πάρθηκαν ενάντια στο κόμμα και τους οπαδούς του σε ολόκληρη αυτή την περίοδο αποτελούσαν για τις Αρχές ένα μέσο άσκησης πίεσης πάνω στους πολίτες που προσελκύνονταν από το κόμμα, με αντίκτυπο σε όλους τους τομείς συμμετοχής στην πολιτική ζωή, συμπεριλαμβανομένης και της απλής ανάγνωσης των εφημερίδων της Αριστεράς. Τα μέτρα αυτά συνέβαλαν στην απομόνωση του ΚΚΚ από το πολιτικό σύστημα, γεγονός που δεν του επέτρεψε να ενσωματωθεί σε αυτό, όπως επιβεβαιώνουν οι διάφορες θεωρίες αποριζοσπαστικοποίησης του εργατικού κινήματος.⁹⁹ Υπάρχει η άποψη ότι το ΚΚΚ, λόγω της ύπαρξης των κοινοβουλευτικών διαδικασιών στην Κύπρο και της συμμετοχής του σε αυτές (βλ. παρακάτω), καθώς και λόγω της επίδρασης της αγγλικής πολιτικής κουλτούρας του ήπιου ανταγωνισμού, υιοθέτησε ουσιαστικά σοσιαλδημοκρατική πρακτική.¹⁰⁰ Όμως, η άποψη του ίδιου του κόμματος ήταν ότι εφαρμόζε τη μαρξιστική - λενινιστική διδασκαλία για την προσαρμογή του κόμματος στις ιδιάζουσες εθνικές συνθήκες.¹⁰¹ Επιπλέον, η συνεχής δίωξη γνωστών κομμουνιστών από τις συντεχνίες, αναγκαστικά διοχέτευε τη δράση τους σε

⁹⁶ Βλ. Φάντης, *Το Κυπριακό Συνδικαλιστικό Κίνημα*, ό.π., σσ. 64-66.

⁹⁷ «Παλλεμεισιανός συναγερμός», *Ελευθερία*, 6 Νοεμβρίου 1928, σ. 3.

⁹⁸ Βλ. Holland, *Βρετανία*, ό.π., σ. 33.

⁹⁹ Για τις θεωρίες αυτές βλ. Geary, *Ευρωπαϊκό Εργατικό Κίνημα*, ό.π., σσ. 164-180.

¹⁰⁰ Βλ. Panayiotou, «Lenin in the Coffee-shop», ό.π., σ. 272.

¹⁰¹ «Διακήρυξη της Κ.Ε. ΑΚΕΛ για τα 60χρονα του ΚΚΚ-ΑΚΕΛ», (1986), *Νέος Δημοκράτης*, Τεύχος 91, σσ. 5-13.

πολιτικοκομματικό επίπεδο, έστω και σε παράνομη μορφή, πράγμα που εξηγεί σε ένα βαθμό και την εμφάνιση ανεξάρτητου πολιτικού κόμματος της εργατικής τάξης με τη μορφή του κομμουνιστικού.

11.3.2 Η αντίδραση της Δεξιάς (Εκκλησία και αστική τάξη). Ο δεύτερος σημαντικός παράγοντας που διαμόρφωσε το χαρακτήρα και τον προσανατολισμό του νεοϊδρυθέντος σχηματισμού ήταν η αντιμετώπιση της οποίας έτυχε από τις παραδοσιακές πολιτικές δυνάμεις της Δεξιάς και της Εθναρχίας. Η στάση και των δύο ήταν αρκετά εχθρική και εκδηλωνόταν με διάφορες μορφές και τρόπους. Κατά το 19^ο αιώνα και στις αρχές του 20^{ου} οι Αρχές των ευρωπαϊκών κρατών και τα παραδοσιακά ηγετικά στρώματα θεωρούσαν τις διάφορες μορφές διαμαρτυρίας των κατώτερων τάξεων ως έργο «ταραχοποιών», «συνωμοτών» ή «ξένων στοιχείων».¹⁰² Παρόμοια ήταν η κατάσταση και στην Κύπρο. Η αντίδραση στις δραστηριότητες του ΚΚΚ από την τοπική άρχουσα κοινωνική τάξη ήταν εξίσου έντονη με αυτή των αποικιακών Αρχών.¹⁰³ Για τη Δεξιά, ο κομμουνισμός δεν αποτελούσε εθνική τάση, αλλά καθαρά κοινωνική. Σύμφωνα με αυτή την αντίληψη, οι κοινωνικοί αγώνες ήταν επιζήμιοι διότι θα έβλαπταν τον εθνικό, αφού θα εμπόδιζαν το σχηματισμό ισχυρών πολιτικών οργανώσεων με εθνικό πρόγραμμα, για τον οποίο ήταν αναγκαία η συνδρομή όλων των κοινωνικών τάξεων και στρωμάτων. Τα κοινωνικά ζητήματα του λαού θα επιλύονταν αυτομάτως, την επομένη της απελευθέρωσης του.¹⁰⁴ Το ΚΚΚ κατηγορείτο ότι προσπαθούσε να κυριαρχήσει στην κοινωνία εκμεταλλεζόμενο την κοινωνική ανισότητα, η οποία ήταν, σύμφωνα με τον αστικό Τύπο, «φυσική κατάσταση πραγμάτων».¹⁰⁵ Οι ρίζες των αντιδράσεων απέναντι στο εργατικό κίνημα πρέπει να αναζητηθούν, επίσης, και στις κοινωνικές αντιλήψεις που προϋπήρχαν και υποβάθμιζαν τον ρόλο των κατώτερων στρωμάτων, ειδικότερα σε σχέση με τη διαχείριση των δημόσιων υποθέσεων και της εξουσίας.

Η αντίδραση στην παρουσία του ΚΚΚ στο πολιτικό σκηνικό προκλήθηκε από την αρχή της εμφάνισης του. Επικρίθηκε από το τοπικό κατεστημένο (Εκκλησία και αστική τάξη), με την επίκληση μιας ρητορικής περί θρησκείας, παράδοσης και έθνους. Το ΚΚΚ κατηγορείτο με αναφορές στη Ρωσία, όπου η θρησκεία, σύμφωνα με τους αντιπάλους του κόμματος, διώκετο,

¹⁰² Βλ. Geary, *Ευρωπαϊκό Εργατικό Κίνημα*, ό.π., σ. 13.

¹⁰³ Βλ. Κατσιαούνης, «Αντιθέσεις», ό.π., σ. 35.

¹⁰⁴ Βλ. άρθρα Σάββα Λοϊζίδη ηγετικού στελέχους της ΕΡΕΚ, στην *Ελευθερία* στις 26, 29 Νοεμβρίου και 6 Δεκεμβρίου 1930.

¹⁰⁵ «Με έντιμον εργασία», *Ελευθερία*, 29 Απριλίου 1925, σ. 1.

αφού στα μέλη του εκεί κομμουνιστικού κόμματος απαγορευόταν η παρουσία στην εκκλησία και η ταφή. Στο ΚΚΚ καταλογιζόταν μη ανοχή στις ιδέες της θρησκείας και της πατρίδας, επιδίωξη κατάσχεσης περιουσιών και μη αποδοχή της αρμονικής συνεργασίας στα πλαίσια της κοινωνίας.¹⁰⁶ Αυτή η πολεμική εκφραζόταν μέσα από τις εφημερίδες, τη στάση των εργοδοτών και την ίδια την Ιερά Σύνοδο. Μερικά παραδείγματα είναι χαρακτηριστικά. Η εφημερίδα *Ελευθερία* τιτλοφορούσε πρωτοσέλιδο άρθρο της «Η Ψώρα του κομμουνισμού» και λίγες μέρες αργότερα διερωτάτο γιατί η κυβέρνηση ανεχόταν τους κομμουνιστές.¹⁰⁷ Σύμφωνα με μαρτυρία του εκφραστικού οργάνου του ΚΚΚ, ο δήμαρχος Λεμεσού ξυλοκόπησε εφημεριδοπώλες που πωλούσαν την εφημερίδα.¹⁰⁸ Στις 15 Ιουνίου 1925 το ΚΚΚ κατήγγελλε μέσω της εφημερίδας του την καταστροφή των πινακίδων έξω από τα γραφεία που έφεραν το όνομα του κόμματος.¹⁰⁹ Το ΚΚΚ κατηγορήθηκε για εξωτερική χρηματοδότηση λόγω του αριθμού των αγροτικών συλλόγων και συντεχνιών που δημιουργούσε.¹¹⁰ Η εφημερίδα *Αλήθεια*, που εξέφραζε μέρος του αστικού κατεστημένου της Λεμεσού, επικρότησε την απέλαση από την Κύπρο του Νίκου Γιαβόπουλου, η οποία όπως αποκαλύπτεται σε σημείωμα του πρόξενου της Ελλάδας Αλέξη Κύρου, ήταν αποτέλεσμα πίεσης και παραινέσεων εκ μέρους των Ελληνοκυπρίων βουλευτών.¹¹¹

«Παρά το ανελεύθερο του μέτρου επιδοκιμάζομεν πλήρως τη ληφθείσαν απόφασιν μετά του αυτού δε αισθήματος (...) απείδε προς την απόφασιν και ολόκληρος ο υγιής της πόλεως κοινωνικός οργανισμός, ο οποίος έβλεπεν ευχαρίστως αποκοπτόμενον ένα σάπιο και νοσούν μέλος αυτού. Με τας σκέψεις αυτάς (...) ευρίσκομεν δικαιολογημένον το αυστηρόν μέτρον της κυβερνήσεως, ως ένα μέτρον εσχάτης ανάγκης και ελπίζομεν ότι η αυτή άγρυπνος επίβλεψις θέλει εξακολουθήσει δια πάσαν τυχόν εκδήλωσιν της κομμουνιστικής ιδεολογίας εν τω

¹⁰⁶ Βλ. Panayiotou, «Lenin in the Coffee-shop», ό.π., σ. 274. Το ανέκδοτο *Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΚ-ΑΚΕΛ*, ό.π., σ. 50 σημειώνει ότι οι αστικές εφημερίδες και πολιτικοί συκοφαντούσαν το κόμμα με κατηγορίες περί αθεΐας, κατάργηση του γάμου και διάλυση της οικογένειας. Βλ. επίσης «Η ερυθρά Ρωσία. Ο εξευτελισμός της θρησκείας», *Ελευθερία*, 24 Ιανουαρίου 1925, σ. 5. «Με έντιμον εργασίαν», *Ελευθερία*, 29 Απριλίου 1925, σ. 1.

¹⁰⁷ «Η ψώρα του κομμουνισμού», *Ελευθερία*, 7 Ιανουαρίου 1925. Το άρθρο υπέγραφε ο Ιωάννης Κληρίδης πατέρας του Γλαύκου Κληρίδη. «Ο κομμουνισμός», *Ελευθερία*, 28 Ιανουαρίου 1925, σ. 2.

¹⁰⁸ «Παλληκαρισμοί», *Νέος Άνθρωπος*, 1^η Μαΐου 1925, σ. 3.

¹⁰⁹ *Νέος Άνθρωπος*, 15 Ιουνίου 1925, σ. 3.

¹¹⁰ «Μάταια προσπάθεια», *Ελευθερία*, 8 Ιουλίου 1925, σ. 3.

¹¹¹ ΔΙΑΥΕ: 1931, Φάκελος Α/22/ΠΙ, Αλ. Κύρου, Πρόξενος της Ελλάδας, προς το Υπουργείο Εξωτερικών, Εμπιστευτικόν, 19 Ιουνίου 1931, παράθεμα στον Πρωτοπαπά Βασίλη (2002), *Η Άτυπη Συγκρότηση Ενός Διαπαραταξιακού Συστήματος Κομμάτων: Κόμματα και Δημοτικές Εκλογές, Κύπρος 1940-1955*, Διπλωματική Εργασία, Πανεπιστήμιο Αθηνών, σσ. 30-31.

*μέλλοντι, διότι ενδέχεται να παρουσιασθούν άριον, νέοι αναμορφωταί, οι οποίοι να ζηλέψουν την αμφίβολον δόξαν του τόσον δικαίως απελαθέντος συντρόφου».*¹¹²

Η αστική τάξη προσπάθησε να απομονώσει την Αριστερά, για να μην έχει πρόσβαση σε ισότιμη μεταχείριση. Σε σύσκεψη που συγκλήθηκε μεταξύ των διευθυντών ελληνικών και μερικών τουρκικών εφημερίδων, με αφορμή τη νομοθεσία για την εγγύηση £200 για την κυκλοφορία των εντύπων, η εφημερίδα της Αριστεράς, *Νέος Άνθρωπος*, δεν προσκλήθηκε και δεν συνυπέγραψε το κοινό ανακοινωθέν.¹¹³

Οι αντιδράσεις δεν περιορίστηκαν μόνο στις εφημερίδες και στις παραινήσεις προς την Κυβέρνηση αλλά πήραν και οργανωτική χροιά με την προσπάθεια ιδρύσεως Εργατικού Κέντρου στη Λεμεσό, ως αντίβαρο στο υφιστάμενο που ελεγχόταν από το ΚΚΚ. Το κέντρο αυτό δημιουργήθηκε με πρωτοβουλία τριών εργολάβων και με στόχο την απομάκρυνση των εργατών από την επιρροή του ΚΚΚ. Ο ρόλος των εργολάβων αυτών ήταν καθοριστικός, αφού κάλυπταν όλα τα έξοδα λειτουργίας και παράλληλα φρόντιζαν όπως όλα τα μέλη του κέντρου έχουν σταθερή εργασία. Προέβαλλαν, έτσι, την «εταιρική» συνύπαρξη εργοδοτών και εργαζομένων, την οποία ερχόταν να διαταράξει με την παρουσία του το ΚΚΚ. Η προσφορά εργασίας σε μια περίοδο μεγάλης ανεργίας ήταν το δέλεαρ για την απομάκρυνση από τη σφαίρα επιρροής των κομμουνιστών. Το κέντρο αυτό ιδρύθηκε στις 31 Ιουλίου 1925, με την επωνυμία «Σωματείο Ελλήνων Οικοδόμων Λεμεσού» και τον Αύγουστο διεξήχθησαν αρχαιρεσίες, κατά τις οποίες εκλέχθηκε πρόεδρος ένας δικηγόρος και μέλη οι τρεις εργολάβοι.¹¹⁴

Οι αντιδράσεις δεν περιορίζονταν μόνο στο εθνικιστικό στρατόπεδο. Κάλυπταν και τον λεγόμενο μετριοπαθή χώρο της Δεξιάς τον οποίο εξέφραζαν «λαϊκιστές» πολιτικοί με προμετωπίδα εργατικά συνθήματα. Χαρακτηριστικοί εκπρόσωποι αυτής της τάσης ήταν ο Γ. Χατζηπαύλου και το Λαϊκό Κόμμα. Αυτό αποτελεί ένδειξη ότι στο πρόσωπο της κομμουνιστικής ιδεολογίας το σύνολο του δεξιού χώρου είχε βρει τον κοινό εχθρό. Η εφημερίδα του Λαϊκού Κόμματος κατάγγελλε τις προσπάθειες του ΚΚΚ να επεκταθεί στη Λευκωσία ως «μετάγχιση εις την πρωτεύουσαν των νοσογόνων σπερμάτων της περιφήμου

¹¹² «Ζητήματα», *Αλήθεια*, 10 Ιουλίου 1925, σ. 2.

¹¹³ «Διαμαρτυρία διευθυντών εφημερίδων», *Ελευθερία*, 3 Μαΐου 1930, σ. 1.

¹¹⁴ «Νέον Εργατικόν Κέντρον», *Ελευθερία*, 1^η Αυγούστου 1925, σ. 3· «Εργατικόν Κέντρον», *Ελευθερία*, 19 Αυγούστου 1925, σ. 3· «Το νέον Εργατικόν Κέντρον», *Ελευθερία*, 5 Σεπτεμβρίου 1925, σ. 3. Οι τρεις εργολάβοι σύμφωνα με την *Ελευθερία* ήταν οι Νικόλας Μακρίδης (Καιμακλιώτης), Πολύκαρπος Μιχαηλίδης (Καρπής) και Νεόφυτος Λανίτης.

αιρέσεως». Επιπλέον, θεωρούσε ότι η σύνδεση των αιτημάτων της εργατικής τάξης με τη «ληστρική συμμορία των κομμουνιστών» θα προκαλούσε φόβο και δυσπιστία σε ολόκληρη την Κύπρο και δεν θα μπορούσε να ψηφιστεί καμιά εργατική νομοθεσία. Χαρακτήριζε τους Κύπριους κομμουνιστές ως «ανισόρροπους που πούλησαν τον εθνισμό και την ψυχή τους στα μυστικά πρακτορεία των μπολσεβίκων». Κατά την εκτίμηση της εφημερίδας, το ΚΚΚ δεν θα μπορούσε να ριζώσει στην Κύπρο, επειδή αυτή δεν είχε μεγάλες βιομηχανίες. Η προσπάθεια απονομιμοποίησης του ΚΚΚ χρησιμοποιούσε και θέματα από το εξωτερικό, αφού καταγγελλόταν η συναδέλφωση των Ελλήνων, των Τούρκων και των Βούλγαρων κομμουνιστών για να «αυτονομήσουν την ξανθήν Μακεδονίαν».¹¹⁵

Στην ίδια κατεύθυνση της οργανωμένης αντίδρασης στην παρουσία του ΚΚΚ κινήθηκε και το πρώην μέλος του κόμματος Πάνος Φασουλιώτης, ο οποίος ίδρυσε το 1925 το Εργατοαγροτικό Κόμμα και το 1926 την Εργατική Ομοσπονδία, στην οποία γίνονταν μέλη, εκτός από εργάτες, μικροκαταστηματάρχες και τεχνίτες.¹¹⁶ Η Εργατική Ομοσπονδία παρουσιάστηκε να έχει δράση με κάποια διάρκεια και σώματα καθοδήγησης. Στην Ομοσπονδία αυτή συνυπήρχαν εργάτες με αστούς, όπως φαίνεται από τη συμμετοχή στα Σώματά της.¹¹⁷ Παράλληλα, φαίνεται ότι διάκειται φιλικά υπέρ των Βρετανών. Σε ανακοίνωσή της σημείωνε ότι «εργάζεται εντός του σημερινού κοινωνικού και πολιτικού συστήματος», ενώ σε ψήφισμα της χρησιμοποιούσε φρασεολογία παρακλητική προς την κυβέρνηση: «ευχαριστίαι προς την κυβέρνησιν», «ευσεβάστως παρακληθεί η κυβέρνησις», «εκφρασθεί η ευχή», κτλ.¹¹⁸

Σύμφωνα με μαρτυρίες ηγετικών στελεχών του ΚΚΚ, η δράση της Δεξιάς και οι πολύμορφες και εκβιαστικές πρακτικές των εργοδοτών έναντι των μελών του κόμματος περιελάμβαναν απόπειρες δολοφονίας, οργανωμένες επιθέσεις εναντίον εργατικών συλλόγων σε όλες τις επαρχίες, απολύσεις κομμουνιστών και άλλων εργατών από τη δουλειά τους, την πρακτική των κωδωνοκρουσιών στη Λευκωσία (στην οποία έχουμε ήδη αναφερθεί), κτλ.¹¹⁹

Η ένταση στις σχέσεις των δύο παρατάξεων φαίνεται ότι οξύνθηκε προς το τέλος της δεκαετίας του 1920 και τις αρχές της δεκαετίας του 1930 οδηγώντας σε συχνές συμπλοκές και συγκρούσεις.

¹¹⁵ «Η ψώρα του κομμουνισμού», *Λαϊκή*, 8 Ιανουαρίου 1926, σ. 1.

¹¹⁶ «Εργατική κίνησης», *Ελευθερία*, 22 Μαΐου 1926, σ. 3.

¹¹⁷ «Αρχαιρεσίαι Εργατικής Ομοσπονδίας», *Ελευθερία*, 14 Μαΐου 1927, σ. 3.

¹¹⁸ «Η Εργατική Ομοσπονδία», *Ελευθερία*, 27 Αυγούστου 1927, σ. 3. «Και οι εργάται προς τον κυβερνήτην», *Ελευθερία*, 14 Σεπτεμβρίου 1927, σ. 3.

¹¹⁹ Γ. Χριστοδουλίδης, «Ηρωισμός και αυτοθυσία», *Χαραυγή*, 20 Απριλίου 2005· «Κεφάλαιο και κυβέρνηση συμμαχούν», *Νέος Άνθρωπος*, 21 Ιουλίου 1927, σ. 1· Φάντης, *Το Κυπριακό Συνδικαλιστικό Κίνημα*, ό.π., σσ. 76-77· Γ. Χριστοδουλίδης, «Οι λεγόμενες καμπάνες των κομμουνιστών», *Χαραυγή*, 21 Απριλίου 2005.

Αυτές αφορούσαν, κυρίως, οργανωμένες επιθέσεις ενάντια σε συγκεντρώσεις εργατών, στις οποίες εκφωνούσαν λόγους οι κομμουνιστές.¹²⁰ Η *Ελευθερία* καλούσε με πρωτοσέλιδο άρθρο της την κυβέρνηση να εξυγιάνει την κατάσταση στο εργατικό κίνημα από τον «κομμουνιστικόν δάκτυλον».¹²¹ Το 1928 χαρακτηρίστηκε από τρεις, κυρίως, εστίες έντονης δημόσιας αντιπαράθεσης μεταξύ του ΚΚΚ και των αστών πολιτευτών. Η πρώτη ήταν η συμμετοχή εκπροσώπων της αστικής εθνικιστικής παράταξης τη χρονιά αυτή στους επίσημους εορτασμούς της βρετανικής διοίκησης για τα 50χρονα της βρετανικής παρουσίας στην Κύπρο, παρόλο που υπήρχε επίσημη απόφαση του Εθνικού Συμβουλίου για αποχή.¹²² Η δεύτερη ήταν η αποδοχή διορισμών από την αποικιακή κυβέρνηση -στην προκειμένη περίπτωση στο Εκτελεστικό Συμβούλιο- εκ μέρους ηγετικών παραγόντων του εθνικού κινήματος, όπως του Ν. Πασχάλη.¹²³ Τέλος, ήταν η απόφαση της κυβέρνησης να εφαρμόσει τον ποινικό κώδικα και η έντονη κριτική που άσκησε το ΚΚΚ στον Αρχιεπίσκοπο για την ουδετερότητα που αυτός τήρησε στο θέμα και, κυρίως, στους βουλευτές, τους οποίους χαρακτήρισε ανακόλουθους, αφήνοντας υπονοούμενα για προδοσία εκ μέρους τους. Αυτό το γεγονός αποτέλεσε σημείο έντονης διαφωνίας και εκατέρωθεν χαρακτηρισμών με το ΚΚΚ να καλεί τους βουλευτές να παραιτηθούν.¹²⁴

Η ψήφιση από την ελληνική Βουλή του λεγόμενου «Ιδιώνυμου Νόμου», τον Μάρτιο του 1929, ο οποίος ποινικοποίησε κάθε δραστηριότητα στρεφόμενη κατά του ισχύοντος καθεστώτος και απαγόρευσε τη λειτουργία του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας και τις υπαγόμενες σε αυτό οργανώσεις, επιδείνωσε την κατάσταση. Σε ποιο βαθμό η Ελληνική κυβέρνηση συμμετείχε στην όξυνση της αντιπαράθεσης δεν μπορεί να εκτιμηθεί με ακρίβεια. Ο πρόξενος της Ελλάδας, Αλέξης Κύρου, είχε συμμετοχή είτε αυτόβουλα, είτε με οδηγίες στην όξυνση της έντασης. Ο Κύρου πίστευε ότι οι ελάχιστες επιτυχίες του ΚΚΚ οφείλονταν στην αποτυχία της Εκκλησίας να αντιμετωπίσει τον κομμουνιστικό κίνδυνο τον οποίο αντιμετώπιζε με μεσαιωνικές πρακτικές. Ο ίδιος συμβούλευε ως καλύτερο μέσο αντιμετώπισης της κομμουνιστικής απειλής την έναρξη

¹²⁰ Σαββίδης Γιώργος (1976), «Το ΚΚΚ και η Πολιτική του Ενιαίου Αντιιμπεριαλιστικού Μετώπου», *Νέος Δημοκράτης*, Τεύχος 46, Μάρτιος, σ. 31.

¹²¹ «Το εργατικόν ζήτημα. Ο δάκτυλος του κομμουνισμού. Ανάγκη κυβερνητικής και πολιτικής εξυγιάνσεως», *Ελευθερία*, 4 Ιουλίου 1928, σ. 1.

¹²² «Ο λαός να αποδοκιμάσει τις γιορτές του κατακτητή», *Νέος Άνθρωπος*, 14 Ιανουαρίου 1928, σ. 1. Τους απέδιδε μάλιστα χαρακτηρισμούς όπως «πουλημένα κορμιά του ξένου αφέντη».

¹²³ Βλ. ενδεικτικά, σειρά δημοσιευμάτων στο *Νέο Άνθρωπο*, στις 28 Σεπτεμβρίου 1928, σ. 1. 11 Οκτωβρίου 1928, σ. 1. 25 Οκτωβρίου 1928, σ. 1. 7 Νοεμβρίου 1928, σ. 4, με τίτλο «Πασχαλικοί και αντιπασχαλικοί».

¹²⁴ «Μανιφέστο του ΚΚΚ προς τον κυπριακό λαό», *Νέος Άνθρωπος*, 25 Οκτωβρίου 1925, σ. 3. Στον αγώνα όσοι δεν είναι προδότες», *Νέος Άνθρωπος*, 14 Νοεμβρίου 1928, σ. 1.

αντικομμουνιστικής προπαγάνδας μέσα στα κατώτερα στρώματα και λήψη μέτρων υπέρ των αγροτών.¹²⁵

Η όξυνση μεταξύ Δεξιάς και Αριστεράς εντάθηκε το 1931. Στη Λευκωσία και τη Λεμεσό έλαβαν χώρα επεισόδια μεταξύ μελών των δύο παρατάξεων με αφορμή τις εκδηλώσεις για την 25^η Μαρτίου και την προσπάθεια μελών του ΚΚΚ να διανεμήσουν προκηρύξεις.¹²⁶ Και στις δύο περιπτώσεις συνελήφθησαν και παραπέμφθηκαν σε δίκη μόνο οι κομμουνιστές. Στις δίκες κάποιοι από τους κατηγορούμενους απαρνήθηκαν την κομμουνιστική ιδεολογία και οι υπόλοιποι καταδικάστηκαν σε διάφορες ποινές.¹²⁷ Στη Λευκωσία ο δικαστής δήλωσε, κατά την επιβολή της ποινής, ότι θα επεδείκνυε μεγαλύτερη αυστηρότητα αν δεν γνώριζε ότι οι κατηγορούμενοι ήταν όργανα άλλων, υπονοώντας κομμουνιστικά κόμματα του εξωτερικού.¹²⁸ Σε επεισόδιο στη Φανερωμένη ένα οπαδός του ΚΚΚ μαχαιρώθηκε, ενώ τον Αύγουστο της ίδιας χρονιάς σημειώθηκαν εκτεταμένες συμπλοκές στη Λάρνακα, όταν «πλήθος φιλήσυχων αστών και αγροτών» διέλυσε συγκέντρωση του ΚΚΚ, καταδίωξε και ξυλοκόπησε στελέχη του ΚΚΚ και κατέστρεψε το οίκημα της Εργατικής Λέσχης της πόλης. Οι Βατυλιώτης και Σκελέας κτυπήθηκαν, ενώ άλλοι αναγκάστηκαν να πέσουν στη θάλασσα για να γλιτώσουν.¹²⁹ Σε σύσκεψη που ακολούθησε τα επεισόδια μεταξύ του Βρετανού Διοικητή της Λάρνακας και του Δημάρχου, καθώς και άλλων επιφανών παραγόντων της πόλης, οι τελευταίοι ζήτησαν λήψη μέτρων για «εκτοπισμό» του κομμουνισμού από την πόλη.¹³⁰

Μέσα στο 1931 ενεργό και οργανωμένο ρόλο στη διαμάχη και στο πλευρό της Δεξιάς, διαδραμάτισε και επίσημα η Εκκλησία, με σειρά ενεργειών. Τον Απρίλιο σύνοδος της Ιεραρχίας «επιλήφθηκε το ζήτημα του κομμουνισμού». Στη Σύνοδο αποφασίστηκε ότι οι κομμουνιστές θα καλούνται από τον Μητροπολίτη της επαρχίας τους για συμβουλές «προς διόρθωσιν άλλως θα επιβάλλονται εις αυτούς τα Εκκλησιαστικά επιτίμια μέχρις αφορισμού».¹³¹ Επίσης, πραγματοποιήθηκε σύσκεψη στην Αρχιεπισκοπή, για την οποία δίνει λεπτομέρειες ο ημερήσιος Τύπος:

¹²⁵ Βλ. Πρωτοπαπάς, *Η Άτυπη Συγκρότηση Ενός Διπαραταξιακού Συστήματος Κομμάτων*, ό.π., σσ. 30-31.

¹²⁶ «Και εν επεισόδιον των κομμουνιστών», *Ελευθερία*, 28 Μαρτίου 1931, σ. 2.

¹²⁷ «Δίκαι κομμουνιστών», *Ελευθερία*, 1^η Απριλίου 1931, σ. 3.

¹²⁸ «Καταδίκη κομμουνιστών», *Ελευθερία*, 25 Απριλίου 1931, σ. 3.

¹²⁹ «Οι κομμουνιστές προκαλούν και επιτίθενται», *Ελευθερία*, 1^η Αυγούστου 1931, σ. 2. «Πρωτοφανής λαϊκή εξέγερσις. Κομμουνισταί διωκόμενοι και τραυματιζόμενοι», *Ελευθερία*, 19 Αυγούστου 1931, σ. 2.

¹³⁰ «Ενεκα οι σύντροφοι», *Ελευθερία*, 26 Αυγούστου 1931, σ. 3.

¹³¹ «Εργασίαι Ιεράς Συνόδου. Κομμουνισμός», *Ελευθερία*, 6 Μαΐου 1931, σ. 3.

«Την εσπέραν της παρελθούσης Δευτέρας συνήλθον εν τη αρχιεπισκοπή αντιπρόσωποι όλων σχεδόν των σωματείων της Λευκωσίας και συνεσκέφθησαν περί του τρόπου της καταπολεμήσεως της κομμουνιστικής προπαγάνδας. Η σύσκεψις κατέληξε εις την απόφασιν όπως απευθύνη έκκλησιν προς τους καταστηματαρχας, εργοστασιάρχας, τεχνίτας, εργολάβους, επιστήμονας, διδασκάλους, εκκλησιαστικά σωματεία, σχολικὰς επιτροπὰς, δημαρχεία, κτλ, εις την οποίαν τονίζονται τα ακόλουθα. Να μη προσλαμβάνονται υπό ατόμων και σωματείων εγνωσμένοι κομμουνισταί τεχνίται και εργάται τους δε τυχόν αποκαλυπτόμενους τούτους να απολύουν. Να καταγγέλλονται υπό των γονέων οι κομμουνισταί διδάσκαλοι εις το Γραφείον της Παιδείας και τον Αρχιεπίσκοπον και να αποσύρονται των σχολείων οι μαθηταί μέχρις ώτου επιτευχθή η απομάκρυνσις των κομμουνιστών διδασκάλων. Να αποτρέπονται οι εκ των χωρίων ερχόμενοι εις τας πόλεις προς εκμάθησιν της τέχνης νεαροί από του να έρχονται εις επικοινωνίαν με άτομα προσβεβλημένα από το μικρόβιον του κομμουνισμού».¹³²

Την περίοδο αυτή (1^η Μαΐου 1931) η Ιερά Σύνοδος αφόρισε τον ποιητή και μέλος του ΚΚΚ Τεύκρο Ανθία λόγω του κειμένου του «Η Δευτέρα Παρουσία».¹³³ Η ένταση της περιόδου αντικατοπτρίστηκε και σε δηλώσεις αποκήρυξης μέσα στις οικογένειες. Στην εφημερίδα *Λαϊκή Δύναμις*, στις 14 Αυγούστου 1931, δημοσιεύθηκε δήλωση αποκήρυξης ενός κομμουνιστή από τη μητέρα του, στο χωριό Ακανθού, διότι πρέσβευε «αντιχριστιανικά και αντεθνικά αρχάς».¹³⁴

Ο κληρικός Γεννάδιος Μαχαιριώτης σε άρθρο του με αφορμή τις κατηγορίες εναντίον τριών δασκάλων ότι ασπάστηκαν τον κομμουνισμό, διαπίστωνε «δηλητηριασμό των απλοϊκών ανθρώπων με κομμουνιστικήν προπαγάνδα», ένα σύστημα το οποίο απαρνείται τα ιδανικά της πατρίδας, της θρησκείας, της ηθικής. Δήλωνε, μάλιστα, ότι δεν μπορούσε κάποιος να είναι δάσκαλος και κομμουνιστής και καλούσε τους κομμουνιστές δασκάλους να παραιτηθούν, αλλιώς «εκείνο το οποίο δεν κάμνετε μόνοι σας, πρέπει να σας το επιβάλουν οι θρησκευτικοί αρχηγοί», οι οποίοι θα έπρεπε να τους «απομακρύνουν από το επάγγελμα και να τους αποκόψουν από το σώμα της Εκκλησίας».¹³⁵ Δημοσιεύθηκαν, επίσης, σειρά άρθρων του Αρχιερατικού Επιτρόπου Κερύνειας και Μόρφου εναντίον του ΚΚΚ.¹³⁶

¹³² «Προς λήψιν μέτρων κατά του κομμουνισμού. Σύσκεψις σωματειακών αντιπροσώπων», *Ελευθερία*, 17 Ιουνίου 1931, σ. 2.

¹³³ «Αφορισμός αθειστού διδασκάλου», *Ελευθερία*, 2 Μαΐου 1931, σ. 3.

¹³⁴ Παρατίθεται στον Ιωάννου, «Ανάπτυξη», ό.π., σσ. 383-413.

¹³⁵ «Οι παραβάται. Εκπαίδευσις και κομμουνισμό», *Ελευθερία*, 25 Απριλίου 1931, σσ. 1-2,

¹³⁶ «Κομμουνισμός και ισότης», «Κομμουνισμός και θρησκεία», «Κομμουνισμός και ιδιοκτησία», «Κομμουνισμός και η πατρίς», στην *Ελευθερία*, 10 Ιουνίου 1931, σ. 1, 4 Ιουλίου 1931, σ. 1, 5 Αυγούστου 1931, σ. 1 και 26 Αυγούστου 1931, σ. 1 αντίστοιχα.

Η βία της Δεξιάς προκαλούσε και την «αντιβία». Στη Λευκωσία οργανώθηκαν τρεις μικρές ομάδες κρούσης οι οποίες επιτέθηκαν σε αυτούς που οργάνωναν τις κωδωνοκρουσίες, τους κτύπησαν και έτσι τερματίστηκε το φαινόμενο.¹³⁷ Στο Βαρώσι ιδρύθηκε το 1931, από την Επαρχιακή Επιτροπή του ΚΚΚ η λεγόμενη «Κόκκινη Φρουρά», με στόχο τον εκφοβισμό ατόμων που δρούσαν εναντίον του κόμματος.¹³⁸ Μέλη της εργατικής λέσχης στο Βαρώσι κυκλοφορούσαν οπλισμένα μετά από επίθεση που δέχτηκε το οίκημά τους σε συγκέντρωση με ομιλητή τον Βάτη και κατά την οποία περιέλουσαν τους επιτιθέμενους με ζεστό νερό.¹³⁹ Η ένταση αυτή, καθώς και οι αντιδράσεις του κόμματος και τα λάθη σεχταριστικού χαρακτήρα, τα οποία παραδέχονται στελέχη του,¹⁴⁰ ανάγκασαν τους μετριοπαθείς αστούς να κρατήσουν αποστάσεις, διότι δεν ήθελαν να χαρακτηριστούν φίλοι των κομμουνιστών και δεν επέτρεπαν εύκολα την υλοποίηση της πολιτικής του ενιαίου μετώπου που διακήρυσσε το ΚΚΚ. Το χάσμα που δημιουργήθηκε μεταξύ του ΚΚΚ και των εθνικιστικών ηγετών οδήγησε σε απομόνωση του κόμματος.¹⁴¹

Τουλάχιστον εν μέρει, ο ριζοσπαστισμός του ΚΚΚ ήταν και ο ίδιος συνέπεια της εχθρότητας των ενωτικών ηγετών και της Εκκλησίας. Τα πράγματα εξελίχθηκαν σε ένα φαύλο κύκλο, όπου η εχθρότητα της αστικής τάξης απέναντι στο εργατικό κίνημα, από τη μια, το οδηγούσε σταθερά προς ριζοσπαστικό χαρακτήρα, ενώ ο ριζοσπαστισμός του κόμματος εξωθούσε την αστική τάξη σε πιο ακραίες αντιδράσεις. Ο ριζοσπαστισμός του κόμματος εκδηλωνόταν σε μια σειρά από ζητήματα, που αμφισβητούσαν το συνολικό οικοδόμημα του κυπριακού κατεστημένου. Το κόμμα τάχθηκε ενάντια στην Ένωση και ήταν υπέρ της φορολόγησης του πλούτου και της απαλλοτρίωσης της εκκλησιαστικής γης. Αμφισβήτησε έντονα τη μέθοδο του ανταποικιακού αγώνα που διεξήγαγε η Εθναρχία και η αστική τάξη μέσω των υπομημάτων και των συσκέψεων, καθώς και το συνεχή συμβιβασμό με την κυβέρνηση.¹⁴² Αυτή η αμφισβήτηση εκφράστηκε και με λεκτικές επιθέσεις προς τους αντιπάλους τους.¹⁴³ Η

---

¹³⁷ Τα μέλη των ομάδων αυτών που φυλακίστηκαν μετά την πράξη τους παρατίθενται στον Φάντη, *Το Κυπριακό Συνδικαλιστικό Κίνημα*, ό.π., σ. 78. Ήταν οι Γιώργος Ηράκλη (Γενναίος), Πέτρος Χριστοδούλου (Πόρτης), Χριστάκης Βωβίδης, Μιχάλης Κουλούμπρας, Γιάννης Κουπάρης (όλοι οι προαναφερόμενοι Καιμακλιώτες), Θεόδωρος Καλλάς, Κόδρος Χρίστου και Κυριάκος Χριστοδούλου.

¹³⁸ Βλ. Ιστορία ΠΣΕ-ΠΕΟ, ό.π., σ. 38.

¹³⁹ Βλ. Περγίος, *Δοκίμιο Ιστορίας ΚΚΚ*, ό.π., σσ. 74-75.

¹⁴⁰ Βλ. Σαββίδης, «Το ΚΚΚ», ό.π., σ. 32.

¹⁴¹ Βλ. Περγίος, *Δοκίμιο Ιστορίας ΚΚΚ*, ό.π., σ. 68.

¹⁴² *Νέος Άνθρωπος*, 15 Μαΐου 1926, σ. 1· «Στην έδρα του γελοίου», *Νέος Εργάτης*, 5 Φεβρουαρίου 1929, σ. 1.

¹⁴³ Ο *Νέος Άνθρωπος* σε πολλές εκδόσεις περιλαμβάνει απαξιοτικές και επιθετικές αναφορές και χαρακτηρισμούς εναντίον των ενωτικών πολιτευτών. Ενδεικτικά παραθέτουμε μερικές: «πουλημένα όργανα και

αντιπαράθεση αυτή εκδηλώθηκε και στο εκλογικό πεδίο όπου και «αναμετρήθηκαν» οι δύο παρατάξεις.

11.4 Ο εκλογικός ανταγωνισμός

Το ζήτημα του εκλογικού δικαιώματος ρυθμίστηκε με τον τρόπο που εξετάσαμε ήδη (βλ. κεφάλαιο 6). Στις χώρες όπου η επέκταση του εκλογικού δικαιώματος στην εργατική τάξη καθυστέρησε μέχρι το πρώτο τέταρτο του 20^{ου} αιώνα, ο αγώνας για την απόκτησή του συνδέθηκε με το σοσιαλισμό, ως πολιτικό κίνημα, και δημιούργησε μια ριζοσπαστική εκδοχή του.¹⁴⁴ Δηλαδή, εκεί που στους εργάτες δεν δόθηκαν οικονομικά και πολιτικά δικαιώματα, αυτοί κινητοποιήθηκαν στη βάση μιας επαναστατικής εκδοχής του σοσιαλισμού. Εκεί που οι διεκδικήσεις αυτές αναπτύχθηκαν έξω από αυτό το πλαίσιο, η ιδεολογία με την οποία συνδέθηκε το εργατικό κίνημα ήταν ο μεταρρυθμιστικός εξελικτισμός. Σε κάποιο βαθμό, η απλή συμμετοχή του εργατικού κινήματος στις εκλογές και οι κοινοβουλευτικές συζητήσεις οδήγησαν σταδιακά στην αφομοίωση των κοινοβουλευτικών κανόνων του ανταγωνισμού.¹⁴⁵

Στην περίπτωση του ΚΚΚ, οι σημαντικοί περιορισμοί στο εκλογικό δικαίωμα και η ταυτόχρονη διεκδίκηση πολιτικών δικαιωμάτων για την εργατική και αγροτική τάξη, αποτέλεσαν έναν επιπλέον παράγοντα, πέραν των υπολοίπων που εξετάσαμε, που συνέδεσε την εργατική τάξη με την κομμουνιστική εκδοχή της Αριστεράς. Ο ριζοσπαστικός και ανατρεπτικός χαρακτήρας του κινήματος μετριάζοταν, όμως, λόγω της δυνατότητας συμμετοχής στις εκλογές που απολάμβανε ένα μικρό έστω τμήμα της εργατικής τάξης (θεωρείται ως μορφή ενσωμάτωσης που μετριάζει τον ριζοσπαστισμό), καθώς και της σχετικής «ανοχής» των Βρετανών έναντι της ύπαρξης του κόμματος αφού σε πολλές χώρες τα όμορα κόμματα βρίσκονταν εκτός νόμου.

Το ζήτημα της συμμετοχής του κόμματος στις εκλογικές διαδικασίες δεν φαίνεται να υπήρξε ζήτημα εσωκομματικής αντιπαράθεσης σε ιδεολογικό επίπεδο, όπως σε άλλες χώρες, όπου η συμμετοχή θεωρούνταν ως νομιμοποίηση του αστικού πολιτικού συστήματος. Η συζήτηση

αυτοεκλεγόμενοι ψευτοηγέτες» (έκδοση 15 Ιανουαρίου 1925, σ. 1), «ηλίθιο Εθνικό Συμβούλιο» (3 Απριλίου 1925, σ. 3), «πλαστοί ηγέτες» (25 Απριλίου 1925, σ. 1), «πατριώτες του γλυκού νερού» (1^η Ιουλίου 1925, σ. 3), «τσαρλατάνου» (15 Σεπτεμβρίου 1925, σ. 2), «άγιοι βουλευτές» (2 Νοεμβρίου 1927, σ. 1), «ενωτικοί τραμπούκοι» (*Νέος Εργάτης*, 20 Φεβρουαρίου 1929, σ. 1).

¹⁴⁴ Βλ. Lipset, *Political Man*, ό.π., σ. 73.

¹⁴⁵ Βλ. Geary, *Ευρωπαϊκό Εργατικό Κίνημα*, ό.π., σσ. 172-174.

για το θέμα αυτό πραγματοποιήθηκε με αφορμή τις Δημοτικές Εκλογές του 1926 στη Λεμεσό, μέσα στο πλαίσιο της (αν)αποτελεσματικότητας του όλου εγχειρήματος, δεδομένων των περιορισμών της εκλογικής νομοθεσίας και έχοντας υπόψη το γεγονός ότι μέσα στις συνθήκες κοινωνικής εξάρτησης των δεσμών με τα πελατειακά δίκτυα των αστών πολιτευτών, αρκετοί εργάτες είχαν εκδηλώσει συμπάθειες στα διαφορετικά στρατόπεδα της δεξιάς παράταξης που διεκδικούσαν το δημαρχείο.¹⁴⁶

Η πρώτη εκλογική παρουσία του ΚΚΚ καταγράφεται στις Βουλευτικές Εκλογές του 1925, όχι με δική του αυτόνομη κάθοδο, αλλά με τη μορφή της αρνητικής στήριξης των «νέων» πολιτικών που διεκδικούσαν την ψήφο με συνθήματα υπέρ των λαϊκών στρωμάτων, ενάντια στους «παλαιούς» ενωτικούς πολιτικούς. Το ΚΚΚ ζήτησε από τους ψηφοφόρους να «μαυρίσουν» τους παλαιούς και να στηρίξουν τους νέους, επειδή είχαν στο πρόγραμμά τους ορισμένα μέτρα ανακούφισης των χωρικών, παρόλο που δήλωνε επίσημα ότι δεν τους εμπιστευόταν.¹⁴⁷ Παραδεχόμενο την αδυναμία του να υποβάλει υποψηφιότητες, χαρακτήριζε μάλιστα τις εκλογές ως «κωμωδία εις βάρος του λαού» και τασσόταν εναντίον της διεξαγωγής τους, επειδή οι πρόνοιες της εκλογικής νομοθεσίας απέκλειαν τη μεγάλη πλειοψηφία του πληθυσμού.¹⁴⁸ Η εκλογική διαδικασία διεξήχθη σε μια περίοδο που το ΚΚΚ πραγματοποιούσε τα πρώτα του βήματα και δεν του ήταν εύκολο να αντιμετωπίσει τη δεξιά παράταξη, έστω και διασπασμένη, με τη μεγάλη εκλογική εμπειρία και τους μηχανισμούς που αυτή διέθετε.

Η πρώτη εκλογική συμμετοχή του ΚΚΚ καταγράφηκε στις Δημοτικές Εκλογές της Λεμεσού, τον Μάρτιο του 1926. Στις εκλογές αυτές φαίνεται να επήλθε κάποια σύγκρουση στους κόλπους του Εργατικού Κέντρου Λεμεσού σε σχέση με τη συμμετοχή ή μη δικών του υποψηφίων, καθώς και λόγω της προτίμησης που είχαν μέλη του Κέντρου σε διαφορετικούς εκπροσώπους της δεξιάς παράταξης, η οποία διεκδικούσε τις εκλογές με δύο συνδυασμούς. Η αρχική απόφαση ήταν ενάντια στην αυτόνομη κάθοδο και υπέρ της τήρησης ουδέτερης στάσης, λόγω των αδυναμιών του ίδιου του κόμματος αλλά και του κινδύνου διάσπασης του Κέντρου. Την απόφαση αυτή χαιρέτισε ως «επαινετέα» η *Ελευθερία*.¹⁴⁹ Η απόφαση αυτή

¹⁴⁶ Βλ. Λέφκης, *Ρίζες*, ό.π., σσ. 133-135.

¹⁴⁷ «Γιατί δεν πρέπει να ψηφίσετε τους παλαιούς πολιτευτές», *Νέος Άνθρωπος*, 15 Σεπτεμβρίου 1925, παράρτημα: «Προς τον κυπριακό λαό», *Νέος Άνθρωπος*, 1^η Οκτωβρίου 1925, σ. 1.

¹⁴⁸ «Οι Βουλευτικές εκλογές κωμωδία εις βάρος του λαού», *Νέος Άνθρωπος*, 15 Σεπτεμβρίου 1925, σ. 1· «Προς τον κυπριακό λαό», *Νέος Άνθρωπος*, 1^η Οκτωβρίου 1925, σ. 1.

¹⁴⁹ «Επαινετική απόφασις», *Ελευθερία*, 13 Μαρτίου 1926, σ. 3.

άλλαξε στην πορεία (κάτι που το ίδιο το κόμμα αργότερα χαρακτήρισε λανθασμένη αμφιταλάντευση, που οφειλόταν στην απειρία του, αφού θα έπρεπε να διεκδικήσει τις εκλογές),¹⁵⁰ ως αποτέλεσμα μιας σύγκρουσης μέσα στο Κέντρο και της προσπάθειας εκμετάλλευσής του από άτομα των δύο αστικών παρατάξεων.¹⁵¹ Έτσι, αποφασίστηκε η αυτόνομη κάθοδος του κόμματος, όχι ως ΚΚΚ, αλλά υπό τον εκλογικό συνδυασμό (πλατφόρμα) του Εργατικού Κέντρου με τρεις υποψήφιους, την οποία χαιρέτισε και πάλι η *Ελευθερία*, ένδειξη της άγνοιας της για την προέλευση των υποψηφίων.¹⁵² Σε αυτή την εκλογική διαδικασία το ΚΚΚ συνειδητοποίησε την ανάγκη διεξαγωγής ειδικής προεκλογικής εκστρατείας στο ευρύ εκλογικό σώμα και έτσι τυπώθηκαν ειδικά φυλλάδια για τις εκλογές, πέραν της κομματικής εφημερίδας.¹⁵³

Τα αποτελέσματα των εκλογών κατέδειξαν μια εκλογική επιρροή του ΚΚΚ της τάξης του 15% περίπου. Δικαίωμα ψήφου είχαν 2.038 Έλληνες δημότες, από τους οποίους ψήφισαν οι 1.737 (αποχή περίπου 14%) και οι υποψήφιοι του ΚΚΚ έλαβαν 270 ψήφους.¹⁵⁴ Από τους 301 ψηφοφόρους που απείχαν, το ίδιο το κόμμα εκτίμησε ότι αυτοί ήταν στην πλειοψηφία τους εργάτες, λόγω απειλών που δέχτηκαν από τους εργοδότες τους. Δύο άλλες παράμετροι που πρέπει να προσμετρηθούν, αφορούσαν, πρώτον, στο ότι αρκετοί εργάτες και αγρότες δεν είχαν δικαίωμα ψήφου και, δεύτερον, ότι αρκετοί δεν κατάφεραν να ψηφίσουν επειδή η μέρα ψηφοφορίας ήταν εργάσιμη (Τετάρτη) και οι ώρες ψηφοφορίας δεν έδιναν μεγάλο περιθώριο στους εργάτες να προσέλθουν στις κάλπες. Λόγω διαμαρτυριών, μάλιστα, δόθηκε ακόμη μια μέρα για ψηφοφορία.¹⁵⁵

Στις εκλογές αυτές φαίνεται να υπήρξε μια σοβαρή διάσπαση στους κόλπους του Εργατικού Κέντρου με αφορμή τις εκλογές, για την οποία όμως δεν υπάρχουν αρκετές πληροφορίες. Ίσως αυτή να αφορούσε τη στάση μερίδας των μελών των συντεχνιών σε σχέση με την εκλογική τους συμπεριφορά, ιδιαίτερα αν ληφθούν υπόψη οι αντιθέσεις που αναφέρθηκαν πιο πάνω στο εσωτερικό του Εργατικού Κέντρου. Μια προκήρυξη - εκτίμηση της Κ.Ε. του ΚΚΚ,

¹⁵⁰ *Νέος Άνθρωπος*, 16 Ιουλίου 1926, σ. 2 και «Ανάγκη ειλικρίνειας», *Νέος Άνθρωπος*, 1^η Μαΐου 1926, σ. 3.

¹⁵¹ «Αναγκαία διασάφηση», *Νέος Άνθρωπος*, 15 Φεβρουαρίου 1926, σ. 3.

¹⁵² *Ελευθερία*, 20 Μαρτίου 1926, σ. 3.

¹⁵³ Βλ. Λέφκης, *Ρίζες*, ό.π., σσ. 134- 139. Βλ. επίσης Περγίος, *Δοκίμιο Ιστορίας ΚΚΚ*, ό.π., σ. 58.

¹⁵⁴ Οι τρεις υποψήφιοι ήταν οι Παναγιώτης Μυρμιδόνης, ράφτης (270 ψήφους), Χρίστος Σαββίδης, ράφτης (249 ψήφους), και Σπύρος Μηνά, σιδεράς (264 ψήφους). Οι δύο τελευταίοι ήταν μέλη του ΚΚΚ. Βλ. «Ανάγκη ειλικρίνειας», *Νέος Άνθρωπος*, 1^η Μαΐου 1926, 3.

¹⁵⁵ Βλ. Λέφκης, *Ρίζες*, ό.π., σσ. 139-140· «Οι δημοκρατικές εκλογές Λεμεσού», *Νέος Άνθρωπος*, 1^η Μαΐου 1926, σ. 2.

αφού εκτίμησε το αποτέλεσμα ως επιτυχία, έκανε αναφορά σε «αποδιοπομπαίους που κλωτσοκοπήθηκαν από το κόμμα» και για εκδίωξη των στοιχείων εκείνων που δεν είχαν αποκτήσει συνείδηση της τάξης τους. Τονίζόταν, επίσης, ότι το ΚΚΚ «είναι ένα κόμμα με πειθαρχία που ξέρει να καταφέρνει τη γροθιά του εναντίον εκείνων που δεν σέβονται τις οδηγίες της Κ.Ε. και που νομίζουν ότι μπορούν ατιμώρητα να εγκαταλείψουν τη θέση τους ή να εκμεταλλευτούν τη θέση τους για ιδιοτελείς σκοπούς». Σημειωνόταν, επίσης, ότι «ολόκληρες συντεχνίες εργατών δικών μας δεν ψήφισαν και μερικοί ασυνείδητοι δικοί μας, γελασμένοι από υποσχέσεις, μας πολέμησαν με τον χειρότερο τρόπο».¹⁵⁶ Στις αποφάσεις του Α' Συνεδρίου του κόμματος σημειωνόταν ότι «το κόμμα δεν κατόρθωσε να προσανατολιστεί έγκαιρα και να τηρήσει σταθερή γραμμή έναντι των ανταγωνιζόμενων αστικών κομμάτων, πράγμα που έβλαψε τον εργατικό αγώνα και υποβίβασε την επιρροή του».¹⁵⁷

Οι εκλογές αυτές ακυρώθηκαν στο δικαστήριο και έτσι επαναπροκηρύχθηκαν νέες, τον Μάρτιο του 1927. Τις εκλογές διεκδίκησαν οι δύο συνδυασμοί της Δεξιάς και το Εργατικό Κέντρο με δικούς του υποψήφιους και πάλι. Οι πληροφορίες για τον ακριβή αριθμό των ατόμων που αποτέλεσαν το συνδυασμό είναι συγκεχυμένες. Τόσο η εφημερίδα του ΚΚΚ, όσο και ο Λέφκης, γράφουν ότι το Εργατικό Κέντρο διεκδίκησε τις εκλογές με πλήρη συνδυασμό.¹⁵⁸ Στο *Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΚ-ΑΚΕΛ*, όμως, σημειώνεται ότι τελικά υπέβαλαν υποψηφιότητα μόνο δύο άτομα. Πρακτικό του Εργατικού Κέντρου, που επικαλείται ο Περγίδης, ημερομηνίας 16 Μαρτίου 1927, τεκμηριώνει αυτή τη θέση.¹⁵⁹ Η απόφαση αυτή φαίνεται να πάρθηκε μετά από κοινή σύσκεψη με την Εργατική Ομοσπονδία Λεμεσού, που είχε ιδρύσει ο διαγραφέντας από το ΚΚΚ Πάνος Φασουλιώτης. Οι υποψήφιοι του ΚΚΚ κατήλθαν ως υποψήφιοι του Εργατικού Κέντρου Λεμεσού και εξασφάλισαν 300 ψήφους (περίπου 17%) σε σύνολο 1.733 ψηφοφόρων από τους 2.035 που είχαν δικαίωμα ψήφου.¹⁶⁰ Η εφημερίδα του ΚΚΚ δεν δίνει άλλες πληροφορίες για τον τελικό αριθμό υποψηφίων του κόμματος και τον αριθμό των ψήφων που πήρε ο καθένας.

¹⁵⁶ Βλ. Περγίδης *Δοκίμιο Ιστορίας ΚΚΚ*, ό.π., σσ. 58-59.

¹⁵⁷ «Απόφαση επί της δράσεως της Κ.Ε.», *Νέος Άνθρωπος*, 1^η Οκτωβρίου 1926, σ. 1.

¹⁵⁸ Βλ. Λέφκης, *Ρίζες*, ό.π., σσ. 174-179. «Οι υποψήφιοι του Εργατικού Κέντρου που πρέπει να ασπρίσουν από όλους», *Νέος Άνθρωπος*, 19 Μαρτίου 1927, σ. 1. Το συνδυασμό αποτελούσαν οι Κώστας Σκελέας (μαραγκός), Κλεάνθης Συλβέστρος (κτίστης), Χαράλαμπος Σολομωνίδης (κουρέας), Αντώνης Μιλίτσης (βαρελλάς), Στέφανος Χ' Σάββα (ράφτης), Παναγιώτης Μιρμιδόνης (ράφτης) και Σπύρος Μηνάς (σιδεράς).

¹⁵⁹ Βλ. *Δοκίμιο Ιστορίας ΚΚΚ*, ό.π., σ. 60

¹⁶⁰ «Τα αποτελέσματα των δημοκρατικών εκλογών», *Νέος Άνθρωπος*, 14 Απριλίου 1927, σ. 3.

Στις Δημοτικές Εκλογές της Λεμεσού του Μαρτίου 1930 το ΚΚΚ συμμετείχε και πάλι με δύο υποψήφιους, τους Κώστα Σκελέα, Γ.Γ. του κόμματος και Χαράλαμπο Σολομωνίδη, υπεύθυνο έκδοσης του *Νέου Ανθρώπου*, με σύνθημα «*Μαυρίστε τους αστούς υποψήφιους*». Η Λεμεσός τότε είχε 17.000 περίπου κατοίκους από τους οποίους είχαν δικαίωμα ψήφου μόνο 2.130 άτομα και από τους οποίους ψήφισαν οι 1.905. Παρά τις προσπάθειές του στα χρόνια που μεσολάβησαν, το ΚΚΚ δεν μπόρεσε να αυξήσει τη δύναμή του. Έτσι, οι δύο υποψήφιοί του, Σολομωνίδης και Σκελέας, πήραν 278 και 268 ψήφους, αντίστοιχα, διατηρώντας δηλαδή περίπου τον ίδιο αριθμό ψηφοφόρων όπως και στις εκλογές του 1927 (και περίπου το ίδιο ποσοστό, 15%).¹⁶¹ Υπήρχε, όμως, μια σημαντική διαφορά σε σχέση με τις προηγούμενες εκλογές. Το ΚΚΚ διεκδίκησε αυτές τις εκλογές ως αυτόνομη πολιτική δύναμη και όχι υπό την αιγίδα του Εργατικού Κέντρου, το οποίο του παρείχε μια μεγαλύτερη ευρύτητα.

Η πρώτη συμμετοχή του ΚΚΚ σε εκλογές για το Νομοθετικό Συμβούλιο έγινε τον Ιούνιο του 1930, σε αναπληρωματικές εκλογές στο διαμέρισμα Κοιλανίου – Αυδήμου της επαρχίας Λεμεσού και πάλι. Το ΚΚΚ διεκδίκησε τις εκλογές με δικό του στέλεχος και με αιτήματα για ανεξάρτητη Κύπρο και καθολική ψηφοφορία. Ο υποψήφιος του ΚΚΚ συγκέντρωσε 387 ψήφους (16%) έναντι 1.609 του αντιπάλου του, σε ένα σύνολο ψηφοφόρων 2.452, ενώ δικαίωμα ψήφου είχαν 5.414 άτομα.¹⁶²

Η πρώτη φορά που το ΚΚΚ υπερέβη τον τοπικό του χαρακτήρα ήταν τον Οκτώβριο του 1930, συμμετέχοντας στις βουλευτικές εκλογές και τοποθετώντας υποψήφιους σε μερικά από τα εκλογικά διαμερίσματα (όχι όλα). Ο Παπαδημήτρης χαρακτηρίζει τις εκλογές αυτές ως τις εντονότερες που έγιναν μέχρι τότε στην Κύπρο και σημειώνει ότι η αντιπαράθεση δεν ήταν πλέον μεταξύ παλαιών και νέων πολιτικών, ή μεταξύ Εθναρχίας και Λαϊκού Κόμματος του Χατζηπαύλου αλλά μεταξύ Δεξιάς και Αριστεράς. Το σημαντικό στοιχείο ήταν ότι για πρώτη φορά εισέρχονταν στο πολιτικό στίβο και οι κομμουνιστές, που, παρά τη μικρή δύναμή τους, έγιναν το «αντικείμενο έντονης πολεμικής από τις αποικιακές αρχές αλλά και από τους εθνικιστές οι οποίοι τους αρνούσαν κάθε δικαίωμα συμμετοχής στα κοινά και τους κατεδίωκαν

¹⁶¹ *Ελευθερία* 18 Μαρτίου 1930, σ. 2· «Προεκλογική κίνησης εν Λεμεσώ», *Ελευθερία*, 22 Μαρτίου 1920, σ. 3· Βλ. επίσης Περγίος, *Δοκίμιο Ιστορίας ΚΚΚ*, ό.π., σ. 68.

¹⁶² Ο υποψήφιος ήταν ο Κώστας Δράκος. «Αναπληρωματική βουλευτική εκλογή», *Νέα Λαϊκή*, 20 Ιουνίου 1930, σ. 3. Βλ. επίσης Περγίος, *Δοκίμιο Ιστορίας ΚΚΚ*, ό.π., σσ. 69-70.

σαν εθνικούς λεπρούς».¹⁶³ Η συμμετοχή αυτή άλλαξε ουσιαστικά για πρώτη φορά τους όρους του εκλογικού και πολιτικού ανταγωνισμού στην Κύπρο.

Η *Ελευθερία* δημοσίευσε τα ονόματα των υποψηφίων του ΚΚΚ σε τέσσερα διαμερίσματα.¹⁶⁴

Η αντίδραση της δεξιάς παράταξης στην εκλογική παρουσία του ΚΚΚ ήταν έντονη και σε μερικές περιπτώσεις βίαιη. Σε ανταπόκριση της για τη Λάρνακα, η *Ελευθερία* έγραφε:

*«Εις το δυτικό διαμέρισμα της επαρχίας μας, υποψήφιοι φέρονται ο Μητροπολίτης Κιτίου, ο δικηγόρος Γεώργιος Βασιλειάδης και ο κομμουνιστής Βασίλης Τάγκας εκ Περβολίων (...) Εις Περιβόλια οι φίλοι του υποψηφίου Τάγκα ωμίλησαν δια του κ. Ευάνθ. Σ. Νικολαΐδου, ο οποίος ανέπτυξε το πρόγραμμα του Κομμουνιστικού Κόμματος. Εις Κίτιον τα πράγματα έλαβαν οξύτεραν μορφήν. Ενώ ελειτούργει ο Π. Μητροπολίτης Κιτίου κατέφθασαν εκεί κομμουνισταί μεταβαίνοντες εις Περιβόλια. Εν τω μεταξύ κατέφθασε και ο κ. Χατζηγιάννου ο οποίος παρότρυνε τους χωρικούς να εκδιώξουν τους κομμουνιστάς ως οι Κιτιείς άλλοτε τους Εβραίους. Επηκολούθησαν δε κατόπιν τούτου συζητήσεις και αντεγκλήσεις και η αστυνομία ένοπλος διέταξε να διαλυθή η συγκέντρωση καταστήσασα υπευθύνους τους κομμουνιστάς δια τα συμβησόμενα».*¹⁶⁵

Σύμφωνα με τα δημοσιευμένα αποτελέσματα των εκλογών στον Τύπο, κανένας από τους υποψηφίους του ΚΚΚ δεν κατάφερε να εκλεγεί, ενώ δεν γίνεται αναφορά στον Κ. Δράκο με αποτέλεσμα να μην γνωρίζουμε αν τελικά υπέβαλε υποψηφιότητα.¹⁶⁶

Τα αποτελέσματα των εκλογών αμφισβητήθηκαν σε δύο εκλογικά διαμερίσματα: της Μόρφου-Λεύκας και της Πάφου, όπου και με απόφαση δικαστηρίου διοργανώθηκαν αναπληρωματικές εκλογές το 1931. Η *Ελευθερία* αναφέρει πως όταν προσπάθησε να μιλήσει ο υποψήφιος του ΚΚΚ, Κ. Δράκος, σε προεκλογική συγκέντρωση στη Μόρφου, δέχθηκε επίθεση «φανατικών», που διέλυσαν τη συγκέντρωσή του. Η εφημερίδα αναφέρεται σε 500 άτομα που περικύκλωσαν το κέντρο που μιλούσε και εισέβαλαν σε αυτό διώχνοντας τους συγκεντρωμένους από το καφενείο. Η εφημερίδα κλείνει με το εξής σχόλιο: «ελπίζουμε το

¹⁶³ Βλ. Παπαδημήτρης, *Εγκυκλοπαίδεια*, Τόμος Ε, ό.π., σ. 379.

¹⁶⁴ «Βουλευτικά εκλογαί: οι υποβάλλοντες υποψηφιότητα», *Ελευθερία*, 7 Οκτωβρίου 1930, σ. 2. Οι υποψήφιοι του ΚΚΚ ήταν: στο διαμέρισμα Λεμεσού ο Πέτρος Οδιάτης, στο διαμέρισμα Κοιλανίου - Αυδήμου ο Κώστας Δράκος, στο διαμέρισμα Πάφου ο Σοφοκλής Μικρός από την Τσάδα και στο διαμέρισμα Λευκάρων ο Βασίλης Τάγκας.

¹⁶⁵ «Εκ Λάρνακος, τα βουλευτικά», *Ελευθερία*, 1 Οκτωβρίου 1930, σ. 3.

¹⁶⁶ Πληροφορίες για αποτελέσματα υπάρχουν στην *Ελευθερία*, 18 Οκτωβρίου 1930, σσ. 2-3: στο διαμέρισμα Λευκάρων ο Τάγκας πήρε 121 ψήφους έναντι 933 του Μητροπολίτη Κιτίου και στο διαμέρισμα Κτήματος (Πάφου) ο Μικρός πήρε 616 ψήφους έναντι 1092 του ανθυποψηφίου του Χρ. Γαλατόπουλου, δηλαδή ποσοστό 35%, πολύ υψηλό για τα δεδομένα της εποχής. Στο εκλογικό διαμέρισμα Λεμεσού ο Πέτρος Οδιάτης πήρε 346 ψήφους σε σύνολο 1.738, δηλαδή ποσοστό περίπου 20%. Δεν αναφέρεται το αποτέλεσμα για το εκλογικό διαμέρισμα Μόρφου όπου υπέβαλε υποψηφιότητα ο Κώστας Δράκος.

διδακτικό αυτό μάθημα να σωφρονίσει αυτούς και τους ομοίους τους».¹⁶⁷ Τη μέρα της εκλογής οι υποστηρικτές των άλλων δύο υποψηφίων έκλεισαν τον δρόμο στο Δράκο και δεν τον άφησαν να μεταβεί στο κυβερνητικό γραφείο και να υποβάλει υποψηφιότητα.¹⁶⁸

Στις αναπληρωματικές εκλογές στην Πάφο, κατήλθαν ως ανθυποψήφιοι ο Χρ. Γαλατόπουλος και ο Λοΐζος Φιλίππου. Το ΚΚΚ προτίμησε να μη θέσει υποψηφιότητα και στήριξε αυτήν του Γαλατόπουλου, ο οποίος θεωρείτο σοσιαλιστής και ο οποίος είχε αρθρογραφήσει και στην εφημερίδα του ΚΚΚ. Η *Ελευθερία* υποστήριζε ότι ο Γαλατόπουλος ανέλαβε να υποστηρίξει τα συμφέροντα των κομμουνιστών στη βουλή, κάτι το οποίο δεν διέψευδε ο ίδιος και του ασκούσε κριτική για τη στάση του αυτή.¹⁶⁹ Ο Γαλατόπουλος δεν αρνήθηκε την υποστήριξη του ΚΚΚ και κέρδισε τελικά τις εκλογές.¹⁷⁰ Οι εκλογές αυτές ήταν και οι τελευταίες που πραγματοποιήθηκαν στην υπό εξέταση περίοδο, αφού ακολούθησαν τα Οκτωβριανά και κατόπιν η κατάργηση όλων των πολιτικών δικαιωμάτων και ελευθεριών. Μπορούμε, έτσι, να στραφούμε σε μια ερμηνεία και ανάλυση της εκλογικής συμπεριφοράς της εργατικής τάξης και του ΚΚΚ ως μέρος του πολιτικού και εκλογικού συστήματος.

11.5 Ερμηνεία της ψήφου προς το ΚΚΚ και της απόκλισης της εκλογικής συμπεριφοράς της εργατικής τάξης

Αξιολογώντας την ψήφο προς το ΚΚΚ, πρέπει να λάβουμε υπόψη μας ορισμένες παραμέτρους τοπικής ιδιαιτερότητας, από τη μια, αλλά και γενικής εφαρμογής, από την άλλη. Το πρώτο δεδομένο που πρέπει να υπολογίσουμε, είναι το μικρό ποσοστιαίο βάρος της εργατικής τάξης στο σύνολο του κυπριακού πληθυσμού την περίοδο αυτή και το οποίο δεν ξεπερνούσε το 15%. Αυτό, σε συνάρτηση με την ταξικότητα της έκκλησης του ΚΚΚ, κυρίως στην εργατική τάξη, περιόριζε σημαντικά το εκλογικό ακροατήριο στο οποίο μπορούσε να απευθυνθεί. Δύο γενικότεροι κοινωνικοί παράγοντες που σχετίζονται με την αριστερή ψήφο σε πολλές κοινωνίες, σύμφωνα με μελέτες, είναι το μέγεθος των εργοστασιακών μονάδων και το μέγεθος των πόλεων, στις οποίες επιδεικνυόταν υψηλότερη αριστερή ψήφος όσο μεγαλύτερες και πολυπληθέστερες είναι, αντίστοιχα.¹⁷¹ Μεγάλες πόλεις

¹⁶⁷ «Αποδοκιμασία κομμουνιστών», *Ελευθερία*, 16 Μαΐου 1931, σ. 3.

¹⁶⁸ «Υποβολή υποψηφιοτήτων», *Ελευθερία*, 20 Μαΐου 1931, σ. 2.

¹⁶⁹ *Ελευθερία*, 22 Απριλίου 1931, σ. 3.

¹⁷⁰ Βλ. Παπαδημήτρης, *Εγκυκλοπαίδεια*, Τόμος Ε, ό.π., σ. 391.

¹⁷¹ Βλ. Lipset, *Political Man*, ό.π., σσ. 242, 263.

και εργοστάσια ή βιομηχανίες μεγάλου μεγέθους δεν είχαν ακόμα δημιουργηθεί στην Κύπρο. Ως εκ τούτου, το ΚΚΚ δεν κατάφερε να αποκτήσει ευρεία εκλογική βάση. Ταυτόχρονα, επιβεβαιώνεται μια πτυχή των ερευνών αυτών, αφού το ΚΚΚ είχε τη μεγαλύτερή του απήχηση στη Λεμεσό, η οποία ήταν το επίκεντρο της κοινωνικής και οικονομικής δραστηριότητας στις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα. Ισχυρή παρουσία είχε επίσης στις περιοχές με μεγάλη εργατική συγκέντρωση, όπως στα μεταλλεία.

Επιπλέον, το ερώτημα κατά πόσον η εκλογική επιρροή του ΚΚΚ ανάμεσα στο λαό ήταν ανάλογη της πραγματικής του απήχησης δεν είναι απλό να απαντηθεί αφού ο εκλογικός νόμος -που βασιζόταν στην ακίνητη ιδιοκτησία- στερούσε το δικαίωμα ψήφου από τη μάζα των ακτήμονων αγροτών και των εργατών, ανάμεσα στους οποίους το ΚΚΚ είχε τους περισσότερους υποστηρικτές του. Στο ίδιο σκεπτικό πρέπει να εντάξουμε και το γεγονός ότι η εργατική και η αγροτική τάξη, που ήταν το ακροατήριο-στόχος, δεν ήταν ενιαίες και ομοιόμορφες τάξεις με κοινά χαρακτηριστικά και συμφέροντα και κατ' επέκταση κοινή εκλογική συμπεριφορά.

Αν και η εργατική τάξη είναι πιθανότερο να κλίνει πολιτικά προς τα αριστερά σε σχέση με τις ανώτερες τάξεις, απλές κατηγοριοποιήσεις με βάση τον τύπο εργασίας τους δεν αποτελούν από μόνες τους ικανούς δείκτες εκλογικής συμπεριφοράς. Οφείλουμε να λαμβάνουμε υπόψη και άλλες παραμέτρους (π.χ. θρησκεία).¹⁷² Έχουμε ήδη αναφερθεί στην απλοϊκότητα της θετικής συσχέτισης της σχέσης κοινωνικής τάξης και ένταξης σε κόμμα, ή της ψήφου προς αυτό. Οι εμπειρίες των κοινωνικοοικονομικών και πολιτιστικών ρόλων του ατόμου, υποδεικνύει ο Rokkan, δεν μεταφράζονται αυτόματα σε εκλογικές αποφάσεις, αλλά, αντίθετα, η διαδικασία αυτή απαιτεί τις οργανωτικές προσπάθειες των κομμάτων και των ακτιβιστών τους να κινητοποιήσουν όσους περισσότερους πολίτες μπορούν.¹⁷³

Το ΚΚΚ κατέβαλε αρκετές προσπάθειες για να πείσει τους εργαζόμενους και τα λαϊκά στρώματα να το στηρίξουν εκλογικά, μέσω των διαφόρων μορφών πολιτικής εκπαίδευσης του εκλογικού σώματος που χρησιμοποίησε, όπως δημόσιες συγκεντρώσεις, διαλέξεις, διανομή βιβλίων πολιτικής λογοτεχνίας και άλλου κομμουνιστικού περιεχομένου. Η περιορισμένη, όμως, γεωγραφική εμβέλεια του κόμματος στην επαρχία Λεμεσού, στα πρώτα στάδια της ύπαρξής του, η αδυναμία προβολής υποψηφιοτήτων σε όλα τα εκλογικά διαμερίσματα, τα

---

¹⁷² Βλ. Bruce, *Κοινωνιολογία*, ό.π., σσ. 12-13.

¹⁷³ Βλ. Rokkan, *Parties*, ό.π., σ. 422.

περιορισμένα οικονομικά μέσα, η έντονη πολεμική από τη δεξιά παράταξη και την Εθναρχία και η έλλειψη πείρας και στελεχών σε παγκύπριο επίπεδο, στερούσαν από το κόμμα τη δυνατότητα να απευθυνθεί με επιτυχία στις ομάδες αυτές.

Ένας από τους κυριότερους λόγους που άτομα με χαμηλά εισοδήματα δεν ψηφίζουν σύμφωνα με την κοινωνική τους θέση είναι η ύπαρξη παραδοσιακών αξιών (όπως π.χ. η θρησκεία) ανάμεσα στον πληθυσμό. Η θέση των πλουσίων και των φτωχών καθορίζεται, σύμφωνα με αυτή την «ερμηνεία της απόκλισης», από τη φυσική τάξη πραγμάτων και υποστηρίζεται από προσωπικές, οικογενειακές και τοπικές αφοσιώσεις, αντί να αντιμετωπίζεται ως προϊόν απρόσωπων οικονομικών και κοινωνικών δυνάμεων, που υπόκεινται σε αλλαγή μέσω πολιτικής δράσης.¹⁷⁴ Οι δυσκολίες που αντιμετώπιζε το ΚΚΚ στην πρόσβαση του στο εκλογικό σώμα πολλαπλασιάζονταν από την ύπαρξη τέτοιων κοινωνικών συνθηκών, όπως οι παραδοσιακοί δεσμοί της αγροτικής μάζας μέσω των πελατειακών δικτύων κοινωνικοοικονομικής εξάρτησης με τους αστικούς πολιτικούς σχηματισμούς και πολιτευτές (βλ. κεφάλαιο 7).

Μέσα στο πλαίσιο της έντονης αντιπαράθεσης με την αποικιοκρατική διοίκηση και την Εθναρχία, η Αριστερά ακολούθησε μια στρατηγική κινητοποίησης και οργάνωσης των λαϊκών τάξεων, αφενός, όπως αναφέραμε πιο πάνω, και, αφετέρου, προσπάθησε συστηματικά να εκδημοκρατικοποιήσει το πολιτικό σύστημα, ζητώντας καθολικό δικαίωμα ψήφου και αποκτώντας κατ' αυτό τον τρόπο πρόσβαση στις κατεστημένες πολιτικές δομές. Σε αυτή του την προσπάθεια το ΚΚΚ αντιμετώπισε έντονη αντίδραση από τη Δεξιά, η οποία μονοπωλούσε αυτές τις δομές. Η κομμουνιστική ψήφος αντικατόπτριζε, σε κάποιο βαθμό, συγκεκριμένο τύπο διαμαρτυρίας, που μπορεί να ερμηνευθεί και ως μια μορφή αμφισβήτησης της νομιμότητας του πολιτικού και κοινωνικοοικονομικού συστήματος.¹⁷⁵ Η σταδιακή θεσμοθέτηση επίσημων οργανισμών των λιγότερο προνομιούχων κοινωνικών στρωμάτων, όπως οι συντεχνίες, οι αγροτικές ενώσεις και το ταξικό πολιτικό κίνημα του ΚΚΚ, με τους μηχανισμούς οργάνωσης, τις εφημερίδες, κτλ., δημιούργησε σταθερά συνθήκες αύξησης της δυνατότητας πολιτικής συνείδησης των στρωμάτων αυτών.

Διεκδικώντας καθολικό εκλογικό δικαίωμα, το ΚΚΚ συμμετείχε εκ των πραγμάτων στην προσπάθεια για καθιέρωσή του, ένα αίτημα ριζοσπαστικό για τα πολιτικά και κοινωνικά

¹⁷⁴ Βλ. Lipset, *Political Man*, ό.π., σσ. 273-274.

¹⁷⁵ Για τις μορφές αυτής της διαμαρτυρίας βλ. Allardt, «Types of Protest and Alienation», ό.π., σ. 50.

θέσμια της εποχής. Η διαδικασία της ριζοσπαστικοποίησης των αριστερών κομμάτων, που διεκδικούν ταυτόχρονα πολιτικά και κοινωνικοοικονομικά δικαιώματα είναι αναγνωρισμένη στη βιβλιογραφία ενώ, αντίθετα, όπου τα αριστερά κόμματα έβρισκαν ευκολότερη πρόσβαση στα δικαιώματα πολιτικής συμμετοχής, ήταν μάλλον πρόθυμα να συνεργαστούν με τα αστικά κόμματα με στόχο τις μεταρρυθμίσεις.¹⁷⁶ Το ΚΚΚ δεν κατάφερε, όμως, να προσελκύσει τις μάζες στη βάση αυτού του αιτήματος, λόγω της καταλυτικής επίδρασης του εθνικού ζητήματος και της ισχυρής παρουσίας της Εκκλησίας.

11.6 Το ΚΚΚ καθίσταται έκνομο

Από το 1931 το ΚΚΚ εισήλθε στη δεύτερη περίοδο της ζωής του, αυτή της παρανομίας, που διήρκεσε δέκα χρόνια, μέχρι και την ίδρυση του ΑΚΕΛ. Σε αυτή την περίοδο το κόμμα υπέστη σοβαρά πλήγματα: κηρύχθηκε παράνομο, οι οργανώσεις του διαλύθηκαν, τα γραφεία του καταστράφηκαν, οι ηγέτες του εξορίστηκαν και αρκετά άλλα στελέχη του φυλακίστηκαν ή εντοπίστηκαν σε απόμερα χωριά. Το πρώτο μεγάλο πλήγμα επήλθε στις παραμονές των Οκτωβριανών με το κλείσιμο της εφημερίδας του, *Νέος Άνθρωπος*, τον Αύγουστο του 1930, λόγω της πρόνοιας για εγγύηση των 200 λιρών. Η εξέλιξη αυτή οδήγησε σε αλλαγή της μορφής επικοινωνίας του ΚΚΚ με τα μέλη του, υιοθετώντας πλέον τη μορφή των προκηρύξεων.

Τα Οκτωβριανά βρήκαν το ΚΚΚ απροετοίμαστο. Ένα από τα στελέχη του ΚΚΚ, ο Ε. Ψαράς, σε συνέντευξή του υποδείκνυε ότι:

*«ένδειξη του γεγονότος ότι το κόμμα δεν ήταν καλά οργανωμένο ακόμα, ήταν το ότι στα Οκτωβριανά ήταν απών και τήρησε στάση αδιαφορίας. Δεν πήρε καμιά απόφαση, κάτι που και να γινόταν δεν θα μπορούσε να υλοποιηθεί αφού δεν μπορούσαμε να κινητοποιήσουμε κόσμο. Δεν ήμασταν πρωτοπορία αλλά καθοδήγηση ακόμα».*¹⁷⁷

Μόλις ξέσπασαν τα γεγονότα, κάποιες πηγές αναφέρουν ότι αντιπροσωπεΐα του ΚΚΚ, με επικεφαλής τον Βάτη, επισκέφθηκε τον Αρχιεπίσκοπο και του δήλωσε ότι το κόμμα ήταν έτοιμο να συνεργαστεί με την Εθναρχία στον αγώνα ενάντια στους Βρετανούς. Η επίσημη Λευκή Βίβλος του κυβερνήτη για τα γεγονότα του 1931 αναφέρεται σε συμμετοχή του Γ.Γ.

¹⁷⁶ Βλ. Nohlen, *Κομματικό Σύστημα*, ό.π., σ. 52. Βλ. επίσης Lipset, *Political Man*, ό.π., σ. 73.

¹⁷⁷ Ψαράς Ευθύμιος, συνέντευξη στον Κώστα Γραικό, αρχείο ΠΕΟ (αχρονολόγητη). Βλ. επίσης *Δοκίμιο Ιστορίας ΚΚΚ*, ό.π., σ. 83.

του ΚΚΚ σε σύσκεψη στην Αρχιεπισκοπή, όπου πάρθηκαν αποφάσεις για την πορεία των γεγονότων.¹⁷⁸ Σύμφωνα με κάποιους μελετητές, είχε προηγηθεί συνεδρίαση της Κεντρικής Επιτροπής, κατά την οποία το ΚΚΚ είχε αποφασίσει να αλλάξει τακτική και να μην αφήσει τη Δεξιά και την Εκκλησία να μονοπωλήσουν τον ανταποικιακό αγώνα.¹⁷⁹ Το κόμμα βρέθηκε, έτσι, να υποστηρίζει την εξέγερση, παρόλο που διαφωνούσε με το πολιτικό της σύνθημα για Ένωση.

Αμέσως μετά τα Οκτωβριανά πενήντα περίπου στελέχη του κόμματος φυλακίστηκαν, εξορίστηκαν ή εκτοπίστηκαν, μεταξύ των οποίων οι δύο βασικοί του ηγέτες, Βάτης και Σκελέας. Την περίοδο 1932-33 συνελήφθησαν σχεδόν όλα τα γνωστά στελέχη του ΚΚΚ, με αποτέλεσμα το κόμμα να βρεθεί ουσιαστικά χωρίς ηγεσία, αφού τα μέλη της τότε Κ.Ε. ήταν στη φυλακή. Οι πολλές συλλήψεις οδήγησαν το κόμμα σε αδράνεια για ορισμένους μήνες,¹⁸⁰ το ίδιο κηρύχθηκε παράνομο και πολλά μέλη αποχωρούσαν από τις γραμμές του λόγω φόβου.¹⁸¹

11.7 Φορέας κοινωνικής αλλαγής και ριζοσπαστικοποίησης

Η δημιουργία του ΚΚΚ αποτέλεσε καινοτόμο στοιχείο στην πολιτική ζωή της νήσου, με μακροπρόθεσμες συνέπειες στους εσωτερικούς συσχετισμούς ισχύος μέσα στην ελληνοκυπριακή κοινότητα και στο πολιτικό σύστημα ευρύτερα, συνέπειες οι οποίες δεν ήταν ορατές από την πρώτη στιγμή. Για πρώτη φορά παρουσιάστηκε μια πολιτική δύναμη που αμφισβητούσε την κυριαρχία της αστικής εθνικιστικής τάξης και της Εκκλησίας στην κυπριακή κοινωνία και διεκδικούσε την ηγεσία του ανταποικιακού αγώνα. Έδωσε έκφραση στη διαμαρτυρία των περιθωριοποιημένων κοινωνικά ομάδων και τάξεων, όχι ως μια μορφή απλής αντίστασης ή εξέγερσης περιστασιακού χαρακτήρα, αλλά μιας πολιτικής πρότασης με διάρκεια. Το ΚΚΚ ήταν ένας φορέας δράσης για κοινωνική αλλαγή και εξέφρασε στο πολιτικό επίπεδο τη ριζοσπαστικότητα μερίδας των λαϊκών στρωμάτων.

¹⁷⁸ Βλ. Σαββίδης, «Το ΚΚΚ», ό.π., σ. 31.

¹⁷⁹ Βλ. Ρίχτερ, *Ιστορία*, ό.π., σ. 502.

¹⁸⁰ Βλ. Περγίος, *Δοκίμιο Ιστορίας ΚΚΚ*, ό.π., σσ. 81-82. Ο Παπαδημήτρης αναφέρεται σε πολλές περιπτώσεις συλλήψεων, φυλακίσεων και εκτοπισμών στελεχών και μελών του ΚΚΚ σε ολόκληρη αυτή την περίοδο. Βλέπε ενδεικτικά Παπαδημήτρης, *Εγκυκλοπαίδεια*, Περίοδος 1931-46, Τόμος Α, ό.π., σσ. 77, 149.

¹⁸¹ Βλ. Παπαδημήτρης, *Εγκυκλοπαίδεια*, Περίοδος 1931-46, Τόμος Α, ό.π., σ. 146. Βλ. επίσης *Δοκίμιο Ιστορίας ΚΚΚ*, ό.π., σ. 86.

Η εμφάνισή του σηματοδότησε μια καινούρια πραγματικότητα στην κυπριακή σκηνή, με την αυτόνομη πολιτική και οργανωτική παρουσία της κυπριακής εργατικής και αγροτικής τάξης πάνω σε ταξική βάση και με μια πολιτική που έδινε έμφαση στην ικανοποίηση των κοινωνικών και οικονομικών αναγκών, στη συνεργασία με τους Τουρκοκυπρίους και στην απόρριψη της εθνικής ρητορικής και ιδεολογίας που εξέφραζαν οι αστοί πολιτικοί ηγέτες και η Εκκλησία. Στο κίνημα αυτό διαφαίνεται η αρχή της διάρρηξης της παραδοσιακής πολιτικής οργάνωσης, όπου ομάδες της αστικής τάξης, που καθοδηγούνταν κυρίως από την Εκκλησία, ανταγωνίζονταν μεταξύ τους για επικράτηση στη βάση του συστήματος της πολιτικής πελατείας.¹⁸² Η ίδρυση του ΚΚΚ έθεσε νέους όρους συγκρότησης της πολιτικής ζωής στην Κύπρο και η στοχοθεσία του ήταν εκ των πραγμάτων ανατρεπτική, αφού, μέσω αυτού, τόσο σε επίπεδο μηχανισμών πολιτικής συγκρότησης όσο και σε επίπεδο πολιτικού λόγου, αμφισβητήθηκε η θρησκευτικοποιημένη πολιτική ζωή των Κυπρίων.¹⁸³ Το ΚΚΚ επιχείρησε να κατοχυρώσει την πολιτική και ιδεολογική του ιδιαιτερότητα ερχόμενο σε πλήρη ρήξη με την πολιτική της Ένωσης. Ο ανατρεπτικός πολιτικός λόγος του ΚΚΚ ενείχε περισσότερους κινδύνους για τους ενωτικούς πολιτικούς παρά για την αποικιοκρατική διοίκηση, γι' αυτό και ο αντικομμουνιστικός τους λόγος ήταν πολύ πιο άμεσος και έντονος από εκείνον των Βρετανών.¹⁸⁴

Το ΚΚΚ έκανε την είσοδό του στη πολιτική σκηνή χωρίς να επικαλείται την εκπροσώπηση ολόκληρου του κοινωνικού συνόλου αλλά μόνο μερίδας του, χαρακτηριστικό όλων των κομμάτων μαζών. Κατάφερε να σταθεροποιηθεί στο εκλογικό σώμα, παρόλη τη μικρή επιρροή του, όπως μεταφράστηκε σε εκλογικά ποσοστά. Τα ριζοσπαστικά κινήματα, όπως τα κομμουνιστικά, γράφει ο Lipset, ιδιαίτερα στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες, απευθύνονταν στις μάζες του πληθυσμού που είχαν «ξεριζωθεί» από το περιβάλλον τους.¹⁸⁵ Μια τέτοια περίπτωση αφορούσε στους ξεκληρισμένους αγρότες της Κύπρου, που αποτέλεσαν την πηγή δημιουργίας της εργατικής τάξης. Ένα σημαντικό μέρος του πληθυσμού μετακινήθηκε από τις αγροτικές περιοχές -που χαρακτηρίζονταν από κάθετο πολιτικό οργανωτικό σχήμα

¹⁸² Βλ. Ατταλίδης, «Κόμματα στην Κύπρο», ό.π., σ. 137.

¹⁸³ Βλ. Αναγνωστοπούλου, «Εκκλησία», ό.π., σ. 224.

¹⁸⁴ Βλ. Καραμπότ, «Η θέση του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας έναντι του κυπριακού», ό.π., σ. 168.

¹⁸⁵ Βλ. Lipset, *Political Man*, ό.π., σ. 136.

πελατειακών σχέσεων- προς τις πόλεις, όπου ήταν διαθέσιμο για το νέο κίνημα οριζόντιας ταξικής οργάνωσης που εκκολαπτόταν.¹⁸⁶

Η αυξημένη κοινωνική διείσδυση του ΚΚΚ στις ομάδες αυτές προκαλείτο και ως αντίδραση στη χειροτέρευση των οικονομικών συνθηκών, μια κατάσταση στην οποία το μέχρι τότε πολιτικό κατεστημένο και η Εκκλησία δεν μπορούσαν να προσφέρουν ικανοποιητικές λύσεις. Παρόλο που οι ρίζες του ΚΚΚ βρίσκονται στις κοινωνικοοικονομικές συνθήκες, ήταν ένα πολιτικό κόμμα με θέσεις σε όλο το φάσμα της κυπριακής κοινωνίας. Πρόσφερε πρόγραμμα και προοπτική σε αυτούς που έβλεπαν τον εαυτό τους ως θύματα της ισχύος και του ελέγχου που τους ασκούσαν οι άρχουσες τάξεις. Ένας από τους λόγους διείσδυσης του κόμματος στα στρώματα των εργατών και των αγροτών, ήταν και το απλό λεξιλόγιο που χρησιμοποιούσε, το οποίο φανερώνεται από τη μελέτη των εντύπων του.

Το ΚΚΚ κυριάρχησε από την αρχή μέσα στην εργατική τάξη, χωρίς να αντιμετωπίσει ουσιαστική απειλή από κάποιο σοσιαλιστικό ή σοσιαλδημοκρατικό κόμμα, για τους λόγους που αναπτύξαμε πιο πάνω και που έχουν τη ρίζα τους στην καθυστερημένη οικονομική ανάπτυξη της Κύπρου, που δεν δημιούργησε εργατική τάξη πριν την εμφάνιση του ίδιου του κόμματος. Στις χώρες της Δυτικής Ευρώπης ο σχηματισμός της εργατικής τάξης προηγήθηκε της Οκτωβριανής Επανάστασης, ενώ στην Κύπρο συνέβη το αντίθετο. Μια τέτοια ιδιομορφία δεν μπορούσε παρά να ευνοήσει το κομμουνιστικό κίνημα. Ιστορικά, η σοσιαλδημοκρατία, εμφανίστηκε στις αναπτυγμένες οικονομικά χώρες της Δυτικής Ευρώπης. Οι αστικές τάξεις στις χώρες αυτές είχαν ανάγκη τη συνεργασία των εργατικών τους τάξεων στα πλαίσια της αποικιακής τους πολιτικής και έτσι δεν άνοιξαν συγκρουσιακά μέτωπα στο εσωτερικό τους με αυτές. Αυτή η πολιτική δεν επέτρεψε την εκτροπή των κομμάτων της σοσιαλδημοκρατίας σε πιο επαναστατικούς δρόμους. Η Κύπρος διέφερε από το πρότυπο συνδικαλιστικής κινητοποίησης της υπόλοιπης Ευρώπης κατά το ότι το συνδικαλιστικό κίνημα εμφανίστηκε μόνο μετά την εμφάνιση του ΚΚΚ και ως δημιούργημά του.¹⁸⁷

Η ενότητα μέσα στο εργατικό κίνημα ήταν συνάρτηση και του ανταγωνισμού που συναντούσε. Οι Lipset και Rokkan διαπίστωσαν ότι το εργατικό κίνημα ήταν πολύ πιο

---

¹⁸⁶ Βλ. Ατταλίδης, «Κόμματα στην Κύπρο», ό.π., σ. 144. Η έννοια του οριζόντιου οργανωτικού κινήματος περιλαμβάνει τα κόμματα και τις συντεχνίες στις οποίες η ιδιότητα μέλους γίνεται με ομοίμορφα κοινωνιολογικά κριτήρια, κυρίως ταξικά. Αυτή η έννοια βρίσκεται σε αντιδιαστολή με την έννοια των κάθετων μορφών οργάνωσης, συνήθως των πελατειακών δικτύων, όπου η σύνδεση γίνεται σε προσωπικό επίπεδο.

¹⁸⁷ Για το πρότυπο συνδικαλιστικής κινητοποίησης βλ. Geary, *Το Ευρωπαϊκό Εργατικό Κίνημα*, ό.π., σ. 71.

διαιρεμένο σε χώρες που η αστική τάξη και η Εκκλησία ήταν φανερά ή κρυφά αντίθετες η μια με την άλλη, παρά στις χώρες όπου η Εκκλησία είχε συνταχθεί με την αναδυόμενη αστική τάξη ενάντια σε έναν κοινό εξωτερικό εχθρό, όπως στην περίπτωση της Κύπρου.¹⁸⁸ Η ανυπαρξία ανταγωνισμού στον ευρύτερο χώρο της Αριστεράς και το γεγονός ότι η δεξιά παράταξη (Εκκλησία και αστική τάξη) κατάφερναν να συμβιβάζουν τις διαφορές τους, συνέβαλε στο να μην υπάρχουν σημαντικές διαιρέσεις στο κυπριακό εργατικό κίνημα στην υπό αναφορά περίοδο, παρά τις προσπάθειες που έγιναν για δημιουργία συνδικαλιστικών οργανώσεων ως αντίβαρο στις συντεχνίες που ήλεγχε το ΚΚΚ.¹⁸⁹

Όπως όλα τα αναδυόμενα κινήματα της εργατικής τάξης, το ΚΚΚ αντιμετώπισε σοβαρά προβλήματα και αντιδράσεις στην προσπάθειά του να αποκτήσει πρόσβαση στους θεσμούς και τις δομές της κοινωνίας.¹⁹⁰ Ο Rokkan περιγράφει τα τέσσερα θεσμικά όρια (thresholds), τα οποία οποιοδήποτε αναδυόμενο πολιτικό κίνημα πρέπει να διαβεί για να ενταχθεί στο εσωτερικό του πολιτικού συστήματος.¹⁹¹ Αντιπαραβάλλοντας την πορεία του ΚΚΚ με τα όρια του Rokkan, διαπιστώνουμε ότι πρακτικά δεν ξεπέρασε πλήρως κανένα. Μπορεί να εξασφάλισε (ή οι Αρχές να ήταν ανεκτικές) το δικαίωμα να μεταδίδει τις απόψεις του, να οργανώνεται και να συμμετέχει σε εκλογές (πρώτο όριο) αλλά με σοβαρούς περιορισμούς και εμπόδια. Τα μέλη του παρακολουθούνταν, οι εφημερίδες του αντιμετώπισαν το φάσμα της διακοπής της λειτουργίας τους πολλές φορές και το ίδιο απαγορεύθηκε μετά το 1931, όπως είδαμε πιο πάνω. Σε σχέση με το δεύτερο όριο, που αφορά στην επέκταση των πολιτικών δικαιωμάτων στους υποστηρικτές του, αυτό δεν συνέβηκε καθόλου. Η συντριπτική πλειοψηφία των δυνητικών του υποστηρικτών δεν είχαν, ούτε απέκτησαν στην πορεία, πολιτικά δικαιώματα, τα οποία συνέχισαν να συνδέονται (για όση περίοδο υφίσταντο) με ιδιοκτησιακά και περιουσιακά κριτήρια. Ούτε κοινοβουλευτικές έδρες κατάφερε να εξασφαλίσει το ΚΚΚ, ούτε να εισχωρήσει στα κέντρα λήψης αποφάσεων της ελληνοκυπριακής κοινότητας που είναι τα άλλα δύο όρια που σημειώνει ο Rokkan.

Στην προσπάθειά του να αποκτήσει ερείσματα μέσα στο κοινωνικό σύνολο και τις πολιτικές δομές, αλλά και στη δράση του, το ΚΚΚ αντιμετώπισε σειρά περιορισμών και δυσκολιών είτε

¹⁸⁸ Βλ. Lipset and Rokkan, «Cleavage Structures», ό.π., σ. 49.

¹⁸⁹ «Εργάτες της Λευκωσίας προσέχετε», *Νέος Άνθρωπος*, 1^η Ιουνίου 1925, σ. 2· «Η συντεχνία του κ. Δημάρχου», *Νέος Άνθρωπος*, 15 Αυγούστου 1925, σ. 3.

¹⁹⁰ Γι' αυτό το θέμα βλ. Lipset, «Political Cleavages», ό.π., σ. 29.

¹⁹¹ Βλ. Rokkan, «The Structuring of Mass Politics», ό.π., σσ. 180-181.

από το εξωτερικό περιβάλλον, είτε από δικές του αδυναμίες. Πρώτον, οι περιοριστικές πρόνοιες του εκλογικού νόμου απέκλειαν το μεγαλύτερο μέρος του εκλογικού σώματος και ειδικότερα τα τμήματα εκείνα της κοινωνίας από τα οποία θα μπορούσε να αντλήσει στήριξη. Δεύτερον, οι μη αποδεκτές θέσεις του κόμματος σε ορισμένα ζητήματα, όπως στη θρησκεία και στο εθνικό θέμα, αποξένωναν όλες τις άλλες πολιτικές δυνάμεις και καθιστούσαν ανέφικτο το αίτημα του κόμματος για ενιαίο μέτωπο. Τρίτον, το μικρό ποσοστιαίο βάρος της εργατικής τάξης μέσα στον κυπριακό πληθυσμό, δεδομένης της δομής της κυπριακής οικονομίας, δεν επέτρεπε μαζικοποίηση. Το ΚΚΚ είχε, σύμφωνα με τον Σέρβα, μεγάλη απήχηση μέσα στους οργανωμένους εργάτες, οι οποίοι όμως δεν ήταν η πλειοψηφία της εργατικής τάξης και απέτυχε να αποκτήσει σοβαρά ερείσματα μέσα στα πλατιά λαϊκά στρώματα και, κυρίως, τα αγροτικά.¹⁹² Τέταρτον, η έντονη αντίδραση της κατεστημένης άρχουσας τάξης αλλά και της αποικιοκρατικής διοίκησης και, τέλος, οι αδυναμίες οργάνωσης που επέδειξε το ίδιο το κόμμα, όντας στα αρχικά στάδια της παρουσίας του, δεν επέτρεψαν ικανοποιητική μαζικοποίησή του.

Η μαζικότητα ενός κομμουνιστικού κόμματος άπτεται σε μεγάλο βαθμό των θεσμικών δομών μιας χώρας. Σε συνθήκες έντονου περιορισμού της πολιτικής δράσης, το αίτημα για μαζικό κόμμα ήταν σε μεγάλο βαθμό ουτοπικό. Τα ζητήματα του μεγέθους και της μυστικότητας είναι εγγενώς συνδεδεμένα με την ανάγκη για αποδοτικότητα και εκπαίδευση και μέσα σε τέτοιες συνθήκες αναδείχθηκε η έννοια των επαγγελματιών επαναστατών ως η οργανωτική βάση των κομμουνιστικών κομμάτων. Το ΚΚΚ ήταν ιεραρχικό στη δομή του και με ισχυρή πειθαρχία, στοιχεία απαραίτητα για τη διασφάλιση της μυστικότητας και της επιβιώσής του. Τα οργανωτικά αυτά χαρακτηριστικά ανταποκρίνονται στη διεθνή εμπειρία του κομμουνιστικού κινήματος ως ένα ισχυρά οργανωμένο και πειθαρχημένο κίνημα που οχυρώθηκε μέσω ενός αποτελεσματικού οργανωτικού δικτύου.¹⁹³ Ο Sartori υποδεικνύει ότι η οργανωτική υποστήριξη στο κάθε σύστημα πεποιθήσεων, είτε αυτό είναι θρησκευτικό είτε είναι σοσιαλιστικό, είναι κρίσιμης σημασίας για την ισχύ του κινήματος. Όπου η ταξική έκκληση υπερέρχει της θρησκευτικής αυτό εξηγείται με την οργανωτική κυριαρχία του

---

¹⁹² Βλ. Σέρβας, *Ευθύνες*, ό.π., σ. 116.

¹⁹³ Rokkan Stein and Valen Henry (1970), «Regional Contrasts in Norwegian Politics», στο Allardt and Rokkan, *Mass Politics*, ό.π. σ. 342.

κόμματος μαζών έναντι της Εκκλησίας, που αποτελούσε την κυριότερη μορφή οργάνωσης πριν την εμφάνιση των πολιτικών κομμάτων.¹⁹⁴

Το ΚΚΚ ήταν μια εξωκοινοβουλευτικά δημιουργημένη μορφή οργάνωσης, που λειτουργούσε έξω από τις νόρμες του παραδοσιακού πολιτικού κόσμου και που ανέπτυξε όλα τα χαρακτηριστικά που ο Duverger απέδιδε στα κόμματα αυτού του είδους: πιο συγκεντρωτικά, με περισσότερη ιδεολογική συνοχή και πειθαρχία, λιγότερο πρόθυμα να αποδώσουν μεγάλη σημασία στο κοινοβούλιο και στις εκλογές. Ως αποτέλεσμα των συνθηκών δημιουργίας τους, δεν ανέπτυξαν εμπλεκόμενα συμφέροντα μέσα στους υφιστάμενους πολιτικούς (αλλά και κοινωνικούς και οικονομικούς) θεσμούς, πράγμα που δικαιολογούσε και την αντίθεσή τους προς αυτούς.¹⁹⁵

Η προσπάθεια οργάνωσης των λαϊκών στρωμάτων ήταν η αφετηρία της προσπάθειας απεγκλωβισμού τους από την κηδεμονία της αστικής τάξης και της Εκκλησίας αφού αποτελούσε σημαντική προϋπόθεση για τη δική τους ανεξάρτητη πολιτική παρουσία, με δικούς τους υποψήφιους, δικό τους πρόγραμμα και δικά τους επικοινωνιακά μέσα. Για να πετύχει αυτούς τους στόχους, το ΚΚΚ προωθούσε έντονα την πολιτική εκπαίδευση των οπαδών του μέσω διαλέξεων, συζητήσεων, κτλ. Παράλληλα, αντιλαμβανόταν ότι η αυτόνομη πολιτική παρουσία του σήμαινε ότι θα έπρεπε να καταστεί ανεξάρτητο από το είδος χρηματοδότησης και εξάρτησης που κυριαρχούσε στην πολιτική ζωή μέχρι τότε και το οποίο απαιτούσε μια διαφορετική μορφή κόμματος. Ενώς κόμματος που θα έδινε βαρύτητα στα μέλη του, στην ποσότητα και όχι στην ποιότητα, μετατοπίζοντας το βάρος από τους λίγους στη μάζα.

Τα κόμματα των κατώτερων τάξεων είχαν διαφορετικό χαρακτήρα στις διάφορες χώρες. Εστίες αυτών των διαφορών ήταν οι αποκλίσεις στην ισχύ, την οργανωτική ενότητα, τον ιδεολογικό προσανατολισμό και στο βαθμό ένταξης ή αποξένωσής τους από τα καθεστώτα των χωρών τους. Αυτές οι διαφορές ήταν υπόλογες στις διαφορετικές ιστορικές συνθήκες της κάθε χώρας.¹⁹⁶ Οι συνθήκες γένεσης του ΚΚΚ, η αντίδραση που συνάντησε από το υφιστάμενο πολιτικό κατεστημένο και τις αποικιακές Αρχές και το ιδεολογικό του πρόγραμμα επέδρασαν καθοριστικά στον χαρακτήρα του κόμματος και τον διαμόρφωσαν. Η νέα πολιτική

¹⁹⁴ Βλ. Sartori, «Sociology», ό.π., σ. 172.

¹⁹⁵ Βλ. LaPalombara and Weiner, «The Origin of Parties», ό.π., σσ. 10-11.

¹⁹⁶ Βλ. Rokkan, «The Structuring of Mass Politics», ό.π., σ. 207.

δύναμη, αντίθετα από τους λαϊκιστές και τους άλλους αγροτιστές ηγέτες, δεν ήταν δυνατό να αφομοιωθεί από τον παραδοσιακό συντηρητικό και εθνικιστικό πολιτικό κόσμο και επομένως ήταν αδύνατο να γίνει αποδεκτή.¹⁹⁷

Η εμφάνιση κινημάτων αποξενωμένων από το κράτος, τα οποία ενστερνίζονταν τον επαναστατικό μαρξισμό ως επίσημη ιδεολογία, ήταν επίσης αποτέλεσμα των κυβερνητικών ενεργειών. Εκεί που υπήρχε άρνηση να δοθεί στην εργατική τάξη μερίδιο της πολιτικής εξουσίας, το σοσιαλιστικό κίνημα διατηρούσε ένα επαναστατικό πνεύμα.¹⁹⁸ Υπήρχαν, βέβαια, αρκετές διαφορές στις στάσεις των κατεστημένων και αναδυόμενων ελίτ στα αιτήματα των εργαζομένων στις διάφορες ευρωπαϊκές χώρες. Αυτές οι διαφορές επηρέασαν ξεκάθαρα την ανάπτυξη συντεχνιών και σοσιαλιστικών κομμάτων. Στην Αγγλία και στις σκανδιναβικές χώρες, π.χ., οι στάσεις των ελίτ έτειναν να είναι ανοικτές και πραγματιστικές, παρόλο που υπήρχε μια ενεργή αντίσταση στα αιτήματα των εργατών, αλλά μικρή, έως και ανύπαρκτη, καταστολή. Αυτές ήταν οι χώρες με τα μεγαλύτερα και πιο ενσωματωμένα σοσιαλιστικά κόμματα. Σε χώρες όπως η Αυστρία, η Γερμανία, η Ιταλία και η Ισπανία, οι διαιρετικές τομές ήταν βαθύτερες, με προσπάθειες καταστολής και με αποτέλεσμα, τα ίδια τα εργατικά κινήματα να αυτοαπομονώνονται. Ο αντισυστημικός προσανατολισμός μεγάλων τμημάτων της ευρωπαϊκής εργατικής τάξης κορυφώθηκε αμέσως μετά τη Ρωσική Επανάσταση.¹⁹⁹

Η ριζοσπαστικότητα του ΚΚΚ (όρο τον οποίο ο Geary ερμηνεύει ως στοχευμένη δράση πέραν της βραχυπρόθεσμης βελτίωσης του βιοτικού επιπέδου και κάποιας μορφής αναδόμησης της οικονομίας)²⁰⁰ υποβοηθήθηκε από το γεγονός ότι η εκβιομηχάνιση δεν συντελέστηκε ολοκληρωμένα στην Κύπρο και απέτυχε να δημιουργήσει μια οικονομία βασισμένη στις μεγάλης κλίμακας επιχειρήσεις, μια συνθήκη που ευνοεί τα ριζοσπαστικά εργατικά κινήματα.²⁰¹ Όμως παρόλο το ριζοσπαστισμό του, το ΚΚΚ επεδείκνυε δείγματα προσαρμογής στην πραγματικότητα της κοινωνίας. Η ιδέα μιας συμμαχίας με την αστική τάξη και η αξιοποίηση των συνδικαλιστικών μορφών δράσης αποδεικνύουν αυτή την προσαρμογή. Η επιτυχία του ΚΚΚ να σταθεροποιήσει την παρουσία του, σημειώνει ο Panayiotou, έγκειται στο ότι κατάφερε να προσαρμόσει την ιδεολογία αυτή στο ιστορικό και δομικό περιβάλλον

¹⁹⁷ Βλ. Κατσιαούνης, «Αντιθέσεις», ό.π., σ. 31.

¹⁹⁸ Βλ. Geary, *Ευρωπαϊκό Εργατικό Κίνημα*, ό.π., σ. 98. Βλ. επίσης Lipset, «Political Cleavages», ό.π., σ. 27.

¹⁹⁹ Βλ. Lipset and Rokkan, «Cleavage Structures», ό.π., σ. 22.

²⁰⁰ Βλ. Geary, *Ευρωπαϊκό Εργατικό Κίνημα*, ό.π., σ. 28.

²⁰¹ Βλ. Lipset, *Political Man*, ό.π., σ. 57.

της Κύπρου.²⁰² Η απουσία επαναστατικού λεξιλογίου και πρακτικών δεν σημαίνει ότι το ΚΚΚ δεν ήταν ριζοσπαστικό. Αντίθετα, η απουσία αυτή μπορεί να υποδηλώνει απλά κατανόηση της αντικειμενικής πραγματικότητας: το ΚΚΚ είχε να αντιμετωπίσει την ισχυρότερη αποικιακή δύναμη του κόσμου αλλά και την αντίδραση της πολιτικής και εκκλησιαστικής ελίτ και σημαντικών τμημάτων της μικροαστικής τάξης. Ο συνδυασμός μετριοπάθειας και ριζοσπαστισμού ανταποκρίνεται σε μια διαπίστωση για την οργάνωση της εργατικής τάξης σε συντεχνίες και εργατικά κόμματα, η οποία, από τη μια, δημιουργεί ένα μηχανισμό έκφρασης της σύγκρουσης αλλά από την άλλη ενσωματώνει τους εργάτες στο πολιτικό σώμα, δίνοντάς τους νόμιμα μέσα απόκτησης των αναγκών τους και μετριάζοντας την επαναστατικότητά τους.²⁰³

Παρά τις αδυναμίες και τους περιορισμούς, η εμφάνιση του ΚΚΚ άλλαξε το πολιτικό τοπίο. Οι διάφορες εθνικές οργανώσεις, που είδαμε στο κεφάλαιο εννέα, σύμφωνα με τον Τζερμιά, δεν αγωνίστηκαν αποφασιστικά για τη βελτίωση της θέσης των φτωχότερων κοινωνικών στρωμάτων αφού εκπροσωπούσαν την αστική τάξη και τους μεγαλοϊδιοκτήτες. Δόθηκε, έτσι, η ευκαιρία στο κόμμα να διεισδύσει σε ένα μέρος της κοινωνίας. Αυτό δεν σημαίνει, βέβαια, ότι οι συσχετισμοί στην κυπριακή κοινωνία άλλαξαν δραματικά, σε βαθμό που να αλλάξει το ισοζύγιο δυνάμεων. Η εξουσία και η ισχύς εξακολουθούσε να βρίσκεται στα χέρια της αστικής τάξης και της Εκκλησίας. Τα ενδιαφερόμενα για λύση του προβλήματος λαϊκά στρώματα δεν ήταν σε ικανοποιητικό βαθμό οργανωμένα εκείνη την εποχή και δεν ήταν ακόμα σε θέση να επηρεάσουν αποφασιστικά τις εξελίξεις.²⁰⁴

Παρόλο που το ΚΚΚ δεν είχε καταστεί μαζικό κόμμα, η αύξηση των απεργιών, οι οποίες καθοδηγούνταν σε μεγάλο βαθμό από τα στελέχη του και ο σημαντικός έλεγχος που ασκούσε στο συνδικαλιστικό κίνημα στα χρόνια αυτά, αποδεικνύουν ότι είχε αρχίσει να μεταβάλλεται σε έναν πολιτικό δρώντα που θα έπρεπε να λαμβάνεται σοβαρά υπόψη.²⁰⁵ Αν και με περιορισμένη μαζική επιρροή και εκλογικό βάρος, η ίδια η ύπαρξη του κόμματος και η διοχετευμένη, μέσω των συνδικάτων, δράση του, άρχισαν να μεταβάλλουν το συσχετισμό δυνάμεων. Πλέον, η εργατική τάξη, αποκτούσε σταδιακά βαρύτητα, αν και ήταν ακόμα αποκλεισμένη από τον τοπικό και εθνικό πολιτικό βίο. Αυτός ο νέος συσχετισμός δυνάμεων

²⁰² Βλ. Panayiotou, «Lenin in the Coffee-shop», ό.π., σ. 273.

²⁰³ Βλ. Lipset, *Political Man*, ό.π., σ. 24.

²⁰⁴ Βλ. Τζερμιάς, *Ιστορία*, ό.π., σ. 102.

²⁰⁵ Βλ. Richter, «The Cypriot Communist Party», ό.π., σ. 106.

εξηγεί τη σταδιακή επιτυχία των αιτημάτων της εργατικής τάξης προς τα τέλη της δεκαετίας του 1930, σε σχέση με το δικαίωμα οργάνωσης, τους μισθούς, το ωράριο κτλ. Αυτός ο νέος συσχετισμός δυνάμεων οδήγησε επίσης την Εκκλησία και τη δεξιά παράταξη να ασχοληθούν με το κοινωνικό ζήτημα στα χρόνια που ακολούθησαν.

Το Δ' Συνέδριο του κόμματος, που έγινε το Μάιο του 1940, στη Δερύνεια, άρχισε να προβληματίζεται σε σχέση με τη θέση του για το εθνικό ζήτημα και την προοπτική μαζικοποίησης του κινήματος και να αναζητά διέξοδο από την παράνομη δράση. Αυτό έγινε ένα χρόνο αργότερα, με την ίδρυση του ΑΚΕΛ, τα οποία εκφεύγουν του χρονικού ορίζοντα της παρούσας εργασίας.²⁰⁶

---

²⁰⁶ Βλ. Περδίδης, *Δοκίμιο Ιστορίας ΚΚΚ*, ό.π., σ. 91.

Στην παρούσα διατριβή διερευνήθηκαν οι συνθήκες που επηρέασαν και συνέδραμαν την εμφάνιση πολιτικών κομμάτων στην Κύπρο χρησιμοποιώντας ως θεωρητικό εργαλείο τη θεωρία των διαιρετικών τομών. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο εξετάστηκε η επίδραση του αποικιοκρατικού πολιτικού και θεσμικού πλαισίου, καθώς και η επίδραση θεσμών της κυπριακής κοινωνίας, όπως η Εκκλησία, στη γένεση των κυπριακών πολιτικών σχηματισμών. Στην πορεία της μελέτης αναλύθηκαν, διαδοχικά, διαδικασίες σε πολλαπλά επίπεδα (οικονομικό, κοινωνικό, ιδεολογικό, πολιτικό), τα οποία συνδέονται με την εμφάνιση κομματικής μορφής συσσωματώσεων. Η μελέτη των φαινομένων αυτών και των ξεχωριστών θεσμών και διαδικασιών της κυπριακής κοινωνίας και πολιτικής, οδηγεί στο συμπέρασμα ότι παρόλες τις ιδιομορφίες που παρουσιάστηκαν στην ιστορική πορεία εξέλιξης τους στην Κύπρο σε σχέση με τα αντίστοιχα στον ευρωπαϊκό χώρο, τα φαινόμενα αυτά, αποτέλεσαν τις προϋποθέσεις πάνω στις οποίες βασίστηκε ο σχηματισμός οργανωμένης πολιτικής δράσης στην Κύπρο, που πήρε σταδιακά τη μορφή πολιτικών κομμάτων.

Η επιλεγθείσα περίοδος έρευνας αποτελεί μια από τις πιο ενδιαφέρουσες και ταυτόχρονα ελκυστικές για τον ερευνητή περιόδους στη σύγχρονη κυπριακή Ιστορία. Η επιλογή της περιόδου είναι καθοριστική σε σχέση με τον τρόπο με τον οποίο οι δύο μεγάλες πολιτικές παρατάξεις στην Κύπρο, η Δεξιά και η Αριστερά, διαμόρφωσαν τον ιδεολογικό και προγραμματικό τους λόγο, τις οργανωτικές τους δομές και τις ερμηνείες που έδιναν στο περιεχόμενο του αντιαποικιακού αγώνα εναντίον των Βρετανών. Κατά τη διάρκεια της περιόδου αυτής μπορούμε να εντοπίσουμε τα βασικά χαρακτηριστικά που διαμόρφωσαν τις ξεχωριστές πολιτικές ταυτότητες των δύο συνόλων. Η Αριστερά θεμελίωσε την ταυτότητα της στην εκπροσώπηση των λαϊκών μαζών και ιδιαίτερα της εργατικής τάξης, της αλληλεγγύης με τους Τουρκοκύπριους και της αντιεθνικιστικής, ακόμα και αντιθρησκευτικής ρητορικής. Αντίθετα, η Δεξιά επικεντρώθηκε στη θρησκευτικότητα, στην εθνικοφροσύνη και στην διεκδίκηση της Ένωσης, παρά τις εσωτερικές της διαφορές σε σχέση με την τακτική και τις προσωπικού χαρακτήρα έριδες των πρωταγωνιστών της.

Στο κοινωνικοοικονομικό επίπεδο αναλύσαμε τη σταδιακή αποσύνθεση των οθωμανικών φεουδαρχικού τύπου οικονομικών δομών και την ανάδυση των πρώιμων καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής που επέφεραν καθοριστικές αλλαγές στην κυπριακή κοινωνία. Απότοκο αυτών των αλλαγών ήταν η αναδιάταξη της ταξικής σύνθεσης της κυπριακής κοινωνίας: η εμφάνιση και το ενδυνάμωμα της κυπριακής αστικής τάξης, η οποία είχε

ολοένα και λιγότερα βιώματα από την οθωμανική κατοχή και η οποία δημιουργήθηκε σε μεγάλο βαθμό από την «παλιά» αριστοκρατία της γης (κτηματίες), τους εμπόρους και τους επαγγελματίες των λεγόμενων ελευθέρων επαγγελμάτων (δικηγόρους, γιατρούς, δημοσιογράφους). Η αστική τάξη είχε στο επίκεντρο της δράσης της εμπορικές, κατά βάση, δραστηριότητες. Στην Κύπρο δεν παρατηρήθηκε το φαινόμενο της ανάπτυξης ισχυρής και βαριάς βιομηχανίας, πέραν των μεταλλείων, λόγω και του προσανατολισμού της κυπριακής οικονομίας από τους Βρετανούς, σε ένα ρόλο κατανάλωσης των βρετανικών προϊόντων της μητρόπολης. Στην προσπάθεια της να ανοίξει το δρόμο της προς την εξουσία και την κοινωνική καταξίωση, η αστική τάξη, βρήκε πολιτική και ιδεολογική έκφραση στον εθνικισμό, με τις ιδιάζουσες μορφές που αυτός παρουσιάστηκε, τον οποίο χρησιμοποίησε εργαλειακά στην προσπάθεια της αυτή.

Παράλληλα, συγκροτήθηκε σταδιακά και η εργατική τάξη, η οποία μέχρι το τέλος της περιόδου αυτής, συγκέντρωσε ικανοποιητικό αριθμητικό βάρος (περίπου 15%) ώστε να αποτελεί ξεχωριστό σημείο αναφοράς και αντικείμενο απόπειρων οργάνωσης. Σημαντικό παράγοντα στην ταξική συνειδητοποίηση της εργατικής τάξης διαδραμάτισαν τα κυβερνητικά σχήματα εργοδότησης και οι μεταλλευτικές βιομηχανίες, όπου συγκεντρωνόταν σχετικά μεγάλος αριθμός εργατικού δυναμικού μια συνθήκη που θεωρείται ευνοϊκή για την ταξική συνειδητοποίηση λόγω της ενδοεπικοινωνίας που αναπτύσσεται στους χώρους αυτούς. Παρόλες τις αλλαγές, όμως, στις κοινωνικοοικονομικές δομές που συντελέστηκαν σε ολόκληρη αυτή την περίοδο, η Κύπρος παρέμεινε μια χώρα κατά βάση αγροτική, τόσο στις δομές όσο και στις πληθυσμιακές αναλογίες.

Η ανάλυση της κυπριακής κοινωνίας και πολιτικής στη σύγχρονη κυπριακή Ιστορία θα ήταν ημιτελής χωρίς την εξέταση της κυπριακής Εκκλησίας. Η Εκκλησία της Κύπρου αποτέλεσε σε ολόκληρη την υπό ανασκόπηση περίοδο το βασικότερο ιδεολογικό, πολιτικό, οικονομικό και κοινωνικό θεσμό, με κυρίαρχο λόγο και ρόλο στην πολιτική διαδικασία και στη διαμόρφωση του αντιαποικιακού κινήματος. Παρά τη σύγκρουση με την βρετανική Αρχή, που είχε στο επίκεντρο της τα προνόμια της Εκκλησίας, αυτή κατάφερε να διατηρήσει τον ηγεμονικό και ηγετικό της ρόλο στα πλαίσια της ελληνοκυπριακής κοινότητας. Η οικονομική περιουσία και το πνευματικό κύρος που διέθετε, σε συνάρτηση με την εθναρχεύουσα ιδιότητά της, έδωσαν στην Εκκλησία δομικό πλεονέκτημα στον εσωτερικό καταμερισμό ισχύος εντός της ελληνικής ορθόδοξης κοινότητας και την έθεσαν σε θέση υπολογίσιμου συνομιλητή έναντι, ακόμα, και των Βρετανών. Η διατήρηση διαχωριστικών πολιτικών και εκλογικών ρυθμίσεων μεταξύ των

δύο κοινοτικών στοιχείων επέτρεψε στην Εκκλησία να νομιμοποιεί την εξουσία της και στο πλαίσιο του νέου πολιτικού συστήματος που εγκαθίδρυσαν οι Βρετανοί.

Στο ιδεολογικό επίπεδο ο εθνικισμός, με κυρίαρχο φορέα την αστική τάξη, παρά τις παλινδρομήσεις που ανέκυπταν στην πορεία του, κατέστη η ηγεμονική ιδεολογική δύναμη στην περίοδο που εξετάζουμε, πηγή πολιτικής νομιμοποίησης και το βασικότερο χαρακτηριστικό γνώρισμα της ελληνοκυπριακής πολιτικής κουλτούρας. Η ιδεολογία αυτή κυριάρχησε χωρίς σημαντική αμφισβήτηση από οποιοδήποτε τμήμα της ελληνοκυπριακής κοινότητας παρουσιάζοντας μian υπερταξική απήχηση, στην οποία συνεισέφεραν το εκπαιδευτικό σύστημα και η ανάπτυξη των έντυπων μέσων ενημέρωσης υπό την καθοδήγηση επιφανών μελών της αστικής τάξης. Ο εθνικισμός εκφράστηκε πολύ γρήγορα με το αίτημα για Ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα στα πλαίσια του κυπριακού αλυτρωτισμού, που υιοθετήθηκε από την ολότητα σχεδόν των Ελληνοκυπρίων. Η Ένωση ως πολιτικό αίτημα αμφισβήτησε εκ βάθρων την αποικιακή δομή του καθεστώτος, κάτι που συνέτεινε, κατά περιόδους, στη συγκρότηση της πολιτικής διαδικασίας με συγκρουσιακούς όρους.

Το εθνικό κίνημα στην Κύπρο κατά την περίοδο αυτή, είχε ποικίλους φορείς έκφρασης που παρουσίαζαν διαφοροποίηση στο περιεχόμενο που απέδιδαν στα αιτήματα τους έναντι της αποικιακής εξουσίας. Αυτή η κατάσταση πραγμάτων είναι μια καθολική διαπίστωση στη μελέτη του εθνικιστικού φαινομένου, αφού οι διάφοροι εθνικιστικοί κύκλοι δεν έχουν κατ' ανάγκη κοινά συμφέροντα, ούτε αρθρώνουν απαραίτητα τον ίδιο ακριβώς λόγο. Δύο κυρίαρχα και ταυτόχρονα αντικρουόμενα μεταξύ τους χαρακτηριστικά του ελληνοκυπριακού εθνικού κινήματος, ήταν ο αντιαποικιοκρατικός του χαρακτήρας από τη μια και η ταυτόχρονη νομιμοφροσύνη προς τους Βρετανούς, από την άλλη. Τα δύο αυτά στοιχεία καθόριζαν την ένταση και το εύρος των αιτημάτων που προβάλλονταν. Είναι σε αυτή την περίοδο, και ως αποτέλεσμα αυτού του φαινομένου, που εμφανίστηκε ο διαχωρισμός μεταξύ των «διαλλακτικών» και των «αδιάλλακτων» εθνικιστών που σημάδεψε την εθνικόφρονα παράταξη σε όλη την υπό αναφορά περίοδο.

Στο πολιτικό επίπεδο, εξετάσαμε τα βήματα που έγιναν στην προσπάθεια κατοχύρωσης των θεσμών αντιπροσώπευσης και των εκλογικών διαδικασιών, με τις στρεβλώσεις και τους περιορισμούς που παρουσίαζαν ώστε να κατοχυρώνουν τη βρετανική κυριαρχική διοίκηση. Οι μορφές αυτές πολιτικής συμμετοχής στηρίζονταν στην πάγια πολιτική των Βρετανών να δίνουν στους υπόδουλους λαούς κάποιου βαθμού συμμετοχή στη διοίκηση της χώρας, ώστε να μετριάσουν τις αντιδράσεις τους και να τους ενσωματώνουν στο σύστημα εξουσίας και διακυβέρνησης. Το κυριότερο χαρακτηριστικό του εκλογικού συστήματος ήταν η διασύνδεση του με περιουσιακά κριτήρια, κάτι που απέκλειε το

μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού από το δικαίωμα του εκλέγειν και εκλέγεσθαι. Επιπλέον καλλιεργούσε τον εθνοτικό διαχωρισμό. Το υψηλότερο ποσοστό συμμετοχής που καταγράφηκε σε εκλογές για το Νομοθετικό Συμβούλιο ήταν 71% επί των εγγεγραμμένων εκλογέων στις εκλογές του 1901 μεσούσης του Αρχιεπισκοπικού, ενώ το υψηλότερο ποσοστό εγγεγραμμένων ψηφοφόρων σε σχέση με τον συνολικό πληθυσμό ήταν 20% στις εκλογές του 1921. Εγγενές χαρακτηριστικό του ελληνοκυπριακού πολιτικού συστήματος και της πολιτικής κουλτούρας ήταν το σύστημα πελατειακών σχέσεων που ανθούσε. Η βάση του πελατειακού βρισκόταν στην μεγάλη ένδεια της πολυπληθούς αγροτικής τάξης, που οδηγούσε τους αγρότες στη συνομολόγηση τυπικών και άτυπων συμβάσεων με εμπόρους-τοκογλύφους για παροχή δανείων και διευκολύνσεων, με αντάλλαγμα την πολιτική υποταγή τους στους εξουσιαστές αυτών των δικτύων. Πολλές αναφορές στις εφημερίδες και μαρτυρίες των πρωταγωνιστών της εποχής καταδεικνύουν το πλέγμα αλληλεξαρτήσεων που δημιουργείτο στις εκλογές των διαφόρων αξιωματούχων και στους διορισμούς (π.χ. δασκάλων).

Εξετάσαμε, επίσης, τους παράγοντες που συνέδραμαν την εθνικοποίηση της πολιτικής ζωής. Ως τέτοιους μπορούμε να αναφέρουμε την ίδρυση και τη δράση παγκύπριων πολιτικών θεσμών (π.χ. Νομοθετικό Συμβούλιο), την εγκαθίδρυση πολιτικών διαδικασιών (π.χ. εκλογές) που συνέβαλαν στην ανάδειξη θεμάτων παγκύπριας εμβέλειας, καθώς και το ρόλο της ιδεολογίας του εθνικισμού σε αυτή τη διαδικασία με τη διαμόρφωση του ενωτικού αιτήματος. Οι επιδράσεις των έντονων των κοινωνικών κρίσεων στην προλεταριοποίηση των αγροτικών μαζών και στην αστικοποίηση συνέβαλαν επίσης στην εθνικοποίηση της πολιτικής ζωής.

Ως αποτέλεσμα των δημοκρατικών και θεσμικών ελλειμμάτων στην πολιτική ζωή της Κύπρου, μέχρι το 1931, το μονοπώλιο στην κατοχή πολιτικών αξιωμάτων και στην άσκηση της πολιτικής το είχαν η Εκκλησία και οι πρόκριτοι, συνήθως κτηματίες, δικηγόροι, γιατροί, έμποροι ή τοκογλύφοι. Οι πολλαπλές ταυτόχρονες ιδιότητες και αξιώματα που κατείχαν οι πολιτικοί αντιπρόσωποι του κυπριακού λαού, τους επέτρεπαν να συσσωρεύουν ισχύ, τόσο σε μορφή οικονομικού πλούτου, όσο και σε διασυνδέσεις. Αυτό οδηγούσε σε μια ολιγαρχική μορφή κοινοβουλευτισμού με επίκεντρο την Εκκλησία και τους ισχυρούς οικονομικά παράγοντες. Επιπλέον, το ισχύον πολιτικό σύστημα με τις αλληλεξαρτήσεις στις εκλογές ή/και διορισμούς κοινοτικών αρχών, μουχτάρηδων, δασκάλων και βουλευτών, δημιουργούσε ένα πλέγμα αλληλεξαρτήσεων και ανακύκλωσης των ίδιων πολιτικών προσώπων. Λόγω των ιδιοτήτων αυτών, η Εκκλησία και οι πρόκριτοι ασκούσαν έλεγχο σε όλες τις εκφάνσεις της δημόσιας ζωής. Μοναδική εξαίρεση σε αυτή την κατάσταση πραγμάτων αποτέλεσαν οι εκλογές των

ετών 1922-23 και 1925, κατά τις οποίες το ισχύον σχήμα πολιτικής αντιπροσώπευσης παρουσίασε ρωγμές, με την επικράτηση υποψηφίων με διαφορετικά κοινωνικά και επαγγελματικά χαρακτηριστικά.

Το θεωρητικό πλαίσιο ανάλυσης που χρησιμοποιείται στη μελέτη εστιάζεται στη θεωρία των κοινωνικών διαιρετικών τομών και στην πολιτική τους έκφραση μέσω των πολιτικών κομμάτων ή άλλων μορφών οργάνωσης. Όπως σημειώθηκε στη βιβλιογραφική επισκόπηση, η διαδικασία αυτή δεν είναι μηχανιστική αφού απαιτεί τη διαμεσολάβηση κάποιου πολιτικού οργανισμού. Δεν είναι επίσης ούτε αυτοματοποιημένη διαδικασία, αφού δεν εκφράζονται κομματικά όλες οι κοινωνικές διαιρέσεις. Η διαιρετική τομή πόλης – υπαίθρου ήταν μια διαίρεση η οποία δεν εκφράστηκε σε πολιτικό επίπεδο παρόλη την υπαρκτή κοινωνική αντίθεση μεταξύ πόλεων και υπαίθρου στην Κύπρο. Στο υπό διαμόρφωση κυπριακό κομματικό σύστημα κυριαρχούν οργανώσεις και κόμματα που είχαν την αφετηρία τους στις πόλεις, κυρίως στη Λευκωσία και στη Λεμεσό.

Στοιχεία της αντίθεσης πόλης – υπαίθρου αναφύηκαν στα χρόνια 1922-1925 όπου παρατηρήθηκε απόκλιση από το κυρίαρχο σχήμα πολιτικής αντιπροσώπευσης σύμφωνα με το οποίο οι εκλεγμένοι αντιπρόσωποι στο Νομοθετικό Συμβούλιο προέρχονταν από τις τάξεις των εμπόρων, δικηγόρων και κληρικών από τις πόλεις. Στα χρόνια αυτά παρατηρήθηκε το φαινόμενο εκλογής στο Σώμα, ατόμων από την ύπαιθρο και με διαφορετική επαγγελματική και κοινωνική προέλευση (γεωργοί, υπάλληλοι) από τη συνηθισμένη πρακτική. Σε αυτό συνέτειναν η πολιτική της αποχής που ακολουθούσε η Εθναρχία και η αλλαγή του εκλογικού νόμου το 1925 όταν οι εκλογικές περιφέρειες αυξήθηκαν από τρεις σε δώδεκα, κάτι που επέτρεπε μεγαλύτερη επίδραση τοπικών παραμέτρων. Στο μεγαλύτερο μέρος της περιόδου, όμως, τρεις παράμετροι συνέτειναν στο να μην αναπτυχθεί η διαίρεση πόλης – χωριού σε σημαντική πολιτική εστία σύγκρουσης και κατ' επέκταση πηγή δημιουργίας και συντήρησης πολιτικών σχηματισμών: πρώτον, το πολύ μικρό μέγεθος της Κύπρου που δεν επέτρεπε εύκολα την ανάπτυξη διαφορετικών πολιτικών ταυτοτήτων στους κατοίκους της υπαίθρου. Δεύτερον, η ομογενοποιητική δύναμη της ιδεολογίας του εθνικισμού όπως εκφράστηκε με το ενωτικό αίτημα το οποίο περιέλαβε ολόκληρο τον ελληνοκυπριακό πληθυσμό. Σημαντικό ενοποιητικό ρόλο διαδραμάτισε και η κυπριακή Εκκλησία με την παγκύπρια δομή της και το εκτόπισμα της. Τρίτον, οι πρόνοιες της εκλογικής νομοθεσίας οι οποίες διαιρούσαν, για τη μεγαλύτερη χρονική περίοδο, την Κύπρο σε τρεις μεγάλες εκλογικές περιφέρειες με άξονα τις έξι πόλεις της νήσου. Οι τρεις αυτοί παράγοντες, συμψηφιστικά, μείωναν τη σημασία της διαίρεσης πόλης – υπαίθρου και έδιναν προτεραιότητα στην πολιτική ζωή στις πόλεις.

Σημαντική υπόμνηση και σημείο προσοχής στον τρόπο ανάλυσης του κομματικού φαινομένου είναι ότι στον πολιτικό χώρο της Δεξιάς υφίστανται περισσότερες διαιρέσεις από ότι στο χώρο της Αριστεράς. Αυτό εκφράζεται με τη μεγαλύτερη πολυμορφία των κομματικών και άλλων οργανώσεων της Δεξιάς. Οι παρατηρήσεις αυτές επιβεβαιώνονται και στην περίπτωση του πρώιμου κυπριακού κομματικού συστήματος της περιόδου μέχρι και το 1931. Οι διαδικασίες ανάδυσης της κυπριακής αστικής τάξης οδήγησαν σε συγκρούσεις με τους Βρετανούς και με το έως τότε ελληνοκυπριακό κατεστημένο, που αντλούσε την ισχύ του από την κατοχή κτηματικής περιουσίας, ενώ η ανομοιομορφία συμφερόντων και προσεγγίσεων δημιουργούσαν ένα πεδίο συνεχών αντιπαραθέσεων και στο εσωτερικό της αστικής δεξιάς παράταξης. Αυτές οι διαφορές ήταν και ο κυριότερος λόγος για τον οποίο η Δεξιά δεν κατάφερε να συγκροτηθεί σε ενιαίο κομματικό σχηματισμό κατά την περίοδο αυτή.

Ο δεξιός πολιτικός χώρος αν και χωρίς θεσμική κατοχύρωση με τη μορφή πολιτικού κόμματος, ζυμώθηκε και διαπλάστηκε ιδεολογικά, πολιτικά και οργανωτικά, μέσα από μια σειρά συγκρούσεων που έλαβαν χώρα αυτή την περίοδο. Τρεις, αποδείχτηκαν καθοριστικές και δύο εξ αυτών έλαβαν χώρα στο εσωτερικό της Δεξιάς. Η πρώτη σύγκρουση σημειώθηκε με το αρχιεπισκοπικό ζήτημα. Η δεύτερη και πλέον καθοριστική, ήταν η σύγκρουση με τη βρετανική κατοχική Αρχή. Οι συγκρούσεις και αντιπαραθέσεις στο εσωτερικό της αστικής τάξης εκφράζονταν ποικιλοτρόπως: στις ελληνικές εφημερίδες, στις εκλογές ιεραρχών της Εκκλησίας, στους διορισμούς κοινοτικών αρχών και αξιωμάτων στην κυβέρνηση και στις εκλογές για το Νομοθετικό Συμβούλιο. Τέλος, η τρίτη, αφορούσε στην αντιπαραθέση με το Κομμουνιστικό Κόμμα Κύπρου στο πρόσωπο του οποίου η Δεξιά βρήκε τον κοινό παρονομαστή μιας κοινής στάσης και συμπεριφοράς.

Η κυπριακή Εκκλησία ως ο μοναδικός αυτόνομος κοινωνικός και πολιτικός φορέας των Ελληνοκυπρίων αποτελούσε το πλαίσιο μέσα στο οποίο συντελούνταν όλες οι αντιπαραθέσεις και ανταγωνισμοί ισχύος της κοινότητας. Το Αρχιεπισκοπικό υπέκρυπτε το ζήτημα του πολιτικού και οικονομικού ελέγχου της Εκκλησίας της Κύπρου λόγω της μεγάλης δύναμης και επιρροής που αυτή διέθετε μέσα στον ελληνικό πληθυσμό. Μέσα στο πλαίσιο της διαμάχης για την εκλογή Αρχιεπισκόπου αποκρυσταλλώθηκαν οι δύο βασικές ομαδοποιήσεις του δεξιού φάσματος της κυπριακής κοινωνικής σκηνής με τις διαφορετικές αντιλήψεις και προσεγγίσεις για το εθνικό ζήτημα και την Εκκλησία: οι «αδιάλλακτοι» και οι «διαλλακτικοί». Το Αρχιεπισκοπικό αποτέλεσε, παράλληλα, την αφορμή εισαγωγής και οργανωτικής κινητοποίησης των μαζών μέσα στα πλαίσια μιας πολιτικής διαδικασίας που ενέπλεξε ολόκληρο τον ανδρικό ελληνοκυπριακό πληθυσμό.

Το Αρχιεπισκοπικό αφορούσε σε ένα βαθμό τη σύγκρουση εκκλησίας-κράτους, όπως αυτή εμφανίστηκε και σε πολλές άλλες κοινωνίες,¹ αλλά αυτή δεν ήταν η καθοριστική του διάσταση, γι' αυτό και δεν παρήγαγε κόμμα προστασίας των εκκλησιαστικών προνομίων ή οργανώσεις οι οποίες να εκπροσωπούν την Εκκλησία με τον τρόπο που αυτό έγινε, κατά κύριο λόγο, στη Δυτική Ευρώπη (βλ. χριστιανοδημοκρατικά κόμματα). Αυτό είχε να κάνει με το γεγονός ότι η ελληνοκυπριακή κοινότητα ήταν στην ολότητά της σχεδόν ορθόδοξη και δεν έφερνε σε αντιπαράθεση θρησκευτικά δόγματα, αφενός, και με το ότι η Κύπρος ήταν αποικία, πράγμα που δεν επέτρεψε στις διαιρετικές αυτές τομές να εκφραστούν όπως σε άλλες κοινωνίες, αφετέρου. Πρωταρχική αντιπαράθεση, που επισκίαζε όλες τις άλλες, ήταν η εθνική-αποικιακή. Αντίθετα, η Εκκλησία, σε όλες τις φάσεις της περιόδου αυτής, αποτελούσε ουσιαστικά τον πυρήνα κάθε μορφής οργάνωσης, όπως αυτός εκφραζόταν με εθνικό κατά κύριο λόγο περιεχόμενο.

Η δεύτερη διαιρετική τομή που καθόρισε σε μεγάλο βαθμό τη φυσιογνωμία και τον χαρακτήρα της κυπριακής Δεξιάς ήταν η σύγκρουση με την αποικιοκρατική δύναμη, που ανέδειξε και τις διαφορετικές οπτικές αντιμετώπισης της αποικιοκρατίας. Η διαίρεση αυτή αποτέλεσε και στην Κύπρο, όπως σε πολλές άλλες χώρες-αποικίες, τη βασικότερη πηγή δημιουργίας πολιτικών σχηματισμών είτε με τη μορφή πολιτικών κομμάτων, είτε με τη μορφή εθνικών οργανώσεων (στην περίπτωση της Κύπρου εθνικών οργανώσεων). Το εθνικό ζήτημα και ειδικότερα η στάση των διάφορων οργανωμένων συνόλων και μεμονωμένων πολιτευτών, απέναντι στη Βρετανική αποικιακή αρχή, αποτέλεσε, για όλη την υπό αναφορά περίοδο, το κυρίαρχο ζήτημα διαίρεσης και πόλωσης της κυπριακής κοινωνίας.

Κατά τη διάρκεια της περιόδου, το ενωτικό αίτημα υπέστη μεταπτώσεις στην έντασή του, οι οποίες αντικατοπτρίστηκαν, όχι μόνο, στον πολιτικό του λόγο και στην διαβάθμιση των αιτημάτων προς την αποικιοκρατική δύναμη, αλλά και στις μορφές οργανώσεων που σχηματίστηκαν, καθώς και στο ποια, εκ των δύο φιλοσοφιών – παρατάξεων (αδιάλλακτη-διαλλακτική), θα επικρατούσε στον εσωτερικό πολιτικό ανταγωνισμό της ελληνοκυπριακής κοινότητας. Έτσι, σε περιόδους κρίσης στις σχέσεις των Ελληνοκυπρίων με τους Βρετανούς παρατηρούμε την αναβίωση οργανωτικών προσπαθειών από τους πρώτους, για συντονισμό των ενεργειών του ενωτικού κινήματος.

Η ηγεμονία του ενωτικού αιτήματος αποκρυσταλλώθηκε στην μετά τη λήξη του αρχιεπισκοπικού ζητήματος περίοδο, θεσμικά, με τη μορφή των εθνικών οργανώσεων. Με άξονα την προώθηση της Ένωσης, οικοδομήθηκαν συμμαχίες και οργανώσεις, για πρώτη

---

¹ Βλ. Lipset and Rokkan, «Cleavage Structures», ό.π., σ. 14.

φορά με παγκύπρια εμβέλεια, οι οποίες είχαν οργανωτικούς δεσμούς και καταστατικά που καθόριζαν συγκεκριμένες δομές και διαδικασίες. Οι οργανώσεις και οι εσωτερικές τους ρυθμίσεις αντικατόπτριζαν τον εσωτερικό συσχετισμό δυνάμεων εντός της ελληνοκυπριακής κοινότητας. Αυτοί οι σχηματισμοί δεν ήταν οργανώσεις με ευρύτερο και περιεκτικό πολιτικό πρόγραμμα, ούτε κατάφεραν να επιβιώσουν σε διάρκεια χρόνου. Ήταν απλές ενώσεις βουλευτών, κληρικών και λαϊκών παραγόντων, που συσπειρώνονταν γύρω από το πρόσωπο ενός ηγέτη, συνήθως του Αρχιεπισκόπου και με αποκλειστικό στόχο την Ένωση.

Οι εθνικές οργανώσεις που εμφανίστηκαν στα χρόνια αυτά, σχηματίστηκαν σε περιόδους έξαρσης του εθνικού φρονήματος, πολύ γρήγορα, όμως, ταλανίζονταν και αγκυλώνονταν από τις αντιθέσεις και τις αντιπαραθέσεις στο εσωτερικό της ελληνοκυπριακής ιθύνουσας τάξης. Όλες οι οργανώσεις είχαν επίκεντρο την Εκκλησία και τους βουλευτές του Νομοθετικού Συμβουλίου. Οι τρεις εκ των τεσσάρων οργανώσεων (εκτός της Εθνικής Ριζοσπαστικής Ένωσης Κύπρου- ΕΡΕΚ) δεν υπήρξαν ιδιαίτερα ριζοσπαστικές σε ότι αφορούσε στις μεθόδους προώθησης του ενωτικού αιτήματος. Σύμφωνα με τα καταστατικά τους, οι πρώτες τρεις διεκδικούσαν εκπροσώπηση της ελληνικής κοινότητας στο σύνολο της. Η ΕΡΕΚ, αντιθέτως, ήταν η πρώτη συλλογική οργάνωση στο χώρο της Δεξιάς που δημιούργησε τομή στις υφιστάμενες πρακτικές και αντιλήψεις. Δε διεκδικούσε εκπροσώπηση όλου του εθνικού συνόλου, αλλά της μερίδας εκείνης που ήταν ριζοσπαστική και ασυμβίβαστη με αυτό που οι ίδιοι αντιλαμβάνονταν ως συμπόρευση με το αποικιακό καθεστώς. Η δια καταστατικών προνοιών περιορισμός των οργανώσεων αυτών σε αμιγώς ελληνικές περιόριζε την ευρύτητα του αντιαποικιακού αγώνα, αφού άφηνε εκτός την τουρκική κοινότητα, η οποία αφέθηκε στην επιρροή των Βρετανών, οι οποίοι καλλιέργησαν αυτό το διαχωρισμό μεταξύ Ελλήνων και Τούρκων σε όλα τα επίπεδα.

Παρά τις διαφορετικές προσεγγίσεις, όμως, σε ζητήματα τακτικής και τις ενδεχόμενες προσωπικές διαφορές, στα σώματα αυτά (με την εξαίρεση της ΕΡΕΚ), κυριαρχούσε η άποψη ότι η διεξαγωγή του ενωτικού αγώνα θα έπρεπε να παραμείνει στα πλαίσια της αποστολής τηλεγραφημάτων και της υποβολής υπομνημάτων προς τους Βρετανούς και της διεξαγωγής συγκεντρώσεων για έγκριση ψηφισμάτων, στα πλαίσια πάντοτε του νόμου. Σε αυτή τη μορφή αντιαποικιακού αγώνα συνέβαλε καθοριστικά το γεγονός, ότι οι Βρετανοί έδωσαν από την αρχή ένα συνταγματικό πλαίσιο μέσω του οποίου οι Ελληνοκύπριοι είχαν τη ψευδαίσθηση ότι διεξήγαγαν ένα αγώνα με όλα τα ενδεικνύόμενα μέσα (Νομοθετικό Συμβούλιο).

Ο χώρος της Δεξιάς, αν και αποτελεί την κυρίαρχη πολιτική δύναμη, παρουσιάζει ανομοιογένεια και αστάθεια την περίοδο αυτή. Σε πολιτικό επίπεδο, η Δεξιά προσδιορίζεται από το αίτημα για Ένωση με την Ελλάδα. Θεσμικά και οργανωτικά χαρακτηρίζεται από πολυμορφία και μη εγκαθίδρυση πολιτικού κόμματος. Η πλέον χαρακτηριστική, ίσως, ένδειξη της πολυδιάσπασης στο δεξιό χώρο του πολιτικού φάσματος αποτελεί η ύπαρξη μεγάλου αριθμού εφημερίδων που εξέφραζαν τις διαφορετικές αντιλήψεις και προσεγγίσεις των επιφανών παραγόντων της Δεξιάς. Κοινωνικοοικονομικά αποτελούσε την κυρίαρχη μερίδα του πληθυσμού, αν και αριθμητική μειοψηφία. Μέχρι το τέλος της υπό εξέταση περιόδου οι κύριοι εκπρόσωποι της εθνικόφρονος παράταξης προέρχονταν από τις ομάδες που κυριαρχούσαν στην ελληνοκυπριακή πολιτική: τα υπολείμματα της γαιοκτητικής τάξης, την αστική τάξη, την εκκλησιαστική ηγεσία και τους σπουδασμένους στην Ελλάδα διανοούμενους. Δεδομένου ότι αυτές οι ομάδες συγκροτούσαν τον ευρύτερο χώρο της Δεξιάς, η ηγεσία της εθνικιστικής παράταξης μονοπωλήθηκε από αυτά τα κοινωνικά στρώματα. Η κυπριακή Εκκλησία αποτέλεσε, σε ολόκληρη την περίοδο αυτή, το σημείο αναφοράς και συνένωσης του δεξιού πολιτικού χώρου, αφού βρισκόταν στο επίκεντρο όλων των οργανωτικών προσπαθειών, ενώ της αναγνωριζόταν εκ προοιμίου η ηγεσία των Ελληνοκυπρίων στο πρόσωπο του Αρχιεπισκόπου.

Κατά την περίοδο πριν από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, για την πλειονότητα του πολιτικού κόσμου της Κύπρου, τα αιτήματα για συνταγματικές και πολιτικές ελευθερίες ήταν συνυφασμένα με το υπέρτατο αίτημα της Ένωσης. Τα προγράμματα των διάφορων εθνικών οργανώσεων δεν αμφισβητούσαν την υφιστάμενη κατάσταση των κοινωνικοοικονομικών σχέσεων και διαρθρώσεων. Στην απουσία οργάνωσης ή κόμματος που να στηρίζεται στις κατώτερες τάξεις, ούτως ώστε να μπορεί να καθορίζει τα θέματα με τρόπο που να συμβαδίζουν με τα συμφέροντά τους και κατ' επέκταση να τους παρακινήσει να διεκδικήσουν συμμετοχή και δικαίωμα ψήφου, τα κατώτερα στρώματα, και ειδικότερα οι αγρότες και οι εργάτες, δεν είχαν ακόμα πολιτική εκπροσώπηση.

Η πρώτη προσπάθεια οργανωτικής κινητοποίησης των αγροτών σε κόμμα είχε ως αφετηρία αστούς πολιτευτές (Ρωσσίδης). Η προσπάθεια απευθύνθηκε και στα δύο εθνοτικά στοιχεία αλλά αποδείχτηκε βραχύβια. Αν και το κίνημα αυτό ποδηγετούνταν από μη αγρότες πολιτευτές, αποτέλεσε, για μέρος του αγροτικού κόσμου, μια έκφραση τάσεων διαφυγής από τους μέχρι τότε εμπορομεσίτες που τους εκπροσωπούσαν στον πολιτικό στίβο. Το Αγροτικό Κόμμα, λόγω της πολύ σύντομης χρονικά παρουσίας του στην πολιτική ζωή, δεν μπόρεσε να διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στις κοινωνικές και πολιτικές εξελίξεις. Η ηγεσία του κόμματος αυτού αποτελείται από άτομα που δεν είχαν

άμεση σχέση με τα αγροτικά προβλήματα. Το κίνημα των Αγροτιστών αυτής της περιόδου πρέπει να εξεταστεί, λοιπόν, μέσα από το πρίσμα της προσπάθειας κάποιων αστών πολιτευτών να εκμεταλλευτούν την πραγματική δυσανασχέτηση των αγροτών από τις πολύ άσχημες συνθήκες διαβίωσής τους, οι οποίες οδήγησαν στη μεταστροφή τους από την αδιάλλακτη πολιτική προς τη συνεργασία με την Κυβέρνηση ως διέξοδο στα προβλήματα που αντιμετώπιζαν. Η πρωτοβουλία των πολιτευτών αυτών εντάσσεται στην προσπάθεια απόκτησης εκλογικού ερείσματος στον πληθυσμό ενόψει των εκλογών του 1925.

Η κυριότερη και με διάρκεια στο χρόνο έκφραση οργανωτικής κινητοποίησης των λαϊκών στρωμάτων προήλθε από το Κομμουνιστικό Κόμμα Κύπρου. Το ΚΚΚ έδωσε έκφραση στη διαμαρτυρία των κατώτερων κοινωνικά ομάδων και τάξεων, όχι ως μια μορφή απλής αντίστασης ή εξέγερσης περιστασιακού χαρακτήρα, που ήταν η νόρμα μέχρι τότε, αλλά μιας πολιτικής πρότασης με προοπτική διάρκειας και εφαρμογής. Η αφετηρία της δημιουργίας του ήταν αυτό που στη θεωρία των διαιρετικών τομών αναφέρεται ως η ταξική διαίρεση και οι κοινωνικοί ανταγωνισμοί. Η εμφάνιση του ΚΚΚ συνέπεσε με την εμφάνιση της καπιταλιστικής εξέλιξης και ιδιαίτερα με τη διαδικασία προλεταριοποίησης των αγροτικών μαζών, εξελίξεις οι οποίες του παρείχαν την κοινωνική βάση στην οποία θα μπορούσε να απευθυνθεί.

Για πρώτη φορά παρουσιάστηκε στην πολιτική σκηνή μια δύναμη που αμφισβητούσε την κυριαρχία της αστικής εθνικής τάξης και της Εκκλησίας στην κυπριακή κοινωνία και διεκδικούσε την ηγεσία του ανταποικιακού αγώνα σε μια διαφορετική βάση: αντί της Ένωσης προέβαλε την ανεξαρτησία· μια πολιτική που έδινε έμφαση στη συνεργασία με τους Τουρκοκυπρίους και στην απόρριψη της ενωτικής ρητορείας των αστών πολιτευτών και της Εκκλησίας. Παρόλο το ριζοσπαστισμό του πολιτικού του λόγου, το ΚΚΚ επεδείκνυε, ταυτόχρονα, δείγματα προσαρμογής στην πραγματικότητα της κοινωνίας. Η ιδέα μιας συμμαχίας με την αστική τάξη και η αξιοποίηση των συνδικαλιστικών μορφών δράσης αποδεικνύουν αυτή την προσαρμογή.

Το ΚΚΚ έκανε την είσοδό του στη πολιτική σκηνή χωρίς να επικαλείται την εκπροσώπηση ολόκληρου του κοινωνικού συνόλου αλλά μόνο μερίδας του, χαρακτηριστικό όλων των κομμάτων μαζών. Η σταθεροποίησή του μέσα στην κοινωνία και στο εκλογικό σώμα, παρόλη τη μικρή επιρροή του -ειδικά στο εκλογικό σώμα- και παρά τα «λάθη» στην πολιτική του, οφείλεται σε σημαντικό βαθμό στο γεγονός ότι έδωσε πολιτική έκφραση σε μια μερίδα της κοινωνίας, η οποία ήταν περιθωριοποιημένη, μέχρι τότε. Στην προσπάθειά του να αποκτήσει ερείσματα μέσα στο κοινωνικό σύνολο και τις πολιτικές δομές, αλλά και στη δράση του, το ΚΚΚ αντιμετώπισε σειρά περιορισμών και

δυσκολιών, είτε από το εξωτερικό περιβάλλον, είτε από δικά του «λάθη» και αδυναμίες. Τα μέλη του παρακολουθούνταν, οι εφημερίδες του αντιμετώπισαν το φάσμα της διακοπής της λειτουργίας τους πολλές φορές, η Εθναρχία και η αστική τάξη το πολέμησαν ανοικτά και το ίδιο απαγορεύθηκε από τους Βρετανούς μετά το 1931.

Το ΚΚΚ κατάφερε να κυριαρχήσει από την αρχή μέσα στην εργατική τάξη, χωρίς να αντιμετωπίσει ουσιαστική απειλή από κάποιο σοσιαλιστικό ή σοσιαλδημοκρατικό κόμμα, για λόγους που έχουν τη ρίζα τους στην καθυστερημένη οικονομική ανάπτυξη της Κύπρου, που δεν δημιούργησε εργατική τάξη πριν την εμφάνιση του ίδιου του κόμματος. Απόρροια αυτού του γεγονότος ήταν ότι το συνδικαλιστικό κίνημα στην Κύπρο εμφανίστηκε μετά την εμφάνιση της πολιτικής οργάνωσης της εργατικής τάξης και ως δημιούργημα του ΚΚΚ, σε αντίθεση με την πρακτική των περισσότερων χωρών της Ευρώπης όπου τα κόμματα της Αριστεράς έπονταν χρονικά (ή αποτελούσαν δημιούργημα) της εμφάνισης ταξικών συνδικάτων.

Τα οργανωτικά του χαρακτηριστικά ανταποκρίνονται στη διεθνή εμπειρία του κομμουνιστικού κινήματος: ισχυρή οργάνωση και πειθαρχία, ανάπτυξη ενός οργανωτικού δικτύου τοπικών, επαρχιακών και επικουρικών οργανώσεων (νεολαίας, γυναικών, αγροτών), δικά του έντυπα, κτλ. Η σχέση που ανέπτυξε το ΚΚΚ με το συνδικαλιστικό κίνημα με την ίδρυση συντεχνιών και επαρχιακών Εργατικών Κέντρων, του επέτρεψε να διεισδύει σε ευρύτερα στρώματα της εργατικής τάξης, να αντλεί μέλη από τα συνδικάτα και πολλές φορές να διοχετεύει τη δράση του μέσω αυτών. Το ΚΚΚ δεν αποτέλεσε μαζικό κίνημα σε αυτή την περίοδο· η αύξηση όμως του αριθμού των απεργιών, οι οποίες καθοδηγούνταν σε μεγάλο βαθμό από τα στελέχη του και ο σημαντικός έλεγχος που ασκούσε στο οργανωμένο συνδικαλιστικό κίνημα στα χρόνια αυτά, αποδεικνύουν ότι είχε αρχίσει να μεταβάλλεται σε έναν πολιτικό δρώντα που θα έπρεπε να λαμβάνεται σοβαρά υπόψη.

Κεντρική υπόθεση εργασίας της διατριβής ήταν ότι στην περίοδο 1878-1931 παρατηρούμε την εμφάνιση ενός πρώιμου κομματικού συστήματος στην Κύπρο. Η ανάλυση που προηγήθηκε καταδεικνύει ότι είχαν τεθεί οι βάσεις για την εμφάνιση κομματικών σχηματισμών τόσο στο χώρο της Δεξιάς όσο και στον αντίστοιχο της Αριστεράς. Στην τελευταία, μάλιστα, αυτό είχε συντελεστεί με την ίδρυση του ΚΚΚ. Επιπλέον, η αντιπαράθεση που προκλήθηκε μεταξύ των δύο πολιτικών χώρων και η ένταση των αντεγκλήσεων ιδιαίτερα στις αρχές της δεκαετίας του 1930, η διεκδίκηση πολιτειακών αξιωμάτων και η διαμόρφωση συγκροτημένου πολιτικού λόγου εκ μέρους των δύο πολιτικών συνόλων καταδεικνύουν ότι μπορούμε να αναφερόμαστε σε ένα πρώιμο κομματικό σύστημα με δύο άξονες: το ΚΚΚ αφενός, και τη Δεξιά Εθνική παράταξη με

επίκεντρο την Εκκλησία, αφετέρου. Το σύστημα αυτό ήταν επί της ουσίας του μονοπαραταξιακό, με κυρίαρχο άξονα τη Δεξιά, η οποία μονοπωλούσε την πρόσβαση στη Νομοθετική και Εκτελεστική εξουσία, τους διορισμούς στον κρατικό μηχανισμό, καθώς και τον εκλογικό ανταγωνισμό, αφού όλοι σχεδόν οι εκλεγμένοι αντιπρόσωποι στο Νομοθετικό Συμβούλιο αυτά τα χρόνια προέρχονταν από τον κοινωνικό χώρο που εξέφραζε η Δεξιά.